ΟΥΙΛΛΙΑΜ ΜΙΛΛΕΡ

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΟΥΣΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1801 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1913

ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ„
ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ
44 — ΕΝ ΟΔΩι ΣΤΑΔΙΟΥ — 44
1914

ISBN 960-248-713-5

ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς ἐξαιρέτου συγγραφῆς τοῦ κ. Οὐίλλιαμ Μίλλερ προέβην, φρονῶν, ὅτι αὕτη θἀποβῇ χρησιμωτάτη εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων, καθ' οὓς συνεστάθησαν καὶ ηὔξησαν τὰ βαλκανικὰ κράτη, τῆς Τουρκίας ὁλονὲν καταρρεούσης. Ἄξιον δὲ μελέτης καθίσταται τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς μετ' ἰδιαζούσης στοργῆς καὶ σχετικῶς περισσῆς ἐκτάσεως ἠθέλησε νὰ διατρίψῃ περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων.

Ἀναγκαῖον δὲ ὑπολαμβάνω νὰ δηλώσω ἐνταῦθα, ὅτι πλὴν τῆς προςθήκης εἰκόνων καὶ τῶν μικρῶν ἐκείνων μεταβολῶν, ἃς αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς εὐηρεστήθη νά μοι ἀνακοινώσῃ, οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησα νὰ μεταβάλω οὐδ' ἐν οἷς δὲν εὑρίσκομαι σύμφωνος μετὰ τοῦ συγγραφέως, οἷον ἐν τοῖς περὶ τῶν Φαναριωτῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν τοῖς περὶ Καποδιστρίου καὶ ἀλλαχοῦ που τῆς νεωτέρας καὶ νεωτάτης ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα διότι φιλέλλην οἷος ὁ κ. Μίλλερ δικαιοῦται νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην ἐκ διαφόρου ἱστορικῆς ἐκτιμήσεως τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ὀρθὸν εἶνε ὅπως ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὁ διαφόρως κρίνων ἐπιτρέψῃ τελείαν ἐλευθερίαν σκέψεως εἰς ἄνδρα μετὰ πολλῆς μὲν παρρησίας κρίνοντα καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ πατρίδος τὰ πράγματα, πολλαχῶς δὲ διατρανοῦντα τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀγάπην αὐτοῦ.

Ἐν τέλει ὅ τε μεταφραστὴς καὶ ὁ ἐκδότης ἐκφράζουσι τὰς θερμὰς αὐτῶν εὐχαριστίας πρὸς τὸν συγγραφέα ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ μεθ' ἧς ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ χάριν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν τὸ πρωτότυπον, προςθεὶς ἴδιον κεφάλαιον ἐν τέλει περὶ τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου καὶ τῶν τελευταίων γεγονότων.

Ἐν Ἀθήναις, 25 Ὀκτωβρίου 1913.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον ἐστηρίχθη ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατὸν εἰς τὰ πρωτότυπα ἔγγραφα καὶ εἶνε πόρισμα πολυετοῦς μελέτης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Εὐχαριστῶ τοὺς ἐκδότας τῆς ***Ἀγγλικῆς ἱστορικῆς ἐπιθεωρήσεως*** *καὶ τῆς* ***Ἐπιθεωρήσεως τοῦ Οὐεστμίνστερ*** *ἐπὶ τῇ ἀδείᾳ τῆς μετὰ μεγάλων προσθηκῶν ἀνατυπώσεως ἐν τῷ βιβλίῳ μου τούτῳ δύο ἄρθρων ἐκδοθέντων ἐν τοῖς περιοδικοῖς ἐκείνοις. Ἐκφράζω δὲ προθύμως τὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν κ. Ἰωάννην Γεννάδιον, πρέσβυν τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ, ἐπὶ τῇ ἀδείᾳ τῆς χρήσεως τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ συλλογῆς φυλλαδίων καὶ εἰς τὸν ἱππότην κ. Pasqualucci, βιβλιοφύλακα τοῦ ἐν Ῥώμῃ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ, μεθ' ἧς μοι ἐπέτρεψε τὴν χρῆσιν τῆς βιβλιοθήκης ἐκείνης.*

Ἐν Ῥώμῃ, 26 Φεβρουαρίου 1913.

ΟΥΙΛΛΙΑΜ ΜΙΛΛΕΡ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΤΩ, 1801

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΞΗΓΟΥΝ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Χιλιόμετρα

100 75 50 25 0 100 200 300 400

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΕΝ ΕΥΡΩΠΗ, ΤΩ, 1856

Σλαβονία
Ιλλυρία
Δαλματία
ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ
ΣΕΡΒΙΑ
Βλαχία
Μολδαβία
Βεσσαραβία
Βανάτον
Αίμος
Θράκη
Ροδόπη
Μακεδονία
Θεσσαλία
ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΔΥΟ ΣΙΚΕΛΙΩΝ
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
Προποντίς
ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
Πελοπόννησος
Αθήναι
Αιγαίον Πέλαγος
Θάσος
Ρόδος
Κάσος
ΚΡΗΤΗ
Κεφαλληνία
Κέρκυρα
Ζάκυνθος
Μαιώτις λίμνη
ΚΡΙΜΑΙΑ
Συμφερούπολις
Θεοδοσία

Χιλιόμετρα

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ (1878)

ΑΥΣΤΡΟΟΥΓΓΑΡΙΑ
ΡΩΜΑΝΙΑ
ΒΛΑΧΙΑ
ΒΟΣΝΙΑ
ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ
ΣΕΡΒΙΑ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΙΤΑΛΙΑ
ΕΛΛΑΣ
ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
ΚΡΗΤΗ

Χιλιόμετρα
100 75 50 25 0 100 200 300 400

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΣΥΝΘΗΚΑΣ ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΚΑΙ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ
1913

ΑΥΣΤΡΟΟΥΓΓΑΡΙΑ
Πρεσβούργον
Βουδαπέστη
Τιβίσκος
Τρανσυλβανία
Μάρισος
Βανάτον
Τεμεσβάρ
Δούναβις
Σάος
Τεργέστη
Ἰλλυρία
Σλαβονία
Κάρλοβιτς
Βελιγράδιον
Σεμένδρια
Σαβάτς
ΒΟΣΝΙΑ
Κοζαράτς
Μπανιαλούκα
Τράβνικ
Πόλγιτσα
Δαλματία
ΕΡΣΕΓΟΒΙΝΗ
Μοστάρ
Σεράγεβον
Φάρος
Ραγούσα
Καττάρου δρμος
Αντίβαρις
ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΝ
Νίξιτς
Πόδγοριτσα
Σκόδρα
Μαργιάνα
ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΙΤΑΛΙΑ
Ἀπουλία
Ἀσπρομόντε
Σικελία
ΡΩΜΑΝΙΑ
Μολδαβία
Ἰάσιον
Βεσσαραβία
Δάναστρις
Γαλάτσιον
Βραΐλα
Πλοέστι
Βαλομίτσα
Βουκουρέστιον
ΒΛΑΧΙΑ
Ὀλτένιτσα
Τούρνου Σεβερίν
Γιούργεβον
Σιλίστρια
Ρουστσούκιον
Δοβρούτσα
Κουτσούκ-Καϊναρτζή
Κάλατις
ΣΕΡΒΙΑ
Κραγούγεβατς
Ἀλεξινάτς
Ναϊσσός
Πιρότ
Νόβιπαζάρ
Ἰπέκιον
Κοσσυφοπέδιον
Σκόπια
Ἀξιός
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
Βιδίνιον
Νικόπολις
Βράτζα
Πλεύνα
Τύρνοβον
Σούμλα
Κουλέβτσα
Βάρνα
Σόφια
Σλίβνο
Αἷμος
Στάρα Ζαγόρα
Διάβολις
Πύργος
Τατάρ Παζαρτζίκ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ
Φιλιππούπολις
Ροδόπη
Θρᾴκη
Ἀδριανούπολις
Μήδεια
Τζουρουλός
Κωνσταντινούπολις
Βόσπορος
Αἶνος
Προποντίς
Προῦσα
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΑΛΒΑΝΙΑ
Ἀχρίς
Μακεδονία
Βεράτιον
Αὐλών
Θεσσαλονίκη
Χαλκιδική
Θάσος
Ἀργυρόκαστρον
Βουθρωτόν
Κέρκυρα
Παξοί
Ἰωάννινα
Πρέβεζα
Ἀμβρακικός κόλπος
Λευκάς
Λάρισα
Θεσσαλία
Βόλος
Λαμία
Ἄμφισσα
Ναύπακτος
Κεφαλληνία
Ζάκυνθος
ΕΛΛΑΣ
Ἀθῆναι
Εὔβοια
Σκῦρος
Πελοπόννησος
Ἄργος
Τρίπολις
Ναύπλιον
Καλάμαι
Ναυαρρῖνον
Μονεμβασία
Κύθηρα
Αἰγαῖον
Σῦρος
Τῆνος
Νάξος
Χίος
Σάμος
Σμύρνη
Κλαζομεναί
Ἀϊδίνιον
Ρόδος
Κάσος
ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
Δαρδανέλλια
Χανία
Ρέθυμνος
Ἡράκλειον
ΚΡΗΤΗ

Χιλιόμετρα
100 75 50 25 0 100 200 300 400

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΟΥΣΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1801 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1913

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΛΥΚΑΥΓΕΣ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Τὸ ζήτημα τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς τὸ πρόβλημα τῆς πληρώσεως τοῦ κενοῦ τοῦ δημιουργουμένου διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξαφανίσεως τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Διὸ ἡ ἱστορία αὐτοῦ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἄρχεται καθ' ἣν ὥραν ἡ αὐτοκρατορία αὕτη, φθάσασα εἰς τὸν κολοφῶνα, ἄρχεται ἐκπίπτουσα. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ κτήσεις τῆς Τουρκίας προσέλαβον τὴν μὲν μεγίστην αὐτῶν ἔκτασιν ὑπερμεσοῦντος τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, ὅτε ἡ Κρήτη, «ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος», ὡς ἀρέσκονται ἀποκαλοῦντες αὐτὴν οἱ νέοι Ἕλληνες, ὑπέκυψε τέλος εἰς τὰς τουρκικὰς δυνάμεις καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας ἐξεχώρησε τὴν Ποδολίαν εἰς τὸν σουλτᾶνον. Ἀλλὰ, λήγοντος τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου αἰῶνος, ἤρξατο ὁ περιορισμὸς τῶν τουρκικῶν συνόρων. Ἡ ἐν ἔτει 1699 ὁμολογηθεῖσα εἰρήνη τοῦ Κάρλοβιτς ἀπεκλήθη ὀρθῶς «ὁ πρῶτος διαμελισμὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». Ὑπῆρξε τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης ἐξελίξεως, ἥτις δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε χωροῦσα πρὸς τὰ πρόσω, βραδέως μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ὁ δὲ δέκατος ὄγδοος αἰὼν παρέστη εἰς τὸ θέαμα τῆς συνεχίσεως τοῦ εἰς τὸ Κάρλοβιτς ἀρξαμένου ἔργου, καίτοι πού καί που αἱ τουρκικαὶ κτήσεις προσελάμβανον καὶ πάλιν ποιάν τινα προσωρινὴν αὔξησιν, καὶ Εὐρωπαῖοι πολιτευταὶ προεξώφλουν τὸν διαμελισμὸν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ σουλτάνου καὶ κατέστρωνον σχέδια περὶ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων.

Ἀρχομένου δὲ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ὑπῆρχον τέσσαρες καὶ μόναι μεγάλαι εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις, ἀντὶ τῶν σημερινῶν ἕξ, ἀμέσως ἐνδιαφερόμεναι περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐπειδὴ ἡ μὲν Ἰταλία δὲν εἶχεν ἀκόμη συγκροτηθῇ, ἡ δὲ Πρωσσία ἐπεῖχε μόνον δευτερεύουσαν θέσιν, συγχρόνως δὲ ἡ Βενετία εἶχε παύσει ὑφισταμένη. Τῶν τεσσάρων δὲ τούτων δυνάμεων, τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας,

τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ἡ Γαλλία εἶχεν ὑπάρξει ἐπὶ αἰῶνας ἡ κατὰ παράδοσιν σύμμαχος τῶν σουλτάνων. Ἱδρυτὴς δὲ τῆς συμμαχίας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Φραγκῖσκος Α΄, ὅστις κατήρξατο τῆς βασιλείας αὐτοῦ προτιθέμενος, καθ' ἃ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἡγεμόνες ἔπραξαν ἔκτοτε, τὴν διανομὴν τῆς Τουρκίας. Ἡ συμμαχία αὕτη μετὰ τυχαίων διαλειμμάτων, καθ' ἃ ἐπεκράτησαν αἰσθήματα ἀντιτουρκικά, ὑπῆρξε τὸ σταθερὸν πρόγραμμα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Καὶ ἐσκανδάλιζε μὲν ἡ ἕνωσις αὕτη τῆς Γαλλίας, «τῆς ἀρχαιοτάτης θυγατρὸς τῆς ἐκκλησίας» μετὰ τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀπίστων Τούρκων, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Φραγκῖσκος ἐθεώρησε πολιτικὸν συμφέρον νὰ μεταχειρισθῇ Σουλεϊμὰν τὸν μεγαλοπρεπῆ ὡς σύμμαχον ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας, τῆς ἀνέκαθεν ἀντιπάλου τῆς γαλλικῆς μοναρχίας. Ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Τουρκίας κατὰ ταύτην τὴν περίοδον, αἱ ναυτικαὶ αὐτῆς δυνάμεις καὶ αἱ ἀνάγκαι τοῦ γαλλικοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐμπορίου ἦσαν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, ἀντιστρατευόμενα πρὸς οἱασδήποτε σταυροφορικὰς διαθέσεις τοῦ πολυτρόπου βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἀπαραλλάκτως καθ' ἃ ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις εἴδομεν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας ὑπερμαχοῦντα τῆς Τουρκίας χάριν τῶν συμφερόντων τοῦ γερμανικοῦ ἐμπορίου. Ὁμοῦ ὁ γαλλικὸς στόλος καὶ ὁ ὀθωμανικὸς ἐβομβάρδισαν τὴν Νίκαιαν, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ Τουλὼν ἐχρησίμευεν ὡς βάσις τῶν τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων. Διὰ δὲ τῶν διομολογήσεων

Φραγκῖσκος Α' βασιλεὺς τῆς Γαλλίας κατὰ σύγχρονον αὐτοῦ ζωγραφίαν.

τοῦ 1535, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ πρακτικώτατον τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας, οἱ Γάλλοι ἔλαβον τὴν ἄδειαν τοῦ ἐμπορεύεσθαι καθ' ἅπαντας τοὺς ὀθωμανικοὺς λιμένας, ἐν ᾧ τὸ προνόμιον τοῦτο παρεχωρεῖτο εἰς τὰ πλοῖα ἄλλων ἐθνῶν μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἐπάρσεως τῆς γαλλικῆς σημαίας. Γάλλοι ὑπήκοοι, διαμένοντες ἐν Τουρκίᾳ, εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὸ ἴδιον θρήσκευμα, καὶ ἡ φύλαξις τοῦ Παναγίου Τάφου ἀνετέθη εἰς Γάλλους καθολικούς. Ὁ δ' Ἑρρῖκος Β΄ ἠσπάσθη τὴν εἰρηνικὴν πολιτείαν τοῦ πατρὸς, καὶ συνωμολόγησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμὰν συνθήκην, ἔχουσαν σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συμπράξεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐναντίον τοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ἡ συμμαχία ἔπαυσεν οὖσα ἐπιθετικὴ, ἀλλ' ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος ἡ γαλλικὴ ἐπίδρασις ἦτο ἡ κρατοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Αἱ δὲ διομολογήσεις ἀνενεώθησαν τῷ 1604, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐξαιρουμένων τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Βενετῶν, ἦσαν ἠναγκασμένα νὰ ἐπιζητῶσι τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ἐμπορεύωνται ὑπὸ σημαίαν γαλλικήν. Ἀλλ' αἱ διομολογήσεις τοῦ 1604 σημειοῦσιν ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν μεταβολὴν ἀπὸ τῶν τοῦ 1535. Καὶ δὴ ἡ Γαλλία εἶχε νῦν ἰσχυροὺς ἀντιπάλους ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἡ Ἀγγλία, ἡ Βενετία καὶ ἡ Ὁλλανδία ἀνθημιλλῶντο παρὰ τὸν Βόσπορον, τῷ δὲ 1634 οἱ Ἕλληνες ἀνέλαβον τὴν φύλαξιν

Ἑρρῖκος Β΄ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας.

τοῦ Παναγίου Τάφου, προσημαινομένης οὕτω τῆς συρράξεως ἐκείνης, ἥτις μετὰ δύο αἰῶνας ἤγαγεν εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Τότε οἱ Γάλλοι ἤρξαντο στρεφόμενοι ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ κατεστρώθη ὑπὸ Γάλλου ἱερέως τὸ σχέδιον σταυροφορίας, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ Γάλλου διπλωμάτου συγγραφὴ «Περὶ τῶν ἀσφαλῶν μέσων τῆς καταστροφῆς» τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν μὲν τῇ μάχῃ τοῦ Ἁγίου Γοθάρδου τῷ 1664 γαλλικὰ στρατεύματα ἐβοήθησαν τοὺς Αὐστριακοὺς πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων, διαρκούσης δὲ τῆς πολιορκίας τοῦ Ἡρακλείου τῆς Κρήτης Γάλλοι μαχηταὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν Βενετῶν, καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Γάλλου ἀρχηγοῦ, τοῦ δουκὸς τοῦ Beaufort, ὁρᾶται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης. Ὁ δὲ Λουδοβῖκος ΙΔ', καίπερ πειραθεὶς νὰ προλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Σοβιέσκη διάσωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκουμένης Βιέννης, ἦτο πράγματι ἐχθρὸς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ στόλος αὐτοῦ εἰςέπλευσεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια, καὶ ὁ Λουδοβῖκος κατώρθωσε νὰ τύχῃ τῷ 1673 νέων διομολογήσεων, δι' ὧν ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ μόνος προστάτης τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθολικῶν.

Κατὰ δὲ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἐπανελήφθησαν αἱ ἀρχαῖαι φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας, καὶ οἱ Ὀθωμανοί, ἀπειλούμενοι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας καὶ ὁσημέραι ἐκπίπτοντες, ἔχαιρον ἐπωφελούμενοι τὰς ἀγαθὰς ὑπηρεσίας τῆς Γαλλίας. Ὁ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας, ἐξουδετερόνων τὰς ἐνεργείας τῆς Αὐστρίας, κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν Σερβίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Τουρκίας ἐπὶ τρεῖς ἔτι γενεάς, καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἀπέβη οἱονεὶ ὁ «μέγας βεζύρης τῶν Χριστιανῶν». Αἱ διομολογήσεις τοῦ 1740, συμπληροῦσαι τὰς τοῦ 1673, ὑπῆρξαν ἡ ἀμοιβὴ τῆς βοηθείας τῶν Γάλλων, καὶ διαμένουσι μέχρι καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν μνημεῖον τῆς διπλωματικῆς ἐπιτυχίας τοῦ Μαρκίωνος de Villeneuve. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἀνέλαβον, καθ' ἃ οἱ Γερμανοὶ τῆς σήμερον, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ Bonneval καὶ ὁ βαρῶνος de Tott εἰργάσθησαν ἐκθύμως ὑπὲρ τῶν τουρκικῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἡ συνθήκη τοῦ 1774 ἡ συνομολογηθεῖσα ἐν τῷ Κουτσοὺκ-Καϊναρτζῇ, οὗ τὸ τουρκικὸν ὄνομα σημαίνει τὴν Μικρὰν Πηγήν, κατέλυσε τὴν γαλλικὴν ἐπίδρασιν, ἀντικατασταθεῖσαν ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς, καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐκώλυσε τὴν Γαλλίαν

ἀπὸ πάσης ἐνεργοῦ ἀναμίξεως εἰς τἀνατολικὰ πράγματα, καίτοι ἐμμέσως διὰ Γάλλων μεταναστῶν, τραπέντων εἰς τὴν Ἀνατολήν, διέσπειρεν ἐν αὐτῇ γνῶσιν τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ τῶν γαλλικῶν ἠθῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ αἱ ὀθωμανικαὶ κτήσεις ᾐσθάνθησαν τὸν ὄγκον τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Βοναπάρτου. «Δὲν εἶνε συνήθεια παρ' ἡμῖν», ἔγραφε πρὸς τὸ Διευθυντήριον, «τὸ νἀποπειρώμεθα τῆς διατηρήσεως τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ὀφείλομεν νὰ παραστῶμεν μάρτυρες τῆς πτώσεως αὐτῆς ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις». Ἡ δὲ συνθήκη τοῦ Καμποφορμίου τῷ 1797 κατέστησε τὴν Γαλλίαν ἄμεσον γείτονα τοῦ σουλτάνου διὰ τῆς εἰς αὐτὴν παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων νήσων, «ἐνδιαφερουσῶν ἡμᾶς πολὺ μᾶλλον ἢ ὁλόκληρος ἡ Ἰταλία ὁμοῦ λαμβανομένη», ὡς ἔλεγεν ὁ Βοναπάρτης· συμπεριελαμβάνοντο δὲ εἰς αὐτὰς τὸ Βουθρωτόν, ἡ Ἄρτα, ἡ Βόνιτσα καὶ ἅπασαι αἱ πρότεραι κτήσεις τῶν Βενετῶν ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς νότον τοῦ κόλπου τοῦ Δρίνου. Ἔστρεψε δ' ὁ μέγας Γάλλος κατακτητὴς ἰδιάζουσαν προσοχὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ δύο ἀπόστολοι τῆς γαλλικῆς ἐν Ἑλλάδι διοικήσεως, οἱ ἀδελφοὶ Στεφανόπουλοι, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐν Cargese τῆς Κορσικῆς ἑλληνικὴν ἀποικίαν, ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπὶ σκοπῷ τῆς διαδόσεως τῆς φήμης αὐτοῦ, περιβεβλημένοι ἀποστολὴν τοῦτο

Λουδοβῖκος ΙΔ' βασιλεὺς τῆς Γαλλίας.

μὲν ἐπιστημονικὴν, τοῦτο δὲ πολιτικὴν κατὰ τὸ προςφιλὲς ἔθος τῶν ἐν τοῖς νέοις χρόνοις ὑπουργείων τῶν ἐξωτερικῶν. Δὲν ἔλειψε δὲ καὶ θρῦλός τις ἀναφερόμενος εἰς τὸν νικηφόρον στρατηλάτην. Ἕλληνες φιλολογοῦντες ἰσχυρίσθησαν, ὅτι τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἦτο ἁπλῆ μετάφρασις τῶν δύο ἑλληνικῶν λέξεων *καλὸ μέρος* καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ἦτο δῆθεν ἀπόγονος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῶν Καλομέρων Πορφυρογεννήτων, ὧν·τοὺς ἐνδόξους ἄθλους ἦτο προωρισμένος νἀνανεώση.Ἕλληνες δὲ ἱστορικοὶ, ποιούμενοι μνείαν τῆς πρὸ ἑνὸς αἰῶνος καὶ ὑπερέκεινα εἰς τὴν Κορσικὴν μεταναστεύσεως τῶν Μανιατῶν, ἐκήρυξαν αὐτὸν τολμηρῶς ἀπόγονον ἑνὸς τῶν σπαρτιατικῶν τούτων οἴκων, καὶ αἱ Μανιάτισσαι ἥναπτον κανδήλαν πρὸ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ, «ὡς πρὸ τῆς τῆς Παναγίας». Ἡ ἰδέα ἀναστάσεως τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας τῇ βοηθείᾳ αὐτοῦ ἀπέβη γενικὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ ὁ Βοναπάρτης ἐθεωρεῖτο ὡς λυτρωτὴς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων, συγκροτουμένων ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κερκύρας, περιλαμβανούσης τὰς νήσους Κέρκυραν, Παξοὺς, Ἀντιπάξους καὶ Φανὸν, μετὰ τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτῶν ἐξαρτημάτων Βουθρωτοῦ καὶ Πάργας, τῆς ἐπαρχίας Ἰθάκης, ἐν ᾗ αἱ νῆσοι Λευκὰς, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη μετὰ τῆς Πρεβέζης καὶ Βονίτσης ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ, καὶ τῆς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, δι' ἧς ἀορίστου ἐκφράσεως ἐδηλοῦντο πρὸς ὥραν ἡ Ζάκυνθος, αἱ Στροφάδες, τὰ Κύθηρα καὶ ὁ ἐν Ἀκαρνανίᾳ Δραγαμέστος. Ἀλλὰ προέβη καὶ περαιτέρω ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἱδρύσασα ἐν ταῖς δύο παριστρίοις Ἡγεμονίαις, ὅπου ἐπεκράτει τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, δύο προξενεῖα, τὸ τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὸ τοῦ Ἰασίου.Ἀνενεοῦτο δὲ οὕτω τὸ σχέδιον Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων, ἥτις εἶχέ ποτε διανοηθῆ τὸν ἀποικισμὸν τῶν Ἡγεμονιῶν δι' Οὐγενότων χάριν τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξαπλώσεως τῶν γαλλικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ τέλος ἡ εἰς Αἴγυπτον στρατεία τοῦ Βοναπάρτου ἤγαγε τὸν σουλτᾶνον νὰ κηρύξῃ πόλεμον ἐναντίον τῆς Γαλλίας, τῆς πατροπαραδότου συμμάχου, καὶ νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας, τῆς πατροπαραδότου ἐχθρᾶς. Ἡ Ῥωσία ἦτο τεταραγμένη ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας τῶν προςηλυτιστικῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνεργειῶν τῆς Γαλλίας, καὶ δὲν ἐπεθύμει, ὅπως ἰσχυρὰ γαλλικὴ προστασία τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας ὑπὸ τῆς Γαλλίας τεθῇ ἐν τῷ μέσῳ ὡς φραγμὸς τῶν ἰδίων ἑαυτῆς σχεδίων. Ἡ δὲ Βρεττανία, περιπεπλεγμένη εἰς ἀγῶνα περὶ ζωῆς

καὶ ὑπάρξεως ἐναντίον τῆς Γαλλίας, προςῆλθεν εἰς τὴν ῥωσοτουρκικὴν συμμαχίαν, κατ᾽ ἀκολουθίαν δ᾽ ἐπῆλθεν, ὡς εἰκός, ἡ ἀπώλεια τῶν γαλλικῶν κτήσεων καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οὕτως αἱ μὲν Ἰόνιοι νῆσοι κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ Τούρκων, οἱ δ᾽ ἐν τῇ Ἀνατολῇ γαλλικοὶ ἐμπορικοὶ οἶκοι κατέπεσον. Διὰ τούτους τοὺς λόγους ἡ Γαλλία, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, δὲν ἦτο πλέον ἡ φρουρὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Βοναπάρτης διὰ τοῦ παραβόλου καὶ δαιμονίου αὐτοῦ πνεύματος εἶχεν ἀνατρέψει τὸ ἐπὶ αἰῶνας πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς Γαλλίας καὶ ἀναγκάσει τὴν Ῥωσίαν, ὅπως, ὑπεραμυνομένη ἑαυτῆς, ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Τούρκων.

Ἀλλ᾽ οἱ Ὀθωμανοὶ πολιτευταὶ δὲν ἠδύναντο νἀπατῶνται περὶ τῶν τελικῶν σκοπῶν τῆς δυνάμεως ἐκείνης τοῦ βορρᾶ. Ἐπὶ γενεὰς ὅλας ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Τουρκία εἶχον ὑπάρξει ἀντίπαλοι, καὶ οὐκ ὀλίγοι ῥωσοτουρκικοὶ πόλεμοι εἶχον ἀναγραφῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ πρὸ τῆς ἐν τῷ δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι εἰς τοὺς προγενεστέρους προςθήκης ἑτέρων τεσσάρων. Διὰ παραδόξου δὲ προκατασκευῆς τῆς νεωτέρας ἱστορίας τὰ δύο ἔθνη ἦλθον τὸ πρῶτον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἄλληλα ἐν τῇ Κριμαίᾳ. Καὶ δὴ περὶ τὰ εἰκοσιπέντε ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Μωάμεθ Β΄ ἠξίωσε τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ τῶν Τατάρων τῆς Κριμαίας, ὧν ὁ ἡγεμὼν ἦτο σύμμαχος τοῦ ἄρχοντος τῆς Μόσχας. Οἱ Ῥῶσοι ἔμποροι τῆς Κάφας (Θεοδοσίας) καὶ τῆς Ἀζοφικῆς (Μαιώτιδος) ἦλθον οὕτως εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, καὶ αἱ ζημίαι αὐτῶν προεκάλεσαν τὴν ἀποστολὴν τῆς πρώτης εἰς Κωνσταντινούπολιν ῥωσικῆς πρεσβείας τῷ 1495. Ἐπηκολούθησε δ᾽ ἡ ἀποστολὴ ἄλλων πρεσβειῶν, καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διετηροῦντο μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων σχέσεις φιλικαί. Ἀλλ᾽ αἱ ἐπιδρομαὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ὑπὸ τῶν Τατάρων καὶ ἡ ἐκδίκησις ἣν μετῆλθον στίφη ῥωσικὰ ἐπήνεγκον μεγάλας προστριβάς, καὶ τέλος τῷ 1569 ἐπῆλθεν ἡ πρώτη ἔνοπλος σύρραξις μεταξὺ στρατιῶν τῶν δύο κρατῶν. Περιέργως δὲ βλέπομεν ἑσπερίας δυνάμεις ἐξωθούσας κατὰ ταύτην τὴν περίοδον τὴν Ῥωσίαν εἰς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀναγνωριζούσας ἤδη τοὺς Ῥώσους ὡς τοὺς φυσικοὺς προστάτας τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανῶν, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου μόνη ἡ Τουρκία ᾐσθάνετο τὸν φόβον τῆς αὐξανούσης δυνάμεως τῆς Ῥωσίας. Οἱ δὲ πολιτευταὶ τῆς Ἑσπερίας φαίνονται μὴ ὑποπτεύσαντες ἐν τῷ τότε χρόνῳ, ὅτι ἡ Ῥωσία ἐγκα-

θισταμένη παρὰ τὸν Βόσπορον ἤθελεν ἀποβῆ ἀπειλητικὴ διὰ τὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ καὶ οἱ σουλτᾶνοι, οἵτινες τότε εὑρίσκοντο εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης, ἐδίσταζον νἀντιδράσωσιν εἰς δύναμιν, ἥτις, καθ᾿ ἃ ἐσκέπτοντο, ἠδύνατο ἤδη τότε νὰ κατενεχθῇ βαρεῖα κατ᾿ αὐτῶν. Μόλις δὲ μετὰ ἕνα αἰῶνα ἐξερράγη πραγματικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων κατ᾿ ἀκολουθίαν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τῆς Ποδολίας, ἥτις ἐφαίνετο διακινδυνεύουσα τὰ ῥωσικὰ συμφέροντα. Ἀποτέλεσμα δὲ τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἐδαφικὴ ἐπαύξησις τῆς Ῥωσίας ἐν Κιέβῳ καὶ ὁ πόθος περαιτέρων ἐπεκτάσεων. Ἤδη δ᾿ ἔκτοτε ὁ τσάρος ἐσχηματίζετο ἀγερώχως ὡς πρόμαχος θρησκευτικῶν συμφερόντων, κατορθώσας νὰ τύχῃ τῶν ἀναγκαίων διαβατηρίων χάριν Ῥώσων προςκυνητῶν μεταβαινόντων εἰς Ἱεροσόλυμα. Οὕτως αἵ τε πολιτικαὶ καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀξιώσεις τῆς Ῥωσίας συνανεκράθησαν δυςαποσπάστως ἀπ᾿ ἀλλήλων καθ᾿ ὅμοιον ἐντελῶς τρόπον, ὡς ὁ ἱεραπόστολος ὑπῆρξε παρ᾿ ἄλλοις ἔθνεσιν ὁ πρόδρομος τοῦ στρατιώτου.

Πέτρος ὁ Μέγας ἔδωκε μεγάλην ὤθησιν εἰς τὸ ἀντιτουρκικὸν πρόγραμμα τῆς Ῥωσίας. Ἡ ὑπ᾿ αὐτοῦ κατάληψις τῆς παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ταναΐδος κειμένης Ἀζόφης; τῆς ἀρχαίας Ταναΐδος, τῆς κατόπιν κληθείσης Αἰκατερινοπόλεως, δὲν ὑπῆρξε μόνιμος, ὡς οὐδ᾿ ἡ ἐλευθέρα χρῆσις τοῦ Εὐξείνου πόντου χάριν τοῦ νέου αὐτοῦ στόλου· ἀλλ᾿ οὐχ ἧττον ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ ἀποστείλας τὸ πρῶτον πολεμικὸν πλοῖον εἰς τὸν Βόςπορον, καίτοι δὲ ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ἐκείνη ὑπῆρξεν εἰρηνική, ἦτο προάγγελον τοῦ μέλλοντος σημεῖον. Ὁμοίως δ᾿ ἐμφαντικὴ ἦτο ἡ ἔναρξις ῥωσικῶν δολοπλοκιῶν ἐν ταῖς δύο παριστρίοις Ἡγεμονίαις, ὧν οἱ ἡγεμόνες εὑρίσκοντο ἐν ἀλληλογραφίᾳ πρὸς τὸν τσάρον, καὶ ἡ προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, εἰς οὓς προεθέσπιζε τὴν προσεχῆ ἀνάστασιν τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ ἱερὸς πόλεμος ὁ ἐκραγεὶς μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας καὶ λήξας τῷ 1711 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Προύθου ὑπῆρξεν ἀπόδειξις, καθ᾿ ἃ καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τῆς στρατιωτικῆς ἰσχύος τῆς Τουρκίας, καίπερ οὔσης πολιτικῶς ἀδυνάτου. Ἀλλ᾿ οἱ ἐξευτελιστικοὶ ὅροι τῆς συνθήκης ἐκείνης, ἥτις ἐπέβαλε τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἀζόφης εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, ἐτροποποιήθησαν μετά τινα ἔτη, καὶ ἱδρύθη καὶ πάλιν μόνιμος πρεσβεία ἐν τῇ τουρκικῇ πρωτευούσῃ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶνε, ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύ-

την ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀγγλίας ἐστράφη τὸ πρῶτον κατὰ τῆς Ῥωσίας. Καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ναυπηγήσεως τοῦ ῥωσικοῦ στόλου, ἡ Ἀγγλικὴ ἀνατολικὴ ἑταιρεία (English Levant Company), ἥτις, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, διεχειρίζετο ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς, ἐθορυβήθη ὑπὸ τῆς ἀντιζηλίας τῶν Ῥώσων ἐμπόρων,

Πέτρος ὁ Μέγας.

ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ἀντιδρῶν διὰ τοῦτον τὸν λόγον εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ῥώσου συναδέλφου, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῆς Πύλης ἐπὶ τῶν κινδύνων, οὓς ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς προσηλυτισμὸς ὑπὸ Ῥώσων πρακτόρων μεταξὺ Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ἡ δὲ Ῥωσία, κερδήσασα τὸ ζήτημα τῆς ἀνασυστάσεως τῆς ῥωσικῆς πρε-

σβείας, προέβη μετὰ χαρακτηριστικῆς καρτερίας εἰς ἀνάκτησιν τῆς ἀπολεσθείσης αὐτῆς ἐπικρατήσεως ἐν τῇ Ἀζόφῃ, παρὰ δὲ τὰς προςπαθείας τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὁλλανδίας, αἵτινες ἀντετάσσοντο ἡνωμέναι εἰς τὴν περαιτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ῥωσικοῦ ἐμπορίου ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκήρυξε καὶ πάλιν πόλεμον ἐναντίον τοῦ σουλτάνου τῷ 1736, καὶ κατέλαβεν ἐκ νέου τὴν Μολδαβίαν. Διὰ δὲ τῆς εἰρήνης τοῦ Βελιγραδίου ἀνέκτησε μὲν τὴν Ἀζόφην, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς, τοῦ μὴ εἴςπλου πολεμικῶν ῥωσικῶν πλοίων εἰς τὴν Μαιῶτιν ἢ εἰς τὸν Εὔξεινον καὶ τῆς διεξαγωγῆς ὅλου τοῦ ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσσῃ ῥωσικοῦ ἐμπορίου ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους. Ἐπηκολούθησε δὲ κατεύνασις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐπειδὴ αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἦσαν ἀπησχολημέναι ἀλλαχοῦ.

Αἰκατερίνη Β΄ αὐτοκράτειρα τῆς Ῥωσίας ἐπὶ μεταλλίου.

Διὰ δὲ τῆς ἀναρρήσεως τῆς Αἰκατερίνης Β΄ ἐπανελήφθη ἡ ἐπιδίωξις τῶν σχεδίων Πέτρου τοῦ Μεγάλου. Ῥῶσοι πράκτορες ἐστάλησαν ὅπως ἐξεγείρωσι τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Μαυροβουνίους· ἐκραγέντος δὲ τοῦ πολέμου τῷ 1768, στόλος ῥωσικός, ἐν ᾧ ὑπηρέτουν πλεῖστοι Ἄγγλοι, ἀπεστάλη εἰς τὴν Πελοπόνησον, ἐδέχθη τὴν καθυπόταξιν δέκα ὀκτὼ νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἠπείλησε πρὸς ὥραν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ᾽ ὁ μέγιστος τῶν θριάμβων τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξεν ἡ εἰς αὐτὸν ἐπακολουθήσασα ἀξιομνημόνευτος συνθήκη. Τὸ ἀφανὲς βουλγαρικὸν χωρίον Κουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ, ὅπου ὑπεγράφη ἡ εἰρήνη αὕτη, ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς μίαν τῶν ἐκπληκτικωτάτων πράξεων τῆς τουρκικῆς μωρίας. Καὶ ἦτο μὲν πράγματι μεγίστης σημασίας ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωσίας διατήρησις τῆς Ἀζόφης, τῆς Κινβούρνης, τοῦ Παντικαπαίου (Kertsch) καὶ τοῦ Γενικαλέ, ἥτις παρεῖχεν εἰς αὐτὴν τὰ μέσα τῆς θαλασσοκρατίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ, ὅπου δὲν ἐπετρέπετο πρότερον ὁ πλοῦς ῥωσικῶν πλοίων, ἐν ᾧ ἀπ᾽ ἐναντίας ἡ ἐπιτήρησις τῶν Μουσουλμάνων τῆς Κριμαίας προελείανεν, ὡς εἰκός, τὴν μετὰ ἐννέα ἔτη συγχώνευσιν

αὐτῶν εἰς τὸ ῥωσικὸν κράτος. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τῶν διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἐπελθουσῶν ἐδαφικῶν ἀπωλειῶν τῆς Τουρκίας ὀλέθριον δι' αὐτὴν ὑπῆρξε τὸ δοθὲν εἰς τὴν Ῥωσίαν δικαίωμα τοῦ ὑποβάλλειν παραστάσεις ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐκκλησίας καὶ τὸ τῆς «συνηγορίας ὑπὲρ τῶν ῥωμανικῶν ἡγεμόνων», δικαίωμα παρέχον προφάσεις πρὸς διαρκῆ ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν ὀθωμανικῶν κτήσεων. Ἡ δὲ σύμβασις τοῦ Ἀϊναλὶ-Καβὰκ (1779) ἐπεκύρωσε τὰς διατάξεις τῆς συνθήκης τοῦ Κουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ, καὶ καθώρισεν, ὅτι ὁ φόρος, ὃν ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρόνωσιν εἰς τὴν Πύλην αἱ δύο παρίστριοι Ἡγεμονίαι, «ὤφειλε νὰ ἐπιβάλληται μετὰ μέτρου καὶ φιλανθρωπίας». Ἀλλ' ἡ συμφωνία αὕτη δὲν ἠμπόδισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Ῥωσίας νἀπαιτῇ οὐχὶ ὀλιγώτερον τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εὐρείας χρηματικὰς ἐγγυήσεις περὶ τῆς διοικητικῆς ἱκανότητος τῶν δύο παριστρίων θρόνων. Παρὰ δὲ τὰς ἐπιθυμίας τῶν Τούρκων ῥωσικὸν προξενεῖον ἱδρύθη ἐν Βουκουρεστίῳ, κέντρῳ καταλλήλῳ πρὸς πολιτικὰς σκευωρίας· βλέπομεν δὲ μετ' οὐ πολὺ τὸν ἐν Ἰασίῳ πρόξενον τῆς Πρωσσίας παραπονούμενον, ὅτι οἱ πράκτορες ἐκεῖνοι «διωρίζοντο ἁπανταχοῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, ἴσως ὅπως προσελκύσωσι τοὺς ἐγκατοίκους». Πράγματι ἡ Ῥωσία εἶχεν ὑποκαταστήσει τὴν Γαλλίαν ὡς χρηστήριον τῆς Πύλης, καὶ εἶχε διδάξει τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς νἀποβλέπωσιν εἰς αὐτὴν χάριν προστασίας ἐναντίον τοῦ κυριάρχου αὐτῶν. Ὁ μέγας δοὺξ Κωνσταντῖνος ἐξεπαιδεύετο ὡς μέλλων αὐτοκράτωρ νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἡ Αἰκατερίνη Β' ἐδέχθη ὑπόμνημα ἑλληνικῆς ἐπιτροπείας. Διὰ δὲ τῆς ἐν Ἰασίῳ τῷ 1792 ὁμολογηθείσης εἰρήνης, δι' ἧς ἐπερατώθη ὁ νέος μεταξὺ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Τούρκων πόλεμος, ἡ Ῥωσία, παρὰ τὴν ἀπειλητικὴν ἀντίστασιν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Πρωσσίας, ἐπεξέτεινε τὰ σύνορα αὐτῆς μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δανάστριος (Dniester). Ὁ πόλεμος δ' ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα σύρραξις τῶν δύο ἀντιπάλων· ὡς δὲ εἴδομεν, κατὰ τὸ πέρας τῆς περιόδου ταύτης αἱ δύο δυνάμεις συνεμάχησαν προσωρινῶς χάριν ματαιώσεως τῶν φιλοδόξων σχεδίων τοῦ Βοναπάρτου ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ἡ δὲ Αὐστρία, ἥτις εἶχεν ἀποβῇ τότε ἡ κυρία ἀντίπαλος τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, εἶχεν ἔλθει ἐνωρὶς ἤδη εἰς ἐχθρικὴν σύρραξιν πρὸς τὰς προχωρούσας τουρκικὰς στρατιάς. Καὶ

δὴ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα εἶχόν ἀρχίσει οἱ Τοῦρκοι τὰς ἐπιθέσεις αὐτῶν ἐναντίον τῶν Οὔγγρων, οἵτινες ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον οἱ ἡγέται τῆς χριστιανωσύνης ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων, μετὰ δ' ἕνα αἰῶνα ἐκυριεύθη ἡ Βουδαπέστη καὶ ἔμεινε μετὰ καὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Οὐγγαρίας ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἔτη. Ἀλλά, λήγοντος τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, ἐπῆλθεν ἡ ἀποχώρησις τῶν ὀθωμανικῶν στρατιῶν ἐκ τοῦ οὐγγρικοῦ ἐδάφους. Μετὰ τὴν πρὸ τῆς Βιέννης ἧτταν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουδαπέστης συνέβησαν συχναὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Αὐστριακῶν κατὰ τῆς Βοσνίας, ἐφ' ἧς τὸ οὐγγρικὸν στέμμα ἐκέκτητο ἀρχαῖα ἱστορικὰ δικαιώματα· ἀφ' ἑτέρου δὲ αὐστριακὸς στρατὸς ἐκυρίευσεν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ τὸ Βιδίνιον καὶ ἐν τῇ Σερβίᾳ τὴν Ναϊσσὸν (Nisch) καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν Σκοπίων, ὅπου ὁ Στέφανος Δουσὰν εἶχε θέσει τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους. Ὁ Αὐστριακὸς πρίγκιψ Εὐγένιος ἐπεχείρησε τῷ 1697 τὴν ἀξιομνημόνευτον αὐτοῦ στρατείαν πρὸς τὸ Σαράγιεβον, τραπεὶς τὴν αὐτὴν ἐκείνην ὁδόν, ἣν ἠκολούθησε κατόπιν ὁ στρατὸς τῆς κατοχῆς τῷ 1878. «Μία ἄλλη ἐκστρατεία ἀκόμη, εἶπε Τοῦρκος πολιτευτὴς ἀκούων τὴν εἰς Μακεδονίαν εἰςβολήν, καὶ οἱ Αὐστριακοὶ θὰ φθάσωσι μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἀλλὰ τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα κατορθώματα ἔμειναν ἄνευ ἀποτελεσμάτων, καὶ τὰ Σκόπια ὑπῆρξαν τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς πρὸς Θεσσαλονίκην ὁδοῦ, εἰς ὅ ποτε ἔφθασεν αὐστριακὴ στρατιά. Ἡ δὲ εἰρήνη τοῦ Κάρλοβιτς (1699) ἀπέκλεισε τέλος τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Οὐγγαρίας, ἐξαιρουμένου τοῦ *βανάτου* τοῦ Ταμεσβάρ, ἐγκαταλειφθέντος ὑπ' αὐτῶν μετὰ δεκαεννέα ἔτη, ἔδωκε τὴν Τρανσυλβανίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν, καὶ ἐπήνεγκε τελείαν μεταβολὴν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῶν Τούρκων. Ἔκτοτε δ' ἡ Αὐστρία ἐθεώρει τὸν Τοῦρκον ὡς ἐπιθετικὸν ἐχθρὸν ἀποκρουστέον καὶ ἀπέβλεπεν ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου πρὸς αὐτὸν ἢ ὡς πρὸς ἀσθενῆ πολέμιον, δυνάμενον νὰ προςβληθῇ, ἢ ὡς ἔρυμα, δυνάμενον ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐνισχυθῇ, ἐναντίον τῆς προχωρήσεως τῆς Ῥωσίας, ἣν οἱ Αὐστριακοὶ ὑπελάμβανον ὡς τὸν ἐπικινδυνότατον τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀντιπάλων, ἐπειδὴ ὑπῆρχον ἐν Αὐστρίᾳ πολλοὶ ὑπήκοοι Σλάβοι, οὓς θὰ ἠδύνατο νὰ προσελκύσῃ ὁ ἐθνικὸς καὶ θρησκευτικὸς προςηλυτισμὸς τῶν Ῥώσων.

Ὁ δέκατος ὄγδοος αἰὼν παρέχει παραδείγματα ἁπασῶν τούτων

τῶν ἀπόψεων. Ἐνίοτε μὲν ἡ Ἀγγλία παρωρμᾶτο ὑπὸ μόνης τῆς ἐπιθυμίας νὰ καταλάβῃ ἔδαφος, καὶ τότε ἦτο πρόθυμος νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν βοήθειαν τῆς Ῥωσίας, ἔστω καὶ ἐπὶ τῷ κινδύνῳ τῆς αὐξήσεως τῆς ῥωσικῆς αὐτοκρατορίας. Τοῦτο δὲ συνέβη κατὰ τὸν πόλε-

Ἰωσὴφ Β' αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας
κατὰ τὴν ἀρχαίαν χαλκογραφίαν τοῦ Brause.

μον τοῦ 1736-39, ὅτε ὁ αὐστριακὸς στρατὸς καὶ ὁ ῥωσικὸς ἦσαν ἡνωμένοι ἐναντίον τῶν Τούρκων κατὰ τὴν σχεδιασθεῖσαν διανομὴν τῆς Τουρκίας μεταξὺ τῆς Αἰκατερίνης Β' καὶ τοῦ Ἰωσὴφ Β', καθ' ἣν ἡ μὲν Κριμαία προσηρτᾶτο εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἡ δὲ Βοσνία καὶ ἡ

Ἑρζεγοβίνη εἰς τὴν Αὐστρίαν, καὶ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1787 - 91, ὅτε καὶ πάλιν τὰ δύο κράτη συνεμάχουν καὶ ἡ Τουρκία ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν πολέμιος. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶνε, ὅτι, ὅτε ἡ Αὐστρία ἠκολούθει τὸ σύστημα τοῦτο, αἱ ἐπιτυχίαι αὐτῆς ὑπῆρξαν πολὺ μικρότεραι ἢ ὅτε προςέβαλλε τὴν Τουρκίαν μονομερῶς. Οὕτω τὸ μὲν ἀποτέλεσμα τοῦ αὐστροτουρκικοῦ πολέμου τοῦ ἀπολήξαντος εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Πασσάροβιτς (1718) ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὴν Αὐστρίαν προςάρτησις μέρους τῆς Σερβίας, τῆς βορείου Βοσνίας καὶ τῆς Μικροβλαχίας ὡς καὶ τοῦ *βανάτου*, ἀπ᾿ ἐναντίας δὲ, συμπράξασα μετὰ τῆς Ῥωσίας, τῷ μὲν 1736 ἀπέβαλεν ἅπαντα τὰ πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως προςκτήματα καὶ τὴν Μικροβλαχίαν, διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ 1787 οὐδὲν ἄλλο ἐκέρδησε πλὴν τῆς πόλεως Ὀρσόβης καὶ δύο πολισμάτων κατὰ τὰ σύνορα τῆς Κροατίας. Ἐξ ἑτέρου δὲ, διαρκοῦντος τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ περατωθέντος διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κουτσοὺκ - Καϊναρτζῆ, ἡ Αὐστρία προέτεινε μυστικὴν συνθήκην μετὰ τῆς Τουρκίας εὐθὺς ὡς εἶδεν, ὅτι ἀπέβαινον παρὰ πολὺ μεγάλαι αἱ ἐπιτυχίαι τῆς Ῥωσίας. Καὶ ὡς ἀμοιβὴν μὲν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῆς ἔμελλε νὰ λάβῃ ἡ Αὐστρία καὶ πάλιν τὴν Μικροβλαχίαν· ὅτε δὲ ἡ Ῥωσία, θορυβηθεῖσα, ὡμολόγησεν εἰρήνην, ἔγεινεν αὐστριακὴ καὶ συνέμεινεν ἔκτοτε ὡς κτῆσις τῆς Αὐστρίας ἄλλη ἐπαρχία τῆς Ῥωμανίας, ἡ Βουκοβίνα. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ Αὐστριακὸς διπλωμάτης Thugut ἐπίστευσεν, ὅτι ἐπέκειτο ἡ πτῶσις τῆς Τουρκίας, καὶ ὥρισε τὰς δύο παριστρίους Ἡγεμονίας ὡς τὸ μέρος τῶν λαφύρων, ἅτινα ἔμελλον νὰ περιέλθωσιν εἰς τὴν Αὐστρίαν. Κατ᾿ ἀκολουθίαν διωρίσθη ἐν αὐταῖς αὐστριακὸς πρόξενος, ὅπως ἀντενεργῇ εἰς τὰ διαβήματα τοῦ Ῥώσου συναδέλφου. Ἀλλ᾿ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰωσὴφ Β΄ ἔσωσε μοιραίως, καθ᾿ ἃ ἔκτοτε πολλάκις συνέβη, τὴν ζωὴν τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς» καὶ ἀπέστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν Αὐστριακῶν πολιτευτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀλλὰ κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἐπράχθησαν πολλὰ πρὸς διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὰς αὐστριακὰς ἐνεργείας ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἵμου. Ἡ ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη αὐστριακὴ κατοχὴ τῆς Μικροβλαχίας, ἧς μέγα μέρος ἀνήκει νῦν εἰς τὴν Σερβίαν, καὶ τεμαχίου τῆς βορείου Βοσνίας μεταξὺ τοῦ 1718 καὶ 1739 ὑπῆρξαν ἡ ἀπαρχὴ τῆς κινήσεως ἐκείνης, ἥτις ἀνελήφθη κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν ἐν ταῖς καθ᾿ ἡμᾶς ἡμέραις. Ἡ Αὐστρία ἀπέβη τότε σπουδαῖος παρά-

γων ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι καὶ ἀνέλαβεν, εἰ καὶ προςωρινῶς μόνον, τὴν ἐπιβολὴν ἐκείνην, εἰς ἣν ἐφαίνετο προορίζουσα αὐτὴν ἡ μοῖρα. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τῶν τριάκοντα καὶ ἑνὸς ἐκείνων ἐτῶν εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀπωλέσθησαν καθ' ὁλοκληρίαν παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις, οἵτινες διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου ἐπανῆλθον ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐν ᾧ δ' ἡ αὐστριακὴ διοίκησις ἦτο ἀντιδημοτικὴ παρὰ τοῖς Ῥωμάνοις τῆς Μικροβλαχίας ἕνεκα τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς περὶ τῆς τακτικῆς πληρωμῆς τῶν φόρων, οἱ Σέρβοι τῆς Τουρκίας ἐθεώρουν ἔκτοτε τὴν Αὐστρίαν ὡς τὴν μόνην δύναμιν, ἥτις ὑπὸ τοὺς ὑφισταμένους ὅρους ἠδύνατο νἀπελευθερώσῃ αὐτούς. Πολλοὶ τῶν προγόνων αὐτῶν εἶχον μεταναστεύσει εἰς τὴν Οὐγγαρίαν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Σερβίας τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, ἀργότερον δ' ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦτο δύο Σέρβοι πατριάρχαι τοῦ Ἰπεκίου, καὶ μετενάστευσαν αὐτόσε, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ χιλιάδων ὅλων ἐκ τοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Οἱ δὲ Σέρβοι οὗτοι τῆς Οὐγγαρίας ὑπῆρξαν τῶν ἐξαιρετοτάτων στρατιωτῶν τοῦ πρίγκιπος Εὐγενίου καὶ κατὰ τὴν ἔκρηξιν οἱουδήποτε νέου αὐστροτουρκικοῦ πολέμου οἱ ἐν Σερβίᾳ ἀδελφοὶ αὐτῶν ἔδραττον τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῶν Αὐστριακῶν. Σέρβος ποιητὴς προςηγόρευσε τὸν Ἰωσὴφ Β΄ ὡς «τὸν προστάτην τῆς σερβικῆς φυλῆς», καὶ οἱ ἡγέται τοῦ σερβικοῦ ἔθνους ἐπετίμησαν πικρῶς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνομολογήσει εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας τῷ 1791. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἐκπλαγῶμεν ἐπὶ τῇ λύπῃ αὐτῶν. Καὶ δὴ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως ἡ Σερβία εἶχε παράσχει δείγματα ὑλικῆς προόδου κατὰ τὰς δύο βραχείας δεκαετηρίδας τῆς προσωρινῆς αὐστριακῆς κατοχῆς, τὴν φορὰν δὲ ταύτην ἤλπισαν, ὡς εἰκός, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἔμελλε νὰ ὑποχωρήσῃ ὄπισθεν τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Σάου. Οἱ Σέρβοι, μικρὰν ἔχοντες γνῶσιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑσπερίας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι πῶς ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις εἶχε κυριεύσει τὸ Βελιγράδιον καὶ εἰςελάσει εἰς τὴν Βοσνίαν, ἦτο δυνατὸν νὰ εἰρηνεύσῃ ἐπὶ ὅροις αὐτόχρημα μετριωτάτοις. Ἀλλ' ἡ τελευταία δεκαετία τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος παρέσχεν εἰς τὴν Αὐστρίαν περαίτερον στήριγμα ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ. Καὶ δή, ὡς τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ συνέβη ἡ ἀποχώρησις τῆς Βενετίας ἐκ τῆς Πελοποννήσου, παρουσιάζεται ἡ Αὐστρία τὸ πρῶτον ὡς κράτος βαλκανικόν, οὕτω τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐπῆλθεν ἡ κατάλυσις τῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Μάρκου, οἱ Ἀψβοῦρ-

γοι ἀνέλαβον τὴν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ κληρονομίαν τῆς Βενετίας. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφορμίου (1797), δι' ἧς αἱ ἐν Δαλματίᾳ κτήσεις τῆς Βενετίας περιῆλθον εἰς τὴν Αὐστρίαν, ὑποκατεστάθη δύναμις ἰσχυρὰ ἀντὶ πολιτείας εὑρισκομένης ἐν παρακμῇ ὡς γείτων τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου, καὶ ἐνεδείχθη οὕτως εἰς τὸν ἀνησυχοῦντα σουλτᾶνον, ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο τὸ οὕτω προσαρτῆσαν τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας θὰ ἠδύνατο ἡμέραν τινὰ νὰ καταλάβῃ πέραν αὐτῆς τὸ ἔδαφος τῆς Βοσνίας.

Ἡ δὲ Ἀγγλία δὲν ἦτο μέν, καθ' ἃ ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Αὐστρία, ἐδαφικῶς γείτων τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ὅμως πρὸ αὐτῆς ἔτι τῆς ἱδρύσεως τῆς ἰνδικῆς αὐτοκρατορίας εἶχε συμφέροντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἕνεκα τοῦ ἐκτεταμένου αὐτῆς ἀνατολικοῦ ἐμπορίου. Ἤδη ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος Λεβαντῖνός τις εἶχε διορισθῇ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἐν Χίῳ, τῷ δὲ 1520 κατέστη ὁ πρῶτος Ἄγγλος πρόξενος ἐν Κρήτῃ. Ἡ βασίλισσα Ἐλισάβετ ἔτυχε τῶν εὐκολιῶν ἐλευθέρου ἐμπορίου ἐν ταῖς τουρκικαῖς κτήσεσι χάριν τῶν ὑπηκόων αὐτῆς, οἵτινες τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς διεξῆγον τὸ μετὰ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἐμπόριον αὐτῶν ἐπὶ τῶν μεγάλων ἱστιοφόρων τῆς πολιτείας τῆς Ῥαγούσης, ἔπειτα δὲ εἶχον μεγίστην ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Καὶ ἐλέχθη μέν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου ἐπὶ ἰδίων πλοίων προῆλθεν ἐκ μικρᾶς διενέξεως ἀναφερομένης εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος· ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμή, τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ πραγμάτων ὑπῆρξε τὸ κατ' ἀρχὰς ἐμπορικόν, καὶ μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἀρχομένου ἡ ἀγγλικὴ ἐπίδρασις ἐν ταῖς ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν χώραις ὠφείλετο σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν «Ἑταιρείαν τῶν ἐμπόρων τῆς Ἀνατολῆς» (Company of Merchants of the Levant), ἥτις ἠξιώθη προνομίων ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ τῷ 1581. Τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν πλοίων τῆς ἑταιρείας ταύτης τοῦ καταπλεύσαντος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετέβη ὡς πρῶτος Ἄγγλος πρεσβευτὴς παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὁ Γουλιέλμος Harebone. Καθ' ἃ δὲ καὶ πάντες οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐν τῷ πρεσβευτικῷ ἀξιώματι μέχρι καὶ τοῦ 1803, εἶχε διορισθῇ καὶ ἐπληρόνετο οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς εἰρημένης ἑταιρείας· κύριον δ' αὐτοῦ ἔργον ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἔλαβεν ὁδηγίας νὰ τύχῃ τῆς βοηθείας τοῦ σουλτάνου ἐναντίον τῶν

«εἰδωλολατρῶν» Ἱσπανῶν, ἐπειδὴ ἡ ἱσπανικὴ ἀρμάδα ἔμελλε μετ᾿ οὐ πολὺ νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν παραλίων. Καὶ ἡ μὲν ἀνάμιξις αὕτη ἐμπορίου, πολιτικῆς καὶ θρησκείας ἦτο ἐξαιρέτως χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτικοῦ προγράμματος, ὁ δὲ πρέσβυς οὐδενὸς μέρους τῶν εἰς αὐτὸν δοθεισῶν ὁδηγιῶν ἠμέλησε. Καὶ δὴ ἤρξατο διὰ μιᾶς διορίζων πολλοὺς προξένους, ἀμφότεροι δέ, αὐτός τε καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἐδουάρδος Barton, μετεχειρίσθησαν εὐφυᾶ θεολογικὰ ἐπιχειρήματα, ὅπως προδιαθέσωσι τοὺς συμβούλους τοῦ σουλτάνου ἐναντίον τῆς Ἱσπανίας. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπεδέχθησαν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ παρὰ πολὺ μεγάλη διαφορὰ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τῶν τῶν ἀπίστων ἐκείνων ὅσοι ἀπέκλειον εἰκόνας καὶ ζωγραφίας ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐκκλησιῶν. Ἀλλ᾿ ἡ Ἱσπανία εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς πλουσίους τοῦ Νέου κόσμου, καὶ δὲν ἀπεστάλη βοήθεια ὑπὸ τῶν Τούρκων, καίτοι ὁ Barton ἦτο ἐπὶ τοσοῦτον οἰκεῖος μετὰ τοῦ σουλτάνου, ὥστε ἠκολούθησεν αὐτὸν κατὰ τὸν πόλεμον τὸν ἐπιχειρηθέντα ἐναντίον τῆς Οὐγγαρίας.

Ἰάκωβος Α΄ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἰάκωβος Α΄ ἐπεκύρωσε τὸ μονοπώλιον τῆς ἑταιρείας, παρ᾿ ὅλην δὲ τὴν ἰταμότητα, μεθ᾿ ἧς οἱ Τοῦρκοι ἐφέροντο πρὸς τοὺς Χριστιανούς, μεσοῦντος τοῦ δεκάτου ἑβδό-

μου αἰῶνος πλοῖα ἀγγλικὰ ἐπεσκέπτοντο τὴν Ἑλλάδα, καὶ Μουσουλμᾶνός τις παρετήρησέ ποτε, ὅτι οἱ Ἄγγλοι «πάντοτε ἐπέμειναν εἰς ὅ τι ἔλεγον, ἀκόμη καὶ ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ζωῆς». Ὁ Ἄγγλος πρέσβυς ἔλαβε παρὰ τῶν Αὐστριακῶν τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα, ὅπως δωροδοκήσῃ τὸν πρῶτον Ὀθωμανὸν ἀντιπρόσωπον ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Πασσάροβιτς, καὶ κατώρθωσε νὰ λάβῃ ὡς ἀντάλλαγμα τῆς τουρκικῆς ἐπαρχίας Ἑρζεγοβίνης τὰς δύο ἐκείνας παρακτίους διεξόδους, τὴν περιοχὴν τοῦ Κλὲκ καὶ τὴν Σουτορίναν, αἵτινες ἀνεδείχθησαν σπουδαιόταται κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1875-6 καὶ ὑπῆρξαν μέχρι τοῦ 1908 τῶν περιέργων τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ὅτε ἡ Ῥωσία ἐπρωτοστάτει ὡς ὁ δυνατὸς διάδοχος τῶν Τούρκων ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Βρεττανοὶ πολιτευταὶ ὑπῆρξαν κατὰ κανόνα ἀπηλλαγμένοι φόβων περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς μοσχοβιτικῆς δυνάμεως. Καὶ ὑπῆρξε μέν, ὡς εἴδομεν, χρόνος, καθ' ὃν ἡ Βρεττανία ἐπειράθη νὰ διενεργήσῃ εἰρήνην μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας χάριν τῶν συμφερόντων τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς ἐμπορίου, τῷ δὲ 1719 ὁ Stanhope ἐπόθησε «νὰ ἐξώσῃ τοὺς Μοσχοβίτας ὅσον τὸ δυνατὸν μακράν»· ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ Γαλλία ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη ἐμπορικὴ ἀντίζηλος τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἡ ἀγγλικὴ ἑταιρεία εἶχεν ἀπολέσει πολὺ ἔδαφος κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Villeneuve προστασίας τῆς Τουρκίας. Ἄλλως δὲ ἡ Γαλλία καὶ οὐχὶ ἡ Ῥωσία ἦτο ἡ τότε ἀπειλοῦσα τὴν Ἰνδίαν, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἄνοιγμα τοῦ Εὐξείνου εἰς ῥωσικὰ πλοῖα ἐθεωρήθη ὡς ὠφέλημα τῶν Ἄγγλων ἐμπόρων, οἵτινες οὕτω θὰ εὕρισκον νέαν ἀγοράν. Εἴδομεν δέ, ὅτι, ὁ ῥωσικὸς στό-

Μιραμπῶ.

λος, ὅςτις μικροῦ δεῖν κατελάμβανε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέστρεφε τὸ τουρκικὸν ναυτικὸν παρὰ τὸν Τσεσμὲν τῷ 1770, ἐκυβερνᾶτο κατὰ μέγιστον μέρος ὑπὸ Ἄγγλων ἀξιωματικῶν, καὶ ἰσχύοντες Τοῦρκοι παρεκάλουν τὴν Ἀγγλίαν νὰ ἐξηγήσῃ ὁποῖον ἦτο ἀληθῶς τὸ πολιτικὸν αὐτῆς πρόγραμμα. Τὰς δὲ παραμονὰς τῆς ὀλεθρίας συνθήκης τοῦ Κουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ βλέπομεν τὸν λόρδον Chatham γράφοντα, ὅτι εἶνε «αὐτόχρημα Ῥῶσος», ἀλλ' ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας δὲν ἦτο τῆς γνώμης ταύτης· Ἤδη δὲ τῷ 1786 ὁ Μιραμπῶ παρετήρει προχώρησιν τῶν Ῥώσων πρὸς τὴν Ἰνδίαν. Τῷ 1791 ὁ Πὶττ προετίθετο, ἂν ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, νὰ κηρύξῃ πόλεμον ἐναντίον τῆς Ῥωσίας χάριν διατηρήσεως τῆς πολιτικῆς ἰσορροπίας· καίτοι δὲ ὁ Φὸξ ὑπερεμάχει ἐνθουσιωδῶς τῆς Ῥωσίας, ὁ Πὶττ ἐξῆρε τὴν χρησιμότητα τῆς Τουρκίας ὡς συμμάχου τῆς Ἀγγλίας. Ἀλλὰ διὰ συνδυασμοῦ τῶν δύο πολιτικῶν προγραμμάτων, λήγοντος τοῦ αἰῶνος συνωμολογήθη τριπλῆ συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας, Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ἐναντίον τῶν Γάλλων ἐπιδρομέων τῆς Αἰγύπτου.

Λαμβανομένης δὲ ὑπ' ὄψιν τῆς μεγάλης ἐν τοῖς σημερινοῖς χρόνοις ἐπιδράσεως τῆς Γερμανίας εἰς τὰ τουρκικὰ πράγματα, ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Πρωσσίας κατὰ τὴν περίοδον ἣν ἔφθιμεν σκιαγραφήσαντες. Ὁ μὲν μέγας ἐκλέκτωρ ἐπειρᾶτο νὰ ἐπωφεληθῇ τὰς παριστρίους Ἡγεμονίας χάριν τῶν ἐναντίον τῆς Πολωνίας σχεδίων αὐτοῦ, καὶ εἷς τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον ἡγεμόνων, καταλυθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, προςεπάθησε νὰ τύχῃ βοηθείας ἐν Βρανδεμβούργῳ. Ὁ δὲ Φρειδερῖκος ὁ Μέγας συνεῖδεν, ὅτι ἡ αὔξησις τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἠδύνατο νὰ βλάψῃ αὐτὸν, ἐπειδὴ μικρὰ ἦσαν τὰ ἐν αὐτῇ συμφέροντα αὐτοῦ, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίζηλον δύναμιν τῆς Αὐστρίας. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόςωπος αὐτοῦ, εὐκαιρίας τυχούσης, ἐπενέβη ὑπὲρ ἡγεμόνος τινὸς τῆς Μολδαβίας, καὶ διωρίσθη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Πρῶσσος πρόξενος, ἐν μέρει διὰ τὸν χαρακτηριστικὸν λόγον, ὅτι δὲν ἠξίου μισθόν. Ὁ Φρειδερῖκος ἐθεώρει τὴν Τουρκίαν ὡς χρήσιμον πρὸς ἐπασχόλησιν τῆς Αὐστρίας, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς ὑποβοήθησιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ κατακτητικῶν σχεδίων. Ὁ δὲ Φρειδερῖκος Γουλιέλμος Β' συνωμολόγησε τριπλῆν συμμαχίαν μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὁλλανδίας χάριν ἀντιδράσεως πρὸς τὴν αὐστρορωσικὴν σύμπραξιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1787 καὶ

1791. Ἀλλὰ κατὰ τὸν χρόνον Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου καὶ Φρειδερίκου Γουλιέλμου Β΄ τὸ γερμανικὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐμπόριον διεχειρίζοντο Αὐστριακοὶ μᾶλλον ἢ Πρῶσσοι, αἱ δ' ἐδαφικαὶ βλέψεις τῆς Πρωσσίας δὲν κατηυθύνοντο πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτο-

Φρειδερῖκος ὁ Μέγας.

κρατορίαν, πολὺ δὲ μᾶλλον ἡ Πρωσσία ἐζήτει ἀλλαχοῦ ἀντισηκώματα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπεκτάσεως ἄλλων ἐθνῶν.

Οὕτως, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, εὑρίσκομεν τέσσαρας δυνάμεις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἁπτομένας τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, τὴν Γαλλίαν, κυρίως μὲν προστατεύουσαν τὸν σουλτᾶνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθολικούς· τὴν Ῥωσίαν, ἥτις εἶχεν

ἤδη διαγράψει τὸ μέγα αὐτῆς πρόγραμμα νέας βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τὰς προςπαθείας αὐτῆς περὶ τῆς προςελκύσεως τῶν ὁμοθρήσκων ἐν ταῖς τουρκικαῖς κτήσεσιν ὀρθοδόξων· τὴν Αὐστρίαν, ταλαντευομένην μεταξὺ τοῦ φόβου τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς κατακτήσεως τουρκικοῦ ἐδάφους, καὶ τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, κοινῶς εὐνοοῦσαν πρόγραμμα φιλίας μετὰ τῆς Ῥωσίας. Μάλιστα δὲ εἴδομεν, ὅτι ὑπῆρχε γενικὴ πεποίθησις, καθ' ἣν τάχιον ἢ βράδιον τὸ ὑπόλοιπον τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Εὐρώπῃ ἔμελλε νὰ διαλυθῇ.

Ἀλλὰ καὶ ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ὁ σουλτᾶνος ἦτο κύριος εὐρυτάτων εὐρωπαϊκῶν κτήσεων. Καὶ δὴ κατεῖχε τὴν ὅλην Κρήτην ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου, ἐν ᾧ ἦτο τότε ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ἐπειδὴ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεξάρτητοι φιλοπόλεμοι Σφακιανοὶ εἶχον ἀναγκασθῇ τῷ 1770 νὰ πληρόνωσι τὸν κεφαλικὸν φόρον, τὸ λεγόμενον *χαράτσιον*. Εἰς τοὺς σουλτάνους ἀνῆκε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἐξαιρουμένων τῶν Ἰονίων νήσων· ἀλλὰ καὶ αὗται ἀπετέλεσαν πρὸς ὥραν πολιτείαν τασσομένην ὑπὸ τὴν κοινὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ τοῦ τσάρου. Ἅπαντα δὲ τὰ πρότερα ἐπὶ τῆς Ἠπείρου ἐξαρτήματα τῶν νήσων πλὴν τῆς Πάργας ἦσαν τουρκικά, κυριευθέντα ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα τυπικῶς περιελθόντα εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ τῆς μετὰ τῆς Ῥωσίας συνθήκης τοῦ 1800. Ἅπασαι δ' αἱ χῶραι τοῦ σουλτάνου αἱ μέχρι πρό τινος γνωσταὶ ὡς εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἀπετέλουν τότε μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐπ' ἴσης δὲ ἡ νέα Βουλγαρία, ἡ νέα Σερβία, ἡ Ἀλβανία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη καὶ πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τοῦ Μαυροβουνίου, ἦσαν ἄμεσοι κτήσεις τοῦ σουλτάνου. Πέραν δὲ τοῦ Δουνάβεως αἱ δύο Ἡγεμονίαι τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας, συμπεριλαμβάνουσαι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὴν Βασσαραβίαν καὶ ἐξικνούμεναι μέχρι τοῦ Δανάστριος, ἀπετέλουν κράτη φόρου ὑποτελῆ, διοικούμενα ὑπὸ Ἑλλήνων ἡγεμόνων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς Πύλης ἐκ τῶν πλουσίων ἐν Κωνσταντινουπόλει φαναριωτικῶν οἴκων. Δύναται δὲ νὰ ὑπολογισθῇ, ὅτι αἱ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικαὶ κτήσεις τῷ 1801 κατεῖχον 238.000 τετραγωνικὰ μίλια καὶ περιελάμβανον ὀκτὼ ἑκατομμύρια κατοίκων. Ἡ δὲ σημερινὴ ἔκτασις τῆς Τουρκίας, πρὸ τοῦ ἐναντίον τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας πολέμου, ἐξαιρουμένης τῆς κατ' οὐσίαν ἀποβεβλημένης Κρήτης, ὑπολογίζεται εἰς 65.350 τετραγωνικὰ

ἀγγλικὰ μίλια, οἰκούμενα ὑπὸ 6.130.200 κατοίκων. Τοιοῦτον ὑπῆρξεν ὡς ἐν εἰκόνι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρὸ ἑνὸς αἰῶνος καὶ ὀλίγων μόνον ἐτῶν «στερεώσεως» (consolidation) τῆς Τουρκίας, ὡς ἀπεκάλει αὐτὴν ὁ λόρδος Beaconsfield, καὶ πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1912.

Ἡ δὲ Ἀσία εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε ὁ προμαχὼν τῶν Τούρκων. Ἐκεῖθεν ἦλθον καὶ ἐκεῖ θὰ ἐπιστρέψωσι μίαν ἡμέραν. Αἱ δ' ἐν αὐτῇ ἀπώλειαι αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ ταῦτα πολὺ μικρότεραι ἢ αἱ ἐν Εὐρώπῃ. Ἀνατέλλοντος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, τἀσιατικὰ σύνορα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἦσαν μικρὸν μόνον μᾶλλον ἐκτεταμένα κατὰ μῆκος τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου ἢ ὅ τι τὴν σήμερον· ἐν δὲ ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις ἡ ἀσιατικὴ Τουρκία, κατ' ἐξαίρεσιν τῆς Κύπρου, ὑπολογίζεται περιλαμβάνουσα 693.610 τετραγωνικὰ μίλια μετὰ 17.683.500 κατοίκων.

Ἐν δὲ τῇ Ἀφρικῇ, ὅπου ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἡ Τριπολῖτις καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ «ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἰταλικὴν κυριαρχίαν»[1] ἡ Τουρκία οὐδεμίαν πλέον κέκτηται πραγματικὴν κτῆσιν, περὶ τὰς αὐτὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐμελέτα τὴν ἀνάκτησιν τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων κατεχομένης Αἰγύπτου διὰ βρεττανικῶν ὅπλων. Ἡ δὲ Τριπολῖτις, ὅπου ὁ Ἀχμὲτ Καραμανλῆς εἶχε συντελέσει πραγματικὴν ἀνεξαρτησίαν τῷ 1714, ἦτο κατ' ὄνομα μὲν ἐπαρχία ὑπόφορος, ἀλλὰ πράγματι ἴδιον κράτος πειρατῶν, οὗ ἀρχηγὸς ἦτο τότε ὁ πολυθρύλητος Ἰουσοὺφ πασσᾶς. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ Τύνις ὑπὸ βέην καὶ ἡ Ἀλγερία, διοικουμένη ὑπὸ δέη, ἦσαν κατὰ θεωρίαν ὑποκείμεναι εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὑπὲρ δὲ καθυποτάξεως ταύτης σπανίως συνηγόρουν οἱ ἐπιχώριοι ἡγέται πλὴν ἢ ὅτε ἰσχυρά τις ναυτικὴ δύναμις ἠπείλει νὰ τιμωρήσῃ τὰς πειρατείας τῶν κρατῶν τῆς Βαρβαρίας.

Ἡ δ' εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἦτο διῃρημένη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς πέντε διοικήσεις, αἵτινες ὑποδιῃροῦντο εἰς νομοὺς καὶ οὗτοι εἰς ἐπαρχίας. Πρὸς δὲ ταῖς διοικήσεσιν ἐκείναις ὑπῆρχον καὶ αἱ δύο παρίστριοι Ἡγεμονίαι, αἵτινες ἀπήλαυον ποιᾶς ἀνεξαρτησίας. Αἱ δὲ πέντε εὐρωπαϊκαὶ διοικήσεις ἦσαν γνωσταὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα Ῥούμελη, Βοσνία, ἥτις περιελάμβανε τὸ ἐν Βουλγαρίᾳ Βιδίνιον, Σιλιστρία, περιλαμβάνουσα τὸ Βελιγράδιον, Τζεζαΐρ, περιλαμ-

[1] Posto sotto la sovranità piena ed intera del Regno d'Italia εἶνε ἡ φράσις τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1911.

βάνουσα τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐνίας τῶν ἑλληνικῶν νήσων, καὶ Κρήτη. Ὁ δὲ διοικητὴς τῆς Ῥούμελης, ὅστις ἐπωνυμεῖτο τουρκιστὶ *βεηλέρβεης*, ἤτοι ἡγεμὼν ἡγεμόνων, ἦτο ἐν περιπτώσει πολέμου ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς ἁπάντων τῶν εὐρωπαϊκῶν σωμάτων. Περιελάμβανον δ' αἱ εὐρωπαϊκαὶ αὗται διοικήσεις ἐννέα *πασσαλίκια*, τὴν Ῥούμελην, τὴν Βοσνίαν, τὴν Σκόδραν, τὰ Ἰωάννινα, τὴν Εὔβοιαν, τὸν Μορέαν, τὴν Κρήτην καὶ τὸ Αἰγαῖον. Καὶ ἀνῆκον μὲν οἱ ἐν Εὐρώπῃ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου εἰς διαφόρους φυλάς, ὄντες Τοῦρκοι, Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ῥωμᾶνοι, ἀλλὰ πάντες ὑπέκειντο εἰς ἐνίας κοινὰς συμφοράς, καίτοι αὗται ἦσαν βαρύτεραι παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἢ παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις. Καὶ δὴ οἱ Μωαμεθανοὶ εὕρισκον εὐκολωτέραν τὴν παρὰ τοῦ σουλτάνου ἀκρόασιν τῶν παραπόνων αὐτῶν, τὰ δὲ συμφέροντ' αὐτῶν ἐπροστατεύοντο ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ τῶν μικρῶν σωμάτων ἐντοπίων ἀρχῶν βοηθουσῶν τὸν διοικητὴν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα καὶ πρὸ ἑνὸς αἰῶνος ἡ τύχη τῶν ἐπαρχιωτῶν ἦτο τοσοῦτον ἐπαχθής, ὥστε προσείλκυε τὰς συμπαθείας καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ πάντων ἀνομολογουμένων ὑπερασπιστῶν τῆς Τουρκίας. Ἀναγινώσκοντες τὰ δεινοπαθήματ' αὐτῶν, ἀναμιμνησκόμεθα τῶν στυγνῶν περιγραφῶν, ἃς παρέχουσιν οἱ Ῥωμαῖοι σατιρικοὶ περὶ τῶν ὑπερβασιῶν τῶν ἰδίων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀρχόντων. Οὐ μόνον ἡ τακτὴ καὶ ἀνεγνωρισμένη φορολογία τῆς αὐτοκρατορίας ἦτο βαρεῖα, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον διοικητικὸν σύστημα, καίπερ δυνάμενον νὰ ὑποληφθῇ ἐξαίρετον ὑπὸ ἔποψιν θεωρητικήν, πρακτικῶς ἦτο ἄρδην σαθρόν. Διαφθορὰ εἶχεν εἰςελάσει εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, καὶ τὰ πάντα ἦσαν ὤνια. Πασσᾶς διοριζόμενος ἐπὶ ἐνιαυτὸν ὡς διοικητὴς ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ ὤφειλε νὰ πληρώσῃ βαρὺ ἀντίτιμον τοῦ διορισμοῦ, εὕρισκε δ' ἀντάλλαγμα τῆς δαπάνης ταύτης διὰ τῶν πιέσεων τῆς εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἀνατιθεμένης ἐπαρχίας. Προσεγγιζούσης δὲ τῆς λήξεως τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐθεώρει ἀναγκαῖον νἀνανεώσῃ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει δῶρα αὐτοῦ, ἂν ἐπεθύμει νὰ ἐξακολουθήσῃ κατέχων τὴν ἀρχήν, καὶ τὴν νέαν δὲ ταύτην πληρωμὴν ὤφειλε νὰ πληρώσῃ ἡ ἀτυχὴς ἐπαρχία. Ἀλλ' ἂν τὸ σύστημα τοῦτο ὑφίστατο ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἂν ὁ πασσᾶς ἦτο πλούσιος καὶ εἶχε κεφάλαια διαθέσιμα χάριν ἐπιτεύξεως τῆς ἀρχῆς, ἦτο πολὺ χεῖρον ἐν περιπτώσει καθ' ἥν, ὡς συνέβαινε συνήθως, ἦτο πτωχὸς καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάζετο νὰ δανεισθῇ ἐπὶ τόκῳ βαρεῖ παρά τινος Ἕλληνος ἢ Ἀρμενίου τραπε-

ζίτου, ὅςτις οὕτως ἀπελάμβανε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας. Οἱ δὲ δικασταί, διοριζόμενοι ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ οἱ πασσάδες τρόπον, ἐπώλουν τὴν δικαιοσύνην ἀνεπιφυλάκτως, καὶ οἱ ὑπάλληλοι οἱ ἐκτελοῦντες τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἦσαν ἔτι μᾶλλον μισητοὶ παρὰ τῷ λαῷ. Κατὰ ταῦτα αἱ ἀρχαὶ ἐνησμένιζον ἐπιβάλλουσαι φόρους, οἵτινες, καίπερ ταττόμενοι ἁπλῶς ὡς προσωρινοὶ πόροι, ἀπέβαινον κατὰ μικρὸν μόνιμοι θεσμοί. Ὑπελογίζετο κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ὅτι περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας ἑκάστου ἀνδρὸς ἐπληρόνετο εἰς τὸ δημόσιον ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας καθ᾽ ἕνα ἢ κατ᾽ ἄλλον τρόπον· ἂν δὲ ἀναλογισθῶμεν τὴν ἀνάγκην χρημάτων, ἣν εἶχον οἱ διοικηταί, δὲν δυνάμεθα νἀπορήσωμεν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς εἰςπράξεως οὕτω πολλῶν φόρων. Αἱ συχναὶ ἀποδημίαι τῶν πασσάδων, τἀχώριστα ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως δῶρα, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς ἰδίου ἀπεσταλμένου διὰ τὴν ἐλαχίστην τῶν ὑποθέσεων, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν ὑπηρεσία ταχυδρομική, καὶ ἡ πολυτέλεια καὶ αἱ εὐρεῖαι οἰκήσεις, ἃς διετήρουν οἱ μεγάλοι ἄρχοντες, ταῦτα πάντα συνεπέφερον βαρείας δαπάνας. Ἡ δὲ καθολικὴ ἔλλειψις ἀσφαλείας τῆς χώρας ἕνεκα τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν κατεπίεζε πᾶσαν παραγωγὴν καὶ πᾶν ἔργον. Ὀλίγα μέσα ἀσφαλοῦς διαθέσεως χρημάτων ὑπῆρχον, καὶ ἡ κακὴ κατάστασις τῶν ὁδῶν, ἥτις ἄλλοτέ ποτε εἶχε καταπλήξει Ἄγγλους περιηγητὰς ὡς ὑπερβαίνουσα καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἑαυτῶν χώρᾳ, ἐπηύξανε τὰς δυςκολίας ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας.

Ὁ Σελὶμ Γ', ὅςτις ἐκάθητο κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἦτο ἀληθῶς εἰπεῖν σουλτᾶνος ἀναμορφωτής, ἐπιθυμῶν νἀνυψώσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ καὶ θέλων νὰ λάβῃ ὡς πρότυπον ἑσπέρια ἔθνη. Κατώρθωσε δὲ πρὸς ὥραν νὰ σαρώσῃ τοὺς ληστὰς τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τοὺς πειρατὰς τοῦ Αἰγαίου, νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ ἠρειπιωμένα φρούρια τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μετεχειρίσθη Γάλλους ναυπηγοὺς πρὸς ναυπήγησιν πολεμικῶν πλοίων. Ἀλλά, καθ᾽ ἃ συνέβη εἰς πολλοὺς μονάρχας, δὲν ἔσχε τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλῃ ὅλον σύστημα κακοδιοικησίας διὰ μιᾶς κονδυλιᾶς. Ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Ἤπειρος, αἵτινες πάντοτε ἀπετέλεσαν τὸ ἐπισφαλέστατον μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἦσαν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, ὥστε Τοῦρκός τις δὲν ἐτόλμα νὰ ἐμφανισθῇ ἐν αὐταῖς, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου πᾶς περιηγητὴς ἐξετίθετο εἰς τὸν κίνδυνον νὰ δολοφονηθῇ ἀτιμωρητὶ ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων τῆς

ὀρεινῆς ἐκείνης χώρας. Ἐν πολλοῖς δὲ μέρεσι τῆς αὐτοκρατορίας κληρονομικοὶ τύραννοι, γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *δερὲ βέηδες*, ἤτοι κύριοι τῶν κοιλάδων, ἐπέσειον τρόμον εἰς τοὺς ταπεινοὺς αὐτῶν γείτονας. Τῇδε κἀκεῖσε μεγάλοι πασσάδες, οἷος ὁ Ἀλῆς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὁ Πασβάνογλους τοῦ Βιδινίου, ἐμάχοντο χάριν ἰδίου λογαριασμοῦ καὶ ἔδρων δίκην ἡμιανεξαρτήτων ἡγεμόνων. Ὁ «λέων τῶν Ἰωαννίνων» ἀπέβη οἰκεῖος εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἀναγνώστας διὰ τῶν ποιημάτων τοῦ λόρδου Βύρωνος καὶ τῆς λογοτεχνίας τοῦ Jókay, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὡς πρόδρομος τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατέλαβε θέσιν ἐν τῷ γνωστοτάτῳ τῶν κεφαλαίων τῆς νέας ἀνατολικῆς ἱστορίας. Ὁ Ἀλῆς κατήγετο ἐκ τουρκαλβανικοῦ οἴκου τοῦ Τεπελενίου, ὅστις ἄλλοτε εἶχεν ὑπάρξει χριστιανικός, ἀλλ' ὁ πάππος αὐτοῦ εἶχε πέσει ὑπὲρ τῆς ἡμισελήνου τῷ 1716 κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κερκύρας. Γενόμενος δὲ πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τοῦ 1878, εἶχε διακριθῇ διὰ τῆς ὠμότητος, δεξιότητος καὶ φιλοδοξίας· ἑλληνικὰ δημοτικὰ ᾄσματα καὶ Ἕλληνες ποιηταὶ ἔψαλον τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων καταπόντισιν τῆς ὡραίας Κυρᾶς Φροσύνης καὶ πῶς ἐξεδικήθη τὰς εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ οἶκον γενομένας προσβολὰς διὰ τῆς κοινῆς ἐξολοθρεύσεως χριστιανικῆς τε καὶ μωαμεθανικῆς κοινότητος. Βρεττανὸς δὲ περιηγητὴς συνώψισε τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ ὡς «κρᾶμα μεγαλοπρεπείας καὶ φαυλότητος». Ὁ δὲ Ὀσμὰν Πασβάνογλους, καίπερ σχεδὸν λελησμονημένος νῦν, ἦτο κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας μόλις που κατώτερος τοῦ Ἀλῆ ὡς πρὸς τὴν δύναμιν. Μετὰ τοῦ ἀληθοῦς φανατισμοῦ Βοσνίου Μουσουλμάνου ἐκηρύχθη ἐναντίος τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ἰδίου κυριάρχου, οὗ ἰσχυρίζετο ὅτι ἦτο πραγματικὸς καὶ μόνος φίλος. Κύριος ὢν τοῦ «παρθενικοῦ φρουρίου» τοῦ Βιδινίου, ἐπέδειξε τὴν πίστιν αὐτοῦ νικήσας μὲν τὰς στρατιὰς τοῦ σουλτάνου, λαφυραγωγήσας δὲ τοὺς συνυπηκόους. Καὶ συνεκρότησε μὲν ἰδίαν δύναμιν, εἰσέπραττε δὲ ἰδίους φόρους, ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα καὶ ἀπέστειλεν ἰδίους ἀντιπροσώπους εἰς Παρισίους, ὅπως διαπραγματευθῇ ἐπὶ ἰδίῳ λογαριασμῷ μετὰ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Βρεττανὸς πρόξενος ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν αὐτοῦ, καὶ τοιοῦτος ἦτο ὁ τρόμος, ὃν ἐνεποίει τὸ ὄνομ' αὐτοῦ, ὥστ' ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ οἱ κάτοικοι

Ἀλῆς πασσᾶς.

τοῦ Βουκουρεστίου ἐτράπησαν εἰς γενικὴν ἔξοδον. Καὶ δεινὰ μὲν ὑπῆρξαν τὰ ἐκ τῶν λεηλασιῶν αὐτοῦ παθήματα τῶν Ῥωμάνων καὶ τῶν Βουλγάρων, ἔτι δὲ μεῖζον βάρος τῶν Βλάχων ἀγροτῶν ὑπῆρξεν ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως στρατιᾶς χάριν ἀντιμετρήσεως πρὸς αὐτόν. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Χαντζερῆς ἐδήμευσε πράγματι ἅπαντα τὰ βοσκήματα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀφῆκεν αὐτὸν ἄνευ πόρων συντηρήσεως ἐν χειμῶνι ὅςτις ἀπέβη παροιμιακὸς ὡς μία τῶν τεσσάρων πληγῶν τῆς χαλεπῶς πιεσθείσης ἐκείνης ἡγεμονίας. Οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπειράθησαν καὶ αὐτοὶ τῆς συνήθους μοίρας, εἰς ἣν περιέπιπτον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου αἱ χῶραι, δι' ὧν διήρχετο τουρκικὸς στρατός. Καὶ δὴ μνημονεύεται, ὅτι ἡ νότιος Βουλγαρία σχεδὸν ἠρημώθη κατοίκων, καὶ ἡ σήμερον ἀνθοῦσα πρωτεύουσ' αὐτῆς εἶχεν ἀπομείνει σωρὸς πτωμάτων καὶ ξυλείας ἡμικαύτου. Αἱ δὲ φοβεραὶ τοῦ λοιμοῦ καταστροφαὶ ἐν πολλαῖς τουρκικαῖς πόλεσι συνεπλήρωσαν τὴν ἐρήμωσιν τῆς αὐτοκρατορίας, καίτοι ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ὑπέστησαν ὀλιγώτερα δεινὰ τῶν ἀσιατικῶν.

Ἡ διάκρισις τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου εἰς δύο σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διαστελλομένας τάξεις, εἰς ἐκείνας ὅπου ὑπῆρχον Μωαμεθανοὶ καὶ εἰς ἐκείνας ὅπου δὲν ὑπῆρχον, ἦτο ἡ αἰτία πολλῶν κακῶν. Ὀρθῶς ἐλέχθη, ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀπέδειξεν ἑαυτὴν πολὺ μᾶλλον ἀνεξίθρησκον ἐνίων καλουμένων χριστιανικῶν ἐθνῶν. Ἡ δεξίωσις, ἧς ἔτυχον ἐν Τουρκίᾳ τὸν μὲν δέκατον πέμπτον αἰῶνα οἱ ἐξ Ἱσπανίας Ἰουδαῖοι, τὸν δὲ δέκατον ἔνατον οἱ ἐκ Ῥωσίας, ἀντικειμένη πρὸς τοὺς διωγμούς, οὓς ὑπέστησαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῇ καθολικῇ Ἱσπανίᾳ καὶ τῇ ὀρθοδόξῳ Ῥωσίᾳ, διαθέτει ἡμᾶς εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Τούρκων. Τοιοῦτο δὲ ἦτο τὸ μῖσος, ὅπερ μία χριστιανικὴ αἵρεσις ᾐσθάνετο κατὰ τῆς ἄλλης, ὥστε οἱ Βογομῆλοι τῆς Βοσνίας προετίμησαν νὰ κατακτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου μᾶλλον ἢ νὰ προσηλυτισθῶσιν ὑπὸ τοῦ πάπα, καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες προέκριναν νὰ εἶνε ὑπήκοοι ἀπίστων Τούρκων μᾶλλον ἢ καθολικῶν Βενετῶν. Ὁ δὲ Μωάμεθ Β΄ ὡς μέγας πολιτικὸς ἀνήρ, οἷος καὶ ἦτο πράγματι, συνεῖδεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία θὰ ἠδύνατο νἀποβῇ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ ἰσχυρὸν ἔρεισμα τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Διὸ ἀνίδρυσε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατέστησε τὸν πατριάρχην ἴδιον ἑαυτοῦ ὄργανον. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀνεξιθρησκείαν οἱ Μωαμεθανοὶ

ὑπελάμβανον τοὺς Χριστιανοὺς φυλὴν ὑποδεεστέραν. Οἱ *ῥαγιάδες* ἠναγκάζοντο νὰ ὑφίστανται μυρίας περιφρονήσεις καὶ ἦσαν καταδεδικασμένοι νὰ αἰσθάνωνται, ὅτι ἔκειντο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς κυριαρχούσης θρησκείας. Ὑπέκειντο εἰς παντοίους ἐξευτελιστικοὺς θεσμούς, κανονίζοντας τὸ χρῶμα τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν, τὸν ῥυθμὸν τῶν ἰδίων οἰκιῶν καὶ τὰ ἔργα, ἅτινα ἐπετρέπετο νὰ μετέλθωσιν. Αἱ μὲν γυναῖκες αὐτῶν ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν δικαίωμα τοῦ αὐθέντου ἐπὶ τῆς πρώτης νυκτὸς καὶ εἰς τὰς ὀρέξεις τῶν νεαρῶν βλαστῶν τοῦ Ἰσλὰμ, τὰ δὲ τέκν' αὐτῶν, καὶ ὅτε δὲν ἐστρατολογοῦντο πλέον εἰς τὰς σουλτανικὰς στρατιὰς καὶ ἐξῃροῦντο τῆς ἀναγκαστικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὑπεχρεοῦντο νὰ τροφοδοτῶσι τὰς ὀθωμανικὰς δυνάμεις καὶ ἐκτελῶσι πάντα τὰ χάριν αὐτῶν ταπεινὰ ἔργα, κατασκευάζοντες στρατιωτικὰς ὁδοὺς καὶ κτίζοντες φρούρια, μεταφέροντες πυροβόλα καὶ μετακομίζοντες ἐφόδια πολέμου. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον, ἂν οἱ μὴ ἔχοντες διάθερμον τὴν πίστιν ἐγκατέλειπον τὸν χριστιανισμὸν, προςερχόμενοι ἀντ' αὐτοῦ εἰς θρησκείαν μέλλουσαν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν σεβασμὸν τῶν Τούρκων καὶ τὸ οὐχ ἧττον εἰς αὐτοὺς ὡς ἐξωμότας προςφιλὲς δικαίωμα τοῦ περιφρονεῖν καὶ κακοποιεῖν τοὺς προτέρους αὐτῶν ὁμοδόξους. Πλεῖστοι ὅσοι Σέρβοι ἐν Βοσνίᾳ, πλεῖστοι ὅσοι Ἕλληνες ἐν Κρήτῃ, οὐκ ὀλίγοι Βογομῆλοι ἐν Βουλγαρίᾳ ἠσπάσθησαν μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τὸν ἰσλαμισμόν· οἱ δὲ Τουρκοβόσνιοι, Τουρκόκρητες Τουρκοβούλγαροι καὶ Τουρκαλβανοὶ ἐκεῖνοι ἀπέβησαν οἱ συντηρητικώτατοι ἁπάντων τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ ἀντιδράσει πρὸς μεταρρυθμίσεις καὶ οἱ φανατικώτατοι ἁπάντων τῶν Μωαμεθανῶν ἐν τῇ ἀφοσιώσει εἰς τὸν νόμον τοῦ προφήτου. Ἡ κοινὴ φρασεολογία, δι' ἧς καλοῦμεν τοὺς λαοὺς τούτους Τούρκους, ἐπισκοτίζει τὸ γεγονός, ὅτι τινὲς τῶν μάλιστα καταδυναστευσάντων τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανοὺς οὐδαμῶς ὑπῆρξαν Τοῦρκοι, ἀλλ' ἐξωμόται τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνήκοντες εἰς τὴν αὐτὴν καὶ οἱ καταδιωκόμενοι φυλήν. Ἡ μεγάλη ὁδὸς ἡ ἀνάγουσα εἰς τὰς τιμὰς ἦτο τὸ θρησκεύειν τὸν ἰσλαμισμὸν, καὶ κατέστη παροιμιῶδες, ὅτι «ἀρκεῖ νὰ εἶνέ τις υἱὸς Χριστιανοῦ ἀρνησιθρήσκου, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς τὰς ὑψηλοτάτας ἀρχὰς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας». Οὕτως ἐν Βοσνίᾳ, καίτοι ἀπεστέλλετο εἰς αὐτὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Τοῦρκος διοικητής, οὗτος ἦτο ἁπλῆ σκιά, ἡ δὲ σύμπασα πραγματικὴ δύναμις συνεκεντροῦτο εἰς τοὺς μεγάλους Βοσνίους εὐπατρίδας, οἵτινες ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν

κληρονομικοὶ ἄρχοντες τῆς χώρας ταύτης. Οὕτω δὲ μεγάλη ἦτο ἡ ἐπίδρασις τῶν Τουρκοσέρβων τούτων, ὥστ' ἐπέτρεπον εἰς τὸν πασσᾶν νὰ διαμείνῃ ἐν Σαραγιέβῳ ἐπὶ μόνας τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὥρας, καὶ ἀντέστησαν εἰς ἁπάσας τὰς ἀποπείρας τῆς ἐκ τοῦ Τραβνὶκ εἰς τὸ Σεράγιεβον μεταθέσεως τῆς ἐπισήμου πρωτευούσης. Οὕτως οἱ Βόσνιοι *βέηδες* διῴκουν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην κατὰ τρόπον τιμαριωτικόν, καὶ ἦσαν τελείως ηὐχαριστημένοι ἐκ συστήματος ἐπιτρέποντος εἰς αὐτοὺς νὰ διάγωσιν οἴκοι κατ' ἀρέσκειαν καὶ παρέχοντος εἰς αὐτοὺς τὴν εὐκαιρίαν δαψιλοῦς διαρπαγῆς ἔξω τῆς ἰδίας διαμονῆς. Μόνον δὲ ὅτε ἡ στρατιωτικὴ ἰσχὺς τῶν Τούρκων ἤρχισεν ἐκπίπτουσα καὶ ἐπῆλθεν ἡ εἰς τὴν Βοσνίαν εἰςβολὴ αὐστριακῶν στρατῶν, οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Βοσνίας ἤρχισαν ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς συνέσεως τῆς σουλτανικῆς διοικήσεως.

Ἐν δὲ τῇ Σερβίᾳ, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἐπιχώριος ἀριστοκρατία καθ' ἃ ἐν Βοσνίᾳ, πολλοὶ τῶν Βοσνίων ἐκείνων *βέηδων* ἐγκατέστησαν ὡς γαιοκτήμονες, ἀποτελοῦντες τὴν πλειονοψηφίαν τῶν *σπαχήδων* ἢ ἱππέων, οἵτινες ἦσαν οἱ μόνοι κύριοι τοῦ ἐδάφους, τῶν *ραγιάδων* στερουμένων παντὸς δικαιώματος ἰδιοκτησίας. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην περίπου 132.000 τοιούτων στρατιωτικῶν γαιοκτημόνων καθ' ἅπασαν τὴν Τουρκίαν, ὧν ἐννεακόσιοι περίπου ἐν τῷ πασσαλικίῳ τοῦ Βελιγραδίου. Ἐπ' ἀνταλλάγματι δὲ τῶν παρακεχωρημένων εἰς αὐτοὺς γαιῶν ὤφειλον νὰ παρέχωσι στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἀλλ' ἐν χρόνοις εἰρήνης ἀπουσίαζον ὡς τὸ πλεῖστον ἀπρακτοῦντες ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐγκαταλείποντες εἰς τοὺς περιφρονουμένους Χριστιανοὺς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν κτημάτων. Πλὴν δὲ τῶν *σπαχήδων* τούτων εὑρίσκετο κατ' ἀποσπάσματα ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας καὶ ἄλλη στρατιωτικὴ δύναμις, ἡ τῶν *γενιτσάρων*. Τούτων οἱ ἀρχηγοί, καλούμενοι *νταῆδες*, ἦσαν πολλάκις ἰσχυρότεροι τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ σουλτάνου, καὶ οὐ μόνον ἐκακοποίουν τοὺς Χριστιανοὺς χωρικούς, ἀλλὰ κατελάμβανον καὶ αὐτὰς τὰς γαίας τῶν Μωαμεθανῶν *σπαχήδων* ἀτιμωρητί. Οἱ δ' ἐπιχώριοι εἶχον πράγματι μικράν τινα συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν, καὶ ὅτε, ὡς συνέβη ἐν Σερβίᾳ κατὰ ταύτην τὴν περίοδον, ὁ πασσᾶς ἦτο δίκαιος ἀνήρ, οἱ ἐκλελεγμένοι αὐτῶν ἀντιπρόσωποι ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων ἄλλως πιεζομένων ὁμογενῶν. Οἱ δημογέροντες τοῦ χωρίου, ὁ δήμαρχος καὶ ἔν τισι περιστάσεσιν ὁ ἄρχων τῆς περιοχῆς, ὁ ἐν Σερβίᾳ

λεγόμενος *ὀμπόρκνες*, ὅστις ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν εἴςπραξιν τῶν τουρκικῶν φόρων καὶ ἐμεσολάβει μεταξὺ τοῦ πασσᾶ καὶ τῶν ἀποτινόντων τοὺς φόρους, ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ *ὀμπόρκνες*, εἴτε ὁμοίως ἐκλεγόμενοι ἢ διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ πασσᾶ καὶ πρότερον ὄντες κληρονομικοὶ ἄρχοντες, ἦρχον ἰσοβίως, καὶ ἀπέκτησαν περισπούδαστον ἀξίωμα παρά τε τοῖς Τούρκοις διοικηταῖς καὶ τοῖς Σέρβοις ἀγρόταις. Οὐκ ὀλίγοι δὲ τῶν ἐπιχωρίων τούτων ἀρχόντων ἀνεδείχθησαν ἡγέται τῆς σερβικῆς ἐπαναστάσεως. Εἷς δὲ κλάδος τῶν Σέρβων ἀπετέλει τὴν μόνην ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἀνεξάρτητον πολιτείαν, τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μαυροβουνίου, κυβερνωμένην ἀπὸ τοῦ 1696 ὑπὸ τῶν *βλαδίκας*, ἤτοι ἡγεμόνων ἐπισκόπων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Πέτροβιτς· ἐπειδὴ δὲ ὁ θεοκρατικὸς ἐκεῖνος ἄρχων δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῇ, ἡ ἀρχὴ μετήρχετο ἀπὸ θείου εἰς ἀνεψιόν. Διὰ δὲ φιρμανίου τοῦ 1799 εἶχεν ἀναγνωρισθῆ, ὅτι οἱ Μαυροβούνιοι οὐδέποτε εἶχον ὑποταχθῆ ὑπὸ τῆς Πύλης.

Οἱ δὲ Ἀλβανοὶ εἶχον ἀντιτάξει ὑπὸ τὸν ἥρωα αὐτῶν Σκενδέρβεην τὴν μάλιστ᾽ ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καθ᾽ ἃ πράγματι καὶ τὴν σήμερον, ἡ χώρα αὐτῶν μόλις που ὑπέκειτο ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ κατ᾽ ὄνομα κυριάρχου αὐτῶν. Διαιρούμενοι εἰς τρεῖς θρησκείας, τὴν καθολικὴν, τὴν ὀρθόδοξον καὶ τὴν μωαμεθανικήν, καὶ διασπώμενοι εἰς δύο μεγάλους κλάδους, τοὺς Γκέκηδες καὶ τοὺς Τόσκους, καὶ εἰς πολυαρίθμους φυλάς, οἱ Ἀλβανοὶ ἐνεφοροῦντο πάντες τοῦ αὐτοῦ φιλοπολέμου πνεύματος. Τἄριστα τάγματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τὸ μισθωτὸν τάγμα τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως συνεκροτοῦντο ἐκ τῶν μαχητῶν τούτων, οἵτινες ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις ἀπετέλουν τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ περιφόβου σουλτάνου. Καὶ πρὸ αὐτῆς δὲ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἐγκαταστῆ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀποικίαι ἑλληνικαί, καὶ ἐν τῇ νοτίῳ δὲ Ἰταλίᾳ ὑπάρχει πολυάριθμον ἀλβανικὸν στοιχεῖον. Ἐν τῇ βορείῳ Ἀλβανίᾳ μία φυλή, οἱ καθολικοὶ Μιρδῖται, ἀπήλαυον πραγματικῆς ἀνεξαρτησίας ὑπὸ ἡγέτην κληρονομικὸν ἐκ τοῦ οἴκου Γκιώνη (Ἰωάννου) Μάρκου, καλουμένου ὑπὸ μὲν τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ *καπιτάνου*, ὑπὸ δὲ τῶν Εὐρωπαίων πρίγκιπος ἐκ πεπλανημένης μεταγραφῆς τοῦ ὀνόματος Πρέγκου (Πέτρου), ὅπερ φέρει ἕκαστος τῶν ἀλληλοδιαδόχων ἀρχηγῶν. Ἐν δὲ τῇ Ἠπείρῳ οἱ ὀρθόδοξοι Σουλιῶται, θαυμάσιον κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξηλληνισμέ-

νων Ἀλβανῶν, οἵτινες προσείλκυσαν τὸν θαυμασμὸν τοῦ Βύρωνος, ἀπετέλεσαν ποιάν τινα στρατιωτικὴν κοινότητα, συγκροτουμένην τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τεσσάρων, ἔπειτα δὲ ὑπὸ ἕνδεκα χωρίων, ἐν μὲν χρόνοις εἰρήνης ἀποτινόντων εἰς τὴν Πύλην τὴν δεκάτην καὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἀλλ' ἐν ὥραις πολέμου διατηρούντων διὰ τοῦ ξίφους αὐτῶν πραγματικὴν ἀνεξαρτησίαν. Κυβερνῶντες ἅμα καὶ κυβερνώμενοι εἰςέπραττον τοὺς αὐτοὺς φόρους ἀπὸ τῶν Παρασουλιωτῶν, ἤτοι τῶν κατοίκων ἑξήκοντα περίπου κατακτηθέντων χωρίων, ἀπ' αὐτῶν ἐξαρτωμένων, ἕως μετὰ τριετεῖς ἀγῶνας τὸ Σοῦλι προεδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν-πασσᾶν τῷ 1803, αἱ Σουλιώτιδες κατεκρήμνισαν ἑαυτὰς καὶ τὰ ἴδια βρέφη κατὰ τὸν ἐπιθανάτιον χορὸν ἀπὸ τῶν βράχων τοῦ Ζαλόγγου, καὶ οἱ ἐπιζήσαντες ἔφυγον εἰς τὴν Κέρκυραν.

Πασῶν τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων οἱ Ἕλληνες ἦσαν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οἱ σπουδαιότατοι καὶ οἱ μάλιστα πάντων εὐημεροῦντες. Εἶχον ἀξιωθῆ, καθ' ἃ οἱ Σέρβοι, νὰ τύχωσιν, ἤδη τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ὀγδόου, τοῦ πλεονεκτήματος νὰ ταχθῶσιν, ἔστω καὶ ἐπὶ βραχυτάτην περίοδον, ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑσπερίας δυνάμεως· ἡ δὲ βενετικὴ ἐκείνη διοίκησις τῆς Πελοποννήσου, καίπερ οὐδαμῶς δημοφιλὴς ἀποβᾶσα ἐφ' ὅσον χρόνον διήρκεσεν οὐδὲ τυγχάνουσα ὁπωςδήποτε εὐγνώμονος μνείας, ὑπῆρξε πολὺ ἀνωτέρα τῆς τουρκοκρατίας. Καίτοι δὲ ἡ Ῥωσία, ὅτε εἰςήλασεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τῷ 1770, ἀπέδειξε σαφῶς, ὅτι σκοπὸς αὐτῆς δὲν ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἡ μεταβολὴ αὐτῶν εἰς ἰδίους ἑαυτῆς ὑπηκόους, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς εὐθὺς ὡς ἐπετέλεσε τὴν πρόθεσιν αὐτῆς, ἀλλ' ὅμως ἡ συνθήκη τοῦ Καϊναρτζῆ ὑπέβαλε τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς· καὶ διὰ μεταγενεστέρων δὲ συμβάσεων ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας νησιώτας νὰ ἐμπορεύωνται ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Ῥωσίας. Ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον ἐδαψίλευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς οἰκοῦντας τὰς Ἰονίους νήσους ἐπὶ τῆς πρώτης γαλλικῆς κατοχῆς, μεγαλορρήμονας φράσεις περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν καὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ προήγαγεν ἐμμέσως τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον ἕνεκα τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἦτο καθ' ὅλου οὐδετέρα καὶ κατὰ ταῦτα ἡ τουρκικὴ σημαία ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῇ ἐλευθέρως ὁπου-

δήποτε. Οἱ Ἕλληνες συνδυάζουσι δύο συνήθως ἀσυμβιβάστους ἀρετάς, μεγάλην δεξιότητα πρὸς ἐπιχειρήσεις καὶ μεγάλην φιλομάθειαν.

Βύρων.

Ἀμφότεραι δὲ αὗται αἱ ἀρεταί, ἤδη ἀναπτυχθεῖσαι ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, καίτοι οὐδετέρα τῶν ἀρετῶν

τούτων συνεπέφερε τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μόρφωσιν, ἣν ἀποκτῶσι τὰ ἔθνη κατὰ κανόνα μετὰ πεῖραν αἰώνων ὅλων. Καὶ τὸ μὲν ἐμπόριον ἦγεν αὐτοὺς εἰς ἐπίσκεψιν ἄλλων, καλλίτερον διωργανωμένων χωρῶν καὶ εἰς τὴν συναγωγὴν πορισμάτων ἀναφερομένων εἰς τὰ ἴδια ἑαυτῶν περὶ τοῦ μέλλοντος σχέδια· ἡ δὲ λογοτεχνία, ὅτ' ἐκαλλιέργησαν αὐτὴν ὁ Κερκυραῖος Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ Χῖος Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἀπετέλεσε δεσμὸν ἐθνικῆς ἑνώσεως, καὶ Ῥήγας ὁ Βελενστινλῆς ἐδώρησεν εἰς τὴν ἐπικειμένην ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν δίκην ἄλλης Μασσαλιώτιδος τὸν Θούριον αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν φράσιν Ἕλληνος συγγραφέως «εἰς τὰ Ἰωάννινα ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας αὐτῆς».

Ὑπῆρξαν περιηγηταὶ παρατηρήσαντες, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔφερον «τὸν τουρκικὸν ζυγὸν μετ' ἀνυπομονησίας μείζονος τῆς τῶν ἄλλων Χριστιανῶν», καίτοι, ἐξαιρουμένης τῆς Κρήτης, εἶχον ἴσως ἀφορμὰς νὰ παραπονῶνται ἐπ' αὐτῷ ὀλιγώτερον τῶν λοιπῶν ὁμοδούλων. Πράγματι οἱ Ἕλληνες κατεῖχον θέσιν ὑπερτέραν τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Καὶ δὴ ὁ Ἕλλην πατριάρχης ἦτο ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀρχηγὸς ἁπάντων τῶν ἀνὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου Χριστιανῶν ἀνεξαρτήτως φυλῆς. Καὶ μέγισται μὲν ὑπῆρξαν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι· ἀλλὰ παρὰ τοῖς Βουλγάροις καὶ τοῖς Σέρβοις, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν Μολδαβίᾳ καὶ ἐν Βλαχίᾳ, ὁ Ἕλλην ἐπίσκοπος ἐθεωρεῖτο ὡς ξένος πράκτωρ. Διὰ δὲ τῆς ἐν ἔτει 1766-7 καταργήσεως τῶν δύο ἀρχαίων αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν, τῆς ἐν Ἰπεκίῳ σερβικῆς καὶ τῆς ἐν Ἀχρίδι βουλγαρικῆς, τὰ τελευταῖα ἐκκλησιαστικὰ προπύργια τῶν σλαβικῶν τούτων φυλῶν κατέπεσον πρὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, ὅστις ἐπὶ μακρὸν εἶχεν ὑπάρξει τοσοῦτον ἰσχυρὸς ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῆς χερσονήσου, ὅσον οἱ Τοῦρκοι ἄρχοντες ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν αὐτῆς. Ὁ Ἕλλην ἐπίσκοπος, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο ἠναγκασμένος συνήθως νὰ ἐξαγοράζῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ καθ' ὅμοιον ἐντελῶς τρόπον, καθ' ὃν ὁ Τοῦρκος πασσᾶς ἠγόραζε τὴν ἰδίαν ἀρχήν, καὶ ἠνάγκαζε τὸν λαὸν νἀποδίδῃ εἰς αὐτὸν ὅ τι εἶχε δαπανήσει. Ἦτο δὲ γενικῶς πολύτιμος σύμμαχος τοῦ πασσᾶ, ἐπειδὴ ἐχρειάζετο τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, ὅπως ἐκβιάσῃ τοὺς ἀγρότας νὰ ἐκπληρώσωσι τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἠδύνατο νἀποδώσῃ διαφόρους διπλωματικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν πασσᾶν

ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πνευματικῶν ἐκείνων ποιμένων, οἵτινες σπανίως ἐλάλουν ἄλλην γλῶσσαν παρὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ διεξῆγον τὴν ὑπηρεσίαν, Σλάβοι τε ὁμοῦ καὶ Ῥωμᾶνοι ἐξηλληνίσθησαν κατὰ τύπους. Αἱ ἴδιαι αὐτῶν γλῶσσαι περιεφρονοῦντο ὡς βάρβαροι διάλεκτοι, τὸ δὲ λαλεῖν ἑλληνιστὶ κατήντησε νὰ θεωρῆται ὡς δεῖγμα εὐγενείας, καὶ οἱ δύο ῥωμανικοὶ κώδικες ἐδημοσιεύθησαν ἑλληνιστί· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ καθημερινὴ βουλγαρικὴ ἀλληλογραφία διεξήγετο ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ὡς τῷ συνηθεστάτῳ καὶ εὐρύτατα λαλουμένῳ ἰδιώματι τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦτο δύνανται νὰ θεωρηθῶσι δεδικαιολογημένοι οἱ ἀλλογενεῖς οἱ θεωρήσαντες τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ὡς ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἔκτασιν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ καὶ συνυπολογίζοντες τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συλλήβδην εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ δὲ Ῥήγας ἐξέφρασε ποιητικῶς, ὅτι ἅπαντες οἱ Μακεδόνες πρέπει νὰ ἐξεγερθῶσιν ὁμοῦ καὶ ὅτι Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοί, Σέρβοι καὶ Ῥωμᾶνοι ὤφειλον νὰ γυμνώσωσι τὸ ξίφος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Μέχρι δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν ἐνθουσιώδεις ἄνδρες καὶ μόνον ἐφαντάσθησαν τὴν ὡραίαν εἰκόνα τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς Ἀνατολῆς ἡνωμένων ἐναντίον τῶν Τούρκων. Καὶ δὴ κυριωτάτη δυσκολία πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ὑπῆρξαν πάντοτε πρὸ τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας τοῦ 1912 αἱ ἀμοιβαῖαι ἀντιπάθειαι τῶν ἄλλως ὁμοδόξων χριστιανικῶν τούτων φυλῶν. Οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπεζήτουν νἀπαλλάξωσιν ἑαυτοὺς οὐ μόνον ἀπὸ τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις αἱ ἔριδες τῶν πατριαρχικῶν καὶ ἐξαρχικῶν ὑπῆρξαν τοσοῦτον σοβαραὶ ὅσον αἱ μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν.

Ἐν τούτοις δὲ πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν δυνάμεως οἱ Ἕλληνες εὗρον καὶ ἄλλα ἐπωφελῆ στάδια ἀνοικτὰ εἰς αὐτοὺς ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἡ ὑπερτέρα αὐτῶν εὐφυΐα καὶ πολυγλωσσία κατέστησαν αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ διακριθῶσιν ὡς διερμηνεῖς καὶ πρέσβεις τῆς Πύλης. Ἀρίστη δὲ δι' αὐτοὺς κονίστρα ὑπῆρξαν αἱ πέραν τοῦ Δουνάβεως Ἡγεμονίαι τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας, ὧν οἱ θρόνοι ἠδύναντο νἀγορασθῶσιν ὑπὸ τῶν μεγάλων φαναριωτικῶν οἴκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅπου ἐκ τῆς διοικήσεως ἠδύνατο νὰ

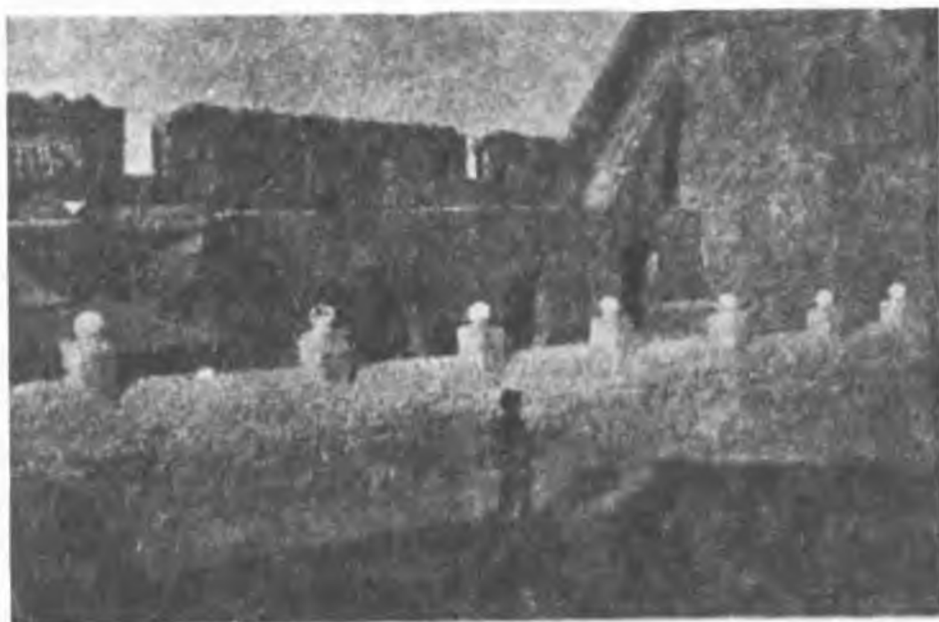
συναχθῇ μέγας πλοῦτος. Ἔχει παρατηρηθῆ ὑπὸ περιηγητῶν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης ἦσαν ὀλιγώτερον ἠθικοὶ τῶν οἰκούντων τὰς νήσους, καὶ αἱ ὑπὸ συγγραφέων τῶν χρόνων ἐκείνων καταλειφθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περιγραφαὶ τοῦ Φαναρίου, τῆς συνοικίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾗ ἔκειτο τὸ πατριαρχεῖον, παριστάνουσιν αὐτὸ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ὡς ἀκαδημίαν σκευωρίας, τοῦ μόνου ὅπλου δι᾽ οὗ ὁ ἀδύνατος δύναται νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἰσχυρόν. Ἕλληνες δ᾽ ἱστορικοὶ κατηγοροῦσι τοὺς Φαναριώτας ἐπὶ ἀγερωχίᾳ πρὸς τοὺς ἰδίους ὁμογενεῖς καὶ ὡς λησμονοῦντας, ὅτι τὸ ἴδιον αὐτῶν ἀξίωμα ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπισφαλοῦς εὐνοίας τοῦ τυράννου. Πράγματι δὲ ὀλίγα μέρη τῆς ἀνατολικῆς ἱστορίας εἶνε τοσοῦτον σκιερὰ ὡς τἀναμιμνήσκοντα τὴν ἀρχὴν τῶν Φαναριωτῶν ὁσποδάρων τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου ἐπὶ μέγα μέρος τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Ἡ τρυφὴ τῶν δύο ξένων ἐκείνων ἡγεμόνων εὑρίσκετο εἰς οὕτω μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πενίαν τῶν ὑπηκόων, ὅσον καὶ ἡ ἀγέρωχος αὐτῶν συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς Ῥωμάνους ἀντέκειτο πρὸς τὴν κατηναγκασμένην αὐτῶν ταπείνωσιν πρὸ τῶν Τούρκων.

«Οἱ ὁσποδᾶροι», λέγει τουρκική τις παροιμία, εἶνε οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐστραμμένοι πρὸς τὴν Εὐρώπην». Ἦσαν ἀληθῶς οἱ αὐτόχρημα ξένοι γραμματεῖς τοῦ σουλτάνου, ἀλλ᾽ ὅμως ἠπάτων τὸν κύριον, ὁσάκις συνέφερεν εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν νὰ συμπράξωσι μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας ἐπὶ ζημίᾳ αὐτοῦ. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ὁσποδάρου τῆς Βλαχίας, τῆς πλουσιωτέρας τῶν δύο Ἡγεμονιῶν, ἦτο ἡ διατήρησις τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς πλουτισμός, ἡ δὲ κυρία πρόθεσις τοῦ ὁσποδάρου τῆς Μολδαβίας ἦτο ἡ εἰς τὸ Βουκουρέστιον προαγωγή. Οὕτως οἱ δύο ἡγεμόνες ἀπέβαινον ἄσπονδοι ἀντίπαλοι, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ὑπῆρχον πάντοτ᾽ ἐν Κωνσταντινουπόλει πειναλέοι θεσιθῆραι, ἐπιθυμοῦντες τὴν κατάλυσιν ἀμφοτέρων. Ὑπὸ τὸ σύστημα δὲ τοῦτο αἱ δύο ἐκεῖναι ἐπαρχίαι, αἵτινες δικαίως ἀπεκλήθησαν «ὁ σιτοβαλὼν τῆς πρωτευούσης» κατήντησαν ἴσως τὸ ἀθλιώτατον μέρος τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας. Καὶ ἡ μὲν φύσις εἶχεν ἐπιδαψιλεύσει ὅλα αὐτῆς τὰ δῶρα εἰς τὰς μεγάλας παριστρίους πεδιάδας καὶ εἰς τὰς εὐφόρους κλιτύας τῶν Καρπαθίων· ἀλλ᾽ ἡ κυβέρνησις εἶχε καταστρέψει τὴν χώραν πρὸς ζημίαν τοῦ ἀπόρου Ῥωμάνου ἀγρότου. Τᾄσματ᾽ αὐτοῦ εἶνε πλήρη θρήνων ἐπὶ τοῖς δεινοῖς αὐτοῦ καὶ καταγγελιῶν κατὰ

τῶν δυναστῶν τῶν προκαλούντων αὐτά, τοῦ Τούρκου, ὅστις ἦτο ὁ ἐπικυρίαρχος, τοῦ Ῥώσου, ὅστις ἦλθε δῆθεν νἀπολυτρώσῃ αὐτὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς θρησκείας, τοῦ Ἰουδαίου τοῦ λαφυραγωγοῦντος αὐτὸν καὶ τοῦ Φαναριώτου τοῦ καταθλίβοντος αὐτὸν διὰ τῆς κακοδιοικησίας ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἀλλ' εἶνε ὅμως δίκαιον νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν διπλωματικὴν δεξιότητα, τὴν ὑπερτέραν μόρφωσιν, τὴν μεγαλειτέραν εὐτεχνίαν καὶ τὴν πολιτικὴν πεῖραν τῶν Φαναριωτῶν, οἵτινες παρέσχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τῶν πρώτιστον τῶν πολιτευτῶν αὐτῆς, τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, καὶ συνεισήνεγκον ἄξιον λόγου στοιχεῖον εἰς τὴν ἀνωτέραν κοινωνίαν τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἑλλάδι, καίτοι δὲν ὑπῆρχον τοιοῦτοι ὁρίζοντες πρὸς ἐπίδειξιν πολιτικῆς δεξιότητος ὡς ἐν Μολδαβίᾳ καὶ ἐν Βλαχίᾳ, δὲν ἔλειψαν εὐκαιρίαι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διοικητικῆς ἱκανότητος τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ προὔχοντες ἢ *κοτζαμπασῆδες*, ἀπετέλουν ποιάν τινα ἀρχοντικὴν ἀριστοκρατίαν, ἧς ἔργον ἦτο τὸ τάσσειν τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῶν φόρων, οὓς ὤφειλε νὰ πληρώσῃ ἕκαστος. Ἦσαν πράκτορες τῶν Τούρκων ἀρχόντων τῶν ἐκμισθούντων τοὺς φόρους καὶ ἔν τισιν ἐμιμοῦντο τοὺς Τούρκους αὐτῶν προστάτας. Ἐν δὲ τῇ Πελοποννήσῳ, ὅπου ἡ ἐπιχώριος διοίκησις ἦτο διωργανωμένη καλλίτερον ἢ ἀλλαχοῦ, ὑπῆρχε καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς τουρκοκρατίας ἀπόπειρά τις αὐτοδιοικησίας. Ἑκάστη κώμη ἐξέλεγεν ἴδιον προὔχοντα, καὶ οἱ προὔχοντες ἐκεῖνοι ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀστῶν ἐξέλεγον ἀντιπροσώπους προκρίνοντας τὸν ἄρχοντα τῆς ἐπαρχίας. Ἅπαντες δ' οἱ προὔχοντες ἥδρευον ἐν τῇ πρωτευούσῃ, τῇ Τριπόλει, καὶ τὰ συμφέροντ' αὐτῶν ἐπετροπεύοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ ἰδίου ἀντιπροσώπου. Ποὺ καί που δὲ ἑλληνικαί τινες κοινότητες ἀπήλαυον μεγαλειτέρων προνομίων. Τούτων δ' ἡ μάλιστα προνομιοῦχος ἦτο ἡ Χίος. Ἡ νῆσος αὕτη πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως εἶχε διοικηθῇ ὑπὸ ἐμπορικῆς ἑταιρείας Γενουησίων, ἥτις εἶνε τὸ πρῶτον παράδειγμα τῶν προνομιούχων ἐκείνων ἑταιρειῶν τῶν κοινοτάτων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἐξηκολούθησαν δ' οἱ Τοῦρκοι ποιούμενοι χρῆσιν τοῦ πεφωτισμένου διοικητικοῦ συστήματος τῶν Γενουησίων· διὸ οἱ Χῖοι διῆγον καλλίτερον πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Αἱ δὲ τρεῖς «ναυτικαὶ νῆσοι», ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρὰ, αἱ τροφοὶ τοῦ μέλλοντος ἑλληνικοῦ στόλου, καίπερ οὖσαι σχεδὸν ἄγνωστοι πρὸ τοῦ

δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἀνεπτύχθησαν αἴφνης εἰς τὰς ἀνθούσας ἐκείνας κοινότητας, ἐν αἷς οἱ ναῦται εἶχον μερίδιον τῶν πλοίων καὶ τοῦ φόρτου αὐτῶν. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον ἡ μὲν Ὕδρα ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βούλγαρη, διοικητοῦ ἐπιδεξίου, αἱ δὲ Σπέτσαι ὑπὸ ὁμοίου ἐπιχωρίου ἄρχοντος, γνωστοῦ ὡς *ζαμπίτου* ἢ ἀστυνόμου, καὶ τὰ Ψαρὰ ὑπὸ συμβουλίου *γερόντων*. Ἡ δὲ Τῆνος μετὰ πέντε αἰῶνας βενετοκρατίας ὑπῆρξεν ἄλλο παράδειγμα νήσου, εἰς ἧς τὰ πράγματα ἐλάχιστ' ἀνεμίχθησαν οἱ Τοῦρκοι, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ Νάξος, ἡ ἄλλοτε πρωτεύουσα τοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καθολικοῦ

Μέρος τῶν τειχῶν τῆς Ῥόδου.

δουκάτου, διετήρησε πλὴν τινων ἰχνῶν λατινικοῦ πολιτισμοῦ τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοδιοικεῖσθαι κατὰ τὰ ἴδια ἑαυτῆς ἔθιμα. Ἰδιαιτέρων δὲ προνομίων ἀπήλαυον τὰ Δωδεκάνησα, αἱ δώδεκα νότιοι Σποράδες, ἐπικυρωθέντα ὑπὸ διαφόρων σουλτάνων ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς κατακτήσεως τῆς Ῥόδου. Ἐν τοῖς ὀρεινοῖς διαμερίσμασι τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου οἱ Χριστιανοὶ εἶχον ἄλλο κινδυνωδέστερον δικαίωμα, τὸ τοῦ ὁπλοφορεῖν, ἀποτελοῦντες οὕτως ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἁρματωλῶν* ἐπιχώριον στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐν τοῖς *ἐλευθεροχωρίοις* αὐτῶν, ὅπερ ὄνομα εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν ταύτῃ τῇ περιοχῇ, συνεκρότουν στρατιωτικὰς κοινότητας, αἵτινες τὸν δέκατον ὄγδοον

αἰῶνα εἶχον ἐπισύρει τὰς ὑπονοίας τῆς κυβερνήσεως. Καὶ ἔγειναν μὲν ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς ἐξασθένησιν αὐτῶν, ἀλλὰ μόλις ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων αἱ τοιαῦται προςπάθειαι ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Τὰ δὲ «εἰκοσιτέσσαρα χωρία τοῦ Βόλου», ὧν ἕκαστον εἶχε τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ σχολεῖον, ἐξήγειραν τὸν θαυμασμὸν τῶν περιηγητῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνθοῦσα κοινότης τῶν Ἀμπελακίων ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ὄσσης χάρις εἰς τὰ νηματουργεῖα καὶ βαφεῖα αὐτῆς ἀνθημιλλᾶτο πρὸς τὴν εὐημερίαν τῶν κωμῶν τοῦ Πηλίου, ἕως τοπικαὶ ἀντιζηλίαι καὶ βρεττανικὸς ἀνταγωνισμὸς ἠφάνισαν τὰ Ἀμπελάκια, καὶ τὸ ξίφος τοῦ Ἀλῆ κατέστρεψε τὴν αὐτονομίαν τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωρίων, ἐξαιρουμένης τῆς Ζαγορᾶς. Ἐν δὲ τῇ χερσονήσῳ Χαλκιδικῇ δμοσπονδία χωρίων, τῶν καλουμένων Μαδεμοχωρίων, ἐξέλεγε τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς. Συγχρόνως δὲ τὸ Ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθω ἀπήλαυε τοῦ προνομίου αὐτοδιοικησίας, καὶ Τοῦρκος *καϊμακάμης*, ἑδρεύων ἐν ταῖς Καρυαῖς, τῇ πρωτευούσῃ τῆς θεοκρατικῆς ἐκείνης πολιτείας, οὐδαμῶς ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ κατ' αὐτήν, ὡς οὐδ' ὁ *μαδὲμ-ἀγᾶς* εἰς τὰ κατὰ τὴν ὁμοσπονδίαν τῆς Χαλκιδικῆς. Ἐν δὲ ταῖς νοτίοις ἐσχατιαῖς τῆς Ἑλλάδος ἡ Μάνη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐπιχωρίου ἀρχηγοῦ, διοριζομένου ἰσοβίως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου καὶ τιμωμένου διὰ τῆς προσωνυμίας *βέη*, καὶ πράγματι ὁ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἀποτινόμενος φόρος περιωρίζετο εἰς τόσον μόνον χρῆμα ὅσον ἠδύνατο νὰ σταθῇ ἐπὶ τῆς πλατείας λεπίδος ξίφους.

Τὴν δὲ Λεβάδειαν, τὴν τότε πρωτεύουσαν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, διῴκουν οἱ ἐπιτόπιοι προὔχοντες, ὧν ὁ πρόεδρος ἀντεπροσώπευε τὴν πόλιν ἐν ἁπάσαις ταῖς διαπραγματεύσεσι πρὸς τὰς τουρκικὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχάς. Τέλος δ' αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἰδιωτικὴ κτῆσις τοῦ σουλτάνου, ὅςτις ἐξεμίσθονεν αὐτὰς ἰσοβίως εἰς τὸν πλειοδοτοῦντα. Τὰς δὲ τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως ἀπετέλουν ὁ *βοεβόδας*, ἤτοι διοικητής, διοριζόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ νομισματοκοπείου, ὁ *καδῆς*, ἤτοι δικαστής, ὁ *μουφτῆς*, ἤτοι πρωθιερεύς, καὶ ὁ *δισδάραγας*, ἤτοι φρούραρχος, ὅςτις ᾤκει μετὰ τοῦ χαρεμίου αὐτοῦ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον ἐνιαυσίως ἰδίους *δημογέροντας*, καὶ οἱ *ἐπίτροποι* αὐτῶν διεξῆγον τὰς ὑποθέσεις τοῦ κοινοῦ μετὰ τῶν Τούρκων ἀρχόντων. Ἡ δὲ τυραννὶς Χατζῆ Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ, ὅςτις κατ' ἐπανάληψιν περιεβλήθη τὴν

ἀρχὴν *βοεβόδα* περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, συνήργησεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς δύο κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον λοιμοὺς εἰς

Ἄποψις τῆς πόλεως καὶ τῶν τειχῶν τῆς Λεβαδείας.

τὴν ἐλάττωσιν τῆς εὐημερίας καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, περιορισθέντος εἰς δεκακισχιλίους περίπου κατοίκους. Ἀλλὰ καὶ τότε αἱ

Ἀθῆναι ἀνέδειξαν ἴδιον ἱστορικόν, τὸν Ἀθηναῖον διδάσκαλον Ἰωάννην Βενιζέλον.

Οὕτω κατὰ τὸ λυκαυγὲς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος εὑρίσκομεν τὴν θρησκείαν μᾶλλον ἢ τὴν φυλὴν ὡς τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τὸ χωρίζον τοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου. Καὶ οἱ μὲν Μωαμεθανοί, εἴτε ὄντες Τοῦρκοι εἴτε Βούλγαροι, Βόσνιοι, Ἀλβανοὶ ἢ Κρῆτες ἀρνησίθρησκοι, μεταστάντες ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπετέλουν κυρίαρχον τάξιν, οἱ δὲ Χριστιανοί, ἐξαιρουμένων τῶν σχετικῶς ὀλίγων καθολικῶν τῆς Βοσνίας, Ἀλβανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ μιᾶς ἢ δύο ἑλληνικῶν νήσων, συνυπελογίζοντο ἅπαντες ὡς Ἕλληνες, ἅτε ἀνήκοντες εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀναγνωρίζοντες τὴν πνευματικὴν ἀρχηγίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Εὐρωπαῖοι δὲ πολιτευταί, ἐξαιρουμένου ἴσως τοῦ ζητήματος τῶν Σέρβων, μόλις που εἶχον συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι ὤφειλον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀξιώσεις ἄλλων χριστιανικῶν φύλων τῆς Τουρκίας πλὴν τῶν Ἑλλήνων ὡς κληρονόμων μεγάλου μέρους τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων δὲν ἦτο ἀκόμη ἰσχυρὰ δύναμις ἐν τῇ πολιτικῇ, καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ Ναπολέοντος ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὑπῆρξεν ἡ ἀπάρνησις αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΕΝ ΤΗι ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗι (1801-15)

Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν *τεσσάρων* μεγάλων δυνάμεων καὶ τοῦ σουλτάνου μετεβλήθησαν οὐσιωδῶς διαρκούντων τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ δεκάτου *ἐνάτου αἰῶνος*, ἐπειδὴ αἱ ἰδιοτελεῖς ἀσυναρτησίαι τῆς πολιτείας τοῦ Ναπολέοντος ἤγαγον αὐτὰς εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν *Τουρκίαν ἢ νἀντιπράττωσιν* εἰς αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν χωρὶς νὰ μεριμνῶσιν ἐξαιρέτως περὶ γενικῆς *τινος ἀρχῆς*. Ἡ Τουρκία ἦτο, καθ' ἃ ἄλλαι χῶραι, ἁπλοῦς πεσσὸς ἐν τῷ μεγάλῳ παιγνιδίῳ, ὅπερ ὁ μέγας Κορσικανὸς ἔπαιζεν ἐπὶ ἰδίῳ λογαριασμῷ.

Ἥ τε Μεγάλη Βρεττανία καὶ ἡ Ῥωσία ἀπεκόμισάν τι κέρδος ἐκ τῆς βοηθείας, ἣν παρέσχον εἰς τὸν σουλτᾶνον ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων τῆς Αἰγύπτου. Οἱ Τοῦρκοι εὐγνωμονοῦντες ἐδώρησαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ἑταιρείαν τὸ γήπεδον, ἐφ' οὗ σήμερον ἱδρύεται τὸ μέγαρον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βρεττανικῆς πρεσβείας· οἱ δὲ Ῥῶσοι ἔλαβον πολὺ σημαντικωτέραν παραχώρησιν, τὸ λεγόμενον *χάττι-σερίφ,* ἤτοι τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα τοῦ 1802 *ἐκεῖνο*, δι' οὗ ὡρίζετο, ὅτι οἱ ὁσποδᾶροι τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας δὲν ἠδύναντο νὰ παυθῶσιν ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ *τσάρου καὶ* ὅτι ἡ διάρκεια τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ὤφειλε νὰ εἶνε ἑπταετής. Ἡ διάταξις δὲ αὕτη ἦτο περαιτέρα αὔξησις τῆς *ἐν ταῖς παριστρίοις* ἡγεμονίαις ἐπιδράσεως τῆς Ῥωσίας, ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω πέραν τοῦ πλεονεκτήματος τοῦ κτηθέντος *διὰ* τῆς *συνθήκης* Ἀϊναλὴ-Καβάκ[1]. Οἱ δύο ἡγεμόνες ἀπέβαινον οὕτω Ῥῶσοι πράκτορες καὶ ἐπεδείκνυον ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου ἀνεξαρτησίαν τοσούτῳ χαρακτηριστικωτέραν ὅσον ἡ δουλοπρέπεια αὐτῶν πρὸς τὸν τσάρον.

Ἡ δὲ Γαλλία εἶχε συνδιαλλαγῆ μετὰ τῆς Τουρκίας τῷ 1802, καὶ ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὡς εἰδικὸς ἀπεσταλμένος ὁ συνταγμα-

---

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15.

τάρχης Σεβαστιάνης, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον χάριν προαγωγῆς τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ πράγματι ὅπως ὑποβάλῃ ἔκθεσιν περὶ τῆς στρατηγικῆς σημασίας διαφόρων τοπίων τῆς Ἀνατολῆς. Τῷ δὲ 1805 ἡ ἐν Πρεσβούργῳ συνθήκη, δι' ἧς ἡ Αὐστρία παρεχώρησεν εἰς τὸν Ναπολέοντα τὰς ἄρτι γενομένας ὑπ' αὐτῆς ἐν Δαλματίᾳ κτήσεις, ἔδωκεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν μόνην βάσιν ἐνεργείας, ἣν ἔσχε ποτὲ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Ταλλευράνδος συνέταξε περιώνυμον ὑπόμνημα περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐν ᾧ συνεβούλευε τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γαλλίας νὰ δώσῃ εἰς τὴν Αὐστρίαν ὡς ἀντάλλαγμα τὴν Μολδαβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν καὶ οὕτω νὰ φράξῃ εἰς τοὺς Ῥώσους τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁδόν. Ἂν δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο ἤθελεν ἐκτελεσθῆ, αἱ τύχαι τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἔμελλον νὰ μεταβληθῶσι καὶ ὁ πόλεμος τοῦ 1877 οὐδέποτε ἤθελεν ἐκραγῆ.

Ναπολέων Βοναπάρτης ὡς στρατηγὸς περὶ τὸ 1796.

Ἡ ἐννεαετὴς κατοχὴ τῆς Δαλματίας ὑπὸ τῆς Γαλλίας εἶνε ἀξία προσοχῆς ὡς παράδειγμα τῶν σφαλμάτων, εἰς ἃ καὶ ἀνὴρ δαιμόνιος, οἷος ὁ Ναπολέων Α', ὑπέπεσεν ἐν τῇ διοικήσει χώρας κειμένης ἐν τοῖς συνόροις τῆς Ἑσπερίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ μακρὰ ἐν Δαλματίᾳ βενετοκρατία κατέλιπε διαρκῆ ἴχνη ἐν ταῖς παραλίοις πόλεσιν, ἀλλὰ πρόγραμμα τῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἦτο ἡ καταπίεσις τοῦ δαλματικοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ παρακώλυσις τῆς διαδόσεως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ δὲ Αὐστριακοὶ

κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν κυριαρχίαν, ἀπὸ τοῦ 1797 μέχρι τοῦ 1805, δὲν ἔσχον μὲν τὸν ἀναγκαῖον χρόνον, ὅπως πράξωσί τι πλέον, ἀλλ᾽ ἤρχισαν ὅμως κατασκευάζοντες ὁδοὺς, οἷαι παντελῶς ἔλειπον ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας, καίτοι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δὲν εἶχον συντελέσει μέγα τι ὅτε διεδέχθησαν αὐτοὺς οἱ Γάλλοι ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐπαρχίας. Διὰ ταῦτα οἱ ἀπόστολοι τοῦ Ναπολέοντος ὤφειλον ἀληθῶς νὰ δημιουργήσωσι τὰ πάντα, καὶ κατ᾽ ἀρχὰς ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν μετ᾽ ἀξίας λόγου κοινογνωμοσύνης. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουσι δύο περίοδοι ἐν τῇ γαλλικῇ διοικήσει τῆς Δαλματίας, ὧν ἑκατέρα ἔχει ἴδιον χαρακτῆρα καὶ παρουσιάζει διάφορον ἄποψιν τῆς ναπολεοντείου πολιτικῆς. Καὶ δὴ ἐφ᾽ ὅσον μὲν ἡ Δαλματία ἀπετέλει μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ τοῦ 1805 μέχρι τοῦ 1809, ὁ Γάλλος αὐτοκράτωρ πάντοτε ὀνειροπολῶν κατακτήσεις ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ προχώρησιν πρὸς τὴν Ἰνδίαν, ἐθεώρει τὰ ἰλλυρικὰ παράλια ὡς ἐξαίρετον ὁρμητήριον τῆς περαιτέρας ἐνεργείας. Ἀπέδωκε μὲν τὴν προσήκουσαν ἀξίαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραβόσης καὶ τὸν κόλπον τοῦ Καττάρου (Bocche di Cattaro) ὡς μέλλοντας ναυτικοὺς σταθμοὺς, καὶ ἐνεχάραξεν εἰς τοὺς διαπρεπεῖς ἄνδρας, οὓς ἀπέστειλε πρὸς διοίκησιν τῆς Δαλματίας κατὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἔτη, τὴν αἴσθησιν τῆς ἀνάγκης ὅπως προσαρμόσωσι τὰς μεθόδους αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπιχωρίους ἀξιώσεις. Ὁ Μαρμὸν καὶ ὁ Δάνδολος, οἱ διαδεχθέντες τὸν πρῶτον αὐτοῦ τοποτηρητὴν, τὸν Μολιτὸρ, ἦσαν μὲν, καθ᾽ ἃ εἶπεν Αὐστριακὸς πολιτευτὴς, «οἱ δύο ἐπιφανέστατοι τῶν διοικητῶν, οὓς ἔσχε ποτὲ ἡ Δαλματία», ἀλλ᾽ ἦσαν ὅλως ἀνίκανοι νὰ συμφωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ὁ μὲν πολιτικὸς ἀντιπρόσωπος ὑπελάμβανε τὸν στρατιωτικὸν ἀνεπιστήμονα ἐναντιούμενον πρὸς αὐτὸν, ὁ δὲ στρατιωτικὸς ἐφέρετο πρὸς τὸν πολιτικὸν ὡς πρὸς στερούμενον πρακτικοῦ πνεύματος σχολαστικόν. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἀμφότεροι, ἑκάτερος κατ᾽ ἴδιον τρόπον, ἔπραξαν οὐκ ὀλίγα πρὸς ὄφελος τῆς εἰς αὐτοὺς ἐμπεπιστευμένης ἐπαρχίας. Καὶ ὁ μὲν Μολιτὸρ δὲν μετέβαλε μεγάλως τὸ αὐστριακὸν σύστημα, ἀλλ᾽ ὁ Δάνδολος δὲν ἔχασε καιρὸν ἱδρύσας μὲν ἐφημερίδα, τὴν πρώτην ἐκδοθεῖσαν ἐν Δαλματίᾳ, συστήσας δ᾽ ἀνωτέραν σχολὴν καὶ χάριν τιμῆς καὶ ὑποστηρίξεως τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐτάσσετο ὑπὸ τοὺς καθολικοὺς, δοὺς εἰς αὐτὸν ἐπίσκοπον τοῦ ἰδίου δόγματος. Τὸ μέτρον δὲ τοῦτο, ὅπερ εἶχον μελετήσει ἤδη οἱ Αὐστριακοὶ, ὅπως ἐξουθενώσωσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαυροβουνίου ἐν Δαλματίᾳ, ἔσχεν

ἐν τούτοις τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν καθολικῶν ἄνευ ἐξασφαλίσεως τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν ὀρθοδόξων. Ὅτε οἱ Ρῶσοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Δαλματίαν, οἱ ὀρθόδοξοι ὑπῆρξαν οἱ κυριώτατοι αὐτῶν ὑποστηρικταί, κατὰ δὲ τὸν χρόνον τῆς γαλλικῆς κατοχῆς ὁ δαλματικὸς κλῆρος παντὸς θρησκεύματος ἐκάκιζε τοὺς πράκτορας τοῦ Ναπολέοντος ὡς ἀθέους καὶ βασιλοκτόνους καὶ μετεχειρίζετο τὴν εὐρεῖαν αὐτοῦ ἐπίδρασιν παρὰ τῷ ἀμαθεῖ λαῷ ἐναντίον τῶν Γάλλων κυριάρχων. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Μαρμὸν κατέλιπεν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ μόνιμον φήμην ὡς ὁδοποιός, καὶ οἱ ἀγρόται ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον διηγοῦνται τὸν θαυμαστὸν θρῦλον, καθ' ὃν ὁ Γάλλος στρατηγὸς «ἀνέβαινεν ἐπὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ καὶ παρεκάλει τοὺς ἰδίους στρατιώτας νὰ κατασκευάζωσιν ὁδοὺς» καὶ πῶς «ὅτε ἀφίππευεν, *ἰδού, αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἕτοιμοι*». Γάλλος δ' ὁμοίως ὑπῆρξε καὶ ὁ σχεδιάσας ἀκριβῆ χάρτην τῶν δυσκόλων δαλματικῶν ἀκτῶν μετὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτῶν νησυδρίων καὶ τῶν ἐπικινδύνων ῥευμάτων. Ἐπ' ἴσης δ' ἄλλος Γάλλος ἔπεισε τοὺς παλαιοτρόπους ἰθαγενεῖς νἀναγνωρίσωσι τὸ ὄφελος τοῦ διὰ δαμαλίδος ἐμβολιασμοῦ, καὶ ἠλάττωσεν οὕτω τὴν τρομερὰν μάστιγα πολλῶν ἀνατολικῶν χωρῶν.

Μετὰ δὲ τὸ 1809 τὰ σχέδια τοῦ Ναπολέοντος μετεβλήθησαν, καὶ προσέβλεπεν εἰς μὲν τὴν Δαλματίαν ἁπλῶς ὡς φυτώριον ὑψηλῶν στρατιωτῶν, εἰς δὲ τοὺς κατοίκους αὐτῆς ὡς θύματα πυρίτιδος. Ἀλλ' εἶνε περίεργον ἐν τούτοις, ὅτι ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος λαὸς ὁ προθύμως παρασχὼν βοήθειαν εἰς τὴν Βενετίαν κατὰ τὰς τελευταίας αὐτῆς ἡμέρας εὐτόλμως ἠρνήθη νἀκολουθήσῃ τὰς σημαίας τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος. Ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἡ στρατολογία ὑπῆρξε τὰ μάλιστ' ἀντιδημοτικὴ ἐν τῇ χώρᾳ, καί, ὅτ' ἐξερράγη πόλεμος μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας τῷ 1809, οἱ Δαλμάται ἐξηγέρθησαν σχεδὸν πανδήμως ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Ἀπ' ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου πρὸς τούτοις ἡ χώρα διῳκήθη ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀνασκοπῆς πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀνάγκας. Μὴ ἀποτελοῦσα πλέον μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ συγκροτοῦσα μετὰ τῆς Ῥαγούζης δύο τῶν ἑπτὰ «ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν», ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ἱστορίαν χωριστὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν κτήσεων τοῦ Ναπολέοντος. Τὸ ἰλλυρικὸν βασίλειον, συνιστάμενον, οἷον εἶχε συγκροτηθῆ, ἐκ πέντε ἐθνῶν, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, Κροατῶν, Σέρβων καὶ Σκλαβούνων, δὲν εἶχεν ἑνότητα καθ' ἑαυτό, οὐδ' ὑπῆρχέ τι ἐξ ἑτέρου τὸ κοινὸν μεταξὺ τοῦ ἀγρότου τῆς Νορμανδίας καὶ τῆς γαλλικῆς Βρεττανίας (Bretagne) καὶ τοῦ Δαλμάτου ἁλιέως. Καὶ ἐν

τούτοις ὁ Δαλμάτης οὐχ ἧττον τοῦ Νορμανδοῦ ἢ τοῦ Βρεττανοῦ ὑπέκειτο νῦν εἰς τὸν αὐστηρὸν καὶ ἄκαμπτον Ναπολεόντειον κώδικα (Code Napoléon). Ὅ τι ἦτο καλὸν διὰ τὴν Γαλλίαν ἐκηρύττετο ὡς ὂν καλὸν διὰ τὴν Δαλματίαν καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἐνεργείας ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Μαρμόν, δογματισταὶ (doctrinaires) στερούμενοι πρακτικῆς πείρας ἢ ὑπάλληλοι γραφειοκρατικὰς ἔχοντες ἕξεις ἐστέλλοντο νὰ διοικήσωσι τὸν λαὸν κατὰ προδιαγεγραμμένους κανόνας κατεστρωμένους ἐν Παρισίοις ἄνευ τῆς ἐλαχίστης φροντίδος περὶ τῆς παρελθούσης ἱστορίας ἢ τῶν παρουσῶν ἀναγκῶν τῶν κυβερνωμένων. Ἡ ἐξεζητημένη διοργάνωσις τῶν κληθεισῶν ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν τῷ 1811 ὑπῆρξε τελεία ἀποτυχία, καθ᾽ ἃ εἰλικρινῶς ὡμολόγουν οἱ Γάλλοι. Τὰ πάντα ἐθυσιάζοντο εἰς τὸν πόθον τῆς συγκεντρώσεως, καί, ὅτε οἱ Αὐστριακοὶ εἰςῆλθον καὶ πάλιν τῷ 1814 εἰς τὴν Δαλματίαν, ἐχαιρετίσθησαν ὡς ἐλευθερωταί. Πρὸς τούτοις δὲ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ἔπασχε μεγάλως ἐκ τῶν βρεττανικῶν καταδρομικῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντος ἀγώνων, καίτοι αἱ δαλματικαὶ ἐκεῖναι νῆσοι αἱ κανονικῶς κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἄγγλων μεταξὺ τοῦ 1812 καὶ τοῦ 1815, ἡ Ἴσσα (Lissa), Μέλαινα Κέρκυρα (Curzola), Φάρος (Lesina) καὶ αἱ νησῖδες τοῦ πελάγους τῆς Ῥαγούζης, ἀπήλαυόν τινων εὐεργετικῶν ἀντισηκωμάτων Ἰδίως δ᾽ ὁ ἄξιος λόγου ναυτικὸς σταθμὸς τῆς Ἴσσης, ὅπου ὁ βρεττανικὸς στόλος ἐνίκησε τὸν γαλλικὸν τῷ 1811, ἀπέβη κέντρον ἐμπορίου κατὰ τὸν χρόνον τῆς βραχείας ἀγγλικῆς κατοχῆς. Ἐντὸς δύο ἐτῶν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου σχεδὸν ἐτριπλασιάσθησαν, ἅπαντες δ᾽ οἱ ἀνήκοντες εἰς ἔθνη ἐχθρικῶς διακείμενα πρὸς τὸν Ναπολέοντα εὗρον ἄσυλον ἐν αὐτῇ, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιόδῳ τῆς ἱστορίας αὐτῆς προτέρᾳ ἢ μεταγενεστέρᾳ ἡ νῆσος ἔτυχε τοιαύτης εὐημερίας. Ἡ δὲ Μέλαινα Κέρκυρα ἠξιώθη ὑπὸ τοῦ Βρεττανοῦ διοικητοῦ τῆς κτίσεως ἐπιχωρίων ἱδρυμάτων, ἐπιγραφὴ δὲ μέχρι τῆς σήμερον σωζομένη ἀπομνημονεύει τὸ ὄνομ᾽ αὐτοῦ καὶ ἐκφράζει τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τῶν ἐγκατοίκων. Ἐν δὲ τοῖς πέντε νησυδρίοις τῆς Ῥαγούζης ἀνωρθώθησαν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων τοποτηρητῶν οἱ ἀρχαῖοι νόμοι τῶν Ῥαγουζαίων, καὶ εἰς ἐπιχωρίους εὐπατρίδας ἀνετέθησαν αἱ διάφοροι τοπικαὶ ἀρχαί. Ἡ Βρεττανία δὲν ἔχει λόγον νὰ αἰσχύνηται ἐπὶ τῇ πολιτείᾳ, ἣν μετῆλθεν ἐν χρόνοις κρισίμοις ἐν χώρᾳ, ἧς οἱ ἀνδρεῖοι ναῦται οὐδαμῶς εἶνε κατώτεροι τῶν Ἄγγλων.

Καὶ ὀλίγα μὲν δημόσια ἔργα κατέλιπεν ἐν Δαλματίᾳ ἡ γαλλικὴ

κατοχὴ πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Μαρμὸν στρωθεισῶν ὁδῶν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐπ' αὐτῆς κατεστράφησαν διὰ παντὸς δύο ἐνδιαφέροντα λείψανα τῶν μέσων αἰώνων, αἱ πολιτεῖαι τῆς Πολγίτσης καὶ τῆς Ῥαγούζης. Εἶνε περίεργον, ὅτι ὁ Ναπολέων, ὅςτις ἐφείσθη τοῦ μικροῦ ἰταλικοῦ κοινοῦ τοῦ Ἁγίου Μαρίνου, καθήρησε τὸ ἰλλυρικὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον. Ἡ ὀρεινὴ πολιτεία τῆς Πολγίτσης, οἰκουμένης ὑπὸ ἑξακισχιλίων μέχρις ἑπτακισχιλίων ψυχῶν, εἶχε διατηρήσει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἐν τοῖς χρόνοις τῆς οὑγγρικῆς καὶ βενετικῆς προστασίας. Κυβερνωμένη κατὰ θεσμοὺς ὑπερόχως ἀριστοκρατικοὺς καὶ συνδυάζουσα τὰς κατακτητικὰς θεωρίας μετὰ συχνῶν προςφυγῶν εἰς τὴν βίαν, καθ' ἃ προςιδίαζεν εἰς κράτος βαλκανικόν, ἔσχε τὴν μεγάλην ἀφροσύνην νὰ ταχθῇ μετὰ τῶν Ῥώσων, οἵτινες ἐξηρέθισαν αὐτοὺς ἐναντίον τῶν Γάλλων τῷ 1807. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπῆρξεν ἡ καταστροφὴ τῆς πολιτείας καὶ ἡ προσάρτησις αὐτῆς εἰς τὴν λοιπὴν Δαλματίαν. Τὸ δὲ τοιοῦτο καθεστὼς οὐδέποτε μετεβλήθη ἔκτοτε, καὶ μόνον τῇ 10/23 Ἀπριλίου 1911 κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας αἱ τρεῖς κοινότητες αἱ κατέχουσαι τὸ ἔδαφος τῆς πολιτείας ἡνώθησαν εἰς μίαν ἔχουσαν τἀκριβῆ ἱστορικὰ αὐτῆς σύνορα.

Ἔτι δὲ τραγικώτερον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς Ῥαγούζης, πολιτείας, ἥτις ὑπὸ ἕνα ἢ ἄλλον τύπον εἶχεν ὑπάρξει ἐπὶ ἕνδεκα αἰῶνας καὶ ὑπερέκεινα καὶ εἶχεν ἀξιωθῇ τῆς ὑπερηφάνου προσωνυμίας «νοτίων σλαβονικῶν Ἀθηνῶν». Κατὰ δὲ τοὺς ναπολεοντείους χρόνους ἡ πολιτεία ἐκείνη ἠρίθμει 35.000, κατοίκων καὶ συνίστατο ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ἄστεως, τῆς πόλεως Παλαιᾶς Ῥαγούζης (Ragusa Vecchia), τῆς περιοχῆς Κανάλη μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τοῦ Κόλπου τοῦ Καττάρου (Bocche di Cattaro), τῆς ὡραίας κοιλάδος τῆς Ὄμβλας, τῆς ἐπιμήκους χερσονήσου Σαββιογκέλλου καὶ τῶν πέντε νήσων Λαδεσσίας (Lagosta), Μελίτης (Meleda), Τζουπάνης (Giupana), Μέτζου (Mezzo) καὶ Καλαμόττης (Calamotta). Καὶ οἱ μὲν Αὐστριακοὶ δὲν εἶχον καταργήσει τὰς ἐλευθερίας αὐτῆς καὶ εἶχον ἀρνηθῇ νὰ βοηθήσωσι τοὺς δυςυποτάκτους οἰκήτορας τοῦ Κανάλη, οἵτινες εἶχον δυςαρεσκείας ἐναντίον τῆς δημοκρατικῆς κυβερνήσεως τῆς Ῥαγούζης. Ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς συνθήκης τοῦ Πρεσβούργου οἱ Ῥῶσοι εἶχον καταλάβει τὸν Κόλπον τοῦ Καττάρου· οὕτω δ' ἡ Ῥαγοῦζα ἐτέθη εἰς τὸ μέσον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Γάλλων. Ἡ δὲ Γαλλία ἐδήλωσε τὴν πρόθεσιν νὰ καταλάβῃ μὲν τὸ ἔδαφος αὐτῆς,

ἀλλὰ νὰ κενώσῃ αὐτὸ εὐθὺς ὡς οἱ Ῥῶσοι ἤθελον ἀπομακρυνθῇ. Ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις αὕτη παρεβάθη σκαιῶς ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος, οὗ οἱ ἀξιωματικοὶ Λωριστὸν καὶ Μαρμὸν φαίνονται ἀμφότεροι αἰσχυνθέντες ἐπὶ τῷ τολμήματι. Καὶ προεξένησε μὲν πολλὰς ζημίας εἰς τὰ προάστεια τῆς Ῥαγούζης ἡ πολιορκία αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, τῶν Μαυροβουνίων καὶ τῶν κατοίκων τοῦ Κανάλη, ἀλλ' ἤρθη ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἡγουμένου τοῦ Μολιτόρ. Κατέχοντες δ' οἱ Γάλλοι τὴν πόλιν οὐδὲν ἔδειξαν σημεῖον ἀναχωρήσεως. Καὶ αἱ μὲν κατώτεραι τάξεις τῆς Ῥαγούζης ἦσαν ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Γαλλίαν χάριν μεταβολῆς τῆς ἀριστοκρατικῆς διοικήσεως τῶν ἰδίων ὁμογενῶν. Οἱ δ' εὐπατρίδαι κατέβαλον ὑστάτην τινὰ προσπάθειαν, ὅπως σώσωσι τὸ κοινὸν, καὶ μάτην ἀπηύθυναν ἔκκλησιν πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Τουρκίαν. Ἡ σημαία τοῦ ἁγίου Βλασίου, τοῦ πολιούχου τῆς Ῥαγούζης, ἔπαυσε κυματίζουσα ἐπὶ τοῦ περιωνύμου ἀγάλματος τοῦ Ὀρλάνδου, ὑπερμεσοῦντος δὲ τοῦ Ἰανουαρίου 1808 Γάλλος συνταγματάρχης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν γερουσίαν συνεδριάζουσαν, ὅτι «ἡ πολιτεία τῆς Ῥαγούζης ἔπαυσεν ὑφισταμένη». Καὶ ὁ μὲν Μαρμὸν ἀνεδείχθη δοὺξ τῆς Ῥαγούζης, τὸ δ' ἔδαφος τῆς πολιτείας ἔγεινε τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα δὲ μία τῶν καλουμένων ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν. Μετὰ δ' ἓξ ἔτη ἀπηλευθερώθη τῶν Γάλλων ὑπὸ τῶν ἡνωμένων αὐστριακῶν καὶ ἀγγλικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ, καίτοι οἱ εὐπατρίδαι ἤλπιζον περὶ ἀναβιώσεως τῆς πολιτείας, ὁ λαὸς ἐδεξιώθη φιλίως τὴν αὐστριακὴν κυριαρχίαν, καθ' ἃ φιλίως εἶχε δεξιωθῇ τὴν γαλλικὴν, καὶ ἡ Ῥαγοῦζα ἔμεινεν ἔκτοτε μετὰ τῆς λοιπῆς Δαλματίας ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Ἀψβούργων.

Ἄλλο δ' ἀποτέλεσμα τῆς γαλλικῆς κατοχῆς τῆς Δαλματίας ὑπῆρξεν ἡ τὸ πρῶτον εἴσοδος τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τὴν σφαῖραν τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Καὶ δὴ, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, οἱ μαχηταὶ τῶν Μελανῶν ὀρέων ἦσαν ὅλως ἀποκεκλεισμένοι τοῦ περιβόλου τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διήρχοντο τὸν χρόνον ἐν ἀπαύστῳ σχεδὸν ἀγῶνι πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ἡ πατροπαράδοτος αὐτῶν φιλία πρὸς τὴν Ῥωσίαν κατέστησεν αὐτοὺς προθύμους νὰ βοηθήσωσιν αὐτὴν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1806 κατάληψιν τοῦ Κόλπου τοῦ Καττάρου, καὶ, καθ' ἃ εἴδομεν, μετέσχον τῆς πολιορκίας τῆς Ῥαγούζης. Οἱ δὲ Γάλλοι εὗρον ἐν τῷ θεοκρατικῷ ἡγεμόνι τοῦ Μαυροβουνίου Πέτρῳ Α΄ τοιοῦτον ἐπίμονον ἀντίπαλον, ὥστε μάτην ἐπει-

ράθησαν νὰ μαλάξωσιν αὐτόν, προτείνοντες τὴν ἀνάδειξιν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου τῆς Δαλματίας· ὅτε δὲ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Τιλσὶτ εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸν ἡ ἀδιαφιλονείκητος κατοχὴ τοῦ Κόλπου τοῦ Καττάρου, ἐθεώρησαν συνετὸν νὰ διάγωσι φιλικῶς πρὸς γείτονα οὕτω δύστροπον. Ἀλλ' ὁ ἐπιφυλακτικὸς Πέτρος, καίπερ παρασχὼν συνέντευξιν εἰς τὸν Μαρμόν, ἠρνήθη νὰ δεχθῆ Γάλλον πρόξενον ἐν Κετίγνῃ, καὶ ὅτε ὁ Vialla de Sommières ἔλαβε παρὰ τοῦ Ναπολέοντος διαταγὴν νὰ συντάξῃ ἔκθεσιν περὶ τοῦ Μαυροβουνίου, ἠναγκάσθη νὰ συλλέξῃ τὰς ἀναγκαίας πολιτικὰς πληροφορίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀσχολίας περὶ τὴν βοτανικήν. Ὁ ἡγεμὼν καὶ ἐπίσκοπος δὲν ἤθελε νἀκούσῃ περὶ τῶν προτάσεων τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ προσφερομένην προστασίαν, εὐθὺς δὲ ὡς ἔφθασε τὸ ἄγγελμα περὶ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς Μόσχας, παρεσκευάσθη νὰ προσβάλῃ τὰς φρουρὰς τοῦ Ναπολέοντος, αἵτινες εἶχον βουλευθῆ τὸν ὁλοσχερῆ ἐξοικισμὸν τῶν Μαυροβουνίων εἰς τὰς Κάτω χώρας. Καὶ ὁ μὲν Πέτρος χαίρων συνέπραξε μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Καττάρου τῷ 1813, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατοχὴ τῆς ποθητῆς ταύτης πόλεως ἐπὶ βραχὺ μόνον διήρκεσε. Τὸ δὲ προσεχὲς ἔτος, πειθόμενος εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ τσάρου, ἀπέδωκε τὸ Κάτταρον εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἥτις καὶ ἐκράτησεν αὐτὸ ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ διπλωματία τοῦ Ναπολέοντος δὲν ἔμεινεν ἄπρακτος κατὰ τἀνατολικὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Καὶ δὴ τῷ 1806, κατ' ἀκολουθίαν τῆς καταλύσεως τῶν ὁσποδάρων τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Ῥωσίας κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ Σεβαστιάνη, ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἰσήλασεν εἰς τὰς Ἡγεμονίας, καὶ ἤρχισεν ὁ πρῶτος ἐν τῷ δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος. Ὁ τσάρος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ νόμιμα δικαιώματα, ἐπειδὴ ἡ παῦσις τῶν ὁσποδάρων ἦτο ἄμεσος παραβίασις τῶν διατάξεων τοῦ 1802, καὶ εὗρε πρόθυμον σύμμαχον τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν. Ἀγγλικὸν τελεσίγραφον τῷ 1807 ἠξίωσε τὴν ἔξωσιν τοῦ Σεβαστιάνη καὶ κήρυξιν πολέμου ἐναντίον τῆς Γαλλίας, τὴν εἰς τὸν τσάρον παραχώρησιν τῶν Παριστρίων ἡγεμονιῶν καὶ τὴν εἰς τὸν Ἄγγλον ναύαρχον παράδοσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ καὶ τῶν φρουρίων τῶν Δαρδανελλίων. Ὅτε δὲ ὁ σουλτᾶνος, ἐνθαρρυνόμενος ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἀπέρριψε τὸ τελεσίγραφον τοῦτο, ὁ ἀγγλικὸς στόλος εἰσέπλευσεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια, καθ' ἃ εἶχε συμβουλεύσει τῷ

1770 ὁ Ἔλφινστων, καὶ ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ᾽ ὁ ναύαρχος δὲν ὤκνησε νὰ περιπλακῇ εἰς διαπραγματεύσεις ἐξ ἐκείνων, ἃς οἱ Τοῦρκοι πολιτικοὶ ἔχουσι τὴν τέχνην νὰ παρελκύωσιν εἰς μῆκος. Ἂν δὲ εἶχε τὸν ἀποφασιστικὸν χαρακτῆρα ἄλλου Ἄγγλου ναυάρχου ἐν Κρήτῃ μετὰ ἐνενήκοντα καὶ ἓν ἔτη, ὁ κόσμος θὰ παρίστατο εἰς τὸ θέαμα τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ κατανάλωσε χρόνον πολύτιμον συντάσσων ἔγγραφα, καί, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἔγραφεν, οἱ Τοῦρκοι παρορμώμενοι ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου ἐπεμελοῦντο τῶν ὀχυρωμάτων. Ὁ ναύαρχος Duckworth ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ πέραν τῶν Δαρδανελλίων, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη. Ἕνεκα δὲ τῆς περὶ τὸν Ναπολέοντα ἀπασχολήσεως οὔτε ἡ Ῥωσία οὔτε ἡ Μεγάλη Βρεττανία ἠδυνήθησαν νὰ διεξαγάγωσι πόλεμον σύντονον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, αἱ δὲ πολυμέριμνοι ἀσχολίαι τῶν δυνάμεων ἐφαίνοντο, καθ᾽ ἃ συνήθως, οὖσαι ἡ ἀρίστη φύλαξις τοῦ σουλτάνου. Ἀλλ᾽ αἴφνης ὁ κόσμος ἔμαθεν, ὅτι ὁ Ναπολέων καὶ ὁ τσάρος εἶχον συνδιαλλαγῇ διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Τιλσὶτ καὶ ὅτι ὁ Γάλλος αὐτοκράτωρ χάριν συνεχίσεως τῶν ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας σχεδίων αὐτοῦ εἶχε μεταβάλει τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ πρόγραμμα καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὴν Τουρκίαν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φιλοδοξίας. Καὶ ταῦτα ἐν ᾧ ὀλίγους μόνον μῆνας πρότερον εἶχε δηλώσει, ὅτι ἐθεώρει ὡς ἰδίαν «ἐντολὴν τὸ νὰ σώσῃ αὐτήν».

Τὸ δὲ σχέδιον τῆς διανομῆς τῆς τουρκικῆς ἐν Εὐρώπῃ αὐτοκρατορίας τὸ διαγραφὲν ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἐν τῇ συνεντεύξει αὐτοῦ μετὰ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α´ ἐν Τιλσὶτ ἦτο πρακτικώτερον τοιούτων σχεδίων γενομένων ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις. Ἀλλά, καίπερ ὂν τολμηρότατον, περιελάμβανεν ἀκόμη τὴν ἑτέραν τῶν δύο σπουδαίων ἐκείνων προτάσεων, αἵτινες καὶ μέχρι τοῦ νῦν δὲν εἶνε ἀνάξιαι προσοχῆς ἐν τῇ συζητήσει τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Καὶ δὴ ὁ Ναπολέων ἦτο πρόθυμος νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν Βεσσαραβίαν, τὴν Μολδαβίαν, τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν βόρειον Βουλγαρίαν, λαμβάνων αὐτὸς τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Θεσσαλίαν μέχρι τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Κρήτην, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ Αὐστρία ἔμελλε νὰ καθησυχασθῇ λαμβάνουσα μέρος τῆς Βοσνίας καὶ τὴν Σερβίαν. Ἀλλ᾽ ὁ κληρονόμος Πέτρου τοῦ Μεγάλου καὶ τῆς Αἰκατερίνης Β´ δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὸ προτεινόμενον αὐτῷ μέρος

τῶν λαφύρων. Ἦτο δὲ πρόθυμος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Ναπολέοντα πλὴν τῶν ἤδη μεγάλων γαλλικῶν ἀπαιτήσεων τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἂν ἡ Ῥωσία ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν Ῥούμελην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μανθάνομεν δ᾽ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτόπτου, τοῦ ἰδιαιτέρου γραμματέως τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅτι ὁ Ναπολέων ἀπήντησε μετ᾽ ἀγανακτήσεως, θέτων

Ἀλέξανδρος Α´ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας.

τὸν δάκτυλον ἐπὶ τοῦ οἰκείου μέρους τοῦ χάρτου, «Τὴν Κωνσταντινούπολιν! Τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ποτέ, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶνε ἡ αὐτοκρατορία τοῦ κόσμου». Καὶ ἠλάττωσαν μὲν ἴσως μεταγενέστερα γεγονότα τὴν στρατηγικὴν σημασίαν τῆς θαυμασίας ταύτης πόλεως· ἀλλ᾽ ὀλίγοι ὅμως ὑπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι νἀρνηθῶσιν, ὅτι αὕτη εἶνε ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον τὸ τέρμα τῆς φιλοδοξίας τῶν Ῥώσων, καίτοι ἁπασῶν τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἐν Τιλσὶτ παραχωρη-

θεισῶν εἰς τὴν Ῥωσίαν μόνην τὴν Βεσσαραβίαν προσήρτησαν ὁριστικῶς εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοκρατορίαν. Ἡ δὲ Γαλλία, κατέχουσα μὲν ἤδη κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὴν Δαλματίαν, μέλλουσα δὲ μετ᾽ οὐ πολὺ νἀνακτήσῃ καὶ πάλιν τὰς Ἰονίους νήσους, ἀπέβλεπε πιθανῶς, ὡς εἰκός, καὶ εἰς ἄλλας κατακτήσεις ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ, εἰς ἃς δὲν ἀποβλέπει τώρα πλέον, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὴν Αὐστρίαν ἐκχώρησις μέρους τῆς Βοσνίας ὑπῆρξε πρόδρομος τῆς ἐν ἔτει 1878 συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Διὰ μυστικοῦ

Ἄποψις τῆς Κερκύρας.

ἄρθρου οἱ δύο αὐτοκράτορες ὑπεχρεώθησαν ἀμοιβαίως, λαμβανομένης ὑπ᾽ ὄψιν τῆς ἀποτυχίας τῆς γαλλικῆς διπλωματίας, νὰ καταστήσωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν αἰσθητὴν παρὰ τῷ νέῳ σουλτάνῳ, ὅπως «ἀπελευθερώσωσιν ἅπασαν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, ἐξαιρουμένης τῆς Ῥούμελης καὶ τῆς πρωτευούσης, ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων». Ἀμελλητὶ δὲ προέβησαν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς φιλανθρώπου διανομῆς. Ὁ Μαρμὸν διετάχθη νὰ παράσχῃ πληροφορίας περὶ Βοσνίας, Μακεδονίας, Θρᾴκης, Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας, τῶν πόρων αὐτῶν καὶ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν θέσεως καὶ νὰ ἐπιδεικνύηται ἧττον φιλικὸς πρὸς τὸν πασσᾶν τῆς Βοσνίας,

ὅπου οἱ Γάλλοι εἶχον ἐν τῇ πρωτευούσῃ γενικὸν πρόξενον. Ἄλλο δ' ἀποτέλεσμα τῆς ῥωσογαλλικῆς συνθήκης ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἐγκατάστασις τῶν Ῥώσων ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις. Πράγματι δ' ἡ κατοχὴ τοῦ Κόλπου τοῦ Καττάρου καὶ τῆς Κερκύρας ἐφαίνετο οἱονεὶ τὸ προανάκρουσμα μεγάλης ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἥτις θὰ ἦτο, ὡς ἔγραφεν Ἄγγλος διπλωμάτης, προανάκρουσμα ἔτι μεγαλειτέρας ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

Οἱ Ἰόνιοι, οἵτινες εἶχον ὑποδεχθῆ μετ' ἐνθουσιασμοῦ τῷ 1797 τοὺς Γάλλους δημοκρατικοὺς ὡς εὐπρόςδεκτον ἀνακούφισιν ἀπὸ τῆς ὑπερφροσύνης τῶν Βενετῶν, ἐδείχθησαν ὅλως ἀδιάφοροι κατὰ τὴν δευτέραν γαλλικὴν κατοχὴν μετὰ δέκα ἔτη. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὑπὸ τὴν ἀντιδημοτικὴν προστασίαν τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας αἱ νῆσοι ἱδρύθησαν τῇ 11 Μαρτίου 1800 εἰς «Ἑπτάνησον πολιτείαν», ἥτις, καίπερ ἀποβαλοῦσα τὰ πρότερα αὐτῆς ἠπειρωτικὰ ἐξαρτήματα, ἀπετέλεσε τὸ πρῶτον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις αὐτόνομον ἑλληνικὸν κράτος. Ἀτυχῶς τὸ Ἰόνιον τοῦτο κράτος παρεδόθη εἰς τὴν περίσσειαν διηνεκῶν διοικητικῶν μεταβολῶν. Τρία Συντάγματα ἐψηφίσθησαν ἐντὸς δύο ἐτῶν, καὶ μικρά τις ἐπανάστασις ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ Κέρκυρα δὲν εἶχε μεταβληθῆ μεγάλως ἀπὸ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, καθ' ἃς ὁ Θουκυδίδης παρέσχεν εἰς αὐτὴν ἠθικὰ ἀξιώματα περὶ τῆς φαυλότητος ἐμφυλίων ἐρίδων. Καὶ πρῶτον μὲν ἔγεινεν ἀπόπειρα ὡραίου σχεδίου ὁμοσπονδίας. Ὁμοσπονδιακὴ γερουσία, ἧς ὁ πρόεδρος ἐκλήθη *ἄρχων*, εἶχεν ἕδραν τὴν Κέρκυραν, ἐν ἑκάστῃ δὲ νήσῳ ἥδρευεν ἐπιχώριον συμβούλιον εὐπατριδῶν. Ἀλλ' οἱ δημοκρατικοὶ ἐθεώρησαν τὸ τοιοῦτο πολίτευμα ὑπεράγαν ἀριστοκρατικὸν καὶ οἱ ὁμοσπονδιακοὶ εὗρον ὅτι ἔτεινεν εἰς ἀποκέντρωσιν. Ἡ μὲν Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη ἐκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, ἡ δὲ Ζάκυνθος ἀνεπέτασε τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν. Ἐν Κερκύρᾳ δὲ συνεκροτήθη ἐθνικὴ συνέλευσις, καὶ αἱ λοιπαὶ νῆσοι ἀφέθησαν νὰ μεριμνήσωσι περὶ ἑαυτῶν. Τότ' ἐπενέβη ἡ Ῥωσία, καὶ παρεχώρησεν ἓν τῶν Συνταγμάτων ἐκείνων, ἅτινα στέργει νὰ παρέχῃ εἰς τὰς «σφαίρας τῆς ἐπιρροῆς» αὐτῆς ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδίων κτήσεων. Ἀλλ' οἱ ἐπιστρέψαντες Γάλλοι ταχέως κατήργησαν τὴν αὐτονομίαν τῶν Ἰονίων. Ὁ Ναπολέων ἦτο εἴπερ ποτὲ πεπεισμένος περὶ τῆς στρατηγικῆς σημασίας τῆς Κερκύρας, καὶ ἔλεγεν «Ἡ μεγίστη συμφορά, ἥτις ἠδύνατο νά μοι συμβῆ, θὰ ἦτο ἡ ἀπώλεια αὐτῆς». Διὸ διωργάνωσε τὰς Ἰονίους νήσους ἐπὶ καθαρῶς στρατιωτικῶν βάσεων. Ἡ μὲν ἐπι-

χώριος γερουσία οὐδεμίαν εἶχε δύναμιν, οἱ δὲ Γάλλοι ἐκυβέρνων αὐταρχικῶς πρὸς μεγίστην δυσαρέσκειαν τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρα γαλλικὴ κατοχὴ δὲν ὑπῆρξε πολὺ μακροτέρα τῆς πρώτης. Οἱ Ἄγγλοι κατέλαβον τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1809 ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ προστατεύσωσι τὴν τότε ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ κατεχομένην Σικελίαν καὶ τὴν Λευκάδα τῷ 1810. Ὁ ταγματάρχης Ὄσβαλδ διωργάνωσε ταύτης τὰς νήσους, καὶ διωρίσθησαν στρατιωτικοὶ διοικηταί. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν συχνῶν μεταβολῶν τῶν τοιούτων ἀρχόντων ἐπήρχοντο

Τὸ φρούριον τῆς Ζακύνθου.

ἄτοπα, διωρίσθη ὡς πολιτικὸς ἅμα καὶ στρατιωτικὸς διοικητὴς ὁ ἀντιστράτηγος Ἰάκωβος Κάμπελλ. Δύο δὲ μόναι τῶν ἑπτὰ νήσων, ἡ Κέρκυρα καὶ οἱ Παξοί, ἔμενον ὑπὸ τοὺς Γάλλους. Καὶ οἱ μὲν Παξοὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1814, ἀλλ' ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Κερκύρας ἐξηλέγχθη ἄκαρπος. Ὁ Ναπολέων ἔγραψεν, ὅτι «ἡ Κέρκυρα προσλαμβάνει καθ' ἑκάστην μείζονα σημασίαν, ἐπειδὴ οἱ Ἄγγλοι, ἂν ἀπέβαινον κύριοι αὐτῆς, θὰ ἐγίνοντο κύριοι καὶ τοῦ Ἀδρίου». Καὶ ἐξύμνει μὲν αὐτὴν ὡς «τὴν κλεῖδα τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους» ἀπεφασίσθη δὲ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ ἵδρυσις Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἀλλ' οὐδὲν ὅμως ἔπραξε περὶ τῶν οἰκο-

νομικῶν τῆς νήσου συμφερόντων. Ὁ ἀποκλεισμὸς εἶχεν ἀφανίσει τὸ ἐμπόριον τῆς Κερκύρας. Τὰ λαμπρὰ ἐλαιόδενδρα τῆς νήσου εἶχον κατακοπῆ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, καί, ὅτε ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις διέταξε τὴν παράδοσιν αὐτῆς εἰς τοὺς Ἄγγλους ἅμα τῇ πρώτῃ πτώσει τοῦ Ναπολέοντος κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς ἐν Παρισίοις συνθήκης τῆς 11 Ἀπριλίου 1814, ἥτις διαταγὴ ἐξετελέσθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1914, ἡ γαλλικὴ διοίκησις, παρὰ τὰς ἀγαθὰς ἀναμνήσεις, ἃς κατέλιπε προσωπικῶς ὁ Γάλλος διοικητὴς Δονζελῶ, εἶχεν εὐχαριστήσει τοὺς νησιώτας οὐχὶ περισσότερον τῆς τῆς Βενετίας ἢ τῆς τῆς Ῥωσίας.

Αἱ δὲ περὶ τῆς διανομῆς τῆς Τουρκίας ὑποτυπώσεις τοῦ Ναπολέοντος αἱ γενόμεναι ἐν Τιλσὶτ μετετράπησαν τῷ 1808, ὅτε καὶ πάλιν συνηντήθη μετὰ τοῦ Τσάρου. Εἶχε μάθει νὰ βλέπῃ ὁπόσον ἀπροσδόκητος ἦτο ἡ ἐκτέλεσις παντὸς μεγάλου σχεδίου ἐνεργειῶν ἐν Ἀνατολῇ, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἐκράτει ἀνὰ χεῖρας τὴν Ἑσπερίαν. Τώρα εἰς μὲν τὴν Ῥωσίαν παρεχώρει μόνον τὴν Μολδαβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, οὐδὲν δὲ μέρος τῆς Τουρκίας παρεκράτει δι᾽ ἑαυτόν, καὶ ἐκοινοπράγει μετὰ τοῦ τσάρου, ἐγγυώμενος περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν λοιπῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ὑπῆρξε τὸ νἀγάγωσι τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Τουρκίαν εἰς τὴν κατάπαυσιν τῶν ἀμοιβαίων ἐχθροπραξιῶν καὶ νὰ ὑπογράψωσι τῷ 1869 τὴν εἰρήνην τῶν Δαρδανελλίων. Ἀλλ᾽ ἡ γενομένη ἀνακωχὴ ὀλίγον μόνον διήρκεσεν, ὁ δὲ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐπανελήφθη καὶ πάλιν. Καὶ συνεῖδον μὲν οἱ Ῥῶσοι ἐκ νέου, ὅτι δὲν ἦτο εὔκολος ἡ κατάκτησις τῶν χωρῶν τῶν πατροπαραδότων αὐτῶν ἐχθρῶν, ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἡ νίκη ἔστεψε τὰ ὅπλα αὐτῶν. Καὶ δὴ διέβησαν τὸν Δούναβιν, καὶ εὐτυχήσαντες μᾶλλον ἢ κατόπιν τῷ 1854 ἐκυρίευσαν τὸ ὀχυρὸν φρούριον τῆς Σιλιστρίας. Περιῆλθον δ᾽ εἰς αὐτοὺς αἱ παρίστριοι πόλεις Νικόπολις, Σίστοβον καὶ Ῥουστσούκιον, ὅτε ἡ εὐμετάβλητος πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ σταθῶσιν. Ὁ δὲ τσάρος, προβλέπων τὴν ἐπικειμένην κατ᾽ αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων, ἠναγκάσθη νἀνακαλέσῃ στρατὸν χάριν ἀμύνης τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ κτήσεων. Ὡς δὲ τῷ 1829, οὕτω τῷ 1812 ἡ Ῥωσία προέβη εἰς τὴν ἀπατηλὴν ἐκείνην ψευδεπίδειξιν, ἣν ἡ νέα διπλωματία ὀνομάζει μπλόφφαν, καὶ ἐσχηματίζετο ὡς δῆθεν ἔχουσα ἐν ταῖς χερσὶ παιγνιόχαρτα, ἅτινα δὲν εἶχε. Καὶ δὴ προσεποιεῖτο, ὅτι αἱ πρὸς τὸν Ναπολέοντα διενέξεις αὐτῆς ἔμελλον νὰ ἐξομαλυνθῶσιν

εἰρηνικῶς, καὶ ὑπερισχύσασα ἱκανῶς τῶν Τούρκων ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ προβῇ εἰς διαπραγματεύσεις. Ἡ δὲ τουρκικὴ κυβέρνησις, μνήμων τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ναπολέων εἶχεν ἐγκαταλίπει κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Τιλσὶτ τὸν ἀγαθὸν αὐτοῦ φίλον, τὸν σουλτᾶνον, δὲν ἠξίωσε προσοχῆς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Γάλλων πρακτόρων, συνιστώντων τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Αἱ ἀξιώσεις τῶν Ῥώσων ἦσαν ἐπιεικεῖς καὶ ἔγειναν δεκταί. Καὶ ἐγίνετο μὲν νῦν λόγος περὶ προσαρτήσεως τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν ὡς ὅλου εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀλλ' οὐχ ἧττον διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης τοῦ 1812 ὁ τσάρος ἔλαβε τὴν μεταξὺ τοῦ Δανάστριος καὶ τοῦ Προύθου χώραν, τὴν γνωστὴν γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα Βεσσαραβίας. Ἡ δ' ἐκχώρησις αὕτη τῆς Βεσσαραβίας ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ῥωμάνους τραῦμα τρομερόν. Καὶ δὴ εἶχεν ἤδη λάβει ἡ Αὐστρία ἀπ' αὐτῶν τὴν Βουκοβίναν· τώρα δ' ἡ Ῥωσία ἔλαβεν ἄλλο τεμάχιον τῆς χώρας αὐτῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἓξ ἐτῶν τοῦ πολέμου εἶχον μάθει νὰ φοβῶνται τοὺς δῆθεν ἐλευθερωτάς, οἵτινες εἶχον κατασκηνώσει ἐν μέσῳ αὐτῶν, ἐπέβαλον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐργάζωνται ἐν τοῖς φρουρίοις καὶ νὰ προμηθεύωσιν ἁμάξας καὶ βόας χάριν τῆς μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας, εἰσέπραττον διὰ τῆς βίας μεγάλα ποσὰ τῶν εὐπατριδῶν, ἐπώλουν τίτλους εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας, ἐπλήρουν τὴν χώραν κιβδήλων νομισμάτων καὶ ἐπροστάτευον τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς ἀντὶ τῶν ἰθαγενῶν. Ἡ τελεία γνῶσις, ἣν κεκτήμεθα, τῶν κατὰ τὴν Μολδαβίαν καὶ Βλαχίαν κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον ἀποδεικνύει τὴν ἐσχάτην ἀθλιότητα τῶν πενήτων, τὴν ἐσχάτην διαφθορὰν τῶν πλουσίων, τὴν ἐσχάτην ἀνηθικότητα ἁπασῶν τῶν τάξεων ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς. Ὅπου διέβαινον αἱ ῥωσικαὶ στρατιαὶ «ἡ γῆ ἐστέναζε», καθ' ἃ λέγει χρονογράφος τις. Πρὸς κορύφωσιν δὲ τῶν δεινῶν καὶ παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς ἐπιχωρίου ἀριστοκρατίας καὶ τὰς ἀποπείρας αὐτῆς, ὅπως πείσῃ τὴν Πύλην περὶ τῆς ἀφροσύνης, μεθ' ἧς παρεχώρει οὕτω πλούσιον γέρας, ἡ Βεσσαραβία ἔμελλε νὰ ἐπαυξήσῃ τὰς κτήσεις τοῦ τσάρου καὶ ὁ Προῦθος ἔμελλε νἀποβῇ τὸ σύνορον τῆς ῥωσικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ὑπῆρξεν ὀλέθριον σφάλμα τῆς Τουρκίας. Καὶ δή, πρὶν ἢ παρέλθῃ μὴν ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς, ὁ Ναπολέων ἐκήρυττε φανερῶς πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὁ σουλτᾶνος, μετανοῶν ἐπὶ τῇ παρακαίρῳ σπουδῇ, μεθ' ἧς εἶχε προβῇ εἰς τὴν εἰρήνην, ἔπαυσε τὸν μέγαν βεζύρην καὶ ἀπέκοψε τὰς κεφαλὰς τῶν

ἐν Βουκουρεστίῳ πληρεξουσίων τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίδρασις τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ὁσημέραι αὔξουσα καὶ ὁσημέραι μᾶλλον ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς δυνάμεως τοῦ γαλλικοῦ κολοσσοῦ, περιώρισε τὸν ζῆλον τῆς φιλοπολέμου φατρίας. Πρὸς τούτοις δ' ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς Τουρκίας ἦτο τοιαύτη, ὥςτε νὰ ἐπισύρῃ τὴν ἀμέριστον προςοχὴν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἡ μὲν Σερβία εὑρίσκετο πάνοπλος ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Ἀλῆς πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἦτο κατ' οὐσίαν ἀνεξάρτητος ἐν Ἠπείρῳ, εἰς δὲ τὸν Πασβάνογλουν εἶχεν ἐπακολουθήσει ἀντάξιος αὐτοῦ διάδοχος ἐν Βιδινίῳ, μεγάλοι δ' ὁπλαρχηγοὶ διετήρουν ἰδίας στρατιὰς ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα εἶνε πιθανὸν, ὅτι, καθ' ὃ ἕνα αἰῶνα πρότερον ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Φάλξεν, οὕτω καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1812 οἱ Τοῦρκοι θὰ ἠδύναντο ἄνευ μεγάλων δυςκολιῶν νὰ ἐπιτύχωσι καλλιτέρους ὅρους. Ἀλλὰ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις ἐπωλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπροςώπων αὐτῶν· κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις ἡ Ῥωσία κατώρθωσε νὰ τύχῃ ὅρων καλλιτέρων τῶν προςδοκωμένων. Καὶ ἀπεπειράθη μὲν ὁ σουλτᾶνος νἀνακτήσῃ τὴν Βεσσαραβίαν διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Αὐστρίας ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Βιέννης μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος. Ἀλλ' ἔλαβε μόνον τὴν ἀπάντησιν, ὅτι τοιαύτη ἀπόδοσις χώρας ἔκειτο ἐκτὸς τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ῥωσία ἔπραξε πᾶν ὅ τι ἠδύνατο, ὅπως ἐμποδίσῃ τοὺς κατοίκους τῆς νέας αὐτῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ νὰ μεταναστεύσωσι πρὸς τοὺς ἐν Μολδαβίᾳ ἀδελφοὺς αὐτῶν, ἐπετήρει δὲ τὰ σύνορα οὕτως αὐστηρῶς, ὥςτε οἱ Μολδαβοὶ, εἰθισμένοι νὰ εἰςάγωσι τὰ τρόφιμα αὐτῶν ἐκ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπέφερον μεγάλας στερήσεις.

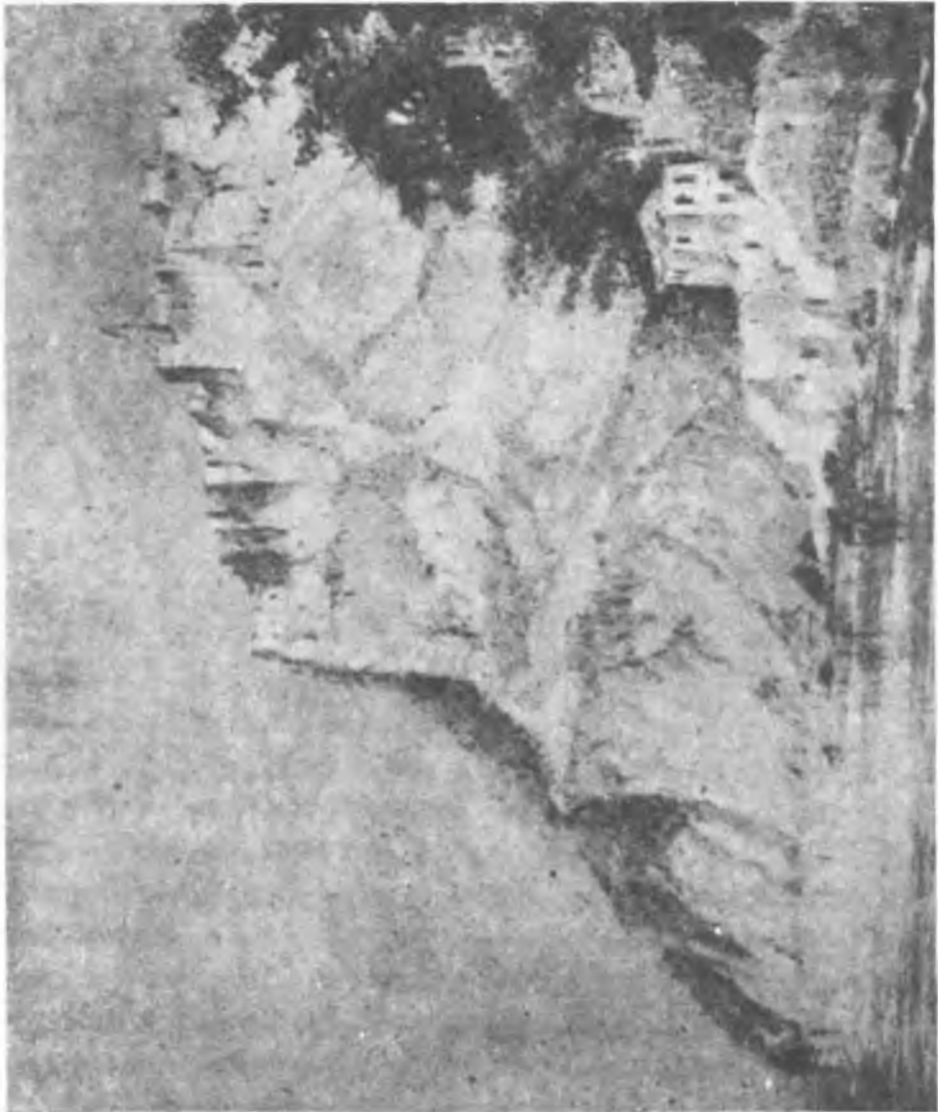
Τὸ στάδιον τοῦ Ναπολέοντος εἶχε περατωθῆ, καὶ ὀλίγα μόνον τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατακτητικῶν σχεδίων εἶχον ἐκτελεσθῆ, καὶ τούτων δὲ τῶν ὀλίγων οὐδὲν πλέον συνέμενε κατ' οὐσίαν. Αἱ μὲν εἰς αὐτὸν περιελθοῦσαι ἑπτὰ «ἰλλυρικαὶ ἐπαρχίαι» εἶχον ἀποδοθῆ εἰς τὴν Αὐστρίαν, αἱ δὲ Ἰόνιοι νῆσοι μετὰ μακρὰν συζήτησιν εἶχον κατασταθῆ εἰς ἴδιον ἀνεξάρτητον κράτος ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Ἐν δὲ τῷ συνεδρίῳ τῆς Βιέννης ὁ Βρεττανὸς πληρεξούσιος εἶχε προτείνει, ὅπως αἱ νῆσοι αὗται τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Αὐστρίας, καὶ ἡ πρότασις αὕτη εἶχε πολλὰ τὰ ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ δὴ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὡς κληρονόμος τῆς Βενετίας ἠδύνατο νἀξιώσῃ, ὅτι εἶχε κληρονομήσει τὰς προτέρας βενε-

τικὰς κτήσεις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ κατέχων τὴν Κέρκυραν ἦτο κύριος τοῦ Ἀδρίου καὶ ἠδύνατο νὰ προστατεύσῃ τὰς παραλίας τῆς Δαλματίας. Ἀλλ' εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἀντετάχθη ὁ τσάρος, ἐπιμείνας, ὅτι ὤφειλον νὰ σεβασθῶσι τὰς εὐχὰς τῶν Ἰονίων ὑπὲρ ἀγγλικῆς προστασίας. Ὑπὲρ δὲ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἠδύναντο πολλὰ νὰ λεχθῶσι. Καὶ δὴ ἡ Μεγάλη Βρεττανία εἶχε διὰ κατακτήσεως ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Γάλλων ἓξ τῶν ἑπτὰ νήσων, καὶ ἐπέκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ κατάληψις τῆς ἑβδόμης ἕνεκα τῆς παραδόσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς νέας γαλλικῆς κυβερνήσεως. Κατ' ἀκολουθίαν ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Παρισίων οἱ Ἄγγλοι πληρεξούσιοι προέτειναν, ὅπως αἱ ἑπτὰ νῆσοι καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἠπείρου καὶ ἀλλαχοῦ πρότερα αὐτῶν ἐξαρτήματα περιέλθωσιν εἰς τὴν τελείαν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Γεωργίου Γ'. Ἀλλ' ὁ πληρεξούσιος τῆς Ῥωσίας κόμις Καποδίστριας, ὅστις ἦτο Κερκυραῖος καὶ ἦτο προωρισμένος νἀναδειχθῇ ἐν τῷ μέλλοντι κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν νήσων καὶ ἔστεργε νὰ παραχωρήσῃ μόνον ἁπλῆν ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν προτέρων αὐτῶν ἐξαρτημάτων προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Κατὰ δὲ τὴν ὁριστικὴν διαρρύθμισιν τὴν ὑπογραφεῖσαν ἐν Παρισίοις τῷ 1815 ἡ Ἑπτάνησος καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτώμενα νησύδρια ἔμελλον νἀποτελέσωσιν ἀνεξάρτητον πολιτείαν, φέρουσαν τὴν ὀνομασίαν «Ἡνωμένη πολι-

Καποδίστριας
κατὰ τὴν χαλκογραφίαν τοῦ Wright.

τεία τῶν Ἰονίων νήσων» καὶ τασσομένην ὑπὸ προστασίαν ἀγγλικήν. Ἀλλ' ὡς ἔβλεπε σαφῶς ὁ λόρδος Bathurst, ὁ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν, εἰς οὗ τὸ ὑπουργεῖον ἔμελλον νὰ ταχθῶσιν, ἡ διαρρύθμισις ἐκείνη ἦτο ἀνεπαρκὴς καὶ ἀτελής. Καὶ

Τὸ φρούριον τῆς Πάργας.

ταῦτα, διότι δι' αὐτῆς ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις περιήρχετο εἰς θέσιν ἐπισφαλῆ, ἐπειδὴ οἱ Ἰόνιοι, οἵτινες δὲν ἦτο εὔκολον νὰ εὐχαριστηθῶσι, θὰ ἠδύναντο νὰ παριστάνωσι τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν ὡς δύναμιν τυραννικὴν, μόνον σκοπὸν ἔχουσαν τὴν καταπίεσιν τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν. Καὶ ὑπὸ ἄλλην δ' ἔποψιν ἡ διαρρύθμισις ἐκείνη

ἦτο ἀτελής, ἐπειδὴ τὰ πρότερα ἐπὶ τῆς ἠπείρου ἐξαρτήματα τῶν νήσων, ἅτινα εἶχον, καθ' ἃ εἴδομεν, ἐπιδικασθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ὑπὸ τῆς ῥωσοτουρκικῆς συμβάσεως τοῦ 1800, εἶχεν ἐπιτραπῆ νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀποτελοῦντα μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μόνη δ' αὐτῶν ἡ Πάργα δὲν εἶχεν ἀκόμη καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα τύχη τῆς πόλεως ταύτης ἀπέδειξεν ὁποῖον σφάλμα εἶχον διαπράξει οἱ Ἄγγλοι διπλωμάται ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Ὁ δὲ κόμις Καποδίστριας καίπερ ἥκιστα ἐπιθυμῶν νὰ παρχωρηθῇ εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν ἡ ἀπόλυτος ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἠπείρου ἐξαρτημάτων αὐτῶν κυριαρχία, ἐμερίμνα οὐχ ἧττον μεγάλως, ὅπως ταῦτα μὴ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῶν νήσων κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ὑποτύπωσιν ἀγγλικῆς προστασίας. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἂν δὲν κατώρθουν νὰ τύχωσι τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, εἰς οὐδὲν θὰ ἐχρησίμευον εἰς αὐτοὺς τὰ ἠπειρωτικὰ ἐξαρτήματα τῶν νήσων. Οὐδεμίαν δ' εἶχον ἐπιθυμίαν νὰναμιχθῶσιν εἰς τὰ τουρκικὰ πράγματα καὶ νὰ διαταράξωσι τὴν τουρκικὴν κατοχήν. Ὅλως δὲ διαφόρως τῶν Βενετῶν, οἵτινες τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις ταύτας ὠνόμαζον «τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα τῆς πολιτείας» ἐπὶ τῆς ἠπείρου, οἱ Ἄγγλοι ἀπέδειξαν τῷ 1815, καθ' ἃ καὶ ἐν μεταγενεστέρῳ χρόνῳ, ὅτι ἐλαχίστην φροντίδα, ἴσως δὲ καὶ ἐλαχίστην γνῶσιν εἶχον τῆς χερσονήσου ἐκείνης τοῦ Αἵμου, ἣν ὁ Ναπολέων εἶχε πειραθῆ νὰ διανείμῃ, ἀλλ' ἧς τὸ πρόβλημα εἶχε μείνει ἄλυτον καὶ εἰς αὐτὸ τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ πνεῦμα.

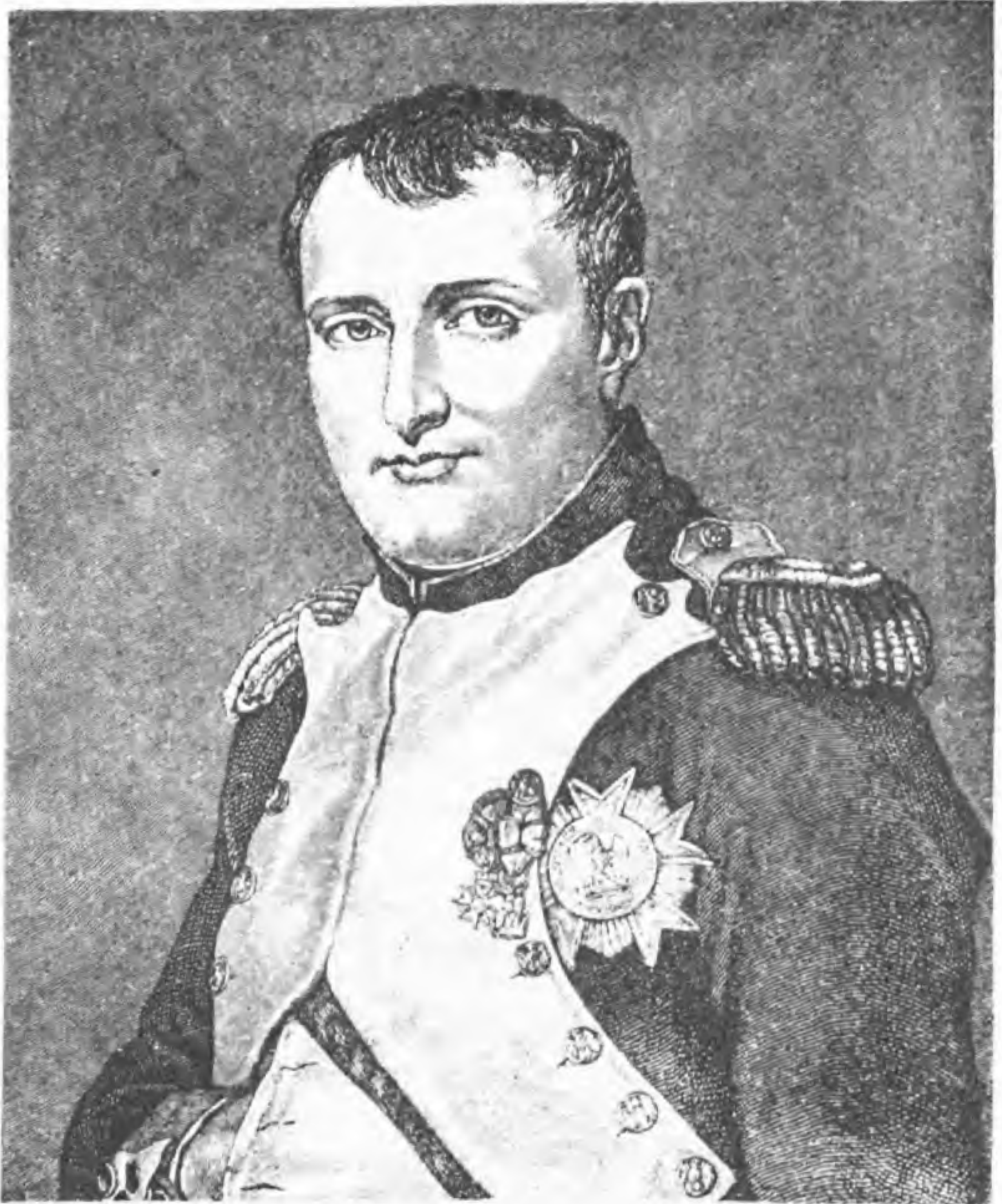
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΑΙ ΣΕΡΒΙΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1804-17)

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ναπολέων ὑπετύπονε τὴν διανομὴν τῆς ἐν Εὐρώπῃ τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ κράτος τοῦτο διεσαλεύετο ὑπὸ ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ Σερβία, ἥτις ἀπὸ τῆς ὁριστικῆς αὐτῆς εἰς τὴν Τουρκίαν προςαρτήσεως τῷ 1459 εἶχε προξενήσει εἰς τὴν κυβέρνησιν σχετικῶς μικρὰς ἀνησυχίας, συνεταράχθη ὑπὸ κινήματος, ὅπερ, ἐκ μικρῶν ἀρξάμενον, ἤγαγεν εἰς τὴν τελείαν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας καὶ ὑπῆρξε προάγγελος τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων ἄλλων φυλῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

Ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς σταδίῳ ἡ ἐπανάστασις τῆς Σερβίας δὲν διηυθύνετο κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ κατὰ τῶν γενιτσάρων, οἱ δὲ Σέρβοι ἐπὶ μακρὸν διεμαρτύροντο, ὅτι ἦσαν νομοταγεῖς εἰς τὸν σουλτᾶνον καὶ μόνον ἐπεθύμουν νὰ ζήσωσιν ἐν εἰρήνῃ ὑπὸ τὴν πατρικὴν αὐτοῦ διοίκησιν. Αἱ γαῖαι αὐτῶν εἶχον πάθει εἴπερ τι καὶ ἄλλο μέρος τῆς Εὐρώπης ἐκ τῆς παρουσίας τῆς τρομερᾶς ἐκείνης συμμορίας ἐνόπλων, ἥτις ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ μάστιξ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἀπειλὴ γειτόνων βασιλείων. Ἐπειδὴ τὸ πασσαλίκιον τοῦ Βελιγραδίου ἔκειτο, καθ' ἃ τὸ τῆς Βαγδάτης, μακρὰν τῆς πρωτευούσης, ὑπῆρχε συνήθεια νἀποστέλλωνται αὐτόσε οἱ ταραχωδέστεροι τῶν γενιτσάρων. Εἶχον δὲ οὗτοι ἀδιαλείπτως ἐνοχλήσει τὰ σύνορα τῆς Οὑγγαρίας, καὶ κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Σβιτσόβου εἶχε συμφωνηθῆ ἡ ἐκ Σερβίας ἀποχώρησις αὐτῶν. Καὶ ἔνιοι μὲν αὐτῶν ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Πασβάνογλου, ἀλλ' ὅτε ὁ ἀποστάτης οὗτος ἠναγκάσθη νὰ εἰρηνεύσῃ μετὰ τοῦ κυριάρχου καὶ διωρίσθη πασσᾶς τοῦ Βιδινίου τῷ 1799, συνεφώνησεν, ὅπως ἡ Πύλη ἐκπληρώσῃ τὴν εἰς τοὺς γενιτσάρους δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν καὶ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς καὶ πάλιν ἐν τῷ πασσαλικίῳ τοῦ Βελιγραδίου. Ἡ δὲ Πύλη, φροντίζουσα περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Πασβάνογλου ἢ ἄλλως ποθοῦσα νὰ εἰρηνεύσῃ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Σέρβων, συνήνεσεν ἐν κακῇ ὥρᾳ εἰς τὴν ἀξίω-

σιν αὐτοῦ, καὶ οἱ γενίτσαροι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν ὑπ᾽ αὐτῶν καταδυναστευομένην ἀτυχῆ χώραν. Ἡ δὲ Αὐστρία, ὑπὲρ τὸ δέον ἀπησχο-

Ναπολέων.

λημένη εἰς τὰ πράγματα τῆς Δύσεως, δὲν διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς παραβάσεως τῆς συνθήκης, καὶ ἐφαίνετο, ὅτι σὺν τῇ ἐπιστροφῇ τῶν γενιτσάρων εἶχεν ἐπανέλθει ἡ προτέρα δεινὴ κατάστασις τῶν πρα-

γμάτων. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἶχον ἐγκαταλίπει τὴν Σερβίαν, εἶχε συμβῆ μέγα τι. Οἱ Σέρβοι εἶχον κατὰ τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη διοικηθῆ ὑπὸ τοῦ πασσᾶ Χατζῆ Μουσταφᾶ, ὅςτις ἦτο οὕτω πρᾶος καὶ δίκαιος, ὥςτε αὐτοὶ μὲν ἀπεκάλουν αὐτὸν «μητέρα», οἱ δὲ Τοῦρκοι διέσυρον αὐτὸν ὡς ἀποστάτην. Οὐδέποτε Τοῦρκος διοικητὴς ὑπῆρξεν ἀγαπητότερος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς αὐτοῦ ὑπηκόοις. Πεπροικισμένος ὑπὸ μορφώσεως σπανίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔπραξε πᾶν ὅ τι ἠδύνατο πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐμπορίου, ἀντεπεξῆλθεν εἰς πᾶσαν βιαιότητα διὰ χειρὸς στιβαρᾶς, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Σέρβους νἀνακτίσωσι τὰς ἠρειπιωμένας αὐτῶν ἐκκλησίας καὶ μονάς. Εἶχε δ' ὁπλίσει αὐτοὺς ἐναντίον τοῦ Πασβάνογλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν γενιτσάρων χάριν ἀμύνης τῆς Σερβίας ἐπί τινος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ ἀποστάτου τούτου, καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν φρόνημα τὸ ἤδη ἐξεγερθὲν κατὰ τὸν τελευταῖον αὐστροτουρκικὸν πόλεμον ἐξήφθη οὕτως ἔτι μᾶλλον. Τοιαῦται ἦσαν αἱ διαθέσεις τῶν Σέρβων, ὅτ' ἔφθασαν οἱ γενίτσαροι.

Οἱ θρασεῖς ἐκεῖνοι πραιτωριανοὶ συνεῖδον πάραυτα, ὅτι ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Χατζῆ Μουσταφᾶς δὲν ἠδύναντο νὰ δράσωσι κατ' ἀρέσκειαν, καὶ ὀλίγος μόνον χρόνος ἐχρειάσθη εἰς αὐτούς, ὅπως σκευωρήσωσι τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ. Νέα δ' ἐπιδρομὴ τοῦ Πασβάνογλου παρέσχεν εἰς αὐτοὺς τὴν ποθουμένην εὐκαιρίαν, καὶ τῷ 1801, ἐν καιρῷ καθ' ὃν τὸ Βελιγράδιον ἦτο ἀπογεγυμνωμένον στρατιωτῶν, ἐδολοφόνησαν τὸν πασσᾶν ἐν τῷ φρουρίῳ, καὶ οἱ τέσσαρες ἀρχηγοὶ τῶν γενιτσάρων διενεμήθησαν τὸ πασσαλίκιον μεταξὺ ἀλλήλων. Ὁ δὲ σουλτᾶνος, ἀπησχολημένος περὶ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἠδυνάτει νἀποστείλῃ στρατὸν ἐναντίον τῶν γενιτσάρων, καὶ τῇ αἰτήσει αὐτῶν ἀντικατέστησε τὸν φονευθέντα πασσᾶν διὰ διαδόχου, ὅςτις, ἅτε προϋπάρξας ἄλλοτε ἀξιωματικὸς τῶν γενιτσάρων, ἦτο πιστὸν αὐτῶν ὄργανον. Τότε οἱ ἀρχηγοὶ ἔλαβον καὶ πάλιν τὴν προςωνυμίαν *νταήδων* καὶ ἐκυβέρνων τὸν λαόν, Μουσουλμάνους τε καὶ Χριστιανούς, κατὰ τὸν αὐθαιρετώτατον τρόπον. Αὐτοὶ ἐχειρίζοντο τὴν δικαιοσύνην, καὶ χάριν περαιτέρας ἐξασφαλίσεως τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ἐκάλεσαν ὁμοιότροπα στοιχεῖα ἐκ Βοσνίας καὶ Ἀλβανίας πρὸς λεηλασίαν τῆς ἐπαρχίας, ἣν μετεχειρίζοντο ὡς ἰδίαν ἑαυτῶν κτῆσιν. Οὐδὲν τὸ ἄπορον, ὅτι ἡ ληστεία, ἥτις εἶχε σχεδὸν παύσει ἐπὶ τοῦ Χατζῆ Μουσταφᾶ, ἤρχισε νἀναφαίνηται καὶ πάλιν, καὶ ὑπελογίζετο, ὅτι τὸ ἓν δέκατον τῶν κατοίκων εἶχε τραπῆ εἰς τὰ ὄρη. Οἱ Μωαμε-

θανοὶ *σπαχῆδες*, βλέποντες ἀπειλούμενα τὰ δικαιώματα αὐτῶν ὡς γαιοκτημόνων, ἐκοινοπράγησαν τότε μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἐναντίον τῶν κοινῶς πιεζόντων αὐτούς. Δι᾽ ἐγγράφου δ᾽ αἰτήσεως, ἀποσταλείσης εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἐξετέθησαν τὰ δεινοπαθήματα τῶν Σέρβων, καὶ ὁ σουλτᾶνος ἀπήντησεν, ἀπειλῶν τοὺς γενιτσάρους, ὅτι, ἂν ἐξηκολούθουν τὰς κακοποιήσεις αὐτῶν, ἤθελεν ἀποστείλει ἐναντίον αὐτῶν στρατὸν «οὐχὶ Τούρκων, ἀλλ᾽ ἀνδρῶν ἄλλης θρησκείας καὶ ἄλλης φυλῆς». Οἱ δὲ γενίτσαροι, καταλήξαντες διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀφαιρέσεως εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἰς μόνους τοὺς Σέρβους ἀνεφέροντο, ἀπεφάσισαν ἐξαίφνης νὰ προλάβωσιν ἐπίθεσιν αὐτῶν, φονεύοντες ἅπαντας τοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας τοῦ ἔθνους τούτου. Ἀρχομένου δὲ τοῦ 1804 ἐξετέλεσαν τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἀλλ᾽ ἡ σφαγὴ τῶν Σέρβων προκρίτων προεκάλεσε τὴν σερβικὴν ἐπανάστασιν, καὶ, καθ᾽ ἃ ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξίου Νεδάνοβιτζ καὶ τῶν ἄλλων θυμάτων τῶν γενιτσάρων ὠφέλησε τὴν πατρίδα αὐτῶν οὐχὶ ὀλιγώτερον ἢ ἂν ἤθελον πέσει μαχόμενοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Τὸ ἄγγελμα τῆς σφαγῆς διεδόθη ἀκαριαίως· ὁ λαὸς ἔδραξε τὰ ὅπλα, καὶ, ὡς συμβαίνει συνήθως ὅταν λείπῃ ἀρχηγός, εὑρέθη ἀρχηγὸς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Γεωργίου Πέτροβιτς, γνωστοτέρου ὑπὸ τὸ ὄνομα Καραγεώργη.

Τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν τῶν φημισθέντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νέας Σερβίας, τοῦ Καραγεώργη καὶ τοῦ Μίλος, ἐκεῖνος εἶχε γεννηθῇ περὶ τὸ 1760 ἐν τῇ ἐπαύλει ἀγρότου, ὅστις ἔζη ἐκ τῆς μελισσοκομίας. Ὁ «Μαῦρος» Γεώργης, ὡς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ ἑταῖροι, ἀναμὶξ ἐκ τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς σερβικῆς, ἀπὸ τῆς μελαψῆς αὐτοῦ ὄψεως, ηὔξησεν ἐν τοῖς ἀγρίοις σερβικοῖς δρυμῶσι χωρὶς νὰ διδαχθῇ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Ὑπηρέτει δὲ ὡς χοιροβοσκὸς καὶ ἐκέρδαινεν ὀλίγα χρήματα ἀπὸ τῆς πωλήσεως χοίρων, ἥτις ἦτο καὶ τότε, ὡς καὶ νῦν, ὁ κυριώτερος κλάδος τοῦ σερβικοῦ ἐμπορίου. Ὅτε δ᾽ ἐφαίνετο ἐπικείμενος ὁ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας πόλεμος τῷ 1787, ἔφυγε μετὰ τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν Αὐστρίαν, καὶ, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἠρνεῖτο νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πάτριον ἔδαφος, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἢ κατὰ τὴν εὐνοϊκωτέραν παράδοσιν εἶχε φονεύσει αὐτὸν κατὰ παράγγελμα τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρός. Ἔπειτα δὲ μετέσχε τοῦ πολέμου μετὰ τῶν ἐθελοντῶν ὑπὲρ τῶν Αὐστριακῶν, ἔγεινε λῃστὴς καὶ τέλος, συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης, ἔφυγε καὶ πάλιν εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ᾽ ἡ πραεῖα διοίκησις τοῦ Χατζῆ Μουσταφᾶ ἐπήγαγε καὶ

πάλιν τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Σερβίαν, καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔζη ἡσύχως ὡς πωλητὴς χοίρων ἐν τῷ χωρίῳ Τοπόλα. Ὅτε δὲ οἱ *νταῆδες* ἀπεφάσισαν τὴν σφαγὴν τῶν κυριωτέρων Σέρβων, τὸ ὄνομ᾽ αὐτοῦ εἶχεν ἀναγραφῇ εἰς τὸν κατάλογον τῶν προγραφέντων. Ἀλλὰ διέφυγε τὰς ἀποπείρας φόνου καὶ ἀπέβη ὁ σωτὴρ τῶν συμπολιτῶν καὶ ὁ τιμωρὸς τῶν κατ᾽ αὐτῶν κακοπραγιῶν.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1804 σῶμα Σέρβων συνηθροίσθη ἐν Ὀρασχὰτζ καὶ ἐξέλεξεν αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν. Καὶ δὲν ἦτο μὲν πρόθυμος ὁ Καραγεώργης νὰ δεχθῇ τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἐπειδὴ ᾐσθάνετο, ὅτι ὁ ἀχαλίνωτος αὐτοῦ χαρακτὴρ ἤθελε καταστήσει αὐτὸν ἀκατάλληλον πρὸς διοίκησιν ἀνδρῶν. Ἀλλ᾽ οἱ ἑταῖροι οὐδένα ἤθελον νὰ ἔχωσιν ἄλλον ἀρχηγὸν, καὶ οὕτως ἀπεδέχθη τέλος τὴν πρότασιν αὐτῶν, καὶ πάραυτα ἐξέδωκεν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς Σέρβους προκρίτους, πλουσίους γεωπόνους καὶ ἐμπόρους, ὅπως συμπράξωσι μετ᾽ αὐτοῦ. Καὶ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ὑπῆρχε τάσις νὰ προσβλέπωσι τὴν ἐξέγερσιν φιλυπόπτως. Οἱ Σέρβοι ἐσκέπτοντο, ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἦσαν πιθανῶς ἁπλοῖ κοινοὶ λησταὶ, ἀκολουθοῦντες τὴν δεδοκιμασμένην βαλκανικὴν μέθοδον τοῦ ληστεύειν τὸν λαὸν, οὗ ἠξίουν τὴν ἀπελευθέρωσιν. Ἀλλ᾽ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βαλγιέβου δύο ἰσχυροὶ ἄνδρες, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ματθαῖος Νεδάνοβιτς, ἀδελφὸς καὶ υἱὸς τοῦ Νεδάνοβιτς ἐκείνου τοῦ δολοφονηθέντος ὑπὸ τῶν γενιτσάρων, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἀποστασίας καὶ διέσπειραν τὸν ψευδῆ θρῦλον, ὅτι ὁ Καραγεώργης ἦτο πιστὸν ὄργανον τοῦ σουλτάνου καὶ ὅτι ἦτο καθῆκον αὐτῶν ὡς νομοταγῶν ὑπηκόων τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος νὰ βοηθήσωσι τὸν Σέρβον ἀρχηγὸν ἐναντίον τῶν ἀποστατῶν γενιτσάρων. Τὸ ἐπιχείρημα δὲ τοῦτο ἔπεισε τὸν λαὸν, ὅτι τὸ κίνημα ἐτύγχανε τῆς συναινέσεως τοῦ σουλτάνου, καὶ δὲν παρέστη ἀνάγκη περαιτέρων παρορμήσεων. Ἦτο γνωστὸν, ὅτι ὁ Σελὶμ ἦτο μεταρρυθμιστὴς καὶ ἐχθρὸς τῶν γενιτσάρων, κατ᾽ αὐτῶν δὲ καὶ οὐχὶ κατ᾽ αὐτοῦ εἶχον παράπονα οἱ Σέρβοι. Εἶνε δὲ θαυμαστὴ ἀπόδειξις τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τῆς σερβικῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς σταδίῳ, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ ἁπανταχοῦ διέταξαν τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν νὰ φείδωνται τῶν Μουσουλμάνων ἐκείνων, ὅσοι δὲν συνεδέοντο πρὸς τοὺς γενιτσάρους. Οὗτοι δὲ δὲν ἤργησαν νὰ κατανοήσωσι τὸν ἴδιον κίνδυνον, καὶ μάτην ἐπειράθησαν νὰ δεκάσωσι τὸν Καραγεώργην, ὅστις ἀπέρριψε τό τε χρῆμα αὐτῶν καὶ τὰς ὑποσχέσεις, ἕως αὗται ἔτυχον τῆς ἐγγυήσεως τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως. Κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρό-

νον οἱ Σέρβοι ἐθεώρουν τὴν Αὐστρίαν ὡς τὴν φυσικὴν αὐτῶν προστάτην. Ἦτο ἡ πλησιεστάτη αὐτῶν γείτων, εἶχε καταλάβει τὴν χώραν αὐτῶν πλέον ἢ ἅπαξ καὶ ἐκέκτητο χιλιάδας ὅλας Σέρβων ὑπηκόων. Κατὰ ταῦτα πρὸς αὐτὴν ἐστράφησαν οἱ Σέρβοι ἀρχηγοί. Ὁ δὲ Καραγεώργης προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε προςήνεγκε τὴν ὅλην Σερβίαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νἀποστείλῃ τινὰ τῶν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου ὡς ἀντιβασιλέα. Καὶ ἔγεινε μὲν ἡ προςφορὰ αὕτη, ἀλλ' ἀπερρίφθη, ὁ δὲ Οὔγγρος πολιτευτὴς, ὁ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀποβὰς ἀνακαινιστὴς τῆς Βοσνίας ἐθεώρησε τὴν ἄρνησιν ἐκείνην ὡς ἁμάρτημα. Ἀλλ' ἔγεινεν ὅμως δεκτὴ ἄλλη γνώμη, καθ' ἣν ἡ Αὐστρία ἔμελλε νἀποπειραθῇ τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν δύο ἐν Σερβίᾳ φατριῶν, καὶ συνεκροτήθη ἐν Σεμλίνῳ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Σερβίας συνδιάσκεψις τῶν Σέρβων ἀρχηγῶν καὶ τῶν *νταήδων*. Καὶ ἀπέτυχε μὲν ἡ συνδιάσκεψις, ἀλλ' οἱ Αὐστριακοὶ ἐξηκολούθησαν νὰ εὐνοῶσι τὸν ἀγῶνα τῶν ἀποστατῶν. Καὶ αἱ μὲν κατὰ τὰ σύνορα ἀρχαὶ ἐπέτρεπον τὴν δι' αὐτῶν λαθραίαν διάβασιν ὅπλων καὶ τροφῶν, ἱκανοὶ δὲ Σέρβοι ἐξ Οὐγγαρίας προςῆλθον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, καὶ τοῦτο μὲν ὁ ποιητὴς Ὀβράδοβιτς ἔθηκεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν τὸ ἥμισυ τῆς ἰδίας περιουσίας, τοῦτο δὲ ἀξιωματικοὶ ὑπηρετήσαντες ἐν τῷ αὐστριακῷ στρατῷ παρεῖχον στρατηγικὰς γνώσεις, ὧν ὑπῆρχε μεγάλη ἀνάγκη. Οἱ ἐπαναστάται ἐπετύγχανον ἁπανταχοῦ, καὶ τέλος ὁ σουλτᾶνος θορυβηθεὶς ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ τὸν βεζύρην τῆς Βοσνίας, ὅςτις εἶχε λάβει πεῖραν τῶν κατὰ τὴν Σερβίαν, ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ πασσαλικίῳ. Ἐπὶ δὲ τῇ προςεγγίσει τοῦ βεζύρου οἱ γενίτσαροι ἔφυγον εἰς τὴν ἐν τῷ Δουνάβει νῆσον Ἀδὰ Καλὲ πλησίον τῆς Ὄρσοβας, φρουρίου γνωστοῦ μέχρι καὶ τῆς σήμερον ὡς τῶν περιέργων τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ δ' ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν Σέρβων, καὶ μετὰ τοῦ φόνου αὐτῶν ἐφαίνετο, ὅτι ἔμελλε νὰ συνεκλίπῃ ἡ ἐπανάστασις, τυχοῦσα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς.

Ἀλλ' οἱ Σέρβοι, παραφερόμενοι ὑπὸ τῆς νίκης, δὲν ἠρκοῦντο εἰς ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἤθελον ἀρκεσθῇ πρὸ βραχέος χρόνου. Ἐπέμενον δὲ, ὅπως διορισθῇ Αὐστριακὸς ἐπίτροπος, ἵνα ἐπιβλέψῃ τὴν πιστὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ συμφωνηθέντων, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ὁ βεζύρης ἐδήλου, ὅτι τοιαύτη ἀνάμιξις ξένης δυνάμεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν κτήσεων τοῦ δεσπότου αὐτοῦ ἦτο αὐτόχρημα «ἀδύνατος». Ἀκατορθώτου δὲ φαι-

νομένης πάσης συνδιαλλαγῆς, ὁ βεζύρης ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Βοσνίαν, ἀφήσας σύγχυσιν μεγαλειτέραν τῆς προτέρας. Πολλοὶ δὲ τῶν Σέρβων ἀρχηγῶν, μικρὰν ἔχοντες πεποίθησιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ σουλτάνου περὶ βιαίας εἰςαγωγῆς μεταρρυθμίσεων καὶ μὴ ἐπιτυχόντες νἀγάγωσι τὴν Αὐστρίαν εἰς τὴν διάλυσιν τῶν διὰ τῶν συνθηκῶν ἀναληφθεισῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν ὑποχρεώσεων καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐπὶ τῆς Σερβίας προστασίας, ἐτράπησαν πρὸς τὰ δύο σλαβικὰ κράτη, τὸ μικρὸν Μαυροβούνιον καὶ τὴν μεγάλην Ῥωσίαν. Ἀλλὰ παρὰ τοῦ Μαυροβουνίου οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι· διὸ ὁ Ματθαῖος Νενάδοβιτς καὶ δύο ἄλλοι ἐστάλησαν ἐπὶ πρεσβείᾳ εἰς τὴν μακρινὴν αὐλὴν τοῦ τσάρου. Καὶ ὁ μὲν Καραγεώργης εἶχεν ἀπειλήσει τὴν Αὐστρίαν, ὅτι θὰ ἐζήτει ἀλλαχοῦ βοήθειαν, ἂν ἐκείνη ἠρνεῖτο. Ὁ δὲ μητροπολίτης τοῦ Κάρλοβιτς, ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν Σέρβων τῆς Οὐγγαρίας, ὧν τῶν πολυπραγμόνων ἐκείνων τῶν κοινῶν ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ τῶν ἀποκρυπτόντων τὸν πολιτευτὴν „ὑπὸ τὸ ῥάσον, εἶχεν ἤδη παρασκευάσει τὴν ὁδὸν, ὑποβαλὼν εἰς τὸν Ῥῶσον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ὑπερεμάχει τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Σερβίας, αὐξανομένης ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Αὐστρίας διὰ προσαρτήσεως τῆς Συρμίας καὶ ἀποκτήσεως λιμένος ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Καττάρου ὡς αὐτονόμου, ὑποφόρου εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαρχίας, διοικουμένης ὑπὸ Ῥώσου μεγάλου δουκὸς ἢ διαμαρτυρομένου ἡγεμόνος. Ἀλλ' ὁ Ῥῶσος ὑπουργὸς δὲν ἐφάνη διατεθειμένος νὰ εἰςακούσῃ εὐμενῶς οὔτε τοῦ σχεδίου τοῦ μητροπολίτου οὔτε τῶν παρακλήσεων τῆς πρεσβείας. Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἡ Ῥωσία ἐθεώρει ποθητὴν τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἡ μόνη συμβουλὴ τοῦ Ῥώσου ὑπουργοῦ ὑπῆρξεν ἡ ὑποβολὴ αἰτήσεως εἰς τὸν σουλτᾶνον περὶ ἐπανορθώσεως τῶν κακῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εἶνε σπουδαῖον ἅτε ἀποδεικνύον ἤδη ἐνωρὶς τὴν τάσιν τῶν Σέρβων πολιτευτῶν νὰ ἐρωτοτροπῶσι πρὸς τὴν Ῥωσίαν ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, τοῦθ' ὅπερ σχεδὸν διηνεκῶς ἔκτοτε ὑπῆρξεν ὁ κανὼν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν.

Ὁ δὲ σουλτᾶνος, εἴπερ ποτὲ θορυβηθεὶς νῦν ἐπὶ τῷ φόβῳ διαμελισμοῦ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ὑπεράγαν πολυπράγμονα πίστιν τῶν Σέρβων αὐτοῦ ὑπηκόων. Καὶ δὴ ὁ διοικητὴς τῆς Ναϊσσοῦ (Nich) διωρίσθη βεζύρης τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἐστάλη, ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν. Ἀλλ' οἱ Σέρβοι ἀντέστησαν, ἐνθαρρυνόμενοι δ' ὑπὸ τῶν παρορμήσεων τοῦ

ὁσποδάρου τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου καὶ πιστεύοντες ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ Ῥωσία ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ αὐτούς. Ἐπηκολούθησε δὲ μάχη, καὶ κατὰ πρῶτον νῦν οἱ ἐπαναστάται ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τοῦ κυριάρχου αὐτῶν καὶ ἀνεδείχθησαν νικηταί. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν Μουσουλμάνων ἀνεῴχθησαν, καὶ κατέστη πρόδηλον εἰς αὐτούς, ὡς καὶ εἰς τοὺς Σέρβους, ὅτι ἡ «νομοταγὴς ἐξέγερσις» εἶχεν ἀποβῆ ἐπανάστασις ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Εἶχον δ' οἱ Σέρβοι ἐπωφεληθῆ τὴν ἀνάπαυλαν τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς τὴν ἧτταν τῶν Τούρκων, ὅπως ἐγκαταστήσωσι ποιάν τινα κυβέρνησιν χάριν διοικήσεως τῶν ἰδίων ἑαυτῶν πραγμάτων. Καὶ δὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων τῆς σερβικῆς ἀνεξαρτησίας εἶχεν ἐπιζήσει τὸ ἔθος τῆς συγκλήσεως συνελεύσεως τοῦ λαοῦ, καλουμένης *σκουψίνας*. Τοιαύτην συνέλευσιν συνεκάλεσεν ὁ Καραγεώργης. Ἱδρύθη δὲ τότε μόνιμος γερουσία *(σοβέτ)*, συγκροτουμένη δι' ἐκλογῆς ἑνὸς ἀντιπροσώπου ἑκάστου τῶν διαμερισμάτων, εἰς ἃ διῃρεῖτο τὸ πασσαλίκιον. Καὶ τὴν σήμερον δ' ἀκόμη τὸ σερβικὸν κοινοβούλιον δὲν εἶνε συνέλευσις ἐπιβλητική· ἀλλ' ἡ πρωτόγονος ἐκείνη γερουσία, ἡ συνεδριάζουσα ἐν ἀοικήτῳ τινὶ μοναστηρίῳ, ὅπου δὲν ὑπῆρχον κλῖναι καὶ τροφαὶ πλὴν ἑνὸς σάκκου ἀλεύρων, ἀπεῖχε πλεῖστον ὅσον ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν. Οὐδ' εἶχεν ἄλλως ἡ γερουσία ἐκείνη μεγάλην καὶ πραγματικὴν δύναμιν, ἐπειδὴ ὁ Καραγεώργης ἦτο ὁ ἀληθὴς κυβερνήτης τῆς χώρας.

Ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη οἱ Σέρβοι δὲν εἶχον σκεφθῆ περὶ ἀποσπάσεως ἀπὸ τῆς Τουρκίας καὶ ἀπηύθυναν περαιτέρας ἐκκλήσεις πρὸς μὲν τὸν σουλτᾶνον περὶ εἰρήνης, πρὸς δὲ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας περὶ ἐπεμβάσεως. Ἀλλ' ὁ σουλτᾶνος εἶχεν ἀποφασίσει νὰ καταστείλῃ τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ὅπερ ἐθεώρει πλέον ὡς ἀποστασίαν ἐναντίον τῆς νομίμου ἀρχῆς, καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰςήλασεν εἰς τὴν Σερβίαν τῷ 1806. Ἀλλ' ἡ νίκη τῶν Σέρβων ἐν Μισχὰρ πλησίον τοῦ Σαβάτζ, ἣν ἔψαλαν οἱ ἐθνικοὶ ὑμνωδοί, ἐφάνη εὐλόγως ἄγουσα ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιδιαμαχομένους εἰς εἰρήνην. Ἀλλ' ἤρχισεν ὁ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος, καὶ ὁ Ναπολέων συνεβούλευσε τὸν σουλτᾶνον νἀπορρίψῃ τὰς ἐπιεικεῖς ἀξιώσεις τῶν Σέρβων. Οἱ δὲ Σέρβοι προέβησαν μὲν ἀπὸ νίκης εἰς νίκην, ἀλλ' ἐσμίκρυναν τὰς ἐπιτυχίας αὐτῶν διὰ τῆς προδοτικῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Βελιγραδίου. Ἀρχομένου τοῦ 1807 ἦσαν κύριοι τοῦ ὅλου πασσαλικίου, καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν σῶμα ῥωσικὸν

ἠγωνίσθη παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἐν ᾧ δ' ἐκεῖνοι κρατερῶς ἀντεῖχον, οἱ πρότεροι αὐτῶν δεσπόται ἐμάχοντο κατ' ἀλλήλων. Καὶ δὴ ὁ μὲν Σελὶμ Γ' εἶχε πειραθῆ νἀπαλλαχθῇ τῶν γενιτσάρων, ἐκεῖνοι δὲ εἶχον ἀπαλλαχθῆ αὐτοῦ· εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ καί, καθ' ἃ ἅπαντες οἱ Τοῦρκοι μεταρρυθμισταί, εἶχεν ἀποτύχει. Αἱ πρὸς τὴν Γαλλίαν συμπάθειαι αὐτοῦ, αἱ εὐρωπαϊκαὶ αὐτοῦ ἰδέαι, τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ σύστημα κατέστησαν αὐτὸν ἀντιδημοτικὸν εἰς τοὺς παλαιοτρόπους Τούρκους. Ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία ἦτο ἡ φυσικὴ σύμμαχος τῆς συντηρητικῆς φατρίας ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Θρησκευτικὸς φανατισμός, κεκαλυμμένα συμφέροντα καὶ κτηνώδης βία κατήγαγον εὔκολον νίκην κατὰ τοῦ εὖ φρονοῦντος σουλτάνου. Ὁ σεϊχουλισλάμης ἐξέδωκεν ἀμφίρροπον ἀπόφασιν, ἥτις ἡρμηνεύθη ὡς δικαιολογία τῆς καταλύσεως τοῦ σουλτάνου. Λοχαγός τις τῶν Τούρκων πραιτωριανῶν ἐμιμήθη τὴν διαγωγὴν τῶν Ῥωμαίων προδρόμων, καὶ ἀνεβίβασεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Μουσταφᾶν Δ', ἐκβαλὼν τὸν Σελίμ. Ἀλλὰ νέα ἀνακτορικὴ ἐπανάστασις ἐπηκολούθησεν ἐν χρόνῳ βραχεῖ. Ὅ τε Σελὶμ καὶ ὁ Μουσταφᾶς ἐξωλοθρεύθησαν ἀμφότεροι διὰ τῆς βίας τῷ 1808, καὶ διεδέχθη αὐτοὺς ὁ Μαχμοὺτ Β', ὅςτις ἔμελλε μὲν νἀναδειχθῇ ὁ μέγιστος τῶν ἀναμορφωτῶν τῆς νέας Τουρκίας, ἀλλ' εἶχε τὴν φρόνησιν νἀποκρύψῃ τὰ σχέδια αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀποκτήσῃ ἱκανὴν δύναμιν, ὥςτε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτά.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ἐπίδρασις τῆς Ῥωσίας ἐπὶ τὰ σερβικὰ πράγματα εἶχεν ἀποβῆ ἐμφαντικωτέρα. Τῷ 1807 ἔφθασεν εἰς τὸ Βελιγράδιον ὁ πρῶτος ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τοῦ τσάρου πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ κύριος ἁπασῶν τῶν Ῥωσιῶν εἶχεν ἐπεκτείνει τὴν πατρικὴν αὐτοῦ μέριμναν μέχρι τῶν Σέρβων. Ὡμολογήθη δὲ μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων συνθήκη, δι' ἧς ὡρίζετο, ὅτι τὸ νέον κράτος ἔμελλε νὰ εὑρίσκηται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τσάρου καὶ ὅτι ὁ προστάτης ἔμελλε νὰ διατηρῇ ῥωσικὰς φρουρὰς ἐν τῇ χώρᾳ καὶ νὰ διορίζῃ ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς. Ἀλλ' ὅτε ἡ ἀνακωχὴ ἐπήνεγκε τὴν παῦσιν τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπε τὴν Σερβίαν καὶ ἐπείσθη νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς μόνον ὅτε ἡ Αὐστρία προέβη εἰς ὅμοια διαβήματα πρὸς τὸν Καραγεώργην. Ῥῶσοι πολιτευταὶ συνεῖδον, ὅτι ἡ Σερβία ἠδύνατο νὰ εἶνε χρήσιμος εἰς αὐτοὺς ὡς μέσον πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀντιπάλου Αὐστρίας, καὶ ἡ ἀτυχὴς μικρὰ χώρα ἤρχισεν ἤδη νὰ θεωρῆται

ὡς ἁπλοῦς πεσσὸς ἐν τῷ διπλωματικῷ παιγνιδίῳ. Ὅτε δ' ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι, καὶ οἱ Τοῦρκοι παρὰ τὴν ἡρωικὴν ἄμυναν τοῦ Βελιγραδίου ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐνίκησαν αὐτούς, ὁ Ῥῶσος πράκτωρ ἔφυγεν, ἐγκαταλιπὼν ἄνευ προστασίας τοὺς *προστατευομένους*. Δύο φατρίαι ἐνεφανίσθησαν τότ' ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἡ μὲν ῥωσόφιλος, ἡ δὲ ἀντιρωσική, καὶ ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Μίλος Ὀβρένοβιτς, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ῥωσοφίλων, ἀπεδόθη ὑπό τινων εἰς τὸν Καραγεώργην καὶ ἐθεωρήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων ὡς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐκείνου μεταξὺ τῶν οἴκων Ὀβρένοβιτς καὶ Καραγεώργεβιτς, ὅστις ὑπῆρξε μέχρι τοῦ 1903 ἡ πληγὴ τῆς Σερβίας. Ἀντὶ νὰ συμπράττωσι πατριωτικῶς, οἱ ἀγρόται πολιτευταὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐνίοτε ἐδείκνυον δίκην γνησίων Ἀνατολιτῶν, ὅτι τὰς δημοσίας ἀρχὰς δὲν ἐθεώρουν ὡς ἀξιώματα ἐμπιστοσύνης, ἀλλ' ὡς θέσεις ἐπικερδεῖς. Οἱ ῥωσόφιλοι ἐνήργησαν τὴν ἀπόρριψιν τῆς τουρκικῆς προτάσεως περὶ τῆς κατ' οὐσίαν εἰς τὴν Σερβίαν παροχῆς τῆς αὐτῆς διοικήσεως, ἣν εἶχον αἱ παρίστριοι Ἡγεμονίαι. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ εἶδον, καθ' ἃ συνέβη καὶ αὐτόθι, ὅτι ὁ τσάρος δὲν ἀνεγνώριζε τὰς ἀξιώσεις τῶν προσδοκώντων τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ. Ἐστιγματίσαμεν ἤδη τὴν πρὸς τοὺς Ῥωμάνους διαγωγὴν τῶν Ῥώσων κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ εἰρήνην τοῦ 1812. Ἀλλὰ σχεδὸν ὁμοίως δεινὴ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν Σέρβων, οἵτινες εἶχον συναγωνισθῆ μετὰ τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ καὶ εἶχον ἀχθῆ εἰς τὸ νὰ προσδοκῶσι βοήθειαν παρὰ τῆς ῥωσικῆς προστασίας. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ ὄγδοον ἄρθρον τῆς συνθήκης ἐκείνης ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς εἰς τὸ τρυφερὸν ἔλεος κυβερνήσεως οἷα ἡ τουρκική, ἀπηλλαγμένη μάλιστα τὸ ἑξῆς τῆς ἀπασχολήσεως περὶ τὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Ῥώσους. Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ καταλάβωσι τὰ παλαιὰ σερβικὰ φρούρια, οἱ δὲ Σέρβοι νὰ κατεδαφίσωσι τὰ νέα. Ἡ Πύλη ὑπεσχέθη εἰς τοὺς Σέρβους «πλεονεκτήματα ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα, ὧν ἀπήλαυον οἱ νησιῶται τοῦ Αἰγαίου», «τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων» καὶ «μετρίους φόρους, ἀμέσως ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων εἰσπραττομένους». Πρὸς τούτοις δὲ περιελαμβάνοντο ἐν τῇ συνθήκῃ καὶ οὐκ ὀλίγαι ἀόριστοι ἐκφράσεις περὶ «ἐπιεικείας» καὶ ἄλλων ἥκιστ' ἀνατολικῶν ἀγαθῶν. Τὸ ῥωσικὸν τάγμα τὸ ἐγκατεστημένον ὡς φρουρὰ ἐν Βελιγραδίῳ κατὰ τὸν τελευταῖον χρόνον τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἐγκατέλιπε τὴν χώραν, ἡ δ' Εὐρώπη ἦτο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπησχολημένη περὶ τὸν μέγαν ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντος ἀγῶνα, ὥστε

ἠδιαφόρει περὶ τῆς τύχης τοῦ μικροῦ ἐκείνου ἔθνους τοῦ ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως. Οὕτω κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἀξιομνημόνευτον ἔτος, καθ' ὃ ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη τοῦ Ναπολέοντος μετὰ τῆς Γερμανίας, συνέβη καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Σερβίας ὑπὸ τῶν Τούρκων. Σχεδὸν ἅπαντες οἱ ἐπιχώριοι ἀρχηγοί, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Καραγεώργη ἐξαιρουμένου, ἀποθαρρυνθέντες διέβησαν εἰς τὴν Αὐστρίαν, δὲν ἦτο δὲ δυνατὴ ξένη ἐπέμβασις. Τοῦτο δὲ παρατηρεῖται πάντοτε· τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ ἑσπέριον ζήτημα δὲν δύνανται νὰ λυθῶσιν ὁμοῦ, ὁσάκις δ' αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἀσχολοῦνται νὰ προσφεύγωσιν εἰς τὸν λαιμὸν ἀλλήλων, τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς πρέπει νὰ φροντίζωσιν αὐτὰ περὶ ἑαυτῶν.

Καὶ δὴ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ δεύτερος τῶν νέων ἡρώων τῆς Σερβίας ἐνεφανίσθη ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου θεάτρου, ἐξ οὗ εἶχον φύγει ὁ Καραγεώργης καὶ οἱ λοιποὶ ἡγέται τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ κινήματι ἐκείνῳ ὁ Μίλος Θεοδώρου Ὀβρένοβιτς δὲν εἶχε διαδραματίσει σπουδαῖον πρόσωπον. Ὢν περὶ τὰ εἴκοσιν ἔτη νεώτερος τοῦ Καραγεώργη, ἦτο ὁμομήτριος ἀδελφὸς τοῦ Μιλάνου ἐκείνου, ὃν ἐλέγετο δηλητηριάσας ὁ Καραγεώργης, καὶ ἦτο οὕτως ἀφωσιωμένος εἰς τὸν θανόντα, ὥστε προσέλαβε τὸ ὄνομα τοῦ ὁμομητρίου ἀδελφοῦ Ὀβρένοβιτς, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι φιλόλογοι ἀνιχνεύοντες τὴν λέξιν *όβρίν*, τὸ σλαβικὸν ἀντίστοιχον τῆς φυλῆς τῶν Ἀβάρων τῆς ἐπιδραμούσης ποτὲ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Καὶ αὐτὸς δὲ κατήρξατο τοῦ βίου ὡς ποιμὴν καὶ ἀπέκτησε πλούτη καὶ τιμάς, ὅσας ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἡ γενέτειρα, καὶ ἔτυχε παρὰ τῶν ἐπιστρεψάντων Τούρκων περαιτέρας ἀνυψώσεως ἐπ' ἀνταμοιβῇ τῆς βοηθείας, ἣν παρέσχε πρὸς καθησύχασιν τοῦ λαοῦ. Ὁ νέος πασσᾶς τοῦ Βελιγραδίου, οὗ τὴν χεῖρα εἶχε τραυματίσει ἔν τινι μάχῃ, διώρισεν αὐτὸν *ὀμπερκνέζ*, ἤτοι ἐπάρχοντα, τριῶν διαμερισμάτων, καὶ ἐπί τινα χρόνον ἐφαίνετο ἀρκούμενος εἰς τὴν χρῆσιν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν κατακτητῶν. Ἀντὶ νἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν ἀποστασίας ἐκραγείσης ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν Τούρκων, κατέστειλεν αὐτόχρημα αὐτήν, φρονῶν, ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιστῆ ὁ καιρὸς ἐξεγέρσεως ἐπιτυχοῦς. Ἀλλ' αἱ ὠμότητες τῶν νικητῶν ἔπεισαν αὐτόν, ὅτι μόνον βία ἠδύνατο νὰ ἰσχύσῃ κατ' αὐτῶν, καὶ ἡ ἀγανάκτησις τῶν συμπολιτῶν κατέδειξεν εἰς αὐτόν, ὅτι εἶχεν ἔλθει ἡ ὥρα, ἵνα κατενεχθῇ τὸ ὁριστικὸν τραῦμα. Καὶ δὴ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων τοῦ 1815 ἀνύψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ

τὴν δρῦν τὴν πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τακόβου, οὗ τὸ ὄνομα εἶνε ἀείμνηστον ἐν τῇ σερβικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀπομνημονεύεται σήμερον ὑφ' ἑνὸς τῶν σερβικῶν παρασήμων. Ὁ δὲ ἠθροισμένος λαὸς ὤμοσε νὰ λησμονήσῃ τὰς διαιρούσας αὐτὸν διενέξεις καὶ συμπράξῃ ἐν ὁμονοίᾳ ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ἀποστασία διεδόθη ἀνὰ σύμπασαν τὴν χώραν, καὶ πολλοὶ τῶν φυγάδων ἤρχισαν ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ἀσύλων. Διὰ δὲ τῆς ἁλώσεως τοῦ ἱστορικοῦ φρουρίου Πασσάροβιτς οἱ ἐπαναστάται ὑπερίσχυσαν τῶν ἐπὶ τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους τότε εὑρισκομένων τουρκικῶν δυνάμεων. Ἡ δὲ κατάστασις τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ πολιτικῶν πραγμάτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Μαχμοὺτ Β΄ τὸν φόβον περαιτέρων ἐχθροπραξιῶν δυναμένων νἀγάγωσιν εἰς ἐπέμβασιν τῆς Ῥωσίας. Καὶ δὴ ὁ Ναπολέων εἶχεν ἤδη πέσει, καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥῶσος πρέσβυς ηὐκαίρησε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν σουλτᾶνον ὡρισμένας ἀξιώσεις καὶ νὰ ὑπομνήσῃ αὐτὸν τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου. Καὶ οἱ μὲν Ἄγγλοι πληρεξούσιοι ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Βιέννης εἶχον ἀποφύγει νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ τῶν ἐπιτρόπων τῆς Σερβίας, οἵτινες εἶχον ζητήσει τὴν βοήθειαν αὐτῶν, ἀλλ' ἡ Ῥωσία ἦτο ἐγγυτέρα εἰς τὸν Αἶμον καὶ ἐνδιεφέρετο πλειότερον περὶ τῶν ἐκεῖ πραγμάτων. Τέλος ἐπῆλθε συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Σέρβων. Καὶ οἱ μὲν Σέρβοι ἐτήρησαν τὰ ὅπλα αὐτῶν, ἀλλ' ἐδέχθησαν νὰ μείνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Σέρβους νὰ εἰςπράττωσι τοὺς φόρους καὶ παρεχώρησαν εἰς αὐτοὺς συμμετοχὴν ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ, κατεστάθη δ' ἐν Βελιγραδίῳ ποιά τις γερουσία χάριν τῶν δύο τούτων σκοπῶν. Οὕτως οἱ ἐπαναστάται ἀπέκτησαν τὸ μέγα κέρδος νὰ ἔχωσιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μίλος ἡγέτην, οὗ τὰ πρόσφατα κατορθώματα εἶχον ἀναδείξει αὐτὸν ἀντιπρόσωπον τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων.

Ἀλλὰ προσωπικαὶ ἀντιζηλίαι ὑπῆρξαν ἡ κατάρα τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἵμου. Ὁ Μίλος, καίπερ ὢν ἀνὴρ μέγας, δὲν ἠδύνατο νἀνεχθῇ ἀντιπάλους μεταξὺ τῶν συμπολιτῶν, καὶ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὑπῆρξε τὸ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν ἅπαντας τοὺς ὁπωσδήποτε ἀνταγωνιζομένους πρὸς αὐτόν. Καὶ δὴ ὁ μὲν πρῶτος πρόεδρος τῆς νέας ἐθνικῆς γερουσίας τῇ εἰςηγήσει αὐτοῦ παρεδόθη εἰς τὸν Τοῦρκον πασσᾶν, ὅπως θανατωθῇ. Ὑπερφιάλος δέ τις ἐπίσκοπος, ὅστις δὲν ἐφέρετο πρὸς τὸν Μίλος μεθ' ἱκανῆς εὐλαβείας, εὑρέθη πεφονευμένος ὑπὸ ληστῶν ὑπὸ περι-

στάσεις ὑπόπτους. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστη αὐτὸς ὁ Καραγεώργης. Ὁ πρώην ἡγέτης τῶν Σέρβων εἶχεν ἐπιστρέψει λάθρα ἐκ τῆς ἐξορίας, μεστὸς ἐλπίδων, ὅτι νέα ἐπανάστασις ἤθελεν ἀπελευθερώσει τὴν χώραν ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐμφορούμενος τῆς πεποιθήσεως περὶ προςδοκωμένης εὐδιοργανώτου ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ἥτις ἔμελλε νἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ σουλτάνου. Παρώρμα δὲ τὸν Μίλος νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ ἔργῳ. Ἀλλ' ὁ πολυμήχανος Ὀβρένοβιτς δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ συμμερισθῇ τὴν ἰδίαν δόξαν μετ' ἄλλου. Κατέστησε λοιπὸν γνωστὴν εἰς τὸν πασσᾶν τὴν ἐν τῇ χώρᾳ παρουσίαν τοῦ Καραγεώργη, καὶ ὁ πασσᾶς παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ στείλῃ εἰς τὸ Βελιγράδιον τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐλευθερωτοῦ. Ἡ δὲ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη τῇ 12 Ἰουνίου τοῦ 1817 ὑπὸ τοῦ Βουίτσα Βουλίτσεβιτς, τοῦ δημάρχου Σεμενδρίας, πιθανῶς κατόπιν κελεύσματος τοῦ Μίλος, καὶ τὸ αἱμοσταγὲς τρόπαιον μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ πασσᾶ διεπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν εὐφροσύνης τοῦ σουλτάνου. Οὕτως ἀπώλετο ὁ πρῶτος πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας τῶν Σέρβων, καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ μετέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας κληρονομίαν μίσους ἐπιζήσαντος μέχρι τρίτης γενεᾶς. Ἐπὶ τέλους δ' ὁ Μίλος, ἀπηλλαγμένος παντὸς ἀντιπάλου, ἀνεγνωρίσθη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1817 ὑφ' ἁπάντων τῶν ἀρχηγῶν ὡς ἡγέτης αὐτῶν καὶ ὡμολογήθη, ὅπως μετὰ θάνατον διαδεχθῇ αὐτὸν ὁ ἐξ ἀγχιστείας συγγενέστατος.

Ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ δράματος τῆς χειραφεσίας τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου εἶχε περανθῇ. Ἡ Σερβία εἶχεν ἀνοίξει τὴν ὁδόν. Ταύτην δ' ἔμελλε νἀκολουθήσῃ ἡ Ἑλλάς, ἐπισύρουσα τὴν προσοχὴν τῶν δυνάμεων εἰς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΤΑ ΠΡΟΕΟΡΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ (1815—1821)

Ἡ διαρρύθμισις τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐν ἔτει 1815 ἥπτετο ἐκείνων μόνον τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι κατῴκουν τὰς νήσους ἐκείνας, αἵτινες μέχρι τοῦ 1797 ἐτάσσοντο εἰς τὰς κτήσεις τῆς βενετικῆς πολιτείας καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς βραχείας περιόδου καθ' ἣν εἶχον ἀποτελέσει τὴν Ἑπτάνησον πολιτείαν,

Ἡ Ἰθάκη.

εἶχον περιέλθει εἰς τοὺς Γάλλους, ἕως μία μετὰ τὴν ἄλλην αἱ νῆσοι ἐκεῖναι εἶχον περιπέσει εἰς τοὺς Ἄγγλους. Κατὰ τὴν συνθήκην τῆς 24 Ὀκτωβρίου 1815 ἡ Κέρκυρα, ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος, ἡ Λευκάς, ἡ Ἰθάκη, τὰ Κύθηρα καὶ οἱ Παξοὶ μετὰ τῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξηρτημένων νησυδρίων ἀπετέλεσαν τὴν «Ἡνωμένην πολιτείαν τῶν Ἰονίων νήσων» ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Γεωργίου Γ΄ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Εἶχε δὲ συμφωνηθῆ ὁ διο-

ρισμὸς λόρδου ἁρμοστοῦ, μέλλοντος νὰ συγκαλέσῃ νομοθετικὴν συνέλευσιν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ψηφίσεως νέου καταστατικοῦ χάρτου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἔμελλον νὰ ἐξακολουθῶσιν ἰσχύουσαι αἱ ὑφιστάμεναι πολιτικαὶ διατάξεις.

Καὶ αἱ μὲν νότιοι νῆσοι τῆς Ἰονίου ὁμάδος εἶχον ἤδη ἐθισθῆ εἰς τὴν δικαίαν, καίτοι αὐθαίρετον, διοίκησιν τὴν ἐν αὐταῖς ἐγκατασταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καταλαβόντος αὐτὰς, τοῦ σὶρ Χούδσωνος Λόου, τοῦ μέλλοντος δεσμοφύλακος τοῦ Ναπολέοντος. Ἀφ᾽ ἑτέρου δ᾽ ὁ σὶρ Ἰάκωβος Campbell, εἰς ὃν ὁ Γάλλος φρούραρχος εἶχε παραδώσει τὴν Κέρκυραν τῷ 1814, εἶχεν ἀναδειχθῆ οὕτω δημοφιλὴς παρὰ τοῖς Κερκυραίοις, ὥςτε δι᾽ αἰτήσεως ἐζήτησαν παρὰ τῆς βρεττανικῆς κυβερνήσεως νὰ διορίσῃ αὐτὸν πρῶτον λόρδον ἁρμοστήν. Ἀλλ᾽ ἀπ᾽ ἐναντίας ἡ κυβέρνησις ἀπέστειλε τὸν σὶρ Θωμᾶν Μαῖτλανδ, ἀδελφὸν τοῦ λόρδου Lauderdale καὶ διοικητὴν τῆς Μελίτης, ὅπου ἕνεκα τοῦ δεσποτικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸν τὸ παρωνύμιον «Βασιλεὺς Θωμᾶς». Οὐχὶ δὲ ἀδίκως συνεζητήθη κατὰ πόσον ὑπῆρξε συνετὴ ἡ τοιαύτη ἐκλογὴ, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος λόρδος ἁρμοστὴς, καίπερ ὢν ἱκανὸς καὶ ἔντιμος, ἦτο σκαιὸς στρατιώτης ἔχων τὴν ὄψιν κυνὸς Μολοσσοῦ, οὗ ἡ ἄμουσος γλῶσσα ἐξέπληττε τοὺς κομψοὺς Ἰονίους καὶ αἱ συμποτικαὶ ἕξεις δυςηρέστουν λαὸν φύσει ἐγκρατῆ. Ἀλλ᾽ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ἀπεδέχθησαν τὴν νέαν κατάστασιν πραγμάτων μετ᾽ ἐκδηλώσεων χαρᾶς. Ἡ Κεφαλληνία προσεφώνησε τὸν Μαῖτλανδ ὡς «νέον Ἀριστείδην», ἰωνικὸς δὲ ναὸς ἐν Κερκύρᾳ καὶ μνημεῖα ἐν ἄλλαις νήσοις ἀπομνημονεύουσι μέχρι καὶ τῆς σήμερον τὰς ὑπηρεσίας τοῦ αὐταρχικοῦ μὲν, ἀλλὰ καλοκἀγάθου ἄρχοντος, εἰς ὃν παράδοξος τῆς τύχης φορὰ εἶχεν ἐμπιστευθῆ τὰ ποιητικὰ βασίλεια τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Ἀλκινόου.

Ὁ σὶρ Θωμᾶς Μαῖτλανδ, ὅςτις ἔφθασεν ἀρχομένου τοῦ 1816, κατέληξεν ἐκ τῶν πορισμάτων προσφάτου πείρας καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ κράσεως καὶ παρατηρήσεως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἰόνιοι δὲν ἦσαν ἀκόμη ἱκανοὶ πρὸς διοίκησιν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν πραγμάτων· διὸ, ἅτε ὀφείλων νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτοὺς Σύνταγμα, ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς θεσμοὺς ἐλευθέρους κατ᾽ ἐπίφασιν μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ κατ᾽ οὐσίαν. Καὶ δὴ διώρισε *Καταρκτικὸν συμβούλιον* ἕνδεκα Ἰονίων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βαρώνου Ἐμμανουὴλ Θεοτόκη, ἐπιτετραμμένουτὸ ἔργον τῆς συγκλήσεως τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως. Ἦτο

δ' ὁ πρόεδρος ἐκεῖνος μέλος περιωνύμου κερκυραϊκοῦ οἴκου, ἐξ οὗ εἶχεν ἤδη προέλθει εἷς τῶν ἀναμορφωτῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ θεῖος αὐτοῦ Νικηφόρος, καὶ ὁ πρόεδρος τῆς γερουσίας τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοῦ Ἐμμανουήλ. Ὁ δὲ βαρῶνος Θεοτόκης, ὢν φιλόπατρις Ἕλλην καὶ σταθερὸς φίλος τῆς Μεγάλης Βρεττανίας ἐν ταὐτῷ, ἦτο προφανῶς ἐνδεδειγμένος ἵνα τύχῃ τοῦ ἀξιώματος ἐκείνου. Συνεκροτήθη λοιπὸν συντακτικὴ συνέλευσις ἐκ τεσσαράκοντα μελῶν, ὧν ἕνδεκα μὲν ἦσαν ἤδη μέλη τοῦ *Καταρκτικοῦ*, οἱ δὲ λοιποὶ εἴκοσι καὶ ἐννέα ἐξελέχθησαν ὑπὸ τῶν νήσων ἐκ διπλοῦ καταλόγου ὑποψηφίων, ὑποβληθέντος ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκείνου. Διὰ δὲ τοῦ σχεδίου ἐκείνου, καταρτισθέντος κατὰ μίμησιν τοῦ ἐπινοηθέντος ὑπὸ τοῦ ἐν Ἑπτανήσῳ πληρεξουσίου τῆς Ῥωσίας τῷ 1803, ὁ λόρδος ἁρμοστὴς κατώρθωσε νὰ συγκαλέσῃ συνέλευσιν, ἥτις θὰ ὑπέκειτο εἰς τὰς θελήσεις αὐτοῦ. Εἰς τὸ σῶμα δὲ τοῦτο ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ *Καταρκτικοῦ* συμβουλίου τὸ σχέδιον Συντάγματος, ὅπερ ἐψηφίσθη ὁμοφώνως τῇ 20 Ἀπριλίου 1817. Ὁ καταστατικὸς οὗτος χάρτης καθίδρυσε δύο κοινοβουλευτικὰ σώματα, *Νομοθετικὴν συνέλευσιν* (Βουλὴν), ἐξ ἕνδεκα *ἀκεραίων*, ἤτοι διοριζομένων, μελῶν καὶ εἴκοσι καὶ ἐννέα *ἐκλεκτέων* κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἡ συντακτικὴ συνέλευσις τρόπον, καὶ *Βουλὴν* (Γερουσίαν) ἐξ μελῶν, ὧν τέσσαρα μὲν ἀντιπροσωπεύοντα τὰς τέσσαρας μεγάλας νήσους καὶ ἓν ἀντιπροσωπεῦον τὰς τρεῖς μικρὰς νήσους καὶ λαμβανόμενον ἐξ αὐτῶν ἐκ περιτροπῆς, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῆς Νομοθετικῆς συνελεύσεως ἐξ ἀνδρῶν μετεχόντων αὐτῆς καὶ ὑπέκειντο εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ, τὸ δὲ ἕκτον, ὁ πρόεδρος, διωρίζετο ὑπὸ τοῦ προστάτου βασιλέως διὰ μέσου τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ ἐκ τῶν τάξεων τῶν Ἰονίων εὐπατριδῶν. Ἀμφοτέρων τῶν κοινοβουλευτικῶν σωμάτων τὰ μέλη ἐλάμβανον μισθὸν καὶ ὁδοιπορικὰ ἔξοδα. Ἀμφοτέρων δ' ἡ διάρκεια ἦτο πενταετής, τοῦ δὲ προέδρου τῆς γερουσίας ἡ ἀρχὴ διήρκει τὸ ἥμισυ τοῦ χρόνου τούτου. Ἀλλ' ὁ πρόεδρος οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἐκλεχθῇ καὶ πάλιν, ἔφερεν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς βραχυτέρας ἀρχῆς τὴν προσωνυμίαν *ὑψηλοτάτου*, ἐτύγχανε κατὰ τὰς ὑποδοχὰς τιμῶν στρατιωτικῶν καὶ ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀνδρῶν ἐν τῷ Ἰονίῳ κράτει μετὰ τὸν λόρδον ἁρμοστήν, εἰς οὗ ἄλλως τὴν εὔνοιαν ἐστηρίζετο χάριν τοῦ διορισμοῦ καὶ τοῦ ἐπαναδιορισμοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δικαίωμα τῆς συγκλήσεως τῆς βουλῆς εἰς ἔκτακτον σύνοδον πλὴν τῆς συνήθους, ἥτις συνεκαλεῖτο τὴν 17 Φεβρουαρίου ἑκάστου δευτέρου

ἔτους, καὶ τῆς εἰς τὸ στέμμα ὑποβολῆς προτάσεως περὶ διαλύσεως αὐτῆς εἶχεν ὁ λόρδος ἁρμοστὴς, οὗτος ἦτο κατ' οὐσίαν πανίσχυρος. Ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἓξ νήσοις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τοποτηρητῶν καὶ ἡ γερουσία διώριζε τὸν ἔπαρχον ἑκάστης, συνήθως ἐπιχωρίους ἄνδρας, ὑποκειμένους εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἁρμοστοῦ, οἱ δὲ ἔπαρχοι ἐζήτουν τὴν ἐπικύρωσιν τῶν τοποτηρητῶν διὰ πᾶσαν ἐνέργειαν αὐτῶν. Τὰ ἐπιχώρια δημοτικὰ συμβούλια, ὧν πρόεδροι ἦσαν οἱ ἔπαρχοι, ἐξελέγοντο διὰ φανερᾶς ψηφοφορίας. Ἡ δὲ γερουσία ἐξέλεγεν, ὁμοίως ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἐπικυρώσεως ὑπὸ τοῦ ἁρμοστοῦ, τὰ δύο Ἰόνια μέλη τοῦ Ἀνωτάτου συμβουλίου τῆς δικαιοσύνης, τῶν δύο λοιπῶν Ἄγγλων δικαστῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ στέμματος· ὁ δὲ ἁρμοστὴς καὶ ὁ ἄρχων τῆς γερουσίας ἦσαν ἐκτάκτως μέλη τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου. Τυπογραφεῖον ἄλλο πλὴν τοῦ τῆς κυβερνήσεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἱδρυθῇ ἄνευ συναινέσεως τῆς γερουσίας καὶ τοῦ ἁρμοστοῦ, καὶ ἡ ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς ἡνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων (Gazette of the United States of the Ionian Islands) ἡ τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἐν Ζακύνθῳ ὑπὸ τίτλον μικρὸν διαφέροντα τῷ 1810 καὶ κατόπιν μετατεθεῖσα εἰς Κέρκυραν, ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ μόνον ἑπτανησιακὸν φύλλον. Ἐξεδίδετο δ' ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἐφ' ἱκανὰ ἔτη μόνον ἰταλιστί· καίτοι δ' ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἰδίωμα εἶχον ἀναγνωρισθῇ ὡς ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία καὶ γλῶσσα, ἐγίνετο χρῆσις τῆς μὲν ἀγγλικῆς ἐν τῇ διοικήσει, τῇ ὑγειονομικῇ καὶ τῇ ταχυδρομικῇ ὑπηρεσίᾳ, τῆς δὲ ἰταλικῆς ἐν τῇ νομοθεσίᾳ μέχρι τοῦ 1849, ἡ δ' ἐθνικὴ γλῶσσα δὲν ἐπεβλήθη ὑποχρεωτικῶς ἐν τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ πρὸ τοῦ 1852. Τοιοῦτο ἦτο τὸ σύστημα, καθ' ὃ διῳκήθησαν αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν καὶ ὑπερέκεινα.

Τὸ Ἰόνιον σύνταγμα τοῦ 1817 δύναται μὲν νὰ φανῇ ἀνελεύθερον τὴν σήμερον, ἀλλ' ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ πρέπει νὰ κριθῇ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι κατὰ τὰ προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη εἶχον ὑπάρξει τὸ παίγνιον τῶν φατριῶν καὶ εἴπερ τινὸς ἄλλου εἶχον ἀνάγκην ἡσυχίας καὶ δικαίας ἐφαρμογῆς τῶν νόμων. Ὁ δὲ Μαῖτλανδ ἀφῆκε μὲν οἵαν εὗρε τὴν ἀτέλειαν, τὸ προνόμιον τῶν εὐπατριδῶν, εὐηργέτησε δὲ τοὺς χωρικούς, ἀπαγορεύσας μὲν τὰ τοκογλυφικὰ δάνεια, ἅτινα μετέβαλλον αὐτοὺς εἰς δουλοπαροίκους, διευκολύνας δὲ τὴν πώλησιν γαιῶν καὶ ποιησάμενος ἔναρξιν κατασκευῆς τῶν ἐξαιρέτων ἐκείνων ὁδῶν, αἴτι-

νες εἶνε τὸ ἄριστον μνημεῖον τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀγγλικῆς διοικήσεως. Ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατάργησις τῆς ψήφου ὑπῆρξε σφάλμα, ἐπειδὴ ἤγαγεν εἰς διενέξεις καὶ ἐκφόβησιν. Πιστεύων δέ, ὅτι ἀδρῶς μισθούμενοι ὑπάλληλοι ὑπόκεινται εἰς ὀλιγωτέρους πειρασμούς, ἔδωκε μεγάλους μισθοὺς εἰς τοὺς κατέχοντας τὰς ἀνωτέρας ἀρχάς, καὶ ἐσκεμμένως ηὔξησε τὴν ὑπαλληλίαν, ὅπως ἀνοίξῃ θέσεις εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀτυχῶς εἶχον κλειστὴν τὴν ὁδὸν πρὸς πάντα τἆλλα ἐπαγγέλματα πλὴν τοῦ κλήρου, τῆς νομικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς καὶ οὓς ἐλάχιστα προσείλκυε τὸ ἐμπόριον. Ἡ δὲ ἵδρυσις τοῦ τάγματος τῶν ἁγίων Μιχαὴλ καὶ Γεωργίου καὶ αἱ μεγαλόφωνοι προσωνυμίαι γερουσιαστοῦ καὶ νομοθέτου ἐκολάκευσαν τὸν πρὸς τὰς τιμὰς ἔρωτα τῶν Ἰονίων. Οὕτω δ' οἱ εὐπατρίδαι, ἰδίως ἐν τῇ ἕδρᾳ τῆς κυβερνήσεως, ἀπέβησαν οἱ σθεναρώτατοι ὑπέρμαχοι τῆς ἀγγλικῆς προστασίας.

Ἄποψις τῆς Πάργας.

Ἀλλ' ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ γεγονὸς ἐκθέσαν τοὺς Ἄγγλους εἰς μέγα μῖσος καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀπομνημονευόμενον ἐν ἑλληνικαῖς χώραις ὡς πολιτικὸν σφάλμα τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ῥωσσοτουρκικὴ σύμβασις τῆς 9 Μαρτίου 1800 εἶχε παραχωρήσει εἰς τὴν Τουρκίαν τὰ πρότερα ἠπειρωτικὰ ἐξαρτήματα τῶν Ἰονίων νήσων ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς τηρήσεως τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, καὶ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ δὲ συμβάσει, δι' ἧς αἱ Ἰόνιοι νῆσοι εἶχον τεθῆ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας, ἐγίνετο εἰδικὴ μνεία τῆς διατάξεως ἐκείνης. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον ἅπαντα τὰ τέσσαρα τοιαῦτα ἐξαρτήματα, ἐξαιρουμένης τῆς Πάργας, εἶχον περιέλθει εἰς τὸν πασσᾶν τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆν.

Ἀλλ' ἡ Πάργα κατελήφθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Ναπολέοντος ὑπὸ γαλλικῆς φρουρᾶς, ὅτε οἱ Γάλλοι ἀνέκτησαν τῷ 1807 τὰς Ἰονίους νήσους, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἡ συνθήκη τοῦ 1800 εἶχεν ἀκυρωθῇ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ παραβιάσεως τοῦ ἄρθρου, δι' οὗ εἶχον ἐξασφαλισθῇ τἀρχαῖα προνόμια τῶν ἄλλοτε βενετικῶν κτήσεων. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Πάργα κατείχετο ὑπὸ γαλλικοῦ στρατοῦ μέχρι τῆς 10 Μαρτίου 1814, ὅτε ὁ σὶρ Κάρολος Γόρδων, Ἄγγλος διοικητὴς τῶν ἀπέναντι κειμένων Παξῶν, κατέλαβε τὴν πόλιν ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῶν κατοίκων, φοβουμένων μὴ οἱ Γάλλοι παραδώσωσιν αὐτὴν εἰς τὸν Ἀλῆν[1]. Φαίνεται δὲ, ὅτι οἱ Παργηνοὶ εἶχον πιστεύσει, ὅτι ἡ αἴτησις αὐτῶν περὶ ἑνώσεως τῆς γενετείρας μετὰ τῶν Ἰονίων νήσων, καθ' ἃ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς βενετοκρατίας, εἶχε γείνει ἀποδεκτή. Ὁ ἀντιβασιλεύων πρίγκιψ ἐπεδοκίμασε τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως αὐτῶν, καὶ Ἄγγλος ἀξιωματικὸς ἐστάθμευεν ἔκτοτ' ἐν αὐτῇ· ἐφαίνετο δὲ βέβαιον, ὅτι οἱ Παργηνοὶ ἔμελλον νὰ τύχωσι, καθ' ἃ οἱ Ἰόνιοι, τῆς προστασίας τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος. Ἀλλ' ἡ Τουρκία ἠξίωσε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ 1800, καὶ ὁ σὶρ Θωμᾶς Μαΐτλανδ, ὅςτις ἰσχυρίσθη, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατοχῆς ἐν ἔτει 1814 δὲν εἶχε παρασχεθῇ «βεβαίωσις μονιμωτέρου συνδέσμου»[2] καὶ ὅςτις ὑπελόγιζεν, ὅτι ἡ παρακράτησις τῆς πόλεως ἔμελλε νὰ στοιχίζῃ πεντήκοντα χιλιάδας λιρῶν κατ' ἔτος, προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παραχωρήσεως.

Ἀλῆς πασσᾶς.

[1] Papers relating to the military occupation of Parga σ. 3.

[2] Papers relating to Parga σ. 49.

Κατ' ἀκολουθίαν, ἀρχομένου τοῦ 1817, ὁ ἀντισυνταγματάρχης De Bosset, Ἑλβετὸς ἀξιωματικὸς ὑπηρετῶν ἐν τῷ ἀγγλικῷ στρατῷ, ἐστάλη, ὅπως παρασκευάσῃ τοὺς Παργηνοὺς χάριν τῆς μεταβιβάσεως τῆς πατρίδος αὐτῶν εἰς τὸν σουλτᾶνον καὶ ὅπως γνωρίσῃ εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μεταναστεύσωσιν, ὅτι ἔμελλον νὰ λάβωσιν ἀποζημίωσιν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν οἰκιῶν αὐτῶν καὶ τῆς περιουσίας καὶ νὰ τύχωσιν ἐλευθέρας ἐξόδου εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οἱ δὲ κάτοικοι ὁμοθύμως ἐξέφρασαν τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πεφιλημένην πατρίδα μᾶλλον ἢ νὰ γείνωσιν ὑπήκοοι Τοῦρκοι, ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ἔλεος τοῦ τρομεροῦ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀλλ' ἡ δυσκολία τῆς ἐπιτεύξεως ἐκτιμήσεως τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐπήνεγκε μακρὰν ἀναβολήν. Οἱ μὲν ἰδιοκτῆται ἀνεβίβαζον τὴν ἀξίαν αὐτῆς εἰς ἑξακοσίας χιλιάδας λιρῶν περίπου, οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ ἐπίτροποι ὑπεβίβαζον αὐτὴν εἰς μόνας πεντήκοντα ἓξ χιλιάδας καὶ ἑπτακοσίας πεντήκοντα ἕξ. Κερκυραῖοι δὲ πραγματογνώμονες, κρίνοντες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις τιμῶν, ἐξετίμησαν· αὐτὴν ἀντὶ διακοσίων ὀγδοήκοντα χιλιάδων λιρῶν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Μαϊτλανδ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ποσοῦ ἔκπτωσιν τοῦ ἑνὸς τρίτου, ἐπειδὴ ἡ ἰδιοκτησία ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἠπείρου καὶ ἑνὸς τετάρτου ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ ἡ πληρωμὴ θὰ ἐγίνετο τοῖς μετρητοῖς. Διὸ ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Παργηνούς, ὅτι δὲν ἔμελλον νὰ πληρωθῶσι πλέον τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδων λιρῶν. Ἐκθάψαντες δ' οἱ ἀπάτριδες κάτοικοι καὶ καύσαντες τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων ἐκτὸς δύο καὶ μόνον οἰκογενειῶν ἐγκατέλιπον τὴν Πάργαν, τῇ δὲ 28 Ἀπριλίου 1819 ἡ τουρκικὴ σημαία διεδέχθη τὴν Ἰόνιον — φεῦ τῆς αἰσχύνης —, καὶ ἡ τελευταία ἐλευθέρα ἑλληνικὴ κοινότης ἐξέλιπε πλέον. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀφίξει αὐτῶν εἰς τὴν Κέρκυραν οἱ Παργηνοὶ δὲν ἔλαβον τὴν ἀποζημίωσιν αὐτῶν ἄνευ νέων ἐκπτώσεων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀλῆς εἶχε προτείνει νὰ πληρώσῃ εἰς νόμισμα ὑποτετιμημένον, ὁ Μαϊτλανδ ἀπέκοψεν ὀκτακισχιλίας λίρας χάριν πληρωμῆς εἰς καλὸν νόμισμα, ὑποβιβάσας οὕτω τὸ σύνολον εἰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα δύο χιλιάδας, καὶ προσωρινῶς παρεκράτησε καὶ ἄλλο ποσὸν ἑνὸς περίπου ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν χάριν ὁδοιπορικῶν καὶ δαπανῶν τῆς ἐπιτροπείας· ἀλλ' οἱ Παργηνοὶ ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν ἀπόδοσιν τοῦ εἰρημένου ποσοῦ ὡς ὁριστικὴν διαρρύθμισιν. Ὑπεσχέθη δ' ἡ κυβέρνησις νὰ κτίσῃ χάριν αὐτῶν ἰδίαν ἐκκλησίαν, καὶ οἱ πρόσφυγες ἔλαβον οἰκίας ἀμισθὶ ἐν τῷ προαστείῳ τῆς Κερκύρας Μανδουκίῳ, ὅπου καὶ διαμένουσιν ἔτι οἱ ἔκγονοι

αὐτῶν. Ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς φρουρᾶς τῆς Κερκύρας ὁρῶνται μέχρι καὶ τῆς σήμερον αἱ ἅγιαι εἰκόνες καὶ τἆλλα σκεύη τῆς ἐκκλησίας τῆς Πάργας, ἅτινα ἐτέθησαν ἐκεῖ «μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἔμελλε

Τὸ λάβαρον τῆς Πάργας
ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ κατὰ τὸ Παλαιὸν φρούριον τῆς Κερκύρας.

νἀπελευθερωθῇ καὶ πάλιν ἡ ἀρχαία πατρίς». Νῦν δέ, ὅτε ἡ ἡμέρα αὕτη, ἡ ἀπὸ μακροῦ ἐπηγγελμένη, ἀλλὰ μακρὸν ἀναβληθεῖσα, ἐπέστη, ἡ παραχώρησις τῆς Πάργας, ἣν ἐκαυτηρίασαν οἱ ἰταλικοὶ στίχοι τοῦ Berchet καὶ ἔτι σθεναρώτερον ἑλληνικὸν δημοτικὸν ᾆσμα, θὰ

παύσῃ νὰ φλεγμαίνῃ τὰ στέρνα λαοῦ μεγαλόφρονος, ὅςτις οὐδέποτε συνεχώρησε τοὺς Ἄγγλους ἐπὶ τῇ παραδόσει τῶν βωμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἑστιῶν εἰς τὸν Τοῦρκον, ἔστω καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐστηρᾶς τηρήσεως συνθήκης διεθνοῦς.

Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς πασσᾶς εἶχε πλέον ἐπιτύχει τοῦ ποθουμένου. Ἀλλ' ὁ σουλτᾶνος ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἀνησύχει περὶ τῆς ὁσημέραι αὐξούσης ἀνεξαρτησίας τοῦ κατ' ὄνομα ὑπηκόου καὶ ἔπληξε τὸν ὑπεράγαν ἰσχυρὸν σατράπην ἐν τῷ προςώπῳ τοῦ δευτεροτόκου αὐτοῦ υἱοῦ Βελῆ, ἤδη μὲν πρότερον μετατεθέντος ἐκ τῆς διοικήσεως τῆς Πελοποννήσου εἰς Λάρισαν καὶ τώρα ἔτι μᾶλλον ὑποβιβασθέντος διὰ μεταθέσεως εἰς τὸ ἧττον σπουδαῖον πασσαλίκιον τῆς Ναυπάκτου. Ὁ δὲ Ἀλῆς διεῖδεν ἐν τῇ ἐσκεμμένῃ ταύτῃ πολιτικῇ ἐνεργείᾳ τὴν ὑποκίνησιν ἰδίου ἑαυτοῦ ἐχθροῦ, τοῦ Ἰσμαὴλ Πασόμπεη, Ἀλβανοῦ καὶ πρότερον φίλου, ὅςτις εἶχε φύγει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχε τύχει ἐκεῖ τῆς εὐνοίας τοῦ σουλτάνου. Εἰθισμένος δ' ὁ πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων νὰπομακρύνῃ πᾶν ἐμπόδιον ἐπιπροσθοῦν εἰς τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἐμίσθωσε δολοφόνους, ὅπως φονεύσωσι τὸν ἐχθρόν.

Ἡ Βλαχέραινα τῆς Πάργας [1].

Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἀπέτυχεν, οἱ δολοφόνοι προέβησαν εἰς ὁμολογίας, καὶ ὁ ἠγανακτημένος σουλτᾶνος ἐκήρυξε τὸν Ἀλῆν ἀποστάτην καὶ προγεγραμμένον καὶ παρεχώρησε τὸ πασσαλίκιον εἰς αὐτὸν ἐκεῖνον, [οὗ εἶχε μελετηθῆ ὁ φόνος. Οὕτω δ' ἀπειλούμενος ὑπὸ καταστροφῆς παρὰ τοῦ κυριάρχου, ὁ Ἀλῆς εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων. Οὐδὲν δ' ὑπῆρχε τὸ παράδοξον ἐν τῇ ἐκκλήσει ἐκείνῃ πρὸς ἄνδρας τῆς φυλῆς καὶ τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἐπειδὴ ὁ πασσᾶς, καίπερ ὢν Μωαμεθανὸς, οὐδέ-

[1] Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἀπαχθεῖσα ὑπὸ τῶν Παργηνῶν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1819 ἐγκατάλειψιν τῆς πατρίδος, ἀπόκειται νῦν ἐν τῇ κατὰ τὴν Κέρκυραν ἐν τῷ Παλαιῷ φρουρίῳ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

ποτε εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους αὐτοῦ μισθωτοὺς καὶ οὐδέποτε εἶχεν ἱδρύσει τζαμίον, ἀλλ' εἶχεν ἐπωφεληθῆ τοὺς Ἕλληνας ἐπισκόπους ὡς ὄργανα, εἶχε κτίσει ἐκκλησίας χάριν τῶν ποιμνίων αὐτῶν, εἶχε μεταχειρισθῆ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ὡς μέσον διπλωματικῆς ἀνταποκρίσεως καὶ εἶχεν ἐνθαρρύνει τὴν σπουδὴν αὐτῆς ἐν ταῖς δύο σχολαῖς, ἃς ἑλληνικὴ φιλοπατρία καὶ φιλομάθεια εἶχεν ἱδρύσει ἐν Ἰωαννίνοις, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐλαλεῖτο ὀρθοεπέστερον ἢ ἀλλαχοῦ. Καὶ εἰς μὲν τοὺς Ἀλβανοὺς ἐποιεῖτο λόγον περὶ ἀνεξαρτησίας, εἰς δὲ τοὺς Ἕλληνας περὶ ἀποκαταστάσεως. Οὕτως εἷς τῶν Ἀλβανῶν, ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης, ὅστις εἶχεν ἀποκτήσει φήμην καὶ πλοῦτον ἀγωνισθεὶς ἐναντίον τῶν Μαμελούκων τῆς Αἰγύπτου, καὶ εἷς τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ὀδυσσεὺς, υἱὸς τοῦ περιωνύμου κλέφτου Ἀνδρήτσου, ἠσπάσθησαν τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ συνόλῳ ἔδειξαν μικρὰν συμπάθειαν πρὸς τὸν τύραννον, ὃν αἱ ὠμότητες εἶχον καταστήσει ἐπίφοβον ἀνὰ τὴν Ἤπειρον. Ἐν τούτοις δ' ὁ στρατὸς τοῦ σουλτάνου ἀνεδείχθη ἁπανταχοῦ νικηφόρος, ἡ Πάργα, ἡ τελευταία πρόσκτησις τοῦ Ἀλῆ, ὑπετάχθη, καὶ ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπεης ἐκάλεσε τοὺς Παργηνοὺς φυγάδας νὰ ἐπανέλθωσιν· ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης ἀπέδρασε, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀλῆ, ὁ Μουχτὰρ καὶ ὁ Βελῆς, παρέδωκαν ἐκεῖνος μὲν τὸ Βεράτιον καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον, οὗτος δὲ τὴν Πρέβεζαν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Σουλιῶται, μνήμονες τῆς πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα διαγωγῆς τοῦ Ἀλῆ, διεπεραιώθησαν ἐκ τῆς Κερκύρας ὑπὸ τὸν Μᾶρκον Βότσαρην, ὅπως βοηθήσωσι τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ἐναντίον τοῦ ἀποστάτου. Ὁ Ἀλῆς ἐπολιορκήθη ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νἀποτεφρώσῃ αὐτὴν, ἵνα μὴ παράσχῃ σκέπην εἰς τοὺς πολιορκητάς. Ἀλλ' ὁ Ἰσμαὴλ, ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς, ἀντὶ νὰ προσεταιρισθῇ διαλλακτικῶς παρώργιζε τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας τοὺς ἀνατεθέντας εἰς αὐτὸν ὡς διάδοχον τοῦ Ἀλῆ. Αἱ δὲ ὑπερβασίαι αὐτοῦ ἤγαγον τὸν ἕνα ἀρχηγὸν μετὰ τὸν ἄλλον νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν μετ' αὐτοῦ σύμπραξιν, καὶ οἱ Σουλιῶται, οἵτινες ἐξηκολούθουν κρατούμενοι μακρὰν τῆς ἐπηγγελμένης εἰς αὐτοὺς πατρίδος καὶ μὴ λαμβάνοντες τὸν ὑπεσχημένον μισθὸν, συνήνεσαν νὰ συγχωρήσωσι τὰς ὠμότητας τοῦ ἀρχαίου ἐχθροῦ, καὶ ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀλῆ πασσᾶ. Ὁ δὲ σουλτᾶνος, πεισθεὶς περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ Ἰσμαὴλ, ἀνέθηκε τὴν ἀρχιστρατηγίαν εἰς τὸν Χουρσὶτ πασσᾶν, τὸν διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου καὶ παλαιμάχον πεπειραμένον ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ

στρατείας. Ἀλλὰ μόλις ὁ νέος στρατηγὸς ἔφθασεν εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ νέος κίνδυνος ἠπείλησε τὴν Τουρκίαν κατὰ τἀνατολικὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

Κατὰ τὰ παρελθόντα ἓξ ἔτη μυστικὴ ὀργάνωσις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχε κατὰ μικρὸν ἐργασθῆ, ὅπως ὑποκινήσῃ ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἱδρυθεῖσα ἐν Ὀδησσῷ τῷ 1814 ὑπὸ τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, καταγομένου ἐξ Ἄρτης, τοῦ Ἰωαννίτου Ἀθανασίου Τσακάλωφ καὶ τοῦ ἐξ Ἀνδριτσαίνης τῆς Πελοποννήσου Παναγιώτου Ἀναγνωστοπούλου, ἀπετελεῖτο ἐξ ἑπτὰ τάξεων, χωρουσῶν ὑπὸ τῆς τῶν *βλάμιδων*, ὡς ἐκαλοῦντο δι' ἀλβανικῆς λέξεως οἱ *ἀδελφοποιητοί*, εἰς τὴν τῶν *ἀρχηγῶν τῶν ἀφιερωμένων*, καὶ διῳκεῖτο ὑπὸ μυστικῆς ἐπιτροπείας, φερούσης τὸ ὄνομα *ἀνωτάτης ἀρχῆς*. Καὶ κατὰ μὲν τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἡ ἑταιρεία μικρὰς ἔσχε προόδους, ἀλλὰ κατόπιν οἱ *ἀπόστολοι* αὐτῆς ἐποίησαν πολλοὺς προσηλύτους ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Μεταξὺ δὲ τῶν μυηθέντων ὑπῆρξε καὶ ὁ βέης τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης. Ἐξεφράσθη δὲ καὶ ἡ γνώμη τῆς μυήσεως αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ. Ἄρχοντες τῆς ἑταιρείας, καλούμενοι *πρόξενοι*, διωρίσθησαν ἐν Λεβαδείᾳ, εἰς ἄλλους δέ, ὀνομαζομένους *ἐφόρους*, ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις τῶν ἔργων ἐν Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ καὶ Γαλαζίῳ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἔγεινεν αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἡ ἡγεσία τοῦ κινήματος ἀνατεθῇ εἰς ἄνδρα ἀξιώματος διαπρεποῦς. Αἱ σκέψεις τῶν Ἑλλήνων ἐστράφησαν, ὡς εἰκός, εἰς τὸν κόμητα Καποδίστριαν, τὸν ἐπιφανῆ Κερκυραῖον, ὃν εἴδομεν διακριθέντα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ πατρίῳ Κερκύρᾳ γαλλικῆς κατοχῆς καὶ ὅστις εἶχεν ἀποστῇ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἰατρικῆς χάριν τῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, κατὰ δὲ τὴν ἐκ νέου ἐγκατάστασιν τῆς γαλλικῆς κυριαρχίας εἰσῆλθεν εἰς τὴν ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν, ἐν ᾗ διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Α΄ καὶ τῆς ἰδίας διπλωματικῆς δεξιότητος ἀνῆλθε μετὰ τοιαύτης ταχύτητος, ὥστε ἀντεπροσώπευσε τὴν Ῥωσίαν ἐν ταῖς συνόδοις τῆς Βιέννης, τῶν

Ἀθανάσιος Τσακάλωφ ἐξ εἰκόνος τοῦ 1818.

Παρισίων καὶ τοῦ Ἀκυισγράνου (Aix-la-Chapelle). Ἀλλ᾿ ὁ Καποδίστριας δὲν ἐδέχθη τὸ προταθὲν εἰς αὐτὸν ἐν τῇ Φιλικῇ ἑταιρείᾳ ἀξίωμα, ἐπὶ τούτοις δ᾿ ὁ Ξάνθος, ὁ ἀπόστολος τῆς ἑταιρείας, ἐτράπη πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν πρεσβύτατον υἱὸν ὁσποδάρου ἄρξαντος τὸ μὲν πρῶτον ἐν Μολδαβίᾳ, εἶτα δ᾿ ἐν Βλαχίᾳ καὶ ἔγγονον ἄλλου ὁσποδάρου. Ὁ Ὑψηλάντης, ὢν ὑποστράτηγος τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, εἶχε στερηθῇ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κούλμ· ἡ δ᾿ εὐγενὴς αὐτοῦ καταγωγή, αἱ μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ φρόνημα συνεδυάζοντο πρὸς ἔνδειξιν αὐτοῦ ὡς τοῦ καταλλήλου ἡγέτου ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις οὕτως ἠδύνατο νὰ φανῇ, ὅτι ἐτύγχανε τῶν συμπαθειῶν τοῦ τσάρου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐδέχθη καὶ τῇ 15 Ἰουνίου 1820 ἀνεγνωρίσθη *γενικὸς ἔφορος* τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.

Καὶ κατ᾿ ἀρχὰς μὲν προετίθετο νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἀποστασίας ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἀλλὰ τέλος ἀπεφάσισε νὰ ποιήσῃ ἔναρξιν τοῦ κινήματος ἐν ταῖς παριστρίοις Ἡγεμονίαις, μεθ᾿ ὧν οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶχον στενὰς σχέσεις ἀπὸ μακροῦ χρόνου. Καὶ εἰς μὲν τὸν ἐπιπολαίως κρίνοντα ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὸ προσφορώτατον ὁρμητήριον τῆς ἐπιθέσεως αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἶχε μὲν συμπεριληφθῇ εἰς τὴν Φιλικὴν ἑταιρείαν ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ πρότερον ὁσποδᾶρος τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, ὅστις εἶχεν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν ἐπανάστασιν, ἀπέθανε δηλητηριασθείς, καθ᾿ ἃ λέγεται, ἀρχομένου τοῦ 1821, ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ ὁ ὁσποδᾶρος τῆς Μολδαβίας Μιχαὴλ Β´ Σοῦτσος καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς αὐτοῦ, ὁ ἱστορικὸς Ῥῖζος Νερουλός, εὑρίσκετο ἐν ἀνταποκρίσει πρὸς τὸν Ὑψηλάντην. Ἀλλ᾿ ὅμως οἱ μὲν ἰθαγενεῖς τῶν δύο Ἡγεμονιῶν ἐθεώρουν τοὺς Φαναριώτας τυράννους μᾶλλον ἢ ἐλευθερωτάς, οἱ δὲ Ῥωμᾶνοι ἀγρόται δὲν ἐνεφοροῦντο ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Οὕτω δὲ συνέβη ὥστε τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο κίνημα, δι᾿ οὗ ἀπεσπάσθη ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, νὰ

χειραφετήση τοὺς Ῥωμάνους ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἡγεμόνων.

Ἐν τούτοις δ' ὁ Ὑψηλάντης, πεποιθὼς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν, διέβη τὸν Προῦθον, ἀποτελοῦντα ἀπὸ τοῦ 1821 τὸ σύνορον μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ εἰςῆλθεν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μολδαβίας. Ἡ φρουρὰ τοῦ ὁσποδάρου προσεχώρησεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Φιλικῶν, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐν Ἰασίῳ Τοῦρκοι στρατιῶται ἀφωπλίσθησαν, καὶ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Σοῦτσος συνηντήθησαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὑπουργοῦ. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς ἀρχῆς κατεφάνησαν μετ' οὐ πολὺ αἱ ἐλλείψεις τοῦ ἡγέτου τῆς ἐπαναστάσεως. Καίπερ ὢν μεστὸς εὐγενῶν αἰσθημάτων, ἐστερεῖτο ἐμπειρίας προσώπων καὶ πραγμάτων. Προκήρυξις τοῦ Ὑψηλάντου ἀγγέλλουσα, ὅτι *θέλετε ἰδεῖ μίαν κραταιὰν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαιά μας,* δυςηρέστησε τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, ἡ δὲ σφαγὴ Τούρκων ἐν Γαλαζίῳ καὶ Ἰασίῳ ἐξήγειρε τὸν φανατισμὸν τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν, καὶ ἡ διὰ βίας εἴςπραξις χρημάτων παρά τινος ἐπιχωρίου τραπεζίτου χάριν τοῦ ἀγῶνος ἐξεφόβησεν ἄλλους κεφαλαιούχους. Ὁ δὲ τσάρος, ἀπησχολημένος τότε ἐν Λαϊμπάχῃ περὶ τὴν καταστολὴν ἐπαναστάσεως ἐκραγείσης ἐν Νεαπόλει, ἀπέβαλε πᾶσαν συμπάθειαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην καὶ διέγραψε τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καταλόγων τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἀφώρισε τὸν μέλλοντα σωτῆρα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν ὁσποδᾶρον τῆς Μολδαβίας. Καὶ ὁ μὲν Ὑψηλάντης προεχώρησε βραδέως πρὸς τὸ Βουκουρέστιον, ὁ δὲ Σοῦτσος ἔφυγεν εἰς τὸ ῥωσικὸν ἔδαφος, ὑπάρξας ὁ τελευταῖος Φαναριώτης ἡγεμὼν ὁ ἐνεργῶς κυβερνήσας χώραν ῥωμανικήν.

Ἀφιχθεὶς δ' εἰς τὴν Βλαχίαν ὁ Ὑψηλάντης εὗρε νέον ἐμπόδιον ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐπιχωρίου ἐπαναστάσεως, ἥτις εἶχε πράγματι ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἀνὴρ ἀνήκων εἰς τοὺς μικροὺς εὐπατρίδας, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ἐπονομαζόμενος οὕτως ἐκ τοῦ παρασήμου τοῦ ῥωσικοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου, οὗ εἶχεν ἀξιωθῇ κατὰ τὸν τελευταῖον ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, εἶχεν ἐξεγείρει ἐν Μικροβλαχίᾳ ἀποστασίαν ἐναντίον τῶν εὐπατριδῶν, Ἑλλήνων τε ὁμοῦ καὶ Ῥωμάνων. Τὸ κίνημα δὲ τοῦτο, ὅπερ ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς κοινωνικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν, ἀπέβη πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν, ὅτε ὁ ἡγέτης αὐτοῦ ἔφθασεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Οἱ ἐπιχώριοι εὐπατρίδαι συνεῖδον, ὅτι τὸ ἄριστον,

ὅπερ ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἦτο νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ τρέψωσι τὸν σάλον, ὅστις ἐφαίνετο οἱονεί τις ἀπήχησις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐναντίον τῶν ξένων τῶν ἐπὶ χρόνον μακρὸν κυβερνησάντων τὴν χώραν. Ὁ Θεόδωρος ἦλθεν εἰς συνεννόησιν πρὸς τοὺς «πατριώτας» εὐπατρίδας τοὺς ἀποδοκιμάζοντας πᾶσαν ἐχθροπραξίαν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου· οὕτω δὲ τὸ κίνημα αὐτοῦ ἦτο ἔκτοτ' ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸ τοῦ Ὑψηλάντου. «Ἡ Ἑλλὰς», ἔλεγεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλικῶν, «ἀνήκει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ Ῥωμανία εἰς τοὺς Ῥωμάνους». Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι προέβαινον εἰς δραστηρίας παρασκευάς, ὅπως διατηρήσωσιν αὐτοὶ τὴν Ῥωμανίαν. Τουρκικὸς στρατὸς εἰσήλασεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον, καὶ ὁ Ὑψηλάντης, ὑποπτεύων προδοσίαν τοῦ ἀντιζήλου, διέταξε τὴν κράτησιν αὐτοῦ ἔπειτα ἐπέτρεψε τὴν ἀνηλεῆ σφαγὴν αὐτοῦ. Καὶ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων καταγγέλλεται ὁ δολοφονηθεὶς ὡς προδότης, ἀλλ' ὡς πατριώτης ἐξυμνεῖται ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν, ἀναγόντων τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἰθαγενῶν ἡγεμόνων εἰς τὴν ἐπανάστασιν αὐτοῦ.

Μεττερνῖχος.

Ὁ δὲ Ὑψηλάντης δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατηθῇ ἐπὶ μακρὸν ἐν Βλαχίᾳ μετὰ τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ ἰθαγενοῦς ἀντιπάλου. Τῇ 7 Ἰουνίου ὁ Ἱερὸς λόχος, ὃν εἶχε συγκροτήσει ἐκ νεαρῶν Ἑλλήνων τῶν ἀνωτέρων καὶ τῶν μέσων τάξεων καὶ ὅστις διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Νικολάου, μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν κατεθρυμματίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Δραγατσανίῳ. Μαθὼν δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης τὸ ἄγγελμα τῆς ἥττης τοῦ Ἱεροῦ λόχου, ἐσκέφθη μόνον περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ σωτηρίας. Διὰ δὲ πλαστῆς ἐπιστολῆς ἐπροφασίσθη, ὅτι εἶχε κληθῆ εἰς ταὐστριακὰ σύνορα, ὅπως συζητήσῃ τὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἃς συμφώνως πρὸς τὰ πλασθέντα ὑπ' αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας παρεσκευάζετο νἀναλάβῃ ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Ἐγκαταλιπὼν δὲ τοὺς συστρατιώτας εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν τύχην, ἔφυγε μετὰ δύο τῶν ἀδελφῶν εἰς τὸ αὐστριακὸν ἔδαφος, ὁπόθεν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐξέδωκε προςβλητικὴν προκήρυξιν πρὸς τοὺς ἄνδρας, οὓς εἶχεν ἐκθέσει. Ἀλλ' αἴφνης ἡ πολιτικὴ τοῦ Μεττερνίχου συνέπεσε πρὸς τὰς ἀξιώσεις ποιητικῆς δικαιοσύνης. Καὶ δὴ ὁ φυγὰς ἡγέτης συνελήφθη καὶ ἔμεινεν ἐπὶ ἓξ ἔτη ἐν Μουγκὰτς ὡς δεσμώτης τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας, ἕως ἀπέθανεν ἐξόριστος ἐν Βιέννῃ τῷ 1828.

Οἱ δ' ἐγκαταλειφθέντες Ἕλληνες ἐπέδειξαν θάρρος ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὴν διαγωγὴν τοῦ ἡγέτου αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν πρίγκιψ Γεώργιος Κανταχουζηνός, ὅςτις ἡγεῖτο τῶν ἐν Μολδαβίᾳ ἐπαναστατῶν, ἐμιμήθη τὸν ἀρχηγόν, καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἀλλ' οἱ νεαροὶ αὐτοῦ στρατιῶται ἀπεφάσισαν νὰ καταφέρωσιν ὁριστικὸν τραῦμα χάριν τοῦ ἐγκαταλειφθέντος αὐτῶν ἀγῶνος. Καὶ δὴ ἐν Σκουλενίῳ, αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὅπου ὁ Ὑψηλάντης εἶχε διαβῆ τὸν Προῦθον, τὸ στῖφος ἐκεῖνο πεντακοσίων περίπου ἡρώων ἀντέταξε τῇ 17 Ἰουνίου τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀντίστασιν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τούτων δὲ τὸ ἓν τέταρτον περίπου μετ' ἀγῶνα ἀπεγνωσμένον ἐξέφυγε διακολυμβῆσαν τὸν ποταμόν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀπωλέσθησαν ἐν τῇ μάχῃ ἢ κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Προύθου, ἐν ᾧ οἱ Ῥῶσοι ἐκ τῆς ἀντιπέραν ὄχθης παρηκολούθουν τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ Γεωργάκης ὁ ἐκ τοῦ Ὀλύμπου, ὅθεν κατήγετο, ἐπονομαζόμενος Ὀλύμπιος, στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς καὶ πατριώτης ἐνθουσιώδης, ὅςτις εἶχε στρατηγήσει τῶν ἐν Βλαχίᾳ δυνάμεων ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἡγεμόνος, ἀντέσχεν ἐν τῇ κατὰ τὴν Μολδαβίαν μονῇ τοῦ Σέκου· ἀλλά, κρίνας πᾶσαν περαιτέραν ἀντίστασιν ἀνωφελῆ, ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος, καὶ κατεθρυμματίσθη ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως. Ὁ δὲ συναγωνιστὴς αὐτοῦ, ὁ Μακεδὼν Φαρμάκης, ἐξηκολούθησεν ὑπεραμυνόμενος τοῦ ὑπολοίπου κτιρίου ἐπὶ δύο περίπου ἀκόμη ἑβδομάδας· ἀλλὰ τῇ 22 Σεπτεμβρίου ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ, λαβὼν ὑπόσχεσιν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤθελον φεισθῇ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις αὕτη δὲν ἐτηρήθη, τοῦ Φαρμάκη ἀποκεφαλισθέντος κατόπιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὕτω μετὰ διάρκειαν ἓξ μηνῶν ἀπέτυχεν ἡ ἀπόπειρα τῶν Φιλικῶν ἐν ταῖς παριστρίοις Ἡγεμονίαις. Καὶ λαμπροὶ μὲν ἆθλοι ἡρωϊσμοῦ ἐφώτισαν τὸν θλιβερὸν τοῦτον πρόλογον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰς δὲ τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ὑψηλάντου δύνανται νἀντιταχθῶσιν αἱ ἀνδραγαθίαι τοῦ Δραγατσανίου καὶ τοῦ Σκουλενίου.

Καὶ μικρὰ μὲν ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς στρατείας τοῦ Ὑψηλάντου ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν ἐν Ἑλλάδι γεγονότων, ἀλλὰ συνετέλεσεν ὅμως εἰς τελείαν μεταβολὴν τῆς διοικήσεως ἐν Ῥωμανίᾳ. Ὁ σουλτᾶνος εἶχε μὲν ἤδη ἀναθέσει ἀμφοτέρους τοὺς κενοὺς θρόνους τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας εἰς τὸν Κάρολον Καλλιμάχην, προχρηματίσαντα ὁσποδᾶρον τῆς Μολδαβίας. Ἀλλ' ἡ διπλῆ ἐπανάστασις ἠμπόδισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ θέσῃ τὸν πόδα ἐν οἱᾳδήποτε τῶν δύο ἐπαρχιῶν, ὅπου καὶ ἀντεπροσωπεύετο κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ δύο Ἑλλήνων διοικητῶν. Ἀλλ' οἱ ἐπιχώριοι εὐπατρίδαι, σπεύδοντες εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν διοικήσεως τῆς ἰδίας χώρας, ἥτις ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ 1711, κατώρθωσαν νὰ παραστήσωσι τὸ κίνημα τῶν Φιλικῶν ὡς ἀπόδειξιν τοῦ κινδύνου, εἰς ὃν ἦτο ἐκτεθειμένη ἡ ἀρχὴ τοῦ σουλτάνου διὰ τῆς εἰς ἄνδρας φυλῆς ἐχθρικῆς ἀναθέσεως οὕτω σπουδαίων καὶ ἐμπιστευτικῶν ἀξιωμάτων. Διό, ὅτε ἡ ἑλληνικὴ ἀποστασία ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κατεστάλη, οἱ Ῥωμᾶνοι *μπογιᾶροι* ἐξῃτήσαντο παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὅπως οἱ δύο ὁσποδάροι ἐκλέγωνται τὸ ἑξῆς ἐκ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν τάξεων. Ἡ δ' αἴτησις αὐτῶν ἔγεινε δεκτή, καὶ τῷ 1822 διωρίσθησαν ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας ὁ Γεώργιος Δ΄ Γκίκας, Ἀλβανὸς ἐκρωμανισμένος, καὶ ὁ Ἰωάννης Στούρτζας, γόνος ἀρχαίου ῥωμανικοῦ οἴκου. Οὕτως ἔληξεν ἡ ἐν ταῖς παριστρίοις Ἡγεμονίας ἀρχὴ τῶν Ἑλλήνων καθ' ὃν χρόνον ἐπέκειτο τὸ πέρας τῆς ἐν Ἑλλάδι τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ῥωμανικὴ ἀνεξαρτησία ἐγεννήθησαν ὁμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ο ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΑΓΩΝ (1821-9)

"Ενα μόλις μῆνα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου διάβασιν τοῦ Προύθου ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Ὅ τε χρόνος καὶ ὁ τόπος ἦσαν ἐξ ἴσου εὐνοϊκοὶ πρὸς τὸ κίνημα. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἀπησχολημένοι περὶ δύο ἀποστασίας, μίαν μὲν πέραν τοῦ Δουνάβεως, τὴν δ' ἑτέραν ἐν Ἰωαννίνοις, ὅπου ὁ πασσᾶς τῆς Πελοποννήσου εἶχε μεταβῆ χάριν κατασυντριβῆς τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, καὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ διεξαγάγωσι συγχρόνως πόλεμον ἐν Περσίᾳ. Ἡ δὲ Πελοπόννησος, ὅπου οἱ Χριστιανοὶ εὑρίσκοντο ἐν μεγάλῃ πλειονότητι, εἶχον ὡς ἡγέτας ἐπιχωρίους προκρίτους, ἔχοντας πλοῦτον καὶ ἀξίωμα· εἶχε δὲ συγκροτηθῆ ἐν αὐτῇ ἐπ' ἐσχάτων ἐπιτροπεία ἑπτὰ *ἐφόρων* ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαδόσεως καὶ διοργανώσεως τῶν σχεδίων τῶν Φιλικῶν. Διὸ ἀρχομένου τοῦ 1821 ἐφαίνετο, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ἡ ὥρα γενικῆς ἐξεγέρσεως.

Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς κατ' ἀρχαίαν γαλλικὴν λιθογραφίαν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

Παράδοσις ποιητική, τυχοῦσα ἐπισήμου ἐπικυρώσεως διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἡμέρας ταύτης ὡς ἐθνικῆς ἑορτῆς, ἀνάγει τὴν ἔκρηξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν 25 Μαρτίου, ὅτε ὁ μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἀνύψωσε τὴν ἱερὰν σημαίαν τὴν παριστάνουσαν τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου καὶ ἀποκειμένην ἐν τῇ παρὰ τὰ Καλάβρυτα μονῇ τῆς Ἁγίας Λαυρας[1]. Ἀλλά, καθ' ἃ πολλαὶ ἀποστασίαι, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις κατήρξατο διὰ μεμονωμένων ἐπιθέσεων ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων, αἵτινες ἀπέβησαν συχναὶ μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου. Τῇ δὲ 21 Μαρτίου ἡ ἐπανάστασις ἀπέβη γενική. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες ἐπολιόρκησαν τοὺς Τούρκους ἐν Καλαβρύτοις, τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ Πετρόμπεης περιεκύ-

Τὸ λάβαρον τῆς Ἁγίας Λαύρας.

[1] Εἶδον ἐξ αὐτοψίας τὴν σημαίαν ταύτην, ἥτις δὲν εἶνε ἑλληνική, ὡς συνήθως παριστάνεται, ἐν αὐτῇ τῇ μονῇ τῷ 1912. Πρβλ. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 428-45.

κλωσε τὴν τουρκικὴν φρουρὰν τῶν Καλαμῶν. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται παρεδόθησαν, καὶ ἐπίσημος δοξολογία πρὸς τὸν παντοδύναμον θεὸν ἐτελέσθη παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νέδωνος, ὁπόθεν ὁ βέης τῆς Μάνης, ἐκλεχθεὶς πρόεδρος τῆς Μεσσηνιακῆς γερουσίας, ἀπηύθηνε προκήρυξιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην. Συγχρόνως δὲ μετὰ τῆς πτώσεως τῶν Καλαμῶν ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πάτραις, καὶ τὸ δημῶδες ᾆσμα *Τοῦρκος μὴ μείνῃ 'ς τὸ Μοριᾶ μηδὲ 'ς τὸν κόσμον ὅλον* ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν διὰ τῆς σφαγῆς χιλιάδων Τούρκων καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἡ νίκη τοῦ Βαλτετσίου παρὰ τὴν Τρίπολιν ἀπέδειξε τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖθεν δὲ τὸ κίνημα διεδόθη ἀντιπέραν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὅπου τὰ Σάλωνα, τὰ ἐπιστεφόμενα ὑπὸ τοῦ ὡραίου μεσαιωνικοῦ αὐτῶν φρουρίου, ἀπέβησαν καὶ πάλιν ἔρυμα χριστιανικόν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ὁ ἐκ τοῦ μοναστικοῦ αὐτοῦ βίου ἐπονομαζόμενος Διάκος, ὅστις εἶχε προϋπηρετήσει ὑπὸ τὸν Ἀλῆν πασσᾶν, ἐξησφάλισε τὴν παράδοσιν τῆς Λεβαδείας, ὅπου οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔτυχον τῆς αὐτῆς μοίρας καὶ οἱ ἐν Πελοποννήσῳ ὁμοεθνεῖς. Ἀλλ' ὁ ἥρως Διάκος κατεπαλαίσθη ὑπὸ ὑπερτέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων κατά τινα ἀπόπειραν ὑπερασπίσεως τῆς ὑπὲρ τὸν Σπερχειὸν γεφύρας τῆς Ἀλαμάνας μεταξὺ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῆς Λαμίας. Ὁ δ' ἐν Λαμίᾳ ἀνδριὰς αὐτοῦ ὑπομιμνήσκει μέχρι καὶ τῆς σήμερον τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ὁ Λεωνίδας οὗτος τῆς νέας Ἑλλάδος ὑπέστη τὰς βασάνους τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ὀδυσσεύς, ὁμοίως μὲν γενναῖος, ἀλλ' εὐτυχέστερος, ὑπερησπίσθη τὸ στενὸν τῆς Γραβιᾶς, καὶ οἱ ἀγρόται τῆς Πάρνηθος εὐκόλως ἐκυρίευσαν τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν, οἰκούμενον τότε ὑπὸ δεκακισχιλίων κατοίκων[1]. Ἦσαν δὲ κατ' ἐκεῖνο τοῦ

Ἀθανάσιος Διάκος.

[1] Ἐν ἀπογραφῇ τοῦ 1822 ἠριθμήθησαν 1235 οἰκίαι. Ἴδε ***Σπυρ. Π. Λάμπρου*** Μικταὶ σελίδες σ. 549.

χρόνου αἱ Ἀθῆναι ἕδρα Γάλλου καὶ Αὐστριακοῦ προξένου καὶ ἥδρευεν ἐν αὐταῖς Τοῦρκος *βοεβόδας*. Ὑπερήσπιζε δὲ τὴν πόλιν μικρὰ τουρκικὴ φρουρὰ καὶ περίβολος τείχους, ἐν σπουδῇ κτισθέντος ὑπὸ τοῦ τυράννου Χατζῆ Ἀλῆ ἢ Χασεκῆ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 1778 ἐκδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν. Ἀλλ' ἡ Ἀκρόπολις, ὀχυρωθεῖσα καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν πολιορκίαν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Μοροζίνη, ἀντέσχε μέχρι τῶν μέσων τοῦ θέρους τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἠσπάσθησαν τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸ Βραχῶρι, ὅπερ φέρει σήμερον καὶ πάλιν τὴν ἀρχαίαν ὀνομασίαν τοῦ Ἀγρινίου. Οὕτως ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἡ σύμπασα χώρα πρὸς νότον τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἐξαιρουμένων τῶν φρουρίων, εἶχε περιπέσει εἰς τοὺς Ἕλληνας. Καὶ βορειότερον δὲ ὁ Φιλικὸς Ἄνθιμος Γαζῆς, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν εἶχεν ἱδρύσει ἐν Βιέννῃ τὴν πρώτην νεοελληνικὴν ἐφημερίδα, ὑπεδαύλισε τὴν φλόγα τῆς ἀποστασίας ἐν τοῖς χωρίοις τοῖς ἐκτισμένοις δίκην φωλεῶν μεταξὺ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου. Προσωρινὴ δὲ κυβέρνησις, φέρουσα τὸ ὑπερήφανον ὄνομα Συνέλευσις τῆς Θεσσαλομαγνησίας, κατέστη χάριν διευθύνσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῷ διαμερίσματι ἐκείνῳ. Ὁμοίως δὲ μετέσχον τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος αἱ τρεῖς χερσόνησοι αἱ προεκβάλλουσαι ἐκ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν θάλασσαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου ὄρους ὡπλίσθησαν χάριν ἀγῶνος, ὅστις εἶχε χαρακτῆρα θρησκευτικὸν οὐχ ἧττον ἢ ἐθνικόν. Ἀλλ' ἐμφύλιοι διενέξεις ὑπήγαγον μετ' οὐ πολὺ τοὺς Θεσσαλοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Δράμαλη πασσᾶ, καὶ μόνον τὸ Τρίκερι κατὰ τὸν ἔκπλουν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιθέσεις. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ διοικητὴς Θεσσαλονίκης Ἀβδουλαβὰδ κατέστειλε πρὸ τῆς λήξεως τοῦ ἔτους τὴν ἐπανάστασιν ἐν ταῖς τρισὶ χερσονήσοις διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κασσάνδρας καὶ τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τοῦ Ἁγίου ὄρους.

Τῶν δὲ νήσων πρῶται αἱ Σπέτσαι ὕψωσαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, καὶ χήρα σπετσιώτισσα, ἡ ἡρωικὴ Μπουμπουλῖνα, οὐ μόνον ἀπέκλεισε τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου ἰδίαις δαπάναις, ἀλλὰ μετέσχε καὶ αὐτὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Δὲν ἤργησαν δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι τὰ Ψαρά. Ἀλλ' ἡ Ὕδρα ἕνεκα τῆς ἐναντιώσεως τῶν πλουσίων προυχόντων ἐδίσταζεν, ἕως πλοίαρχός τις, ὁ Οἰκονόμος, ὅστις εἶχε προσχωρήσει εἰς τὴν Φιλικὴν ἑταιρείαν, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἠνάγκασε τοὺς ἐπιχωρίους ἡγέτας νὰ ἐξαρτύσωσι μοῖραν

ὑπὸ τὸν Ὑδραῖον Τομπάζην. Ἡ Σάμος προεκήρυξε τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν ἐκείνην, ἧς μόλις τὸ ἔτος τοῦτο ἐπετεύχθη ἐπισήμως. Ἡ Σῦρος, ἥτις τότε ᾠκεῖτο σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ καθολικῶν, ἐτήρησεν οὐδετερότητα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ βάσις τῆς εὐημερίας αὐτῆς. Ἡ δὲ Κρήτη, ὅπου ἡ ἀναλογία τῶν Μουσουλμάνων (160.000) πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς (130.000) ἦτο τότε πολὺ μείζων ἢ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν μεταγενεστέρων ἐξεγέρσεων τῆς νήσου, ἐδέχθη κατὰ τὸ φαινόμενον τἀγγέλματα τῆς ἐπαναστάσεως μετ' ἀπαθείας, καίτοι, ὡς ἐξεφράσθη ὁ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν Ἄγγλος Pashley, ἦτο «ἡ χείριστα πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας διοικουμένη». Ὁ Γάλλος πρόξενος Χανίων, ὁ μόνος Εὐρωπαῖος ἀντιπρόσωπος εἰς ὃν τότ' ἐπετρέπετο νὰ ἐπαίρῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀνέφερεν, ὅτι «ἡ ἐξουσία τοῦ πασσᾶ» ἦτο «οὐδαμινή». Αἱ ἐπιχώριοι ἀρχαὶ ἦσαν ἀνίσχυροι νὰ περιστέλλωσι τοὺς γενιτσάρους, οἵτινες ἐν Κρήτῃ ἀπετελοῦντο ἐκ Τουρκοκρητῶν, Ἑλλήνων μὲν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν, ἀλλ' ἔτι καὶ τὴν σήμερον φανατικωτάτων ὀπαδῶν τῆς θρησκείας τῶν κυριάρχων. «Οὐδεὶς Χριστιανὸς» ἐλέχθη «ἦτο κύριος τοῦ ἰδίου οἴκου». Ἀφ' ἑτέρου δ' ὑπῆρχε συνήθεια, ὅπως ἐκβιαστικαὶ αἰτήσεις χρημάτων συνοδεύωνται διὰ σφαιρῶν περιτετυλιγμένων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χάρτου, εἰς δὲ τὰς αἰτήσεις ἐκείνας ἐπηκολούθει ὁ φόνος τῶν δυσπειθῶν παραληπτῶν τῶν βαρυσημάντων ἐκείνων ἐπιστολῶν. Διὰ βραχέων δ' εἰπεῖν «αἱ φρικαλεότητες καὶ ὠμότητες αἱ διαπραττόμεναι σχεδὸν καθημερινῶς ἐν Κρήτῃ μόλις που εἶχόν τι τὸ παράλληλον καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». Μόνοι δ' ἀπηλλαγμένοι τῶν τοιούτων κακώσεων ἦσαν οἱ Σφακιανοὶ, οἵτινες μόνον πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν εἶχον δεχθῇ νὰ πληρόνωσι τὸν κεφαλικὸν φόρον. Τὸ δὲ θέρος τοῦ 1821 ὁ φόνος τριάκοντα Χριστιανῶν ἐν Χανίοις καὶ ἡ σφαγὴ τοῦ μητροπολίτου Ἡρακλείου καὶ πέντε ἐπισκόπων ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ τῆς μητροπόλεως ἀπέδειξαν εἰς τοὺς ὀρεσιβίους Κρῆτας ὁποία ἡ ἐπιφυλασσομένη εἰς αὐτοὺς τύχη. Διαταγὴ δὲ περὶ ἀφοπλισμοῦ δοθεῖσα εἰς τοὺς Σφακιανοὺς ἔσχε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῶν. Καὶ δὴ ἐστασίασαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἀπέκλεισαν τὰ Χανία, ἐν ᾧ συγχρόνως πλοῖα ἐκ Κάσου ἀπέκοψαν τὴν κατὰ θάλασσαν συγκοινωνίαν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος μετὰ τὴν πυρπόλησιν ἑνὸς τουρκικοῦ πολεμικοῦ πλοίου ἐπεδόθη εἰς τὴν διάσωσιν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀνθουσῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Κυδω-

νιῶν ἀντὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐπικράτησιν αὐτοῦ. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν τὸ 1821 ὑπῆρξε πρόδρομον τοῦ 1897, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ 1912.

Ἐν τούτοις δ' ὁ Μαχμοὺτ Β΄ δὲν ἦτο ἀνὴρ δυνάμενος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ ἀτιμωρητὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς ἰδίας ἀρχῆς, καὶ μετεχειρίσθη τὸ σύνηθες τουρκικὸν μέτρον τῆς τιμωρίας ἢ τῆς προλήψεως ἐπαναστάσεων, τὴν σφαγὴν τῶν ὁμοεθνῶν τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅτε περιῆλθεν εἰς αὐτὸν τὸ ἄγγελμα τοῦ φόνου τῶν Τούρκων ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἤρχισε φονεύων Ἕλληνας ὑπόπτους· ὅτε δ' ἐγνώσθη ἡ καθολικὴ σφαγὴ τῶν Τούρκων ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ἀπεκεφάλισε τὸν Ἕλληνα μέγαν διερμηνέα τῆς Πύλης Κωνσταντῖνον Μουρούζην καὶ διαφόρους ἄλλους διαπρεπεῖς Φαναριώτας. Μὴ ἀρκούμενος δ' εἰς ταῦτα τὰ παραδείγματα τῆς αὐστηρότητος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ πλήξῃ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κυριωτάτου ἀντιπροσώπου αὐτῆς, τοῦ σεβασμίου πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, γόνου τῆς Δημητσάνης. Καὶ δὴ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ὁ πατριάρχης ἀπηγχονίσθη ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχικοῦ μεγάρου, ἐκεῖθεν δέ, ἀφ' οὗ πρότερον ἐξετέθη ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας εἰς κοινὴν θέαν, τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐσύρθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν χρονίων ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ κατεποντίσθη εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ πιστοὶ ἀνευρόντες ἀνέσυραν τὸν νεκρὸν τοῦ μάρτυρος πατριάρχου, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν Ὀδησσῷ· ἐκεῖθεν δ' ἀνεκομίσθη μετὰ πεντήκοντα ἔτη εἰς τὴν Μητρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς δὲ τὸν φόνον τοῦ πατριάρχου ἐπηκολούθησαν ἄλλαι θανατώσεις. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος Καλλιμάχης, ὃν ὁ σουλτᾶνος εἶχε διορίσει ὁσποδᾶρον τῶν Ἡγεμονιῶν, ἐφονεύθη ἐν τῇ εἱρκτῇ, κεφαλαὶ δ' Ἑλλήνων προσηλώθησαν εἰς τὰς ἐπάλξεις τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ οἱ

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄.

Ἕλληνες τῆς Σμύρνης, τῆς Ῥόδου καὶ τῆς Κύπρου ὑπῆρξαν τὰ θύματα τοῦ μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ.

Ἡ ἡμετέρα γενεά, ἥτις παρέστη μάρτυς τῶν ἀρμενικῶν σφαγῶν, δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἐλατήρια καὶ τὰς μεθόδους τοῦ Μαχμοὺτ Β΄. Ὡς δ᾿ οἱ Ἀρμένιοι τῶν καθ᾿ ἡμᾶς ἡμερῶν, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 δὲν εἶχον καθιδρυμένην ἑλληνικὴν πολιτείαν, πρὸς ἣν νὰ δύνανται νὰ ὑποβάλωσιν ἔκκλησιν. Καὶ ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν συμπάθειαν τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης ἐπ᾿ ὀνόματι τῶν περιφανῶν ἐκείνων προγόνων, οἵτινες πλειστάκις εἶχον σώσει αὐτούς, καὶ νὰ προκαταλάβωσι τὴν προστασίαν τοῦ τσάρου ἕνεκα τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποστασίας καὶ τῆς πατροπαραδότου πολιτικῆς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῆς Ῥωσίας. Ἀλλ᾿ ἡ θέσις τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ ἦτο δυσχερής. Καὶ δή, ἅτε μὲν συναποτελῶν μέρος τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας, δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ κίνημα ἐπαναστατικόν, ὡς προστάτης δὲ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων τῆς Τουρκίας ἠδυνάτει νἀνεχθῇ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Διὸ ἠρκέσθη εἰς τὴν διακοπὴν τῶν πρὸς τὴν Πύλην διπλωματικῶν σχέσεων, καὶ ἐξηκολούθησε κατὰ τὰ προσεχῆ πέντε ἔτη κυμαινόμενος μεταξὺ τοῦ δέους ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Οὕτως ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόλεμος τῶν Ἑλλήνων ἤρχισεν ἄνευ τῆς βοηθείας ξένης τινὸς δυνάμεως, ἄνευ ἀκόμη τῆς ἐπικουρίας ξένων ἐθελοντῶν. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ τρεῖς φάσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν· ἡ πρώτη, διαρκοῦσα ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825, καθ᾿ ἣν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν νικηφόροι· ἡ δευτέρα, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰβραῒμ εἰς τὴν Πελοπόννησον τῷ 1825, ὅτ᾿ ἐστράφη τὸ ῥεῦμα, μέχρι τοῦ 1827, καὶ ἡ τρίτη, ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, καὶ καταλήξασα εἰς τὴν τελευταίαν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων μάχην τῷ 1829.

Αἱ πρῶται νῖκαι τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐπετεύχθησαν ὑπ᾿ ἀρχηγῶν ἐνεργούντων ἀνεξαρτήτως πάσης κεντρικῆς ἀρχῆς. Καὶ ἱδρύθη μὲν ἐν Καλάμαις ἡ Μεσσηνιακὴ γερουσία ὡς καὶ ἡ Συνέλευσις τῶν Θεσσαλομαγνήτων ἐν τῷ Πηλίῳ. Ἀλλ᾿ ἦτο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη συμβουλίου δυναμένου τοὐλάχιστον νὰ διευθύνῃ τὰ πράγματα ἐν συμπάσῃ τῇ Πελοποννήσῳ. Κατ᾿ ἀκολουθίαν τῇ 26 Μαΐου 1821 ἐν συνεδρίᾳ συγκροτηθείσῃ ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν διωρίσθη Πελοποννησιακὴ γερουσία, τὸ μὲν κατ᾿ ἀρχὰς ἕξ, ἔπειτα δ᾿ ὀκτὼ προὐχόντων καὶ ἱερωμένων, ὅπως ἐξασκήσῃ δικτατορικὴν ἐξουσίαν

ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πετρόμπεη ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Τριπόλεως. Ἀλλὰ δώδεκα ἡμέρας μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ. Καὶ ἐν μὲν ἡμέραις τηλεγραφικῆς ἐπικοινωνίας θὰ ἤθελεν εὐκόλως γνωσθῆ δημοσίᾳ τὸ περιττὸν τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἄρτι ἀφικομένου, ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῆς ἀποβιβάσεως τοῦ Δημητρίου ἡ στρατεία τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ εἶχε κατ' οὐσίαν λήξει διὰ τῆς ἐν Δραγατσανίῳ ἥττης. Ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ αἱ εἰδήσεις μετεδίδοντο βραδέως Διὸ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἄλλως προθύμους Ἕλληνας, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πετρόμπεης ἀνεγνώρισεν ὡς ἀνώτερον ἑαυτοῦ ἀξιωματικὸν τὸν ἀπόστρατον λοχαγὸν τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, τὸν εἰκοσιπενταέτη ἐκεῖνον νεανίαν, ὅςτις εἶχεν ἔλθει ἐκ τῆς Ῥωσίας, ὅπως σώσῃ καὶ διοικήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ὅτε ἦλθον τὰ ἐκ Δραγατσανίου ἀγγέλματα, τὰ μέλη τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας δὲν ἔβλεπον διὰ τίνα λόγον νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν νεανίου, ὅςτις ἀντεπροσώπευεν ἡγέτην ἡττηθέντα καὶ ἀδοξήσαντα, μόνον δὲ ἡ ἀπειλὴ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα στάσις τῶν στρατιωτῶν ἠνάγκασεν αὐτοὺς νἀποδεχθῶσιν αὐτὸν ὡς γενικὸν ἀρχηγόν. Οὐχ ἧττον παρ' ὅλην τὴν ἀντιζηλίαν μεταξὺ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῆς Γερουσίας ἡ Μονεμβασία, τὸ Γιβραλτὰρ τοῦτο τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸ Ναβαρρῖνον, ἡ ἑλληνικὴ Πορστμούθη, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ τῶν τουρκικῶν αὐτῶν φρουρῶν, καὶ τὰ ὕδατα τοῦ ὡραίου τούτου ὅρμου ἐφοινίχθησαν ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν σφαγέντων Τούρκων.

Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Καθ' ἣν δ' ἡμέραν ἐσυνθηκολόγησεν ἡ Μονεμβασία ἔφθασεν ἄλλος καὶ δὴ δεξιώτερος ἀνήρ. Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἦτο γόνος τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου φαναριωτικοῦ οἴκου, ἐξ οὗ εἶχον προέλθει πέντε ἡγεμόνες τῆς Μολδαβίας καὶ δύο τῆς Βλαχίας, ὅπου καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος εἶχε διορισθῆ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου παρὰ τῷ θείῳ Ἰωάννῃ Καρατζᾷ. Ὅτε δ' ἐξερράγη ἡ ἑλληνικὴ

ἐπανάστασις, εὑρίσκετο ἐξόριστος ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας, ὁπόθεν μετέβη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ὁμοφύλων τὴν περιουσίαν καὶ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Ἀλλά, δυσανασχετήσας ἕνεκα τῶν ἐρίδων μεταξὺ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἐν τῷ πρὸ τῆς Τριπόλεως στρατοπέδῳ, ἀπεδέχθη πρόσκλησιν διοργανώσεως τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ συνέστησεν ἐν Μεσολογγίῳ ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ προεδρίαν «Συνέλευσιν τῆς Δυτικῆς χέρσου Ἑλλάδος». Ἄλλος δὲ Φαναριώτης, ὁ Θεόδωρος Νέγρης, ἵδρυσε κυβέρνησιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἕδραν ἔχουσαν τὴν Ἄμφισσαν καὶ φέρουσαν τὴν μεγαλόφωνον ὀνομασίαν Ἀρείου πάγου.

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ τῇ 23 Σεπτεμβρίου ἔπεσεν ἡ τουρκικὴ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τρίπολις, καὶ εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ἐπηκολούθησε φοβερὰ σφαγὴ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς. Ὑπελογίσθη δέ, ὅτι τοὐλάχιστον ὀκτακισχίλιοι Μουσουλμᾶνοι καὶ Ἰουδαῖοι ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ἔφοδον καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν σφαγήν· ἄλλως δ' ἡ πόρθησις τῆς Τριπόλεως ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ πλούτου οὐκ ὀλίγων πελοποννησιακῶν οἴκων. Οἱονεὶ δ' ἡ φύσις ἐξεδικήθη διὰ τῆς ἐκρήξεως ἐπιδημίας.

Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα ἡ λειτουργία τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἔμελλε νὰ παύσῃ ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς πρωτευούσης τῆς Πελοποννήσου· χαίρων δ' ὁ Ὑψηλάντης ἐξέδωκε προκήρυξιν πρὸς τὸν λαόν, συγκαλῶν Ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἥτις, καθ' ἃ ὑπεσήμαινε διὰ λέξεων ἥκιστα ἀσαφῶν, ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν δεσποτείαν τῶν προυχόντων οὐχ ἧττον ἢ εἰς τὴν τῶν

Τούρκων. Συνῆλθε δ' ἡ συνέλευσις αὕτη ἐν Ἄργει, ἀλλὰ ταχέως μετεφέρθη εἰς τὸ χωρίον Πιάδα οὐ μακρὰν τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου, ἐξ ἧς καὶ προέρχεται τὸ ὄνομα ὑφ' ὃ εἶνε γνωστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐκεῖ δὲ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1822 ἐψηφίσθη τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου, ἡ πρώτη ἀπόπειρα κεντρικῆς διοικήσεως συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου ἱδρύετο βουλὴ ἑβδομήκοντα κατ' ἐνιαυτὸν ἐκλεγομένων μελῶν καὶ Νομοτελεστικὸν πέντε ἀνδρῶν, οὗ πρόεδρος ὡρίσθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅπερ διώρισε τοὺς κληθέντας *μινίστρους* τῶν ὀκτὼ ὑπουργείων. Καθολικὴ ἰσότης ἐνώπιον τοῦ νόμου, ἀνεξιθρησκεία, ἐλευθεροτυπία, καίπερ μὴ ὑφισταμένου ἀκόμη τύπου, καὶ δημοκρατικὸς τύπος κυβερνήσεως ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ θεμελιώδους ἐκείνου νόμου, ἥκιστα εὐαρμοστοῦντος εἰς χώραν μόλις λυτρωθεῖσαν ἀπὸ τοῦ προαιωνίου τουρκικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ στερρῶς ἐχομένην τῆς κοινοτικῆς αὐτῆς διοργανώσεως. Τὸ Σύνταγμα δ' ἐκεῖνο κατὰ μέγα μέρος συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Βικεντίου Γαλλίνα, φέρει τοὺς χαρακτῆρας τοῦ πρὸς τὴν συμμετρίαν ἔρωτος τῶν λατινικῶν ἐθνῶν, ἥτις εὑρίσκετο ἐν παραδόξῳ ἀντιφάσει πρὸς τὰς τότε ὑφισταμένας ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων. Πράγματι δ' οἱ Πελοποννήσιοι πρόκριτοι συνέταξαν ἴδιον πελοποννησιακὸν Ὀργανισμὸν καὶ κατέστησαν ἐπαρχιακὴν γερουσίαν εἴκοσι μελῶν χάριν ἐπαγρυπνήσεως ἐπὶ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ τύχη ἐφαίνετο μειδιῶσα εἰς τὴν συνέλευσιν. Ἐν ᾧ συνεδρίαζεν ἔτι, ἦλθε τὸ ἄγγελμα, ὅτι εἶχε παραδοθῆ ἡ Κόρινθος, καὶ τὸ θαυμασίως ἐπίκαιρον ἐκεῖνο πόλισμα ἐξελέχθη ὡς ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀκροκορίνθου ὑψώθη ἡ ἔναγχος ὁρισθεῖσα κυανόλευκος σημαία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος ἐν τῇ λίμνῃ τῶν Ἰωαννίνων ὅπου ἐφονεύθη ὁ Ἀλῆς πασσᾶς

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐθριάμβευεν οὕτω παρὰ

τὸν ἰσθμὸν καὶ πρὸς νότον αὐτοῦ οἱ Τοῦρκοι ἐνίκησαν καὶ ἐφόνευσαν ἐν Εὐβοίᾳ τὸν πρεσβύτατον τῶν υἱῶν τοῦ Πετρόμπεη Ἠλίαν καὶ ἀποκαθίστανον ἐπὶ μονίμων βάσεων τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Ἑλλάδι. Ἡ ὑπὸ τοῦ Χουρσὶτ καταπολέμησις τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ εἶχεν ἀνασταλῆ ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τὸ φθινόπωρον εἶχε καταλάβει τὸ φρούριον Λιθαρίτσια, ὅπερ ὁ σατράπης τῶν Ἰωαννίνων εἶχε κτίσει ἐπὶ ὑψώματος δεσπόζοντος τῆς λίμνης καὶ οὐ μακρὰν αὐτῆς. Ἐπηκολούθησε δ' ἡ ἅλωσις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἰωαννίνων, ἐξ ἧς ὁ Ἀλῆς ἀπεσύρθη εἰς νησῖδα, ἀποτελοῦσαν τὴν θερινὴν ἀναψυχὴν τῶν ἀστῶν. Καὶ εἶχε μὲν λάβει ὁ Ἀλῆς παρὰ τοῦ Χουρσὶτ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι ἔμελλε νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ διαδεχθεὶς τὸν Χουρσίτ, ὁ Μωάμεθ, ἠδιαφόρησε περὶ ἐπαγγελίας, ἣν δὲν ἐθεώρησε δεσμεύουσαν τὸν κύριον αὐτοῦ. Καὶ δὴ τῇ 24 Ἰανουαρίου 1822 ἐπεσκέφθη τὸν Ἀλῆν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς νησῖδος μονυδρίῳ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, καὶ ἀναχωρῶν ἔπληξεν αὐτὸν εἰς τὴν καρδίαν. Ἀλλ' εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου ἐπεδείχθησαν αἱ ὀπαί, ἃς συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιχώριον παράδοσιν διήνοιξαν αἱ σφαῖραι τῶν ὅπλων τῶν στρατιωτῶν τῶν πυροβολησάντων τὸν γηραιὸν λέοντα διὰ τοῦ ξυλίνου πατώματος καὶ φονευσάντων αὐτόν. Οὕτως ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ὀγδοήκοντα καὶ δύο κατέστρεψε τὸν βίον ὁ δεξιός, ἀλλ' ἀκάθεκτος τύραννος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὡραίας ἐκείνης λίμνης, ἥτις εἶχεν ἴδει τοὺς τελευταίους σφαδασμοὺς πλείστων ὅσων αὐτοῦ θυμάτων, τῆς λίμνης ἐκείνης, ἣν ποιητικὴ παράδοσις συνεδύασε πρὸς τὸν καταποντισμὸν τῆς περικαλλοῦς κυρᾶς Φροσύνης. Ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ γηραιοῦ πασσᾶ μετὰ τῶν κεφαλῶν τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν καὶ τοῦ ἐγγόνου τὸ μὲν πρῶτον

Ὁ ἐν Ἰωαννίνοις τάφος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ.

ἐξετέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶτα δ' ἐτάφη ἔξωθεν τῆς ἐν τῇ τουρκικῇ πρωτευούσῃ Πύλης τῆς Σηλυβρίας. Τάφος δέ τις ἐπὶ ἀπορρῶγος πέτρας ὕπερθεν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ ἔξωθεν τῆς πύλης διασώζουσι μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ ἕδρᾳ τὴν μνήμην ἑνὸς τῶν ὀλίγων ἐκείνων Ἀλβανῶν, ὧν ἡ φήμη ἐξῆλθε τῶν ὀρέων τῆς ἀγρίας αὐτῶν γενετείρας.

Καὶ ἡ μὲν τραγικὴ τιμωρία τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους πολιτευτὰς τὴν αἴσθησιν τῆς αὐξούσης ἐν Ἠπείρῳ δυνάμεως τοῦ σουλτάνου· ἀλλ' ἄλλο γεγονὸς ἐκέρδησεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τὰς συμπαθείας σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἁπασῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἡ πλουσιωτάτη καὶ εἰρηνικωτάτη ἦτο ἡ Χίος, ἧς οἱ πολυθρύλητοι κῆποι μαστιχοδένδρων ἦσαν κλῆρος τῶν γυναικῶν τῶν σουλτάνων. Ἡ δ' εὐημερία καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν Χίων καθίστανον αὐτοὺς ἀπροθύμους νὰ διακινδυνεύσωσι τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν ἐν τῷ ἀμφιβόλῳ ἀγῶνι τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἡ τοιαύτη διαγωγή, χωρὶς νὰ ἑλκύσῃ ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Τούρκων, ἐστέρει αὐτοὺς τῆς ὑπολήψεως τῶν Ἑλλήνων. Ἐναντίον δὲ τῆς ῥητῆς ἐπιθυμίας τῶν κατοίκων, οἵτινες ἐλάχιστα ἐμερίμνων περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τυραννίδος, ἥτις δὲν ἦτο ἐπαχθὴς εἰς αὐτούς, Χῖός τις καλούμενος Μπουρνιᾶς, ὅστις εἶχεν ὑπηρετήσει ἐν τῷ γαλλικῷ στρατῷ, καὶ Σάμιος τολμητίας ὀνομαζόμενος Λυκοῦργος Λογοθέτης, ὅστις εἶχεν ἀποβῆ σχεδὸν δικτάτωρ τῆς πατρίου νήσου, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Χίον τὸν Μάρτιον τοῦ 1822, καὶ κατέλαβον τὴν πρωτεύουσαν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ καπετὰν πασσᾶς ἀπεβίβασε πολυάριθμον στρατὸν εἰς τὴν Χίον. Οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὸ ἄστυ καὶ ἐφόνευσαν πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσους εὗρον ἐν αὐτῷ. Μόνον δ' ἡ ἐπιθυμία τῆς διασώσεως τῶν μαστιχοδένδρων ἤγαγε τὸν καπετὰν πασσᾶν εἰς τὸ νὰ παράσχῃ ἀμνηστίαν εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας. Οἱ δὲ ὑποκινηταὶ τῆς ἀποτυχούσης ἐπαναστάσεως ἔφυγον ἐκ τῆς νήσου, ἐν ᾗ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ καπνίζοντα χωρία, πόλις ὑποστᾶσα τελείαν καταστροφὴν καὶ ἑκατόμβη πτωμάτων ἐμαρτύρουν τὸ ἀκαταλόγιστον τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν. Χιλιάδες Χίων ἐξηνδραποδίσθησαν· ἔτι δὲ πλείονες χιλιάδες ἐπήτουν τὸν ἄρτον αὐτῶν ἐξόριστοι ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ. Τὰ δεινὰ αὐτῶν ἐξήγειραν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ὁμοεθνῶν τὸν πόθον τῆς ἐκδικήσεως. Στόλος δ' ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην, γενναῖον Ὑδραῖον, ὅστις εἶχεν ἐξέλθει τῆς δι' ἁδρῶν καμάτων κτηθείσης ἀναπαύσεως, κληθεὶς ὑπὸ τῆς

πατρίδος, ἔπλευσε πρὸς τὴν ἠρημωμένην νῆσον. Τὴν δὲ νύκτα τῆς 2 Ἰουνίου, ἐν ᾧ ὁ καπετὰν πασσᾶς ἑώρταζε τὴν προσεχῆ σελήνην τοῦ *μπαϊραμίου*, ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, νεαρὸς ναύτης ἐκ Ψαρῶν, οἰακοστροφήσας πυρπολικὸν σκάφος πρὸς τὴν τουρκικὴν ναυαρχίδα, ἐνέβαλε πῦρ εἰς τὰ πλευρὰ αὐτῆς, ἀπολεσθείσης ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν μετὰ σχεδὸν ἅπαντος τοῦ πληρώματος αὐτῆς. Πανικὸς κατέλαβε τότε τοὺς λοιποὺς τῶν Τούρκων κυβερνητῶν, οἵτινες, κόψαντες τὰ πρυμνήσια, ἔφυγον, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ ἐπὶ τῆς νήσου ὁμοεθνεῖς αὐτῶν ἐκμανέντες ἐξεδίκησαν τὸν φόνον τοῦ ναυάρχου, ὅςτις εἶχε μεταφερθῇ εἰς τὴν ξηρὰν μόνον ὅπως ἀποθάνῃ ἐκ τῶν τραυμάτων, δῃώσαντες τὰ μαστιχοχώρια, ἅτινα εἶχον διασωθῇ μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας. Τὸ ἔργον δ' ἐκεῖνο τῆς ἐκδικήσεως συνεπλήρονε τὴν καταστροφὴν τῆς νήσου ἐκείνης, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει ἡ ἀνθηροτάτη τῶν ἑλληνικῶν. Ὑπελογίσθη δ' ὅτι ἐκ τῶν ἑκατὸν δεκατριῶν χιλιάδων Χριστιανῶν, οὓς ἠρίθμει ἡ Χίος τὸν Ἀπρίλιον, μόνον χίλιοι ὀκτακόσιοι εἶχον ἐναπομείνει ἐν αὐτῇ τὸν Αὔγουστον. Τῶν δὲ λοιπῶν εἰκοσιτρεῖς μὲν χιλιάδες εἶχον σφαγῆ, τεσσαράκοντα ἑπτὰ χιλιάδες εἶχον πωληθῆ ὡς δοῦλοι καὶ οἱ ὑπολειπόμενοι διεσπάρησαν ἁπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ τῆς Χίου ὠφέλησε τὴν Σύρον, ἐπειδὴ ὁμὰς Χίων ἵδρυσε

Ὁ Κανάρης ὡς πυρπολητής.

τὸ νέον καὶ ὀρθόδοξον ἄστυ τῆς διδύμου πόλεως καὶ εἰσήγαγε τὴν κεχαρισμένην βιομηχανίαν τῆς κατασκευῆς τῶν λουκουμίων, ὧν ἡ Σύρος ἔχει τὸ μονοπώλιον. Τῷ δὲ 1825 ἡ νέα πόλις ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Ῥάλλη Ἑρμούπολις ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ τοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἦτο ἡ κυρία ἐνασχόλησις τῶν φιλέργων αὐτῆς οἰκιστῶν[1].

Τὸ ἔαρ τοῦ 1822 ὁ σουλτᾶνος, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀνακτήσει τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰ Ἰωάννινα, διέταξε τὴν διπλῆν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἐκ δυσμῶν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ τὴν ἐπιδρομὴν αὐτοῦ ὁ Δράμαλης, εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ διοίκησις τοῦ δυτικοῦ στρατοῦ, οἱ Τοῦρκοι οἱ κατέχοντες ἀκόμη τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν εἶχον συνθηκολογήσει. Τῇ δὲ 9 Ἰουνίου ὑπεγράφησαν τὰ ἄρθρα τῆς συνθηκολογίας, ὧν τὸ δεύτερον ἠγγυᾶτο τὴν διάσωσιν τῆς ζωῆς τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς. Ἀλλὰ τὸ ἄγγελμα τῆς προχωρήσεως τοῦ Δράμαλη προεκάλεσε πανικὸν μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ πολλοὶ μὲν ἔφυγον, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς τὴν Σαλαμῖνα, οἱ δὲ μάχιμοι ἐπέπεσον κατὰ τῶν Τούρκων, ὧν ἱκαναὶ μὲν ἑκατοντάδες ἐσφάγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξέφυγον μόνον ἕνεκα τῆς ἀφίξεως δύο γαλλικῶν πολεμικῶν πλοίων καὶ τοῦ θάρρους τῶν προξένων. Ἡ δ' ἐν τῇ πόλει κρατοῦσα ἀναρχία ἔληξε, κληθέντος τοῦ Ὀδυσσέως νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπου μέχρι τοῦ 1888 προμαχών, κτισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ χάριν ἀμύνης τῆς ἀρχαίας Κλεψύδρας καὶ τῆς δι' αὐτῆς προμηθείας ὕδατος, διεσώζετο συνδυάζων τὸν ἱερὸν βράχον μετὰ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐκείνου ἡγέτου. Ἐν τούτοις δ' ὁ Δράμαλης ἐπέδραμε τὴν

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

[1] Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας Τόμ. Δ' σ. 481.

Πελοπόννησον μετὰ κόμπου καὶ ἐπιβολῆς ὑπομιμνησκούσης τὴν χάριν ἀνακτήσεως τῆς ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατεχομένης χερσονήσου τουρκικὴν στρατείαν πρὸ ἑκατὸν ἑπτὰ ἐτῶν. Ἀλλά, καίτοι ὁ Τοῦρκος στρατάρχης τὸ κατ᾽ ἀρχὰς συνήρπαζε τὰ πάντα πρὸ αὐτοῦ, καίτοι ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ φρουρᾶς, καὶ ὁ Δράμαλης εἶχε προχωρήσει μέχρις αὐτοῦ τοῦ Ἄργους, σιτοδεία καὶ ἔλλειψις χορτονομῆς ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν πρὸς τὸν ἰσθμόν. Τῶν δ᾽ Ἑλλήνων ἐστρατήγει ὁ διάσημος ἡγέτης ἀτάκτων Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἀνὴρ ἔχων ἤδη κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἡλικίαν πεντήκοντα ἐτῶν καὶ ἑνός. Αὐξηθεὶς ἐν τῇ σπαρτιατικῇ αὐστηρότητι τῆς Μάνης, ὅπου ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε ζητήσει σωτηρίαν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐκ τῆς πατρίου Καρυταίνης, εἶχε συνεχίσει τὸ στάδιον τῶν ὅπλων ὡς κλέφτης, ἕως ἀπέβη ἀδύνατος ἡ περαιτέρα αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ διαμονή. Φυγὼν δ᾽ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, μετέσχε τοῦ τελευταίου ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου ὡς πειρατής, καί, εἰςελθὼν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἄγγλων, ὅτ᾽ ἐκυρίευσαν τὴν ὑπὸ τῶν Γάλλων κατεχομένην Ζάκυνθον, παρέστη εἰς τὴν ἔφοδον ἐναντίον τῆς Λευκάδος. Μετήρχετο δὲ τὸ ἔργον προβατοπώλου, ὅτε ἦλθεν εἰς αὐτὸν τὸ ἄγγελμα τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπανελθὼν δ᾽ ἐκ Ζακύνθου εἰς τὴν Μάνην, παρέστη εἰς τὴν πτῶσιν τῶν Καλαμῶν· διὰ δὲ τῆς ἐν τῷ κλεφτοπολέμῳ πείρας αὐτοῦ, συνδυαζομένης πρὸς τὴν ἔμφυτον αὐτοῦ εὐφυίαν, ἀνεδείχθη μεταξὺ τῶν πρώτων στρατιωτικῶν ἡγετῶν. Ἡ λοφωτὴ αὐτοῦ περικεφαλαία, ἣν γινώσκουσιν ἅπαντες οἱ ἰδόντες αὐτὴν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς Ἀθήνας ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας, παρεῖχεν εἰς αὐτὸν ὄψιν γραφικήν. Πάντων δὲ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ πολέμου τῆς ἐπαναστάσεως ἐκεῖνος εἶνε ὁ μέχρι καὶ τοῦ νῦν δημοτικώτατος, τὰ δ᾽ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἀθήναις ἀγάλματ᾽ αὐτοῦ εἶνε ὁ φόρος τοῦ θαυμασμοῦ τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ ῥιψοκίνδυνον αὐτοῦ στάδιον καὶ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας. Ἀλλ᾽ ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνῃ ἡ δόξα μεγάλης νίκης ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Κολοκοτρώνη Νικήταν. Ἐν τοῖς στενοῖς τῶν Δερβενακίων, δι᾽ ὧν σήμερον διέρχεται ὁ σιδηρόδρομος μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους, ὁ Νικήτας ἐπέπεσεν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς πρωτοπορείας, καὶ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἠξιώθη τοῦ ἐπωνύμου Τουρκοφάγος. Αὐτὸς δὲ ὁ Δράμαλης μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῆς

στρατιᾶς ὑπέστη ὁμοίαν ἧτταν, καὶ ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ πρὶν ἢ λήξῃ τὸ ἔτος. Οὕτως ἀδόξως ἐπερατώθη ἡ μεγάλη εἰς τὴν Πελοπόννησον στρατεία τοῦ 1822.

Ἀλλ' ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ὅπου εἶχε μεταβῇ ὁ Μαυροκορδᾶτος, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεδείχθησαν ἐπ' ἴσης νικηφόροι. Τῇ 4 Ἰουλίου οἱ Ἕλληνες μεθ' ἑνὸς σώματος Φιλελλήνων, συγκροτηθέντος πρὸ δύο μηνῶν, ἡττήθησαν εἰς τοῦ Πέτα, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων πέραν τῆς πολυθρυλήτου γεφύρας τῆς Ἄρτης, ἕνεκα

Ἡ περικεφαλαία καὶ τὰ ὅπλα τοῦ Κολοκοτρώνη ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

τῆς προδοσίας ἐπιχωρίου ἀρχηγοῦ. Οἱ Φιλέλληνες, ὧν μεταξὺ οὐκ ὀλίγοι πεπειραμένοι μαχηταί, κατεθρυμματίσθησαν μετὰ πάλην ἡρωικήν. Τὴν δ' αὐτὴν ἡμέραν ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ἀδελφὸς τοῦ βέη τῆς Μάνης, ἐφονεύθη πλησίον τοῦ λιμένος τῆς Ἠπείρου Φαναρίου, ἀποπειρώμενος νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Σουλιωτῶν. Αἱ δύο δὲ αὗται ἧτται ἔπεισαν τοὺς Σουλιώτας νὰ συνθηκολογήσωσι, καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὅπου καὶ οἱ πεφοβημένοι χωρικοὶ τῆς Ἀκαρνανίας ἐπεζήτησαν ἐπ' ἴσης νὰ σωθῶσιν ὑπὸ

ἀγγλικὴν προστασίαν. Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Σουλιωτῶν, ὁ Μᾶρκος Βότσαρης, ἐναπέμεινεν, ὅπως ἀγωνισθῇ καὶ πέσῃ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι. Οὕτω δ' ὁ Ὀμὲρ Βριώνης, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἀλῆν ὡς πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ἀπηλλαγμένος τῶν κινδύνων προςβολῆς παρὰ τῶν Σουλιωτῶν, ἠδυνήθη τέλος νὰ στρατεύσῃ πρὸς νότον καὶ νὰ πολιορκήσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Ἀλλ' ἡ πρώτη αὕτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου ἀπέτυχεν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐν Πελοποννήσῳ τελευτῶντος τοῦ ἔτους ἐπῆλθεν ἡ συνθηκολογία τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς τοῦ Ναυπλίου, ἣν ἔσωσεν ἀπὸ λαφυραγωγίας καὶ σφαγῆς ἡ ἐπέμβασις τοῦ Ἄγγλου φιλέλληνος Χάμιλτων. Ἀλλ' ἐν Κρήτῃ τὸ δεύτερον τοῦτο ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξε δυςμενὲς εἰς τοὺς Χριστιανούς. Ὁ Ὑψηλάντης ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν Κρητῶν εἶχεν ἀποστείλει αὐτόσε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ὡς ἀρχηγὸν αὐτῶν καὶ ἀντιπρόςωπον ἑαυτοῦ Ἕλληνα ἐκ Ῥωσίας, ὅςτις ὑπεγράφετο Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ καὶ ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατήγετο ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' οὗτος, ὢν διπλωμάτης ἄνευ στρατηγικῆς δεξιότητος, δὲν ἦτο κατάλληλος νὰ διοικήσῃ τὴν πολυτάραχον νῆσον, ἧς οἱ ὑψηλοὶ μαχηταὶ προςέβλεπον μετὰ περιφρονήσεως τὸν μικρόσωμον ἐκεῖνον καὶ ὑποσκάζοντα λόγιον, ὅςτις προςωνόμαζεν ἑαυτὸν «Ἀρχιστράτηγον καὶ διοικητὴν ἁπάσης τῆς Κρήτης». Ἡ δὲ δολοφονία τοῦ Ἀντωνίου Μελιδώνη, ὄντος τῶν ἐπιτυχεστάτων ἡγετῶν, ὑπὸ ζηλοτύπου Σφακιανοῦ ἀρχηγοῦ, ἔτι μᾶλλον ἐξησθένησε τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Διὸ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν νῆσον ἄλλος διοργανωτής. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης ἠγκυροβόλησεν ἐν Σούδᾳ στόλος αἰγυπτιακός. Τότε οἱ Σφακιανοί, οἵτινες εἶχον κάμει ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπεφάσισαν καὶ νὰ διευθύνωσιν αὐτήν, ὁ δὲ ἀπόγονος τοῦ οἴκου

Μᾶρκος Βότσαρης.

τῶν Κομνηνῶν, «τεθεὶς μεταξὺ τῆς τίγρεως καὶ τοῦ πάνθηρος», ἔφυγεν εἰς τὴν Μελίτην. Ἀντ' αὐτοῦ δ' ἔφθασεν εἰς τὴν νῆσον ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, γόνος γνωστοῦ οἴκου τῆς Ὕδρας, καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα *ἁρμοστοῦ*. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ πρώτη χρῆσις τῆς ἤδη παρὰ τοῖς Ἰονίοις ἐθιζομένης λέξεως ταύτης, ἥτις ἀπέβη ἔκτοτε συνήθης πρὸς δήλωσιν τοῦ διοικητοῦ τῆς ἑλληνικῆς μεγαλονήσου.

Πετρόμπεης.

Ἐν τούτοις δ' εἶχεν ἐκπνεύσει ἡ προθεσμία τοῦ ἑλληνικοῦ νομοθετικοῦ σώματος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν συνῆλθεν ἐν Ἄστρει παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον ἀρχομένου τοῦ 1823 δευτέρα Ἐθνικὴ συνέλευσις. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπήγαγεν αὕτη ὀλίγας μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, εἶτα δὲ διώρισε νέον Ἐκτελεστικὸν ἐκ πέντε ἀνδρῶν, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ Πετρόμπεης, τοῦ Μαυροκορδάτου ὑποβιβασθέντος εἰς γραμματέα τῆς ἐπικρατείας, τοῦ

δ' Ὑψηλάντου ὅλως παραγκωνισθέντος. Ἀλλ' ἀτυχῶς αἱ ἐν Ἄστρει συζητήσεις ἐπέτειναν τὰς διαφορὰς τὰς ἤδη ὑφισταμένας μεταξὺ τῆς φατρίας τῶν προκρίτων, ἧς ἡγεῖτο ὁ Πετρόμπεης, καὶ τῆς τῶν μαχητῶν, ὧν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντιζηλίαι ἐπαρχιακαὶ καὶ προσωπικαὶ ἐν μέσῳ τῶν τάξεων ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων δὲν μετεβλήθη, ὡς οὐδ' ἡ τοπογραφία, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἶχε δὲ ἤδη καταστῆ καταφανές, ὅτι ξένος ἡγεμὼν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἡ μόνη κορυφὴ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, ἐπειδὴ οὐδεὶς Ἕλλην ἤθελε συναινέσει νἀναγνωρίσῃ ἄλλον Ἕλληνα ὡς κυρίαρχον ἑαυτοῦ. Ἔκτοτε δὲ ἤρχισαν στρεφόμενοι οἱ ὀφθαλμοὶ εἰς τὸν πάντοτε πρόχειρον οἶκον τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου, οὗ εἰδικὸς προορισμὸς εἶνε νὰ προμηθεύῃ ἡγεμόνας οἱουδήποτε θρησκεύματος δι' οἱονδήποτε θρόνον. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις εἶχε γείνει φανερὸν, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἔμελλε τέλος νἀναγκάσῃ τὰς κυβερνήσεις νὰ στρέψωσι τὴν προσοχὴν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἑλληνικὴ ἐπιτροπεία συνέστη ἐν Λονδίνῳ καὶ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ. Καὶ ἠρνήθη μὲν τὸ ἐν Οὐηρῶνι συνέδριον νὰ δεχθῇ τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ Γεώργιος Κάνιγγ, ὅςτις εἶχε διαδεχθῆ ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Castelreagh ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἦτο γνωστὸς ἐπὶ φιλελληνικαῖς συμπαθείαις. Καὶ δὴ ἀνεγνώρισε τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐμπολέμους, καὶ ὥρισε τὸν Κάλαμον, ἓν τῶν νησιωτικῶν ἐξαρτημάτων τῶν Ἰονίων νήσων, ὡς ἄσυλον τῶν προσφύγων. Καὶ τὰ μὲν αὐστηρὰ μέτρα τοῦ σὶρ Θωμᾶ Μαϊτλανδ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρεμποδίσωσι τοὺς Ἰονίους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιδείξωσι τὰς συμπαθείας αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἠπείρῳ ὁμοεθνεῖς Ἕλληνας. Ἀλλ' ἡ παραβίασις τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑπτανήσου ἐν Κυθήροις, Ζακύνθῳ καὶ Ἰθάκῃ ἐτιμωρήθη αὐστηρῶς, καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα θανάτωσις Ἰονίων τινῶν κατέστησε τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν ἀντιδημοτικήν. Ἐξ ἑτέρου δ' ἡ Ῥωσία ἀπεγοήτευε πάντα τὸν πιστεύοντα ἀκόμη εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ φιλελληνισμοῦ αὐτῆς διὰ τῆς γενομένης ὑπ' αὐτῆς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 προτάσεως περὶ ἱδρύσεως τριῶν κεχωρισμένων ὑποτελῶν ἑλληνικῶν ἡγεμονιῶν, τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, περιλαμβανούσης τὴν Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν, τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, συνισταμένης ἐκ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῆς δυνατῆς προσθήκης τῆς Κρήτης ὑπὸ

ἄρχοντας ἐπιχωρίους διοριζομένους ὑπὸ τοῦ σουλτάνου καὶ τελοῦντας φόρον εἰς αὐτόν. Ἡ τοιαύτη διαρρύθμισις, καίπερ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα τῆς συμπεριλήψεως τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Κρήτης, ἐξῄρει τὸ Αἰγαῖον, ἐν ᾧ ἄλλως ἔμελλον νἀποκατασταθῶσι τἀρχαῖα αὐτοῦ κοινοτικὰ προνόμια, καὶ ἔμελλε νἀφήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐν ᾗ καταστάσει αἱ παρίστριοι Ἡγεμονίαι, ἀσθενῆ, διῃρημένην καὶ ἐξηρτημένην ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Μόνοι δ' ἔμελλον νἀποκομίσωσιν ὄφελος οἱ προεξάρχοντες ἑλληνικοὶ οἶκοι, οἵτινες, καθ' ἃ οἱ Φαναριῶται ἐν τῇ Μολδαβίᾳ καὶ τῇ Βλαχίᾳ, ἤθελον ἀποβλέπει πρὸς τὸν σουλτᾶνον χάριν προαγωγῆς, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὃν ἡ Ῥωσία ὑπεδείκνυεν ὡς τὸν συνήγορον τῶν τριῶν ἡγεμονιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔμελλε νὰ εἶνε δημιούργημ' αὐτῆς.

Αἱ δὲ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ 1823 ὑπῆρξαν ἧττον σπουδαῖαι τῶν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τοῦ ἔτους παρέλυσε τοὺς Τούρκους ἡ πυρκαϊὰ τοῦ ναυστάθμου Κωνσταντινουπόλεως, ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς γενιτσάρους, ἐπιδιώκοντας τὴν εὕρεσιν προφάσεως πρὸς ἀναβολὴν τῆς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων στρατείας αὐτῶν. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ σουλτᾶνος ἦτο τότε ἀπηλλαγμένος τῶν ἐνοχλήσεων τοῦ κατὰ τῆς Περσίας πολέμου, ὅστις εἶχεν ἀναγκάσει αὐτὸν μέχρις ὥρας νὰ μάχηται ἔν τε Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Οἱ στρατηγοὶ δ' αὐτοῦ κατέστειλαν τὰ λείψανα τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαναστάσεως, ὑποτάξαντες τὸ Τρίκερι, καὶ ἐδῄωσαν τὸ χωρίον Καστρὶ, ὅπερ ἀπέκρυπτε τότε τοὺς θησαυροὺς τῶν Δελφῶν, οἵτινες ἀπεκαλύφθησαν πρό τινων ἐτῶν, τοῦ χωρίου μετοικισθέντος εἰς ἄλλην γείτονα θέσιν. Ἐκ δὲ τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ Σκόδρας στρατιὰ, συνισταμένη ἐκ Μουσουλμάνων Γκέγκηδων καὶ ἐκ καθολικῶν Μιρδιτῶν, οἵτινες πάντοτε ὑπῆρξαν πρόθυμοι νὰ μάχωνται ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων, κατέβη εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης ἐναντίον τῶν βορείων ἐκείνων Ἀλβανῶν παρὰ τὸ Καρπενήσιον τῇ 9 Αὐγούστου, ἐφονεύθη ὁ Σουλιώτης ἥρως Μᾶρκος Βότσαρης. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ μετηνέχθη καὶ ἐτάφη ἐν Μεσολογγίῳ ἐν μέσῳ καθολικοῦ θρήνου. Ὁ δὲ τάφος αὐτοῦ κεῖται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐν τῷ κατὰ τὴν πόλιν ἐκείνην Ἡρῴῳ, ὅπου ἤδη πρὸ μακροῦ ἦτο προωρισμένον νὰ ἐγκαταμείνῃ κειμένη ἡ καρδία ἀνδρὸς ἔτι μεγαλειτέρου. Ἦτο δ' οὗτος ὁ λόρδος Βύρων.

Ὁ Βύρων εἶχε φθάσει εἰς τὴν Κεφαλληνίαν τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον μῆνα, καθ' ὃν ἀπέθανεν ὁ Βότσαρης, καὶ ἡ ἐνεργὸς αὐτοῦ συμμε-

τοχὴ εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Ἑλλάδος συνετέλεσε σχεδὸν εἴπερ τι καὶ ἄλλο γεγονὸς εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δημοφιλῆ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἐν Εὐρώπῃ. Δὲν ἦτο δ᾽ ὁ μέγας ποιητὴς ξένος πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἢ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν. Καὶ δὴ πρὸ δώδεκα ἐτῶν εἶχεν ἐκτινάξει ἀπὸ τῶν ἔνδον τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους, μετεσκευασμένου εἰς σπουδαστήριον Καπουκίνων μοναχῶν, τὴν «Κατάραν τῆς Ἀθηνᾶς» ἐναντίον τοῦ λαφυραγωγήσαντος τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθε-

Ἄγαλμα νεαρᾶς Ἑλληνίδος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου Βότσαρη ὑπὸ τοῦ Γάλλου γλύπτου David d' Angers ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

νῶνος Ἐλγίνου. Εἶχε μεταφράσει τὸν περιώνυμον Θούριον τοῦ Ῥήγα, καὶ ἦλθε τώρα καὶ πάλιν, ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι ἠδύνατο οὐ μόνον νὰ ὑμνῇ τὰς ἀρετὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ νὰ μιμῆται αὐτάς. Ἀληθῶς ὁ λόρδος Βύρων, καίπερ ὢν ποιητής, δὲν ἦτο ὀνειροπόλος. Δὲν ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα προδιατεθειμένος νὰ εὕρῃ αὐτὴν οἰκουμένην ὑπὸ τῶν δυσευρέτων ἡρώων τοῦ Πλουτάρχου, ἀλλὰ προσεδόκα νὰ ἴδῃ τοὺς Ἕλληνας οἵους εἶχον μεταβάλει, ὡς εἰκός, αἰῶνες ὅλοι τουρκικῆς κυριαρχίας. Κατ᾽ ἀκολουθίαν οὔτε ἀπεθαρ-

ρύνθη οὔτε ἀπηγοητεύθη, ὅτε ἀνέλαβε νὰ συμπράξῃ μετ᾿ ἀνδρῶν, οἵτινες οὔτε ἅγιοι ἦσαν οὔτε σοφοί, ἀλλ᾿ ἀνθρώπινα ὄντα μόλις που χειραφετηθέντα ἀπὸ τύπου πολιτεύματος ἐξαχρειοῦντος τὰ ἤθη, οὗ δὲν εἶχεν εὑρεθῆ ἀκόμη τὸ κατάλληλον ἀντίρροπον. Ὅπως δὲ μὴ ἐκτεθῇ προσχωρῶν εἴς τινα τῶν πολιτικῶν φατριῶν πρὶν ἢ σπουδάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, διέμεινεν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας ἐν Κεφαλληνίᾳ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχον διεξαχθῆ διαπραγματεύσεις περὶ ἑλληνικοῦ δανείου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη σκέψις τῶν Ἑλλήνων εἶχεν ὑπάρξει νὰ λάβωσι χρήματα διὰ τῆς εἰς τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀποδόσεως τῆς Ῥόδου, τῆς προτέρας αὐτοῦ ἕδρας, καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς προσωρινῆς παραχωρήσεως τῆς Σύρου καὶ τριῶν μικροτέρων νήσων. Ἀλλ᾿ ἡ ἰδέα τῆς ποιητικῆς ἐκείνης ἀναγεννήσεως τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος ἐγκατελείφθη χάριν πρακτικωτέρων σχεδίων, δι᾿ ὧν ἐπετεύχθη ἡ ἐκ Λονδίνου λῆψις ὀνομαστικοῦ ποσοῦ ὀκτακοσίων χιλιάδων λιρῶν στερλινῶν, περιορισθεισῶν πράγματι εἰς μόνας διακοσίας ὀγδοήκοντα χιλιάδας.

Καθ᾿ ὃν δὲ χρόνον ὁ λόρδος Βύρων εὑρίσκετο ἐν Κεφαλληνίᾳ, οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν δύο τινά. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἀνέκτησαν τὸν Ἀκροκόρινθον, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ. Ἀλλ᾿ ἡ διχόνοια μεταξὺ τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς φατρίας ἐν τῇ Πελοποννήσῳ εἶχεν ἐξελιχθῆ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, ἦτο δὲ αὕτη ἡ πρώτη, ἀλλ᾿ οὐχὶ ἡ τελευταία περίστασις, καθ᾿ ἣν οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο καθ᾿ Ἑλλήνων ἀντὶ νὰ συμπράξωσιν ἐν ἑνιαίᾳ ἐπιθέσει ἐναντίον τοῦ κοινοῦ πολεμίου. Ἡ ἀδελφοκτόνος δ᾿ αὕτη πάλη, ἣν ὁ λόρδος Βύρων ἐπειράθη νὰ καταστείλῃ, προεκλήθη ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅστις δίκην ἄλλου Κρόμβελλ ἔστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Πᾶνον, ὅπως διαλύσῃ δι᾿ ἐνόπλου βίας τὴν συνέλευσιν τὴν τότε ἑδρεύουσαν ἐν Ἄργει. Ἀλλὰ πολλοὶ τῶν πληρεξουσίων συνῆλθον καὶ πάλιν ἐν τῷ ἀπέναντι τῆς Ὕδρας κειμένῳ Κρανιδίῳ, ἐκήρυξαν τὴν κατάργησιν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, καὶ διώρισαν ἀντ᾿ αὐτοῦ ἄλλους ἄνδρας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑδραίου Γεωργίου Κουντουριώτου. Οὕτως ἡ Ἑλλὰς εἶχε δύο ἐχθρικὰς πρὸς ἀλλήλας κυβερνήσεις, τὴν μὲν ἐγκαθιδρυμένην ἐν Κρανιδίῳ καὶ ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῶν ἐφοπλιστῶν τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, τῶν προκρίτων καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τὴν

δὲ ἑδρεύουσαν ἐν Τριπόλει καὶ ἀναρτῶσαν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν γενναιότητα τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὀπαδῶν. Ἡ πάλη δὲ αὕτη προέβαινεν αὐξάνουσα, ὅτε τῇ 24 Ἰανουαρίου ὁ λόρδος Βύρων ἔφθασεν εἰς τὸ Μεσολόγγιον· ὅ τι δ' ἐκεῖνος καὶ εἶδε καὶ ἤκουσεν ἐπεβεβαίονε τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀνάγκην πρακτικῶν μεθόδων διοικήσεως ἀντὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Βένθαμ. Ἐφάνη εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ ἔκδοσις ἐφημερίδων, ἣν συντόνως συνίστα ὁ μετ' αὐτοῦ συμπαριστάμενος Λέστερ Σταγχόουπ, ὁ ἀποκληθεὶς «τυπογραφικὸς συνταγματάρχης», ἔμελλε νὰ ἐξερεθίσῃ τὸν φατριασμὸν πολὺ μᾶλλον ἢ νὰ φωτίσῃ τὰ πνεύματα ἐκείνων ὅσοι ἠδύναντο νἀναγινώσκωσιν αὐτάς. Ἀλλ' ὁ Σταγχόουπ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑλβετοῦ δημοκρατικοῦ Μάγερ ἔκδοσιν τῆς πρώτης ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἐκδοθείσης ἑλληνικῆς ἐφημερίδος, ἂν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγα φύλλα ἐκδοθέντα πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐν Καλάμαις ὑπὸ τὸν τίτλον *Σάλπιγξ ἑλληνική*. Οὕτως ἐν μέσῳ τῶν τελμάτων τοῦ Μεσολογγίου ἔγεινε τῇ 31 Δεκεμβρίου 1822 διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν*[1] ἡ ἔναρξις τοῦ τύπου ἐκείνου, ὅστις εἶνε τῶν χαρακτηριστικωτάτων ἰδιοτήτων τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βίου. Ἀλλ' ὁ Βύρων δὲν ἔζησεν ἀτυχῶς, ὅπως ἴδῃ τὴν κατάπαυσιν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἐμφυλίου πολέμου, ὃν εἶχεν ἀποπειραθῇ νὰ καταστείλῃ, ἀποθανὼν τῇ 7 Ἀπριλίου 1829 ἐν Μεσολογγίῳ, ὅπου ἀναπαύεται μέχρι τῆς σήμερον ἡ καρδία αὐτοῦ. Εἶχεν ἀφιερώσει εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος τὸν χρόνον, τοὺς πόρους καὶ τέλος τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἡ δ' Ἑλλὰς

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

[1] Μέρος τοῦ πιεστηρίου τῆς ἐφημερίδος ταύτης φυλάσσεται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

οὐδέποτ' ἐλησμόνησε τὰς μεγάλας αὐτοῦ ὑπηρεσίας. Καὶ ὁ μὲν ἱστορικὸς Σπυρίδων Τρικούπης, ὢν καὶ αὐτὸς γέννημα τοῦ Μεσολογγίου, ἐξεφώνησεν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἐπικήδειον λόγον, ὅστις θεωρεῖται πρότυπον ἑλληνικῆς λογογραφίας. Ἀνδριάντες δ' ἱδρύθησαν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ, ὁδοὶ ὠνομάσθησαν ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἐν πολλαῖς ἀπομεμακρυσμέναις νήσοις, ἐν πολλοῖς ὀρεινοῖς χωρίοις γίνεται ἀκόμη λόγος περὶ τοῦ Βύρωνος ὡς εἰ εἶχεν ἀποθάνει χθὲς μόλις. Ἀποτελοῦσι δὲ ταῦτα πάντα εὐτυχῆ ἐξαίρεσιν τοῦ κυνικοῦ ἀξιώματος τοῦ λόρδου Σώλσμπαρυ, καθ' ὃ ἐν τῇ διεθνεῖ πολιτικῇ δὲν ὑπάρχει εὐγνωμοσύνη.

Ἀνδρέας Ζαΐμης.

Πρὶν ἢ δὲ λήξῃ τὸ ἔτος 1824 ἐξερράγη δεύτερος ἐμφύλιος πόλεμος, καθ' ὃν τὸ ἀγγλικὸν δάνειον ἀντὶ νἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἄμυναν καὶ μόνην διεσπαθήθη εἰς φατριαστικὰς ἀντιζηλίας. Ὁ δὲ πόλεμος τῶν προκρίτων οὗτος προεκλήθη ἐκ τῆς ἀντιπαθείας, ἣν ᾐσθάνθησαν οἱ Πελοποννήσιοι κατὰ Ἐκτελεστικοῦ, οὗ τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν προήρχοντο ἐκ τῶν ναυτικῶν νήσων καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἡγέται δὲ τῆς πελοποννησιακῆς φατρίας ἦσαν ὁ ἐκ Καλαβρύτων Ἀνδρέας Ζαΐμης, γόνος οἴκου παρασχόντος οὐκ ὀλίγους πολιτευτὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὁ ἐξ Αἰγίου Ἀνδρέας Λόντος, φίλος τοῦ Βύρωνος, ὅστις εἶχεν εὐωχηθῆ μετ' αὐτοῦ, ὅτε ἦσαν νέοι. Μετ' αὐτῶν δὲ συνέπραττεν ὁ ἐκ Γαστούνης τῆς Ἠλείας Γεώργιος Σισίνης ἢ Σεσίνης, οὗ τὸ ὄνομα δηλοῖ τὴν ἐκ Βενετῶν καταγωγήν, καὶ ὅστις ἀπὸ τῆς γείτονος Γλαρέντζης παίζων ἐπωνόμαζεν ἑαυτὸν «Δοῦκα τῆς Γλαρέντζης» καὶ διῃτᾶτο ἀνταξίως Τούρκου πασσᾶ. Ψυχὴ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἦτο ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, ὁ μέλλων πρωθυπουργὸς καὶ διπλωμάτης, γέννημα τοῦ χωρίου τῆς Ἠπείρου Συρράκου, ὅστις εἶχεν ἀρχίσει τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς ἰατρὸς τοῦ Μουχτάρ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, καὶ εἶχε διδαχθῆ τὸ πολιτεύεσθαι ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Ἰωαννίνων. Εἶχε δὲ ἤδη ὁ Κωλέττης μετάσχει τῆς ἐπαναστάσεως ἐνεργῶς. Καὶ δή, ἀφ' οὗ πρῶτον

παρώρμησεν εἰς ἀποστασίαν τὴν γενέτειραν, εἶχε γείνει ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ἰσχύοντος τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου. Ἀλλ᾽ ὁ πρώην ἰατρὸς ἐκεῖνος ἦτο πολιτευτὴς μᾶλλον ἢ στρατιώτης, καίτοι δὲ μικρᾶς ἠξιώθη φήμης ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν, ἡ ἀξία αὐτοῦ ἀνέδειξεν αὐτὸν μέλος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οὗ πρόεδρος ἦτο ὁ Κουντουριώτης. Τὴν ἀρχὴν δὲ ταύτην κατέχων κατώρθωσε διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ νὰ συντρίψῃ τοὺς ἀποστατήσαντας προκρίτους. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης, ὅςτις εἶχε προςέλθει εἰς αὐτοὺς ἐφυλακίσθη ἐν Ὕδρᾳ, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Πᾶνος ἐφονεύθη, ὁ Ζαΐμης καὶ ὁ Λόντος ἀπέδρασαν διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, καὶ ὁ Γεώργιος Σισίνης φυγὼν εἰς Ζάκυνθον δὲν ἔγεινε δεκτὸς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων. Οὕτως ὁ πόλεμος τῶν προκρίτων ἐπερατώθη διὰ τῆς τελείας αὐτοῦ ἀποτυχίας.

Γεώργιος Σισίνης.

Καθ᾽ ὃν δὲ χρόνον οἱ Ἕλληνες ἡγέται ἀντηγωνίζοντο πρὸς ἀλλήλους ἐνεφανίσθη ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ὕδασι νέος φοβερὸς ἐχθρός. Ὁ Μαχμοὺτ Β΄, βλέπων τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ ὅπως ἀντιμετωπίσῃ μονομερῶς τοὺς ἀποστάτας, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ὑποτελοῦς πασσᾶ τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ Ἀλῆ, Ἀλβανοῦ, ὅςτις ἐκ τῆς καπνεμπορίας ἐν τῇ πατρίῳ Καβάλλᾳ εἶχεν ἀναρριχηθῆ εἰς τὸ ἀξίωμα νέου Φαραώ. Εἶχε δὲ ἤδη ὁ Μαχμοὺτ μεταχειρισθῆ αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Βαχαβιτῶν, ὀπαδῶν νέας αἱρέσεως τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Τώρα δ᾽ ἐξητήσατο παρ᾽ αὐτοῦ νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν πρὸς καθυπόταξιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ διώρισε πασσᾶν τῆς Πελοποννήσου τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰβραΐμ. Ἀλλὰ πρὸ πάσης ἄλλης ἐπιχειρήσεως ἀπεφασίσθη ἡ συντριβὴ τῶν ἐπαναστατῶν τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Κάσου. Καὶ τὰ μὲν μικρὰ Ψαρὰ εἶχον ἀποκτήσει παγκόσμιον

φήμην ὡς φυτώριον εὐθαρσῶν καὶ ἐμπείρων ναυτίλων, ἡ δὲ Κάσος εἶχε χρησιμεύσει ὡς ὁρμητήριον πρὸς συντήρησιν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης. Ἀμφότεραι δ᾿ αἱ προκαταρκτικαὶ αὗται ἐπιχειρήσεις ἐξετελέσθησαν ἐπιτυχῶς. Ὁ μὲν ἀλβανικὸς στρατὸς τοῦ πασσᾶ τῆς Αἰγύπτου ἐξετέλεσε νυκτερινὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς τραχείας Κάσου, ἐφόνευσε τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς πρεσβύτιδας καὶ ἀπήγαγεν εἰς δουλείαν τὰς νεαρὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία. Οἱ δὲ Τοῦρκοι στρατιῶται τοῦ καπετὰν πασσᾶ σχεδὸν παντελῶς ἐξωλόθρευσαν τοὺς ἄρρενας οἰκήτορας τῶν Ψαρῶν, αὐξηθέντας ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ὑπὸ τῶν ἐκ Χίου προσφύγων, ἑκατοντάδες δὲ κεφαλῶν καὶ ὤτων τῶν σφαγέντων ἐξετέθησαν μετὰ πομπώδους ἐπιγραφῆς εἰς θέαν τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἱ δ᾿ ἐπιζήσαντες ἔφυγον εἰς τὴν Αἴγιναν, τὰς Σπέτσας καὶ τὴν Σύρον, ἔνιοι δ᾿ αὐτῶν ἵδρυσαν ἐν ᾗ θέσει ἔκειτο ἡ ἀρχαία Ἐρέτρια ἀποικίαν, ἣν ἐκάλεσαν Νέα Ψαρά. Εἰς τὰ δύο ταῦτα κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κατενεχθέντα ἀλλεπάλληλα τραύματα ἐπηκολούθησε σειρὰ ὅλη ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες ἐπεβράδυναν τὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἄφιξιν τοῦ Ἰβραῒμ. Κατὰ δὲ τὸν πλοῦν ὁ Ἰβραῒμ προσωρμίσθη εἰς τὴν Σοῦδαν· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνάγκην νἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Κρήτην, ἐπειδὴ ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις εἶχε κατασταλῆ κατ᾿ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἕνεκα τῆς εἰσορμήσεως τοῦ ἐξ Αἰγύπτου στρατοῦ καὶ τῆς ἐκ νέου ἀναφανείσης φιλοδοξίας τῶν Σφακιανῶν. Ὁ Τομπάζης εἶχεν ἐγκαταλίπει τὴν νῆσον, καὶ ἐν μέσῳ φρικτῶν ὠμοτήτων, οἷα ἡ ἀπόπνιξις ἑκατοντάδων Χριστιανῶν διὰ καπνοῦ ἔν τινι σπηλαίῳ, ἡ κρητικὴ ἐξέγερσις εἶχεν ἐκπνεύσει τὸ θέρος τοῦ 1824. Οὕτως ὁ Ἰβραῒμ ἠδυνήθη νὰ συνεχίσῃ τὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον πλοῦν. Διὰ δὲ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἄλλοτε βενετικὴν ἀποικίαν Μεθώνην τῇ 12 Φεβρουαρίου 1825 ἤρχισεν ἡ δευτέρα φάσις τοῦ πολέμου.

Ἡ πρώτη δ᾿ ἐνέργεια τοῦ Ἰβραῒμ ἐστράφη κατὰ τῶν δύο φρουρίων τῶν δεσποζόντων τοῦ κόλπου τοῦ Ναβαρρίνου, τοῦ Νεοκάστρου κατὰ τὸν νότιον εἴσπλουν καὶ τοῦ Παλαιοκάστρου κατὰ τὸν βόρειον. Ἀλλὰ κατέστη πρόδηλον, ὅτι ἡ κλεὶς τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἡ νησὶς Σφακτηρία, ἥτις κεῖται δίκην τεραστίας φαλαίνης ἔναντι τοῦ κόλπου καὶ τὴν ἐσχάτην ὥραν εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου δι᾿ ἐκλεκτοῦ στίφους μαχητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐκ Πεδεμοντίου φιλλέλην κόμης Σανταρόζας, ὅστις ἐξορισθεὶς ἕνεκα τῶν ἀποπειρῶν αὐτοῦ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς ἰδίας πατρίδος εἶχεν

ἔλθει, ὅπως ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Μία δ' ὥρα ἤρκεσε πρὸς ἅλωσιν τῆς ἱστορικῆς ταύτης νήσου, ἥτις πρὸ εἴκοσι καὶ τριῶν ἑκατονταετηρίδων εἶχε παραστῇ μάρτυς τῆς ἥττης τῶν Σπαρτιατῶν, ἣν ἀπηθανάτισεν ὁ κάλαμος τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ δὲ Ἰταλὸς ἱστορικὸς τῆς νέας ἐν Σφακτηρίᾳ μάχης δὲν ἠδυνήθη μὲν ν' ἁμιλληθῇ πρὸς τὴν τέχνην τοῦ μεγάλου Ἕλληνος συγγραφέως, ἀλλὰ τοὐλάχιστον εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ φίλου αὐτοῦ καὶ συμπολίτου Σανταρόζα ἥρωα ἀντάξιον νὰ ταχθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν οἱουδήποτε Σπαρτιάτου. Καίπερ τραυματισθεὶς ὁ Σανταρόζας ἠρνήθη νὰ ὑποκύψῃ, καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ ὁμοῦ μετὰ τῆς τοῦ Ὑδραίου Τσαμαδοῦ, τοῦ πεσόντος μετ' αὐτοῦ, συνδέεται διὰ παντὸς μετὰ τοῦ κόλπου τοῦ Ναβαρρίνου. Καὶ μνημεῖον μὲν ἐγερθὲν αὐτόθι εἰς αὐτὸν διασώζει τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ, μετὰ δὲ ἑβδομήκοντα καὶ δύο ἔτη ὁ ἡρωισμὸς τοῦ Σανταρόζα ἐνέπνευσεν ἄλλον τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ, τὸν Ἀντώνιον Φράττην, πεσόντα ἐν τῇ ἀτυχεῖ μάχῃ τοῦ Δομοκοῦ. Ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος κατώρθωσε νὰ σωθῇ μετὰ δυσκολίας. Ἡ ἅλωσις τῆς Σφακτηρίας ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς συνθηκολογίας τοῦ τε Νεοκάστρου καὶ τοῦ Παλαιοκάστρου. Τὰς δὲ ἀτυχίας ταύτας ἐξεδίκησε μόνον ἡ ὑπὸ τοῦ Μιαούλη ἐν Μεθώνῃ καταστροφὴ μέρους τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ ἀπώλεια τοῦ Ναβαρρίνου συνεπέφερε τοὐλάχιστον ἓν ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα, τὸ ὅτι ἔπεισε τὸ Ἐκτελεστικὸν περὶ τῆς ἀνάγκης ὁμονοίας. Ὁ Κουντουριώτης εἶχεν ἐπιδείξει τοιαύτην ἔλλειψιν δραστηριότητος ἐν ταῖς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς ἄμυναν τῆς σπουδαίας ἐκείνης θέσεως, ὥστε ἀπέβη αἰσθητὸν, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ὤφειλε νὰ τύχῃ τῆς ἀμύνης τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἐδόθη ἀμνηστία εἰς τοὺς ἡττημένους τοῦ τελευταίου ἐμφυλίου πολέμου, καὶ οἱ ἐξόριστοι πρόκριτοι ἀνέλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου.

Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν αἱ ἐπιτυχίαι τῶν Αἰγυπτίων. Ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Παπαφλέσσας, ὅςτις εἶχεν ὑπάρξει ὁ δραστηριώτατος τῶν ἑταίρων τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλ' ὃν ἡ εὐψυχία καὶ τὸ ἄστατον τοῦ βίου εἶχον ἀναδείξει τὸν Ἀλκιβιάδην τῆς ἐπαναστάσεως, κατενικήθη μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν εἰς Μανιάκη· ὁ Κολοκοτρώνης ἡττήθη ἐν τοῖς στενοῖς τοῦ Μακρυπλαγίου, τοῦ θεάτρου πολλῶν μαχῶν· ὁ δὲ Ἰβραῒμ παρὰ τὴν ἧτταν αὐτοῦ παρὰ τοὺς Μύλους τῆς Λέρνης

ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὥδευσε πρὸς τὸ Ναύπλιον, ὅπερ ἦτο τότε ἡ ἕδρα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλ' οἱ Αἰγύπτιοι ἠδυνάτουν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τοῦ ὀχυροῦ ἐκείνου φρουρίου· διὸ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Τρίπολιν, ἐκεῖθεν δὲ νικήσαντες καὶ πάλιν τὸν Κολοκοτρώνην, προεχώρησαν δῃοῦντες τὴν Πελοπόννησον διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, καὶ ὁ Ἰβραῒμ ἔλαβε τὴν διαταγὴν νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ παραστῇ εἰς τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἡρωικώτατον τῶν ἐπεισοδίων τοῦ ὅλου πολέμου.

Ὁ Ῥεσὶτ πασσᾶς, ὁ νικητὴς τοῦ Πέτα, εἶχεν ἀρχίσει τὴν πολιορκίαν ταύτην ὑπερμεσοῦντος τοῦ Ἀπριλίου, ἀλλὰ μόνον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου κατὰ τὸν Ἰούλιον αἱ πρόοδοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε νὰ προβῇ εἰς πρότασιν ὅρων πρὸς τοὺς πολιορκουμένους. Ἀλλ' αἱ προτάσεις αὐτοῦ ἀπερρίφθησαν, καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διέλυσε τὰ τουρκικὰ πλοῖα, ἦρε τὸν κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμὸν καὶ ἤγαγεν εἰς ἐπανάληψιν τοῦ ἐπισιτισμοῦ τῆς πόλεως. Θὰ ἦτο δὲ κατορθωτὸν τότε, ἐπειδὴ οἱ πολιορκηταὶ εἶχον ἀποβάλει τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης, νἀποκόψωσι τὴν κατὰ γῆν ἐπικοινωνίαν αὐτῶν. Ἀλλά, καίτοι ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης παρεκώλυσέ τινας τῶν ἐπικουριῶν αὐτῶν, οἱ ἡγέται τῶν ἐπαναστατῶν ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὀλίγα ἔπραξαν πρὸς διάσωσιν τοῦ Μεσολογγίου. Τούτων ὁ περιφανέστατος, ὁ Ὀδυσσεύς, εἶχε τύχει τρομεροῦ θανάτου. Ὁ ἄλλοτε εὐνοούμενος ἐκεῖνος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ εἶχεν ἐξεγείρει ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐμηχανᾶτο νὰ λάβῃ χάριν ἑαυτοῦ ἐπαρχίαν τινὰ παρὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐφαίνοντο ἐκτιμῶντες εὐλόγως τὴν δεξιότητ' αὐτοῦ πολὺ πλέον τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Τέλος δ' ἐπιταθεισῶν τῶν ὑπονοιῶν, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ εἰς τὸν Γκούραν, τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ ὑπασπιστήν. Ὁ πρότερον κύριος τῶν Ἀθηνῶν ἐσύρθη εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐν μέσῳ τῶν ἀρῶν τῶν Ἀθηναίων καὶ καθείρχθη ἐντὸς τοῦ φραγκικοῦ πύργου, ὅστις ἵστατο τότε πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τῆς κοινῶς καλουμένης Ἀπτέρου. Ἐκεῖ δὲ τῇ 4 Ἰουλίου εὑρέθη κείμενον κάτωθεν τοῦ πύργου τὸ πτῶμα αὐτοῦ, πεσόντος θύματος οὐχὶ πτώσεως, καθ' ἃ διετείνοντο, ἀλλὰ τῆς χειρὸς τοῦ φρουροῦ αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν πύργος καὶ ὁ προμαχὼν ἐφ' οὗ ἦτο ἐκτισμένος ἐξέλιπον ἔκτοτε· ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρήτσου κατέχει μέχρι καὶ τοῦ νῦν ἐξαίρετον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πόλεως, ἣν ἄλλοτε εἶχε κυβερνήσει, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου προτομὴ

αὐτοῦ ἵσταται νῦν ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ τῆς Γραβιᾶς, ὅπερ εἶχε μεταβάλει εἰς νέας Θερμοπύλας, ἐπιτελέσας κατόρθωμα ὅλως ἀντίθετον τῶν περὶ προδοσίας αὐτοῦ ὑπονοιῶν. Ὁ δ' ἐπ' ἀδελφῇ Ἄγγλος αὐτοῦ γαμβρὸς Τρελώνης διέτριψεν ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ Κωρυκείῳ ἄντρῳ, τῷ ἀσύλῳ τοῦ Ὀδυσσέως, ὅπου δύο Ἄγγλοι τυχοδιῶκται ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τὸν φίλον ἐκεῖνον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας Shelley.

Ἡ ἄφιξις τοῦ Ἰβραὶμ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου περιέπλεξεν ἐκ νέου τὰ τῆς πολιορκίας. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1826 ἐσυνθηκολόγησε τὸ Ἀνατολικόν, κείμενον ἐπὶ νησῖδος τῶν τελμάτων, ὅπερ εἶχεν ἀποκρούσει προτέραν τινὰ ἐπίθεσιν. Ἡ δὲ ἀπώλεια τοῦ προτειχίσματος ἐκείνου τοῦ Μεσολογγίου ἤγαγε τὸν σὶρ Φρειδερῖκον Ἄδαμ, ὅςτις τῷ 1824 εἶχε διαδεχθῇ τὸν Μαῖτλανδ ὡς λόρδος ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων, νὰ προςφέρῃ τὴν μεσολάβησιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, καθ' ἃ ὁμοίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἀκάμπτων ἀμυντόρων τοῦ Μεσολογγίου παράγγελμα τῶν πολιορκητῶν περὶ παραδόσεως. Ἐν τούτοις δ' ἤρχισαν ἐπιλείπουσαι αἱ τροφαί, οὕτω δὲ μόνη ἐλπὶς ἀπέμεινεν ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς βοήθειαν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ὅτε πράγματι ἐπανῆλθεν ὁ Μιαούλης, δὲν κατώρθωσε νὰ εἰςπλεύσῃ εἰς τὰ βαθῆ πλησίον τοῦ Μεσολογγίου ὕδατα καὶ ὑπεχώρησε πρὸ τοῦ πολὺ ὑπερτέρου ἐχθρικοῦ στόλου. Οὐδὲν λοιπὸν ὑπελείπετο ἄλλο εἰς τὴν φρουρὰν ἢ νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ παραδόσεως ἢ ἐξόδου. Προετίμησαν δὲ τὴν ἔξοδον, καὶ τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου μετὰ τὴν διὰ σημείων συνεννόησιν μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη, ὅςτις ἔμελλε νὰ προςβάλῃ τὴν ὀπισθοφυλακὴν τῶν προςκυνητῶν, ἑπτακιςχίλιοι περίπου ἄνδρες, γυναῖ-

Ὀδυσσεὺς Ἀνδρῆτσος.

κες καὶ παιδία παρεσκευάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἔξοδον διὰ τῶν τάξεων τῶν Μουσουλμάνων. Μόνοι δὲ τριςχίλιοι αὐτῶν ἦσαν μαχηταί, οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐννεακιςχιλίων τῶν ἀποτελούντων τὸ ὅλον τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἦσαν παρὰ πολὺ γηραιοί, παρὰ πολὺ ἀσθενεῖςἢ παρὰ πολὺ προςηλωμένοι εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν οἰκίαν ἢ ὥςτε νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτήν. Καὶ αἱ μὲν γυναῖκες ἔφερον ἀμφίεσιν ἀνδρικήν, τὰ δὲ παιδία τὰ δυνάμενα νὰ μεταχειρισθῶσι πιστόλας ἦσαν ὡπλισμένα· οἱ δ' ἐναπομείναντες ἀνετίναξαν ἑαυτοὺς ἔν τινι ἠρειπιωμένῳ ἀνεμομύλῳ καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἀποθήκῃ πυρίτιδος. Ἀτυχῶς Βούλγαρος αὐτόμολος προέδωκε τὴν ἐπικειμένην ἔξοδον εἰς τὸν ἐχθρόν, ὅςτις διὰ τοῦτο προέλαβε νὰ προβῇ εἰς παρασκευάς. Καὶ δὴ ἱκανὴν ὥραν μετὰ τὴν διάβασιν τῆς τάφρου ἡ φρουρά, διοικουμένη ὑπὸ τοῦ Νότη Βότσαρη, τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα καὶ τοῦ Μακρῆ, ἀνέμεινεν ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν πολεμίων μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Καραϊσκάκη· ἔπειτα δέ, ἐπειδὴ οὐδὲ σημεῖον προςεγγίσεως αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀκόμη, ὥρμησαν κραυγάζοντες *ἐμπρὸς* ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν, ἐφόνευσαν τοὺς πυροβολητάς, καὶ προεχώρησαν εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πεδίον. Ἀλλ' ὁ ὄπισθεν αὐτῶν λαός, καταληφθεὶς ὑπὸ πανικοῦ, ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ *ὀπίσω* καὶ ἔφυγεν ἐν συγχύσει εἰς τὴν πόλιν. Οἱ διαφυγόντες τὰς τάξεις τῶν πολιορκητῶν περιέπεσον εἰς ἐνέδραν Ἀλβανῶν, καὶ οἱ ἐπιζήσαντες ἔφθασαν μετὰ δυςκολίας εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Καραϊσκάκη. Τὴν δὲ πρωΐαν τῆς ὑστεραίας εἰςῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὁ στρατὸς τοῦ Ἰβραΐμ, μόνον ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν ἐναπομεινάντων, οἵτινες ἀντέταξαν ἀντίστασιν ἀπεγνωσμένην καὶ προετίμησαν νἀνατινάξωσι τὰς ἀποθήκας τῆς πυρίτιδος μᾶλλον ἢ νὰ

Κίτζος Τζαβέλλας.

Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου κατὰ σύγχρονον λιθογραφίαν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολ. εταιρείας.

περιπέσωσιν εἰς τοὺς ἐχθροὺς ζῶντες. Ὑπολογίζεται δὲ, ὅτι ἐκ τρισχιλίων περίπου αἰχμαλώτων ἐπέζησαν περὶ τοὺς δισχιλίους, οἵτινες καὶ ἐξήγγειλαν τὴν διήγησιν τῆς μεγάλης ἐξόδου. Μεταξὺ δὲ τῶν πεσόντων ὑπῆρξαν ὁ Μάγερ, ὁ ἐκδότης τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν*, καὶ ὁ φιλόπατρις εὐπατρίδης τῶν Πατρῶν Παπαδιαμαντόπουλος. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι καὶ ἄλλοι ὅμοιοι πρὸς αὐτοὺς ἐπέχυσαν ἐπὶ τῆς μικρᾶς αἰτωλικῆς πόλεως τῶν ἁλιέων φήμην, ἥτις μέλλει νὰ διαρκέσῃ ἐφ᾽ ὅσον καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἕκαστον δ᾽ ἐνιαυτὸν πανηγυρικὴ πομπὴ τῶν κατοίκων ἀπομνημονεύει τὴν ἡρωικὴν ἔξοδον, καὶ ἡ δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου κατέλαβε θέσιν ἐξαίρετον μεταξὺ τῶν περιωνύμων ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολιορκιῶν.

Μετὰ δὲ τὴν πτῶσιν τῆς πολυεράστου ταύτης πόλεως οἱ δύο πασσάδες ἐχωρίσθησαν. Καὶ ὁ μὲν Ἰβραῒμ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς δήωσιν αὐτῆς, ὁ δὲ Ῥεσὶτ ἔμεινεν, ὅπως συμπληρώσῃ τὴν εἰρήνευσιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ νέα τροπή, ἣν εἶχε λάβει ὁ πόλεμος ἀπὸ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Αἰγυπτίων, κατέστησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπιθυμητὴν τὴν εἰρήνην ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι δὲν ἔμελλον νἀποβάλωσι κατ᾽ οὐσίαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τὴν κτηθεῖσαν διὰ συνεχῶν πενταετῶν ἀγώνων. Ἐξωτερικαὶ δυσκολίαι, ἅμα δὲ καὶ ἐμφύλιοι διενέξεις εἶχον πείσει πολλοὺς αὐτῶν, ὅτι εἶχον ἀνάγκην τῆς προστασίας ξένης τινὸς μεγάλης δυνάμεως. Ἀλλὰ μία μὲν φατρία ηὐνόει τὴν Ῥωσίαν, ἄλλη δὲ ὑπεδείκνυεν ὡς ὑποψήφιον τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τὸν Γάλλον δοῦκα τοῦ Νεμορσίου (Nemours), τρίτη δέ τις ἐπεθύμει, ὅπως σύμπασα ἡ χώρα τεθῇ, καθ᾽ ἃ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας· τὴν πρότασιν δὲ ταύτην ἀπεδέχθη πράγματι ἡ ἐν Ναυπλίῳ συνέλευσις τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825. Ἡ πρᾶξις δ᾽ αὕτη ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τοῦ Γεωργίου Κάνιγγος, τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ ὁ νέος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Στράτφορδ Κάνιγγ, πλέων εἰς τὴν ἕδραν αὐτοῦ, συνηντήθη μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐν Ὕδρᾳ, ὅπως συζητήσῃ τοὺς ὅρους τῆς ἀγγλικῆς μεσολαβήσεως. Ἡ δὲ συνέλευσις ἀνέθηκεν ὡρισμένως εἰς τὸν πρέσβυν νὰ διαπραγματευθῇ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, συμπεριλαμβανομένης τῆς Κρήτης, ἐπὶ τῇ βάσει ὑποφόρου αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἐν τούτοις δ᾽ ὁ δοὺξ τοῦ Οὐέλλιγκτων ἔπεισε τὸν νέον τσάρον Νικόλαον Α´ νὰ ἐπικυρώσῃ τῇ 23 Μαρτίου 1826 τὴν ὑπογραφὴν πρωτοκόλλου ἀποσκοποῦντος εἰς τὴν χάριν

τῶν Ἑλλήνων ἐπίτευξιν τοῦ ἀποκλειστικοῦ δικαιώματος τῆς διοικήσεως τῶν καθ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς πληρωμῆς ἐνιαυσίου φόρου εἰς τὴν Πύλην. Τοῦτο δ' ὑπῆρξε τὸ πρῶτον πραγματικὸν διπλωματικὸν διάβημα τῶν δυνάμεων περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ δὲ θέρος τοῦ 1826 ὁ Ῥεσὶτ ἐστράτευσεν ἀπὸ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν ἄλλην σπουδαίαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν. Τῇ δὲ 3 Αὐγούστου ἐκυρίευσε τὸ ἄστυ δι' ἐφόδου, ἀναγκάσας τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἧς φρούραρχος ἦτο τότε ὁ Γκούρας. Καὶ ἔγεινε μὲν ἀπόπειρα ἀνακτήσεως τοῦ ἄστεως ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη, ὃν τὸ νεωστὶ ἐκλεχθὲν Ἐκτελεστικόν, προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, εἶχε διορίσει ἀνώτατον ἀρχηγὸν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, καὶ ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου, πεπειραμένου Γάλλου ἀξιωματικοῦ, εἰς ὃν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀναθέσει τὴν διοργάνωσιν τακτικοῦ σώματος. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίκουρον ταύτην στρατιὰν ἐν Χαϊδαρίῳ, οὐ μακρὰν τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου, καὶ προέβησαν εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καθ' ἃ εἶχε πράξει ὁ Μοροζίνης πρὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἐτῶν, καὶ εἰς τὴν ὑπονόμευσιν τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἡ δὲ θέσις τῆς φρουρᾶς ἐφαίνετο ἀπεγνωσμένη, ὅτε ὁ

Φαβιέρος.

ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐφονεύθη ὑπὸ σφαίρας κατὰ τὴν νυκτερινὴν αὐτοῦ περιπολίαν. Ἀλλ' ὁ Κριεζώτης, τολμηρὸς ἀρχηγὸς ἀτάκτων, κατώρθωσε νὰ διασχίσῃ τὰς τουρκικὰς τάξεις καὶ νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπου ἠκολούθησεν αὐτὸν ὁ Φαβιέρος μετ' ἀξίων λόγου δυνάμεων τῇ 1 Δεκεμβρίου. Ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ηὔξησε τὰς δυςκολίας τῆς διατροφῆς, ἐπειδὴ ὁ ἱερὸς βράχος ἦτο ἤδη κατάμεστος, καὶ παρὰ τὴν ἔκδοσιν σουλτανικοῦ φιρμανίου, ἐπιτευχθέντος ὑπὸ τοῦ Στράτφορδ Κάνιγγος, ὅπερ ἀπηγόρευε τὸν βομβαρδισμὸν τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὁ ὄροφος τοῦ Ἐρεχθείου κατέρρευσε καὶ συνέθαψεν ἐντὸς τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ τὴν χήραν τοῦ Γκούρα καὶ πολλὰς ἄλλας Ἀθηναίας. Ἐν τούτοις δ' ἔγειναν ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας. Ὁ στρατηγὸς Γόρδων, ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς ἐπαναστάσεως, κατέλαβε τῇ 24 Ἰανουαρίου 1827 τὸν κλασικὸν λόφον τῆς Μουνιχίας· ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ συνταγματάρχης Βούρβαχης, Κεφαλλὴν προϋπηρετήσας ἐν τῷ γαλλικῷ στρατῷ, προςήγγισεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν νοτιοδυτικῶν. Ἀλλ' ἡ συμπεφωνημένη ἐπίθεσις ἀπέτυχεν, ὁ Βούρβαχης ἐφονεύθη ἐν τῇ πεδιάδι πλησίον τοῦ Καματεροῦ, τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ σταλείσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ Γόρδων ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄμυναν τῆς Μουνιχίας. Οὐδ' ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος ὁ συνταγματάρχης Χάϊδεκ, ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου, τοῦ θερμοῦ ἐκείνου φίλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἔν τινι ἐκστρατείᾳ κατὰ τὸν Ὠρωπόν. Ἡ ἐκστρατεία ἀνετέθη τότε εἰς δύο διακεκριμένους Ἄγγλους ἀξιωματικούς, τὸν λόρδον Κόχραν, ὅςτις εἶχεν ὑπηρετήσει ἐν τῇ νοτίῳ Ἀμερικῇ, καὶ τὸν σὶρ Ῥιχάρδον Τσώρτς, ὅςτις εἶχεν ἀγωνισθῇ ἐν Αἰγύπτῳ, Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς Ἰονίοις νήσοις, ὅπου εἶχε τραυματισθῇ ἐν Λευκάδι καὶ γνωρίσας τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ἄλλους Ἕλληνας ἀρχηγοὺς εἶχεν ἀξιωθῇ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν. Καὶ δὴ τὸ ἔαρ τοῦ 1827 ἀνετέθη εἰς μὲν τὸν Κόχραν ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων, εἰς δὲ τὸν Τσώρτς ἡ τῶν κατὰ γῆν. Ἀμφότεροι δὲ συνεκέντρωσαν τὰς ἀποπείρας αὐτῶν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὅπου συνέπραττε μετ' αὐτῶν ὁ Καραϊσκάκης.

Τρεῖς δ' ἀλληλοδιάδοχοι συμφοραὶ συνεδέθησαν πρὸς τὴν πορείαν τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων. Καὶ εἰς μὲν λαμπρὰν προςβολὴν τῶν περὶ τὸν Πειραιᾶ τουρκικῶν θέσεων ἐπηκολούθησεν ἡ σφαγὴ τῶν Ἀλβανῶν τῶν παραδοσάντων τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σπυρί-

δωνος ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει διασώσεως τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ἐν δ᾽ ἀκολούθῳ ἀψιμαχίᾳ ὁ Καραϊσκάκης, ὅστις ἦτο, καθ᾽ ἃ ἔλεγεν αὐτὸς, τὴν μὲν μίαν ὥραν ἄγγελος, τὴν δὲ ἄλλην διάβολος, ἀλλὰ τελευταῖον μᾶλλον ἄγγελος ἢ διάβολος, ἐτραυματίσθη καιρίως τῇ 23 Ἀπριλίου ἐν Φαλήρῳ ἐκεῖ ὅπου κεῖται τὸ μνημεῖον αὐτοῦ, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ συνεξέλιπεν εἷς τῶν δημοτικωτάτων ἡγετῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὴν δ᾽ ὑστεραίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ σὶρ Ῥιχάρδος Τσῶρτς ὑπέστη δεινὴν ἧτταν ἐν Φαλήρῳ, ἀναγκάσασαν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἐν Μουνιχίᾳ θέσιν αὐτοῦ. Οὕτως ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγκατελείπετο εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς τύχην, καὶ τῇ 24 Μαΐου ὑπεγράφη ἡ συνθηκολογία τῶν ἐπ᾽ αὐτῆς Ἑλλήνων. Μαρμαρίνη δὲ πλὰξ ἐν τῷ Ὠδείῳ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ἀπομνημονεύει τὴν ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου ἄμυναν. Μετὰ πενταετῆ κατοχὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ δεκάμηνον πολιορκίαν ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ *κάστρον* τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθε καὶ πάλιν, καὶ δὴ τότε τὸ ὕστατον, εἰς τὴν κυριότητα τοῦ σουλτάνου. Ἡ σύμπασα ἠπειρωτικὴ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποταχθῆ, καὶ ἡ ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε συμπληρώσει ὅ τι εἶχεν ἀρχίσει διὰ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ πρὸς εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος ἕνα μῆνα μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ῥωσία ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην τῆς 24 Ἰουνίου.

Γεώργιος Καραϊσκάκης.

Καθ᾽ ὃν χρόνον οἱ Τοῦρκοι ἐπολιόρκουν τὰς Ἀθήνας οἱ Ἕλληνες πολιτευταὶ εἶχον συγκαλέσει τρίτην Ἐθνικὴν συνέλευσιν εἰς Δαμαλᾶ, τὸ γραφικὸν χωρίον, ὅπου εἶχεν ὑπάρξει φραγκικὴ βαρωνεία ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις, τὸ κείμενον ὅπου ἡ ἀρχαία Τροιζὴν,

ἧς τὸ ὄνομα φέρει ἡ συνέλευσις ἐκείνη. Ἡ ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ συνάντησις τῶν δύο ἀντιπάλων φατριῶν, τῆς περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ἐν Ἑρμιόνῃ, τῷ σημερινῷ Καστρίῳ, ἀντιπολιτεύσεως, ὠφείλετο εἰς τὸν λόρδον Κόχραν, ὅστις συνεβούλευσε τοὺς περὶ τὸν Κολοκοτρώνην νἀναγνώσωσι τὸν πρῶτον Φιλιππικὸν τοῦ Δημοσθένους καὶ ἀκολουθήσωσι τὰς ἐν αὐτῷ περιεχομένας συμβουλάς. Ἐκεῖ δὲ, ἐν ποιητικῷ λεμονῶνι, ὅστις ἀπετέλεσε τὴν ἕδραν τοῦ κοινοβουλίου, ἡ συνέλευσις ἐξέλεξε τῇ 2 Ἀπριλίου τὸν κόμιτα Ἰωάννην Καποδίστριαν ἐπὶ ἑπταετίαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἔμελλε νὰ περιλάβῃ ἁπάσας τὰς ἐπαρχίας ὅσαι εἶχον δράξει τὰ ὅπλα. Μέχρι δὲ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἔμελλε νὰ κυβερνᾷ τὴν χώραν τριμελὴς ἐπιτροπεία, ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις ἔμελλεν ἔπειτα νὰ ὑπάρξῃ ὁ φονεὺς τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ Μιλαΐτου καὶ τοῦ Νάκου, ἁπάντων ἀνδρῶν ὀλίγον γνωστῶν καὶ ἀπείρων. Προῆλθε δ' ἡ ἐκλογὴ τοῦ Καποδιστρίου ἐκ τῆς ῥωσοφίλου φατρίας, ἧς ἡγέτης ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, βοηθουμένης ὑπὸ τῶν φιλογάλλων, ὧν ἡγοῦντο ὁ Κωλέττης καὶ ὁ Κουντουριώτης, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ ἀντιζηλία τοῦ Καρόλου Ι' πρὸς τὸν οἶκον τῆς Αὐρηλίας (Orleans) εἶχε καταστήσει ἀδύνατον τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ δουκὸς τοῦ Νεμοροσίου. Ἡ δὲ γενομένη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκλογὴ, καίπερ εἰς πολλοὺς ἀπαρέσασα, εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ πολλὰ τὰ ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ δὴ ὁ Καποδίστριας ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ζώντων Ἑλλήνων διπλωματῶν, εἶχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ τσάρου, ἦτο δεδοκιμασμένος πατριώτης. Ἀλλ' οἱ μεγάλοι διπλωμάται εἶνε σπανίως δημιουργικοὶ πολιτευταὶ, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ φιλοπατρία ἀπόλλυσι τὴν πρακτικὴν ἀξίαν παρ' ἀνδρὶ, ὅστις ἕνεκα μακρᾶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀπουσίας ἀπέβαλε τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς οἰκείας χώρας. Καὶ ἐγίνωσκε μὲν ὁ Καποδίστριας τὰς Ἰονίους νήσους, ἀλλ' ἠγνόει τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ κοινωνία ἦτο λίαν διάφορος τῆς τῆς Κερκύρας. Γεννηθεὶς ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας, οὐδὲ νὰ γράψῃ ὀρθῶς τὴν ἑλληνικὴν ἠδύνατο. Ἀλλ' ἦτο τίμιος· ἦτο ἐνδεδειγμένος· καὶ αὐτοὶ οἱ Ἄγγλοι, ἄνδρες οἷοι ὁ Κόχραν, ὁ Τσῶρτς καὶ ὁ Ἅμιλτων, ἀνεγνώριζον, ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος. Πράγματι πᾶς φίλος τῆς Ἑλλάδος ἔβλεπεν, ὅτι ἐκεῖνο οὗ ἐστερεῖτο ἡ χώρα ἦτο ἡ ὁμόνοια, ὁ δὲ Κερκυραῖος κόμις ἐφαίνετο ὁ μόνος χρήσιμος ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτὴν τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ τὰ πράγματ' ἀπέδειξαν, ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἔφερε τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν·

Εἰς δὲ τὴν ὁμόφρονα ὑπὸ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν φατριῶν ἐκλογὴν τοῦ Καποδιστρίου ἐπηκολούθησε ταχέως ἡ ὁμοφωνία τῶν τριῶν δυνάμεων, ἃς ηὐνόει ἑκάστη αὐτῶν. Τῇ 24 Ἰουνίου 1827 ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ῥωσία ὑπέγραψαν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην, δι᾽ ἧς ἀνελάμβανον νὰ μεσολαβήσωσι μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας καὶ νὰ ἐπιδιώξωσιν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἄμεσον ἀνακωχήν. Ὑπόφορος αὐτονομία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου ὡρίζετο ὡς ὁ τύπος τοῦ ἱδρυθησομένου νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Διὰ προςθέτου δὲ ἄρθρου ἐλαμβάνετο πρόνοια, ὅπως ἐν περιπτώσει, καθ᾽ ἣν ἡ Πύλη δὲν ἀπεδέχετο τὴν μεσολάβησιν αὐτῶν ἐντὸς μηνός, αἱ δυνάμεις ἔμελλον νὰ συνδέσωσι προξενικὰς σχέσεις μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ προλάβωσι κατὰ τὸ δυνατὸν πᾶσαν σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων «ἀλλὰ χωρὶς νὰ μετάσχωσιν ὁπωςδήποτε τῶν ἐχθροπραξιῶν». Ὁδηγίαι δ᾽ ἐστάλησαν εἰς τοὺς ναυάρχους τῶν τριῶν δυνάμεων, καὶ ὁ ναύαρχος Κόδριγκτων προέβη εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὰ περὶ τῆς ἀνακωχῆς, ἥτις ἔγεινε δεκτὴ ὑπ᾽ αὐτῆς, ἀλλ᾽ ἣν ἀπέκρουσεν ὁ σουλτᾶνος, Οὐχ ἧττον καὶ παρὰ τὴν ἀνακωχὴν ὁ φιλέλλην Ἄγγλος πλοίαρχος Φραγκῖσκος Ἄστιγξ μετὰ τοῦ δρόμωνος αὐτοῦ, τῆς Καρτερίας, ἐνίκησε τουρκικὸν στολίσκον ἐν τῇ Ἰτέᾳ, τῷ ἐπινείῳ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἀμφίσσης. Ὁ δὲ Ἰβραΐμ, ἐκκαιόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Κοδριγκτῶνος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναβαρρίνου, ὅπου ὅ τε αἰγυπτιακὸς καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπεκλείσθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν ναυάρχων. Καὶ ἠδυνάτει μὲν ὁ Ἰβραΐμ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ κόλπου, ἀλλὰ δὲν ἐκωλύετο νὰ πορθῇ τὴν ὄπισθεν αὐτοῦ χώραν. Κατ᾽ ἀκολουθίαν οἱ τρεῖς σύμμαχοι στόλοι τοῦτο μὲν ἕνεκα τῆς προςεγγίσεως τοῦ τρικυμιώδους χειμῶνος, τοῦτο δὲ χάριν προλήψεως τῆς περαιτέρας δῃώσεως τῆς Πελοποννήσου, εἰςέπλευσαν εἰς τὸν κόλπον τῇ 8 Ὀκτωβρίου. Διέταξε δ᾽ ὁ Κόδριγκτων, ὅπως μηδὲν πλοῖον κανονιοβολήσῃ πρὶν ἢ ἀρχίσωσιν οἱ Τοῦρκοι. Ἀλλ᾽ οἱ Τοῦρκοι συνεῖδον αἴφνης, ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος ἡ συγκρότησις ναυμαχίας, καὶ ἔρριψαν τὴν πρώτην βολὴν κατὰ τῆς ἀκάτου Dartmouth, ἥτις ἀπεστάλη πρὸς συνεννόησιν. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ αὕτη ἄκατος καὶ ἡ γαλλικὴ ναυαρχὶς ἀπήντησαν διὰ πυροβολισμῶν· ἐπὶ τούτοις δ᾽ ἓν τῶν αἰγυπτιακῶν πλοίων ἀνταπέδωκε κανονιοβολισμόν, καὶ τὸ πῦρ ἔγεινε τότε γενικόν. Ὅτε δ᾽ ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος τὴν ὑστεραίαν, εἰκοσιεννέα

μόνον ἐκ τῶν ὀγδοήκοντα δύο πλοίων, ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος, ἔμενον σῶα. Καὶ οἱ μὲν ἡττημένοι εἶχον ἀπολέσει ἑξακισχιλίους ἄνδρες, οἱ δὲ σύμμαχοι μόνον ἑκατὸν ἑβδομήκοντα καὶ δύο, ὧν ἡ μνήμη διασώζεται ὑπὸ τριῶν μνημείων κατὰ χώραν. Οὐδέποτε ἀπὸ τῆς παρὰ τὰς Ἐχινάδας ναυμαχίας τῆς κοινῶς φερούσης τὸ ὄνομα τῆς Ναυπάκτου (1571) ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία εἶχεν ὑποστῇ τοιαύτην κατὰ θάλασσαν καταστροφήν.

Κόδριγκτων.

Τὸ δὲ ἄγγελμα τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρρίνου προεκάλεσεν ἄπειρον χαρὰν ἐν Ἑλλάδι καὶ παρ' ἐκείνοις ὅσοι εἶχον συμπαθῶς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Κάννιγγ, καίτοι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ εἶχε χαρακτηρίσει τὴν ναυμαχίαν ὡς «ἄκαιρον γεγονὸς», ἀπένειμε παράσημον εἰς τὸν Κοδριγκτῶνα καὶ ἱκανοὺς ἄλλους τῶν ἀξιωματικῶν τῶν νικησάντων ἐν τῇ ναυμαχίᾳ ἐκείνῃ, ἣν ὁ Ῥῶσσελ ἐπωνόμασεν «ἔνδοξον νίκην». Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπεδέχθησαν τὴν ἧτταν μετὰ καρτερικῆς ἠρεμίας, ζητοῦντες μόνον ἀποζημίωσιν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ τρεῖς δυνάμεις ἠρνήθησαν νὰ δώσωσι τοιαύτην διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ὑπῆρξαν αἱ ἐπιτεθεῖσαι, καὶ οἱ πρέσβεις αὐτῶν ἐγκατέλιπον τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθησαν νὰ ἐνεργῶσιν ὡς ἐμπόλεμοι. Καὶ ὁ μὲν Τσώρτς καὶ ὁ Ἄστιγξ ἔδρων ἐν τῇ δυτικῇ

Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρρίνου
κατ᾽ ἀρχαίαν λιθογραφίαν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

Ἑλλάδι, ὁ δὲ Φαβιέρος ἐπέδραμε τὴν Χίον. Ὁ Ἄστιγξ, ὅςτις ἐφιλοδόξει νἀνακτήσῃ τὸ Μεσολόγγιον, μετά τινας ἐπιτυχίας εἶχε τραυματισθῆ θανασίμως πρὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ, προςθέτων οὕτως ἄλλο ἀγγλικὸν θῦμα εἰς τὰ τῶν ὀλεθρίων τελμάτων τοῦ Μεσολογγίου. Πολλὰ δ' ἔτη κατόπιν ἡ καρδία τοῦ ἀλκίμου ἐκείνου ἀξιωματικοῦ εὑρέθη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἀρθούρου Χὶλλ ἔν τινι λάρνακι ἐν τῇ κατὰ τὰς Ἀθήνας οἰκίᾳ τοῦ Φίνλαϋ, φίλου καὶ ἀρχαίου συναγωνιστοῦ τοῦ Ἄστιγγος. Τώρα δὲ κεῖται ἐν τῇ Ἀγγλικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, τῷ πανθέῳ τούτῳ τῶν Ἄγγλων φιλελλήνων, ἐν ᾗ ἀπομνημονεύεται τὸ μακρὸν καὶ γενναῖον στάδιον τοῦ Ῥιχάρδου Τσῶρτς καὶ ὁ βραχὺς, ἀλλ' ἡρωικὸς βίος τοῦ Κλήμεντος Χάρρις, ὅςτις ἑβδομήκοντα ἔτη μετὰ τὸν Ἄστιγγα ἔπεσε κατὰ τὰ Πέντε Πηγάδια.

Ἄστιγξ.

Καὶ οἱ Κρῆτες δ' ἐξηγέρθησαν καὶ πάλιν μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναβαρρίνου, ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ προςφύγων, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὴν βραχώδη νησῖδα Γραμβοῦσαν, κειμένην ἀπέναντι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς νήσου καὶ ἀποτελοῦσαν ἔρυμα, ὅπερ οἱ Βενετοὶ εἶχον κρατήσει καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ 1691, ἀποβᾶσαν δὲ τέλος φωλεὰν πειρατῶν. Ἐπὶ τῆς τραχείας ἐκείνης ἀπορρῶγος ἡ πειρατεία ἦτο κανονικῶς διωργανωμένη, καὶ οἱ πειραταὶ ἀπένεμον τὴν λατρευτὴν αὐτῶν προςκύνησιν εἰς «Παναγίαν κλέφτικην». Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ τῆς Γραμβούσης ἦσαν πατριωτικαὶ οὐχ ἧττον ἢ πειρατικαί, ἡ δ' ἐπιτόπιος

δημοτικὴ ἀρχὴ ἀπέβη τὸ Συμβούλιον τῆς Κρήτης, τῇ δὲ βοηθείᾳ αὐτοῦ ὁ Χητζημιχάλης, ἡγέτης ἐξ Ἠπείρου, ἐξήγειρε νέαν ἐπανάστασιν. Ἀλλὰ τῷ 1828 ἡττήθη καὶ κατετεμαχίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ δὲ Ἄγγλοι διέλυσαν κατ' αἴτησιν τοῦ Καποδιστρίου τὴν πειρατικὴν πολιτείαν τῆς Γραμβούσης.

Ὁ Κυβερνήτης ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828, καὶ προςωρμίσθη εἰς τὸ Ναύπλιον, ὅπου καὶ μόνη ἡ παρουσία αὐτοῦ ἤρκεσε νὰ καταπαύσῃ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὅςτις εἶχε μανῆ αὐτόθι ἐπὶ μῆνας ὅλους μεταξὺ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα, τοῦ φρουράρχου τοῦ Παλαμηδίου, καὶ τοῦ Στράτου, ὅςτις ἐκράτει τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἴτς-Καλέ. Ἐκεῖθεν δ' ὁ Καποδίστριας προεχώρησεν εἰς τὴν Αἴγιναν, ὅπου εἶχεν ἀποσυρθῆ ἡ προςωρινὴ κυβέρνησις μακρὰν τῶν κανονιοστοιχιῶν τοῦ Παλαμηδίου, καὶ ὅπου ἐδέχθη τὰς ἐκθέσεις τῶν ὑπουργῶν περὶ τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν τῆς πολιτείας. Αὗται δὲν ἦσαν βεβαίως ἐνθαρρυντικαί. Ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐγνώρισεν εἰς αὐτόν, ὅτι τὸ ἔδαφος τὸ πράγματι ἀναγνωρίζον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ συνίστατο μόνον ἐκ τῆς Αἰγίνης, τοῦ Πόρου, τῆς Σαλαμῖνος, τῆς Ἐλευσῖνος, τῶν Μεγάρων καὶ ὀλίγων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ὁ στρατὸς τοῦ Ἰβραΐμ κατεῖχε μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἠπειρωτικὴ Ἑλλὰς ἦτο σχεδὸν ὅλη τουρκική, ἡ Κρήτη εἶχεν ἐπαναστατήσει ματαίως, ἡ δὲ Σάμος ἦτο κατ' οὐσίαν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τὸν Λογοθέτην, τὸν ἡγέτην τῆς ὀλεθρίας εἰς Χίον ἐκστρατείας. Ἡ γεωργία εὑρίσκετο ἐν στασιμότητι, τὸ δὲ μόνον ἐπικερδὲς ἔργον ἦτο ἡ πειρατεία. Οὐδ' ἦσαν μᾶλλον παραμυθητικαὶ αἱ εἰδήσεις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν. Δὲν εἶχε, καθ' ἃ εἶπεν, οὔτε χρήματα οὔτε ταμεῖον. Τινὲς τῶν εἰςπράξεων εἶχον προεξοφληθῆ ἐπὶ ἓν ἔτος χάριν πληρωμῆς τοῦ νομοθετικοῦ σώματος. Καὶ αὐτὰ τὰ ἐντάλματα τῶν ξυλουργῶν, οἵτινες εἶχον ἐργασθῆ χάριν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ κυβερνείου, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξοφληθῶσιν. Ὁ δὲ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἐθρήνει τὴν στέρησιν στρατοῦ, καὶ μόνος ὁ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν συνυπουργὸς δὲν ἦτο ὁμοίως δύςθυμος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δικαιοσύνην ὁ προϊστάμενος αὐτῆς ὑπέμνησε τὸ λόγιον, καθ' ὃ «οἱ νόμοι σιγῶσιν ἐν καιρῷ πολέμου», καὶ ἐσιώπησεν. Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα μετὰ σχεδὸν ἑπτὰ ἔτη πολέμου.

Ὁ Καποδίστριας κατήρξατο τοῦ σταδίου αὐτοῦ διὰ πραξικοπήματος. Ἡ συνέλευσις ἡ ἐκλέξασ' αὐτὸν ἐν Τροιζῆνι εἶχε καὶ αὐτὴ

συντάξει τρίτον Σύνταγμα, δι' οὗ ἡ Ἑλλὰς ἐκηρύσσετο ἀνεξάρτητος καὶ ἀδιαίρετος πολιτεία, ἐν ᾧ ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου ἐστοχάζετο τῆς ἱδρύσεως Ἑλλάδος αὐτονόμου καὶ ὑποφόρου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἀλλ' ὁ Κυβερνήτης ὡς διπλωμάτης ἐγίνωσκεν, ὅτι αὐτονομία δὲν ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ κυριαρχία καὶ ὅτι μόνον αὐτονομία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Εἶχε δ' ἐπίγνωσιν καὶ τοῦ ὅτι Συντάγματα καὶ κοινοβουλευτικὰ σώματα ἔχουσιν ὅλως μικρὰν σημασίαν ἐν χώραις μόλις που χειραφετηθείσαις ἀπὸ ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ εὑρισκομέναις ἔτι ἐν καταστάσει πολιορκίας. Διὸ ἔπεισε τὸ νομοθετικὸν σῶμα νὰ παραιτηθῇ, καὶ ἀντικατέστησεν αὐτὸ διὰ σώματος κληθέντος Πανελληνίου καὶ συνισταμένου ἐξ εἰκοσιεπτὰ μελῶν, ἀποτελούντων τρεῖς ἐπιτροπείας, διοικητικὴν, οἰκονομικὴν καὶ δικαστικήν. Συγχρόνως δ' ὑπεσχέθη νὰ συγκαλέσῃ ἐντὸς τριῶν μηνῶν νέαν Ἐθνικὴν συνέλευσιν. Καὶ ἦσαν μὲν πρόθυμοι οἱ Ἕλληνες ἡγέται, οἵτινες εἶχον βαστάσει τὸ βάρος καὶ τὴν ὁρμὴν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, νὰ δεχθῶσι τὴν δικτατωρίαν αὐτοῦ τοῦ Κυβερνήτου, ἀλλὰ δὲν ἔβλεπον διὰ τίνα λόγον ὤφειλον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀφυοῦς πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Βιάρου καὶ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ ἀδελφοῦ ἐκείνου, ὃν ἐκάλεσεν ἐκ Κερκύρας καὶ ἐγκαθίδρυσεν ἐν τῷ Πανελληνίῳ. Ὁ Βιάρος ὡς πληρεξούσιος τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν ναυτικῶν νήσων, ἐξ ὧν κατήγοντο ἄνδρες ἰσχυροὶ, οἷος ὁ Κουντουριώτης, ἐφέρετο δίκην δεσποτίσκου, φυλακίζων πολίτας, ἀνοίγων ἐπιστολὰς, ἐξασκῶν λογοκρισίαν ἐπὶ τῆς μόνης τότ' ἐκδιδομένης ἑλληνιστὶ ἐφημερίδος καὶ ἀπειλῶν ἀντίποινα κατὰ παντὸς ἀποτολμῶντος νὰ ἐπικρίνῃ τὰς πατρικωτάτας αὐτοῦ διαταγάς. Αἴτησίς τις τῶν Αἰγινητῶν ἐκάη κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ πρὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν ὀφθαλμῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Κυβερνήτης μεθ' ἱκανῆς ἀσυνεσίας ἐχαρακτήρισε τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, ἄνδρας ἀγωνισθέντας διὰ τῶν ὅπλων καθ' ὃν χρόνον ἐκεῖνος μόνον ἔγραφε δι' ἐκφράσεων ἥκιστα κολακευτικῶν, ἀποκαλέσας τοὺς μὲν προκρίτους «Χριστιανοὺς Τούρκους», τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς «λῃστὰς», τοὺς Φαναριώτας «σκεύη τοῦ Σατανᾶ» καὶ τοὺς λογίους «ἠλιθίους». Θέλων δὲ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν διαιώνισιν τῶν τελευταίων, ὑπετύπωσεν αὐστηρῶς ἐπαγγελματικὸν σύστημα ἐκπαιδεύσεως, χάριν μὲν μορφώσεως ἱερέων ἐν Πόρῳ, χάριν δὲ γεωργῶν ἐν Τίρυνθι καὶ χάριν στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν ἐν Ναυπλίῳ καὶ Ὕδρᾳ, καὶ οὐδὲν ἤθελε νἀκούσῃ περὶ ἀκαδημίας, οἷα

ἡ ὑπὸ τοῦ λόρδου Γυίλφορδ ἱδρυθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ. Ἐπίστευεν, ὅτι μᾶλλον διὰ τοῦ ἤθους ἢ διὰ τῆς μαθήσεως δύναται νὰ μορφωθῇ ἔθνος τι καὶ ὅτι χάριν τῆς εὐπραγίας πολιτείας τινὸς οὐσιώδης εἶνε ἡ ὑλικὴ εὐημερία. Ἀλλ᾽ ἐλησμόνει, ὅτι ἐκυβέρνα φυλὴν διψῶσαν γνώσεων, εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἐκτιμῶσαν τὰ πνευματικὰ ἀγαθά. Διὰ βραχέων ὁ Καποδίστριας, καίπερ εἰλικρινῶς ἐν παντὶ ἐπιδιώκων τὴν εὐημερίαν τῆς πατρίδος, ἐζήτει νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς λαὸν δημοκρατικὸν καὶ ἐξαιρέτως φιλόψογον μεθόδους, ἃς εἶχε διδαχθῇ ἐν τῇ βενετιζούσῃ κοινωνίᾳ τῆς Κερκύρας καὶ ἐν τῇ ῥωσικῇ αὐλῇ.

Κατήρξατο δὲ τοῦ ἔργου ἀπὸ τῶν οἰκονομικῶν. Ἡ Ἑλλὰς ἐστερεῖτο μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐθνικοῦ νομίσματος. Ἐπροίκισε δ᾽ αὐτὴν δι᾽ ἀργυροῦ κόμματος, κληθέντος *φοίνικος*, καὶ διὰ χαλκῶν νομισμάτων 1, 5, 10 καὶ 20 *λεπτῶν* καὶ ἵδρυσεν ἐθνικὴν τράπεζαν, ἥτις ἐξέδωκε χαρτονομίσματα[1]. Ἀλλ᾽ ἡ νομισματικὴ αὐτοῦ μονὰς ἐβασίζετο ἐπὶ ἀξίας κυμαινομένης, καὶ ἡ τράπεζα αὐτοῦ ἦτο παραδεδεγμένον καταναγκαστικὸν δάνειον. Εἶτα δ᾽ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν εἰς τὰ τοῦ στρατοῦ, συνεκρότησεν ὀκτὼ τάγματα, ἕκαστον ἐκ χιλίων ἀνδρῶν, καὶ ἐπέστησεν ἀρχηγὸν αὐτῶν ἐν μὲν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι τὸν Ὑψηλάντην, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ τὸν Τσώρτς. Διῄρεσε δὲ τὴν Πελοπόννησον εἰς ἑπτὰ ἐπαρχίας καὶ τὰς νήσους εἰς ἕξ, διοικουμένας ὑπὸ ἐπιτρόπων, καὶ οὕτως ἐξησθένησε τὸ κοινοτικὸν σύστημα, ὅπερ εἶχεν ἀκμάσει ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ᾽ ἐξωτερικὸν γεγονὸς ἀπὸ μακροῦ ἀναμενόμενον ἐπεσκίασε τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας μεταρρυθμίσεις. Καὶ δὴ τῇ 14 Ἀπριλίου 1828 ὁ τσάρος ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ οὕτω προεκάλεσε στρατιωτικὸν ἀντιπερισπασμόν, ὅςτις, ὡς εἰκός, ἔμελλε νἀποβῇ εἰς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ὥρα ἐφαίνετο κατάλληλος πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πατροπαραδότου πόθου τῆς Ῥωσίας, τῆς κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μὲν τουρκικὸς στόλος εἶχεν ἐξολοθρευθῇ ἐν Ναβαρρίνῳ, οἱ δὲ γενίτσαροι εἶχον ἀφανισθῇ ἐν τῷ Ἔτ-Μεϊδάν, ἤτοι τῇ Ἀγορᾷ τῶν κρεάτων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ μεταρρυθμιστοῦ σουλτάνου. Καὶ ὁ μὲν μεταρρυθμιστὴς δὲν εἶχε λάβει τὸν καιρὸν νὰ συντελέσῃ τὸ νέον αὐτοῦ σύστημα, οἱ δ᾽ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν ῥωσόφιλον αὐτῶν Κυβερνήτην ἦσαν ἀκόμη ἀνυπότακτοι. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον καὶ τότε, ὡς πολλάκις ἄλλοτε, ἡ δύναμις τῆς Ῥωσίας εἶχεν ὑπερτιμηθῇ,

[1] ***Σπυρ. Π. Λάμπρου*** Μικταὶ σελίδες σ. 654-64.

Νομίσματα τοῦ Καποδιστρίου.

καὶ ἡ ἀντίστασις τῶν Τούρκων ὑπερέβη τὰς προσδοκίας. Πρὸς τούτοις δ' ὁ τσάρος, καίπερ πολεμῶν τὴν Τουρκίαν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, δὲν παρουσιάζετο ὡς ἐμπόλεμος ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἄλλη τις τῶν τριῶν δυνάμεων τῶν συνυπογραψασῶν τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην παρέσχεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μεγάλην ὑπηρεσίαν, ἀπελευθεροῦσα τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων. Ὁ Ἰβραΐμ, ἐπωφελούμενος τὴν ἀποχώρησιν τῶν συμμαχικῶν στόλων, εἶχεν ἤδη ἀποστείλει εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸν τραυματισθέντα υἱὸν μετά τινων χιλιάδων Ἑλλήνων ἐξανδραποδισθέντων· ἀλλὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ εἶχε μεγάλως πάθει διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος, τὸ δὲ θέρος τοῦ 1828 ἡ ἀλβανικὴ αὐτοῦ φρουρὰ ἡ διαμένουσα ἐν Κορώνῃ, μιᾷ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὰ νότια τῆς Μεσσηνίας βενετικῶν ἀποικιῶν, ἐστασίασε, καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὴν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Πελοπόννησον, ἀπερχομένη εἰς τὰ ἴδια. Ἐπὶ τούτοις ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις προσεφέρθη νὰ ἐξώσῃ τὸ ὑπόλοιπον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἰβραΐμ. Τὸ δὲ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον ἀπεδέχθη τὴν προσφοράν, καὶ τῇ 18 Αὐγούστου ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Πεταλίδιον τοῦ κόλπου τῆς Κορώνης ὁ στρατηγὸς Μαιζὼν μετὰ γαλλικοῦ στρατοῦ, ὅπως ἐπιτύχῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἐκκένωσιν τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ἤδη ὁ Κόδριγκτων εἶχε συνομολογήσει μετὰ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ συνθήκην περὶ ἀπομακρύνσεως τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ καὶ ἀφέσεως τῶν ἐξανδραποδισθέντων Ἑλλήνων. Ὁ δὲ Ἰβραΐμ ἦτο μὲν πρόθυμος νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τοῦ Ναβαρρίνου, τοῦ Χλουμουτσίου, τῶν Πατρῶν καὶ τοῦ Ῥίου, ἅτινα εἶχον ῥητῶς ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς συνθήκης. Ἄλλως δὲ μόνον τὸ Ῥίον ἀντέστη, τῇ δὲ 18 Ὀκτωβρίου παρεδόθη καὶ τοῦτο. Οὕτω δὲν ἀπέμειναν ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ὅπου οἱ Γάλλοι μετὰ τὴν εὔκολον κατάληψιν τῶν φρουρίων προέβησαν εἰς ἐκκάθαρσιν τῆς χώρας, εἰς τὴν κατασκευὴν ὁδῶν καὶ εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμ γενομένων δῃώσεων. Ἓν τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἔργων εἶχεν ὑπάρξει ἡ τελεία καταστροφὴ τῆς Τριπόλεως. Οὕτω δὲ τελείως ἐξετέλεσαν οἱ Ἄραβες τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, ὥστε τῆς πρότερον τουρκικῆς πρωτευούσης τῆς Πελοποννήσου ὁ περιηγητὴς μόνον τὰ θεμέλια τοῦ ἄλλοτε *κονακίου* τοῦ πασσᾶ δύναται νὰ ἴδῃ. Χάριν δὲ προφυλάξεως τῆς χερσονήσου ἀπὸ νέας ἐπιδρομῆς οἱ σύμμαχοι διὰ πρωτοκόλλου τῆς 4 Νοεμβρίου

ἔθηκαν αὐτὴν μετὰ τῶν παρακειμένων νήσων καὶ τῶν Κυκλάδων ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἑνιαίαν ἐγγύησιν μέχρι τῆς ὁριστικῆς λύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, καὶ ἀνέθηκαν εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ διατήρησιν ἀριθμοῦ τινος στρατιωτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπέστρεψαν οἴκαδε.

Οὕτω πρὸς νότον τοῦ ἰσθμοῦ ὁ πόλεμος ἔληξε· βορείως δ' αὐτοῦ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον ἐξασθενήσει ἕνεκα τῆς ῥωσικῆς ἐκστρατείας καὶ ἀποστασίας τινὸς τῶν Ἀλβανῶν, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἀνέκτησαν ἀπολεσθέντα ἐδάφη. Καὶ ὁ μὲν Ὑψηλάντης κατέλαβε τὴν Βοιωτίαν, τὰ δὲ Σάλωνα παρεδόθησαν, τὸ φρούριον τῆς Βονίτσης παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον ἐσυνθηκολόγησεν, ἐπηκολούθησε δὲ ἡ παράδοσις τῆς Ναυπάκτου καὶ τοῦ Μεσολογγίου. Ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ οἱ ἐμπόλεμοι ὡμολόγησαν ἀνακωχήν. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν δυνάμεων εἶχον συζητήσει ἐν Πόρῳ τὰ κατὰ τὰ σύνορα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν διετυπώθησαν ἐν τῷ Λονδινείῳ πρωτοκόλλῳ τῆς 10 Μαρτίου 1829. Τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἔμελλον νὰ διήκωσιν ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου εἰς τὸν Παγασητικὸν καὶ νὰ περιλάβωσι κατὰ τἀνατολικὰ τὴν Εὔβοιαν, τὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον παρακειμένας νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας. Ἡ δὲ οὕτως ὁριζομένη χώρα ἔμελλε νὰ καταστῇ κληρονομικὴ μοναρχία ὑπὸ Χριστιανὸν ἡγεμόνα, ἐκλεχθησόμενον ὑπὸ τῶν δυναστευόντων οἴκων τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, ἀλλ' οὐχὶ ἐξ αὐτῶν, τῇ συναινέσει τοῦ σουλτάνου, ὃν οὗτος ὤφειλε νἀναγνωρίσῃ ὡς ἐπικυρίαρχον, ἐπικυροῦντα τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων, ἀποτινόντων εἰς τὴν Τουρκίαν φόρον 1.500.000 γροσίων, ἀντιστοιχούντων πρὸς 750.000 δραχμῶν. Ἡ δὲ τοιαύτη διευθέτησις δυσηρέστησε τούς τε Ἕλληνας πολιτευτὰς καὶ τὸν Κυβερνήτην. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ᾐσθάνθησαν ἐπωδύνως τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Σάμου καὶ τῆς Κρήτης, ὁ δὲ Καποδίστριας ἀντέδρασε κατὰ τοῦ διορισμοῦ ξένου ἡγεμόνος πρὸς ἀντικατάστασιν ἑαυτοῦ, ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ σουλτᾶνος ἐδέχετο νὰ παραχωρήσῃ μόνον τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν παρακειμένων νήσων. Ἀλλ' οὐχ ἧττον, ἂν μὴ ὑπῆρχον αἱ τουρκόφιλοι διαθέσεις τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ λόρδου Aberdeen, τὸ πρωτόκολλον ἔμελλε νὰ ἐπιβληθῇ διὰ τῆς βίας εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔμελλε νἀποβῇ γεγονὸς τετελεσμένον. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις ὁ Καποδίστριας ἐξετέλεσε τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀπὸ

μακροῦ ἀναβληθείσης συγκλήσεως τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως. Χάριν δ' ἐξασφαλίσεως τῆς ἐκλογῆς πλειονοψηφίας εὐνοϊκῆς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐκλογικὴν περιοδείαν, καθ' ἣν ὑπῆρξε λίαν δημοφιλής· Πολλὰ διαμερίσματα ἐξέλεξαν αὐτὸν ἐκεῖνον ὡς ἀντιπρόσωπον· ὅτε δὲ τοῦτο ἐθεωρήθη παράνομον, ἐξελέχθησαν πολλοὶ πληρεξούσιοι, «καλοὶ Χριστιανοὶ», ὡς ἀπεκλήθησαν, λαβόντες γραπτὰς ὁδηγίας παρὰ τῶν ἐντολέων. Τὸ Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐπρωτοστάτει πάντοτε ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὲρ ἐλευθερίας, διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς γελοιογραφίας ἐκείνης ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος, αἱ δὲ ναυτικαὶ νῆσοι, ὡς εἰκός, ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐκ δὲ τῶν ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους εὑρισκομένων ἑλληνικῶν χωρῶν, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, τῆς Χίου καὶ τῆς Κρήτης, ἦλθον πληρεξούσιοι, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὸν Καποδίστριαν ἐν τῇ τετάρτῃ Ἐθνικῇ συνελεύσει, ἥτις συνῆλθε τῇ 11 Ἰουλίου 1829 ἐν τῷ ἀρχαίῳ θεάτρῳ τοῦ Ἄργους. Συνέλευσις οὕτως ἐκλεχθεῖσα παρέσχε πλειονοψηφίαν πρόθυμον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἐπιτάγματα τοῦ Κυβερνήτου. Καὶ δὴ ἔλαβε πλήρη ἐξουσίαν διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν συμμάχων δυνάμεων· διώρισε δὲ ἓξ μέλη καὶ ἐξέλεξεν ἐκ καταλόγου ἑξήκοντα καὶ τριῶν ὑποψηφίων ὑποβληθέντος εἰς αὐτὸν τὰ λοιπὰ εἴκοσι καὶ ἓν μέλη τῆς νέας Γερουσίας, ἥτις ἔμελλε νἀντικαταστήσῃ τὸ Πανελλήνιον, ἀλλὰ μετὰ λίαν περιωρισμένων δικαιωμάτων. Τὸ ὄνομα τοῦ Καποδιστρίου ὡρίσθη νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τῶν νομισμάτων. Ἐκεῖνος ἔμελλε νὰ εἶνε ὁ πρῶτος καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ μόνος ἀνὴρ ὁ δικαιούμενος νὰ φέρῃ τὸν σταυρὸν τοῦ νεωστὶ ἱδρυθέντος τάγματος τοῦ Σωτῆρος. Ἕν τι δὲ καὶ μόνον, τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν συμμάχων, ἐπεφύλαξεν ὡς δικαίωμα αὐτῆς ἡ συνέλευσις, καὶ ἡ ἐπιφύλαξις αὕτη ἀπεδείχθη ὅπλον χρήσιμον ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Κυβερνήτου. Μία δὲ μόνη διαμαρτυρία ὑπεβλήθη, ἐπιστολὴ τοῦ Τσὼρτς ἐναντίον τῆς φιλοσυγγενείας, μεθ' ἧς ὁ Καποδίστριας εἶχεν ἀναδείξει τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Αὐγουστῖνον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, καὶ ἡ διαμαρτυρία αὕτη ἀπερρίφθη. Ὁ Καποδίστριας ἐφαίνετο εὑρισκόμενος εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ Μεττερνῖχος, ὅςτις εἶχεν ἐντελῶς ἀποδοκιμάσει τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἐθεώρει αὐτὸν ἀπαρασάλευτον.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν λῆξιν τῶν συνεδριάσεων τῆς συνελεύσεως ἐπερατώθη ὁ μακρὸς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων πόλεμος. Ἡ προχώρησις τῶν Ῥώσων πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν εἶ-

χεν ἀναγκάσει τὸν σουλτᾶνον νἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἅπαντα τὸν χρήσιμον αὐτοῦ στρατὸν, σῶμα δ' Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν Ἀσλὰν βέην διετάχθη νὰ συνοδεύσῃ τοὺς ἔτι ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ παραμένοντας Τούρκους. Ἐπιστρέφων δ' ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Ἀσλὰν ὤφειλε νὰ διαβῇ τὴν τότε στενὴν δίοδον τῆς Πέτρας μεταξὺ τῆς Λεβαδείας καὶ τῶν Θηβῶν, τὰς ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ Θερμοπύλας τῆς Βοιωτίας, αἵτινες ἔκτοτε τελείως μετεμορφώθησαν διὰ τῆς ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος. Ἐκεῖ δ' εὗρε τὸν Ὑψηλάντην ἕτοιμον νὰ παρακωλύσῃ τὴν διάβασιν αὐτοῦ, καὶ τῇ 12 Σεπτεμβρίου ὁ Ἀσλὰν ὑπέστη οὕτω δεινὴν ἧτταν ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος καὶ τοῦ Κριεζώτου, ὥςτε τὴν ὑστεραίαν ὑπέγραψε συνθηκολογίαν, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι ἐδέχθησαν νὰ ἐκκενώσωσι τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἐξαιρουμένης τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ δεσπόζοντος τοῦ Εὐρίπου φρουρίου Καραμπαμπᾶ. Οὕτω κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν τοῦ Φίνλαϋ «ὁ πρίγκιψ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσχε τὴν τιμὴν νὰ περατώσῃ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον, οὗ κατήρξατο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Προύθου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄

Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (1829-33)

Ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόλεμος εἶχε περατωθῆ· ὑπελείπετο ὁ τελειωτικὸς καθορισμὸς τῆς ἐκτάσεως τοῦ νέου κράτους καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Ἕνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν διὰ τῆς μάχης τῆς Πέτρας ἀποπεράτωσιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ Ῥωσία εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τὸν σουλτᾶνον τὴν εἰρήνην τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἥτις συμπεριελάμβανε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 10 Μαρτίου. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπῆρξε τοιοῦτον ἐν Λονδίνῳ, ὥστε ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων, ὅστις ἦτο τότε πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ἐγκατέλιπε τὴν ἰδέαν τῆς εἰς ὑποτελῆ ἡγεμονίαν καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπέβη ὑπέρμαχος τῆς ἱδρύσεως ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ βασιλείου. Μετὰ δὲ εἰκοσιπέντε ἔτη ὁ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς αὐτοῦ λόρδος Aberdeen ὡμολόγησεν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξέφυγε τὴν ὑποτέλειαν καὶ τὴν ἐπίτευξιν τελείας ἀνεξαρτησίας μόνον χάριν τῆς αἰσθήσεως τῆς ἐμποιηθείσης ὑπὸ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ δοὺξ ἐπίστευεν, ὅτι ἐπέκειτο τὸ τέλος τῆς Τουρκίας, καὶ κατὰ ταῦτα ἦτο ἄσκοπον νὰ ὑποταχθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς ἐπικυρίαρχον ὑπεράγαν ἀσθενῆ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Ἐξ ἑτέρου δὲ προέβλεπε τὴν μέλλουσαν αὔξησιν τῆς Ῥωσίας, καὶ διὰ τοῦτο ἀνησύχει μὴ ἡ Ἑλλάς, ἥτις ἐπιστεύετο οὖσα ῥωσόφιλος, ἀποβῇ ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλη. Ὅ τι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ἐπεθύμει ἦτο ἡ ἵδρυσις κράτους μικροῦ μέν, ἀλλ' ἀνεξαρτήτου. Τοιαῦται δ' ὑπῆρξεν αἱ δύο κύριαι ἰδέαι αἱ ἀγαγοῦσαι εἰς τὸ νέον πρωτόκολλον τὸ ὑπογραφὲν ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων τῇ 19 Ἰανουαρίου 1830. Ἀπεφάσισαν δ' αὗται, ὅπως ἡ Ἑλλὰς ὑπάρξῃ κράτος τελείως ἀνεξάρτητον, κυβερνώμενον ὑπὸ κληρονομικοῦ μονάρχου, ἐκλεγομένου ἐκτὸς τῶν βασιλευόντων οἴκων τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας καὶ φέροντος τὴν προσωνυμίαν «ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος». Ἀλλά, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ πλεονεκτήματος τῆς

ἀνεξαρτησίας «καὶ ἐν ὑποχωρήσει πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἐκφρασθεῖσαν ὑπὸ τῆς Πύλης περὶ περιορισμοῦ τῶν συνόρων τῶν ὁρισθέντων διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 10 Μαρτίου» τὰ σύνορα τῆς ἡγεμονίας ταύτης ἔμελλον νὰ περισταλῶσι μέχρι τῶν ἐκβολῶν μὲν τοῦ Σπερχειοῦ πρὸς ἀνατολάς, τῶν τοῦ Ἀχελῴου δὲ πρὸς δυσμάς. Θὰ ἦτο δὲ δύσκολον καὶ δι᾿ αὐτὴν τὴν ἀγγλικὴν διπλωματίαν, ἧς ἡ γεωγραφικὴ ἀμάθεια προεκάλεσε πολλάκις περιπλοκὰς ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ, νὰ ὁρίσῃ χειρότερα σύνορα. Καὶ τὸ μὲν ἄριστον ὅπερ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ περὶ αὐτῶν ἦτο, ὅτι περιελάμβανον τὰς Θερμοπύλας, τὴν δόξαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ τὸ Μεσολόγγιον, τὴν δόξαν τῆς νέας. Ἀλλ᾿ ἐθυσιάζοντο διὰ τοιούτου καθορισμοῦ ἡ Ἀκαρνανία καὶ μέγα μέρος τῆς Αἰτωλίας, ὧν οἱ κάτοικοι εἶχον συνεισφέρει ἐξαίρετον μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἀφίνετο δ᾿ οὕτως εἰς τὴν Τουρκίαν τὸ στενὸν τοῦ Μακρυνόρους, αἱ Θερμοπύλαι αὗται τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Καὶ περιελάμβανον μὲν τὰ τοιαῦτα σύνορα τὴν Εὔβοιαν, τὰς μικρὰς βορείους Σποράδας νήσους, τὴν Σκῦρον καὶ τὰς Κυκλάδας, ἀλλ᾿ ἀπέκλειον τὴν Κρήτην, καὶ μετέδιδον οὕτως εἰς τὴν Εὐρώπην κληρονομίαν διαταράξεως καὶ δαπανῶν μόλις ἐπ᾿ ἐσχάτων λήξασαν. Ὡς δὲ συνήθως συμβαίνει, ἠδύναντο ἐρωτῶντες νὰ τύχωσι τῆς μάλιστα πεπειραμένης γνώμης, ἀλλὰ δὲν ἔλαβον ταύτην ὑπ᾿ ὄψιν. Καὶ δὴ εὑρίσκετο τότ᾿ ἐν Λονδίνῳ ὁ ἄριστος γνώστης τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν συνταγματάρχης Λὴκ, ἀλλὰ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν οὐδέποτε συνεβουλεύθη τὸν περιώνυμον περιηγητὴν, ὅςτις ἐγίνωσκε τὰ τῆς βορείου Ἑλλάδος ὡς οἱ γραμματεῖς τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου τὰ τῆς ὁδοῦ, ἐν ᾗ ἔκειντο τὰ γραφεῖα αὐτοῦ. Ὡς ἡγεμόνα δὲ τῆς νέας ἡγεμονίας αἱ δυνάμεις προέτειναν τὸν πρίγκιπα τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου Λεοπόλδον τὸν κατόπιν πρῶτον βασιλέα τοῦ Βελγίου. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἐκλογὴ ἐξαίρετος. Ὁ ἡγεμὼν, καθ᾿ ἃ ἀπέδειξεν ἔπειτα ἐπὶ τοῦ βελγικοῦ θρόνου, ἐκέκτητο τὰς ἀρετὰς πολιτευτοῦ. Ἦτο δὲ τεσσαρακοντούτης καὶ ἤδη ἀπὸ μακροῦ εἶχεν ὑποδειχθῇ ὡς ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων. Πρὸ πέντε ἐτῶν ὁ Κουντουριώτης εἶχεν ἀναθέσει εἰς ἀποστόλους τὴν βολιδοσκόπησιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς δὲ κατόπιν εἶχε στείλει ἀντιπρόσωπον, ὅπως μελετήσῃ τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Διὸ οὐδεὶς ἐξεπλάγη, ὅτε ὁ Λεοπόλδος μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας ἀπεδέχθη τὴν ἐκλογήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰ τελευταῖα ἐκεῖνα πρωτόκολλα τῶν τριῶν δυνάμεων καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχαιρεν ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ Λεοπόλδου, ἐφαίνετο, ὅτι τὸ ἑλληνι-

κὸν ζήτημα εἶχε λυθῆ. Οὕτω δὲ βεβαία ἐφαίνετο ἡ λύσις αὐτοῦ, ὥστε ἡ Γαλλία ἐγκατέλιπεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀρχαίαν παρ᾽ αὐτῆς προστασίαν τῶν καθολικῶν τῶν Κυκλάδων. Ἀλλ᾽ ὅμως οἱ σύμμαχοι δὲν εἶχον συμπεριλάβει εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῶν τὰς διαθέσεις τοῦ Κυβερνήτου. Καὶ δὴ ὁ Καποδίστριας ἐφιλοδόξει νὰ διατηρήσῃ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν ἰσοβίως, ἦτο δὲ δυσηρεστημένος, ὅτι εἶχε παρορασθῆ, καὶ δὲν ἔβλεπε διὰ τίνα λόγον ὤφειλε νὰ σπείρῃ αὐτὸς, ὅπως θερίσῃ ξένος. Διὸ ἤρχισεν ἐσκεμμένως ζωγραφῶν τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος δι᾽ οὕτω μελανῶν χρωμάτων, ὥστε νὰποτρέψῃ τὸν Λεοπόλδον ἀπὸ καθόδου εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Λεοπόλδος δὲν ἦτο ηὐχαριστημένος ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς μελετωμένης αὐτοῦ ἡγεμονίας. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη γράψει εἰς τὸν λόρδον Aberdeen, «ὅτι ἐφαντάζετο, ὅτι δὲν ὑπῆρχε πραγματικὸς τρόπος εἰρηνεύσεως τῆς Ἑλλάδος ἄνευ τῆς εἰς τὸ νέον κράτος συμπεριλήψεως τῆς Κρήτης»· εἶχε δ᾽ ἀναγνώσει τὸ φυλλάδιον τοῦ Τσῶρτς περὶ τῶν στρατιωτικῶν πλεονεκτημάτων τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ εἶχεν ἐλπίσει, ὅτι θὰ ἔφερε, καθ᾽ ἃ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος τῷ 1864, τὰς Ἰονίους νήσους ὡς δῶρον εἰς τοὺς μέλλοντας αὐτοῦ ὑπηκόους. Ὁ δὲ Καποδίστριας δὲν ἐπαύετο ἀναφερόμενος εἰς τὴν δυσαρέσκειαν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ περιορισμῷ ἐκείνῳ τῶν συνόρων, μεθ᾽ οὗ ἔμελλε νὰ συναντισθῇ ὁ Λεοπόλδος, καὶ ἐπωφελεῖτο ἐπιτηδείως τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐν Ἄργει συνελεύσεως περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ νομοθετικοῦ ἐκείνου σώματος ἐπικυρώσεως τῶν διαπραγματεύσεων. Ὑπέδειξεν, ὅτι ὁ πρίγκιψ θὰ ἔπραττε καλῶς ἀσπαζόμενος τὸ θρήσκευμα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, οὗ ὁ Κυβερνήτης

Ὁ Λεοπόλδος ὡς βασιλεὺς τοῦ Βελγίου.

ἦτο ἀφωσιωμένος λάτρις. Ἐπειράθη νὰ ἐμποδίσῃ, ὅπως περιέλθωσιν εἰς τὸν Λεοπόλδον ψηφίσματα συγχαρητηρίων, καὶ μετεχειρίζετο τοὺς ὑπογράψαντας αὐτὰ ὡς ἰδίους αὐτοῦ ἐχθρούς. Πάντα δὲ ταῦτα, συνδυαζόμενα πρὸς τὴν ἀπομεμακρυσμένην προςδοκίαν ἀντιβασιλείας ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐπειδὴ ἡ θανοῦσα σύζυγος τοῦ Λεοπόλδου ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἀκλήρου βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Γεωργίου Δ΄, ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ πρίγκιπος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἀπέσυρε τὴν ἀποδοχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸν Μάϊον ὁριστικῶς παρῄτησε τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἔγεινε μὲν ὁ Λεοπόλδος μετὰ ἓν ἔτος βασιλεὺς τοῦ Βελγίου, ἀλλὰ πολλάκις ἐν μέσῳ τῆς πεζῆς ῥαστώνης τῶν Βρυξελλῶν ἀνελογίζετο μετὰ πόθου τὸ ποιητικὸν στάδιον, οὗ θὰ ἠδύνατο νἀξιωθῇ ἐν Ἀθήναις. Σήμερον δὲ τὸ διδακτικώτατον ἐπειςόδιον τῆς ὑποψηφιότητος αὐτοῦ εἶνε ἡ προφητικὴ αὐτοῦ ὑπόδειξις περὶ τῆς Κρήτης.

Ἰωάννης Καποδίστριας.

Ὁ Καποδίστριας εἶχεν ἐπιτύχει ἐν τῇ ματαιώσει τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Λεοπόλδου, ἀλλ᾽ αἴφνης προεκάλεσεν ἀντίδρασιν καθ᾽ ἑαυτοῦ. Ἡ ἰδία ἑαυτοῦ διαγωγὴ καὶ τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τὸ διασπαρὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ Παρισίων ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἰουλίου συνετέλεσαν ἀμφότερα εἰς τὸ νὰ παροξύνωσι τὴν αὔξουσαν δυςαρέσκειαν. Ἡ ἐπιτυχία εἶχε καταστήσει αὐτὸν αὐταρχικώτερον, καὶ ἔνιαι τῶν πράξεων αὐτοῦ ἦσαν ὁμοίως δεσποτικαὶ ὡς αἱ προκαλέ-

σασαι ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Ι'. Ἡ ὑπογραφὴ ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Λεοπόλδον ἐθεωρεῖτο ὡς ἔγκλημα ἄξιον καταδιώξεως ποινικῆς ὁμοίως καθ' ἃ ἀργότερον ἐν Ἰταλίᾳ ἐθεωρεῖτο ἐγκληματῶν ὁ εἰπών τι κακὸν κατὰ τοῦ Γαριβάλδη. Καὶ ἀπέστειλε μὲν ῥωσικὰ πλοῖα, ὅπως ἐκβιάσῃ τοὺς ἀνεξαρτήτους Μανιάτας εἰς πληρωμὴν φόρου τινός, δὲν κατώρθωσε δὲ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκκένωσιν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Εὐβοίας, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἠρνοῦντο νἀποχωρήσωσι μέχρις οὗ λάβωσιν ἀποζημίωσιν διὰ τὰς ἰδιοκτησίας αὐτῶν καὶ συντελεσθῇ ὁ καθορισμὸς τῶν συνόρων. Ἀλλ' ὁ μὲν Κυβερνήτης ἠδυνάτει νὰ παραδώσῃ τὸ χρῆμα, αἱ δὲ δυνάμεις, ἀπασχολούμεναι ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Πολωνίᾳ ἐπαναστάσεων, ἀνέβαλλον τὴν διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Τέλος ἡ τουρκικὴ φρουρὰ μόλις τῇ 19 Μαρτίου 1833 ἐγκατέλιπε τὴν Ἀκρόπολιν, σχεδὸν δεκαοκτὼ μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου, οἱ δὲ

Ἡ Ἑρμούπολις τῆς Σύρου.

Ἀθηναῖοι ἐπέκρινον δριμέως τὴν διοίκησιν αὐτοῦ, καὶ στρατιωτικὴ στάσις ὑπῆρξε τὸ προμήνυμα τῶν ἐπικειμένων γεγονότων. Τὸ χείριστον δὲ πάντων, ἡ ἐπιμονὴ αὐτοῦ, ἀρνηθέντος νὰ πληρώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν, ἣν ἐζήτησαν οἱ Ὑδραῖοι χάριν τῶν ζημιῶν, ἃς εἶχον ὑποστῆ κατὰ τὸν πόλεμον, προεκάλεσε τὴν ἰσχυρογνώμονα ἀντιπολίτευσιν τῆς μεγάλην δύναμιν ἐχούσης νήσου. Οἱ Ὑδραῖοι ἵδρυσαν ἐφημερίδα, τὴν *Αὐγήν*, ἀπηχοῦσαν τὴν δυσφορίαν αὐτῶν. Καὶ ἔπαυσε μὲν αὐτὴν ὁ Καποδίστριας, ἀλλ' εὗρεν ἀντιμέτωπον, ἄλλην ἐφημερίδα, τὸν *Ἀπόλλωνα*, ἐκτυπούμενον ἐν Ναυπλίῳ, ὅπου εἶχε μετατεθῆ ἐξ Αἰγίνης ἡ ἕδρα τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Βιάρος ἀνέστειλε τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς εὐθὺς ἅμα τῇ ἐνάρξει· ἀλλ' ὁ ἐκδότης μετέφερε τὸ ἔργον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδάμαστον νῆσον, ὅπου ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἀπέβη τὸ ὄργανον τῆς ἀντιπολιτεύσεως μὲ πρόγραμμα τὴν σύγκλησιν συνελεύσεως καὶ τὴν παροχὴν Συντάγματος. Τότε ἡ Ὕδρα ἀπεσχίσθη

ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἔγεινε κατ' οὐσίαν ἀνεξάρτητος κοινότης, διοικουμένη ὑπὸ ἐπιτροπείας ἐπιχωρίων προὐχόντων. Ὑπεστήριζε δὲ τὴν Ὕδραν ἡ Σύρος, ἡ ἀνθηροτάτη τῶν ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, πιεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς διατάξεων. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπερέβαινε τὴν ἀνοχὴν τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις διέταξε τὸν στόλον νὰ τιμωρήσῃ τὴν Σύρον.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὁ στόλος ἀπάρῃ ἐκ τοῦ ἐν Πόρῳ ναυστάθμου, ἡ «συνταγματικὴ ἐπιτροπὴ» τῆς Ὕδρας ἔστειλε τὸν ναύαρχον Μιαούλην, ὅστις ἦτο τῶν μελῶν αὐτῆς, μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς συμβούλου αὐτοῦ, ἵνα καταλάβῃ τὸν ναύσταθμον. Ὁ δὲ Μιαούλης ἐξετέλεσε τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὸν ἔργον μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος, καί, ἀφ' οὗ μάτην ἐπειράθη νὰ πείσῃ τὸν Κανάρην, ὅστις ἐκυβέρνα αὐτόθι ἕνα δρόμωνα, νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Συνταγματικῶν, καθεῖρξε τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ συμμαχητήν. Ὅτε ὁ Κυβερνήτης ἤκουσε τὸ πραξικόπημα τοῦτο, ἀφῆκε κατὰ μέρος τὴν διπλωματίαν ὑπὸ τοῦ πόθου ἐκδικήσεως, εὗρε δὲ πρόθυμον ὄργανον τὸν τότ' ἐν Ναυπλίῳ εὑρισκόμενον Ῥῶσον ναύαρχον Ῥικόρ. Οὗτος ἔπλευσεν εἰς Πόρον καὶ ἐκάλεσε τὸν Μιαούλην νὰ παραδώσῃ τὸν ναύσταθμον. Ἀλλ' ὁ Ἕλλην ναύαρχος ἀπήντησεν, ὅτι μόνην ἀρχὴν ἀνεγνώριζε τὴν ἐν Ὕδρᾳ ἐπιτροπείαν. Καὶ ὁ μὲν Ῥῶσος ἐμάνη, ὁ δ' Ἕλλην πατριώτης ὑπέλαβεν, ὅτι θὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον αὐτοῦ. Ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ ὥρᾳ ἔφθασαν κατὰ τύχην ὁ Ἄγγλος καὶ ὁ Γάλλος κυβερνήτης, ἀλλ' ἀνεχώρησαν εἰς Ναύπλιον, ὅπως λάβωσιν ὁδηγίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ ἄνδρες τοῦ Ῥικὸρ ἦλθον εἰς σύγκρουσιν πρὸς πλοῖον ἐξ Ὕδρας, καὶ ὁ Καποδίστριας ἔστειλεν αὐτῷ διαταγὴν νὰ πλήξῃ πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν. Οὕτω τῇ 1 Αὐγούστου 1831 κατέλαβε κατάλληλον θέσιν, ὅπως βομβαρδίσῃ τὸν ἑλληνικὸν στόλον. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Μιαούλης ἔστειλεν αὐτῷ ἄγγελμα, ὅτι προετίμα νἀνατινάξῃ μᾶλλον τὸν στόλον ἢ νὰ παραδοθῇ. Ἐτή-

Ἀνδρέας Μιαούλης.

ρησε δὲ πράγματι τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ Ὑδραῖος. Ὁ καπνὸς τρομερᾶς ἐκρήξεως ἐκάλυψε τὸν ὡραῖον λιμένα τοῦ Πόρου καὶ τὰ ναυάγια τῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Ὁ δὲ Μιαούλης ἐξέφυγε μετὰ τῶν πληρωμάτων εἰς τὴν Ὕδραν. Ὁ στρατὸς τοῦ Κυβερνήτου ὑπὸ τὸν Νικήταν ἐδήωσε τὴν πόλιν τοῦ Πόρου, καίτοι αὕτη εἶχε προλάβει νὰ συνθηκολογήσῃ, ὡς εἰ ἦτο πόλις τουρκική, ὑπ' αὐτὰς τὰς ὄψεις τοῦ Ῥώσου ναυάρχου. Ὅτε δὲ τὰ πάντα ἐτελείωσαν, ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν εἰς τὸν Ῥικόρ, ἐκφράζων τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς προσενεχθείσαις ὑπηρεσίαις. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ τοῦ Πόρου ὑπῆρ-

Ὁ Πόρος.

ξεν ὀλεθρία διὰ τὸν Κυβερνήτην. Ἡ μὲν ἑλληνικὴ ἀντιπολίτευσις ἐθεώρησεν αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν φατρίας, αἱ δὲ κυβερνήσεις τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐξέλαβον αὐτὸν ὡς Ῥῶσον ἀνθύπατον.

Ἡ βαθέως τρωθεῖσα ὑπερηφάνεια ἰσχυροῦ οἴκου προεκάλεσεν ἐντὸς δύο μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐν Πόρῳ πυρπολήσεως τοῦ στόλου τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου. Ἡ φράτρα τῶν Μαυρομιχαλαίων ἦτο πανίσχυρος ἐν Μάνῃ. Ἀπὸ μὲν τοῦ 1690 τὸ ὄνομ' αὐτῶν ἦτο οἰκεῖον ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1769 εἶχε λαμπρυνθῆ διὰ τῶν ἀγώνων τῶν φερόντων αὐτὸ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῷ πολέμῳ τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Καλαμῶν, ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Βαλ-

τετσίου, ἐν Εὐβοίᾳ, ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ οἱ Μαυρομιχαλαῖοι εἶχον ἀγωνισθῆ ἡρωικῶς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἔνιοι ἀποβαλόντες αὐτὴν τὴν ζωήν. Ἀλλὰ παρὰ πάσας τὰς πατριωτικὰς ταύτας ὑπηρεσίας ἀντεπροςώπευον τὴν Μάνην καὶ πάντα εἰς ὅσα ἐνέμενεν ἡ Μάνη, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ αἵματος, τὰ ἤθη κοινωνίας πρωτογόνου, τὴν ἀντίστασιν πρὸς ἀρχὴν κεντρικὴν καὶ συγκεντροῦσαν. Ὁ δὲ Καποδίστριας ὑπελάμβανεν, ὅτι ἡ Μάνη ὤφειλε νὰ ἐκπολιτισθῇ καὶ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἧττον ὁμηρικῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος· μόνος δὲ τρόπος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο ἡ προγραφὴ οἰκογενείας, ἧς ὁ λόγος ἦτο νόμος ὅπου δὲν ἐκράτουν αἱ γραπταὶ αὐτῆς διαταγαί. Ἐπιτόπιος ἀποστασία, ἧς ἡγεῖτο ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πετρόμπεη Ἰωάννης, εἶχε κατασταλῆ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ βέη, τοῦ Γεωργίου, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Κυβερνήτου, ὅςτις εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ ἐξομαλύνῃ τὰς διενέξεις μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς οἰκογενείας, ἂν ὁ Ἰωάννης ἤρχετο εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ἐλθὼν ὁ Ἰωάννης ἐφυλακίσθη, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν διωγμοὶ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ υἱοῦ. Ὁ υἱὸς τοῦ Πετρόμπεη ἔφυγεν εἰς τὴν Μάνην, ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος, ἀδελφὸς τοῦ βέη, ἡγεῖτο τῆς ἀποστασίας τῶν Σπαρτιατῶν, ὡς οἱ Μανιᾶται ἠρέσκοντο ἀποκαλοῦντες ἑαυτούς, ἐναντίον τοῦ δεσμοφύλακος τοῦ οἴκου τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ. Ἔσπευσε δ' ἐκεῖσε καὶ αὐτὸς ὁ βέης, ἀλλὰ συνελήφθη καὶ ἤχθη ὑπὸ συνοδίαν εἰς τὸ Ναύπλιον, ὅπου καὶ ἐφυλακίσθη, κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ ἐγκαταλείψει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς Γερουσίας. Ἤχθησαν δ' εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Γεώργιος καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπίβλεψιν. Τὰ γεγονότα ταῦτα προεκάλεσαν, ὡς εἰκός, συμπαθείας ὑπὲρ τοῦ καταδιωκομένου οἴκου. Ἡ γηραιὰ μήτηρ τοῦ βέη ὑπέβαλεν εἰς τὸν Κυβερνήτην αἴτησιν περὶ ἀποφυλακίσεως τοῦ διακεκριμένου υἱοῦ, ὅςτις εὑρίσκετο ἤδη ἐννέα μῆνας ἄκριτος ἐν τῇ εἱρκτῇ. Κατέβαλε δὲ τὰς οἰκείας ἐνεργείας χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Ῥικὸρ, ὁ ἔμπιστος τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ, τοῦ Κυβερνήτου μένοντος ἀκάμπτου, ὑπείκοντες εἰς τὸν ἄγραφον κώδικα τῆς Μάνης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἁπλῶς ἐπετηροῦντο ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ δὲν ἦσαν πεφυλακισμένοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικήσωσι τὸν συγγενῆ. Καὶ δὴ τῇ 27 Σεπτεμβρίου 1831 ὁ Καποδίστριας μετέβη κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ χάριν τῆς ἑωθινῆς λειτουργίας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου

Σπυρίδωνος, τοῦ πολιούχου τῆς γενετείρας, κειμένην παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ἴτς-καλέ. Ὅτε δ' ἐπλησίασεν εἰς τὴν θύραν, παρετήρησε τοὺς δύο Μαυρομιχαλαίους ἱσταμένους παραπλεύρως. Καὶ ἐσταμάτησε μὲν μίαν στιγμήν, οἱονεὶ ὑποπτεύων ἀπόπειραν δολοφονίας, περὶ ἧς εἶχε προειδοποιηθῆ, ἔπειτα δέ, ἀνακτῶν τὴν ψυχραιμίαν αὐτοῦ, προεχώρησε πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλά, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν θύραν, ἡ σφαῖρα τοῦ Κωνσταντίνου ἔπληξεν αὐτὸν ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς, τὸ δὲ ξίφος τοῦ Γεωργίου διεπέρασε τοὺς πνεύμονας αὐτοῦ, καὶ ἔπεσεν ἄπνους εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτὸν μονόχειρος ἀπομάχου. Ὁ ἀκόλουθος αὐτοῦ ἔθηκε τὸν νεκρὸν χαμαί, ἐσκόπευσε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἐτραυμάτισεν αὐτόν, ἄλλη δὲ σφαῖρα ἀπό τινος παραθύρου ἔπληξε τὸν φεύγοντα δολοφόνον καὶ τρίτη ἐφόνευσεν αὐτόν. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὁ ὄχλος ἔσυρε τὸ πτῶμα αὐτοῦ διὰ τῶν ὁδῶν καὶ ἔρριψεν αὐτὸ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν τούτοις δ' ὁ Γεώργιος εἶχεν ἀποδράσει εἰς τὸ γαλλικὸν προξενεῖον, ὅπερ ἐπολιορκήθη ὑπὸ ἀγανακτοῦντος πλήθους, θορυβωδῶς ἀπαιτοῦντος τὴν παράδοσιν αὐτοῦ. Συνοδευόμενος δ' ὑπὸ Γάλλου ἀξιωματικοῦ διεπορθμεύθη εἰς τὸ ἐπὶ νησῖδος φρούριον Βοῦρτζι, ἐδικάσθη ὑπὸ στρατοδικείου, καὶ τῇ 10 Ὀκτωβρίου ἐτυφεκίσθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ καθειργμένου πατρός, ὅςτις ἐκ τῆς κιγκλιδωτῆς θυρίδος τῆς εἱρκτῆς αὐτοῦ εἶδε τὸν υἱὸν θνήσκοντα ὡς εἶχε ζήσει, πιστὸν τέκνον τῆς Μάνης. Αἱ προσωπογραφίαι τῶν δύο Μαυρομιχαλαίων κοσμοῦσι νῦν τὸ ἐν Ἀθήναις μέγαρον τοῦ σημερινοῦ ἡγέτου τοῦ οἴκου, τοῦ

Γεώργιος Μαυρομιχάλης.

πρώην πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὁ ἐπισκέπτης δύναται νὰ διακρίνῃ τὴν τραχεῖαν ὄψιν τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τῶν πραέων χαρακτηριστικῶν τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἡ παρέλευσις τριῶν γενεῶν κατέστησε δυνατὴν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὴν μόρφωσιν ἀμερολήπτου κρίσεως περὶ τοῦ σταδίου τοῦ Καποδιστρίου. Οὐδεὶς θὰ θελήσῃ νἀρνηθῇ τὰς ἰδιωτικὰς αὐτοῦ ἀρετάς, τὸ αὐστηρὸν τοῦ βίου, τὴν εἰλικρινῆ ἀγάπην τῆς πατρίου γῆς, τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἔν τε ταῖς ἡμέραις τῆς ἐν τῇ ξένῃ πολιτείας καὶ κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ὑπῆρξε Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὅμως ἐπειράθη νὰ διοικήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν καὶ διὰ τῆς βοηθείας τῆς αὐταρχικωτάτης τῶν κυβερνήσεων, καὶ ὑπῆρξε μέχρι τέλους διπλωμάτης, ἐν ᾧ αἱ ἐπαναστάσεις δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην διπλωματῶν, ἀλλ' ἀνδρῶν δρώντων. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα χώρα εὐγνώμων ἀνεγνώρισε τάς τε δημοσίας αὐτοῦ ὑπηρεσίας καὶ τὰς ἰδιωτικὰς ἀρετάς. Ἡ Αἴγινα, ἡ πρώτη αὐτοῦ πρωτεύουσα, ἔστησε προτομὴν, καὶ ἡ Κέρκυρα, ἡ γενέτειρα τοῦ Κυβερνήτου, ἵδρυσεν ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν Αἴγινα διασώζει, εἰς δημοσίας φυλακὰς μεταβεβλημένον νῦν, τὸ ὀρφανοτροφεῖον, ὅπερ ἐκεῖνος εἶχεν ἱδρύσει, τὸ Κυβερνεῖον, ἐν ᾧ εἶχεν ἐγκαθιδρυθῆ καὶ τὸ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος νομισματοκοπεῖον, καὶ τὰ λείψανα τοῦ κυβερνητικοῦ τυπογραφείου. Ἡ δὲ Κέρκυρα φυλάττει μετὰ στοργῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Πλατυτέρας τὰ λείψανα τοῦ δολοφονηθέντος. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1911 τμῆμα τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν

Τὸ ἐν Αἰγίνῃ τυπογραφεῖον ἐπὶ Καποδιστρίου.

ὠνομάσθη Καποδιστριακὸν ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, καὶ ἐπ' ἐσχάτων Ἕλλην συγγραφεύς, ὁ κ. Μπελέλης, ἐξῆρε τὸ ὑπὲρ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἔργον τοῦ ἐν προτέροις χρόνοις ἐφόρου τῆς πρώτης ἐν Κερκύρᾳ δημοσίας σχολῆς.

Ἡ δολοφονία τοῦ Καποδιστρίου προεκάλεσεν ὅλως διάφορα αἰσθήματα. Καὶ ὁ μὲν ποιητὴς Ἀλέξανδρος Σοῦτσος παρέβαλε τοὺς δολοφόνους πρὸς τὸν Ἁρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, ὁ δὲ *Ἀπόλλων* ἐθρήνησε μὲν τὴν ἀνθρωπίνην τραγῳδίαν, ἀλλ' ἔκρινε διαφόρως τὴν πολιτικὴν τυραννοκτονίαν. Οἱ δὲ φίλοι τοῦ δολοφονηθέντος Κυβερνήτου ἐπένθουν καὶ ἔδρων. Ἡ Γερουσία συνῆλθεν ἀμελλητὶ, καὶ πρὸ τῆς μεσημβρίας τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης 27 Σεπτεμβρίου διώρισε προσωρινὴν ἐπιτροπείαν τριῶν ἀνδρῶν, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν μέχρι τῆς συγκλήσεως Ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἀπετελεῖτο δ' ἡ τριανδρία ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, ἀντιπροσώπου τῆς οἰκογενειακῆς δυνάμεως τοῦ θανόντος Κυβερνήτου, τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ κυριωτάτου τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν, καὶ τοῦ Κωλέττη, τοῦ πληρεξουσίου τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τούτων ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπείας, ἐπέδειξεν ἀτυχῶς τελείαν ἔλλειψιν τοῦ διαλλακτικοῦ ἐκείνου πνεύματος, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ ἑνώσῃ ἁπάσας τὰς φατρίας περὶ τὴν σορὸν τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ τοῦ συνετωτέρου Κωλέττη. Οὕτως, ὅτε ἡ Σύρος ἐφάνη πρόθυμος νἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτε ἡ Ὕδρα ἠξίωσεν ἁπλῶς, ὅπως προστεθῶσιν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν δύο μέλη τῆς ἀντιπολιτεύσεως, δοθῇ ἀμνηστία καὶ συγκληθῇ συνέλευσις ἐλευθέρως ἐκλεγομένη ἔν τινι οὐδετέρῳ τόπῳ ὁ ὑπὸ τῶν Συνταγματικῶν ἐπισεισθεὶς κλάδος τῆς ἐλαίας ἀπεκρούσθη παρὰ τὴν πολιτικὴν ἔκκλησιν τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη περὶ ὁμονοίας. Ἀκολουθῶν δ' ὁ Αὐγουστῖνος τυφλῶς τὴν ἐν Πόρῳ πολιτείαν τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ, μετεχειρίσθη τὸν ῥωσικὸν στόλον πρὸς ἀποκλεισμὸν τῆς Ὕδρας καὶ ἀπέδειξε τὴν πρὸς τοὺς Γάλλους ἀντιπάθειαν αὐτοῦ, παύσας Γάλλον τινὰ στρατηγὸν καὶ ὑπαινιχθεὶς σαφῶς πρὸς ἄλλον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς μεγάλας δαπάνας ξένων στρατευμάτων, τοῦ ὑπαινιγμοῦ τούτου ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ὑπηρεσίας ἀπομάκρυνσιν ἁπάντων τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν. Αἱ ἰταμώταται τῶν κατηγοριῶν ἐπερρίπτοντο κατ' ἀλλήλων ὑπὸ τῶν ἀντιδιαμαχομένων φατριῶν, ὧν ἑκάστη ἀντεστοίχει πρὸς

τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων. Καὶ οἱ μὲν Καποδιστριακοὶ ἢ Ναπισταί, οὕτω καλούμενοι ἀπὸ παρωνυμίου τοῦ Αὐγουστίνου ἢ ἀπὸ ὀπαδοῦ τινος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, κατηγόρουν τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἐπὶ συνενοχῇ τοῦ φόνου τοῦ Κυβερνήτου. Οἱ δὲ Ὑδραῖοι ἀνταπήντων, ὅτι ὁ Καποδίστριας εἶχε μισθώσει κακούργους, ὅπως δολοφονήσωσι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Συνταγματικῶν καὶ ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶχεν ὀμόσει νὰ στείλῃ τοὺς ἥρωας τοῦ Πόρου εἰς τὴν Σιβηρίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀτμόσφαιρα ἀμοιβαίας συκοφαντίας, ἐν ᾗ διεξήχθησαν αἱ ἐκλογαί. Χάριν δ' ἐξασφαλίσεως καποδιστριακῆς πλειονοψηφίας οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ὕδρας ἐκωλύθησαν νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τοὺς Μύλους, ὅπως ἐδρεύσωσιν ἐν τῇ νέᾳ συνελεύσει τοῦ Ἄργους, οἱ δὲ τῆς Μάνης ἐκρατήθησαν ἐν Ἄστρει.

Ὁ Κωλέττης συνεῖδεν, ὅτι εἶχεν ἐπιστῇ ὁ χρόνος νὰ διαρρήξῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς δύο συναδέλφους. Ἡ δύναμις αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ῥουμελιώταις πληρεξουσίοις κατέστησεν εἰς αὐτὸν δυνατὴν τὴν συγκρότησιν φοβερᾶς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις ἐβάπτισεν ἑαυτὴν «συνταγματικὴν», ἠξίωσε τὴν ἀποδοχὴν τῶν Ὑδραίων καὶ ἠπείλησεν ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως νὰ συνέλθῃ εἰς χωριστὴν σύνοδον. Κατ' ἀκολουθίαν δ' ἡ μὲν πέμπτη Ἐθνικὴ συνέλευσις συνῆλθεν ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ Ἄργους, οἱ δὲ Ῥουμελιῶται συνεδρίαζον ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς πόλεως. Καὶ ὁ μὲν Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Κολοκοτρώνης παρῃτήθησαν κατὰ τύπους ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν, τὴν δὲ 8 Δεκεμβρίου ὁ Αὐγουστῖνος ἐξελέχθη *Προεστὼς* τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὁ Κωλέττης ἠρνήθη νὰ παραιτηθῇ, καὶ ἐπηκολούθησεν ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐκάλεσε τοὺς Ῥώσους εἰς βοήθειαν, καὶ μετὰ διήμερον ἀγῶνα ἐν ταῖς ὁδοῖς τοῦ Ἄργους, ὅπου ἔφθασεν ἐγκαίρως ὡς αὐτόπτης ὁ σὶρ Στράτφορδ Κάννιγγ, πλέων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἱ ἐπικρατήσαντες Ῥουμελιῶται ἀπεχώρησαν πέραν τοῦ ἰσθμοῦ, καὶ ἐν Περαχώρᾳ πλησίον τῆς Κορίνθου διώρισαν κυβερνητικὴν ἐπιτροπείαν, ἣν συνεκρότησαν ὁ Κωλέττης, ὁ Ζαΐμης καὶ ὁ Κουντουριώτης. Οὕτως ἡ Ἑλλὰς καὶ πάλιν ἦτο διῃρημένη εἰς δύο ἀρχάς. Συνδιάσκεψις γενομένη ἐν Λουτρακίῳ ἀπέτυχε. Καὶ ὁ μὲν Αὐγουστῖνος ἀπεκήρυξε τὸν Κωλέττην καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ, ὁ δὲ Κωλέττης κατήγγειλε τὸν Αὐγουστῖνον ὡς σφετεριστὴν τῆς ἀρχῆς. Μάτην πρωτόκολλον τῶν δυνάμεων βραδέως ἐκδοθὲν ἀνεγνώρισε τοῦτον ὡς νόμιμον κυβερνήτην τῆς χώρας· μάτην οἱ

Ὁ Κολοκοτρώνης μετά μάχην.

ἀντιπρόσωποι αὐτῶν προέτρεψαν αὐτὸν νὰ προκηρύξῃ περιωρισμένην ἀμνηστίαν· μάτην ὁ Κάννιγγ συνεβούλευεν ὁμόνοιαν. Ὅσα εἶχεν ἴδει ἔπεισαν αὐτὸν ἐπὶ πλέον περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ προτιμηθῇ ξένος ἡγεμὼν ἐπιχωρίου κυβερνήτου, ὅςτις, καθ' ἃ ἔγραφεν εἰς τὸν Παλμερστῶνα, «οὔτε γνῶσιν ἔχει οὔτε τὴν ἀναπληροῦσαν αὐτὴν ἔμφυτον εὐφυίαν».

Τέλος δὲ μετὰ διάλειμμα δύο ἐτῶν αἱ ἀπησχολημέναι δυνάμεις προςήνεγκον τῇ 1 Φεβρουαρίου 1832 τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Ὄθωνα. Πολλὰ δ' ἐφαίνοντο τὰ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς Λουδοβῖκος ἦτο ἔνθερμος φιλέλλην. Τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἦτο γνωστότατον καὶ δημοφιλὲς ἐν Ἑλλάδι. Ἡ χώρα αὐτοῦ δὲν ἦτο ἱκανῶς σπουδαία, ὥςτε νὰ προκαλῇ τὴν ἀντιζηλίαν τῶν δυνάμεων. Γερμανός τις, ὁ καθηγητὴς Θείρσιος, ὅςτις εἶχεν «ἀνακαλύψει» τὸν Ὄθωνα πρὸ δύο ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα, εἶχεν ἔκτοτε διατρέξει τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀνεπίσημος αὐτοῦ πράκτωρ, ὅπως βολιδοσκοπήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ παρασκευάσῃ αὐτὴν χάριν τῆς ὑποψηφιότητος πρίγκιπος Βαυαροῦ. Καὶ ἦτο μὲν ὁ μέλλων ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος μόλις δεκαεπταέτης, ἀλλ' ἐξήρετο, ὅτι ἡ ἀπειρία αὐτοῦ ἔμελλε νὰ ἀναπληρωθῇ πολλῷ μᾶλλον διὰ τῆς μεγαλειτέρας εὐκολίας, μεθ' ἧς ἤθελεν ἐνστερνισθῆ τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου αἱ δυςκολίαι καὶ ἡ ἔλλειψις δημοτικότητος ἡ συναφὴς πρὸς τὴν ὑφισταμένην διοίκησιν ἔμελλε νὰ βαρύνῃ οὐχὶ τὸν νεαρὸν ἡγεμόνα, ἀλλὰ τὴν ἀντιβασιλείαν. Τῇ 25 Ἀπριλίου συνθήκη μεταξὺ τῆς Βαυαρίας καὶ τῶν τριῶν δυνάμεων ὥρισε τοὺς ὅρους τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ἀποδοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ὁ Ὄθων ἔμελλε νὰ φέρῃ τὴν προςωνυμίαν «βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος» καὶ ἀναδειχθῇ ἀνεξάρτητος κληρονομικὸς μονάρχης ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν αὐτῶν· ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν ἀπέθνησκεν ἄτεκνος, ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν ὁ νεώτερος ἀδελφὸς, ἀλλὰ κατ' οὐδένα λόγον ἔμελλον νὰ συνενωθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ προςώπῳ τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ βαυαρικὸν στέμμα. Τῇ 20 Μαΐου 1835, γενεθλίῳ αὐτοῦ ἡμέρᾳ, ἔμελλε νὰ γείνῃ ἐνήλικος, ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἔμελλον νὰ ἐξασκῶσι πλήρη ἐξουσίαν τρεῖς ἀντιβασιλεῖς, διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Αἱ δυνάμεις ὑπεσχέθησαν νὰ ἐγγυηθῶσι δάνειον μὴ ὑπερβαῖνον τὸ ποσὸν 2.400.000 λιρῶν στερλινῶν ἐπὶ τόκῳ πέντε ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, πληρωτέον εἰς τρεῖς δόσεις, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας ἔμελλε νὰ

παράσχῃ σῶμα Βαυαρῶν στρατιωτῶν «μὴ ὑπερβαῖνον τρισχιλίους πεντακοσίους ἄνδρας» μετὰ Βαυαρῶν ἀξιωματικῶν χάριν διοργανώσεως ἐπιχωρίου στρατοῦ. Τὰ δὲ βόρεια σύνορα τοῦ νέου βασιλείου

Ὄθων βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος.

διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παλμερστῶνος καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ σὶρ Στράτφορδ Κάνιγγ εἶχον τέλος ἐπεκταθῆ μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ περιελάμβανον τὴν διαμφισβητουμένην περιοχὴν τῆς Λαμίας· χάριν δὲ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης ἡ

ἀποζημίωσις τῆς Τουρκίας ὡρίσθη εἰς λίρας στερλίνας 462.480, πληρωτέας ἐκ τοῦ δανείου. Ὁ δὲ σουλτᾶνος ἀπεδέχθη τὰς ἀποφάσεις ταύτας καὶ ἀνεγνώρισε τὸν Ὄθωνα ὡς βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, Ἑλλάδος πολὺ μὲν μεγαλειτέρας τῆς παραχωρηθείσης εἰς τὸν Λεοπόλδον, ἀλλὰ μὴ συμπεριλαμβανούσης τὴν Σάμον καὶ τὴν Κρήτην. Καὶ ἡ μὲν Σάμος μετὰ τὴν διοργάνωσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Κωλέττη καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς συνεστάλη, ἀναδειχθεῖσα τῷ 1832 αὐτόνομος ὑπόφορος χριστιανικὴ ἡγεμονία, ἀπηλλαγμένη ῥητῶς τῆς παρουσίας τουρκικοῦ στρατοῦ· ἡ δὲ Κρήτη ἡνώθη τῷ 1830 μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ πασσαλικίου τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ πρὸς ἀμοιβὴν τῶν πρὸς τὸν σουλτᾶνον ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, δι' ἐλευθερίου δὲ φιρμανίου ἐπετράπη εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ ἔχωσιν ἰδίαν σημαίαν καὶ ἐλευθεροπλοΐαν καὶ νὰ εἰσπράττωνται οἱ φόροι αὐτῶν διὰ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων καὶ ἀρχηγῶν. Ἀλλὰ στρατηγικῶς τὰ νέα σύνορα ἦσαν πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως εὐνοϊκὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καθ' ὅτι συμπεριελαμβάνετο εἰς αὐτὴν τὸ περιώνυμον στενὸν τοῦ Μακρυνόρους καὶ ὅλη ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ νότιος παραλία τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου πλὴν τοῦ φρουρίου τῆς Πούντας καὶ λωρίδος γῆς ὄπισθεν αὐτῆς ἐν τῇ θέσει τοῦ ἀρχαίου Ἀκτίου. Οὕτως ἡ Τουρκία ἐκράτησε τὰς δύο κλεῖδας τοῦ κόλπου, τὴν Πρέβεζαν καὶ τὸ Ἄκτιον. Καὶ τὸ μὲν Ἄκτιον παρεχώρησε τῷ 1881, τὴν δὲ Πρέβεζαν διετήρησε μέχρι τοῦ 1912. Τὸ δὲ ἄγγελμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ὄθωνος ἤγαγε τοὺς ἐν Περαχώρᾳ Συνταγματικοὺς εἰς τὸ νὰ προςβάλωσιν αἴφνης τοὺς Καποδιστριακούς, ὅπως συμμετάσχωσι καὶ αὐτοὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τιμῶν κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ βασιλέως. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οἱ πληρεξούσιοι οἱ ὑποστηρίζοντες τὸν Αὐγουστῖνον ἀνεκήρυξαν αὐτὸν ἀντιβασιλέα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὄθωνος, ἴσως ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀντιβασιλείαν καὶ κατόπιν. Μάτην ὁ ἐξαίρετος Θείρσιος ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δυνάμεων, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον προχώρησιν τῶν Συνταγματικῶν. Ὁ εὐφυὴς καθη-

Πάλμεστρων.

γητὴς ὑπέστη τὴν γοητείαν τῆς διπλωματίας τοῦ Κωλέττη, ἐπείσθη, ὅτι τὸ δίκαιον ἦτο ὑπὲρ αὐτῶν καὶ προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἔγραψεν ἐπὶ ἰδίᾳ ἑαυτοῦ εὐθύνῃ εἰς τὸν Γάλλον στρατηγὸν, εἰς ὃν ἐνεπιστεύετο ὁ Αὐγουστῖνος, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Συνταγματικοὺς τὴν διάβασιν τοῦ ἰσθμοῦ. Τὸ ἱππικὸν τῶν Καποδιστριακῶν τὸ φρουροῦν τὸ ἐπικίνδυνον ἐκεῖνο στενὸν, ὅπερ εἶχεν ὑπάρξει τὸ θέατρον πλείστων ὅσων μαχῶν, διεσκορπίσθη ἅμα τῇ πρώτῃ συγκρούσει, οἱ δὲ Γάλλοι, οἵτινες ηὐνόουν τὸν Κωλέττην καὶ εἶχον ἔλθει προσφάτως εἰς ἀψιμαχίαν πρὸς τοὺς Καποδιστριακοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ, δὲν ἐφάνησαν εὐδιάθετοι νὰ συγκρουσθῶσι πρὸς τοὺς Συνταγματικούς. Οὕτω τῇ 27 Μαρτίου ὁ Κωλέττης καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ κατέλαβον τὴν Πρόνοιαν, τὸ προάστειον τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος προσεχὴς σύρραξις. Ἀλλ' εὐτυχῶς εἶχε φθάσει πρὸ μικροῦ ἐκ Λονδίνου ἔγγραφον, δι' οὗ ὡρίζετο, ὅτι ἀπῃτεῖτο «προσωρινὴ κυβέρνησις σκοπὸν ἔχουσα τὴν προφύλαξιν τῆς χώρας ἀπὸ τῆς ἀναρχίας». Ἐνισχυόμενοι δ' ὑπὸ τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ἐνεφανίσθησαν πρὸ τοῦ Αὐγουστίνου, καὶ ἐγνώρισαν εἰς αὐτὸν, ὅτι ὤφειλε νὰ ὑποκύψῃ. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νἀρνηθῇ ὁ Αὐγουστῖνος· ἀλλ' οἱ ἀντιπρόσωποι ἐξουθένωσαν τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὸν νὰ προκαλέσῃ τὸν ὑπὸ τῆς Γερουσίας διορισμὸν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Ἡ δὲ Γερουσία ἀνταπεκρίθη διορίσασα διοικητικὴν ἐπιτροπείαν πέντε ἀνδρῶν, εἰς ἣν συμπεριελήφθη μὲν ὁ Κωλέττης, ἀλλ' ἐκτεθειμένος εἰς ἀσθενεστάτην μειονοψηφίαν. Καὶ ἀπεποιήθη μὲν, ὡς εἰκὸς, ὁ Ῥουμελιώτης ἀρχηγὸς, ἐπηρμένος ὑπὸ τῆς νίκης, νὰ δεχθῇ τὴν τοιαύτην λύσιν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐπείσθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄστυ καὶ νὰ συζητήσῃ τὰ περὶ συνδιαλλαγῆς. Ἡ δὲ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς τὸ Ναύπλιον ὑπῆρξε θριαμβευτική. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ λαοῦ, ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος, ἀόρατος θεατὴς τῆς δεξιώσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἔφυγε μετὰ τῶν οἰκείων, τῶν λειψάνων τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τοῦ Κερκυραίου ἱστορικοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου ἐπὶ πλοίου ῥωσικοῦ εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου αὐτὸς καὶ ὁ Βιᾶρος προσῆλθον εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν κατὰ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας. Μετὰ πολλὰς δὲ συζητήσεις ἐπετεύχθη συνδιαλλαγὴ, καθ' ἣν τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας ηὐξήθησαν εἰς ἑπτὰ, ὧν μόνον δύο ἦσαν κεκηρυγμένοι Καποδιστριακοὶ, ἐν ᾧ ἅπαντες οἱ εἰς αὐτοὺς ὑποτεταγμένοι ἑπτὰ ὑπουργοὶ ἦσαν Συνταγματικοί. Ἀλλ' ἔγεινε δεκτὴ ἡ ἐπινόησις μεγάλης ἀπαρ-

τίας, καίπερ οὔσης βλαβερᾶς εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν, χάριν παραλύσεως τῆς δυνάμεως τῆς πλειονοψηφίας τῆς ἐπιτροπείας. Οὕτω παρὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Αὐγουστίνου ἡ καποδιστριακὴ φατρία ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη καὶ ἄνευ Καποδιστρίου.

Ὁ Κωλέττης ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θριάμβου ἐστερεῖτο πόρων χάριν πληρωμῆς τῶν Ῥουμελιωτῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν· οὗτοι δ' ἀπεφάσισαν νὰ πληρώσωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς λαφυραγωγίας τῆς Πελοποννήσου. Οἱ ἔκτροποι ἐκεῖνοι Συνταγματικοί, ἔχοντες ἡγέτην τὸν Θεόδωρον Γρίβαν καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ στίφους Τουρκαλβανῶν, ἠνάγκασαν τοὺς Πελοποννησίους, ζηλοτύπως ἔχοντας, ὡς εἰκός, πρὸς τοὺς Στερεοελλαδίτας ἐκείνους, νὰ καλέσωσι πρὸς ἑαυτοὺς τὸν περιώνυμον αὐτῶν ἀρχηγὸν Κολοκοτρώνην χάριν ἀμύνης τῆς χερσονήσου. Ὁ δὲ γηραιὸς μαχητὴς προθύμως ἦλθε πρὸς λύτρωσιν αὐτῆς, καὶ ἐξέδωκε δήλωσιν κηρύττουσαν παρανόμους τὰς πράξεις τῆς ἐπιτροπείας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γενναῖος ἐσταμάτησε τὴν πορείαν τῶν Ῥουμελιωτῶν. Ἡ δὲ κυβέρνησις θορυβηθεῖσα παρεκάλεσε τοὺς Γάλλους νὰ καταλάβωσι τὸ Ναύπλιον καὶ τὰς Πάτρας, καὶ γαλλικὴ φρουρὰ πράγματι ἐγκαθιδρύθη ἐν τῷ Παλαμηδίῳ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ οἱ Γάλλοι φθάσωσιν εἰς τὰς Πάτρας, ὁ Σουλιώτης ἀρχηγὸς Κίτσος Τζαβέλλας, ὅστις εἶχε τὴν ἡγεσίαν σώματος κατὰ τὴν ἡρωικὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου, εἶχε καταλάβει τὴν ἐξαίρετον ἀκρόπολιν καὶ ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ αὐτήν. Ἐπεξέτεινε δὲ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ εἰς τὰ δύο φρούρια τὰ δεσπόζοντα τοῦ εἴσπλου εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, καὶ ἐκράτησε τὰς ὀχυρὰς ταύτας θέσεις μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὄθωνος, οὗ τέλος ἔγεινε πρωθυπουργός. Καὶ δὲν ἦτο μὲν Πελοποννήσιος ὁ Τζαβέλλας, ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν ἦτο ὁ μόνος ἐκτὸς τῆς χερσονήσου ἀρχηγὸς ὁ ἐπαναστατήσας ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως. Καὶ τὰ μὲν Σάλωνα κατείχοντο ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, αἱ δὲ νῆσοι Τῆνος, Αἴγινα καὶ Σπέτσαι ἦσαν ἀπρόθυμοι ἢ ἠδυνάτουν νἀναγνωρίσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιτροπείας. Ἡ χώρα εὑρίσκετο, ἀληθῶς

Θεόδωρος Γρίβας.

εἰπεῖν, ἐν καταστάσει τελείας ἀναρχίας, τὸ Σύνταγμα ἦτο ἁπλοῦν φάσμα, ὁ δὲ λαός, καθ' ἃ πικρῶς ὠδύρετο ὁ ποιητὴς Σοῦτσος, «ἀπεγυμνοῦτο» ὑπὸ τῶν ἐπισήμων «λύκων».

Παρίστατο ἀνάγκη τῆς συγκλήσεως Ἐθνικῆς συνελεύσεως πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως χάριν χορηγίας γενικῆς ἀμνηστίας καὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ συνέλευσις δὲ αὕτη, συγκροτηθεῖσα ἐκ διακοσίων εἴκοσι τεσσάρων πληρεξουσίων, ἐν οἷς ἔνιοι Κρῆτες, ἐθεωρήθη μὲν ὡς συνέχεια τῆς συνελθούσης ἐν Ἄργει, ἀλλὰ συνῆλθε τῇ 14 Ἰουλίου 1832 ἐν Προνοίᾳ, ἔν τινι ξυλίνῳ παραπήγματι· κατὰ δὲ τὰ διαλείμματα τῶν συνεδριῶν οἱ ἀδίαστοι καὶ ἀφελεῖς πληρεξούσιοι συνείθιζον νὰ εἰςπνέωσι τὸν ἀπὸ τῶν προεξεχουσῶν αὐτῶν καπνοσυρίγγων ἀναθρώσκοντα καπνόν. Καὶ ἐψήφισε μὲν ἡ συνέλευσις τὸν περὶ τῆς ἀμνηστίας νόμον καὶ ἀνεγνώρισεν ὁμοφώνως τὸν Ὄθωνα, ἀλλὰ κατέλυσε τὴν Γερουσίαν καὶ τοῦτο πράττουσα προσέβαλε τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δυνάμεων. Εἷς δὲ τούτων, ὁ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας Dawkins, συνέπεσε νὰ εὑρίσκηται ἐκτὸς τῆς πόλεως ἐν ἱππασίᾳ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀρείας, χωρίου ἀπέχοντος τοῦ Ναυπλίου περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα, ὅπου κατεσκήνου ὁ ἀπλήρωτος καὶ κακῶς τρεφόμενος στρατὸς τῶν Ῥουμελιωτῶν. Παρατηρήσαντες δὲ τὸν Ἄγγλον ἀντιπρόσωπον οἱ ἀχρήματοι στρατιῶται περιεκύκλωσαν αὐτόν, ζητοῦντες μετὰ κραυγῶν βοήθειαν καὶ ἀρωγήν. Ὁ δὲ Dawkins, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν αἴτησιν, ἐπέδειξε διὰ τοῦ μαστιγίου τοῦ ἵππου αὐτοῦ τὸ παράπηγμα, ὅπου συνεδρίαζον οἱ πληρεξούσιοι, καὶ προσέθηκεν, ὅτι περιελάμβανε πεπειραμένους μισθοδότας. Οἱ δὲ στρατιῶται ἐνόησαν τὸν ὑπαινιγμόν, εἰςώρμησαν εἰς τὸ μέσον τῆς συνελεύσεως, ἀπέσπασαν τὸν γηραιὸν πρόεδρον Νοταρᾶν ἀπὸ τῆς ἕδρας αὐτοῦ καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν μετὰ ἑπτὰ τῶν πλουσιωτάτων μελῶν εἰς τὴν Ἄρειαν ὡς ὁμήρους χάριν τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερουμένων μισθῶν. Ἐπειδὴ δ' ἡ κυβέρνησις δὲν εἶχε χρήματα, οἱ αἰχμάλωτοι ἠναγκάσθησαν νὰ μεριμνήσωσι περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀπολυτρώσεως. Παρασυνέλευσις δέ, ἣν ἀπετέλουν ἑξήκοντα καὶ δύο μέλη, διαμένοντα ἐν Ναυπλίῳ, ἀφ' οὗ συνέταξε διαμαρτυρίαν, ἀνέβαλε τῇ 20 Αὐγούστου τὰς συνεδρίας αὐτῆς μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἡ προςβολὴ ἡ γενομένη ἐναντίον τῆς ἐν Προνοίᾳ συνελεύσεως παρέσχε τοιοῦτο δίδαγμα ἀντιλογίας εἰς τοὺς ἀντιθέτους τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, ὥστε παρῆλθον ἕνδεκα ὅλα ἔτη πρὶν ἢ συνέλθῃ ἄλλο ἑλληνικὸν κοινοβού-

λιον. Ἐχρειάσθη δὲ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1843, ὅπως παλινορθωθῶσιν αἱ ἐλευθερίαι αἱ ἀποβληθεῖσαι τῷ 1832.

Τὸν δὲ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου ἡ Ἑλλὰς ἔμεινεν ἄνευ νομίμου ἀρχῆς διοικούσης τὰ κατ' αὐτήν. Ἡ μὲν συνέλευσις εἶχε διασπαρῆ, ἡ δὲ Γερουσία εἶχε καταργηθῆ, καὶ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἑπταμελοῦς ἐπιτροπείας ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ μετὰ ἑπταετεῖς ὑπηρεσίας παρασχεθείσας εἰς τὸν ἑλληνισμὸν, δύο δὲ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ εἶχον μεταβῆ εἰς Μόναχον, ὅπως χαιρετίσωσι τὸν Ὄθωνα, ἄλλος δέ τις εἶχεν ἀποσυρθῆ κεχολωμένος εἰς τὴν γενέτειραν Ὕδραν. Οἱ δ' ἐναπομείναντες τρεῖς, ὁ Κωλέττης, ὁ Ζαΐμης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, δὲν ἠδύναντο νἀποτελέσωσι νόμιμον ἀπαρτίαν. Ἀλλ' ἦτο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη, ὅπως παρασκευασθῶσι τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀναμενομένου βασιλέως. Διὸ ἡ Γερουσία ἐθεώρησεν ὡς μὴ ὑφισταμένην τὴν ἀπόφασιν τῆς διαλυθείσης συνελεύσεως, καὶ ἀνεγνώρισε τοὺς τρεῖς ἄνδρας ὡς κεκτημένους τὴν ἀνωτάτην ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ σύγχυσις, ὥςτε ἅπαντα τὰ δικαστήρια ἦσαν προςωρινῶς κατηργημένα, καὶ γαλλικὸς στρατὸς ἐκλήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν τάξιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ὅμως ἐπέκειντο μείζονα δεινά. Ἡ Γερουσία, δημιούργημα οὖσα τοῦ Καποδιστρίου, διέσωζε τὰς φιλορώσους παραδόσεις τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, καὶ τμῆμα αὐτῆς ἐπεθύμει, ὅπως εὑρίσκηται κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ βασιλέως Ῥῶσος ἀντὶ τοῦ φιλογάλλου Κωλέττη. Οἱ γερουσιασταὶ δ' ἐκεῖνοι ἔφυγον μετὰ τοῦ κυβερνητικοῦ τυπογραφείου εἰς τὸ Ἄστρος καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς Σπέτσας, καὶ προςήνεγκον τὴν προεδρίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ναύαρχον Ῥικὸρ, ὃν ἡ κοινὴ γνώμη ἐθεώρει ὑπεύθυνον ἐπὶ τῇ πυρπολήσει τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐν Πόρῳ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ ναύαρχος πολλάκις ἀναμιχθῆ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐθεώρησεν ὅμως καθῆκον αὐτοῦ νἀποκρούσῃ τὴν προεδρίαν τῆς πολιτείας. Ἐπὶ τούτοις δ' οἱ γερουσιασταὶ διώρισαν νέαν κυβερνητικὴν ἐπιτροπείαν ἐξ ἑπτὰ μελῶν, ἁπάντων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, οἷοι ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Κριεζώτης καὶ ὁ Τζαβέλλας. Ἀλλ' ἐν Ναυπλίῳ καὶ Καλάμαις αἱ γαλλικαὶ λόγχαι ὑπεστήριζον τὴν ἀρχὴν τῶν Συνταγματικῶν καὶ τῶν τριῶν ἀνδρῶν, ἀλλαχοῦ δὲ θὰ ἐπεκράτει τελεία ἀναρχία, ἂν δὲν ὑπῆρχον αἱ κοινοτικαὶ ἀρχαὶ, αἵτινες, βλέπουσαι τὴν ἀδυναμίαν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως, ἔλαβον αὐταὶ τὰ προςήκοντα μέτρα χάριν αὐτῆς. Κατεδείχθη δὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην

περίστασιν, ὅτι οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν πολυτιμότεροι διατάξεων συνταγματικῶν· ἰθαγενὴς παράδοσις εἶνε πάντοτε μονιμωτέρα ἰδεῶν ἐπεισάκτων. Πράγματι δὲ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συντάγματος ἀπήχει κακῶς εἰς τὰ ὦτα τῶν Πελοποννησίων ἀγροτῶν. Εἶχον συνειθίσει νὰ συνδυάζωσιν αὐτὸ πρὸς τὴν γαλλικὴν φρουρὰν τῶν Καλαμῶν καὶ πρὸς τοὺς Μανιάτας τοὺς δῃοῦντας τὴν εὔφορον πεδιάδα τῆς Μεσσηνίας, χοιροβοσκοὶ δ' ἔλεγον εἰς τοὺς περιηγητάς, ὅτι τὸ Σύνταγμα εἶχε καταβροχθίσει τοὺς χοίρους αὐτῶν καὶ μητέρες ἔλεγον εἰς τὰ κακὰ παιδία, ὅτι θὰ ἤρχετο τὸ Σύνταγμα καὶ θὰ ἥρπαζεν αὐτά.

Καὶ νέα δὲ τραγῳδία ἦτο προωρισμένη νὰ καταθλίψῃ τὴν ἀτυχῆ χώραν πρὶν ἢ φθάσῃ τέλος ὁ βασιλεύς. Ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἐπλησίαζεν, ἡ Γερουσία καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ κατέβαλον ὁσημέραι μείζονας φροντίδας, ὅπως ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸν ἡγεμόνα. Κατ' ἀκολουθίαν δύο τούτων, ὁ Κριεζώτης καὶ ὁ Χρῆστος Τσώκρης, ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὸ Ἄργος, ὅπως ἐπιδείξωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐν αὐτῇ τῇ γειτονίᾳ τοῦ Ναυπλίου. Τότε οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐκάλεσαν τοὺς Γάλλους νὰ ἐγκαταστήσωσι φρουρὰν ἐν Ἄργει, καὶ οἱ Γάλλοι μετέβησαν αὐτόσε ἐκ Ναυπλίου καὶ Μεσσηνίας. Ἡ ἀντιπολίτευσις εἶχε συνειθίσει νὰ μισῇ τοὺς Γάλλους καὶ ἐμελετᾶτο «Ἀργεῖος Ἑσπερινὸς», ὅςτις ἔμελλε νὰ καθάρῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν ξένων ἐκείνων ὑποστηρικτῶν τῆς κυβερνήσεως. Καὶ δὴ τῇ 4 Ἰανουαρίου 1833 οἱ Ἕλληνες ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν αἰφνιδίως, ἀλλ' οἱ Γάλλοι ἐκαθάρισαν τὰς ὁδούς, ἔπειτα δὲ διὰ τῶν λογχῶν ἐξεδίωξαν τοὺς ἐπιτεθέντας ἀπὸ τῶν οἰκιῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ σεμνοπρεπὴς ἀκρόπολις, ἡ ἀρχαία Λάρισα, δὲν ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ τοὺς εἰς αὐτὴν προσφυγόντας ἀπὸ τοῦ ἐλαφροῦ πεζικοῦ τῶν Κορσικανῶν. Ὁ Κριεζώτης συνελήφθη, πολλοὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐφονεύθησαν ἐν τῇ φυγῇ, καὶ δύο αἰχμάλωτοι ἐτυφεκίσθησαν χάριν παραδειγματισμοῦ. Καὶ ἡ μὲν τριμελὴς ἐπιτροπεία ηὐχαρίστησε τοὺς Γάλλους ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν, οἱ δὲ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ βαρέως ἔφερον τὴν ἧτταν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ χρόνος ἀπήλειψε τὰ αἰσθήματα, μεθ' ὧν μία ἑλληνικὴ φατρία ἐστρέφετο τότε κατὰ τοῦ ἔθνους, ὅπερ εἶχεν ἀπαλλάξει τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων. Μνημεῖον δ' ἐγερθὲν ὑπὸ φιλοπάτριδος Ἕλληνος ἀπομνημονεύει νῦν κατὰ τὴν προκυμαίαν τοῦ Ναυπλίου τοὺς Γάλλους τοὺς πεσόντας ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμῳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ λέων, λελαξευμένος

Ἄργος μετὰ τῆς ἀκροπόλεως Λαρίσης
*κατὰ τὴν ἐν τῷ Στρατιωτικῷ ἀρχείῳ τοῦ Μονάχου ἔγχρωμον εἰκόνα τοῦ Βαυαροῦ λοχαγοῦ **Koellnberger***
ἧς πιστὸν ἀντίγραφον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

ἐπὶ βράχου πλησίον τῆς Προνοίας, μαρτυρεῖ δικαίως τὰς ὑπηρεσίας τῶν Βαυαρῶν τῶν διαδεχθέντων αὐτούς.

Δεκαὲξ δ' ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Ἄργει σύγκρουσιν ἔφθασεν εἰς τὸ Ναύπλιον ἡ ἀγγλικὴ φρεγάτα Μαδαγασκὰρ φέρουσα τὸν Ὄθωνα. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν προεκάλεσεν ἡ ἄφιξις τοῦ ἐπὶ μακρὸν προςδοκωμένου βασιλέως, ἐλησμονήθη τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον τῆς μακρὸν χρόνον παραταθείσης ἀναρχίας, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει διὰ τοῦ φόνου τοῦ Καποδιστρίου.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ ὑπόλοιπος ἑλληνικὸς λαὸς εἶχεν ὑποστῇ τοιαῦτα δεινὰ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν ἀκολουθιῶν αὐτοῦ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι εἶχον προβῆ εἰς μεγάλας προόδους ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν. Αἱ τρεῖς σταφιδοπαραγωγοὶ νῆσοι Κεφαλληνία, Ἰθάκη καὶ Ζάκυνθος εἶχον μεγάλως ὠφεληθῆ ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν σταφιδώνων τῆς Πελοποννήσου. Ἐφ' ὅσον διήρκει ὁ πόλεμος εἶχον τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς σταφίδος, καὶ τῷ 1829 οἱ Κεφαλλῆνες ἔν τινι ὑπομνήματι ὑποβληθέντι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιον Δ' ἐξέθετον, ὅτι ἐντὸς ἐννέα ἐτῶν ἡ συγκομιδὴ τῆς σταφίδος αὐτῶν εἶχε διπλασιασθῆ. «Ἡ ὀρεινὴ καὶ βραχώδης ἡμῶν νῆσος, ἔγραφον, μετεβλήθη οἱονεὶ εἰς εὐρὺν ἀμπελῶνα».[1] Χάρις δὲ κυρίως εἰς τὴν πολύτιμον σταφίδα τὰ ἔσοδα τῆς Ἑπτανήσου ηὔξησαν ἐπὶ τῆς ἁρμοστείας τοῦ Φρειδερίκου Ἄδαμ εἰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα χιλιάδας λιρῶν στερλινῶν. Ἕνεκα δὲ τούτου τοῦ λόγου ὁ λόρδος ἁρμοστὴς ἠδυνήθη νὰ δαπανήσῃ μεγάλα ποσὰ χάριν δημοσίων ἔργων. Καὶ δὴ κατεσκεύασε μέγα ὑδραγωγεῖον χάριν ὑδρεύσεως τῆς Κερκύρας, ἵδρυσε νοσοκομεῖον τῶν ἀναρρωνυόντων καὶ ᾠκοδόμησε φάρους καὶ ἐσυνέχισε τὴν ἐπὶ τοῦ προκατόχου ἀρξαμένην κατασκευὴν ὁδῶν. Ὅμοια δ' ἔργα ἐπετέλεσαν καὶ οἱ ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις Ἄγγλοι διοικηταί, ὁ λόρδος Fitzroy ἐν Ζακύνθῳ καὶ ὁ συνταγματάρχης Ναπιὲ ἐν Κεφαλληνίᾳ. Τούτων ὁ Ναπιέ, ἄρξας μακρὸν χρόνον ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἀφιέρωσεν ὅλας αὐτοῦ τὰς προςπαθείας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νήσου, τὸ «ἀσθενὲς σημεῖον», ὡς ἔλεγε, τῆς ἀγγλικῆς προστασίας. Πράγματι δ' ἡ Κεφαλληνία ἦτο πάντοτε ἡ δυςπειθεστάτη τῶν νήσων, μεγίστη δ' ἦτο ἐν αὐτῇ ἡ κατὰ τῶν Ἄγγλων δυςμένεια τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν· καίτοι δὲ οἱ μεγάλοι σταφιδοκτηματίαι ἦσαν «προςκεκολλημένοι εἰς τὴν

---

[1] *Napier* The Colonies σ. 562.

ἀγγλικὴν ἀγορὰν», οἱ Ἄγγλοι ἄρχοντες ἐδαπάνων ἐν Κεφαλληνίᾳ πολὺ ὀλιγώτερα ἢ ἐν Κερκύρᾳ. Καὶ οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ οἱ Ζακύνθιοι παρεπονοῦντο, ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπλουτίζετο εἰς βάρος αὐτῶν, ὁ δὲ Ναπιὲ προέτεινε πράγματι τὴν εἰς Ἀργοστόλιον μετάθεσιν τῆς πρωτευούσης. Καὶ τὴν μὲν δημοτικότητα αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἡ κατ᾽ ἐπανάληψιν γενομένη εἰς αὐτὸν πρότασις περὶ ἀναλήψεως τῆς ἀρχηγίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ᾽ ὅμως οἱ τρόποι αὐτοῦ, καίπερ ἀπὸ ἀγαθοῦ συνειδότος ἀπορρέοντες, ἦσαν ἐνίοτε αὐθαίρετοι, ὡς ὅτ᾽ ἔπληξέ ποτε Ἰόνιον εὐπατρίδην ὃν εἶδε πλήξαντα τὴν ἰδίαν σύζυγον, καὶ κατέφερε τὸ μαστίγιον τοῦ ἵππου αὐτοῦ κατὰ τῶν χωρικῶν, ὑποχρεόνων αὐτοὺς νὰ κατασκευάζωσι τὰς ὁδούς. Ἐπειράθη νὰ προλάβῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ ὄρους Αἴνου ὑπὸ τῶν αἰγῶν καὶ ἐξήγειρεν οὕτω τὴν ἀγανάκτησιν τῶν κυρίων αὐτῶν. Εἰςεκόμισεν ἐποίκους Μελιταίους χάριν καλλιεργείας τῶν νοτιοανατολικῶν τῆς νήσου, καὶ προεκάλεσεν ὡς ἐκ τούτου φυλετικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀντιζηλίαν. Παράπονα κατ᾽ αὐτοῦ ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν λόρδον ἁρμοστήν· ἄνδρες οἷος ὁ Ναπιὲ δὲν ἦσαν κατάλληλοι διὰ κτῆσιν δευτερεύουσαν, καὶ παρὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ ὑπηρεσίας τὰς παρασχεθείσας εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἀπελύθη. Ἐξεδικήθη δὲ διὰ τῆς

Γεώργιος Δ'
κατὰ τὴν χαλκογραφίαν Γεωργίου Ν. Παπαγεωργίου Καλαρρυτιώτου
δῶρον τῶν Ἑπτανησίων.

δημοσιεύσεως βιβλίου, ὅπερ εἶνε σφοδρὰ καὶ πολύλογος ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Ἄδαμ.

Ὁ δὲ λόρδος ἁρμοστὴς παρὰ τὰς πρακτικὰς αὐτοῦ ἀρετὰς κατηγορεῖτο ἐπὶ τῇ ἀμέτρῳ πολυτελείᾳ. Καὶ ὁ μὲν Μαῖτλανδ εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἁπλότητος, περιπατήσας ποτὲ ἐν τῇ στοᾷ τῆς Γερουσίας ἄνευ ἄλλου ἐνδύματος πλὴν ἢ ὑποκαμίσου, ἐρυθροῦ νυκτικοῦ σκούφου καὶ ζεύγους ἐμβάδων. Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἐδαπάνα τοὺς φόρους νήσου μικρᾶς περιβεβλημένος τὴν διὰ χρυσῶν σειρητίων κεκοσμημένην στολὴν αὐτοῦ, καί, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Μαῖτλανδ χάριν τῆς ἐπισήμου αὐτοῦ κατοικίας καὶ τῶν συνεδριῶν τῆς Γερουσίας οἰκοδομηθὲν παλάτιον, ἔκτισεν ἐκτὸς τῆς πόλεως τὴν χαρίεσσαν ἔπαυλιν Mon Repos, ἐξ ἧς ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος προςητένιζεν ἠρέμα διὰ τοῦ πελάγους τὰ ὄρη ἐκεῖνα τῆς Ἠπείρου, ἅτινα ἡ Εὐρώπη τῷ 1880 ἐδήλωσεν ὡς ἀνήκοντα εἰς αὐτόν. Οἰκειότατος ὑπάρξας μετὰ τῆς κερκυραϊκῆς ἀριστοκρατίας, μεθ' ἧς εἶχεν ἀναμιχθῆ καὶ πρὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ, τυγχάνει καὶ σήμερον ἔτι εὐφήμου καὶ εὐγνώμονος μνείας χάρις εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθὲν ὑδραγωγεῖον, καὶ δικαίως ἠξιώθη τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἔτι ἀνιδρυμένου ἔμπροσθεν τοῦ παλατίου. Κατήργησε τὸ σύστημα τῆς κατασκευῆς ὁδῶν δι' ἀναγκαστικῶν ἔργων, ἀντικαταστήσας αὐτὸ διὰ φόρου ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων ζῴων. Τῷ 1824, καθ' ὃ ἔτος διωρίσθη, ἐκανονίσθησαν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖς νήσοις καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου· τὸ αὐτὸ δ' ἔτος ἵδρυσεν ὁ λόρδος Γυίλφορδ τὴν Ἰόνιον ἀκαδημίαν, ἐν ᾗ ὄργανον τῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνική. Ὁ ἔνθερμος ἐκεῖνος φιλέλλην, οὗ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν, ὅτε προήδρευεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, καὶ νὰ βαπτισθῇ ὀρθόδοξος, εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ ἱδρύσῃ τὸ πανεπιστήμιον ἐκεῖνο ἐν Ἰθάκῃ συμφώνως πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ Οὕγου Φωσκόλου. Ἀλλ' ὅμως προετιμήθη ἡ Κέρκυρα χάριν τῆς

Λόρδος Γυίλφορδ.

μεγαλειτέρας αὐτῆς κινήσεως καὶ τοῦ μᾶλλον συμμίκτου πληθυσμοῦ. Καὶ ἔπαυσε μὲν ὑφισταμένη ἡ Ἀκαδημία ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἡ βιβλιοθήκη αὐτῆς, ὁ ἀνδριὰς τοῦ Γυίλφορδ καὶ ἡ ὀνομασία ὁδοῦ τινος τῆς πόλεως ἀπ᾽ αὐτοῦ ἀνακαλοῦσι καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τοὺς Κερκυραίους τὴν μνήμην τοῦ ἐνθουσιώδους αὐτῶν εὐεργέτου· Πλὴν δὲ τῆς Ἀκαδημίας ἵδρυσε δημοτικὰ σχολεῖα κατὰ τὸ ἀλληλοδιδακτικὸν λαγκαστριακὸν σύστημα, ἐπὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἄδαμ τὸ Ἰόνιον ταμεῖον ἐδαπάνα ἐνιαυσίως ἑπτακισχιλίας λίρας στερλίνας χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐπελθούσης οὕτω μεγάλης μεταβολῆς ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς βενετοκρατίας. Καθ᾽ ἃ δὲ εἶχε προΐδει ὁ Φώσκολος, ἡ αὔξησις τάξεως εὐπαιδεύτου, διδασκομένης ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας, ἔμελλε νὰ συντελέσῃ εἰς ὑπονόμευσιν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ ἔλλειψις ἐνασχολήσεως ἐν τῷ περιωρισμένῳ κύκλῳ τῶν νήσων ὤθησε τοὺς νεαροὺς διδάκτορας εἰς τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ πολυπραγμοσύνην. Ἤδη τῷ 1819 ἐν Λευκάδι καὶ τῷ 1820 καὶ 1821 ἐν Ζακύνθῳ συνέβησαν κινήματα ἐναντίον τῶν Ἄγγλων. Ἡ δὲ ἵδρυσις ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ βασιλείου ηὔξησεν, ὡς εἰκός, τὴν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως κίνησιν καὶ παρέσχεν εἰς τοὺς Ἑνωτικοὺς βάσιν ἐνεργείας. Ἤδη ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἄδαμ ὑπῆρχον ἐν ταῖς νήσοις τέσσαρες φατρίαι, ἡ ἀγγλική, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πλείστων γαιοκτημόνων, ἡ ῥωσική, ἥτις ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν εὐπατριδῶν ἐκείνων, ὧν τὰ τιμαριωτικὰ προνόμια εἶχον περιορισθῆ, ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἑλληνική, ἥτις προσεδόκα μὲν τὴν τελικὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ ζῇ ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τῆς ὁριστικῆς διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὸ νεαρὸν βασίλειον. Μέχρις ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου ἡ φατρία ἐκείνη δὲν εἶχε τύπον χάριν ἐκφράσεως τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν Ἰονίων νήσων, ὅτε τῷ 1832 ἀπεσύρθη ὁ σὶρ Φρειδερῖκος Ἄδαμ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΑΙ ΕΝ ΤΩι ΑΙΜΩι ΚΑΙ ΤΗι ΣΥΡΙΑι ΔΥΣΧΕΡΕΙΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ (1822-45)

Ἐξαιρουμένων τῶν ὀρθοδόξων Ἀλβανῶν, τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου μικρὸν ἐπέδειξαν ἐνδιαφέρον κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Μάτην ὁ Ῥήγας εἶχεν ἐν τῷ Θουρίῳ προσκαλέσει τὰ *καπλάνια* τοῦ Μαυροβουνίου, τοὺς Χριστιανοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Σάου καὶ τοῦ Δουνάβεως καὶ σύμπαντας τοὺς λαοὺς τοῦ Αἵμου νὰ ἐγερθῶσιν ὡς εἷς λαὸς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἂν εἶχον εἰσακούσει τῆς προσκλήσεως τοῦ ποιητοῦ, οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον πάντως νὰ κατασυντριβῶσιν ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῶν ἡνωμένων Χριστιανῶν. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πιθανότης τοιαύτης συμμαχίας τῶν λαῶν τοῦ Αἵμου ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Καὶ οἱ μὲν Ῥωμᾶνοι αὐτόχρημα ἀντετάχθησαν εἰς τὸ κίνημα τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας, ὁ δὲ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μίλος ἀπέστη πάσης πρὸς αὐτὴν βοηθείας· ὀλίγοι δὲ μόνον Σέρβοι καὶ Βούλγαροι ὑπῆρξαν ἀληθῶς μεταξὺ τῶν ἐν Βλαχίᾳ ὀπαδῶν τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ στῖφος βουλγαρικὸν ἦτο ἕτοιμον νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ πέραν τοῦ Δουνάβεως. Ἀλλὰ καθολικὴ ἐξέγερσις τῶν Χριστιανῶν δὲν ὑπῆρξε. Καὶ κατὰ τὸ 1821 ὡς τῷ 1897 αἱ λοιπαὶ χριστιανικαὶ φυλαὶ ἐπεδίωξαν νὰ κανονίσωσι τὴν στάσιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων πόλεμον, οὐδ' ἡνώθησάν ποτε μέχρι τοῦ 1912.

Οἱ δὲ ἀποκομίσαντες τὸ μέγιστον καὶ προχειρότατον κέρδος ἐκ τῆς φιλοτούρκου αὐτῶν πολιτικῆς ὑπῆρξαν οἱ Ῥωμᾶνοι, ἐπιτυχόντες τῷ 1822 τὴν ἀντικατάστασιν τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων δι' ἐπιχωρίων ἀρχόντων. Οἱ δύο ὁσποδᾶροι ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ἐθνικῆς φατρίας προθυμότατα ἐξετέλουν τὰς ὁδηγίας, ἃς εἶχον λάβει παρὰ τῆς Πύλης ἐν τῷ χρόνῳ τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν, συνισταμένας εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν, εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν κενῶν αὐτῶν ταμείων διὰ τῶν πόρων τῶν ἑλληνικῶν μοναστηρίων καὶ εἰς τὸ κλεί-

σιμον τῶν ἑλληνικῶν σχολείων. Καὶ εἰς μὲν τοὺς εὐπατρίδας ἀπέβησαν ὁσημέραι οἰκειότερα ἤθη γαλλικὰ καὶ παίδευσις γαλλική, τῶν δὲ πατριωτῶν σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ παλινόρθωσις τῆς μητρικῆς γλώσσης. Ἐπειδὴ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὁ Καρατζᾶς καὶ ὁ Καλλιμάχης εἶχον συντάξει τοὺς κώδικας αὐτῶν ἑλληνιστί, ἅτε τῆς γλώσσης ταύτης οὔσης «συνήθους ἐν τῇ χώρᾳ», συνέστη ἑταιρεία πρὸς ἵδρυσιν ἰθαγενῶν σχολῶν, ἐθνικοῦ θεάτρου καὶ ῥωμανικῆς ἐφημερίδος. Καίτοι δὲ τὸ πρῶτον ἡ σλαβονική, ἐν ᾗ ἦσαν γεγραμμένα τὰ θρησκευτικὰ βιβλία, καὶ ἔπειτα ἡ ἑλληνικὴ εἶχον ὑπάρξει ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰ μόνα ὄργανα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ἡ ῥωμανικὴ ἔγεινεν ἀποδεκτὴ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως Σλάβων ἱερέων ὡς ἡ γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα καὶ εἶχε διατηρηθῆ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον τῶν Φαναριωτῶν ἐν τοῖς μικροτέροις κέντροις λατρείας. Ἐπὶ ταύτης δὲ τῆς βάσεως τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας δύο ἔνθερμοι διδάσκαλοι, ὁ Γεώργιος Λάζαρος καὶ Γεώργιος Ἀζάκης ἤρχισαν ἱδρύοντες μέτριον κατασκεύασμα πρακτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν τῷ ἐπιχωρίῳ ἰδιώματι. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο, παρακωλυθὲν ὑπὸ τῶν συμβάντων τοῦ 1821, ἐσυνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀζάκη καὶ τοῦ Ἰωάννου Ἠλιάδου Ῥαδουλέσκου, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οἱ δίδυμοι ἱεροφάνται τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἐν τῇ οἰκείᾳ ἑκάτερος Ἡγεμονίᾳ. Καὶ ὁ μὲν Ἀζάκης ἀπεκόμισε τὴν ἔμπνευσιν αὐτοῦ ἐξ ἐπισκέψεως εἰς τοὺς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως «προγόνους», ὁ δὲ Ῥαδολέσκου ἦτο μαθητὴς τοῦ Λαζάρου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὤφειλε τὴν παίδευσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Ῥωμάνους τῆς Τρανσυλβανίας, οἵτινες ἦσαν τότε μᾶλλον προηγμένοι τῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ὁμοεθνῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀζάκης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος γράψας δρᾶμα ἐν τῇ ῥωμανικῇ, ὁ δὲ Ῥαδολέσκου ἐξέδωκε τῷ 1829 τὴν πρώτην ῥωμανικὴν ἐφημερίδα, γραφομένην ἐν τῇ «νόθῳ λατινικῇ» τοῦ Δουνάβεως· εἰς τὴν ἐφημερίδα δ' ἐκείνην ἐπηκολούθησε ταχέως δευτέρα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ παρὰ τοῖς εὐπατρίδαις διάδοσις τῆς γαλλικῆς ἤγαγεν εἰς πνευματικὸν καὶ γλωσσικὸν χάσμα μεταξὺ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ λαοῦ, ὅπερ οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον ἐξέλιπε τελείως. Ἡ γαλλικὴ γλῶσσα καὶ τὰ γαλλικὰ ἤθη ἐθεωροῦντο ὡς τὰ γνωρίσματα εὐπατρίδου καθ' ὅμοιον τρόπον, καθ' ἃ ἐν προτέραις περιόδοις γνῶσις τῆς σλαβονικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς εἶχε διακρίνει τὰς κυβερνώσας τάξεις ἀπὸ τῶν ἀγροτῶν. Γαλλικὰ σχολεῖα

εἶχον ἀνοιχθῆ πρὸς πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκμαθήσεως τοῦ ἰδιώματος τοῦ ἐθιζομένου παρὰ τῇ ἀνωτέρᾳ κοινωνίᾳ, καὶ αἱ συχναὶ εἰς Παρισίους ἀποδημίαι τῶν εὐπατριδῶν ἠλάττονον τὴν περιουσίαν αὐτῶν καὶ συνετέλουν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἰουδαίων, ἐξαιρέτως ἐν Μολδαβίᾳ.

Οἱ Ῥωμᾶνοι ἱστορικοὶ χρονολογοῦσι τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας ἀπὸ τοῦ 1822. Ἀλλ' ὁ διορισμὸς ἰθαγενῶν εὐπατριδῶν ὡς ἡγεμόνων, καίπερ ὢν ἐπιθυμητότατος, δὲν ὑπῆρξεν ἀπηλλαγμένος δυσαρέστων ἐπακολούθων. Οἱ *βογιᾶροι*, οἵτινες κατ' ἀρχὴν εἶχον εὐνοϊκῶς πρὸς τὴν ἐκλογὴν Ῥωμάνου ὡς ὁσποδάρου, ἔβλεπον ζηλοτύπως τὴν ἀνάρρησιν ἀνδρὸς ἐκ τῶν ἰδίων τάξεων ὡς ἄρχοντος αὐτῶν. Πολλοὶ αὐτῶν εἶχον φύγει εἰς ῥωσικὸν ἢ αὐστριακὸν ἔδαφος ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ οἱ πρόσφυγες ἐκεῖνοι παρεπονοῦντο εἰς τὸν τσάρον περὶ τοῦ ἐλευθερίου προγράμματος τοῦ Στούρζα, καλοῦντος εἰς τὴν ἀρχὴν ἐν Μολδαβίᾳ ἄνδρας νέους καὶ ταπεινοὺς τὸ γένος. Ὅτε δ' ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας διπλωματικαὶ σχέσεις, ἐπέστρεψαν καὶ ἀπῄτησαν παρὰ τοῦ ἡγεμόνος χρυσόβουλλον, *ἀπαλλάσσον* αὐτοὺς ὡς ἐκ δικαιώματος ἀπὸ παντὸς φόρου. Πρὸς τούτοις δὲ εἶχον μὲν *ἀπαλλαγῆ* οἱ Ῥωμᾶνοι τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, *ἀλλ'* ἐπεσκιάζοντο ὑπὸ τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας, ἥτις εἶχε μὲν ἤδη προσαρτήσει μίαν ῥωμανικὴν χώραν, ἐποφθαλμία δὲ νἀναλάβῃ τὴν προστασίαν δύο ἄλλων ἐκ τῶν λοιπῶν. Ὁ νέος τσάρος Νικόλαος Α΄ ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ συνήθροιζε τὸν ῥωσικὸν στρατὸν παρὰ τὸν Προῦθον καὶ ἠξίου ὑπερφιάλως τὴν

Παπαφλέσσας *(Ἴδε σελ. 118)*

ἐκκένωσιν τῶν Ἡγεμονιῶν παρὰ τῶν ἀκόμη κατεχόντων αὐτὰς Τούρκων. Καὶ ἡ μὲν Μεγάλη Βρεττανία παρώρμα τὸν σουλτᾶνον νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν Ῥωσίαν, ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν γενιτσάρων καθίστανεν εἰς αὐτὸν ἀδύνατον τὴν εἰς τὸν τσάρον ἀντίστασιν· διὸ τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1826 ὁ Νικόλαος ἐπέβαλεν εἰς τὸν Μαχμοὺτ Β΄ τὴν συνθήκην τοῦ Ἄκκερμαν, δι᾽ ἧς ἐκηρύσσετο ἡ ἐλευθέρα θαλασσοπλοΐα τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ὡρίζετο, ὅτι οἱ ὁσποδᾶροι τῶν Ἡγεμονιῶν ἔμελλον νὰ ἐκλέγωνται ἐπὶ ἑπταετίαν μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ἱκανωτάτων ἰθαγενῶν εὐπατριδῶν τῇ συναινέσει τῆς Πύλης. Ἀπῃτεῖτο δ᾽ ἡ συναίνεσις τῆς Ῥωσίας πρὸς παῦσιν ἢ παραίτησιν αὐτῶν· αἱ διαθέσεις αὐτῆς, ἐκφραζόμεναι διὰ τῶν Ῥώσων προξένων, ὤφειλον νἀπευθύνωνται εἰς αὐτούς· ὤφειλον δὲ νὰ συντάξωσι σχέδιον διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως χάριν τῶν μάλιστα ταλαιπωρουμένων Ἡγεμονιῶν, αἵτινες τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη ὤφειλον νἀπαλλαγῶσι τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν τέλους, κατόπιν δ᾽ ἔμελλον νὰ πληρόνωσι τοὺς ἐν ἔτει 1802 συμφωνηθέντας φόρους. Καθ᾽ ἃ δὲ ὀρθῶς παρετηρήθη, ἡ Ῥωσία διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης ἐκέρδησε πολὺ πλείονα ἢ ὅ τι θὰ ὠφελεῖτο ἐκ πολέμου. Καὶ ὅμως ταῦτα ἦσαν μόνον τὸ προανάκρουσμα τοῦ μετ᾽ ὀλίγον ἐπακολουθήσαντος πολέμου. Ἡ μάχη τοῦ Ναβαρρίνου ἐνέβαλεν εἰς τὸν τσάρον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ προςβάλῃ ἐχθρὸν, οὗ ὁ στόλος εἶχε συντριβῆ, πρὶν ἢ ἀναδιοργανωθῆ τὸ στράτευμ᾽ αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία ἀπεποιήθη νὰ συμπράξῃ μετ᾽ αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἡ τυπικὴ καταγγελία τῆς συμβάσεως τοῦ Ἄκκερμαν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιδιωκομένην πρόφασιν. Καὶ δὴ, περατώσας τὸν πόλεμον, ὃν εἶχε διεξαγάγει κατὰ τῆς Περσίας, διὰ συνθήκης ἐξασφαλιζούσης εἰς αὐτὸν τὴν κατοχὴν τοῦ Ἐτζμιατζὶν, τῆς ἕδρας τοῦ Καθολικοῦ τῶν Ἀρμενίων, ἐκήρυξε τῇ 14 Ἀπριλίου 1828 ἕτερον πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Κατὰ δὲ τὰ εἰωθότα τὸ πρῶτον στάδιον ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν, ἥτις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ διήρκεσεν ἐπὶ ἓξ ἔτη. Οἱ δύο ἡγεμόνες ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ προσωρινῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν κόμιτα Pahlen. Οἱ δὲ Ῥωμᾶνοι καθ᾽ ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ὑπέστησαν τὰ δεινὰ τῆς μεταγωγικῆς ὑπηρεσίας, ἣν οἱ λιμώττοντες χωρικοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐκτελῶσιν ἀντὶ τῶν λοιμοβλήτων ὑποζυγίων αὐτῶν.

Ὁ δεύτερος ἐκεῖνος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος δὲν ὑπῆρξεν ὁ στρατιωτικὸς περίπατος, ὃν εἶχεν ὑπολάβει

ὁ τσάρος. Καὶ εὐχερὴς μὲν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν, ἀλλ' ἡ Βραΐλα καὶ τὰ μεγάλα τουρκικὰ φρούρια πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως ἀντέταξαν ἀντίστασιν μακράν. Ἡ μὲν Βάρνα κατελήφθη μόνον διὰ προδοσίας ἐναντίον τοῦ φρουράρχου αὐτῆς, προελθούσης ἐξ αὐλικῆς σκευωρίας, ἡ δὲ Σοῦμλα ἀπέκρουσεν ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις, καὶ ἡ Σιλιστρία ἀντέστη εἰς τετράμηνον πολιορκίαν. Ἐπιτυχέστερα δ' ὑπῆρξαν τὰ ῥωσικὰ ὅπλα ἐν Ἀσίᾳ. Τὰ κατὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον φρούρια Ἄναπα καὶ Πότι ἔπεσον· ὁ Πάσκιεβιτς, ἀκούραστος μετὰ τὸν περσικὸν πόλεμον, ἐκυρίευσε τὸ Κὰρς, τὸ Ἀμαλτσὶκ καὶ τὸ Ἀρδαχάν· τὸ Τοπρὰκ, τὸ Καλὲχ καὶ τὸ Βαγιαζὶτ ὑπέκυψαν εἰς τοὺς εἰςβαλόντας. Ἀλλὰ τὸ ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἔτους ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τῆς ῥωσικῆς γοητείας, ἥτις κατέστησεν ἀναπόφευκτον δευτέραν ἐκστρατείαν. Ὁ τσάρος, οὗ ἡ ἀλαζονεία εἶχε τρωθῆ ὑπὸ τῆς ἀκάμπτου ἀντιστάσεως τῶν περιφρονηθέντων Τούρκων, ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, καὶ ἀνέθηκε τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ἐν Εὐρώπῃ εἰς τὸν στρατηγὸν Diebich, ἀξιωματικὸν καταγόμενον ἐκ Γερμανῶν. Ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη τῆς διευθύνσεως τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἤγαγεν εἰς τὴν ἐν Κουλέβτσᾳ νίκην τῶν Ῥώσων καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1829 παράδοσιν τῆς Σιλιστρίας. Ὁ στρατὸς τοῦ Diebich ἐξετέλεσε τὸ ἀνδραγάθημα τῆς διαβάσεως τοῦ Αἵμου, ἣν οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὑπολάβει ἀκατόρθωτον, καὶ ἡ διπλῆ ἐκείνη διάβασις ἀπὸ τοῦ Πραβάδη μέχρι τοῦ Ἀϊτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς Βάρνης μέχρι τοῦ Πύργου εἶχεν ἐπιτευχθῆ σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ μετ' ἀναξίας λόγου ἀπωλείας ἀνδρῶν. Τῇ 12 Ἰουλίου ἀμφότεραι αἱ μεραρχίαι συνηντήθησαν εἰς τὸ Ῥουμελήκιοϊ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἅλωσις τοῦ Πύργου καὶ ἄλλων θέσεων παρὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον κατέστησαν δυνατὴν τὴν βοήθειαν παρὰ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου. Μετὰ δὲ μάχας συγκροτηθείσας εἰς Διάβολιν καὶ εἰς τὸ Σλίβεν ὁ Diebich εἰςήλασε τῇ 8 Αὐγούστου εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν «δίκην διοικητοῦ νέας φρουρᾶς εἰςερχομένου εἰς πόλιν φιλικήν»[1]. Ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας παρεδόθη ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς στρατὸν ἀνερχόμενον εἰς μόλις εἰκοσακιςχιλίους ἄνδρας. Τὸ θαῦμα δὲ τοῦτο ἐπετελέσθη ἕνεκα τῆς τόλμης τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ καὶ τῆς ἀφελείας τῶν Τούρκων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ

---

[1] *Moltke* Der russisch-türkische Feldzug σ. 370.

Πάσκιεβιτς εἶχε κυριεύσει ἐν Ἀσίᾳ τὸ Ἐρζεροὺμ καὶ παρεσκευάζετο νὰ ὁδεύσῃ ἐναντίον τῆς Τραπεζοῦντος. Ἀλλ' αἱ καταπληκτικαὶ ἐκεῖναι πολεμικαὶ ἐπιτυχίαι τῶν Ῥώσων ἦσαν φαινομενικαὶ μᾶλλον ἢ πραγματικαί. Ὁ μὲν Μουσταφᾶς, ὁ ἀντιδραστικὸς πασσᾶς τῆς ἀλβανικῆς Σκόδρας, ἔφθασεν εἰς τὴν Σοφίαν μετὰ τεσσαρακοντακισχιλίων Ἀλβανῶν, ὅπως σώσῃ αὐτοκρατορίαν, ἧς τὴν ἐξασθένησιν εἶχε μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας ἐπιτρέψει εἰς τοὺς Ῥώσους. Ἡ δὲ Σοῦμλα, τὸ «παρθένον φρούριον» τοῦ Βιδινίου καὶ τὸ Ῥουστσούκιον ἐκρατοῦντο ἀκόμη ὑπὸ τουρκικῶν φρουρῶν. Ἀλλ' οἱ Ῥῶσοι εὑρίσκοντο ἀντιμέτωποι ἐχθροῦ πολὺ ἐπιβουλοτέρου τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, τοῦ λοιμοῦ καὶ τῶν ἄλλων νόσων τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ τῆς πορείας ξένης στρατιᾶς διὰ χωρῶν γνωστῶν ἐπὶ ταῖς ταχείαις καὶ τεραστίαις μεταβολαῖς θερμοκρασίας. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ τσάρος ἦτο πρόθυμος νὰ ὁμολογήσῃ εἰρήνην, ἣν οὐχ ἧττον ἐπεθύμουν οἱ Τοῦρκοι πολιτευταί, ἀγνοοῦντες τὸ ἀληθὲς πλῆθος καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ εἰσελάσαντος ῥωσικοῦ στρατοῦ, ὃν ηὔξανον κατὰ φαντασίαν εἰς ἑξήκοντα χιλιάδας, καὶ μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πορείαν τοῦ Μουσταφᾶ. Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἐφοβοῦντο ἐπανάστασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ κινδυνεύσῃ ἡ ζωὴ αὐτῶν, καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Πρωσσίας βαρῶνος von Müffling ἐξήσκει τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπίδρασιν ὑπὲρ τῆς Ῥωσίας. Ὁ δὲ Diebich τὸ καθ' ἑαυτὸν μετὰ μεγίστης δεξιότητος ὠγκοῦτο μετὰ στόμφου ὡς νικηφόρος στρατηγός, καί, ὅτε οἱ Τοῦρκοι πληρεξούσιοι οἱ ἀποσταλέντες ὅπως διαπράξωσι τὴν εἰρήνην ἐν Ἀδριανουπόλει ἐξηκρίβωσαν τὴν πραγματικὴν κατάστασιν καὶ ἠπείλησαν τὴν διακοπὴν τῶν διαπραγματεύσεων, αἱ προφυλακαὶ αὐτοῦ ἔφθασαν εἰς Τζουρουλόν, προελάσασαι πέραν τοῦ ἡμίσεος τῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀγούσης ὁδοῦ καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥῶσοι κατεῖχον παρὰ μὲν τὸ Αἰγαῖον τὴν Αἶνον, παρὰ δὲ τὸν Εὔξεινον τὴν Μήδειαν. Συγχρόνως δ' οἱ στόλοι αὐτῶν παρέπλεον τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου καὶ ἠπείλουν τὰ στενὰ τῶν Δαρδανελλίων, ὅπου ὁ ἀγγλικὸς στόλος θὰ ἤθελεν ἴσως ἀκολουθήσει τὴν ῥωσικὴν σημαίαν, προκαταλαμβάνων τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον. Ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἡνώθη μετὰ τοῦ τῆς Πρωσσίας, παρορμῶν τὸν σουλτᾶνον εἰς ὑποχώρησιν, καὶ ὁ Μαχμοὺτ Β΄ μετὰ δακρύων συνήνεσεν εἰς τὴν καταστρεπτικὴν εἰρήνην τῆς Ἀδριανουπόλεως. Οὐδέποτ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπέτυχεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸ σύστημα τοῦ

παραπλανητικοῦ πατάγου (bluff), οὐδέποτε δὲ πάλιν μέχρι τοῦ 1878 στρατὸς ῥωσικὸς εἶχε προσεγγίσει τόσον τὸ τέρμα τῆς ῥωσικῆς φιλοδοξίας.

Ἡ συνθήκη ἡ ὑπογραφεῖσα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τουρκικῇ πρωτευούσῃ τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1829 δὲν ἠλάττονεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ἔδαφος ὅσον τὴν γοητείαν τοῦ σουλτάνου. Ὁ τσάρος ἀπέδωκεν ἁπάσας τὰς θέσεις

Τὸ χάνι τῆς Γραβιᾶς
κατὰ τὴν ἐν τῷ Στρατιωτικῷ ἀρχείῳ τοῦ Μονάχου ἔγχρωμον εἰκόνα τοῦ Βαυαροῦ λοχαγοῦ Koellnberger ἧς πιστὸν ἀντίγραφον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας (Ἴδε σ. 94).

τὰς ὑπὸ τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ καταληφθείσας ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ τουρκίᾳ, οὕτω δὲ ὁ Προῦθος ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε τὸ σύνορον τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἀπέβαλον ἅπαντα τὰ στόμια τοῦ Δουνάβεως, καὶ ὁ Εὔξεινος Πόντος, ὁ Βόσπορος καὶ τὰ Δαρδανέλλια ἀνεῴχθησαν ἐλευθέρως εἰς τὰ ῥωσικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα παντὸς μεγέθους καὶ εἰς τὰ σκάφη ἄλλων δυνάμεων, εὐρι-

σκομένων ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς Πύλης. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ὁ τσάρος ἀπέδωκε τὸ Βαγιαζῒτ καὶ τὸ Ἐρζεροὺμ, ἀλλ' ἐκράτησε τὰ Ἄναπα, τὸ Πότι καὶ τὸ Ἀχαλτσὺχ, οὕτω δ' οἱ φιλοπόλεμοι κάτοικοι τοῦ Καυκάσου ἀπεμονώθησαν. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, ἐλαττωθεῖσαν κατόπιν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἔμελλον νὰ καταλάβωσι τὰς δύο Ἡγεμονίας καὶ τὸ φρούριον τῆς Σιλιστρίας μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πληρωμῆς τοῦ ὅλου ποσοῦ. Ἡ δὲ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία ἔμελλον μὲν νἀπολαύωσι τῶν προνομίων αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀλλὰ χωριστὸν πρωτόκολλον ὥριζεν, ὅτι οἱ ὁσποδᾶροι ὤφειλον νὰ ἐκλέγωνται ἰσοβίως καὶ μόνον δι' ἕνα λόγον, τὴν διάπραξιν ἐγκλήματος, θὰ ἠδύναντο νὰ παυθῶσιν. Ἔμελλον δὲ νὰ διευθύνωσι τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν οἰκείων Ἡγεμονιῶν, συμβουλευόμενοι τὰς ἐκτάκτους αὐτῶν συνελεύσεις ἢ *διβάνια,* δὲν θὰ ἐπετρέπετο δὲ ἡ ὕπαρξις τουρκικοῦ φρουρίου ἢ τουρκικῆς ἐγκαταστάσεως παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, ὅπου αἱ ὑπάρχουσαι μουσουλμανικαὶ ἰδιοκτησίαι ὤφειλον νἀπεμποληθῶσιν ἐντὸς δεκαοκτὼ μηνῶν. Καὶ ἀπηλλάσσοντο μὲν αἱ Ἡγεμονίαι τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ παρέχειν σῖτον, πρόβατα καὶ ξυλείαν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' ὤφειλον νὰ πληρόνωσιν ἀποζημίωσιν χάριν τῆς τοιαύτης ἀπαλλαγῆς. Κατὰ δὲ τὸν θάνατον ἢ τὴν παῦσιν τοῦ ὁσποδάρου ὤφειλε νὰ πληρωθῇ ποσὸν ἀντίστοιχον τοῦ ἐνιαυσίου φόρου, ἀλλ' αἱ Ἡγεμονίαι ἀπηλλάγησαν τῆς ἀποτίσεως τοιούτου φόρου ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐκκένωσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς. Οὕτως οἱ μόνοι ἐναπομένοντες δεσμοὶ μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν Ῥωμάνων ἦσαν ὁ διορισμὸς τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν καὶ ἡ πληρωμὴ τοῦ οἰκείου φόρου. Καὶ ἠλαττώθησαν μὲν τὰ δικαιώματα τῆς τουρκικῆς ἐπικυριαρχίας, ἀλλ' ηὐξήθησαν τὰ τῆς ῥωσικῆς προστασίας, καὶ ἡ ῥωσικὴ κατοχὴ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐνισχύσεως τῆς μοσχοβιτικῆς δυνάμεως.

Ὁ κόμις Παῦλος Κισσιλὲφ, εἰς ὃν ὁ τσάρος ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῶν Ἡγεμονιῶν μετὰ τὴν εἰρήνην τῆς Ἀδριανουπόλεως, παρέσχε διάφορα ἀγαθὰ εἰς τοὺς πιεζομένους αὐτῶν κατοίκους. Καὶ ἐπάλαισε μὲν κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐπιτυχῶς ἐναντίον τοῦ λοιμοῦ, τῆς χολέρας καὶ τοῦ λιμοῦ, δεινῶν λυμαινομένων τὴν χώραν, ἐξασφαλίσας δὲ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τῶν κατοίκων ἐπέρανε τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὀργανικοῦ ἐκείνου καταστατικοῦ, οὗ εἶχε δοθῇ ἐπαγγελία ἐν τῇ συμβάσει τοῦ Ἄκκερμαν. Ὁ *ὀργανικὸς κανονισμὸς* (Règle-

ment organique) ἐκεῖνος, οὗ ἡ σύνταξις εἶχεν ἀρχίσει διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, συνετάχθη ὑπὸ κοινῆς ἐπιτροπείας τεσσάρων Βλάχων καὶ τεσσάρων Μολδαβῶν εὐπατριδῶν κατὰ τὰς ῥωσικὰς εἰςηγήσεις, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν μὲν τῇ Βλαχίᾳ τῷ 1831, ἐν δὲ τῇ Μολδαβίᾳ τῷ 1832. Καθ' ἃ δὲ προςεδοκᾶτο ἐξ αὐτῆς τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἔθηκε μὲν τέρμα εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ διοικήσει ἀναρχίαν, ἀλλ' ἀφῆκε τὴν ῥωμανικὴν κοινωνίαν στηριζομένην ἐπὶ αὐστηρῶς ὀλιγαρχικῶν βάσεων, ἧς τὸ μάλιστ' ἀξιοσημείωτον δεῖγμα ἦτο ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν εὐπατριδῶν ἀπὸ πάσης εἰςφορᾶς. Ὅπως δὲ διατηρήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν εὐπατριδῶν ὑποστήριξιν ἡ Ῥωσία ἐθυσίασε τοὺς καλλιεργητὰς τοῦ ἐδάφους, ὧν ἡ κατάστασις ἀπέβη διπλῶς χειροτέρα διὰ τῆς ἐν μὲν ἡμέραις ἀναγκαστικῶν ἔργων αὐξήσεως τῶν γαιῶν ὑπὲρ τῶν γαιοκτημόνων, ἐλαττώσεως δ' αὐτῶν, ὅτε οἱ γαιοκτήμονες ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιστρέφωσιν αὐτὰς εἰς τοὺς καλλιεργητάς. Οὕτως οἱ μὲν χωρικοὶ εἶχον ὅλα τὰ βάρη, ἡ δὲ ἀριστοκρατία πάσας τὰς τιμὰς τοῦ δημοσίου βίου. Ἀλλ' ὅπως ἀποφευχθῇ ἡ ὑπὲρ τὸ δέον ἐνίσχυσις τῶν βογιάρων ἢ τοῦ μέλλοντος ἡγεμόνος, οἱ Ῥῶσοι κατέφυγον εἰς τὸν μηχανισμόν, ὃν ἀπεδέχθησαν τῷ 1879 ἐν Βουλγαρίᾳ, εἰςαγαγόντες διοργανωτικὸν σύστημα ἐπιταγῶν καὶ ἰσοσταθμήσεων διατεταγμένων οὕτω δεξιῶς, ὥςτε νὰ ἐξουδετερόνηται ἡ δύναμις τοῦ ἡγεμόνος διὰ τῆς τῶν εὐπατριδῶν καὶ ἡ τῶν εὐπατριδῶν διὰ τῆς τοῦ ἡγεμόνος. Κατ' ἀκολουθίαν ἔμελλε νὰ ἐκλέγηται συνέλευσις βογιάρων, ἔχουσα τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ἐπικυρίαρχον καὶ εἰς τὰς προστάτιδας δυνάμεις παράπονα ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ἐξ ἑτέρου ἠδύνατο νἀναβάλῃ συνέλευσιν στασιάζουσαν καὶ ἀναφερθῇ εἰς τοὺς δύο αὐτοκρατορικοὺς φύλακας τῆς ἰδίας Ἡγεμονίας, ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν σύγκλησιν ἑτέρας. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς περιστάσεσι διαιτητὴς θὰ ἦτο ὁ τσάρος. Διοργανώσαντες δὲ οὕτω τὰς Ἡγεμονίας οἱ Ῥῶσοι ἀπεχώρησαν τῷ 1834, ὅτε δι' εἰδικῆς συμφωνίας μεταξὺ τοῦ τσάρου καὶ τοῦ σουλτάνου ὡρίσθη ὅπως διὰ μόνην τὴν περίστασιν ἐκείνην διορίσωσι τοὺς ἡγεμόνας αἱ δύο αὐλαί. Διωρίσθησαν δὲ τῆς μὲν Βλαχίας ἡγεμὼν ὁ Ἀλέξανδρος Β' Γκίκας, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἐτῶν 1822 - 8, τῆς δὲ Μολδαβίας ὁ Μιχαὴλ Στούρζας. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησεν ἐξασκοῦσα ἐπίδρασιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν Ῥωμάνων διὰ τῶν προξένων αὐτῆς· ἠξίου δὲ ὅπως μὴ ἐπέλθῃ μεταβολὴ ἐν τῷ ὀργανικῷ κανονισμῷ ἄνευ συναινέσεως ἑαυτῆς καὶ τῆς Τουρκίας,

καὶ ἀντετάχθη εἰς πᾶσαν ἀπόπειραν πρὸς διάδοσιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Αἱ δὲ σκευωρίαι αὐτῆς ἐκορυφώθησαν τῷ 1842 διὰ τῆς παύσεως τοῦ Γκίκα.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἡ μὲν Ἑλλὰς εἶχεν ὑπάρξει τὸ θέατρον ἑνὸς πολέμου, αἱ δὲ Ἡγεμονίαι ἡ βάσις ἄλλου, ἡ Σερβία εἰρήνευσε μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἔμενεν ἀδιατάρακτος ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὸν Μίλος, ἤδη ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου λαοῦ ὡς ἀνώτατον αὐτοῦ κληρονομικὸν ἡγεμόνα, εἶχε δοθῇ τῷ 1820 ἡ ὑπόσχεσις ἀναγνωρίσεως τῆς Πύλης, ἥτις ἄλλως ἦτο πρόθυμος καὶ νὰ ὁρίσῃ τὸ ποσὸν τοῦ σερβικοῦ φόρου, ἂν οἱ Σέρβοι ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸ τοιοῦτον ὡς ὁριστικὴν διαρρύθμισιν. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη, καὶ σερβικὴ πρεσβεία σταλεῖσα εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν διαπραγματεύσεων ἐκρατήθη καὶ ἐτέθη ὑπὸ ἐπιτήρησιν ἐπὶ πέντε ἔτη. Περαίτεραι δὲ διαπραγματεύσεις ἀνεστάλησαν μέχρι τῆς συμβάσεως τοῦ Ἄκκερμαν, καὶ τὸ εἰς τὴν Σερβίαν ἀναφερόμενον καὶ συνοδεῦον αὐτὴν εἰδικὸν πρωτόκολλον ἐπεκύρωσε καὶ ἐπεξέτεινε τὰς προτέρας τουρκικὰς παραχωρήσεις. Ἡ Πύλη ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ ἄνευ ἀναβολῆς τὸ ὄγδοον ἄρθρον τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ εἰρήνης, νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν ρωσικὴν κυβερνησιν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης καὶ νὰ κανονίσῃ ἐντὸς δεκαοκτὼ μηνῶν συμφώνως μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεσταλμένων τοῦ σερβικοῦ λαοῦ τὰ αἰτούμενα ὑπὸ τῶν Σέρβων. Ἀνεφέροντο δ' αἱ αἰτήσεις αὗται εἰς ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν, εἰς τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν μετὰ τῆς Σερβίας καὶ πάλιν ἕνωσιν τῶν ἓξ σερβικῶν διαμερισμάτων, ἅτινα εἶχον μὲν |συμπεριληφθῆ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Καραγεώργη, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς Σερβίας κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μίλος. Ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἔδειξε διάθεσιν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς δοθείσας ἐν Ἄκκερμαν ὑποσχέσεις ταύτας, καὶ τὰ πράγματα ἔμειναν ὡς εἶχον μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Τούτου δὲ διαρκοῦντος, συμφώνως πρὸς τὴν ρητὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Diebich, φροντίζοντος νἀποφύγῃ αὐστριακὰς ἀντιζηλίας ἢ ἀντίποινα παρὰ τῶν Τούρκων, οἱ Σέρβοι περιωρίζοντο εἰς τὴν παρακώλυσιν τῆς ἑνώσεως δυνάμεως Βοσνίων μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐν δὲ τῇ εἰρήνῃ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀντημείφθησαν ἐπὶ τῇ διαγωγῇ αὐτῶν, καὶ ἡ Πύλη ὑπεσχέθη νὰ ἐκτελέσῃ «ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀναβολῆς» τὸ παράρτημα τῆς συμβάσεως τοῦ Ἄκκερμαν καὶ εἰδικώτερον τὴν ἐπαγγελίαν περὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν

ἓξ ἀπεσπασμένων σερβικῶν διαμερισμάτων. Καὶ ὤφειλε μὲν νὰ ἀνακοινωθῇ εἰς τὴν Ῥωσίαν τὸ περὶ τῆς προσαρτήσεως ταύτης σουλτανικὸν φιρμάνιον ἐντὸς μηνός, ἀλλ' αἱ συνήθεις παρελκύσεις τῆς τουρκικῆς διπλωματίας ἐπήνεγκον τὴν μέχρι τοῦ 1830 ἀναβολὴν τῆς παραχωρήσεως τῆς αὐτονομίας τῆς Σερβίας. Οὐδεὶς Τοῦρκος, ἐξαιρουμένων τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις φρουρῶν, ἔμελλε νὰ μείνῃ ἐν Σερβίᾳ, τὰ δ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τουρκικὰ κτήματα ὤφειλον νὰ πωληθῶσι, καὶ αἱ πρόσοδοι τῶν *ζαΐμηδων* καὶ *τιμαριωτῶν* νὰ ἐκτιμηθῶσι καὶ νὰ πληρόνωνται εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὅςτις ἔμελλε νἀποζημιώσῃ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ προνομίων αὐτῶν. Ὁ σερβικὸς φόρος καθωρίσθη, καὶ ἡ εἴςπραξις αὐτοῦ ἔμελλε νὰ γίνηται ὑπ' αὐτῶν τῶν Σέρβων· ἀντὶ δὲ Ἑλλήνων ἐπισκόπων, στελλομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Σέρβοι ἠδύναντο νὰ ἐκλέγωσιν ὁμοφύλους, ὑποκειμένους εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ὅλη δὲ ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις ἐπετράπη εἰς τὸν *ἡγεμόνα*, ὡς ὠνομάσθη ἐπισήμως ὁ Μίλος, οὗτος δ' ἔμελλε νὰ ἐξασκῇ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ κοινῇ μετὰ τῆς συνελεύσεως τῶν γερόντων. Ὁ πανοῦργος ἐκεῖνος ἀνὴρ προέτεινε νὰ παραιτηθῇ χάριν ἄλλου νῦν ὅτε τὸ ἔργον, ὅπερ ἐκεῖνος εἶχεν ἀρχίσει, ἐφαίνετο συντελεσθέν· ἀποτέλεσμα δὲ τῆς πλαστῆς ἐκείνης παραιτήσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἐκλογὴ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς συνελεύσεως καὶ ἡ κατὰ τύπους ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς κληρονομικοῦ ἡγεμόνος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τῇ 22 Ἰουλίου 1830. Ἀλλ' ἡ Πύλη ἐδίσταζεν ἀκόμη νἀποδώσῃ τὰ ἓξ ἀποκεχωρισμένα σερβικὰ διαμερίσματα, ἕως ὁ Μίλος ἐξέλεξεν εὐνοϊκὸν καιρὸν, ὅτε ἡ Τουρκία εὑρίσκετο ἐν περιπλοκῇ πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ὅπως ὑποθάλψῃ ταραχὰς μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς διαμερίσμασιν ἐκείνοις κατοίκων, καὶ τότε εἰςώρμησεν εἰς αὐτὰ, ὅπως δῆθεν ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν. Οὕτω τέλος τῷ 1833 οἱ Τοῦρκοι ὑπεχώρησαν εἰς τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ σερβικὴ ἡγεμονία, αὐξηθεῖσα κατὰ τὸ ἓν τρίτον, ἐπεξετάθη μέχρι μὲν τοῦ Ἀλεξινὰτς πρὸς νότον, μέχρι δὲ τοῦ Δρίνου πρὸς δυσμὰς καὶ τοῦ Τιμὸκ πρὸς ἀνατολάς· τὰ σύνορα δὲ ταῦτα ἔμειναν ἀναλλοίωτα μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἀλλ' ἐντὸς τούτων τῶν συνόρων ἔμενον ἀκόμη ἐν τοῖς φρουρίοις αἱ τουρκικαὶ φρουραὶ, καὶ δι' εὐφυοῦς σοφίσματος τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, ὑποστηριχθείσης ὑπὸ τοῦ τσάρου, εἰς ἣν ὑπεβλήθη τὸ ζήτημα χάριν διαιτησίας, τὰ κατηδαφισμένα ὀχυρώματα τοῦ Βελιγραδίου ἐθεωρήθησαν ἀποτελοῦντα «φρούριον», οὕτω δ' οἱ Τοῦρκοι

κάτοικοι διέμειναν ἐν τῇ πόλει. Κατ' ἀκολουθίαν τῷ 1833 τὸ Βελιγράδιον ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ἐξηρημένον τῆς νέας διαταγῆς, καθ' ἣν ἅπαντες οἱ ἐκτὸς τῶν φρουρίων Μουσουλμᾶνοι παρεκαλοῦντο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Σερβίαν ἐντὸς πέντε ἐτῶν, τῷ δὲ 1838 ὑπῆρχον ἀκόμη ἐν τῇ πόλει δισχίλιοι ἑπτακόσιοι Τοῦρκοι· προήρχοντο δ' ἐντεῦθεν συνεχεῖς προστριβαί, αἵτινες μετὰ εἰκοσιτέσσαρα ἔτη ἤγαγον εἰς σύγκρουσιν αἱματηράν.

Νικηταρᾶς.

Ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ τοιούτου γεγονότος, ἡ ἡγεμονία τῆς Σερβίας ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν ἦτο ἀπηλλαγμένη τῆς ἀναμίξεως τῶν μὲν Τούρκων εἰς τὰ τῆς πολιτικῆς, τῶν δ' Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς θρησκείας. Ἐθνικὴ κυβέρνησις καὶ ἐθνικὴ ἐκκλησία εἶχον ἀντικαταστήσει σύστημα ἀλλοφύλου κυριαρχίας, καίτοι δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιτευχθῆ τελεία ἀνεξαρτησία. Ἀλλ' ὅμως οἱ ἀγρόται δὲν εἶχον ἐπωφεληθῆ τὴν ἀλλαγὴν ἐκείνην κυρίως. Παρεπονοῦντο, ὅτι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν ἐπιτήδεια κατὰ τὰς ἀποδημίας τῶν ἐπιτοπίων ἀρχηγῶν, νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ἀναγκαστικὰ ἔργα καὶ νὰ ὑφίστανται ἄλλας πιέσεις. Τὰ δὲ παράπον' αὐτῶν ἐπήνεγκον τὴν ἔκρηξιν ἀποστασίας, ἣν κατέστειλεν ὁ πανίσχυρος ἀρχηγὸς Βοῦτσιτς καθ' ἣν ὥραν οἱ ἐπαναστάται ὥδευον πράγματι ἐναντίον τοῦ Κραγούγιεβατς, ὅπου ὁ Μίλος εἶχε στήσει τὴν ἕδραν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἶχε καταστήσει τὸν Μίλος ἔτι αὐταρχικώτερον ἢ πρότερον. Καὶ ἰσχυρίζετο μέν, ὅτι ἐφαρμόζει χάριν τῶν ὑπηκόων τὸν Ναπολεόντειον κώ-

δικα, ἀλλ' ἐνήργει ὅμως ὡς εἰ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο ὁ μόνος νόμος. Ἐλάμβανε λειμῶνας καὶ οἰκίας εἰς τιμὰς ὁριζομένας κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν· ἐπέτρεψε τὴν πυρπόλησιν προαστείου τινὸς τοῦ Βελιγραδίου χάριν ἐγέρσεως νέων κτιρίων ἐν τῇ αὐτῇ θέσει· ἠνάγκασε τοὺς καπήλους τοῦ Βελιγραδίου νἀνοίξωσι τὰς θυρίδας αὐτῶν χάριν ἐναποθηκεύσεως τοῦ χόρτου αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὴν περίφραξιν τῶν κοινοτικῶν κτημάτων ἐπειράθη νὰ ἐξασφαλίσῃ μονοπώλιον τῆς ἐμπορίας τῶν χοίρων, ἥτις ἦτο ἡ κυριωτάτη βιομηχανία τῆς Σερβίας· παρεμποδίζων δὲ τὴν συγκρότησιν μεγάλων τιμαρίων, εὐηργέτησε μὲν τοὺς καλλιεργητὰς τοῦ ἐδάφους καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ πιέσεων τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, ἀλλὰ τοῦτο πράττων ἀπέστησεν ἑαυτοῦ πολλοὺς τῶν ἰδίων φίλων. Ἡ δὲ δυσαρέσκεια αὐτῶν ἤγαγε τῷ 1835 εἰς συνωμοσίαν ἐναντίον αὐτοῦ. Οἱ συνωμόται κατέλαβον τὸ Κραγούγιεβατς, καὶ ὁ Μίλος ἠναγκάσθη νὰ συγκαλέσῃ συνέλευσιν καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν χορήγησιν συντάγματος. Διὰ τῆς πρώτης δὲ ταύτης ἀποπείρας συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν Σερβίᾳ, κληθέντος ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς συνελεύσεως «Συντάγματος τῆς Σρετένιε», κατέστη ὑπουργεῖον ἐξ ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας, ἐπιτροπείας ἡγετῶν, ἧς ἡ ἀρχὴ ἀνήρχετο εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀναδείξεως τοῦ Καραγεώργη. Ὁ ἡγεμὼν ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐπικυρώσῃ πάντα νόμον τρὶς ἐπικυρούμενον ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, ὅπερ συνεμερίζετο μετ' αὐτοῦ τὴν νομοθετικὴν καὶ ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, καθ' ἃ προδιεγράφετο ἐν τῷ φιρμανίῳ τοῦ 1830. Μετεῖχον δὲ τοῦ Συμβουλίου δικαιωματικῶς ἅπαντες οἱ ὑπουργοί, οἵ τε ἐν ἐνεργείᾳ καὶ οἱ προϋπάρξαντες. Ὡς διαιτητὴς δὲ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ Συμβουλίου κατέστη ἐνιαυσία συνέλευσις ἑκατὸν μελῶν, καλουμένη Σκουψίνα καὶ ἐκλεγομένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς τοιαύτης διατάξεως ἐκανονίζετο καὶ ἐσυστηματοποιεῖτο ὁ πρότερος εἰκαῖος τρόπος τῆς συγκλήσεως τοιούτων συνελεύσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ δικαιοδοσία τοῦ σώματος τούτου περιωρίζετο πράγματι εἰς τὰ οἰκονομικά. Ἀλλὰ τὸ «Σύνταγμα τῆς Σρετένιε» κατηργήθη σχεδὸν ἅμα τῇ ψηφίσει αὐτοῦ. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία, ἐκπλαγεῖσαι ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ τοιούτων ἀρχῶν ἐν κράτει πλησιεστάτῳ μὲν πρὸς ἐκείνην, προσφιλεστάτῳ δ' εἰς ταύτην, διεμαρτυρήθησαν, καὶ ὁ σουλτᾶνος ἐνεθάρρυνε τὸν οὐδόλως ἀπρόθυμον Μίλος, ἵνα καταργήσῃ αὐτό. Ὁ μὲν ἐπίσημος τύπος ἀνήγγειλεν, ὅτι ὁ Μίλος ἦτο ὁ μόνος κυρίαρχος ἐν Σερβίᾳ, ἐκεῖνος

δ' ἀπέβη εἴπερ ποτὲ αὐταρχικὸς καὶ ἀντιδημοτικός. Καθίδρυσε μονοπώλιον τοῦ ἐκ Βλαχίας εἰςαγομένου ἅλατος, καὶ ἐδαπάνα τὰ ἐκ τοῦ χρηματισμοῦ τούτου κέρδη εἰς ἀγορὰν γαιῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ. Καὶ αὐτὸς δ' αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς Ἐφραὶμ προςῆλθεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν, καὶ ὑπεχρεώθη μετὰ τοῦ Βοῦτσιτς νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν χώραν, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ Ῥωσία ἔβλεπε μετ' ἀποδοκιμασίας τὴν ἐπικράτησιν τῆς δυνάμεως τοῦ ἡγεμόνος, ὑπερβαλλούσης τὴν τῶν ὀλιγαρχικῶν, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐπερχομένην ἀποτυχίαν τοῦ ῥωσικοῦ σχεδίου περὶ τῆς ἀντιρρόπου ἐξασθενήσεως ἀλλήλων.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Μίλος ἔλαβεν ὑποστήριξιν ὅθεν δὲν ἀνεμένετο. Καὶ δὴ ὁ λόρδος Πάλμερστων εἶχε φθάσει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐνίσχυσις τῶν μικρῶν χριστιανικῶν πολιτειῶν τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἦτο τὸ ὀρθὸν πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς τε Τουρκίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Συνεῖδε, καθ' ἃ ἐν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ὁ σὶρ Οὐίλλιαμ Οὐάϊτ, ὅτι κατὰ τοιοῦτον τρόπον οἱ λαοὶ τοῦ Αἵμου ἔμελλον νἀποβῶσι φραγμὸς ἐναντίον τῆς ἐφορμήσεως τῆς Ῥωσίας. Κατ' ἀκολουθίαν τῷ 1837 ἔφθασεν εἰς τὴν Σερβίαν ὁ συνταγματάρχης Hodges ὡς πρῶτος πρόξενος τῆς Ἀγγλίας διαπεπιστευμένος παρὰ τῇ ἡγεμονίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἐνεθάρρυνε τὴν αὐταρχικὴν καὶ ἀντιρωσικὴν στάσιν τοῦ Μίλος. Οὕτως ἡ μικρὰ σερβικὴ αὐλὴ ἀπέβη ἡ κονίστρα διπλωματικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν ἑσπερίων δυνάμεων καὶ τοῦ τσάρου. Ἀλλ' ὁ σουλτᾶνος, ὅςτις ὑφίστατο τότε τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ῥωσίας, μεθ' ἧς εἶχεν ὁμολογήσει τῷ 1833 τὴν ταπεινωτικὴν συνθήκην τοῦ Χουγκιὰρ Ἰσκελεσῆ[1], δὲν ἠδυνήθη νὰ πεισθῇ ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐναντίον τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πανισχύρου προστάτου. Φιρμάνιον ἐκδοθὲν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1838 περιώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Μίλος διὰ τῆς ἱδρύσεως γερουσίας, συνισταμένης ἐκ δεκαεπτὰ μελῶν ἰσοβίων, ἀντιστοιχούντων πρὸς τὰ δεκαεπτὰ διαμερίσματα τῆς ἡγεμονίας. Ἐκ τῆς γερουσίας ταύτης ἔμελλον νὰ ἐκλέγωνται τέσσαρες ὑπουργοί, πᾶσα δὲ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ σώματος ἐκείνου ἔμελλε νὰ ἐφεσιβάλληται εἰς τὸν ἐπικυρίαρχον σουλτᾶνον. Ἀλλ' ὁ Μίλος δὲν ἦτο ἀνὴρ δυνάμενος νὰ συναινέσῃ εἰς τοιοῦτον περιορισμὸν τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου, ἐξηρέθισε τοὺς ἀγρότας, διαδίδων

---

[1] Ἴδε κατωτέρω σ. 191.

τὴν φήμην, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς ἔμελλον νὰ ἔχωσι δεκαεπτὰ κυρίους ἀνθ' ἑνός. Ἀλλ' ἡ γερουσία διέταξε τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ Βοῦτσιτς νὰ καταστείλῃ τὴν ἀποστασίαν ἐκείνην· ὁ δὲ θριαμβεύων ἡγέτης, ἐπιστρέψας εἰς τὸ Βελιγράδιον, ἀνῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν σαφῶς, ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκην αὐτοῦ. Καὶ τῇ μὲν 1 Ἰουνίου 1839 ὁ δεύτερος ἱδρυτὴς τῆς νέας Σερβίας παρῃτήθη ὑπὲρ τοῦ ἀσθενοῦς πρεσβυτέρου υἱοῦ Μιλάνου Ὀβρένοβιτς Β΄, καὶ ἔφυγε πέραν τοῦ ποταμοῦ Σάου. Τῇ δὲ 27 Ἰουνίου ἀπέθανεν ὁ Μιλᾶνος πρὶν ἢ κἂν μάθῃ, ὅτι εἶχεν ὑπάρξει ἡγεμὼν τῆς Σερβίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐξηκολούθησαν διοικοῦντες τὴν χώραν ὁ Βοῦτσιτς, ὁ Ἐφραὶμ Ὀβρένοβιτς καὶ ὁ τουρκόφιλος Πετρόνιεβιτς.

Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς ἡγεμὼν τῆς Σερβίας.

Τότε ἡ γερουσία ἀπεφάσισε νὰ ζητηθῇ ὁ διορισμὸς τοῦ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ Μίλος, τοῦ Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς Γ΄. Καὶ συνήνεσε μὲν ὁ σουλτᾶνος, ἀλλ' ἐν τῷ φιρμανίῳ τοῦ διορισμοῦ παρελείπετο πᾶσα μνεία τοῦ κληρονομικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος. Μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Μιχαὴλ τῇ 22 Φεβρουαρίου 1840 τὰ τῆς διοικήσεως διεξήγοντο ὑπὸ ἐπιτρόπων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν ἡ Πύλη ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἡγεμόνα ὡς συμβούλους τοὺς δύο χρηματίσαντας ἐπιτρόπους, τὸν Βοῦτσιτς καὶ τὸν Πετρόνιεβιτς. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντετάσσετο εἰς τὸ ἀνεγνωρισμένον δικαίωμα τῶν Σέρβων τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ἄρχοντας καὶ προεκάλεσεν ἀντίστασιν σφοδράν. Οἱ ἀγρόται, προτιμῶντες τὴν ἀρχὴν ἑνὸς ἀνδρὸς μᾶλλον ἢ πλειόνων, ἀπῄτησαν τὸν διωγμὸν τῶν δύο συμβούλων, τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Μίλος καὶ τὴν ἐκ νέου ἐγκατάστασιν τῆς πρωτευούσης εἰς Κραγούγιεβατς, ὅπου ἡ κυβέρνησις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένη εἰς ξένας ἐπιδράσεις ἢ ἐν Βελιγραδίῳ, φρουρίῳ τουρκικῷ παρὰ τὰ σύνορα τῆς Αὐστρίας. Ὁ δὲ Μιχαὴλ συνήνεσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν προτέραν πρωτεύουσαν, καὶ οἱ σύμβουλοι αὐ-

τοῦ ἐπεζήτησαν ἄσυλον παρὰ τῷ Τούρκῳ φρουράρχῳ τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἔπειτα ἐν αὐτῇ τῇ Τουρκίᾳ. Ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ ἔμφυτον εἰς τοὺς χωρικοὺς συντηρητικὸν πνεῦμα ἐξουδετερώθη ὑπὸ τοῦ ὑπεράγαν προοδευτικοῦ προγράμματος τοῦ παρὰ τῷ Μιχαὴλ ὑπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, Σέρβου ἐξ Αὐστρίας, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν μεταβολὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκείνης ἀγροτικῆς κοινότητος εἰς πεπολιτισμένην ἑσπερίαν πολιτείαν. Καὶ δυσηρέστησε μὲν ἡ διαταγὴ περὶ ἀπογραφῆς, ἐπειδὴ λαοὶ πρωτόγονοι διαβλέπουσι πάντοτ' ἐν τῇ ἀπογραφῇ νέον ὄργανον φορολογίας, τῶν ἀπογραφέων θεωρουμένων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν διανόησιν προδρόμων τῶν εἰσπρακτόρων· ἡ δὲ κοινωνικὴ ἀνύψωσις τοῦ κλήρου ὑπελαμβάνετο ἀποσκοποῦσα εἰς δαπάνας τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἔσειον τὴν κεφαλὴν ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν σχολείων εὐεργετήματα. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Τοῦρκοι παρεπονοῦντο διὰ τὴν ἵδρυσιν ἐθνικοῦ θεάτρου, ὅπου φιλοπάτριδες δραματουργοὶ ἐξύμνουν τὸν Σέρβον ἥρωα τὸν φονεύσαντα τὸν Μουρὰτ Α΄ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Ὡς εἰκὸς δὲ, τοιοῦτον προοδευτικὸν πρόγραμμα εἶνε δαπανηρὸν, καὶ τὸ ἀντιδημοτικώτατον ἁπάντων τῶν μέτρων τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ἡ αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ φόρου, εἰς ὃν εἶχον συμπαγῆ τῷ 1834 ἅπαντες οἱ ποικίλοι δασμοί. Πρὸς τούτοις δ' ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν εἶχεν ἐχθροὺς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ· ἡ μὲν μήτηρ ἐπόθει τὴν παλινόρθωσιν τοῦ πατρὸς, ὁ δὲ θεῖος Ἰωάννης ἦτο δυσηρεστημένος. Ἡ ἀνάκλησις τῶν ἐξορίστων, ὅσοι εἶχον ζητήσει ἄσυλον ἐν Τουρκίᾳ, παρέσχεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν ἀρχηγοὺς, συνεκροτήθη δὲ *συνταγματικὴ* φατρία ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ὁ Βοῦτσιτς, ἀναλαβὼν τὸν Αὔγουστον τοῦ 1842 τὴν ἡγεσίαν ἁπάντων τῶν δι' ἕνα ἢ ἄλλον λόγον δυσηρεστημένων ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως, ἠξίωσε τὴν παῦσιν τῶν ὑπουργῶν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῆς φορολογίας. Ὁ δὲ ἡγεμὼν, ὅστις εἶχε διαπράξει τὸ σφάλμα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Βελιγράδιον, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε ὥδευσεν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς πόλεως ηὐνόει αὐτοὺς, ὁ Μιχαὴλ οὐδὲν ἄλλο εἶχε νὰ πράξῃ ἢ νὰ διαβῇ τὸν Σᾶον τῇ 17 Αὐγούστου, ὡς εἶχε πράξει πρὸ τριῶν ἐτῶν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Τότε δ' εἰσῆλθε καὶ πάλιν ὁ Βοῦτσιτς ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ Βελιγράδιον, καὶ ὡς αὐτοκαλούμενος «ἡγέτης τοῦ ἔθνους» κατέστησε προσωρινὴν κυβέρνησιν, ἥτις ἐκάλεσεν ἐθνικὴν συνέλευσιν χάριν ἐκλογῆς ἡγεμόνος. Συνελθοῦσα δ' αὕτη ἡ συνέλευσις τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1842 ἐξέλεξε τὸν Ἀλέξαν-

δρον Καραγεώργεβιτς, τὸν μόνον ἐπιζῶντα νεώτερον υἱὸν τοῦ Καραγεώργη, ἔχοντα ἡλικίαν τριάκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν, ὅςτις εἶχεν ὑπάρξει συνταξιοῦχος τοῦ Μίλος καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Μιχαήλ. Τοῦτον συνίστα εἰς τοὺς Σέρβους τὸ πάτριον ὄνομα καὶ τὸ ἄσπιλον παρελθόν. Ἡ δὲ Πύλη ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν, καὶ ὁ Βοῦτσιτς ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐξηκολούθησεν ἰσχύων ὡς στήριγμα τοῦ θρόνου.

Ἀλλ' ὁ τσάρος, ὅςτις ἐθεώρει ἑαυτὸν ἐνεργὸν προστάτην τῆς Σερβίας, διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς μεταπολιτεύσεως ἐκείνης ὡς παρανόμου καὶ ἐπαναστατικῆς, καὶ ἠξίωσε τὴν παῦσιν τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου, νέαν ἐκλογὴν, τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Τούρκου ἐπιτρόπου τοῦ παραστάντος ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς συνελεύσεως καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ Βοῦτσιτς καὶ τοῦ Πετρόνιεβιτς. Ἀλλ' ὁ λόρδος Ἀβερδὴν, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐπετεύχθη διπλωματικὴ συνδιαλλαγὴ, καθ' ἣν ἠκυρώθη ἡ ἐκλογὴ, γενομένης συμφωνίας, ὅτι ὁ τσάρος δὲν ἤθελεν ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ἐκ νέου ἐκλογὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πράγματι δὲ τῇ 3 Ἰουνίου 1843 ἐξελέχθη καὶ πάλιν· ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας δὲν ἡσύχασεν, ἕως ὁ Βοῦτσιτς καὶ ὁ Πετρόνιεβιτς ἐγκατέλιπον τὴν χώραν, εἰς ἣν εἶχον ἐπιστρέψει πρὸ βραχέος χρόνου.

Ἐν τούτοις δ' οἱ Σέρβοι τῆς Βοσνίας εἶχον ὑπάρξει πολὺ ὀλιγώτερον πειθήνιοι τῶν ἐν Σερβίᾳ ὁμοεθνῶν. Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Μαχμοὺτ Β΄ ἔτυχον ἰσχυρογνώμονος ἀντιστάσεως παρὰ τῆς προνομιούχου ἀριστοκρατίας τῆς φεουδαλικῆς ἐκείνης χώρας. Ἡ δὲ δυςαρέσκεια τῶν Βοσνίων εὐπατριδῶν, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως Τούρκου διοικητοῦ, προωρισμένου εἰς τὸ ναὐτοδιοικήσῃ ἐναντίον πασῶν τῶν τάξεων καὶ πάντων τῶν δογμάτων, ἐξερράγη αὐτόχρημα εἰς φανερὰν ἀποστασίαν ἅμα τῇ καταστροφῇ τῶν γενιτσάρων καὶ ταῖς εἰς αὐτὴν ἐπακολουθησάσαις στρατιωτικαῖς μεταρρυθμίσεσι. Τὸ Σαράγιεβον εἶχεν ὑπάρξει κεχαρισμένος σταθμὸς τῶν διαλυθέντων σωμάτων· ὅτε δ' οἱ φανατικοὶ αὐτοῦ κάτοικοι ἔμαθον, ὅτι τοῦ λοιποῦ ὁ Τοῦρκος στρατιώτης ἔμελλε νὰ φέρῃ δύο διασταυρουμένους ἀορτῆρας ἐπὶ τοῦ στήθους κατὰ τὸ αὐστριακὸν πρότυπον, ἀνεβόησαν μετὰ σαρκασμοῦ, ὅτι, ἂν ἐπέπρωτο νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς ὁπωςδήποτε ὁ σταυρὸς, θὰ ἐλάμβανον αὐτὸν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας ἢ τοῦ τῆς Ῥωσίας. Ὑπὸ δὲ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τοῦ Ζβόρνικ οἱ ἐπαναστάται ἐδίωξαν τὸν διοικητὴν τὸν ἀποσταλέντα ὑπὸ τοῦ «Γκιαούρη σουλτάνου», ἐχρειάσθη δὲ

νὰ καταβάλῃ ὁ διάδοχος αὐτοῦ τὰ δραστηριώτατα τῶν μέσων, ὅπως ἀποκατασταθῇ τὸ κῦρος τοῦ Τούρκου δεσπότου. Καὶ ἡ μὲν παῦσις τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου παρέσχε καιρὸν εἰς τὸν Μαχμοὺτ, ὅπως συνεχίσῃ τὰς ἐξ εἰλικρινοῦς προθέσεως προερχομένας μεταρρυθμίσεις αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ Βόσνιοι Μωαμεθανοὶ ἐξηγέρθησαν καὶ πάλιν ἐναντίον κινήσεως, ἣν ἐθεώρουν ἀπειλοῦσαν τά τε ἀριστοκρατικὰ αὐτῶν προνόμια καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν. Φυσικὸν δὲ αὐτῶν ἀρχηγὸν εὗρον τὸν Χουσεῒν ἀγᾶν, τὸν φύλαρχον τῆς Γραδίσκας, κειμένης παρὰ τὰς βοσνιακὰς ὄχθας τοῦ Σάου. Εἶνε δὲ ὁ Χουσεῒν ἀγᾶς τῶν ποιητικωτάτων μορφῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βοσνίας. Ὢν νέος, εὐειδὴς καὶ πλούσιος εἶχε τὸ θάρρος ἥρωος καὶ τὴν φήμην ἁγίου. Οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεκάλουν αὐτὸν Δράκοντα τῆς Βοσνίας, καὶ, ἂν εἶχεν ὑπάρξει πραγματικὸς δράκων, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ δὲν θὰ ἔφευγον ταχύτερον πρὸ αὐτοῦ. Ἤρκεσε δὲ νἀναπετάσῃ τὴν πρασίνην σημαίαν τοῦ Προφήτου ἐν Βαγγιαλούκᾳ, ὅπως ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῆς χώρας ἐξαφθῇ πυρετώδης. Ἡγούμενος τῶν ἐνθουσιωδῶν ὀπαδῶν εἰςώρμησεν εἰς τὸ Σεράγιεβον. Αἱ σουλτανικαὶ ἀρχαὶ ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς πόλεως ἢ ἐφονεύθησαν, καὶ μόνος ὁ διοικητὴς ἐσώθη φυγών. Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν νὰ εὐχαριστήσωσι τὸν ζῆλον τοῦ νέου ἐκείνου ἀποστόλου, ἀλλ' ἐμελέτησεν οὐδὲν ἧττον ἢ ἐκστρατείαν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου πέραν τῶν συνόρων τῆς Βοσνίας. Ἐν τῷ ὀλεθρίῳ ἐκείνῳ πεδίῳ τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ὅπου πρὸ τεσσάρων καὶ ἡμίσεος αἰώνων οἱ Χριστιανοὶ τῆς Βοσνίας εἶχον μάτην ἀγωνισθῇ ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὁ ἡγέτης τῶν Βοσνίων Μουσουλμάνων συνήθροισε τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ. Οἱ δυσηρεστημένοι συνέρρευσαν περὶ τὴν σημαίαν αὐτοῦ πανταχόθεν, ὁ μὲν πασσᾶς τῆς Ἀλβανίας ἡγούμενος εἰκοσαχισχιλίων ἀξιομάχων Ἀλβανῶν ἐκ τῆς «αἱματηρᾶς Σκόδρας», ὁ δὲ πασσᾶς τῆς Σοφίας μετ' ἀποσπάσματος ἐκ Βουλγαρίας. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ ἦσαν ἡνωμένοι, τὰ πάντα εὐωδοῦντο· ἀλλ' ὁ πανοῦργος μέγας βεζύρης Ῥεσὶτ πασσᾶς κατώρθωσε νὰ διασπάσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπὸ τῶν Βοσνίων καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἰδίᾳ καθ' ἑκατέρων. Ὁ διορισθεὶς νέος διοικητὴς τῆς Βοσνίας ἔγεινε κύριος τοῦ Σαραγιέβου, καὶ ἐπέδειξε χλευασμὸν πρὸς τοὺς ἐπιχωρίους εὐπατρίδας, ἐγκαταστήσας τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει ἀντὶ τοῦ Τράβνικ, ὅπου συνήθως ἥδρευεν ὁ τοποτηρητὴς τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Χουσεῒν, διαπεράσας τὸν Σᾶον, ἔφυγεν εἰς τὴν Σλαβονίαν, ὅπου κατὰ τὰς δοθείσας

ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας διαταγὰς ἔτυχε δεξιώσεως εὐλαβεστάτης. Ἀλλ' ἡ διαμονὴ αὐτοῦ πλησιέστατα τῶν συνόρων παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς ταραχάς, ἐπειδὴ βοσνιακαὶ συμμορίαι ἐδῄουν διηνεκῶς τὰ σύνορα τῆς αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας καὶ τρὶς ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δυςπειθεῖς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου. Διὸ ἀφέθη εἰς τὸν Χουσεῒν ἡ ἐκλογὴ ἢ νὰ διαμείνῃ αὐτόθι ἐπὶ τῷ ὅρῳ περιορισμοῦ καὶ ἐπιτηρήσεως ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Τουρκίαν. Προετίμησε δὲ τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπιστροφήν, καὶ ἀπέθανεν ἐξόριστος κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ εἰς Τραπεζοῦντα.

Κωνστ. Μαυρομιχάλης ("Ιδε σελ. 148).

Ἀλλ' ἡ ἀποστασία τοῦ 1831 ἦτο ἁπλῶς ὁ πρόδρομος περαιτέρων ταραχῶν. Ὅτε ὁ νέος σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὶτ προεκήρυξε τὴν ἰσονομίαν ἁπάντων τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ διὰ τοῦ πολυθρυλήτου *χάττι-σερίφ* τοῦ Γκιοὺλ-χανέ, οἱ δυςηρεστημένοι τῆς Βοσνίας ἀντέταξαν καὶ πάλιν ἀντίστασιν ἀπεγνωσμένην.

Τέλος τῷ 1849 ἡ ἐξέγερσις ἔλαβε διαστάσεις τοσοῦτον φοβεράς, ὥςτε ὁ σουλτᾶνος ἀπεφάσισε νὰ καταργήσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὸ φεουδαλικὸν σύστημα. Διὸ ἀπέστειλε τὸν περιώνυμον Ὀμὰρ πασσᾶν, Κροάτην ἀρνησίθρησκον καὶ κατὰ ταῦτα Σλάβον Μωαμεθανόν, οἷοι πολλοὶ τῶν Τουρκοβοσνίων, ὅπως ὑποτάξῃ πᾶσαν ἀντιπολίτευσιν εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ. Συνέπραττε δὲ μετὰ τῶν ἀποστατῶν κρύφα ὁ Ἀλῆς πασσᾶς Ῥιζβανμπέγοβιτς, ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ὅςτις εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου κατὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ 1831 καὶ εἶχεν ἀνταμειφθῆ διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀναθέσεως τῆς διοικήσεως τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Ἔκτοτε δ' ἔζη ὁ Ῥιζβανμπέγοβιτς δίκην ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος ἐν τῷ κάστρῳ τοῦ Στολὰτς καὶ ἐν τῇ κατὰ τὸ Μπουνά, πλησίον τοῦ Μοστάρ, λαμπρᾷ θερινῇ αὐτοῦ ἕδρᾳ. Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐκάλει τὴν Ἑρζεγοβίνην «ἐπαρχίαν του», οἱ δ' ὑπήκοοι αὐτοῦ ὠνό-

μαζον αὐτὸν «δεύτερον δοῦκα Στέφανον» μετὰ τὸν πολὺν Στέφανον Βοῦξιτς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὅςτις προςωνυμεῖτο δοὺξ, γερμανιστὶ Herzog, ἐξ ἧς γερμανικῆς προςωνυμίας προῆλθε τὸ νέον ὄνομα τῆς Ἑρζεγοβίνης, καλουμένης πρότερον Χελμός (Chl'm). Ἦτο δὲ ὁ Ἀλῆς πασσᾶς πράγματι ὁ πατὴρ τοῦ ἰδίου λαοῦ. Ἐδίδαξε τοὺς κατοίκους νὰ καλλιεργῶσιν ὄρυζαν ἐν τοῖς τέλμασι τῆς Ναρέντας, ἐφύτευσεν ἐλαίας καὶ ἀμπέλους, ἐπειράθη δὲ καὶ νὰ διαδώσῃ τὴν βομβυκοτροφίαν. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Χριστιανοὺς τοὺς ἀποτολμῶντας νἀποστατήσωσιν ἦτο αὐστηρὸς, εἶχε δὲ, ὡς εἰκὸς, συμπαθῶς πρὸς τοὺς δυσηρεστημένους Μουσουλμάνους εὐπατρίδας. Ἀλλ' ὁ Ὁμὰρ πασσᾶς ἦτο ἀπαράμιλλος ἐν τῷ δόλῳ. Καὶ δὴ ἅμα τῇ καθυποτάξει τῆς Βοσνίας ὁ ἀρχιστράτηγος ἐκεῖνος τοῦ σουλτάνου εἰςήλασεν εἰς τὸ Μοστάρ. Ἐκάλεσε δὲ τὸν πανοῦργον ἀνταγωνιστὴν εἰς γεῦμα, καὶ, ὅτε ὁ πρεσβύτης ἦλθε, παρέσυρεν αὐτὸν εἰς τὴν πολυθρύλητον *μόστ*, ἤτοι γέφυραν ἐπὶ τῆς Ναρέντας, ἐξ ἧς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Μοστὰρ, καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ ὄνου εἰς δεῖγμα καταφρονήσεως. Εἰς τοιοῦτον δ' ἐξευτελισμὸν περιπεσὼν ἱκέτευσεν ὁ Ῥιζβανμπέγοβιτς τὸν αἰχμαλωτίσαντα νὰ στείλῃ αὐτὸν εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὅπως κριθῇ. Ἀλλ' ὁ Ὁμὰρ ἐφοβήθη νὰ στείλῃ εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν ἐχθρὸν οὕτω πολύτιμον. Ἓν δὲ τῶν ἐπικαίρων ἐκείνων συμβαμάτων τῶν κοινοτάτων ἐν τῇ τουρκικῇ ἱστορίᾳ ἀπήλλαξεν αὐτὸν πάσης στενοχωρίας. Καὶ δὴ ὅπλον τι, ὡς διηγεῖτο ἡ ἐπίσημος ἔκθεσις, συνέπεσε νὰ ἐκπυρσοκροτήσῃ νύκτωρ, καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ αἰχμαλώτου ἔτυχε νὰ εὑρεθῇ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς σφαίρας. Οὕτως ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ὁμάρ. Καὶ οἱ μὲν βέηδες ἀπέβαλον τἀρχαῖα τιμαριωτικὰ προνόμια, ἡ δὲ χώρα διῳκεῖτο ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὁ Ὁμὰρ κατέστησε τῷ 1850 ὁριστικὴν ἕδραν τῆς διοικήσεως τὸ Σαράγιεβον ἀντὶ τοῦ Τράβνικ, καὶ ἐτήρησε τὴν ἀρχὴν γενικοῦ διοικητοῦ ἐπὶ εἴκοσι σχεδὸν ἔτη. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ κῦρος αὐτοῦ δὲν κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ τὴν ἀμοιβαίαν ἀντιπάθειαν Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων. Ὁσάκις δὲ συνέβαινε χριστιανικὴ ἐξέγερσις ἐν Ἑρζεγοβίνῃ οἱ Μαυροβούνιοι ἤρχοντο πρὸς βοήθειαν τῶν Σέρβων ἀδελφῶν, ὄντων ὁμοφύλων καὶ ὁμοθρήσκων.

Τὸ Μαυροβούνιον ἦτο πράγματι διηνεκὴς πηγὴ ταραχῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ ἀρχιερατικὸς ἡγεμὼν Πέτρος Α΄ ἐπεχείρησε τῷ 1819 ἐπιτυχῆ ἐκστρατείαν ἐναντίον τοῦ διοικητοῦ τῆς Βοσνίας· ἡ

δὲ ἐπὶ τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἀπόκρουσις τουρκικῆς ἐπιδρομῆς ἐκ τῆς Ἀλβανίας ἤγαγεν εἰς τὴν *ἀναγνώρισιν* τῆς κυριαρχίας τοῦ Μαυροβουνίου ἐπὶ τῆς φυλῆς τῶν Πιπέρη. Ὅτε δὲ τῷ 1830 ἔληξεν ἡ μακρά, ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὅλα ἔτη διαρκέσασα ἀρχὴ τοῦ Πέτρου Α΄, εἶχε τὴν εὐχαρίστησιν, ὅτι εἶχε προσαρτήσει εἰς τὸ μικρὸν αὐτοῦ κράτος τὰ τρία διαμερίσματα τῶν Πιπέρη, τῶν Κούτζη καὶ τῶν Μπιγελοπαῦλιτς, οὕτω καλουμένων ἀπὸ «τοῦ υἱοῦ Παύλου τοῦ Λευκοῦ», ἐκγόνου τοῦ μεσαιωνικοῦ ἥρωος Λὲκ Δουκατζίν. Ἀλλὰ δὲν εἶχε μόνον σχεδὸν διπλασιάσει τὸ Μαυροβούνιον· εἶχε πρὸς τούτοις παράσχει εἰς τὴν χώραν κώδικα καὶ εἶχε κατορθώσει τὴν πληρωμὴν τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον μὴ συνεχισθείσης ἐνιαυσίας χορηγίας χιλίων δουκάτων καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν συνόρων μεταξὺ τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς νέας αὐτοῦ γείτονος Αὐστρίας. Αἱ μέλλουσαι γενεαὶ θὰ θεωρήσωσιν ἴσως ὡς τὸ σπουδαιότατον καὶ μάλιστα μοιραῖον γεγονὸς τῆς μακρᾶς αὐτοῦ ἀρχῆς τὴν ὑποκατάστασιν ταύτην δραστηρίας εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐπιθάνατον βενετικὴν πολιτείαν ἐν τῇ κατοχῇ τῆς Δαλματίας. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Γάλλων προσάρτησις τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὑπῆρξεν ἁπλοῦν ἐπεισόδιον, οἱ δὲ Αὐστριακοὶ ἐγκατέστησαν μονίμως, καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν κατάληψις τῆς Ἑρζεγοβίνης τῷ 1878 καὶ ἡ προσάρτησις αὐτῆς τῷ 1908 ἐπηύξησαν τὴν *σύγχυσιν* τῶν ὀρεσιβίων.

Τὸν Πέτρον Α΄, ὅστις τιμᾶται ὡς ἅγιος ὑπὸ τῶν εὐλαβῶν προσκυνητῶν τῶν ἐπισκεπτομένων τὸν ἐν τῇ μοναστηριακῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Κετίγνης τάφον αὐτοῦ, καὶ εἶνε γνωστὸς ὡς ὁ «μέγας *βλαδίκας*», διεδέχθη κατὰ τὸ ἔθος ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, λαβὼν τὸ ὄνομα Πέτρου Β΄. Ὁ νέος ἀρχιερατικὸς ἡγεμών, ὅστις συνεδύαζε τὰς ἰδιότητας ποιητοῦ, συγγραφέως ἱστορικῶν δραμάτων καὶ πολιτευτοῦ, οὐκ ἀσυνήθεις ἐν τῇ δυναστείᾳ τῶν Πέτροβιτς, κατήρξατο τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ δι' ἐπαλλήλων μεταρρυθμίσεων. Καὶ δὴ συνέστησεν ἀστυνομικὸν σῶμα, ἵδρυσε τυπογραφεῖον, διάδοχον τοῦ ἱδρυθέντος εἰς Ὀβὸδ τῷ 1493, κατέστησεν ἔμμισθον μόνιμον γερουσίαν (*Σοβιὲτ*) ἐκ δώδεκα μελῶν καὶ προέδρου μετὰ βουλευτικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, καὶ διῄρεσε τὴν μεγεθυνθεῖσαν ἡγεμονίαν εἰς ὀκτὼ διαμερίσματα (*ναχιὲ*), ὧν τὰ τέσσαρα πέραν τῆς κοιλάδος τῆς Ζέτας γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Beda (Ὄρη) ἔδωκαν εἰς τὸν ἡγεμόνα τὴν δευτέραν αὐτοῦ προσωνυμίαν. Ὁ δὲ πληθυσμὸς τοῦ οὕτω διοργανωθέντος κρατιδίου ὑπελογίζετο τῷ 1846 ἀνερχόμενος εἰς ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας ψυχῶν.

Πρὸς τούτοις δ' ὁ Πέτρος Β΄ κατήργησε τὸ δυαδικὸν σύστημα τῆς κυβερνήσεως, ὅπερ εἶχεν ἰσχύσει ἀπὸ τοῦ 1516. Ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁ ἀρχιερατικὸς ἡγεμὼν εἶχε πάντοτε παρ' ἑαυτῷ λαϊκὸν ἄρχοντα, γνωστὸν ὡς τὸν πολιτικὸν «διοικητὴν», ὅςτις τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἐξελέγετο μεταξὺ τῶν ἀρχουσῶν οἰκογενειῶν τοῦ διαμερίσματος Κατούνσκα, ἐν ᾧ κεῖται ἡ Κετίγνη, κατόπιν δ' ἦτο πάντοτε μέλος τοῦ οἴκου τῶν Ῥάδονιτς. Ἐκραγείσης δ' ἔριδος μεταξὺ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ πολιτικοῦ διοικητοῦ, ἐκεῖνος ἔλυσε τὸ ζήτημα τῷ 1832 ψηφίσας τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ τὴν ἔξωσιν τοῦ Βούκου Ῥάδονιτς, τοῦ τελευταίου τῶν πολιτικῶν διοικητῶν. Οὕτως ἐν Μαυροβουνίῳ, καθ' ἃ ἐν Ἰαπωνίᾳ, ἡ πνευματικὴ ἀρχὴ κατέλυσε τὴν κοσμικὴν, καὶ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα εἴκοσιν ἔτη τὸ Μαυροβούνιον ὑπῆρξε θεοκρατικὴ πολιτεία, ἀλλὰ μάχιμος, καθ' ἃ πάντοτε. Μάτην ὁ σουλτᾶνος ἐπειράθη νὰ πείσῃ τὸν ἀρχιερατικὸν ἡγεμόνα νἀναγνωρίσῃ τὴν Πύλην ὡς ἐπικυρίαρχον διὰ τῆς εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς κληρονόμους προςφορᾶς τῆς Σκόδρας, λιμένος ἐν τῇ παραλίᾳ τοῦ Ἀδρίου καὶ μέρους τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ὁ Πέτρος Β΄ δὲν ἠδύνατο ἕνεκα τῆς ὑπέρφρονος καὶ δυςυποτάκτου αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας νἀνεχθῇ θέσιν ὑπηκοότητος οἵα ἡ τοῦ Μίλος. Ὡς ἐκ τούτου συνεκροτήθη τῷ 1832 νέος πόλεμος μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Μαυροβουνίου, καθ' ὃν ἡττήθησαν οἱ Τοῦρκοι· τῷ δὲ 1835 οἱ Μαυροβούνιοι κατέλαβον τὴν ἀρχαίαν μαυροβουνιωτικὴν πρωτεύουσαν Ζαβλυὰκ, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν ἐθεώρησε συνετὸν νἀποδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν σουλτᾶνον· τῷ δὲ 1840 ἡ μελετηθεῖσα ἅλωσις τῶν ἔτι τουρκικῶν πόλεων Ποδγορίτσης καὶ Σποῦι προεκάλεσε νέαν τουρκικὴν ἐπιδρομήν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀόριστον τῆς καταστάσεως τοῦ παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἑρζεγοβίνης διαμερίσματος Γραχόβου περιέπλεξε τοὺς Μαυροβουνίους εἰς συγκρούσεις πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐφ' ἱκανὰ ἔτη. Συνθήκη δ' ὑπογραφεῖσα τῷ 1838 ἐκήρυξε τὸ Γράχοβον οὐδέτερον ἔδαφος ὑπὸ κληρονομικὸν *βοεβόδαν*, ἐπικυρούμενον ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῶν διοικητῶν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης· ἡ δὲ μεταβατικὴ αὕτη κατάστασις πραγμάτων ἐσυνεχίσθη διὰ μεταγενεστέρων συμβάσεων. Τέλος τῷ 1843 ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψις τῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Σκόδρας νήσων Λεσσανδρείας καὶ Βρανίνης, συνεπιφέρουσα τὴν παρενόχλησιν τῆς ἁλιείας, ἔβλαψε μεγάλως τὸ παρακείμενον διαμέρισμα τοῦ Μαυροβουνίου. Καὶ ἐπηκολούθησαν μὲν ἱκανὰ ἔτη ποιᾶς τινος εἰρήνης

μετὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλ᾽ εἶχεν ἤδη συμβῆ αἱματηρὸν ἐπεισόδιον μετὰ τῆς ἄλλης μεγάλης γείτονος τοῦ μικροῦ μαυροβουνιωτικοῦ κράτους. Ἡ φράτρα τῶν Πάστροβιτς, οἰκοῦσα κατὰ τὴν ἀπὸ Βουδούης μέχρι Σπίτσης αὐστριακὴν παραλίαν, εἶχε πωλήσει τὰς γαίας αὐτῆς εἰς τοὺς Μαυροβουνίους, ἐφιεμένους, ὡς εἰκός, διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ δ᾽ Αὐστρία ἀντετάχθη εἰς τὴν τοιαύτην ἐνεργὸν κατάληψιν τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ὑπὸ τῶν γειτόνων, καὶ προσεφέρθη νἀποζημιώσῃ τοὺς ἀγοραστάς. Ἀλλ᾽ ἡ ἐκτίμησις ἤγαγε μοιραίως εἰς σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Μαυροβουνίων τῷ 1838, καὶ μόλις ἑνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν ἀποζημίωσιν ἔλαβον οἱ Μαυροβούνιοι ἀπέναντι τῆς ἀπωλείας τῆς παραλιακῆς ἐκείνης λωρίδος. Ἔτι δὲ σοβαρώτερος ὑπῆρξεν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, συμβὰν σχεδὸν ἄγνωστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μαυροβουνίου, ὁ ἐκραγεὶς τῷ 1847 ἕνεκα τῆς ἀποπείρας τῶν διαμερισμάτων Πιπέρη καὶ Τσρνίτσκα, ἀξιωσάντων νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ ἡγεμονίας πιεζομένης ὑπὸ λιμοῦ καὶ μὴ δυναμένης νἀνακουφίσῃ αὐτοὺς διὰ τῶν ἐλευθερίων σιτηρεσίων τῶν Τούρκων. Ἀλλ᾽ οἱ στασιασταὶ καθυπετάχθησαν, καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐτυφεκίσθησαν.

Κωνσταντῖνος Κανάρης.

Οὐχὶ δ᾽ ἐν μόνῃ τῇ Εὐρώπῃ ὁ μεταρρυθμιστὴς σουλτᾶνος Μαχμοὺτ εἶχεν ἀντιμετώπους ἐχθρούς. Μόλις εἶχε περατώσει τὸν πρὸς τοὺς Ἕλληνας πόλεμον καὶ ὑπογράψει τὴν συνθήκην τῆς Ἀδρια-

νουπόλεως μετὰ τῶν Ῥώσων, ὅτε ἡ γοητεία αὐτοῦ ἐπλήγη τῷ 1830 ἐν Ἀφρικῇ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων κατακτήσεως τῆς Ἀλγερίας, ἥτις εἶχε μὲν ἀναγνωρίσει κατ' ὄνομα τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Τουρκίας τῷ 1519, ἀλλὰ πράγματι ἦτο ἐπὶ μακρὸν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχόντων αὐτῆς *ντέηδων*. Πολὺ δὲ σπουδαιοτέρα τῆς ἠθικῆς ταύτης ἥττης ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1831 ἀποστασία τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ Ἀλῆ, ἥτις ἠπείλησεν αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ θρόνου. Ὁ φιλόδοξος Ἀλβανὸς δὲν εἶχεν ἀρκεσθῆ εἰς τὴν ἀμοιβήν, ἣν εἶχε λάβει χάριν τῶν εἰς τὸν ἐπικυρίαρχον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ Κρήτη ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ἀντισήκωμα δυσανάλογον τῆς ἀπωλείας τῆς Πελοποννήσου· μάτην δ' ἠξίωσε παρὰ τοῦ σουλτάνου νἀποζημιώσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰβραῒμ διὰ τῆς παραχωρήσεως τοῦ πασσαλικίου τῆς Δαμασκοῦ, καὶ ἡ ἄρνησις κατέστησεν ἐντονώτερον τὸν πόθον αὐτοῦ, ὅπως ἀποκτήσῃ αὐτό. Ἐγίνωσκεν, ὅτι αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Μαχμοὺτ Β΄ εἶχον καταστήσει αὐτὸν ἀντιδημοτικόν. Θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ κεκαλυμμένα συμφέροντα εἶχον ὁμοίως τρωθῆ διὰ τῆς καταλύσεως τῶν δερβισῶν τοῦ Μπεκτᾶς, ἥτις εἶχεν ἐπακολουθήσει εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων. Ἐμπρησμοὶ μετὰ ἐμπρησμοὺς ἀπεδείκνυον τὴν διαφωνίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαιοτρόπων συντηρητικῶν πρὸς τὰς νέας μεθόδους τοῦ ἀναμορφωτοῦ σουλτάνου· ἐπαναστάσεις δὲ μετ' ἐπαναστάσεις ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ὑπέβαλλον τὴν ἰδέαν μεγαλειτέρας καὶ πιθανῶς ἐπιτυχεστέρας ἐξεγέρσεως ἐν Ἀφρικῇ. Ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ἠδύνατο νὰ θεωρῇ μετ' αὐταρεσκείας τὴν ἐν Αἰγύπτῳ κατάστασιν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Γάλλος μὲν ἀξιωματικὸς εἶχε διοργανώσει τὸν στρατὸν αὐτοῦ, Γάλλος δὲ ναυπηγὸς εἶχεν ἀνακατασκευάσει τὸν στόλον αὐτοῦ, Γάλλος ἰατρὸς εἶχε διδάξει τοὺς ἰατροὺς αὐτοῦ· αὐτὸς δ' ἐκεῖνος ἦτο ὁ μόνος γαιοκτήμων, ὁ μόνος βιομήχανος, ὁ μόνος ἐπιχειρηματίας τῆς χώρας ἐκείνης, ἐν ᾗ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπελογίζετο ἔχουσα ὁμοίως μικρὰν ἀξίαν ὡς ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Φαραώνων. Τὸ μόνον δὲ λεῖπον ἦτο τελεία ἀνεξαρτησία, καὶ ἡ ὥρα ἐφαίνετο κατάλληλος πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς. Πρόφασις δ' εὑρέθη εὐκόλως ἐν τῇ ἀρνήσει τοῦ πασσᾶ τῆς Πτολεμαΐδος Ἀβδουλλᾶ, ἀποποιηθέντος νἀποδώσῃ Αἰγυπτίους τινὰς πρόσφυγας, θύματα τῆς σοσιαλιστικῆς πολιτείας τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ, εὑρόντα ἄσυλον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει τῶν

σταυροφόρων. Ἐπὶ τούτοις δ᾽ ὁ Ἰβραῒμ εἰςέβαλεν εἰς τὴν Συρίαν, καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ κατέλαβε τὴν Ἰόππην καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἕνεκα δὲ τῆς βραδείας ἀποφάσεως τοῦ σουλτάνου περὶ ἀποκηρύξεως τοῦ ἀποστάτου ὑπηκόου ἐπηκολούθησεν ἡ ἅλωσις τῆς Πτολεμαΐδος, ἡ ἧττα τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ ἡ παράδοσις τῆς Δαμασκοῦ. Ὁ στρατηγὸς τῶν ἐπιδρομέων Ἰβραῒμ διὰ μὲν τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ δεξιότητος προσείλκυσε τὰς συμπαθείας τῶν κατοίκων τῆς Συρίας, διὰ δὲ τῆς στρατηγικῆς δεινότητος ἐνίκησε τοὺς Ὀθωμανοὺς στρατηγούς, οὐδ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἀρχιστρατήγου Χουσεῒν πασσᾶ ἐξαιρουμένου, εἰς τρεῖς ἀλλεπαλλήλους μάχας. Ὁ νικηφόρος αἰγυπτιακὸς στρατὸς διῆλθε τὸ ὄρος Ταῦρον καὶ εἰςήλασεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ἠξίωσε τὴν ἤδη κατακτηθεῖσαν Συρίαν ὡς ἔπαθλον τῆς εἰρήνης. Ὁ δὲ Μαχμοὺτ ἐζήτησε τὴν ἀρωγὴν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, καὶ ἀπέστειλε τὸν Ῥεσὶτ πασσᾶν, ὅςτις εἶχε πρὸ μικροῦ εἰρηνεύσει τὴν Ἀλβανίαν, ἵνα καταστείλῃ τὴν ἀποστασίαν τοῦ μεγίστου τῶν ζώντων Ἀλβανῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ῥεσὶτ ἡττήθη τῇ 9 Δεκεμβρίου 1831 καὶ ἐζωγρήθη ἐν Ἰκονίῳ, αὐτὴ δὲ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐφαίνετο ἐκτεθειμένη εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἀποστάτου ὑπηκόου. Μάτην ὁ σουλτᾶνος ἐπελήφθη διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν εἰσηγήσει τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Κύριος ὢν τῆς Συρίας ὁ ἀντιβασιλεὺς ἠξίωσε καὶ τὰ Ἄδανα. Ἀπορριφθείσης δὲ τῆς ἀξιώσεως ταύτης, ὁ Ἰβραῒμ διέταξε τὰς προφυλακὰς αὐτοῦ νὰ καταλάβωσι τὴν Προῦσαν, τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τότε ὁ Μαχμούτ, βλέπων, ὅτι ἡ μὲν ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἦτο ἀπησχολημένη περὶ τὰ τοῦ Βελγίου, ἡ δὲ γαλλικὴ ἀπέκλινε μετὰ συμπαθείας πρὸς ἡγεμόνα, οὗ αἱ ἐπιτυχίαι ὠφείλοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς γαλλικὴν διοργάνωσιν, ἐρρίφθη εἰς τοὺς κόλπους τοῦ πατροπαραδότου ἐχθροῦ, τοῦ τσάρου, οὗ ὁ στρατὸς πρὸ χρόνου βραχυτέρου τεσσάρων ἐτῶν εἶχεν ὁδεύσει ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1833 ῥωσικὸς στόλος εἰςέπλευσεν εἰς τὸν Βόςπορον. Οὕτως ὁ «προστάτης» τῶν Ῥωμάνων καὶ τῶν Σέρβων ἐναντίον τοῦ ἐπικυριάρχου αὐτῶν εἶχεν ἀναλάβει τὴν «προστασίαν» τοῦ ἐπικυριάρχου τούτου ἐναντίον τοῦ ἰδίου ὑποτελοῦς.

Ἡ ἄφιξις τῶν Ῥώσων εἰς τὸν Βόςπορον προεκάλεσεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ σύγχυσιν πολὺ μεγαλειτέραν τῆς προξενηθείσης ὑπὸ τῶν νικῶν τοῦ Ἰβραῒμ. Ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Τουρ-

κίαν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις εἶχον πάντοτ' ἐπιδείξει μεγαλείτερον ζῆλον διὰ τὰ νομιζόμενα ἴδια ἑαυτῶν συμφέροντα ἢ διὰ τὰ τοῦ σουλτάνου ἢ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Οἱ δὲ πολιτευταὶ τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων ἐνδιεφέροντο πολὺ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποκτήσῃ ὁ τσάρος μονομερῆ δύναμιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ὅπως μὴ ἀνατρέψῃ τὸν οἶκον τοῦ Ὀθμὰν δυναστεία ἀλβανική. Ἀλλ' ὅμως, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι διπλωμάται ἀπέστελλον ἔγγραφα, οἱ Ῥῶσοι ἐνίσχυον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Καὶ δευτέρα μὲν ῥωσικὴ μοῖρα εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον, ῥωσικὸς δὲ στρατὸς ἐστρατοπέδευσε κατὰ τὰς ἀσιατικὰς αὐτοῦ ἀκτάς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ῥῶσοι δὲν εἶχον ἀκόμη ἐκκενώσει τὴν Σιλιστρίαν καὶ τὰς Ἡγεμονίας, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσι καὶ ἄλλαι δυνάμεις. Τότε ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς καὶ ὁ Μαχμοὺτ ἐσυνθηκολόγησαν, τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου λαβόντος χάριν μὲν ἑαυτοῦ τὴν ὅλην Συρίαν, χάριν δὲ τοῦ υἱοῦ τὴν φορολογικὴν περιοχὴν τῶν Ἀδάνων. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας ἡ κατὰ τοῦ κυριάρχου ἐπίθεσις τοῦ Μαχμοὺτ, ὁ τσάρος ἀπεφάσισε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ ὑπερασπίσει τοῦ σουλτάνου. Καὶ δὴ τῇ 26 Ἰουνίου 1833 ἐν τῷ Χουγκιὰρ Ἰσκελεσῆ, χωρίῳ κειμένῳ ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου, οὗ τὸ ὄνομα σημαίνει «ἀποβάθραν τοῦ ἀνθρωποκτόνου», ὑπεγράφη ῥωσοτουρκικὴ συνθήκη ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ βοηθείας. Ἡ Ῥωσία ὑπεχρεοῦτο νὰ παράσχῃ στρατὸν χάριν τοῦ σουλτάνου ἐν περιπτώσει ἀνάγκης· ἀλλὰ διὰ μυστικοῦ ἄρθρου ὡρίζετο, ὅτι, ἂν ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐβάρυνε τὴν Ῥωσίαν, ὁ σουλτᾶνος ἀντὶ τῆς παροχῆς στρατοῦ ὤφειλε νὰ κλείσῃ τὰ Δαρδανέλλια εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα παντὸς ἔθνους. Οὕτως, ἐν ᾧ ἡ Ῥωσία ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς Τουρκίας, αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀπεκλείοντο, καὶ διὰ μιᾶς καὶ μόνης κονδυλιᾶς ὁ σουλτᾶνος εἶχεν ἀπεκδυθῆ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Καὶ τὸ μὲν ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, καταληφθὲν ἐξ ἀπροσδοκήτου, ἐπειδὴ μόλις μετὰ τὴν παρέλευσιν ἱκανῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς ἀγγελίας τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἀκριβὲς κείμενον τῆς συνθήκης παρά τινος ἐφημερίδος τοῦ Λονδίνου, προσεποιεῖτο, ὅτι ἠγνόει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Ἐν τούτοις δὲ ἡ δύναμις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐξέπιπτεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἡ Ῥωσία ἦτο πανίσχυρος, οὐδ' ἐτάραξαν τὸν τσάρον μεγάλως αἱ ἐπακολουθήσασαι διαμαρτυρίαι τῶν δύο ἑσπερίων δυνάμεων, ὧν εἶχεν ἐξαπατήσει τὴν διπλωματίαν.

Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου εἰρήνη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν, ἐπειδὴ οὔτε ὁ Μαχμοὺτ Β΄ ἦτο ἀνὴρ δυνάμενος νὰ λησμονήσῃ τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ, οὔτε ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς εἶχε τὴν δεξιότητα νὰ ἐπωφεληθῇ τὰς ἰδίας ἐπιτυχίας. Οἱ μὲν Σῦροι μετ᾿ ὀλίγον χρόνον ἤρξαντο δυσαρεστούμενοι ἐπὶ τῇ ἀρχῇ τοῦ νέου αὐτῶν δεσπότου. Ὁ δὲ Ἰβραὶμ, καθ᾿ ἃ πᾶς τις ἄλλος ἀποπειραθεὶς νὰ ἐπιβάλῃ ἐν Τουρκίᾳ διὰ τῆς βίας ἰσονομίαν πασῶν τῶν φυλῶν καὶ πάντων τῶν δογμάτων, ἐξήγειρε τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν Μουσουλμάνων, ἀπὸ μακροῦ εἰθισμένων νὰ ὑπολαμβάνωσι τοὺς Χριστιανοὺς ὑποδεεστέρους ἑαυτῶν. Καὶ διὰ μὲν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ πατρῴου συστήματος μονοπωλίων ἐχαλάρωσε τὸ ἐμπόριον τῆς Συρίας, διὰ δὲ τῆς ἐπιβολῆς προγραφῶν προσέβαλε τοὺς ὀρεσιβίους τοῦ Λιβάνου καθ᾿ ὅμοιον ἐντελῶς τρόπον, καθ᾿ ὃν οἱ Νεότουρκοι τῆς σήμερον ἀπέστησαν ἑαυτῶν τοὺς τῆς Ἀλβανίας. Διὸ ἤδη τῷ 1834 εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ καταστείλῃ ἀποστασίαν, ἣν μόνον ὑπὸ τῶν ξένων διπλωματῶν ἐκωλύθη νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ Μαχμούτ. Καὶ ἐπηκολούθησαν μὲν καὶ ἄλλαι ἐξεγέρσεις, ἀλλὰ διετηρήθη ἔνοπλος εἰρήνη μέχρι τοῦ 1839, ὅτε ὁ Μαχμοὺτ δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ συγκρατηθῇ. Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι εἶχον ἰδιάζοντας λόγους ὅπως ἐπισπεύσωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ δὴ ὁ Μαχμοὺτ εἶχεν ἐπ᾿ ἐσχάτων συνάψει μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐμπορικὴν συνθήκην, δι᾿ ἧς ἀπεκρούετο ἡ ἐν τῇ τουρκικῇ αὐτοκρατορίᾳ εἰσαγωγὴ μονοπωλίων. Ἀλλ᾿ οὕτω κατεφέρετο δεινὸν πλῆγμα κατὰ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τοῦ εἰσαχθέντος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Συρίᾳ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Διὸ αὐτὸ τὸ συμφέρον ἐπέβαλλεν εἰς αὐτοὺς εἴπερ ποτὲ τὴν ἀπόσχισιν τῶν κτήσεων αὐτῶν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὀθωμανικῶν χωρῶν διὰ τῆς κηρύξεως ἀνεξαρτησίας. Ἡ δὲ φρόνησις ὑπεδείκνυεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀνάγκην νὰ προβῶσιν εἰς τοῦτο τὸ διάβημα πρὶν ἢ ὁ τουρκικὸς στρατὸς διοργανωθῇ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Πρώσσου ἐκείνου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Μόλτκε, ὅστις ἦτο μὲν προωρισμένος νὰ σχεδιάσῃ τὰς γερμανικὰς νίκας τοῦ 1870, ἀλλ᾿ ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν αἰγυπτιακὴν νίκην τοῦ 1839. Καὶ αἱ μὲν παραινέσεις τοῦ Παλμερστῶνος ἐκώλυσαν τὸν Μεχμὲτ ἀπὸ τοῦ νἀναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν· ἀλλ᾿ αἱ πρὸς τὸν Μαχμοὺτ προτροπαὶ αὐτοῦ ἐξουδετερώθησαν ὑπὸ τῶν φιλοτούρκων γνωμῶν τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πόθου ἐκδικήσεως, ὑφ᾿ οὗ κατείχετο ὁ μελλοθάνατος σουλτᾶνος. Οὕτω τῇ 9 Ἀπριλίου ὁ τουρκικὸς στρατὸς διέβη τὸν

Εὐφράτην, καὶ μετὰ δύο μῆνας ὁ Ἰβραῒμ συνέτριψεν αὐτὸν ἐν Νεζίβ. Ὁ δὲ Μαχμούτ, εὐτυχήσας νἀποθάνῃ ἐπικαίρως, ἐξέπνευσε τῇ 19 Ἰουνίου 1839 πρὶν ἢ ἀκούσῃ τὸ ἄγγελμα τῆς δεινῆς ἐκείνης ἥττης, τοῦ τελευταίου τῶν πολλῶν τραυμάτων, ἅτινα ἔπληξαν τὴν αὐτοκρατορίαν ἐπὶ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ ἀρχῆς. Καὶ δὴ εἶχεν ἴδει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν αὐτονομίαν τῆς Σερβίας, τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ἀλγερίου, τὴν ἀποστασίαν τῶν ἐν Βοσνίᾳ, Ἀλβανίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ὑπηκόων. Εἶχεν ἴδει τὰ ῥωσικὰ σύνορα προχωροῦντα εἰς τὸν Προῦθον, τὴν ῥωσικὴν προστασίαν ἐκτεινομένην τὸ μὲν πρῶτον εἰς τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ Ῥωμάνους ὑπηκόους, εἶτα δ' εἰς ἑαυτόν· εἶχεν ὑπογράψει τὰς τρεῖς ταπεινωτικὰς συνθήκας τοῦ Ἄκκερμαν, τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τοῦ Χουγκιὰρ-Ἰσκελεσῆ. Οὐδ' εἶχον ὑπάρξει πράγματι ἐπιτυχεῖς αἱ μεταρρυθμιστικαὶ αὐτοῦ προσπάθειαι. Καὶ εἶχε μὲν διαφύγει τὸ μοιραῖον τέλος τοῦ προκατόχου, τοῦ προοδευτικοῦ Σελὶμ Γ', ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο πλὴν μομφῶν εἶχεν ἀποκομίσει παρ' ἐκείνων, οὓς εἶχεν ἐπιδιώξει νὰ βελτιώσῃ καὶ προαγάγῃ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν. Καὶ τὴν σήμερον μὲν ἀκόμη δὲν εἶνε βέβαιον, ἂν ἡ Τουρκία εἶνε δεκτικὴ μεταρρυθμίσεων ἢ ἂν μᾶλλον οἱ Νεότουρκοι

Ὁ ἐν Ναβαρρίνῳ Γάλλος ναύαρχος Δεριγνῦ.

εἶνε αὐτοὶ οἱ Παλαιότουρκοι περιβεβλημένοι ἐνδυμασίαν εὐρωπαϊκήν. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν νεωτέρων σουλτάνων κατέβαλε πρὸς ἐπίτευξιν ἔργου οὕτω δυσχεροῦς τὴν δραστηριότητα ἐκείνην καὶ τὴν ἀδάμαστον δύναμιν θελήσεως, ἣν ἐκέκτητο ὁ Μαχμοὺτ Β΄.

Τοῦ δὲ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἡ ἀρχὴ κατήρξατο διὰ καταστροφῆς νέας, τῆς διὰ προδοσίας παραδόσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν. Οὕτως ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἡττηθεῖσα μὲν κατὰ γῆν, ἐστερημένη δὲ κατὰ θάλασσαν πάσης βοηθείας, ἦλθεν εἰς λόγους πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν, ὑποσχεθεῖσα εἰς αὐτὸν τὴν κληρονομικὴν ἀντιβασιλείαν τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς Συρίας ὡς προσωπικοῦ κλήρου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰβραῒμ μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως οὗτος ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ τὸν πατέρα θνήσκοντα ὡς ἀντιβασιλεύς. Ἀλλ' αἱ πέντε κυβερνήσεις τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Πρωσσίας ἀπηύθυναν εἰς τὴν Πύλην διακοίνωσιν, προτρέπουσαι, ὅπως μὴ ληφθῇ ὁριστικὴ ἀπόφασις ἄνευ τῆς συνεργίας αὐτῶν τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ διένεξις μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ὑποτελοῦς αὐτῆς εἶχεν ἀποβῆ ζήτημα εὐρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέστη φανερὸν, ὅτι ἡ καταπληκτικὴ ἐκείνη ὁμοφωνία τῶν πέντε δυνάμεων ὑφίστατο μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου, μάλιστα οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χάρτου μακρὸν χρόνον. Καὶ ὁ μὲν Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐπεθύμει τὸν ἐκ νέου περιορισμὸν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ εἰς τὰ σύνορα τῆς Αἰγύπτου, τὸ δὲ γαλλικὸν ὑπουργεῖον δὲν ἠδύνατο νἀντι-

Μεχμὲτ Ἀλῆς.

στῇ εἰς τὴν φυσικὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης ὑπὲρ τοῦ ἀντιβασιλέως, ὅςτις ὤφειλε πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ παρ' οὗ ἡ Γαλλία ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ πλεῖστα ὡς ἀντάλλαγμα. Ὁ δὲ Θιέρσος, ὅςτις ἔγεινε πρωθυπουργὸς κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν, προέβαινεν ἔτι περαιτέρω ἐν τῇ ὑποστηρίξει τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ, καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀντενήργουν καθ' ἑαυτὰς πρὸς ἀλλήλας μετὰ τοιαύτης ἐπιμονῆς, ὥςτε ἄνευ γνώσεως τῶν Γάλλων αἱ τέσσαρες ἄλλαι δυνάμεις συνῆψαν ἐν Λονδίνῳ τῇ 3 Ἰουλίου 1840 σύμβασιν, δι' ἧς ὑπεχρεοῦντο ἀμοιβαίως νἀναγκάσωσι τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν εἰς ἀποδοχὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν μετὰ τοῦ σουλτάνου συμφωνηθέντων ὅρων. Οἱ ὅροι δὲ οὗτοι ἦσαν ἡ κληρονομικὴ ἀντιβασιλεία τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἰσόβιος διοίκησις τῆς νοτίου Συρίας μετὰ κατοχῆς τῆς ὀχυρᾶς Πτολεμαΐδος ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ὁ Μεχμὲτ ἤθελεν ὑποταχθῇ ἐντὸς δέκα ἡμερῶν καὶ ἤθελεν ἐκκενώσει τὴν βόρειον Συρίαν, τὰ Ἄδανα, τοὺς ἱεροὺς χώρους τῆς Ἀραβίας καὶ τὴν Κρήτην. Ληγούσης δὲ τῆς δεκαημέρου προθεσμίας ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ μὴ γενομένη ἡ πρότασις περὶ τῆς νοτίου Συρίας καὶ τῆς Πτολεμαΐδος· παρερχομένων δ' ἐπὶ πλέον ἑτέρων δέκα ἡμερῶν ἔμελλε νὰ ἰσχύσῃ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς ἀντιβασιλείας τῆς Αἰγύπτου.

Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἀγανάκτησις τῶν Γάλλων, ὅτ' ἐγνώσθη ἡ τετραμερὴς σύμβασις ἐκείνη. Ὁ Θιέρσος, ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ναπολέοντος, ᾐσθάνθη, ὅτι ἡ πρᾶξις ἐκείνη ὑπῆρξε «τὸ Βατερλῶ τῆς διπλωματίας αὐτοῦ»· ὁ δὲ τύπος ἐξηρέθισε κατὰ τὰ εἰωθότα τὴν κοινὴν γνώμην ἐν ζητήματι, ὅπερ ὑπελαμβάνετο ἁπτόμενον τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἀστὸς βασιλεὺς (roi bourgeois) Λουδοβῖκος Φίλιππος ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ποιῆται λόγον περὶ «ἀποσπάσεως τοῦ φιμώτρου τῆς τίγρεως» τῆς ἐπαναστάσεως χάριν διασώσεως τῆς δημοτικότητος αὐτοῦ. Οἱ πατριῶται παρώρμων εἰς ἐπιδρομὴν τῆς Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, εἰς ἀνανέωσιν τῶν ἄθλων τοῦ Ναπολέοντος, εἰς ἐκδίκησιν κατὰ τῶν νικητῶν αὐτοῦ. Προκλήσεις ἀντιζήλων ποιητῶν ἐξηκοντίζοντο ἐντεῦθεν κἀκεῖθεν τοῦ Ῥήνου· ἀπειλαὶ φιλοπολέμων ἐφημερίδων διεσταυροῦντο διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Μάγχης. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ σύμμαχοι ἐνήργουν δραστηρίως· ἡ δ' ἐμφάνισις ἀγγλοαυστριακοῦ στόλου ὑπὸ τὸν σὶρ Κάρολον Ναπιὲ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Βηρυτοῦ ἐνεθάρρυνε τοὺς ὀρεινοὺς τοῦ Λιβάνου, στερηθέντας τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων ὑπὸ τοῦ συγκεντρωτικοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ Ἰβραΐμ, νὰ ἐξεγερθῶσιν ἐναντίον αὐτοῦ. Ἡ Βη-

ρυτὸς ἔπεσεν· ἡ Πτολεμαΐς, ἥτις εἶχεν ἀντιστῆ εἰς τὸν Βοναπάρτην, ἐκυριεύθη μετὰ βομβαρδισμὸν τριῶν ὡρῶν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἰβραῒμ ἀπεχώρει πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ὁ Ναπιὲ συνῆψε μετὰ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ σύμβασιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὑπισχνούμενος νὰ ἐπιτύχῃ χάριν αὐτοῦ τὴν κληρονομικὴν κτῆσιν τῆς χώρας ταύτης ὡς πασσαλικίου τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι δὲν θὰ εἶχε τοῦ λοιποῦ ἀξιώσεις περὶ τῆς Συρίας καὶ θἀπέδιδε τὸν τουρκικὸν στόλον. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε πέσει ὁ Θιέρσος, καὶ ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπάνοδος τοῦ στρατάρχου Soult, ὅστις ἐξετιμᾶτο τὰ μέγιστα ἐν Λονδίνῳ, μετὰ τοῦ Γκιζῶ, ἐπιστρέψαντος ἔναγχος ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ πρεσβείας, ὡς ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ἐξήλειψε τὸν φόβον εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, καθ' ὃν ὁ τσάρος εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἀγγλίαν. Ὑπελείπετο δὲ μόνον τὸ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Ναπιέ. Μετὰ δὲ τὰς συνήθεις παρελκύσεις τὸ κληρονομικὸν πασσαλίκιον τῆς Αἰγύπτου, πιεζουσῶν τῶν δυνάμεων, παρεχωρήθη τῷ 1841 εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν καὶ τοὺς ἐκγόνους αὐτοῦ ἐν τάξει πρωτοτοκίων. Καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ ἠλαττώθη εἰς δεκαοκτὼ χιλιάδας ἀνδρῶν, οἱ δὲ ἀνώτεροι αὐτοῦ ἀξιωματικοὶ ἔμελλον νὰ διορίζωνται ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, οὗ ἡ ἄδεια ἦτο ἀναγκαία χάριν ναυπηγήσεως στόλου αἰγυπτιακοῦ καὶ εἰς ὃν ὁ ἀντιβασιλεὺς ὤφειλε νὰ πληρόνῃ ἐνιαύσιον φόρον τετρακοσίων χιλιάδων λιρῶν τουρκικῶν. Αἱ ἐν Νουβίᾳ κατακτήσεις τοῦ Ἰβραῒμ ἐπετράπησαν εἰς τὸν ἀντιβασιλέα διὰ βίου. Ἐπ' ἴσης δ' ὁ σουλτᾶνος παρεχώρησεν εἰς τὸν Μεχμὲτ ὡς προσωπικὴν κτῆσιν τὴν νῆσον Θάσον, ὅπου εἶχόν ποτε ζήσει οἱ πρόγονοι τοῦ ἀντιβασιλέως, ἀλλ' ἐξελέχθη ὅμως Χριστιανὸς πρόκριτος ὡς συμπάρεδρος τοῦ Αἰγυπτίου διοικητοῦ. Ἔκτοτε δ' ὁ μὲν Μεχμὲτ Ἀλῆς δὲν ἐτάραξε πλέον τὴν εὐρωπαϊκὴν διπλωματίαν, ἡ δὲ Γαλλία, συνταχθεῖσα καὶ πάλιν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ὁμοφωνίαν, συνυπέγραψε μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων κυβερνήσεων ἐν Λονδίνῳ τῇ 1 Ἰουλίου 1841 τὴν κληθεῖσαν Συνθήκην τῶν στενῶν, δι' ἧς ὁ Βόσπορος καὶ τὰ Δαρδανέλλια, ἐφ' ὅσον ἡ Πύλη εὑρίσκετο ἐν εἰρήνῃ, ἐκλείοντο εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἁπασῶν τῶν ξένων δυνάμεων. Οὕτως εἶχε παρέλθει ἡ ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι ἐπικίνδυνος ἐκείνη κρίσις, καὶ ὁ νεαρὸς σουλτᾶνος ἠδυνήθη νἀφιερώσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ δυςχερὲς ἔργον τῆς ἐπιβολῆς τοῦ χάρτου ἐκείνου τῶν μεταρρυθμίσεων, ὃν εἶχεν ἐκδώσει πανηγυρικῶς ἐν τῷ περιπτέρῳ τοῦ Γκιοὺλ Χανὲ τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1839.

Δι' αὐτοῦ παρείχετο ἐγγύησις περὶ τῆς ζωῆς, τῆς περιουσίας καὶ τῆς τιμῆς ἁπάντων τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος, καθωρίσθησαν δὲ τὰ κατὰ τὴν φορολογίαν, ἐκανονίσθησαν τὰ τῆς εἰςπράξεως τῶν φόρων καὶ εἰςήχθη τὸ εὐρωπαϊκὸν σύστημα στρατολογίας. Πλὴν ἀλλὰ τὰ κακὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας σπανίως προῆλθον ἐκ τῆς ἀπουσίας καλῶν νόμων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς αὐτῶν. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ θεωρία καὶ πρᾶξις διίστανται ἐπὶ τοσοῦτον ἀλλήλων, ὡς ἐν Τουρκίᾳ, καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀληθεύει μᾶλλον τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ἱστορικοῦ, ὅτι ἡ πολιτεία εἶνε τὰ μάλιστα διεφθαρμένη ἐκεῖ ὅπου οἱ νόμοι εἶνε τὰ μάλιστα πολυπληθεῖς.

Ἡ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατοχὴ τῆς Συρίας κατέλιπεν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Λιβάνου κληρονομίαν ἀναρχίας. Τὸ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς γνωστὸν Ὄρος τῶν κέδρων ὑπέκειτο ἀπὸ τοῦ 1697 ὡς τιμαριωτικὴ ἡγεμονία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου εἰς ἡγεμόνας ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Shihâb. Ἀλλὰ τῷ 1840 ὁ Beshîr-Shihâb, «ὁ τελευταῖος μέγας ἡγεμὼν τοῦ Ὄρους», εἶχε παυθῆ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ σταλῆ εἰς ἐξορίαν, καὶ ἡ ἡγεμονία εἶχε δοθῆ εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Beshîr-ελ-Κασσὶμ Μουλέμ. Οἱ σύμβουλοι τοῦ σουλτάνου ἀπεσκόπουν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχαίας αὐτονομίας τοῦ Λιβάνου καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ προνομιούχου τούτου Ὄρους εἰς τὴν ἀφάνειαν ἐπαρχιακοῦ πασσαλικίου. Πρὸς δ' ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπουμένου ἐστηρίζοντο εἰς τὸν ἀσθενῆ χαρακτῆρα τοῦ νέου ἡγεμόνος καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἔχθραν τῶν Μαρωνιτῶν καὶ τῶν Δρούσων, οἵτινες ἀπετέλουν τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων, ἐπειδὴ ἀτυχῶς ἡ ἄλλως μικρὰ ἐκείνη χώρα ᾠκεῖτο ὑπὸ διαφόρων φυλῶν ἀνηκουσῶν εἰς ἕξ ὅλα θρησκεύματα. Καὶ οἱ μὲν Μαρωνῖται, ὄντες καθολικοί, ὧν αἱ ὑπηρεσίαι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν εἶχον προκαλέσει τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ Ἁγίου δοθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἐπαγγελίαν προστασίας, ἐτύγχανον τῆς ἰδιαζούσης ἐπιστάσεως τῶν Γάλλων. Εἰσηγουμένης τῆς Γαλλίας, ὁ Σουλεϊμὰν Β' εἶχε δὶς ἐγγυηθῆ εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας αὐτῶν, εἶχον δὲ ἴδιον κολλέγιον ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῶν ἐπεφυλάσσετο ἰδία θέσις τιμῆς εἰς τὸν Γάλλον πρόξενον, ὅςτις συνείθιζε νὰ κρατῇ τὸ ξίφος αὐτοῦ γυμνὸν ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ Εὐαγγελίου πρὸς ἔνδειξιν τῆς προστασίας τοῦ ἰδίου κυριάρχου. Οἱ δὲ Δροῦσοι, ὧν αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι ἦσαν εὐμετάβολοι,

ἀλλ' ἀπέκλινον ἐν τῷ συνόλῳ πρός τινα μορφὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἦσαν οἱ φυσικοὶ ἐχθροὶ τῶν Μαρωνιτῶν γειτόνων, καὶ κατὰ τὴν γνώμην Γάλλων συγγραφέων ἐθεωροῦντο ὡς νευρόσπαστα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐν Συρίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τινὸς τῶν μακκιαβελικῶν ἐκείνων δόλων, οὓς ξένοι δημοσιογράφοι στέργουσι νὰ προσγράφωσιν εἰς τοὺς Ἄγγλους πολιτευτάς, ὅπως οἱ φιλοπόλεμοι Δροῦσοι πεισθῶσι νὰ ἐξεγερθῶσιν ἐναντίον τοῦ ἀδυνάτου ἡγεμόνος, ὃν οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐπιστήσει ἐπ' αὐτῶν. Καὶ δὴ τὸν Ὀκτώβριον 1841 ἐπανεστάτησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἔσφαξαν τῇ συμπράξει τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τοὺς Χριστιανοὺς χωρικοὺς τοὺς ἐπιχειρήσαντας τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ὁ Beschîr - ελ - Κασσὶμ ἐπαύθη, ἐγκαθιδρύθη δὲ κατὰ τὸν Λίβανον ἄμεσος ὀθωμανικὴ διοίκησις, διορισθέντος τοῦ Ὀμὰρ πασσᾶ, τοῦ πρότερον μὲν διδασκάλου τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ γραφῇ, μέλλοντος δὲ ἀρχιστρατήγου αὐτοῦ. Ὁ διακεκριμένος ἐκεῖνος ἀνήρ, ὅστις διεδραμάτισε σπουδαιότατον πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἔν τε τῷ Λιβάνῳ καὶ ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ, ἐν ταῖς παριστρίοις Ἡγεμονίαις, ἐν Βοσνίᾳ, ἐν Μαυροβουνίῳ, ἐν Κριμαίᾳ καὶ ἐν Κρήτῃ, ἦτο Κροάτης μὲν τὴν γενετήν, ὑπήκοος δ' Αὐστριακός, καὶ τὸ πραγματικὸν αὐτοῦ ὄνομα ἦτο Μιχαὴλ Λάττας. Αὐτομολήσας δ' ἐκ τῶν συνοριακῶν φρουρῶν τῆς Αὐστρίας εἶχε φύγει εἰς Βιδίνιον, ἔμαθε τὴν τουρκικὴν καὶ προσῆλθεν εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν χάριν προαγωγῆς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐχρημάτισεν ἔτη τινὰ γραμματεὺς τοῦ Χουσεΐν, ἔπειτα δὲ διοικητὴς τοῦ Βιδινίου, ἐπωφθαλμίασε νὰ δράσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐδίδαξεν ἐν αὐτῇ τὸν μέλλοντα σουλτᾶνον Ἀβδοὺλ Μετζὶτ τὴν καλλιγραφίαν, καὶ ἔπειτα, ἀναλαβὼν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ στρατῷ, ἔλαβε τὸ βάπτισμα τοῦ πυρὸς εἰς τὸ Νεζίβ. Ὁ δὲ ἀρχαῖος αὐτοῦ μαθητὴς ἐθεώρησεν, ὡς εἰκός, αὐτὸν κατάλληλον διοικητὴν τοῦ Λιβάνου. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον τῆς τοιαύτης παραβιάσεως τῶν προνομίων τῆς χώρας, καὶ ἡ Γαλλία ἐν τῷ συμφέροντι τῶν ἰδίων αὐτῆς προστατευομένων, τῶν Μαρωνιτῶν, ἀπῄτησε τὴν παλινόρθωσιν τῆς ἐπιτοπίου δυναστείας. Ἡ δὲ Πύλη τῇ εἰσηγήσει τῆς Αὐστρίας ἀπεδέχθη συνδιαλλαγήν. Ὁ Ὀμὰρ πασσᾶς, διοικητὴς ἐξαίρετος καὶ εὐθύς, ἀπελύθη, καὶ ἔγεινε δεκτὸς «προσωρινὸς» ὀργανισμός, δι' οὗ ἐγκαθιδρύθη ἐν τῷ Λιβάνῳ δυαδικὸν σύστημα διοικήσεως. Τὸ Ὄρος διῃρέθη εἰς δύο διοικητικὰ διαμερίσματα, τὸ τῶν Δρούσων καὶ τὸ τῶν Μαρωνιτῶν, ἑκάτερον ὑπὸ *καϊμακάμην*, ἐκλε-

γόμενον ἐκ τῶν ἰθαγενῶν, ἐξαιρουμένου τοῦ οἴκου τῶν Shihâb. Οὕτως ἀντὶ ἑνὸς καὶ μόνου τιμαριωτικοῦ κληρονομικοῦ ἀρχηγοῦ κατεστάθησαν δύο νομάρχαι, διοριζόμενοι καὶ παυόμενοι κατὰ τὴν ἀρέσκειαν τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν. Ὁ Λίβανος μετὰ τὴν μακραίωνα ἀπόλαυσιν πραγματικῆς ἀνεξαρτησίας εἶχε συσταλῇ εἰς τὴν κατηγορίαν μικροῦ κυβερνείου. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ χάριν συμπληρώσεως τῆς διασπάσεως τῆς προτέρας ἡγεμονίας οἱ Τοῦρκοι ἐχώρισαν ἀπὸ τοῦ διαμερίσματος τῶν Μαρωνιτῶν καὶ συνήνωσαν μετὰ τοῦ πασσαλικίου τῆς Τριπόλεως τὸ καθαρῶς χριστιανικὸν ἔδαφος τῆς Βύβλου (Τζεμπαΐλ), ἐν ᾧ περιελαμβάνοντο τὸ ἀρχαῖον μοναστήριον τοῦ Καννοβίνου, ὅπερ εἶχεν ὑπάρξει ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἡ ἕδρα τῶν Μαρωνιτῶν πατριαρχῶν, ἡ ἱερὰ κοιλὰς καὶ αἱ πολυθρύλητοι κέδροι. Ἐν δὲ τοῖς χωρίοις, ἐν οἷς συνέζων ὁμοῦ Δροῦσοι καὶ Μαρωνῖται, διωρίσθησαν δύο ἔπαρχοι, εἷς χάριν τῶν Χριστιανῶν καὶ ὁ ἕτερος χάριν τῶν Μωαμεθανῶν. Ἀλλ' αἱ διατάξεις αὗται δὲν ἐπήνεγκον τὴν εἰρήνευσιν τῶν ὀρεσιβίων. Ἡ κατάλυσις τοῦ φεουδαλισμοῦ εἶχεν ἐξάψει ἐν τῷ στήθει τῶν χωρικῶν τὸν πόθον ἰσότητος πρὸς τοὺς κυρίους αὐτῶν, οὕτω δ' εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔριν φυλῶν καὶ θρησκειῶν ἀντιπάλων, ἀφ' οὗ πλὴν τῶν Δρούσων καὶ Μαρωνιτῶν τὸ Ὄρος ᾠκεῖτο ὑπὸ ὀρθοδόξων καὶ οὐνιτῶν, ὑπὸ Μωαμεθανῶν καὶ ἑτεροδόξων Μουσουλμάνων, προσετέθη νέος ἀνταγωνισμός, ὁ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὅστις ἀπέβαινεν ἐξαιρέτως σφοδρός, ὁσάκις ὁ μὲν ἀγρότης ἦτο Μαρωνίτης, ὁ δ' εὐπατρίδης Δροῦσος.

Τὸ ἔαρ τοῦ 1845 οἱ Δροῦσοι, ἐπιτρεπουσῶν τῶν τουρκικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν, ἐπέπεσον κατὰ τῶν Μαρωνιτῶν καὶ τῶν Γάλλων αὐτῶν ὑποστηρικτῶν. Ἡ ἐν Abeih μονὴ τῶν Γάλλων καπουκίνων ἐπυρπολήθη, καὶ ὁ ἡγούμενος αὐτῆς, πατὴρ Κάρολος de Lorette, ἐσφάγη, ἐν ᾧ οἱ Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἔμειναν ἀβλαβεῖς. Οὐ μόνον δ' ὁ ἀρχηγὸς τῶν φονέων ἠθωώθη ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ δικαστηρίου, ἀλλὰ καὶ ὁ εἰς τὸν Λίβανον αὐτὸν ἐλθὼν Τοῦρκος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Σεκὶμπ ἐφέντης διέταξε πάντας τοὺς Εὐρωπαίους παρεπιδήμους καὶ ἐργάτας νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ Ὄρος. Ὅτε δ' ὁ Γάλλος ἐν Βηρυτῷ πρόξενος ἀπέστειλε τὸν διερμηνέα τοῦ προξενείου, ὅπως προστατεύσῃ τοὺς Χριστιανούς, ὁ ἀπόστολος ἐκεῖνος ἐκρατήθη καὶ ἐφυλακίσθη. Ἡ δὲ τελευταία αὕτη προσβολὴ τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἤγαγε τὴν Τουρκίαν εἰς τὰ πρόθυρα πολέμου πρὸς τὴν Γαλλίαν. Καὶ γαλλικὸς

μὲν δρόμων παρεσκευάσθη νὰ βομβαρδίσῃ τὴν Βηρυτὸν, ἂν μὴ ἀπεφυλακίζετο ὁ διερμηνεὺς, ὁ δὲ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἀπηύθυνεν εἰς τὴν Πύλην τελεσίγραφον, ἀξιῶν τὴν ἐπάνοδον τῶν Γάλλων ὑπηκόων εἰς τὰς οἰκήσεις αὐτῶν, τὴν πληρωμὴν ἀποζημιώσεως διὰ τὴν πόρθησιν τοῦ Abeih καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν σφαγέων. Κατὰ δὲ τὰ εἰωθότα ἡ Πύλη ὑπέκυψεν εἰς τὸ μόνον ἐπιχείρημα, ὅπερ κατανοεῖ, τὴν βίαν, καὶ ἀπεδέχθη τοὺς ὅρους τῆς Γαλλίας. Ἀλλ' ὑπελείπετο τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἐν τῷ Λιβάνῳ. Καὶ διετήρησε μὲν ὁ Σεκὶμπ τὸ δυαδικὸν σύστημα τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ χάριν παραχωρήσεως εἰς τοὺς Χριστιανοὺς κατέστησεν ἐν ἑκατέρῳ τῶν διαμερισμάτων δεκαμελὲς συμβούλιον. Ἐν ἀμφοτέροις δὲ τοῖς συμβουλίοις οἱ Χριστιανοὶ εἶχον τὴν πλειονοψηφίαν οὕτως, ὥςτε ἠδύναντο τοὐλάχιστον νὰ καθιστῶσι γνωστὰ τὰ παράπονα αὐτῶν. Καὶ ἐγόγγυσαν μὲν, ὡς εἰκὸς, οἱ Δροῦσοι ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μειώσει τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἐπέτυχεν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν δύο *καϊμακάμηδων*, καὶ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἐννέα ἔτη τὸ Ὄρος ἀπήλαυσε περιόδου ἡσυχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ (1833-43)

Ὅτε ὁ Ὄθων ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Ναύπλιον τῇ 25 Ἰανουαρίου 1833, πάντες ᾐσθάνθησαν γενικὸν αἴσθημα ἀνακουφίσεως. Ἠλπίζετο, ὅτι τέλος ἡ πικρῶς δοκιμασθεῖσα χώρα μετὰ ὀκταετῆ πόλεμον ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ τρία ἐπιπλέον ἐμφυλίου διαμάχης ἔμελλε νὰ τύχῃ τῆς ἀναπαύσεως ἐκείνης, ἧς εἶχε μεγίστην ἀνάγκην. Ὁ μονάρχης ἦτο νεαρός, οὐδένα δ' εἶχε σύνδεσμον πρὸς τὰς φατρίας καὶ τὰς σκευωρίας τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν· ὑπεστηρίζετο ἰσχυρῶς ὑπὸ τριῶν μεγάλων ἐθνῶν· ἦτο πεπροικισμένος ἐπαρκῶς διὰ τῶν προσόντων τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς διοργάνωσιν διοικήσεως μονίμου. Ἡ δὲ χαρὰ τοῦ λαοῦ, ἣν ἐξεικονίζει ἡ γνωστὴ ζωγραφία τοῦ Βαυαροῦ Ἕςς, ἡ παριστάνουσα τὴν ἀποβίβασιν αὐτοῦ ἐγγὺς τοῦ ὡραιοτάτου τῶν βενετικῶν φρουρίων, ὑπῆρξε φυσικὴ ἅμα καὶ συγκινητική. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς παρουσιάσθησαν δυσχέρειαι, αἵτινες δὲν ἔβλαψαν μὲν τὴν δημοτικότητα τοῦ νεαροῦ βασιλέως, ἀλλ' ἀπεξένωσαν τοὺς εἰς τὸν βασιλέα πιστοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν Βαυαρῶν, τῶν ἀντιβασιλευόντων ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνηλικιότητος.

Λουδοβῖκος βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας.

Διὰ τῆς συνθήκης μεταξὺ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ τῆς Βαυαρίας εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν βασιλέα Λουδοβῖκον ὁ διορισμὸς τριῶν ἀντιβασιλέων, οἵτινες ἔμελλον νὰ κυβερνήσωσι τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Λουδοβῖκος ἐξέλεξε τὸν κόμιτα Ἄρμανσμπεργ, πρότερον Βαυαρὸν ὑπουργὸν ἐλευθερίων τάσεων, τὸν διδάκτορα Μάουρερ, καθηγητὴν τῆς νομικῆς, καὶ τὸν στρατηγὸν φὸν Ἔϋδεκ, ὅςτις εἶχεν ἤδη δράσει ὡς ἀπόστολος τοῦ Λουδοβίκου ἐν Ἑλλάδι. Εἰς τοὺς τρεῖς δ᾽ ἐκείνους προσετέθησαν ὡς συμπληρωματικὸς μὲν σύμβουλος καὶ γραμματεὺς ὁ αὐλικὸς σύμβουλος φὸν Ἄβελ, ὡς δὲ διευθυντὴς τῶν οἰκονομικῶν ὁ κύριος φὸν Γκρέϊνερ. Ὁ Ἄρμανσμπεργ διωρίσθη πρόεδρος· μετ᾽ οὐ δὲ πολὺ κατέστη φανερὸν, ὅτι τὸ ὑπέροχον τοῦτο ἀξίωμα, συνδυαζόμενον πρὸς τὸ ἀσυμβίβαστον τῶν χαρακτήρων καὶ τὴν διαφορὰν τῆς κοινωνικῆς τάξεως τοῦ Μάουρερ, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ γεννήσῃ διχόνοιαν μεταξὺ τῶν δύο συναδέλφων. Ὁ μὲν κόμις, ὢν ἀριστοκρατικὸς καὶ διπλωμάτης, ἐφέρετο ὑπεροπτικῶς πρὸς τὸν λόγιον νομομαθῆ ὡς ἄνδρα κοινοῦ γένους καὶ σχολαστικόν· ὁ δὲ καθηγητὴς, σοφὸς σοβαρὸς καὶ μὴ ἀπηλλαγμένος τῆς μικρολογίας τῶν γερμανικῶν ἀκαδημαϊκῶν κύκλων, ἐθεώρει τὸν κόμιτα ὡς κομψὸν ἀστειολόγον, περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνῶντα ἢ περὶ τῆς ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ κοινωνίᾳ ἀναστροφῆς. Οἱ δὲ χαριεντισμοὶ καὶ αἱ εὔνοιαι τῆς κομίσσης ἐτράχυναν ἔτι μᾶλλον τὰς σχέσεις αὐτῶν, καθ᾽ ἃ δὲν ἤργησε νὰ παρατηρήσῃ ἡ μικρὰ κοινωνία τοῦ Ναυπλίου. Ἡ διχόνοια αὕτη τῶν ἀντιβασιλέων ὑπῆρξε λίαν ἐπίκαιρος εἰς τοὺς ξένους πρέσβεις, ὧν ὁ Dawkins, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας, ἀπέβη ὁ θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἄρμανσμπεργ. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲν τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας, ἐξαιρουμένου τοῦ Ἔϋδεκ, εἶχε τὴν μικροτάτην πρακτικὴν γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν χώραν, ἣν εἶχον ἔλθει ἵνα κυβερνήσωσι. Διὸ ἦσαν ἠναγκασμένοι ἢ νὰ συμβουλεύωνται Ἕλληνας πολιτικούς, οἵτινες ἀνῆκον, ὡς εἰκός, εἰς φατρίαν, ἢ νὰ

Ἄρμανσμπεργ.

παραδεχθῶσι τὸ σύνηθες γερμανικὸν ἔθος τῆς ἀναπτύξεως διοικητικοῦ συστήματος ἐκ τῆς ἰδίας ἐσωτερικῆς αὐτῶν συνειδήσεως καὶ τῶν νομικῶν αὐτῶν πραγματειῶν. Οὕτω δ᾽ ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἀντιβασιλεία δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ.

Τὸ δὲ πρῶτον πρόβλημα, οὗ παρέστη ἀντιμέτωπος, ὑπῆρξεν ἡ διάλυσις τῶν ἀτάκτων. Κατὰ τὴν παῦσιν παντὸς πολέμου ὑπάρχουσιν ἐν ἁπάσαις ταῖς χώραις ἱκανοὶ «ἥρωες», ἐξαιρέτως μὲν χρήσιμοι ἐφ᾽ ὅσον ὑπάρχει ἀνάγκη ἀγῶνος, ἀλλὰ πολλὰς παρέχοντες ἐνοχλήσεις, ὅταν ἡ κοινωνία ἐπανέλθῃ εἰς τὴν κανονικὴν τροχιάν. Ὅ τι συνέβη ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, τοῦτ᾽ αὐτὸ συνέβη καὶ μετὰ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ 1832. Καὶ ἦτο μέν πως εὔκολον νἀχθῶσιν οἱ Πελοποννήσιοι εἰς τὸ νὰ κρύψωσι τὸ ξίφος ὑπὸ τὸ ἄροτρον, ἐπειδὴ ἐκέκτηντο ἑστίας καὶ γαίας, εἰς ἃς ἠδύναντο νὰ ἐπιστρέψωσιν εὐχερῶς· ἀλλ᾽ ὑπῆρχον Σουλιῶται καὶ Μακεδόνες, Κρῆτες καὶ Θεσσαλοί, ὧν αἱ οἰκήσεις εἶχον συληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ οἵτινες εἶχον αὐξηθῆ ἐν ἀπεχθείᾳ παντὸς ἄλλου σταδίου πλὴν τοῦ τῶν ὅπλων· ὅτε δὲ εἰς τοὺς ἄνδρας τούτους προεβλήθη αἴφνης τὸ δίλημμα ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε ἢ νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὰ δέκα νεωστὶ συγκροτηθέντα τάγματα τῶν *Ἀκροβολιστῶν*, ἡ θέσις αὐτῶν ἦτο ἀπεγνωσμένη. Καὶ ἂν μὲν κατετάσσοντο, ὤφειλον νἀποβάλωσι τὸ πατροπαράδοτον ἔνδυμα καὶ νὰ περιβληθῶσι στολὴν βαυαρικήν, ἂν δ᾽ ἐγκατέλειπον τὴν χώραν, οὐδὲν ἄλλο εἶχον ἐνώπιον αὐτῶν πλὴν τῆς λιμοκτονίας ἢ τῆς ἐπιδόσεως εἰς ληστρικὸν βίον. Πολλοὶ δὲ πράγματι ἐτράπησαν εἰς ληστείαν, καὶ ὑπῆρξε λυπηρὸν τὸ θέαμα τῆς Ἄρτης δῃουμένης ὑπὸ Ἑλλήνων ἀτάκτων, Γερμανῶν στρατιωτῶν διασκορπιζόντων παλαιμάχους τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος καὶ Βαυαρῶν ἀξιωματικῶν προβιβαζομένων εἰς βαθμοὺς ἀνωτέρους Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων, ὧν αἱ οὐλαὶ ἦσαν ἐντιμότεραι τῶν περικόμψων στολῶν τῶν Γερμανῶν. Τοιοῦτο στρατιωτικὸν πρόγραμμα ἤγαγεν αἴφνης εἰς τὴν συγκρότησιν ἀντιπολιτεύσεως, ἧς συνήγορος ἀνεδείχθη ὁ Ῥιχάρδος Τσὼρτς, καὶ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες εἶχον χαιρετίσει τοὺς Βαυαροὺς στρατιώτας ὡς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Γάλλων, κατήντησαν νἀντιδιαστέλλωσι τὴν γαλλικὴν δραστηριότητα πρὸς τὴν βαυαρικὴν νωθρότητα.

Περαίτερον δὲ βῆμα ὑπῆρξεν ὁ σχηματισμὸς ἑλληνικοῦ ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην, τὸν ἱστορικὸν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ βασιλείου εἰς δέκα νομαρχίας, ὑποδιαιρε-

θείσας εἰς τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐπαρχίας, καὶ ταύτας πάλιν εἰς δήμους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ δήμαρχος διωρίζετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ ἠδύνατο νὰ παυθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν, ἐξαιρέτως συγκεντρωτικὸν ἑσπέριον γραφειοκρατικὸν σύστημα ἀντικατέστησε τὰς πατρίους κοινοτικὰς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων· ὅ τι εἶχον σεβασθῆ οἱ Τοῦρκοι, τοῦτο ἐπεδίωκον νὰ καταστρέψωσιν οἱ Βαυαροί, καθ' ἃ ὁ Καποδίστριας. Ὅμοιον δὲ συγκεντρωτικὸν σύστημα ἐφηρμόσθη καὶ διὰ τὴν εἴςπραξιν τῶν φόρων. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ὡς ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν κατέστησεν ἅπαντας τοὺς εἰςπράκτορας ἀνεξαρτήτους τῶν κατὰ τόπους ἀρχῶν, ἐκήρυξεν ἁπάσας τὰς νομὰς ἰδιοκτησίαν τοῦ στέμματος καὶ ἐγκατέστησε μονοπώλιον τοῦ ἅλατος. Τοσαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ δυςαρέσκεια, ἣν προεκάλεσαν αἱ διατάξεις αὗται, ὥστε παρέστη ἀνάγκη ταχυτάτης αὐτῶν μεταρρυθμίσεως.

Σπυρίδων Τρικούπης.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν δικαστικὴν μεταρρύθμισιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν πολλὰ προςεδοκῶντο παρ' ἀντιβασιλέως, ὅςτις ἦτο νομικὸς ἅμα καὶ καθηγητής. Ἀλλ' ὁ Μάουρερ συνεπίλησε κώδικας ὑπεράγαν περιπλόκους διὰ χώραν ἀνατολικήν, εὑρισκομένην ἐν ἐξελίξει, καὶ συνέταξεν ἐκπαιδευτικὸν διάγραμμα μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ, δι' οὗ ὁ νέος Ἕλλην ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ ἀμέσως ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἀλλὰ

τὸ νῦν ὑφιστάμενον Πανεπιστήμιον ἱδρύθη μόλις τῷ 1837, ὅτ᾽ ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη παύσει ἀντιβασιλεύων.

Ἐν δὲ τῇ διαγωγῇ πρὸς τὸν τύπον ἡ ἀντιβασιλεία ὡμοίαζε πρὸς τὸν Βιᾶρον Καποδίστριαν. Οἱ ἐκδόται ὤφειλον νὰ καταβάλωσιν ὡς ἐγγύησιν ποσὸν χρηματικὸν οὕτω μέγα ἐν χρόνῳ, καθ᾽ ὃν τὸ χρῆμα ἦτο δυςευρετότατον ἐν Ναυπλίῳ, ὥςτε αἱ τότε ὑπάρχουσαι ἐφημερίδες τῆς ἀντιπολιτεύσεως εὑρέθησαν ἠναγκασμέναι νὰ παύσωσιν ἐκδιδόμεναι καὶ μόνον ὁ ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας λαμβάνων χορηγίας τύπος ἠδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ. Οὕτω δὲ ἡ δυςαρέσκεια κατεπνίχθη.

Ἀλλὰ τὸ ἀντιδημοτικώτατον μέτρον τῆς ἀντιβασιλείας ὑπῆρξεν ἡ ὑπ᾽ αὐτῆς διαρρύθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἦτο φανερόν, ὅτι δυςκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὴν ἐν τῷ ἐλευθέρῳ βασιλείῳ ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑποκειμένη εἰς τὸ ἑλληνικὸν πατριαρχεῖον, εὑρισκόμενον ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σουλτάνου. Διὸ τῇ 23 Ἰουλίου 1833 ψήφισμα, ὑπογραφὲν ὑπὸ τριάκοντα καὶ τεσσάρων ἐπισκόπων, ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου καὶ κατέστησε πρὸς διοίκησιν αὐτῆς σύνοδον πέντε ἱεραρχῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκόπων ἔμελλε τελευταῖον νὰ περιορισθῇ εἰς δέκα, ἕνα δι᾽ ἑκάστην νομαρχίαν, καὶ πάντα τὰ μοναστήρια τὰ οἰκούμενα ὑπὸ ὀλιγωτέρων τῶν ἓξ μοναχῶν διελύθησαν καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν ἐξεμισθώθησαν ὡς ἐθνικὴ ἰδιοκτησία. Πᾶς τις δύναται νὰ φαντασθῇ τὴν ἀντιπολίτευσιν, ἣν προεκάλεσαν αἱ διατάξεις αὗται, οὖσαι ἔργον ξένον καὶ σχισματικόν. Ὁ πατριάρχης, οἱ τὰ κτήματα ἀποβαλόντες μοναχοί, οἱ ψέγοντες τὸν βασιλέα, ἐπειδὴ ἦτο καθολικός, ἐκεῖνοι ὅσοι εἶχον θεωρήσει τὴν Ῥωσίαν ὡς τὴν μεγάλην σύμμαχον τῆς ὀρθοδόξου Ἑλλάδος, ἅπαντες παρεπονοῦντο. Μόλις δὲ τῷ 1850 ὁ πατριάρχης ἀνεγνώρισε διὰ Συνοδικοῦ Τόμου τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, καὶ μόλις τῷ 1852 ἀποκατεστάθη τελεία εἰρήνη μεταξὺ τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἔμεινεν ἀπαράφθορον, ἕως τῷ 1870 ἡ ἵδρυσις τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ τραῦμα πολὺ σοβαρώτερον τοῦ κατενεχθέντος ὑπὸ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀντιβασιλείας.

Ἡ πολιτεία τῆς ἀντιβασιλείας καὶ ὁ ἀπὸ τῆς βασιλικῆς εὐνοίας ἀποκλεισμὸς τοῦ γηραιοῦ Κολοκοτρώνη προεκάλεσαν τὴν δυςθυμίαν αὐτοῦ, ἥτις τὸ μὲν πρῶτον ἐξεδηλώθη ἐν τῷ μέχρις ἐκείνου τοῦ

χρόνου ἀδεσμεύτῳ τύπῳ, μετ᾽ οὐ πολὺ δ᾽ ἐξερράγη εἰς συνωμοσίαν. Ἑταιρεία μυστική, καλουμένη Φοῖνιξ, συνεκροτήθη πρὸς προστασίαν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἐπίτευξιν ἐλευθερίας κατὰ μίμησιν τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας, καὶ ὁ παλαιμάχος συνωμότης ἔθηκεν εἰς κυκλοφορίαν συμπαθῆ ἐπιστολὴν τοῦ Νεσσελρόδ, τοῦ Ῥώσου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, εἰς ἔνδειξιν τῆς ἐνθαρρύνσεως τοῦ τσάρου. Ὑπεγράφη δὲ αἴτησις περὶ ἀνακλήσεως καὶ τῶν τριῶν ἀντιβασιλέων, ὅπως διαβιβασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωσίας Νικόλαον Α', ἐν ᾧ συγχρόνως Γερμανὸς διερμηνεὺς ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας αἴτησιν περὶ ἀνακλήσεως ἁπάντων τῶν ἀντιβασιλέων πλὴν τοῦ Ἄρμανσμπεργ. Οὕτω τὸ Ναύπλιον ὑπενομεύετο ὑπὸ σκευωριῶν. Ὁ διερμηνεὺς καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐκρατήθησαν ἀμφότεροι, καὶ ἐκεῖνος μὲν ἀπεστάλη εἰς Γερμανίαν ἄκριτος, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης κατεδικάσθη εἰς θάνατον μετὰ τοῦ ὁμοίως συνομόσαντος Πλαπούτα μετ᾽ ἄκοσμον ἐπέμβασιν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς δίκης. Ἀλλ᾽ ἡ θανάτωσις τοῦ ἐκ Καρυταίνης ἥρωος καὶ ἑνὸς τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποσταλέντων ὅπως προςφέρωσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ὄθωνα θὰ ἦτο σφάλμα συγχρόνως καὶ ἔγκλημα. Διὸ ἡ εἰς θάνατον καταδίκη μετεβλήθη εἰς ἰσόβια δεσμά· ἀλλ᾽ οἱ δεσμῶται ἀπηλλάγησαν τῆς ποινῆς ἐπὶ τῇ ἐνηλικιώσει τοῦ Ὄθωνος. Οὐχ ἧττον ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργῶς δυσηρεστημένοι. Ἡ Τῆνος ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ φόρους· ἡ Μάνη ἀπεστάτησεν. Ἡ δὲ ἀντιβασιλεία, ὀλιγωροῦσα τῶν φιλοπολέμων παραδόσεων τῆς σπαρ-

Νικόλαος Α' αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας.

τιατικῆς ἐκείνης φυλῆς, εἶχε διατάξει τὴν κατεδάφισιν τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἀφθονούντων πύργων. Ἀλλ' οἱ Μανιᾶται διεμαρτυρήθησαν, ὅτι οἱ πύργοι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναγκαῖοι διὰ τὴν προστασίαν τῆς ζωῆς καὶ τῶν κτήσεων αὐτῶν· ἡ Μάνη ἦτο ἀκόμη χώρα μεσαιωνική, κατὰ δὲ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ κάστρον ἦτο αὐτὸς ὁ οἶκος τοῦ δεσπότου αὐτοῦ. Βαυαρικὸν δὲ σῶμα, ἀποσταλὲν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς κυβερνήσεως, περιεκυκλώθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ οἱ Μανιᾶται, θέλοντες νὰ ἐπιδείξωσι τὴν περιφρόνησιν αὐτῶν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους, ἀπεγύμνωσαν αὐτοὺς καὶ ἔπειτα ἠξίωσαν ὡρισμένα λύτρα δι' ἕκαστον αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν τούτοις τὰ χρήματα ἀπεδείχθησαν μέσον τελεσφορώτερον τῆς βίας χάριν καταστολῆς τῆς ἀποστασίας. Τινὲς τῶν πύργων κατηδαφίσθησαν, καὶ δι' εὐστόχου μεταχειρίσεως οἱ Μανιᾶται κατετάχθησαν ὡς στρατιῶται, ἀποτελέσαντες τοὺς ἀρίστους μαχίμους τῆς Πελοποννήσου.

Μάουρερ.

Ἀλλά, πρὶν ἢ κατασταλῇ ἡ ἀποστασία τῆς Μάνης, ὁ Μάουρερ καὶ ὁ Ἄβελ εἶχον ἤδη ἀνακληθῆ. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Ἄρμανσμπεργ καὶ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ εἶχον ἀποβῆ τόσον τεταμέναι, ὥστε οὗτοι εἶχον ἐλαττώσει τὸν μισθὸν αὐτοῦ καὶ ἀξιώσει τὴν απομάκρυνσιν τοῦ κυριωτάτου ὑποστηρικτοῦ αὐτοῦ, τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως Dawkins. Καὶ ὁ μὲν Πάλμερστων ἠρνήθη νὰ πράξῃ τοῦτο,

αὐτός τε δὲ καὶ ἡ Ῥωσία συνέστησαν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Μάουρερ καὶ τοῦ Ἄβελ. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας διέταξεν ἐπὶ τούτοις τὴν ἄμεσον αὐτῶν ἐπιστροφὴν, καὶ διώρισεν ἀντ' αὐτῶν τοὺς κυρίους φὸν Kobell καὶ Γρέϊνερ, ἀμφοτέρους πρεσβύτας, ὧν ὁ ἕτερος ἦτο ἀνίκανος νὰ ὑποστῇ τὰς στερήσεις χώρας νέας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἕϋδεκ διετάχθη νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰς ἀποφάσεις τοῦ προέδρου, ἀπὸ τῆς 19 Ἰουλίου 1834 μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1837 ἀνακλήσεως αὐτοῦ ὁ Ἄρμανσμπεργ ἦτο πράγματι ἀπόλυτος δεσπότης. Ὁ δὲ Μάουρερ ἐξεδικήθη δημοσιεύσας τὸ ἐμβριθὲς αὐτοῦ ἔργον «Περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» (Das griechische Volk), ὅπερ εἶνε ἡ ἀπολογία τοῦ ἰδίου ἔργου ὡς ἀντιβασιλέως.

Μόλις δὲ εἶχεν ἀνακληθῆ, καὶ ἐξερράγη ἄλλη στάσις, τὴν φορὰν ταύτην ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ Μεσσηνίᾳ, ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πλαπούτας εἶχον τὴν μεγίστην δύναμιν. Ὁ ἡγέτης τῆς ἀποστασίας ταύτης Κόλιας Πλαπούτας ἐπωνόμαζεν ἑαυτὸν «διευθυντὴν τοῦ βασιλείου», καὶ ἠξίου τὴν ἀποφυλάκισιν τῶν δύο δεσμωτῶν καὶ τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἡ δ' ἐπιτυχία τῶν ἐπαναστατῶν ἐτάραξε τὸν Ἄρμανσμπεργ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐσωτερικῶν Κωλέττην τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως διὰ τῶν ἀνέκαθεν γνωστῶν μεθόδων τοῦ πολιτευτοῦ τούτου, ἤτοι τῆς χρήσεως Ῥουμελιωτῶν ἀτάκτων. Ὁ στρατηγὸς Σμάλτς, ὁ πρῶτος ἐν τῷ νέῳ βασιλείῳ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, εἰς ὃν ἀνετέθη τότε ἡ γενικὴ ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ, διεσκόρπισε τοὺς ἀποστάτας. Καὶ ἐπέτυχε μὲν τὸ σχέδιον τοῦ Ἄρμανσμπεργ, ἀλλ' ὅμως φυσικὸν αὐτοῦ ἐπακόλουθον ὑπῆρξεν ἡ τάσις ἐκείνη πρὸς τὸν πλάνητα βίον, ἣν ἡ ἀντιβασιλεία ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον καθῆκον αὐτῆς νὰ ἐξαλείψῃ. Οἱ διαλυθέντες ἄτακτοι ἀπέβαινον ἐν πολλαῖς περιστάσεσι λῃσταὶ, οὓς αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν νὰ κατατάξωσιν ὡς ἀστυνομικὴν δύναμιν, βλέπουσαι, ὅτι ἡ κεντρικὴ διοίκησις ἠδυνάτει νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1834 ἐξεδόθη βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἡ ἕδρα τῆς κυβερνήσεως μετετίθετο ἀπὸ τοῦ Ναυπλίου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐκλογὴ πρωτευούσης ἐκυμαίνετο μεταξὺ τοῦ Ναυπλίου, τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ οἰκονομικοὶ μὲν λόγοι καὶ κεκαλυμμένα συμφέροντα συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ Ναυπλίου· τὸ δὲ κεντρικὸν τῆς θέσεως, ἡ ἀφθονία οἰκοδομησίμων

γαιῶν καὶ ἡ γειτονία δύο θαλασσῶν εἶχον ἀγάγει τὸν Βαυαρὸν ἀρχιτέκτονα νὰ προτείνῃ τὴν Κόρινθον· ἀλλὰ συνδυασμοὶ ἱστορικοί, οἷοι, ὡς εἰκός, εἰς πολλὰς περιστάσεις λαμβάνονται ἀναγκαίως ὑπ᾽ ὄψιν ἐν Ἑλλάδι, ἐπήνεγκον τὴν προτίμησιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀλλ᾽ αἱ Ἀθῆναι, εἰς ἃς εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς τῇ 1 Δεκεμβρίου 1834, ἦσαν πολλῷ διάφοροι τῶν τοῦ Περικλέους, τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Φράγκων δουκῶν, τῶν κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους, αἵτινες τῷ 1907 ἠρίθμουν 167.479 κατοίκων καὶ μετὰ τοῦ ἀκμάζοντος ἐπινείου, τοῦ Πειραιῶς, περιελάμβανον 241.058 ψυχάς. Αἱ πολιορκίαι καὶ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου εἶχον συστείλει τὴν πόλιν εἰς σωρὸν ἐρειπίων, ὧν μεταξὺ ἠγείροντο μεγαλοπρεπῆ τἀρχαῖα μνημεῖα. Ὑπῆρξε δύσκολον νὰ εὑρεθῶσιν αἱ προσήκουσαι ἀναπαύσεις χάριν τῆς αὐλῆς· καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νἀρκεσθῇ εἰς ἁπλῆν μονώροφον οἰκίαν, τὴν ἐν τῇ γωνίᾳ τῶν σημερινῶν ὁδῶν Παρνασσοῦ καὶ Ἰωάννου Παπαρρηγοπούλου. Τρεῖς ξύλιναι καλύβαι ὑπῆρχον μόνον, ὅπου ὁ πολυθόρυβος Πειραιεὺς τῆς σήμερον. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ταπεινοὶ ὅροι, ἐφ᾽ οἷς ὁ Ὄθων ἐγκαθιδρύθη ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ πρωτευούσῃ. Εὐτυχῶς δὲ ἡ ἰδέα τῆς μιμήσεως τῶν Ἀτζαϊωλῶν καὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγκαταστάσεως τῶν ἀνακτόρων, ἣν εἶχε προτείνει ὁ πρίγκιψ τῆς

Εὔδεκ (Ἴδε σελ. 202).

Βαυαρίας Μαξιμιλιανὸς, ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου, δηλώσαντος, ὅτι οἱ ἱεροὶ βράχοι τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ τῆς Πνυκὸς οὐδέποτ' ἔπρεπε νὰ καλυφθῶσιν ὑπὸ νέων κτιρίων. Ἀλλ' ἀτυχῶς οἱ Βαυαροὶ κατὰ τὴν διαρρύθμισιν τῆς νέας πόλεως ὠλιγώρησαν τῶν βυζαντιακῶν μνημείων, καὶ οὐκ ὀλίγαι μεσαιωνικαὶ ἐκκλησίαι κατηδαφίσθησαν.

Τῇ δὲ 20 Μαΐου 1835 ὁ Ὄθων ἐνηλικιώθη, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἄρμανσμπεργ, φέροντος τὴν προσωνυμίαν ἀρχιγραμματέως. Ἀλλ' ὁ διορισμὸς οὗτος, εἰς ὃν ἐπηκολούθησεν ἡ ἐξορία τοῦ Κωλέττη, τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν, ἀποσταλέντος ὡς πρέσβεως εἰς Παρισίους, προεκάλεσε δυσαρέσκειαν, καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ βαυαρικὴ διοίκησις δὲν εἶχε λήξει μετὰ τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ Ὄθων ἐξετέλεσεν ἁπλῶς τὰς συμβουλὰς τὰς δοθείσας εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὑπὸ τοῦ πατρός. Ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας εἶχε καταστρώσει χάριν τοῦ υἱοῦ πρόγραμμα πλῆρες. «Οἱ Ἕλληνες», ἐφρόνει, «δὲν πρέπει νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Βαυαρούς»· ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶχε τὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιστῇ ὁ χρόνος, καθ' ὃν θὰ ἠδύναντο νὰ διοικηθῶσι μόνον ὑφ' Ἑλλήνων. Διὸ συνεβούλευσε μὲν τὸν Ὄθωνα νὰ ἔχῃ μόνον Ἕλληνας ὑπουργούς, ἣν συμβουλὴν δὲν ἠκολούθησε τότε ὁ υἱός, ἀλλὰ παρώρμησεν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν βασιλικοῦ γραφείου ὑπὸ Γερμανὸν ἀρχιγραμματέα μετὰ ψήφου συμβουλευτικῆς, καὶ χάριν τούτου τοῦ ἀξιώματος συνέστησε τὸν Ἄρμανσμπεργ. Ἡ χώρα, προσέθηκε, δὲν ἦτο ἀκόμη ὥριμος πρὸς παραχώρησιν συντάγματος, ἥτις ἄλλως ἔμελλε νὰ δυσαρεστήσῃ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας·

Kobell (Ἴδε σελ. 208).

ἀλλ' οὐχ ἧττον προέτεινε νὰ δοθῇ ὑπόσχεσις περὶ γερουσίας, διοριζομένης ὑπὸ τοῦ στέμματος. Ἡ ἐσπευσμένη διάλυσις τοῦ γερμανικοῦ πεζικοῦ, ἡ διανομὴ γαιῶν εἰς τοὺς ἀγωνιστάς, ἡ προσήκουσα μέριμνα περὶ τῶν δαπανῶν τῆς πολιτείας, οἷα ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρέσβεων δι' ἁπλῶν ἐπιτετραμμένων, οἰκονομία εἰσαχθεῖσα καὶ πάλιν κατὰ μέρος τῷ 1910, καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, ὑπῆρξαν ἡ κατακλεὶς τῆς συμβουλευτικῆς ταύτης ἐπιστολῆς τοῦ Λουδοβίκου[1]. Τελευτῶντος δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1835 ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ὅπως ἴδῃ ἰδίοις ὄμμασι τὴν κατάστασιν τοῦ νεαροῦ βασιλείου τοῦ υἱοῦ.

Εὗρε δ' ὁ Λουδοβῖκος τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἀπηλλαγμένην τῆς ληστείας χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ στρατηγοῦ Γόρδωνος· μέρος τῶν δημοσίων γαιῶν εἶχε παραχωρηθῇ εἰς ἑλληνικὰς οἰκογενείας· εἶχε συγκροτηθῇ «Βασιλικὴ φάλαγξ», ἀποτελουμένη ἐξ Ἑλλήνων καὶ μόνον καὶ κυρίως ἐκ παλαιμάχων τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, καὶ ὑπῆρχε Συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, διωρισμένον ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ ἐπιτετραμμένον τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀπορρίπτειν μεταβολὰς τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἀλλ' αἱ πρόχειροι αὗται διατάξεις τοῦ νεαροῦ βασιλέως δὲν ἤρκεσαν νὰ καθησυχάσωσι τὴν κοινὴν γνώμην. Ἤδη δὲ τῷ 1836 εἶχεν ἐκραγῇ ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἀποστασία ὑπὸ τρεῖς ἀρχηγούς, τὸν Δῆμον Τσέλιον, τὸν Ζέρβαν καὶ τὸν Μαλάμον, προϋπάρξαντα ὑπασπιστὴν τοῦ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, οἵτινες δὲν ἦσαν λησταί, ἀλλὰ πολιτικοὶ ἀναμοχλευταὶ καὶ πάντες συμφώνως ἠξίουν τὴν ἔξωσιν τῶν Βαυαρῶν καὶ τὴν χορήγησιν συντάγματος. Ὁ δὲ Ἄρμανσμπεργ κατέστειλε τὴν ἀποστασίαν τούτων διὰ τῆς συνήθους μεθόδου τῆς εἰς ὁπλαρχηγούς, οἷοι ὁ Κίτσος Τζαβέλλας καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας, παροχῆς τῆς ἀδείας τῆς στρατολογίας ἀτάκτων, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ σὶρ Ἐδμόνδος Λάϋονς, ὅστις εἶχε κυβερνήσει τὸν δρόμωνα, ἐφ' οὗ ὁ Ὄθων εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἶχε διορισθῇ κατὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Ὄθωνος πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις, ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀποστασίας ἐκείνης, ὅπως ἀπευθύνῃ εἰς τὸν Παλμερστῶνα ἔκκλησιν περὶ

---

[1] *Trost* König Ludwig von Bayern σ. 127 - 32. ***Σπυρ. Π. Λάμπρος*** ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας. Τόμ. Β' σ. 516 - 20 (καὶ ἐν Μικταῖς σελίσι σ. 665 κ. ἑ.).

προκαταβολῆς τῆς τρίτης δόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ δανείου τοῦ ἐπηγγελμένου ὑπὸ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων τῷ 1832. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν τσάρος συνέδεε τὴν πληρωμὴν ταύτην πρὸς τὴν ἐπ᾽ ἀορίστῳ ἀναβολὴν τῆς παραχωρήσεως συντάγματος, ἡ δὲ Γαλλία ἐζήτει τὴν ἀποβολὴν ἁπάντων τῶν Βαυαρῶν, τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐθνικῆς διοικήσεως καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν θεσμῶν τῶν ἀναγκαίων πρὸς αὐτοδιοίκησιν, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας χαρακτηριστικῶς ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βαρύνοντος τὴν Ἀγγλίαν μέρους τοῦ δανείου ἄνευ περαιτέρας ἀναμονῆς τῆς προσχωρήσεως τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἔλαβεν ὁδηγίας νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Ἄρμανσμπεργ.

Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία.

Μετὰ δὲ τὴν κατάθεσιν τοῦ θεμελίου λίθου τῶν ἀνακτόρων τοῦ υἱοῦ τῇ 25 Ἰανουαρίου 1836, ἐπετείῳ τῆς εἰς Ναύπλιον ἀποβιβάσεως τοῦ Ὄθωνος, ἐν θέσει «ἱκανῶς ἀπεχούσῃ τῆς θαλάσσης, ὥστε νὰ εἶνε ἐκτὸς βολῆς βομβαρδισμοῦ» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προνοητικοῦ πατρός, ὁ Λουδοβῖκος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου τελευτῶντος τοῦ ἔτους μετέβη καὶ ὁ Ὄθων. Σκοπὸς δὲ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ εὕρεσις συζύγου, καί, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ ἐπιμόνως ἀντέστη εἰς τὴν ἐκλογὴν Γαλλίδος πριγκιπίσσης ἢ Ῥωσίδος μεγάλης δουκίσσης, ὁ Ὄθων ἐξέλεξε τὴν Ἀμαλίαν, θυγατέρα Παύλου τοῦ μεγάλου δουκὸς τοῦ Ὀλδεμβούργου, σύζυγον μεγάθυμον καὶ δραστηρίαν τοῦ διστακτικοῦ βασιλέως, οὗ «ἡ ἔμφυτος δόσις εὐτολμίας» πολλάκις «ἐξησθενεῖτο ὑπὸ τῆς ἀτολμίας τῆς σκέψεως.» Ἀλλ᾽ ὁ Ὄθων κατῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄγων οὐ μόνον βασίλισσαν, ἀλλὰ καὶ πρωθυπουργόν. Καὶ δὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ ὁ Ἄρμανσμπεργ εἶχεν ἀποβῆ ἔτι αὐταρχικώτερος καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἔτι ἀντιδημοτικώτερος, καὶ τὰ τοιαῦτα

συνεχῆ παράπονα περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀρχιγραμματέως εἶχον περιέλθει εἰς τὸν βασιλέα οὕτως, ὥστε τῇ 2 Φεβρουαρίου 1837 διώρισεν ἀντὶ τοῦ Ἄρμανσμπεργ ἄλλον Βαυαρόν, τὸν φὸν Ῥοῦδχαρτ, ὃν εἶχε πείσει νἀκολουθήσῃ αὐτόν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὴν ἧττον ἐπιδεικτικὴν ἰδιότητα πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Οὕτως ἔπεσε τὸ τελευταῖον μέλος τῆς ἀρχικῆς ἀντιβασιλείας. Τοῦ δὲ Ῥοῦδχαρτ τὸ πολιτικὸν στάδιον ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε πολὺ βραχύτερον τοῦ τοῦ ἀρχιγραμματέως καὶ ἐπ᾽ ἴσης ἀτυχὲς ὡς τὸ ἐκείνου. Καὶ δὴ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ δι᾽ ἀκαίρου ἐπισκέψεως πρὸς τὸν Μεττερνῖχον ἐπέσυρε τὴν φήμην, ὅτι ἦτο ὄργανον τῆς Αὐστρίας καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰς ὑπονοίας τῶν Ἑλλήνων δημοκρατικῶν καὶ τὴν ἀντιπολίτευσιν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας. Ἡ δ᾽ ἔκρηξις λοιμοῦ ἐν Πόρῳ, ἡ ἄρνησις τῶν ἐμπόρων τῶν Πατρῶν περὶ πληρωμῆς τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν φόρου καὶ ἡ ἔκδοσις αὐστηροῦ περὶ τύπου νόμου, ὃν ἀπήτησεν ἐπιμόνως ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, κατέστησαν τὴν θέσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁσημέραι δυσχερεστέραν, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ ἔξωσις Ἰταλοῦ τινος πρόσφυγος, καλουμένου μὲν Usiglio, φέροντος δὲ διαβατήριον ἀγγλικόν, προεκάλεσε τὸν ἐλευθερόστομον πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας νὰ ὑποβάλῃ ἓν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας διπλωματίας βιαιοτάτων ἐγγράφων. Χολωθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν τοιούτων δυσχερειῶν ὁ ἀγαθὸς Βαυαρὸς παρῄτησε μετὰ δέκα μῆνας τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Τὸ δὲ ὄνομ᾽ αὐτοῦ συνδέεται μόνον πρὸς τὴν ἔναρξιν

Σμάλτς ὁ πρῶτος ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν *(Ἴδε σελ. 208)*

τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπερ, ἐγκατασταθὲν κατ' ἀρχὰς ἐν μισθίῳ οἰκήματι παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, μετεφέρθη κατόπιν εἰς τὸ σημερινὸν εὐπρεπὲς κτίριον. Εὐαρέστως δὲ παρατηροῦμεν ὡς δεῖγμα τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν δύο ἐπ' ἐσχάτων τότε χειραφετηθέντων βαλκανικῶν λαῶν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μίλος ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν συνεισενεγκόντων χάριν οἰκοδομήσεως τοῦ Πανεπιστημίου ἐκείνου, ὅπερ τὸ μὲν πρῶτον ὠνομάσθη Ὀθώνειον, τῷ δὲ 1862 μετωνομάσθη Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Ἑλλάδος, διχασθὲν ἔπειτα τῷ 1911 εἰς Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακόν.

Ῥοῦδχαρτ *(Ἴδε σελ. 213).*

Μετὰ δὲ τὴν παραίτησιν τοῦ Ῥοῦδχαρτ τῇ 8 Δεκεμβρίου 1837 μόνον τὸ ὑπουργεῖον τῶν στρατιωτικῶν ἦτο ἀνατεθειμένον εἰς Βαυαρόν, τὸν Σμάλτς. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐξουδετέρωσε τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκείνην τῶν ξένων στοιχείων, προεδρεύων αὐτὸς τῶν ὑπουργικῶν συμβουλίων ἀντὶ τοῦ διορισμοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὡς ἐκ τούτου τὸ στέμμα ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ὑπεύθυνον διὰ τὰ λάθη τῶν ὑπουργῶν καὶ δὲν ἠδύνατο μακρότερον νὰ καλυφθῇ ὄπισθεν αὐτῶν, ἡ δὲ ἀντιδημοτικότης τοῦ Ἄρμανσμπεργ καὶ τοῦ Ῥοῦδχαρτ μετεβιβάζετο εἰς τὸν ἡγεμόνα. Ἀτυχῶς ἐπάλληλα δυσάρεστα γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς κρατούσης δυσθυμίας. Στάσις ἐξερράγη τῷ 1838 ἐν Ὕδρᾳ, προκληθεῖσα μὲν ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ναυτικῆς στρατολογίας εἰς πληθυσμόν, ὅστις, συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν δημώδει ποιήματι τῶν ἡμερῶν ἐκείνων,

προετίμα τὴν αὐτοκτονίαν τῆς δουλείας τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ πραγματικὴν αἰτίαν ἔχουσα τὰς μεγάλας ζημίας τῶν Ὑδραίων ναυκλήρων ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος καὶ κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἐμπορικὴ συνθήκη μετὰ τῆς Τουρκίας, διαπραχθεῖσα τῷ 1839 ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Ζωγράφου, κατηγγέλθη ὡς προδοτική. Πρὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου οὐδεὶς Ἕλλην διπλωμάτης εἶχε τύχει ἐπισήμου δεξιώσεως παρὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν εἶχον ὑπάρξει διαρκῶς τεταμέναι. Ὁ δὲ ἄμεσος ἐνθουσιασμός, ὃν προεξένησεν ἰδιωτικὴ ἐπίσκεψις τοῦ Ὄθωνος εἰς τὴν Σμύρνην, ἤγαγε τὸν Μαχμοὺτ Β΄ εἰς τὸ νὰ διατάξῃ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γρηγόριον Ϛ΄ νὰ μεταθέσῃ τὸν ὑπεράγαν φιλόπατριν μητροπολίτην τῆς ἑλληνικῆς ταύτης πόλεως· εἰς δὲ τὸ διάβημα τοῦτο ἐπηκολούθησεν ἡ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καταβίβασις τοῦ Γρηγορίου καὶ ἡ παρακώλυσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τελέσεως μνημοσύνου τοῦ Κοραῆ, τοῦ ἐν λόγοις προδρόμου τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ οἱ Σάμιοι δὲ προεκάλεσαν διὰ τῶν περὶ ἑνώσεως αἰτήσεων ἀποκλεισμὸν τῆς Σάμου ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὑπέβαλον σφοδρὰ παράπονα κατὰ τοῦ Στεφάνου Βογορίδου, τοῦ πρώτου ἡγεμόνος τοῦ σταλέντος πρὸς διοίκησιν τῆς νήσου, ἕως δι᾽ ἀγγλικῆς ὑποστηρίξεως ἐξησφαλίσθη ἡ προσωρινὴ παῦσις τῶν αἰτιάσεων αὐτῶν. Ἦτο δὲ φυσικόν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, ὅσοι ἐπίστευον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν περιεσταλμένων συνόρων τοῦ βασιλείου, ἔμελλον νὰ προσδοκήσωσιν ὠφέλειαν ἐκ τῶν δυσχερειῶν, ἐν αἷς εὑρίσκετο περιπεπλεγμένη ἡ Τουρκία κατὰ τὸν δεύτερον αὑτῆς πόλεμον πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν καὶ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ υἱόν. Οὐδὲν εἶνε ἐπισφαλέστερον εἰς τὴν δημοτικότητα Ἕλληνος πολιτευτοῦ ἢ ἀνικανότης ὅπως ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἐθνικὰς ἀξιώσεις περὶ ἀπολυτρώσεως τῆς «δούλης Ἑλλάδος» κατ᾽ εὐνοϊκήν τινα κρίσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Διὸ τῷ 1840 ὁ Ζωγράφος, ὁ εἰσηγητὴς τῆς τουρκικῆς συνθήκης, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ, καὶ ἔκτοτε ἦτο πολιτικῶς ἐξωστρακισμένος. Καὶ ἄλλαι δὲ δυσκολίαι ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει διαρρυθμίσεως τῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Αἰγύπτου πραγμάτων. Ἡ Γαλλία ἐξεδικήθη διὰ τὴν διπλωματικὴν αὑτῆς ἧτταν σκευωροῦσα ἐναντίον τῆς Μεγάλης Βρεττανίας ἐν Ἑλλάδι. Οὕτως ἡ ἀθηναϊκὴ αὐλὴ μετεβλήθη εἰς διεθνῆ κονίστραν, ὅπου οἱ πρέσβεις τῶν προστατίδων δυνάμεων ἀντεπάλαιον πρὸς ἀλλήλους χάριν τῶν συμφερόντων τῶν ἰδίων κυβερνήσεων πολὺ μᾶλλον ἢ ὑπὲρ τῆς

Τὸ πρῶτον κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου
παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως *(Ἴδε σελ. 214).*

εὐημερίας τῆς χώρας, παρ' ᾗ ἦσαν διαπεπιστευμένοι. Οἱ δ' Ἕλληνες πολιτευταὶ εἶχον παρασυρθῆ εἰς τὰς ἀντιζηλίας ταύτας, καὶ ἤκμαζον τρεῖς φατρίαι, ἡ ἀγγλική, ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ῥωσικὴ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἀλλὰ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἡ Κρήτη, ἥτις εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν τοῦ σουλτάνου τῷ 1840, ἐξηγέρθη καὶ ἠξίωσεν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Κρῆτες εἶχον ὑποστῆ μεγάλα δεινὰ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς Χριστιανοί τε καὶ Μωαμεθανοὶ μετὰ δυςφορίας ἠνείχοντο τὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον καθυπόταξιν τῆς νήσου, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι μὲν εἶχον προςδοκήσει νἀποσείσωσι διὰ παντὸς τὸν τουρκικὸν ζυγὸν, οἱ δὲ Μουσουλμᾶνοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Αἰγυπτίους, εἶχον ἐλπίσει, ὅτι *ἔσονται ἑαυτοῖς νόμος*, καθ' ἃ εἶχον ὑπάρξει πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δὲ Μεχμὲτ μετὰ τῆς συνήθους «φιλόφρονος διαθέσεως βασιλέων ἐπὶ τῇ στέψει» εἶχεν ἀρχίσει ἐπαγγελλόμενος, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔμελλον νὰ πληρόνωσιν ἄλλους φόρους πλὴν τῆς δεκάτης, ἥτις πράγματι ἀνήρχετο εἰς ἑπτὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· εἶχε δὲ καταστήσει δύο μικτὰ συμβούλια, ἀνὰ ἓν ἐν Χανίοις καὶ Ἡρακλείῳ, χάριν ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, καὶ μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1831 ἡ φράσις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ διορισθέντος γενικοῦ διοικητοῦ, καθ' ἣν «μόνος σκοπὸς, εἰς ὃν ἀπέβλεπεν, ἦτο ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τῶν πιέσεων, εἰς ἃς ἦσαν πρότερον ἐκτεθειμένοι», ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ πράγματα. Ὁ νόμος ἐπεβάλλετο, καθ' ἃ οὐδέποτε πρότερον, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐτύγχανον ἐξαιρετικῆς εὐνοίας παρὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ σουλτάνου ἀποστατήσαντος ἀντιβασιλέως. Ἀλλ' εὐθὺς ὡς ἡ Κρήτη εἶχεν ἀρχίσει ἀνορθουμένη ἀπὸ τῶν δεινῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Μεχμὲτ ἐπεδίωξε νὰ εἰςαγάγῃ τὸ κεχαρισμένον αὐτῷ σύστημα μονοπωλίων, μεταχειριζόμενος τοὺς ἀγερώχους ἐκείνους καὶ μαχίμους ὀρεινοὺς ὡς εἰ ἦσαν Αἰγύπτιοι φελλάχοι. Εἶχεν ἀρχίσει εἰςπράττων παρὰ τῶν ἐπιχωρίων ἀγάδων τὴν δεκάτην, ἥτις εἶχεν ἐν πολλαῖς περιστάσεσιν ὑπάρξει κληρονομικὴ αὐτῶν ἰδιοκτησία, ἐξερεθίζων οὕτω τοὺς Τουρκοκρῆτας. Περαιτέρω δὲ προβαίνων, μετέβαλε τὰ συμβούλια εἰς ὑπηρετικὰ αὐτοῦ ὄργανα. Τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν παρεβιάζετο· νέοι δασμοὶ ἐπεβλήθησαν εἰς τὸν οἶνον καὶ ἄλλα προϊόντα, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐλαίου ηὐξήθη· εἰςήχθησαν διαπύλια τέλη, καὶ πάντα τὰ εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ εἰςφερόμενα χρήματα διετιμῶντο εἰς χαμηλὴν τιμήν. Διὰ τούτων δὲ τῶν

μέσων εἰςεπράττοντο ἐκ τῆς νήσου ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδες δραχμῶν ἐνιαυσίως πλειότεραι ἢ πρότερον. Ἀλλὰ τὸ δεινότατον πάντων ἐπῆλθεν, ὅτε τῷ 1833 ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου γενικοῦ προξένου συνταγματάρχου Κάμπελλ, καὶ ἐξέδωκε προκήρυξιν, καθ' ἣν ἐτιμωροῦντο πάντες οἱ ἀφίνοντες ἀκαλλιεργήτους τὰς γαίας αὐτῶν, δημευομένας μετὰ τοιαύτην τριετῆ παραμέλησιν. Οἱ κάτοικοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐλαττωθῆ εἰς 129.000, δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς πρὸς γεωργίαν τοῦ ἐδάφους, ὅπερ οὕτως ἔμελλε νὰ περιέλθῃ εἰς τὸν ἀντιβασιλέα, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως προερχομένη διάταξις περὶ ἱδρύσεως δύο σχολείων ὑπελήφθη ὡς παγὶς πρὸς ἀνδραποδισμὸν τῶν παίδων τῶν Κρητῶν καὶ ἀπαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Κρητικὴ συνέλευσις ἐκ τῶν πατροπαραδότων ἐν Κρήτῃ, συνισταμένη κυρίως ἐκ Τουρκοκρητῶν καὶ συγκροτουμένη ἐξ ἱκανῶν χιλιάδων, συνῆλθεν ἐν Μουρνιαῖς, τέσσαρα καὶ ἥμισυ περίπου χιλιόμετρα μακρὰν τῶν Χανίων, ὅπως ἀπαιτήσῃ ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶν, καὶ ἀναφοραὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ προξένους τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν ἐν Ναυπλίῳ, ὅπου ἦτο ἀκόμη ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ διωρισμένος Ἀλβανὸς διοικητὴς τῆς Κρήτης Μουσταφᾶς προέβη τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς παραχωρήσεις, ὧν τὴν ἀποδοχὴν ἐπιμόνως συνέστησεν εἰς τὴν συνέλευσιν ὁ κατὰ τύχην διαβὰς ἐκ Κρήτης Ἄγγλος ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ σὶρ Pulteney Malcolm. Ἀλλ' ὁ Μεχμὲτ ἐπέμεινεν εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν, καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Μουσταφᾶς ἀπηγχόνισε δέκα Κρῆτας τῶν μετασχόντων τῆς συνελεύσεως, ἡ δὲ ὠμὴ αὕτη πρᾶξις ἐφόβησε τοὺς λοιποὺς ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη. Ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ δὲν εἶχον τὴν διάθεσιν νὰ μεταλλάξωσι τὴν κυριαρχίαν Τούρκου ἀντιβασιλέως διὰ τῆς τοῦ σουλτάνου, καὶ ὁ κατέχων αὐτοὺς πόθος τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ηὐξήθη ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ λόγων τοῦ Παλμερστῶνος. «Κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τῶν Κρητῶν» συνεκροτήθη ἐν Ἑλλάδι, καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν σπευσάντων νὰ βοηθήσωσι τοὺς Κρῆτας ἐπαναστάτας ὑπῆρξεν ὁ μέλλων πρωθυπουργὸς Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος. Τῷ 1841 οἱ φιλοπόλεμοι Σφακιανοὶ κατήρξαντο τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ κατεστάθη προσωρινὴ κυβέρνησις. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι κατέστειλαν ταχέως τὴν ἐξέγερσιν, ἧς ἡ ἀποτυχία συμπεριελήφθη εἰς τὰς ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ὄθωνος ἐπιρ-

Ἄποψις μέρους τοῦ Ναυπλίου ἐπὶ τουρκοκρατίας (Ἴδε σελ. 218).

ριπτομένας εὐθύνας. Ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὅστις ἦτο τότε πρωθυπουργός, ἔκρινεν ἀδύνατον τὴν παραμονὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ ἕνεκα τῆς διαρκοῦς ἀναμίξεως τοῦ στέμματος καὶ τῆς ἔτι ὑπὸ ἄλλο ὄνομα ὑφισταμένης λειτουργίας ἰδιωτικοῦ συμβουλίου Βαυαρῶν, ἱσταμένων μεταξὺ τοῦ Ὄθωνος καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ σύστημα νὰ προεδρεύῃ αὐτὸς τῶν συνεδριῶν τοῦ ὑπουργείου. Μάτην ὁ Πάλμερστων καὶ ὁ Πὴλ συνίστων εἰς αὐτὸν θερμῶς νὰ παραχωρήσῃ σύνταγμα· ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐμήνυεν εἰς αὐτόν, ὅτι τοιαύτη παραχώρησις θὰ συνεπέφερε τὴν καθαίρεσιν τοῦ θρόνου αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀντιδημοτικότης τοῦ τοιούτου συστήματος αὐτοπροσώπου κυβερνήσεως ηὐξήθη ἕνεκα τῆς ἀπαιτήσεως τῆς Ῥωσίας, ἥτις ἠξίωσε τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων τοῦ δανείου, ἕνεκα τῆς ἐλαττώσεως δημοσίων μισθῶν ἐκ λόγων οἰκονομίας καὶ ἕνεκα τῶν ἀπογοητεύσεων τῆς φιλοδοξίας ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ὑπάρξει πολιτικοὶ ἡγέται. Ὁ συνδυασμὸς δὲ πάντων τούτων τῶν αἰτίων ἤγαγεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843.

Γαλλικὴ ὑπογραφὴ τοῦ Κωλέττη.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη παρεσκευάσθη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν δύο τῶν τριῶν φατριῶν, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἡγεσίαν τῆς ῥωσικῆς φατρίας μετὰ τὸν κατὰ τὴν 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1843 συμβάντα θάνατον τοῦ γηραιοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ τοῦ Ἀνδρέου Λόντου, ὅστις εἶχε τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἀγγλικῆς φατρίας ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἄλλος δὲ πρῴην ὑπουργός, ὁ Ζωγράφος, συνέπραττεν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ὅπερ ἐφαίνετο οἱονεὶ συντελοῦν εἰς τὴν παλινόρθωσιν τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ φατρία, ἧς ὁ ἀρχηγὸς Κωλέττης εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Παρισίοις, ἀφίστατο ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν παρασκευαζομένην στάσιν. Ὡς δὲ συνήθως συμβαίνει εἰς φατριαστικὰς πολιτικὰς ἐνεργείας, ἑκατέρα τῶν δύο συμπραττουσῶν φατριῶν εἶχε διάφορον σκοπόν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἀμφότεραι ἐπεθύμουν τὴν ἔξωσιν τῶν Βαυαρῶν καὶ ἄλλων ξένων μὴ μετασχόντων τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ ἀγγλικὴ φατρία ἐπεθύμει συνταγματικὸν μονάρχην, ἡ ῥωσικὴ ἀπέβλεπεν ἀπὸ μακροῦ εἰς μονάρχην ὀρθόδοξον. Καὶ οἱ μὲν ἡγέται ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν προῃσθάνοντο, ὅτι ὁ Ὄθων ἤθελε προτιμήσει πολὺ μᾶλλον νὰ παραιτηθῇ ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὁ δὲ λαός, ἰδίως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, μικρὸν ἐνδιαφέρον ἐδεί-

χνυεν ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν στρατόν. Διὸ οἱ πολιτικοὶ ἡγέται, ἐκλέξαντες ὡς ὄργανον αὐτῶν τὸν Δημήτριον Καλέργην, ὄντα τότε συνταγματάρχην τοῦ ἱππικοῦ ἐν Ἄργει, ἐνήργησαν τὴν μετάθεσιν αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας. Ὁ δὲ Καλέργης, εὑρισκόμενος ἀκόμη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον κρητικὸν οἶκον, ὅστις εἶχεν ἐξαιρέτως διακριθῆ κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Πρὸ δεκαὲξ ἐτῶν εἶχε ζωγρηθῆ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Φαλήρου, μόνον δ' ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας τοῦ συλλαβόντος αὐτὸν Ἀλβανοῦ ἐσώθη ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἐπεφυλάχθη εἰς αὐτὸν νὰ καταλύσῃ τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν τοῦ Ὄθωνος. Μετὰ δὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρίου εἶχεν ὑποστηρίξει τὴν καποδιστριακὴν φατρίαν, καὶ τὸ θάρρος αὐτοῦ, ἡ ψυχραιμία καὶ ὁ πόθος νὰ διακριθῇ συνέστησαν αὐτὸν εἰς τοὺς συνωμότας τοῦ 1843. Ἄλλος δ' ἀξιωματικός, ὁ συνταγματάρχης Ἰωάννης Μακρυγιάννης, ὅστις εἶχε φημισθῆ ἐν Μύλοις καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχεν ἐκλεχθῆ ὡς συνεργάτης αὐτοῦ. Καὶ ἔμαθε μὲν ὁ βασιλεὺς εἰκοσιτέσσαρας ὥρας πρὸ τοῦ πραξικοπήματος τὰ τῆς μελλούσης νὰ ἐκραγῇ ἐπαναστάσεως· ἀλλ' ἡ δοθεῖσα διαταγὴ περὶ φυλακίσεως τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῆς εἰς τὸ στρατοδικεῖον παραπομπῆς αὐτῶν ἐξεδόθη ἀργότερον τοῦ δέοντος.

Δημήτριος Καλέργης.

Τὴν νύκτα τῆς 2 Σεπτεμβρίου ὁ Καλέργης, ὅστις εἶχε παραστῆ ἐν τῷ θεάτρῳ, ὅπως ἀπομακρύνῃ τὰς ὑπονοίας τῆς αὐλῆς, μετέβη μετὰ τὸ τέλος τῆς παραστάσεως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μακρυγιάννη. Ἰδὼν δέ, πρὸς ἔκπληξιν αὐτοῦ, ὅτι ὁ συνάδελφος ἐκάθητο ἡσύχως ἐν τῷ μέσῳ ὀλίγων ἀστῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτὸς καὶ μόνος. Διελθὼν τὰς ἐρήμους ὁδούς, διηύθυνε τὰ βήματα πρὸς τὰ παραπήγματα τοῦ πεζικοῦ, ὅπου, ψελλίσας ὀλίγας ἀσυναρτήτους λέξεις, ἔσυρε τὸ ξίφος, ἀνακραύγασας «Ζήτω τὸ σύνταγμα». Οἱ στρατιῶται ἐπανέλαβον τὴν κραυγήν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν διὰ

τῆς ἐρήμου πόλεως εἰς τὴν μεγάλην πρὸ τῶν ἀνακτόρων πλατεῖαν τὴν φέρουσαν σήμερον τὸ ὄνομα τοῦ Συντάγματος. Συγχρόνως δέ, μαθών, ὅτι ἡ οἰκία τοῦ Μακρυγιάννη εἶχε περικυκλωθῆ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας, ἔστειλεν, ὅπως κρατηθῆ ὁ προϊστάμενος τῶν ἀστυνομικῶν ἀξιωματικός, ἀπέσπασε σῶμα στρατιωτῶν, ὅπως λύση τὴν πολιορκίαν, καὶ διέταξεν ἄλλους νἀνοίξωσι τὴν φυλακὴν καὶ ἐξαγάγωσιν ἐξ αὐτῆς πολίτας τινάς, οὓς συμπαρέλαβεν, ὅπως συμπράξωσιν ἐν τῇ πρὸ τῶν ἀνακτόρων πλατείᾳ. Εἶχεν ἤδη ἐπιστῆ ἡ πρώτη πρωινὴ ὥρα τῆς 3 Σεπτεμβρίου, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξηκολούθει ἀκόμη κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ ἐργαζόμενος ἐν τῷ ἰδίῳ γραφείῳ, ὅτ' ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς καὶ τῶν κραυγῶν «Ζήτω τὸ σύνταγμα» ἀνεσήκωσαν αὐτὸν ἔκπληκτον ἐκ τῆς τραπέζης. Εἷς ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, οἵτινες ἐξῆλθον, ὅπως παρακαλέσωσι τοὺς στρατιώτας νὰ διαλυθῶσιν, ἐκρατήθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Καλέργη, ἐν ᾧ συγχρόνως διὰ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἀποκρούσαντος τὴν ἀστυνομίαν ηὐξήθη τὸ πλῆθος τῶν ἐπαναστατῶν. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς παρὰ τὰς παρακλήσεις τῆς δακρυρροούσης βασιλίσσης ἐπεφάνη τότε ἀπό τινος παραθύρου καὶ ἠρώτησε τὸν Καλέργην τί ἐζήτει, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἀπεκρίθη, ὅτι ὅ τε στρατὸς καὶ ὁ λαὸς ἐπεθύμουν σύνταγμα. Εἰς ταῦτα δ' ἀπήντησεν ὁ βασιλεὺς ὀργίλος, διατάξας τοὺς στρατιώτας νὰ διαλυθῶσιν, ὅτε καὶ μόνον θὰ ἐσκέπτετο περὶ τῆς ἀπαιτήσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἀντὶ νὰ διαλυθῆ ἀνέμενε τὰς διαταγὰς τοῦ Καλέργη, καὶ τὸ πυροβολικόν, ὅπερ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε καλέσει ὁ βασιλεὺς πρὸς βοήθειαν, συνηδελφώθη μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ. Τότ' ἐνεφανίσθησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς οἱ πολι-

Μακρυγιάννης.

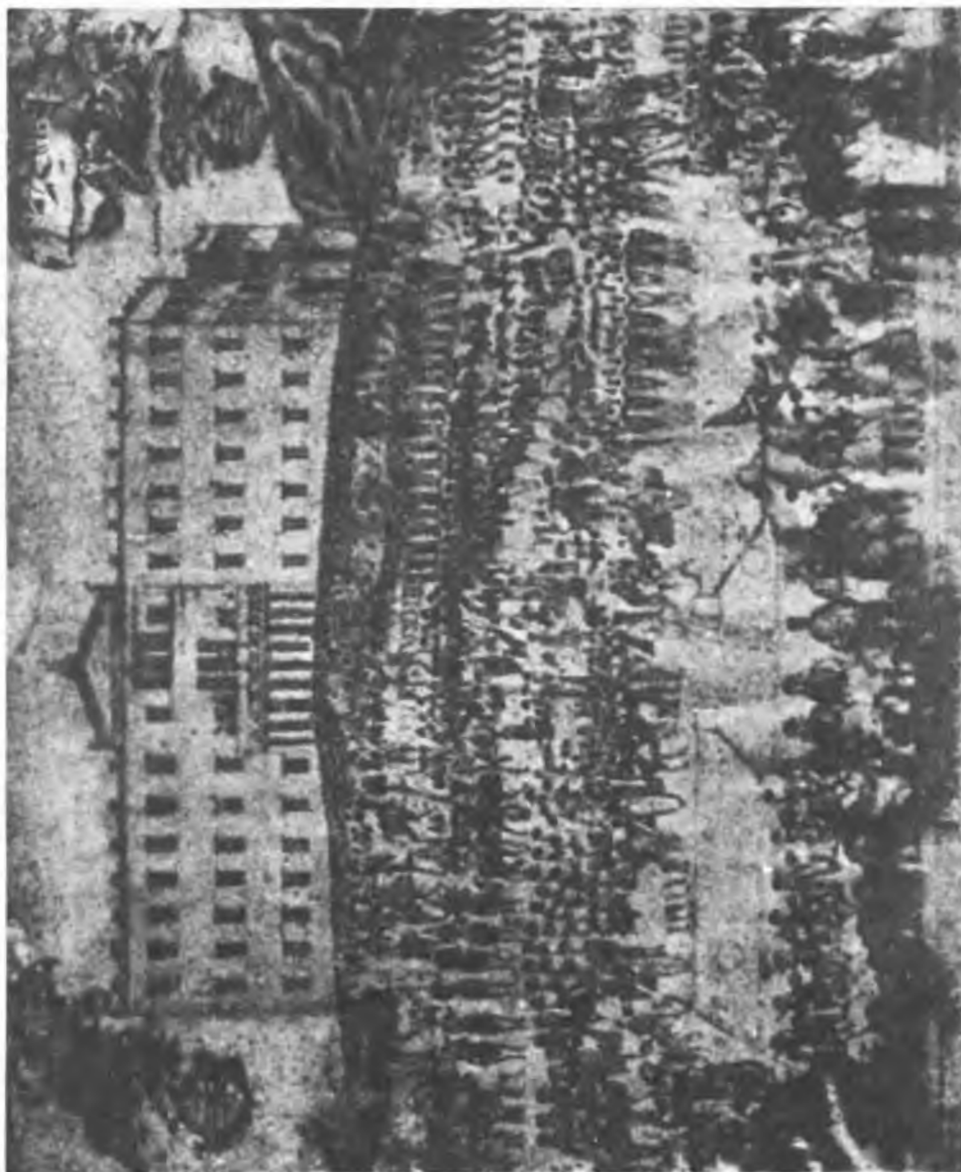
Ὁ Ὄθων προκύπτων ἐκ τοῦ παραθύρου τὴν νύκτα τῆς 2 Σεπτεμβρίου κατὰ σύγχρονον εἰκόνα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας.

τικοὶ ἀρχηγοί, συνεκάλεσαν ἐσπευσμένως συνεδρίαν τοῦ Συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας καὶ ἔπεισαν αὐτὸ νὰ στείλῃ πρεσβείαν εἰς τὸν βασιλέα, παρακαλοῦσαν αὐτὸν νὰ παραχωρήσῃ σύνταγμα. Ἐν ᾧ δ' ἡ πρεσβεία εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἔσπευσαν οἱ πρέσβεις τῶν πέντε δυνάμεων καὶ ἐζήτησαν νὰ ἴδωσι τὸν βασιλέα. Ἀλλ' ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Λάϋονς εἶχεν ἤδη διαβιβάσει εἰς τὸν Καλέργην σημαντικὸν μήνυμα νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς διπλωμάτας τὴν πρὸς τὸν βασιλέα πρόσοδον πρὶν ἢ ὁ Ὄθων ὑποσχεθῇ τὴν παραχώρησιν συντάγματος, ἐπειδὴ ἡ Ἀγγλία ἐφοβεῖτο μὴ ἡ παρουσία αὐτῶν καταστήσῃ τὸν βασιλέα ἰσχυρογνώμονα καὶ οὕτως εὐνοηθῶσι τὰ σχέδια τῆς ῥωσικῆς φατρίας. Ὁ δὲ Καλέργης ἐξεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτοῦ μετὰ πολλῆς ἀταραξίας καὶ εὐστοχίας. Καὶ δὴ εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὶν ἢ περατωθῇ ἡ ἀκρόασις τῆς ἐπιτροπείας. Ὅτε δὲ οἱ πρέσβεις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσσίας ἐπειράθησαν νὰ ἐπιμείνωσιν, ὑπέμνησεν, ὅτι «ἡ διπλωματικὴ ἐθιμοταξία ἀπῄτει ὅπως ἀκολουθήσωσι τὸ παράδειγμα τοῦ πρυτάνεως αὐτῶν, τοῦ Ῥώσου πρέσβεως.» Ἐπὶ τούτοις δ' ὑπεχώρησεν ὁ βασιλεύς, καὶ ὑπέγραψε διατάγματα, δι' ὧν συνεκαλεῖτο μὲν ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν ἐθνικὴ συνέλευσις, συγκειμένη ἐκ διακοσίων εἰκοσιπέντε μελῶν, χάριν ψηφίσεως συντάγματος, ἀπεβάλλοντο δὲ τῆς βασιλικῆς ὑπηρεσίας ἅπαντες οἱ ξένοι, ἐξαιρουμένων τῶν ἀρχαίων φιλελλήνων, καὶ διωρίζετο νέον ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται δὲν ηὐχαριστήθησαν τελείως πρὶν ἢ ὁ βασιλεὺς ὑποσχεθῇ νὰ παρασημοφορήσῃ τοὺς μετασχόντας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀπονείμῃ τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ εἰς τὸν Καλέργην καὶ τὸν Μακρυγιάννην. Τότε τέλος τὴν 3 μ. μ. τὸ στράτευμα διέβη πρὸ τῶν ἀνακτόρων, ἀνακραυγάζον «Ζήτω ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς Ὄθων Α΄».

Οὕτω δι' ἐπαναστάσεως σχεδὸν ὅλως ἀναιμάκτου, ἐπειδὴ μόνος εἷς ἐφονεύθη κατὰ τὴν πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ Μακρυγιάννη συμπλοκήν, ἡ Ἑλλὰς μετὰ δεκαετῆ βαυαρικὴν αὐταρχίαν ἀπέβη κράτος συνταγματικόν. «Μεγάλη τιμὴ ὀφείλεται εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἔγραφεν ὁ λόρδος Aberdeen, ἐπὶ τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν φαίνεται καθολικῶς διεξαγαγὸν τὴν σπουδαίαν ταύτην περίστασιν, ἐπιδεῖξαν διαγωγὴν ὅλως διάφορον τοῦ παραδείγματος ἄλλων χωρῶν μᾶλλον προηγμένων ἐν τῷ πολιτισμῷ.» Οἱ δ' Ἕλληνες δικαίως θεωροῦσι τὴν τρίτην Σεπτεμβρίου ὡς γενέθλιον ἡμέραν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ αὐτῶν

συστήματος, ὅπερ παρὰ πάντα αὐτοῦ τὰ σφάλματα, σφάλματα ἄλλως οὐδαμῶς ἰδιάζοντα εἰς μόνην τὴν Ἑλλάδα, εἶνε ὁ μόνος δυνατὸς τύπος πολιτεύματος διὰ λαὸν οὕτω συντόνως ἐχόμενον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ μὲν κυριωτάτη πλατεῖα τῶν Ἀθηνῶν φέρει

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Γ' Σεπτεμβρίου κατὰ σύγχρονον λαϊκὴν λιθογραφίαν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας.

τὸ ὄνομα Πλατείας τοῦ Συντάγματος, μία δὲ τῶν κεντρικῶν ὁδῶν ὀνομάζεται τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου· φυλάσσεται δ' ἀκόμη τὸ ξίφος τὸ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν δωρηθὲν εἰς τὸν Καλέργην, καὶ ἡ πρὸ τῶν ἀνακτόρων σκηνὴ κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκεί-

νην πρωίαν εἰκονίζεται ἐν μιᾷ τῶν εὐρύτατα διαδεδομένων λαϊκῶν λιθογραφιῶν.

Καὶ ἀπέτυχε μὲν ἡ βαυαρικὴ αὐτοκρατία· ἀλλ' ἡ ἀποτυχία αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς τυφλοὺς πρὸς τὰς πραγματικὰς προόδους τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ χρονικῷ διαστήματι τῶν δέκα ἐκείνων ἐτῶν. Ἐν πολλαῖς χώραις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νοτίῳ καὶ ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ ὁ λαὸς εὐημερεῖ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ μᾶλλον ἢ δι' αὐτῆς. Καὶ ἐν μὲν τῷ πνευματικῷ βίῳ ἡ πρόοδος τῶν Ἑλλήνων ἐδηλώθη διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας καὶ ἄλλων ἑταιρειῶν καὶ διὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ δὲ Γάλλος λόγιος Buchon, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1841, ἐθεώρησεν ἀξίαν μνείας τὴν ἀπὸ ξένων λέξεων ἐκκαθάρισιν τῆς γλώσσης καὶ παρετήρησεν, ὅτι ἡ χώρα εἶχεν ἤδη δύο δημοσίας βιβλιοθήκας. Ὑλικῶς δὲ ἡ ἐπίδοσις τοῦ νεαροῦ κράτους ἐπεδείχθη διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν, τῆς διηνεκοῦς ἐπεκτάσεως τῶν σταφιδοφυτειῶν, τῆς ἀξίας λόγου ἐξαγωγῆς μετάξης, τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τῶν ζημιῶν, ἃς εἶχεν ὑποστῆ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ τῆς ἱδρύσεως Ἐθνικῆς Τραπέζης, ὀφειλομένης εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Ἠπειρώτου Γεωργίου Σταύρου. Τὰ λατομεῖα τοῦ Πεντελικοῦ ἤρχισαν ἐξορυττόμενα ἐκ νέου χάριν προμηθείας μαρμάρων ἀναγκαιούντων εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν ἀνακτόρων. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἤδη ἀνέλθει εἰς 35.000 ψυχῶν, ὁ δὲ Πειραιεύς, αἱ Πάτραι καὶ ἡ Σῦρος εἶχον ἤδη ἀποβῆ ἄξιαι λόγου ἐμπορικαὶ πόλεις. Ἐκτὸς δὲ τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ βασιλείου φιλοπάτριδες καὶ δραστήριοι Ἕλληνες συνεπεκούρουν εἰς τὴν ἐμπορικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἀπετέλεσαν ἓν τῶν κυρίων προβλημάτων τῶν συζητηθέντων ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἥτις συνῆλθε μὲν ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Νοεμβρίου 1843, ἀλλ' ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἀπὸ τῆς 3 Σεπτεμβρίου, ἥτις ἔθηκε πέρας εἰς τὴν ὑπὸ ἀπολύτου μονάρχου καὶ τῶν ἀλλογενῶν αὐτοῦ συμβούλων διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἔκτοτε τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος διεχειρίζοντο αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, καὶ παρῆλθεν ἡ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους διαρκέσασα ξένη κυριαρχία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΙΟΝΙΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (1843-53)

Ἡ πρώτη δυσκολία τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως τῆς 3 Σεπτεμβρίου, τῆς συνελθούσης τὸ πρῶτον τῇ 8 Νοεμβρίου, ὑπῆρξε τὸ ζήτημα τίνας ἔμελλεν αὕτη νὰ συμπεριλάβῃ. Καὶ ὁμοίων μὲν συνελεύσεων, συγκροτηθεισῶν διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχον συμμετάσχει ἀντιπρόσωποι ἑλληνικῶν κοινοτήτων διατελουσῶν ἔτι ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν· ἀλλ᾽ εἰς τὴν συντακτικὴν ταύτην συνέλευσιν μόνοι πληρεξούσιοι τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ γενόμενοι δεκτοὶ ὑπῆρξαν οἱ τῆς Κρήτης, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου· ἐψηφίσθη δὲ ἀπόφασις, δι᾽ ἧς ἀπεκλείοντο πάσης δημοσίας θέσεως Ἕλληνες τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας μὴ μετασχόντες ἐνεργῶς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου. Οὕτως ἡ συνέλευσις ὑπετύπωσε διάκρισιν μεταξὺ τῶν *αὐτοχθόνων* Ἑλλήνων καὶ τῶν *ἑτεροχθόνων*. Ὁμοίως δὲ τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, καίπερ ἀναγνωρίζον, ὅτι «ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος... ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας», ἐκήρυττε τὴν τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου αὐτοκέφαλον καὶ διοικουμένην ὑπὸ Ἱερᾶς συνόδου ἀρχιερέων. Δύο δὲ ἄλλα ζητήματα ἐξήγειραν μεγάλας συζητήσεις, τὸ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου καὶ τὸ τῆς γερουσίας. Καὶ διὰ μὲν τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἄρθρου τοῦ συντάγματος ὡρίσθη, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου ὤφειλε νἀνήκῃ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, διὰ δὲ διαφόρων ἄλλων ἄρθρων κατεστάθη δεύτερον κοινοβουλευτικὸν σῶμα. Καὶ ὑπῆρχον μὲν οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι γερουσίαν καθ᾽ ὅλου, ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλοι, κυρίως οἱ ὀπαδοὶ τῆς ῥωσικῆς λεγομένης φατρίας, οἵτινες ὑπερεμάχησαν τοῦ ἐπὶ δεκαετίαν διορισμοῦ τῶν γερουσιαστῶν ἀντὶ τῆς ἰσοβιότητος αὐτῶν. Οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἔτυχε πολιτεύματος στηριζομένου ἐπὶ δύο κοινοβουλευτικῶν σωμάτων καὶ διαρκέσαντος μέχρι τοῦ 1864. Καὶ ἡ μὲν βουλὴ συνίστατο ἐξ ὀγδοήκοντα τοὐλάχιστον μελῶν, ἁπάντων ἐχόντων ἡλικίαν τοὐλάχιστον

τριάκοντα ἐτῶν καὶ ἐκλεγομένων ἐπὶ τριετίαν κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ διὰ ψηφοφορίας τῶν ἐνηλίκων· ἡ δὲ γερουσία ἐκ τοὐλάχιστον εἰκοσιεπτὰ μελῶν, ἐχόντων ἡλικίαν τοὐλάχιστον τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἠδύνατο δὲ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν νὰ συμπληρωθῇ μέχρι τοῦ ἡμίσεος τῶν βουλευτῶν. Διωρίζοντο δὲ οἱ γερουσιασταὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ βίου ἐκ δεκατεσσάρων κατηγοριῶν κατὰ τὸ νῦν ἰσχῦον ἐν Ἰταλίᾳ σύστημα. Οἵ τε βουλευταὶ καὶ οἱ γερουσιασταὶ ἐλάμβανον ἀντιμισθίαν. Ὑπετίθετο δὲ, ὅτι ἡ γερουσία ἔμελλε νὰ ἐπιδρᾷ ἀντιρρόπως ἐπὶ τὴν βουλὴν καὶ ἀποβῇ συντηρητικὴ δύναμις ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλὰ πράγματι ὑπῆρξε τὸ μέσον τῶν πρώτων ἐναντίον τοῦ Ὄθωνος ἐπιθέσεων καὶ παρέσχεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν διαρκῆ βάσιν πρὸς ἔκθεσιν τῶν βλέψεων αὐτῆς.

Ἐδμόνδος Λάϋονς.

Τῇ 18 Μαρτίου 1844 ὁ Ὄθων ὤμοσε πίστιν εἰς τὸ σύνταγμα, καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Ἐδμόνδος Λάϋονς ἔγραφε μετ' ἐνθουσιασμοῦ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶχεν ἐπιτελεσθῇ ἡ μενάλη ἐκείνη πολιτικὴ μεταβολή. Ὁ δὲ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Aberdeen ἀπήντησε· «τοιαύτη αὐτοσυγκράτησις ἐν λαϊκῇ συνελεύσει, συγκληθείσῃ ὑπὸ περιστάσεις μεγάλου ἐρεθισμοῦ καὶ κρισίμους, τιμᾷ μεγάλως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.»

Μετὰ δὲ τὴν ψήφισιν τοῦ συντάγματος παρέστη ἡ ἀνάγκη τῆς συγκροτήσεως τοῦ πρώτου ὑπουργείου τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας. Δύο δὲ πολιτευόμενοι ὑπερεῖχον ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς φατρίας, καὶ ὁ Κωλέττης, ὁ ἡγέτης τῆς γαλλικῆς. Καὶ ἀμφότεροι μὲν ἐπεζήτουν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπίστευον, ὅτι ἦγεν εἰς εὐπραγίαν τῆς χώρας, ἣν εἶχον ὑπηρετήσει ἐπὶ μακρὸν, ἀλλὰ τὰ πολιτικὰ προγράμματα, δι' ὧν ἐπεδίωκον τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἦσαν πολὺ διάφορα ἀλλήλων. Ὁ μὲν Μαυροκορδᾶτος ἐφρόνει, ὅτι

εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἦτο ἀναγκαῖον, ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀναδείξωσι τὸ βασίλειον αὐτῶν πρότυπον ἀγαθῆς διοικήσεως ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ καὶ ὅτι τότε, καὶ τότε μόνον, ὅτε ἤθελον στερεωθῆ ἐν τοῖς μικροῖς, ἡ Κρήτη, ἡ Ἤπειρος καὶ ἡ Μακεδονία ἤθελον προςαρτηθῆ εἰς αὐτούς. Ὁ δὲ Κωλέττης ὑπερεμάχει τῆς ἐναντίας γνώμης, καθ' ἣν πρῶτος στοχασμὸς Ἕλληνος πολιτευτοῦ ὤφειλε νὰ εἶνε ἡ ἐπέκτασις τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ἀναλογιζόμενος, ὅτι αἱ πρόςθετοι δυνάμεις, ἃς ἔμελλε διὰ τοιαύτης αὐξήσεως νὰ προςαποκτήσῃ τὸ συνεσταλμένον βασίλειον, ἔμελλον νὰ παράσχωσι τἄριστα μέσα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ Ἠπειρώτης ἠρνήθη νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον κοινὸν ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ Φαναριώτου, καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἔγεινε πρωθυπουργὸς ἄνευ τῆς συνεργασίας τοῦ Κωλέττη καὶ εὑρέθη ἐπὶ μακρὸν ἀντιμέτωπος τῆς ἀντιπολιτεύσεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι δ' οἱ πολιτευταὶ ἐκεῖνοι, ἐντεθραμμένοι ὑπὸ πολίτευμα ὅλως διάφορον τοῦ πρὸ μικροῦ κατασταθέντος ἐν Ἀθήναις, ἐθεώρουν τὴν συγκέντρωσιν πάσης δυνάμεως ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ ὡς τὸ ἄριστον σύστημα διοικήσεως. Εἶνε περιττὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν μομφῶν τῶν ἐπιρριφθεισῶν μὲν κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπὸ ἐνίων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀντικρουομένων δὲ ὑπ' ἄλλων, καθ' ἃς ὁ πολιτευτὴς ἐκεῖνος μετεχειρίσθη μέσα ἀπρεπῆ, ὅπως ἐπιτύχῃ πλειονοψηφίαν κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1844. Μὴ ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ἐν πολλαῖς χώραις, ἴσως ἐν ταῖς πλείσταις, ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκλογικῆς ἐλευθερίας δὲν γεραίρεται ἐν τοῖς πολιτικοῖς προγράμμασι μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας; Ἀλλ' ὁπωςδήποτε οἱ ὑπουργικοὶ οὐδαμῶς ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ἐκείνης πιέσεως, καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπέτυχε κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐν Μεσολογγίῳ, καθ' ἃ μετὰ μίαν γενεὰν ὁ πολὺ ἀνώτερος αὐτοῦ ὡς πολιτικός, ὁ Τρικούπης· ἡ δὲ ὁμοία ἀποτυχία τοῦ Καλέργη ἐν Ἀθήναις, ὅπου ὁ ἥρως τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποβάλει τὴν δημοτικότητα αὐτοῦ καὶ ὅπου ἡ ὑποψηφιότης αὐτοῦ δὲν ἐθεωρεῖτο ἀπηλλαγμένη παρανομίας, ἤγαγεν εἰς ἀνωμαλίαν, προκαλέσασαν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργείου. Ἀνῆλθε δ' εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Κωλέττης, ὅςτις καὶ διετηρήθη ἐν τῇ πρωθυπουργίᾳ μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1847 θανάτου ἕνεκα τῆς δεξιότητος καὶ τῆς εὐστοχίας, μεθ' ἧς μετεχειρίζετο τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ὁ μὲν διοπτροφόρος αὐτοῦ ἀντίπαλος ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν μᾶλλον ἐξευρωπαϊσμένων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐφόρουν μελανὰ ἱμάτια καὶ συνεζή-

του εὐρωπαϊκὰς κυβερνητικὰς θεωρίας, ὁ δὲ πρώην ἰατρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, περιβεβλημένος τὴν ἐθνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ καπνίζων τὸ μακρὸν *τσιμπούκι*, περιεστοιχίζετο ὑπὸ τοῦ πολλῷ μεγαλειτέρου πλήθους φουστανελλοφόρων Ἑλλήνων, ὑπὸ παλαιμάχων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ὧν εἶχεν ἡγηθῆ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ, ὑπὸ πάντων τῶν γραφικῶν στοιχείων τοῦ καλουμένου ἐθνικοῦ κόμματος. Ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας ἡ οἰκία αὐτοῦ ἐπληροῦτο ἀνθρώπων ἐπιζητούντων θέσιν ἢ σύνταξιν ἢ δεῖγμά τι τιμῆς· τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ὑπέροχος δεξιότης τοῦ Κωλέττη, ὥςτε οὐδεὶς ἀπεχώρει ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἄνευ τῆς βεβαιώσεως, ὅτι ὁ ὑπουργὸς ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ. Ἀπολαύων ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ βασιλέως καὶ ὑποστηριζόμενος ἰσχυρότατα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Κωλέττης ἥκιστα ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἐπίδειξιν ῥητορείας ἐν τῇ βουλῇ, ἐξ ἧς κατὰ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν ἀπεκλείσθησαν πάντες οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀγγλικῆς φατρίας πλὴν δώδεκα. Ἀλλὰ τὸ γνωστὸν αὐτοῦ πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως ἔσχεν, ὡς εἰκός, τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξεγείρῃ τὰς ὑπονοίας τῶν Τούρκων, καὶ κατὰ τὴν τριετῆ αὐτοῦ πρωθυπουργίαν συνέβησαν διάφορα σοβαρὰ ἐπεισόδια, διαταράξαντα τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ γειτονικοῦ κράτους. Καὶ δὴ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀπηγόρευσε πρῶτον τὴν ἐλευθέραν κυκλοφορίαν τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἐν Τουρκίᾳ, ἐπειδὴ ὁ τύπος ἐκήρυττε τὴν «Μεγάλην Ἰδέαν». Ἐπηύξησε δὲ τὸν ἐρεθισμὸν ἡ ἀπόπειρα Ἕλληνός τινος νὰ φονεύσῃ τὸν ἡγεμόνα τῆς Σάμου, καὶ τῷ

Ἰωάννης Κωλέττης.

1847 διπλωματικὸν ζήτημα ἐν Ἀθήναις προεκάλεσεν ὑπουργικὴν κρίσιν. Καὶ δὴ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὄθωνος Καρατάσος ἐζήτησε τουρκικὴν θεώρησιν τοῦ διαβατηρίου αὐτοῦ χάριν μεταβάσεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἦτο δὲ ὁ Καρατάσος ἀπὸ μακροῦ ὕποπτος εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν, ἐπειδὴ εἶχεν ἐπιδράμει τὴν Θεσσαλίαν πρὸ ἓξ μηνῶν, καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Τουρκίας Μουσοῦρος, ὅστις, καίπερ καταγόμενος ἐκ Κρήτης, ἦτο ἐνθερμότατος θεράπων τῆς Πύλης, ἠρνήθη τὴν θεώρησιν τοῦ διαβατηρίου. Ἡ δὲ ἄρνησις αὕτη ἀνεφέρθη εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἐν τῷ ἐπακολουθήσαντι ἀνακτορικῷ χορῷ εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ εἰς τὸν πρέσβυν, ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ ἐλπίζῃ, ὅτι ὡς ἡγεμὼν ἦτο ἄξιος πλείονος εὐλαβείας καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τύχῃ τοιαύτης μεταχειρίσεως. Ἡ δὲ τουρκικὴ κυβέρνησις ἠξίωσε παρὰ τοῦ Κωλέττη προσωπικὴν ἀπολογίαν περὶ τῶν λόγων ἐκείνων, τούτου δὲ ἀρνηθέντος, ὁ Μουσοῦρος ἐγκατέλιπε τὰς Ἀθήνας. Ἐπηκολούθησε τότε μακρὰ διπλωματικὴ ἀλληλογραφία· οἱ Ἕλληνες πρόξενοι ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Τουρκίας, καὶ ἀπηγορεύθη ὁ ἀνὰ τὰ τουρκικὰ παράλια πλοῦς ἑλληνικῶν σκαφῶν. Ἦσαν δ' ἔτι διακεκομμέναι αἱ σχέσεις, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Κωλέττης, καὶ παρέστη ἀνάγκη τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ῥωσίας χάριν ἱκανοποιήσεως τῆς τιμῆς τῶν Τούρκων. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν ὁ Μουσοῦρος ὡς πρέσβυς εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἀπόπειρα φόνου αὐτοῦ ἔπεισε τὴν Πύλην, ὅτι ἡ περαιτέρα ἐν τῇ πόλει διαμονὴ αὐτοῦ ἠδύνατο νἀγάγῃ εἰς νέας δυσκολίας. Διὸ μετετέθη εἰς Λονδῖνον, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ τριακονταετίαν καὶ πλέον, ἀποβὰς ὁ γνωστότατος καὶ ὁ εὐπαιδευτότατος ἁπάντων τῶν ἐν τῇ ἀγγλικῇ αὐλῇ Ὀθωμανῶν πρεσβευτῶν καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἡ ἑλληνικὴ ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασις τοῦ Δάντη.

Ἡ ἔντασις τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη δυσκολία ἡ ταράξασα τὴν μακρὰν διοίκησιν τοῦ Κωλέττη. Καθ' ὃν χρόνον ἡ κοινωνία τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης διεσπᾶτο ὑπὸ τοῦ ὑπὲρ διπλωματικῆς ἐπικρατήσεως ἀγῶνος μεταξὺ τῶν πρέσβεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἡ βρεττανικὴ κυβέρνησις ἠνώχλει τὸν φιλόγαλλον πρωθυπουργὸν διὰ παραπόνων περὶ λῃστείας καὶ δι' ἀξιώσεων περὶ πληρωμῆς τῶν τόκων τοῦ δανείου. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ἀνταπεκρίθη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ ἐν Γενεύῃ φιλέλληνος Εὐνάρδου, προκαταβαλόντος τὸ χάριν ἐκπληρώσεως τῆς ἀγγλικῆς ἀξιώσεως ἀπαιτούμενον ποσὸν εἰκοσακισχιλίων λιρῶν. Ἀλλὰ πολὺ μεγαλειτέραν ἀνησυχίαν παρεῖχεν

ἡ ἔλλειψις ἡσυχίας ἐν τῇ χώρᾳ. Ὁ Κωλέττης, πιστὸς εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ πρόγραμμα τοῦ μεταβάλλειν τοὺς παραβάτας τοῦ νόμου εἰς ἰδίους ἑαυτοῦ φύλακας, εἰρήνευσε τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, ὅςτις εἶχεν ὑψώσει σημαίαν ἀποστασίας ἐν Ἀκαρνανίᾳ, δοὺς εἰς αὐτὸν στρατιωτικὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ἡ θεραπεία αὕτη ὑπῆρξε παροδικὴ μόνον, καθ' ἃ ἄλλως προσεδοκᾶτο, καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ὁ παλαιμάχος ὁπλαρχηγὸς ἡγεῖτο πάλιν στίφους ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Κριεζώτης, ἄλλο λείψανον τοῦ ἀγῶνος, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν δυςηρεστημένων ἐν Εὐβοίᾳ. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κωλέττη ὁ ἄμεσος αὐτοῦ διάδοχος Κῖτσος Τζαβέλλας, Σουλιώτης ὁπλαρχηγὸς. στερούμενος πολιτικῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὢν διακεκριμένος στρατιώτης, καὶ ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νἀντεπεξέλθωσι πρός τινας τῶν τοιούτων στάσεων, ὧν αἵ τὴν μεγίστην ἐφελκύσασαι προσοχὴν ὑπῆρξαν ἡ τοῦ Φαρμάκη ἐν Ναυπάκτῳ, ἡ τοῦ Τζαμάλα καὶ Βελέντζα, ὅςτις ἐπέδραμε τὴν Ἑλλάδα εἰςορμήσας ἐκ τῶν τουρκικῶν συνόρων καὶ ἔκαυσεν ἐν Ὑπάτῃ ἐξαίρετον συλλογὴν χειρογράφων, ἡ τοῦ Γεωργίου Περρωτῆ ἐν Καλάμαις καὶ ἡ τοῦ Μερενδίτη, ὅςτις ἐπολιόρκησε τὸ ὡραῖον φρούριον τῶν Πατρῶν, ἠπείλησε τὴν ἀποτέφρωσιν τῆς ἀνθούσης ταύτης πόλεως καὶ ἔπειτ' ἀπέδρα εἰς Μελίτην ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου, συναποκομίζων μέγα πλῆθος χρημάτων. Ἀλλ' οὐχ ἧττον αἱ ταραχαὶ αὗται δὲν ἠμπόδισαν τὸν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πρέσβυν τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις Thouvenel νὰ γράψῃ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς τῷ 1849 ἦτο «ὑλικῶς μία τῶν εὐτυχεστάτων γωνιῶν τοῦ κόσμου»[1]. Καὶ ἦλθον μὲν καὶ παρῆλθον ὑπουργεῖα, τοῦ μὲν ἀντικτύπου, ὃν προεκάλεσεν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1848, ἐπενεγκόντος τὴν πτῶσιν τοῦ Τζαβέλλα, τῶν δὲ ὑπουργείων τοῦ Κουντουριώτου καὶ τοῦ περιωνύμου ναυάρχου Κανάρη ἐπὶ βραχὺν μόνον ἀρξάντων χρόνον, ἀλλ' εἰς τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐλάχιστα ἐπενήργουν πολιτικαὶ κρίσεις προερχόμεναι ἐκ προσωπικῶν ζητημάτων ἢ αὐλικῶν μηχανορραφιῶν.

Ἀρχομένου δὲ τοῦ 1850 ἀτυχὴς διάστασις, ἥκιστα τιμῶσα τὴν διπλωματίαν τοῦ Παλμερστῶνος, ἐψύχρανε πρὸς καιρὸν τὰς μεταξὺ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος σχέσεις. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἶχον γείνει προςπάθειαι, ὅπως ἐκπληρωθῶσιν ὑπὸ τῆς ἑλληνι-

[1] La Grèce du roi Othon σ. 272. Πρβλ. τὸ ὑπόμνημα αὐτοῦ περὶ τῆς Ἑλλάδος τῷ 1847. αὐτόθι σ. 129-145.

κῆς κυβερνήσεως αἱ ἀξιώσεις διαφόρων Ἄγγλων καὶ Ἰονίων ὑπηκόων. Τῶν ἀξιώσεων δὲ τούτων ἡ μεγίστη ἦτο ἡ ἀπαίτησις Ἰουδαίου τινὸς τοῦ Γιβραλτὰρ, καλουμένου Δὸν Πατσιφίκου, ὅςτις εἶχε χρηματίσει γενικὸς πρόξενος τῆς Πορτογαλλίας, οὗ ἡ οἰκία εἶχε λαφυραγωγηθῇ ὑπὸ τοῦ ὄχλου κατά τιν' ἀντισημιτικὴν διαδήλωσιν τὸ Πάσχα τοῦ 1847, προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ ἔθους τῆς καύσεως τοῦ ὁμοιώματος Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου. Οἱ Ἀθηναῖοι, μόνον ὅτε ὁ Πατσίφικος κατέστρωσε κατάστασιν τῶν ζημιῶν αὐτοῦ, ἐνόησαν ὁποίαν ἀξίαν εἶχον τὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη τοῦ ἀσήμου ἐκείνου ἀνδρός. Καὶ δὴ ὑπέβαλεν ἀξίωσιν λιρῶν 31.534, ἑνὸς σελινίου καὶ ἑνὸς δηναρίου διὰ τὴν βλάβην τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, συμπεριλαμβανομένων λιρῶν 26.618, δεκαὲξ σελινίων καὶ ὀκτὼ δηναρίων διὰ τὰς ἀπολεσθείσας ἀποδείξεις διαφόρων ποσῶν ὀφειλομένων κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς πορτογαλλικῆς κυβερνήσεως, καὶ χάριν ἐπιπροςθέτου ποσοῦ λιρῶν πεντακοσίων ὡς ἀποζημιώσεως διὰ τὰς «προςωπικὰς προςβολὰς καὶ ταλαιπωρίας», ἃς ὑπέστη αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ. Ἄλλος δ' ἀπαιτητὴς ἦτο ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Πατσιφίκου, ὁ ἐπιφανὴς ἱστοριογράφος τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Ἑλλάδος Γεώργιος Φίνλαϋ, ὅςτις, συμμετασχὼν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, εἶχεν ἔπειτα ἐγκατασταθῇ ἐν Ἑλλάδι καὶ τῷ 1830 ἠγόρασε γήπεδα ἐν Ἀθήναις. Μέρος δὲ τῶν γηπέδων τούτων συμπεριελήφθη εἰς τὸν ἀνακτορικὸν κῆπον, καὶ ὁ Φίνλαϋ ἠξίου ὡς ἀντίτιμον αὐτῶν 45.000 δραχμῶν. Τρεῖς δὲ ἄλλαι ἀπαιτήσεις εἶχον ὑποβληθῇ χάριν Ἰονίων ὑπηκόων, ὧν ἔνιοι ἠξίουν 6.000 δραχμὰς ἕνεκα τῆς λαφυραγωγίας τῶν λέμβων αὐτῶν ἐν Σελασίνῃ πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου, ἐν ᾧ ἄλλοι ἐζήτουν ἀποζημίωσιν ἐπὶ κακοποιήσεσιν, ἃς ὑπέστησαν ἐν Πάτραις καὶ Πύργῳ. Ἕκτη ἀξίωσις ἀνεφέρετο εἰς τὴν κράτησιν Ἄγγλων τινῶν ναυτῶν ἐν Πάτραις, ἧς χάριν εἶχε ζητηθῇ ἱκανοποίησις. Τέλος δὲ πλὴν τῶν προςωπικῶν τούτων ἀξιώσεων ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἰσχυρίζετο, ὅτι αἱ δύο νῆσοι Ἐλαφόνησος (Cervi) καὶ Σαπιέντζα, κείμεναι ἀπέναντι τῶν νοτίων παραλίων τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλ' ἀνῆκον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις, ἥτις ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τοῦ 1839, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν οἰκείων ἄρθρων τῶν συνθηκῶν τοῦ 1800 καὶ 1815 καὶ ἐπί τινος νόμου τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, τοῦ ἔτους 1804, ἀναφερομένου εἰς τὰ νησιωτικὰ ἐξαρτήματα τῶν νήσων τοῦ

Ἰονίου. Ἀλλ' ἡ Ἐλαφόνησος εἶχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπάρξει ἰδιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς ἀντικειμένης ἑλληνικῆς παραλίας, οἵτινες ἐκράτουν αὐτῆς ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἀμφοτέρων τῶν νησυδρίων καθίστανεν αὐτὰς ἐξαρτήματα τοῦτο μὲν τῶν Βοιῶν (Βατίκων), τοῦτο δὲ τῆς Μεθώνης μᾶλλον ἢ τῶν πολὺ μᾶλλον ἀφεστώτων Κυθήρων.

Καὶ αἱ μὲν ἓξ πρῶται τῶν εἰρημένων ἀπαιτήσεων, συμπεριληφθεῖσαι συλλήβδην ἐν τῷ αὐτῷ τελεσιγράφῳ, ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τῇ 5 Ἰανουαρίου 1850, μετ' ἀξιώσεως περὶ ὁριστικῆς ἀπαντήσεως ἐντὸς εἴκοσι καὶ τεσσάρων ὡρῶν, ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος τὸν σὶρ Ἐδμόνδον Λάϋονς πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις Οὐάϊς. Εἰς δὲ τὸ τελεσίγραφον τοῦτο ἐπηκολούθησεν ἀποκλεισμὸς τοῦ Πειραιῶς, ἐκτελεσθεὶς ὑπὸ ναυτικῆς μοίρας, κυβερνωμένης ὑπὸ τοῦ σὶρ Γουλιέλμου Πάρκερ, ἥτις συνέλαβεν ἓν ἑλληνικὸν πολεμικὸν σκάφος καὶ ἱκανὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. Αἱ δ' ἐνέργειαι αὗται ἐξηρέθισαν μὲν, ὡς εἰκὸς, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας τὴν κοινὴν γνώμην, ἥτις πάντοτε τάσσεται ὑπὲρ τοῦ ἀδυνάτου τοῦ παλαίοντος πρὸς τὸν ἰσχυρὸν, κατέστησαν δὲ τὸν Ὄθωνα δημοφιλέστατον παρὰ τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ ὑπηκόοις. Ἡ δὲ διαγωγὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὑπῆρξεν ἐπιθετικὴ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ προςβλητική. Καὶ οἱ μὲν ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς τῶν Ἀθηνῶν προςεφέρθησαν νὰ παραιτήσωσι τὸ ἥμισυ τοῦ μισθοῦ αὐτῶν, πολλοὶ δὲ ἰδιῶται ἔθηκαν τὰς ἰδίας περιουσίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἀπέφυγε πᾶν ὅ τι θὰ ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς πρᾶξις προκλητικὴ, καὶ, ἐξαιρουμένης τῆς Κερκύρας, ὅπου Ἄγγλοι στρατιῶται διέτρεξαν τὸν κίνδυνον νὰ προςβληθῶσι καθ' ὁδὸν, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔμεινεν ἥσυχος. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ῥωσία, αἱ δύο ἄλλαι προστάτιδες δυνάμεις, ἀπηύθυναν διαμαρτυρίας εἰς τὸν Πάλμερστων, ὅςτις τῇ 31 Ἰανουαρίου ἀπεδέχθη τὰς «καλὰς ὑπηρεσίας» τῆς Γαλλίας. Τότε δ' ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας ὁ βαρῶνος Gros χάριν τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ποσοῦ τοῦ ὀφειλομένου εἰς τοὺς Βρεττανοὺς ἀπαιτητὰς, ἀλλ' ἡ γνωμοδότησις αὐτοῦ ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Οὐάϊς, καὶ ἤρχισεν ἐκ νέου ὁ ἀποκλεισμός. Ἐπὶ τούτοις δ' ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑπεχώρησε τῇ 15 Ἀπριλίου εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Οὐάϊς, ἤτοι εἰς τὴν πληρωμὴν 30.000 εἰς τὸν Φίνλαϋ, 12.530 δραχμῶν καὶ 49 λεπτῶν εἰς τοὺς Ἰονίους καὶ 137.538 εἰς τὸν Πατσίφικον πλὴν προσθέτου εἰς αὐτὸν ποσοῦ 150.000 δραχμῶν κατατεθέντος

ἐπὶ λογαριασμῷ τῶν ἀποδείξεων περὶ τῶν κατὰ τῆς πορτογαλλικῆς κυβερνήσεως ἀξιώσεων αὐτοῦ. Τὰ ποσὰ δὲ ταῦτα ἐπληρώθησαν τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· καίτοι δ' ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πράγματα εἶχον συμβιβασθῆ διαφόρως ἐν Λονδίνῳ μεταξὺ τοῦ Παλμερστῶνος καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας, ἔμεινεν ἰσχύουσα ἡ ἐν Ἀθήναις ὁμολογηθεῖσα σύμβασις, καὶ ἀνεκλήθη κατ' ἀκολουθίαν ὁ Γάλλος πρέσβυς πρὸς ἔνδειξιν ἀποδοκιμασίας τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ Ῥωσία εἶχεν ἐκφράσει παράπονα περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτήσεως τῆς Ἐλαφονήσου καὶ τῆς Σαπιέντζας ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν δύο ἄλλων προστατίδων δυνάμεων, ἀπεδείχθη ἐν Λονδίνῳ, ὅτι ὁ Πάλμερστων διὰ τῆς ἀκαθέκτου αὐτοῦ ὁρμῆς οὐ μόνον εἶχε πιέσει κράτος μικρόν, ὅπερ ἡ Ἀγγλία εἶχε βοηθήσει ὅπως ἱδρυθῆ, ἀλλὰ καὶ εἶχε ψυχράνει δύο μεγάλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Φίνλαϋ ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι «ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐνήργει βιαίως καὶ διέστρεφε τὸ κῦρος τῶν διεθνῶν νόμων». Ἡ δὲ σατυρικὴ ἐφημερὶς Punch μετὰ τῆς συνήθους εὐφυίας, μεθ' ἧς ἐξέφραζε τὴν γνώμην τῶν μέσων τάξεων, ἠρώτα διὰ τίνα λόγον ὁ βρεττανικὸς λέων δὲν ἔπλησσέ τινα τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μεγέθους. Καὶ ἡ μὲν βουλὴ τῶν λόρδων ἀπεδέχθη κατάκρισιν τῆς ἐνεργείας τοῦ Παλμερστῶνος διὰ πλειονοψηφίας τριάκοντα ἑπτὰ μελῶν. Ἀλλὰ τὸ κοινοβούλιον ἐπεδοκίμασε τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν εἶχε στηριχθῆ ἡ πολιτικὴ ἐνέργεια τοῦ Παλμερστῶνος, διὰ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ψήφων μετὰ συζήτησιν ἀξιομνημόνευτον ἐν τοῖς χρονικοῖς κοινοβουλευτικῆς εὐγλωττίας ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ ἐκείνου μνείας τῆς περιωνύμου δηλώσεως *Εἰμὶ Ῥωμαῖος πολίτης* (Civis Romanus sum). Ἀλλ' ὅτε παρῆλθον αἱ ἐκ τῆς ῥητορικῆς ἐντυπώσεις, καὶ ἐπιτροπὴ ἀγγλογαλλοελληνική, συνεδριάζουσα ἐν Λισσαβῶνι, ἀνεῦρε τὰ πρωτότυπα τῶν κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Πατσιφίκου ἀπολεσθέντων ἐγγράφων ἐν τοῖς πορτογαλλικοῖς ἀρχείοις, καὶ ἐβεβαίωσεν, ὅτι, διαρκούσης τῆς ἐν Πορτογαλλίᾳ διαμονῆς, οὐδέποτε εἶχεν ἀποδείξει τὸ ἰσχυρὸν τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τοῦ ἐπιχυθέντος εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο αἱ ἀξιώσεις τοῦ Πατσιφίκου περιωρίσθησαν ἀπὸ 26.618 λιρῶν, δεκαὲξ σελινίων καὶ ὀκτὼ δηναρίων εἰς μόνον ἑκατὸν πεντήκοντα λίρας, ὁ κόσμος ἠδυνήθη νἀπορήσῃ πῶς ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ὑπερβολικὴ ἡ προστασία τοῦ κοσμοπολίτου ἐκείνου ὑπηκόου τοῦ ἀγγλικοῦ κράτους. Τὸ δὲ ζήτημα περὶ τῆς Ἐλαφονήσου καὶ

τῆς Σαπιέντζας, ὅπερ εἶχε συμπεριληφθῆ εἰς τὸ τελεσίγραφον, διελύθη ἀθορύβως.

Ὁ ναύαρχος Ἀντώνιος Κριεζῆς, ὅστις εἶχε διορισθῆ πρωθυπουργὸς ἀμέσως πρὶν ἢ ἡ ἀγγλοελληνικὴ διαφορὰ ἀποβῇ κρίσιμος καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα, ἔσχε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἴδῃ ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας αὐτοῦ ἐπιτυγχανομένην τὴν λύσιν ἑτέρου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκκρεμοῦς προβλήματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Καὶ δὴ ἡ ἐκκλησία τοῦ βασιλείου εἶχε κηρυχθῆ αὐτοκέφαλος τῷ 1833 καὶ διὰ τοῦ συντάγματος τοῦ 1844· ἀλλ᾽ ὁ πατριάρχης οὐδέποτε εἶχεν ἀναγνωρίσει κατὰ τύπους τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἑλληνικὸς δημόσιος βίος διεταράσσετο ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων ἐρίδων τοῦ ἄκρου ὀρθοδόξου κόμματος, οὗ ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὅπερ ἐπεθύμει νὰ τύχῃ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ πατριάρχου, καὶ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ὅστις ἀντεπροσώπευε τὴν γνώμην, ὅτι τοιαύτη ἀναγνώρισις τετελεσμένου γεγονότος ἦτο περιττὴ ἅμα καὶ ἀπευκταία. Τέλος δὲ τῷ 1850 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπωφελήθη κατάλληλον εὐκαιρίαν, ὅπως παρακαλέσῃ τὸν πατριάρχην νὰναγνωρίσῃ τὴν διαρρύθμισιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος. Χάρις δ᾽ εἰς ῥωσικὴν ἐπίδρασιν οἱ δυστροποῦντες ἱεράρχαι, συνελθόντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπεχώρησαν, καὶ τῇ 29 Ἰουνίου ἀνεγνώσθη αὐτόθι Συνοδικὸς τόμος ἀνακηρύσσων τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίας. Διὰ τοῦ Τόμου ἐκείνου ὡρίζετο, ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἔμελλε νὰ προεδρεύῃ τῆς Ἱερᾶς συνόδου τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ ὅτι ἐν ἅπασι τοῖς διοικητικοῖς ζητήμασιν ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔμελλε νὰ εἶνε ἀνεξάρτητος, ἀλλ᾽ ὅτι ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ τὸ ἅγιον μύρον παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, οὗ ἡ γνώμη ὤφειλε νὰ ζητῆ-

Ἀντώνιος Κριεζῆς.

ται ἐν σοβαροῖς δογματικοῖς ζητήμασιν. Ἡ δὲ σύμπτωσις τῆς στυγερᾶς δολοφονίας τοῦ ὑπουργοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Κορφιωτάκη, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Τόμος ἀνεγνώσθη ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ βασιλείου, καὶ ἡ ἐξακολουθοῦσα ἀντιπολίτευσις τοῦ Φαρμακίδου δὲν παρεκώλυσαν τὴν ὁριστικὴν ἀποδοχὴν τῆς συμβάσεως ἐκείνης, καὶ τῷ 1852 ἡ ἑλληνικὴ βουλὴ ἐψήφισε τὰς προμνημονευθείσας διατάξεις. Οὕτως ἐλύθη τὸ κυριώτατον ἐκκλησιαστικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλη δὲ θεολογικὴ διασάλευσις, τὸ κληθὲν Φιλορθόδοξον κίνημα, οὗ ἡγεῖτο ὁ μοναχὸς ὁ ὀνομαζόμενος Παπουλάκος, ὅστις περιήρχετο καταγγέλλων τὸν καθολικὸν βασιλέα καὶ ἐξυμνῶν τὸν ὀρθόδοξον τσάρον, κατεστάλη διὰ τῆς φυλακίσεως αὐτοῦ ἐν Ἄνδρῳ. Ἡ δὲ ὡραία αὕτη νῆσος ἡ κατάφυτος ὑπὸ λεμονώνων καὶ ἀρδευομένη ὑπὸ πολυχευμόνων ὑδάτων ἐγέννησε μάρτυρα ἰδίων θεολογικῶν γνωμῶν, τὸν Θεόφιλον Καΐρην, οὗ ὁ διωγμὸς ἐπὶ δοξασίαις ἀντικειμέναις εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ὁ ἐν τῇ φυλακῇ θάνατος ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ.

Θεόκλητος Φαρμακίδης.

Ἐν τούτοις δ' ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τοῦ Πατσιφίκου δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀφορμὴ προστριβῆς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὰ συμβάντα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις εἶχον κορυφωθῆ εἰς φανερὸν ἐρεθισμὸν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως. Τῷ 1832 διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ λόρδου Νοῦγκεντ ὡς διαδόχου τοῦ σὶρ Φ. Ἄδαμ φιλελεύθεροι ἰδέαι εὗρον τὸ πρῶτον ἤδη εἰσηγητὴν ἐν τῷ προσώπῳ λόρδου ἁρμοστοῦ, οὗ τὸ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι πολιτικὸν στάδιον ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἰονίους μεταρρυθμιστὰς εἰς προσδοκίας περὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτοῦ. Καὶ παρέσχε μὲν τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Νοῦγκεντ ἐπαγγελίας περὶ μεταρρυθμίσεων, ἀλλ' ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀπόπειρα πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ παράνομος μεταβολὴ τοῦ

συστήματος τῶν ἐκλογῶν δι' ἐπιλογῆς ἀπὸ καταλόγου τριῶν ὑποψηφίων ἀντὶ τῶν δύο, οὓς ὥριζε τὸ σύνταγμα τοῦ 1817. Ἡ δ' ἐπέκτασις αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιλογῆς ἤγαγεν εἰς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς ὑπὸ τοῦ στέμματος πρὸ τῆς κεκανονισμένης λήξεως αὐτῆς. Καὶ ὁ μὲν εἰς διοικητικὰς θέσεις διορισμὸς νεαρῶν καὶ ἀπείρων ὑπαλλήλων ἐχόντων φιλελευθέρους ἰδέας ηὔξησε τὴν δύναμιν τοῦ φιλελευθέρου κόμματος· ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ λόρδος ἁρμοστὴς ἦτο ἀγαθὸς καὶ χρήσιμος ἀνήρ, ὅςτις παρεῖχεν εἰς τὰς νήσους πρακτικὰς ἀγαθοεργίας, μεταχειριζόμενος μὲν τὸ ὑπὸ τοῦ Μαϊτλανδ ἱδρυθὲν ταμεῖον τῶν συντάξεων εἰς δάνεια παρεχόμενα ἐπὶ μικρῷ τόκῳ εἰς τοὺς χωρικούς, περιορίσας δ' εἰς 35.000 λιρῶν τὸ ἐνιαύσιον ποσὸν τὸ ἀποτινόμενον ὑπὸ τῶν Ἰονίων εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καταλιπὼν μέγα περίσσευμα εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ, τὸν σὶρ Howard Douglas. Ὁ δὲ τέταρτος οὗτος ἁρμοστής, ὢν αὐστηρῶς συντηρητικός, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἐξ ἀγαθοῦ συνειδότος δεσποτισμὸν τοῦ Μαϊτλανδ καὶ Ἄδαμ, πιστεύων, ὅτι ὁ Ἰόνιος λαὸς δὲν ἦτο ἀκόμη ὥριμος δι' ἐλευθερώτερον τύπον πολιτεύματος. Ἡ ἀντίδρασις αὕτη πρὸς τὴν πολιτείαν τοῦ Νοῦγκεντ παρώξυνε τὴν φιλελευθέραν φατρίαν, καὶ ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν παρουσία θεωρητικοῦ οὐίγου, οἷος ὁ λόρδος Ἰωάννης Ῥῶσσελ, κατὰ τὸν τελευταῖον χρόνον τῆς ἁρμοστείας τοῦ Douglas παρεκίνησε τὸν ἐπιφανῆ Κερκυραῖον ἱστοριογράφον Ἀνδρέαν Μουστοξύδην νἀπευθύνῃ εἰς αὐτὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν νήσων. Ἀπεφαίνετο δ' ὁ Μουστοξύδης, ὅτι οἱ νησιῶται προετίμων μὲν τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ συνδυασμοῦ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀκόμη δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἀλλ' ἐζήτει ἐξ ὀνόματος αὐτῶν τὴν χάριν ἐλευθεριωτέρου συστήματος ἐκλογῶν, ἐνιαυσίας συνόδου τῆς βουλῆς καὶ ἐλευθεροτυπίαν. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐνεποίησε μέν τινα αἴσθησιν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργόν, ἀλλ' οὗτος ὑπεστήριξεν εὐσταθῶς τὸν ὑφιστάμενον ἁρμοστήν, οὕτω δὲ δὲν ἐπῆλθεν οὐσιώδης μεταβολὴ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἑπτανήσου κατὰ τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ἀρχῆς τοῦ Douglas. Ἀλλὰ συνεσωρεύθησαν ὅμως ἐκκλησιαστικαὶ δυςκολίαι ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ διένεξις μὲν πρὸς τὸ φιλορθόδοξον κόμμα ηὔξησε τὴν ἀντιδημοτικότητα τῆς διοικήσεως αὐτοῦ. Ἀπόπειρα δὲ μεταρρυθμίσεως τῶν νενομισμένων περὶ βαθμῶν συγγενείας καὶ ἀγχιστείας ἐξήγειρε τὴν ἀντιπολίτευσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρ-

χείου, ὅπερ διεμαρτυρήθη, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος θρησκεία εὑρίσκετο ἐν κινδύνῳ· ἐπὶ τούτοις δ' ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος πρεσβευτὴς ἔτυχε τῆς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου παύσεως τοῦ πατριάρχου. Ἡ δὲ ἀσύνετος διαγωγὴ διαμαρτυρομένου τινὸς ἱεραποστόλου ἤγαγεν εἰς τὸ νὰ στραφῇ κατηγορία ἐπὶ προσηλυτισμῷ ἐναντίον τοῦ ἁρμοστοῦ, ὅστις ἐκώλυσε τὴν ἀνασύστασιν ἐπισκοπῆς καθολικῆς ἐν Κερκύρᾳ. Τέλος δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος κατάσχεσις τῶν ἐγγράφων τοῦ Μουστοξύδου καὶ τοῦ Βιάρου καὶ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, οὗ ὁ ἀδελφὸς Γεώργιος ἦτο ἀναμεμιγμένος εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1839 ἀνακαλυφθεῖσαν Φιλορθόδοξον ἑταιρείαν, παρέσχεν εἰς τὸν Κερκυραῖον ἱστορικὸν καὶ τὰ μέλη τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις ὑπῆρξε πάντοτ' ἐχθρικὸς πρὸς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, εὔλογον ἀφορμὴν, ὅπως παραπονεθῶσιν ἐπὶ τῇ παρανόμῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ, ἐπειδὴ τὰ κατασχεθέντα ἔγγραφα προφανῶς οὐδὲν περιεῖχον τὸ προδοτικὸν ἢ θὰ ἠδύναντο νὰ δημοσιευθῶσι. Καὶ ἄλλη δὲ συνοπτικὴ διάλυσις τῆς βουλῆς, ἀποδοκιμασθείσης ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργοῦ, ἐξηρέθισε τὴν ἀντιπολίτευσιν. Οὐχ ἧττον παρὰ τὴν μακρὰν κατὰ τοῦ Douglas διαμαρτυρίαν τοῦ Μουστοξύδου πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργὸν, ὁ Douglas εἴχετο ἐκθύμως τῶν πρακτικῶν συμφερόντων τῶν νήσων, καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἡ μέριμνα αὐτοῦ περὶ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Κερκύρας, περὶ τῶν λεωφόρων, περὶ τῶν φυλακῶν καὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος· ἀλλὰ τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἐκληροδότησαν τὸ πρῶτον δημόσιον χρέος τῶν νήσων ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας. Ὑπὸ δύο δ' ἐπόψεις παρουσιάζεται ὁ Douglas συνεχίζων τὸ ἔργον τοῦ ἀμέσου προκατόχου, τοῦτο μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἐνιαυσίου εἰςφορᾶς τοῦ Ἰονίου ταμείου, τοῦτο δ' ὡς πρὸς τὴν παρασκευὴν νέου κώδικος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διέταξεν Ἄγγλους ὑπαλλήλους νὰ μανθάνωσι τὴν ἑλληνικήν. Ἡ δὲ δημοτικότης αὐτοῦ παρὰ τοῖς γαιοκτήμοσιν, οἵτινες, ὡς εἰκὸς, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο προετίμων τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἰδίων κτημάτων, διατρανοῦται ἔτι καὶ τὴν σήμερον ὑπὸ τοῦ ὀβελίσκου τοῦ ἀπομνημονεύοντος αὐτὸν ἐν Κερκύρᾳ. Καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν δ' αὐτοῦ, γενόμενος μέλος τῆς κάτω βουλῆς, ἠδυνήθη νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῶν νήσων, ἐνοχλῶν οὕτω τὸν φιλελεύθερον αὐτοῦ διάδοχον Μάκενζι.

Τοῦ νέου δὲ τούτου ἁρμοστοῦ ἡ ἀρχὴ ἔληξεν ἀποτόμως ἕνεκα συγκρούσεως πρὸς τὴν Ἰόνιον γερουσίαν. Ὢν μεταρρυθμιστὴς ἐκ πεποιθήσεως, εὗρε τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἰδίως τὸν πρόεδρον αὐτοῦ

Πετριτσόπουλον ἀντιτιθέμενον εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Διό, ὅτε ἔληξεν ἡ προθεσμία τῆς ἀρχῆς τοῦ ἄρχοντος τῆς γερουσίας, ἐπωφελήθη, τὸ πρῶτον τότε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑπτανήσου, τὸ ὑπὸ τοῦ συντάγματος παρεχόμενον εἰς αὐτὸν δικαίωμα τοῦ νὰ μὴ ἀναδιορίσῃ τὸν αὐτὸν πρόεδρον, ἀνθ' οὗ διώρισε μετριοπαθῆ τινα φιλελεύθερον, τὸν κόμιτα Δελλαδέτσιμαν. Εἶχον δὲ τότε ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν ἀρχὴν οἱ συντηρητικοί, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργὸς λόρδος Δέρβυ ἀπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν ταύτην. Μάτην ὁ κόμις Δελλαδέτσιμας ὑπέβαλεν ἱπποτικῶς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ὅπως σώσῃ τὸν ἁρμοστήν. Ὁ Μάκενζι παρητήθη μετ' ἀρχὴν δύο μόλις ἐτῶν, καθ' ἃ οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὸ χρέος, οὗ εἶχε γείνει ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ προκατόχου. Διεδέχθη δ' αὐτὸν τῷ 1843 ὁ λόρδος Σείτων, οὗ ἡ ἀρχὴ ὑπῆρξεν ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ἡ ἀξιομνημονευτοτάτη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας.

Παρ' ἀνδρὸς στρατιωτικοῦ, οἷος ὁ Σείτων, ὁμοτίμου ἀνήκοντος εἰς τὴν φατρίαν τῶν τόρεων καὶ ὑπάρξαντος νικητοῦ τῶν ἀποστατῶν τοῦ Καναδᾶ, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ προσδοκηθῇ, ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβληθῇ εἰς μεταρρυθμιστὴν ῥιζοσπάστην. Καὶ δὴ κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ παρὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπελθοῦσαν σεπτεμβριακὴν μεταπολίτευσιν ὁ Σείτων οὐδὲν ἐξεδήλωσεν ἐξωτερικὸν σημεῖον τῶν προθέσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἠκολούθησε τὸ κατὰ παράδοσιν πρόγραμμα τῆς προστασίας, προάγων τὴν ἐκπαίδευσιν, ἱδρύων εἰρηνοδικεῖα χάριν ἐκδικάσεως μικροῦ λόγου ἀξίων ὑποθέσεων, ἐπισκευάζων τὰς λεωφόρους, καταρχόμενος τῆς κατασκευῆς διώρυγος ἐν Λευκάδι καὶ σχεδιάζων τὴν ἵδρυσιν προτύπου ἐπαύλεως χάριν διδασκαλίας τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ 1848 ἐν ἄλλαις χώραις φαίνονται μεταβαλόντα τὸν συντηρητικὸν στρατιώτην εἰς ῥηξικέλευθον δημοκρατικόν. Καὶ δὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν κινημάτων ἐκείνων ἔλαβε παρὰ τῆς πατρίου κυβερνήσεως τὴν ἔγκρισιν τριῶν μεταρρυθμίσεων. Ἦσαν δὲ αὗται ἡ εἰςαγωγὴ ἐλευθεροτυπίας, δι' ἧς, καθ' ἃ προσεδόκα, ἔμελλε νἀντιπράξῃ εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐφημερίδων τῆς Μελίτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῶν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου συνήθων ὀργάνων τῶν δυσηρεστημένων Ἑπτανησίων, τὸ δικαίωμα τῆς βουλῆς τοῦ ψηφίζειν τὰς ἐκτάκτους δαπάνας καὶ ἡ ἐλευθέρα ἐκλογὴ ἁπασῶν τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν. Μὴ ἀρκούμενος δ' εἰς ταύτας τὰς μεταρρυθμίσεις, προέτεινεν ὁ Σείτων νὰ καταστήσῃ τὴν βουλὴν δημοκρατικωτέραν, καίτοι ὁ προϊστά-

μενος αὐτοῦ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν Γκρέϋ συνεβούλευεν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ βαθμιαίως καὶ ἀναμένῃ τἀποτελέσματα τῶν ἤδη γενομένων παραχωρήσεων πρὶν ἢ προβῇ εἰς νέας· ὑπετίθετο δὲ, ὅτι πιθανῶς ἐδικαιολογεῖτο ἡ συμβουλὴ αὕτη τοῦ Γκρέϋ ἐκ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς Κεφαλληνίας, ἥτις ἦτο πάντοτε ἡ μάλιστα ῥιζοσπαστικὴ τῶν Ἰονίων νήσων. Πράγματι δὲ ἥ τε κοινωνία καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἦσαν ὡριμώτερα ἐν ἐκείνῃ τῇ νήσῳ ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἑπτανησίοις, καὶ ὁ βαρῶνος Ἔβερτων, Ἄγγλος ἄρχων

Ἀργοστόλιον.

ἰταλικὴν ἔχων πεῖραν, ὅστις ἦτο τότε τοποτηρητὴς τῆς Κεφαλληνίας, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὴν ἀστυνομικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Στάσις δὲ συμβᾶσα τελουμένης τῆς λιτανείας τοῦ ἁγίου Γερασίμου ηὔξησε τὴν ἐπιτόπιον δυσφορίαν· ὁ τοποτηρητὴς ἀνέφερε τὴν ὕπαρξιν μυστικῆς ἑταιρείας σκοπούσης τὴν χειραφέτησιν τῶν Ἑλλήνων, τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου 1848 στῖφος χωρικῶν ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ἀργοστολίου. Καὶ ἀπεκρούσθη μὲν ἡ ἐπίθεσις αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ βραχὺν χρόνον ἤρχισεν ἡ ἰσχὺς τοῦ διατάγματος περὶ τῆς ἐλευθεροτυπίας· ἄμεσον δ᾽ αὐτῆς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ δημοσίευσις πλήθους ἐφημερίδων, ὧν τέσσαρες ἐξεδόθησαν μόνον ἐν Κεφαλληνίᾳ, γραφόμεναι ἐν τῇ δημοτικῇ γλώσσῃ καὶ αἱ πλεῖσται ἐχθρικαὶ πρὸς

τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν. Ἓν δὲ ἄρθρον ἔν τινι τούτων τῶν ἐφημερίδων ἠνάγκασε τὸν Σείτωνα νὰ διατάξῃ τὴν φυλάκισιν δύο Κεφαλλήνων πολιτευτῶν, τοῦ Ζερβοῦ καὶ τοῦ Λιβαδᾶ, καὶ τὴν ἐξορίαν αὐτῶν εἰς Παξούς· ἀλλ' οὔτε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μέτρου οὔτε ἡ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀνωμαλία παρεκώλυσαν αὐτὸν ἀπὸ ἐκτελέσεως τοῦ λοιποῦ αὐτοῦ προγράμματος. Τῇ 14 Ἀπριλίου 1849 ἀνήγγειλε τὴν δραστικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ συντάγματος τοῦ 1817, καὶ ἐνεκρίθη ῥιζοσπαστικὸς χάρτης καθιδρύων τὴν ἄμεσον διὰ σφαιριδίων ἐκλογὴν τῶν βουλευτῶν, αὐξανομένων ἀπὸ τεσσαράκοντα εἰς τεσσαράκοντα καὶ δύο, ὑπὸ ἐκλογέων τριπλασίων καὶ ὑπερέκεινα τῶν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου κεκτημένων δικαίωμα ψήφου. Ἐξ ἑτέρου δ' οἱ γερουσιασταὶ ἔμελλον νὰ διορίζωνται ἐκ τῶν βουλευτῶν ὑπὸ τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ κατὰ διάταξιν συντηρητικωτέραν τῆς τοῦ συντάγματος τοῦ 1817. Πράγματι ἡ ἐπίδρασις τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῆς βουλῆς εἶχε καταστῇ διπλῶς ἀσφαλὴς διὰ τροπολογίας εἰςαχθείσης ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ Σείτωνος, δι' ἧς ἐπετρέπετο εἰς τὸν λόρδον ἁρμοστὴν τὸ ἐκλέγειν δύο γερουσιαστὰς ἐκ τῶν μὴ βουλευτῶν. Ἐπιπλέον δ' ἐπειδὴ ἡ βουλὴ συνεκαλεῖτο μόνον καθ' ἕκαστον δεύτερον ἔτος καὶ αἱ μόναι οἰκονομικαὶ ἐλαττώσεις, ἃς ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ, ἀνεφέροντο εἰς τοὺς μισθοὺς τῶν ἐπιχωρίων ὑπαλλήλων, τὰ πραγματικὰ αὐτῆς δικαιώματα ἦσαν ἀκόμη περιωρισμένα. Ἀλλ' ὁ Σείτων εἶχε παράσχει εἰς τοὺς Ἰονίους μέσα τῆς ἐκδηλώσεως τῶν παραπόνων αὐτῶν τοιαῦτα, οἷα οὐδέποτε πρότερον ἐκέκτηντο, καὶ ἦτο ἔκτοτε δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκφράζωσι τὸν πόθον τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως ἔν τε τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῷ τύπῳ. Ὁ δὲ φόνος τοῦ λοχαγοῦ Πάρκερ τοῦ ἐπιτετραμμένου τὴν δασαρχίαν ἐν Κεφαλληνίᾳ μόλις δύο ἑβδομάδας μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σείτωνος ἐν Κερκύρᾳ ἀναγγελίαν τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτοῦ ὑπῆρξε κακὸς οἰωνὸς περὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν.

Ὁ Σείτων ἐκληροδότησεν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ, τὸν σὶρ Ἐρρῖκον Οὐάρδον, ὅστις εἶχε παρακαθήσει ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ὡς φιλελεύθερος, τὴν δυσχερῆ ἐντολὴν τῆς ἐπιβλέψεως τῶν μεταρρυθμίσεων ἐκείνων, ἐπειδὴ ἡ προθεσμία τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἔληξεν ὀλίγον πλέον τοῦ μηνὸς μετὰ τὴν εἰςαγωγὴν αὐτῶν. Εὐθὺς δ' ἐξ ἀρχῆς ὁ φιλελεύθερος βουλευτὴς ἀπέδειξεν, ὅτι ἦτο συντηρητικώτερος καὶ αὐτῆς τῆς φατρίας τῶν τόρεων, ἡ δὲ πρώτη αὐτοῦ ἐπίσημος πρᾶξις ὑπῆρξε τὸ νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν βουλήν, ὅτι

αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ προκατόχου ὤφειλον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁριστικὸς καθορισμὸς τοῦ ζητήματος. Ὅτε δὲ ἡ βουλὴ ἐπέδειξε σημεῖα ἐναντιώσεως, ἀνεβλήθη. Νέαι δὲ ταραχαὶ ἐπιχωρίου φύσεως, ἀλλὰ καὶ πολιτικαὶ ἅμα ἐπηκολούθησαν τῇ 14 Αὐγούστου εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἁρμοστοῦ παραχώρησιν ἀμνηστίας εἰς τοὺς στασιαστὰς τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τῶν δύο πολιτικῶν ἐξορίστων. Οἱ χωρικοὶ στασιάσαντες ἔκαυσαν τὰς ἀγροτικὰς οἰκίας τῶν γαιοκτημόνων, ὧν εἷς εὗρε τὸν θάνατον ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν, καὶ ὁ δήμαρχος χωρίου τινὸς ἐτυφεκίσθη καθ' ἣν ὥραν εὑρίσκετο πρὸ τοῦ ἁρμοστοῦ. Προεκηρύχθη δ' ὁ στρατιωτικὸς νόμος ὡς παράδοξος πρόδρομος τῆς ἐνασκήσεως εὐρέων ἐκλογικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς διὰ σφαιριδίων ψηφοφορίας. Ὁ Ζερβὸς ἐστάλη ἐκ νέου εἰς ἐξορίαν, πολυάριθμοι δὲ χωρικοὶ ἐμαστιγώθησαν διὰ βουνεύρου, καὶ εἰκοσιδύο ἄνδρες, ἐν οἷς οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως, ὁ Βλάχος καὶ ἱερεύς τις καλούμενος μὲν Νοδάρος, ἀλλὰ παρωνυμούμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν Παπᾶ-Ληστής, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον. Καὶ ἐπειράθη μὲν τμῆμά τι τῶν φιλελευθέρων ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ νὰ προκαλέσῃ ψῆφον ἀποδοκιμασίας ἐναντίον τῶν τοιούτων πιέσεων, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἐκείνη ἀπέτυχεν. Ἐν τούτοις δ' εἶχεν ἤδη δοθῇ δευτέρα ἀμνηστία, καὶ οὐδέποτε πλέον συνέβη ἐν Κεφαλληνίᾳ στάσις ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας.

Ἡ πρώτη βουλὴ ἡ ἐκλεχθεῖσα κατὰ τὸ μετερρυθμισμένον σύστημα συνῆλθε τὸν Μάρτιον τοῦ 1850. Τῶν τριῶν φατριῶν, εἰς ἃς διῃροῦντο οἱ Ἑπτανήσιοι, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν μετριοπαθεστέρων Μεταρρυθμιστῶν καὶ τῶν ἀντιδραστικῶν Καταχθονίων τῶν ὑποστηριζόντων τὴν προστασίαν, τὴν πλειονοψηφίαν εἶχον οἱ Μεταρρυθμισταὶ, καὶ μόνον ἕνδεκα τῶν τεσσαρακονταδύο βουλευτῶν ἦσαν Ῥιζοσπάσται. Ἀλλ' οἱ Ῥιζοσπάσται, καίπερ ἀποτελοῦντες τὴν μειονοψηφίαν, ἦσαν ἡ θορυβωδεστάτη καὶ δημοφιλεστάτη φατρία, ἰδίως ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ζακύνθῳ. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐκλεχθέντων ὑπὸ τῶν Κεφαλλήνων ὑπῆρχον δύο ῥιζοσπάσται ἐκδόται ἐφημερίδων, ὁ Ζερβὸς καὶ ὁ Μομφερρᾶτος, ὧν ἡ ἐκλογὴ ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν ἐξορίαν αὐτῶν, ἐπειδὴ ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιτυχία τοῦ ῥιζοσπάστου, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Κεφαλλῆνος σατυρικοῦ Λασκαράτου, εἶχε κατορθωθῇ ὅταν ἡ ὑψηλὴ ἀστυνομία ἔκρουε τὴν θύραν του. Πράγματι ἓξ τῶν δέκα βουλευτῶν τῆς δημοκρατικῆς ἐκείνης νήσου ἀνῆκον εἰς τὸ κόμμα τῶν

Ῥιζοσπαστῶν, ἐν ᾧ ἀπ᾽ ἐναντίας τῶν Κερκυραίων εἷς καὶ μόνος. Ἔνιοι τῶν βουλευτῶν ἦσαν νεήλυδες ἐν τῷ κοινοβουλευτικῷ βίῳ. Ἀπ᾽ αὐτῆς ἤδη τῆς ἀρχῆς ἡ βουλὴ παρέσχε δεῖγμα τῆς ἰδιότητος αὐτῆς διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ πόθου τῆς παραλείψεως τῆς λέξεως *ἀδιάλυτος* ἐκ τοῦ ὅρκου τοῦ χαρακτηρίζοντος διὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου τοὺς μεταξὺ τῶν νήσων καὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας δεσμούς. Καὶ παρελείφθη μὲν τὸ ἐπίθετον, συναινέσαντος τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ, ὅςτις διετύπωσε νέον ὅρκον· ἀλλὰ παρὰ διαμαρτυρίαν πέντε βουλευτῶν, ὧν τέσσαρες Κεφαλλῆνες, διετηρήθη ἐν τῷ νέῳ τούτῳ τύπῳ ἡ μνεία «τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων» καὶ τῶν «δικαιωμάτων τῆς προστάτιδος κυριάρχου». Ὅτε δ᾽ ὁ ἁρμοστὴς παρώρμησε τὴν βουλὴν νἀφιερωθῇ εἰς πρακτικὰς μεταρρυθμίσεις, οἷα ἡ βελτίωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου, ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἀποπεράτωσις τῆς διώρυγος τῆς Λευκάδος, ὁ πρόεδρος ἀπήντησεν ἐπικρίνων τὴν διαγωγὴν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τοῦ Πατσιφίκου, κατηγορῶν τὴν προστασίαν ἐπὶ τῇ παρακμῇ τοῦ ἑπτανησιακοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς γεωργίας, ζητῶν περαιτέρας μεταρρυθμίσεις καὶ ὑπαινισσόμενος τὴν εἰς ἓν σῶμα ἕνωσιν ἁπάντων τῶν διεσπαρμένων μελῶν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας. Ἐγίνετο οὕτω καταφανὲς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι αἱ δημοκρατικαὶ μεταβολαὶ τοῦ 1849 ἀντὶ νὰ κορέσωσι τὴν ὄρεξιν τῶν Ἰονίων πολιτευτῶν εἶχον αὐξήσει αὐτήν. Ἡ μόνη δὲ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο φιλελευθέρων κομμάτων ἦτο τὸ ὅτι, ἐν ᾧ οἱ Μεταρρυθμισταὶ ὑπερεμάχουν συνταγματικῶν μεταρρυθμίσεων μὴ δυναμένων νὰ παραβλάψωσι τὴν τελικὴν παῦσιν τῆς προστασίας, οἱ Ῥιζοσπάσται οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμουν ἢ τὴν ἄμεσον ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατ᾽ ἀκολουθίαν οἵ τε Ῥιζοσπάσται καὶ οἱ Καταχθόνιοι ἀντετάσσοντο εἰς τὰς μεταρρυθμίσεις, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι μὲν ἐφοβοῦντο μὴ αὗται καταστήσωσι τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν δημοφιλῆ, οὗτοι δ᾽ ἐπειδὴ κατείχοντο ὑπὸ τοῦ φόβου μὴ ἀποβάλωσι τὰς προνομίας αὐτῶν. Ὅτε τῇ 26 Νοεμβρίου ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ

Κωνσταντῖνος Λομβάρδος.

Κεφαλλῆνος Τυπάλδου πρότασις, ἐκφράζουσα τὴν ὑπὲρ ἑνώσεως «θέλησιν» τῶν νησιωτῶν, ἡ βουλὴ ἀνεβλήθη ἀποτόμως ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας, καὶ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ 1851 διελύθη. Ἑπτανήσιοι ἱστορικοὶ θεωροῦσι μέχρι καὶ τῆς σήμερον τὴν βραχύβιον ἐκείνην νομοθετικὴν σύνοδον ὡς τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἐθνικῆς ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἐνεργείας. Ἡ δὲ διάδοχος βουλή, ἐν ᾗ ὁ λόρδος ἁρμοστὴς ἐπίστευεν ὅτι εἶχεν ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξιν τῶν Μεταρρυθμιστῶν, ἐν ᾧ τοῦτο πράττων εἶχεν ἀποξενώσει πολλοὺς τῶν Καταχθονίων, καὶ ἣν προσεφώνησε τὸ πρῶτον διὰ λόγου ἀναγνωσθέντος ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀντὶ τῆς ἰταλικῆς, ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο σχεδὸν ὁμοίως δυσπειθής. Οἱ Ῥιζοσπάσται ἀπεδεκατίσθησαν δι' ἐξοριῶν. Ὁ τοποτηρητὴς τῆς Κεφαλληνίας κόμις Καροῦσος ἐξήλεγξε τὰς ἐκλογὰς τῆς νήσου, καὶ μόνος εἷς ἄξιος λόγου ῥιζοσπάστης, ὁ Ζακύνθιος ἰατρὸς Κωνσταντῖνος Λομβάρδος, παρεκάθησεν ἐν τῇ βουλῇ. Ἀλλ' οὐχ ἧττον αὕτη διὰ πλειονοψηφίας μιᾶς ψήφου ἀπέρριψε τὰς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως προταθείσας μεταρρυθμίσεις. Πρὶν ἢ δὲ συνέλθῃ εἰς τὴν δευτέραν αὐτῆς σύνοδον, εἶχεν ἀρχίσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ γενικὴ κρίσις, καὶ τὸ ἑνωτικὸν φρόνημα τῶν Ἑπτανησίων ἔλαβεν ἔτι περαιτέραν ὤθησιν ἐκ τῶν συμβεβηκότων τῶν ἀγαγόντων εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον.

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1848, ἥτις εἶχεν ἐπιδράσει ἐμμέσως ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, παρήγαγε τὰ βιαιότατα τῶν ἀποτελεσμάτων ἐν ταῖς ῥωμανικαῖς χώραις. Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Γκίκα τῷ 1842 εἶχεν ἐκλεχθῇ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ὁ Γεώργιος Μπιμπέσκου, γόνος οἴκου εὐπατριδῶν, ὅστις εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς ὑπουργὸς καὶ ἦτο ἐνθουσιώδης θαυμαστὴς τοῦ μεγάλου Ῥωμάνου ἥρωος Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου. Ἀλλά, πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἔρις πρὸς τὴν βουλήν, προελθοῦσα ἐκ τῆς παραχωρήσεως μεταλλείου τινὸς εἰς Ῥῶσον ὑπήκοον, ἤγαγεν εἰς τὴν ἀναβολὴν τοῦ νομοθετικοῦ σώματος. Ἀπαλλαγεὶς δὲ τῆς ἀντιπολιτεύσεως αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν ἠδυνήθη νἀφοσιωθῇ εἰς πρακτικὰ ἔργα, οἷα ἡ κατασκευὴ ὁδῶν, ἡ ἀποξήρανσις ἑλῶν καὶ ἡ σύναψις τελωνειακῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Μολδαβίας, ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἡγεμονιῶν. Ἐν δὲ τῇ Μολδαβίᾳ ἡ ἐξαιρέτως μακρὰ ἀρχὴ τοῦ Μιχαὴλ Στούρτζα, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη, ὑπῆρξε περίοδος κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ ἐξυγίανσις τῶν πόλεων, ἡ εἰσαγωγὴ αὐστηρῶν διατάξεων ἐναντίον τῶν ἐπιδημικῶν νόσων, ἡ δημιουργία ἀστυνομικῆς δυνάμεως καὶ

ἐπάλληλα μέτρα ἀποσκοποῦντα εἰς βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν ἀγροτῶν καὶ προστασίαν τῶν συμφερόντων αὐτῶν ὑπῆρξαν τὸ ἔργον τοῦ δραστηρίου ἐκείνου ἡγεμόνος. Ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῆς Μολδαβίας, καθ' ἃ ὁ Μπιμπέσκου ἐκ τῆς Βλαχίας, τὸν τελευταῖον σπίλον τῆς δουλείας διὰ τῆς χειραφετήσεως τῶν Ἀτσιγγάνων, οἵτινες ἦσαν κτῆμα τῆς πολιτείας καὶ τῶν μοναστηρίων. Ἀναλαμβάνων δὲ τὸ δυσχερέστατον ἁπάντων τῶν ἔργων, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ζητήματος, ὅπερ εἶνε καὶ σήμερον ἀκόμη τῶν σπουδαιοτάτων προβλημάτων τῆς ἐν Ῥωμανίᾳ πολιτικῆς. Καὶ δὴ οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἦσαν πολυάριθμοι ἐν Μολδαβίᾳ ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, εἶχον ἀποβῇ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μιχαὴλ Στούρτζα σπουδαῖον στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ ἕνεκα τοῦ ἀνοίγματος τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἰς τὸ ἐμπόριον ἁπασῶν τῶν χωρῶν. Ἀνησυχῶν δ' ἐκ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν, ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐν Μολδαβίᾳ διαμονὴν πρὶν ἢ ἀποκτήσωσι χρηματικόν τι κεφάλαιον ἢ ἐκμάθωσι τέχνην τινά· μετεχειρίζετο δὲ ὡς ἀλήτας τοὺς Ἑβραίους ἐκείνους ὁδίτας τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὴν χώραν ἄνευ διαβατηρίου, καὶ ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ κλείωσι τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν καταστήματα τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐξ ἑνὸς ἠγωνίζετο δι' ἀμέσων διατάξεων νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἰσχύν, ἐξ ἑτέρου, ἐπιτρέπων εἰς αὐτοὺς νἀποβῶσι μέλη τῶν ἐπιχωρίων ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν ἄνευ πληρωμῆς τῶν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἑταίρων πληρονομένων δασμῶν, παρέσχεν εἰς αὐτοὺς παμμέγιστον πλεονέκτημα ἀπέναντι τῶν ἰθαγενῶν ἐμπόρων. Καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην καθ' ὅλα τὸ χρηματίζεσθαι ὡς προσιδιάζον εἰς μόνους τοὺς ξένους, ἀλλ' ἦλθεν ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ῥωμᾶνοι ἀπέβλεψαν μετὰ φόβου εἰς τὴν ἀπὸ τῶν φόρων ἀπαλλαγὴν τῶν Ἰουδαίων τῆς Μολδαβίας. Ὡς εἰκὸς δέ, αἱ φιλελεύθεραι διατάξεις τοῦ τε Μπιμπέσκου καὶ τοῦ Στούρτζα προεκάλεσαν ἐναντίον τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν τὴν δυσαρέσκειαν τῶν μεγα-

Γρηγόριος Γκίκας.

λειτέρων εὐπατριδῶν, οἵτινες ἔρρεπον πάντοτε εἰς τὸ νὰ φέρωσι βαρέως τὴν κυριαρχίαν ἡγεμόνος ἀνήκοντος μέχρι τῆς χθὲς εἰς τὰς ἰδίας ἑαυτῶν τάξεις. Ἀμφότεροι δ' οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι χάριν ἰδίας ἀμύνης νὰ ἐξασθενήσωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὴν ἰσχὺν τῶν ὑπερφιάλων ἐκείνων μεγιστάνων. Καὶ ὁ μὲν Μπιμπέσκου διὰ στενῆς ἑρμηνείας καὶ βιαίας ἐφαρμογῆς ἄρθρου τινὸς τοῦ Ὀργανικοῦ κανονισμοῦ (Règlement organique) ἀπέκλεισε τοὺς μεγάλους εὐπατρίδας ἀπὸ τῆς νέας αὐτοῦ βουλῆς ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐγκατῴκουν ἐν τοῖς ἰδίοις ἐκλογικοῖς διαμερίσμασιν, ἀλλὰ διέμενον ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Ὁ δὲ Στούρτζας ἠγωνίσθη νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν διὰ δαψιλοῦς ἀναδείξεως μεγιστάνων ἐκ τῶν τάξεων τῶν ὑποδεεστέρων εὐπατριδῶν. Ἀλλ' οἱ δυσηρεστημένοι ἐτύγχανον συνήθως τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Ῥώσου προξένου· διὸ ἡ ἐν Ῥωμανίᾳ ἐκδήλωσις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848 διηυθύνετο κυρίως ἐναντίον τῆς διαρκοῦς ἀναμίξεως τῆς ξένης ἐκείνης δυνάμεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς χώρας.

Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα εἶχε ταχέως ἀναπτυχθῆ κατὰ τὰ δεκατέσσαρα ἔτη τῆς ἰσχύος τοῦ Ὀργανικοῦ κανονισμοῦ. Ὁ Μιχαὴλ Κογκαλνιτσεάνου καὶ ἄλλοι, οἵτινες εἶχον σπουδάσει τὴν ἱστορίαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν πατρίδα, παρίστανον τὰ κλέα τοῦ παρελθόντος τῆς ῥωμανικῆς φυλῆς καὶ τὴν ἀδοξίαν τοῦ ἐνεστῶτος. Τὰ ἐν Βουκουρεστίῳ κολλέγια τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ ἡ Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου ἡ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Στούρτζα ἱδρυθεῖσα καὶ ἀπ' αὐτοῦ φερωνυμουμένη καθίστανον εἰς τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν δυνατὴν τὴν ἀπόκτησιν ἐκπαιδεύσεως ὁμοίας πρὸς τὴν τῶν κοινωνικῶς ὑπερτερούντων αὐτούς. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ υἱοὶ τῶν εὐπατριδῶν πολλάκις ἐξηλέγχοντο ἐν τοῖς πανεπιστημιακοῖς ἀκροατηρίοις ὑποδεέστεροι τῶν τέκνων τῶν ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένων, καὶ ἡ εἰς τὰς δημοσίας θέσεις εἰσαγωγὴ τῶν ἀξιωθέντων πτυχίου ὑπῆρξεν ἀντίστοιχος πρὸς ἐπανάστασιν κοινωνικήν. Οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ πελάται αὐτῶν, οἱ ἐπιχώριοι μεγιστᾶνες, συνηγέρθησαν, καὶ ἐξευρέθησαν δικαιολογίαι πρὸς κατάργησιν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν δύο ῥωμανικῶν κολλεγίων. Ἀλλ' εἶχεν ἤδη παρασκευασθῆ γενεὰ χάριν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, καί, ὅτε τὸ κίνημα τοῦτο διέδραμε τὴν Εὐρώπην, δὲν ἐσταμάτησεν εἰς τὰ Καρπάθια.

Καὶ ἐν μὲν τῇ Μολδαβίᾳ, ὅπου ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη τῇ 27 Μαρτίου, κατεστάλη ἐν τάχει ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ἄνευ τῆς βοηθείας,

ἣν προέτεινεν εἰς αὐτὸν ἡ Ῥωσία. Ἐκεῖ αἱ ἀξιώσεις τῶν ἡγετῶν τῆς ἐπαναστάσεως περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν καταχρήσεών τινων ἐν τῇ διοικήσει, καὶ τὸ κίνημα ἀφῆκε ψυχρὰ τὰ πλήθη. Ἀπαιτητικώτερον δὲ πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, ἐκτεθὲν ὑπὸ τοῦ Κογκαλνιτσεάνου, ἐν ᾧ οὗτος προςέβαλλε τὸν Ὀργανικὸν κανονισμὸν καὶ τὴν ῥωσικὴν προστασίαν καὶ ἠξίου ἐθνικὸν σύνταγμα καὶ ἕνωσιν τῶν δύο ἡγεμονιῶν, ἤγαγεν εἰς τὴν ἐξορίαν τοῦ εἰςηγητοῦ. Ἀλλ' ἐν Βλαχίᾳ συνέβησαν γεγονότα ὁρμητικωτέρου χαρακτῆρος. Τὸ κίνημα ἐλάχιστα ἐστρέφετο ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος· διὸ τὰ μέλη τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπείας ἐκάλεσαν αὐτὸν τὸν Μπιμπέσκου νἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Μπιμπέσκου, ὢν ὑπεράγαν ἀδύνατος νἀναλάβῃ ἀγῶνα, ὅςτις, καθ' ἃ ἄριστα ἐγίνωσκεν, ἔμελλε νὰ προςκρούσῃ εἰς τὴν ἀντίδρασιν τοῦ τσάρου, ἀπέκρουσε τὰς προτάσεις αὐτῶν, καὶ ἡ ἐπανάστασις ἤρχισεν ἐν Ἰσλὰζ, χωρίῳ κειμένῳ πλησίον τοῦ Δουνάβεως. Τότε δ' ὁ ἡγεμὼν ἐφυλάκισέ τινας τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐπιτροπείαν. Ἀλλ' ἀπόπειρα φόνου τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἡ ἀπροθυμία τοῦ στρατοῦ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ἔπεισαν τὸν Μπιμπέσκου, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὴν στάσιν, ἧς εἶχεν ἀρνηθῇ νἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν. Καὶ δὴ τῇ 11 Ἰουνίου πολυάριθμον στῖφος περιεκύκλωσε τἀνάκτορα καὶ ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα νὰ ὑπογράψῃ σύνταγμα καθαιροῦν τὸν Ὀργανικὸν κανονισμόν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Ῥῶσος πρόξενος διεμαρτυρήθη, καὶ παρεκάλεσε τὸν Μπιμπέσκου νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν χώραν. Καὶ ὑπήκουσε μὲν οὗτος, παραιτηθεὶς δ' ἀφῆκε τὴν ἐπαναστατικὴν ἐπιτροπείαν κυρίαν τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ὡς πάντοτε συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι, μεταξὺ τῶν ἡγετῶν ὑπῆρχον δύο φατρίαι. Καὶ ἡ μὲν τῶν μετριοπαθῶν, ἧς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ἠλιάδης Ῥαδουλέσκου, ἥτις συνετῶς ἀπέφευγε νὰ θίξῃ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Τουρκίας, ἠρκεῖτο εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ῥωσικῆς προστασίας χειραφέτησιν μετ' ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ φιλελευθέρου συντάγματος. Τὸ δὲ ῥιζοσπαστικὸν κόμμα ἐπεζήτει τὴν ἄμεσον ἵδρυσιν ἑνιαίας καὶ ἀνεξαρτήτου Ῥωμανίας, οὐδαμῶς λαμβάνον ὑπ' ὄψιν, ὅτι τοιαύτη ἀπόπειρα ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ὀλέθριον πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας ὁμοῦ. Τῶν δύο δὲ τούτων προγραμμάτων ὑπερίσχυσε τὸ τῶν μετριοπαθῶν, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ προςωρινῇ κυβερνήσει τῇ συγκροτηθείσῃ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Μπιμπέσκου.

Ἀλλ' οὔτ' ἐν τῷ ἀγροτικῷ ζητήματι οὔτ' ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ ὑπῆρξεν ἐπιτυχὴς ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις. Τῶν μὲν οἴκων τῶν μεγάλων εὐπατριδῶν μόνον ἑπτὰ μετέσχον τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ δ' ἀγροτικὴ ἐπιτροπεία, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τῶν χωρικῶν, ἡ κατάργησις τῶν καταναγκαστικῶν ἔργων καὶ ἡ ἔν τινι μέτρῳ ἀνύψωσις τῶν καλλιεργητῶν τοῦ ἐδάφους εἰς κυρίους αὐτοῦ ἀπέτυχεν. Ὁ μὲν μητροπολίτης ἐπεκαλέσθη τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας ἐναντίον ἔργου, ὅπερ ἐχαρακτήρισεν ὡς ὄλεθρον τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἐκάλεσαν τοὺς Τούρκους νὰ προχωρήσωσιν ὡς ὑπέρμαχοι τῶν θεσμῶν τούτων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα τὴν στηθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς διπλωματίας, καὶ κατέλαβον τὴν Βλαχίαν. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις διελύθη ἐπὶ τῷ κελεύσματι τοῦ Τούρκου ἐπιτρόπου, καὶ κατεστάθη τοποτηρητεία, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τοῦ Ἠλιάδου Ῥαδουλέσκου καὶ δύο ἄλλων μελῶν τῆς φατρίας τῶν μετριοπαθῶν. Καὶ ὁ μὲν σουλτᾶνος ηὐχαριστήθη, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οἱ Ῥῶσοι, οἵτινες ἐπέμειναν εἰς περαιτέραν ἐξέτασιν, καθ' ἣν ὁ Τοῦρκος ἐπίτροπος ἔμελλε νὰ τύχῃ τῆς «βοηθείας» Ῥώσου στρατηγοῦ, ἐν ᾧ τὸ ῥιζοσπαστικὸν κόμμα διὰ τῶν ἐν τῷ τύπῳ βιαίων αὐτοῦ ἐπιθέσεων ἐναντίον τῆς Ῥωσίας συνήργει ἀσυνειδήτως εἰς προαγωγὴν τῶν ῥωσικῶν σχεδίων. Δικαιολογίαν δὲ τῆς χρήσεως βίας παρέσχε τὸ γεγονὸς τῆς δημοσίας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ πυρπολήσεως τοῦ χειρογράφου τοῦ πολυτίμου Ὀργανικοῦ κανονισμοῦ, ἀφ' οὗ πρότερον περιεσύρθη ἐν χλευαστικῇ ἐπιταφίῳ πομπῇ κάτωθεν τῶν παραθύρων τοῦ ῥωσικοῦ προξενείου. Ἐπὶ τούτοις αἱ ἐν τῇ πόλει ῥωσικαὶ ἀρχαὶ παρεκάλεσαν τὸν Τοῦρκον φρούραρχον Ὀμὲρ πασσᾶν νὰ προστατεύσῃ αὐτάς, σύγκρουσις δὲ μεταξὺ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπιχωρίων πυροσβεστῶν ἤγαγεν εἰς αἱματοχυσίαν, καὶ οἱ Ῥῶσοι κατέλαβον καὶ πάλιν τὰς Ἡγεμονίας χάριν ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως. Τελικὴ δέ τις ἀπόπειρα τῶν Ῥιζοσπαστῶν ἐγκατελείφθη κατὰ συμβουλὴν τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας. Ἡ τριμελὴς τοποτηρητεία κατελύθη, καὶ πλούσιός τις εὐπατρίδης, ὁ Κωνσταντῖνος Καντακουζηνός, διωρίσθη μόνος τοποτηρητὴς καὶ διοικητής. Τῇ δὲ 19 Ἀπριλίου 1849 ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Τουρκία συνωμολόγησαν τὴν σύμβασιν τοῦ Μπάλτα Λιμάν, ἥτις περιώριζε τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχῆς τῶν ἡγεμόνων εἰς ἑπτὰ ἔτη, κατήργει τὰς βουλὰς καὶ ἀντικαθίστανεν αὐτὰς διὰ διβανίων, ἤτοι συμβουλίων, διοριζομένων ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων. Ἀξία λόγου δύναμις

ῥωσοτουρκικοῦ στρατοῦ ἀπεφασίσθη νὰ καταλάβῃ τὰς Ἡγεμονίας μέχρι τῆς τελείας αὐτῶν εἰρηνεύσεως, Ῥῶσος δὲ καὶ Τοῦρκος ἐπίτροπος ἔμελλον νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἡγεμόνας εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς διοικήσεως. Ὁ Μιχαὴλ Στούρτζας, ὅςτις εἶχε διατηρήσει τὸν θρόνον αὐτοῦ διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἠρνήθη νὰ ἄρξῃ μακρότερον ἐπὶ τούτοις τοῖς ὅροις, καὶ ἀπεσύρθη εἰς Παρισίους, τὴν συνήθη ἐξορίαν τῶν ἀποχωρούντων Ῥωμάνων ἀρχόντων. Καὶ ἀντ' αὐτοῦ μὲν διωρίσθη ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας ὁ Γρηγόριος Ε' Γκίκας, ὅςτις εἶχε μετάσχει τοῦ κινήματος τῶν προηγουμένων ἐτῶν· τὸν δὲ Μπιμπέσκου διεδέχθη ἐν Βλαχίᾳ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Βάρβος Στιρμπέγιου, ὅςτις εἶχε λάβει ἀντὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος τὸ τοῦ θετοῦ πατρὸς καὶ εἶχεν ἀποκτήσει μεγάλην πολιτικὴν πεῖραν ἐπὶ τῶν προγενεστέρων ἡγεμόνων.

Ἀλέξανδρος Κόχραν ἀντιπολιτευόμενος τοῦ Παλμερστῶνος περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐν Ῥωμανίᾳ ἐπανάστασις τοῦ 1848, καίπερ κατασταλεῖσα, ἀφῆκεν ἴχνη ἐν ταῖς τύχαις τοῦ ῥωμανικοῦ λαοῦ. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἐξωτερικῷ οἱ ἐξόριστοι ἐπαναστάται ἐξήγειραν τὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἔθνους, καὶ ἡ ἑσπερία Εὐρώπη ἔμαθε πρὸς εὐχαρίστησιν αὐτῆς, ὅτι ἐν τῇ μεμακρυσμένῃ ἐκείνῃ γωνίᾳ τῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε φυλή, οὔτε σλαβικὴ οὖσα οὔτε ἑλληνική, ἥτις, ὑποστηριζομένων τῶν πόθων αὐτῆς, ἠδύνατο νἀποτελέσῃ κράτος ἀντίρροπον μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Ἡ δὲ ἀποκάλυψις αὕτη ἐνεποίησε μεγάλην αἴσθησιν εἰς τὰς δύο φιλελευθέρας δυνάμεις, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, καὶ δὴ τοιαύτην, ὥστε νἀγάγῃ αὐτὰς εἰς κοινὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ καθ' ὃν χρόνον Γάλλοι καὶ γαλλομαθεῖς Ῥωμᾶνοι συγγραφεῖς ἐφώτιζον τὸ πρῶτον τῶν λατινικῶν ἐθνῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν πιεζομένην ἐκείνην παραφυάδα τῆς λατινικῆς οἰκογενείας, αὐτὸς ὁ Πάλμερστων ὑπεκίνησε τὸ ῥωμανικὸν ζήτημα ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ. Ἐν δ' αὐτῇ τῇ Ῥωμανίᾳ οἱ δύο ἡγεμόνες οἱ ἐγκατασταθέντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐπαναστάσεως ἐξηκολούθησαν καθ' ἡσυχώτερον τρόπον τὸ ἔργον τῶν ἡγετῶν αὐτῆς. Ἀμφότεροι, ὅ τε Στιρμπέγιου καὶ ὁ Γκίκας, εἰσήγαγον καὶ πάλιν τὸ σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν τῷ ἐπιχωρίῳ

ἰδιώματι καὶ ἐνεθάρρυναν τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἀμφότεροι ἐπελήφθησαν τοῦ ἀγροτικοῦ ζήτηματος, ὅπερ ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ δι' ἐλαττώσεως τῶν ἡμερησίων ὡρῶν, ἀλλ' αὐξήσεως τῶν ἡμερῶν τῆς χάριν τῶν γαιοκτημόνων ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν καὶ ἀντικαταστήσας διὰ πληρωμῆς χρημάτων τὸ ἀρχαῖον ἔθος τῆς καταναγκαστικῆς ἐν ταῖς λεωφόροις ἐργασίας. Ἔργον δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ἐλάττωσις τοῦ δημοσίου χρέους, ὅπερ ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς κατοχῆς, ληξάσης τῷ 1851. Ὁ δὲ Γκίκας ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον συνετός, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἰουδαίους νἀνοίγωσι ποτοπωλεῖα ἐν τοῖς χωρίοις καὶ συντελέσας οὕτως εἰς τὴν εἰςαγωγὴν σοβαροῦ κοινωνικοῦ κακοῦ, ὅπερ ἐπεζήτησε νὰ ἐλαττώσῃ ἡ νεωτέρα νομοθεσία. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἀμφοτέρων τῶν ἡγεμόνων διεκόπη προώρως ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ τῶν δύο ἰσχυρῶν γειτόνων τῷ 1853. Καὶ ἡ μὲν Ῥωσία ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτούς, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τοὺς θρόνους αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἐκτραχύνσεως τῶν σχέσεων πρὸς τὴν ἐπικυρίαρχον δύναμιν. Οἱ δὲ ἡγεμόνες, ἄριστα γινώσκοντες, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἡ Τουρκία ἔμελλε νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ τῶν ἑσπερίων δυνάμεων, ἠρνήθησαν νἀποδεχθῶσι τὴν διαταγὴν ἐκείνην, καὶ ἔφυγον εἰς τὴν Βιέννην, ὅπως ἀναμείνωσιν ἐκεῖ τὴν παλίρροιαν τῶν γεγονότων, ἅτινα ἔμελλον νὰ παλινορθώσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἰκείοις κράτεσι.

Καὶ ἐπὶ τὴν Σερβίαν δ' ἐπέδρασαν αἱ ἐν Εὐρώπῃ ἀνωμαλίαι τοῦ 1848, καίτοι ἐν μικροτέρῳ βαθμῷ ἢ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις. Ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς, οὗ τὴν ἀρχὴν δὲν εἶχε παρασαλεύσει ἀπόπειρά τις περὶ παλινορθώσεως τοῦ Ὀβρένοβιτς τῷ 1845, ἦτο ὡς εἰκός, εὔνους πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Τουρκίαν, τὰς δύο δυνάμεις τὰς ὑποστηριξάσας αὐτόν. Ἐνισχύθησαν δὲ μεγάλως αἱ ἀγαθαὶ αὗται σχέσεις μεταξὺ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Σερβίας διὰ τῆς δράσεως τῶν Σέρβων κατὰ τὴν ἐν τῇ αὐστριακῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐπανάστασιν· τῇ 1 Μαΐου συνῆλθεν ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβων εἰς τὴν ἕδραν τοῦ μητροπολίτου, τὸ Κάρλοβιτς, καὶ ἀπῄτησε τὸν διορισμὸν πατριάρχου, πρὸς δὲ καὶ βοεβόδα, ὡς τοιοῦτον ὁρίσασα τὸν συνταγματάρχην Σούπλικατς, ἀξιωματικόν, ὅςτις εἶχεν ὑπηρετήσει ἐν τοῖς ναπολεοντείοις πολέμοις. Ὑπὸ δὲ τὴν σημαίαν «τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἔθνους» ἐβοήθησαν τοὺς Αὐστριακοὺς ἐναντίον τῶν Μαγυάρων· ἡνώθησαν δὲ μετ' αὐτῶν πολλοὶ ἐθελονταὶ

ἐκ τῆς ἡγεμονίας Σερβίας παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Οἱ δὲ Σέρβοι τῆς Αὐστρίας ἐπέτυχον μόνον τὴν εἰς τοὺς ἤδη πολυαρίθμους τίτλους τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας προσθήκην τῆς προσωνυμίας «Μεγάλου βοεβόδα τῆς σερβικῆς βοϊβοδίνας». Ἀλλ' ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν δύο γειτόνων κλάδων τῆς σερβικῆς φυλῆς ἤγαγε πολλοὺς τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβων εἰς τὸ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Ἀλεξάνδρου, ὅπου ἡ πεῖρα αὐτῶν ὑπῆρξε πολύτιμος εἰς τὴν ἡγεμονίαν καὶ συνεκράτησε τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Σερβίας ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν συμφερόντων τῆς Αὐστρίας ἐν κρισίμῳ περιόδῳ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος.

Οὐχ ἧττον δὲ τῆς Σερβίας ἀνεταράχθη καὶ τὸ Μαυροβούνιον ὑπὸ τοῦ κινήματος τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβων. Ὁ Πέτρος Β΄ προέτεινε τὴν βοήθειαν δεκακισχιλίων ὑπηκόων αὐτοῦ εἰς τὸν *βᾶνον* τῆς Κροατίας Γελλάτσιτς, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Μαυροβουνίους τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν μεταξὺ Οὔγγρων καὶ Κροατῶν ἐμφύλιον πόλεμον. Ἀλλ' ἐπάλληλοι κατὰ τὰ σύνορα ἁψιμαχίαι μεταξὺ τῶν ὀρεσιβίων καὶ τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν γειτόνων αὐτῶν διετράνωσαν τὴν περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν, ἥτις ἦτο ἡ κυριωτάτη ἐνασχόλησις τῶν ὑπηκόων τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀπέθανε τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1851 ὁ Πέτρος Β΄, ὁ τελευταῖος κυρίαρχος τοῦ Μαυροβουνίου ὁ συνδυάζων τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἀρχήν. Τὸ σκήνωμ' αὐτοῦ ἀναπαύεται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Λόφτσεν, τοῦ ἐπ' ἐσχάτων ὀχυρωθέντος ὑψηλοῦ ὄρους τοῦ δεσπόζοντος τοῦ πελάγους τῶν πετρωδῶν βουνῶν, ὅπερ εἶχε κυβερνήσει μετὰ μεγίστης συνέσεως· τὸ δὲ ὄνομ' αὐτοῦ ἀπομνημονεύεται ἐν τῇ σερβικῇ λογοτεχνίᾳ ὡς ποιητοῦ δύο δραμάτων ἐπιγραφομένων «Τὸ ὀρεινὸν διάβημα» καὶ «Στέφανος ὁ μικρὸς» καὶ πλείστων ποιημάτων, ἐν οἷς ἐξῆρε τὸν ἡρωισμὸν τῶν ἰδίων ὑπηκόων.

Ὁ *βλαδίκας* ἐκεῖνος θνήσκων ὥρισεν ὡς διάδοχον τὸν ἀνεψιὸν Δανιῆλον, διαμένοντα τότ' ἐν Βιέννῃ, ἀναθεὶς εἰς τὸν Πέρον Θωμᾶν Πέτροβιτς, πρόεδρον τῆς γερουσίας καὶ ὁμοίως θεῖον τοῦ νεαροῦ κληρονόμου, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κυβερνήσῃ τὴν χώραν μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Δανιήλου. Ἀλλ' ὁ Πέρος ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς φιλοπολέμου φατρίας, ἥτις ἐπεθύμει σθεναρὰν δρᾶσιν ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ, ὅτε ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν Κετίγνην, εὗρε τὸν

σφετεριστὴν τῆς ἀρχῆς ἐγκαθιδρυμένον ἐν τῷ παλατίῳ. Ὁ Δανῆλος ἀπηύθυνε πάραυτα ἔκκλησιν εἰς τὸν λαὸν ὑπὲρ τῆς ἐκτελέσεως τῆς διαθήκης τοῦ θανόντος Πέτρου Β΄, καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ ἠναγκάσθη νἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα. Ἀλλ᾽ ὁ Δανῆλος ἀντὶ νὰ συγχωρήσῃ τοὺς φιλοπολέμους ἀρχηγούς, οἵτινες εἶχον πειραθῆ ν᾽ ἁρπάσωσι τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, ὑπέδειξεν εἰς αὐτούς, ὅτι ἔμελλε νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, δημιουργήσας οὕτως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς φατρίαν ἀντιπολιτευομένην τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ.

Δανῆλος Α΄.

Ὁ νέος ἡγεμὼν κατήρξατο τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ θεοκρατικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος, ὅπερ εἶχεν ἰσχύσει ἐν Μαυροβουνίῳ ἀπὸ τοῦ 1516. Ἦτο νεαρός, ἠρᾶτο ὡραίας κόρης ἐκ Τεργέστης, εἶχεν ὄρεξιν νὰ νυμφευθῇ, ἐπεθύμει νἀποκτήσῃ οἰκογένειαν, δὲν εἶχε κλίσιν πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον. Ἤδη ὁ ἀποθανὼν *βλαδίκας* διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς ἕδρας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Μοναστηρίου εἰς τὸ καλούμενον Σφαιριστήριον, εἶχε καταδείξει, ὅτι ἐπέκειτο ὁ χωρισμὸς τῶν διπλῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου. Ὁ Δανῆλος ἀπέστειλε διάγγελμα εἰς τὴν γερουσίαν, προτείνων τὴν μεταβολὴν ταύτην τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος, καὶ τῷ 1852 τὸ Μαυροβούνιον ἀνεκηρύχθη εἰς κληρονομικὴν κοσμικὴν ἡγεμονίαν. Καὶ τὸν μὲν ἡγεμόνα ἔμελλε νὰ διαδέχηται ὁ πρωτότοκος υἱός, ἄλλο δὲ μέλος τοῦ οἴκου τῶν Πέτροβιτς ἢ τῆς μαυροβουνιωτικῆς ἀριστοκρατίας ἔμελλε νὰ διορίζηται ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἀνακοινωθεῖσαι δ᾽ αὗται αἱ μεταβολαὶ εἰς τὸν ὀρθόδοξον τσάρον ἐνεκρίθησαν ὑπ᾽ αὐτοῦ. Εἶχε δὲ ἤδη ζητηθῆ καὶ ἡ γνώμη τῆς Αὐστρίας, καὶ μόνη ἡ Τουρκία ἐδυσφόρησεν ἐπὶ τῇ ἱδρύσει λαϊκῆς ἡγεμονίας ἐν Μαυροβουνίῳ, κυρίως ἐπειδὴ αἱ ὑποψίαι αὐτῆς ἐξηρεθίσθησαν ὑπὸ τῆς ἐμπράκτου ἀναγνωρίσεως τῆς ἡγεμονίας παρὰ τοῦ τσάρου ὡς πάτρωνος τοῦ ἄρτι ἀναγορευθέντος ἡγεμόνος. Καὶ ὁ μὲν Ὀμὲρ πασσᾶς, ὁ Κροά-

της ὁ προϋπηρετήσας μὲν ἐν τῷ Λιβάνῳ καὶ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἀλλὰ τότε ὢν διοικητὴς τῆς Βοσνίας, ἐπειράθη νἀποσπάσῃ τοὺς Πιπέρη ἀπὸ τῆς ὑπολοίπου χώρας τοῦ Μαυροβουνίου διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἀπαλλαγῆς ἀπὸ φόρων καὶ παραχωρήσεως γαιῶν. Ἐξ ἑτέρου δὲ στῖφος Μαυροβουνίων κατέλαβε καὶ πάλιν τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν Ζαμπλυὰκ διὰ πραξικοπήματος, οὐδ' ἠδυνήθη ἡ ἐκκένωσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ συνετοῦ ἡγεμόνος νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἰς τὸ Μαυροβούνιον εἰςόρμησιν τῶν ἀγανακτούντων Τούρκων, διακαιομένων ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας πολέμου. Προςβληθεὶς δὲ συγχρόνως ὑπὸ πέντε ἰδίων τουρκικῶν στρατιῶν παρεκάλεσεν ὁ Δανῆλος τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐπέμβωσιν, ἐν ᾧ ἀνθίστατο ἐν τῷ μεταξὺ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ Αὐστρία, ἠρεθισμένη ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτῆς προςφάτως παρασχεθείσης φιλοξενίας εἰς Πολωνοὺς καὶ Οὔγγρους πρόςφυγας, ἀνέλαβε τὸ πρόσωπον σλαβονικῆς ὀρθοδοξίας, ὑποστηρίζουσα τὸ Μαυροβούνιον. Αὐστριακὸς ἀπόστολος, ὁ κόμις Λάϊνιγκεν, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν σουλτᾶνον, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ἦτο ἠναγκασμένος ὡς Χριστιανὸς ἡγεμὼν νὰ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν αὐτοῦ γειτόνων. Ὁ δὲ σουλτᾶνος συνήνεσε νἀποστῇ τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ τῇ 19 Φεβρουαρίου 1853 ὑπεγράφη εἰρήνη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καθεστῶτος (statusquo), ἀφ' οὗ πρότερον οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὑποστῆ σοβαρὰς ἀπωλείας. Ἡ Αὐστρία παρέσχεν οὕτως ὑπηρεσίαν εἰς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο κράτος, ὅπερ νῦν θεωρεῖ τὴν δύναμιν ἐκείνην ὡς ἐχθρὸν κινδυνωδέστερον τῆς Τουρκίας, καὶ ὁ αὐστριακὸς ἀπόστολος ἐπέμεινεν, ἀναφερόμενος εἰς τὸ σουλτανικὸν φιρμάνιον τοῦ 1799, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου δὲν ἦτο ὑποτελὴς τοῦ σουλτάνου. Ὁ Δανῆλος αὐτὸς ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ἐπὶ τῇ ἐπεμβάσει αὐτοῦ, μετὰ δὲ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὁ γάμος αὐτοῦ καὶ ὁ διορισμὸς ἄλλου μέλους τοῦ οἴκου τῶν Πέτροβιτς ὡς ἐπισκόπου συνεπλήρωσαν τὴν μεταβολὴν τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Ο ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1853-6)

Ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου εἶχε μόλις που περατωθῆ, ὅτε ἤρχισεν ἄλλη σύγκρουσις πολὺ σοβαρωτέρα, περιπλέξασα τὰς ἑσπερίας δυνάμεις καὶ διαρρήξασα τὴν μακρὰν περίοδον τῆς εἰρήνης, ἥτις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀγγλίαν διήρκει ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Βατερλῶ. Καὶ δὴ ἡ Ῥωσία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὡς τὴν κυρίαν προστάτιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, εἶχε τὴν πρόθεσιν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Τουρκία ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου, νὰ μεταχειρισθῇ τοιαύτην ἄρνησιν ὡς ἀφορμὴν πολέμου. Ἀλλ' ἡ ἄοκνος καὶ δραστηρία ἐνέργεια τῆς Αὐστρίας καὶ ἡ αἰφνιδία παρὰ τῆς Πύλης ἀποδοχὴ τῶν παροτρύνσεων τοῦ κόμιτος Λάϊνιγκεν ἐποίησαν ἐκποδὼν τὴν ἀφορμὴν ταύτην αἰτιάσεων. Οἱ Σλάβοι τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου καθ' ὅλου καὶ κυρίως οἱ Μαυροβούνιοι δὲν εἶχον τὸ ἔαρ τοῦ 1853 ἰδίαν ἀνάγκην ἐπεμβάσεως τῆς Ῥωσίας πρὸς βοήθειαν αὐτῶν.

Ἀλλ' ὑπῆρχεν ὅμως ἀπώτερον μέρος τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου αἱ ἀτυχεῖς διαιρέσεις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπέσυρον τὴν προσοχὴν τῶν διπλωματῶν καὶ παρεῖχον δικαιολογίαν τῆς δράσεως στόλων καὶ στρατῶν. Ἕνεκα μιᾶς τῶν τραγικῶν ἐκείνων περιστάσεων, αἵτινες εἰς μὲν τὸν πιστὸν παρέχουσιν ἀφορμὴν στεναγμῶν, εἰς δὲ τὸν κυνικὸν μειδιαμάτων, ὁ ἱερώτατος χῶρος τῆς γῆς, ἡ κοιτὶς τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, εἶχεν ἀποβῆ ἀντικείμενον θεολογικῆς συζητήσεως μεταξὺ μοναχῶν ἀντιθέτων δογμάτων καὶ ἔμελλε νὰ γείνῃ ἀφορμὴ πολέμου μεταξὺ μοναρχῶν φυλῶν ἀντιπάλων. Καὶ δὴ διὰ τῶν διομολογήσεων τοῦ 1535 ἡ φύλαξις τῶν ἱερῶν τόπων εἶχεν ἐπιτραπῆ εἰς καθολικοὺς Γάλλους, ἡ δὲ γαλλικὴ αὕτη προστασία, ἐπικυρωθεῖσα ἐκ νέου τῷ 1675, εἶχεν ἐξασφαλισθῆ καὶ εὐρυνθῆ διὰ τῶν πολυθρυλήτων διομολογήσεων τοῦ 1740. Τὰ ἄρθρα 33 καὶ 82 τοῦ ἐγγράφου τούτου, τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῶν Γάλλων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥριζον, ὅτι τὰ γαλλικὰ θρησκευτικὰ τάγματα δὲν θὰ

ἠνωχλοῦντο ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν κατοχῇ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τοῦ Παναγίου τάφου καὶ ὅτι, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὰ κτίρια τῶν ἱερῶν τόπων ἐδέοντο ἐπισκευῆς, ἡ ἀπαιτουμένη ἄδεια ὤφειλε νὰ παρέχηται ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ. Τὰ δ' ἐξαίρετα ταῦτα προνόμια τῆς «ἀρχαιοτάτης θυγατρὸς τῆς ἐκκλησίας», ἀπορρέοντα ἐκ περιόδου, καθ' ἣν ἡ ῥωσικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν ἀκόμη συστῇ, εἶχον ὑπονομευθῆ ὑπό τινων φιρμανίων, παραχωρη-

Ἄποψις τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ βορρᾶ.

θέντων εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ 1634 καὶ ἑξῆς, ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ Γαλλία εἶχεν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Τουρκίαν ἢ ἦτο ἀδιάφορος πρὸς ζητήματα ἐκκλησιαστικὰ καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην σημασίαν, ἣν ταῦτα προςλαμβάνουσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐκέρδαινον, ὡς εἰκός, ἔδαφος ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Γαλλίας διηύθυνον ἰδέαι ὀρθολογισμοῦ, ἐπειδὴ ἀποτέλεσμα ἀντικληρικῶν ἐνεργειῶν εἶνε ἐν χώραις λατινικαῖς ἡ μείωσις τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἄλλως ἐξασκουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἀλλ' ὅτε ὁ Λουδοβῖκος Ναπολέων ἔγεινε πρόεδρος τῆς δευτέρας γαλλικῆς δημοκρατίας, ἡ ὑποστήριξις τῶν

Γάλλων καθολικῶν ἐθεωρήθη οὐσιώδης ὑπ' αὐτοῦ. Ἔν τε Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνεδείχθη ὡς ὁ ὑπέρμαχος τοῦ ἀγῶνος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας ὁδηγίας νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐκτέλεσιν τῶν διομολογήσεων τοῦ 1740, οὕτω «καθιστάνων τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ ἀφορμὴν ἔριδος μεταξὺ Χριστιανῶν» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Ἡ δὲ Πύλη, περιελ-

Πανόραμα τῆς Βηθλεέμ.

θοῦσα εἰς ἀμηχανίαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἀξιώσεων τῆς Γαλλίας, προστατευούσης τοὺς Γάλλους μοναχούς, καὶ τῆς Ῥωσίας, ὑπερμαχούσης τῶν ὀρθοδόξων, ἐπειρᾶτο νὰ φανῇ εὐάρεστος εἰς ἀμφοτέρας. Καὶ διὰ μὲν διατάξεως τῆς 28 Ἰανουαρίου 1852 ὥρισεν, ὅτι αἱ κλεῖδες τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίου πύλης τῆς μεγάλης ἐν Βηθλεὲμ ἐκκλησίας καὶ τοῦ σπηλαίου τῆς ἁγίας φάτνης «ὀφείλουσι νὰ δοθῶσιν» εἰς τοὺς Λατίνους «καθ' ἃ ἔκπαλαι» καὶ ὅτι ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ στήσωσιν ἀργυροῦν σταυρὸν κεκοσμημένον διὰ τοῦ γαλλικοῦ στέμματος ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος. Διὰ δὲ φιρμανίου, ὅπερ ἐξεδόθη κατόπιν πιέσεων τῆς Ῥωσίας, ἐπεκύρωσεν ἡ

Πύλη ἐκ νέου τὸ ἔθος τοῦ δίδειν κλεῖδας τῶν αὐτῶν ἱερῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, Λατίνους καὶ Ἀρμενίους, καὶ ὥρισεν ὅτι δὲν ὤφειλε «νὰ ἐπέλθη μεταβολὴ εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεέμ». Οἱ δὲ Γάλλοι ἠγανάκτησαν, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῇ ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπικυρώσει τῶν προνομίων τῶν Ἑλλήνων, ἣν ἐθεώρουν ὡς παράβασιν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν διὰ συνθηκῶν καθωρισμένων δικαίων. Καὶ οἱ μὲν Ῥῶσοι ἠξίουν, ὅπως ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ὑπ' αὐτῆς προστατευομένων ἀναγγελθῇ δημοσίᾳ ἐν Ἱεροσολύμοις, οἱ δὲ Γάλλοι ἐπεθύμουν ἐξ ἑτέρου, ὅπως τοῦθ' ὅπερ ἐθεώρουν ὡς ἰδίαν ἑαυτῶν διπλωματικὴν ἧτταν μὴ κηρυχθῇ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ.

Ἡ δυσάρεστος ἐντολὴ τῆς ἀνακοινώσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς Πύλης εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἀντιζήλων δογμάτων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀφὶρ βέην, ὅςτις μετῆλθε τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν παρελκύσεων, ἐφ' ᾧ θρυλεῖται ἡ τουρκικὴ διπλωματία. Ὁ Μουσουλμᾶνος ἐκεῖνος, ὃν ἡ εἰρωνεία τῆς τύχης εἶχε καταστήσει κριτὴν μεταξὺ ἀντιδιαμαχομένων Χριστιανῶν, κατέστρωσεν ὁρμαθὸν τῶν συνήθων κενολογιῶν περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν Χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων. Ὅτε δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἀπέτυχε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς ὀρθοδόξου φατρίας, μετέθηκε τὴν συνέλευσιν εἰς Γεθσημανῆ, καὶ ἐκεῖ ἀνέγνωσε διαταγὴν τοῦ κυριάρχου αὐτοῦ, ἐπιτρέπουσαν εἰς τοὺς Λατίνους τὸ τελεῖν λειτουργίαν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ἡ ἁγία τράπεζα καὶ τὰ κοσμήματ' αὐτῆς θὰ ἔμενον ἀδιατάρακτα. Ἀλλ' ἡ ἄδεια αὕτη ἐξώργισε τοὺς Λατίνους χωρὶς νὰ καταπραΰνῃ τοὺς Ἕλληνας. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐδήλωσαν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ λειτουργῶσιν «ἐπὶ σχισματικῆς μαρμαρίνης πλακὸς μετὰ καλύμματος μετάξης καὶ χρυσοῦ... καὶ ἐνώπιον σταυροῦ, ὅςτις εἶχε κεχωρισμένους τοὺς πόδας». Οἱ δ' Ἕλληνες παρετήρησαν, ὅτι δὲν ἀνεγνώσθη τὸ φιρμάνιον, ὅπερ εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀποσταλῆ πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς τὸν Ἀφίφ. Πιεζόμενος δ' ὑπὸ τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ῥωσίας ὁ Ἀφὶφ ἐζήτησε διέξοδον εἰς ὑπεκφυγὰς καὶ τέλος ἰσχυρίσθη, ὅτι δὲν εἶχεν ὁδηγίας νἀναγνώσῃ καθ' ὅλου τὸ φιρμάνιον. Οὕτως οἱ ὀρθόδοξοι ἡττήθησαν, καὶ ἡ ἧττα αὐτῶν ἀπέβη ἔτι δυσαρεστοτέρα, ὅτε τῇ 10 Δεκεμβρίου ὁ Λατῖνος πατριάρχης ἐτοποθέτησε τὸν ἀργυροῦν σταυρὸν τῶν Γάλλων ἐν τῷ ἱερῷ τῆς γεννήσεως, καὶ αἱ κλεῖδες τῆς μεγάλης θύρας τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεὲμ

καὶ τῆς ἱερᾶς φάτνης παρεδόθησαν εἰς τοὺς Λατίνους. Τότε ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς ὑβρισθείσης ὀρθοδοξίας καὶ τῆς προςβληθείσης αὐτοκρατορίας ἀπήτησεν «ἐπανόρθωσιν», καὶ διέταξε σῶμα στρατοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνορα τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν κατὰ τὸ σύνηθες προοίμιον ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου. Οὕτως ὁ Ῥῶσος «κληρονόμος τοῦ Βυζαντίου», ἀκολουθῶν πιστῶς τὰ παραδείγματα τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας, εἶχεν εὕρει ἐν τῇ ἔριδι θεολογικῶν δογμάτων τὴν πρόφασιν ἐπεμβάσεως ἐνόπλου. Καὶ δὲν εἶχε μὲν κατορθώσει ὁ τσάρος νὰ ἐπιτύχῃ ὡς προστάτης τῶν ὀρεινῶν τοῦ Μαυροβουνίου, ὧν τὰ δεινὰ εἶχον ἀποσοβηθῆ, ἀλλ᾽ ἠδυνήθη οὐχ ἧττον ἀκόμη νὰ προβάλῃ ἑαυτὸν ὡς ὑπέρμαχον τῶν ταπεινωθέντων ὀρθοδόξων μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης. Ἐν τοιαύτῃ δ᾽ ὢν ψυχικῇ διαθέσει ἀπέστειλεν ὡς ἔκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκιπα Μεντζικώφ, σωβινιστὴν ἄνευ διπλωματικῆς πείρας, ὅπως ἀξιώσῃ οὐ μόνον ταχεῖαν λύσιν τοῦ ζητήματος τοῦ Παναγίου τάφου, ἀλλὰ καί, καθ᾽ ἃ κατεφάνη ἀργότερον, ῥωσικὴν προστασίαν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ.

Μεντζικώφ.

Ὁ δὲ τρόπος τῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας τοῦ Μεντζικὼφ ἔπεισε μετ᾽ οὐ πολὺ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἐπεζήτει ἐκβίασιν καὶ οὐχὶ συνδιαλλαγήν. Καὶ δὴ ἤρχισεν ἀποποιούμενος συνεννόησιν μετὰ τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅςτις αἴφνης παρῃτήθη. Ὁ μέγας βεζύρης θορυβηθεὶς παρεκάλεσε τὸν Ἄγγλον συνταγματάρχην Rose, τὸν κατόπιν λόρδον Strathnairn, ὄντα τότ᾽ ἐπιτετραμμένον τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, νὰ καλέσῃ τὸν ἀγγλικὸν στόλον ἀπὸ τῆς Μελίτης εἰς τὰς Κλαζομενὰς πλησίον τῆς Σμύρνης. Καὶ ἀπεδοκίμασε μὲν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τὴν αἴτησιν τοῦ ἐπιτε-

τραμμένου, ἀλλὰ καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ἡ ἀποδοκιμασία αὐτῆς ἐφαίνετο, ὡς εἰκός, μαλάσσουσα τὸν τσάρον, ὁ γαλλικὸς στόλος διετάχθη αἴφνης νἀγκυροβολήσῃ ἔξωθεν τῆς Σαλαμῖνος. Ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέων Γ', οἷος εἶχεν ἀναδειχθῇ πρὸ μικροῦ ὁ τέως πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, εἶχε προσωπικοὺς λόγους οὐχ ἧττον ἢ πολιτικούς, ὅπως ἐπιδιώξῃ σθεναρὰν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸν τσάρον. Μικρολογίαι λογίζονται ὥς τι ἄξιον πολλοῦ λόγου ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ σεπτοτάτοις ἐκείνοις κύκλοις, ἐν οἷς πολλάκις ἀποφασίζονται αἱ τύχαι τῶν ἐθνῶν· διὸ ὁ τυχάρπαστος ἀνὴρ ὁ προςλαβὼν τὴν προςωνυμίαν αὐτοκράτορος καὶ ἀνυπομόνως καραδοκῶν τὴν παρὰ τῶν ἀπὸ μακροῦ ἐγκαταστημένων μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν ἐτρώθη καιρίως, ὅτε ὁ τσάρος ἐν ἐπισήμῳ γράμματι ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτὸν ἔγραψεν «ἀγαπητέ μου φίλε» ἀντὶ τῆς συνήθους παρὰ τοῖς μονάρχαις φράσεως «ἀδελφέ μου». Πρὸς τούτοις δὲ ὁ νεότευκτος αὐτοκράτωρ ὁ ἄρτι διὰ πραξικοπήματος περιβληθεὶς τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ μὴ ἐγκαθιδρυθεὶς ἀκόμη ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶχεν ἀνάγκην ἐκπληκτικῆς τινος ἐπιτυχίας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, μελλούσης νἀποστρέψῃ τὰ πνεύματα τῶν δυςηρεστημένων καὶ μεμψιμοίρων ὑπηκόων ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων. Ἂν δ' ἠξιοῦτο νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην διὰ συνεργασίας μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐχούσης φήμην ἀρχαιοπαράδοτον καὶ ἀνέγκλητον, οἷα ἡ Μεγάλη Βρεττανία, ἔμελλε νἀνυψωθῇ ἐν τῇ κοινωνικῇ ἱεραρχίᾳ καὶ νὰ καταστήσῃ τὸν λαὸν ἐπιλήσμονα τῆς ἰδίας αὐτοῦ καταγωγῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῆς ἀναρριχήσεως εἰς τὴν ὑψίστην ἀρχήν, καὶ δὴ τῶν γελοίων ἀποτυχιῶν τοῦ Στρασβούργου καὶ τῆς Βολωνίας (Boulogne), τῆς ἐν Χάμῳ (Ham) φυλακίσεως, τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐξορίας καὶ τῆς πανηγυρικῆς

Ναπολέων Γ'.

εἰσόδου αὐτοῦ εἰς Παρισίους ὡς αὐτοκράτορας τῇ 20 Νοεμβρίου (2 Δεκεμβρίου) 1852.

Μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε περιπλεχθῆ εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας ἐκτυλιχθὲν ζήτημα, οὐδ' ἐφαίνετο, ὅτι ὑπῆρχεν εὔλογος ἀφορμὴ πρὸς ἀνάμιξιν αὐτῆς. Ἡ Ἀγγλία οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ ἦτο ἡ προστάτις, ἅτε δ' οὖσα τὸ μέγιστον τῶν ἐμπορικῶν κέντρων τοῦ κόσμου ἐξελαμβάνετο ὡς εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐπιθυμοῦσα εἰρήνην. Ὁ δ' ἐν τῷ τότε χρόνῳ πρωθυπουργὸς αὐτῆς, ὁ λόρδος Aberdeen, ἦτο οὐ μόνον φίλος τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ τσάρου Νικολάου, ὃν εἶχε συναντήσει ἐν Λονδίνῳ πρὸ ἐννέα ἐτῶν. Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὁ τσάρος εἶχε συζητήσει τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα μετὰ τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ, ὄντος τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ ἐπέμεινε παρ' αὐτῷ περὶ τῆς εὐκταίας ἀμοιβαίας συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο οἰκείων χωρῶν. Ἐσχεδιάσθη δὲ ὑπόμνημα περὶ τῶν ὑποτιθεμένων κοινῶν συμφερόντων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ, καὶ ὁ τσάρος ἀνεχώρησεν, ἐχόμενος τῆς αἰσθήσεως, ὅτι ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς συνεργασίας τοῦ Aberdeen· ἀφῆκε δ' ἀναχωρῶν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἦτο ἀνὴρ ἄξιος πάσης πίστεως, ἐφ' ὃν ἠδύνατό τις νὰ βασισθῇ ἐν τελείᾳ ἐμπιστοσύνῃ. Διό, ὅτε ὁ φίλος αὐτοῦ ἔγεινε πρωθυπουργός, ὁ τσάρος ᾐσθάνθη, ὅτι ἠδύνατο νὰ εἶνε βέβαιος περὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτοῦ, καὶ ἕνα μῆνα μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπὸ τὸν Aberdeen ὑπουργείου ὡμίλησεν εὐπαρρησιάστως μετὰ τοῦ σὶρ Χάμιλτον Σέϋμουρ, τοῦ ἐν τῇ ῥωσικῇ αὐλῇ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Τουρκίας. «Ἔχομεν, εἶπεν, εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἀσθενῆ βαρέως νοσοῦντα· θὰ εἶνε δέ, σᾶς τὸ λέγω εἰλικρινῶς, μεγάλη ἀτυχία, ἄν τινα τῶν ἡμερῶν τούτων ἤθελεν ἐξολισθήσει ἀφ' ἡμῶν, κυρίως πρὶν ἢ γείνωσιν αἱ ἀναγκαῖαι προετοιμασίαι». Καὶ ἀπεδοκίμασε μὲν τὰ περὶ ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως ὄνειρα τῆς Αἰκατερίνης Β΄, ἀλλὰ καὶ ὑπηνίχθη τὰ δικαιώματα αὐτοῦ καὶ καθήκοντα πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι ἐν περιπτώσει διαλύσεως τῆς Τουρκίας ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία ἔμελλον νὰ τύχωσι τοῦ αὐτοῦ τύπου πολιτεύματος καὶ αἱ παρίστριοι Ἡγεμονίαι, καὶ ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κρήτη ἔμελλον νὰ γείνωσι κτήσεις ἀγγλικαί. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐδήλωσεν, ὅτι οὔτε ἤθελεν ἐπιτρέψει, ὅπως ἐγκαθιδρυθῇ ἐν αὐτῇ ἡ

Ἀγγλία οὔτε ἤθελε προσαρτήσει αὐτὴν αὐτός· ἄλλως δὲ θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα περὶ προσωρινῆς «κατοχῆς» τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' αἱ δηλώσεις αὗται ἀπερρίφθησαν εὐπρεπῶς ἐν Λονδίνῳ. Τὸ μόνον ἡμῶν συμφέρον ἐν Αἰγύπτῳ, εἶπεν ὁ σὶρ Χάμιλτον Σέϋμουρ, εἶνε ἡ πρὸς τὴν Ἰνδίαν διάβασις, τῶν δὲ ἄλλων τουρκικῶν κτήσεων δὲν ὀρέγεται ἡ Μεγάλη Βρεττανία. Οὐδὲ πιστεύει τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον, ὅτι προσεγγίζει τὸ τέλος τῆς Τουρκίας. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ Ἄγγλος ἐν Πετρουπόλει πρέσβυς εἶχε δίκαιον.

Ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ ἐπιθυμία τοῦ τσάρου περὶ συνεργασίας μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ φιλία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἐφαίνετο ἐγγυωμένη περὶ τῆς διατηρήσεως ἀγαθῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, ὁ πρέσβυς, ὃν τότε ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις διέταξε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἦτο ἀνὴρ, ὃν ὁ τσάρος Νικόλαος ἐμίσει ὑπὲρ πάντα ἄλλον διπλωμάτην. Ὁ λόρδος Στράτφορδ de Redcliffe εἶχε διαδραματίσει σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τοῖς περιπλόκοις πράγμασι τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ εἴδομεν μὲν αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα μετὰ κύρους εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶχε δὲ ἤδη ἀποκτήσει μεγάλην δύναμιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος εἶχέ ποτε προσβάλει αὐτὸν, ἀρνηθεὶς νά τον δεχθῇ ὡς πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Πετρουπόλει, ἡ δὲ προσβολὴ αὕτη ὡς καὶ ἡ γενομένη πρὸς τὸν Ναπολέοντα Γ΄ ηὔξησαν τὴν ἔντασιν τῆς ἐναντίον τῶν ῥωσικῶν σχεδίων ἀντιπολιτεύσεως τῶν τε Ἄγγλων καὶ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οἱ πρεσβευταὶ δὲν ἦσαν ὅ τι, ὡς ἐλέχθη, ἀπέβησαν σήμερον, ἁπλοῖ γραφεῖς ἐν τῷ πέρατι τηλεγραφικοῦ σύρματος. Ὁ λόρδος Στράτφορδ δὲν περιωρίζετο ἁπλῶς εἰς πιστὴν ἐκτέλεσιν τῶν παρεχομένων εἰς αὐτὸν ὁδηγιῶν, ἃς ἐνίοτε οὐδ' ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν, καὶ, ἐν ᾧ τὸ ὑπουργεῖον ἐν Λονδίνῳ ἐφέρετο διστακτικῶς καὶ ἀνέβαλλε νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη δημιουργήσει ἱστορίαν, καὶ δὴ ἀνεκκλήτως. Ἀλλ' ὁ μέγας πρεσβευτὴς δὲν ἦτο μόνον «ἡ φωνὴ τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ·» ἵστατο ὄπισθεν τῶν τρεμόντων Τούρκων ὑπουργῶν καὶ ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς θάρρος καὶ συμβουλὰς οὕτως, ὥστε ἀποχωροῦντες ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐντεύξεων ἦσαν ἄνδρες καὶ πολιτευταί. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ τῇ 23 Μαρτίου 1853 ὁ Μεντζικὼφ εἶχεν ἤδη ἀποκαλύψει εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἥτις ἔβαινε πολὺ περαιτέρω τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων. Ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτῆς προέτεινεν εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν βοήθειαν

τοῦ ῥωσικοῦ στόλου καὶ 400.000 ἀνδρῶν ἐναντίον οἱαςδήποτε ἑσπερίας δυνάμεως ἐπὶ τῷ ὅρῳ προςθήκης εἰς τὴν ὀλεθρίαν συνθήκην τοῦ Κουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ, ἀναφερομένης εἰς τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσίας καθυπόταξιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Καὶ ὤφειλε μὲν νὰ μείνῃ ἄγνωστος εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ πρότασις αὕτη, ἀλλ' ἐντὸς

Ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως.

τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἄγγλος πρέσβυς εἶχε μάθει τὰ κατ' αὐτήν. Τότε αἴφνης συνεβούλευσε τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς νὰ τηρῶσι τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων κεχωρισμένον τοῦ περὶ τῆς καθολικῆς προστασίας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀποσοβήσωσι πᾶν παράπονον, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ Ῥωσία, διὰ τῆς ταχείας λύσεως τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ ἀποφύγωσι τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἐκκλησιαστι-

κῆς προστασίας, ἀλλὰ χωρὶς νἀρνηθῶσι τὴν αὐθόρμητον ἐπανόρθωσιν πάσης καταχρήσεως. Οὕτως ὁ Μεντζικὼφ ἤθελε στερηθῇ τελείως πάσης βάσεως δικαίων παραπόνων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνήργησαν κατὰ τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐγκαίρου αὐτοῦ μεσιτείας μεταξὺ τοῦ Ῥώσου ἀπεσταλμένου καὶ τοῦ νέου Γάλλου πρέσβεως κατώρθωσε τῇ 10 Ἀπριλίου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν λύσιν τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τῆς διενέξεως, τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων. Ἐκανονίσθη δὲ ὅπως μὴ λείψωσι μὲν ἡ κλεὶς τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεὲμ καὶ ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς, ἀλλ' ἡ διατήρησις αὐτῶν μὴ θεωρηθῇ παρέχουσα νέα δικαιώματα εἰς τοὺς Λατίνους, ὅπως ὁ θυρωρὸς τῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθήσῃ μὲν ὢν Ἕλλην, ἀλλὰ μὴ ἐμποδίζῃ τὴν εἰς αὐτὴν εἴσοδον ἑτεροδόξων, ὅπως Ἕλληνες, Ἀρμένιοι καὶ Λατῖνοι ἔχωσι κατὰ τὴν ἀνωτέρω σειρὰν προτίμησιν εἰσόδου εἰς τὸν τάφον τῆς Παρθένου, ὅπως οἱ κῆποι τῆς μονῆς τῆς Βηθλεὲμ ἐξακολουθήσωσι τυγχάνοντες κοινῶν φροντίδων τῶν μοναχῶν τῶν δύο δογμάτων καὶ ὅπως αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ τρούλλου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως συντελεσθῶσιν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου κατὰ τὸ ὑπάρχον σχέδιον, τειχισθῶσι δὲ τὰ παράθυρα τῶν κτιρίων τὰ δεσπόζοντα τῶν ἐξωστῶν αὐτῶν. Οὕτως ἀμφότερα τὰ ζητήματα, τό τε μαυροβουνιωτικὸν καὶ τὸ ἁγιοταφιτικὸν, εἶχον λυθῆ, ἡ δὲ εἰρήνη τῆς Εὐρώπης ἐφαίνετο ἐξασφαλισθεῖσα.

Ἀλλ' ἑπτὰ ἡμέρας πρότερον εἶχον φθάσει εἰς τὸν Μεντζικὼφ νέα ῥωσικὰ ἔγγραφα, συντεταγμένα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγγέλματος, ὅτι ὁ γαλλικὸς στόλος εἶχε διαταχθῆ νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὑπακούων δ' ὁ Ῥῶσος ἀπεσταλμένος εἰς τὰς ἐπειγούσας διαταγὰς τοῦ ἐξωργισμένου αὐτοῦ κυρίου ἠξίωσε παρὰ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως συνθήκην ἐγγυωμένην εἰς τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ πάντα τἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια καὶ πάντα τὰ πλεονεκτήματα τὰ κεχορηγημένα εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας. Τοιαύτη συνθήκη συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν «ἔμελλε νὰ παράσχῃ εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν πάντων τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν». Ὁποτεδήποτε ὀρθόδοξός τις ἐπίσκοπος ἤθελεν ἔχει οἱονδήποτε παράπονον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ οἱ ἐπίσκοποι εἶνε συνήθως πρῶτον μὲν πολιτευταὶ, ἔπειτα δὲ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ, ἔμελλε νὰ ποιῆται ἔκκλησιν εἰς τὸν τσάρον, ὅστις

οὕτως ἤθελεν ἔχει ἐν πάσῃ στιγμῇ δικαιολογίαν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Θὰ ἱδρύετο οὕτω κράτος ἐν κράτει, πρὸς ὃ οὐδεμίαν θὰ εἶχε σύγκρισιν ἡ ἐπέμβασις τοῦ παπισμοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Πλανταγενετῶν ἢ ἡ ὑφισταμένη γαλλικὴ προστασία ἐπὶ τῶν σχετικῶς ὀλίγων καθολικῶν τῆς Τουρκίας. Καὶ δὴ ὁ τσάρος ἦτο ἐγγὺς ὡς πρόθυμος ἀρωγὸς, ἡγούμενος στρατιῶν καὶ στόλων, καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου ἀπετέλουν λεγεῶνα ὅλον, πλεῖστοι δὲ ὅσοι αὐτῶν χαρακτηριζόμενοι ἐπισήμως ὡς Ἕλληνες, ἅτε τασσόμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, ἦσαν Σλάβοι, ἀνήκοντες εἰς φυλὴν συγγενῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις συνεβουλεύθη τὸν λόρδον Στράτφορδ περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἀπεφάσισε νἀπορρίψῃ τὴν προταθεῖσαν συνθήκην. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων ἤγαγε τὸν τσάρον εἰς θέσιν χείρονα ἀνδρὸς τείνοντος εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ ἔριν μετὰ τῶν ἰδίων γειτόνων. Ὁ δὲ Μεντζικὼφ, ἀδυνατῶν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, ἐπανέλαβε τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τύπον συμβάσεως, ἧς τὴν ἀποδοχὴν ἀπῄτησε παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις ἦτο τότε ἡ πραγματικὴ δύναμις ὄπισθεν τοῦ τουρκικοῦ θρόνου, συνεβούλευσεν εὐστάθειαν, καὶ ἐν ἰδιωτικῇ ἀκροάσει παρὰ τῷ σουλτάνῳ ἐγνώρισεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐπικειμένου κινδύνου ἡ ἀγγλικὴ μοῖρα τῆς Μεσογείου θὰ ἦτο ἕτοιμος. Ὁ δὲ Μεντζικὼφ μετὰ περαιτέρας ἀποπείρας νὰ ἐκβιάσῃ τὴν συναίνεσιν τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, προκαλέσας οὕτως ὑπουργικὴν κρίσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔλαβε παρὰ τοῦ νέου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Ῥεσὶτ πασσᾶ τῇ 6 Μαΐου προφορικὴν ἄρνησιν χορηγήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ τσάρου ἀξιουμένης προστασίας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ. Μάτην ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει τοῦ λόρδου Στράτφορδ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἄλλων δυνάμεων

Ῥεσὶτ πασσᾶς.

ἐξέφρασαν κοινῇ μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Μεντζικὼφ τὴν λύπην αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἀπειλουμένῃ διακοπῇ τῶν ῥωσοτουρκικῶν σχέσεων. Οὗτος συνήνεσε μόνον νὰ δεχθῇ τὴν περὶ τῆς προστασίας ὑπόσχεσιν δι' ἁπλῆς τυπικῆς διακοινώσεως ἀντὶ συμβάσεως ἢ συνθήκης. Ὅτε δ' ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀπέρριψε τὸ τελεσίγραφον τοῦτο, ἐγκατέλιπε τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν ὑφισταμένων αὐτοῦ. Ὁ δὲ κύριος αὐτοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, ἀπέδωκε τὴν ἧτταν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λόρδου Στράτφορδ, καὶ ἐπλήρωσε τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς παραπόνων περὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας. Δὲν ἦσαν δ' ἀστήρικτα τὰ παράπονα ταῦτα, ἐπειδὴ ὁ Στράτφορδ λέγεται καυχηθεὶς δημοσίᾳ, ὅτι ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ἐκδίκησις αὐτοῦ κατὰ τοῦ τσάρου, ἀρνηθέντος νὰ δεχθῇ αὐτόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καί, ἐπειδὴ ὁ τσάρος ἀνεγνώρισεν, ὅτι ὄπισθεν τοῦ σουλτάνου ἵστατο ἡ δεσπόζουσα μορφὴ τοῦ «Μεγάλου Ἐλτσῆ», ὡς οἱ Τοῦρκοι ἐπωνόμασαν τὸν Στράτφορδ, δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ βρεττανικὴ κυβέρνησις, ἧς προΐστατο ὁ φίλος αὐτοῦ Aberdeen, ἢ ὁ ἀγγλικὸς λαός, ὁ βεβυθισμένος εἰς τὸ ἐμπόριον, ἤθελεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν οἰκεῖον πρέσβυν νἀγάγῃ αὐτοὺς εἰς πόλεμον. Ἀλλὰ ταῦτα φρονῶν ὁ τσάρος Νικόλαος δὲν εἶχε δίκαιον, καίτοι ἐπιπόλαιος θεώρησις τῆς νεωτάτης ἀγγλικῆς ἱστορίας ἴσως εἶχε συντελέσει εἰς τὸ νὰ στηρίξῃ αὐτὸν ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ ταύτῃ πλάνῃ.

Κόβδεν.

Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς εἶνε σχεδὸν πάντοτε αἴνιγμα διὰ τοὺς ξένους πολιτευτάς, κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον δημόσιαι ἐκδηλώσεις εἶχον εἴπερ ποτὲ ἐπισκιάσει τὸν πραγματικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Καὶ δὴ πρὸ δύο ἐτῶν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ περιωνύμου ὑπερμάχου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου Ῥιχάρδου Κόβδεν, περιαυγαζόμενοι ἔτι ὑπὸ τῆς αἴγλης τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν, εἶχον ἐκφέρει τὴν προμαντείαν, ὅτι ἡ μεγάλη ἐν Λονδίνῳ παγκόσμιος ἔκθεσις ἔμελλε νὰ σημάνῃ τὸ τέλος τῶν πολέμων καὶ ὅτι ὁ βρεττανικὸς λέων ἔμελλε νὰ συνεξαπλωθῇ ἡσύχως μετὰ τοῦ ἀμνοῦ τοῦ συμβολίζοντος τὴν εἰρηνικὴν ὡς ἐκ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου Μαγχεστρίαν. Τῷ 1853 εἶχον παρέλθει σχεδὸν τεσσαράκοντα ἔτη εἰρήνης ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν τοῦ βρεττανικοῦ λαοῦ καὶ εἶχεν αὐξηθῇ νέα γενεά, ἥτις εἶχε μάθει τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ἐκ τῶν βιβλίων καὶ μόνων. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο

ἦτο πράγματι κίνδυνος μᾶλλον ἢ εὔελπι σημεῖον, ἐπειδὴ ἐδιδάχθημεν ἐν ταῖς ἰδίαις ἡμῶν ἡμέραις, ὅτι, ὅτε ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἔπαυσεν ὢν προσωπικὴ ἀνάμνησις τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ζησάντων ὁ ὄχλος ἐπεθύμει διακαῶς μεγάλην τινὰ ἀποικιακὴν ἐκστρατείαν. Οὐχ ἧττον ὁ τσάρος ἐπίστευεν, ὅτι ἐγίνωσκε τὴν εἰρηνικὴν φύσιν τῆς Ἀγγλίας καθ' ὅμοιον ἐντελῶς τρόπον ὡς μετὰ τεσσαράκοντα καὶ πέντε ἔτη εὔβουλοι Γερμανοὶ πολιτευταὶ ηὔχοντο, ὅπως οἱ Ἄγγλοι μηδέποτ' ἐπιχειρήσωσι πόλεμον χάριν ἀναζητήσεως μεμακρυσμένης ἀποικίας. Ἠπατᾶτο δὲ ὑπὸ τῆς ἀκαίρου ὑπεροχῆς τῆς παρεχομένης εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ εἰρηνικοῦ κόμματος, λησμονῶν, ὅτι τὸ μέγα καὶ σιωπηλὸν πλῆθος τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ σπανίως μετέχει δημοσίων συλλαλητηρίων, ἡσύχως δὲ ἀποφασίζει τὴν τύχην τῶν κυβερνήσεων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας. Δὲν προέβλεπε δὲ, ὅτι μόνον τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Κόβδεν καὶ τοῦ Μπράϊτ ῥιζωθείσης καὶ ἐφ' ὑψηλῶν ἀρχῶν στηριζομένης ἀντιπαθείας πρὸς πάντα πόλεμον ἔμελλεν ἀναποτρέπτως νὰ καταστρέψῃ τὴν δύναμιν αὐτῶν διὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καθ' οἱουδήποτε μερικοῦ πολέμου, καθ' ἃ ἡ ἀντιπολίτευσις φιλελευθέρου τινὸς πρὸς εἰδικόν τι φιλελεύθερον μέτρον εἶνε πολὺ σημαντικωτέρα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀνδρὸς συντηρητικοῦ, ὄντος κατ' ἀρχὴν πολεμίου πάσης προτάσεως φιλελευθέρας. Καὶ αἱ μὲν μέσαι τάξεις, ἃς ὁ Νικόλαος εἶχε σπουδάσει μακρόθεν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν βεβυθισμέναι εἰς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν, ὁ δὲ ἀγγλικὸς λαὸς παχυνθεὶς εἶχεν ἀποβάλει τὰς στρατιωτικὰς ἕξεις. Οὕτως ἔκρινεν ὁ τσάρος, ἡ δὲ εἰρηνικὴ φατρία τιμίως μὲν, ἀλλὰ μετ' ἀτυχίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἴδια ἑαυτῆς συμφέροντα ἔπραττε πᾶν τὸ δυνατὸν, ὅπως στηρίξῃ τὴν δεινὴν αὐτοῦ ἀπάτην.

Πεποιθὼς, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔμελλε νἀγωνισθῇ ἐναντίον αὐτοῦ, διέταξεν ὁ τσάρος τῇ 20 Ἰουνίου 1853 τὸν ῥωσικὸν στρατὸν νὰ διαβῇ τὸν Προῦθον καὶ καταλάβῃ τὰς δύο παριστρίους Ἡγεμονίας, εἰς ὧν τοὺς ἡγεμόνας ἐγνώσθη, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τοὺς θρόνους αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς διαρρήξεως πάσης σχέσεως πρὸς τὴν Πύλην. Οἱ δὲ ἡγεμόνες, διαταχθέντες ὑπὸ τῆς Τουρκίας νὰ μὴ ὑπακούσωσιν εἰς τὰς ἐκ Ῥωσίας διαταγὰς καὶ νὰ πληρώσωσι κατὰ τὸ σύνηθες τὸν φόρον ὑποτελείας, εὐθὺς ὡς ἐπείσθησαν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ τύχωσι τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἑσπερίων δυνάμεων, ἠρνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰ προστάγματα τοῦ τσάρου, καὶ ἔφυγον τὸν

Ὀκτώβριον εἰς Βιέννην. Εἰς δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν ἐπηκολούθησεν ἡ ἔκδοσις προκηρύξεως, δι᾽ ἧς ἐδηλοῦτο ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εὑρίσκετο ἐν κινδύνῳ, ἀπεκηρύσσετο «ἡ πρόθεσις ἐνάρξεως πολέμου» ἢ ἐπιχειρήσεως κατακτήσεων καὶ ἐξεφράζετο ἡ διαμαρτυρία, ὅτι ὁ τσάρος ἐθεώρει τὰς Ἡγεμονίας ἁπλῶς ὡς «ἐξασφάλισιν τῆς παλινορθώσεως» τῶν δικαίων αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα οὐδὲ τότε μὲν εἶχε κηρυχθῆ ἐπισήμως πόλεμος, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὁ τσάρος εἶχε προςδώσει εἰς τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις τὴν ἀπόχρωσιν σταυροφορίας, οἱ Τοῦρκοι ἀνταπέδωκαν τὰ ἴσα, κηρύξαντες πόλεμον θρησκευτικόν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς δυνάμεις ἡ μὲν Αὐστρία, ὡς εἰκός, ἐθορυβήθη ἐπὶ τῇ καταλήψει ἐδαφῶν κειμένων παρὰ τὰ ἴδια ἑαυτῆς σύνορα καὶ οἰκουμένων ὑπὸ ὁμοφύλων ἐνίων τῶν ἰδίων ἑαυτῆς ὑπηκόων, ἡ δὲ Πρωσσία, ἧς ὁ εἰδυλλιακὸς ἡγεμὼν Φρειδερῖκος Γουλιέλμος Δ΄ ἦτο ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ τσάρου Νικολάου Καρλόττας καὶ ἧς ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ εἶχεν ὑπάρξει μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ὑπηρετικὴ τῆς Ῥωσίας, ἡνώθη μετὰ τῆς Αὐστρίας· ἡ δὲ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καίτοι ἀπέστειλαν τοὺς στόλους αὐτῶν εἰς τὸν ὅρμον Μπεζίκια πλησίον τοῦ ἔκπλου τῶν Δαρδανελλίων, ἀντήλλασσον γνώμας ἐν Βιέννῃ μετὰ τῶν δύο κυρίων γερμανικῶν κρατῶν περὶ τῶν ἀρίστων μέσων πρὸς ἀποσόβησιν συρράξεως. Ἐκεῖ οἱ πρέσβεις αὐτῶν ἀπεδέχθησαν μετά τινων τροποποιήσεων ἔγγραφον, προελθὸν μὲν ἐκ Παρισίων, ἀλλ᾽ ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα «Διακοίνωσις τῆς Βιέννης» ἐκ τῆς πόλεως τῆς διασκέψεως αὐτῶν. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὥριζεν, ὅτι «ἐπειδή, ἐφ᾽ ὅσον πάντοτε οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας εἶχον καταδείξει τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν μέριμναν περὶ διατηρήσεως τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ, οἱ σουλτᾶνοι οὐδέποτε ἠρνήθησαν νὰ κυρώσωσι ταῦτα..., ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συνθηκῶν τοῦ Καϊναρτζῆ καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως ὡς πρὸς τὴν προστασίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπόχρεων ἐπὶ λόγῳ τιμῆς... νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα συμμετοχὴν εἰς τὰ πλεονεκτήματα τὰ παρακεχωρημένα διὰ συμβάσεως ἢ εἰδικῆς διατάξεως εἰς τὰ ἄλλα χριστιανικὰ δόγματα». Ὁ δὲ τσάρος, καθ᾽ ἃ εἶχε προσυμφωνηθῆ, ἀπεδέχθη τὴν διακοίνωσιν ταύτην, καὶ ὁ λόρδος Κλάρενδων, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς

Ἀγγλίας, διέταξε τὸν λόρδον Στράτφορδ νὰ προκαλέσῃ τὴν «εἰς αὐτὴν συναίνεσιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως».

Καὶ εἶχε μὲν ἤδη ὁ πανίσχυρος πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας πείσει τοὺς ἐν Κωνταντινουπόλει συναδέλφους νἀποδεχθῶσι διακοίνωσιν, ἧς ἐκεῖνος εἶχεν ὑπάρξει ὁ εἰσηγητής, γνωρίζουσαν εἰς τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ὁ σουλτᾶνος εἶχεν ἐκδώσει φιρμάνια ἐπικυροῦντα τὰ προνόμια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Οὐχ ἧττον ἐξετέλεσε τὰς ληφθείσας διαταγὰς ὡς ἐντολοδόχος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀφῆκε τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι κατὰ διάνοιαν δὲν ἐπεδοκίμαζεν ὅ τι ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἦτο ἠναγκασμένη νὰ δηλώσῃ. Ἐκεῖνοι δ' ἐτροπολόγησαν τὴν διακοίνωσιν, διατυπώσαντες ὡς ἑξῆς τὰ προμνησθέντα χωρία· «Ἐπειδή, ἐφ' ὅσον πάντοτε οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας εἶχον καταδείξει τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν μέριμναν περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ ἐκκλησίας, οἱ σουλτᾶνοι οὐδέποτε ἔπαυσαν φροντίζοντες περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων, ἅτινα κατὰ διαφόρους χρόνους εἶχον αὐτοπροαιρέτως παραχωρήσει εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ, καὶ περὶ τῆς κυρώσεως αὐτῶν... ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου θέλει εὐαρεστηθῇ νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὰ καθοριζόμενα διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Καϊναρτζῆ, τὰ ἐπικυρωθέντα διὰ τῆς τῆς Ἀδριανουπόλεως ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης προστασίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας... καὶ ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπόχρεων ἐπὶ λόγῳ τιμῆς... νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα συμμετοχὴν εἰς τὰ προνόμια τὰ παρακεχωρημένα ἢ παραχωρηθησόμενα εἰς τὰς λοιπὰς χριστιανικὰς κοινότητας Ὀθωμανῶν ὑπηκόων». Ἡ Ῥωσία ἀπέρριψε τὴν διακοίνωσιν, οἵα ἐτροπολογήθη, ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη τῆς διατυπώσεως, ἥτις πράγματι δὲν περιωρίζετο εἰς μόνας τὰς λέξεις, ἐπήνεγκε τὴν δριστικὴν ῥῆξιν. Ἡ Πύλη ἐκάλεσε τὸν Ῥῶσον στρατηγὸν νὰ ἐκκενώσῃ τὰς Ἡγεμονίας ἐντὸς δεκαπέντε ἡμερῶν, καί, ἐπειδὴ ὠλιγώρησε τῆς προσκλήσεως αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τύπους τῇ 11 Ὀκτωβρίου ὁ τρίτος ἐν τῷ δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος. Μίαν δ' ἡμέραν πρότερον, ἄρα κατὰ τεχνικὴν παράβασιν τῆς συμβάσεως τοῦ 1841, πλὴν ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτελοῦσα διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῆς Γαλλίας εἰσέπλευσεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἡ Ῥω-

σία διεμαρτυρήθη ἐπὶ τῇ διαρρήξει ταύτῃ τῆς «Συνθήκης τῶν στενῶν» καὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ τσάρος εὑρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ σοβαροῦ γεγονότος πιθανοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Ἡ δὲ πιθανότης αὕτη ηὐξήθη διὰ τῆς εἰς τὴν ὁμοφωνίαν τῶν τεσσάρων δυνάμεων ὑποκαταστάσεως χωριστῆς ἀγγλογαλλικῆς συνεννοήσεως. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία, ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις ἐγγύτατα καὶ πασῶν τῶν ἄλλων ἀμεσώτατα ἐνδιαφερομένη καὶ εἴπερ τις καὶ ἄλλη δυναμένη νὰ πλήξῃ ταχέως, ἐπεῖχεν, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῆς Πρωσσίας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας καὶ τὸ ἐν τῷ διηρημένῳ ἀγγλικῷ ὑπουργείῳ προοδευτικὸν κόμμα, οὗ ἡγοῦντο ὁ Πάλμερστων καὶ ὁ Ῥῶσσελ, ἐξώθουν τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν πρὸς πόλεμον. Ὡς δ' εἶχον τὰ πράγματα, ἐχρειάζετο μόνον σπινθήρ, ὅπως ἐπιφέρῃ τὴν ἔκρηξιν λαϊκῆς ἀγανακτήσεως, οὐχ ἧττον κινδυνώδους ἕνεκα τοῦ ἀδικαιολογήτου αὐτῆς.

Ὀμὲρ πασσᾶς.

Πέντε δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐχθρικῆς στάσεως τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν Εὐρώπῃ ὀθωμανικῶν δυνάμεων Ὀμὲρ πασσᾶς διέβη ἐν Βιδινίῳ τὸν Δούναβιν καὶ ἐχαρακώθη ἐν Καλαφατίῳ τῆς Βλαχίας, μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας οἱ καταλαβόντες τὴν χώραν Ῥῶσοι ἡττήθησαν ἐν Ὀλτενίτσῃ. Ἐπὶ ταύτῃ δὲ τῇ ἥττῃ ὁ τσάρος διέταξε τὸν ἀπόπλουν τοῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ῥωσικοῦ στόλου, καὶ τῇ 18 Νοεμβρίου ὁ ναύαρχος αὐτοῦ κατέστρεψε τὸν τουρκικὸν στόλον ἐν τῷ λιμένι τῆς Σινώπης. Ἔκρηξις λύσσης ἐναντίον τοῦ τσάρου καὶ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἐπηκολούθησεν ἐν Λονδίνῳ εἰς τὸ ἄγγελμα τῶν συμβάντων τούτων. Ὁ Aberdeen δὲν ἐτόλμα νὰ φανῇ εἰς τὰς ὁδούς· ὁ Πάλμερστων,

ἀγόμενος ὑπὸ τῆς προσιδιαζούσης εἰς αὐτὸν ἀλανθάστου κατανοήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ συνήθους Ἄγγλου τῶν μέσων τάξεων, κατέθηκε τὸ ὑπουργικὸν χαρτοφυλάκιον κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἕνεκα ζητήματος ἐσωτερικοῦ, ἀλλὰ πράγματι ἐπειδὴ συνεῖδεν, ὅτι ἡ χώρα ἀπῄτει νὰ ληφθῶσιν αὐστηρὰ μέτρα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπῆρχε προηγούμενόν τε καὶ δικαιολογία τῆς ἐν Σινώπῃ καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐν Ναβαρρίνῳ πρὸ εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν ἡ Ἀγγλία εἶχε βοηθήσει εἰς τὴν καταστροφὴν ἄλλου τουρκικοῦ στόλου, καὶ δὲν ὑπῆρχε τότε διὰ τὴν Ἀγγλίαν ἡ δικαιολογία, ὅτι εὑρίσκετο ἐν πολέμῳ πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθ' ἃ τότε ὁ τσάρος. Καὶ ὅμως τὸ μὲν γεγονὸς τῆς Σινώπης ἐχαρακτηρίσθη ὡς «σφαγή», ἡ δὲ ναυμαχία τοῦ Ναβαρρίνου ὡς «πρᾶξις ἰδιογνώμων». Ἡ δὲ μομφή, ἂν ὑπῆρχεν αἰτία τις μομφῆς, ἐβάρυνε τοὺς ναυάρχους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, οἵτινες εἶχον διαταγὴν νὰ προβῶσι, παρισταμένης ἀνάγκης, εἰς ἀμυντικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἀλλὰ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον παρεδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅπως γνωρισθῇ εἰς τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, «ὅτι πᾶν ῥωσικὸν πλοῖον συναντώμενον τοῦ λοιποῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ἔμελλε νὰ κληθῇ, καί, παρισταμένης χρείας, νἀναγκασθῇ διὰ τῆς βίας, ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Σεβαστούπολιν». Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Πάλμερστων, ὁ κατ' ἐξοχὴν συνήγορος τοῦ πολέμου, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ὁ δὲ τσάρος, εὐθὺς ὡς ἔλαβε τὴν ἀνωτέρω δήλωσιν, ἀνεκάλεσε τοὺς πρέσβεις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων, καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωποι τῶν τεσσάρων δυνάμεων εἶχον ὑποβάλει νέαν διακοίνωσιν καὶ πείσει τὴν Πύλην νὰ δεχθῇ αὐτήν. Οὐδὲ προήχθησαν αἱ περὶ εἰρήνης προσδοκίαι διὰ τῆς εἰς Πετρούπολιν μεταβάσεως πρεσβείας τῆς ἀγγλικῆς Ἑταιρείας τῶν φίλων. Καὶ ἔθελξε μὲν τοὺς ἀξιοτίμους ἐκείνους κουακέρους ἡ ἁπλότης αὐτοκράτορος, ὅςτις ἐποιεῖτο λόγον περὶ τῆς αὐτῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος τῆς Αὐτοκρατείρας ὡς «συζύγου του», ἀλλὰ μᾶλλον ἔβλαψαν ἢ ὠφέλησαν τὸ ζήτημα, οὗ εἴχοντο στερρῶς. Ἡ πλειονοψηφία τῶν Ἄγγλων αὐτῶν συμπολιτῶν ἐπεθύμει πόλεμον, καὶ τὸ ὑπουργεῖον εἰςώρμησεν εἰς αὐτόν.

Χάριν ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως καὶ ἐπισπερχοῦς διεξαγωγῆς πολέμου ἐναντίον τῆς Ῥωσίας ἦτο φανερῶς εὐκταῖον, ὅπως συμπράξωσιν αἱ τέσσαρες δυνάμεις, ἐπειδὴ ἡ μὲν Αὐστρία ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως θὰ ἠδύνατο πάραυτα νὰ εἰςβάλῃ εἰς τὰς Ἡγεμονίας,

ἡ δὲ Πρωσσία ἦτο ἱκανῶς πιθανὸν ὅτι θὰ ἠκολούθει τὴν ἡγεσίαν τῆς Αὐστρίας. Ἂν δ' ἀφ' ἑτέρου ἦτο δυνατὸν δι' οἱουδήποτε τρόπου νἀποφευχθῇ ὁ πόλεμος αὐτὴν τὴν ὑστάτην ὥραν, ἡ συμπαγὴς ἕνωσις τῶν τεσσάρων δυνάμεων παρεῖχε τὴν ἀρίστην ἐγγύησιν περὶ λύσεως εἰρηνικῆς, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας δυσκόλως θὰ ἤθελε θαρρήσει νἀντιταχθῇ εἰς τὴν ὁμόφωνον ἀπόφασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Ἀρείου Πάγου. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ κόμις Buol, ὁ ἐν Αὐστρίᾳ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, πράγματι προσεφέρθη τῇ 10 Φεβρουαρίου 1854 νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἂν ἤθελον νὰ ὁρίσωσι προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα ὤφειλον νὰ ἐκκενώσωσι τὰς Ἡγεμονίας ἐπὶ ποινῇ ἐχθροπραξιῶν. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας παρὰ τὰς εἰς αὐτὸν παρασχεθείσας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίας ἐναντίον τῶν Οὔγγρων τῷ 1849 ἤθελε τηρήσει τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ Αὐστρία κατὰ τὴν πολυθρύλητον φράσιν τοῦ Schwarzenberg ἔμελλε «νὰ ἐκπλήξῃ τὸν κόσμον διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης αὐτῆς». Πράγματι ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη, ἐξαιρουμένων ὀλίγων σπανίων περιστάσεων, ἀπαντωμένων κυρίως ἐν τοῖς βαλκανικοῖς κράτεσι, μικρὰν ἔχει τὴν πρακτικὴν ἀξίαν, ὅσον καὶ ἂν εἶνε συνήθης ἡ ἔκφρασις αὐτῆς ἐν ταῖς προπόσεσι συμποσιακῶν ῥητόρων· ἀπ' ἐναντίας δὲ μεγαλειτέραν ἐπίδρασιν ἔχουσιν ἐπὶ τοὺς πολιτευτὰς αὐτὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐθνῶν. Ἡ Αὐστρία, ἡ ἐμπερικλείουσα ἑκατομμύρια ὅλα Σλάβων ὑπηκόων, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῇ μετ' ἀδιαφορίας ῥωσικὴν ἐκστρατείαν, ἐπιχειρηθεῖσαν πρὸς ὄφελος τῶν Σλάβων τῆς Τουρκίας, οὐδὲ ἠδύνατο τὸ μέγιστον τῶν παριστρίων κρατῶν νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ὑπὸ ἄλλης τῶν μεγάλων δυνάμεων κατάληψιν τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν, οἰκουμένων ὑπὸ ὁμοφύλων τῶν ἰδίως ἑαυτῆς Ῥωμάνων ὑπηκόων. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τηλεγραφικῶς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς προτάσεως τοῦ κόμιτος Buol καὶ σαφῆ καθορισμὸν τῶν προθέσεων τῆς Πρωσσίας. Ἀλλ' ἀτυχῶς αἱ ἐκ Βιέννης καὶ Βερολίνου ἀπαντήσεις, ὧν ἡ μὲν τῆς Αὐστρίας ἦτο ἁπλῆ ἐπανάληψις τῆς προτάσεως τοῦ κόμιτος Buol, ἡ δὲ τῆς Πρωσσίας ἦτο χαρακτηριστικῶς ἀόριστος, δὲν εἶχον πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸν ἁπλοῦν λόγον, ὅτι τὴν 15 Φεβρουαρίου, παραμονὴν τῆς ἀφίξεως αὐτῶν εἰς Λονδῖνον, εἶχεν ἤδη ἀποσταλῆ εἰς Πετρούπολιν τὸ ἀγγλικὸν τελεσίγραφον. Οὕτως ἡ ἀνυπομονησία τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ, ἐξερεθιζομένου ὑπὸ τοῦ τύπου, καὶ ἡ πίεσις ἡ ἐξασκου-

μένη ὑπὸ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅστις, ἀναλαβὼν νὰ γράψῃ εἰς τὸν τσάρον ἐξ ὀνόματος τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας καὶ πρὸς ἀνταπόδοσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ εἶχε λάβει προςβλητικὸν ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς ἀπὸ τῆς Μόσχας τῷ 1812 ὑποχωρήσεως τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, ὤθησε τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν νὰ προβῇ εἰς διάβημα ἀμετάτρεπτον πρὶν ἢ λάβῃ ἀπαντήσεις παρὰ τῶν προςδοκωμένων συμμάχων.

Τὸ ἀγγλικὸν τελεσίγραφον ἐγνώριζεν εἰς τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἡ ἄρνησις αὐτῆς ἢ ἡ ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς παραδόσεως τοῦ τελεσιγράφου μὴ ἀποστολὴ ἀπαντήσεως ὑπισχνουμένης τὴν ἐκ τῶν Ἡγεμονιῶν ἀποχώρησιν ἁπάντων τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων πρὸ τῆς 18 Ἀπριλίου ἤθελε θεωρηθῇ ὡς κήρυξις πολέμου. Ἀπεστάλη δὲ συγχρόνως καὶ γαλλικὸν τελεσίγραφον ὁμοίως διατετυπωμένον. Ἐπειδὴ δ᾿ ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἠρνήθη νἀπαντήσῃ, ἐπέμφθησαν συγχρόνως ὑπὸ τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γαλλίας τὰ προςήκοντα διαγγέλματα εἰς τὰ οἰκεῖα κοινοβούλια τῇ 15 Μαρτίου, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ ἐδημοσιεύθη ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας κήρυξις πολέμου. Ἐν ταύτῃ ἀπηριθμοῦντο αἱ ἐπάλληλοι φάσεις τῶν διαφόρων ζητημάτων τῶν ἀγαγόντων εἰς τὴν τελικὴν διὰ ξίφους λύσιν, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖτο ὁ λόγος, δι᾿ ὃν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία μόναι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ὑπερμαχήσωσι ζητήματος ἐνδιαφέροντος ὁμοίως τήν τε Πρωσσίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν, ἐπειδὴ τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα ἐν τῷ τελεσιγράφῳ ἦτο ἡ κατοχὴ τῶν Ἡγεμονιῶν, τοῦτο δ᾿ ἐνδιέφερε τὴν Αὐστρίαν μᾶλλον ἢ τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Τῇ 30 Μαρτίου ὁ τσάρος ἀπήντησε, καὶ μετὰ δώδεκα ἡμέρας ἐν διαγγέλματι ἀπευθυνθέντι πρὸς τὸν ῥωσικὸν λαὸν ἔδωκε θρησκευτικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον. Ὁ πρίγκιψ Γορτσακώφ, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς, ὅστις ἦτο ἄλλως ἔνθερμος θαυμαστὴς τῆς Ἀγγλίας, εἶχεν ἤδη τῇ 12 Μαρτίου διαβῆ τὸν Δούναβιν καὶ εἰςέλθει εἰς τὴν λυγρὰν Δοβρούτσαν, ἀναζωογονῶν παρὰ τοῖς πολιτευταῖς ἐκείνοις, ὅσοι ἐτύγχανον ὄντες ἀρχαιομαθεῖς, τὰς

Γορτσακώφ.

ἀναμνήσεις τῶν θρηνωδῶν ἐκείνων Ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ Πόντου, ἃς ὁ ἐξόριστος Ὀβίδιος εἶχε γράψει ἐν τῇ ἀξένῳ ταύτῃ χώρᾳ. Κατὰ ταῦτα δύο συνθῆκαι εἶχον ἤδη ὑπογραφῇ, μία μὲν μεταξὺ τῶν δύο ἑσπερίων δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ὑποχρεοῦσα τὴν μὲν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν δὲ Τουρκίαν νὰ μὴ συνομολογήσῃ χωριστὴν συνθήκην μετὰ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἡ ἄλλη μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας χάριν κοινῆς ἐνεργείας ἐναντίον τοῦ τσάρου. Κυνικοὶ δὲ, ἀναγινώσκοντες τὰ τῶν συμμαχιῶν τούτων, θὰ ἠδύναντο νἀναμνησθῶσι μετὰ μειδιάματος ὁποῖα τὰ πρὸ βραχέος χρόνου ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅτι «ἡ αὐτοκρατορία ἐπιθυμεῖ τὴν εἰρήνην» καὶ πῶς ἡ εἰρηνικὴ φατρία ἐταυτίζετο ὑπὸ τοῦ τσάρου μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσσία ὑπεστήριζον ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν «στάσιν, ἣν ἐτήρουν ἀμέσως ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία», ὡς στηριζομένην ἐπὶ τοῦ δικαίου, ἠγγυῶντο ἀμοιβαίως τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐδάφους ἀλλήλων ἐναντίον ἐπιθέσεων, καίπερ δ' ἐπιθυμοῦσαι «νἀποφύγωσι πᾶσαν συμμετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον», ἀπεδοκίμασαν «τὴν ἐπ' ἄπειρον συνέχισιν τῆς κατοχῆς τῶν ἐδαφῶν παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν». Μόνον δ' ἐν περιπτώσει προσαρτήσεως τῶν Ἡγεμονιῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἢ ῥωσικῆς «ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ Αἵμου ἢ διαβάσεως αὐτοῦ» αἱ δύο γερμανικαὶ δυνάμεις ἤθελον ἐνεργήσει ἐπιθετικῶς. Καὶ αἱ μὲν περιστάσεις αὗται οὐδέποτε παρουσιάσθησαν· ἀλλὰ τῇ 11 Μαΐου αἱ τέσσαρες κυβερνήσεις διεμαρτύροντο ἀκόμη «ὅτι ἡ ἀκεραιότης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐκκένωσις τοῦ μέρους τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἐκείνου, ὅπερ κατεῖχεν ὁ ῥωσικὸς στρατὸς», ἦσαν καὶ ὤφειλον νὰ εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἡνωμένων αὐτῶν προσπαθειῶν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐν μέσῳ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ στόλος ἀγγλικὸς ὑπὸ τὸν σὶρ Κάρολον Ναπιὲ, τὸν ἥρωα τῆς Πτολεμαΐδος, εἶχεν ἐκπλεύσει πρὸς τὴν Βαλτικὴν, συνοδευόμενος ὑπ' αὐτῆς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ βαλτικὴ ἐκστρατεία ἀπέληξεν εἰς πικρὰν ἀπογοήτευσιν, καὶ ἡ κατάληψις μιᾶς μόνον νήσου ὑπῆρξε μικρὸν ἀντισήκωμα τῆς ἀποτυχίας τῆς συλλήψεως τοῦ ῥωσικοῦ στόλου καὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ ἐν Κρονστάττῃ ῥωσικοῦ ναυστάθμου. Ἄλλως δ' ὁ βόρειος κολοσσὸς δὲν ἦτο τρωτὸς ἐν τῷ βορρᾷ. Οἱ συμμαχικοὶ στρατοὶ, ὧν ὁ μὲν ἀγγλικὸς διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ λόρδου Ῥάγλαν, μαθητοῦ καὶ γραμματέως τοῦ

Οὐέλλιγκτῶνος, ὁ δὲ γαλλικὸς ὑπὸ τοῦ στρατάρχου Saint Arnaud, οὗ ἡ ἐξ Ἀλγερίας φήμη εἶχεν ἐπαυξηθῆ παρὰ τῷ κυριάρχῳ αὐτοῦ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ πραξικόπημα τοῦ Ναπολέοντος, ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὰ Δαρδανέλλια οὐ μακρὰν τῆς θέσεως, ὅπου πρὸ πέντε αἰώνων οἱ Τοῦρκοι εἶχον τὸ πρῶτον ἐγκαταστῆ ἐν Εὐρώπῃ. Ἐκεῖθεν δὲ τὸν Ἰούνιον ἐστράτευσαν ἐπὶ τὴν Βάρναν, ἥτις σήμερον μὲν εἶνε τὸ πρῶτον ἐπίνειον τῆς Βουλγαρίας, τότε δὲ ἦτο ὁ κύριος λιμὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἀλλ' αἱ πρῶται τῶν Τούρκων ἐπιτυχίαι ὠφείλοντο οὐχὶ εἰς τὰς στρατιὰς τῶν συμμάχων, ἀλλ' εἰς τὴν δραστηριότητα τριῶν νεαρῶν Ἄγγλων ἀξιωματικῶν. Ὁ παλαιμάχος Πάσκεβιτς, ὁ ὀνομαστὸς ἀρχηγὸς ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσσοτουρκικῷ πολέμῳ, εἶχε συμβουλεύσει τὸν τσάρον νὰ διευθύνῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐναντίον τῆς Σιλιστρίας, τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν κυριευθεῖσαν ὀχυρὰν πόλιν, ἐκεῖσε δὲ ὥδευσεν αὐτὸς τὸν Μάϊον χάριν ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ πορθητὴς τοῦ Ἐριβὰν εὑρέθη πρὸ τῆς σθεναρᾶς ἀντιστάσεως τοῦ λοχαγοῦ Butler καὶ τῶν ἀνθυπολοχαγῶν Nasmyth καὶ Ballard, οἵτινες εἶχον ἀναλάβει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀμύνης καὶ εἶχον ἐμπνεύσει τὴν ἀφοσίωσιν ἐκείνην, ἣν πολλάκις οἱ Μουσουλμᾶνοι αἰσθάνονται πρὸς Ἄγγλους ἀξιωματικούς. Τότε πρῶτον τὸ δι' ἀραβικοῦ ὀνόματος καλούμενον πρόχωμα, ἡ *Τάμπια*, γνωστὸν ἐκ τῶν πρὸ εἰκοσιπενταετίας διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, ἀπέβη λέξις κοινὴ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου τὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρείων αὐτοῦ ὑπερασπιστῶν ἀνεγινώσκοντο μετὰ μεγίστης ὑπερηφανείας, ἐπειδὴ οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἦσαν Ἄγγλοι. Ὅτε ὁ Butler ἐτραυματίσθη θανασίμως, τὴν θέσιν αὐτοῦ κατέλαβεν ὁ Ballard, καὶ οὕτω θυμοειδὴς ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις, ὥστε τῇ 10 Ἰουνίου ὁ γηραιὸς Ῥῶσος στρατηγὸς ἔλυσε τὴν πολιορκίαν. Μετὰ δὲ δύο

Κάρολος Ναπιέ.

ἑβδομάδας ὁ Ballard καὶ ἓξ ἄλλοι νεαροὶ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ διέβησαν τὸν Δούναβιν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐνίκησαν τοὺς Ῥώσους ἐν Γιουργέβῳ. Οὐδ' ἐθάρρησεν ὁ Γορτσακὼφ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἧτταν ταύτην ἀντιτασσόμενος πρὸς μικρὸν στολίσκον ἀγγλικῶν κανονιοφόρων, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς Βουκουρέστιον, ἀφεὶς τοὺς Τούρκους κυρίους τοῦ κάτω Δουνάβεως· τῇ δὲ 21 Ἰουλίου ὁ τελευταῖος Ῥῶσος στρατιώτης διέβη καὶ πάλιν πέραν τοῦ Προύθου.

Εἰς τὴν ἐπονείδιστον ταύτην ὑποχώρησιν συνετέλεσε πλέον καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν Τούρκων στρατιωτῶν καὶ τῆς τόλμης δρακὸς Ἄγγλων ἀξιωματικῶν ἐν Σιλιστρίᾳ καὶ Γιουργέβῳ ἡ ἀπειλητικὴ στάσις τῆς Αὐστρίας. Τῇ 22 Μαΐου ἡ Αὐστρία εἶχε καλέσει τὸν τσάρον νὰ ἐκκενώσῃ τὰς Ἡγεμονίας, καὶ ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ὁ αὐστριακὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράμῃ αὐτὰς, παρεῖχε βαρύτητα εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἣν ἦτο ἕτοιμος νὰ ὑποστηρίξῃ ἡ Πρωσσία. Μετὰ δ' ἕνδεκα ἡμέρας ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὑπέγραψε μετὰ τῆς Πύλης σύμβασιν, δι' ἧς ἡ Αὐστρία ὑπεχρεοῦτο «νὰ ἐξαντλήσῃ πάντα τὰ μέσα», οὐδὲ τῆς βίας ἐξαιρουμένης, «ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐκκένωσιν τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν..., ἀποκαταστήσῃ ἐν αὐταῖς τὴν νόμιμον κατάστασιν πραγμάτων» καὶ ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν αὐτῆς εὐθὺς ἅμα τῇ συνομολογήσει τῆς εἰρήνης. Προβαίνουσα δ' ἔτι περαιτέρω ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῆς ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἔστειλεν εἰς τὸ ἀγγλικὸν γενικὸν στρατηγεῖον ἀξιωματικὸν, ὅπως παρασκευάσῃ κοινὸν σχέδιον ἐκστρατείας. Ὁ δὲ τσάρος, εὑρεθεὶς πρὸ τοιούτων σημαντικῶν μέτρων, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἂν μὴ ἤθελεν ἀναλάβει πόλεμον ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, καθ' ὃν αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ τῆς Πρωσσίας καὶ τῶν μικροτέρων γερμανικῶν κρατῶν. Σὺν δὲ τῇ ἀποχωρήσει τῆς ῥωσικῆς στρατιᾶς ἔπαυσεν ἡ προσωρινὴ διοίκησις, ἣν οἱ Ῥῶσοι στρατηγοὶ εἶχον ἐγκαταστήσει παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν δύο ὁσποδάρων. Διαρκούσης τῆς τοιαύτης προσωρινῆς καταστάσεως εἶχον διοικήσει δύο Ῥῶσοι «πρόεδροι», ὁ Καλκίνσκης ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ὁ Οὐρουζὼφ ἐν Ἰασίῳ, ἀλλ' ἡ διαγωγὴ αὐτῶν ἦτο πολὺ πραοτέρα τῆς διαγωγῆς προτέρων ῥωσικῶν στρατιῶν κατοχῆς. Καὶ εἶχον μὲν γείνει ἀπόπειραι, ὅπως ἑλκυσθῇ ἡ συμπάθεια τῆς ἐπιχωρίου ἀριστοκρατίας καὶ χρησιμοποιηθῶσιν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ βάρος τῆς καλύψεως τῶν δαπανῶν τῆς κατοχῆς ἐπίεζε τὰς δύο χώρας. Οἱ δὲ ἡγεμόνες ἐπέστρεψαν μετὰ τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ, ὅστις καὶ παρέμεινεν ἐν ταῖς Ἡγεμο-

νίαις παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς Ῥωσίας μέχρι τοῦ Μαρτίου 1857, μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου. Οὕτω, τῶν Αὐστριακῶν στρατοπεδευομένων ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο νὰ προςβάλῃ δι' αὐτῶν τοὺς Τούρκους πέραν τοῦ Δουνάβεως, καθ' ἃ τῷ 1828 καὶ τῷ 1877. Ἐκστρατεία ἐν τῷ Αἵμῳ δὲν ἦτο δυνατὴ, καὶ διὰ χύσεως ὀλίγου μόνον αἵματος καὶ ἄνευ τῆς παραμικρᾶς κινήσεως τῶν συμμάχων στρατῶν ὁ σκοπὸς τοῦ ἀγγλικοῦ τελεσιγράφου, ἡ ἐκκένωσις τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, εἶχεν ἐπιτευχθῆ. Ὀρθὴ σκέψις ἤθελεν ὑπολάβει, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ἡ κατάλληλος ὥρα εἰρήνης.

Πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τοὺς συμμάχους στρατοὺς ἀπὸ τῆς Βάρνας εἰς τὴν Κριμαίαν, ὅπου προετίθεντο νὰ στείλωσιν αὐτοὺς, ὁ παρὰ τοῖς Ἄγγλοις ἐθνικὸς πόθος θριάμβου ἐμποιοῦντος αἴσθησιν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων νὰ τύχῃ τῆς «δόξης» ἐκείνης, ἥτις εἶνε τὸ θεμέλιον δυναστειῶν νεοτεύκτων, εἶνε ἀναγκαῖον νὰ ἴδωμεν τἀποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥωμᾶνοι εἶχον κατὰ τὸ σύνηθες ὑποστῆ ἀναγκαίως τὰ δεινὰ τῆς πρὸς τὸν Δούναβιν διαβάσεως τῶν Ῥώσων, οἱ εὐήθεις Βούλγαροι, ὧν ἡ ὀχυρὰ πόλις Σιλιστρία καὶ ὁ λιμὴν τῆς Βάρνας εἶχον ὑπάρξει τὸ θέατρον ῥωσικῆς ἥττης καὶ ἀγγλογαλλικῆς στρατοπεδεύσεως, ἔμειναν ἀδιάφοροι πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τὰς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ διεξαγομένας. Ἡ δὲ Σερβία, ἧς ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἦτο δυςκολωτέρα καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις ἦτο μᾶλλον ἐξεγηγερμένη ἢ ἡ τῶν ταλαιπωρουμένων Βουλγάρων ἀγροτῶν, εἶχε περιέλθει εἰς οὐ μικρὰν ἀμηχανίαν. Ἡ μὲν Τουρκία ἦτο ἐπικυρίαρχος αὐτῆς, ἡ δὲ Ῥωσία προστάτις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ Αὐστρία οὐ μόνον ἦτο γείτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποκτήσει δύναμιν καὶ συμπαθείας παρὰ τοῖς Σέρβοις ἡγέταις, ὧν πολλοὶ εἶχον ὑπάρξει Αὐστριακοὶ ὑπήκοοι καὶ εἶχον παράσχει βοήθειαν ἐναντίον τῶν Οὔγγρων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848. Ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς ὤφειλε πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας, οὐδ' εἶχε λησμονήσει, ὅτι, ἐν ᾧ ὁ τσάρος εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὅτε ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῷ 1843, εἶχε δώσει εἰς τὸν λόρδον Στράτφορδ ὁδηγίας νὰ διατηρήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ Ῥωσία εἶχε πολυαρίθμους ὀπαδοὺς μεταξὺ τῶν χωρικῶν, παρ' ὧν μάλιστα, λαλούντων περὶ

τοῦ τσάρου, οὗτος ἐλέγετο «ὁ ἡμέτερος αὐτοκράτωρ». Τοιαῦται ἦσαν αἱ διαθέσεις τῶν Σέρβων πολιτευτῶν καὶ τοῦ ὄχλου, ὅτε αἱ τρεῖς ἐγγύτερον ἐνδιαφερόμεναι δυνάμεις ἠρώτησαν περὶ τῶν προθέσεων τῆς μικρᾶς ἡγεμονίας. Ὁ Μεντζικὼφ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ βιαιότητος διέταξε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ παύσῃ τὸν ἀντιπροσωπεύοντα νεωτέρας ἰδέας Γκαρασανὶν, ὅςτις εἶχε διαδεχθῆ τὸν Πετρονιέβιτς ὡς πρωτεύων αὐτοῦ σύμβουλος. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ μόνη διπλωματικὴ ἐπιτυχία τῆς Ῥωσίας ἐν Σερβίᾳ. Τουρκικὸς στρατὸς προςήγγισεν εἰς τὰ νότια σύνορα τῆς ἡγεμονίας καὶ διὰ τῆς βίας ἀπέσπασε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τὴν ὑπόσχεσιν ἐνόπλου οὐδετερότητος, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ σουλτᾶνος συμφώνως πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ λόρδου Στράτφορδ ἐξέδιδε νέον φιρμάνιον, ἐγγυώμενον περὶ τῶν προνομίων τῆς Σερβίας. Αὐστριακὸς στρατὸς συνεκεντρώθη κατὰ μῆκος τῶν συνόρων, ὅπως προλάβῃ κατάληψιν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἀπηγορεύθη ἡ διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἐδάφους εἰςαγωγὴ πολεμικῶν ἐφοδίων. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον οἱ Σέρβοι ἀπεφάσισαν νὰ παρασκευασθῶσι πρὸς ἄμυναν τῆς ἰδίας χώρας, ἂν ἤθελεν ἀπειληθῆ· τοιαύτη δὲ ἀπειλὴ ἐφαίνετο εἰς πολλοὺς προερχομένη μᾶλλον παρὰ τῆς αὐστριακῆς παρὰ τὸν Σᾶον δυνάμεως ἢ παρὰ τῶν κατὰ τὸν κάτω Δούναβιν Ῥώσων. Ἡ ἡγεμονία ἦτο στρατιωτικῶς διωργανωμένη, ἡ Αὐστρία ἐδείκνυε σημεῖα ἀνυπομονησίας, ἥ τε δὲ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐβίαζον τὸν Σέρβον πρέσβυν Μαρίγκοβιτς νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὰς τὴν καθησύχασιν, ὅτι ἐπεθύμει νἀφοπλισθῇ. Πᾶσα δὲ δικαιολογία κινδύνου ῥωσικῆς ἐπιδρομῆς ἐξέλιπε διὰ τῆς πέραν τοῦ Προύθου ὑποχωρήσεως τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο κυρία τῶν βουλῶν τοῦ ἡγεμόνος, ἡ δὲ Ῥωσία ἐκέκτητο τὰς συμπαθείας τοῦ λαοῦ, ἀλλ᾽ οὔτε ὁ ἡγεμὼν οὔτε ὁ λαὸς ἐκινοῦντο ἓν κἂν βῆμα.

Παρὰ δὲ τοῦ Μαυροβουνίου ὁ τσάρος εἶχεν ἰσχυρότερον λόγον νὰ προςδοκᾷ ὑποστήριξιν. Παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι μόλις εἶχε παρέλθει ὁ κίνδυνος πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, μέγα κόμμα ἐν Κετίγνῃ, οὗ ἡγεῖτο ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς, θεῖος τοῦ Δανήλου, ἐπεθύμει καὶ πάλιν τὴν ἀνάληψιν πολέμου. Ἀλλ᾽ ὁ Δανῆλος, ἀκολουθῶν τὰς συμβουλὰς τῆς Αὐστρίας, ἥτις ἀκριβῶς πρὸ μικροῦ εἶχε παράσχει εἰς αὐτὸν ἐξαίρετον ὑπηρεσίαν, ἀντετίθετο καὶ πάλιν ἐρρωμένως εἰς τὰς πολεμικὰς διαθέσεις ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας δημοτικότητος, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου θρόνου. Ἐβυσσοδομεύθη δ᾽ ἐναντίον αὐτοῦ

συνωμοσία, εἰς ἣν ἦσαν ἀναμεμιγμένοι ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς καὶ ὁ Πέρος, καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦ πολέμου σάλος ἀπέβη ὀξύς, ὅτε οἱ Τοῦρκοι συνεκέντρωσαν στρατὸν κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τῆς Ἑρζεγοβίνης, προκαλοῦντες οὕτω τοὺς φιλοπολέμους ὀρεινούς. Καί τινες μὲν ἐπέμενον εἰς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ Ἀντιβάρεως, ἄλλοι δ' ἐπέ-

Ὁ ἐν Ναβαρρίνῳ Ῥῶσος ναύαρχος Χάϋδεν
(*Ἴδε σελ. 128*).

δραμον τὴν Ἑρζεγοβίνην. Ὁ δὲ Δανῆλος διεμαρτύρετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συγκρατήσῃ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ, καὶ ἡ δυσφορία αὐτῶν ηὔξησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε οἱ Πιπέροι, οἱ Κοῦτσοι καὶ τὰ διαμερίσματα τῶν Μπιγελοπαύλιτς τῶν ἀνατολικῶν ὀρέων τοῦ Μαυροβουνίου, ἤτοι οἱ κάτοικοι τῶν σχετικῶς νέων καὶ ἀκόμη ἀναφομοιώτων κτήσεων τῆς ἡγεμονίας, ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς τὸν Ἰούλιον τοῦ 1854 ἀποτελοῦντας ἴδιον αὐτόνομον κράτος. Καὶ

ἠναγκάσθη μὲν ὁ Δανῆλος νὰ στρατεύση ἐναντίον τῶν ἀποστατησάντων ὑπηκόων, ὧν τινες ἔφυγον εἰς τουρκικὸν ἔδαφος, ἄλλοι δ' ὑπετάχθησαν καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώσωσιν ἀποζημίωσιν διὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὃν εἶχον προκαλέσει. Ἀλλά, καίπερ διατηρῶν οὐδετερότητα, ἔκρινεν ὁ ἡγεμὼν συνετὸν νὰ συνδιαλλάξη τούς τε ὑπηκόους καὶ τὸν τσάρον, διατάξας τριήμερον νηστείαν ὑπὲρ ἐπιτυχίας τῶν ῥωσικῶν ὅπλων. Ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ καθολικοὶ Μιρδῖται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βὶβ Δόδαν ἠκολούθησαν τὸν Ὀμὲρ πασσᾶν εἰς τὸν Δούναβιν, καθ' ἃ εἶχον ἀκολουθήσει αὐτὸν πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου.

Τἀποτελέσματα τῆς ῥωσοτουρκικῆς συρράξεως ὑπῆρξαν πολὺ σοβαρώτερα ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐν τοῖς σλαβικοῖς κράτεσι τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ζητήματι τῆς Παλαιστίνης ἐτάχθησαν ἀναποφεύκτως μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ῥωσίας ἐναντίον τῆς καθολικῆς Γαλλίας. Ὑπέλαβον δ' ὁμοίως, ὅτι ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ἡ Τουρκία εἶχε περιπλακῆ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Ῥωσίας, ἦτο πρόσφορος εἰς τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῶν πόθους περὶ προσαρτήσεως τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. «Τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», ἐλέχθη ὑπὸ ἐπαΐοντος παρατηρητοῦ, συνεπάθουν εἰλικρινῶς πρὸς τὴν Ῥωσίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἐκπλήξη ἡ τοιαύτη συμπάθεια, ἀφ' οὗ ἡ Ῥωσία ἀντηγωνίζετο πρὸς τὸν προαιώνιον καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον δὲν ὑφίστατο ὁ κίνδυνος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ μέρους ἀνεξαρτήτου Βουλγαρίας. Ἐπιστεύετο ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, οἵτινες ἀκόμη κατὰ τὸ ἐπίσημον ἔθος ἐχαρακτηρίζοντο συλλήβδην ὡς Ἕλληνες, ἅτε ἀνήκοντες εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἔμελλον νὰ ἐξεγερθῶσι, διδομένου τοῦ συνθήματος. Ὅ τε βασιλεὺς Ὄθων καὶ ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, ἰδίως δὲ αὕτη, ἐφρόνουν, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ὁ χρόνος τῆς ἐπεκτάσεως ἐκείνης τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ βασιλείου αὐτῶν, εἰς ἣν ἀμφότεροι εἶχον ἔνθερμον πίστιν, καὶ ἐταύτισαν ἑαυτοὺς μετ' ἀγῶνος, ὅστις ἦτο ἐθνικὸς ἅμα καὶ δημοφιλής. «Δὲν ἐπιθυμοῦσιν ἅπαντες οἱ Ἕλληνες οἱ πέραν τῶν ἡμετέρων συνόρων ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν; Δὲν ἐπιθυμοῦμεν ἡμεῖς ἅπαντες ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἕνωσιν τοῦ ἔθνους;». Τοιαῦτα ἔλεγεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς διστάζοντας αὐτοῦ συμβούλους. Διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος τοῦ 1853, συνελέχθησαν χρήματα καὶ ἐστρατολογήθησαν ἐν Ἀθήναις συμμορίαι ὑπὸ τὴν ἀπρο-

κάλυπτον προστασίαν τῆς βασιλίσσης χάριν ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Ἐξ ἑτέρου δέ, ὅτε ἦλθεν ὁ χρόνος τῆς προσδοκωμένης ἀποστασίας, ἱκανοὶ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ παρῃτήθησαν, ὅπως ἑνωθῶσι μετὰ τῶν συμμοριῶν κατὰ τὰ σύνορα· μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν οἱ

Ὁ βασιλεὺς Ὄθων.

υἱοὶ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας. Μυστικαὶ ἑταιρεῖαι συνεκροτήθησαν ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις, καὶ παρὰ τὰς προςπαθείας τῶν Ἄγγλων περὶ τηρήσεως οὐδετερότητος τῶν Ἰονίων καὶ τὴν κάθειρξιν ἱερέων τινῶν, σῶμα Κεφαλλήνων καὶ Ζακυνθίων ἐπεραιώθη εἰς τὴν ἀντιπέραν παραλίαν, ὅπως συμπράξῃ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἠπείρῳ.

Τῇ 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1854 τὸ Ῥαδοβίζι πλησίον τῆς Ἄρτης ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τῆς ἀποστασίας, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἄρτα ἐπολιορκήθη· ἀλλ' ὁ ἐπίκουρος τουρκικὸς στρατός, καίπερ δὶς ἀποκρουσθεὶς εἰς τὰ μεταξὺ τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων Πέντε πηγάδια τὰ γενόμενα γνωστὰ ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ 1897, κατώρθωσε νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ θαλάσσης ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον Σαλαώρας. Τῇ δὲ 3 Μαρτίου πρώτη μάχη εἰς τοῦ Πέτα, ὅπου εἶχε συμβῆ ἡ ἧττα τοῦ 1822, ἀπέβη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ ἐξ ἑτέρου ὁ Θεόδωρος Γρίβας εἰςήλασεν εἰς τὸ Μέτζοβον. Ἀλλ' αἱ ἐπιτυχίαι αὗται δὲν ὑπῆρξαν μόνιμοι. Ὁ μὲν Γρίβας ἠναγκάσθη νὰ ἐκκενώσῃ τὸ Μέτζοβον καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ δευτέρας δὲ μάχης εἰς τοῦ Πέτα, συγκροτηθείσης τῇ 13 Ἀπριλίου, οἱ Ἕλληνες ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ χωρίου, καὶ διὰ τρίτης μάχης ἐν Πέντε πηγαδίοις ἐξεβλήθησαν ἐκεῖθεν. Ὁ ἐνθουσιώδης ἐκ Ζακύνθου ῥιζοσπάστης Ναθαναὴλ Δομενεγίνης ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἡ ἐν Ἠπείρῳ ἐπανάστασις κατεστάλη. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ, ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου, συμμορίαι, ὧν πρωτεύων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, εἰςήλασαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐκ τῆς τότε συνοριακῆς πόλεως Λαμίας, ἀλλὰ τῇ 10 Ἀπριλίου οἱ Ἕλληνες ἀπέτυχον νὰ κυριεύσωσι τὸν Δομοκὸν ἕνεκα διαφωνιῶν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν ἀρχηγῶν, καθ' ἃ εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τοῦ Πέτα. Πλὴν ἀλλ' ὁ Χατζηπέτρος ἐστρατοπέδευσεν ἐν Καλαμπάκᾳ πλησίον τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, ὧν οἱ μοναχοὶ ἐτέλεσαν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἣν κατήγαγεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ. Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία ἐκείνη ὑπῆρξεν ἄκαρπος ἕνεκα τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας Blunt ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς ἐπαναστάτας τὸ μάταιον περαιτέρας χύσεως αἵματος. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ ἡ πλησίον τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπόβασις τοῦ Καρατάσου, τοῦ ἥρωος τοῦ ἐν ἔτει 1847 ἐπεισοδίου πρὸς τὴν Τουρκίαν, παρελύθη ὑπὸ γαλλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, καταβυθίσαντος τὸ φέρον τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἐφόδια ἱστιοφόρον. Ὡς δὲ συμβαίνει εἰς τοὺς παρομοίους ἀτάκτους πολέμους, οἱ μαχόμενοι δὲν ἐποιοῦντο πάντοτε τὴν προςήκουσαν διαστολὴν μεταξὺ φίλων καὶ ἐχθρῶν, καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι αἱ ὑλικαὶ ζημίαι, εἰς ἃς ὑπέβαλον τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον ἔλθει πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας, ἐψύχραναν τὸν ζῆλον αὐτῶν.

Ἐν τούτοις δὲ τῇ 7 Μαρτίου ἡ Πύλη εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν

ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τελεσίγραφον, ἀπαιτοῦσα τὴν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀνάκλησιν ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῶν τότε συμμετεχόντων τῆς ἀποστασίας, τὴν παρακώλυσιν τῆς διαβάσεως τῶν συνόρων ὑπὸ ἐνόπλων ὁμάδων καὶ τὴν τιμωρίαν ὑπαλλήλων ἀναμεμιγμένων εἰς τὸ κίνημα, τὴν δημοσίαν ἀποδοκιμασίαν τῆς συλλογῆς χρημάτων χάριν τῶν ἐπαναστατῶν, τὸν σωφρονισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ τύπου καὶ ἀνάκρισιν περὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἐγκεκλεισμένων ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς Χαλκίδος χάριν συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἀγῶνα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπάντησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐκρίθη ἱκανοποιητική, διεκόπησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν διπλωματικαὶ σχέσεις, καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι διετάχθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἐντὸς δεκαπενθημέρου. Πάραυτα δὲ ὁ Ὄθων διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ παρασκευασθῇ, ὅπως προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνορα, καὶ ἦλθεν ὥρα, καθ' ἣν ἀπεφάσισε νἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ. Σκηνὴ ἔχουσα τὰ βασιλικὰ χρώματα ἐστήθη ἤδη πλησίον τοῦ ἀνακτορικοῦ κήπου, καὶ ἡ βασίλισσα, ἥτις ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοπολέμου κόμματος, ἀποβλέπουσα μετ' ἀδιαφορίας εἰς τὴν δυναμένην νὰ ἐπέλθῃ κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ἐφρόντιζεν ὅπως ὁ βασιλεὺς δυνηθῇ νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ἡ πλειονοψηφία τοῦ ὑπουργείου Κριεζῆ, καὶ ἰδίως οἱ ὑπουργοὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν οἰκονομικῶν Πήλικας καὶ Προβελέγγιος, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες πρέσβεις ἐν Λονδίνῳ, Παρισίοις καὶ Κωνσταντινουπόλει, παρώρμων πρὸς διενέργησιν εἰρήνης. Ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις τῶν ὑπουργῶν ἐξήγειρε τὴν λυσσώδη ἀγανάκτησιν τῆς ὑπερφιάλου βασιλίσσης. «Ἡ Εὐρώπη, εἶπε πρὸς τοὺς δύο ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἡγέτας τοῦ εἰρηνικοῦ κόμματος, δώσασα τὸν θρόνον εἰς τὸν Ὄθωνα ἐφαντάσθη νά τον ἔχῃ ἐδῶ ἁπλοῦν ὄργανόν της, τῶν ἰδικῶν της συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς· ἀλλ' ἔσφαλεν. Ὁ Ὄθων συνεταύτισε τὴν τύχην του μὲ τὴν τύχην τοῦ ἔθνους». Καὶ προσέθηκε· «τὸ μόνον σωτήριον διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸ ἔθνος καὶ τὸ μέλλον του εἶνε νὰ προχωρήσῃ, νἀνάψῃ ἡ ἐπανάστασις. Φωτιὰ λοιπὸν, φωτιὰ καὶ πανταχόθεν φωτιά [1]».

Ἀλλ' ἡ Ἑλλάς, καίπερ κατεχομένη ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ, δὲν ἠδυνήθη νἀντιστῇ εἰς τὴν πίεσιν τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀπηύθυναν εἰς

[1] Ἀπομνημονεύματα τῆς ὑπουργίας Σ. Πήλικα σ. 154-5.

αὐτὴν συλλογικὴν διακοίνωσιν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὑπέδειξαν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Ὄθωνα τὴν δυσχερῆ θέσιν, εἰς ἣν ἐνέβαλεν αὐτὸν ὁ πατριωτισμὸς αὐτοῦ. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Wyse ἐπέμεινε θεωρῶν τὸ ἐθνικὸν ἐκεῖνο κίνημα ὑποθαλπόμενον καθ' ὁλοκληρίαν διὰ ῥωσικῶν ῥουβλίων, καίτοι ὁ Πήλικας ἐδήλωσεν εἰς αὐτόν, ὅτι διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο ζήτημα οὐχὶ ῥωσικῶν κατακτήσεων, ἀλλ' ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὁ δὲ Γάλλος αὐτοῦ συνάδελφος, ὁ βαρῶνος Ῥουέν, δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Ὄθωνα, ὅτι, ἂν αὐτός, ἅτε ὢν καθολικός, ἐφοβεῖτο νὰ λάβῃ στάσιν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, ὁ Ναπολέων Γ΄ θὰ ἔστελλεν εἰς αὐτὸν στρατόν, ὅπως προστατεύσῃ αὐτὸν κατὰ τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ ὑπηκόων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀπεκρούσθη, ὡς εἰκός, ὑπὸ ἡγεμόνος, ὅστις, καίπερ ὢν ἐκ γενετῆς ξένος, ἦτο ὅμως ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς ἐθνικῆς ἰδέας οὐχ ἧττον τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, καὶ περιεφρόνει εὐγενῶς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἰδίου θρόνου διὰ ξένων λογχῶν, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας ἔλαβε κατὰ νοῦν, ὅτι ἠδύνατο νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη περὶ ἐκθρονίσεως αὐτοῦ· ἐν τῷ σχεδίῳ δὲ τούτῳ ἐνεθαρρύνετο ὑπὸ τοῦ Καλέργη, τοῦ ἥρωος τῆς σεπτεμβριανῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις εὑρίσκετο τότ' ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν ἦτο παρεσκευασμένη νὰ προβῇ εἰς διάβημα οὕτω βίαιον· τῇ 28 Ἀπριλίου οἱ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀπηύθυναν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διακοίνωσιν, ἀπειλοῦσαι τὴν αὐστηρὰν διὰ τῆς βίας ἐπιβολὴν τῆς συνθήκης τοῦ 1832, δι' ἧς εἶχεν ἀναβιβασθῇ ὁ Ὄθων ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ ἥτις ὥριζεν, ὅτι ὤφειλεν οὗτος νἀφιερώσῃ πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων τὰ πρῶτα ἔσοδα τοῦ κράτους, καὶ ἂν τῶν ἐσόδων τούτων ἔμελλε νὰ γείνῃ χρῆσις πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Καὶ δὲν ἐπέμειναν μὲν αἱ δυνάμεις εἰς τὴν ἀπειλὴν ταύτην, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου οἱ σύμμαχοι στρατοὶ κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ. Ὁ δὲ Ὄθων ἠναγκάσθη νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἔμελλε «νὰ τηρήσῃ πιστῶς αὐστηρὰν καὶ τελείαν οὐδετερότητα», καὶ ἔμελλε νὰ καλέσῃ «ὡς συμβούλους αὐτοῦ νέους ὑπουργοὺς ἁρμοδιωτέρους πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης». Τοῦ ὑπουργείου δὲ τούτου τῆς κατοχῆς, ὡς ἐκλήθη, πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ παλαιμάχος πολιτευτὴς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ὅστις ἦτο τότε πρέσβυς ἐν Παρισίοις καὶ μόνος ἀπήλαυε τῆς τελείας ἐμπιστοσύνης τῶν δύο ἑσπερίων δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος, καθ' ἃ οὐχὶ σπανίως συμβαίνει

εἰς τοὺς διπλωμάτας, εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐκ τοῦ πλησίον ἄμεσον γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ χώραν. Ἀπὸ δεκαετίας ὅλης μὴ ὑπηρετήσας ἐν Ἑλλάδι, ἐπέστρεψεν αὐτὸς ἔχων τὴν ἄχαριν ἐντολὴν νὰ ἐκτελέσῃ πρόγραμμα ἀντιδημοτικόν, ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν αὐλὴν

Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία.

καὶ τὴν χώραν ὑπὸ τῶν λογχῶν ξένου στρατοῦ κατοχῆς. Ὁ δραστηριώτατος τῶν συναδέλφων αὐτοῦ Καλέργης, ὅστις ἔγεινεν ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ἦτο ἐξαιρέτως δυσάρεστος εἰς τὴν βασιλείαν, ἥτις δὲν ἐλησμόνει τὴν συμμετοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1843 καὶ εἰς ἣν εἶχε πάντως γνωσθῆ ἡ ἀδιάλλακτος αὐτοῦ ἐπιθυμία

περὶ ἐκθρονίσεως τοῦ βασιλέως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἔφθασεν ἀμέσως, ἐν ᾧ ὁ Καλέργης ἦτο ἤδη ἐν Ἀθήναις, μηχανορραφῶν ἐναντίον τοῦ βασιλέως καὶ διαδίδων, ὅτι αἱ ἑσπέριαι δυνάμεις ἐπεθύμουν τὴν ἐκθρόνισιν αὐτοῦ διὰ στάσεως τοῦ ἔθνους, ὑπῆρχέ τις κίνδυνος συνωμοσίας πρὶν ἢ ἡ ἄφιξις τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ἡ ἀνομολογουμένη αὐτοῦ πίστις συγκρατήσωσι τὸν ἀντιδυναστικὸν ὑπουργόν. Οὕτως ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα ὑφίσταντο σκληρὰν δοκιμασίαν. Καὶ ἐνήργησαν μὲν πιθανῶς ἥκιστα διπλωματικῶς, ἴσως δὲ καὶ ἀσυνέτως τῷ 1854 ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμαλία, ἐπειδὴ δυστυχῶς αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἔχουσιν ἕνα νόμον διὰ τὰ ἀδύνατα κράτη καὶ ἄλλον διὰ τὰ ἰσχυρά. Οὕτως ἡ Ἰταλία ἐπετρέπετο νὰ λάβῃ τὴν μωαμεθανικὴν Τρίπολιν, ἀλλ᾽ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐγγίσῃ τὴν ἑλληνικὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ σήμερον ἐν τῇ χώρᾳ, ἣν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἠγάπησεν οὐχὶ μὲν πάντοτε δεξιῶς, ἀλλ᾽ ὑπερθέρμως, ἀνομολογεῖται ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ συζύγου κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, νεώτερος δὲ δραματικὸς ποιητὴς ἐξεικόνισεν ἐν ἐξαιρέτῳ ἱστορικῷ δράματι, ἐπιγραφομένῳ «Ἡ κατοχή», τὴν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων ἀγωνίαν.

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ τοῦ Πειραιῶς, καθ᾽ ἃ ἡ αὐστριακὴ κατοχὴ τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν, διήρκεσε μέχρι τοῦ 1857. Οἱ Γάλλοι ἀρχηγοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐταπείνωσαν ἐν οὐ δέοντι τὸ βασιλικὸν ζεῦγος, παρελάσαντες μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν κάτωθεν τῶν παραθύρων τῶν ἀνακτόρων καὶ καταστήσαντες διὰ τῆς ὕβρεως ταύτης τὸν Ὄθωνα εἴπερ ποτὲ δημοφιλῆ παρὰ τῷ λαῷ αὐτοῦ, ὅστις ἐθεώρησεν αὐτὸν μάρτυρα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Ἐπ᾽ ἴσης δὲ οἱ Γάλλοι κατέστρεψαν τὸ τυπογραφεῖον φιλορώσου τινὸς ἐφημερίδος, ἐκράτησαν τὸν ἐκδότην αὐτῆς, καὶ ἐπέμειναν εἰς τὴν καταδίωξιν ἄλλου φύλλου. Ἀλλ᾽ αἱ προσβολαὶ αὗται κατὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ στέμματος καὶ τῆς ἐλευθεροτυπίας ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον σοβαραὶ τῶν δεινῶν τῶν ἐκ τῆς χολέρας, ἥτις, εἰσβαλοῦσα εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων τὸ θέρος τοῦ 1854, διεδόθη ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ φοβερὰ ἐπιδημία, ἧς εἰκόνα δύνανται νὰ δώσωσιν αἱ ἀνάλογοι περιγραφαὶ τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Λουκρητίου, ἐφάνη προσβαλοῦσα πόλιν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀπηλλαγμένην τῆς προσβολῆς ὑπὸ ἐπιδημιῶν, ἐπειδὴ ἡ χολέρα σπανίως λυμαίνεται τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πέντε μῆνας ἡ νόσος ἠρήμωσε τὰς Ἀθήνας, ἀποδεκατίσασα τοὺς κατοίκους, ἀνερχομένους τότε εἰς τριάκοντα χιλιάδας, καὶ ἀφαρπάσασα

πολλοὺς τῶν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς Τουρκίας μεταναστευσάντων προσφύγων. Πολλοὶ τῶν κατοίκων ἔφυγον· αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἔρημοι· καὶ αὐτὰ τὰ πολιτικὰ ἐσίγησαν· οὐδεὶς ἄλλος ἦχος ἠκούετο ἢ ὁ τῶν ἁμαξίων τῶν μεταφερόντων τοὺς χολεροβλήτους εἰς τὰ νοσοκομεῖα, τοὺς νεκροὺς εἰς τοὺς λάκκους, ὅπου ἐθάπτοντο οἱ ἐκ τῆς ἐπιδημίας ἀποθνήσκοντες, τοὺς ἐπιζῶντας εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν ἢ εἰς τὸ πέλαγος. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τοῦ καθολικοῦ πανικοῦ ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ

Ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζίτ.

βασίλισσα ἐξετέλουν εὐγενῶς τὸ καθῆκον αὐτῶν, παρηγόρουν τοὺς ὀρφανωθέντας καὶ ἵσταντο πλησίον τῶν θνησκόντων. Καὶ ἄλλη δὲ πληγὴ προσετέθη εἰς τὴν χολέραν. Πολλοὶ τυχοδιῶκται, οἵτινες εἶχον ἀναμιχθῆ εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐτράπησαν εἰς ληστείαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἀτάκτων σωμάτων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς λεωφόρῳ ἐληστεύθησαν δύο Γάλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ εἷς λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ ἀπήχθη εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχον ἀποκατασταθῆ αἱ ἐπίσημοι σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας. Πρῶτον ἔργον τοῦ ὑπουργείου τῆς κατοχῆς εἶχεν ὑπάρξει ἡ

ἐπανάληψις τῶν σχέσεων, τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος ἡ ἐμπορικὴ συνθήκη τοῦ Κανλιγιέ, τοῦ «αἱματηροῦ χωρίου» παρὰ τὸν Βόσπορον ἐκανόνισεν ἀναιμάκτως τὴν ἀμοιβαίαν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο χωρῶν. Ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἔν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις ἠναγκάσθη διὰ τῆς βίας νἀπαρνηθῇ πᾶσαν συμπάθειαν πρὸς τὸν ὀρθόδοξον αὐτοκράτορα. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ ἐπίσημος οὗτος ἀρχηγὸς τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων, εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε ἠναγκασμένος ἕνεκα τῆς ἕδρας αὐτοῦ νὰ πιέζηται παρὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ κατὰ ταύτην τὴν κρίσιν ὁ Ἀβδοὺλ Μετζὶτ, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ Μωάμεθ Β΄, διέταξε τὸν Ἄνθιμον Ϛ΄ νὰ ἐκδώσῃ ἐγκύκλιον, καταγγέλλουσαν τὰ ἐλατήρια τοῦ τσάρου ὡς ὑποκριτικά.

Εἰς τὸ φιλοπόλεμον μένος τὸ ἐξαφθὲν εἰς τὰ στήθη τῶν Ἄγγλων ἐλάχιστα εἶχον ἀνταποκριθῇ αἱ παρὰ τὸν Δούναβιν καὶ ἐν τῇ Βαλτικῇ ἐπιχειρήσεις. Οὐχὶ τόσον καλὴν εἰρήνην ὅσον καλὸν πόλεμον ἐπεθύμουν οἱ Ἄγγλοι τὸ θέρος τοῦ 1854, καὶ ὁ ἀγγλικὸς λαὸς ἐφρόνει, ὅτι δὲν ἔπρεπε στρατὸς καὶ στόλος νὰ συναγερθῶσι χάριν τοῦ μηδενός. Ἡ ἀποστολὴ πολεμικῶν ἀνταποκρίσεων, ἥτις ἦτο τότε νέος τύπος ἐρεθισμοῦ, καθίστανε δυνατὴν εἰς τὸ ἐν ἀνέσει κατ' οἶκον διαμένον κοινὸν τὴν ὡς ἐν θεάτρῳ παρακολούθησιν τῶν κινήσεων στρατιωτῶν μαχομένων, καὶ ἡ ἀθλητικὴ διάθεσις ἡ μεγάλως ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ ἀγγλικῷ λαῷ ἐν τῇ δημώδει πολιτικῇ εὕρισκε πολὺ ἐπιτηδειοτέραν κονίστραν ἐν πολέμῳ ἐπιθετικῷ. Ὁ λιμὴν τῆς ἐν Κριμαίᾳ Σεβαστουπόλεως, οὗ τὴν ὀχυρότητα εἶχεν ἐνωρὶς διαγνώσει Αἰκατερίνη ἡ μεγάλη, εἶχεν ἐνδειχθῇ πρὸ εἰκοσιπενταετίας εἰς τὸν τσάρον ὑπὸ τοῦ Κορσικανοῦ αὐτοῦ συμβούλου Pozzo di Borgo ὡς ὁ μέλλων πιθανῶς τάφος ἐχθρικοῦ ἀγγλικοῦ στόλου. Ὁ δὲ περιηγητὴς Oliphant εἶχε τῷ 1853 τὸ πρῶτον ἑλκύσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἐκείνην γωνίαν, καὶ πρὸ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας τῆς Σιλιστρίας οἱ Καιροὶ (Times) τοῦ Λονδίνου καὶ ὁ λόρδος Lyndhurst εἶχον συμβουλεύσει τὴν κατάληψιν τοῦ λιμένος ἐκείνου ὡς τοῦ ἀρίστου μέσου πρὸς τελείαν ἐξασθένησιν τῆς Ῥωσίας. Ἔγραφον δὲ οἱ Καιροὶ μετὰ ἰδιάζοντος πάθους, ἐπειδὴ εἰδικὸς αὐτῶν ἀνταποκριτὴς ἦτο ὁ Nasmyth, ὁ ἥρως τῆς Σιλιστρίας. Ἐν τῷ ὑπουργείῳ ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ὅστις ἦτο τότε ὁ δοὺξ τοῦ Newcastle, συνεμερίσθη τὴν γνώμην τῶν ἐρασιτεχνῶν ἐκείνων ἐν τῇ στρατηγικῇ, οἵτινες ἐπηγγέλλοντο νὰ

λαλῶσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ λοιποὶ ὑπουργοὶ ὑπεχώρησαν πιεζόμενοι ἔξωθεν, καὶ τῇ 16 Ἰουλίου, καθ' ἣν ὥραν κατείχοντο, ὡς λέγεται, ὑπὸ νυσταγμοῦ μετὰ συμπόσιον, ἐνέκριναν τὴν ἀποστολὴν ἐπείγοντος μηνύματος εἰς τὸν Ῥάγλαν, παρέχοντες εἰς αὐτὸν ὁδηγίαν «νὰ προβῇ εἰς τἀναγκαῖα μέτρα πρὸς πολιορκίαν τῆς Σεβαστουπόλεως». Ὁ Saint-Arnaud εἶχεν ἤδη λάβει ἐκ Παρισίων κρυπτογραφικὴν διαταγὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ πρὸς τὸν Δούναβιν, ἀλλὰ νὰ προλάβῃ τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ ἐκ τῆς Βάρνης διὰ θαλάσσης. Ὁ Ῥάγλαν, μετακαλεσάμενος τὸν σὶρ Γεώργιον Μπράουν, ὅστις διῴκει τὴν ἐλαφρὰν μεραρχίαν, ἠρώτησε τὴν γνώμην αὐτοῦ, κατὰ πόσον τοιαύτη ἐπιχείρησις, οἵαν ὥριζεν ἡ δοθεῖσα διαταγή, ἠδύνατο «νἀναληφθῇ μετ' εὐλόγου πιθανότητος ἐπιτυχίας». Ὁ δὲ Μπράουν ἀπήντησεν, ὅτι, ἐπειδὴ δὲν εἶχον εἰδήσεις περὶ τοῦ πλήθους τοῦ ἐν Σεβαστουπόλει στρατοῦ, ὁ δοὺξ τοῦ Οὐέλλιγκτων, εὑρισκόμενος ἐν τῇ θέσει αὐτῶν, ἤθελεν ἀρνηθῇ νἀναλάβῃ οὕτω βαρεῖαν εὐθύνην, ἀλλ' ὅτι τὸ ἔντονον τοῦ μηνύματος ἐδείκνυε τὴν ἀπόφασιν τῆς κυβερνήσεως περὶ πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ νῦν ἀρχιστρατήγου αὐτῶν, ὑπὸ ἄλλου τινὸς ὀλιγώτερον προφυλακτικοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ῥάγλαν, ὑποχωρῶν εἰς τὴν ἐκ πολιτῶν συνισταμένην πάτριον κυβέρνησιν, ἐπέτρεπε τὴν εἰς αὐτὴν καθυπόταξιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὡς στρατιώτου καλλιτέρας κρίσεως. Ὁ δὲ Saint-Arnaud μετὰ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ, καίπερ ὁμοίως ἀντιτιθέμενος εἰς τοιαύτην ἀπερίσκεπτον ἐπιχείρησιν, εἶχε διαταγὰς νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἄγγλου συστρατήγου· οὕτω δὲ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἀμφοτέρων τῶν στρατηγῶν ὁ πόλεμος μετεφέρθη εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἀλλὰ περίπου δύο μῆνες παρῆλθον ἐν Βάρνῃ πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στρατός, ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ πρὸς παρασκευὴν τῶν μέσων τῆς ἐπιβιβάσεως ἀπαιτουμένου χρόνου αὐτὴ ἡ φύσις παρεκώλυσε τὴν ταχεῖαν ἀναχώρησιν. Πυρκαϊὰ μὲν κατέστρεψε πολλὰς τῶν ἀγγλικῶν στρατιωτικῶν ἀποθηκῶν, τὸ δὲ κατάμεστον κοιμητήριον τῆς Βάρνης φέρει ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον σιωπηρὰ τεκμήρια τῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπέφερεν ἡ χολέρα εἰς τὰς στρατιὰς τῶν συμμάχων. Τέλος μόλις τῇ 1 Σεπτεμβρίου οἱ συμμαχικοὶ στόλοι κατέπλευσαν εἰς τὴν Κριμαίαν, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ σῶμα ἀγγλικοῦ στρατοῦ κατέλαβεν ἄνευ ἀντιστάσεως τὸν λιμένα τῆς Εὐπατορίας. Ἡ κυρία δύναμις ἀπεβιβάσθη πλησίον τῆς λίμνης Καμισλοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ 37.000 Γάλλοι, 27.000 Ἄγγλοι καὶ

7.000 Τοῦρκοι ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἐν ταῖς παραλίαις ἐκείναις, αἵτινες ἦσαν διὰ τοὺς πλείστους αὐτῶν γῆ ἐντελῶς ἄγνωστος. Μόνον οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νἀξιώσωσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν χώραν, ἐπειδὴ οἱ γηγενεῖς αὐτῆς ἦσαν ὁμόθρησκοι αὐτῶν καὶ ἀπὸ τοῦ 1475 ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Μωάμεθ Β΄ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἡ ταταρικὴ Κριμαία, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει ἄλλοτε ἑστία ἀποικιῶν τῶν Γενουηνσίων, εἶχεν ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μόνον δ᾽ ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις τῷ 1783 εἶχε τέλος προσαρτηθῆ ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης Β΄ εἰς τὰς ῥωσικὰς κτήσεις. Οὕτως ἐν τῇ Κριμαίᾳ εἶχεν ἀρχίσει ὁ προαιώνιος ἐκεῖνος ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Μοσχοβιτῶν, οὗ ὁ πόλεμος οὗτος δὲν ἔμελλε νἀποτελέσῃ τὴν τελευταίαν φάσιν.

Τῇ 7 Σεπτεμβρίου οἱ σύμμαχοι στρατοὶ ἐξεκίνησαν πρὸς τὴν Σεβαστούπολιν. Ἡ πορεία αὐτῶν ἤγαγεν αὐτοὺς πρὸς τὸν ποταμὸν Μπουλγκανὰκ, ὅπου ἐπῆλθεν ἡ πρώτη ἀψιμαχία μεταξὺ τῶν ἑσπερίων δυνάμεων καὶ τοῦ ἐχθροῦ αὐτῶν. Τὴν δ᾽ ὑστεραίαν παρὰ τὰς ὄχθας ἄλλου ποταμοῦ, ἔκτοτε ἀποβάντος πολὺ διασημοτέρου ἄλλων μεγαλειτέρων ποταμῶν, τοῦ Ἄλμα, ἀντεπεξῆλθον κατ᾽ ἀλλήλων καὶ ἐνίκησαν τὴν πρώτην αὐτῶν μεγάλην μάχην. Οἱ Ῥῶσοι, στρατηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Μεντζικὼφ, ὅςτις ἐκαλεῖτο τώρα νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς βίας τὴν ὑπέρκομπον αὐτοῦ διπλωματίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ μάχην, ἐν ᾗ τὸ κυριώτατον μέρος ἔλαβον οἱ Ἄγγλοι ἕνεκα τῆς νωθρότητος τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ. Ὁμοία ἀναβολὴ μετὰ τὴν νίκην ὑπῆρξεν ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ἐπειδὴ, ἂν ἤθελε γείνει δεκτὴ ἡ πρότασις τοῦ Ῥάγλαν περὶ ἀμέσου προχωρήσεως πρὸς τὴν Σεβαστούπολιν, ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ ὀχυρὰ αὕτη πόλις ἔμελλε νὰ ὑποκύψῃ ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τοὺς συμμάχους ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτῶν καὶ ἤθελον λείψει αἱ ἀπώλειαι καὶ αἱ ταλαιπωρίαι δώδεκα πολυμόχθων μηνῶν. Πράγματι ἔν τε Λονδίνῳ καὶ ἐν Παρισίοις ὡς καὶ ἐν Πετρουπόλει ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ Σεβαστούπολις εἶχεν ἀπολεσθῆ. Ἀλλ᾽ ὁ Saint-Arnaud διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ ἄνδρες αὐτοῦ ἦσαν κατάπονοι καὶ ὅτι θὰ ἦτο βαρύτιμος θυσία ἡ προσβολὴ τῶν Ῥώσων ἐν τῇ θέσει, ἣν ἐλέγοντο κατέχοντες, ἠρνήθη νὰ προχωρήσῃ. Δύο ὅλαι ἡμέραι καταναλώθησαν εἰς τὴν ἐπιβίβασιν τῶν τραυματιῶν, καὶ μόνον τῇ 11 Σεπτεμβρίου κατωρθώθη ἡ ἔναρξις τῆς πορείας. Ἀλλὰ καὶ τότε οἱ ἐπιδρομεῖς δὲν ἐτράπησαν κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ Σεβαστούπολις ἦτο

τὰ μάλιστα τρωτή. Πρὸ δύο μηνῶν δύο Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ, γινώσκοντες τὸν τόπον, εἶχον ἀποφανθῆ, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῆς Κριμαίας ὁ ῥωσικὸς ναύσταθμος ὤφειλε νὰ προςβληθῇ ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, τῆς Σεβερνάγιας, ὡς καλοῦσι τὴν θέσιν οἱ Ῥῶσοι, καὶ εἶχον ἀποδείξει, ὅτι ἡ ἅλωσις τοῦ ἐρύματος τοῦ Ἀστέρος, ὅπερ ἵστατο ὕπερθεν τῆς ἀκτῆς τοῦ ὅρμου, ἤθελεν ἀγάγει εἰς τὴν ἄμεσον πτῶσιν τοῦ ἄστεως καὶ τῶν φρουρίων τῶν κατὰ τὴν νότιον παραλίαν καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν ἁπάντων τῶν ἐν τῷ λιμένι πλοίων. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ Ῥῶσοι εἶχον τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κατάληψις τοῦ βορρᾶ ἔμελλε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς τοὺς συμμάχους τὴν ἀποκοπὴν πάσης συγκοινωνίας μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ· οὕτως, ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὴν Σεβαστούπολιν δι᾽ ἀμέσου βίας, θὰ ἠδύναντο νὰ προλάβωσιν ἐνισχύσεις τῆς πολιορκουμένης φρουρᾶς. Ὁ μέγας μηχανικὸς Todleben, ὅςτις συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, ἐδήλωσε κατόπιν, ὅτι, ἂν οἱ σύμμαχοι προςέβαλλον τὸ φρούριον τοῦ Ἀστέρος διὰ μιᾶς, ἤθελον ἀναποφεύκτως κυριεύσει αὐτό. Τοῦτο λοιπὸν ἦτο τὸ σχέδιον, ὑπὲρ οὗ συνηγόρει ὁ Ῥάγλαν καὶ ὁ σὶρ Ἐδμόνδος Λάϋονς, ὅςτις μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀποστολῆς διῴκει τὴν πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως ἐπάκτιον μοῖραν. Ἀλλ᾽ ὁ Saint-Arnaud, πάσχων ἤδη ἐκ τῆς νόσου, ἥτις ἀπέβη εἰς αὐτὸν ὀλεθρία μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας, ἠρνήθη καὶ πάλιν νὰ παραδεχθῇ τὸ σχέδιον τοῦ Ἄγγλου συστρατήγου· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκτέλεσις τῆς προςβολῆς τοῦ φρουρίου ἔμελλεν ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχον οἱ Γάλλοι, ἀντιπαρατεταγμένοι πρὸς αὐτό, νἀνατεθῇ εἰς αὐτούς, ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς μετὰ δυςφορίας προέτεινε πλαγίαν πορείαν περὶ τὴν Σεβαστούπολιν διὰ διαβάσεως τῆς Τσερνάγιας, ἥτις ἐκβάλλει εἰς τὸν λιμένα, ἐπερχομένης οὕτω προςβολῆς τῆς πόλεως ἀπὸ μεσημβρίας. Ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη, ἣν ἐπιμόνως ὑπεστήριξεν ὁ σὶρ Ἰωάννης Burgoyne, ὁ Ἄγγλος ἐμπειροτέχνης μηχανικός, ἔγεινε δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Saint-Arnaud.

Κατὰ ταῦτα οἱ σύμμαχοι ἐπεχείρουν τόλμημα ἀγνώστου ἐκβάσεως, ἐπειδὴ μετὰ τῆς συνήθους ἀφροντιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν μικραὶ εἶχον γείνει ἐπισήμως προμελέται τῶν κατὰ γῆν ὀχυρωμάτων πόλεως, ἣν Ἄγγλος μηχανικὸς εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρῶτον σοβαρῶς πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν χάριν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ ἥτις ἐπ᾽ ἐσχάτων εἶχεν ἀποβῆ ἔτι ὀχυρωτέρα. Ἔκθεσις συνταχθεῖσα ὑπὸ Ἄγγλου ἀξιωματικοῦ δεκαεννέα

ἔτη πρὸ τοῦ πολέμου εἶχε σχεδὸν ὀλιγωρηθῆ, καὶ τὸ πρόσφατον βιβλίον ἰδιώτου περιηγητοῦ ἦτο ὁ ἄριστος ὁδηγός, ὃν οἱ Ἄγγλοι στρατηγοὶ εἶχον περὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐκείνου φρουρίου. Ὁ Μόλτκε, ὡς δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, δὲν ἤθελε πολιορκήσει μετὰ τοιαύτης ἐλαφρότητος ὀχύρωμά τι. Κατὰ δὲ τὴν περιφερικὴν πρὸς νότον πορείαν συνέβη τι ἀπρόοπτον, ὅπερ ἄνευ τῆς ἑτοιμότητος τοῦ πνεύματος τοῦ Ῥάγλαν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφήν. Καὶ δὴ αἴφνης ὁ Ἄγγλος ἀρχιστράτηγος, ἐν ᾧ ἐξετέλει κατόπτευσίν τινα, εὑρέθη ἀντιμέτωπος ῥωσικοῦ σώματος. Ἡ ἔκπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, ἐπειδὴ οὐδετέρα τῶν στρατιῶν ἐγίνωσκε τὰς κινήσεις τῆς ἑτέρας. Εἶχε δὲ συμβῆ τὸ ἑξῆς. Ὁ Μεντζικὼφ μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἄλμαν ἧτταν αὐτοῦ, πεποιθώς, ὅτι ἡ Σεβαστούπολις θὰ ἔπιπτε κατ' ἀνάγκην καὶ ὅτι θἀπεκόπτοντο αἱ συγκοινωνίαι αὐτοῦ, εἶχε διατάξει τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ ὅρμου, ἐν ᾧ ἦτο ἠγκυροβολημένος ὁ στόλος τοῦ Εὐξείνου, διὰ τῆς καταβυθίσεως πλοίων τινῶν. Ἡ δ' ἀπεγνωσμένη αὕτη διαταγή, ἣν βαρέως ἔφερον οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ, οἵτινες μετὰ μόχθων εἶχον δημιουργήσει καὶ ἤλπιζον νὰ χρησιμοποιήσωσι τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα σκάφη, ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ δυσφοροῦντος ναυάρχου Κορνιλὼφ, ὅστις ἔβλεπεν οὕτως ἑπτὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν πλοίων καταδυόμενα, τὰ δὲ λοιπὰ καθειργνύμενα ὑπὸ τῶν βυθισθέντων σκαφῶν. Ἀναθέσας δὲ ὁ Μεντζικὼφ διὰ τῆς τοιαύτης ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ναυτικῆς ὑπηρεσίας εἰς τὰ πληρώματα τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, ἐξεκίνησε μετὰ τῆς κυρίας στρατιᾶς αὐτοῦ κατὰ μῆκος τῆς ὑψηλῆς λεωφόρου τῆς ἀγούσης εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ῥωσίας, προτιθέμενος νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν συμμάχων ἐκ πλαγίου. Εἰς τῆς στρατιᾶς λοιπὸν ταύτης τὴν οὐραγίαν ἐνέπεσεν αἰφνιδίως ὁ λόρδος Κάρδιγκαν, καὶ μόνον ἡ ἄφιξις τοῦ ἀγγλικοῦ ἱππικοῦ καὶ ἡ ἄγνοια τοῦ Μεντζικὼφ προέλαβον τὴν ἐπαπειλουμένην ἧτταν τῶν Ἄγγλων. Εὐτυχῶς ἡ ῥωσικὴ ὀπισθοφυλακὴ ὑπεχώρησε, καὶ οἱ Ῥῶσοι ἀπώλεσαν τὴν εἰς αὐτοὺς παρουσιασθεῖσαν κατάλληλον εὐκαιρίαν· τὴν δ' ὑστεραίαν ὅ τε ἀγγλικὸς στρατὸς καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ συμπράττων στόλος κατέλαβον μετ' ὀλίγας βολὰς τὸν μικρὸν πρὸς νότον τῆς Σεβαστουπόλεως λιμένα τῆς Μπαλακλάβας. Οὕτω μετὰ παρέλευσιν αἰώνων ὅλων ἡ ἀρχαία αὕτη ἀποικία τῶν Γενουηνσίων, ἥτις πρότερον εἶχεν ὑπάρξει ἕδρα Λατίνου ἐπισκόπου, κατελήφθη καὶ πάλιν ὑπὸ δυνάμεως ἑσπερίας.

Ἐπὶ τούτοις δ' ἐπῆλθε νέα ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορ-

κίας, παρῆλθον δὲ τρεῖς ἑβδομάδες ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Μπαλακλάβας καὶ τῆς πρώτης ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Σεβαστουπόλεως. Ὁ μὲν Ῥάγλαν καὶ ὁ Λάϋονς ἐπέμενον εἰς ἄμεσον δρᾶσιν, ἀλλ' ὁ Burgoyne εἶχε τὴν γνώμην νἀποβιβασθῶσι πρῶτον τὰ πολιορκητικὰ πυροβόλα, ταὐτὰ δ' ἐφρόνει καὶ ὁ στρατηγὸς Canrobert, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ ἐν τῇ στρατηγίᾳ τῶν Γάλλων τὸν Saint-Arnaud. Ὁ δὲ Todleben, ὁ Γερμανὸς τὸ γένος μηχανικὸς τῶν Ῥώσων, ὅστις ἦτο ὁ ἐγκέφαλος τῆς ἀμύνης, ἧς ψυχὴ ἦτο ὁ Κορνιλὼφ, ἐπωφελήθη τὴν ἀναβολὴν ταύτην, ὅπως ὀχυρώσῃ τὸν πύργον Μαλακὼφ καὶ ἄλλα περιτειχίσματα τῆς πόλεως. Οὕτως ἡ ἐπιστημονικὴ διοργάνωσις τοῦ ἑνὸς συνεπλήρονε τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἄλλου. Καὶ ὁ μὲν μηχανικὸς ἐνεφορεῖτο πεποιθήσεως εἰς τὰ μυδροβόλα, ὁ δὲ ναύαρχος εἰς τὸν θεὸν τῶν μαχῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Todleben ἄμεσος προσβολὴ ἤθελε κατισχύσει τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν στρατιωτῶν. Οὕτως ἀφέθη νὰ ἐκφύγῃ τρίτη συντυχία παρέχουσα τὴν προσδοκίαν προχείρου ἐπιτυχίας, καὶ, ὅτε τέλος τῇ 5 Ὀκτωβρίου ἤρχισεν ἡ πολιορκία, ἡ πόλις ἦτο πολὺ κάλλιον ὠχυρωμένη ἢ πρὸ τριῶν ἑβδομάδων. Στρατοπεδεύοντες δὲ πρὸς νότον οἱ σύμμαχοι δὲν ἠδύναντο, ὡς θὰ ἦτο δυνατὸν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, νὰ ἐξοικονομήσωσιν ἱκανὰς δυνάμεις, ὅπως παρεμποδίσωσι συγκοινωνίας ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ῥωσίας μετὰ τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Οὕτως ὁ Μεντζικὼφ, κεντριζόμενος ὑπὸ τοῦ ἡρωισμοῦ τοῦ Κορνιλὼφ καὶ φοβούμενος μὴ προκαλέσῃ τὰς ῥητὰς αὐτοῦ διαμαρτυρίας, κατώρθωσε νὰ παρακρατήσῃ ἐν τῇ πόλει δεκαὲξ τάγματα, καὶ κατὰ ταῦτα, ὅτε ἤρχισεν ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Σεβαστουπόλεως, ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀμυντόρων αὐτῆς ἦτο ἴσος πρὸς τὰς διαθεσίμους δυνάμεις τῶν συμμάχων. Πρὶν δ' ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα τἀποβάντα διαθέσιμα διὰ τῆς ἐκκενώσεως τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν ἐπηύξησαν τὰς ἐντὸς τῆς Σεβαστουπόλεως καὶ περὶ αὐτὴν ἐχθρικὰς δυνάμεις εἰς τὸ διπλάσιον σχεδὸν τοῦ πλήθους τῶν πολιορκητῶν. Οὐδ' ἀπέβη τελεσφόρος ὁ βομβαρδισμὸς τῆς πρώτης ἡμέρας. Ἐτραυματίσθη μὲν θανασίμως ὁ Κορνιλὼφ ἐν ᾧ περιεπόλει, ἀλλ' οἱ στόλοι ἀπέτυχον κατὰ τὴν προσβολὴν αὐτῶν, ὑποστάντες τινὰ ὑλικὴν καὶ οὐ μικρὰν ἠθικὴν ζημίαν.

Τὴν ἑπομένην ἑβδομάδα ὁ βομβαρδισμὸς ἐσυνεχίσθη ἄνευ πολλῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ τῇ 13 Ὀκτωβρίου οἱ προσβάλλοντες προς-

εβλήθησαν αὐτοί. Ὁ Μεντζικὼφ εἶχεν ἀποφασίσει νἀνακτήσῃ τὸν λιμένα τῆς Μπαλακλάβας, ὁπόθεν οἱ Ἄγγλοι ἤντλουν τὰ ἐφόδια αὐτῶν, καὶ τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἷς τῶν ὑφισταμένων αὐτοῦ, ὁ Liprandi, προςέβαλε τὰ προχώματα, ἅτινα ὁ σὶρ Colin Campbell, ἐμπεπιστευμένος τὴν διοίκησιν ἐν Μπαλακλάβᾳ, εἶχε φροντίσει νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν σπουδῇ ἐπὶ τῆς ἀγυιᾶς πρὸς βορρᾶν τοῦ λιμένος. Οἱ Ῥῶσοι ἐξεδίωξαν ἐκ τῶν προχωμάτων τοὺς φρουροῦντας αὐτὰ Τούρκους, καί, ἂν μὴ ἀντετάσσετο γενναίως τὸ ἐνενηκοστὸν τρίτον σκωττικὸν τάγμα, τὸ ῥωσικὸν ἱππικὸν ἤθελε καταλάβει τὴν μικρὰν πόλιν. Οὐχ ἧττον ἡ μάχη τῆς Μπαλακλάβας εἶνε κυρίως ἀξιομνημόνευτος διὰ τὰς δύο ἐφόδους, τὴν τῆς ταξιαρχίας τοῦ βαρέος ἱππικοῦ καὶ τὴν τοῦ ἐλαφροῦ, ἃς ἀμφοτέρας ὕμνησεν ὁ Ἄγγλος ποιητὴς Τέννυσον, ἀπαθανατίσας τὴν δευτέραν. Τὸ κατόρθωμα τοῦ στρατηγοῦ Σκάρλετт, ὅςτις, ἡγούμενος μικρᾶς ἴλης βαρέος ἱππικοῦ ἐνεσφηνώθη εἰς τὸ κέντρον μεγάλου ῥωσικοῦ σώματος καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸ ἐντὸς ὀκτὼ λεπτῶν εἰς ὑποχώρησιν, ὑπῆρξεν ἀνδραγαθία ὁμοία πρὸς τὴν τῶν μαχητῶν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, καθ᾽ ἃς αἱ μάχαι ἐκρίνοντο δι᾽ ἀγώνων ἐκ τοῦ συστάδην καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠγωνίζοντο νἀποσπάσωσι τὰ σκῦλα ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἀντιπάλων πολεμάρχων. Ἀλλ᾽ οἱ Ῥῶσοι κατεῖχον ἀκόμη τὰ κυριευθέντα προχώματα, καὶ ὁ Ῥάγλαν διέταξε τὸν λόρδον Λοῦκαν, ὅςτις ἡγεῖτο τοῦ ἱππικοῦ, νὰ στείλῃ αὐτὸ γοργῶς εἰς τὸ μέτωπον καὶ νὰ προςπαθήσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τοῦ νἀπαγάγῃ τὰ πυροβόλα. Ὁ δὲ Λοῦκαν παρενόησε τὴν διαταγὴν ταύτην, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ εἶχε διατάξει τὸ ἱππικὸν νὰ προςβάλῃ τὰ ῥωσικὰ πυροβόλα τὰ κατὰ τὴν βόρειον κοιλάδα ὕπερθεν τῆς ἀγυιᾶς. Ἦτο δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἐξαιρέτως κινδυνῶδες, ἐπειδὴ οἱ προςβάλλοντες ἱππεῖς ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τὸ πῦρ πυροβόλων ἐκ δεξιῶν, πυροβόλων ἐξ ἀριστερῶν, πυροβόλων κατὰ μέτωπον.» Οὐχ ἧττον διέταξε τὸν ἐπ᾽ ἀδελφῇ γαμβρὸν, λόρδον Κόρδιγκαν, ὅςτις ἡγεῖτο ἐλαφρᾶς ἱππικῆς ταξιαρχίας, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τρομερὰν ἐκείνην ἐπιχείρησιν. Ἦτο δ᾽ ὁ Κάρδιγκαν ἀνὴρ νομοταγέστατος, ἐκτελῶν πάντοτε κατὰ γράμμα καὶ αὐστηρῶς τὰς διδομένας εἰς αὐτὸν διαταγάς. Καὶ δὴ εἶχε πρὸ μικροῦ τηρήσει τελείαν οὐδετερότητα καθ᾽ ὃν χρόνον ἐμάχετο ἡ βαρεῖα ταξιαρχία, ἐπειδὴ δὲν εἶχε λάβει διαταγὴν νὰ προςβάλῃ. Καίπερ δ᾽ ἐννοήσας, ὅτι «εἷς τις εἶχε πταίσει», προήλασε μετὰ ὑπερεξακοσίων αὐτοῦ ἱππέων «εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ θανάτου»,

ἥτις κατείχετο ἐξ ἑκατέρας πλευρᾶς ὑπὸ ῥωσικῶν δυνάμεων σταθμευουσῶν παρὰ τὴν ἀγυιὰν καὶ τὰ ὑψώματα Φεδιουκὶν καὶ ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ τέρμα πυροβολείου. Τὸ σύνταγμα ἢ μᾶλλον τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ ἐκεῖνο τὸ ἐπιζῆσαν μετὰ τὴν φονικὴν ἐκείνην ἱππηλασίαν ἐπεχείρησεν ἔφοδον μέχρι τοῦ χείλους τοῦ πυροβολείου ἐκείνου, ἐκυρίευσεν αὐτὸ καὶ ἐπανέστρεψε μετ' ἐλαττωθέντος κινδύνου χάρις εἰς τὴν γενναίαν καὶ ἐπιτυχεστάτην ἐπίθεσιν τῶν Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς (Chasseurs d'Afrique), οἵτινες ἐπέβαλον σιγὴν εἰς τὰ πυροβόλα τῶν ὑψωμάτων τοῦ Φεδιουκίν. Τῶν ἑξακοσίων ἑβδομήκοντα τριῶν ἱππέων ἑκατὸν μὲν καὶ δεκατρεῖς εἶχον φονευθῆ, ἑκατὸν δὲ καὶ τριάκοντα τέσσαρες εἶχον τραυματισθῆ καὶ τετρακοσίων ἑβδομήκοντα πέντε εἶχον φονευθῆ οἱ ἵπποι. Καὶ ὁ μὲν ἀρχηγὸς τῆς ταξιαρχίας ἐχαρακτήρισε τὴν ἡρωικὴν ἐκείνην πρᾶξιν τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει παρανοηθεισῶν διαταγῶν ὡς «τόλμημα παραφροσύνης»· ἀλλ' ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τῆς ἐφόδου ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ στρατηγοῦ Μποσκὲ, ὅςτις συνεκεφαλαίωσεν αὐτὴν εἰς φράσιν ἀποβᾶσαν παροιμιώδη· *Εἶνε μὲν ἀνδραγαθία μεγαλοπρεπής, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶνε πόλεμος* (C'est magnifique; mais ce n'est pas la guerre). Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς δύο ἐκείνας ἀνδραγαθίας ἡ μάχη ἀπέβη ἄκριτος. Οἱ Ῥῶσοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες ἀδιαταράκτως τὰ κυριευθέντα ὀχυρώματα, καὶ τὸ ἠθικὸν θάρρος τῆς φρουρᾶς τῆς Σεβαστουπόλεως ηὐξήθη ἀναλόγως. Μετὰ δ' ἕνδεκα ἡμέρας συνεκροτήθη ἡ τρίτη καὶ τελευταία μάχη τοῦ πολέμου, ἧς μετέσχον οἱ Ἄγγλοι. Τὰ ἐρείπια τῆς ἄλλοτέ ποτε μεγαλοπρεποῦς ἀκροπόλεως τοῦ Ἴγκγιερμαν, ἐπέχοντος τὴν θέσιν τῆς Εὐπατορίας, τοῦ κτίσματος ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡγεμόνων, κεῖνται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ πολιορκηθέντος φρουρίου. Τὸ δὲ ὄνομα τῆς πόλεως ἀπηθανατίσθη διὰ τῆς μάχης τῆς συγκροτηθείσης ἐπὶ λόφου μικρὸν ἀφισταμένου, ὅπου τῇ 24 Ὀκτωβρίου ὁ σὶρ Pennefather ἐκράτησεν ἐπὶ ὥρας τὰς ἀγγλικὰς θέσεις ἐν τῇ ὁμίχλῃ ἐναντίον πολλῷ ὑπερτέρων ῥωσικῶν δυνάμεων, ἐν ᾧ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἠγωνίζοντο κατὰ τρόπον ὁμηρικὸν μονομαχοῦντες, ἕως ἡ ἐπέμβασις τῶν Γάλλων ἐξησφάλισε τὴν νίκην εἰς τοὺς συμμάχους.

Ἀλλὰ τότε ἐχθροὶ ἐπιβουλότεροι τῶν Ῥώσων προσέβαλον τοὺς στρατοὺς τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες ἀνήρχοντο εἰς ἀριθμὸν ὀλίγῳ μεγαλείτερον τοῦ ἡμίσεος τῶν πολιορκουμένων. Καὶ δὴ τῇ 2 Νοεμβρίου φοβερὸς τυφὼν κατέστρεψεν εἴκοσι καὶ ἓν πλοῖα φέροντα ἐπι-

τήδεια τῶν Ἄγγλων καὶ κατεθρυμμάτισε τὰς σκηνὰς αὐτῶν καὶ τὰ φορητὰ νοσοκομεῖα, ἐν ᾧ συγχρόνως σφοδρὰ χιονοθύελλα παρέσχεν εἰς τοὺς στρατιώτας προαίσθησιν τοῦ κριμαϊκοῦ χειμῶνος. Ἄνδρες καὶ ἵπποι ἀπέθνησκον ἕνεκα τῆς συνεχοῦς ἐκθέσεως εἰς τὴν ἀνεμοφόρητον θῖνα, ὅπου οἱ Ἄγγλοι ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως δραστηριότητος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν στρατιωτικῶν ὑπέφερον πλειότερον τοῦ καλλίτερον ὠργανωμένου καὶ ἐμπειροτέρου γαλλικοῦ στρατοῦ. Χολέρα δὲ καὶ ἄλλαι νόσοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαχητῶν, καὶ ἐντὸς ἑπτὰ μηνῶν 10.053 Ἄγγλοι ἀπέθανον μόνον ἐξ ἀσθενειῶν. Ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν κατὰ τὴν ἐπιμελητείαν ἐξεικονίζετο διὰ μελανῶν χρωμάτων ὑπὸ τοῦ Ῥῶσσελ, τοῦ πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, οὗ αἱ ἀνταποκρίσεις ἐξήγειραν τὴν ἔντονον ἀγανάκτησιν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν ἀρχῶν. Ὅτε ἡ ἐφημερὶς ἐκείνη κατήγγειλε τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ στρατιωτικὸν σύστημα ὡς «πελώριον φενακισμὸν» καὶ ἐθρήνησε τὴν «καταστροφὴν τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ», τὸ κοινὸν ἀπέβη μανιῶδες ἐναντίον τῶν κυβερνητῶν αὐτοῦ. Ἅμα δὲ τῇ συγκλήσει τοῦ κοινοβουλίου χάριν τῆς συνόδου τοῦ 1885 ὁ Roebuck ὑπέβαλε πρότασιν περὶ ἐκλογῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπείας, καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς συζητήσεως περὶ τῆς προτάσεως ταύτης ὁ λόρδος Ῥῶσσελ παρῃτήθη. Ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῆς προτάσεως διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας ἐπήνεγκε τὴν πτῶσιν τοῦ ὑπουργείου Aberdeen, καὶ ἀνεδείχθη πρωθυπουργὸς ὁ Πάλμερστων, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ ἔθνους, μετὰ τοῦ λόρδου Panmure ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν. Ὁ δὲ ἀγγλικὸς λαὸς ἐχάρη, ὅτι ἡγεῖτο τῆς κυβερνήσεως ἀνὴρ σθεναρὸς, ἔχων τελείαν συνείδησιν ἑαυτοῦ ἀντὶ τοῦ πολιτευτοῦ ἐκείνου, ὅστις εἶχε καταστρέψει τὴν φήμην αὐτοῦ διατηρῶν τὴν πρωθυπουργίαν. Πάντοτε δ᾽ ἔχων ἀγαθὴν τύχην ἐπωφελήθη ὁ Πάλμερστων προόδους ἤδη ἀρχομένας ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου. Ἡ κατασκευὴ λεωφόρου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σιδηροδρόμου ηὐκόλυνε τέλος τὴν μεταφορὰν ἐπιτηδείων ἀπὸ τοῦ μικροτάτου λιμένος τῆς Μπαλακλάβας, καὶ ἄγγελος φιλανθρωπίας, ἡ δεσποινὶς Φλωρεντία Nightingale, διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς νοσοκομειακῶν ὑπηρεσιῶν κατεπολέμησε καὶ σχεδὸν κατέβαλε τὸν «δαίμονα τοῦ θανάτου», περὶ τῶν πτερύγων τοῦ ὁποίου εἶχε γείνει λόγος ἐν τοῖς νοσοκομείοις τοῦ Σκουτάρεως.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ διπλωματία εἶχεν ἀγωνισθῆ νὰ ἐπιτύχῃ ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου. Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἴγκγιερμαν

ὁ τσάρος ἀνέθηκεν εἰς τὸν πρίγκιπα Γορτσακὼφ τὴν ἐντολὴν νὰ συζητήσῃ τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν ἐκείνων τῶν γνωστῶν ὡς «τῶν τεσσάρων σημείων» τῶν ἀξιουμένων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Ἦσαν δὲ ταῦτα πρῶτον μὲν ἡ παῦσις τῆς ῥωσικῆς προστασίας ἐπὶ τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας καὶ ἡ ἐφαρμογὴ συλλογικῆς ἐγγυήσεως τῶν δυνάμεων ἐφ᾽ ἁπασῶν τῶν τριῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν, δεύτερον δὲ ἡ ἐλευθεροπλοΐα τοῦ Δουνάβεως, τρίτον ἡ ἀναθεώρησις τῆς συνθήκης τῆς 1 Ἰουλίου 1841 χάριν περιορισμοῦ τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ῥωσικῆς ἐπικρατήσεως καὶ τέταρτον ἡ παραίτησις τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τῆς ἀξιώσεως τῆς προστασίας τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ἀλλ᾽ ἡ Αὐστρία τῇ 20 Νοεμβρίου συνωμολόγησε μετὰ τῶν δύο ἑσπερίων δυνάμεων συνθήκην καθορίζουσαν τἀποτελέσματα τῆς ἀρνήσεως τοῦ τσάρου περὶ ἀποδοχῆς τῶν «σημείων» τούτων, καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἐνόπλου αὐτῆς ἐπεμβάσεως ἤγαγε τὸν τσάρον εἰς τὸ νὰ παραδεχθῇ τὴν συμμετοχὴν εἰς συνέντευξιν ἐν Βιέννῃ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ αὕτη γείνῃ ἀπέθανεν ὁ Νικόλαος Α΄. «Ἡ Ῥωσία, εἶχε καυχηθῆ ἐκεῖνος, ἔχει δύο στρατηγούς, ἐφ᾽ ὧν δύναται νὰ στηριχθῇ, τοὺς στρατηγοὺς Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον». Μία τῶν εὐφυεστάτων γελοιογραφῶν τῶν ποτὲ δημοσιευθεισῶν ἐν τῷ σατυρικῷ Punch τοῦ Λονδίνου παρίστανε τὸν «στρατηγὸν Φεβρουάριον προδίδοντα» καὶ ἐπιθέτοντα τὴν παγερὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὑπέρφρονος αὐτοκράτορος. Τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ περιφρονούμενοι Τοῦρκοι εἶχον ἀποκρούσει τὸν στρατὸν τοῦ Νικολάου ἐν τῷ λιμένι τῆς Εὐπατορίας τῇ 5 Φεβρουαρίου ἐπεδείνωσε τὴν ἐπίκαιρον ἀσθένειαν τὴν καταλαβοῦσαν αὐτόν, καὶ τῇ 18 Φεβρουαρίου ἀπέθανε, κληροδοτήσας τὸν πόλεμον καὶ τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις εἰς τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον Β΄. Μετὰ δεκατρεῖς δὲ ἡμέρας συνῆλθεν ἡ συνδιάσκεψις τῆς Τουρκίας καὶ τῶν δυνάμεων πλὴν τῆς Πρωσσίας, ἀποσχούσης ἕνεκα τοῦ δισταγμοῦ τοῦ βασιλέως αὐτῆς Φρειδερίκου Γουλιέλμου Γ΄ περὶ προσφυγῆς εἰς πόλεμον ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας. Καὶ ταχέως μὲν ἐπετεύχθη ἡ ἀποδοχὴ τῶν δύο πρώτων «σημείων», ἀλλὰ τὸ τρίτον ἔτυχεν, ὡς εἰκός, τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ῥωσίας, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τὴν ῥωσικὴν τροπολογίαν, δι᾽ ἧς προετάθη τὸ ἄνοιγμα τῶν στενῶν εἰς τοὺς στόλους παντὸς ἔθνους, ἀντετάχθησαν ἡ Πύλη καὶ αἱ δυνάμεις. Ὁ Γορτσακὼφ διετάχθη ὑπὸ τοῦ νέου τσάρου, ἐπιθυμοῦντος μὲν τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ φοβουμένου τὴν ἐξαγορὰν αὐτῆς

δι᾽ ἀπωλείας γοητείας, νἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐλάττωσιν τοῦ ῥωσικοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου, διὰ δὲ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις ἔληξαν κατ᾽ οὐσίαν. Αὐστριακὴ δὲ πρότασις περὶ ἐγκαταστάσεως συλλογικῆς προστασίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, συστήματος ἰσορροπίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ περιορισμοῦ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου εἰς ἀριθμὸν πλοίων ἀντίστοιχον πρὸς τὰ διατηρούμενα πρὸ τοῦ πολέμου, ἔγεινε μὲν δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Ῥῶσσελ, τοῦ πρώτου τῶν Ἄγγλων ἀπεσταλμένων, καὶ τοῦ Γάλλου αὐτοῦ συναδέλφου, ἀλλ᾽ ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γαλλίας. Ἐπὶ τῇ ἀποκρούσει δὲ ταύτῃ ἡ Αὐστρία, ἀναλογιζομένη, ὅτι ἡ εὐθύνη τῆς συνεχίσεως τοῦ πολέμου ἐβάρυνε τοὺς συμμάχους, περιώρισε τοὺς ἐξοπλισμοὺς αὐτῆς καὶ παρέσχεν ἔκτοτε εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν οὐσιωδῶς μόνον τὴν «ἠθικὴν ὑποστήριξιν» αὐτῆς. Ἀλλ᾽ οἱ σύμμαχοι εἶχον προςλάβει ἀπροςδόκητον αὔξησιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν διὰ τῆς ἀποστολῆς δεκαπενταкισχιλίων στρατιωτῶν ἐκ Σαρδινίας, οὓς ἔπεμψεν ὁ Καβοὺρ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Λαμάρμοραν, ὅπως συμμετάσχωσι τοῦ πολέμου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ κατασταθῇ οὕτω δυνατὴ εἰς τὴν Σαρδινίαν ἡ ἀντιπροσώπευσις αὐτῆς ἐν ταῖς ὁριστικαῖς διαπραγματεύσεσι περὶ τῆς εἰρήνης. Ἡ πρᾶξις δὲ αὕτη ὀξυδερκοῦς πολιτικῆς, ἣν κατέκρινεν ὁ ἀνεπίσημος τύπος τοῦ Πεδεμοντίου, ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ἰταλικοῦ ζητήματος ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Παρισίων· οὕτω δ᾽ ἡ ἕνωσις τῆς Ἰταλίας εἶνε ἴσως τὸ μόνον μόνιμον ἀποτέλεσμα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Ἀλέξανδρος Β᾽ αὐτοκράτωρ Ῥωσίας.

Καὶ πρὶν δ᾽ ἢ παύσωσιν οἱ διπλωμάται συσκεπτόμενοι ἐν Βιέννῃ,

ἐπανελήφθη ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Σεβαστουπόλεως. Τὸν Μάϊον οἱ σύμμαχοι ἔγειναν κύριοι τῶν ἐπιτηδείων τῶν ἐναποτεθηκευμένων ἐν Παντικαπαίῳ (Kertsch) καὶ Γενῆ-καλὲ κατὰ τἀνατολικὰ τῆς Κριμαϊκῆς χερσονήσου καὶ εἰςέπλευσαν διὰ τοῦ Κιμμερίου Βοςπόρου εἰς τὴν Μαιῶτιν (Ἀζοφικὴν), ὅπου κατέστρεψαν στολίσκον μεταγωγικῶν πλοίων πλεόντων ἐν τῇ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ῥωσικῇ λίμνῃ. Δύο πόλεις ἐν τῇ Κιρκασσίᾳ ἔπεσον, συμπληρουμένης οὕτω τῆς ταχείας καὶ εὐαποκτήτου ἐπιτυχίας τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ἥτις παρεῖχε καταπληκτικὰς διαφορὰς ἀπὸ τῆς ἐπὶ μακρὸν παρατεινομένης πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως. Τῇ 6 Ἰουνίου αἱ ἔφοδοι κατὰ τῶν δύο ἐρυμάτων τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα φρουρίων Μαλακὼφ καὶ Ῥεδὰν ἀπέτυχον, καὶ ἡ ἀτυχία αὕτη ἐπέσπευσε τὸν θάνατον τοῦ Ἄγγλου ἀρχιστρατήγου. Καὶ ἐπέσπευδον μὲν τὴν ἐκπολιόρκησιν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ῥάγλαν στρατηγὸς Σίμψων καὶ ὁ Πελισσιὲ ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Canrobert ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῶν Γάλλων. Ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα τῇ 4 Αὐγούστου ἐκνίκησις τῶν Ῥώσων παρὰ τὸν ποταμὸν Τσερνάγια ἦτο κατὰ μέγιστον μέρος ἔργον τῶν στρατευμάτων τῆς Σαρδινίας, ἅτινα δι' αὐτῆς ἐπηνώρθωσαν τὴν ἧτταν τῆς Νοβάρας καὶ κατέστησαν δημοφιλῆ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Καβοὺρ, ἀποστείλαντος ὅπως πολεμήσωσιν ἐν ἀγῶνι, ὅςτις ἐφαίνετο οὐδὲν ἔχων τὸ κοινὸν πρὸς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Γάλλοι διὰ δευτέρας καὶ ἐπιτυχοῦς ἐφόδου ἐναντίον τοῦ Μαλακὼφ ἀντεσήκωσαν ἐξαιρέτως ἄλλην ἀποτυχίαν τῶν Ἄγγλων, μὴ δυνηθέντων νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Ῥεδὰν, καὶ τῇ 28 Αὐγούστου ἔπεσεν ἡ Σεβαστούπολις. Ἐπιτευχθέντος δ' οὕτω τοῦ σκοποῦ τῆς Κριμαϊκῆς ἐκστρατείας, καὶ δὴ μετ' ἀξίας λόγου δόξης τῶν γαλλικῶν ὅπλων, ὁ Ναπολέων Γ', ὅςτις εἶχε κατά τινα στιγμὴν ἐπιθυμήσει νἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχιστρατηγίαν, ἐπόθει νῦν τὴν εἰρήνην. Καὶ τὸ μὲν ἀγγλικὸν κοινὸν ἐπεθύμει μὲν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου ἕνεκεν ἀπογοητεύσεως ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ δραματικῶν ἀγγλικῶν θριάμβων μετὰ τὴν νίκην τοῦ Ἴγκγιερμαν, ἀλλ' εἰς τοὺς Ἄγγλους πολιτευτὰς ἀπέβη μετ' οὐ πολὺ φανερὸν, ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον ἄνευ τῶν Γάλλων αὐτῆς συμμάχων. Καὶ ὁ τσάρος δ' ἐπεδίωκε τότε τὴν εἰρήνην χωρὶς νἀποβάλῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἐπειδὴ τῇ 16 Νοεμβρίου τὸ Κὰρς εἶχε περιπέσει εἰς λιμὸν μετὰ γενναίαν ἄμυναν ὑπὸ τοῦ Φένουικ Οὐίλλιαμς, καὶ τὸ δεύτερον ἤδη εἰςήρχετο εἰς τὴν πολυθρύλητον καὶ ὀχυρὰν ταύτην πόλιν στρατὸς ῥωσικός. Ἡ

δὲ Αὐστρία, ἐπεμβαίνουσα ὡς διαλλακτική, ἀπέστειλεν εἰς τὸν τσάρον τελεσίγραφον, ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ μετά τινων ἐπιφυλάξεων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, ὅπερ ἔγεινε δεκτὸν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ τῇ 13 Φεβρουαρίου 1856 συνῆλθεν ἐν Παρισίοις συνδιάσκεψις, ἐν ᾗ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Κλάρενδων. Προθύμως δὲ διεκόπησαν αἱ ἐχθροπραξίαι, καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία τῆς εἰρήνης, ὥςτ' εὐκόλως ἐπετεύχθη συμφωνία.

Τῇ 18 Μαρτίου 1856 ὑπεγράφη τὸ ἐπίσημον ἔγγραφον, δι' οὗ ἐκανονίσθησαν τοὐλάχιστον ἐν ταῖς κυρίαις γραμμαῖς τὰ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ προσεχοῦς μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ συνεδρίου τοῦ συνελθόντος ἐν Παρισίοις τῷ 1878. Ἡ εἰρήνη τῶν Παρισίων ἀφῆκε τὸν χάρτην πλὴν μιᾶς καὶ μόνης ἐξαιρέσεως ἀκριβῶς ἀπαράλλακτον οἷος ἦτο πρὸ τοῦ πολέμου. Αἱ κατακτήσεις τῶν συμμάχων ἐν τῇ Κριμαίᾳ καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν καταληφθὲν ὀχυρὸν Κινβουρνοῦ ὡς καὶ τὸ εἰς τοὺς Ῥώσους περιελθὸν Κὰρς ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς προτέρους κατόχους, καὶ δὴ τὸ Κὰρς διὰ δευτέραν φοράν. Ἀλλ' ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀποδόσεως τῶν πόλεων καὶ λιμένων τῆς Κριμαίας καὶ «χάριν καλλιτέρας ἐξασφαλίσεως τῆς ἐλευθεροπλοΐας ἐν τῷ Δουνάβει» ὁ τσάρος παρεχώρησεν εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Μολδαβίας τὰ νότια τῆς Βεσσαραβίας καὶ τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως, ἀποδίδων οὕτω μέρος τῶν χωρῶν, ἃς ἡ Ῥωσία εἶχε προσαρτήσει τῷ 1812. Καὶ αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Δουνάβεως αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ δέλτα τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου ἐτέθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ἀλλ' αἱ ἐκβολαὶ τοῦ Δουνάβεως αἱ οὕτω συμπεριληφθεῖσαι ἐκ νέου εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἐπιτροπείας, ἐν ᾗ ἕκαστον τῶν ὑπογραψάντων τὴν εἰρήνην κρατῶν εἶχεν ἴδιον ἀντιπρόσωπον, ὅπως ποιῆται ἐκποδὼν πᾶν κώλυμα τῆς συγκοινωνίας ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Δοβρούτσᾳ Ἰσακκέας μέχρι τοῦ πόντου. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τούτου τοῦ ἔργου ἡ ἐξουσία τοῦ σώματος τούτου ἔμελλε νὰ μεταβιβασθῇ εἰς διαρκῆ ἐπιτροπείαν, συνισταμένην ἐξ ἑνὸς πληρεξουσίου τῶν ἑξῆς ἑπτὰ παριστρίων κρατῶν, τῆς Βυρτεμβέργης, τῆς Βαυαρίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Τουρκίας, τῆς Σερβίας, τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, ὧν οἱ τρεῖς τελευταῖοι ὤφειλον νὰ ἐγκρίνωνται ὑπὸ τῆς ἐπικυριάρχου Τουρκίας. Ἡ δὲ ναυσιπλοΐα ἔν τε τῷ Δουνάβει καὶ τῷ Εὐξείνῳ ἐκηρύχθη ἐλευθέρα, ὑποκειμένη μόνον εἰς λιμεναρχειακοὺς καὶ ὑγειονομικοὺς κανονισμούς. Ὁ Εὔξεινος

Πόντος οὐδετεροποιήθη, τὰ δὲ ὕδατα αὐτοῦ καὶ οἱ λιμένες ἐκλείσθησαν εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀμφοτέρων τῶν παριστρίων αὐτοκρατοριῶν καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην δύναμιν· κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐγκαθίδρυσις πολεμικῶν ναυστάθμων ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου ἀπέβη περιττή, καὶ ὅ τε τσάρος καὶ ὁ σουλτᾶνος ὑπεσχέθησαν, ὅτι οὔτε θὰ ἱδρύσωσιν οὔτε θὰ διατηρήσωσι ναυστάθμους ἐν αὐτοῖς. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἐχορηγήθησαν τἀμφίβολα προνόμια συμμετοχῆς εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον καὶ τὴν ὁμοφωνίαν τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰ λοιπὰ κράτη τὰ συνυπογράψαντα τὴν εἰρήνην ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν «τοῦ εὐλαβεῖσθαι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», ἠγγυήθησαν «ἀπὸ κοινοῦ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης», καὶ ὑπεσχέθησαν, ὅπως «πᾶσαν πρᾶξιν ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν παράβλαψιν τῶν συμφωνιῶν τούτων θεωρῶσιν ὡς ζήτημα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος». Ἐν περιπτώσει δέ, καθ' ἣν ἤθελε γεννηθῆ μεταξὺ τῆς Πύλης ἢ μιᾶς τῶν δυνάμεων ἢ πλειόνων ἀπειλητική τις διαφωνία, ἡ Πύλη καὶ ὁ ἀντίδικος αὐτῆς ὤφειλον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν μεσολάβησιν τῶν λοιπῶν συνυπογεγραμμένων πρὶν ἢ προσφύγωσιν εἰς τὴν βίαν.

Ἄλλα ἄρθρα τῆς συνθήκης προενόουν περὶ τῆς εὐημερίας τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ὁ Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς λοιπὰς συμβαλλομένας μεγάλας δυνάμεις τὸ φιρμάνιον τῆς 6 Φεβρουαρίου, δι' οὗ εἶχε προκηρύξει ἐλευθερίαν λατρείας καὶ ἀστικὴν ἰσότητα ἁπάντων τῶν Ὀθωμανῶν ὑπηκόων, ἀπεδέχθη τὴν εἰσαγωγὴν Χριστιανῶν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἀναδιωργάνονεν, ἐπὶ τοῦ χάρτου, τὸ φορολογικὸν σύστημα. «Ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης», παρετήρησαν ἀφελῶς αἱ δυνάμεις, ἐνεποίησεν εἰς αὐτὰς οὕτως ἰσχυρὰν αἴσθησιν, ὥστε ἀπέκλιναν πᾶν δικαίωμα συλλογικῆς ἢ χωριστῆς ἀναμίξεως μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Αἱ δὲ Ἡγεμονίαι, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία, ὧν αὕτη ηὐξάνετο κατά τι ἐδαφικῶς, ἔμελλον νἀπολαύωσι τῶν προτέρων προνομίων ὑπὸ τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων. Οὐδεμία δὲ τῶν ἀναλαμβανουσῶν τὴν ἐγγύησιν δυνάμεων ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νἀναλάβῃ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν προστασίαν τῶν Ἡγεμονιῶν, οὐδ' ἤθελεν ἐπιτραπῆ εἰδικὸν δικαίωμα ἀναμίξεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῶν πράγματα. Ἀποδοκιμασθεισῶν οὕτω τῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥωσίας, ἡ Πύλη ἀνέλαβε νὰ διατηρῇ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις «ἀνεξάρτητον καὶ ἐθνικὴν διοίκησιν», οὐ μὴν

ἀλλὰ καὶ πλήρη ἐλευθερίαν λατρείας, νομοθεσίας, ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας. Εἰδικὴ ἐπιτροπεία, συγκροτουμένη ὑπὸ τῶν δυνάμεων, μετὰ Τούρκου ἐπιτρόπου ἔμελλε «νὰ μεταβῇ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Βουκουρέστιον» χάριν ἀναθεωρήσεως τῆς ὑφισταμένης ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις νομοθεσίας, τῆς μελέτης τῶν κατ' αὐτὰς καὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν ὀργανισμοῦ. Ὁ δὲ σουλτᾶνος ὑπεσχέθη νὰ συγκαλέσῃ πάραυτα ἐν ἑκατέρᾳ τῶν Ἡγεμονιῶν συνέλευσιν ἢ «διβάνιον τακτὸν (ad hoc),» οὕτω συγκεκροτημένον, ὥστε νἀντιπροσωπεύῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβῶς τὰ συμφέροντα ἁπασῶν τῶν τάξεων καὶ ἔχον ἔργον τὴν ἔκφρασιν τῶν πόθων τῶν κατοίκων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ὁριστικὴν αὐτῶν διοργάνωσιν. Ἡ δ' ἐπιτροπεία, «λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπὸ τῶν δύο διβανίων ἐκφρασθεῖσαν γνώμην», ἔμελλε «νὰ διαβιβάσῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν νῦν ἕδραν τῶν συνδιασκέψεων τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἰδίων ἑαυτῆς ἐργασιῶν». Σύμβασις δ' ὁμολογηθησομένη ἐν Παρισίοις μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν συμβαλλομένων, ἔμελλε νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ὁριστικὴν συμφωνίαν μετὰ τῆς Πύλης, καὶ συμφώνως πρὸς ταῦτα σουλτανικὴ προσταγὴ ἔμελλε «νὰ κανονίσῃ ὁριστικῶς τὴν διοργάνωσιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, τιθεμένων τὸ ἑξῆς ὑπὸ τὴν συλλογικὴν ἐγγύησιν ἁπασῶν τῶν συνυπογραφουσῶν δυνάμεων. Ἐθνικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ τηρῇ τὴν εἰρήνην ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ ἐν τοῖς συνόροις αὐτῶν». Δὲν ἐπετρέπετο δ' ἔνοπλος ἐπέμβασις, οὐδὲ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐπικυριάρχου αὐτῶν, χάριν διατηρήσεως ἢ ἀποκαταστάσεως τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, εἰ μὴ μετὰ προηγουμένην συμφωνίαν μετὰ τῶν δυνάμεων. Ἡ δὲ Σερβία ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔχουσα ὡς καὶ πρίν, «τῶν δικαίων αὐτῆς καὶ ἀτελειῶν τιθεμένων τὸ ἑξῆς ὑπὸ τὴν συλλογικὴν ἐγγύησιν τῶν συμβαλλομένων δυνάμεων». Διετηρεῖτο δὲ «ἡ ἀνεξάρτητος αὐτῆς καὶ ἐθνικὴ διοίκησις ὡς καὶ πλήρης ἐλευθερία λατρείας, νομοθεσίας, ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας». Ἡ δὲ Πύλη διετήρει τὸ δικαίωμα τῆς φρουρήσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν ἔνοπλος ἐπέμβασις ἄνευ τῆς προηγουμένης συναινέσεως τῶν δυνάμεων.

Δύο δὲ συμβάσεις, ὑπογραφεῖσαι τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἐκανόνισαν τὰ ζητήματα τῶν στενῶν καὶ τοῦ Εὐξείνου. Καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα μὲν ἀνεκεφαλαιώθησαν αἱ διατάξεις τῆς συνθήκης τοῦ 1814 μετὰ τῆς προσθήκης, ὅτι ἡ διάβασις τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ Βοσπόρου θὰ ἐπετρέπετο εἰς τὰ ἐλαφρὰ σκάφη, οὐχὶ πλείονα τῶν δύο ὁμοῦ, ἅτινα αἱ δυνάμεις ἐδικαιοῦντο νὰ ἔχωσι σταθμεύοντα κατὰ τὰς ἐκβολὰς

τοῦ Δουνάβεως. Ἡ δὲ δευτέρα σύμβασις ὥριζεν, ὅτι ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Τουρκία ἠδύναντο νὰ διατηρῶσιν ἑκατέρα ἓξ μικρὰ ἀτμόπλοια καὶ τέσσαρα ἐλαφρὰ σκάφη χάριν τῆς ὑπηρεσίας τῶν παραλίων.

Τῶν διατάξεων τῆς ἱστορικῆς συνθήκης τῶν Παρισίων οὐχὶ πολλαὶ ἠδυνήθησαν νἀντιστῶσιν εἰς τὴν φορὰν τοῦ χρόνου, εἰς τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ εἰς τὰ πολιτειακὰ συμφέροντα. Ἡ δημιουργία καὶ ἡ τελεία ἀνεξαρτησία τῆς Ῥωμανίας καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Σερβίας εἶχον ὑποβιβάσει εἰς ἁπλοῦν ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον τὰ ἄρθρα τἀναφερόμενα εἰς τὰς ὑποτελεῖς εἰς τὴν Τουρκίαν Ἡγεμονίας τῷ 1856· ἡ δὲ Ῥωσία ἤδη τῷ 1870 ἐπωφελήθη τὴν ἧτταν μιᾶς τῶν ἐν Κριμαίᾳ ἀντιταχθεισῶν εἰς αὐτὴν δυνάμεων, ὅπως ἀνατρέψῃ τοὺς περὶ τοῦ Εὐξείνου ὅρους τῆς συνθήκης· ἡ Σεβαστούπολις εἶδε τῷ 1886 τὴν ἀναγέννησιν τοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τὸ Βατοὺμ, ὅπερ ἦτο ἀκόμη τουρκικὸν τῷ 1856, ἀπέβη ὠχυρωμένος λιμὴν τοῦ ῥωσικοῦ Εὐξείνου. Ἡ λωρὶς τῆς Βεσσαραβίας ἡ ἐν Παρισίοις παραχωρηθεῖσα εἰς τὴν Μολδαβίαν ἀπεδόθη πάλιν εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐν Βερολίνῳ, τὸ δὲ Κὰρς ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν πόλις ῥωσική. Κατὰ πόσον δ᾽ αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων δυνάμεις ἐτήρησαν τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν «τοῦ εὐλαβεῖσθαι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν προσαρτήσεως τῆς Τριπολίτιδος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καταλήψεως τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κύπρου, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου τὸ ἄρθρον τὸ ὑποχρεοῦν τὴν Ῥωσίαν καὶ τὴν Σαρδινίαν, ὅπως ἐπικαλῶνται τὴν μεσολάβησιν τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην δυνάμεων ἐν περιπτώσει διαφωνίας πρὸς τὴν Πύλην, δὲν ἐτηρήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας τῷ 1877 καὶ ὑπὸ τῆς Ἰταλίας τῷ 1911, καὶ ἠτιμάσθη οὕτως ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Καβούρ. Αἱ δ᾽ εὐλογίαι αἱ ἐπαγγελθεῖσαι εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, αἵτινες ἐφάνησαν ἔχουσαι οὕτω «μεγάλην ἀξίαν» εἰς τοὺς διπλωμάτας τῶν Παρισίων, ἐξηλέγχθησαν οὖσαι παντελῶς ἀνάξιαι λόγου, καὶ ὅτε ἀκόμη μετημφιέσθησαν ὑπὸ τὴν μορφὴν συντάγματος. Πασῶν δὲ τῶν διατάξεων τῆς συνθήκης αἱ μόναι ἀποδειχθεῖσαι μάλιστα χρήσιμοι ὑπῆρξαν αἱ περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῶν κατὰ τὸν Δούναβιν. Ἡ ἰσχὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας παρετάθη τῷ 1871 ἐπὶ ἕτερα δώδεκα ἔτη, καὶ, ὅτε ἡ προθεσμία αὕτη ἐξέπνευσεν, ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἓν ἀκόμη ἔτος.

Ἔργον δ' αὐτῆς ὑπῆρξε τοῦτο μὲν ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς πειρατείας, τοῦτο δ' ἡ ἀνατίναξις ὑφάλων. Καθ' ἃ δὲ συνήθως συμβαίνει, τὸ ἥκιστα ἐπιδεικτικὸν μέρος τοῦ μεγάλου τούτου διεθνοῦς ἐγγράφου ἀπέβη τὸ μάλιστα ἐπιτυχές.

Ἀναμετροῦντες δὲ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τὸν περατωθέντα διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, δικαιούμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς, ἂν τὸ κέρδος ὑπῆρξε διὰ τὴν Ἀγγλίαν τοιοῦτον, ὥςτε νἀποζημιώσῃ αὐτὴν διὰ τὸν θάνατον εἰκοσιοκτὼ χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ τὴν προςθήκην τριάκοντα ἑκατομμυρίων λιρῶν εἰς τὸ δημόσιον χρέος. Ὁ λόρδος Σώλσβαρυ μεθ' ἱκανὰ ἔτη ἔλεγεν εἰς τοὺς ἰδίους συμπολίτας, δι' ἐκφράσεως ἀναφερομένης εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἱπποδρομιῶν, ὅτι τῷ 1854 εἶχον «στοιχηματίσει ὑπὲρ κακοῦ ἵππου». Καὶ δὴ ἠγέρθησαν τὰ ἐλεύθερα βαλκανικὰ κράτη ὡς φραγμὸς προχωρήσεως τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ γῆν, ἐν ᾧ ἡ πόλις αὕτη δὲν ἔχει πλέον διὰ τὴν Ἀγγλίαν τὴν ὑψίστην σημασίαν, ἣν ἐκέκτητο ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει πρὶν ἢ οἱ Ἄγγλοι λάβωσι τὰς κλεῖδας τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ. Ἄγγλος πολιτευτής, ὅςτις μετὰ τὰς σφαγὰς τῆς Ἀρμενίας, τὴν μακεδονικὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ νεοτουρκικοῦ συντάγματος ἤθελε φαντασθῆ εὐκταίαν τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ξίφους τοῦ βρεττανικοῦ κράτους χάριν ἀμύνης τῆς Τουρκίας, θὰ εἶχε βεβαίως διδαχθῆ ἐλάχιστα ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἀπέβη φανερώτερον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι πρέπει νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Εὐρώπην, οὐδ' εἶνε εὔλογον, ὅπως τὴν θέσιν αὐτῶν καταλάβῃ ἡ Ῥωσία. Τοῦτο ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς βαλκανικοὺς λαούς.

Ὁ λόρδος Σώλσβαρυ.

Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῶν περιλαμβανομένων ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν Παρισίων δύο ἄλλα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐγγὺς Ἀνατο-

λὴν συνεζητήθησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἡ Αὐστρία ἐν τῷ δεκάτῳ τετάρτῳ πρωτοκόλλῳ κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τῶν Ῥώσων πληρεξουσίων τὴν ἀπάρνησιν οἱασδήποτε ῥωσικῆς προστασίας τοῦ Μαυροβουνίου τοιαύτης, οἵαν ὁ τσάρος εἶχεν ἀξιώσει πρότερον νὰ ἐξασκῇ ἐπὶ τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν. Ἀμοιβαία συμπάθεια ἐδηλώθη ὅτι εἶνε ὁ μόνος δεσμὸς ἑνώσεως μεταξὺ τῶν Μοσχοβιτῶν καὶ τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ Ἀαλῆς Πασσᾶς πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Τουρκίας ἐδήλου, ὅτι ἡ Πύλη ἐθεώρει τὸ Μαυροβούνιον «ὁλοκληρωτικὸν μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». Ἡ δήλωσις δὲ αὕτη ἐν ἀμέσῳ παραβιάσει τοῦ φιρμανίου τοῦ 1799, τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνθηκῶν τοῦ 1838 καὶ τοῦ 1842 καὶ τοῦ προφανοῦς γεγονότος πολλῶν ἡττῶν τῶν Τούρκων ὑπὸ τῶν ὀρεσιβίων ἀπεκρούσθη ζωηρῶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Δανήλου ἐν ὑπομνήματι ἀπευθυνθέντι τῇ 19 Μαΐου εἰς τὰς συνυπογραψάσας τὴν σύνθήκην δυνάμεις. Ἐν τούτῳ, προβαίνων ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, ἐξῆρεν, ὅτι μετὰ μείζονος λόγου ἠδύνατο νἀξιώσῃ «τὸ ἥμισυ τῆς Ἀλβανίας καὶ ὁλόκληρον τὴν Ἑρζεγοβίνην», καθ᾿ ὅτι ἡ δυναστεία τῶν Μπάλσα ἡ κυριαρχήσασα ἐν Ζέτῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐκέκτητό ποτε τὰς χώρας ταύτας, ἐν ᾧ ἀπ᾿ ἐναντίας οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε εἶχον δεσπόσει τοῦ Μαυροβουνίου· ὁμοίως δ᾿ ἐξῆρεν, ὅτι «ἐπὶ τετρακόσια ἑξήκοντα ἓξ ἔτη», ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχης «ὁ μαυροβουνιωτικὸς λαὸς οὐδέποτε εἶχεν ὑποταχθῆ ὑπό τινος δυνάμεως» καὶ ὅτι «ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας καὶ ἥμισυν τὸ Μαυροβούνιον εἶχεν ἐπιχειρήσει συνεχεῖς πολέμους ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Προσέθετε δ᾿ ὅτι παρὰ τὰς ὑπηρεσίας ταύτας πρὸς τὴν χριστιανωσύνην τὸ Μαυροβούνιον ἕνεκα τοῦ μόνον ἐπ᾿ ἐσχάτων καταλυθέντος θεοκρατικοῦ πολιτεύματος οὐδέποτε εἶχε γείνει ἐπισήμως δεκτὸν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Διὸ ὁ ἡγεμὼν ἠξίου τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Μαυροβουνίου, τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἡγεμονίας πρὸς ζημίαν τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, τὸν καθορισμὸν τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνόρων καὶ τὴν παραχώρησιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀντιβάρεως, ὅπερ ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ προκάτοχος, ὁ *βλαδίκας* Δανῆλος, εἶχε πειραθῆ νὰ ἐξασφαλίσῃ πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, οὗ ἡ κτῆσις ἦτο ἐμπορικὴ ἀνάγκη διὰ λαὸν, ὅστις διὰ τῆς ἐν ἔτει 1814 ἀπωλείας τοῦ Καττάρου ἐστερήθη πάσης διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τοῦ ὑπομνήματος τούτου ὁ Δανῆλος, ὅστις

τῷ 1858 εἶχε νυμφευθῆ τὴν Δαρίγκαν Kuechich, θυγατέρα Σέρβου ἐμπόρου ἐν Τεργέστῃ, ἐπεσκέφθη τὸν Ναπολέοντα Γ΄ τῷ 1857. Ὁ δὲ Γάλλος αὐτοκράτωρ, ὅστις πρὸ δύο ἐτῶν εἶχεν ἱδρύσει ἐν Κετίγνῃ ὑποπροξενεῖον τῆς Γαλλίας καὶ στείλει αὐτόσε ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν Hecquard, τὸν γνωστὸν συγγραφέα τοῦ περὶ Ἀλβανίας βιβλίου, ἐδεξιώθη τὸ ἡγεμονικὸν ζεῦγος μετὰ τῶν εἰς ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα προσηκουσῶν τιμῶν. Ἀλλὰ τὸ μόνον ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπισκέψεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ πρότασις τῆς Τουρκίας, ὅπως παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἡγεμόνα μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης μετ᾽ ἐνιαυσίας ἡγεμονικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τουρκικῆς προσωνυμίας καὶ ἀφήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ ἐλεύθερον τὸν πλοῦν εἰς ἅπαντας τοὺς τουρκικοὺς λιμένας ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὸν σουλτᾶνον ὡς ἐπικυρίαρχον. Ὁ δὲ Δανῆλος, ὅστις τὸ παρελθὸν θέρος εἶχεν ἀποκρούσει τὴν εὐχὴν τῶν κατοίκων τοῦ Νίξις, δηλωσάντων τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γείνωσιν ὑπήκοοι αὐτοῦ, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσῃ νέον πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἐφάνη πρόθυμος νἀποδεχθῇ τὴν τουρκικὴν πρότασιν, πρὸς ἣν ὁ φιλοπόλεμος αὐτοῦ λαὸς εἶχε δυσμενῶς. Καὶ εἰς οὐδὲν μὲν ἐν τέλει ἀπέβησαν τὰ τῆς προτάσεως ἐκείνης, ἀλλ᾽ ἐν τούτοις ἡ ἀντιδημικότης τοῦ Δανήλου ἡ ἤδη διατρανωθεῖσα διὰ νέας ἐξεγέρσεως τῶν Κούτση ἐναντίον τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων ἀπέβη τοιαύτη, ὥστε ἀνεκαλύφθη συνωμοσία ἐναντίον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ δύο τῶν ἡγετῶν αὐτῆς ἐτυφεκίσθησαν.

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος

Τὸ δεύτερον δ᾽ ἀνατολικὸν ζήτημα, ὅπερ, καίπερ μὴ συμπεριληφθὲν εἰς αὐτὴν τὴν συνθήκην, εὗρε θέσιν ἐν τῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ πρωτοκόλλῳ, ὑπῆρξεν ἡ ἀτυχὴς κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ μὲν ὑπουργὸς τοῦ Ναπολέοντος Βαλέβσκης παρετήρησεν, ὅτι ἡ ἀγγλο-

γαλλικὴ κατοχὴ τοῦ Πειραιῶς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περατωθῇ ἄνευ σοβαρῶν ἐπακολούθων ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλία. Ὁ δὲ Κλάρενδων ὑπεστήριζε τὴν γνώμην τοῦ Γάλλου συναδέλφου διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν στρατευμάτων ἐξ Ἑλλάδος ἡ Μεγάλη Βρεττανία ὀφείλει νὰ ἔχῃ «ἀσφαλεῖς ἐγγυήσεις περὶ τῆς διατηρήσεως ἀρεστῆς καταστάσεως πραγμάτων». Ἡ δὲ Ῥωσία κατὰ τὰς δηλώσεις τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτῆς εὐχαρίστως συνέπραττε μετὰ τῶν δύο ἄλλων προστατίδων δυνάμεων ὡς πρὸς πάντα ἐκεῖνα τὰ μέτρα τἀφορῶντα εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν κατὰ τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον. Ἤδη δὲ πρότερον εἶχε παύσει ὑφιστάμενον τὸ ἐν Ἑλλάδι «ὑπουργεῖον τῆς κατοχῆς», ἐπειδὴ ἡ ἄρνησις τῆς βασιλίσσης τοῦ νὰ δεχθῇ κυρίαν τινὰ φίλην τοῦ Καλέργη εἶχεν ἀγάγει εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀποχώρησιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου Δημητρίου Βούλγαρη ὡς πρωθυπουργοῦ τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1855. Ὁ δὲ παλαιμάχος πολιτευτὴς ὁ οὕτως ἐγκαταλείπων τὴν πολιτικὴν εἶχε μὲν προβῇ εἰς τὸ λάθος ναὐξήσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν βουλευτῶν καὶ γερουσιαστῶν, ἐπισύρων οὕτω κατὰ τῆς γερουσίας μῖσος ἀγαγὸν εἰς τὴν κατάργησιν αὐτῆς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862. Ἀλλ' ὅμως εἶχε τηρήσει ὁ Μαυροκορδᾶτος τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὸν ὑπὲρ τῆς Ῥωσίας ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἀποχώρησις αὐτοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ὁ θάνατος τοῦ Μεταξᾶ καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη ὡς πρέσβεως ἐν Λονδίνῳ, εἶχεν ἀπομακρύνει ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἅπαντας τοὺς ἀρχαίους ἡγέτας καὶ μετ' αὐτῶν τὰ τρία «ξένα» κόμματα, ἀφίνουσα τὴν πολιτικὴν κονίστραν ἐλευθέραν εἰς γενεὰν νέαν, ἐμφορουμένην πεποιθήσεως ἐφ' ἑαυτήν, ἥτις εἶχεν αὐξηθῇ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ

Δημήτριος Βούλγαρης.

ἱεροῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Βούλγαρης, οὗ ὁ ἀνειμένος *τζουμπὲς* καὶ ἡ πατροπαράδοτος ἀξιοπρέπεια προεκάλεσε τὸ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης δοθὲν εἰς αὐτὸν ἐπώνυμον Ἀρταξέρξου, ἦτο ἀνὴρ τίμιος, ὅςτις ἠγωνίσθη νὰ καταστείλῃ τὴν ἑτέραν τῶν πληγῶν τῆς χώρας, αἵτινες εἶχον ἐξεγείρει τὴν μέριμναν τῶν προστατίδων δυνάμεων ἐν Παρισίοις καὶ ἦσαν ἡ ληστεία καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνωμαλία. Καὶ δὴ ὑπεγράφη ἑλληνοτουρκικὴ σύμβασις ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ληστείας, καὶ οἱ χωρικοί, πεισθέντες, ὅτι ἡ κυβέρνησις εἴχετο σοβαρῶς τοῦ ἔργου τούτου καὶ ὅτι οἱ λησταὶ δὲν ἔμελλον νὰ τυγχάνωσιν ὑψηλῶν προστασιῶν, συνήργησαν μετὰ τῶν ἀρχῶν πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν, φονεύοντες αὐτοὺς ὁσάκις ἦτο δυνατόν, ὥςτε νὰ ἐξασφαλίζωνται περὶ τῆς τελείας αὐτῶν ἐξαφανίσεως. Τότε ὁ εὔτολμος ὑπολοχαγὸς Μέγας ἐφόνευσε τὸν ληστὴν Νταβέλην ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων πολυθρυλήτῳ *σχιστῇ ὁδῷ*, ὅπου ὁ Οἰδίπους εἶχε φονεύσει τὸν πατέρα Λάϊον. Ἀφ' ἑτέρου δ' αἱ τρεῖς δυνάμεις διώρισαν οἰκονομικὴν ἐπιτροπείαν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν πρέσβεων αὐτῶν ἐν Ἀθήναις, ἥτις συνῆλθε τὸν Φεβρουάριον 1857. Τῇ δὲ 13 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἔληξεν ἡ κατοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΤΡΙΩΝ ΗΓΕΜΟΝΙΩΝ (1856—62)

...

Διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις συνεδρίου δὲν ἔληξαν αἱ ἀνωμαλίαι τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἀπ' ἐναντίας δὲ εἶχε ληφθῆ διὰ διαφόρων ἄρθρων ῥητὴ πρόνοια περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὰς δύο Ἡγεμονίας. Τὸ ῥωμανικὸν ζήτημα ἀπέβη πάραυτα τὸ πρόγραμμα τῆς ἡμέρας, καὶ ἡ κοινὴ προσοχὴ ἐστράφη ἀπὸ τῆς Κριμαίας εἰς τὸν κάτω Δούναβιν.

Ἡ ἕνωσις τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας εἶχε προβῆ βαθμιαίως ὡριμάζουσα. Δύο ἄρθρα τοῦ *Ὀργανικοῦ κανονισμοῦ* εἶχον προπαρασκευάσει τὴν δυνατὴν ἐπίτευξιν αὐτῆς, καὶ ὁ Καβοὺρ εἶχεν ἀνακαλέσει τὸ γεγονὸς τοῦτο εἰς τὴν μνήμην τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ὁ Μπιμπέσκου, γενόμενος πρῶτος εἰσηγητὴς ἐνεργείας, ἥτις ἤγαγεν ἀργότερον διὰ τοῦ Βίσμαρκ εἰς τὴν ἕνωσιν τῆς Γερμανίας, κατήργησε τὸν τελωνειακὸν φραγμὸν μεταξὺ τῶν δύο Ἡγεμονιῶν οὕτως, ὥστε τὸ ἑξῆς «ὁ ἀνίσχυρος ποταμὸς Μίλκοβ» δὲν ἐχώριζε πλέον τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν. Ἡ δ' ἐπανάστασις τοῦ 1848 ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσε τὴν ἰδέαν τῆς ἑνώσεως, καὶ οἱ εἰς Παρισίους προσφυγόντες ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ναπολέοντος Γ΄, ὅστις ἐν τῇ ἑνώσει διεγίνωσκε φραγμὸν ἐναντίον τῆς προχωρήσεως τῆς Ῥωσίας. Ῥωμανικὸν φυλλάδιον, δημοσιευθὲν ἐν Παρισίοις, συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς κοινοῦ ἡγέμόνος ἀμφοτέρων τῶν ῥωμανικῶν πολιτειῶν, καὶ ἐν τῇ κατὰ τὸ ἔτος 1855 συνδιασκέψει τῆς Βιέννης ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις προέτεινε τὴν ἕνωσιν αὐτῶν ὡς τὴν ἀρίστην λύσιν, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ἡ Τουρκία, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ἀντετάχθη εἰς αὐτήν. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ συνεδρίου τῶν Παρισίων ὁ Ναπολέων Γ΄ ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ μόνος τρόπος τῆς πληρώσεως τῶν πόθων τοῦ μολδαβικοῦ καὶ τοῦ βλαχικοῦ λαοῦ ἦτο ἡ ὑπὸ ξένον ἡγεμόνα ἕνωσις αὐτῶν, τηρουμένης τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ σουλτάνου. Ὁμοίως δ' ἡ βασίλισσα Βικτωρία συνηγόρει ὑπὲρ κληρονομι-

κῆς μοναρχίας, καὶ ὁ Κλάρενδων ἀπεδέχετο μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅτι τοιοῦτο μὲν σχέδιον θὰ ἦτο ἴσως ἡ ἀρίστη λύσις τοῦ περὶ τῶν Ἡγεμονιῶν ζητήματος, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐκλογὴ ξένου ἡγεμόνος ἔμελλε νὰ δημιουργήσῃ δευτέραν Ἑλλάδα πλησίον τῶν ῥωσικῶν συνόρων, ἐπειδή, καθ' ἃ ἀπεφαίνετο ὁ Ἄγγλος πολιτευτής, ξένος ἡγεμὼν, ἂν μὲν ἦτο καθολικὸς, ἤθελεν ἀναγκασθῆ ἕνεκα τῶν ἐπιθέσεων τοῦ ὀρθοδόξου αὐτοῦ κλήρου νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἂν δὲ ὀρθόδοξος, ἔμελλεν ἐθελουσίως νὰ ῥέπῃ πρὸς αὐτήν. Ἀλλ' ὅτε ὁ Βαλέφσκης προέθηκε τὸ ζήτημα ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Παρισίων καὶ συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ὁ μὲν Κλάρενδων καὶ ὁ Ὀρλὼφ ὑπεστήριξαν αὐτὸν, ἀλλ' οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἀντέστησαν, ὡς εἰκός. Τούτων ὁ τῆς Αὐστρίας προέτεινεν, ὅπως ἐρωτηθῇ ἡ γνώμη τοῦ λαοῦ τῶν δύο ἐπαρχιῶν, καὶ ἡ ἰδέα αὕτη ἔγεινε δεκτή. Ἀπὸ τῆς ὥρας δ' ἐκείνης τὸ ἀποτέλεσμα ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐκλογικῆς δεξιότητος τῶν ἀντιπάλων φατριῶν καὶ ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς πιέσεως, ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ ἄδεια τῆς Γαλλίας.

Ἡ ἑπταετὴς προθεσμία τῆς ἀρχῆς τῶν δύο ἡγεμόνων, ἡ προδιαγραφεῖσα ὑπὸ τῆς συμβάσεως τοῦ Μπάλτα Λιμὰν, ἔληξε τῷ 1856, καὶ ἀντὶ τοῦ Στιρμπέγιου καὶ τοῦ Γρηγορίου Γκίκα, ἀμφοτέρων ἀφιλοκερδῶν ὑπερμάχων τῆς ἑνώσεως, ἡ Πύλη διώρισε δύο γενικοὺς διοικητὰς, τὸν Ἀλέξανδρον Γκίκαν, τὸν γηραιὸν καὶ ἀνίκανον ὁσποδάρον τὸν ἐν ἔτει 1842 παυθέντα καὶ τὸν Θεόδωρον Μπάλσαν, οὗ ὁ ζῆλος ἐναντίον τῆς ἑνώσεως εἶχεν αὐξηθῆ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ γείνῃ ἡγεμὼν χάριν ἀμοιβῆς τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τοὺς προστάτας αὐτοῦ. Ἦτο φανερὸν εἰς πάντας, ὅτι ὁ πραγματικὸς ἀγὼν ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ἐν Μολδαβίᾳ, ἥτις, ἅτε οὖσα ἡ μικροτέρα Ἡγεμονία, εἶχε νἀπολέσῃ οὐκ ὀλίγα διὰ τῆς ἑνώσεως, ἐπιφερούσης, ὡς εἰκὸς, τὸν ὑποβιβασμὸν τοῦ Ἰασίου ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος πρωτευούσης εἰς τὴν τάξιν ἐπαρχιακῆς πόλεως. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐγκαταλίπῃ αὐτόθι τὴν ἀρχὴν ὁ Γρηγόριος Γκίκας εἶχε παρασκευάσει τὴν ὁδὸν τῆς ἑνωτικῆς ἰδέας διὰ τοῦ διορισμοῦ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ὡς νομαρχῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Στιρμπέγιου εἶχεν ἀπευθύνει εἰς τὸν Ναπολέοντα Γ' ὑπόμνημα ὑπὲρ τοῦ διορισμοῦ ξένου κληρονομικοῦ ἡγεμόνος. Ὁ δὲ Μπάλσας ἐματαίωσε τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου, ὑποκαταστήσας ὡς νομάρχας ἀντὶ τῶν ἑνωτικῶν ὀπαδοὺς τοῦ χωρισμοῦ τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ συλλέξας ὑπογραφὰς ἐναντίον τῆς ἑνώ-

σεως. Ὄπισθεν δὲ τῶν διαδραματιζομένων ἵσταντο κατὰ τὸ σύνηθες οἱ πρόξενοι τῶν δυνάμεων, τῶν μὲν Αὐστριακῶν βοηθούντων τοὺς ἐργαζομένους ἐναντίον τῆς ἑνώσεως, τοῦ δὲ Γάλλου προξένου Βίκτωρος Πλὰς προστατεύοντος τοὺς ἑνωτικοὺς καὶ αὐτοῦ προστατευομένου ὑπὸ τοῦ Θουβενέλ, ὃν εἴδομεν ἐπ' ἐσχάτων ὡς πρέσβυν τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ὅστις τότ' ἐπρέσβευεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ θάνατος τοῦ Μπάλσα, ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονιῶν ὑπὸ τῶν αὐστριακῶν στρατευμάτων καὶ ἡ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1857 ἄφιξις τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπείας τῆς ὑπὸ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων κατασταθείσης δὲν ἠλάττωσαν τὸν ἀνταγωνισμόν. Ὁ νέος γενικὸς διοικητὴς Νικόλαος Βογορίδης, υἱὸς τοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822 περιβληθέντος τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ κατόπιν ἀναδειχθέντος ἡγεμόνος τῆς Σάμου, δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ σεβασθῇ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς θελήσεως. Καὶ ἐξελέχθησαν μὲν δύο διβάνια, πρὸς τὸν εἰδικὸν τοῦτον σκοπὸν συγκληθέντα καὶ ἀποτελούμενα τὸ μὲν ἐξ ἑκατὸν δώδεκα Βλάχων, τὸ δὲ ἐξ ὀγδοήκοντα καὶ τεσσάρων Μολδαβῶν πληρεξουσίων, ἀλλ' οἱ ἐκλογικοὶ κατάλογοι τῆς Μολδαβίας εἶχον παρασκευασθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ γαιοκτήμονες καὶ οἱ ἔχοντες ἐπιτήδευμα εἶχον δεκατευθῆ, ἅπαντας δὲ τοὺς ἄλλους ἐκλογεῖς ἐξουδετέρονεν ὀγκώδης πλειονοψηφία 167.222 ἀμαθῶν καὶ εὐκόλως παρασυρομένων χωρικῶν. Καὶ ὁ μὲν Ναπολέων διεμαρτυρήθη καὶ ἠπείλησεν, ὅτι θ' ἀποσύρῃ τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσσία καὶ ἡ Σαρδινία ὑπεστήριξαν αὐτόν· ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀντετάσσετο εἰς τὴν ἕνωσιν, ἣν εἶχε καταντήσει νὰ θεωρῇ ὡς τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ συνδιαλλαγή τις ἐπετεύχθη κατά τινα ἐπίσκεψιν τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς νήσου Βέκτεως (Wight) ἀνάκτορα τῆς Ὀσβόρνης. Καὶ δὴ ἡ Ἀγγλία προσεχώρησεν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ ἐνεργήσωσι παρὰ τῇ Πύλῃ περὶ ἀκυρώσεως τῶν ἐκλογῶν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἡγεμονίαις. Οὕτως ἡ Γαλλία προῆγε τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως αὐτῶν. Τὴν φορὰν ταύτην ὁ

Θουβενέλ.

Βογορίδης ὑπῆρξεν ἀμερόληπτος, οὕτω δέ, γενομένων ἐλευθέρων ἐκλογῶν ἐν Μολδαβίᾳ, τὸ ἐκλεχθὲν διβάνιον περιελάμβανε μόνον δύο ἀνθενωτικούς. Διὰ τῆς καταπληκτικῆς ταύτης πλειονοψηφίας ἔγεινε δεκτὴ πρότασις συμπεριλαμβάνουσα τὰς τέσσαρας καιρίας διατάξεις τοῦ μολδαβικοῦ χάρτου, ἤτοι τὴν αὐτονομίαν καὶ οὐδετερότητα τῶν δύο Ἡγεμονιῶν, τὴν ἕνωσιν αὐτῶν εἰς ἓν καὶ μόνον κράτος, τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν βασιλευόντων ἐν Εὐρώπῃ οἴκων ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ ἔμελλον νἀσπασθῶσι τὸ ὀρθόδοξον θρήσκευμα, καὶ τὴν κατάστασιν ἑνὸς καὶ μόνου κοινοβουλίου. Αἱ αὐταὶ δὲ τέσσαρες διατάξεις διετυπώθησαν ὑπὸ τοῦ διβανίου τῆς Βλαχίας, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ δύο προϋπάρξαντες ἡγεμόνες, ὁ Μπιμπέσκου καὶ ὁ Στιρμπέγιου, ἐθυσίασαν τὰς πιθανότητας ἰδίας ἑαυτῶν ἐνδεχομένης ἀναδείξεως ὑπὲρ ξένου, οὗ ὁ διορισμὸς ἔμελλε νὰ κατασιγάσῃ ἐπιχωρίους ἀντιζηλίας. Οὕτω τὰ διβάνια ἔδωκαν τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Τουρκίας, καθ' ἃς οἱ λαοὶ τῶν δύο Ἡγεμονιῶν ἐπεθύμουν νὰ μείνωσι κεχωρισμένοι. Ἦτο δὲ τώρα πλέον καθῆκον τῶν δυνάμεων συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων νὰ ἐξετάσωσι τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπείας καὶ νὰ συντάξωσι σύμβασιν περὶ τῆς ὁριστικῆς διοργανώσεως τῶν δύο ἐπαρχιῶν.

Ἡ σύμβασις αὕτη, ὑπογραφεῖσα ἐν Παρισίοις τῇ 7 Αὐγούστου 1858, ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ναπολέοντος εἰς Ὀσβόρνην μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῶν ψηφισμάτων τῶν παριστρίων διβανίων. Μάτην ὅ τε Γλάδστων καὶ ὁ μέλλων λόρδος Σώλσβωρυ συνηγόρησαν ὑπὲρ ἑνώσεως· ὅ τε Δισραέλης καὶ ὁ Γλάδστων ἀντετάχθησαν εἰς αὐτήν. Χάρις δ' εἰς τὸν συμβιβασμὸν τὸν ἐπιτευχθέντα μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς γαλλικῆς ἔγεινε δεκτὸν σχέδιον διοργανώσεως, ὅπερ οὔτε ἕνωσις ἦτο οὔτε χωρισμός. Καὶ δὴ αἱ δύο ἐπαρχίαι ἔμελλον νὰ ὀνομάζωνται τὸ ἑξῆς «Ἡνωμέναι Ἡγεμονίαι τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας» καὶ ἔμελλον νὰ ἐξακολουθήσωσι διαμένουσαι ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων. Ἡ δὲ Φοξχάνη, ἡ ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ἀποτελοῦσα τὸ ἀμοιβαῖον σύνορον, ἐξελέχθη ὡς ἕδρα κεντρικῆς ἐπιτροπείας, συγκειμένης ἐξ ὀκτὼ Βλάχων καὶ ὀκτὼ Μολδαβῶν καὶ σκοπὸν ἐχούσης τὴν παρασκευὴν νόμων κοινῶν διὰ τὰς δύο Ἡγεμονίας, καὶ ὡς ἕδρα ὁμοσπονδιακοῦ ἐφετείου. Καὶ οἱ μὲν στρατοὶ ἔμελλον νὰ τύχωσι τῆς αὐτῆς διορ-

γανώσεως καὶ νὰ ἑνῶνται ἐν περιπτώσει ἀνάγκης ὑπὸ ἕνα κοινὸν ἀρχηγὸν, διοριζόμενον ἐκ περιτροπῆς ὑπὸ ἑκατέρου ἡγεμόνος· ἀλλ' ἑκατέρα τῶν Ἡγεμονιῶν ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔχουσα ἰδίαν σημαίαν μετὰ τῆς προςθήκης κυανοῦ ἐπισείοντος, κοινοῦ εἰς ἀμφοτέρας. Ἀλλ' αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἑνωτικαὶ αὗται διατάξεις ἀντεσταθμίζοντο ὑπό τινων καθαρῶς ἀνθενωτικῶν καθορισμῶν, ὁποία ἡ ἐκλογὴ δύο ἰσοβίων ὁσποδάρων καὶ ἡ ἵδρυσις δύο βουλῶν ἐκλεγομένων διὰ νέου διατάγματος ἔχοντος ἑπταετῆ ἰσχύν· εἰς αὐτὰς δ' ἀνετίθετο ἡ ψήφισις νόμων εἰδικῶν δι' ἑκατέραν Ἡγεμονίαν. Ὁ δ' εἰς τὴν Τουρκίαν πληρωτέος φόρος ὡρίσθη εἰς 1.500.000 γρόσια διὰ τὴν μικροτέραν Μολδαβίαν καὶ εἰς 2.500.000 διὰ τὴν μεγαλειτέραν Βλαχίαν, ἀρχαὶ δὲ παραδεδεγμέναι παρὰ τοῖς ἑσπερίοις λαοῖς, ὡς ἡ ἰσότης ἁπάντων τῶν πολιτῶν πρὸ τοῦ εἰςπράκτορος τῶν φόρων καὶ ἡ κατάργησις ἁπάντων τῶν τιμαριωτικῶν προνομίων, ἐξαιρέσεων καὶ μονοπωλίων συνεδυάσθησαν μετὰ τῆς ἀποδοχῆς ἁπάντων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τελείων πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἀγροτικὴ δὲ μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ βελτιώσῃ παραχρῆμα τὴν τύχην τῶν Ῥωμάνων χωρικῶν. Ἐπικειμένης δὲ τῆς ἐκλογῆς τῶν νέων ἡγεμόνων ὑπὸ τῶν οἰκείων βουλῶν, ἡ προςωρινὴ κυβέρνησις ἀνετέθη εἰς τρεῖς ἐπιτρόπους, διορισθέντας δυνάμει τῶν ἐπισήμων αὐτῶν ἀξιωμάτων ἐν ἑκατέρᾳ Ἡγεμονίᾳ. Οὕτως ἡ διπλωματία ἐφαντάσθη, ὅτι εἶχε λύσει τὸ ζήτημα τοῦ κάτω Δουνάβεως.

Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶνε ἰσχυροτέρα τῶν ἐκ περγαμηνῆς δεσμῶν, καὶ οἱ πολύτροποι πολιτευταὶ τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου εὗρον μέσον ὅπως ματαιώσωσι τὰ ἔντεχνα μηχανεύματα τῶν δυνάμεων, ἀγωνιζομένων νὰ διατηρήσωσι κεχωρισμένας τὰς Ἡγεμονίας. Καὶ δὴ ἡ σύμβασις τῶν Παρισίων εἶχε προνοήσει περὶ πολλῶν περιπτώσεων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ περὶ τῆς τότε συμβάσης, τῆς ὑπὸ τῶν βουλῶν ἐκλογῆς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ὡς ὁσποδάρου. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς τοιαύτη ἐκλογὴ δὲν ἐπῆλθε καὶ παρ' αὐτοῖς, ἐπειδὴ ἐν Βλαχίᾳ καὶ οἱ τρεῖς ἐπίτροποι, ὧν καθῆκον ἦτο νὰ προβῶσιν εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀντέπραττον εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ εἶχον εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐπὶ τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ ἑτέρου τῶν δύο προτέρων ἡγεμόνων, τοῦ Μπιμπέσκου ἢ τοῦ Στιρμπέγιου· ἀλλ' ἐν Μολδαβίᾳ δύο τῶν τριῶν ἦσαν ἑνωτικοί, ἀλλ' οὔτε οἱ ἑνωτικοὶ οὔτε οἱ ἀνθενωτικοὶ ἠδύναντο νὰ συμφωνήσωσι περὶ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ὑποψηφίου. Εἶχε δὲ σχεδὸν ἤδη φθάσει ἡ κρίσιμος ἡμέρα

καὶ μικροῦ δεῖν εὕρισκε τοὺς ἑνωτικοὺς ἀναποφασίστους, ὅτ' ἐν κομματικῇ τινι συναθροίσει ἐν Ἰασίῳ ὁ Πιζόσκης ἐστήριξε τὰ νῶτα ἐπὶ τῆς θύρας, κρατῶν πιστόλιον ἀνὰ χεῖρας, καὶ ἠπείλησε ναῦτοκτονήσῃ, ἂν οἱ συνάδελφοι δὲν ἤρχοντο εἰς λογικὰς σκέψεις πρὶν ἢ ἀποχωρήσωσιν ἐκ τοῦ δωματίου. Ταυτοχρόνως δὲ προέτεινε νέον ὑποψήφιον, τὸν συνταγματάρχην Κούζαν, Μολδαβὸν ἐκ Γαλαζίου, καταγόμενον ἐκ μικροῦ οἴκου εὐπατριδῶν, ὅςτις εἶχε παράσχει δύο θύματα ὑπὲρ πατρίδος. Εἶχε δὲ τότε ὁ Κούζας, ὅςτις ἦτο ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ἡλικίαν τριάκοντα καὶ ἐννέα ἐτῶν· εἶχε σπουδάσει τὰ νομικὰ ἐν Παρισίοις, εἶχεν ὑπηρετήσει ἔν τε τῷ δικαστηρίῳ καὶ τῷ στρατῷ καὶ εἶχεν ἀποβῇ δημοφιλὴς ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Βογορίδου, ἀποποιηθεὶς νὰ δεχθῇ τὴν νομαρχίαν τοῦ Γαλαζίου ἐν διαμαρτυρίᾳ ἐναντίον τῶν παρανομιῶν τοῦ προϊσταμένου. Καὶ τὸ μὲν Γαλάζιον εἶχεν ἐκλέξει αὐτὸν ἀρτίως βουλευτήν, ἡ δὲ βουλὴ εἶχεν ἀναδείξει αὐτὸν ὁμοφώνως τῇ 5 Ἰανουαρίου ἡγεμόνα. Ἐναπέκειτο δὲ ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐν Βλαχίᾳ βουλῆς, ἐν ᾗ εἶχον τὴν πλειονοψηφίαν οἱ περὶ τὸν Μπιμπέσκου. Εὐτυχῶς οἱ Βλάχοι εἶχον ἀναμείνει νὰ ἴδωσι πῶς ἤθελον ψηφίσει οἱ Μολδαβοί, καὶ Μολδαβός τις πρόξενος εἶχε βεβαιώσει αὐτούς, ὅτι ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ῥωσία εἶχον εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν Κούζαν καὶ ἤθελον ἀναγνωρίσει τὸ τετελεσμένον γεγονὸς τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἐκλογῆς. Τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας ἐν Βουκουρεστίῳ οἱ ἑνωτικοὶ διωργάνωσαν διαδήλωσιν τοῦ λαοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ ὄχλος εἰςήλασεν εἰς τὰς στοὰς τῆς βουλῆς, καὶ οἱ κρεοπῶλαι ἠκόνιζον τὰς μαχαίρας αὐτῶν κατὰ τρόπον ἐμφανῆ. Τὸ δὲ πρακτικὸν τοῦτο ἐπιχείρημα ἐνισχύθη δι' ἐκκλήσεως παρορμώσης τοὺς μὲν πατριώτας νὰ ψηφίσωσιν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως διὰ τῆς ἐκλογῆς του Κούζα, τοὺς δὲ ὀπαδοὺς τοῦ Μπιμπέσκου, τοῦ προτέρου αὐτοῦ συνηγόρου, νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν τοιαύτην ἐκλογήν. Πίεσις καὶ ἀρχαὶ ὑπερίσχυσαν,

Ἀλέξανδρος Ἰωάννης Κούζας.

καὶ ἡ βουλὴ τῆς Βλαχίας ἐξέλεξεν ὁμοφώνως τῇ 24 Ἰανουαρίου τὸν Κούζαν. Ὁ νέος ἡγεμὼν ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Α΄. Ἡ ἐν τῷ προσώπῳ κοινοῦ ἡγεμόνος ἕνωσις εἶχε συντελεσθῆ.

Ἡ ἐκλογὴ εἶχε συμπέσει πρὸς καιρὸν εὐνοϊκὸν ἐν τῇ διεθνεῖ πολιτικῇ καταστάσει. Ἡ μὲν Αὐστρία, ἡ ἑτέρα τῶν κυρίως πρὸς τὴν ἕνωσιν ἀντιστρατευομένων δυνάμεων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ ἕνεκα τοῦ πρὸς τὴν Ἰταλίαν πολέμου, καὶ ὁ Κούζας εἶχεν ἄρτι προβῆ εἰς μυστικὴν συμφωνίαν μετ' ἀπεσταλμένου τοῦ Κοσσοὺθ χάριν συμπράξεως μετὰ τῶν Οὔγγρων πατριωτῶν, ἧς ἀμοιβὴ ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ κατάληψις τῆς Βουκοβίνας. Ἡ δὲ Ἀγγλία ἀπέσυρε τὴν ἀντίστασιν αὐτῆς, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1861 ὁ Κούζας ἔγεινε δεκτὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων ἀνεγνώρισαν τὴν ἕνωσιν. Ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπεία τῆς Φοξχάνης κατηργήθη· αἱ δὲ δύο βουλαὶ καὶ οἱ ὑπουργοὶ οἱ ὄντες ἐν λειτουργίᾳ ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κούζα συνεχωνεύθησαν, καὶ ἡ ἕδρα τῆς κυβερνήσεως μετετέθη εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Τῷ δὲ 1862 συνῆλθεν ἡ πρώτη ἡνωμένη ῥωμανικὴ βουλή. Ἀναμετροῦντες δὲ τὸ παρελθόν, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Γλάδστων καὶ ὁ Σῶλσβαρυ εἶχον δίκαιον ὄντες ὑπέρμαχοι τῆς ἑνώσεως, ἥτις ἤγαγεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ νῦν ἰσχυροῦ καὶ ἀκμαίου βασιλείου τῆς Ῥωμανίας.

Σχεδὸν δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ Κούζας εἶχεν ἀνέλθει τὸν θρόνον τῶν ἡνωμένων ῥωμανικῶν Ἡγεμονιῶν, ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν τῆς Σερβίας. Ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου εἶχεν ἐπαγάγει, καθ' ἃ εἶπεν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβὴν τὰ εἰς τὴν Σερβίαν εὐνοϊκὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, ἅτινα μεγάλως ἐξουδετέρωσαν τὸ τουρκικὸν δικαίωμα τῆς φρουρᾶς. Ἀλλὰ τὸ φιλαυστριακὸν ἐκεῖνο πρόγραμμα τὸ ἑλκύσαν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν συμπάθειαν τῶν ἑσπερίων δυνάμεων, ἀλλὰ μὴ καταστῆσαν αὐτὸν ἀγαπητὸν εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ λαόν, ἦτο τότε ἧττον ἀρεστὸν εἰς μίαν τῶν δυνάμεων ἕνεκα τῶν στενῶν μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον σχέσεων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Οὕτω καθ' ὃν χρόνον ἐν Βελιγραδίῳ οἱ πρόξενοι τῶν δύο τούτων δυνάμεων συνέπραττον νῦν ἐναντίον τῆς αὐστριακῆς ἐπιδράσεως ἀνεκαλύφθη μεταξὺ τῶν γερουσιαστῶν συνωμοσία χάριν ἐκθρονίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἦτο νευρό-

σπαστον τῆς Αὐστρίας. Ἀφροντιστῶν δὲ ὁ ἡγεμὼν περὶ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου τοῦ 1838, καθ' ὃ ὡρίζετο, ὅτι γερουσιασταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστῶσι ποινὴν ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Πύλης, ἐφυλάκισε τοὺς γερουσιαστάς, δικασθέντας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Τούτων ἑπτὰ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἀλλ' ἡ ποινὴ ἠλαττώθη εἰς ἰσόβιον εἱρκτήν. Ἀλλ' ἡ παράνομος αὕτη πρᾶξις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Πύλης, ἥτις ἔστειλεν ἐπίτροπον εἰς Βελιγράδιον, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακρίσεις. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ ἡγεμὼν ὑπεχώρησεν, ἠλευθέρωσε τοὺς αἰχμαλώτους, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐκπεσόντας γερουσιαστὰς τὸ ἀποβληθὲν ἀξίωμα, καὶ ἐσχημάτισε γαλλόφιλον ὑπουργεῖον, οὗ κυριώτατα μέλη ἦσαν ὁ Βοῦτσιτς καὶ ὁ Γκαρασάνιν. Ἀλλ' ἡ γερουσία, διεκδίκησασα οὕτω τὰ δικαιώματα αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ ἡγεμόνος, ἐζήτησε νὰ ταπεινώσῃ αὐτὸν καὶ νὰ μεταβάλῃ τὴν σερβικὴν πολιτείαν εἰς βενετικὴν ὀλιγαρχίαν. Πρότασις τρὶς γενομένη δεκτὴ ὑπὸ τῆς γερουσίας ὤφειλε νὰ καταστῇ αὐτεπαγγέλτως νόμος καὶ ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἡγεμόνος· οὕτω δ' ἔμελλε νὰ καταργηθῇ κατ' οὐσίαν ἡ ἀρνησικυρία αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον δ' ἐκεῖνον ἐπεισόδιον μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Πύλης ἐπηύξησε τὰς ὑφισταμένας δυσκολίας. Καὶ δὴ ὁ Ἄγγλος πρόξενος Fonblanque ἐκάθητο ἡμέραν τινὰ εἰς τὸ πρανὲς τοῦ τουρκικοῦ φρουρίου τοῦ Βελιγραδίου, τὸν ὡραῖον περίπατον τὸν γνωστότατον εἰς πάντα νεώτερον ἐπισκέπτην τῆς πόλεως ὑπὸ τὸ τουρκικὸν ὄνομα Καλιμεγδάν. Ἐν ᾧ δ' εἱστία τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ θέαν τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς πεδιάδος τῆς ἐκτεινομένης πρὸ αὐτοῦ, ὑπέστη ἐπίθεσιν καὶ ἐτραυματίσθη ὑπὸ Μουσουλμάνου στρατιώτου, ἀνήκοντος εἰς τὴν τουρκικὴν φρουράν. Ἄλλοι δὲ Ἀλβανοὶ ἐπειράθησαν νὰ καταρρίψωσι τὸν ἱστὸν τῆς σημαίας ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ προξενείου, καὶ ὁ σὶρ Ἐρρῖκος Bulwer, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις συνέπεσε νὰ εὑρίσκηται ἐν Σεμλίνῳ, ἠξίωσεν ἱκανοποίησιν παρὰ τῆς Πύλης, ἧς καὶ ἔτυχεν. Ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τοῦ Bulwer δὲν περιωρίσθησαν εἰς ταῦτα καὶ μόνα· ἦλθεν εἰς ὁμιλίας μετὰ τῶν Σέρβων ἡγετῶν, καὶ λέγεται, ὅτι συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ καλέσωσιν ἐθνικὴν συνέλευσιν, τὴν συνήθη ἀγγλικὴν πανάκειαν, χάριν συζητήσεως τῶν κακῶν, ἅτινα ἔπασχεν ἡ χώρα αὐτῶν. Τοιαύτη συνέλευσις δὲν εἶχε συγκροτηθῇ ἐπὶ δεκαετίαν, οὐδ' εἶχέ ποτε συνέλθει συνέλευσις ἐκλεγομένη ὑπὸ τῶν φορολογουμένων κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν σύστημα. Ἀλλὰ παρὰ

τὰς ἀντιδράσεις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Τουρκίας συνῆλθεν ἐν Βελιγραδίῳ τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, κληθὲν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς συνόδου αὐτοῦ «σκουψίνα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου» καὶ συνιστάμενον ἐκ πεντακοσίων πληρεξουσίων, καὶ οἱ γερουσιασταὶ ἐπίστευσαν μωρῶς, ὅτι τῇ βοηθείᾳ αὐτοῦ ἔμελλον νἀπαλλαγῶσι τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἀντικαταστήσωσιν αὐτὸν διά τινος τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἴσως τοῦ Γκαρασάνιν.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πολὺ διάφορον τοῦ προςδοκηθέντος. Ἡ συνέλευσις δὲν ἐπεθύμει τὴν ὑποκατάστασιν ὀλιγαρχικῆς διοικήσεως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος· ηὔχετο δὲ μᾶλλον τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἄρχοντος κυβερνήτου δι᾽ ἀνδρὸς σθεναροῦ. Διό, ἀφ᾽ οὗ πρῶτον ἠξίωσεν, ὅπως τὸ ἑξῆς προκαλῆται ἐνιαυσία ἐξέτασις ἁπασῶν τῶν κυβερνητικῶν πράξεων, κατέκρινε τὴν οὐδετερότητα τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, καὶ ἀπήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἵ τε ὑπουργοὶ καὶ οἱ γερουσιασταὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ· ἀλλ᾽ ἐκεῖνος κατέφυγεν εἰς τὸ τουρκικὸν φρούριον. Ἐπὶ τούτοις δ᾽ ἡ συνέλευσις, ὅπως ἐκφοβήσῃ τοὺς ὀλιγαρχικούς, ἐπέμεινεν, ὅπως ὁ γηραιὸς Μίλος, ὁ ἥρως τοῦ δευτέρου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἀνακληθῇ ἐκ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐξορίας. Καὶ πρὸς ὥραν μὲν ὁ στρατὸς ἐσκόπησε νὰ προβῇ εἰς ἀντίδρασιν ἐναντίον τῆς συνελεύσεως πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν δύο προτέρων ἀντιπάλων, τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῆς γερουσίας. Ἀλλ᾽ οἱ πολῖται ὑπεστήριξαν τὴν συνέλευσιν, καὶ οἱ πρόξενοι συνεβούλευσαν τὸν ἡγεμόνα νἀποδοκιμάσῃ τὸν στρατόν. Τότε ἡ συνέλευσις ἐκήρυξε τὸν Ἀλέξανδρον Καραγεώργεβιτς ἔκπτωτον, καὶ διώρισε προσωρινὴν τριαρχίαν μέχρι τῆς καθόδου τοῦ Μίλος. Οὕτως ὁ λαὸς εἶχεν ἐγκαταλίπει τὸν ἡγεμόνα, καὶ ὑπελείπετο μόνον ἡ ἀπόφασις τῶν δυνάμεων. Καὶ ἡ μὲν Ῥωσία, ἥτις οὐδέποτε εἶχεν ὑπάρξει φίλη αὐτοῦ, ἐνέμεινεν εἰς τὸ δικαίωμα τῶν Σέρβων περὶ ἐκλογῆς τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἄρχοντος.

Μίλος Ὀβρένοβιτς.

Ἡ δὲ Τουρκία, φοβουμένη τὴν αὔξησιν τῆς δυςαρεσκείας μεταξὺ τῶν νοτίων Σλάβων, καὶ ἡ Αὐστρία, ἐπιθυμοῦσα, ὅπως τὸ φρούριον τοῦ Βελιγραδίου μὴ περιπέσῃ εἰς τοὺς Σέρβους, φοβουμένους ἀκόμη μὴ παραβιάσωσι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως, ἐγκατέλιπον ἀμφότεραι τὸν Καραγεώργεβιτς· ὁ δὲ Bulwer ἠγωνίζετο ὑπὲρ διατηρήσεως εἰρήνης. Κατὰ ταῦτα τῇ 22 Δεκεμβρίου ὁ Ἀλέξανδρος παρῃτήθη, καὶ διαβὰς τὸν Δούναβιν ἔφυγεν εἰς Σεμλῖνον. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος γηραιὸς αὐτοῦ διάδοχος ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τὸ οὕτως ἀποδοθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν πρὶν ἢ τύχῃ τῆς συναινέσεως τοῦ ἐπικυριάρχου σουλτάνου. Ἡ δὲ Πύλη δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, ἁπλῶς παρασιωπήσασα τὰ περὶ τοῦ κληρονομικοῦ χαρακτῆρος, ὃν συνεταύτισε μετ' αὐτῆς ἡ σερβικὴ συνέλευσις. Τούτων δὲ γενομένων, ὁ Μίλος ἐπανῆλθε τῇ 25 Ἰανουαρίου τοῦ 1859 ἐν τιμῇ μετὰ τοῦ υἱοῦ Μιχαὴλ εἰς τὴν χώραν, ἣν εἶχεν ἐγκαταλίπει ὡς ἐξόριστος πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν, καὶ κατήρξατο τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἀρχῆς.

Εἶχε δὲ ὁ Μίλος ἡλικίαν ἑβδομήκοντα καὶ ἐννέα ἐτῶν, ὅτε ἀνεδείχθη καὶ πάλιν ἡγεμών, καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ δὲν ἦτο πλέον ἱκανός, ὅπως ὑποβληθῇ εἰς περιορισμούς. Καὶ δὴ πάραυτα ἐτράπη καὶ πάλιν εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡγεμονίας, διέλυσε τὴν συνέλευσιν, ἐξώρισε τοὺς κυριωτέρους τῶν ἀντιπολιτευομένων, καὶ ἔρριψε τὸν Βοῦτσιτς εἰς τὴν φυλακήν, ὅπου ὁ πανίσχυρος ἐκεῖνος ἀρχηγὸς ἀπέθανεν ὑπὸ περιστάσεις μὴ ἀποκλειούσας τὴν ὑπόνοιαν δηλητηριάσεως. Καὶ ὅτε μὲν ἡ Πύλη ἀπήτησε νεκροψίαν, ὁ Μίλος δὲν ἀπεδέχθη αὐτήν, ὅτε δ' οἱ πρόξενοι ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν ἐπισήμως, ἐδέχθη αὐτοὺς μετ' εὐπροσηγορίας ἅμα καὶ παρρησίας, εἰπὼν εἰς τὸν πρόξενον τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἐν Σερβίᾳ νόμος ἦτο ἡ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος καὶ ὅτι οὔτε ἡ Πύλη οὔτε αἱ δυνάμεις ὤφειλον νὰ προστάττωσιν ἐν αὐτῇ. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς αὐταρχικὰς ταύτας γνώμας κατήργει τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστῶν καὶ ηὔξησε τὴν ἰδίαν ἡγεμονικὴν χορηγίαν, ἐπιμελῶς ἀποκλείων ἐκ τῆς συνελεύσεως ἐκείνους, οὓς ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀντιπροσώπους εὐρωπαϊκῆς παιδεύσεως. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασιν ἐπέδειξε πολὺ μεγαλειτέραν σύνεσιν, ἀποστὰς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπωφεληθῇ τὰς ἐναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ ὑπὲρ τῆς Σαρδινίας συμπαθείας τοῦ λαοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τοῦ 1859 καὶ ὑποσχεθεὶς νἀποστείλῃ ὀπίσω τοὺς πρόσφυγας Βοσνίους, οἵτινες ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν αὐτοῦ

ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως ἡ Πύλη ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν ἡγεμόνος τῆς Σερβίας ὡς κληρονομικὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Λαμβανομένης δὲ ὑπ᾽ ὄψιν τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας τοῦ Μίλος καὶ τῆς προσδοκωμένης ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ ἀμφισβητήσεως τῆς διαδοχῆς, ἐπειδὴ ἤδη ὑπῆρχε φήμη περὶ τῆς παλινορθώσεως τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς δι᾽ ἀναρρήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ σημερινοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας, οἵ τε Σέρβοι καὶ αἱ δυνάμεις ἀνησύχουν περὶ τῆς λύσεως τοῦ ἀκανθώδους τούτου ζητήματος. Σερβικὴ πρεσβεία ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπέδειξε δι᾽ ὑπομνήματος, ὅτι ὁ Μαχμοὺτ Β´ εἶχε χορηγήσει τὴν κληρονομικὴν ἀρχὴν ἡγεμόνος εἰς τὸν Μίλος καὶ τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ τῷ 1830 καὶ τῷ 1838, ὅτι τὸ προνόμιον τοῦτο δὲν εἶχε παραγραφῆ ἕνεκα τῆς μεταβολῆς δυναστείας καὶ ὅτι ἀπετέλει «ἄγκυραν σωτηρίας» διὰ τὴν χώραν. Πρὸς τούτοις δ᾽ ἡ ἐπιτροπεία ἐκείνη ἀπῄτησε τὴν ἀναγκαστικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου τοῦ 1830, ὅπερ ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Μουσουλμάνους τὴν ἐν Σερβίᾳ διαμονὴν πλὴν ἢ ἂν ἀπετέλουν μέρος τῶν τουρκικῶν φρουρῶν. Ἡ διάταξις αὕτη εἶχε παραβαθῆ δι᾽ ἄλλου φιρμανίου τοῦ 1833, ἐπιτρέποντος εἰς μὲν τοὺς Μωαμεθανοὺς κατοίκους τοῦ Βελιγραδίου νὰ διαμένωσιν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπ᾽ ἀόριστον, ἐπειδὴ διὰ τουρκικοῦ σοφίσματος καὶ ῥωσικῆς ἀποφάσεως ἡ τότε πόλις τοῦ Βελιγραδίου εἶχε χαρακτηρισθῆ ὡς «φρούριον», εἰς δὲ τοὺς ἐν ἄλλοις μέρεσι τῆς Σερβίας οἰκοῦντας νὰ ἐξακολουθήσωσι διατρίβοντες αὐτόθι ἐπὶ ἕτερα πέντε ἔτη. Πράγματι μέχρι τοῦ 1860 καὶ ὑπερέκεινα ῥυπαρὸς μωαμεθανικὸς πληθυσμὸς ἐρυτοζώει ἀκόμη κάτωθεν τῆς σκιᾶς τοῦ φρουρίου, τῆς αἰτίας ἐκείνης συχνῶν ἐρίδων καὶ τοῦ ἀντικειμένου ἀντιδιαφερομένων δικαιοδοσιῶν. Τέλος δὲ ἀντὶ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τοῦ 1838, τῆς ῥίζης συγκρούσεων μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῆς σερβικῆς γερουσίας, οἱ Σέρβοι ἠξίωσαν νἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι, ὅπως προβῶσιν εἰς τὴν σύνταξιν σχεδίου πολιτεύματος προσαρμοζομένου εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Πρὶν δ᾽ ἢ ἐκπληρωθῶσιν αἱ ἀξιώσεις αὗται, ἀπέθανεν ὁ Μίλος τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1860 ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἣν κατῴκει μεταξὺ τῶν δένδρων τοῦ Topchider, τοῦ ἄλσους τοῦ Βελιγραδίου. Ἡ οἰκία δ᾽ ἐκείνη διετηρήθη οἵα ὑπῆρχε κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ὁ περιηγητὴς δύναται νὰ ἴδῃ ἀκόμη τὴν συλλογὴν ὀπωρῶν ἐκ κηροῦ καὶ τὰ ἱμάτια τοῦ δευτέρου ἱδρυτοῦ τῆς νέας Σερβίας, ἀνδρός, ὅςτις παρὰ τὰ ἐλαττώματα τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ τῆς χώρας ὑπῆρ-

ξεν οὐχ ἧττον τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐπὶ ἱστορικῆς κονίστρας εὐρυτέρας ἤθελον ἀξιωθῆ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τοῦ ἐπιθέτου Μέγας.

Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς Γ΄, ὅςτις μετὰ τὴν πάροδον δεκαοκτὼ ἐτῶν τὸ δεύτερον νῦν ἀνέβη τὸν θρόνον, ἀντεπροσώπευε νέαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Σερβίας. Ὁ ἡγεμὼν ἦτο τότε ἀνὴρ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, ὅςτις εἶχεν ἐπιδημήσει εἰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας καὶ εἶχε ποτισθῆ ἰδέας πολὺ διαφόρους τῶν τοῦ τραχέος γεννή-

Τὸ φρούριον τῆς παραλίας Ἄστρους (Ἴδε ἀνωτέρω σ. 109).

τορος. Τὸ πρὸς τὸν σερβικὸν λαὸν διάγγελμα τοῦ Μιχαὴλ ἐκήρυττεν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὁ νόμος ἔμελλε νὰ εἶνε κυρίαρχος· οἱ δὲ νόμοι οἱ ψηφισθέντες ὑπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ συνελεύσεως, εἰςάγοντες καθολικὸν φόρον τοῦ εἰςοδήματος, ἐθνικὴν πολιτοφυλακὴν πεντήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν μετὰ Γάλλου ἀξιωματικοῦ ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν καὶ νομοθετικὸν σῶμα, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς πληρωμῆς φόρων καὶ προωρισμένον νὰ συνέρχηται κατὰ τριετίαν, ἀπεκάλυψαν πόθον ἀναδιοργανώσεως τῆς χώρας, προκαλέσαντα τὰς ὑπονοίας τῆς Πύλης. Ἐπωφεληθεὶς δὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν συνδιάσκεψιν τὴν γενομένην τῷ 1861 ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριν τῆς τυπικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἑνώσεως τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας,

ὑπεκίνησε τὸ σερβικὸν ζήτημα καὶ ἰδίως ἐπέμεινεν, ὅπως οἱ ἔτι ἐκτὸς τῶν φρουρίων ἐν Σερβίᾳ διαμένοντες Τοῦρκοι ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν σερβικῶν δικαστηρίων. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία ὑπέβαλε διαμαρτυρίαν εἰς τὰς προστάτιδας δυνάμεις, ὁ δὲ λόρδος Ῥῶσσελ, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀνέλαβε τὴν ὑπὲρ τῆς Πύλης συνηγορίαν ἐκ φόβου μὴ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Σερβίας περιστήσῃ εἰς κίνδυνον τὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ὅμως, πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, συνέβη γεγονός, ὅπερ ἀπέδειξε τὴν πρακτικὴν ὀρθότητα τῆς σερβικῆς ἀξιώσεως. Ἀλλὰ κανονιοβολισμὸς ὀλίγων ὡρῶν ἐξηλέγχθη κατὰ τὸ σύνηθες εὐγλωττότερος παντὸς διπλωματικοῦ ἐγγράφου.

Ὁ ἰατρὸς τοῦ Μίλος, ὁ Cuniberts, εἶχε προείπει πρὸ ἐτῶν, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἡ συνοίκησις Τούρκων καὶ Σέρβων πλησίον ἀλλήλων ἐν Βελιγραδίῳ ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ ἀναποφεύκτως αἱματηρὰν σύγκρουσιν μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Denton, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ Βελιγράδιον τὸ ἔαρ τοῦ 1862, παρετήρησε τὸ ἀνώμαλον φαινόμενον φρουρᾶς ἀναμὶξ ἐκ Τούρκων καὶ Σέρβων συνισταμένης, ἥτις περιεπόλει νύκτωρ περὶ τὰ φθίνοντα «ὀχυρώματα», «τέσσαρας ἠρημωμένας πύλας», τάφρον «ποὺ καί που κεχαρακωμένην» καὶ «τὰ λείψανα ἐνίων ἐκ χώματος περιταφρευμάτων», ἅτινα πάντα ἐδήλουν τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας ἢ τουρκικῆς πόλεως τῆς λεγομένης Dortjol. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' εἶχε κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον αὐξήσει τὸ Βελιγράδιον, ὥστε ἡ πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «ἡ ἠρειπιωμένη καμάρα», ἥτις μόνη παρεῖχεν «ἔννοιάν τινα ἐρύματος», εὑρίσκετο «ἐν τῷ κέντρῳ» τῆς πόλεως. Αὐτὴ ἡ τουρκικὴ συνοικία τῆς πόλεως ἦτο κατάμεστος χριστιανικῶν οἰκιῶν, καὶ οὐδὲν διετήρει τοὺς ὑπολειπομένους ἐν Βελιγραδίῳ Τούρκους πλὴν τῆς πολιτικῆς τῆς Πύλης, ἥτις ἐθεώρει ἕκαστον Τοῦρκον κάπηλον ἐν Σερβίᾳ ὡς δυνάμενον ἐν περιπτώσει ἀνάγκης νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πυροβολητής, οὗ αἱ ὑπηρεσίαι ἠμείβοντο ἐκ προκαταβολῆς διὰ μικροῦ ἐνιαυσίου μισθοῦ πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὡς εἰκός, ἡ σερβικὴ κυβέρνησις, ἅτε ἀποβᾶσα μᾶλλον ἀνεξάρτητος, εὕρισκε τὴν τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων ἀφόρητον. Ἡ κανονικὴ φρουρὰ τετρακισχιλίων Τούρκων στρατιωτῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἦτο ὀλιγώτερον ἀπεχθὴς ἢ ἡ ὕπαρξις τοῦ τουρκικοῦ ἐκείνου ἐναποθηκεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς σερβικῆς πρωτευούσης.

Τῇ 3 Ἰουνίου 1862 διαμάχη, ἐπελθοῦσα παρά τι ὀχύρωμα πλη-

σίον τοῦ συνόρου μεταξὺ τῆς τουρκικῆς συνοικίας καὶ τῶν σερβικῶν, ἀπέληξεν εἰς τὸν φόνον δύο Σέρβων ὑπὸ δύο Τούρκων στρατιωτῶν. Σέρβοι ἀστυφύλακες συνέλαβον τοὺς στρατιώτας ἐκείνους καὶ ἤγαγον αὐτοὺς εἰς τὸν τουρκικὸν ἀστυνομικὸν σταθμὸν, ὅτε ὁμοβροντία πυροβολισμῶν ἐρρίφθη ἐκ τοῦ κτιρίου ἐκείνου εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν μετ' ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων. Τότε ἤρχισε γενικὴ σύγκρουσις, καὶ ὁ ὄχλος εἰςώρμησεν εἰς τὰ τουρκικὰ ἐργαστήρια. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν ἀπουσίαζεν ἐκ Βελιγραδίου, ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς Ἠλίας Γκαρασάνιν καὶ τὸ προξενικὸν σῶμα ἐνέτειναν τὰς προςπαθείας αὐτῶν, ὅπως ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν. Τέλος δ' ὁ Ἄγγλος πρόξενος Longworth κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν πασσᾶν τὸν ἔχοντα τὴν διοίκησιν ἐν τῷ φρουρίῳ νἀποσύρῃ ἐκ τῆς πόλεως τοὺς ἀστυφύλακας αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ὁ Γκαρασάνιν θὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἀσφαλῆ αὐτῶν ἔξοδον. Ὁ δὲ ὑπόλοιπος μωαμεθανικὸς πληθυσμὸς ἠκολούθησε τὴν φρουρὰν, καὶ ἐφαίνετο ἀποκατασταθεῖσα ἡ τάξις. Ἀλλὰ τὴν πρωίαν τῆς 5 Ἰουνίου, κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν, καθ' ἣν οἱ πρόξενοι ἐπορεύοντο πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ πασσᾶ, τὸ φρούριον αἴφνης ἤρχισε βάλλον ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἐβομβάρδισε τὸ Βελιγράδιον ἐπὶ πέντε ὅλας ὥρας. Ὁ ἡγεμὼν ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ πασσᾶς ἐπείσθη ὑπὸ παραστάσεων τῆς Αὐστρίας καὶ διετάχθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ νὰ παύσῃ τὸ πῦρ, καὶ, ὅπως ἐμπνευσθῇ θάρρος, οἱ γενικοὶ πρόξενοι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας προεχώρησαν, περιβεβλημένοι ἀδιάβροχα, εἰς μέσας τὰς τάξεις τῶν τουρκικῶν καὶ σερβικῶν πυροβόλων. Ὁ πασσᾶς ἀνεκλήθη, Ὀθωμανὸς ἐπίτροπος ἐστάλη εἰς Βελιγράδιον, καὶ συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις τῶν δυνάμεων. Ἐπετεύχθη δὲ ἡ εὕρεσις μέσης λύσεως μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, τῆς τουρκικῆς ἀπαιτήσεως περὶ παλινορθώσεως τῶν πραγμάτων εἰς τὸ πρότερον καθεστὼς καὶ τῆς σερβικῆς ἀξιώσεως περὶ ἀποχωρήσεως ἁπάντων τῶν Τούρκων ἐκ Σερβίας. Καὶ ὁ μὲν Ῥῶσσελ εἶχεν ἤδη ἀποφανθῆ, ὅτι ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων ἀπηγόρευε τὴν ἀποδοχὴν τῆς τουρκικῆς ἀξιώσεως, τὸ δὲ εἰκοστὸν ἔνατον ἄρθρον τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τὴν τῆς σερβικῆς· ὁ δὲ Bulwer ἐξέθηκεν ἐν τῇ συνδιασκέψει τὰς κυρίας αὐτοῦ ὁδηγίας. Ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἐξῆρεν, ὅτι ἡ ἐκκένωσις τοῦ φρουρίου τοῦ Βελιγραδίου ἔμελλε νὰ ἐξερεθίσῃ τοὺς ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβους. Τέλος δὲ συνεφωνήθη, ὅπως οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλίπωσι τὴν τουρκικὴν συνοικίαν τοῦ Βελιγραδίου, παρακρατοῦντες

τὸ φρούριον, καὶ ἐκκενώσωσι τὸ φρούριον τοῦ Σοκὸλ πλησίον τῶν συνόρων τῆς Βοσνίας καὶ τὴν Οὐγίτσε, ἔχον ἰδιάζουσαν στρατηγικὴν σημασίαν, ἅτε δεσπόζον τῆς διὰ τοῦ σαντζακίου τοῦ Νοβιπαζὰρ συγκοινωνίας μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου. Τὰ δύο ταῦτα φρούρια κατεσκάφησαν καὶ εἶνε σήμερον γραφικὰ ἐρείπια· ἡ δὲ τουρκικὴ συνοικία τοῦ Βελιγραδίου, ἐξαιρουμένων τῶν ἰουδαϊκῶν οἰκιῶν, δύο τζαμίων, ὧν τὸ ἕτερον χρησιμεύει νῦν παραδόξως ὡς γαζόμετρον, μιᾶς παρατυχούσης βρύσεως καὶ τῶν ἠρειπιωμένων λειψάνων τῆς πύλης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἁπλῆς σκιᾶς ἀρχαίου μεγαλείου, κατηδαφίσθησαν. Αἱ δὲ τουρκικαὶ φρουραὶ διετήρησαν μόνον τὰ παραποτάμια φρούρια, τὸ Shabatz παρὰ τὸν Σᾶον, τὴν Σεμένδριαν, τὸ Φετισλὰμ καὶ τὸ νησιωτικὸν φρούριον τοῦ Ἀδὰ Κὰλς παρὰ τὸν Δούναβιν, ὡς καὶ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ παρὰ τὸν Δρῖνον ἀπέναντι τῆς ὁμωνύμου μεγαλειτέρας πόλεως τῆς Βοσνίας. Οἱ δὲ Μωαμεθανοὶ κάτοικοι ὤφειλον νὰ πωλήσωσι τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ νὰ ἐγκαταλίπωσιν ὡς τάχιστα τὴν Σερβίαν. Ἡ δὲ πρότασις τοῦ Bulwer, ὅπως ὁ σερβικὸς στρατὸς, ὃν ἐθεώρει ὑπεράγαν μέγαν διὰ κράτος ὑποτελὲς, περιορισθῇ εἰς δωδεκαχιλίους ἄνδρας, ἀπερρίφθη χάρις εἰς τὴν διπλωματικὴν δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννου Ῥίστιτς, τοῦ μέλλοντος ἄρχοντος καὶ πρωθυπουργοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ εἶχε πεισθῇ νὰ δεχθῇ τὴν μέσην ἐκείνην λύσιν ἕνεκα τοῦ ἀποτελέσματος τῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν ῥήξεως, ἣν εἶχεν ἀποτολμήσει συγχρόνως νἀναλάβῃ τὸ ἀδελφικὸν σερβικὸν κράτος. Ἀπὸ τῆς προϋποτιθεμένης ἐν Παρισίοις εἰρηνεύσεως τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς οἱ Μαυροβούνιοι εἶχον πολεμήσει δὶς ἐναντίον τῶν πατροπαραδότων ἐχθρῶν. Παρὰ τὰς προςπαθείας τοῦ Δανήλου περὶ διατηρήσεως εἰρήνης ἡ δολοφονία Μαυροβουνίου ἱερέως, οὗ ἡ κεφαλὴ εἶχεν ἐκτεθῇ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ συνοριακοῦ φρουρίου τοῦ Σποῦι, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἐπιδρομὴ τῶν κατοίκων αὐτοῦ χάριν ἁρπαγῆς προβάτων, ἐξηνάγκασεν εἰς τυπικὴν διαμαρτυρίαν. Ἀντὶ δὲ πάσης ἀπαντήσεως οἱ Τοῦρκοι συνεκέντρωσαν τὰς ἐν Ἑρζεγοβίνῃ φρουρὰς αὐτῶν εἰς τὰ σύνορα τοῦ Μαυροβουνίου. Οἱ κάτοικοι τῆς Σουτορίνας, τῆς μακρᾶς καὶ στενῆς λωρίδος τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἣν ὁ ἀπὸ τῆς Βενετίας φόβος εἶχεν ἀγάγει τοὺς Ῥαγουζαίους νὰ παραχωρήσωσι κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Πασσάροβιτς εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἥτις τότε κατήρχετο εἰς τὴν θάλασσαν δίκην γηπέδου συμπεριειλημμένου εἰς τὴν Δαλματίαν, ἀντέστησαν μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὴν προ-

χώρησιν τῶν Τούρκων, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Μαυροβουνίων. Ἐν ᾗ δύο χωρία τῆς παραλίας τοῦ Ἀδρίου προεκήρυξαν τὴν ἕνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς ἡγεμονίας ταύτης, καὶ Μαυροβούνιός τις γερουσιαστὴς ἐκυρίευσεν ἐπί τινα χρόνον τὸ προσκείμενον φρούριον τῆς Σπίτσας παρὰ τὸν ὅρμον τοῦ Ἀντιβάρεως, ὅπερ ἔμελλε νἀποβῇ γνωστότατον εἰς τοὺς Εὐρωπαίους μετὰ εἴκοσι καὶ μετὰ πεντήκοντα ἔτη. Ὁ δὲ Δανῆλος ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς Παρισίους, τὴν Βιέννην καὶ τὴν Πετρούπολιν ἔκκλησιν, ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ εἰς τὴν Ῥαγοῦζαν κατάπλους γαλλικῆς μοίρας καὶ μιᾶς ῥωσικῆς φρεγάτας χάριν ἐπαγρυπνήσεως ἐπὶ τῶν γενησομένων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Χουσεῒν πασσᾶς ἔλαβε διαταγὴν νὰ καταλάβῃ τὸ ἔδαφος τοῦ Γκραχόβου, ὅπερ κατὰ τὴν γενομένην τῷ 1842-3 συνδιαλλαγὴν εἶχε μείνει οὐδέτερον. Ἐπὶ δὲ τοῦ βραχώδους πεδίου τοῦ Γκραχόβου ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος Μίρκος ἐν δύο ἀλλεπαλλήλοις μάχαις, συγκροτηθείσαις τῇ 30 Ἀπριλίου καὶ τῇ 1 Μαΐου, κατενίκησε τελείως τὴν πολλῷ πολυαριθμοτέραν τουρκικὴν στρατιάν. Αὐστριακὸς ἀξιωματικὸς ὀλίγῳ ἀργότερον ἠρίθμησεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης 2237 σκελετούς. Πολλαὶ τουρκικαὶ σημαῖαι, πυροβόλα καὶ λάφυρα περιῆλθον εἰς τοὺς Μαυροβουνίους, καὶ ἀγγλικὰ μετάλλια, ἀποκτηθέντα πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως, πωληθέντα ἐκόσμησαν τὴν Κετίγνην. Τὸ Γκράχοβον θεωρεῖται καταλαβὸν ἐν τῇ μαυροβουνιωτικῇ ἱστορίᾳ τὴν θέσιν ἄλλου Μαραθῶνος, καὶ μετὰ πεντήκοντα ἔτη ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἐτέλεσε πανηγυρικῶς τὴν ἀμφιετηρίδα τῆς νίκης τοῦ πατρός. Οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν, καὶ συνδιάσκεψις πρεσβευτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ φθινόπωρον ἤγαγεν εἰς ἀναθεώρησιν τῶν συνόρων τοῦ Μαυροβουνίου, δι' ἧς προσετέθη εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἡ περιοχὴ τοῦ Γκραχόβου μετὰ τῶν παρακειμένων διαμερισμάτων τῆς Ῥουδένης, τῆς Τζούπας καὶ τοῦ ἄνω Βασσόγιεβιτς. Οὕτως εἰς τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Δανήλου δύναται νὰ προσγραφῇ πλὴν τῆς καταργήσεως τοῦ θεοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν Μαυροβουνίῳ ἱκανὴ αὔξησις τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις δ' εἶχεν εἰσαγάγει τῷ 1858 νέον κώδικα τιμωροῦντα τὴν λῃστείαν, καίπερ δικαιολογουμένην ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ, διότι εἶχε γείνει χρῆσις αὐτῆς ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ καταδικάζοντα αὐστηρῶς τὴν κλοπήν, εἶχε συμπληρώσει τὸ ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ σῶμα τῶν *περιανίξ*, ἤτοι σωματοφυλάκων, εἰσαγαγὼν τακτικὸν σύστημα στρατολογίας καὶ στρατιωτικὴν ἱεραρχίαν, εἶχε δὲ συστήσει καὶ εἶδος

λυκείου ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἀνακτόρῳ, ἐν ᾧ ἐνίοτε ἐδίδασκεν αὐτὸς ὡς καθηγητής. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἦτο δημοφιλής, καὶ ἀπέθανε, καθ' ἃ συνήθως οἱ ἡγεμόνες τῶν Βαλκανίων, δολοφονηθείς. Τῇ 1 Αὐγούστου 1860 ὁ ἡγεμὼν καὶ ἡ ἡγεμόνη, οἵτινες ἔκαμνον λουτρὰ ἐν Περτσάνιῳ, κειμένῳ κατὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ κόλπου τοῦ Καττάρου, περιεπάτουν ἀνὰ τὴν προκυμαίαν τοῦ Καττάρου, ὅτε Μαυροβούνιός τις ἐξόριστος, καλούμενος Kadich, ἐπυροβόλησεν αὐτὸν καθ' ἣν στιγμὴν ἐβοήθει τὴν ἡγεμόνην νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὴν ἄκατον αὐτοῦ. Τὸ θῦμα ἐξέπνευσε τὴν ὑστεραίαν, ὁ δὲ δολοφόνος ἀπηγχονίσθη χωρὶς νὰ ὁμολογήσῃ τοὺς συνενόχους. Καί τινες μὲν ἀπέδωκαν τὸ ἔγκλημα εἰς πολιτικὰ αἴτια, ἄλλοι δ' εἰς ἐκδίκησιν προςωπικήν· αἱ δὲ κακαὶ γλῶσσαι τῆς Κετίγνης ἐθεώρησαν αὐτὸ προελθὸν ἐκ τῆς μανίας ἀδικηθέντος συζύγου. Ἡ ἡγεμόνη ἄνευ ἀναβολῆς ἠκολούθησε τὸν νεκρὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου κεῖται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τοῦ μοναστηρίου. Ἐπειδὴ δ' ὁ Δανῆλος εἶχεν ἀφήσει μόνον μικρὰν θυγατέρα, καλουμένην Ὄλγαν, ἡ διαδοχὴ περιῆλθε κατὰ τὰ συμπεφωνημένα εἰς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Νικόλαον, διότι ὁ Μίρκος, ὁ πατὴρ τούτου, ἐθεωρεῖτο ὡς ὑπεράγαν φιλοπόλεμος καὶ ὑπὲρ τὸ δέον ἐστερημένος εὐρωπαϊκῆς μορφώσεως, ὥστε νὰ κυβερνήσῃ τὸ Μαυροβούνιον ἐν καιροῖς οὕτω κρισίμοις. Ὁ δὲ ἥρως τοῦ Γκραχόβου, ὃν ὁ λαὸς ἐκάλει «τὸ ξίφος τοῦ Μαυροβουνίου», ἵστατο μετὰ φιλοπατρίας παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ υἱοῦ, καθ' ἃ πρὸ ἐννέα ἐτῶν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἰδίου νεωτέρου ἀδελφοῦ, καὶ ὑπηρέτει μετ' εὐχαριστήσεως τὸν νέον ἡγεμόνα ὡς πρόεδρος τῆς γερουσίας, ἀντιπροςωπεύων ἐν τοῖς συμβουλίοις αὐτοῦ τὸ ἀρχαῖον, ἀποκλειστικῶς μαυροβουνιωτικὸν πνεῦμα τῶν θεωρούντων μετὰ δυςπιστίας τὰς γαλλικὰς ἐπιδράσεις καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀγωγὴν, ἀντιπροςωπευομένην ὑπὸ τῆς μεμορφωμένης καὶ φιλοδόξου χήρας ἡγεμόνης Δαρίγκας.

Ὁ Νικόλαος Α΄ εἶχε μόλις ἡλικίαν δεκαεννέα ἐτῶν, ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν, τὴν μακροτάτην καὶ ἐνδοξοτάτην παντὸς ἄλλου Μαυροβουνίου ἡγεμόνος. Ἀποσταλεὶς ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, ὅπως διαμείνῃ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ τῆς μελλούσης ἡγεμόνης Δαρίγκας ἐν Τεργέστῃ, εἶχε χάρις εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Ναπολέοντος Γ΄ συμπληρώσει ἐν Παρισίοις, ἐν τῷ λυκείῳ Λουδοβίκου τοῦ Μεγάλου, τὴν ἀγωγὴν τὴν ἀρξαμένην ἐν τῇ κοσμοπολιτικῇ ἐκείνῃ παραθαλασσίᾳ πόλει. Ἀλλ' ὡς συμβαίνει εἰς ἅπαντας τοὺς ἀληθινοὺς ὀρεσι-

βίους, ἡ καρδία αὐτοῦ ἐστρέφετο πάντοτε πρὸς τὴν γενέτειραν, καὶ ἡ ἀφοσίωσις αὐτοῦ εἰς τὰ τραχέα ὄρη τῆς πατρίδος κατέστησεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ συγκεράση ἐπιτυχῶς ἐν περιόδῳ μεταβατικῇ τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς παραδόσεις πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑσπερίας. Καὶ ἡ μὲν χήρα ἡγεμόνη ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἐξήσκει μεγάλην ῥοπὴν ἐπὶ ἡγεμόνα νεαρὸν ἐκτραφέντα ἐν τῷ ἰδίῳ ἑαυτῆς οἴκῳ καὶ παιδευθέντα ἐν Γαλλίᾳ· ἀλλ' ἡ ἀρχαία μαυροβουνιωτικὴ φατρία, ἥτις τὸν μετὰ γυναικὸς ξένης γάμον τοῦ πρώην ἡγεμόνος ἐθεώρει αἰτίαν τῆς ἐθνικῆς δυςφορίας ἐναντίον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπέσπευσε τὸν γάμον τοῦ νέου κυριάρχου μετὰ τῆς Μιλένας, τῆς θυγατρὸς ἰθαγενοῦς ἀρχηγοῦ, καὶ πρὶν ἢ παρέλθη πολὺς χρόνος ἡ χήρα ἡγεμόνη ἀπεσύρθη εἰς Παρισίους, Κέρκυραν καὶ Πετρούπολιν, ἀφήσασα τὴν μικρὰν αὐλὴν τῆς Κετίγνης ἐλευθέραν νὰ πηδαλιουχήσῃ τὸ σκάφος αὐτῆς διὰ τοῦ πελάγους τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν. Τέλος δ' ἐγκατεστάθη, καθ' ἃ ἡ τελευταία ἡγεμόνη πρὸ τριῶν δεκαετηρίδων, ἐν Βενετίᾳ.

Νικόλαος Α' ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ.

Ἡ ἡγεμὼν ἦρχεν ἤδη μόνον ἓν ἔτος, ὅτε ἡ Ἑρζεγοβίνη ἐπανεστάτησε καὶ πάλιν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ ἐν Γκραχόβῳ νίκη τῶν Μαυροβουνίων ἀδελφῶν εἶχεν ἐξεγείρει τοὺς Σέρβους τοῦ ἀρχαίου «δουκάτου», καὶ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Σουτορίνας, τοῦ Νίξις καὶ ἄλλων παρὰ τὰ σύνορα διαμερισμάτων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Λουκᾶ Βουκάλοβιτς ἐνίκησαν τῷ 1861 τὸν στρατὸν τοῦ φοβεροῦ Ὀμὰρ πασσᾶ. Οἱ δὲ Μαυροβούνιοι ἐνεπλήσθησαν, ὡς εἰκὸς, ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τῶν ὁμοφύλων, καὶ, ἂν ἡ ἀπόφασις ἤθελεν ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἤθελε πάραυτα γείνει ἔναρξις πολέμου. Ὁ δὲ Νικόλαος αὐτὸς εἶχεν, ὡς εἰκὸς, συμπαθῶς πρὸς τοὺς Ἑρζεγοβινίους ἐπαναστάτας. Γεννηθεὶς ἐν Njegusch, τῷ πρώτῳ χωρίῳ, ὅπερ ὁ περιηγητὴς ἀπαντᾷ κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀπὸ τοῦ Κατ-

τάρου ἀναβαίνουσαν εἰς τὴν Κετίγνην, καὶ ὅπου ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ εἶχε πρὸ αἰώνων μεταναστεύσει ἐξ Ἑρζεγοβίνης, ἐθεώρει τὴν χώραν ταύτην ὡς τὴν κοιτίδα τοῦ ἰδίου γένους· ἐραστὴς δ' ὢν τῆς πατρίου γλώσσης, ἐγίνωσκεν, ὅτι αὕτη ἐλαλεῖτο ἐν Ἑρζεγοβίνῃ μετὰ τῆς μεγίστης καθαρότητος, καὶ, μελετῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰδίου ἔθνους, ἐπεθύμει πάντως τὴν ἐκ νέου ἕνωσιν τῶν διεσπασμένων μελῶν τῆς σερβικῆς φυλῆς ὑπὸ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σκῆπτρον. Ἀλλὰ διπλωματικοὶ ὑπολογισμοὶ καὶ αἱ συμβουλαὶ τῶν δυνάμεων ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητ' αὐστηροτάτην ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας δημοτικότητος ἔν τε τῇ πατρίδι καὶ παρὰ τοῖς νοτίοις σλαβικοῖς ἔθνεσι. Καὶ δὴ, καίτοι οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ καθημερινῶς συνέπραττον μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ὡς ἐθελονταὶ καὶ ἡ διάδοσις περὶ παραβιάσεως τῶν συνόρων τοῦ Μαυροβουνίου ἐγίνετο δυςφόρως ἀκουστὴ ὡς δικαιολογία πολέμου, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ ἐφοδιάσωσι καὶ πάλιν τὸ φρούριον τοῦ Νίξις διὰ τροφῶν ἀποστελλομένων ἐκ τῆς Ἀλβανίας διὰ μέσου τοῦ μαυροβουνιωτικοῦ ἐδάφους. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Ὀμὰρ, καταβαλὼν τὴν ἐπανάστασιν, προέβη εἰς ἀποκλεισμὸν τοῦ Μαυροβουνίου διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος, καὶ τὸ ἔαρ τοῦ 1862 εἰςέβαλεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῇ προφάσει ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἐν τοῖς συνόροις. Τὸ δὲ τουρκικὸν σχέδιον τῆς ἐκστρατείας ἦτο τὸ νὰ ἐπωφεληθῶσι τοὺς δυςμενεῖς ὅρους τῆς φυσικῆς κατασκευῆς τῆς μικρᾶς ἐκείνης ὀρεινῆς χώρας, ἐπιτρέχοντες αὐτὴν κατ' ἀμφότερα τὰ πέρατα τῆς βραχείας μαυροβουνιωτικῆς χοάνης τῆς ἐχούσης τότε μῆκος μόνον δεκαοκτὼ χιλιομέτρων καὶ συνδεούσης τὴν Ἀλβανίαν μετὰ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἤτοι διὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ζέτας καὶ τῶν στενῶν τῆς Δούγας, ἐν ᾧ συγχρόνως τρίτον στρατιωτικὸν σῶμα ἐνήργει περισπασμὸν ἐν τῇ Brda πρὸς ἀνατολὰς τῆς διόδου ταύτης. Καίτοι δὲ τὸ πλῆθος τῶν Τούρκων ἦτο πολὺ ὑπέρτερον, ὁ Μίρκος καὶ ὁ πενθερὸς τοῦ ἡγεμόνος, ὁ Βούκοτιτς, ἀντέστησαν εἰς αὐτοὺς κρατερῶς ἐπὶ δύο μῆνας, ἕως οἱ Τοῦρκοι ὑπερεφαλάγγισαν τὸν Βούκοτιτς, ἔθηκαν τὸν Μίρκον μεταξὺ δύο πυρῶν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὸ ἔλεος αὐτῶν τὴν εὔφορον κοιλάδα τῆς Ζέτας. Οὕτως αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις εἶχον ἀποκόψει τὸ Μαυροβούνιον εἰς δύο μέρη, ἀλλ' ὅμως καθ' ὃν χρόνον οἱ Τοῦρκοι ἐδῄουν τὴν κοιλάδα ὁ Μίρκος ἀναδιωργάνωσε τὴν ἀντίστασιν ἀνὰ τὰ ὄρη πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, καὶ, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἀνέλαβον καὶ πάλιν ἐπίθεσιν, ἡττήθησαν εἰς τὸ Ζαγαρὰτζ καὶ τὸ Κοκότι.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ αἱ δυνάμεις παρίσταντο ἁπλοῖ θεαταὶ τοῦ ἀνίσου ἐκείνου ἀγῶνος, ἐπειδὴ ἡ μὲν Γαλλία, ἡ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου προστάτις τοῦ Μαυροβουνίου, ἦτο ἀπησχολημένη ἐν τῷ Μεξικῷ, ὁ δὲ Πάλμερστων, ὁ συνήθως φίλος τῶν ἀγωνιζομένων ἐθνοτήτων, ἐθεώρει τοὺς ὀρεσιβίους τῶν Μελανῶν ὀρέων ὡς ἀποστάτας, οὓς ὁ σουλτᾶνος εἶχε δικαιολογίαν τιμωρῶν. Καὶ ἐγίνετο μὲν λόγος περὶ ἰταλικῆς ἐκστρατείας εἰς Ἀντίβαρι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Μαυροβουνίου, ἀλλὰ μόνον ὁ πάπας ἐδείκνυε τοιαύτην συμπάθειαν, οἵαν ἠδύνατο, ἀπαγορεύσας εἰς τοὺς καθολικοὺς τῆς Ἀλβανίας νὰ βοηθήσωσι τοὺς Τούρκους. Καὶ ἐν Ἀθήναις δὲ ἀνεφύχθη κατάλογος συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν Μαυροβουνίων. Ἐν τούτοις δ' ὁ Ὀμὰρ ἐπανέλαβε τὴν ἐπίθεσιν, τὴν φορὰν ταύτην κατὰ μῆκος τῆς εἰς τὴν λίμνην τῆς Σκόδρας εἰςρεούσης Ῥέϊκας. Μάχη δὲ συγκροτηθεῖσα κάτωθεν τῆς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τούτου φερωνυμουμένης μικρᾶς γραφικῆς πόλεως, ἧς ἡ ἔκβασις διημφισβητήθη ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἔπεισε τοὺς Μαυροβουνίους, ὅτι περαιτέρα ἀντίστασις ἦτο ἀνωφελής, καὶ ὁ ἡγεμών, ὅςτις εἶχεν ὡς ἐκ θαύματος διαφύγει τὴν δολοφονίαν διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ἀπεδέχθη τὴν σύμβασιν τῆς Σκόδρας τὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου. Καὶ τὰ μὲν σύνορα τοῦ 1859 διέμενον ἄθικτα ὡς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις τῆς ἡγεμονίας. Ἡ δὲ Τουρκία ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Μαυροβουνίους τὴν εἰςαγωγὴν καὶ ἐξαγωγὴν οἱαςδήποτε ἐμπολῆς, κατ' ἐξαίρεσιν ὅπλων, διὰ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀντιβάρεως καὶ τὴν ἐκμίσθωσιν γαιῶν ἐν τῷ τουρκικῷ ἐδάφει. Σκοπὸς τῶν παραχωρήσεων τούτων ἦτο ἡ θεραπεία τῶν δύο κυρίων δεινῶν τοῦ Μαυροβουνίου, τῆς στερήσεως διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τῆς ἐλλείψεως καλλιεργησίμων γαιῶν. Πρὸς ἀνταπόδοσιν δ' οἱ ὀρεινοὶ ἔμελλον νἀφίστανται ἐπιδρομῆς τῶν συνόρων, ὑποστηρίξεως ἐπαναστάσεων Τούρκων ὑπηκόων καὶ ἀνεγέρσεως μεθοριακῶν φρουρίων. Εὐτυχῶς δὲ διὰ κοινῆς συναινέσεως κατηργήθησαν οἱ δύο αὐστηρότατοι τῶν ὅρων, ὁ ἐπιβάλλων διὰ βίου ἐξορίαν τοῦ Μίρκου καὶ ὁ δίδων εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν τὸ δικαίωμα τοῦ καταλαμβάνειν καὶ ὀχυρόνειν στρατηγικὰ σημεῖα ἐπὶ τῆς μαυροβουνιωτικῆς ὁδοῦ μεταξὺ τῆς Σκόδρας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἐπὶ ἑπτὰ δ' ἔτη ἀκόμη ὁ Μίρκος, ὁ ψάλτης ἅμα καὶ μαχητὴς τοῦ ἔθνους, διέμεινε παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ υἱοῦ, ἕως ἡ χολέρα ἀφήρπασε τὸν ἥρωα, ὅςτις εἶχεν ὑπεραμυνθῆ τῆς σπηλαιώδους μονῆς τοῦ Ὀστρὸγ ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅςτις εἶχε νικήσει

ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Γκραχόβου καὶ δὶς εἶχεν ἀναδειχθῇ ἄξιος τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ *Τὴν ἀρχὴν ἐξησφάλισεν οὐχὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς πατρίδος* (Imperium asseruit non sibi, sed patriae). Τὰ ἔτη δ' ἐκεῖνα εἶχον ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου, πρὸς δὲ τούτοις ὁ ἡγεμὼν τῷ 1866 σχεδὸν ἐπέτυχε τὴν τελείαν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα διακαεστάτου πόθου τῶν Μαυροβουνίων, τῆς ἀποκτήσεως λιμένος. Καὶ δὴ ὁ σουλτᾶνος εἶχε πράγματι συναινέσει νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Νικόλαον λωρίδα παραλιακὴν ἐν Νοβαζέλλᾳ παρὰ τὴν Σπίτσαν· ἀλλ' ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία, φοβούμεναι, μὴ τὸ χωρίον τοῦτο, περιερχόμενον εἰς τοὺς Μαυροβουνίους, ἀποβῇ ἁπλῶς ῥωσικὸς λιμήν, ἀντέπραξαν εἰς τὴν παραχώρησιν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ διπλωματία ἐπηνώρθωσε μετὰ δεκατέσσαρα ἔτη τὴν ἀδικίαν ἐκείνην διὰ τῆς ἐπιτεύξεως τῆς παραχωρήσεως τοῦ Ὀλκινίου (Dulcigno).

Τὸ ἔτος 1862 ὑπῆρξε μεστὸν συμβαμάτων ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ. Ἐκτὸς τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ ἐν Μαυροβουνίῳ, πολέμου, δι' ἐπαναστάσεως ἔγεινεν ἡ ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου ἔξωσις τοῦ Ὄθωνος. Πρὸ πέντε ἐτῶν τοιοῦτον ἄθλιον τέλος τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀπίθανον, ἐπειδὴ ἡ κατοχὴ εἶχε καταστήσει τὸν βασιλέα ἐξαιρέτως δημοφιλῆ. Ἡ κατάστασις δὲ αὕτη τῶν πραγμάτων ἐξηκολούθησεν ἐφ' ἱκανὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, καὶ τὸ ἔτος 1858, καθ' ὃ ὁ Ὄθων ἑώρτασε τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς ἀναρρήσεως, ἀφιερώθη ἡσύχως εἰς πρακτικὰ δημόσια ἔργα, οἷα ἡ ἐγκαινίασις τῆς γεφύρας τοῦ Εὐρίπου χάριν τῆς συγκοινωνίας καὶ ἡ βύθισις τηλεγραφικοῦ καλῳδίου μεταξὺ τῆς Σύρου καὶ τοῦ Πειραιῶς. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτροπὴ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων ἠσχολήθη περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν πόρων καὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας. Ἡ ἐν ἔτει 1859 συνταχθεῖσα ἔκθεσις αὐτῆς προέτεινεν, ὅπως ἀπέναντι τοῦ χρεωλυσίου καὶ τῶν τόκων τοῦ συμμαχικοῦ δανείου τῶν 2.400.000 ἀγγλικῶν λιρῶν ἡ Ἑλλὰς ἀναγκασθῇ νὰ πληρόνῃ ἐνιαύσιον ποσὸν 36.000 λιρῶν, ὅπερ ἔμελλε ναὐξάνηται καθ' ὅσον ἐβελτιοῦντο τὰ οἰκονομικὰ τοῦ βασιλείου. Ἐπ' ἴσης δὲ συνηγόρησεν ἐν τῇ ἐκθέσει περί τινων μεταβολῶν τοῦ συστήματος τῆς εἰςπράξεως τῆς δεκάτης καὶ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀπολογισμῶν. Ἀλλ' ὑπῆρχε ζήτημα παρέχον σοβαρὰς δυςκολίας εἰς τὴν αὐλήν, τὸ τῆς διαδοχῆς τοῦ βασιλέως. Διὰ τοῦ συντάγματος τοῦ 1844 εἶχεν ὑποδειχθῇ ὡς κληρονό-

μος ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ὄθωνος, ὅστις ὤφειλε νὰ μεταστῇ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σύμβασις τοῦ 1832, δι' ἧς εἶχε δοθῇ τὸ στέμμα εἰς τὸν Ὄθωνα, οὐδένα λόγον ἐποιεῖτο περὶ μεταβολῆς τοῦ θρησκεύματος τοῦ διαδόχου αὐτοῦ, εἶχε γείνει τῷ 1852 ἐν Λονδίνῳ μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος, τῆς Βαυαρίας καὶ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων συμφωνία, ἐπιβάλλουσα εἰς τὸν κληρονόμον ἀναγκαίως τὴν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπιστροφήν. Ἀλλ' ὁ πρέσβυς τῆς Βαυαρίας προσέθηκε σημείωμα, καθ' ὃ ἢ ὁ κληρονόμος δὲν θὰ ἠναγκάζετο νὰ μεταβάλῃ δόγμα μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναβάσεως ἢ ἄλλως ὤφειλε κατὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ δόγματος νὰ τύχῃ ἐγγυήσεως, ὅτι θὰ διεδέχετο τὸν θρόνον· ἄλλως δὲν θὰ εἶχε λόγον ἡ ἐγκατάλειψις τῆς θρησκείας τῶν πατέρων. Καὶ ὁ μὲν ἀμέσως νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ὄθωνος Λουιτπόλδος, ὁ μετὰ ταῦτα ἀντιβασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, παρῃτήθη ἀπὸ τῶν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου δικαιωμάτων, ἡ δὲ διαδοχὴ ἐφαίνετο κυμαινομένη μεταξὺ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λουδοβίκου καὶ τοῦ Ἀδαλβέρτου, τοῦ μετὰ τὸν Λουιτπόλδον νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ὄθωνος, ὅστις ὅμως εἶχε νυμφευθῇ Ἱσπανὴν καὶ κατὰ ταῦτα καθολικὴν πριγκίπισσαν. Ἡ δ' ἐναντίωσις τῶν Βαυαρῶν πριγκίπων εἰς μεταβολὴν τοῦ δόγματος αὐτῶν ἐνεποίησε τοιαύτην αἴσθησιν εἰς ἐνίους τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν, ὥστ' ἔστρεψαν τὸν νοῦν εἰς τὸν ἀδελφὸν τῆς βασιλίσσης Πέτρον, τὸν πρίγκιπα τοῦ Ὀλδεμβούργου. Ἡ Ἀμαλία, ἧς ἡ δημοτικότης εἶχεν ἔτι μᾶλλον αὐξηθῇ ἕνεκα τῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς εἶχεν ἐπιτελέσει τὸ ἔργον αὐτῆς ὡς ἀντιβασίλισσα κατὰ τὴν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀποδημίαν τοῦ συζύγου, σπουδῆς τοιαύτης, ὥστε κατὰ τὴν παρατήρησιν Γάλλου τινὸς ἀνεγίνωσκεν ἔγγραφα χωρὶς νἀποφασίζῃ καὶ ἀπεφάσιζε χωρὶς νἀναγνώσῃ, ᾐσθάνθη ἑαυτὴν κολακευομένην ὑπὸ τῆς ἰδέας ἐκείνης περὶ διαδόχου τοῦ θρόνου ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ὀλδεμβούργου, ἥτις διῄρεσεν ἔκτοτε τὴν αὐλὴν εἰς δύο φατρίας καὶ ἐξουδετέρωσε τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπίδρασιν τῆς Βαυαρίας ἐν ὥραις κρισίμοις.

Ἡ δημοτικότης τοῦ Ὄθωνος ἐξηκολούθησε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν συμμάχων· ἀλλ' ἡ ἔκρηξις τοῦ ἐν ἔτει 1859 αὐστροϊταλικοῦ πολέμου ἐδυσχέρανε τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ὁ Κρίσπης, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας τὸ ἔτος ἐκεῖνο, εὗρε τὸν λαὸν ἐνθουσιῶντα ὑπὲρ τοῦ ἰταλικοῦ ἀγῶνος, καὶ μεθ' ἑκάστην νίκην τῶν Ἰταλῶν ἐτελεῖτο δοξολογία ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' ὁ βασιλεύς, ὡς ἦτο φυσικὸν δι' ἄνδρα Βαυαρόν, συνεπάθει ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπεθύμει

Μεσολόγγιον κατὰ τὴν ἐν τῷ Στρατιωτικῷ ἀρχείῳ τοῦ Μονάχου ἔγχρωμον εἰκόνα τοῦ Βαυαροῦ λοχαγοῦ Koellnberger, ἧς πιστὸν ἀντίγραφον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας.

νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας εἰς ταὐστριακὰ πλοῖα. Ἀλλ' ὁ μὲν ἑλληνικὸς λαὸς κατηγόρει αὐτὸν ἐπὶ τοῖς φιλαυστριακοῖς ἐκείνοις αἰσθήμασιν, αἱ δὲ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ὑπώπτευον αὐτὸν, ὡς τῷ 1854, ὡς ἔχοντα εὐμενῶς πρὸς τὴν ἰδέαν ἐπαναστάσεως ἐν Τουρκίᾳ, προκηρυχθείσης ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ αὐτοῦ Καρατάσου, αὐτοῦ ἐκείνου, ὅςτις εἶχεν ὑπάρξει ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἐν ἔτει 1847 ἑλληνοτουρκικοῦ ἐπεισοδίου. Ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις, ἐφιεμένη νὰ φέρῃ δυςκολίας εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἐπωφελεῖτο τὴν πρὸς τὴν Αὐστρίαν φιλίαν τοῦ Ὄθωνος, καὶ στάσις, προελθοῦσα ἐκ τῶν διαμαρτυριῶν τῶν φοιτητῶν ἐναντίον τῆς ἀγορᾶς δαπανηρῶν ψιαθίνων σκιαδίων, ἀπέληξεν εἰς τὸ νὰ μεταβληθῶσι τὰ *Σκιαδικὰ* ἐκεῖνα εἰς ζήτημα πολιτικόν. Καὶ αἱ μὲν ἐκλογαὶ ἀπέβησαν ὑπὲρ τοῦ ὑπουργείου, οὗ προΐστατο ὁ Ἀθανάσιος Μιαούλης, υἱὸς τοῦ ναυάρχου καὶ ἀφωσιωμένος βασιλικὸς, ὅςτις εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὴν ἀρχὴν μετὰ τὴν κατοχήν· ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸν Μεσολόγγιον ἀνέδειξε βουλευτὴν τὸ εἴδωλον τῆς ἀθηναϊκῆς νεότητος, τὸν κατόπιν εἰσηγητὴν τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὄθωνος, τὸν Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην, ὅςτις οὕτω κατήρξατο τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Αἱ ἐν ἔτει 1860 σφαγαὶ τῆς Συρίας ἀπέσπασαν ἐπί τινα χρόνον τὴν προσοχὴν ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων πραγμάτων, ἀλλ' αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Γαριβάλδη ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ ἀνεζωπύρησαν τὸ δημοκρατικὸν φρόνημα. Εἰς δὲ τὴν ἧτταν τοῦ ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς ἐπηκολούθησαν ἡ κατάσχεσις ἐφημερίδων τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς. Ταῦτα δὲ πάντα ἐξηρέθισαν τὴν ἀντιπολίτευσιν, καὶ ἡ νέα βουλὴ προσωνομάσθη «βουλὴ τῶν ταγματαρχῶν» ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τοιούτων ἀξιωματικῶν τῶν εἰςελθόντων εἰς αὐτὴν διὰ κυβερνητικῆς ὑποστηρίξεως. Μέγας ἐσμὸς νέων γερουσιαστῶν διωρίσθη χάριν ἐξασφαλίσεως καὶ τοῦ νομοθετικοῦ τούτου σώματος. Μάτην ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Θωμᾶς Οὐάϊς (Wyse) παρέστησε τὸν κίνδυνον τῆς τοιαύτης φράξεως τῶν δικλείδων ἀσφαλείας τῆς κοινῆς γνώμης, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου συνδυασμὸς περιστάσεως κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον κατέστησεν οὐ μόνον τὴν βαυαρικὴν αὐλὴν, ἀλλὰ καὶ τὰς τρεῖς προστάτιδας δυνάμεις ἐχθρικὰς ἢ ἀδιαφόρους πρὸς τὴν διατήρησιν τοῦ βασιλέως. Καὶ ἡ μὲν Ῥωσία διετίθετο οὕτως ἕνεκα λόγων ἀντιθέτων πρὸς τὴν Βαυαρίαν, ἡ δὲ Ἀγγλία, ἐπειδὴ ὑπώπτευε τὸν Ὄθωνα ὡς τρέφοντα σχέδια ἀντιτασσόμενα τοῦτο μὲν εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἐπὶ τῶν

Ἰονίων νήσων προστασίαν, τοῦτο δ᾽ εἰς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, ἣν περιέθαλπεν ἀκόμη χάριν τῆς ἐν Ἰνδίᾳ ἀγγλικῆς ἀρχῆς, τέλος δ᾽ ἡ Γαλλία διὰ τὸν λόγον, ὅτι εἶχε παροραθῆ ἡ συμβουλὴ αὐτῆς καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ἐπὶ τὸν αὐτοκράτορα προσωπικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Καλέργη, τότε ὄντος πρέσβεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Παρισίοις. Οὕτω τὸ 1861 τὰ πάντα ἐφαίνοντο δυςοίωνα ἐναντίον τοῦ Ὄθωνος.

Τὸν Μάϊον τοῦ 1861 ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ στρατιᾷ σύστασις ἐναντίον τοῦ βασιλέως, καὶ ἡ κυβέρνησις προέβη εἰς τὸ σφάλμα νὰ στείλῃ τοὺς ἡγέτας αὐτῆς εἰς τὸ Ναύπλιον, ὅπερ οὕτως ἀπέβη τὸ στρατηγεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπέβη συστηματικωτέρα. Οἱ νέοι ἄνδρες, οἱ εἰςελθόντες εἰς τὸν πολιτικὸν βίον, ἰδίως δὲ ὁ Δεληγεώργης, ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῶν φοιτητῶν, ὧν αἱ κεφαλαὶ ἦσαν μεσταὶ τῶν θεωρητικῶν καλλονῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ οἵτινες ἦσαν αὐτόχρημα ἀπόστολοι τῶν ἰδεῶν αὐτῆς, ἐπειδὴ διέδιδον ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὰς ἀντιδυναστικὰς ἀρχάς, ἃς εἶχον ποτισθῆ ἐν Ἀθήναις. Οὕτως εἶχεν ἐπαληθεύσει ἡ προφητεία τοῦ ἀγχινουστάτου γηραιοῦ Κολοκοτρώνη, ὅςτις πρὸ ἐτῶν, ἀποβλέψας ἔνθεν μὲν εἰς τὸ ἄρτι ἱδρυθὲν Πανεπιστήμιον, ἔνθεν δὲ εἰς τὰ ἀνάκτορα, εἶχεν εἴπει «Τοῦτο τὸ σπίτι θὰ φάγῃ ἐκεῖνο τὸ σπίτι». Καθ᾽ ἃ δὲ συνήθως συμβαίνει, οἱ ὁρμητικώτεροι τῶν δημοκρατικῶν προέστησαν ἑαυτῶν γηραιὸν πρόμαχον ἀναμφισβητήτου ἐντιμότητος, τὸν σεβαστὸν Κανάρην, οὗ ἐκαρποῦντο χάριν τοῦ ἰδίου σκοποῦ τὴν φήμην καὶ τὴν δημοτικότητα τὴν κτηθεῖσαν κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καὶ νεωστὶ ἐνισχυθεῖσαν διὰ τῆς ἀνεξαρτησίας, ἣν εἶχεν ἐπιδείξει ἐν τῇ γερουσίᾳ. Ἐν δὲ τῷ τύπῳ εὕρισκον δύο ἰσχυρὰ ὄργανα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ προγράμματος αὐτῶν, τὸ *Μέλλον τῆς πατρίδος* καὶ

Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης.

τὸν *Βρεττανικὸν ἀστέρα*. Ἡ δευτέρα αὕτη ἑλληνικὴ ἐφημερὶς εἶχεν ἱδρυθῇ ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ξένου, ἐξαιρέτου διηγηματογράφου, ὅςτις ὑπῆρξε τῶν πρώτων ὑποδειξάντων ἤδη τῷ 1859 τὸν Ἄγγλον πρίγκιπα Ἀλφρέδον, τὸν κατόπιν δοῦκα τοῦ Ἐδιμβούργου, ὡς τὸν ἄριστον διάδοχον τοῦ Ὄθωνος. Καὶ ἀπόπειρα μέν τις δολοφονίας τῆς βασιλίσσης, γενομένη τῇ 6 Σεπτεμβρίου, ὑπὸ τοῦ νεαροῦ Ἀριστείδου Δοσίου καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ βασιλεὺς ἀπεδήμει ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, προεκάλεσε ζωηρὰν φιλοβασιλικὴν ἀντίδρασιν. Ἀλλὰ μετὰ ἓξ ἑβδομάδας συνωμοσία ἀξιωματικῶν τινων τοῦ ἱππικοῦ, μελετησάντων τὴν σύλληψιν τοῦ μονάρχου κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ, κατέδειξεν, ὅτι ἡ μεταστροφὴ τῶν πνευμάτων ἦτο μόνον προςωρινή. Ὁ δὲ Μιαούλης, συναισθανόμενος, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἀπῄτει τὴν πτῶσιν τοῦ ὑπουργείου, οὗ προΐστατο ἀπὸ τοῦ 1857, ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, καὶ ἐκλήθη εἰς τἀνάκτορα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1862 ὁ δημοφιλέστατος τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Κανάρης. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ σχηματισμοῦ ὑπουργείου ἀπέδειξεν, ὅτι ἦτο εὐκολώτερον εἰς τὸν γηραιὸν ναυβάτην νὰ πυρπολήσῃ τουρκικὸν πλοῖον μᾶλλον ἢ νὰ πηδαλιουχήσῃ τὸ κράτος διὰ τοῦ τενάγους τῆς πολιτικῆς. Καὶ τὸ μὲν πρόγραμμ᾽ αὐτοῦ ἦτο ἐξαίρετον, ἀλλ᾽ ὁ ὑποβληθεὶς ὑπ᾽ αὐτοῦ κατάλογος τῶν ὑπουργῶν προεκάλεσε τοιοῦτον ἀντιπερισπασμὸν τῶν αἰσθημάτων, ὥστε ὁ βασιλεὺς κατώρθωσε νἀποσύρῃ τὴν εἰς αὐτὸν δοθεῖσαν ἐντολήν. Ὁ Μιαούλης διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν, καὶ τὰ συμβάντα τῶν προσεχῶν ὀλίγων μηνῶν ἤγαγον εἰς τὸ νὰ κληθῇ τὸ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑπουργεῖον «ὑπουργεῖον τοῦ αἵματος».

Κωνσταντῖνος Κανάρης.

Τῇ 1 Φεβρουαρίου 1862 ἐπανεστάτησεν ἡ φρουρὰ τοῦ Ναυπλίου. Ἡ πόλις ἐκείνη, εἰς ἣν πρὸ εἰκοσιεννέα ἐτῶν ὁ Ὄθων εἶχε τύχει παρὰ τῶν ὑπηκόων δεξιώσεως ἐνθουσιωδεστάτης, ἦτο ἡ ἕδρα

τῶν δυσηρεστημένων, τὴν δ' ἡγεσίαν αὐτῶν εἶχον ἡ εὔγλωττος καὶ θελκτικὴ χήρα τοῦ γερουσιαστοῦ Παπαλεξοπούλου Καλλιόπη καὶ ὁ πρόξενος τοῦ Βελγίου Ζαβιτσάνος. Οἱ ἐπαναστάται ἀπήτησαν τὴν κατάργησιν τοῦ «συστήματος» τοῦ ταυτιζομένου πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον, τὴν διάλυσιν «τῆς βουλῆς τῶν ταγματαρχῶν» καὶ τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς συντακτικῆς συνελεύσεως, καὶ ἀπηύθυναν αἴτησιν πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων. Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν ἐξερράγη ἐπανάστασις ἐν Ἄργει. Ἡ Τρίπολις καὶ ἡ Κυπαρισσία ἠκολούθησαν τὸ αὐτὸ παράδειγμα. Ἀλλ' ὁ μόνος σοβαρὸς κίνδυνος προήρχετο ἐκ τῶν ἐξεγέρσεων ἐν Ναυπλίῳ καὶ Σύρῳ, ὅπου μόνον ἡ ἄνω πόλις τῶν καθολικῶν ἔμεινε πιστὴ εἰς τὸν βασιλέα. Ἡ δὲ κυβέρνησις ἔταξε στρατόπεδον παρὰ τὸν ἰσθμὸν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Χάν, παλαιμάχον Ἑλβετὸν φιλέλληνα, ὅςτις κατέλαβε τὸ Ἄργος καὶ τὴν Τίρυνθα καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ναύπλιον. Καίτοι δ' ἡ φρουρὰ ἔτυχε τῆς βοηθείας τῆς κρητικῆς παροικίας τῆς ἐγκαθιδρυμένης ἐν τῷ προαστείῳ Προνοίᾳ, ὅπου εἶχε συνέλθει ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις τοῦ 1832, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα μετ' οὐ πολὺ ἐκυρίευσαν τὰ περιτειχίσματα. Ἀλλά, τοῦ βασιλέως ἀρνηθέντος νὰ χορηγήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, ἡ φρουρὰ ἀπεφάσισεν ὁμοθύμως νἀντιστῇ, καὶ ἡ ἄφοβος Καλλιόπη ἵστατο ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας αὐτῆς, ἐν ᾧ αἱ σφαῖραι ἐσύριζον περὶ αὐτήν, βοῶσα, ὅτι «τὸ μὲν Μεσολόγγιον ἐξησφάλισε τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους, τὸ δὲ Ναύπλιον θὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς ἐλευθερίας αὐτοῦ». Τέλος δ' ἔγεινε δεκτὴ ἀμνηστία ἁπάντων τῶν ἐπαναστατῶν πλὴν δεκαεννέα, οἵτινες

Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου.

Χάν.

ἀπήχθησαν ἐπὶ γαλλικῶν καὶ ἀγγλικῶν ἀτμοπλοίων, καὶ τῇ 8 Ἀπριλίου ὁ Χὰν εἰςῆλθεν εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἐν δὲ τῇ Σύρῳ ἡ τάξις ἀποκατεστάθη ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Τσίρου, γνωστοῦ διώκτου τῶν λῃστῶν, ὅςτις συνήντησε καὶ ἐνίκησε τοὺς ἐπαναστάτας ἐν Κύθνῳ. Οὐδεὶς ἐνθουσιασμὸς ἐπηκολούθησεν εἰς τὰς νίκας ταύτας Ἑλλήνων καθ' Ἑλλήνων. Καὶ ἐν μὲν Ναυπλίῳ περίρρυτον ὑπὸ τῆς θαλάσσης πολυάνδριον κρύπτει τὰ λείψανα τῶν πεσόντων τῷ 1862, οἱ δὲ φονευθέντες ἐν Κύθνῳ ὑμνήθησαν ὡς μάρτυρες. Μυστικὸν δὲ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν πρὸς τὸν βασιλέα ὑπετύπωσε

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ναυπλίου κατὰ σύγχρονον ξυλογραφίαν.

τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δυςηρεστημένους, ἐξαιρουμένων τῶν ἐργατικῶν τάξεων, ὡς ὄχλον πενήτων τῆς ἀνεπτυγμένης τάξεως μὴ ἀπεχόντων μὲν χειρωνακτικῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἀνικάνων νὰ καταλάβωσι θέσεις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πολιτείας, καὶ παρέστησε τὸν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν ὁ βασιλεύς, ἂν δὲν μετέβαλλε τὸ «σύστημα» αὐτοῦ, δὲν ἐπέτρεπεν ἐλευθερίαν κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ δὲν ἔλυε τὸ χαλεπὸν ζήτημα τῆς διαδοχῆς, ὁρίζων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους ὀρθόδοξον ἐπίδοξον διάδοχον. Αἱ δὲ τοιαῦται παραστάσεις ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκου Ἔλλιοτ, ὅςτις ἀνεκοίνωσε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ προϊσταμένου ὑπουργοῦ περὶ μεταβολῆς τοῦ ὑπουργείου, διαλύσεως τῆς βουλῆς καὶ τηρήσεως τοῦ

συντάγματος. Ὁ δὲ Ὄθων ἐξετέλεσε τὴν πρώτην τούτων τῶν εὐχῶν, καὶ τῇ 26 Μαΐου τὸ ἐπὶ μακρὸν ἄρξαν ὑπουργεῖον Μιαούλη ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἑτέρου ὑπουργείου, τοῦ τελευταίου τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ αὐλάρχου Γενναίου Κολοκοτρώνη, υἱοῦ τοῦ περιωνύμου ἥρωος τοῦ ἀγῶνος καὶ αὐτοῦ δὲ ὄντος μᾶλλον στρατιώτου ἢ πολιτευτοῦ. Ὁ νέος πρωθυπουργὸς ὁμοίως παρώρμησε τὸν Ὄθωνα νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ῥῶσσελ συνεβούλευε τοὺς ἐν Λονδίνῳ πρέσβεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Βαυαρίας νὰ σταλῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἷς τῶν υἱῶν τοῦ πρίγκιπος Λουιτπόλδου, ἐφ' ὅσον ἀκόμη εἶχεν ἡλικίαν εὐαίσθητον. Ἀλλ' ὁ Ὄθων προετίμα νὰ μὴ ἀπαιτηθῇ παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ οἰκείου δόγματος πρὶν ἢ γείνῃ ἐνῆλιξ τὸν προσεχῆ Ἰανουάριον. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου ὁ Ὄθων δὲν ἐβασίλευε πλέον.

Μαθὼν δ' ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς τὰ περὶ τῶν δυσηρεστημένων, ἐπειράθη νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους εἰς τὴν μεγάλην ἰδέαν, ἧς εἶχεν ὑπάρξει θερμότατος ὑπέρμαχος ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἀπόστολοι ἐστάλησαν νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τοῦ Γαριβάλδη χάριν συμπράξεως αὐτοῦ πρὸς ὑποκίνησιν ἐπαναστάσεως ἐν Τουρκίᾳ· ἀνεῴχθησαν κατάλογοι συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν τότ' ἐναντίον τῆς Πύλης ἀγωνιζομένων Μαυροβουνίων, καὶ ὁ βασιλεὺς ἤλπιζεν, ὅτι ἡ Σερβία ἔμελλε νὰ κηρύξῃ πόλεμον ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Ἡ δὲ διασάλευσις αὕτη ἐφαίνετο οὕτω σοβαρὰ εἰς τὸν Ῥῶσσελ, ὥστε διέταξε τὸν νέον ἐν Ἀθήναις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ «νὰ γνωρίσῃ εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, ὅτι εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ ἐντὸς λίαν βραχέος χρόνου ἡ κατάλυσις καὶ παραίτησις αὐτοῦ». Οὐδ' ἠπείλει μόνον ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ προσέφερεν εἰς τὸν Ὄθωνα τὰς Ἰονίους νήσους ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς μὴ ὑποκινήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἀλλ' ὁ Ὄθων ἠρνήθη, καὶ ἡ ἄρνησις αὕτη ἦτο τιμητικὴ δι' αὐτόν, ἐπειδὴ ἰσχυρίζετο εὐλόγως, ὅτι οἱ μὲν Ἰόνιοι ἦσαν ὑπήκοοι πεπολιτισμένης εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως, οἱ δὲ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἦσαν δεδουλωμένοι εἰς Ἀσιανοὺς δεσπότας. Πιστεύων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Μαυροβουνίου καὶ εἰς συμμαχίαν μετὰ τῆς Σερβίας, εἶχε καταδικασθῇ εἰς τελείαν ἀπογοήτευσιν. Καὶ ὁ μὲν Γαριβάλδης ἀντὶ νἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Ἤπειρον εἶχε τραυματισθῇ εἰς τὸ Ἀσπρο-

μόντε, οἱ δὲ Μαυροβούνιοι ὡμολόγησαν εἰρήνην, καὶ οἱ Σέρβοι ἀπεδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιασκέψεως. Ἅπασαι αἱ ἐλπίδες ἀντιπερισπασμοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἐξέλιπον. Τότε ἡ βασίλισσα, ἥτις διετήρει τὴν συνήθη αὐτῆς βιαιότητα, ἔπεισε τὸν σύζυγον νὰ ἐπιχειρήσῃ μακρὰν περιοδίαν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐν ἡμέραις, καθ᾽ ἃς ἡ σύνεσις ἐπέβαλλε τὴν διαρκῆ αὐτοῦ παρουσίαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ.

Ὁ ἐν Μεσολογγίῳ ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας εἶχε προαγγείλει ἐπικειμένην τελευτῶντος τοῦ Σεπτεμβρίου ἐπανάστασιν ἐν Ἀκαρνανίᾳ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Θεοδώρου Γρίβα, τοῦ παλαιμάχου ἀρχηγοῦ ἀτάκτων, οὗ οἱ ἆθλοι ἀνήρχοντο μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1842 ἀναρχίας. Ἀλλ᾽ ἡ προθεσμία ἐκείνη παρῆλθεν ἄνευ τινὸς δυςαρέστου συμβάντος, καὶ τῇ 1 Ὀκτωβρίου τὸ βασιλικὸν ζεῦγος, πιστεῦον, ὅτι ὁ δηλωθεὶς κίνδυνος ἦτο ἀνύπαρκτος, ἐπεχείρησε τὸν περίπλουν ἐκεῖνον, ὅςτις ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ τελευταία τῶν πολλῶν αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι περιοδιῶν. Ὁ βασιλεὺς φαίνεται, ὅτι εἶχε προαίσθησίν τινα τῆς μελλούσης αὐτοῦ καταλύσεως, ἐπειδὴ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως εἶπεν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Νικόλαον Δραγούμην· «Ἀνέγνων, ὅτι ὁ λαὸς θεωρεῖ ἀτυχίαν τὸ βασιλεύειν χρόνον μακρότερον τριάκοντα ἐτῶν. Τὰ ἰδικά μου τριάκοντα ἔτη συμπληροῦνται σχεδόν». Ἡ βασιλικὴ θαλαμηγὸς εἶχεν ἀπέλθει πρὸ τριῶν μόνον ἡμερῶν, ὅτε ὁ Γρίβας ἔπεισε τὴν φρουρὰν τῆς Βονίτσης νἀναπετάσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἀποστασίας. Τὸ Μεσολόγγιον, αἱ Πάτραι ἐπὶ τῇ παρορμήσει τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Βενιζέλου Ῥούφου καὶ ἄλλαι πόλεις ἠκολούθησαν ταχέως τὸ παράδειγμα ἐκεῖνο. Ὁ δὲ Ὄθων ἔμαθεν ἐν Καλάμαις, περιπλέων τὴν Πελοπόννησον, τὸ ἄγγελμα τῆς ἀποστασίας τῆς Βονίτσης, καὶ ἔδωκε πάραυτα τὴν διαταγὴν ἐπανόδου. Ἀλλά, πρὶν ἢ καταπλεύσῃ ἡ θαλαμηγὸς εἰς τὸν Πειραιᾶ, εἶχον ἤδη ἐπαναστατήσει αἱ Ἀθῆναι. Τὴν νύκτα τῆς 10 Ὀκτωβρίου ἀπεστάτησεν ἡ φρουρά. Ὁ δὲ πρωθυπουργὸς, ὅςτις εἶχε φθάσει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἔξωσις τοῦ Ὄθωνος ἦτο ἀναπόφευκτος, οὐδεμίαν κατέβαλε προςπάθειαν πρὸς διάσωσιν τοῦ θρόνου, καὶ ἠρνήθη νὰ διατάξῃ τὴν σύλληψιν τῶν συνωμοτῶν. Ὡς τῷ 1843, αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἔρημοι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐθεώρησαν συνετώτερον νὰ διαμείνωσιν οἴκοι μέχρι τῆς πρωίας. Τότε προεχώρησαν πρὸς τὰ παραπήγματα τοῦ πυροβολικοῦ, ὅπου ὁ Δεληγεώργης, μεταχειρισθεὶς ἀντὶ γραφείου τηλεβόλον, ἐχάραξεν

ἐπὶ τεμαχίου χάρτου προκήρυξιν, ἀγγέλλουσαν τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος καὶ τὸν σχηματισμὸν προσωρινῆς κυβερνήσεως, ἀποτελουμένης ὑπὸ τοῦ Βούλγαρη, τοῦ Κανάρη καὶ τοῦ Ῥούφου, ἥτις ἔμελλε νὰ κυβερνήσῃ τὴν χώραν μέχρι τῆς ἐκλογῆς νέου βασιλέως ὑπὸ ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἐπίθεσις δὲ γενομένη ἐναντίον τῶν ἀνυπερασπίστων ἀνακτόρων δὲν ἔτυχεν ἀντιστάσεως ὑπὸ τοῦ Χάν. Καὶ τὰ μὲν κινητὰ ὑπάρχοντα τοῦ βασιλέως διεσώθησαν ὡς τὸ πλεῖστον, ἡ δὲ ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀπήχθη καὶ ἀνεγνώσθη ὑπὸ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Εὑρέθη δέ, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ ἐκθρονισθέντος βασιλέως ἦσαν μεσταὶ αἰσθημάτων θερμοτάτης ἀγάπης πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ λέγεται, ὅτι ὁ Κανάρης, ὅςτις εἶχε πεισθῆ νὰ μετάσχῃ τῆς κυβερνήσεως παρὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέλησιν, ἐδάκρυσεν ὑπὸ μεταμέλου ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει αὐτῶν.

Ἡ Ἀμαλία ἐν τῇ ἐξορίᾳ.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Βούλγαρης, ὁ πρόεδρος τῆς τριαρχίας, ἐσχημάτισεν ὑπουργεῖον, οὗ συμμετέσχον ὁ Δεληγεώργης καὶ δύο μέλλοντες πρωθυπουργοί, ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης. Ἀλλ' ἡ τάξις δὲν ἀποκατέστη ἐπὶ δύο ἡμέρας· ἔνοπλοι ἄνδρες ἐπυροβόλουν ἐν ταῖς ὁδοῖς εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς, καὶ ἱκανοὶ ἀθῷοι πολῖται ἐφονεύθησαν ἐκ συμπτώσεως· ἱκανὰ ἐργαστήρια ἐδῃώθησαν, τὸ μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως ἀπέβαλέ τινα τῶν κειμηλίων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν φυλακῶν ἀπελύθησαν ἔνιοι τῶν ἧττον ἐντίμων αὐτῶν ἐνοίκων. Τὴν δ' ἑσπέραν τῆς 11 Ὀκτωβρίου ἐσημειώθη ὁ κατάπλους τῆς βασιλικῆς θαλαμηγοῦ, ἥτις ἠγκυροβόλησεν ἀκριβῶς ἐκτὸς τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Στῖφος, οὗ τὰ ἐπαναστατικὰ αἰσθήματα ἐξεδηλοῦντο διὰ κραυγῶν καὶ πυροβολισμῶν, εἶχεν ἤδη συναθροισθῆ, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν ἀποβίβασιν τῶν βασιλέων. Ἀντίγραφον δὲ τῆς ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως καὶ μοιραῖος πυροβολισμός, διευ-

θυνθεὶς ἀπὸ τῆς παραλίας ἐναντίον νομοταγοῦς ἀξιωματικοῦ, ὅςτις εἶχε τολμήσει νἀνακραυγάσῃ «Ζήτω ὁ βασιλεύς», ἔπεισαν τὸ βασιλικὸν ζεῦγος, ὅτι ἡ ἀποβίβασις ἦτο ἀδύνατος. Ἐν τάχει συνεκροτήθη συμβούλιον ἐπὶ τοῦ πλοίου. Καὶ ἡ μὲν βασίλισσα Ἀμαλία ἐπέμεινεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν νὰ ἐπαναπλεύσωσιν εἰς τὰς Καλάμας ἢ τὸ Λιμένι, ὅπου πρὸ μικροῦ εἶχον τύχει ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς· ἀλλ᾽ ὁ Ὄθων ἐδίσταζε κατὰ τὸ σύνηθες νἀποφασίσῃ, ἕως λάβῃ λεπτομερεστέρας εἰδήσεις. Νέος Ἕλλην ἱστορικὸς ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ συμβουλὴ τῆς βασιλίσσης, ἂν ἐτροποποιεῖτο διὰ κατάπλου εἰς τὸ φιλο-

Ὁ Ὄθων ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης κατὰ φωτογραφίαν.

βασιλικὸν Γύθειον, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ σώσῃ τὴν βαυαρικὴν δυναστείαν. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τὸ διπλωματικὸν σῶμα καὶ ἀνεπισήμως συνεβούλευσε παραίτησιν. Τὴν νύκτα ἐκείνην ὁ Ὄθων διῆλθεν ἐν τῷ ἱστορικῷ κόλπῳ τῆς Σαλαμῖνος, σκεπτόμενος περὶ τῆς ληφθησομένης ἀποφάσεως. Τὴν δὲ πρωίαν τῆς ὑστεραίας ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας τὴν πρόθεσιν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἑλλάδα. Γράψας δὲ προκήρυξιν ἀποχαιρετισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἐν ᾗ ἀνεμίμνησκε τὴν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος μόχθους, καὶ ἐδήλου, ὅτι ἐγκατέλειπεν αὐτὴν χάριν ἀποφυγῆς περαιτέρας χύσεως αἵματος, ἐπεβιβάσθη ἐπὶ πλοίου ἀγγλικοῦ, τῆς Σκύλλης, καθ᾽ ἃ πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ὁμοίως ἐπὶ πλοίου ἀγγλικοῦ εἶχε κατέλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Βενε-

τίων. Ἡ τελευταία δὲ σταγὼν ἐν τῷ κυπέλλῳ τῆς πικρίας αὐτοῦ ὑπῆρξε κατὰ τὸν περίπλουν τῆς Πελοποννήσου ἡ θέα πυριφλέκτου τῆς θριαμβευτικῆς ἁψῖδος, ἣν ὁ λαὸς τῶν Καλαμῶν εἶχεν ἀνεγείρει ὀλίγας καὶ μόνον ἡμέρας πρότερον ἐπὶ τῇ δεξιώσει τοῦ νῦν ἐξορίστου μονάρχου. Ἡ δὲ νέα κατάστασις πραγμάτων ἔγεινε δεκτὴ ἁπανταχοῦ. Αἱ μὲν προστάτιδες δυνάμεις δὲν διεμαρτυρήθησαν ἐπὶ τῇ καταλύσει τοῦ βασιλέως, οἱ δὲ Ἄγγλοι φιλελεύθεροι διὰ στόματος τοῦ Ῥῶσσελ ἐδήλωσαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν Οὐίγων τοῦ 1688 τὰς προσφιλεστάτας εἰς τὸν πολιτευτὴν τοῦτον, ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἅτε «οὖσα ἀνεξάρτητον ἔθνος» ἔχει τὸ δικαίωμα «τῆς μεταβολῆς τῆς κυβερνώσης δυναστείας διὰ καλοὺς καὶ ἱκανοὺς λόγους».

Ἡ ἐν Μονάχῳ ἐκκλησία τῶν Θεατίνων ὅπου ὁ τάφος τοῦ Ὄθωνος.

Καὶ ἡ μὲν ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἡ πάντοτε ὑπάρξασα αὐστηρὰ πρὸς τὸν Ὄθωνα, ἐπίστευεν, ὅτι ὑφίσταντο τοιοῦτοι λόγοι. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἐμετρίασε τὴν περὶ τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος κρίσιν τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Ὄθων ὑπῆρξε μέγας ἡγεμὼν οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ἀλλ' ὅτι ἦτο κακὸς ἀνήρ, οὐδ' ὁ χείριστος τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ βεβαιώσῃ. Τὰ σφάλματ' αὐτοῦ ὑπῆρξαν σφάλματα χαρακτῆρος ἀσθενοῦς καὶ σχολαστικοῦ, ἐξαντλουμένου περὶ τὰς λεπτομερείας καὶ ἀνικάνου νὰ προβῇ εἰς ἀποφάσεις ταχείας· ἡ δὲ ἀτυχία αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὅτι δὲν εἶχε διάδοχον. Ἂν εἶχε κυβερνήσει τὴν χώραν αὐτοῦ ὀλιγώτερον καὶ εἶχεν εὐλογηθῇ δι' ἀπογόνων, θὰ ἦτο δυνατόν, ὅπως οἱ γόνοι αὐτοῦ καθέζωνται ἀκόμη ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἔτι μᾶλλον κατέδειξε σαφῶς τὴν θερ-

μὴν αὐτοῦ, καίτοι ἔν τισι περιστάσεσιν ἀσύνετον, φιλοπατρίαν. Ἔτι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν διαμονὴν αὐτοῦ ὡς ἐξορίστου ἐν Βαμβέργη, ὅπου ἀπέθανε τῷ 1867, ἐξηκολούθησε νὰ φέρῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ ἐνδιαφέρηται περὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οἱ πρότεροι δ' αὐτοῦ ὑπήκοοι ἀνεγνώρισαν γενναιοφρόνως τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ λογοτεχνία παρέστησεν αὐτόν τε καὶ τὴν σύζυγον ἐπὶ τὸ εὐνοϊκώτερον· ὁ υἱὸς ἑνὸς τῶν πρωτοστατησάντων ἐν τῇ ἀνατροπῇ αὐτοῦ παρεδέχθη, ὅτι ἴσως ἡ ἔξωσις αὐτοῦ ὑπῆρξε λάθος, καὶ Ἕλλην πολιτευτὴς ὡμολόγησεν, ὅτι εἶχεν ἐπισκεφθῆ ὡς τόπον προσκυνήματος τὸν τάφον τοῦ βασιλέως ἐν τῇ κατὰ τὸ Μόναχον ἐκκλησίᾳ τῶν Θεατίνων καὶ ἔστη βεβυθισμένος εἰς σκέψεις παρὰ τὰ τελευταῖα λείψανα ἑνὸς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες οὐδέποτε ἔπαυσαν ἀγαπῶντες τὴν Ἑλλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Η ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ (1862-4)

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1862 ὑπῆρξεν ἀναίμακτος, καθ' ἃ ἡ τοῦ 1843, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀποχώρησις τοῦ Ὄθωνος δὲν ἐσήμαινεν ἀναγκαίως τὴν ἄμεσον ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. «Τὰ στρατεύματα τῶν Ἀθηνῶν», ἔγραφεν αὐτόπτης μάρτυς, «ἦσαν ἐν καταστάσει τελείας ἀνυποταξίας· εἰςώρμων εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν οἰκιῶν καὶ ἐλῄστευον τοὺς παροδίτας εἰς τὸ πλῆρες φῶς τῆς ἡμέρας». Ἄγγλος τις ὡρολογοποιὸς ἐλαφυραγωγήθη, καὶ ἀποφυλακισθέντες δεσμῶται, τραπέντες εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν, ἀνέπτυσσον τὰς «συνταγματικὰς» αὑτῶν ἀρχὰς εἰς τοὺς ἀκάκους Βοιωτοὺς καὶ Μεγαρεῖς. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ πόλις ἐφυλάσσετο ἐπιμελῶς ὑπὸ ἐθνοφυλακῆς, συγκειμένης ἐκ φοιτητῶν καὶ ἀνεπτυγμένων πολιτῶν, καὶ ὁ πλουσιώτατος Ἀθηναῖος τραπεζίτης ἐθεάθη φέρων ἐπ' ὤμου ὅπλον χάριν τῆς ἀμύνης τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τάξεως. Τὰ ἐργαστήρια ἀνεῴχθησαν καὶ πάλιν, καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἀνέφερεν, ὅτι «πιθανῶς οὐδέποτε καθολικὴ ἐξέγερσις διεπεράνθη μετὰ τόσον ὀλίγης χύσεως αἵματος καὶ ἀντιστάσεως».

Ἀλλὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀνεμένετο ἡ ἄφιξις τοῦ Θεοδώρου Γρίβα μετὰ τῶν μισθωτῶν αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπακόλουθος κατάργησις τῆς προςωρινῆς κυβερνήσεως· ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ φοβεροῦ τούτου ὁπλαρχηγοῦ ἔπαυσε τὸν ἐξ αὐτοῦ φόβον. Γενομένων δὲ τῶν ἐκλογῶν τῆς ἐπηγγελμένης ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἐν ᾗ ἐπετράπη νὰ παρακαθίσωσι πληρεξούσιοι τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἑλληνικῶν παροικιῶν καὶ ἧς χάριν ἑκάστη ἐκλογικὴ περιφέρεια ἐξέλεξε διπλασίους τῶν συνήθων βουλευτῶν, συνῆλθε τῇ 10 Δεκεμβρίου 1862 ἡ δευτέρα ἐν Ἀθήναις ἐθνικὴ συνέλευσις. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀπασχολήσει τοὺς διπλωμάτας τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων ἡ ἐκλογὴ βασιλέως. Δημοφιλέστατος τῶν ὑποψηφίων ἦτο ἐν Ἑλλάδι ὁ πρίγκιψ Ἀλφρέδος, δευτερότοκος υἱὸς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, ὅστις εἶχεν ἐμποιήσει εὐαρεστοτάτην αἴσθησιν πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν κατά τινα ἐπίσκεψιν τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου εἶχεν ὑπογραφῇ μυστικὴ

ἀναφορὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὄθωνος. Ἐπιστεύετο δ' ἐν Ἑλλάδι, ὅτι, ἂν ἐξελέγετο ὁ Ἄγγλος πρίγκιψ, δὲν ἔμελλε νὰ ἔλθῃ μὲ κενὰς τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἤθελε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὰς Ἰονίους νήσους, ἴσως δὲ καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἤπειρον. Ὑπελαμβάνετο δέ, ὅτι ἔμελλον νὰ συμπαρακολουθήσωσιν ἀγγλικὰ κεφάλαια, καὶ ὅτι οὕτω τὰ ἰσχνὰ ἔτη τῆς βαυαροκρατίας ἔμελλον νὰ διαδεχθῶσι παχέα ἔτη ἀγγλοσαξονικῆς πλουτοπαραγωγικῆς δράσεως. Εἰκόνες τοῦ «Ἀλφρέδου μας» ἐκυκλοφόρουν ἐν Ἀθήναις· πράγματι δὲ καὶ ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ἐν Λαμίᾳ, λαϊκαὶ διαδηλώσεις διωργανώθησαν πρὸ τοῦ μεγάρου τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας, καὶ εἰςῆλθεν εἰς αὐτὸ ἐπιτροπεία, ὅπως συνδιαλεχθῇ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος μετὰ τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ, περιελθόντος εἰς οὐ μικρὰν ἀμηχανίαν ἕνεκεν ἐλλείψεως ὁδηγιῶν ἐκ Λονδίνου. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις κυρίως ἐνδιεφέρετο νὰ καταβάλῃ τὸν κλητὸν τῆς Ῥωσίας, Νικόλαον δοῦκα τοῦ Λόϋχτεμπεργ, ὅςτις, ἅτε ὢν ἔγγονος τοῦ Εὐγενίου Beauharnais ἅμα καὶ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας Ἀλεξάνδρου Β', ἦτο καὶ τῆς Γαλλίας ὑποψήφιος, ὀλιγώτερον δ' ἐνδιαφέρον ἐδείκνυε πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρίγκιπος Ἀλφρέδου. Ὁ Ῥῶσσελ ἀπεφάνθη, ὅτι ὁ πρίγκιψ ἦτο τότε ὁ ἀμέσως ἑπόμενος εἰς τὸν πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας ὡς διάδοχος τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου, ὅτι ἦτο ἐπίδοξος κληρονόμος τοῦ δουκάτου τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα εἶχεν ἀποφασίσει νἀρνηθῇ τὴν συγκατάθεσιν αὐτῆς, ὅπως ὁ Ἀλφρέδος ἀποδεχθῇ τὸ ἑλληνικὸν στέμμα. Ὅπως δὲ προληφθῇ ἡ ἐκλογὴ τοῦ δουκὸς τοῦ Λόϋχτεμπεργ, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἤδη καλέσει τὴν Ῥωσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν νὰ σεβασθῶσι τὸ πρωτόκολλον τῆς 22 Ἰανουαρίου 1830, τὸ ἀποκλεῖον ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου μέλη τῶν βασιλευόντων οἴκων τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, καὶ εἶχεν ἐρωτήσει τὴν Ῥωσίαν, ὅπως ἀποφανθῇ, ἂν ἐθεώρει τὸν δοῦκα τοιοῦτον. Ὅτε δὲ κατεδείχθη, ὅτι ὁ ὑποψήφιος ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐλπίδας ἐπιτυχίας, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Γαλλία συνήνεσαν, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ

Νικόλαος
δοὺξ τοῦ Λόϋχτεμπεργ.

πρίγκιπος Ἀλφρέδου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔμελλον νὰ ἐπιμείνωσι ψηφίζοντες ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τὴν ἐπίσημον ἀγγλικὴν ἄρνησιν, καὶ ἡ Ῥωσία ὑπεσχέθη νὰ θεωρήσῃ ὡς ἄκυρον ἐνδεχομένην ἐκλογὴν τοῦ δουκός. Τοιαύτη ἦτο ἡ στάσις τῶν τριῶν δυνάμεων, ὅτ' ἔγεινεν ἀπὸ τῆς 24 Νοεμβρίου μέχρι τῆς 3 Δεκεμβρίου ἡ ψηφοφορία περὶ ἐκλογῆς βασιλέως, οὐχὶ, καθ' ἃ ἐν τῇ περιστάσει τῶν ῥωμανικῶν Ἡγεμονιῶν, ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει, ἀλλὰ διὰ τοῦ δημοκρατικωτέρου καὶ ἐπιβλητικωτέρου τρόπου δημοψηφίσματος τῶν ἐν τῷ βασιλείῳ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Ἑλλήνων. Ὅτε δ' ἀνεφύχθησαν αἱ κάλπαι, εὑρέθη, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν ὑπὲρ Ἄγγλου βασιλέως δὲν εἶχον λάβει ὑπ' ὄψιν τὴν ἄρνησιν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι 230.016 Ἕλληνες ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ πρίγκιπος Ἀλφρέδου, 2.400 ὑπὲρ τοῦ δουκὸς τοῦ Λόϋχτεμπεργ καὶ ὀλίγοι ὑπὲρ διαφόρων ἄλλων ὑποψηφίων βασιλέων. Μόνον δὲ ἐνενήκοντα καὶ τρεῖς ἐξεφράσθησαν ὑπὲρ δημοκρατίας καὶ μόνον ἓξ ἐψήφισαν Ἕλληνα, ἰσάριθμοι δὲ τὸν Δανὸν ἐκεῖνον πρίγκιπα, ὅςτις ἔμελλε νἀναδειχθῇ βασιλεύς. Οὐδὲ μία κἂν ψῆφος ἐρρίφθη ὑπὲρ Βαυαροῦ, καίτοι ὁ πρόξενος τῆς Βαυαρίας ἐψηφοθήρει ὑπὲρ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ὄθωνος. Καὶ ἐπεκύρωσε μὲν ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις τὴν ἐκλογὴν τῇ 22 Ἰανουαρίου 1863, ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ κυβρένησις ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς, ἀναλαβοῦσα οὐχ ἧττον νἀντισηκώσῃ τὴν ἄρνησιν διὰ τῆς εὑρέσεως βασιλέως.

Ὁ Ἔλλιοτ, ὅςτις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε φθάσει καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας τὸ δεύτερον ὡς πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν, ὅτι, ἂν οἱ Ἕλληνες ἐξέλεγον συνταγματικὸν βασιλέα εὐάρεστον εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ δὲν ἀντεστρατεύοντο εἰς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, ἡ Ἀγγλία ἔμελλε νἀνταμείψῃ αὐτοὺς διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐστράφησαν δὲ τὰ ὄμματα τῆς Ἀγγλίας ἀληθῶς τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἀναπόφευκτον οἶκον τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου, ὅςτις συμφώνως πρὸς τὴν ἔκφρασιν εὐτραπέλου Γάλλου «ἔχει ὑποψηφίους πάντων τῶν θρόνων οἱαςδήποτε θρησκείας». Δύο δὲ Κοβούργειοι προετάθησαν, ὁ σύζυγος τῆς θανούσης βασιλίσσης τῆς Πορτογαλλίας Μαρίας Β΄ Φερδινάνδος καὶ ὁ δοὺξ τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου καὶ τῆς Γώθας Ἐρνέστος Β΄. Ἀμφότεροι ἐξεπλήρουν τὰς ἀξιώσεις τοῦ Ῥῶσσελ, καθ' ἃς ὤφειλε νὰ ἐκλεχθῇ «πρίγκιψ ἔχων ἡλικίαν οὐχὶ μικροτέραν εἴκοσιν ἐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον πρίγκιψ ὡρίμου ἡλικίας καὶ ἔχων τινὰ πεῖραν». Ἀλλὰ περὶ

ἀμφοτέρων ὑπῆρχον ἀντιρρήσεις, ἐπειδὴ ἐκεῖνος μὲν ἦτο καθολικός, οὗτος δὲ ἄτεκνος. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ δουκὸς Ἐρνέστου κληρονόμος ἦτο ὁ πρίγκιψ Ἀλφρέδος, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ εὕρῃ ἄλλον διάδοχον. Ἐπιμελὴς δὲ μελέτη τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Γώθας ἀνεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν ἄλλου Κοβούργου ἐν Αὐστρίᾳ. Ἀλλὰ τέλος καὶ οἱ τρεῖς Κοβούργειοι ἤρθησαν ἐκ τοῦ μέσου. Ὁ μὲν πρώην βασιλεύσας ἐν Πορτογαλλίᾳ ἠρνήθη νἀναλάβῃ καὶ πάλιν τὴν βασιλικὴν ἀρχὴν ἐν Ἑλλάδι. Ὁ δὲ ἄρχων δοὺξ τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου ἀνεκάλυψεν, ὅτι ὁ λαὸς αὐτοῦ δὲν ἤθελεν ἀφήσει αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ δουκᾶτον καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποσχεθῇ εἰς τὸ διηνεκὲς τὴν περίσωσιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, καὶ ὠρέγετο εὐρυτέρων συνόρων, διατηρῶν ἅμα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ὡς Γερμανὸς πρίγκιψ. Ὁ δὲ Αὐστριακὸς ὑπέλαβεν, ὅτι ἦτο καλλίτερον νὰ χάσῃ τὸ στέμμα τοῦ Ὄθωνος ἢ νἀποστῇ τοῦ περὶ τοῦ filioque δόγματος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις περιεσπᾶτο οὐχ ἧττον τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Κόμματα προσωπικὰ ἀντικατέστησαν φατρίας ἐχούσας καθωρισμένα προγράμματα, καὶ κατὰ μίμησιν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κανάρη καὶ τοῦ Δημητρίου Γρίβα ἐπωνομάσθησαν Ὀρεινοί, οἱ δὲ περὶ τὸν Βούλγαρην Πεδινοί. Ὁ στρατὸς μετεῖχε τῶν πολιτικῶν διενέξεων, ἐπειδὴ ἡ πειθαρχία εἶχεν ἐκλίπει. Τὸ μὲν ἕκτον τάγμα τὸ ὑπὸ τὸν Λεωτσάκον, ἀδελφὸν ἑνὸς τῶν θυμάτων τῆς Κύθνου, προσεχώρησεν εἰς τοὺς Πεδινούς, ὁ δὲ λοιπὸς στρατὸς ὑπεστήριζε τοὺς Ὀρεινούς. Ἐπιχώριοι ἰσχυροί, ἑδρεύοντες ἐν τῇ συνελεύσει, ἠκολουθοῦντο ὑπὸ ὁμάδων ἐνόπλων ὀπαδῶν, κατεχόντων τοὺς προδόμους ἢ τὴν αὐλὴν

Ἐρνέστος δοὺξ τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου.

τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ κατῴκουν. Τοιούτων δ' ὑπαρχόντων ἐναυσμάτων, δὲν ἐχρειάζετο πολὺ, ὅπως προκληθῇ ἐμφύλιος πόλεμος. Τέσσαρες ὑπουργοὶ καὶ ὁ μετέχων τῆς προςωρινῆς κυβερνήσεως Κανάρης παρῃτήθησαν. Ὁ δὲ ὑπὸ τῶν δύο ὑπολειφθέντων μελῶν αὐτῆς σχηματισμὸς νέου ὑπουργείου ἐστηλιτεύθη ὑπὸ τῶν Ὀρεινῶν ὡς ἀντισυνταγματικός. Οἱ ἐκτὸς τῆς συνελεύσεως ὀπαδοὶ αὐτῶν κατέλαβον ὀχυρὰν θέσιν ἐν τῇ πόλει, καὶ ἐπῆλθε σύγκρουσις· οὕτω δὲ κατὰ τελείαν μίμησιν τῶν Γάλλων εἰς τὴν ὀκτωβριανὴν ἐπανάστασιν ἐπηκολούθησαν «αἱ ἡμέραι τοῦ Φεβρουαρίου». Ἀναβαλλομένης δὲ τῆς ὁριστικῆς κρίσεως, ἡ συνέλευσις ἀνέλαβε τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἣν ἐξήσκησε διὰ τοῦ ἀντιπροέδρου Μωραϊτίνη. Πρώτη δ' αὐτῆς πρᾶξις ὑπῆρξε νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῆς ἐπ' ἐσχάτων συσταθείσης ἐθνοφυλακῆς, καὶ ἐπιτροπεία ἐπιφανῶν πολιτικῶν παρενέβαλε τὰς καλὰς αὐτῆς ὑπηρεσίας μεταξὺ τῶν ἀντιδιαμαχομένων. Ἡ συνέλευσις ἐξέλεξε νέον ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Βάλβην, καὶ ὁ στρατὸς, παραταχθεὶς ἐν τῇ καταλλήλως τότε κληθείσῃ Πλατείᾳ τῆς Ὁμονοίας, ὤμοσεν ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως ὑποταγὴν εἰς τὰ κελεύσματ' αὐτῆς.

Τέλος μετὰ τὴν ἐπὶ τρίμηνον ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καπήλευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στέμματος ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως εὑρέθη εἰς τὴν εὐάρεστον θέσιν νἀγγείλῃ τῇ 18 Μαρτίου, ὅτι αἱ τρεῖς προστάτιδες δυνάμεις εἶχον προτείνει ὡς βασιλέα τὸν πρίγκιπα Χριστιανὸν Γουλιέλμον Φερδινάνδον Ἀδόλφον Γεώργιον, δευτερότοκον υἱὸν τοῦ πρίγκιπος Χριστιανοῦ τοῦ Σλέσβιγ-Χολστάϊν, ὅςτις μετ' ὀλίγους μῆνας ἔγεινε βασιλεὺς τῆς Δανίας ὡς Χριστιανὸς Θ', καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας Φρειδερῖκος Ζ' εἶχε δώσει ὑπὸ ὅρους τὴν συναίνεσιν. Καὶ ἡ μὲν γενομένη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἐκλογὴ ἀνεφέρετο εἰς νεανίαν, ὅςτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν πεῖραν ἐκείνην, ἣν εἶχε θεωρήσει εὐκταίαν ὁ Ῥῶσσελ, ἐπειδὴ ἦτο τότε νεαρὸς δόκιμος τοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ τῆς Δανίας, ἔχων ἡλικίαν δεκαεπτὰ ἐτῶν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τῆς συνελεύσεως ἐγίνωσκον, ὅτι εἰς οὐδένα ἑαυτῶν ἤθελεν ἐπιτραπῇ νὰ βασιλεύσῃ ἐν τῷ νεαρῷ κράτει ἕνεκα τῆς ἀντιζηλίας τῶν συμπολιτῶν, καθ' ἃ ἡ δυναστεία τῶν Ὀβρένοβιτς ἐν Σερβίᾳ ἢ ὁ Κούζας ἐν Ῥωμανίᾳ. Διὸ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναλάβωσιν ὑπὸ πολλῷ καλλιτέρους οἰωνοὺς τὸ πείραμα νεαροῦ ξένου ὡς ἡγεμόνος, καὶ ὁμοφώνως ἐξέλεξαν τὸν Δανὸν πρίγκιπα ὡς «βασιλέα τῶν Ἑλλήνων» καὶ οὐχὶ «ὡς βασιλέα τῆς Ἑλλάδος», ὡς ἐπωνομάζετο ὁ Ὄθων, καὶ προςέθηκαν ῥήτραν, καθ' ἣν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ὤφει-

Γεώργιος Α'.

λον νἀνήκωσιν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐπιτροπεία δέ, συγκειμένη ἐκ τοῦ Κανάρη, τοῦ Ζαΐμη καὶ τοῦ Γρίβα, ἀνεχώρησεν εἰς Κοπενάγην, ὅπως προςφέρῃ εἰς αὐτὸν τὸ στέμμα. Ἀλλ᾿ ἱκαναὶ ἑβδομάδες παρῆλθον, ἕως γείνωσι δεκτοὶ οἱ ὅροι τοῦ βασιλέως τῆς Δανίας. Τέλος τῇ 25 Μαΐου τὸ στέμμα ἔγεινε δεκτόν, καὶ τῇ 1 Ἰουλίου παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς Βαυαρίας αἱ γενόμεναι συμφωνίαι, ἤδη καταγραφεῖσαι ἐν πρωτοκόλλοις, κατεστρώθησαν ἐν συνθήκῃ ὁμολογηθείσῃ μεταξὺ τῶν τριῶν δυνάμεων καὶ τοῦ βασιλέως τῆς

Ἡ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Α᾿ ἀποδοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στέμματος ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κοπενάγης.

Δανίας. Ἡ συνθήκη αὕτη ὥριζεν, ὅτι ὁ νέος ἡγεμὼν ἔμελλε νὰ φέρῃ τὴν προςωνυμίαν «Γεώργιος Α´ βασιλεὺς τῶν Γραικῶν», ἢ, ὡς βραδύτερον μετεβλήθη ἡ λέξις, «τῶν Ἑλλήνων», ὅτι τὸ βασίλειον αὐτοῦ ἔμελλε ναὐξηθῇ διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἰονίων νήσων, ὅτι τὰ στέμματα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δανίας οὐδέποτ᾿ ἔμελλον νὰ ἑνωθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἔμελλον νἀνήκωσιν εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ ὅτι ἡ ἐνηλικίωσις αὐτοῦ ἔμελλε νὰ ἐπισπευσθῇ διὰ ψηφίσματος τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἐλήφθησαν δὲ καὶ λίαν εὐνοϊκὰ οἰκονομικὰ μέτρα χάριν τοῦ νέου μονάρχου. Καὶ δὴ πλὴν τῆς βασιλικῆς ἀποζημιώσεως, ἣν

ἔμελλε νὰ λάβῃ παρὰ τῶν ἰδίων ὑπηκόων, ἑκάστη τῶν τριῶν δυνάμεων παρῃτεῖτο ἀπὸ τοῦ ἐνιαυσίου ποσοῦ τεσσάρων χιλιάδων ἀγγλικῶν λιρῶν ἐκ τῶν χρημάτων, ἅτινα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε συμφωνήσει τῷ 1860 νὰ πληρόνῃ εἰς αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπείας. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἡ Ἀγγλία ὑπεσχέθη νὰ παρακινήσῃ τὴν Ἰόνιον κυβέρνησιν κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἑνώσεως, ὅπως ὁρίσῃ δεκακισχιλίας λίρας ἐνιαυσίως ὑπὲρ τοῦ νέου βασιλέως. Μυστικὴ δὲ ἀγγλοδανικὴ συνθήκη ὑπεχρέωσεν αὐτὸν ἐπ᾽ ἀνταλλάγματι τῆς παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων νήσων νἀπέχῃ ἀπὸ τῆς προκλήσεως ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Καθ᾽ ὃν δὲ χρόνον προεχώρουν αἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν δυνάμεων καὶ τῆς δανικῆς αὐλῆς, αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἐγκαταλελειμμέναι ἐν καταστάσει ἀναρχίας. Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ἐν τῇ συνελεύσει ἀντιπάλων φατριῶν ἀπέβη σφοδρότερος ἐφ᾽ ὅσον ἐπλησίαζεν ἡ ὥρα τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐπειδή, ὡς πρὸ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καταβάσεως τοῦ Ὄθωνος, οἱ ἡγέται ἑκατέρου τῶν κομμάτων ἐπεθύμουν νὰ εὑρεθῶσι κατέχοντες τὴν ἀρχὴν κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ. Λησταὶ διεισέδυον μέχρι τῶν προαστείων τῆς πρωτευούσης, καὶ ἡ ἀπαγωγὴ αὐστριακοῦ ἱπποδρόμου ὑπὸ στίφους στρατιωτῶν προεκάλεσεν ἐπεισόδιον διπλωματικόν. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ καθεστηκυίας ἀρχῆς ὑπουργεῖα ἐξελέγοντο διὰ ψήφου τῆς συνελεύσεως· οὕτω δ᾽ ἡ ἐκλογὴ ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Πάνου Κορωναίου, ἑνὸς τῶν συνωμοτῶν τοῦ Ναυπλίου, ὄντος ἀρχηγοῦ τῆς ἐθνοφυλακῆς καὶ τῶν ἐξεχόντων Ὀρεινῶν, ἐξελήφθη ὑπ᾽ αὐτοῦ μὲν ὡς μέσον ἐξασφαλίσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὑπὸ δὲ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡς κίνδυνος, καθ᾽ οὗ μόνη σωτηρία ἦτο ἡ βία. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι κατέφυγον εἰς τὰ ὅπλα. Ὁ Κυριάκος, ληστὴς εὑρισκόμενος εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Πεδινούς, κατέλαβε τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, τὸ ἀρχαῖον Κυνόσαργες πλησίον τῆς ὁδοῦ τῆς διὰ τῆς Κηφισίας ἀγούσης εἰς τὸν Μαραθῶνα· ὁ δὲ Λεωτσάκος, ὁ φοβερώτατος ἀντίπαλος τοῦ παρασκευαζομένου στρα-

Πᾶνος Κορωναῖος.

τιωτικοῦ δικτάτορος, ὅτε διετάχθη νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν λῃστὴν, συνηδελφώθη μετ᾽ αὐτοῦ καθ᾽ ὃν τρόπον ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ *Βασιλέως τῶν ὀρέων* τοῦ Ἐδμόνδου Ἀμποῦ. Τότε ὁ Κορωναῖος ἐφυλάκισε τὸν ἀνυπότακτον ἀξιωματικὸν, οἱ δ᾽ ὑπὸ τοῦτον ἄνδρες ἐξεδικήθησαν συλλαβόντες δύο ὑπουργοὺς ὡς ὁμήρους χάριν ἀποφυλακίσεως αὐτοῦ. Αἱ ἀντεκδικήσεις αὗται ὑπῆρξαν τὸ σύνθημα ἐμφυλίου ῥήξεως. Καὶ πάλιν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς «ἡμέρας τοῦ Φεβρουαρίου» ἐπηκολούθησαν αἱ «ἡμέραι τοῦ Ἰουνίου». Τὴν πρωίαν τῆς 19 Ἰουνίου ἤρχισεν ἡ μάχη μεταξὺ τῶν ὑπουργικῶν ὑπὸ τὸν Κορωναῖον καὶ τῶν Πεδινῶν ὑπὸ τὸν Παπαδιαμαντόπουλον, ἀξιωματικὸν τοῦ πυροβολικοῦ μετασχόντα ἐνεργῶς τῆς ὀκτωβριανῆς μεταπολιτεύσεως. Οἱ μὲν Ὀρεινοὶ κατέλαβον τἀνάκτορα, τὸ Βαρβάκειον καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτῶν ἐβομβάρδισαν τἀνάκτορα καὶ ἐφόνευσαν τὸν ὑπερασπιστὴν αὐτῶν Ἀριστείδην Κανάρην, τὸν υἱὸν τοῦ ναυάρχου. Καὶ ἐπετεύχθη μὲν ὑπὸ τριμελοῦς πρεσβείας τῆς συνελεύσεως ἀνακωχὴ εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν· ἀλλ᾽ ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα τελεία ἀναρχία, ἐπειδὴ οἱ ἡμίσεις τῶν ὑπουργῶν εἶχον παραιτηθῆ καὶ ἡ μόνη καθεστηκυῖα ἀρχὴ ἦτο ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως Διομήδης Κυριακοῦ, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀπαρτίαν πληρεξουσίων, ὅπως νομιμοποιηθῶσιν αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ πρὸς εἰρήνευσιν τῶν ἀντιδιαμαχομένων. Τὴν δ᾽ ὑστεραίαν ἐπανελήφθη ἡ μάχη. Ὁ Κορωναῖος ἐπολιόρκησε τὴν Ἐθνικὴν τράπεζαν, ἧς ὁ διευθυντὴς ἐτάσσετο εἰς τὸ ἀντίθετον κόμμα καὶ ἧς τὸ ταμεῖον περιελάμβανε μέγα ποσὸν νομισμάτων. Τὸ πυροβολικὸν τῶν Ὀρεινῶν ἐσάρονε τὴν ὁδὸν Σταδίου, καὶ ἀπὸ τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ Λυκαβηττοῦ ἀνταπεκρίνοντο τὰ μικρὰ πυροβόλα τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Τὴν δ᾽ ἑσπέραν οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων ἔστειλαν τοὺς γραμματεῖς τῶν πρεσβειῶν πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς συνελεύσεως καὶ τοὺς δύο ἀντιπάλους ἀρχηγοὺς, καὶ ἔπεισαν αὐτοὺς νὰ συνάψωσιν ἀνακωχὴν τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὡρῶν, ἀπειλοῦντες, ὅτι, ἂν δὲν ἤθελε γείνει δεκτὴ ἡ πρότασις αὕτη, ἔμελλον νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς Ἀθήνας.

Διομήδης Κυριακοῦ.

Περὶ τοὺς διακοσίους ἐφονεύθησαν, καὶ μόνος ὁ Κορωναῖος ἐξηκολούθει πως ἀνθιστάμενος εἰς τὴν εἰρήνην, ἣν ὀρθῶς ἡρμήνευεν ὡς ἰδίαν ἑαυτοῦ πολιτικὴν ἐξόντωσιν. Τότε ἡ συνέλευσις συνῆλθεν ἐν τῷ Βαρβακείῳ. Ὁ Ῥοῦφος ἀνασυνέστησε τὸ ὑπουργεῖον δι' ἀνδρῶν μικρᾶς ἰσχύος, ὥςτε νὰ καταπαύσῃ τὰς ὑπονοίας, καὶ τὸ «ὑπηρεσιακὸν ὑπουργεῖον» τοῦτο διετήρησε τὴν ἀρχὴν μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως. Ὁ στρατὸς διετάχθη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς Ἀθήνας, ὁπόθεν καὶ ἀπεχώρησε τῇ 23 Ἰουνίου, καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρχηγοὶ παρῃτήθησαν, μεθ' ὃ αἱ εἰς αὐτοὺς ὑποχείριοι δυνάμεις ἐξωρίσθησαν αἱ μὲν εἰς τὸ Μεσολόγγιον, αἱ δὲ εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡ δ' ἀσφάλεια τῆς πρωτευούσης ἀνετέθη εἰς τὴν ἐθνοφυλακήν. Οὕτως ἔληξεν ἡ ἀναρχία, ἥτις εἶχεν ἐπικρατήσει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διαρκῶς ἀπὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὄθωνος, καὶ ἐπερατώθη ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος ὑπὲρ ἀξιωμάτων καὶ οὐχὶ ὑπὲρ ἀρχῶν, ὃν οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν δυνάμεων ὁμοφώνως ἐστιγμάτισαν διὰ δριμυτάτης ἐκφράσεως ὡς σύρραξιν «ἐνόχων φιλοδοξιῶν». Καὶ νεώτεροι μὲν Ἕλληνες ἱστορικοὶ προσεχώρησαν εἰς τὴν τοιαύτην ἀποδοκιμασίαν· ἀλλὰ τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς αἱ ἐπαναστάσεις σπανίως ποτίζονται διὰ ῥοδοστάγματος.

Ἡ δ' ἔλευσις τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἐπεβραδύνθη ἕνεκα περιοδίας ἀνὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἐν συνοδίᾳ τοῦ κόμιτος Σπόννεκ, πρώην ὑπουργοῦ ἐν Δανίᾳ, ὅςτις προσεκολλήθη εἰς τὸν βασιλέα ὡς πολιτικὸς αὐτοῦ σύμβουλος, ἀλλ' ὅςτις, καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη πατήσῃ τὸ πρῶτον νῦν τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, προσέβαλε τὴν ὅλην τάξιν τῶν Ἑλλήνων πολιτευομένων, κηρύξας, ὅτι ἡ θέσις αὐτοῦ ἦτο «οὕτως ὑψηλά, ὥςτε οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπισκιάσῃ αὐτόν». Μεγάλη δ' ὑπῆρξεν ἡ χαρά, ὅτε τέλος ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἀφίχθη εἰς Ἀθήνας τῇ 18 Ὀκτωβρίου. Καὶ ἐπανελήφθησαν μὲν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς φωταγωγηθείσης Ἀκροπόλεως αἱ ἐπὶ τῇ ἀφίξει τοῦ Ὄθωνος πρὸ τριάκοντα ἐτῶν χαρμοσύναι τοῦ Ναυπλίου, ἀλλ' Ἄγγλος διπλωμάτης δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν ἀπορίαν αὐτοῦ πῶς ἐκεῖνο «τὸ ἰσχνὸν καὶ λεπτὸν μειράκιον», ὅπερ εἶδεν ὁρκιζόμενον ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει καὶ ἤκουσε κηρῦττον, ὅτι ἤθελεν ἀγωνισθῇ νἀναδείξῃ τὴν Ἑλλάδα «πρότυπον βασίλειον ἐν τῇ Ἀνατολῇ», ἤθελεν ἐπιτύχει ἐν τῇ προκειμένῃ εἰς αὐτὸ ἐντολῇ. Ἀλλ' ὁ παρατηρητὴς ἐκεῖνος ἔζησεν, ὅπως παραδεχθῇ, ὅτι τὸ πείραμα τῆς διὰ δευτέραν φορὰν ἐκλογῆς νεανίου, ὅπως φέρῃ τὸ ἑλληνικὸν στέμμα, ἐπέτυχε πλειότερον ἢ ὅ τι

ἤθελον προσδοκήσει καὶ αὐτοὶ οἱ αἰσιόδοξοι. Καὶ ἔμελλε μὲν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος νἀντιμετωπίσῃ δυσκόλους κρίσεις, τὸν πόλεμον τοῦ 1897 καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909, ἀλλ' οὐ μόνον διετήρησε τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἵδρυσε δυναστείαν, ἀλλὰ καὶ ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ τρὶς ἐπαυξανόμενον τὸ βασίλειον αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ Ὄθων μάτην ἐπόθησε νὰ ἴδῃ τοιαύτην εὐτυχίαν.

Ἡ πρώτη τῶν προςκτήσεων τούτων, ἡ τῶν Ἰονίων νήσων, ὑπῆρξε τὸ δῶρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς ἔφερεν εἰς τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ ὑπηκόους. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις μετὰ πεῖραν πεντήκοντα ἐτῶν εἶχε φθάσει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἦτο εὐκταῖος ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὴν προςηρτημένης Ἑπτανήσου. Τὰ πιεστικὰ μέτρα, ὧν εἶχε γείνει χρῆσις διαρκοῦντος τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου, κορυφωθέντα εἰς τὴν παῦσιν τῆς μόνης ἐν Κερκύρᾳ ἐναπομεινάσης φιλελευθέρας ἐφημερίδος ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ δημοσιευομένων ἐπικρίσεων τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν συμπαθειῶν τῆς Ἀγγλίας, δὲν εἶχον ἐλαττώσει τὰ αἰσθήματα καὶ τὸν ζῆλον τῶν δυςηρεστημένων ἐκ τοῦ ἱερατείου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ἦσαν μὲν ἀκόμη πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν ἐπιφανῶν «ἀφωσιωμένοι» εἰς τὴν προστασίαν, ἀλλ' ἕνεκα τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1849 ἐν τῇ βουλῇ ἐπεκράτει ἡ ἀντιπολίτευσις, ἧς ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ πρὸς αὐτὴν συνδεόμενος μισθὸς ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ ὀρθοδόξου ζήλου τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀρτιγενοῦς ἐλευθερίας τῶν χειραφετηθέντων χωρικῶν. Οἱ παῖδες ἐν Κεφαλληνίᾳ συνείθιζον «νὰ γράφωσιν ὡς ὑπόδειγμα γραφῆς προσευχὴν περὶ ἐξώσεως τῶν Ἄγγλων», καὶ ὁ ἁρμοστὴς Οὐάρδος ἐδήλωσεν, ὅτι τὸ σύστημα κυβερνήσεως τὸ κληροδοτηθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Σείτωνος «δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ ὑπὸ δυνάμεως ἀνθρωπίνης». Καὶ ἔξωθεν δ' ἤρχοντο ἐπικρίσεις τῆς ἀγγλικῆς διοικήσεως, παρά τε τοῦ τύπου τῆς αὐταρχικῆς Ῥωσίας καὶ ἐκ τῆς ναπολεοντείου Γαλλίας, καίτοι οὐδετέρα τῶν χωρῶν τούτων ἀπήλαυε τοῦ δεκάτου κἂν τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων πολιτευτῶν χορηγηθείσης εἰς τοὺς Ἰονίους. Ἀλλὰ καὶ Αὐστριακός τις ὑπουργὸς ὑπερημύνετο τῶν Βουρβώνων τῆς Νεαπόλεως, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐν ταῖς νήσοις πολιτείαν τῶν Ἄγγλων. Ἀλλ' εἶνε ἀληθές, ὅτι, ὅτε ὁ σὶρ Ἰωάννης Young, ὅςτις διεδέχθη τὸν Οὐάρδον ὡς λόρδος μέγας ἁρμοστὴς τῷ 1855, διεξήγαγε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐπιόντος ἔτους γενικὰς ἐκλογάς, τὰ μέτρα τὰ ληφθέντα ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Κεφαλλήνων ῥιζοσπαστῶν ἀπεδείχθησαν οὕτω τελες-

φόρα, ὥστε ἅπαντες οἱ δέκα βουλευταὶ οἱ ἐκλεχθέντες ὑπὸ ταύτης τῆς νήσου, τῆς γενετείρας τοῦ ἑπτανησιακοῦ ῥιζοσπαστισμοῦ, ἦσαν τῶν ἀφωσιωμένων, καὶ ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῶν ἑνωτικῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Ζακύνθου Κωνσταντῖνος Λομβάρδος. Ἀλλ' ἡ ἑνδεκάτη ἐκείνη βουλὴ δὲν εἶχεν ἀκόμη συνέλθει εἰς πολλὰς συνεδρίας, ὅτε φήμη τις, ἀποδειχθεῖσα κατόπιν ἀληθής, ἐξήγειρε θύελλαν ἐναντίον τῆς προστασίας. Ὁ Young εἰσηγήσει τοῦ γραμματέως αὐτοῦ Bow, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικὴν καὶ ὑπετίθετο γινώσκων καὶ τὸ ἦθος τῶν νησιωτῶν καλλίτερον τῶν πλείστων Ἄγγλων ὑπαλλήλων, προέτεινεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ὅπως τὸ Ἰόνιον ζήτημα λυθῇ διὰ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχωρήσεως τῶν πέντε νοτίων νήσων καὶ τὴν εἰς ἀγγλικὰς ἀποικίας μεταβολὴν τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν, τῶν σπουδαιοτάτων πασῶν τῶν ἄλλων ὑπὸ ἔποψιν στρατηγικήν, τῶν μάλιστ' ἀφωσιωμένων εἰς τὴν προστασίαν καὶ τῶν ἥκιστα πασῶν δυσκυβερνήτων. Ὅτε δ' ἐγνώσθη, ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει λαθραίως ἐν Κερκύρᾳ ἀναφορά, ἀναφερομένη εἰς τοιοῦτον σκοπόν, καὶ ὅτι εἶχον ἤδη ἐπιτευχθῇ πράγματι τρεῖς ὑπογραφαὶ Ἰονίων, θύελλα ἀγανακτήσεως ἐξερράγη ἐν τῇ βουλῇ. Τὸ νομοθετικὸν τοῦτο σῶμα, μὴ λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὴν ἄρνησιν τοῦ εἰσαγγελέως, ὅστις εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν τὸν λόγον ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως ἄνευ δικαιώματος ψήφου, ἐπεδοκίμασε διὰ βοῆς τὴν καταγγελίαν τοῦ Λομβάρδου, καὶ παρεδέχθη ὁμοφώνως πρότασιν περὶ διορισμοῦ ἐξεταστικῆς ἐπιτροπείας, ἐν ᾗ ἑκάστη νῆσος ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἕνα ἀντιπρόσωπον. Αἱ οὕτως ἐγερθεῖσαι ὑποψίαι εἶχον ἀρχίσει νὰ καταπαύωσιν, ὅτε τῇ 31 Ὀκτωβρίου τοῦ 1858 τὰ Ἡμερήσια νέα (Daily News) ἐδημοσίευσαν τὰ ἀπὸ 29 Μαΐου 1857 καὶ 2 Ἰουλίου 1858 ἔγγραφα τοῦ Young τὰ περιέχοντα τὸ περὶ ἀποικισμοῦ σχέδιον. Ἡ δὲ δημοσίευσις τῶν ἐγγράφων τούτων, ὑπεξαιρεθέντων ἐκ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ οἰκείου ὑπουργοῦ «ἀδιανόητος ἀτυχία», ἐπειδὴ οὐ μόνον ἀνεζωπύρησαν ἐρεθισμὸν ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις, ἀλλ' ἀνετάραξαν καὶ τὰς λοιπὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τοῦ 1815. Τὸ δὲ χείριστον πάντων, τὸ συμβὰν ἐπῆλθε κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καιρόν, καθ' ὃν ὁ φιλελληνικώτατος τῶν τότε ζώντων Ἄγγλων πολιτευτῶν εὑρίσκετο καθ' ὁδὸν ὡς «ὑψηλὸς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος», ὅπως προβῇ εἰς ἐξέτασιν «περὶ τῆς διοικήσεως τῶν προνομιούχων Ἰονίων νήσων».

Τὸ τότ' ἐν τῇ ἀρχῇ εὑρισκόμενον ὑπουργεῖον Derby εἶχεν ὡς

πρωθυπουργὸν μὲν μεταφραστὴν τοῦ Ὁμήρου, ὡς ὑπουργὸν δὲ τῶν ἀποικιῶν τὸν διηγηματογράφον Μποῦλβερ Λύττωνα. Τοιοῦτοι λογοτεχνοῦντες πολιτευταὶ ἀπεδέχθησαν, ὡς εἰκός, μετὰ προθυμίας τὴν πρότασιν τοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν ἀποικιῶν, λόρδου Καρναρβῶνος, ὅπως ἡ τοιαύτη ἀποστολὴ ἀνατεθῇ εἰς ἄλλον μελετητὴν τοῦ Ὁμήρου, τὸν Γλάδστωνα. Τούτου δὲ οἱ πολιτικοὶ φίλοι ἀντετάσσοντο σχεδὸν ὁμοφώνως εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχὴν τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐτὸν ἐντολῆς. Καὶ ὁ μὲν Aberdeen μετὰ πονηρίας ἐξέφραζε τὴν ἀμφιβολίαν, ἂν ὁ Ὅμηρος θὰ ἦτο ἱκανῶς ῥωμαλέος πολεμικὸς ἵππος, ὥςτε νὰ βαστάσῃ τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ διὰ τῆς Ἰονίου ἐκείνης Ἰλιάδος, μόνος δ' ὁ Σίδνεϋ Χέρμπερτ προςεδόκα, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταβίβασις τῶν νήσων. Ἀλλ' εἰς τὸν Γλάδστωνα, τὸν λόγιον καὶ τὸν κληρικόν, ἡ γενομένη πρότασις ὑπῆρξεν εὐπρόςδεκτος, διότι παρείχετο εἰς αὐτὸν ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς τόπους, ἐν οἷς αἱ σκηναὶ τῆς Ὀδυσσείας, καὶ νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Εἰς δὲ τὸν λειτουργοῦντα λόρδον ἁρμοστὴν ἡ ἔλευσις αὐτοῦ ἦτο χαλεπῶς καὶ μόλις ἀνεκτή. Πράγματι ὁ Young παρὰ τὴν θύελλαν τὴν ἐκραγεῖσαν ἐκ τῆς διαθρυλήσεως τοῦ σχεδίου αὐτοῦ περὶ ἀποικισμοῦ ἠδύνατο μετ' ἀληθείας νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ «οὐδ' ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ περιστάσει εἶχε παραστῇ ἀνάγκη προςφυγῆς εἰς τὴν δύναμιν τῆς ὑψηλῆς ἀστυνομίας» καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου οὐδὲ εἷς κἂν Ἰόνιος ἦτο «ἐν ἐξορίᾳ, ἐν καθείρξει ἢ οἱαδήποτε δικαστικῇ καταδιώξει ἕνεκα πολιτικοῦ ἀδικήματος». Τὸ ἐμπόριον εὑρίσκετο ἐν αὐξήσει, καὶ τἀποτελέσματα τῆς χολέρας ἐν Ζακύνθῳ εἶχον ἐξαλειφθῇ ἕνεκα λαμπρᾶς συγκομιδῆς ἐλαιῶν καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου ἐπελθούσης ἐλαττώσεως τῶν χρεῶν. Τὰ μόνα δὲ πρόσφατα ἐπειςόδια ἦσαν ἡ ἐκδήλωσις ἀντιτουρκικῶν αἰσθημάτων ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ ἀστυνόμου τῆς Κερκύρας, ἀπαγορεύσαντος τὴν προμήθειαν ἄρτου εἰς τουρκικὰ μεταγωγικὰ πλοῖα, καὶ ἡ ἄρνησις αὐτοῦ καὶ τῶν συναδέλ-

Γλάδστων.

φων νὰ σταθῶσι πρὸ τοῦ μεγάρου τοῦ ἁρμοστοῦ κατὰ τὴν διάβασιν τῆς λιτανείας τοῦ πολιούχου τῆς νήσου ἁγίου Σπυρίδωνος. Διὰ τοῦτο μετ' ἐκπλήξεως δυσαρέστου μὲν εἰς τὸν ἁρμοστήν, εὐαρέστου δ' εἰς τοὺς Ἰονίους ῥιζοσπάστας ἐγνώσθη, ὅτι ὁ ἀρχαῖος αὐτοῦ συμμαθητὴς καὶ συνάδελφος ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ἤρχετο, ὅπως ἐξετάσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἡ δ' ἐντολὴ αὕτη, οὖσα δυσχερὴς καθ' ἑαυτὴν εἰς πάντα ἄπειρον τῆς εἰδικῆς καταστάσεως τῶν νήσων, εἶχε καταστῆ ἔτι δυσκολωτέρα ἕνεκα τῆς ἀδολεσχίας τῆς λονδινείου ἐφημερίδος τῶν φιλελευθέρων τῆς δημοσιευσάσης τὰ ἔγγραφα τοῦ Young, περὶ ὧν ἔγεινε λόγος ἀνωτέρω, καὶ ὁ Γλάδστων, εὑρισκόμενος τότ' ἐν Βιέννῃ, ἠναγκάσθη νὰ προβῇ, οὐχὶ διὰ τελευταίαν φορὰν, εἰς δικαιολογίας πρὸς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν. Ὅτε δ' ὁ ἐπιφανὴς πολιτευτὴς ἔφθασεν εἰς τὴν Κέρκυραν τῇ 12 Νοεμβρίου τοῦ 1858, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Νεαπολίτου φίλου Λακαΐτα, εἰς οὗ τὰς γνώσεις περὶ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης βενετικῆς κτήσεως ἐστηρίζετο, συνεῖδε μετ' οὐ πολὺ, ὅτι τὰ κλοπιμαῖα ἔγγραφα, ἅτιν' αὐτός τε καὶ ὁ Young ἀπεδοκίμαζον ὡς ἀσύνετα, εἶχον μείνει ἄνευ ἀποτελέσματος. Μάτην εἶπεν εἴς τε τὴν γερουσίαν καὶ εἰς τοὺς δέκα βουλευτὰς τῆς Κερκύρας, ὅτι δὲν ὑπῆρχε ζήτημα περὶ μεταβολῆς τῆς συνθήκης τοῦ 1815 καὶ ὅτι δὲν εἶχεν ἔλθει νὰ συζητήσῃ περὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσῃ πῶς αὕτη ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰ τοπικὰ συμφέροντα. Μάτην προέτεινε ῥιζικὰς μεταρρυθμίσεις ἀντὶ τῆς ἑνώσεως. Ἐν Λευκάδι, ὅπου μετέβη ἐκ Κερκύρας, αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ ἐπανέλαβον τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐγγράφων τοῦ Young, καὶ ἤκουσαν, χωρὶς νὰ πεισθῶσιν, ὅτι ἡ ἕνωσις ἦτο φαντασιώδης πόθος, ὅστις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἐμπόδιον πρὸς πρακτικὰς βελτιώσεις. Ἐν δὲ τῇ Ἰθάκῃ αἱ ἀναμνήσεις τοῦ «πολυμήτιος» Ὀδυσσέως πιθανῶς ἀπησχόλησαν τὸν λόγιον ἐπίτροπον πλειότερον τῶν παραπόνων τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀπογόνων. Ἐν δὲ τῇ Κεφαλληνίᾳ ἐδεξιώθησαν αὐτὸν πρὸς δυσαρέσκειαν αὐτοῦ κραυγάζοντες «Κάτω ἡ προστασία» καὶ βοῶντες «Ζήτω ἡ ἕνωσις», ἐν ᾧ συγχρόνως ἐρρίπτοντο εἰς τὴν ἅμαξαν αὐτοῦ ἀντίτυπα τοῦ πολυθρυλήτου ψηφίσματος τῆς 26 Νοεμβρίου 1850. Καὶ τὴν μὲν πικρίαν ἐκείνην τῶν αἰσθημάτων τῶν Κεφαλλήνων, ἣν κατ' ἐπίφασιν ἀπεδοκίμαζον οἱ ἐπιχώριοι πολιτευταὶ, ἀπέδιδεν ὁ Γλάδστων εἰς τὰ πιεστικὰ μέτρα τοῦ 1849, ἀλλ' αἴσθησιν ἐνεποίησεν εἰς αὐτὸν ἡ τραγικὴ ἔκκλησις τοῦ γηραιοῦ ἀρχιεπισκόπου ὑπὲρ ἑνώσεως «τῆς ἀτυχοῦς ταύτης

νήσου» μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν δὲ τῇ Ζακύνθῳ, τῇ ἐκλογικῇ περιφερείᾳ τοῦ σφοδροτάτου τῶν ἀντιπάλων τῆς προστασίας, εὑρέθη μὲν ἠναγκασμένος νὰ ἐκθέσῃ καὶ πάλιν τὸ ἀκατόρθωτον τῆς ἑνώσεως ἐν τῇ τότε καταστάσει τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἔτυχε δεξιώσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν συνήθη εὐγένειαν τῶν Ἰονίων πρὸς φίλον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐσχημάτισε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε γενικὸς πόθος προσαρτήσεως τῶν νήσων, καίτοι ἡ ἐντύπωσις αὕτη ἀνεσκευάζετό πως ὑπὸ τῶν

Τὰ ἐνδότερα τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

σχέσεων, αἵτινες ἐπιστεύοντο ὑπάρχουσαι μεταξὺ τοῦ Ὄθωνος καί τινος τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ προεξεχουσῶν ῥιζοσπαστικῶν ἐφημερίδων. Εἰς δὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τύπου προσέγραφεν ὁ Γλάδστων τὰ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως αἰσθήματα, ἅτινα εὗρεν ἐν Παξοῖς, ὅπου δύο ἐξόριστοι Κερκυραῖοι ἐφημεριδογράφοι εἶχον ἐπωφεληθῆ τὴν κατηναγκασμένην αὐτῶν ἀπραξίαν ἀσχολούμενοι εἰς προσηλυτισμὸν ἐναντίον τῆς προστασίας.

Μετὰ δὲ τὴν ταχεῖαν ἐκείνην ἐπίσκεψιν ἁπασῶν τῶν Ἰονίων νήσων πλὴν τῶν ἀπομεμακρυσμένων Κυθήρων ὁ Γλάδστων ἐγκατεστάθη, ὅπως ἐργασθῇ ἐν Κερκύρᾳ, πολιορκούμενος ὑπὸ ἐνδεῶν Ἰο-

νίων, θεωρούντων αὐτὸν ὡς θείαν ἐπὶ τῆς γῆς πρόνοιαν, δυναμένην νὰ προμηθεύσῃ εἰς αὐτοὺς θέσεις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ προῖκας τῶν θυγατέρων, καὶ θεωρούμενος ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ὡς πολιτικὸς Ἰακώβ, ὑποσκελίζων τὸν νόμιμον λόρδον ἁρμοστήν. Ἀποφασίσας δὲ τὴν ὑποβολὴν σχεδίου μεταρρυθμίσεων ὡς ἀντιδότου τῆς ἑνώσεως, ἣν ὑπελάμβανε βλαβερὰν εἰς τὰς νήσους ἐφ᾽ ὅσον ἐβασίλευε τῆς Ἑλλάδος ὁ Ὄθων, συνεβούλευσεν ὁ Γλάδστων τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Young, καὶ προσεφέρθη νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς προσωρινὸς αὐτοῦ διάδοχος χάριν εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου τῆς μεταρρυθμίσεως. Δὲν ὑπῆρχε τόπος δύο ἁρμοστῶν ἐν Κερκύρᾳ. Διὸ ὁ Young ἀνεχώρησε τῇ 13 Ἰανουαρίου 1859, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Γλάδστων, οὗ τὴν πρότασιν μετὰ χαρᾶς εἶχεν ἀποδεχθῆ ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας Βικτωρία, ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ προέστη τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκτάκτου συνόδου τῆς βουλῆς. Μετὰ δὲ δύο ἡμέρας αὕτη προέβη εἰς διακήρυξιν, καθ᾽ ἣν «ἡ μόνη καὶ ὁμόθυμος θέλησις τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶνε ἡ ἕνωσις ἁπάσης τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.» Ὁ δὲ Γλάδστων διὰ διαγγέλματος ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν βουλήν, ὅτι μόνον δι᾽ ἀναφορᾶς ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ εὐχὴν πρὸς τὴν ἄνασσαν, καί, ὅτε ἡ πρότασις ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦτον τὸν τύπον, ὁ ἁρμοστὴς μετὰ χαρακτηριστικῆς σοφιστείας συνεζήτησε τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *θέλησις*, ἣν ἐπέμεινε νὰ μεταφράσῃ διὰ τῆς λέξεως *πόθος* παρὰ τὴν φανερὰν αὐτῆς σημασίαν. Οἱ δὲ Ἰόνιοι ἀναμφιβόλως διεσκέδασαν ἐπὶ τῷ οὐκ ἀσυνήθει ἐκείνῳ ἰσχυρισμῷ ξένου λογίου, ἀξιοῦντος, ὅτι ἐγίνωσκε περὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης πλειότερα ἢ αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ὁ πεπαιδευμένος αὐτοῦ προϊστάμενος πιθανῶς ηὐχαριστήθη ἐκ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τῆς συνοδευσάσης τὴν εἰς τὴν βασίλισσαν μεταβίβασιν τῆς ἀναφορᾶς τῶν Ἑπτανησίων. Ἡ δὲ βασιλικὴ ἀπάντησις, καθ᾽ ἃ προσεδοκᾶτο, ὑπῆρξεν ἡ ῥητὴ ἄρνησις «ἐγκαταλείψεως τῶν ὑποχρεώσεων» τῶν ἐπιβληθεισῶν εἰς τὴν βρεττανικὴν μοναρχίαν ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ 1815 ἢ τοῦ νὰ «ἐπιτραπῇ εἴς τινα ἄλλην δύναμιν ἡ φροντὶς περὶ προαγωγῆς ὁμοίας τινὸς γνώμης.» Ἐπὶ τούτοις δ᾽ ὁ ὑπέροχος πολιτευτὴς εἰσήγαγεν εἰς τὴν βουλὴν τὸ νομοσχέδιον αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ μεταρρυθμίσεων, ὁμιλήσας ὅσον ἠδύνατο ἄριστα ἰταλιστί. Ἡ ὑπ᾽ αὐτοῦ μελέτη τῶν κατὰ τὰς Ἰονίους νήσους εἶχε πείσει αὐτόν, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ἕνωσις δὲν ἦτο εὐκταία, τὸ ὑφιστάμενον σύστημα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε ἔργον

«οὔτε τῶν Χερουβεὶμ οὔτε τῶν Σεραφείμ». Συνεῖδεν, ὅτι, καίτοι ἡ ὑλικὴ εὐημερία τῶν Ἰονίων ἦτο μεγαλειτέρα τῆς τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων, καθ' ἃ ἀπεδέχοντο Ἕλληνες καὶ Γάλλοι συγγραφεῖς, τὸ οἰκονομικὸν σύστημα ἐπίεζε βαρέως τοὺς χωρικούς, παρέβλαπτε τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον καὶ ἐπέφερε δυσαρέστους διαφορὰς μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ πολιτικὴ ὑπαλληλία, καθ' ἃ παρετήρησεν, ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων καὶ πρὸς τὴν τελουμένην ἐργασίαν», ἐπειδὴ «οἱ μισθούμενοι ὑπηρέται τοῦ δημοσίου ἦσαν 2.200 καὶ ἐπέκεινα μεταξὺ 240.000 κατοίκων» καὶ εἶχον αὐξηθῆ κατὰ τὸ ἓν τέταρτον ἀπὸ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1849, οὕτω δὲ οἱ Ἰόνιοι ἦσαν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐν Εὐρώπῃ ὑπαλληλοκρατούμενος λαός. Οἱ εὐπατρίδαι καὶ οἱ ἐπιφανεῖς ἠρέσκοντο, ὡς εἰκός, εἰς τὴν τοιαύτην κατάστασιν, καθ' ἃ ἄλλοι καὶ οἱ βουλευταὶ ἔχαιρον ἐπὶ τοῖς μισθοῖς αὐτῶν, οὓς ὁ Γλάδστων εὗρεν ὑπερβολικοὺς καὶ ἐζήτει νὰ ὑποβιβάσῃ εἰς τὸ ἥμισυ καὶ νὰ πληρόνῃ μόνον ὅταν συνεδρίαζεν ἡ βουλή. Διὸ μόλις που προσεδόκα, ὅτι ἢ οἱ ὑπάλληλοι, οἵτινες ἦσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς προστασίας, ἢ οἱ ῥιζοσπάσται, οἵτινες ἦσαν οἱ σφοδρότατοι πολέμιοι αὐτῆς, ἔμελλον νὰ δεχθῶσι περιορισμὸν μέλλοντα νὰ θίξῃ τὰ κεκτημένα αὐτῶν δικαιώματα.

Οὐδ' ἦσαν αἱ πολιτικαὶ αὐτοῦ μεταρρυθμίσεις τοιαῦται, ὥστε νὰ προςδοκηθῇ ἡ εὐμενὴς αὐτῶν ἀποδοχὴ εἴτε ὑπὸ τῶν Ἄγγλων εἴτε ὑπὸ τῶν Ἰονίων. Ἡ προταθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ μεταβολὴ τῆς γερουσίας ἀπὸ σώματος ἐκτελεστικοῦ εἰς δευτέραν βουλὴν ἐπὶ μέρους αἱρετὴν καὶ ἐπὶ μέρους διοριζομένην προϋπέθετε τὴν ὕπαρξιν πλουσίας καὶ ἰσχυρᾶς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ' οἱ Ἰόνιοι εὐπατρίδαι δὲν εἶχον οὔτε τοὺς ἀναγκαίους πόρους οὔτε τὸ ἀπαιτούμενον ἠθικὸν σθένος, ὅπως ἀντιτάξωσι κραταιὰν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀποφάσεις βουλῆς δημοκρατικῆς, ἥτις συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Γλάδστωνος ἔμελλε νὰ συνέρχηται ἐνιαυσίως πρὸς ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἠδύνατο νὰ καταγγέλλῃ εἰς τὴν γερουσίαν ἅπαντας τοὺς ὑπαλλήλους καὶ θὰ εἶχε μετ' αὐτῆς τὸ ἀναβιῶσαν βενετικὸν προνόμιον τοῦ ὑποβάλλειν εἰς τὸ στέμμα ἀναφορὰς ἐναντίον «βαρέων πταισμάτων» τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ. Καὶ τοῦ μὲν προταθέντος ὑπουργείου, εἰς ὃ ἔμελλε νὰ μεταβιβασθῇ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τῆς γερουσίας, ὁ διορισμὸς θὰ ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἀνωτάτου ἐκείνου ἄρχοντος, ἀλλ' ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ἀστυνομίας, ἣν εἶχε περιβληθῆ ἀπὸ τοῦ 1817 καὶ

ἥτις ἔδιδεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐξορίζειν οἱονδήποτε κατὰ βούλησιν, κατηργήθη. Καὶ πρότεροι μὲν ἁρμοσταὶ εἶχον ποιήσει χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τούτου, ἀλλ' οὐδέποτε ὅμως ὁ Young. Εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, ἃς οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ φίλοι αὐτῶν ἐξελάμβανον ὡς κεχωρισμένως αὐξανούσας τὴν ἰσχὺν τῶν Ἰονίων δημοκρατικῶν, οὗτοι ἀπέβλεπον μετὰ φόβου ὡς ἀόριστον ἀναβολὴν τῆς ἑνώσεως, ὡς «ἐθνικὴν αὐτοκτονίαν», καθ' ἃ ἀπεκάλεσε τὴν ἀποδοχὴν αὐτῶν ῥιζοσπαστικὴ ἐφημερὶς τῆς Ζακύνθου. Ὁ κόμις Δούσμανης, ὁ μέλλων ἱστορικὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Γλάδστωνος, φίλος τῆς προστασίας, μετασχὼν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπὶ τριάκοντα ἔτη, προήγγειλεν εἰς τὸν εἰσηγητὴν αὐτῶν, ὅτι ἔμελλον νἀπορριφθῶσιν. Ὀλίγαι φωναὶ, ἡ τοῦ προέδρου τῆς γερουσίας κόμιτος Φλαμπουριάρη, ἡ τοῦ σὶρ Πέτρου Βραΐλα, ἡ τοῦ Σωκράτους Κουρῆ, ἠκούσθησαν ὑπὲρ αὐτῶν. Εἷς δὲ βουλευτὴς, ὁ Παδοβᾶς, οὗ τὸ ὄνομα ἐδείκνυε τὴν βενετικὴν καταγωγὴν, ὡμίλησεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας ἐναντίον τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων, ἐπιδείξας οὕτω ῥητορικὴν δεινότητα ἀνταξίαν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἄγγλου κοινοβουλευτικοῦ ἀνδρός. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ μέλλων νομοθέτης τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐπέδειξε παράδοξον ἄγνοιαν τῶν νόμων τῆς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Καὶ δὴ ἠγνόησε τὸν συνταγματικὸν κανόνα, καθ' ὃν διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχῆς τῆς ἁρμοστείας εἶχε κενωθῆ ἡ ἕδρα αὐτοῦ ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐκωλύετο ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἐκ νέου ἐκλογὴν αὐτοῦ. Μαθὼν δὲ, ὅτι δὲν ἐξηκολούθει ὢν μέλος τοῦ κοινοβουλίου, ὑπέβαλε τυπικῶς παραίτησιν ἀπὸ τῆς ἁρμοστείας τῇ 20 Ἰανουαρίου, ἀφεὶς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ φίλους νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα κατὰ τρόπον αὐτόχρημα γλαδστώνειον, πρῶτον μὲν διορίζοντες τὸν σὶρ Ἐρρίκον Knight Στὸρξ, συνταγματάρχην λαλοῦντα τὴν ἰταλικὴν καὶ ἔχοντα πεῖραν τῶν ἑπτανησιακῶν πραγμάτων, καὶ ἔπειτα παρακινοῦντες αὐτὸν νὰ διορίσῃ τὸν Γλάδστωνα προσωρινὸν αὐτοῦ ἀναπληρωτήν. Διαρκούσης δὲ τῆς βραχείας μεταβατικῆς ἐκείνης περιόδου, παρειλκύσθησαν αἱ συζητήσεις, ἕως τὴν 4 Φεβρουαρίου, τὴν ἑσπέραν τῆς ἀφίξεως τοῦ Στὸρξ, ἡ βουλὴ διὰ μιᾶς μόνης ἐναντίας ψήφου καὶ ἐννέα ἀρνήσεων ψήφου ἐδέχθη πρότασιν, δι' ἧς ἀπερρίπτετο τὸ ὅλον σχέδιον τῶν μεταρρυθμίσεων. Μετὰ δὲ τρεῖς ἡμέρας ὁ Γλάδστων ἀνεχώρησεν ἐκ Κερκύρας, ἀφ' οὗ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ γνῶσις τῶν ἐπιτοπίων πραγμάτων ἔχει ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ μεγαλειτέραν ἀξίαν ἢ ἡ μεγαλοφυία καὶ ὅτι οὔτε μέγα ὄνομα οὔτε

ὑψηλὸν ἀξίωμα ἐπιβάλλεται παρὰ τοῖς Ἕλλησι δημοκρατικοῖς. Ὁ δὲ βιογράφος αὐτοῦ ἀπεδέχθη, ὅτι ἡ ἑπτανησιακὴ αὐτοῦ ἀποστολὴ ὑπῆρξεν ἀποτυχία, ἥτις δὲν παρέβλαψε μὲν τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ μέλλον τοῦ προσωρινοῦ ἁρμοστοῦ, ἀλλ' ἐδυσχέρανεν ὅμως τὴν θέσιν τοῦ τε προκατόχου αὐτοῦ καὶ τοῦ διαδόχου ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις.

Ὁ δὲ δέκατος καὶ τελευταῖος λόρδος ἁρμοστής, ὅςτις ἐν τῷ χρόνῳ τοῦ διορισμοῦ ἦτο ἁπλοῦς συνταγματάρχης, κυρίως γνωστὸς ἐκ τῆς διευθύνσεως τῶν νοσοκομείων τῆς Σκόδρας ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, εὗρεν, ὅτι ἡ βουλὴ δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ καταδικάσῃ εἰς σιγὴν τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἡ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1859 ἔκρηξις τοῦ ἰταλικοῦ πολέμου ἐπέδρασεν, ὡς εἰκὸς, εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑπτανήσου. Ἡ Κέρκυρα ἦτο τὸ κατὰ παράδοσιν ἄσυλον τῶν Ἰταλῶν ἐξορίστων. Ἐκεῖθεν εἶχον ἐκπλεύσει οἱ ἀδελφοὶ Bandiera εἰς τὴν Καλαβρίαν κατὰ τὴν ἀτυχῆ αὐτῶν ἐκστρατείαν τοῦ 1844· ἐκεῖ ὑφίστατο ἰταλοελληνικὴ ἑταιρεία, ἡ λεγομένη «Μεγάλη ἀδελφότης», ἧς μέλη εἶχον φυλακισθῆ ἐπὶ τῆς ἁρμοστείας τοῦ Οὐάρδου· Ἰόνιοι ῥιζοσπάσται ἦσαν μέλη ὁμοίων ἑταιρειῶν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ κεντρικὴ ἐπιτροπεία ἐν Ζακύνθῳ, ἐνεργοῦσα κατὰ τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας, εὑρίσκετο ἐν ἀνταποκρίσει μετὰ τοῦ Γαριβάλδη διὰ τοῦ ἀκαταπονήτου Λομβάρδου, οὗ τὸν ἐνθουσιασμὸν δυνάμεθα νἀνιχνεύσωμεν ἐν ταῖς σελίσι τοῦ Γάλλου λογίου καὶ περιηγητοῦ Λενορμάν. Ἀλλ' οἱ ἑνωτικοὶ εὕρισκόν τινα τῶν εὐπρεπεστάτων αὐτῶν ἐπιχειρημάτων ἐν ταῖς δηλώσεσιν Ἄγγλων ὑπουργῶν. Ὅτε ὁ Ῥῶσσελ ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ αὐτοῦ ἐγγράφῳ τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1860 ἐκήρυξεν, ὅτι «οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν οἱ ἄριστοι κριταὶ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν συμφερόντων» καὶ ἐποιεῖτο μετ' ἐνθουσιασμοῦ λόγον περὶ «τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν» καὶ τῆς «ἀνεξαρτησίας», ὁ Ἑπτανήσιος Δάνδολος ἐκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς θεωρίας ταύτας εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν Ἰονίων νήσων. Ὅτε δὲ μετὰ τέσσαρας μῆνας ἡ βουλὴ συνῆλθεν, ἀρχομένου τοῦ 1861, εἰς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ Γλάδστωνος ἐπηκολούθησαν προτάσεις, ὅπως τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως ὑποβληθῇ ἐπὶ τὸ ἰταλικώτερον εἰς δημοψήφισμα καὶ γείνῃ ἔκκλησις εἰς τοὺς κοινοβουλευτικοὺς ἄνδρας, τὰς κυβερνήσεις καὶ τοὺς φιλανθρώπους τῆς Εὐρώπης χάριν συμπράξεως αὐτῶν. Ὁ δὲ Στὸρξ, ἀφ' οὗ πρῶτον ὑπέδειξεν εἰς τὴν βουλὴν τὸν ἀντισυνταγματικὸν χαρακτῆρα τῶν κινημάτων ἐκείνων, ἀνέβαλεν αὐτὴν ἐπὶ ἓξ μῆνας, καίτοι τὸ ὅπλον ἐκεῖνο ἦτο ἐστερημένον τοῦ ἡμίσεος τῶν ἐξ αὐτῶν τρόμων

ἕνεκα τῆς συνηθείας τοῦ νὰ πληρόνωνται οἱ μισθοὶ τῶν βουλευτῶν καὶ ὅταν δὲν συνεδρίαζεν ἡ βουλή. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἤγαγεν ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ εἰς συζήτησιν, ἥτις παρέσχεν ἀφορμὴν εἴς τε τὸν δοῦκα τῆς Newcastle, τότε ὄντα ὑπουργὸν τῶν ἀποικιῶν, καὶ εἰς τὸν Γλάδστωνα, ὄντα τότε ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν, τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἀγγλικὴν προστασίαν. Παραχώρησις αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπεφάνθη ὁ μέγας φιλέλλην, ἤθελεν εὐλόγως συνεπιφέρει τὴν τῆς Κρήτης, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου καὶ θὰ ἦτο συγχρόνως δυςυπολόγιστος διασπάθησις δημοσίου χρήματος δαπανωμένου εἰς ὀχυρώσεις καὶ «ἔγκλημα ἐναντίον τῆς ἀσφαλείας τῆς Εὐρώπης». Ταῦτα ἐλέχθησαν τῇ 25 Ἀπριλίου 1861, τῇ δὲ 26 Νοεμβρίου 1862 τὸ αὐτὸ ὑπουργεῖον, οὗ ὁ ῥήτωρ ἦτο μέλος, ἀπεφάσισε, μόνου ἀντιτείνοντος τοῦ λόρδου Westburg, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς νήσους. Ἔστω καὶ τοῦτο ἓν τῶν πολλῶν δειγμάτων τῆς ἀγγλικῆς ἀσταθείας ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πάλμερστων, ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως, συνήνεσεν εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Κερκύρας, ἧς ἡ παράδοσις θὰ ἦτο κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1850 δήλωσιν αὐτοῦ πρᾶξις μωρίας, καὶ πρὸς ἧς τὴν παρακράτησιν, καὶ ἐν περιπτώσει παραχωρήσεως τῶν ἄλλων νήσων, καὶ πάλιν παρώρμα τῷ 1851 ὡς πρὸς πρᾶξιν συνετήν. Τοιαύτη εἶνε ἡ πολιτική!

Φρειδερῖκος Β΄ βασιλεὺς τῆς Δανίας
(Ἴδε σελ. 349).

Τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Newcastle καὶ τοῦ Γλάδστωνος ἔσχον ἐπίδρασίν τινα ἐπὶ τοὺς πολιτευτὰς τῆς Ἑπτανήσου. Ὅτε δὲ συνῆλθε τῷ 1862 ἡ δωδεκάτη Ἰόνιος βουλή, ἔμαθε μετ᾽ ἐκπλήξεως, ὅτι ὁ ἄρτι ἐκλεχθεὶς πρόεδρος αὐτῆς Ζερβὸς, ὁ ἔνθερμος Κεφαλλὴν ῥιζο-

σπάστης καὶ ἐξόριστος προτέρων ἡμερῶν, εἶχεν ὑποβιβάσει ἑαυτὸν εἰς «μεταρρυθμιστήν». Τοιαῦτα μετριαστικὰ ἀποτελέσματα ἐπέφερεν ἡ ἀρχή, καὶ οὕτω μικρὰ ἐφαίνετο ἡ προσδοκία τῆς ἑνώσεως κατ' αὐτὸ τὸ λυκαυγὲς τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ ῥιζοσπάσται ὑπὸ τὸν Λομβάρδον ἐξηκολούθησαν τὰς διαμαρτυρίας αὐτῶν ἐναντίον τῆς προστασίας, ἔν τισι περιστάσεσι μεμφόμενοι τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν διὰ πράξεις, αἵτινες ἀπὸ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1849 ἦσαν πράγματι πταῖσμα τῶν ἰδίων ἑαυτῶν ἐλευθέρων δημοτικῶν ἀρχῶν. Καὶ δὲν διετηροῦντο μὲν ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου πλέον αἱ ὁδοὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας, τὸ δὲ λαμπρὸν δάσος τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὄρους Αἴνου ἐφυλάσσετο ἐλλιπῶς· ἀλλὰ ταῦτα συνέβαινον, διότι αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ ἐπέτρεπον τὴν εἰς τὸ ἴδιον ἔργον ἀνάμιξιν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐφοβοῦντο νὰ τιμωρήσωσι τοὺς ἐνόχους πυρκαϊῶν τῶν δασῶν, ἔχουσαι ὑπ' ὄψιν τὰς προσεχεῖς δημοτικὰς ἐκλογάς. Χάριν δ' ἐπανορθώσεως τῶν καταχρήσεων τούτων ὁ Στὸρξ ἔπεισε τὴν γερουσίαν νὰ περιορίσῃ διὰ τῶν ἐν ταῖς νήσοις τοποτηρητῶν τὰ δικαιώματα τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, ἀφεὶς ἐλευθέραν τὴν χάριν τῶν μικροτέρων θέσεων τῆς δημοσίας ὑπαλληλίας ἅμιλλαν. Ἀλλ' ἦτο ἀργὰ ὅπως ἐφαρμοσθῇ σύστημα φιλανθρώπου δεσποτισμοῦ. Ἤδη τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ὁ Ῥῶσσελ εἶχε προσφέρει τὴν Ἑπτάνησον εἰς τὸν Ὄθωνα ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως οὗτος ἀποστῇ διαταράξεως τῆς Τουρκίας. Μετὰ δὲ τὴν ἔξωσιν αὐτοῦ ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρίγκιπος Ἀλφρέδου, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν Κέρκυραν τῷ 1859 καὶ οὗ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν τὸ θέρος τοῦ 1862, εἶχεν ἀναγκάσει τὴν Ἀγγλίαν νἀποβῇ δημοφιλεστέρα ἢ πρότερον, ἐξαιρουμένων τῶν ἄκρων ῥιζοσπαστῶν. Ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Ἔλλιοτ, καθ' ἣν αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ἔμελλον νὰ ὑπάρξωσιν ἡ ἀμοιβὴ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκλογῆς προσήκοντος μονάρχου, ὅστις θὰ ηὐλαβεῖτο τὸ ἑλληνικὸν σύνταγμα καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, ἦτο ἡ πρώτη ἐπίσημος πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους ἀναγγελία τοῦ νέου ἀγγλικοῦ προγράμματος. Ὁ δὲ λόγος τῆς βασιλίσσης, ὁ ἐκφωνηθεὶς τῷ 1863, ἐπανέλαβε τὴν προσφοράν, ὥρισε δὲ καὶ ὅπως οἱ Ἑπτανήσιοι αὐτοὶ ἐκφράσωσι τὴν ὁριστικὴν αὐτῶν ἐπιθυμίαν περὶ τῆς ἑνώσεως, ἐπιθυμίαν, περὶ ἧς ἀμφέβαλλον μόνον ὅσοι ἐθεώρουν τὴν ἐπιχώριον ἀριστοκρατίαν καὶ τοὺς ὑπαλλήλους ὡς τοὺς μόνους ἀντιπροσωπεύοντας τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ οἱ κυνικοὶ ἐκεῖνοι, ὅσοι ἐπίστευον μέχρις ἐσχάτων, ὅτι οἱ ῥιζοσπάσται ἔμελλον νὰ δειλιάσω-

σιν ὅπως προβῶσιν εἰς πρᾶξιν μέλλουσαν νὰ ἐπιθέσῃ τέλος εἰς τὴν μισθοφορὰν αὐτῶν καὶ ἐπιφέρῃ τὴν διὰ παντὸς λῆξιν τοῦ πολιτικοῦ σταδίου πολλῶν μεταξὺ αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἡ ἐγκατάλειψις τῶν νήσων ἐπεκρίθη σφοδρῶς ὑπὸ τῶν λόρδων Δέρβυ καὶ Καρναρβῶνος καὶ ὑπὸ τοῦ Δισραέλη, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Πάλμερστων ἀντισχυρίσθη, ὅτι ἡ παραχώρησις τῆς προστασίας ἦτο ὑπόθεσις οὐχὶ τοῦ κοινοβουλίου, ἀλλὰ τῶν προνομιῶν τοῦ στέμματος.

Χριστιανὸς Θ'
πατὴρ τοῦ βασιλέως Γεωργίου
(Ἴδε σελ. 347).

Τὸ τέταρτον ἄρθρον τῆς μεταξὺ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Δανίας συνθήκης τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου ὥριζε περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅτι αὕτη ἔμελλε νὰ γείνῃ, ἂν «εὑρίσκετο, ὅτι ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς εὐχὰς τῆς Ἰονίου βουλῆς» καὶ «ἤθελε τύχει τῆς συναινέσεως τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Ῥωσίας». Αἱ δυνάμεις αὗται διὰ πρωτοκόλλου τῆς 20 Ἰουλίου συνεφώνησαν περὶ τῆς ἀναθεωρήσεως ταύτης τῆς συνθήκης τοῦ 1815, ἣν τρεῖς αὐτῶν εἶχον συνυπογράψει. Ἡ δ' ἐκλεχθεῖσα νέα Ἰόνιος βουλὴ ἐψήφισε τῇ 23 Σεπτεμβρίου ὁμοφώνως πλὴν τριῶν μόνων ἐναντίων ψήφων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὁ μὴν τοῦ μέλιτος τῶν Ἀγγλοϊονίων βραχεῖαν ἔσχε τὴν διάρκειαν. Ὁ Στὸρξ ἐν τῷ διαγγέλματι αὐτοῦ πρὸς τὴν βουλὴν εἶχε θέσει πέντε ὅρους, καίτοι σύνθημα τῶν τελευταίων ἐκλογῶν εἶχεν ὑπάρξει ἡ κραυγὴ «Ἕνωσις ἄνευ ὅρων». Τῶν ὅρων δὲ τούτων οἱ σπουδαιότατοι ἦσαν ἡ διατήρησις τῶν ἀγγλικῶν νεκροταφείων ἐν ταῖς νήσοις, ζήτημα κινηθὲν καὶ πάλιν τῷ 1902, ὅτ' ἐσχεδιάζετο ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ νεκροταφείου Κερκύρας οἰκοδόμησις λέσχης, ἡ ἐνιαυσία ἐπιβάρυνσις τῶν προσόδων τῆς Ἑπτανήσου διὰ δεκακισχιλίων λιρῶν

πρὸς αὔξησιν τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ νέου βασιλέως καὶ ἡ ἐγκατάλειψις πάσης ἀξιώσεως τῶν Ἑπτανησίων περὶ ἐξοφλήσεως χρέους 90.289 λιρῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν προστασίαν «διὰ καθυστερήσεις στρατιωτικῶν εἰςφορῶν». Οἱ ὅροι δὲ οὗτοι ἔγειναν δεκτοί, καίτοι ἡ παρὰ τῶν Ἑπτανησίων χάριν τοῦ μέλλοντος αὐτῶν ἡγεμόνος πληρωμὴ προεκάλεσε τὴν εὔλογον ἀντίρρησιν, ὅτι ἡ ἐκπνέουσα προστασία δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθηκεύῃ τὸ μέλλον μέρους ἀνήκοντος εἰς τὸ νέον βασίλειον αὐτοῦ ἐν ὅλῳ. Ἀλλ' εἰς τοὺς Ἑπτανησίους ἐπεφυλάσσετο ἔτι μεγαλειτέρα ἔκπληξις. Διὰ συνθήκης μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν δυνάμεων, ὑπογραφείσης ἐν Λονδίνῳ τῇ 2 Νοεμβρίου 1863, αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ἐκηρύχθησαν οὐδέτερον ἔδαφος, καὶ κατὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ διατηρῆται ἐν αὐταῖς περιωρισμένος ἀριθμὸς στρατοῦ, καὶ τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς ἐξαρτημάτων ὤφειλον νὰ κατεδαφισθῶσι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων. Ἡ δὲ ἀναγγελία τῶν προςθέτων τούτων ὅρων προεκάλεσεν ἀγανάκτησιν ἔν τε τῇ Ἑπτανήσῳ καὶ τῇ Ἑλλάδι· Ὁ Ἕλλην πληρεξούσιος Χαρίλαος Τρικούπης, υἱὸς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μέλλων πρωθυπουργός, ὅστις τότ' ἐνεφανίζετο τὸ πρῶτον εἰς τὸν δημόσιον βίον, ἔφθασεν εἰς Λονδῖνον μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης καὶ ἐχαρακτήρισε τὴν ἐπιβολὴν τῶν ὅρων ἐκείνων ὡς «σφαγιασμὸν τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς Αὐστρίας». «Καὶ δὴ ἥ τε Αὐστρία καὶ ἡ Τουρκία ἐθεώρουν τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας ὡς κίνδυνον ἐκείνη μὲν τοῦ Ἀδρίου, αὕτη δὲ τῆς Ἠπείρου, ἐν ᾧ ἐξ ἑτέρου ὁ Πάλμερστων ὑπερεμάχετο τῆς συνθήκης διὰ τῶν προηγουμένων ἀναλόγων γεγονότων, τῆς καθαιρέσεως τῶν βελγικῶν φρουρίων καὶ τῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ Chablais καὶ τοῦ Faucigny. Ἡ δ' ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ οὐδετερότης νήσων, οἷαι τὰ Κύθηρα καὶ ἡ Λευκάς, οὐδένα θὰ εἶχον λόγον, ἐπειδὴ αἱ νῆσοι αὗται ἦσαν γεωγραφικῶς συναφεῖς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ ἐμνημόνευσε τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς

Χαρίλαος Τρικούπης.

Κοπενάγης πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ οὐδετερότης οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν ἐν περιπτώσει πολέμου μεταξὺ δύο ἰσχυρῶν ναυτικῶν δυνάμεων. Ἐπῆλθε δὲ τέλος συνδιαλλαγή, περιληφθεῖσα τῇ 13 Ἰανουαρίνυ 1864 εἰς πρωτόκολλον, δι᾽ οὗ ἐψηφίζετο ἡ οὐδετερότης μόνον τῶν δύο βορειοτάτων νήσων, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν, μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῶν, καὶ ἀπεσύρετο δι᾽ ἁπάσας τὰς Ἰονίους νήσους ὁ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιβληθεὶς περιορισμὸς τῶν ἐν αὐταῖς στρατιωτικῶν δυνάμεων. Οἱ ὅροι δὲ οὗτοι συνυπεγράφησαν ἐν τῇ ὁριστικῇ συνθήκῃ τῆς ἑνώσεως, ὑπογραφείσῃ τῇ 17 Μαρτίου 1864 ὑπὸ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ὅςτις ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς διατηρήσεως τῶν ὑφισταμένων συμβάσεων μετὰ τῆς Ἰονικῆς τραπέζης καὶ τοῦ Αὐστριακοῦ Λόϋδ καὶ ὑπεσχέθη τὴν πληρωμὴν τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων Βρεττανῶν τινων ὑπηκόων καὶ Ἰονίων ὑπαλλήλων, ὧν αἱ ὑπηρεσίαι δὲν θὰ ἦσαν πλέον ἀναγκαῖαι. Ἀπηριθμήθησαν δ᾽ αὗται ἐν χωριστῇ συμβάσει καὶ ἀνήρχοντο εἰς 10.676 λίρας. Τὸν τελευταῖον τοῦτον ὅρον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐθεώρησεν ἄλογον, ἐπειδὴ οὐ μόνον οἱ Ἑπτανήσιοι ὤφειλον νὰ πληρόνωσι δεκακισχιλίας λίρας ὡς ἐνιαύσιον ἀποζημίωσιν εἰς τὸν νέον αὐτῶν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες τὸ αὐτὸ ποσὸν εἰς συντάξεις ἀναφερομένας εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑπτανησιακὸν καθεστώς. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐπιδείξει γενναιοφροσύνην διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν νήσων· δὲν ἔπρεπε δὲ νὰ παραφθείρῃ τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πρᾶξιν αὐτοθυσίας διὰ μικρολόγων χρηματικῶν ὑπολογισμῶν.

Τότε πλέον ἤρχισεν ἡ τελευταία λυπηρὰ πρᾶξις τοῦ δράματος τῆς προστασίας, ἡ κατεδάφισις τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας. Εὐτυχῶς τὸ γραφικὸν Παλαιὸν φρούριον, οὗ τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα Κορυφὼ ἤγαγεν εἰς τὸ νέον ὄνομα τῆς νήσου Κορφοί, διετηρήθη· ἀλλὰ τὰ παραθαλάσσια ὀχυρώματα τοῦ Νέου φρουρίου, τὸ παρακείμενον φρούριον Ἀβραὰμ καὶ τὰ ἐρύματα τῆς νησῖδος Βίδου, τῆς δεσποζούσης τοῦ εἴςπλου τοῦ λιμένος, κατηδαφίσθησαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἰσχυρίζοντο, ὅτι οἱ Ἄγγλοι δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ καταστρέψωσι τὰ ὀχυρώματα ἐκεῖνα χωρὶς νὰ συμβουλευθῶσιν αὐτούς, ἐπειδὴ τὰ δύο τρίτα περίπου τῶν δαπανῶν αὐτῶν ἐπὶ τῆς προστασίας εἶχον πληρωθῆ ἐκ χρήματος ἑπτανησιακοῦ. Οἱ μεγάλοι καὶ ὀγκώδεις λίθοι τῆς τειχοδομίας, ὧν εἷς φέρει τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου ἀναγνωσθεῖσαν χρονολογίαν 1837, εἶνε ἀκόμη

συνεσωρευμένοι ἐπὶ τοῦ νησυδρίου Βίδου· τοιαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ σφοδρότης τῆς ἐκρήξεως, ὥστε ἀξιωματικὸς τῶν ἐπιφορτισθέντων αὐτὴν διηγήθη εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐθραύσθησαν ἅπασαι αἱ ὕελοι τῶν παραθύρων τῶν ἀπέναντι κειμένων οἰκιῶν τῆς Κερκύρας. Καὶ ἐξώργισε μὲν ἡ καταστροφὴ τῶν φρουρίων τούτων τὸν ἐπιχώριον τύπον ἐναντίον τῶν ἀποχωρούντων προστατῶν· ἀλλ' ὅτε τὴν τελευταίαν πρωίαν τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας, 21 Μαΐου 1864, δύο Ἄγγλοι διαταχθέντες κατεβίβασαν τὸ ἄγαλμα τῆς Βρεττανίας ἀπὸ τῆς στεφάνης τοῦ μεγάρου τοῦ ἁρμοστοῦ, ὅπου νῦν μένει μόνη ἡ τριήρης τῶν Φαιάκων, ἔμβλημα τῆς Κερκύρας, φίλος παραστὰς ἤκουσέ τινας τῶν παρισταμένων ἰθαγενῶν ἀναφωνοῦντας «Ποτὲ δέν μας ἔκαμε κακόν». Τὸ δὲ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης παρέλαβε τὰς νήσους ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ἐπεσκέφθη ἔπειτα τὰς λοιπὰς ἓξ νήσους. Εὐχαρίστως δὲ ἀναφέρομεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ συνοδεύσαντος τὸν βασιλέα Ἄγγλου διπλωμάτου, ὅτι μόνον ἐν Λευκάδι ἐξεδηλώθη τις πικρασμὸς ἐναντίον τῆς καθαιρεθείσης ἀγγλικῆς προστασίας. Τελευταία δὲ σκηνὴ τοῦ δράματος τῆς ἑνώσεως ὑπῆρξεν ἡ εἴσοδος ὀγδοήκοντα καὶ τεσσάρων Ἑπτανησίων πληρεξουσίων, ἤτοι τοῦ διπλοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνήθων βουλευτῶν, ἐκλεχθέντων τὸ πρῶτον διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Ἰουλίου. Οἱ Κερκυραῖοι πληρεξούσιοι οὐδὲ ἕνα κἂν περιελάμβανον γαιοκτήμονα. Ἡ ὕπαιθρος χώρα εἶχε κατακλύσει τὸ ἄστυ.

Θρασύβουλος Ζαΐμης.

Οὕτως ἔληξεν ἡ ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα σχέσις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἑπτανήσου. Ἡ δ' ἔκτοτε παρέλευσις σχεδὸν ἑτέρου ἡμίσεος αἰῶνος ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἑνώσεως καθιστάνει εἰς ἡμᾶς δυνατὴν τὴν μόρφωσιν γνώμης περὶ τοῦ τότε γενομένου διαβήματος. Τὸ ζήτημα δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐκ διαφόρων ἀπόψεων. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς Ἕλληνας τοῦ βασιλείου ἡ ἕνωσις ὑπῆρξε κέρδος, οὐ μόνον διότι παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς ἑπτὰ ὡραίας νήσους, ἁπάσας εὑρισκομένας ἐν ὑλικῇ καταστάσει βελτίονι τῆς τῶν ἀρχαίων ἐπαρχιῶν ὡς πρὸς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ δημόσια ἔργα, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ἑπτανήσιοι προσέθηκαν εἰς τὴν πολιτείαν στοιχεῖον μεμορφωμένον καὶ ἀριστοκρατικὸν, προελθὸν ἐκ τῶν χρόνων τῆς μακρᾶς βενετοκρατίας. Ἡ Ἑπτάνησος προσέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνα πρωθυπουργὸν, ἱκανοὺς ἐξέχοντας πολιτευτὰς καὶ ἐνίους διακεκριμένους διπλωμάτας, ἐν ᾧ ἐξ ἑτέρου ἡ μεγάλη φυσικὴ καλλονὴ τῆς Κερκύρας ηὐνόησε τὴν ἐν τῇ νήσῳ αὔξησιν τῆς τέχνης. Δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς Ἑπτανησίους ἡ ἕνωσις ὑπῆρξε κέρδος ἠθικὸν, ἐπειδὴ πολλὰ ἔθνη, εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο τὸ ἑλληνικὸν, προτιμῶσι νὰ κυβερνῶνται, ἔστω καὶ ὀλιγώτερον καλῶς, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν ἢ νὰ διοικῶνται καλλίτερον ὑπὸ ξένων, μάλιστα ἂν οὗτοι ἀνήκωσιν εἰς διάφορον δόγμα, ἰδίως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου καὶ οἱ ἄρχοντες ὤφειλον νὰ ἔχωσι τὸ αὐτὸ καὶ οἱ ἀρχόμενοι θρήσκευμα. Ὁ ἠθικὸς γνώμων τοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως κλυδωνισμοῦ τῶν Ἑπτανησίων δὲν ἦτο τόσον ἡ ἐλευθερία, ὅσον ἡ ἐθνότης καὶ ἡ θρησκεία, οἱ δύο οὗτοι συντελεσταὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπῆρχον, καθ' ἃ ἐξέθηκεν ὁ Λύττων, καὶ δυσκολίαι κοινωνικαί τε καὶ πολιτικαί. «Ἡ ἐγκάρδιος ἐρασμιότης τοῦ ἀνέχεσθαι καὶ ἡ ἔμφρων ἀνασκοπὴ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀγερωχίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐθνικαὶ προκαταλήψεις», ταῦτα πάντα, ἅτινα συνίστα ἐν ἐγγράφῳ ἀξιομνημονεύτῳ, δὲν εὑρίσκοντο πάντοτε παρὰ τοῖς Ἄγγλοις ὑπαλλήλοις. Ὁ Ἄγγλος, ἔγραφε Γάλλος παρατηρητὴς, ἐπαναλαμβάνει, ὅτι εἶνε Ἄγγλος εἰκοσάκις τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ μίαν φορὰν ἐπὶ πλέον ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις. Ἀλλ' ὅμως ὑπὸ ἔποψιν ὑλικὴν, καὶ οἱ θνητοὶ δὲν ζῶσι μόνον διὰ τῶν μεγάλων ἰδεῶν, οἱ Ἑπτανήσιοι καὶ εἰδικώτερον οἱ Κερκυραῖοι, οἵτινες μάλιστα πάντων ἐπωφελοῦντο τἀγαθὰ τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς, ἔπαθον ἀπὸ τῆς ἑνώσεως, καθ' ἃ συνεῖδον μετ' οὐ πολύ. Ἡ ζωὴ ἐν Κερκύρᾳ ἦτό τι ὅλως διάφορον ὑπὸ τοὺς Ἄγγλους ἐκείνου, ὅπερ εἶνε τὴν σήμερον. Τότε πολυάριθμοι ὑπάλληλοι ἁδρῶς πληρονόμενοι ἐσκόρπιζον ἀδεῶς τὸ χρῆμα αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν, τὸ

διεξαγόμενον ἐμπόριον ἦτο ζωηρὸν καὶ ἡ πόλις ἐγινώσκετο ὡς «ὁ παράδεισος τοῦ στρατιώτου». Θέσεις ὑπῆρχον περισσαὶ διὰ τοὺς Κερκυραίους, αἱ δὲ διασκεδάσεις αἱ πάντοτε συμπαρομαρτοῦσαι εἰς τὸν Ἄγγλον ἀξιωματικὸν προσείλκυον ἰθαγενεῖς τε καὶ ξένους εἰς τὴν πόλιν. Ἀναμφιβόλως ἡ συγκέντρωσις ἐκείνη συμφερόντων ἐν τῇ πόλει συνεπέφερε τὸ κακὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἦγε τοὺς γαιοκτήμονας εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς νήσου κτημάτων αὐτῶν χάριν συμμετοχῆς τῆς κοινωνικῆς ζωηρότητος καὶ τῶν ἐπικερδῶν ἐπιχειρήσεων, ἃς παρεῖχεν ἡ πρωτεύουσα. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπραξεν ὅσα προσεδοκῶντο χάριν τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ τἀκατοίκητα μέγαρα τῶν ἄλλοτε ἁρμοστῶν διαπνέει αὔρα τις μελαγχολίας, ἥτις διαλύεται μόνον, ὅταν ἡ ἐνιαυσία ἐπίσκεψις τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸ Γαστοῦρι προσελκύει εἰς τὸ Mon Repos τὴν ἑλληνικὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν. Τέλος δ' ὑπολείπεται ἡ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἄποψις τῆς γενομένης παραχωρήσεως. Ὁ Ναπολέων, ὁ Νίλσων καὶ ἄλλοι στρατηγοὶ ἠξίουν μεγίστης σημασίας τὴν Κέρκυραν, ὁ δὲ Βίσμαρκ ἐθεώρει τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀποχώρησιν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας ὡς σημεῖον ἀδυναμίας. Βεβαίως δ' ὁ Γερμανὸς πολιτευτὴς δὲν συνείθιζε νὰ ἐκτρέπηται εἰς πράξεις γενναιοφροσύνης, καὶ δύναταί τις νἀμφιβάλλῃ κατὰ πόσον ἑλληνικὸν κράτος μεγαλυνθὲν καὶ εὔγνωμον δὲν θὰ εἶνε εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὠφελιμώτερον τῆς προστασίας ἐπὶ τμήματος ἔθνους δυσηρεστημένου ἐχθρικῶς. Ἀνακεφαλαιοῦντες δὲ τἀνωτέρω, λέγομεν, ὅτι ἡ ἕνωσις θὰ κριθῇ διαφόρως ὑπὸ πολιτικῶν οἰκονομολόγων, μὴ

Βίσμαρκ.

λαμβανόντων ὑπ' ὄψιν σάρκας καὶ αἷμα τῶν λαῶν, καὶ ὑπὸ πολιτευτῶν, οἵτινες, ὄντες αὐτοὶ φιλοπάτριδες, θαυμάζουσι τὴν φιλοπατρίαν παρ' ἄλλοις λαοῖς μᾶλλον ἢ παρὰ τῷ ἰδίῳ ἑαυτῶν.

Τὰ δὲ ἴχνη τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς δὲν ἐξέλιπον παντελῶς ἐν Ἑπτανήσῳ. Τἀρχικὰ γράμματα G. R. (Georgius Rex) καὶ V. R. (Victoria Regina) εἶνε ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ὁρατὰ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κερκύρας· οἱ κάτοικοι τοῦ ἄστεως πίνουσιν ἀκόμη τὸ ἐξαίρετον ὕδωρ, ὅπερ ἔφερεν ὁ Ἄδαμ ἐκ τοῦ χωρίου Μπινίτσες, καὶ ἡ πλατεῖα ἡ φέρουσα νῦν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκλήθη οὕτως ἐπὶ τῇ δοξολογίᾳ τῇ τελεσθείσῃ ἐν τῇ πόλει κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ὑδραγωγείου. Ὁδοὶ καὶ μνημεῖα ἐγερθέντα εἰς ἀνάμνησιν ἁρμοστῶν, ὀλίγοι τάφοι καὶ ὀλίγοι πολιότριχες ὑπομιμνήσκουσιν εἰς τοὺς νησιώτας τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν προστάτας· ἡ Ἰονικὴ τράπεζα λειτουργεῖ ἀκόμη, καὶ τὸ *κρίκετ* παίζεται ἀκόμη ἐν Κερκύρᾳ, ὅπου ἐλάχιστά τινα λείψανα τῆς ἀγγλικῆς συνανεμίχθησαν εἰς τὸ ἐπιχώριον ἐδίωμα. Ἀλλὰ παρῆλθε ταχέως ἡ γενεὰ ἡ γνωρίσασα τὴν προστασίαν, διὰ πολλοὺς δὲ ἡ ἱστορία τῶν νήσων ἐπὶ τῶν Ἄγγλων εἰςῆλθεν εἰς τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο τῶν ἐθνικῶν ἀγγλικῶν ἀποκηρύξεων τὸ ὑπομιμνῆσκον τὰς ἐν τῇ Μεσογείῳ κτήσεις τῆς Ἀγγλίας, τὸ Tangier καὶ τὸ Port-Mahon.

Ἡ δὲ εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν εἴςοδος τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐν αὐτῇ ἔναρξιν τῶν συζητήσεων περὶ τοῦ νέου συντάγματος, οὗ σχέδιον εἶχε προπαρασκευασθῇ ὑπὸ ἰδίας ἐπιτροπείας. Διαρκούντων τῶν ἐννέα μηνῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου βασιλέως, ἡ συνέλευσις εἶχε ῥίψει τρία ὑπουργεῖα, καὶ τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα εἶχε κορυφωθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἡ ἀπόφασις τῶν Ἑπτανησίων πληρεξουσίων νὰ ὑποστηρίξωσιν ἐκ φιλοπατρίας τὴν ἑκάστοτε κρατοῦσαν κυβέρνησιν ἐπέσυρε μετ' οὐ πολὺ κατ' αὐτῶν τὰς μομφὰς τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Εἷς τῶν πληρεξουσίων διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς ἀναμίξεως τοῦ Σπόννεκ εἰς τὰς συσκέψεις τῆς συνελεύσεως, καὶ ἡ συζήτησις τῶν ἄρθρων προεχώρει οὕτω βραδέως, ὥστε ὁ σύμβουλος τοῦ βασιλέως παρεκάλεσε τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν νὰ μεταχειρισθῇ παρὰ τῇ ἀντιπολιτεύσει τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς. Ἡ αἴτησις δ' αὕτη ἐπήγαγε τὴν ἐξαίρετον, εἰ καὶ βραδέως ἐπελθοῦσαν, διάγνωσιν τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὅσον ὀλιγώτερον αἱ τρεῖς προστάτιδες δυνάμεις ἐπενέβαινον εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος, τόσῳ καλλίτερον θὰ ἦτο τοῦτο δι' αὐτήν. Ἡ τελεία ἀφομοίωσις τῶν Ἰονίων

νήσων μετὰ τοῦ λοιποῦ βασιλείου ἀπεδεικνύετο, ὅτι ἦτο μῆλον ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν ἔτι τῶν Ἑπτανησίων, ἐπειδὴ οἱ μὲν Κερκυραῖοι καὶ Κεφαλλῆνες πληρεξούσιοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἐπεθύμουν τὴν πλήρη καὶ ἄμεσον ἐν Ἑπτανήσῳ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ τῶν λοιπῶν Ἰονίων νήσων ἠκολούθουν τὴν κυβέρνησιν, ἧς τότε ἡγεῖτο ὁ Κανάρης, ὑποστηρίζοντες τὴν βαθμιαίαν ἀποδοχὴν τῆς ἑνιαίας νομοθεσίας. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν διαφορῶν τούτων ὑπῆρξεν ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ διατήρησις τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν φορολογικοῦ συστήματος τοῦ εἰσαχθέντος τῷ 1803 καὶ διατηρηθέντος ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, καθ' ὃ ὁ ἐξαγωγικὸς δασμὸς τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου 22.2 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἦτο μόνος ἐπιβεβλημένος εἰς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐπειδὴ δὲ ἤδη εἶχον παρέλθει ἑβδομάδες καὶ μῆνες ὅλοι, ὁ βασιλεύς, ἑπόμενος εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας, ἔστειλεν εἰς τὴν συνέλευσιν τῇ 6 Ὀκτωβρίου διάταγμα, ὑπομιμνῆσκον αὐτήν, ὅτι σχεδὸν ἔτος εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, ὅτι πλέον ἢ δύο μῆνες εἶχον διαρρεύσει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑπανησίων πληρεξουσίων καὶ ὅτι ἡ ἀναβολὴ τῆς ψηφίσεως τοῦ συντάγματος προεκάλει τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἀμηχανίαν τοῦ στέμματος. Διὸ ἀπῄτησε παρὰ τῆς συνελεύσεως νὰ ψηφίσῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ συντάγματος ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἐπιφυλάσσων εἰς ἑαυτὸν ἐλευθερίαν ἐνεργείας ἐν περιπτώσει τῆς μὴ ἀποπερατώσεως τῶν ἔργων τῆς συνελεύσεως ἐντὸς τοῦ ταχθέντος χρόνου. Ταῦτα ὑπῃνίσσοντο ἐνδεχομένην αὐτοῦ ἀναχώρησιν ἐκ τῆς χώρας καὶ τἄμεσα αὐτῆς ἀποτελέσματα. Παρὰ δὲ τὰς διαμαρτυρίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις διέτριβεν ἀκόμη εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ ἑβδομηκοστοῦ πρώτου ἄρθρου τοῦ συντάγματος, ὅτε ἦλθε τὸ βασιλικὸν διάγγελμα, τοῦτό τε καὶ τὰ ὑπόλοιπα τριάκοντα καὶ ἐννέα ἄρθρα ἐψηφίσθησαν μέχρι τῆς 17 Ὀκτωβρίου. Ἐπὶ δὲ τῇ ὑποδείξει τοῦ στέμματος, θέλοντος νὰ εὐαρεστήσῃ τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν, ἔγεινε δεκτὴ προφορικὴ τροπολογία ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἱερεῖς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, καὶ ὁ πρόεδρος ἐκήρυξε λήξαντα τὰ ἔργα τῆς συνελεύσεως. Οὕτω δὲ μετὰ συνεδρίας δύο σχεδὸν ἐτῶν ἡ δευτέρα ἐν Ἀθήναις ἐθνικὴ συνέλευσις ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεύτερον βασιλέα καὶ δεύτερον σύνταγμα, τὸ ἕκτον συνταχθὲν ἀπὸ τοῦ 1821, οὗ ἡ ἰσχὺς διήρκεσε μακρότερον χρόνον παντὸς ἄλλου προγενεστέρου.

Διὰ τοῦ συντάγματος τοῦ 1864 εἰςήγετο τὸ σύστημα μιᾶς καὶ μόνης βουλῆς. Ἡ δὲ γερουσία κατηργήθη διὰ ψήφων διακοσίων ἕνδεκα ἐναντίον ἑξήκοντα καὶ δύο, καίτοι οἱ ἡγέται τῆς τε κυβερνήσεως καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἦσαν ὑπὲρ ποιοῦ τινος δευτέρου νομοθετικοῦ σώματος. Καὶ ἡ μὲν δυςκολία τῆς ἱδρύσεως τοιούτου σώματος ἐν χώρᾳ, ὅπου, ἐξαιρουμένων τῶν Ἰονίων νήσων, δὲν ὑπῆρχεν ἀριστοκρατία, ὅπου τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα εἶνε συμφυὲς πρὸς αὐτὸ τὸ αἷμα τοῦ λαοῦ καὶ ὅπου τότε αἱ μεγάλαι περιουσίαι ἦσάν τι σπάνιον, συνηγόρουν ὑπὲρ μιᾶς καὶ μόνον βουλῆς, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ πρακτικὴ πεῖρα ἀπὸ τῆς ἐπὶ Ὄθωνος γερουσίας εἶχε καταρρίψει τὴν εἰς τοιοῦτο σῶμα πεποίθησιν παρὰ τῷ ἔθνει. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς, ὅτι αἱ πρῶται κοινοβουλευτικαὶ ἐπικρίσεις τοῦ Ὄθωνος εἶχον γείνει ἐν τῇ γερουσίᾳ, ἀλλὰ τὸ ἰδίως παραβλάπτον τοὺς γερουσιαστὰς ἐν τῇ κοινῇ ἐκτιμήσει, ἥτις συνήθως στηρίζεται ἐπὶ τῆς στάσεως τῶν κυβερνωσῶν τάξεων πρὸς τοὺς μισθοὺς αὐτῶν, ἦτο ἡ παράτασις τῶν συνόδων τῆς γερουσίας χάριν αὐξήσεως τῆς ἀμοιβῆς αὐτῆς ἐπὶ τὸν κατὰ τὸ δυνατὸν μέγιστον ἀριθμὸν μηνῶν καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα μεταβολὴ τῆς μηνιαίας μισθοφορᾶς τῆς ὁρισθείσης ὑπὸ τοῦ συντάγματος τοῦ 1844 εἰς μεγαλείτερον ἐνιαύσιον τίμημα. Ἡ δὲ ἀπόπειρα τοῦ Σπόννεκ νὰ εἰςαγάγῃ εἰς τὸ σύνταγμα μισθωτὸν συμβούλιον ἐπικρατείας ὡς ἀντάλλαγμα τῆς γερουσίας ἔσχε προςωρινὴν μόνον ἐπιτυχίαν, τῶν ἱδρυσάντων τὸ σῶμα τοῦτο ἄρθρων ἀνακληθέντων τὸ ἑπόμενον ἔτος. Οὕτω δὲ, καταργηθείσης τῆς γερουσίας καὶ τοῦ στέμματος περιορισθέντος ἐντὸς τῶν ὁρίων μοναρχίας συνταγματικῆς, ἅτινα ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐπεμελήθη νὰ μὴ ὑπερβῇ, ἡ βουλὴ ἀπέβη πανίσχυρος, καὶ ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐγκαθιδρύθη ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐρυτάτῃ ἀναπτύξει. Οἱ βουλευταὶ ἐξελέγοντο ἐπὶ τέσσαρα ἔτη διὰ καθολικῆς μυστικῆς καὶ συγχρόνου ψηφοφορίας κατ᾽ ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ ἑκάστης ἐπαρχίας. Ὁ ἀριθμὸς δ᾽ αὐτῶν, οὐδέποτε ὑπάρξας μικρότερος τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα, ἀνῆλθεν εἰς διακοσίους τριάκοντα τέσσαρας, περιορισθέντας τῷ 1905 εἰς ἑκατὸν ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτὰ, καὶ ἀνέρχεται σήμερον εἰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἕνα. Ἡ ἀτυχὴς διάταξις ἡ ὁρίζουσα τὴν ἀπαρτίαν εἰς τὸ ἥμισυ πλέον ἑνὸς τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν παρέσχεν εὐκαιρίαν κωλυσιεργίας δι᾽ εὐρείας ἀποχῆς ἀπὸ τῶν συνεδριῶν, ἥτις ἐνίοτε παρέλυε τὴν λειτουργίαν τῆς πολιτείας. Ἀνήρχετο δ᾽ ἡ ἀποζημίωσις τῶν βουλευτῶν εἰς δισχιλίας δραχμὰς δι᾽ ἑκάστην τακτικὴν σύνοδον,

διαρκοῦσαν ἀπὸ τριῶν μέχρις ἓξ μηνῶν καὶ ὑπερέκεινα, ἐπληρόνοντο δ' εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ ὁδοιπορικὰ πάσης ἐκτάκτου συνόδου. Τῷ 1884 ἡ ἀποζημίωσις αὕτη περιωρίσθη εἰς χιλίας ὀκτακοσίας δραχμάς, ἀλλ' ηὐξάνετο ἐν περιπτώσει μακρᾶς παρατάσεως τῶν συνεδριῶν, κατ' ἔτος δ' ἐπληρόνετο εἰς τοὺς βουλευτὰς ἀργότερον ἀποζημίωσις χιλίων πεντακοσίων μέχρι δισχιλίων δραχμῶν διὰ τὴν παρουσίαν αὐτῶν εἰς ἔκτακτον σύνοδον. Ἀλλ' ὑπουργοί, συνταξιοῦχοι ἢ ἀξιωματικοὶ ἄλλως ἀπολαμβάνοντες δημόσιον μισθὸν εἶχον δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν μόνον τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς βουλευτικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τοῦ κεκανονισμένου αὐτῶν μισθοῦ. Εἰδικὸν δὲ δικαίωμα ἐκλογῆς βουλευτῶν ἐξηκολούθησε διὰ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου τοῦ 1864 τοῦ ἐπακολουθήσαντος εἰς τὸ σύνταγμα παρεχόμενον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ εἰς τοὺς ἀποίκους τῶν Νέων Ψαρῶν, ὡς εἶχε μετονομασθῆ ἡ Ἐρέτρια, χάριν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰς ἐν τῷ ἱερῷ ἀγῶνι ὑπηρεσίας τῶν ναυτικῶν νήσων· ἐξ ὁμοίων δ' αἰσθημάτων εἶχον ἤδη τῷ 1844 παραχωρηθῆ πολιτικὰ δικαιώματα εἰς διαφόρους *μετανάστας*, ἤτοι πρόσφυγας ἐκ Τουρκίας. Ὁ δὲ περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς ἔχοντας ἡλικίαν τοὐλάχιστον τριάκοντα ἐτῶν ἐκώλυσε, καθ' ἃ ἐν Ἰταλίᾳ, τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν ἄνοδον νεαρῶν καὶ ὑπερθέρμων πολιτευτῶν, καὶ ἡ διάταξις, καθ' ἣν ὁ βουλευτὴς ὤφειλε νὰ κατάγηται ἐκ τῆς ἐκλογικῆς αὐτοῦ περιφερείας ἢ νὰ εἶνε ὁπωσδήποτε ἐγκαταστημένος ἐν αὐτῇ τοὐλάχιστον ἐπὶ διετίαν, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἐκλογέων εἰς ἰσχυροὺς ἐπιχωρίους καὶ εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν πανεθνῶν πολιτευτῶν, οἵτινες, καθ' ἃ πολλάκις συμβαίνει, ἐτύγχανε νὰ μὴ εἶνε δημοφιλεῖς ἐν τῇ γενετείρᾳ. Πρὸς τούτοις δ' ἔμμισθοι μὲν πολιτικοὶ ὑπάλληλοι καὶ δημοτικοὶ ἄρχοντες ἐκηρύχθησαν μὴ ἐκλέξιμοι, ἀλλ' ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ ἐπετρέπετο νὰ γί-

Ὁδὸς τῆς Πάργας.

νωνται βουλευταὶ, τιθέμενοι ἐν διαθεσιμότητι κατὰ τὴν ὅλην περίοδον τοῦ νομοθετικοῦ σώματος. Καὶ ἦτο μὲν ἡ διάταξις αὕτη ἀνεπαρκὴς πρὸς διατήρησιν τῆς πειθαρχίας, ἐπειδὴ ὁ στρατὸς ἠδύνατο νὰ παραστῇ εἰς τὸ θέαμα κατωτέρου ἀξιωματικοῦ ἐλέγχοντος τοὺς ἀνωτέρους ἀπὸ τοῦ βουλευτικοῦ ἑδωλίου. Ἀλλ' ἡ προςθήκη τοῦ ἄρθρου τούτου, ὅπερ δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ συντάγματι τοῦ 1844, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1864, ἧς ἀμοιβὴ ὑπῆρξε τὸ δοθὲν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς δικαίωμα. Διὰ μεταγενεστέρων δὲ νομοθετικῶν μέτρων ἔγεινεν ἀπόπειρα ἐλαττώσεως τοῦ κακοῦ, μὴ συνυπολογιζομένου εἰς τὴν ὑπηρεσιακὴν ἀρχαιότητα τοῦ χρόνου τῆς ἐν τῇ βουλῇ συμπαρακαθίσεως τῶν ἀξιωματικῶν. Τὰ δ' ἔργα τῆς κυβερνήσεως ἐξηκολούθησε κατὰ τὸ νέον σύνταγμα διεξάγον ὑπουργεῖον ἑπτὰ ὑπουργῶν, οἵτινες δὲν ὤφειλον νὰ εἶνε ἀναγκαίως βουλευταὶ, ἀλλ' οἵτινες εἶχον πάντες τὸ δικαίωμα νὰ λαμβάνωσι τὸν λόγον ἐν αὐτῇ. Καὶ πεντάκις μὲν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ δικαιώματος νὰ καλέσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπουργεῖα μὴ κοινοβουλευτικὰ, ἑξάκις δ' ἔπαυσεν ὑπουργεῖον μὴ ἀναγκασθὲν εἰς παραίτησιν ὑπὸ τῆς βουλῆς. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ ὑπουργικοῦ συστήματος. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν δωδεκακισχιλίων ἀγγλικῶν λιρῶν τῶν πληρονομένων εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον ὑπὸ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, ἡ βασιλικὴ αὐτοῦ ἀποζημίωσις εἶχεν ὁρισθῆ εἰς 1.125.000 δραχμῶν, συμπεριλαμβανομένων τῶν δεκακισχιλίων λιρῶν τῶν τεταγμένων ὡς εἰςφορᾶς τῶν Ἰονίων νήσων.

Ἀξίας λόγου συζητήσεις προεκάλεσαν αἱ σχέσεις τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἑπτανήσιοι πληρεξούσιοι ἐπεθύμουν τὴν διατήρησιν τῆς ἑνώσεως αὐτῶν μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἥτις εἶχε καθιερωθῆ ὑπὸ τοῦ Ἰονίου χάρτου τοῦ 1817 καὶ ἣν ἐθεώρουν ὡς ζήτημα οὐχ ἧττον ἐθνικὸν ἢ ἐκκλησιαστικόν. Ἀλλ' ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐκηρύχθη καὶ πάλιν αὐτοκέφαλος ἐν τῷ νέῳ συντάγματι δι' ἄρθρου, πλὴν ἑνὸς μόνου ἐπιθέτου, ταὐτοσήμου πρὸς τὸ τοῦ συντάγματος τοῦ 1844, καὶ εἶχεν ἐπιτευχθῆ συμφωνία μετὰ τοῦ πατριάρχου, ἀναφερομένη εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς ἐπὶ τῶν Ἑπτανησίων δικαιοδοσίας αὐτοῦ καὶ ἐπιτρέπουσα εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας νὰ διατηρήσῃ διὰ βίου τὴν ἐπίζηλον προσωνυμίαν μητροπολίτου. Ὡρίσθη δὲ, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου ὀφείλει νὰ πρεσβεύῃ τὴν

ὀρθοδοξίαν. Τέλος δ' ἐθεσμοθετήθη, ὅτι ἀναθεώρησις τοῦ συντάγματος ἠδύνατο νὰ γείνῃ μόνον ἂν μετὰ δέκα ἔτη ἡ βουλὴ κατὰ δύο ἀλλεπαλλήλους περιόδους ἤθελεν ἀπαιτήσει διὰ πλειονοψίας τῶν τριῶν τετάρτων τοῦ ὅλου αὐτῆς ἀριθμοῦ τὴν ἀναθεώρησιν ῥητῶν διατάξεων. Ἐξαίρεσις δ' ἐπετρέπετο ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ ἄρθρου 83, δι' οὗ ἱδρύετο συμβούλιον ἐπικρατείας. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ἄρθρου τούτου ἐπετρέπετο κατὰ τὴν προςεχῆ βουλευτικὴν περίοδον, ἂν ἤθελε τοῦτο ζητηθῆ παρὰ τῶν τριῶν τετάρτων τῶν βουλευτῶν. Τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, συνιστάμενον ἐκ δεκαπέντε μέχρις εἴκοσι μελῶν, διοριζόμενον δ' ἐπὶ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ στέμματος ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ ὑπουργείου χάριν τῆς προπαρασκευῆς καὶ ἐξετάσεως νομοσχεδίων, δὲν εἶχε συμπεριληφθῆ εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ συντάγματος· ἀλλ' ὁ Σπόννεκ εἶχε θεωρήσει καλὸν νὰ γείνῃ πρόνοια περὶ δυνατοῦ ἀντισηκώματος ἐναντίον δημοκρατικῶν τάσεων, καὶ διὰ τοῦτο εἶχε συσταθῆ εἰς τὴν συνέλευσιν ἡ προςθήκη αὕτη. Ἀλλ' εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ σῶμα ἐκεῖνο ὑπεμίμνησκε τὴν βαυαρικὴν αὐταρχίαν, ἐπειδὴ ὁ Ὄθων εἶχεν ὅμοιον συμβούλιον ἐπικρατείας ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1844, καὶ διὰ τοῦτο ἔγεινε δεκτὸν ἐν τῷ συντάγματι διὰ μικρᾶς μόνον πλειονοψηφίας. Ἀλλὰ μόλις τὸ σύνταγμα εἶχε ψηφισθῆ, καὶ μεγάλη ὁμὰς πληρεξουσίων ὑπέγραψε διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς παλινορθώσεως τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου, ἐν δὲ τῇ προςεχεῖ περιόδῳ τῆς βουλῆς τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας κατηργήθη, καὶ κατὰ ταῦτα ἠκυρώθησαν τὰ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενα τέσσαρα ἄρθρα διὰ ψήφων ἑκατὸν εἴκοσιν ἐναντίον εἴκοσι καὶ ἕξ. Ἀλλ' ὅτε τῷ 1910 ἀπῃτήθη ἐπιβλητικῶς ὁλικὴ ἀναθεώρησις τοῦ συντάγματος, τὸ στέμμα δὲν ἀνέμεινεν, ἴσως δὲ καὶ δὲν ἠδυνήθη νἀναμείνῃ, ὅπως δύο ἀλλεπάλληλοι βουλαὶ ζητήσωσι τὴν ἀναθεώρησιν διὰ πλειονοψηφίας τῶν τριῶν τετάρτων. Πάντες ᾐσθάνοντο, ὅτι ἡ χώρα δὲν ἤθελε παράσχει τὸν ἀναγκαῖον χρόνον χάριν εὐσχήμου ἐκτελέσεως τῶν προκαταρκτικῶν ἐκείνων ὑποχρεώσεων.

Τὸ σύνταγμα τοῦ 1864 μετὰ μόνης ταύτης τῆς ἐξαιρέσεως καὶ ὀλίγων μικροτέρων μεταβολῶν ἴθυνε τὰ τοῦ ἐν Ἑλλάδι δημοσίου βίου ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτη. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τὸ δημοκρατικὸν ἰδεῶδες εἶχεν ἐκφρασθῆ ἐγγράφως διὰ φανερωτέρου τρόπου. Ἄλλο δὲ ζήτημα εἶνε κατὰ πόσον δι' αὐτοῦ ἡρμηνεύοντο ἐπ' ἴσης καλῶς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

ΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΥΤΩΝ
Ο ΛΙΒΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ (1856-69)

•

Οἱ θερμόαιμοι πολιτευταί, οἵτινες εἶχον ἀναλάβει τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον χάριν διατηρήσεως τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἤλπιζον, ὅτι αἱ θυσίαι τῶν ἑσπερίων δυνάμεων ἔμελλον τέλος νἀμειφθῶσι διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς τουρκικῆς διοικήσεως καὶ διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν κατὰ τὸν βίον τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων. Πιστεύοντες δ' εἰς μεταρρυθμίσεις ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀνεθαρρύνθησαν ἐν τῇ πίστει ταύτῃ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Χάττι-Χουμαγιοὺν (Λαμπρᾶς γραφῆς) τοῦ ἐπικυροῦντος τὰς ἐν ἔτει 1839 γενομένας ἐν Γκιουλχανὲ ἐπαγγελίας. Ἐξεδόθη δὲ τοῦτο τῇ 6 Φεβρουαρίου 1856, μίαν ἑβδομάδα πρὶν ἢ συνέλθῃ ἡ ἐν Παρισίοις σύνοδος. Ὁ δεύτερος οὗτος χάρτης ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ χορηγούμενος εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκύρου ἅπαντα «τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια καὶ προνόμια» τὰ παρακεχωρημένα «εἰς ἁπάσας τὰς χριστιανικὰς κοινότητας ἢ ἄλλας μὴ μωαμεθανικὰς θρησκείας». Οἱ πατριάρχαι ἔμελλον νὰ διορίζωνται διὰ βίου, οὕτω δ' ἔμελλε νἀποφευχθῇ τὸ σκάνδαλον τῶν συχνῶν μεταβολῶν· τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν ἔμελλον νὰ καθορίζωνται καὶ αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις τῶν οἰκείων αὐτῶν κοινοτήτων ἔμελλον νὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὸν ἔλεγχον ἐπιτροπείας ἐκλεγομένης ὑπ' αὐτῶν. Λαμβανομένης δὲ προνοίας περὶ κτίσεως ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων καὶ τῆς ἐπισκευῆς νοσοκομείων, προσετίθετο μετὰ λεπτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν ἀρχαιολογίαν, ἣν οὐδεὶς ἤθελε προσδοκήσει παρὰ τῶν Τούρκων, ὅτι ὤφειλον νὰ τηρῶνται «τὰ ἀρχικὰ σχέδια». Πᾶσαι αἱ ὑβριστικαὶ κλήσεις αἱ συντελοῦσαι εἰς προσβολὴν τῆς εὐπαθείας οἱασδήποτε θρησκείας ἢ φυλῆς ἔμελλον νὰ τιμωρῶνται αὐστηρῶς· ἀπηγορεύθη ὁ καταναγκασμὸς πρὸς μεταβολὴν θρησκεύματος. Αἱ ἀρχαὶ τῆς πολιτείας ἐγίνοντο προσιταὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη· πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀγωγὴ ἔμελλε νὰ παρέχηται εἰς πάντας τοὺς τηροῦντας τὰ κεκανονισμένα. Ἡ δικαιοσύνη ἔμελλε νἀπονέμηται δημοσίᾳ, καὶ οἱ μάρ-

τυρες ἔμελλον νὰ ὁρκίζωνται κατὰ τὰς συνηθείας τοῦ δόγματος ἑκάστου· ἔμελλον νὰ παρασκευασθῶσι κώδικες τῶν νόμων καὶ νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς πάσας τὰς ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ λαλουμένας γλώσσας· πᾶσα σωματικὴ ποινὴ προσεγγίζουσα εἰς βάσανον κατηργήθη· ἡ ἀστυνομία ἔμελλε νἀναδιοργανωθῇ κατὰ τρόπον ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνην καὶ ἀσφάλειαν. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκηρύχθησαν δεκτοὶ εἰς τὸν στρατόν, καὶ ὡρίσθη, ὅτι ἰσότης δικαιωμάτων ἔμελλε νὰ συνεπιφέρῃ ἰσότητα φορολογίας. Ἐδόθη ὑπόσχεσις μεταρρυθμίσεως τοῦ συστήματος τῆς δεκάτης καὶ καταργήσεως τῶν ἐκμισθωτῶν τῶν φόρων· ἐνιαύσιος προϋπολογισμὸς ἔμελλε νὰ δεικνύῃ πῶς ἐδαπανήθησαν οἱ φόροι· ἔμελλον νὰ κατασκευασθῶσιν ὁδοὶ καὶ διώρυγες, νὰ ἱδρυθῶσι τράπεζαι, νὰ ἑλκυσθῶσιν εὐρωπαϊκὰ κεφάλαια χάριν ἀναπτύξεως τῶν κτήσεων τοῦ σουλτάνου. Διὰ βραχέων, ὁ ἀσιατικὸς δεσποτισμός, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ κορανίου καὶ ὅστις ἐν Εὐρώπῃ εἶχε τὸν χαρακτῆρα φρουρᾶς μᾶλλον ἢ ἐγκαταστάσεως, ἔμελλε νὰ μεταμορφωθῇ διὰ μιᾶς κονδυλιᾶς εἰς κράτος ἑσπέριον. Ἡ δὲ ἱστορία τοῦ κατόπιν ἡμίσεος αἰῶνος εἶνε ὁ ἄριστος ὑπομνηματισμὸς τοῦ φαντασιώδους προγράμματος τοῦ περιλαμβανομένου ἐν τῷ αἰσιοδόξῳ ἐκείνῳ γραπτῷ μνημείῳ τῷ ἀνακοινωθέντι εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων. Τὴν δ᾽ ἀνακοίνωσιν ταύτην αἱ δυνάμεις μετ᾽ ἀφελείας ἐχαρακτήρισαν ἐν τῷ ἐνάτῳ ἄρθρῳ ὡς ἔχουσαν «μεγάλην ἀξίαν», οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ ἐπιτρέπουσαν τὴν συλλογικὴν ἢ μονομερῆ αὐτῶν ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ χάρτης ἐκεῖνος ἐθεωρήθη ὡς «αὐτοβούλως ἀπορρεύσας ἐκ τῆς κυριαρχικῆς προαιρέσεως τοῦ σουλτάνου», ἀποφασίσαντος νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τρόπον εὐρωπαϊκόν, ἀλλ᾽ ἄνευ ἐλέγχου τῆς Εὐρώπης.

Οὐδεὶς ὁ γινώσκων τὰ κατὰ τοὺς Τούρκους ἢ πράγματι τὰ κατὰ πάντα ἄλλον λαόν, εἰθισμένον ἐπὶ αἰῶνας νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ὡς φυλὴν ἡγεμονεύουσαν καὶ ὑπερτέραν, θὰ ἠδύνατο νὰ προσδοκήσῃ, ὅτι οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔμελλον νὰ χωνεύσωσιν εὐκόλως τὰς μεταρρυθμίσεις ἐκείνας. Ὡς εἰκός, ἐπηκολούθησεν ἀντίδρασις, καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου πέραν δύο ἐτῶν, ἐπῆλθεν ἔκρηξις μωαμεθανικοῦ φανατισμοῦ, ἐπαναληφθεῖσα καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῷ 1895, καὶ ἀγαγοῦσα εἰς τὸν φόνον τῶν ἐν Γέδδᾳ προξένων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, εἰς τὴν ἐνεργὸν ἐπέμβασιν τῶν δύο τούτων πρώην συμμάχων τοῦ σουλτάνου καὶ εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τῆς πόλεως ἐκείνης

ὑπὸ ἀγγλικοῦ σκάφους. Πρὶν δ' ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἐξήγειραν τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης αἱ κατὰ τὸν Λίβανον μυσαραὶ ὠμότητες, καὶ προεκάλεσαν τὴν ἀποστολὴν γαλλικῆς στρατιᾶς εἰς τὴν Συρίαν. Μικροῦ δεῖν δὲ ἡ Κρήτη ἐπανίστατο καὶ πάλιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Ἡ ἐν ἔτει 1845 διαρρύθμισις τῶν κατὰ τὸν Λίβανον ἐξησφάλισε τὴν εἰρήνην μόνον ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ ἐμίρης Χαϊδὰρ, ὁ κυβερνῶν τὸ μαρωνιτικὸν τμῆμα τοῦ ὄρους ἐκείνου. Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1854 θάνατον αὐτοῦ ἡ Πύλη ἐξέλεξεν ὡς διάδοχον αὐτοῦ τὸν ἐμίρην Μπεσχὶρ Ἀχμὲτ Μπελλαμὰ, οὗ ὁ διορισμὸς οὐ μόνον προεκάλεσε τὴν διάστασιν τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ἀπεδοκιμάσθη ὑπ' ἄλλων ἐπιχωρίων ἀρχηγῶν. Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐξειλίσσετο κοινωνικὴ ἐπανάστασις μεταξὺ τῶν Μαρωνιτῶν, παρ' οἷς ἡ γονιμότης τῶν γυναικῶν εὑρίσκετο ἐν ἐκπληκτικῇ ἀντιθέσει πρὸς τὸ λυπρόγεων τοῦ ἐδάφους. Φυσικὸν δ' ἐπακόλουθον τῆς δυσαναλογίας ταύτης μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν γαιῶν τῶν χρησίμων πρὸς διατροφὴν αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ νεαροὶ Μαρωνῖται εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ μεταναστεύσωσιν ἢ νὰ τύχωσιν ἀγροτικοῦ νόμου τοιούτου, ὥστε νὰ παύσῃ ἢ τοὐλάχιστον νὰ τροποποιηθῇ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα τὸ ἔτι ἰσχῦον κατὰ τὸν Λίβανον. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ ταραχῇ οἱ χωρικοὶ εὗρον, καθ' ἃ συμβαίνει συνήθως, ἡγέτας μεταξὺ τῶν νεωτέρων υἱῶν τῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες, ἕνεκα τῶν πρωτοτοκίων ἐστερημένοι τῶν πλεονεκτημάτων τῶν πρωτοτόκων, «καθίστανον κοινωνὸν τὸν λαὸν» καθ' ἃ οἱ ἀριστοκρατικοὶ Ἀθηναῖοι δημαγωγοὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Συμμετέσχον δὲ τοῦ δημοτικοῦ ἀγῶνος καὶ οἱ ἱερεῖς, οἱ ἐξελθόντες ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐπισκόπου Βηρυτοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ νέος διοικητὴς τοῦ διαμερίσματος τῶν Μαρωνιτῶν ἔχαιρεν ἐπωφελούμενος τὰ σοσιαλιστικὰ αἰσθήματα τῶν ἀγροτῶν χάριν καταστροφῆς τῶν ἰδίων ἀντιπάλων. Οὕτως ἤρχισεν ἀγροτικὴ στάσις, καὶ κατεστάθη πολιτεία ἀγροτῶν, ἔχουσα πρόεδρον γιγάντειον σιδηρουργόν. Καὶ μέχρι μέν τινος τὸ κίνημα εἶχε περιορισθῇ εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ἐπειδὴ οἱ Δροῦσοι εὐπατρίδαι τὸ πρῶτον ἔκλινον πρὸς τὸ μέρος τῆς μαρωνιτικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἐφαίνοντο ὄντες οἱ κοινοὶ ἐχθροὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων παρά τε τοῖς Μαρωνίταις καὶ τοῖς Δρούσοις. Ἀλλὰ τὸ κατασκεύασμα τοῦ τιμαριωτισμοῦ παρὰ τοῖς Δρούσοις ἦτο οὐσιαστικώτερον ἢ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, καὶ αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ, εὑρίσκου-

σαι εὐχάριστον δικαιολογίαν χάριν καταργήσεως τῆς ἐπιχωρίου αὐτονομίας, κατώρθωσαν νὰ κατευθύνωσι τοὺς Δρούσους, οὐ μόνον τοὺς ἀρχηγούς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγρότας, ἐναντίον τῶν Μαρωνιτῶν, παρ᾽ ὧν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους. Φανατισμὸς ἀντετάχθη εἰς φανατισμόν, καί, ἐν ᾧ ἡ γαλλικὴ διπλωματία ἐμέμφετο τῶν Δρούσων, οἱ Ἄγγλοι κατηγόρουν τοὺς καθολικοὺς Μαρωνίτας. Ἀλλ᾽ ἡ προσφατωτάτη καὶ ἐξαντλητικωτάτη μελέτη περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξαίρει τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς μᾶλλον ἢ τοὺς Μαρωνίτας ἱερεῖς ὡς ὑπευθύνους ἐπὶ τῇ ὑποδαυλίσει τῆς εὐφλέκτου ὕλης τῆς συνεσωρευμένης ἕνεκα φυλετικῶν, θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιπαθειῶν ἀνὰ τὸν Λίβανον.

Τῇ 15 Ἀπριλίου 1860 οἱ Δροῦσοι κατήρξαντο τῶν σφαγῶν τῶν Μαρωνιτῶν· μετὰ δ᾽ ἕνα μῆνα κατέλαμπε τὸ ὄρος ἡ πυρκαϊὰ τριάκοντα καὶ δύο χωρίων. Τόποι γνωστοὶ εἰς τὴν χριστιανωσύνην ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ Σιδὼν καὶ ἡ «Βαλαγὰδ καὶ τὰ πεδία τοῦ Λιβάνου ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀερμὼν» εἶχον μεταβληθῆ εἰς σφαγεῖα ἀνυπερασπίστων προσφύγων· ἐν Ντεῒρ-ελ-καμάρ, τῷ μετεώρῳ «μοναστηρίῳ τῆς σελήνης», τὸ ἀρχαῖον ἀνάκτορον εἶχε πληρωθῆ πτωμάτων Μαρωνιτῶν, θανατωθέντων ὑπὸ τῶν Δρούσων ὑπ᾽ αὐτὰ τὰ ὄμματα τῶν Τούρκων στρατιωτῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ πασσᾶς τῆς Βηρυτοῦ ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς φρικταῖς ταύταις σκηναῖς, καὶ διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ οἱ Δροῦσοι καὶ οἱ Μαρωνῖται ὑπέγραψαν τῇ 24 Ἰουνίου συνθήκην εἰρήνης. Ἀλλ᾽ αἱ «ὠμότητες τῆς Συρίας» δὲν εἶχον περατωθῆ ἀκόμη. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Δαμασκοῦ, ὅπου εἶχον εὕρει ἄσυλον πολλοὶ πρόσφυγες, ἐπετέθησαν κατὰ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας, ἡ δὲ λεηλασία διήρκεσε δέκα ἡμέρας, καὶ ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἀνέφερεν, ὅτι εἶχον φονευθῆ πεντακισχίλιοι πεντακόσιοι Χριστιανοί. Θὰ ἦτο δὲ καὶ μεγαλειτέρα ἡ σφαγὴ ἄνευ τῆς εὐγενοῦς διαγωγῆς τοῦ Ἀβδ-ελ-καδὲρ, τοῦ Σκενδέρβεη τῆς Ἀλγερίας, διατρίβοντος τότ᾽ ἐν Δαμασκῷ. Ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ὑπερασπιστὴς τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἐναντίον τῶν Γάλλων ἠγωνίσθη νὰ προλάβῃ ἤ, ὅπου δὲν ἠδυνήθη, νὰ μετριάσῃ τοὐλάχιστον τὴν σφαγὴν καὶ ἐπὶ κινδύνῳ ἔτι τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ζωῆς. Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέπεμψαν ἑκατοντάδας ὅλων ψυχῶν, αἵτινες ἄλλως ἤθελον φονευθῆ, εἰς τὴν Βηρυτόν, θέσαντες αὐτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ξένων προξενείων. Ἐκεῖσε δὲ ἅμα τῇ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀφίξει τοῦ ἀγγέλματος τῆς σφαγῆς ἀπεφάσισεν ὁ Θουβενέλ,

ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, νἀποστείλῃ γαλλικὴν στρατιάν. Τοιαύτη ἐνέργεια ἦτο δεδικαιολογημένη ἔκ τε πολιτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν λόγων, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία ἦτο ἡ εἰδικὴ προστάτις τῶν Μαρωνιτῶν, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἤλπιζε νἀνακτήσῃ ἐν Συρίᾳ τὰς συμπαθείας ἐκείνου τοῦ κλήρου, ἃς εἶχεν ἀποβάλει τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀλλ' ὁ Ῥῶσσελ, φοβούμενος τὴν ἵδρυσιν γαλλικῆς ἡγεμονίας ἢ προστασίας ἐν Συρίᾳ, ἐπεθύμει, ὅπως ἡ σκοπουμένη ἐπέμβασις κανονισθῇ δι' ἰδίας συμβάσεως. Ταύτην δὲ ἡ Ῥωσία, ἥτις ἤδη ἦτο δυσηρεστημένη ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐπηγγελμένων τουρκικῶν μεταρρυθμίσεων, ἤθελε νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου κατάστασιν τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, εἴς τε τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου καὶ εἰς τὸν Λίβανον. Καὶ ἡ μὲν ῥωσικὴ εἰσήγησις ἀπερρίφθη, πρότασις δὲ τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀποστολῆς ἀποσπάσματος εὐζώνων καὶ δύο πολεμικῶν πλοίων δὲν ἔγεινε δεκτή, καὶ τῇ 22 Ἰουλίου αἱ δυνάμεις αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων, ἐξαιρουμένης τῆς Σαρδινίας, ὑπέγραψαν ἐν Παρισίοις πρωτόκολλον μεταβληθὲν μετὰ ἕνα μῆνα εἰς σύμβασιν. Σῶμα μὴ ὑπερβαῖνον δωδεκασχιλίους Εὐρωπαίους στρατιώτας, ὧν ὁ Ναπολέων Γ' παρέσχε πάραυτα τοὺς ἑξακισχιλίους, ἔμελλε «νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως», ἀλλ' ἡ κατοχὴ δὲν ὤφειλε νὰ παρεκταθῇ πέραν ἓξ μηνῶν.

Φουὰτ πασσᾶς.

Αὕτη δὲ ἡ «ἐνεργὸς σύμπραξις» τῶν δυνάμεων μετὰ τοῦ σουλτάνου ἐδικαιολογήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἐνάτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, ὅπερ ἐφαίνετο κωλῦον τὴν ἀνάμιξιν αὐτῶν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἡ γαλλικὴ στρατιὰ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Beaufort d'Hautpoul, ἀξιωματικὸν ἔχοντα πεῖραν τῆς Συρίας, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας Φουὰτ πασσᾶς, ὃν ὁ σουλτᾶνος εἶχεν ἀποστείλει ὡς ἔκτακτον αὐτοῦ ἐπίτροπον εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῶν σφαγῶν, εἶχε προβῆ εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἑκατὸν δέκα στρατιῶται εἶχον τυφεκισθῆ, πεντήκοντα καὶ ἑπτὰ πολῖται εἶχον ἀπαγχονισθῆ, αὐτὸς ὁ πασσᾶς εἶχε φονευθῆ κρυφίως, καὶ ὁ Ἀβδ-ελ καδὲρ εἶχε παρασημοφορηθῆ. Ἀλλ' ὅτε οἱ Γάλλοι προέβη-

σαν εἰς καθαρισμὸν τοῦ Λιβάνου, οἱ Δροῦσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐκφύγωσιν ἕνεκα τῆς συγκαταβάσεως τοῦ Φουὰτ ἢ τῆς ἀβελτερίας τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, οὕτω δ' ἡ γαλλικὴ ἐκστρατεία ἀπέβη ἁπλῶς «ἐλεήμων περίπατος». Καὶ ὁ μὲν Θουβενὲλ ἐπειράθη νὰ ἐπιτύχῃ παράτασιν τῆς ἐν Συρίᾳ διαμονῆς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ Ῥῶσσελ, φοβούμενος τὰ κατὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου σχέδια τοῦ Ναπολέοντος, ἀντετάχθη εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, καὶ τέλος συνεφωνήθη, ὅτι τῇ 24 Μαΐου ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συντελεσθῇ ἡ ἐκκένωσις τῆς χώρας. Οὕτω, πλὴν τῆς αὐξήσεως τῆς δημοτικότητος τοῦ ναπολεονείου ᾄσματος Partant pour la Syrie, διὰ τῆς ἐννεαμήνου γαλλικῆς κατοχῆς τῆς Συρίας δὲν ἐπετεύχθη τι ἄξιον λόγου. Διεθνεῖς ἀντιζηλίαι ἐβοήθησαν καὶ πάλιν τοὺς Τούρκους, καὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιτροπείᾳ τῇ συνεδρευσάσῃ ἐν Βηρυτῷ ἡ ὑπὲρ τῶν Δρούσων συνηγορία τοῦ λόρδου Dufferin ἐμετρίασεν ἐλεημόνως τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Διακόσιοι τεσσαράκοντα πέντε Δροῦσοι ἐξωρίσθησαν εἰς Τρίπολιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἄλλοι εἰς τὰ φρούρια τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Βιδινίου· ὁ δὲ πασσᾶς τῆς Βηρυτοῦ ἐξέφυγε τὸν θάνατον, μετενεχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀποζημιώσεις ἐπληρώθησαν ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, καίτοι λίαν ἀτάκτως, εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δαμασκοῦ καὶ τοῦ Λιβάνου καὶ συνεπληρώθησαν διὰ γαλλικῆς χορηγίας.

Ὑπελείπετο πλέον ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς διοικήσεως τοῦ Λιβάνου. Ἡ διεθνὴς ἐπιτροπεία ἀπεφάσισεν, ὅπως τὸ ὄρος ἐκεῖνο ἀποτελέσῃ αὐτόνομον ἐπαρχίαν ὑπὸ Ὀθωμανὸν γενικὸν διοικητήν, ἐκλεγόμενον ἐκ τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Τὰ δὲ σύνορα τῆς ἐπαρχίας ταύτης περιωρίσθησαν διὰ τῆς ἀποχωρίσεως τῆς Βηρυτοῦ καὶ ἱκανῶν χωρίων. Διῃρέθη δ' ὁ Λίβανος εἰς ἓξ διαμερίσματα, τρία μὲν διοικούμενα ὑπὸ Μαρωνιτῶν, ἓν δὲ ὑπὸ Δρούσου, ἓν ὑπὸ ὀρθοδόξου Ἕλληνος καὶ ἓν ὑπὸ Οὐνίτου. Ὡς πρωτεύουσα δ' ὡρίσθη τὸ Ντεῖρ-ελ-Καμάρ, ἀποτελοῦν ἰδίαν χριστιανικὴν περιοχὴν ἐν τῷ διαμερίσματι τῶν Δρούσων. Συνεπληροῦτο δὲ ὁ καταστατικὸς ἐκεῖνος χάρτης τοῦ 1861 διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως συμβουλίων κατ' ἐπαρχίας καὶ διαμερίσματα, δι' ἐπιχωρίου ἀστυνομίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς φόρου, ὅστις ἔμελλε νὰ δαπανᾶται κυρίως ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ὄρους. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ χάρτου ἐκείνου ὑπῆρξε σχεδὸν ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ Ἀβδοὺλ Μετζίτ. Ἀποθανὼν δὲ τῇ 13 Ἰουνίου 1861 κατέλιπεν ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην ἡγεμόνος φιλανθρώπου, προς-

παθήσαντος, εἰ καὶ ματαίως, νὰ συνεχίσῃ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ πατρὸς καὶ κληροδοτήσαντος εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἀβδοὺλ Ἀζίζ, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ στήριγμα τῆς ἀντιδραστικῆς φατρίας, δημόσιον μὲν ταμεῖον ἐμπερίστατον, πρόγραμμα δὲ προόδου ἀτέλεστον, ἀπειλητικὴν κατάστασιν πραγμάτων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου καὶ ὀργανισμὸν τοῦ Λιβάνου ἀδοκίμαστον, οὐδένα τῶν κατοίκων αὐτοῦ εὐαρεστοῦντα.

Ὁ πρῶτος Χριστιανὸς γενικὸς διοικητὴς τοῦ ὄρους, καθολικὸς Ἀρμένιος εὐπαίδευτος καὶ πεπειραμένος περί τε τὴν διπλωματίαν καὶ τὴν διοίκησιν, ἔγεινε δεκτὸς μεθ' ὑπονοίας καὶ δυςαρεσκείας. Οἱ μὲν Μαρωνῖται εἶχον ἀξιώσει γενικὸν διοικητὴν ἐκ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν φυλῆς, οἱ δὲ Δροῦσοι εἶχον ἀποβάλει τὰ τιμαριωτικὰ αὐτῶν προνόμια καὶ εἶχον καταβιβασθῇ εἰς θέσιν ὑποδεεστέραν τῆς τῶν Ἑλλήνων, οἱ δ' Ἕλληνες, οἵτινες, καθ' ἃ ἠδύνατο νὰ φανῇ, ἦσαν οἱ κυρίως ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀναδιοργανώσεως, ἐθεώρουν τὸν Νταοὺτ πασσᾶν ὡς ἐχθρὸν, ἅτε ὄντα Ἀρμένιον. Τὸ δημοκρατικὸν τμῆμα τῶν Μαρωνιτῶν ἠρνήθη νὰ πληρόνῃ φόρους εἰς ξένον αὐταρχικὸν, ὅστις συνεδέετο πρὸς τὴν ἐπιχώριον ἀριστοκρατίαν. Ἀλλ' ὁ εὔστροφος Ἀρμένιος ὑπερενίκησε πάντα τὰ ἐπιπροσθοῦντα ἐκεῖνα ἐμπόδια. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξησφάλισε διὰ δόλου τὴν ἀπέλασιν τοῦ Μαρωνίτου φυλάρχου Καρὰμ, ἔπειτα δ' ἀπεμάκρυνε τοὺς Τούρκους στρατιώτας, καὶ περιώδευσεν ἀνὰ τὸν Λίβανον, ὅπως δι' αὐτηκοΐας λάβῃ γνῶσιν τῶν παραπόνων τῶν ἐγκατοίκων. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀποκατεστάθη ἡ ἐμπιστοσύνη, καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ἐκδίκησις ὑπεχώρησεν εἰς τὸν νόμον, τὰ πάντα δ' ἔβαινον καλῶς, ὅτε τῷ 1863 διὰ τῆς ἀπολύσεώς τινων τῶν ἐξορίστων Δρούσων ἐπανῆλθον εἰς τὸν Λίβανον οἱ αἴτιοι τῶν σφαγῶν. Ὁ Νταοὺτ ἔλυσε καὶ ταύτην τὴν δυσκολίαν

Ἀβδοὺλ Ἀζίζ.

διὰ τοῦ σχεδίου ἐξαγοράσεως γαιῶν. Οἱ Δροῦσοι ἐπώλησαν τὴν κινητὴν αὐτῶν οὐσίαν καὶ μετενάστευσαν οὕτω παμπληθεῖς εἰς τὸ εὔφορον Χαουρὰν, τὸ Βασὰν τῆς Γραφῆς, ὥςτε τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐπωνομάσθη «Ὄρος τῶν Δρούσων». Αἱ δ' ἐπιτυχίαι αὗται ἐξησφάλισαν εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν τὸν ὁμόφωνον αὐτοῦ καὶ πάλιν διορισμὸν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς τριετοῦς θητείας τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐκ τῆς πείρας ἀπεκαλύφθησαν ἐλαττώματα ἐν τῇ πρακτικῇ ἐκτελέσει τῆς θεωρητικῆς διοργανώσεως, συνταχθείσης ὑπὸ διπλωματῶν ἀγνοούντων τοὺς ἰδιάζοντας ὅρους τῶν κατὰ τὸν Λίβανον. Διὸ συνετάχθη νέον καταστατικὸν τροποποιοῦν καὶ ἁπλοποιοῦν τὸ τοῦ 1861, καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἀντιπροςώπων τῆς Τουρκίας καὶ τῶν πέντε δυνάμεων ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 25 Αὐγούστου 1864. Ὁ Λίβανος ἐξηκολούθει διοικούμενος ὑπὸ Χριστιανοῦ διοικητοῦ, διοριζομένου ὑπὸ τῆς Πύλης, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Νταοὺτ παρετάθη ἐπὶ πέντε ἔτη. Κατεστάθη δὲ καὶ ἕβδομον διαμέρισμα, διοικούμενον ὑπὸ Μαρωνίτου, χάριν τῆς ἀναλόγου πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῶν Μαρωνιτῶν ἀντιπροσωπεύσεως αὐτῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ πολυαριθμότατον στοιχεῖον τῶν κατοίκων. Τὰ συμβούλια τῶν διαμερισμάτων κατηργήθησαν, καὶ τὸ ἐπαρχιακὸν συμβούλιον ἀναδιωργανώθη οὕτως, ὥςτε τῶν δώδεκα μελῶν αὐτοῦ τέσσαρες μὲν ἦσαν Μαρωνῖται, τρεῖς δ' Ἕλληνες τῶν δύο δογμάτων καὶ δύο Μουσουλμᾶνοι, ὧν ὁ μὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους Σουννίτας, ὁ δὲ εἰς τοὺς αἱρετικοὺς Μεταβιλέ. Πάντα τὰ τιμαριωτικὰ προνόμια καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου, οὗ ἀπήλαυον τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα, κατηργήθησαν, ἀλλ' ἡ λύσις ἀμφισβητήσεως μεταξὺ ἐκκλησιαστικῶν ἀφέθη εἰς μόνην τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Ἕκαστον χωρίον ἀπέβη κοινότης, ἧς δήμαρχος καὶ εἰρηνοδίκης ἦτο τοπικὸς *σεΐχης*. Σῶμα ἀστυνομικὸν ἦτο ὑπεύθυνον διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, καὶ ἐπανελήφθη ἡ διάταξις, καθ' ἣν τὰ τριςχιλία πεντακόσια πουγγία τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς 14.583 ἀγγλικὰς λίρας καὶ ἑπτὰ περίπου σελίνια, εἰς ὅπερ ποσὸν ὡρίσθη κατὰ τὸ ἐνεστὼς ὁ φόρος, ὤφειλον νὰ δαπανῶνται χάριν τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν, οἱονδήποτε δὲ περίσσευμα ἔμελλε νὰ πληρόνηται εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον.

Ὁ κανονισμὸς δὲ οὗτος, ὅςτις δὲν δύναται νὰ μεταβληθῇ ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν δυνάμεων, ἀποτελεῖ μέχρι καὶ τῆς σήμερον, μετὰ τὴν πάροδον σχεδὸν ἡμίσεος αἰῶνος, τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ Λιβάνου, ἐχρησίμευσε δὲ ὁμοίως καὶ ὡς πρότυπον διὰ τὴν Κρή-

την. Ἐξαιρουμένης δ' ἐπαναστάσεως, ἐχούσης ἀρχηγὸν τὸν δραπετεύσαντα Μαρωνίτην δημοκρατικὸν Καρὰμ τῷ 1866, καὶ κατασταλείσης διὰ τῆς αὐστηρότητος τοῦ Νταοὺτ καὶ τῆς ὁριστικῆς ἀπελάσεως τοῦ ἡγέτου αὐτῆς, τὸ ὄρος ἀπήλαυσεν εἰρήνης ἀδιαπτώτου. Ἕνεκα δὲ τῆς διαδοχῆς σθεναρῶν διοικητῶν, μάλιστα τοῦ Ῥουστὲμ πασσᾶ, τοῦ κατόπιν ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας, διοικητοῦ εὐσταθοῦς καὶ φειδωλοῦ, οἵ τε Μαρωνῖται καὶ οἱ Δροῦσοι διετηρήθησαν ἐν πλήρει τάξει. Τἀμοιβαῖα αὐτῶν μίση ἐξέλιπον σχεδὸν τελείως, καὶ οἱ Δροῦσοι ἕνεκα μεταναστεύσεως περιεστάλησαν ἀριθμητικῶς εἰς τὴν τρίτην τάξιν μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ Λιβάνου, οἵτινες συμφώνως πρὸς τοὺς τελευταίους πίνακας περιλαμβάνουσι 229.680 Μαρωνίτας, 54.208 ὀρθοδόξους Ἕλληνας, 49.812 Δρούσους, 34.472 Οὐνίτας καὶ 30.422 Μωαμεθανούς. Ἡ δ' ἐνέργεια τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ σουλτάνου κατηυθύνθη εἰς τὸ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ συντηρητικοῦ στοιχείου, χαλιναγωγῶν οὕτω τοὺς δημοκρατικοὺς καὶ τὸν κλῆρον. Τὸ δὲ μάλιστα ἐπεῖγον ζήτημα κατὰ τὸν Λίβανον εἶνε νῦν τὸ ἀγροτικόν, ἐπειδὴ παρὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν μεταναστῶν καλλιεργήσιμοι γαῖαι δύνανται δυσκόλως νἀγορασθῶσιν ἐν τῇ χώρᾳ, ὅπου πλέον τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ἐδάφους, καὶ δὴ τὸ ἄριστον, ἀνήκει εἰς τὰς μονάς. Τἀναπαλλοτρίωτα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα εἶνε ὁ ὄλεθρος τοῦ ὄρους, ἐπειδὴ ὁ χωρικός, καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπιστρέφῃ ἐκ τῆς ξένης μετὰ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἀποταμιεύματος, δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν κατέχουσαν αὐτὸν δίψαν γῆς. Ἂν ἐπιθυμῇ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν γῆν τοῦ πεφιλημένου ὄρους, ὀφείλει νὰ πράξῃ τοῦτο ὡς μοναχὸς ἢ ὡς ἐπίμορτος γεωργός. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Λίβανος εἶνε ἐν τῷ συνόλῳ τὸ ἐπιτυχέστατον ὑπόδειγμα αὐτονομίας ἐν τουρκικῇ ἐπαρχίᾳ. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ μὲν Σάμος πολλὰ ὑπέστη παρὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῆς, ἡ δ' Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία μετ' οὐ πολὺ συνεχωνεύθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἡ δὲ Κρήτη δὲν καθησύχασε μέχρι τῆς ὁριστικῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος ἀπήλαυσεν, ἂν δύναται νὰ κληθῇ τοῦτο πράγματι ἀπόλαυσις διὰ τοὺς Κρῆτας, ἀσυνήθως μακρᾶς περιόδου ἡσυχίας μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἐπανάστασιν τοῦ 1841. Ἀλλὰ τῷ 1858 ὀκτακισχίλιοι νησιῶται συνηγέρθησαν ἔνοπλοι, καὶ ἐν συνελεύσει συγκροτηθείσῃ εἰς τὰ Περιβόλια πλησίον τῶν Χανίων ἠπείλησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν βίαν, ἂν δὲν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις, ὧν εἶχε δοθῇ ἐπαγγελία ἐν Γκιουλχανὲ καὶ αἵτινες ἐπεκυρώθη-

σαν ἐκ νέου διὰ τοῦ Χάττι-χουμαγιοὺν τοῦ 1856. Καὶ δὲν ἦσαν μὲν βαρεῖς οἱ φόροι τῶν Κρητῶν, ἐπειδὴ ἐκτὸς τῆς δεκάτης τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, κατὰ μέσον ὅρον ἀντιστοιχούσης εἰς δώδεκα περίπου δραχμὰς καὶ ἡμίσειαν κατὰ κεφαλὴν, ἐπλήρονον μόνον ἕνα δασμὸν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἀλλ' οἱ εἰςπράκτορες τοῦ δασμοῦ τούτου, ὅςτις δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν βαρὺς, ἐπειδὴ ἀνήρχετο μόνον εἰς περίπου 139.000 δραχμὰς διὰ τὴν ὅλην νῆσον, ἤτοι περίπου μίαν δραχμὴν κατὰ κεφαλὴν, ἀπήτουν τὴν σύγχρονον πληρωμὴν τῶν καθυστερήσεων δύο ἐτῶν, καί τινες ὑπεράγαν πρόθυμοι πράκτορες ἠπείλουν τὴν ἐπιβολὴν ἄλλων φόρων, ὧν προοίμιον ἐφαίνετο ὅτι ἦτο ἡ νέα ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων. Καὶ ὁ μὲν γενικὸς διοικητὴς Βελῆ πασσᾶς, γέννημα τῆς Κρήτης καὶ υἱὸς τοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη βαλῆ τῆς νήσου, εἶχε διοικήσει φιλανθρώπως καὶ φιλελευθέρως καθ' ὃ σύστημα εἶχε διδαχθῆ πρεσβεύσας ἐν Παρισίοις· ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ περὶ κατασκευῆς ὁδῶν, ἥτις ἐχαιρετίσθη κατ' ἀρχὰς μετ' ἐνθουσιασμοῦ, εἶχε γεννήσει ἀντιπαθείας ἐναντίον αὐτοῦ παρὰ τοῖς χωρικοῖς, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρέχωσι τὴν ἐργασίαν καὶ πληρόνωσι μίαν δραχμὴν καὶ δέκα λεπτὰ κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοχὴ θρησκευτικῶν μεταστάσεων εἶχεν ἀγάγει εἰς ἔριδας περὶ προσηλυτισμοῦ. Ἀλλ' ἔρεισμα ἁπασῶν τούτων τῶν αἰτιάσεων ἦτο ὁ πόθος τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ τοὐλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως κρητικῆς ἡγεμονίας ὑπὸ τὸν Καλέργην, τὸν ἥρωα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1843, καὶ αὐτὸν ὄντα Κρῆτα τὸ γένος [1]. Ὁ δὲ καιρὸς ἦτο κατάλληλος διὰ τοὺς Κρῆτας, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία ὑπερεμάχει αὐτῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκοντο ἀπησχολημένοι περὶ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου. Οὕτω δὲ οἱ ὀρεινοὶ ἐκεῖνοι Σέρβοι παρέσχον τὴν πρώτην αὐτῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν τελευταίαν ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας νησιώτας τοὺς ὁμοίως ἀφωσιωμένους εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁμοίως ἑτοίμους νἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Διὸ ἡ Πύλη, πρὶν ἢ χυθῇ πολὺ αἷμα, ἀντικατέστησε συνετῶς τὸν εὔνουν μὲν, ἀλλὰ μισητὸν διοικητὴν δι' ἄλλου ἠπιωτέρου, τοῦ Σαμῆ πασσᾶ, ὑποσχεθεῖσα τὴν ἵδρυσιν ἐπαρχιακῶν συμβουλίων καὶ ἄλλας παραχωρήσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Χάττι-χουμαγιοὺν τοῦ 1856.

---

[1] Ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Κρήτῃ *Longworth* ἐν ἔτει 1858 ἐν τοῖς Parlamentary Papers 1867-8 Τόμ. LXXIII ἀρ. 3965,1.

Ἀλλ' αἱ ἐπαγγελίαι αὗται, αἵτινες εἶχον καταστείλει ἢ μᾶλλον ἀναβάλει τὴν ἐπανάστασιν, δὲν ἐτηρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατόπιν γενικοῦ διοικητοῦ Ἰσμαὴλ πασσᾶ, οὗ σκοπὸς ἦτο ἡ αὔξησις τῆς ἰδίας περιουσίας καὶ ἡ προαγωγὴ τοῦ ἰδίου σταδίου. Αἴτησις, ὑποβληθεῖσα τῷ 1864 εἰς τὸν σουλτᾶνον καὶ ἐκθέτουσα τὰ παράπονα τῶν Κρητῶν, ἐξουδετερώθη ὑπὸ ἑτέρας ἀνταφορᾶς, οὕτω δὲ δυςαρέσκεια, αὐξηθεῖσα ὑπὸ δύο κακῶν συγκομιδῶν, ἐξηκολούθησεν ἐπεκτεινομένη, ἕως τὸν Μάϊον τοῦ 1866 τετρακιςχίλιοι περίπου Χριστιανοὶ συνῆλθον εἰς Περιβόλια, ὅπως συζητήσωσι τὴν κατάστασιν. Τῇ δὲ 14 Μαΐου συνετάχθη νέα αἴτησις, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ 1864, ὅπως ὑποβληθῇ εἰς τὸν σουλτᾶνον. Οἱ Χριστιανοὶ παρεπονοῦντο περὶ τῶν ποικίλων δασμῶν τῶν ἀπὸ τοῦ 1858 εἰςπραττομένων ἐπὶ διαφόρων ὠνίων, ἐπὶ τῆς πωλήσεως τοῦ οἴνου, ἐπὶ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ἅλατος· τούτων ὁ τελευταῖος δασμὸς ἦτο ἰδιαζόντως βαρὺς, ἐπειδὴ παρέβλαπτε τὴν κυριωτάτην βιομηχανίαν τῶν Κρητῶν, τὴν σαπωνοποιίαν. Οὐδὲ καθησύχασε τοὺς Κρῆτας τὸ τουρκικὸν ἐπιχείρημα, καθ' ὃ οἱ φόροι οὗτοι ηὐξήθησαν ὡς ἀντισήκωμα τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπὶ ταῖς ζημίαις, ἃς ὑφίστατο ἕνεκα τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐξαγωγικῶν τελῶν καθ' ἅπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν. Παρεπονοῦντο δὲ πρὸς τούτοις οἱ Κρῆτες περὶ τοῦ πιεστικοῦ συστήματος τῆς ἐκμισθώσεως τῶν φόρων, περὶ τῆς ἐλλείψεως γεφυρῶν καὶ ὁδῶν, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι πράγματι οὐδὲν εἶχον πράξει πρὸς προαγωγὴν τῆς συγκοινωνίας τῆς νήσου κατὰ τοὺς δύο αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας, καὶ περὶ τῆς ἀπρεποῦς ἀναμίξεως τοῦ Ἰσμαὴλ εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν «συμβουλίων τῶν γερόντων», καθ' ἃ ἐκαλοῦντο τὰ συμβούλια ταῦτα γραφικῶς, παρὰ τὰς πρὸ ὀκτὼ ἐτῶν δοθείσας ἐπαγγελίας. Ἀπῄτησαν τὴν ἵδρυσιν τραπέζης χάριν παρακωλύσεως τῆς τοκογλυφίας τῶν ἐμπόρων τοῦ ἐλαίου, παρ' ὧν καὶ μόνων οἱ κτηματίαι ἠδύναντο νὰ λάβωσι δάνεια· ἠξίωσαν δικαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἐπειδὴ αἱ μὲν ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων ἐξεδίδοντο τουρκιστὶ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ κατανοουμένῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ μαρτυρία Χριστιανοῦ δὲν ἴσχυεν ἀπέναντι τῆς μαρτυρίας Μουσουλμάνου, ἡ φυλάκισις παρετείνετο πολλάκις ἐπ' ἀόριστον, καὶ ὑπῆρχε τὸ ἔθος τῆς ἐπὶ ὁμηρείᾳ συλλήψεως συγγενοῦς τοῦ ἀποδράσαντος ἢ ἀνυποτάκτου ἐνόχου. Ἡ ἔλλειψις σχολείων, τὸ κλείσιμον τῶν τουρκικῶν λιμένων πλὴν τριῶν καὶ οἱ περιορισμοὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὧν ἕνεκα οἱ εἰς τὸν χριστιανισμὸν μεταστάντες Μωαμεθανοὶ ἠναγκάζοντο νὰ

ἐγκαταλείπωσι τὴν νῆσον, συνεπλήρουν τὸν κατάλογον τῶν δεινῶν, ἅτινα ὑφίσταντο οἱ Κρῆτες.

Καὶ μέχρι μέν τινος ἐγίνετο λόγος περὶ μεταρρυθμίσεων καὶ οὐχὶ ἐπαναστάσεως. Ἀργότερον δὲ μόνον οἱ Κρῆτες ὑπέβαλον εἰς τὴν βασίλισσαν Βικτωρίαν, τὸν Ναπολέοντα Γ´ καὶ τὸν τσάρον αἴτησιν περὶ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἤ, ἂν αὕτη ἦτο ἀδύνατος, περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως. Ὁ Κλάρενδων, ὅστις τότε ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀπήντησεν, ὅτι ἔμελλον μὲν νὰ παραχωρηθῶσι μεταρρυθμίσεις, ἀλλ᾽ ὅτι «ἡ κατάστασις καὶ αἱ ἀπόψεις τῶν Ἰονίων νήσων ὤφειλον νἀποτρέψωσι τοὺς Κρῆτας ἀπὸ τοῦ πόθου ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος». Ἡ γνώμη δὲ αὕτη τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, τοῦ πρό τινων ἐτῶν πρωθυπουργοῦ, ὄντος τότε δικαστοῦ ἐν Κερκύρᾳ, ἀμφισβητηθεισῶν ἀποθαρρυντικῶν ἐκθέσεων, ἃς τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν εἶχε λάβει παρὰ τῶν προξένων τῶν τριῶν μεγάλων νήσων μετὰ τὴν ἕνωσιν καὶ ἰδίως ἐκ Κερκύρας, ὧν οἱ κάτοικοι παριστάνοντο αἰσθανόμενοι, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταχειρισθῆ αὐτοὺς «ὡς λαὸν κατακτηθέντα» ἢ κατὰ τὰ λεχθέντα ὑπό τινος Κερκυραίου «ὡς τιμάριον τῶν πολιτευτῶν τῶν Ἀθηνῶν». Ἡ τελεία ἀποπομπὴ ἢ ἡ ἐλάττωσις τοῦ μισθοῦ Ἑπτανησίων ὑπαλλήλων, ἡ κατάργησις τῆς ἕνεκα χρεῶν φυλακίσεως, τῆς μόνης ἐγγυήσεως, ἣν εἶχον οἱ γαιοκτήμονες χάριν ἐκπληρώσεως τῶν συμβολαίων τῶν μισθωτῶν τῶν κτημάτων, καὶ ἡ ἀφομοίωσις τοῦ νομοθετικοῦ συστήματος πρὸς τὸ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος προεκάλεσαν τὴν ὑπὸ τῶν γαιοκτημόνων τῆς νήσου ὑποβολὴν ἀναφορᾶς εἰς τὸν βασιλέα, καὶ ἤγαγον τὸν Στέφανον Παδοβᾶν, τὸν πρὸ μικροῦ ἡγέτην τῶν Κερκυραίων ῥιζοσπαστῶν, εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν βουλὴν ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ κληθέντα «σφαγιασμὸν τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἰδίως τῆς Κερκύρας». Καὶ ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑνὸς «ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἐπεκράτει κατάστασις πενίας καὶ ἀθυμίας», καὶ οἱ ἐξ ἀγροτικοὶ βουλευταὶ φανερῶς

Στέφανος Παδοβᾶς.

συνηγόρουν ὑπὲρ ἐξαλείψεως ἁπασῶν τῶν ἰδιωτικῶν ὀφειλῶν, ἀναλόγου πρὸς τὰς *χρεῶν ἀποκοπὰς* τῶν ἀρχαίων, διὰ βαρέος φόρου ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ βαρέων εἰσαγωγικῶν δασμῶν, ἀφ᾽ ἑτέρου ὁ μητροπολίτης Κεφαλληνίας διεμαρτύρετο ἐναντίον τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς ἑνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τῆς τέλος ἐκτελεσθείσης τῷ 1866. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ δὲν ὑπῆρξε πειστικόν, ἐπειδὴ δὲν ἐλάμβανεν ὑπ᾽ ὄψιν τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Κρητῶν· πλὴν δὲ τούτου οἱ μὲν Ἑπτανήσιοι εἶχον τύχει τῶν ὑλικῶν ὠφελημάτων τῆς ἀγγλικῆς προστασίας ἐπὶ σχεδὸν ἥμισυν αἰῶνα, οἱ δὲ Κρῆτες δὲν εἶχον ἀξιωθῆ πράγματι ἀγαθῶν, ὑλικῶν ἢ ἄλλων, ἐκ τῶν ἀνομολογουμένων αὐθαιρεσιῶν τῶν Τούρκων, ὧν τὴν διοίκησιν καὶ αὐτὸς ὁ θερμότατος τῶν συνηγόρων «τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» δὲν θὰ ἠδύνατο βεβαίως νἀντιπαραβάλῃ πρὸς τὴν ἀγγλικήν. Ἀλλ᾽ ὅμως ὅ τε λόρδος Στάνλεϋ, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κλάρενδων κατὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν φιλελευθέρων τὸν Ἰούνιον τοῦ 1866, καὶ ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐξηκολούθησαν ὑποστηρίζοντες τὴν τουρκικὴν ἐν Κρήτῃ κυριαρχίαν, παρελκύοντες οὕτως ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῆς Κρήτης. Ἰδίως δ᾽ ἐπὶ τὸν Στάνλεϋ ἐπιρριπτέα βαρεῖα εὐθύνη ἐπὶ τῇ Ἰλιάδι τῶν συμφορῶν, ἃς συνεπήγαγεν ἡ τοιαύτη ἀναβολή.

Αἱ δὲ παρελκύσεις τῆς Πύλης καὶ ἡ ἐν τέλει ἄρνησις αὐτῆς περὶ ἀφέσεως τῶν φόρων, αἱ παρορμήσεις τοῦ ἀγωνιστοῦ ἱερέως Παρθενίου Κελαϊδῆ, ἡ ἐν Ἀθήναις ἐπίδρασις τῶν Κρητῶν καὶ ἀνεπισήμων Ἑλλήνων συνεργῶν καὶ αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ τοῦ Ἰσμαὴλ, ὅςτις συνήθροισε τοὺς Μουσουλμάνους ἐντὸς τῶν τριῶν κυρίων φρουρίων τῆς νήσου, τῶν Χανίων, τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς Ῥεθύμνης, προεκάλεσαν ἐπανάστασιν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ προληφθῇ ἢ τοὐλάχιστον νἀναβληθῇ καὶ πάλιν διὰ ταχείας ἐπανορθώσεως τῶν κακῶν, ὑφ᾽ ὧν ἔπασχεν ἡ Κρήτη. Πράγματι δ᾽ ἡ Πύλη ἐμερίμνα νὰ προκαλέσῃ ἔνοπλον ἐξέγερσιν, ἥτις θὰ καθίστανεν εἰς αὐτὴν δυνατὴν τὴν μεταβίβασιν τῆς φιλοταράχου νήσου εἰς τὸν ὑποτελῆ αὐτῇ χεδίβην Ἰσμαὴλ, εἰς οὗ τὸν περιφανῆ προκάτοχον ἦτο ὑποτεταγμένη ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ 1832 μέχρι τοῦ 1840. Τὸ δὲ σχέδιον τοῦτο δὲν ἦτο δυςάρεστον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἥτις κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐξέτεινε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυγος

τοῦ Σουέζ. Αἰγυπτιακὰ στρατεύματα ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν νῆσον, καθ' ἃ τῷ 1823, καὶ ἔγειναν εἰς τοὺς Κρῆτας ἐξ Αἰγύπτου προσφοραὶ πρὸς ἵδρυσιν τραπέζης, ἀνέγερσιν σχολείων καὶ κατασκευὴν ὁδῶν, ἂν ἤθελον συναινέσει εἰς τὴν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἕνωσιν. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν τοιούτων προτάσεων οἱ Κρῆτες συνῆλθον εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Σφακίοις τῇ 21 Αὐγούστου, ἐψήφισαν τὴν κατάλυσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἤδη τότε ἤρχισε ῥέον τὸ αἷμα· ἧττα δὲ τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τὰ Πηγάδια τῶν Ἀποκορώνων ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἰσμαὴλ καὶ εἰς τὸν διορισμὸν γενικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ, Ἀλβανοῦ αὐστηροῦ μέν, ἀλλὰ δικαίου, εἰ καὶ ἀνηλεοῦς, ὅστις εἶχεν ἀπαγχονίσει τοὺς Κρῆτας τῷ 1833 εἰς Μουρνιές, καὶ ὅστις, ἐκ τῆς προτέρας αὐτοῦ τριακονταετοῦς ἐν τῇ νήσῳ διοικήσεως, ἦτο γνωστὸς ὡς Κιριτλῆς, ἤτοι Κρητικός. Ὡς βοηθὸς δ' αὐτοῦ ἐστάλη ὁ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ὢν καὶ αὐτὸς Κρὴς ἐκ τῶν τουρκευσάντων.

Ῥέθυμνα.

Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐξήγειρεν, ὡς εἰκός, τὰς θερμοτάτας τῶν συμπαθειῶν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπέδρασε τὰ μέγιστα ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ συντάγματος ὁ δημόσιος ἐν Ἑλλάδι βίος εἶχε διακυμανθῆ ὑπὸ ἀδιακόπων ὑπουργικῶν μεταβολῶν, προερχομένων κυρίως ἐκ τῆς ἐνοχλητικῆς παρουσίας τοῦ Σπόννεκ, ἀποτελοῦντος ἰδίαν δύναμιν, κρυπτομένην ὄπισθεν τοῦ νεαροῦ βασιλέως. Ὑπὸ τούτου βοηθούμενος ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος διεδέχθη τὸν Μάρτιον τοῦ 1865 τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ Κανάρην ὡς πρωθυπουργός, ἀρξάμενος οὕτω τῶν ἐπαλλήλων αὐτοῦ πρωθυπουργιῶν. Ἀλλ' ἡ πρώτη βουλὴ ἡ ἐκλεχθεῖσα κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νέου συντάγματος ἀπέληξεν εἰς σύγχυσιν τῶν φατριῶν, καταστήσασαν ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν κυβερνήσεως μονίμου. Πέντε ὑπουργεῖα ἐπηκολούθησαν εἰς ἄλληλα

ἐντὸς σχεδὸν ἰσαρίθμων ἑβδομάδων, οὐδ᾽ αὐτὴ δὲ ἡ ἀποχώρησις τοῦ Σπόννεκ κατέπαυσε τελείως τοὺς φόβους τῆς Εὐρώπης ἢ τὴν δυςαρέσκειαν τῶν Ἑλλήνων. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅτ᾽ ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τὸ ἄγγελμα, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος εἶχεν ἐπαναστατήσει. Καὶ ὁ μὲν Δεληγεώργης, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἐπεθύμει τὸ κατ᾽ ἀρχὰς οὐ μόνον νὰ βοηθήσῃ ἀνεπισήμως τοὺς Κρῆτας ἐπαναστάτας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ ἑτέραν ἐπανάστασιν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ. Πλὴν ἀλλ᾽ ὅμως ὁ βασιλεύς, οὗ ἡ θέσις ἦτο δύςκολος, καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Βοῦλγαρης, ὑπολογίζοντες, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο ἀκόμη παρεσκευασμένη εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀπεφάσισαν νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὸ πείραμα τοῦ 1854, ἀλλὰ νὰ περιορίσωσι τὴν σύμπραξιν τῆς κυβερνήσεως εἰς παθητικὴν στάσιν πρὸς τοὺς ἐθελοντὰς τοὺς συρρέοντας παμπληθεῖς εἰς τὴν Κρήτην, οἵτινες εὗρον δεξιοὺς ἡγέτας τὸν Κορωναῖον, ἀρχηγὸν τῆς ἐθνοφυλακῆς καὶ ἡγέτην τῶν Ὀρεινῶν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1863 ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν μάχην, καὶ τὸν Ἰωάννην Ζυμβρακάκην, Κρῆτα ἀξιωματικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, παιδευθέντα ἐν Γαλλίᾳ. Οἱ ἐπαναστάται διήρεσαν τὴν νῆσον εἰς τρεῖς στρατιωτικὰς διοικήσεις, τὴν δυτικήν, ἧς ἡγεῖτο ὁ Ζυμβρακάκης, τὴν κεντρικήν, ἔχουσαν ἀρχηγὸν τὸν Κορωναῖον, καὶ τὴν ἀνατολικήν, ἧς τὴν ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ὁ Κρὴς Κόρακας, ἐν ᾧ συγχρόνως τὸ μικρὸν ἀτμόπλοιον *Πανελλήνιον*, ἔχον Ἄγγλους μηχανικούς, ἀφόβως διέσχιζε τὸν τουρκικὸν ἀποκλεισμόν. Τὸν δὲ νοῦν τῶν Ὀθωμανῶν πολιτευτῶν ἐτάρασσε καὶ ὁ φόβος ἐνδεχομένων περιπλοκῶν πρὸς τὴν Σερβίαν, ἀνυπομονοῦσαν νἀπαλλαγῇ τῶν ὑπολειπομένων τουρκικῶν φρουρῶν.

Σπόννεκ.

Ἡ πανωλεθρία τῶν ὑπὸ τὸν Ζυμβρακάκην ἐπαναστατῶν παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὸ Βαφὲ τῇ 12 Ὀκτωβρίου ἐπήνεγκε τὴν προς-

ωρινὴν καθησύχασιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἔνιοι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν ἦλθον εἰς συνθηκολογίας πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ὁ Κορωναῖος ἀνώρθωσε καὶ πάλιν τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν νησιωτῶν διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς νήσου, ὅπου εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ ἀρχηγεῖον αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, κτιρίῳ ὀχυρῷ πλησίον τῆς Ῥεθύμνης, ὅπερ προωρίζετο νἀποβῇ ἡ σκηνὴ τοῦ ἡρωικωτάτου τῶν δραμάτων τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς μονῆς ἐκείνης εἶχον προσφύγει ὡς εἰς ἄσυλον πολλαὶ γυναῖκες καὶ παιδία. Ἀπόντος δὲ τοῦ Κορωναίου ἡ ἄμυνα αὐτῆς εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν Ἰωάννην Δημακόπουλον, ἄλλον Ἕλληνα ἀξιωματικόν. Κατὰ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου φρουρίου διηύθυνε τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ ὁ Μουσταφᾶς. Ἀλλ' ἡ ὀχύρωσις αὐτοῦ ἀπεδείχθη ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ τῶν Τούρκων, καὶ ἐντὸς τῆς μονῆς στρατιῶται καὶ μοναχοί, ἔχοντες ἐπὶ τῶν χειλέων τὴν κραυγὴν Ἐλευθερία ἢ Θάνατος, ὑπερήσπισαν την μονὴν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Οὐδέποτε, καθόσον ἐνεθυμοῦντο, ἔλεγον οἱ νησιῶται, ἐπολεμήθη ἐν Κρήτῃ μάχη τοιαύτη. Τέλος τῇ 9 Νοεμβρίου οἱ Τοῦρκοι διέρρηξαν τὴν σιδηρᾶν πύλην. Οἱ Αἰγύπτιοι, ὠθούμενοι ὑπὸ τῶν λογχῶν τῶν συμμαχητῶν, κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς μονῆς. Τότε ὁ ἡγούμενος Γαβριὴλ

Ἡ μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου κατ' ἀρχαίαν χαλκογραφίαν.

Ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἀρκαδίου Γαβριήλ.

Μάνεσης ἐνέβαλε θρυαλλίδα εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος, ἑνώνων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἑκατόμβην τοὺς ἀμύντορας καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους πολιορκητάς. Οἱ ἐπιζήσαντες, οἵτινες εἶχον παραδώσει τὰ ὅπλα ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει, ὅτι ἔμελλε νὰ χαρισθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ ζωή, ἐσφάγησαν ὡς τὸ πλεῖστον. Ἡ τράπεζα, ὡς καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ τὸ ἑστιατόριον τῆς μονῆς, ἐπορφυρώθη ὑπὸ τοῦ αἵματος γυναικῶν καὶ παιδίων, καὶ Ἄγγλος ἀνταποκριτής, ἐπισκεφθεὶς τὴν μονὴν μετά τινας μῆνας, εὗρε τὰ συνεσωρευμένα λείψανα τῶν θυμάτων ἀκόμη διεσπαρμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἡρωικὴ φρουρὰ τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἀπέθανε ματαίως. Οἱ στίχοι τοῦ ποιητοῦ Παράσχου ἀπεμνημόνευσαν τὴν ἀντίστασιν αὐτῆς, ἀνταξίαν τῶν ἀρίστων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη ἐν τῷ ἐξωτερικῷ συνεκινήθη βαθέως ἐπὶ τῇ ἀφηγήσει τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς μονῆς· κατάλογος εἰςφορῶν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν προςφύγων ἀνεῴχθη ἐν Λονδίνῳ· ἐπιτροπεία Ἄγγλων παρεπιδήμων, περιλαμβάνουσα τὸν ἱστορικὸν Φίνλαιν, συνεκροτήθη ἐν Ἀθήναις, καὶ πρὸς στενοχωρίαν τοῦ τουρκοφίλου ἀγγλικοῦ ὑπουργείου ἡ μεταφορὰ τριακοσίων δεκαπέντε προςφύγων ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ σκάφους Ἀσφάλεια (Assurance) ἀπὸ τὸ Σέλινον Καστέλλι προεκάλεσε διαδηλώσεις ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ Κουμουνδοῦρος, πρωθυπουργεύων καὶ πάλιν, εὕρισκεν ἐπαυξανομένην τὴν δυςκολίαν τῆς τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς Κρῆτας συμπαθείας τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω δὲ θερμὸν ἦτο τὸ αἴσθημα τοῦτο, ὥστε ἠγέρθη στάσις ἐν Πειραιεῖ, ὅπου ὁ λαὸς ἐπιτεθεὶς ἐξώθησε πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν σῶμα ἐθελοντῶν δειλιασάντων καὶ ἐπιστρεψάντων ἐπὶ τουρκικῶν καὶ γαλλικῶν πλοίων.

Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 αἱ δύο κυβερνήσεις αἱ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ μάλιστα εὐμενεῖς πρὸς τὴν Τουρκίαν μετήλλαξαν αἴφνης τὴν πρὸς τὴν Κρήτην στάσιν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Στάνλεϋ, καίπερ ἐξακολουθῶν νὰ μένῃ ἄκαμπτος ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως, προέτεινε τὴν ἐν Κρήτῃ ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τῆς αὐτονομίας τοῦ γενομένου νεωστὶ δεκτοῦ διὰ τὸν Λίβανον. Ὁ δὲ μαρκίων de Moustier, ὁ νέος Γάλλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν,

ὅςτις ὡς πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχεν ὑπάρξει φιλότουρκος καὶ κατά τινα πρόςφατον αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς Ἀθήνας εἶχε μεταχειρισθῆ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν γλῶσσαν εὐπαρρησίαστον, μικρὸν ἀπέχουσαν ἀγροικίας, προέβη πολὺ περαιτέρω. «Θὰ ἦτο καλλίτερον, εἶπε τῇ 12 Ἰανουαρίου, διὰ τὴν Πύλην νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Κρήτην» ἢ νὰ παραχωρήσῃ αὐτονομίαν. Ἐδήλωσε δέ, ὅτι «ἡ χώρα εἶχεν ἀπολεσθῆ διὰ τὴν Τουρκίαν», καὶ προςέθηκεν, ὅτι «ἡ Κρήτη εἶχεν ἀποβῆ ἀνιάτως ἐξηλκωμένον μέλος τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἦτο προτιμότερον νἀκρωτηριασθῇ ἢ νἀφεθῇ ὅπως ἀποβῇ ἡ ἑστία γαγγραίνης, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς πᾶν μέρος τῆς αὐτοκρατορίας». Κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἕνωσις «ἦτο τὸ μόνον νῦν ἀποδεκτὸν σχέδιον», ὡς ἀφ' ἑτέρου «δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ ἐγκαταλίπῃ καὶ τὴν Θεσσαλίαν». Ἀλλὰ καὶ ὁ Γορτσάκωφ ἐκ μέρους τῆς Ῥωσίας συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ὡς θεραπείας, καὶ τῇ 18 Μαρτίου ἅπασαι αἱ δυνάμεις, ἐξαιρουμένης τῆς Ἀγγλίας, ὑπεστήριξαν τὴν γαλλικὴν πρότασιν τοῦ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Κρῆτας νἀποφανθῶσι διὰ δημοψηφίσματος περὶ τοῦ μέλλοντος τύπου διοικήσεως, αὐτονομίας οἵα ἡ τῆς Σάμου, συστήματος ὁμοίου πρὸς τὸ μολδαβοβλαχικὸν ἢ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Οὐδέποτε εἶχον ὑπάρξει πλειότεραι εὐνοϊκαὶ προςδοκίαι λύσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος· ὀρθῶς δὲ παρετήρησεν ὁ Φουὰτ πασσᾶς, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας, ὅτι μόνη αὐτοῦ παρηγορία ἦτο ἡ ἄρνησις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως περὶ ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως ἐκείνης.

Ἡ δὲ μεταβολὴ τῆς στάσεως τῶν δυνάμεων καὶ αἱ δειναὶ ἀπώλειαι τοῦ Μουσταφᾶ, οὗ ἡ στρατιά, ἀνερχομένη ἀρχῆθεν εἰς 17.850 ἄνδρας, εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὰ Χανία ἠλαττωμένη εἰς μόνους ἑξακιςχιλίους, ἔπεισαν τὴν Πύλην νὰ ὑποσχεθῇ τὴν συγκρότησιν ἐπιτροπείας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντάξεως νέου συστήματος διοικήσεως, εἰς ἣν ἐπιτροπείαν προςεκλήθησαν καὶ οἱ Κρῆτες νὰ στείλωσιν ἀντιπροςώπους. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο ἀπέβη ἄκαρπον, ἐπειδὴ οἱ Κρῆτες πληρεξούσιοι μετέβησαν ἀπροθύμως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ ἑπτὰ αὐτῶν ἀπῆλθον ἐξ αὐτῆς προώρως ὡς ἐπὶ διαμαρτυρίᾳ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε συγκροτηθῆ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Σφακίοις κυβέρνησις προςωρινὴ ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου, καὶ ὁ πρώην ὑπουργὸς τῆς παιδείας Δημήτριος Μαυροκορδᾶτος ἐξελέχθη διοικητὴς τῆς νήσου. Δυσαρεστηθεῖσα δὲ ἐναντίον τοῦ Μουσταφᾶ ἡ Πύλη ἔστειλεν εἰς τὴν Κρήτην τὸν Ὀμὰρ

πασσᾶν, τὸν περιφανῆ Κροάτην στρατηγόν. Ἀλλ' ὁ Ὀμὰρ ἦτο τότε γηραιός, μεστὸς ὑπεροψίας ἐπὶ τῇ ἀξίᾳ αὐτοῦ καὶ διατεθειμένος νὰ ὑποτιμήσῃ τὰς δυσκολίας ἐκστρατείας ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν ἐν Μαυροβουνίῳ κτηθεῖσαν πεῖραν. Τὸ σχέδιον αὐτοῦ νὰ διώξῃ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἐγκλείσῃ ἐντὸς τῶν ὀρέων τῶν Σφακίων, ἐκεῖ δὲ νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτοὺς ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν παρὰ τὴν μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν διχόνοιαν δύο ἥττας, ἃς ἐξεδίκησε δι' ἀγρίων βιαιοπραγιῶν. Τὸ ἡμερολόγιον Γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν διηγεῖται πῶς ὁ Κροάτης ἐκεῖνος «διέταξε τὴν μεραρχίαν νὰ λεηλατήσῃ καὶ διαρπάσῃ» καὶ πῶς «ἅπαντες οἱ αἰχμάλωτοι ἐσφάγησαν ἢ ἔπαθον ἔτι χειρότερα». Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐτέθη καὶ πάλιν εἰς ἐνέργειαν μία τῶν φρικαλεοτήτων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1823, καὶ ὁμὰς προσφύγων συνεπνίγη ἔν τινι σπηλαίῳ ὑπὸ τοῦ καπνοῦ πελωρίας πυρκαϊᾶς ἀναφθείσης εἰς τὸ στόμιον αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἧττον οἱ ἐπαναστάται, καίπερ στερούμενοι ἁρμονίας, ἐξηκολούθησαν μένοντες ἀκαταδάμαστοι· ὁ μὲν Κορωναῖος μικροῦ δεῖν κατέστρεφε τὸν στρατὸν τοῦ Ὀμὰρ ἔν τινι χαράδρᾳ μεταξὺ τῆς Ῥεθύμνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου· ὁ δὲ Χατζημιχάλης Γιάνναρης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου ἡγέτου τῆς «μεγάλης ἐπαναστάσεως» καὶ αὐτὸς ὁ μάλιστ' ἀξιοσημείωτος ἥρως αὐτῆς, ἐπέδειξε τὴν γραφικὴν ἀνδρείαν καὶ τὸ ἀρρενωπὸν δέμας Κρητὸς ἀρχηγοῦ ἐν πολλαῖς ἀψιμαχίαις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἄλλο καταδρομικόν, τὸ *Ἀρκάδιον*, οὕτως ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς πολυθρυλήτου μονῆς καὶ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἑλληνικῆς παροικίας, κυβερνώμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Ἀναστασίου Κουρεντῆ, ἐπεχείρει ἐπαλλήλους τολμηροὺς πλόας, καί, ὅτε τέλος τὸ πλήρωμα ἠναγκάσθη νὰ πυρπολήσῃ αὐτό, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, ἀντικατεστάθη τάχιστα δι' ἄλλου πλοίου, τῆς *Ἑνώσεως*. Καὶ εἶχε μὲν καταστρέψει ὁ εὐνοούμενος στρατηγὸς τοῦ σουλτάνου κατὰ τὰ τέλη τῆς τριμήνου αὐτοῦ ἐκστρατείας ἑξακόσια χωρία, ἀλλ' εἶχεν ὅμως ἀπολέσει εἰκοσακισχιλίους ἄνδρας καὶ ὑπερέκεινα. Ὁ Χαρίλαος

Ἀναστάσιος Κουρεντῆς.

Τρικούπης, ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν βιαιοτήτων ἐκείνων τοῦ Ὀμάρ· ὁ δὲ Γορτσακὼφ παρετήρησε σαρκαστικῶς, ὅτι ἡ Ἀγγλία «ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν εἶχε φανῆ πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς πόθους λαοῦ ἀγωνιζομένου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας». Τότε αὐτὸς ὁ σουλτᾶνος ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς ἀπόπειραν συνδιαλλαγῆς, παρέσχεν ἀμνηστίαν, καί, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ εἶχεν ἀποτύχει, ἔστειλε τὸν μέγαν βεζύρην Ἀαλῆν πασσᾶν, ὅπως προβῇ εἰς νέαν διοργάνωσιν τῆς Κρήτης. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς ἀμνηστίας, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πρεσβείας σταλείσης ἐξ Ἀθηνῶν ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Ἀαλῆ, δηλοῦσα, ὅτι μόνον ἡ συγκρότησις μικτῆς διεθνοῦς ἐπιτροπείας καὶ δημοψήφισμα χάριν τῆς ἐκδηλώσεως τῶν πόθων τῶν κατοίκων θὰ παρεῖχον ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀαλῆς ἐκάλεσε γενικὴν συνέλευσιν ἐκ τεσσάρων πληρεξουσίων ἀπὸ ἑκάστου διαμερίσματος, ὅπως ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετ' αὐτοῦ, καὶ αἱ προτάσεις αὐτοῦ διετυπώθησαν ἐν τῷ Ὀργανικῷ καταστατικῷ χάρτῃ τοῦ 1868, ὅςτις ὑπῆρξεν ὁ νόμος τῆς νήσου κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα δέκα ἔτη. Κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην ἡ Κρήτη διῃρέθη εἰς πέντε διοικήσεις, ὑποδιαιρεθείσας εἰς δεκαεννέα ἐπαρχίας. Οἱ δύο δὲ κυριώτατοι ἄρχοντες ἦσαν ὁ γενικὸς διοικητὴς ἢ *βαλῆς* καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀρχηγός, οἵτινες συνήθως ἔμελλον νὰ εἶνε διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οἵτινες διδομένης περιστάσεως ἠδύναντο νὰ συνενωθῶσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἑνὸς ἀνδρός. Ὁ δὲ *βαλῆς* ἔμελλε νὰ ἔχῃ δύο ὑπάρχους, ὧν ὁ μὲν ἕτερος ὤφειλε νὰ εἶνε Χριστιανὸς καὶ ἔμελλε νὰ συμπαρεδρεύηται ὑπὸ συμβουλίου, ὁμοίως συγκροτουμένου ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν, κατὰ μέρος μὲν αἱρετοῦ, κατὰ μέρος δ' ἀποτελουμένου ἐκ μελῶν περιβεβλημένων ἰδίας ἀρχάς, οἷος ὁ Ἕλλην μητροπολίτης. Ὁμοίως δ' ἕκαστος διοικητὴς ἢ *μουτεσαρίφης*, ἂν μὲν ἦτο Χριστιανός, ἔμελλε νὰ ἔχῃ Μωαμεθανὸν ὑποδιοικητὴν ἢ *μουαβῆν*, ἂν δὲ ἦτο Μουσουλμᾶνος, ἔμελλε νὰ ἔχῃ Χριστιανόν, καὶ ὁ διοικητὴς ὤφειλε νὰ συμπαρεδρεύηται ὑπὸ συμβουλίου. Ἡ ἐπίσημος ἀλληλογραφία ἔμελλε νὰ διεξάγηται ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις. Γενικὴ δὲ συνέλευσις, συνισταμένη ἐκ τεσσάρων ἀντιπροσώπων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ «συμβουλίου τῶν γερόντων» ἑκάστης ἐπαρχίας καὶ τεσσάρων ἐξ ἑκάστης τῶν τριῶν μεγάλων πόλεων, ἁπάντων δὲ λαμβανόντων ἀντιμισθίαν διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν, ἔμελλε νὰ συνέρχηται ἐν Χανίοις εἰς ἐνιαυσίαν

σύνοδον οὐχὶ μακροτέραν τεσσαράκοντα ἡμερῶν χάριν συζητήσεως μέτρων κοινῆς ὠφελείας. Θρησκευτικὰ ζητήματα ἔμελλον νὰ συζητῶνται ἐν εἰδικαῖς συνεδρίαις, ὧν μόνα τὰ μέλη τῶν καθ' ἕκαστα θρησκευμάτων ἠδύναντο νὰ συμμετέχωσι. Καὶ νέοι μὲν φόροι δὲν ὤφειλον νὰ ἐπιβληθῶσιν, οἱ δὲ ἤδη ὑφιστάμενοι ὡρίζοντο ὡς συνιστάμενοι εἰς τὴν δεκάτην, εἰς τὴν πληρωμὴν ποσοῦ χάριν ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, εἰς τοὺς δασμοὺς πνευματωδῶν ποτῶν, ἅλατος καὶ καπνοῦ καὶ εἰς τὰ τέλη τῶν ὠνίων. Ἡ δὲ δεκάτη ἔμελλε νὰ χαρισθῇ διὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη καὶ νὰ περιορισθῇ κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ τὰ δύο μεθεπόμενα[1].

Ἐν τούτοις δ' ἡ οὐκ ἄνευ μεγάλου μεταμέλου γενομένη ἀπόφασις τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως περὶ ἐξακολουθήσεως τῆς ἐπαναστάσεως περιέπλεξε τὴν Κρήτην εἰς ἀβέβαιον πόλεμον ἐπὶ ἓν ἀκόμη ἔτος. Ὁ Χουσεΐν Ἀβνῆ πασσᾶς, ὅστις διωρίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1867 ὡς πολιτικὸς ἅμα καὶ στρατιωτικὸς διοικητής, οὔτ' ἐκέρδησεν οὔτε ἀπώλεσε κρίσιμόν τινα μάχην. Ο δὲ Κορωναῖος εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκεῖσε δ' ἠκολούθησεν αὐτὸν καὶ ὁ Ζυμβρακάκης μετὰ ματαίαν ἀπόπειραν ἀμύνης τοῦ ὑψηλοῦ ὀροπεδίου τοῦ Ὁμαλοῦ. Τελευταία δέ τις ἀπόπειρα πρὸς συντήρησιν τῆς ἐπαναστάσεως ἔγεινεν ἐν Ἀθήναις, ὁπόθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου μετέβη εἰς τὴν Κρήτην ὁ παλαιμάχος Μανιάτης ἀρχηγὸς Λεωνίδας Πετροπουλάκης μετὰ σώματος ἐθελοντῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἤγαγεν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν. Τῇ 30 Νοεμβρίου 1868 ἀπεστάλη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τουρκικὸν τελεσίγραφον, δι' οὗ ἀπῃτεῖτο ἡ διάλυσις τῶν ἐθελοντῶν, ὁ ἀφοπλισμὸς τῶν τριῶν καταδρομικῶν ἢ ὁ ἀποκλεισμὸς αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν λιμένων καὶ ἡ προστασία ἁπάντων τῶν Κρητῶν προσφύγων, ὅσοι ἐζήτουν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν νῆσον. Ἐδόθη δὲ προθεσμία πέντε ἡμερῶν, καὶ ἠπειλεῖτο ἡ ἐκ τῆς Τουρκίας ἔξωσις τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ἀθήναις ἦτο κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως «ὁμόφωνος ἐν τῇ εὐχῇ ῥήξεως». Οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀνέκαθεν συμπαθεῖς πρὸς τοὺς Κρῆτας, καὶ βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1866 εἰς τὴν πρωθυπουργίαν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ὁ μὲν Κουμουνδοῦρος, ὅστις εἶχε συμμετάσχει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1841, κατήρξατο πολεμικῶν παρασκευῶν, καὶ ἔπεμψεν ἀπόστολον

---

[1] Parliamentary Papers 1867-8 Τόμ. LXXIII σ. 469-83.

εἰς τὸ Βελιγράδιον, ὅπως συνομολογήσῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Σερβίας, ὁ δὲ Τρικούπης ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον, δι' ἧς ἠξίου τὴν Κρήτην, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἤπειρον. Ἀλλ' ὁ τῇ 15 Ὀκτωβρίου τοῦ 1867 τελεσθεὶς γάμος τοῦ βασιλέως μετὰ τῆς Ῥωσίδος μεγάλης δουκίσσης Ὄλγας παρεκώλυσε τὰ πανελλήνια σχέδια τῆς φιλοπολέμου φατρίας, καί, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψεν, ὅπως ἀναλάβῃ τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς παρὰ τοῦ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἀντιβασιλεύσαντος θείου Ἰωάννου, τοῦ πρίγκιπος Γλυξβούργου, πρώτη αὐτοῦ πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Κουμουνδούρου, καίτοι οὗτος ὡς πρωθυπουργὸς εἶχε μεγάλην πλειονοψηφίαν ἐν τῇ βουλῇ. Τὸ ἰδεῶδες τῶν Ῥώσων ἦτο γενικὴ ἐξέγερσις ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ῥωσίας, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον οἱ Ῥῶσοι παρεσκευάζοντο νὰ καταφέρωσι κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ βαρύτατον τῶν πληγμάτων, ὅσα εἶχεν ὑποστῇ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὴν ἵδρυσιν τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας. Καὶ ὁ μὲν Βούλγαρης, ὅστις ἔγεινε καὶ πάλιν πρωθυπουργὸς τῷ 1868, μετὰ τὴν γενομένην ἀπόπειραν λειτουργίας ὑπηρεσιακοῦ ὑπουργείου, βραχὺν διαρκέσαντος χρόνον, ἦτο φιλόρωσος καὶ ἠδιαφόρει περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· μεριμνῶν δὲ περὶ εἰρήνης, ἤθελε καταπνίξει εὐχαρίστως τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἠρνήθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Κρῆτας βουλευτὰς νὰ παρακαθίσωσιν ἐν τῇ νεωστὶ ἐκλεχθείσῃ ἑλληνικῇ βουλῇ. Ἀλλ' ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Πέτρος Δηλιγιάννης ἦτο κεκηρυγμένος φανερῶς ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Κρήτης, ὑπὲρ ἧς εἶχε πειραθῆ νὰ τύχῃ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Ἀγγλίας. Ὅτε δὲ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1868 ὁ Γλάδστων ἔγεινε πρωθυπουργός, ἀνέζησαν αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ ἐπίστευον, ὅτι ὁ μέγας φιλέλλην, ὅστις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤθελεν ὑποστηρίξει καὶ τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης. Μάτην ὁ Κλάρενδων, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ, ἅτε μεριμνῶν περὶ τῆς προόδου τῆς Ἑλλάδος, κατεδίκαζεν ἐνέργειαν ἐπιθετικὴν ὡς συντείνουσαν εἰς τὴν παράβλαψιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Ἀλλά, καθ' ἃ οἱ Ἑπτανήσιοι ἐν τῇ στάσει αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Κρήτης εἶχον θεωρήσει πάντοτε οὐχὶ ὡς ζήτημα οἰκονομικόν, ἀλλ' ὡς ζήτημα ἐθνικοῦ αἰσθήματος, τοῦτο δὲ ὑπὲρ τὸ δέον συχνὰ δὲν

ἔλαβον ὑπ' ὄψιν οἱ διπλωμάται ὡς παράγοντα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας. Οἱ δ' Ἕλληνες ὑπουργοί, κατηγορηθέντες ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου ὡς ἐγκαταλείποντες τοὺς Κρῆτας ἀδελφοὺς καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ βοηθήσωσι πεντακισχιλίους περίπου Κρῆτας πρόσφυγας, εὑρίσκοντο ἐν μεγάλῃ ἀμηχανίᾳ. Τότε ὁ Μαρωνίτης ἀρχηγὸς Καρὰμ, παρεπιδημῶν ἐν Ἀθήναις, προέτεινε νὰ ἐγείρῃ ἀποστασίαν ἐν τῷ Λιβάνῳ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Πέτρος Δηλιγιάννης ἐξηκολούθει συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῶν Κρητῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπάντησις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν τουρκικῶν ἀξιώσεων, καὶ ὁ Φωτιάδης βέης, ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Τουρκίας, ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν τῇ 5 Δεκεμβρίου. Τρεῖς δὲ ἡμέρας πρότερον νέον ἐπεισόδιον ἐπελθὸν κατέστησεν ἔτι κρισιμωτέραν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Καὶ δὴ τὸ πολυθρύλητον καταδρομικὸν *Ἕνωσις*, κληθὲν νὰ σταματήσῃ κατὰ τὸν πλοῦν, ἐπυροβόλησε κατὰ πλοίου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Χόβαρτ πασσᾶ, Ἄγγλου ναυτικοῦ ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ· ὁ δὲ ναύαρχος ἀπῄτησεν, ὅπως αἱ ἀρχαὶ τῆς Σύρου, ὅπου ἡ *Ἕνωσις* εἶχε καταφύγει, μεταχειρισθῶσιν αὐτὴν ὡς πλοῖον πειρατικόν, καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὴν ἐν τῷ λιμένι· ἐπὶ τούτοις δὲ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλε μυοδρόμωνα (κορβέτταν), διαταχθέντα νὰ καλέσῃ τὸν Χόβαρτ, ὅπως ἄρῃ τὸν ἀποκλεισμὸν καί, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελεν ἐπιμείνει, νὰ προσβάλῃ αὐτόν. Ἔχει δὲ ὑποτεθῆ, ὅτι ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ὑπῆρξε συμπαιγνία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ὁπωσδήποτε ὁ μυοδρόμων ἐπέστρεψεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐν ᾧ ὁ Χόβαρτ ἔμεινεν ἐκτὸς τῆς Σύρου, παραφυλάσσων τὴν *Ἕνωσιν* ἐπὶ σχεδὸν ἓξ ἑβδομάδας, ἕως ὁ νομάρχης τῶν Κυκλάδων ὑπεσχέθη, ὅτι αὕτη ἔμελλε νὰ κρατηθῇ αὐτόθι μέχρις οὗ ἐκτελεσθῶσι κατ' αὐτῆς τὰ νόμιμα. Ἀλλ' ἤδη πρὶν γείνῃ τοῦτο, τὸ καταδρομικὸν ἦτο ἀβλαβές, ἐπειδὴ τῇ 14 Δεκεμβρίου ὁ γηραιὸς Πετροπουλάκης μετὰ ἑξακοσίων ἐπαναστατῶν εἶχε παραδοθῆ ἐν Ἀσκύφῳ τῶν Σφακίων. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε προφανῶς ἐκπνεύσει μέχρις οὗ ἀναβιώσῃ καὶ πάλιν διὰ τῆς ἐκρήξεως πολέμου μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἰσηγήσει τοῦ Βίσμαρκ συνῆλθεν ἐν Βερολίνῳ τῇ 28 Δεκεμβρίου 1868 συνδιάσκεψις τῶν ὑπογραψασῶν τὴν ἐν Παρισίοις συνθήκην δυνάμεων χάριν τῆς λύσεως τῆς ἑλληνοτουρκικῆς διαφορᾶς. Καίτοι δὲ παρουσιάσθη τὸ κατ' ἀρχὰς δυσκολία, προερχομένη ἐκ τῆς ἀξιώσεως τοῦ Ἕλληνος ἀντιπροσώπου,

ὅςτις εἶχε γείνει δεκτὸς μετὰ συμβουλευτικῆς μόνον ψήφου, ἀπαιτήσαντος νὰ θεωρηθῇ ἰσότιμος τοῦ τῆς Τουρκίας, εἰ καὶ ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε συνυπογράψει τὴν ἱστορικὴν συνθήκην τοῦ 1856, ὁ Πέτρος Δηλιγιάννης ὑπέβαλεν εἰς τὴν συνδιάσκεψιν γραπτὸν ὑπόμνημα, διεκτραγῳδοῦν τὴν διασπορὰν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἀξιοῦν τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κατὰ γῆν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ ῥιζικὴ αὕτη λύσις εἶχεν ἤδη ἀποκρουσθῇ, καὶ ἡ συνδιάσκεψις, ἥτις εἶχε πείσει τὴν Τουρκίαν νἀναστείλῃ τὰ περὶ ἐξώσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων μέτρα, συνέταξε τῇ 8 Ἰανουαρίου 1869 δήλωσιν, δι' ἧς ἀπῃτεῖτο παρὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ παύσῃ ἀνεχομένη τὴν ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐδάφους συγκρότησιν ἐνόπλων ὁμάδων καὶ τὴν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λιμέσιν ἐξάρτυσιν πλοίων ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις συνήνεσεν εἰς τὴν δήλωσιν ταύτην, καὶ ἡ Ῥωσία παρώρμησε τὸν βασιλέα Γεώργιον νἀποδεχθῇ αὐτήν. Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν δι' ὑπουργικῆς μεταβολῆς ἀνῆλθεν ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης, καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ὁ μέλλων πρωθυπουργός, ἀπεδέχθη τῇ 25 Ἰανουαρίου τὰ ἐν τῇ δηλώσει τῆς συνδιασκέψεως, κηρύττων, ὅτι ἡ χώρα ἦτο ἀπαράσκευος πρὸς πόλεμον. Τότε ἡ Τουρκία ἀπέστη τῶν ἐχθρικῶν αὐτῆς διαθέσεων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, καὶ ἐπανελήφθησαν αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις. Ἐν τούτοις τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἐπιβαρυνθῇ διὰ διατάγματος περὶ ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων ἀξίας λιρ. 535.414· ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη εἶχεν ἀποσυρθῇ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως ἡ Ἐθνικὴ καὶ ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα συναινέσωσι νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν καταναγκαστικὸν δάνειον λιρῶν 756.000. Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις, ἐκλιπούσης πλέον πάσης ἐλπίδος περὶ ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος, ἐξέλιπεν, ἀποθανοῦσα θάνατον φυσικόν. Καὶ ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς νήσου ὁ διδάκτωρ Ἰωάννης Σφακιανάκης καὶ ὁ Χατζημιχάλης, ἀλλὰ τὸ ἔαρ ἔληξεν ὁ ἐπὶ τριετίαν διαρκέσας ἀγών. Εἰς τοὺς Κρῆτας ἐδόθη ὑπὸ τῆς Πύλης ὀνομαστικὴ ἀμνηστία, διωρίσθη δὲ φιλελεύθερος γενικὸς διοικητής, ὁ Μεχεμὲτ Ἀλῆς, ὁ μετὰ ταῦτα ἐν Ἀλβανίᾳ δολοφονηθεὶς Πρῶσσος πασσᾶς, καὶ τὰ τέσσαρα προσεχῆ ἔτη ἡ Κρήτη ὕπνωσε τὸν ὕπνον τῆς ἐξαντλήσεως.

Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

ΤΟ ΡΩΜΑΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΕΡΒΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ (1862-75)

Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον γεγονὸς τὸ ἑλκῦσαν τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐν ἔτει 1866. Οἱ Ῥωμᾶνοι δὲν ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν μένοντες ηὐχαριστημένοι ἐπὶ τῷ ἰθαγενεῖ ἀξιωματικῷ, ὅν εἶχον ἐκλέξει ἡγεμόνα τῶν ἡνωμένων Ἡγεμονιῶν τοῦ 1859. Ὁ Κούζας εἶχε μὲν κατορθώσει νὰ τύχῃ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Πύλης καὶ τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰρηνεύσῃ τοὺς πολιτευτὰς τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ χώρας. Ἡ ῥωμανικὴ βουλὴ ἦτο ἡ κονίστρα τριῶν φατριῶν, τῶν συντηρητικῶν ἢ Λευκῶν, τῶν ῥιζοσπαστῶν ἢ Ἐρυθρῶν καὶ τῶν μετρίων φιλελευθέρων, ὧν αἱ βλέψεις συνέπιπτον πρὸς τὰς τοῦ ἡγεμόνος. Ἡ χώρα, ἧς μέγιστον μέρος τῶν κατοίκων συνίστατο ἐξ ἀγροτῶν μὴ γινωσκόντων ἀνάγνωσιν ἢ γραφὴν καὶ ὅλως ἀμαθῶν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, δὲν ἦτο παρεσκευασμένη διὰ πολίτευμα κοινοβουλευτικόν, ὅπερ ἐν τῇ πράξει μετέπεσεν εἰς «διάπραξιν» ἐκλογῶν ὑπὸ τῆς κρατούσης φατρίας καὶ τὴν παρασκευὴν ταραχῶν ὑπὸ τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ὁ δὲ Κούζας ἐκάθητο ἤδη ἐπὶ τοῦ θρόνου ὀλίγον χρόνον πέραν ἑνὸς ἔτους, ὅτε οἱ Ἐρυθροὶ ἐξήγειραν τὸν λαὸν τῆς Κραγιόβας καὶ τοῦ Πλοεστίου ἐναντίον τοῦ ἑνωτικοῦ προγράμματος· τῷ δὲ 1862 τὸ ἀγροτικὸν νομοσχέδιον τοῦ συντηρητικοῦ πολιτευτοῦ Βάρβου Καταρτζῆ τὸ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς τε ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἐργασίας ἐξήγειρε τὴν βιαίαν ἀντιπολίτευσιν τῶν Ἐρυθρῶν. Οὗτοι, συνειδότες, ὅτι ἐμειονοψήφουν ἐν τῇ βουλῇ, ἀνήγγειλαν τὴν πρόθεσιν αὐτῶν περὶ συγκλήσεως πανδήμου συλλαλητηρίου τῇ 11 Ἰουνίου, ἐπετείῳ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἐγγύτατα τοῦ βουλευτηρίου. Καὶ ἡ μὲν κυβέρνησις ἀντεδήλωσεν, ὅτι ἔμελλε νἀπαγορεύσῃ τὸ συλλαλητήριον· ἀλλ᾽ ὁ πρωθυπουργός, ἐξωσθεὶς τῆς βουλῆς, ἐπυροβολήθη ὑπὸ δολοφόνου, ξένου καθ᾽ ἃ ἐλέχθη, ἐξερεθισθέντος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὁ φονεὺς οὐδέποτε εἰσήχθη εἰς δίκην, ἐπειδή, ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος Ῥωσέττης καὶ ὁ

Ἰωάννης Μπρατιάνου, οἱ ἡγέται τῶν Ἐρυθρῶν ἐκλήθησαν εἰς τὴν ἀστυνομίαν, ἐκεῖνος ἠπείλησε τὸν ἡγεμόνα, ὅτι ἤθελε καταγγείλει τὸν ἀληθῆ ἔνοχον, ἂν δὲν παύσωσιν αἱ ἀνακρίσεις. Καὶ ὁ μὲν Κούζας οὐδέποτ᾿ ἀπεδείχθη ὡς ὑπάρξας ὁ ἠθικὸς αὐτουργὸς τοῦ ἐγκλήματος, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ἔδωκε διαταγὴν ἀναστολῆς τῶν ἀνακρίσεων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπέμβασις αὕτη εἰς τὸ ἔργον τῆς δικαιοσύνης δὲν συνεπήγαγε τὴν κατάπαυσιν τῆς ἔχθρας τῶν Ἐρυθρῶν. Καὶ δὴ κατήγγειλαν τὸν ἡγεμόνα ὡς ὄντα ὄργανον τῆς Ῥωσίας, οὕτω δὲ κατέστησαν αὐτὸν ὕποπτον εἰς τοὺς Γάλλους, ἐπειδὴ διέταξε τὸν ἀφοπλισμὸν Πολωνῶν ἐθελοντῶν, διερχομένων διὰ τοῦ ῥωμανικοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ ἐπορεύοντο, ὅπως βοηθήσωσι τοὺς ἐπαναστατήσαντας συμπατριώτας αὐτῶν κατὰ τὴν πολωνικὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1863. Τὸ αὐτὸ δ᾿ ἐκεῖνο ἔτος ἐπῆλθε «τερατώδης συνδυασμὸς» τῶν Λευκῶν καὶ τῶν Ἐρυθρῶν ἐναντίον τοῦ εὐνοουμένου ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ὑπουργοῦ Κογκαλνιτσεάνου, καὶ ἀπηυθύνθη εἰς τὰς δυνάμεις ὑπόμνημα, δι᾿ οὗ παρεκαλοῦντο νἀπομακρύνωσι τὸν Κούζαν. Διηγοῦνται δὲ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐθεώρησε τὸ ὑπόμνημα οὕτω μικρὰν ἔχον ἀξίαν, ὥςτε νὰ συνυπογράψῃ εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὁδοιπορικῶν δαπανῶν τοῦ πολιτευτοῦ, ὅςτις ἔμελλε νὰ κομίσῃ αὐτὸ εἰς Γαλλίαν. Ἀλλὰ τὰ συμβάντα ἀπέδειξαν, ὅτι εἶχεν ὑποτιμήσει τὴν σοβαρότητα τοῦ ἐναντίον αὐτοῦ ἀρξαμένου ἀγῶνος οὐ μόνον ἐν Παρισίοις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἡγεμονίαις. Τὸ δὲ τολμηρὸν αὐτοῦ πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, καίπερ προάγον τὰ συμφέροντα τῶν χωρικῶν, ἤγαγεν εἰς ἔτι μείζονα ἐξερεθισμὸν τῶν πολιτευτῶν.

Καίτοι δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ Κούζα ὑπῆρξε βραχεῖα, τὸ ὄνομ᾿ αὐτοῦ συνδέεται πρὸς τρεῖς πράξεις μεγίστης σπουδαιότητος, τὴν ἐκλαΐκευσιν τῶν μονῶν, τὸν ἀγροτικὸν νόμον καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὸ μοναστικὸν ζήτημα ἐν Ῥωμανίᾳ εἶχεν ἐπὶ μακρὸν ταλαιπωρήσει τὸ ἀφυὲς πνεῦμα τῶν ἐπιχωρίων πολιτευτῶν. Ἡ χώρα ἦτο κατάμεστος θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων, ἱδρυμένων ὑπὸ τῆς εὐσεβείας προτέρων ἡγεμόνων καὶ εὐπατριδῶν, οἵτινες χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν δωρεῶν αὐτῶν εἶχον «ἀφιερώσει» τὰ ἱδρύματα αὐτῶν εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ Ἁγίου ὄρους καὶ τοῦ Σινᾶ καὶ εἰς ἄλλας ἐκκλησιαστικὰς κοινότητας ἐξαρτωμένας ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου· ὑπελογίζετο δὲ, ὅτι τὸ ἓν πέμπτον τοῦ ῥωμανικοῦ ἐδάφους, συμπεριλαμβανομένων ἐνίων τῶν εὐφορωτάτων διαμερισμάτων, ἦτο ἰδιοκτησία τῶν «ἀφιερωμένων» τούτων

μοναστηρίων, ὧν τὰ περισσεύματα τῶν εἰςπράξεων ἐστέλλοντο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ὧν οἱ ἡγούμενοι, ὄντες Ἕλληνες, ἐθεωροῦντο ξένοι ὑπὸ τῶν Ῥωμάνων ἐθνοφρόνων. Κατὰ ταῦτα μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς φαναριωτικῆς ἀρχῆς εἶχον γείνει ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς λύσιν τοῦ οἰκονομικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικοῦ τούτου ζητήματος. Ὁ Γρηγόριος Δ' Γκίκας εἶχεν ἐξώσει τοὺς Ἕλληνας ἡγουμένους καὶ εἶχε περιορίσει τὰ ἐπὶ διετίαν ἔσοδα τῶν βλαχικῶν μοναστηρίων εἰς πληρωμὴν τῶν τόκων τοῦ ἐθνικοῦ χρέους. Ἡ δὲ Πύλη κατ' εἰςήγησιν τῆς Ῥωσίας τῷ 1827 εἶχε παλινορθώσει τοὺς ἡγουμένους, οἵτινες ἀντέστησαν μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὰς ἀποπείρας τῶν Ῥώσων ὀργανωτῶν καὶ τῶν ἐπακολουθησάντων ἰθαγενῶν ἡγεμόνων, ἀγωνισθέντων νἀναγκάσωσιν αὐτούς, ὅπως ἀφιερώσωσι μέγα μέρος τοῦ εἰςοδήματος αὐτῶν εἰς τὰ σχολεῖα, τὰ νοσοκομεῖα καὶ ἄλλα δημόσια καθιδρύματα τῶν Ἡγεμονιῶν. Ὁ δὲ Κούζας μετ' ἀκάρπους διαπραγματεύσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Βουκουρεστίῳ ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα ὁριστικῶς, καὶ διὰ διατάγματος τοῦ 1863 μετεβλήθησαν σχεδὸν ἅπασαι αἱ μοναὶ εἰς νοσοκομεῖα ἢ φυλακάς, οἱ ἡγούμενοι ἐδιώχθησαν, καὶ ἐξελαϊκεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν. Ἐπ' ἀνταλλάγματι δὲ ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς περίπου δεκατρία καὶ ἥμισυ ἑκατομμυρίων δραχμῶν προωρίσθη ἐφ' ἅπαξ χάριν τῶν Ἁγίων τόπων, ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ τῶν αὐτόθι ἱδρυμάτων ἀπέρριψαν αὐτὸ μετ' ἀγανακτήσεως. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία κατελήφθη ὑπὸ λύσσης ἐπὶ πράξει, ἣν ἐθεώρησεν ἱερόσυλον καὶ δημευτικήν, ἡ δὲ ἀγανάκτησις αὐτῆς ηὐξήθη ἕνεκα τῶν προτάσεων τοῦ ἡγεμόνος περὶ ἀναδείξεως τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς Ῥωμανίας μᾶλλον ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου.

Ὁ δὲ ἀγροτικὸς νόμος, τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ τολμηροῦ προγράμματος τοῦ Κούζα, ἀπερρίφθη ἐν τῇ βουλῇ. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὁ ἡγεμὼν τῇ 2 Μαΐου 1864 διέταξε τάγμα πεζικοῦ νὰ καθάρῃ τὸν λόφον, ἐν ᾧ εἶχον ἀθροισθῆ οἱ βουλευταί, καὶ διέλυσε τὴν βουλήν. Διὰ διαγγέλματος δ' ἐδικαιολογήθη τὸ κρομβέλλειον τοῦτο πραξικόπημα, καὶ ἐκλήθη ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ διὰ δημοψηφίσματος μεταξὺ «τοῦ λογάδος τῶν Ῥωμάνων» καὶ «φατριαστικῆς ὀλιγαρχίας». Τὸ δὲ δημοψήφισμα διὰ 682.621 ψήφων ἐναντίον 1.307 ἐπεκύρωσε τὰς πράξεις τοῦ Κούζα, ἥ τε Πύλη δὲ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν δυνάμεων ἐπείσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῆς προσωπικῆς γοητείας αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν συμφωνίᾳ δὲ πρὸς ὅτι

ἡρμήνευεν ὡς τὴν λαϊκὴν θέλησιν «ἀνέπτυξε» τὴν ἐν Παρισίοις συνθήκην τοῦ 1858 εἰς νέον «καταστατικὸν χάρτην» ἢ σύνταγμα διὰ τῆς ἱδρύσεως γερουσίας, διοριζομένης τὸ μέγιστον μέρος ὑπ᾽ αὐτοῦ, καὶ βουλῆς, ἐκλεγομένης διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας. Ὡς δὲ εἶχον τότε τὰ κατὰ τὴν Ῥωμανίαν, τοιαύτη διάταξις πραγμάτων ἤθελεν ὑποτάξει ἀμφότερα τὰ νομοθετικὰ σώματα εἰς τὸν ἡγεμόνα, ἐπειδὴ οἱ μὲν νομάρχαι αὐτοῦ ἔμελλον νὰ φροντίσωσιν, ὅπως οἱ ἀγρόται ψηφίζωσι τοὺς ὑποψηφίους τῆς κυβερνήσεως, οἱ δὲ διοριζόμενοι γερουσιασταί, ὅσοι ἔμελλον νἀποχωρῶσι μετὰ διετίαν διὰ κλήρου, θὰ ἦσαν ὁμοίως δημιουργήματα αὐτοῦ. Μόνον ἓν στοιχεῖον ὑπῆρχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ, δυνάμενον νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν καλόβουλον ἐκείνην αὐταρχίαν, ὁ στρατός, καί, εὐθὺς ὡς ὁ Κούζας ἐστερήθη τῆς ὑποστηρίξεως αὐτοῦ, ἔπεσεν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἠγωνίσθη νὰ καταστήσῃ δημοφιλὲς τὸ πραξικόπημα αὐτοῦ διὰ «τοῦ ἀγροτικοῦ νόμου» τοῦ 1864, ὅςτις κατήργησε τὰ καταναγκαστικὰ ἔργα, τὴν δεκάτην, τὴν ἐλευθέραν μεταφορὰν ξυλείας διὰ τοὺς γαιοκτήμονας καὶ ὅμοια τιμαριωτικὰ βάρη ἐπὶ πληρωμῇ ἐνιαυσίου ποσοῦ εἰς τὴν πολιτείαν ἐπὶ δέκα πέντε ἔτη κατ᾽ ἀνώτατον ὅρον, καὶ ἐγκαθίδρυσεν ἀγροτικὴν ἰδιοκτησίαν μετὰ τακτῆς προθεσμίας ἐξαγορᾶς τῶν κτημάτων παρὰ τῶν προτέρων ἰδιοκτητῶν. Χάριν δὲ παρακωλύσεως τῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀποκτήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς ἐξελέγξεως τῶν κτημάτων τῶν ἀγροτῶν, ταῦτα ἐκηρύχθησαν ἀναπαλλοτρίωτα, οὐδ᾽ ἠδύναντο νὰ ὑποθηκευθῶσι πρὸ τῆς παρόδου τριακονταετίας. Καὶ ὑπῆρξαν μὲν ἀσπασταὶ εἰς τοὺς χωρικοὺς αἱ ἀγροτικαὶ διατάξεις τοῦ Κούζα, ἀλλ᾽ εἶχον τὸ ἐλάττωμα, ὅτι δὲν προεβλέπετο δι᾽ αὐτῶν ἡ αὔξησις τῶν οἰκογενειῶν τῶν χωρικῶν, ἐπειδὴ ἐδαφική τις ἔκτασις ἀγρῶν ἀρκοῦσα δι᾽ ἕνα ἄνδρα εὑρέθη ἀνεπαρκὴς διὰ τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ γόνους. Πρὸς τούτοις δὲ παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀπαγορεύσεις ὁ μικρὸς ἰδιοκτήτης κατώρθωσε νἀποφύγῃ τὰς ἐναντίον τῆς πωλήσεως καὶ τῆς ὑποθηκεύσεως διατάξεις, οὕτω δὲ ὁ Κούζας δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ τὸ δυςκολώτατον τῶν ῥωμανικῶν προβλημάτων, τὸ τῶν γαιῶν. Οὐχ ἧττον τὸ ὄνομ᾽ αὐτοῦ ἐφημίσθη παρὰ τοῖς παριστρίοις χωρικοῖς, οἵτινες καὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ προςεδόκων νὰ ἴδωσιν αὐτὸν ἐπανερχόμενον, ἵνα καταπαύσῃ τὴν κατέχουσαν αὐτοὺς δίψαν γαιῶν διὰ νέου ἀναδασμοῦ κτημάτων.

Τρίτος δὲ νόμος, δι᾽ οὗ εἰςήχθη ἡ ἐλευθέρα ἐκπαίδευσις, οὖσα

κατ᾿ ὄνομα ὑποχρεωτικὴ ἐν τῷ στοιχειώδει αὐτῆς σταδίῳ, ἀνέῳξεν εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν χωρικῶν ἓξ ἔτη πρὸ τοῦ νόμου τοῦ Φόρστερ ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Εἰς τὴν μεταρρύθμισιν δὲ ταύτην ὀφείλεται κυρίως ἡ αὔξησις τῶν Ῥωμάνων δημοκρατικῶν καὶ τῆς ὑποστάθμης τῶν πεπαιδευμένων.

Τὸ πραξικόπημα τοῦ Κούζα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγχωρηθῇ εὐκόλως ὑπὸ τῶν Ῥωμάνων πολιτευτῶν. Καὶ δὴ ἱδρύθη ἑταιρεία «ὑπὲρ ἀμύνης τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος», καὶ οἱ ἡγέται τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν «ἐν περιπτώσει χηρείας τοῦ θρόνου νὰ ὑποστηρίξωσι διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐκλογὴν ξένου ἡγεμόνος ἀνήκοντος εἴς τινα τῶν βασιλευόντων οἴκων τῆς Ἑσπερίας. Οἱ δ᾿ Ἐρυθροί, ὧν ἀρχηγοὶ ἦσαν ὁ Ῥωσέττης καὶ ὁ Μπρατιάνου, ἐζήτησαν νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν χηρείαν ἐκείνην χάριν ἀντικαταστάσεως τοῦ ἡγεμόνος διὰ ξένου, καὶ ἐξήγειραν στάσιν ἐν τῇ πρωτευούσῃ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1865 ἀπουσίαν τοῦ Κούζα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἀμνηστία δοθεῖσα ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν ῥιζοσπαστῶν ὡς ἀδυναμία τοῦ ἡγεμόνος, ἐν ᾧ ἀφ᾿ ἑτέρου ἡ ἀριστοκρατία, ἐξ ἧς κυρίως ἐξεπήγαζον οἱ πολιτευταί, ἀπέβλεπε μετὰ ζηλοτυπίας πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ «νέου ἀνδρὸς» διορισμὸν ξένων εἰς παχυμίσθους θέσεις καὶ πρὸς τὴν ὑπ᾿ αὐτοῦ εἰςποίησιν δύο νόθων υἱῶν, οὓς εἶχεν ἐκ Ῥωμανίδος δεσποίνης, τῆς πριγκιπίσσης Ὀβρένοβιτς, τῆς μητρὸς τοῦ μέλλοντος βασιλέως τῆς Σερβίας Μιλάνου. Οὕτως οἱ Ἐρυθροὶ καὶ οἱ Λευκοί, διαλύσαντες τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν διαφοράς, συνηνώθησαν διὰ τῆς κοινῆς ἐπιθυμίας τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ «τυράννου», οὗ τὸν διάδοχον μετέβη ὁ Μπρατιάνου, ὅπως εὕρῃ ἐν Παρισίοις. Ἀλλὰ δὲν ἐχρειάσθη νὰ ζητήσῃ ἐπὶ μακρόν, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα τοῦ πρίγκιπος τοῦ Χοεντσόλλερν-Σιγκμαρίγγεν Καρόλου Λουδοβίκου εἶχεν ἤδη ὑποδειχθῇ εἰς τὸν Ναπολέοντα Γ′ ὑπὸ τῆς κυρίας Ὁρτησίας Cornu, στενῆς φίλης τοῦ τε Γάλλου αὐτοκράτορος καὶ τοῦ οἴκου τῶν Χοεντσόλλερν. Καὶ ὁ μὲν ἡγέτης τῶν Ἐρυθρῶν παρεσκεύασε τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ καταλύσεως τοῦ Κούζα διὰ φυλλαδίου καταγγέλλοντος αὐτὸν ὡς περιστοιχιζόμενον ὑπὸ ὀργάνων τῆς Ῥωσίας, καὶ οὕτως ἐξήγειρε τὰς ὑπονοίας τῶν Γάλλων περὶ ῥωσικῶν σχεδίων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ δ᾿ ἐπιτροπεία τῶν συντηρητικῶν καὶ ῥιζοσπαστῶν ἡ συγκροτηθεῖσα χάριν ἀνατροπῆς τοῦ θρόνου ἐνήργει ἐν Βουκουρεστίῳ. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἐπείσθησαν νὰ παράσχωσι τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν εἰς τὴν διάθεσιν των συν-

ωμοτῶν, οἵτινες ἀπεφάσισαν νὰ ἐκθρονίσωσι τὸν Κούζαν καὶ ἀνακηρύξωσι τὸν κόμιτα τῆς Φλάνδρας, ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως τοῦ Βελγίου Λεοπόλδου Β', τὴν νύκτα καθ' ἣν οἱ κυνηγοί, τὸ πεφιλημένον σῶμα τοῦ Κούζα, ἐφρούρουν τὸ παλάτιον, ἤτοι τῇ 10 Φεβρουαρίου 1866. Καὶ ἐνωρὶς μὲν ἤδη κατὰ τὴν μοιραίαν ἐκείνην ἑσπέραν ἐγνώσθησαν εἰς τὸν ἡγεμόνα τὰ τῆς προσεγγιζούσης ἐπαναστάσεως· ἀλλὰ δὲν ἠξίωσε προσοχῆς τἀγγελθέντα, περιορισθεὶς εἰς εἰδοποίησιν τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἀστυνομίας, ὅςτις ἀνέφερεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ πόλις ἦτο ἥσυχος. Ὁ ἡγεμὼν ἀπεσύρθη πρὸς ὕπνον, πεποιθὼς εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς κυνηγούς· ἀλλὰ περὶ τὴν τετάρτην πρωινὴν ὥραν τῆς 11 Φεβρουαρίου ἀφυπνίσθη ὑπὸ ἀξιωματικοῦ τῆς φρουρᾶς, ὅςτις εἰςῆλθεν εἰς τὸν κοιτῶνα αὐτοῦ, ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἄλλων ἀξιωματικῶν καί τινων πολιτῶν. Ἰδὼν δέ, ὅτι ὁ στρατὸς εἶχεν ἐγκαταλίπει αὐτόν, ὑπέγραψεν ἔγγραφον παραιτήσεως, δι' οὗ «κατέθηκε τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως εἰς τοποτηρητείαν καὶ ὑπουργεῖον τῆς ἐκλογῆς τοῦ λαοῦ». Οἱ δὲ συνωμόται, τυχόντες τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ, ἐβοήθησαν αὐτὸν νὰ ἐνδυθῇ καὶ ἤγαγον δι' ὀπισθίας θύρας εἰς οἰκίαν τινά, ὅπου ἔμεινε πεφυλακισμένος μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὅτ' ἐφ' ἁμάξης, ἐχούσης καταβεβιβασμένα τὰ παραπετάσματα τῶν θυρίδων, ἐγκατέλιπε τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ διὰ παντός. Καὶ οὐδέποτε μὲν πλέον ἐπανεῖδε τὴν Ῥωμανίαν, ἐπειδὴ ἡ αἴτησις αὐτοῦ, ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ὡς ἰδιώτης τῷ 1867, ἀπερρίφθη· ἀλλ' ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τὰ λείψαν' αὐτοῦ ἤχθησαν, ὅπως ἐπαναπαυθῶσιν ἐν τῷ ἐδάφει, ὅπερ εἶχεν ἀγωνισθῆ νὰ κερδήσῃ χάριν τῶν ἀγροτῶν καὶ οὗ εἶχεν ὑπάρξει ὁ πρῶτος μόνος ἄρχων. Τῷ δὲ 1912 ὁ διάδοχος τοῦ Κούζα ἀπεκάλυψε τὸν ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐν Ἰασίῳ ἐν μέσῳ ἀπείρου ἐνθουσιασμοῦ. Δύναται δὲ νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅτι τὸ ἀγαθὸν ὅπερ ἔπραξε ζῇ μετ' αὐτόν. Ὑπεράγαν ἀργὰ ἐξετιμήθησαν αἱ δημόσιαι αὐτοῦ ὑπηρεσίαι, καίτοι δ' ὁ ἰδιωτικὸς αὐτοῦ βίος δὲν ὑπῆρξεν ἄμεμπτος, οἱ νεώτατοι τῶν Ῥωμάνων ἱστορικῶν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ὡς «εὐεργετικὸν καὶ εὐγενῆ αὐτάρχην».

Ὁ λαὸς τοῦ Βουκουρεστίου ἀπεδέχθη τὴν ἐπανάστασιν ἄνευ ἀντιρρήσεως. Ὅτ' ἐξηγέρθησαν τὴν πρωίαν, εὗρον ἤδη ἐγκαθιδρυμένην προσωρινὴν κυβέρνησιν, συνισταμένην ἐκ τοῦ Λασκάρεως Καταρτζῆ, συντηρητικοῦ, τοῦ Γκολέσκου, φιλελευθέρου, καὶ τοῦ συνταγματάρχου Χαραλάμπη, ἀντιπροσωπεύοντος τοὺς ἀξιωματικούς,

νέον δὲ ὑπουργεῖον ὑπεσχέθη εἰς τὰ πλήθη ξένον ἡγεμόνα ἀντ' ἐκείνου, ὅςτις εἶχε «διαψεύσει τὰς προσδοκίας αὐτῶν». Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν ἀνεκηρύχθη ἡγεμὼν τῆς Ῥωμανίας ὁ κόμις τῆς Φλάνδρας Φίλιππος. Ἀλλ' ὁ κόμις ἠρνήθη πάραυτα νἀναλάβῃ τὸ δυςχερὲς ἔργον, ὅπως ἄρξῃ «τοῦ Βελγίου τοῦ κάτω Δουνάβεως», ἥ τε Πύλη δὲ καὶ ὁ τσάρος διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον τῆς καταλύσεως τοῦ Κούζα. Ἐπὶ τούτοις δὲ συνῆλθεν ἐν Παρισίοις τῇ 26 Φεβρουαρίου συνδιάσκεψις τῆς Τουρκίας καὶ τῶν δυνάμεων, ἐν ᾗ ὁ Τοῦρκος ἀντιπρόσωπος ἀπέκρουσε τήν τ' ἐκλογὴν ξένου ἡγεμόνος καὶ τὸν διορισμὸν κληρονομικοῦ ὁσποδάρου. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις διεπραγματεύοντο βραδέως, καὶ ἐν ᾧ ἐκεῖναι ἐξηκολούθουν συζητοῦσαι τὰς τύχας τῆς Ῥωμανίας, τὸ ζήτημα ἐλύθη ἐκτὸς τῆς αἰθούσης τῆς συνδιασκέψεως διὰ τῆς ἀμετακλήτου λογικῆς τῶν πραγμάτων. Ὁ Μπρατιάνου μετέβη ἐκ Παρισίων εἰς τὴν Δυσσελδόρφην, ὅπου τότε εὑρίσκετο ὁ πρίγκιψ τοῦ Χοεντσόλλερν-Σιγκμαρίγκεν, ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ὁ Ναπολέων Γ΄ εἶχε προτείνει τὴν ὑποψηφιότητ' αὐτοῦ, καὶ προςήνεγκε τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Ἐζητήθη τότε ἡ ἔγκρισις τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμου Α΄ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν ἦτο πρόθυμος νὰ συγκατανεύσῃ· ἀλλ' ὁ Βίσμαρκ, ὅςτις συνεῖδεν, ὅτι Πρῶσσος ἡγεμὼν πέραν τῶν Καρπαθίων θὰ ἦτο σκόλοψ τῆς Αὐστρίας, συνεβούλευσε τὸν πρίγκιπα Κάρολον νὰ μεταβῇ πάραυτα, ἐπειδὴ, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ μέγας πολιτευτὴς, «ἀρκεῖ νὰ εὑρεθῆτε ἐν Ῥωμανίᾳ, καὶ τὸ ζήτημα θὰ λυθῇ ταχέως», ὡς πρὸς δὲ τὰς δυνάμεις, αὗται θὰ διαμαρτυρηθῶσι μὲν, «ἀλλ' αἱ διαμαρτυρίαι ὑφίστανται μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου». Προςέθηκε δ' ὁ Βίσμαρκ, ὅτι δὲν ὑπῆρχε «πολὺς φόβος» ἐκ μέρους τῆς Αὐστρίας, ἥτις θὰ ἤθελεν ἄλλως πειραθῇ νὰ ματαιώσῃ τὴν ὑποψηφιότητ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ προετίθετο «νὰ κρατήσῃ κατὰ τὸν προσεχῆ χρόνον τὴν Αὐστρίαν ἀπησχολημένην ἐφ' ἱκανὸν», ὑπαινισσόμενος τὸν ἐπικείμενον μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας πόλεμον. Ἀλλὰ καὶ ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας, συνεπέρανε, «θὰ ἐνθυμῆσθε πάντοτε μετ' εὐχαριστήσεως πρᾶξιν τολμηρὰν, ἥτις οὐδέποτε θέλει ἐπιφέρει μομφὴν καθ' ὑμῶν». Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ὑποψηφιότης εἶχε γνωσθῇ ἐν Ῥωμανίᾳ, ὅπου παρὰ ταραχήν τινα ὑπὲρ χωρισμοῦ τῶν δύο Ἡγεμονιῶν, συμβᾶσαν ἐν τῷ Ἰασίῳ, ὅπερ εἶχε πάθει οἰκονομικῶς ἕνεκα τῆς ἑνώσεως, διὰ δημοψηφίσματος τῇ 8 Ἀπριλίου ἔγεινε δεκτὸς ὁ πρίγκιψ Κάρολος διὰ ψήφων 685.969 κατὰ 224. Καὶ ἡ μὲν συνδιάσκεψις ἠρνήθη νὰ

δεχθῇ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐπειδὴ εἶχεν ἤδη ψηφίσει πρότασιν, καθ' ἣν ὁ μέλλων ἡγεμὼν ὤφειλε νὰ εἶνε ἰθαγενὴς καὶ νὰ ἐκλεχθῇ ὑπὸ τῆς συνελεύσεως, ἀλλ' ἡ συντακτικὴ συνέλευσις ἐπεκύρωσε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος. Ἀλλ' ὁ Κάρολος, λαβὼν ἄδειαν ἀπουσίας ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ὡς ἀνθυπολοχαγὸς τῶν δραγώνων τῆς Πρωσσίας, ἀπεδήμησεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Hettingen καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ἐργασίας ἐν Ὀδησσῷ εἰς τὸν οὐγγρικὸν λιμένα Μπαζιὰς παρὰ τὸν Δούναβιν, καὶ ἐν τῷ μετρίῳ ξενοδοχείῳ τοῦ πολίσματος τούτου παρέστη αὐτήκοος τῶν ὁμιλιῶν τῶν ὁμεστίων, συζητούντων περὶ τῆς πιθανῆς ἀποτυχίας τῆς μελλούσης αὐτοῦ ἐντολῆς καὶ προλεγόντων, ὅτι ἔμελλε νὰ περιπέσῃ εἰς ὁμοίαν πρὸς τὸν Κούζαν τύχην. Ἐκεῖ δὲ συνήντησεν αὐτὸν ὁ Μπρατιάνου, ἀλλὰ μόνον ὅτε ὁ Κάρολος ἐπάτησε τὸν πόδα ἐπὶ ῥωμανικοῦ ἐδάφους ἐν Τούρνῳ Σεβερίνῳ τῇ 8 Μαΐου, ὁ μέλλων αὐτοῦ πρωθυπουργὸς ἀνεγνώρισεν ἐν τῷ διοπτροφόρῳ ἐκείνῳ ὁδοιπόρῳ τῆς δευτέρας θέσεως ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν Δούναβιν πλοίου τὸν ἡγεμόνα τῆς Ῥωμανίας. Μετὰ δὲ δεκαπέντε ἡμέρας ἡ συνδιάσκεψις διελύετο χωρὶς νὰ ἔχῃ φθάσει εἰς ἀπόφασίν τινα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας γενομένην πρότασιν τῆς λήψεως ἀναγκαστικῶν μέτρων. Ὁ Κλάρενδων, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, προέτεινεν, ὅτι θὰ ἦτο συνετώτερον διὰ τὴν Πύλην νἀναγνωρίσῃ τὸν ἡγεμόνα Κάρολον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ σουλτάνου πολὺ μᾶλλον ἢ νὰ ἔχῃ ἐπέμβασιν τῆς Ῥωσίας. Εὐτυχῶς δ' ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης ἀπέσπασε τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ἠρκέσθησαν ἀθροίζοντες στρατὸν ἐν Ῥουστσουκίῳ· ἡ δ' ἔκρηξις τοῦ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας πολέμου προέλαβε, καθ' ἃ εἶχε προείπει ὁ Βίσμαρκ, ταὐστριακὰ σχέδια. Πράγματι Οὔγγροι καὶ Σέρβοι ἀπόστολοι ἐπειρῶντο νὰ πείσωσι τὸν ἡγεμόνα Κάρολον νὰ προβῇ εἰς ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν, ἡ δὲ Σαρδινία ὡς σύμμαχος τῆς Πρωσσίας ἐναντίον τῆς Αὐστρίας εἶχεν εὐμενῶς πρὸς ἡγεμόνα Πρῶσσον· ἀλλὰ καὶ ὁ Ναπολέων Γ´ ἀπέβλεπε μετ' εὐχαριστήσεως πρὸς ἄνδρα συνδεδεμένον διὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον τῆς Γαλλίας. Διὰ δὲ τοὺς Ῥωμάνους πολιτευτὰς αἱ φιλελεύθεραι τάσεις αἱ ἐπιδειχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Καρόλου ὡς πρωθυπουργοῦ τῆς Πρωσσίας ἦσαν περαιτέρα σύστασις τοῦ υἱοῦ.

Ἀλλ' ὅμως ἡ θέσις τοῦ νέου ἡγεμόνος δὲν ἦτο εὐχερής. Πρά-

γματι εὕρισκεν ἑαυτὸν μόνον μεταξὺ λαοῦ, οὗ ἠγνόει τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα, οὗ οἱ πόροι εὑρίσκοντο ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει, οὗ οἱ ὑπάλληλοι ἦσαν ὡς τὸ πλεῖστον ἀπλήρωτοι ἐπὶ μῆνας ὅλους. Τὰ πρῶτα φαινόμενα δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά· οἱ Ῥωμᾶνοι στρατιῶται ἐνεποίησαν κακὴν αἴσθησιν εἰς τὸν ἐπιτετηδευμένον Πρῶσσον ἀξιωματικόν, ἀναλογιζόμενον, ὅτι μετὰ τοιούτου ὑλικοῦ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ τὴν Αὐστρίαν· οὐδὲ ἓν χιλιόμετρον σιδηροδρόμου ὑπῆρχεν ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐν αὐτῇ λεωφόροι ἦσαν ὀλίγαι· αἱ ὁδοὶ τῆς πρωτευούσης ἦσαν «πηλὸς ἀχανής»· μόλις ἠδυνήθη νὰ πιστεύσῃ, ὅτι μονώροφον κτίριον, ἔχον τὴν πρόσοψιν ἐπὶ ῥυπαρᾶς πλατείας, ἦτο τὸ «ἀνάκτορον». Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἦτο νέος, ἔχων τότε ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐτῶν, ἦτο μεστὸς ἐλπίδων, ἦτο Χοεντσόλλερν, καὶ ὑπερενίκησεν ἁπάσας ἐκείνας τὰς δυσκολίας.

Μπρατιάνου.

Τὸ πρῶτον πρόβλημα τὸ ἀναμένον λύσιν ἦτο ἡ ψήφισις τοῦ νέου συντάγματος, ἧς χάριν εἶχεν ἐκλεχθῆ ὑπὸ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως συντακτικὴ συνέλευσις. Τὰ δύο μέγιστα προέχοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τοῦ 1866 ἦσαν τὸ δικαίωμα τοῦ ἡγεμόνος περὶ ἀπολύτου ἀρνησικυρίας, εἰς ἣν καὶ ἐπέμενε, καὶ τὸ περιώνυμον ἕβδομον ἄρθρον, καθ' ὃ «μόνον ξένοι ἔχοντες χριστιανικὰ ὀνόματα δύνανται νὰ τύχωσι πολιτογραφήσεως». Ὁ δὲ Μπρατιάνου καὶ ὁ Ῥωσέττης, οἱ δύο ῥιζοσπάσται ὑπουργοὶ τοῦ πρώτου ὑπουργείου τοῦ νέου ἡγεμόνος, συγκροτουμένου ἔκ τε Λευκῶν καὶ ἐξ Ἐρυθρῶν, εἶχον προτείνει τὴν διάταξιν, καθ' ἣν

ἡ «θρησκεία δὲν εἶνε κώλυμα τῆς πολιτογραφήσεως ἐν Ῥωμανίᾳ», καὶ εἶχον ὑποσχεθῆ τὴν ψήφισιν εἰδικοῦ νόμου χάριν πολιτογραφήσεως τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη ἐξήγειρε θύελλαν ἀγανακτήσεως παρὰ τοῖς Μολδαβοῖς πληρεξουσίοις. Ἀντισημίτης δημοσιογράφος ἐξηρέθισε τὸν ὄχλον τοῦ Βουκουρεστίου ἐναντίον τοῦ ὑπουργείου· ἡ συναγωγὴ τῆς πρωτευούσης κατεστράφη, καὶ τὸ ἕβδομον ἄρθρον ἀντικατέστησε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον. Οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ὁ Κάρολος ἔλαβε πεῖραν τῶν ἐν Μολδαβίᾳ ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων αἰσθημάτων. Ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοικοδόμησις τῆς συναγωγῆς δι' ἰδίων χρημάτων δὲν ἱκανοποίησε τὰς ἰσχυρὰς ἰουδαϊκὰς κοινότητας τῆς Ἑσπερίας. Τῷ 1867 ὁ Μπρατιάνου, ἀποστὰς τοῦ ἀνεξιθρήσκου αὐτοῦ προγράμματος, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Μολδαβῶν χάριν τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ, ἐπανέφερεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ῥωσικῆς κηδεμονίας ἐνέργειαν ἐναντίον Ἰουδαίων καπήλων καὶ μισθωτῶν, ἐπισύρων οὕτω καθ' ἑαυτοῦ τὰς διαμαρτυρίας τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος τριάκοντα καὶ εἷς Μολδαβοὶ βουλευταὶ ἔγειναν εἰσηγηταὶ ἔτι αὐστηροτέρου μέτρου ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων, ἀπαγορεύοντος καθ' ὁλοκληρίαν τὴν διαμονὴν αὐτῶν ἐκτὸς τῶν πόλεων, τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀπόκτησιν ἀκινήτου περιουσίας καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀποδοχὴν δημοσίων ἢ δημοτικῶν συμβολαίων. Ἤρχισε τότε ἡ ἀπέλασις τῶν Ἰουδαίων καπήλων, καὶ ἐπηκολούθησαν ἀντισημιτικαὶ στάσεις· ὁ σὶρ Μωϋσῆς Μοντεφιόρε ἐπεσκέφθη τὸ Βουκουρέστιον, καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τῷ 1868 καὶ τῷ 1872 κατηγόρησε τὴν Ῥωμανίαν ἐπὶ παραβάσει τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἕκτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, δι' οὗ ἐκηρύσσοντο «ἅπαντες οἱ Μολδαβοὶ καὶ οἱ Βλάχοι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου». Καθ' ἃ ἔγραφεν ὁ πατὴρ τοῦ ἡγεμόνος, «τὸ ἰουδαϊκὸν ζήτημα εἶνε *μή μου ἅπτου*, ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουσι χρῆμα καὶ ὅλον τὸν τύπον». Μετὰ δέκα δ' ἔτη ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου καὶ πάλιν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Ῥωμάνους τὸ τραχὺ τοῦτο γεγονός.

Ψηφισθέντος δὲ τοῦ συντάγματος, πρῶτον ζήτημα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπικυριάρχου ἀναγνώρισις τοῦ ἡγεμόνος. Δι' ἄνδρα ἀνήκοντα εἰς τὸν οἶκον τῶν Χοεντσόλλερν ἡ καθομολόγησις ὑποτελείας εἶχέ τι τὸ ἰδιαζόντως ἀποκρουστικόν· πράγματι δὲ ἡ ὕπαρξις τοιούτου δεσμοῦ εἶχεν ὑπάρξει εἷς τῶν λόγων, δι' οὓς ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμος εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγενοῦς

αὐτοῦ ἀποδοχὴν τοῦ θρόνου. Ἀλλά, καίπερ ἔχων ἤδη τὴν ἀπόφασιν νἀποκόψῃ ἐν πρώτῃ εὐνοϊκῇ εὐκαιρίᾳ τὸν τελευταῖον δεσμὸν τὸν συνδέοντα αὐτὸν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἠναγκάσθη ὁ ἡγεμὼν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ καθεστώς. Χάρις δ' εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰωάννου Γκίκα, ὅστις, ἅτε προϋπάρξας ἡγεμὼν τῆς Σάμου, ἦτο ἀγαπητὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ σουλτᾶνος ἐπείσθη νὰ δεχθῇ τὸν Κάρολον, καί, διαρκούσης τῆς ἀκροάσεως, ὁ ἀγέρωχος ὑποτελὴς ἠγωνίσθη νὰ συμπεριφερθῇ μεθ' ὑποκρίσεως τοῦτο μὲν περισωζούσης τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀξιοπρέπειαν, τοῦτο δὲ διδασκούσης τὸν ἐπικυρίαρχον, ὅτι εἶχον παρέλθει αἱ ἡμέραι τῆς ταπεινώσεως τῶν Φαναριωτῶν. Τῇ δὲ 12 Ὀκτωβρίου ἔλαβε τὸ φιρμάνιον τὸ ἐπικυροῦν τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ὡς κληρονομικὸς ἡγεμὼν τῶν «ἡνωμένων Ἡγεμονιῶν», ὡς οἱ Τοῦρκοι ἠρέσκοντο ἀκόμη καλοῦντες τὴν Ῥωμανίαν, μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐκκοπῆς ἰδίου νομίσματος, ἀλλ' ἄνευ τοῦ δικαιώματος τοῦ συνάπτειν ἰδίας συνθήκας ἢ τοῦ ἀπονέμειν παράσημα. Καὶ ὁ μὲν ἐνιαύσιος φόρος ἔμελλε ναὐξηθῇ, ὁ δὲ στρατὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίνῃ τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν. Οὕτως ἓξ μῆνες εἶχον ἀρκέσει, ὅπως κανονισθῇ ἡ ἀνώμαλος θέσις τοῦ ἡγεμόνος.

Κάρολος
ἡγεμὼν καὶ νῦν βασιλεὺς τῆς Ῥωμανίας.

Ἀλλ' οὐχ ἧττον τὰ κατὰ τὸν Κάρολον ἦσαν ἐπὶ μακρὸν ἀβέβαια ἐν τῇ θετῇ αὐτοῦ πατρίδι. Καίτοι οἱ πρότεροι ὁσποδάροι, ὁ Μπιμπέσκου, ὁ Μιχαὴλ Στούρτζας καὶ ὁ Στιρμπέγιου, ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, αἱ πρῶται γενικαὶ ἐκλογαὶ ἀπέδειξαν, ὅτι αἱ φατρίαι τοῦ Κούζα καὶ τῶν ἀνθενωτικῶν ἦσαν ἀκόμη ἰσχυραὶ ἐν Μολδαβίᾳ,

ἐπειδὴ τὸ ἓν τρίτον τῶν νέων βουλευτῶν εἶχεν ἐκλεχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προγράμματος τῶν κομμάτων ἐκείνων. Ἤδη ἐπιτροπεία ἀξιωματικῶν εἶχε πειραθῆ νὰ δοκιμάσῃ αὐτὸν, παρακαλέσασα, ὅπως ἀπαλλαγῶσι πάσης καταδιώξεως ἐπὶ παραβάσει τῆς πειθαρχίας οἱ συστρατιῶται αὐτῶν οἱ καταλύσαντες τὸν προκάτοχον τοῦ Καρόλου. Τῷ δὲ 1870 ὁ Κούζας ἐξελέχθη ὡς βουλευτὴς, καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις προςήνεγκεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑποστήριξιν αὐτῆς πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου· ἀλλ᾽ ὁ φιλόπατρις Ῥωμᾶνος ἀπέκρουσεν ὑπερηφάνως τὴν πρότασιν ταύτην, μὴ δεχθεὶς νὰ ὀφείλῃ τὴν παλινόστησιν αὐτοῦ εἰς ξένην ἐπέμβασιν. Ὁ Ναπολέων Γ΄ εἶχε ταχέως μετανοήσει διὰ τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνάρρησιν Πρώσσου ἡγεμόνος παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν. Ἡ μὲν ἐν Σαδόβᾳ νίκη τῶν Πρώσσων εἶχεν ἀποκαλύψει εἰς αὐτὸν τὴν αὔξουσαν δύναμιν τῶν μελλόντων αὐτοῦ ἀντιπάλων· ὁ δ᾽ ἐκπρωσσισμὸς τοῦ ῥωμανικοῦ στρατοῦ, οὗ ἡ διοργάνωσις ἦτο ἀνατεθειμένη πρότερον εἰς γαλλικὴν στρατιωτικὴν ἀποστολὴν, ἔπεισεν αὐτὸν, ὅτι εἶχεν ἀρχίσει φθίνουσα ἡ γαλλικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ «τὴν μικρὰν λατινικὴν ἀδελφήν». Κατὰ δὲ τὴν συνέντευξιν, ἣν ἔσχε τῷ 1867 ἐν Σαλτσβούργῳ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου Ἰωσὴφ, ἀνέζησεν ἡ γνώμη ἡ προταθεῖσα ἀμέσως μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Κούζα ὑπὸ τοῦ Νίγρα, τοῦ ἐν Παρισίοις πρέσβεως τῆς Ἰταλίας, καθ᾽ ἣν ἡ Αὐστρία ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀπωλείας τῆς Βενετίας ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ τὴν Ῥωμανίαν. Συμφώνως πρὸς ταῦτα κατ᾽ εἰςήγησιν τοῦ Βίσμαρκ ὁ ἡγεμὼν προςεκολλήθη εἰς τὴν Ῥωσίαν, καὶ ἐπειράθη νὰ καταπραΰνῃ τὸν θόρυβον τὸν κινηθέντα ἐν Οὐγγαρίᾳ ἐπὶ τῷ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ῥωμανικῷ προςηλυτισμῷ. Ἀλλ᾽ ἕνεκα τῆς μεταβολῆς ταύτης τοῦ ἐξωτερικοῦ πολιτικοῦ προγράμματος ὁ Κάρολος ἐστερήθη τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Ἐρυθρῶν, οἵτινες παρέστησαν αὐτὸν ὡς ὄργανον τοῦ Βίσμαρκ, ἕτοιμον νὰ θυσιάσῃ τὰ συμφέροντα τῆς θετῆς πατρίδος εἰς τὰ τῆς γενετείρας. Καὶ ὁ μὲν ἐν ἔτει 1869 γάμος αὐτοῦ μετὰ τῆς πριγκιπίσσης τοῦ Wied Ἐλισάβετ κατέστησαν αὐτὸν πρὸς ὥραν καὶ πάλιν δημοφιλῆ. Ἀλλὰ στάσεις ἐξεῤῥάγησαν ἐν τῇ ἐμπορικῇ πόλει Πλοεστίῳ, ἥτις ἐφρόνει ἀποκλειστικῶς τὰ τῶν Ἐρυθρῶν, καὶ ἀνεκαλύφθη συνωμοσία, εἰς ἣν ἦτο ἀναμεμιγμένη ἡ ἐθνοφυλακή. Κατὰ τὴν ὥραν δ᾽ ἐκείνην ἡ ἔκρηξις τοῦ γαλλοπρωσσικοῦ πολέμου, προελθοῦσα ἐκ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Καρόλου διὰ τὸν θρόνον τῆς Ἱσπανίας, κατέστησαν τὴν θέσιν αὐτοῦ ἔτι κρισιμωτέ-

ραν. Αἱ συμπάθειαι τῶν Ῥωμάνων καὶ τοῦ ξένου αὐτῶν ἡγεμόνος ἦσαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι· ἐκεῖνοι μέν, ἅτε ὄντες Λατῖνοι, ηὔχοντο ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῶν Γάλλων, οὗτος δέ, ἅτε προϋπάρξας Πρῶσσος ἀξιωματικός, ἦτο ψυχῇ καὶ σώματι ὑπέρμαχος τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ κατὰ τὸν δανικὸν πόλεμον συναγωνιστῶν.

Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ὡμολόγησε τὴν πρόθεσιν αὐτῆς νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὸν ὡς ἐχθρόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς αὐτοῦ ἐδήλωσεν, ὅτι τὰ συμφέροντα καὶ αἱ συμπάθειαι τῆς Ῥωμανίας ἦσαν ὑπὲρ τῆς Γαλλίας. Οἱ Ἐρυθροὶ μόνον τὸ ἄγγελμα ἥττης τινὸς προσεδόκων, ὅπως κηρύξωσι τὴν δημοκρατίαν ἐν Πλοεστίῳ. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις τῶν πρωσσικῶν νικῶν, ἡ φυλάκισις τῶν ἡγετῶν τῶν Ἐρυθρῶν καὶ ἡ γέννησις πριγκιπίσσης κατεπράϋνάν πως τὴν ταραχήν. Ἀλλ' οἱ συνωμόται ἀπελύθησαν, καὶ τὰ σκάνδαλα τὰ προκληθέντα ἐκ τῆς παραχωρήσεως τῆς κατασκευῆς τῶν ῥωμανικῶν σιδηροδρόμων εἰς τὸν Πρῶσσον Strousberg ἤγαγον εἰς νέαν καταβοὴν κατὰ τοῦ Πρώσσου ἡγεμόνος. Πρῶτον αὐτοῦ μέλημα εἶχεν ὑπάρξει, καθ' ἃ ἔγραφεν αὐτός, ἡ ἀνάπτυξις «τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τῶν πλουσίως πεπροικισμένων ἐκείνων γαιῶν», καὶ εἶχε «λάβει ὡς βάσιν» τοῦ ἔργου τούτου «τὴν κατασκευὴν δικτύου ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων». Διὸ εἶχεν ἀποδεχθῆ μεθ' ὑπερβολικοῦ ἴσως ζήλου καὶ ὑπεράγαν ἀνεπαρκοῦς γνώσεως τῶν οἰκονομικῶν καὶ τεχνικῶν λεπτομερειῶν τὰ σχέδια τοῦ Πρώσσου, τοῦ κληθέντος βασιλέως τῶν σιδηροδρόμων. Ἡ δὲ ἄρνησις τούτου, ὅπως πληρωθῇ τὸ τοκομερίδιον τοῦ Ἰανουαρίου 1871, ἦτο πλῆγμα οὐ μόνον τῶν μετόχων, οἵτινες ἦσαν ὡς τὸ πλεῖστον Πρῶσσοι, πεισθέντες νὰ μετάσχωσι τῆς ἐπιχειρήσεως ἕνεκα τῆς ἀσφαλείας τῆς παρεχομένης ἐκ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ παρουσίας Πρώσσου διαχειριστοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος, καθ' ὅτι ὁ Βίσμαρκ ἀπῄτησε παρὰ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ νὰ πληρώσῃ τὸν τόκον ἀντὶ τοῦ μὴ τηρήσαντος τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ ἐργολάβου. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος διορισθεὶς ἐπίτροπος τῶν ῥωμανικῶν σιδηροδρόμων εἶχε πρότερον ὑπηρετήσει παρὰ τοῖς Χοεντσόλλερν, ἡρμηνεύετο ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡς ἀπόδειξις κερδοσκοπικῆς καπηλείας, καὶ ὁ ἡγεμών, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐκφράσει ἔν τινι πρὸς τὰς δυνάμεις ἐγκυκλίῳ τὴν ἀνικανότητα αὐτοῦ, ὅπως ἐξακολουθήσῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἀνθιστάμενος πρὸς τὰ φατριαστικὰ πάθη, ἐξέχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν πικρίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐν ἐπιστολῇ σταλείσῃ πρός τινα ἀνταποκριτὴν καὶ δημοσιευθείσῃ ἐν

γερμανικῷ περιοδικῷ[1]. Καί τις μὲν τῶν ἐπιφανῶν Ῥωμάνων πολιτευτῶν ἐδήλωσεν, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ ἡγεμὼν «οὐδὲ ἕνα εἶχεν ἐν τῇ χώρᾳ ὑπὲρ αὐτοῦ», ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ποιούμενος λόγον περὶ τουρκικῆς ἐπιτροπείας ἐν ταῖς ἡνωμέναις Ἡγεμονίαις. Εἰς τὸ ἀκρότατον δὲ σημεῖον τοῦ κινδύνου ἔφθασαν τὰ πράγματα τῇ 10 Μαρτίου τοῦ 1871, ὅτε ἡ γερμανικὴ ἐν Βουκουρεστίῳ παροικία, συναθροισθεῖσα ἔν τινι συμποσίῳ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς βορείου Γερμανίας χάριν ἑορτασμοῦ τῶν γενεθλίων τοῦ αὐτοκράτορος, ἐλιθοβολήθη ὑπὸ τοῦ ὄχλου, τῆς ἀστυνομίας παρακολουθούσης ἀπαθῶς τὰ τελούμενα. Τὴν δὲ πρωίαν τῆς ὑστεραίας ὁ ἡγεμὼν, μηνύσας εἰς τὰ δύο μέλη τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τοῦ 1866, τὰ τότε εὑρισκόμενα ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἐγνώρισεν εἰς αὐτὰ, ὅτι ἐπεθύμει νὰ καταθέσῃ τὴν ἐντολὴν τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ πρὸ πέντε ἐτῶν. Ὁ Λάσκαρις Καταρτζῆς, ὁ ἕτερος τῶν δύο ἐκείνων, ἐδεήθη αὐτοῦ νὰ φεισθῇ τῆς χώρας, καὶ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον. Ὁ δ' ἡγεμὼν συνήνεσε, καὶ τὸ μεσονύκτιον ὁ ἀρχηγὸς τῶν συντηρητικῶν ἠδυνήθη νἀναγγείλῃ τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου εὐθαρσῶν ἀνδρῶν, ὅπερ κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἐν τῇ ἀρχῇ ἐπὶ πέντε ἔτη, γεγονὸς ἄγνωστον μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῆς Ῥωμανίας. Ἡ ἀντιπολιτευομένη βουλὴ διελύθη, καὶ εὐπειθὴς πλειονοψηφία ἐπετεύχθη ἐν τῷ νέῳ νομοθετικῷ σώματι δι' «ἠθικῆς πειθοῦς» κατὰ τὰς προσεχεῖς ἐκλογάς· ὁ δὲ Ῥωσέτης, ὁ ἐκδότης τῆς ἀντιδυναστικῆς ἐφημερίδος Romanul, συνιδὼν, ὅτι εἶχε παρέλθει ἡ εὐκαιρία στασιαστικῆς ἐνεργείας, ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, τὸ ἄσυλον ἁπάντων τῶν ἀργούντων Ῥωμάνων πολιτευτῶν, εἴτε ἡγεμόνων ἢ μὴ ἐστεμμένων δημαγωγῶν. Ἡ κρίσις εἶχε παρέλθει, καὶ ὁ ἡγεμὼν παρετήρησε μετ' εὐχαριστήσεως, ὅτι οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ὑποστηρικτῶν αὐτοῦ ἦσαν ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, ὅσοι εἶχον ὑποστηρίξει τὸν προκάτοχον αὐτοῦ, ἄνδρες ἀρχῶν, πιστεύοντες εἰς τὴν ἀσφάλειαν, ἣν ἐπιφέρει ἡ μοναρχία καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ προσώπου τοῦ μονάρχου. Τὴν κυριωτάτην δ' ἀμηχανίαν ἐπέφερε πλέον εἰς αὐτὸν ὁ πρώην αὐτοῦ φίλος Βίσμαρκ, οὗ ἡ πρόσκλησις πρὸς τὴν Πύλην, ὅπως ἀναγκάσῃ τὸν ὑπήκοον αὐτῆς νἀποδεχθῇ τὰς ἀξιώσεις τῶν Πρώσσων μετόχων τῶν σιδηροδρόμων, τραυματιζομένου οὕτω

[1] Aus dem Leben Τόμ. Β' σ. 270.

τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος τῶν Ῥωμάνων ἐν τῷ εὐαισθητοτάτῳ σημείῳ αὐτοῦ, εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν ἢ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ μίσους ἐναντίον τῶν Πρώσσων· ἀλλ' ἐπετεύχθη ὅμως συμφωνία διὰ μεσολαβήσεως τῆς Αὐστρίας. Ἀπὸ τοῦ διαβήματος τούτου ἄρχονται καλλίτεραι σχέσεις τῆς Ῥωμανίας μετὰ τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, ὧν πρῶτος καρπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἐμπορικὴ συνθήκη ἡ ὑπογραφεῖσα κατὰ τῷ 1875, τὸ ἔτος τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσαρτήσεως τῆς ῥωμανικῆς Μπουκοβίνας. Ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη δυσηρέστησε τήν τε Πύλην, ἥτις ἠρνήθη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξιώσεως τοῦ ὑποτελοῦς ἡγεμόνος περὶ συνομολογήσεως διεθνῶν συνθηκῶν, καὶ τὸν συνασπισμὸν τῶν ἡγετῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὧν τινες μὲν ἦσαν βίαιοι ἀντίπαλοι τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, πάντες δὲ διψαλέοι ἐρασταὶ τῆς ἀρχῆς μετὰ πενταετῆ ἀποχὴν ἀπ' αὐτῆς. Ἐκ νέου τότε προσεβλήθη ὁ θρόνος, καὶ ἐφέρετο ἡ φήμη τοῦ ὀνόματος συνταγματάρχου τινὸς Νταβίγια, εἰς ὃν εἶχε προσφερθῆ ἡ ἀρχή. Τότ' ἐπῆλθεν ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἑρζεγοβίνης, συνεπιφέρουσα τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐκείνην, ἥτις ἔμελλε νἀπολήξῃ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς Ῥωμανίας ὡς ἀνεξαρτήτου βασιλείου.

Φραγκῖσκος Ἰωσὴφ Α' αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας.

Ἡ γείτων ἡγεμονία τῆς Σερβίας, ἧς τὴν φιλίαν περιεῖπεν ἐπιμελῶς ὁ ἡγεμὼν Κάρολος, εἶχε σπουδαίως προβῆ πρὸς τὰ πρόσω ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Σέρβων Μιχαὴλ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποχώρησιν τῶν τουρκικῶν φρουρῶν ἀπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ φρουρίων, ἅτινα οἱ Τοῦρκοι κατεῖχον ἀκόμη μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1862 κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἐν ᾧ δ' ἐκεῖνος κατέβαλλε

τὰς δεούσας ἐνεργείας ἐν αὐτῇ τῇ Σερβίᾳ χάριν βελτιώσεως τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, ἡ ἡγεμόνη Ἰουλία καὶ ὁ Φίλιππος Χρῆστιτς ἐστάλησαν εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπως ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ κοινὴν γνώμην, ἥτις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχεν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Σερβίαν. Εὐνοϊκοὶ λόγοι ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ὑπὸ τοῦ Κόβδεν καὶ τοῦ Γρέγορυ, βουλευτοῦ ἔχοντος μέγα ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ ὑπὸ τοῦ Ἑωθινοῦ Ταχυδρόμου (Morning Post) ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν εἰς τὸ σερβικὸν ζήτημα, καὶ διὰ τῆς ἐπακολουθησάσης ἀποστολῆς τοῦ Σέρβου διπλωμάτου Μαρίγκοβιτς εἰς Λονδῖνον ἐπετεύχθη δήλωσις τοῦ Κλάρενδων, καθ' ἣν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ εἶχεν ἀντίρρησιν, ὅπως τὰ ὑπολειπόμενα φρούρια περιέλθωσιν εἰς τοὺς Σέρβους ἐπὶ τῷ ὅρῳ συναινέσεως τῆς Πύλης. Ἡ δ' ἔκπτωσις τῆς δυνάμεως τῆς Αὐστρίας, ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1866 νίκης τῶν Πρώσσων, καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης ἦσαν ἐπωφελεῖς εἴς τε τὴν Σερβίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωμανίαν, καὶ ἐπῆλθεν ἀνταλλαγὴ γραμμάτων μεταξὺ τοῦ Ῥίστιτς καὶ τοῦ Κουμουνδούρου χάριν συνομολογήσεως συμμαχίας σερβοελληνικῆς. Καίτοι δὲ οὔτε ὁ βασιλεὺς Γεώργιος οὔτε τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη ἐθεώρουν ἐπιθυμητὴν τοιαύτην συμμαχίαν, ἡ ἐνδεχομένη τοιαύτη γενικὴ ἐξέγερσις τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἐθορύβησε τὴν Ῥωσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὑπερίσχυσαν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀξιώσεως τοῦ Μιχαὴλ περὶ ἐκκενώσεως τῶν ὑπολειπομένων ἐν Σερβίᾳ φρουρίων. Ἡ δὲ ἀπόφασις, καθ' ἃ καὶ ἐν τοῖς πλείστοις σερβικοῖς ζητήμασιν, ἐξηρτᾶτο πράγματι ἐκ τῆς Αὐστρίας, καὶ ὁ τότε διευθύνων τὰ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς Μπόϋστ, ἐπιθυμῶν νὰ παράσχῃ εἰς τὴν Αὐστρίαν ἡσυχίαν μετὰ τὴν πρόσφατον αὐτῆς ἐν Σαδόβᾳ ἧτταν, ἐθεώρησεν, ὅτι ἡ κατοχὴ τοῦ Βελιγραδίου ὑπὸ τῶν Σέρβων δὲν θὰ ἐπέφερεν ἀπειλὴν τῶν αὐστριακῶν συμφερόντων. Καὶ ὁ μὲν Μιχαὴλ ἐβεβαίωσε τὴν Πύλην, ὅτι Σερβία ηὐχαριστημένη θὰ ἦτο διὰ τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν ἄμυνα καλλιτέρα τῶν παρὰ τὸν Σᾶον καὶ Δούναβιν φρουρίων· ὁ δὲ Στάνλεϋ ἀπεφάνθη πλανώμενος, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ἡ ἱστορία τῶν ἐπακολούθων ἐτῶν, ὅτι Σερβία ἐλευθέρα ἔμελλε πιθανῶς ἐλάχιστα νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κυβερνήσεως τῶν Βοσνίων ἢ τῶν Βουλγάρων, προσέθηκε δὲ, ὅτι ἡ τουρκικὴ τιμὴ θὰ ἐσώζετο διὰ τῆς ἁπλῆς διατηρήσεως τῆς τουρκικῆς σημαίας

ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βελιγραδίου. Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἡ Πύλη ὑπεχώρησε καὶ τῇ 19 Φεβρουαρίου 1867 συγκατένευσεν, ὅπως ἐμπιστευθῇ τὴν φύλαξιν τῶν φρουρίων εἰς τὸν Μιχαὴλ, ἀπομακρύνουσα τελείως τὰς τουρκικὰς φρουρὰς ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως ἀμφότεραι αἱ σημαῖαι, ἥ τε τουρκικὴ καὶ ἡ σερβικὴ, κυματίζωσιν ἐπὶ τῶν ἐρυμάτων. Τότε ὁ Μιχαὴλ ἐπεσκέφθη τὸν ἐπικυρίαρχον, τῇ δὲ 6 Ἀπριλίου παρεδόθησαν αἱ κλεῖδες τῶν φρουρίων εἰς τὰς σερβικὰς ἀρχὰς, καὶ τῇ 24 Ἀπριλίου ὁ τελευταῖος Τοῦρκος στρατιώτης ἐγκατέλιπε τὸ σερβικὸν ἔδαφος. Ἔκτοτε τὸ Βελιγράδιον ἔπαυσεν ἔχον πλέον τὴν ὄψιν πόλεως τουρκικῆς, ἐξαιρουμένου ἑνὸς μόνου τζαμίου· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατηδαφίσθη τῷ 1867.

Καὶ ἡ μὲν σύνεσις τοῦ Μιχαὴλ παρέσχεν ἐπιφανῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Σερβίαν, ἀλλ' οὐχ ἧττον δυσηρέστησε τοὺς ἰταμοὺς πολιτευτὰς, ὅσοι, καθ' ἃ ὁ Γκαρασάνιν, ὠνειροπόλουν τὴν συγκρότησιν βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας καὶ ἐθεώρουν τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποδημίαν αὐτοῦ ὡς πρᾶξιν δουλοπρεπῆ. Μεγάλα σχέδια ἐκυκλοφόρουν ἐν Βελιγραδίῳ· οἱ Μωαμεθανοὶ Σέρβοι τῆς Βοσνίας ὑπισχνοῦντο οὐδετερότητα ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ σερβικὸς στρατὸς ἤθελεν εἰςελάσει εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἂν μόνον ἤθελε φεισθῇ τῶν ἀγρῶν καὶ τῆς πίστεως αὐτῶν· ὁ δὲ Μιχαὴλ ἐπεσκέφθη τὴν Ῥωμανίαν καὶ ὑπέγραψε συνθήκας συμμαχίας μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Καρόλου καὶ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου Νικολάου· ὡμολογήθη δὲ σύμβασις μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου, οὗ ἕδρα ἦτο τὸ Βουκουρέστιον, χάριν τῆς παλιγγενεσίας τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ παῦσις τοῦ Γκαρασάνιν ἐνέδειξεν, ὅτι ὁ Μιχαὴλ δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ, ὅσον ὁ πρωθυπουργὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ διοίκησιν ἐχαρακτήριζον ὡς ὑπεράγαν αὐταρχικὴν οἱ θαυμασταὶ κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν οἱ θορυβωδῶς ἀπαιτοῦντες νέον σύνταγμα. Τὴν δὲ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν ὑπέτρεφεν ἡ *Ὀμλαδίνα* (Νεότης), μυστικὴ ἑταιρεία, ἱδρυθεῖσα τὸ κατ' ἀρχὰς χάριν φιλολογικῶν σκοπῶν ὑπὸ ὁμάδος Σέρβων σπουδαστῶν ἐν Πρεσβούργῳ τῆς Οὐγγαρίας, ἥτις ὑπερεμάχει τῆς ἑνώσεως καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ σερβικοῦ ἔθνους καὶ διεξῆγεν ἐκ τοῦ Νόϋζατζ τῆς Νοτίου Οὐγγαρίας δημοσιογραφικὸν προσηλυτισμὸν, ἀποβάντα ἔτι μᾶλλον σφοδρὸν μετὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς συνελεύσεως αὐτῆς ἐν Βελιγραδίῳ

τῷ 1867. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς δὲ τούτους προςετέθη ἡ ἐξόριστος δυναστεία, ζῶσα καὶ σκευωροῦσα ἐν τῇ γείτονι δυαδικῇ μοναρχίᾳ ἐναντίον ἡγεμόνος, ὅςτις, καθ' ἃ ὁ Κούζας ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ ὁ Ὄθων ἐν Ἑλλάδι, δὲν εἶχε νόμιμον κληρονόμον τοῦ θρόνου. Προφρόνως δὲ μεριμνῶν περὶ τούτου ὁ Μιχαὴλ, ὅςτις εἶχε διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς εὐπαιδεύτου συζύγου, παρεσκευάζετο νὰ προβῇ εἰς δεύτερον γάμον μετὰ τῆς ἐξαδέλφης Αἰκατερίνης Κωνσταντίνοβιτς. Ἐν ᾧ δὲ περιεπάτει μετὰ τῆς μνηστῆς καὶ τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἄγκας ἐν τῷ ἄλσει τοῦ Toptchider τῇ 29 Μαΐου 1868, ὅπου πρὸ τριῶν ἐτῶν εἶχε πανηγυρίσει τὴν ἐπέτειον τῆς νίκης τοῦ Τακόβου, τρεῖς ἄνδρες ἐπυροβόλησαν αὐτὸν καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ κυρίας. Καὶ ὁ μὲν Μιχαὴλ ἔπεσε νεκρὸς εἰς τὴν γῆν, ἡ δὲ Ἄγκα ἐφονεύθη καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἐτραυματίσθη. Ἀλλ' οἱ φονεῖς, δεσμῶται τῆς γείτονος φυλακῆς, ἦσαν ἁπλῶς τὰ ὄργανα ἰσχυροτέρων ἠθικῶν αὐτουργῶν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ γνώμη ὑπέλαβε τὸν οἶκον τοῦ Καραγεώργιβιτς ὡς ὑπεύθυνον ἐπὶ τῷ θηριώδει ἐκείνῳ φόνῳ τοῦ ἀρίστου τῶν ἡγεμόνων, ὃν ἔσχε ποτὲ ἡ Σερβία· ὁ δὲ δημόσιος κατήγορος κατήγγειλε τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ οἱ πολιτευταὶ τὴν φιλοδοξωτέραν αὐτοῦ σύζυγον Περσίδαν, ἐνεργοῦσαν, καθ' ἃ ὑπετέθη, ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ υἱοῦ Πέτρου, τοῦ νῦν βασιλέως τῆς Σερβίας. Ἄλλοι δ' ἐπίστευσαν, ὅτι τὸν φόνον ἐσχεδίασεν ὁ Ῥαδοβάνοβιτς, ὁ διευθυντὴς τῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Βελιγραδίῳ, προσδοκῶν, ὅτι διὰ συμβολαίου, συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὑπογραφέντος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Πέτρου, ἔμελλε νὰ γείνῃ ἰσχυρὸς, προστατευόμενος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ

Ὄθων καὶ Ἀμαλία ἐν Βαυαρίᾳ.

μνηστῆρος τοῦ θρόνου, ἀνερχομένου εἰς τὴν ἀρχὴν, καὶ νὰ δ ανείμη οὕτω τὰ ἐκ τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ λάφυρα εἰς τὸν ἴδιον οἶκον καὶ εἰς τοὺς φίλους. Ἀλλ' ἡ συνωμοσία κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον ἐπέτυχε. Καὶ δὴ ὁ πρώην πρωθυπουργὸς Γκαρασάνιν, ὅςτις παρέτυχεν, ἐπωφελούμενος τὸν καθαρὸν ἀέρα τοῦ Tobtchider, προςέτρεξεν ἀκούσας τὰς κραυγὰς τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Μιχαὴλ, καὶ ἔσπευσε μετὰ μεγάλης ἑτοιμότητος εἰς τὴν πόλιν, ὅπως γνωρίσῃ τὸ γεγονὸς εἰς τὰς ἀρχάς. Καθ' ὁδὸν δὲ συνήντησεν ἅμαξαν, ἧς ὁ τροχασμὸς καὶ οἱ ἐπιβάται ἐξήγειραν τὰς ὑπονοίας αὐτοῦ. Διατάξας δὲ τὴν σύλληψιν αὐτῆς, προέλαβεν ἐπικοινωνίαν τῶν φονέων καὶ τῶν ἐν Βελιγραδίῳ συνενόχων αὐτῶν. Τὸ ὑπουργεῖον καὶ ἡ γερουσία συνῆλθον πάραυτα, καὶ ἐσχηματίσθη προσωρινὴ κυβέρνησις, συνισταμένη ἐκ τοῦ Μαρίγκοβιτς, προέδρου τῆς γερουσίας, τοῦ ὑπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης Λεσχγιάνιν καὶ τοῦ προέδρου τοῦ ἐφετείου Πέτροβιτς. Ἐνήργησαν δὲ οὗτοι μετὰ ταχύτητος καὶ δραστηριότητος, ἐφυλάκισαν τὸν Ῥαδοβάνοβιτς, ἐκάλεσαν μεγάλην *σκουψίναν*, καὶ ἔστειλαν τὸν Ῥίστιτς, ὄντα τότε ὑπουργὸν τῶν ἐσωτερικῶν, ὅπως ἀγάγῃ τὸν ἐξ ἀγχιστείας συγγενῆ τοῦ φονευθέντος ἡγεμόνος Μιλᾶνον ἐκ Παρισίων, ὅπου ἐσπούδαζε. Καὶ διεδόθη μὲν τὸ κατ' ἀρχὰς, ὅτι ὁ Μιχαὴλ εἶχε καταλίπει κληρονόμον τὸν νόθον υἱὸν Βελίμηρον, καὶ ἡ χήρα ἡγεμόνη ἐσκέφθη πάραυτα νὰ υἱοθετήσῃ αὐτὸν καὶ κηρυχθῇ ἐπίτροπος, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ τοιαῦται σκέψεις δὲν ἐτύγχανον προθύμου ἀποδοχῆς, ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὸν ἐξάδελφον τοῦ Μιχαὴλ, ἔχοντα τότε ἡλικίαν μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ μεγάλη *σκουψίνα*, σῶμα πρακτικῶν ἀνδρῶν συνιστάμενον μὲν ἐκ πεντακοσίων εἴκοσι καὶ τριῶν μελῶν, περιλαμβάνον δ' ἕνα καὶ μόνον νομομαθῆ, ἀνεκήρυξε τὸν Μιλᾶνον Ὀβρένοβιτς Δ', καὶ ἐξέλεξε τρεῖς ἐπιτρόπους, τὸν συνταγματάρχην Μπλαζνάβατζ, ὑπουργὸν τῶν στρατιωτικῶν, τὸν Ῥίστιτς καὶ τὸν Γαβρήλοβιτς, γερουσιαστὴν καὶ γεωγράφον, ἐπὶ τρία ἔτη μετὰ τοῦ δικαιώματος περαιτέρας παρατάσεως τῆς ἀνθηγεμονίας ἐν περιπτώσει ἀνάγκης. Συνεκροτήθη δὲ φιλελεύθερον ὑπουργεῖον, καὶ οἱ ἐπίτροποι ἐδήλωσαν, ὅτι ἔμελλον νὰ τηρήσωσι τὸ ἀξίωμα τοῦ Μιχαὴλ «ὁ νόμος εἶνε ἡ ὑψίστη θέλησις ἐν Σερβίᾳ»· συνεφωνήθη δὲ, ὅπως ἡ *σκουψίνα* συνέρχηται κατ' ἐνιαυτόν. Οἱ δολοφόνοι ἐδικάσθησαν, καὶ δεκατρεῖς ἐτυφεκίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἢ συνεργοί. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς, ἀθωωθεὶς ὑπὸ αὐστριακοῦ δικαστηρίου, κατεδικάσθη

ἐρήμην ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀπηγορεύθη εἰς αὐτὸν καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡ εἰς τὸ σερβικὸν ἔδαφος εἴσοδος. Ἀπέθανε δ' ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ἐξορίᾳ τῷ 1885, καὶ μόνον μετὰ τραγῳδίαν ἔτι μᾶλλον φοβερὰν, διαπραχθεῖσαν κατὰ τὴν τριακοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα τοῦ φόνου τοῦ Μιχαὴλ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀνέβη τὸν αἱμοσταγῆ θρόνον τοῦ τελευταίου Ὀβρένοβιτς. Εὐτυχῶς δὲ δὲν ἤγειρεν ἀξιώσεις περὶ τῆς ἀρχῆς ὁ νόθος τοῦ Μιχαὴλ, ὅστις ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὡς καλλιτέχνης ἐν Βαυαρίᾳ.

Ὁ δολοφονηθεὶς ἡγεμὼν εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν τὸ ζήτημα, ὅτι εὐκταία ἦτο ἡ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ παροχὴ μειζόνων ἐλευθεριῶν· οἱ δ' ἐπίτροποι, καίτοι ὑπῆρχε νόμος ἀπαγορεύων πᾶσαν μετατροπὴν τοῦ ὑπάρχοντος τύπου τοῦ πολιτεύματος ἐν περιπτώσει ἀνηλικιότητος τοῦ ἡγεμόνος, προέβησαν ἀκολούθως εἰς τὴν ψήφισιν συντάγματος τῷ 1869, ὅπερ ἔμεινεν ἐν ἰσχύι κατὰ τὰ ἑπόμενα εἴκοσιν ἔτη. Ἡ μία καὶ μόνη βουλὴ, ἡ *σκουψίνα*, μὴ προστεθείσης δευτέρας, ἐπειδὴ ὁ Ῥίστιτς ὡμολόγει, ὅτι δὲν εὕρισκε τὰ στοιχεῖα τοιαύτης, ἔμελλε νὰ εἶνε κατὰ τὰ τρία τέταρτα αἱρετὴ, τοῦ ὑπολοίπου τετάρτου τῶν βουλευτῶν προστιθεμένου διὰ διορισμοῦ. Καὶ ἐστερήθησαν μὲν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι πλὴν τῶν ὑπαλλήλων καὶ οἱ νομομαθεῖς, ἀπαραλλάκτως καθ' ἃ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τοῦ κληθέντος *ἀμαθοῦς κοινοβουλίου* τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκου Δ΄, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ οἱονδήποτε Σέρβον ἔχοντα ἡλικίαν τριάκοντα ἐτῶν ἐκ τῶν ἀποτινόντων ἀμέσους φόρους ἀνερχομένους εἰς τριάκοντα *δινάρα*. Ἡ συνέλευσις δ' αὕτη ἠδύνατο νὰ συνέρχηται ὅπου ἤθελεν ἐκλέξει ὁ ἡγεμὼν καὶ νὰ διαλύηται ὅταν οὗτος ἤθελεν εὐδοκήσει· οἱ δ' ἀποτελοῦντες αὐτὴν δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς εἰσηγήσεως νομοθετικῶν μέτρων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἠδύνατο νἀναστείλῃ μέτρα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, τοῦ λόγου καὶ τοῦ τύπου ἐν περιπτώσει κινδύνου, καὶ πολλάκις προέβη εἰς τοιαύτην ἀναστολὴν, τὸ σύνταγμα τοῦ 1869 ἐχαρακτηρίσθη ὡς «αὐταρχία μόλις περικαλυπτομένη», καθ' ἧς οἱ τῷ 1881 τὸ πρῶτον διοργανωθέντες ῥιζοσπάσται ἤρχισαν πάραυτα ἀντενεργοῦντες. Διὰ δὲ τῆς ἐκκοπῆς ἐπιχωρίου νομίσματος ἐξέλιπεν ἡ προτέρα σύγχυσις τῶν ξένων νομισμάτων, εἰσήχθη ἡ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν, καὶ οἱ ἐπίτροποι ἠξίωσαν μεγάλης προσοχῆς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, διαρκούσης τῆς ἡσυχίας τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Οἱ τρεῖς ἐπίτροποι, ἀντιπροσωπεύοντες τὰς ἐν Σερβίᾳ καλουμέ-

νας «φιλελευθέρας» ἀρχάς, ἃς ὅμως ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς συνετὰς συντηρητικὰς ἀρχάς, διετήρησαν τὴν ἀρχὴν μέχρις οὗ τῇ 10 Αὐγούστου 1872 ὁ Μιλᾶνος ἐνηλικιωθεὶς ἀνέλαβε τὰ ἡνία τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Μιλᾶνος ἐκέκτητο ἐξαίρετα φυσικὰ προσόντα, ἀλλ' ἡ γέννησις αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγωγὴ δὲν προεμήνυον ἀγαθὰ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἀποθάνει ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν ἐκ τοῦ ἐκδεδιῃτημένου βίου, ὃν εἶχε διαγάγει ἐν Βιέννῃ· ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ, τὸ γένος Καταρτζῆ, εἶχεν ὑπάρξει παλλακὶς τοῦ Κούζα καὶ εἶχεν εὑρεθῆ ἐν τῷ ἡγεμονικῷ μεγάρῳ τοῦ Βουκουρεστίου τὴν νύκτα καθ' ἣν κατελύθη ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῆς Ῥωμανίας. Ἡ δ' ἐν Παρισίοις ἀγωγὴ δὲν εἶνε ἡ ἀρίστη ἠθικὴ τόνωσις ἡγεμονίδου τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, καὶ ὁ μέλλων βασιλεὺς παρετήρησέ ποτε, ὅτι, ἂν ἦτο οἷος ἦτο, τὸ παῖσμα ἐβάρυνε τοὺς ἐπιτρόπους αὐτοῦ καὶ ὑπουργούς. Ἀχθεὶς δ' εἰς τὴν διεφθαρμένην ἀτμόσφαιραν τοῦ Βελιγραδίου ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν τὰ πλεῖστα παιδία φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, ἀπομεμονωμένος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἄνευ ἀδελφῶν ἑκατέρου τῶν φύλων ἢ ὁμηλίκων συμπαικτόρων, μυηθεὶς ἐνωρὶς τὰ τεχνάσματα τῆς σκευωρίας καὶ διδαχθεὶς νὰ πιστεύῃ, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων δύνανται νἀποκτηθῶσι διὰ χρημάτων, κατήντησε νὰ θεωρῆται ὡς πρότυπον ἀνδρὸς φιληδόνου. Ἐπισκέψεις εἰς Βιέννην καὶ Παρισίους βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάρρησιν διετάραξαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· ἐπεθύμησε καὶ αὐτὸς νὰ μιμηθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Σερβίᾳ τὴν τρυφὴν τῶν πρωτευουσῶν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γαλλίας· φυσικὸν δ' ἀποτέλεσμα τοῦ τοιούτου βίου ὑπῆρξε τὸ ὅτι μετὰ τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνηλικιώσεως ἦτο καταβεβαρημένος ὑπὸ χρεῶν. Τοιαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ ἀντιδημοτικότης αὐτοῦ ἐν Βελιγραδίῳ, ὥστε ἰσχυρὰ φατρία ἐπόθει τὴν ἐν Σερβίᾳ ἀνάρρησιν τοῦ πολλῷ συνετωτέρου καὶ πολλῷ σοβαρωτέρου ἡγεμόνος τοῦ ἀδελφικοῦ Μαυροβουνίου, τοῦ Νικολάου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ αἱ μηχανορραφίαι τῆς ἐξορίστου δυναστείας καὶ ἡ ζηλοτυπία τοῦ οἴκου τοῦ Γκαρασάνιν, διακειμένου πάντοτ' ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Ὀβρένοβιτς, ὧν διάδοχον προσεδόκα νὰ παρασκευάσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ἠλία, τὸν Μιλούτιν, κατέστησε τὴν θέσιν τοῦ Μιλάνου ἔτι μᾶλλον δυσχερῆ. Ὅτε δὲ ἤρχισεν ἡ μεγάλη βαλκανικὴ κρίσις τῷ 1875, ἐπαΐοντες παρατηρηταὶ διεγίνωσκον, ὅτι δύο μόνον διέξοδοι ἦσαν ἀνοικταὶ εἰς αὐτόν, πόλεμος ἢ ἐπανάστασις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄

Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ (1870-5)

Μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ ἱστορία τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα περιελάμβανε τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Σερβίας, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Βουλγαρίας ὡς κρατῶν, ἀποσπασθέντων ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν Μαυροβουνίων περὶ διατηρήσεως τῆς ἰδίας ἐλευθερίας. Ἀλλ' ἔπειτα ἔθνος λησμονημένον καὶ ἀφανές, ἀλλὰ προωρισμένον νὰ διαδραματίσῃ σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν συμβάντων τῆς τελευταίας τριακονταετίας τοῦ αἰῶνος, ἀνερριχήθη διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ῥωσίας εἰς ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν ὕπαρξιν, ἥτις ὑπῆρξε πρόδρομος τῆς παλιγγενεσίας αὐτοῦ ὡς κράτους βαλκανικοῦ μετὰ τὴν πάροδον πέντε σχεδὸν αἰώνων.

Παρὰ τὰς λογοτεχνικὰς προσπαθείας φιλοπατρίδων Βουλγάρων, οἷοι ὁ ἐκ Σαμακόβης Παΐσιος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Σωφρόνιος, ἐπίσκοπος Βράτζας, συγγραφεὺς τοῦ πρώτου ἐν τῇ νέᾳ βουλγαρικῇ ἐντύπου βιβλίου, οἱ εὐήθεις Βούλγαροι εἶχον μείνει σχετικῶς ἀσυγκίνητοι ὑπὸ τῶν καταπληκτικῶν γεγονότων, ὧν θέατρον εἶχον ὑπάρξει αὐτὴ ἡ Βουλγαρία καὶ αἱ παρακείμεναι χῶραι. Οἱ Βούλγαροι ἐστεροῦντο ἐπιχωρίων ἡγετῶν, οἵους ἐκέκτηντο οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Ἕλληνες· αἱ ἐκκλησιαστικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ ἀνῆκον εἰς φυλὴν ξένην· ἡ πρακτικὴ αὐτῶν πεῖρα περὶ τὰ πολεμικὰ ἦτο μικρά. Καὶ τοῦ μὲν ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1806-12 ὀλίγον μόνον συμμετέσχον, ἀλλά, τῷ 1821, πολλοὶ αὐτῶν, παρορμώμενοι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, εἶχον ἐγγραφῆ εἰς τοὺς φιλικοὺς ἐν Βλαχίᾳ, καὶ κατόπιν ἄλλοι εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἕλληνας ἐν Ἑλλάδι. Ὁ δὲ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1828-9 ἐξήγειρε τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν συμπάθειαν εἰς βαθμὸν μεγαλείτερον τοῦ πρὸ αὐτοῦ. Ἀρχηγός τις ἐθελοντῶν, Μαμάρτσωφ ὁ ἐκ Κοτέλης, τῆς πόλεως, ἥτις ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σωφρονίου καὶ κατόπιν εἶχε παράσχει πολλοὺς πατριώτας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, πιστεύων, ὅτι εἶχε σημάνει ἡ ὥρα τῆς ἀναστάσεως τῆς ἰδίας πατρίδος,

ἐκάλεσε τοὺς πολίτας τῆς γενετείρας εἰς τὰ ὅπλα, ἀλλὰ συνελήφθη ὑπὸ Κοζάκων καθ' ἣν ὥραν ἐπειρᾶτο νἀναπετάσῃ τὴν σημαίαν ἐλευθέρας Βουλγαρίας ἐν Τυρνόβῳ, τῇ μεσαιωνικῇ πρωτευούσῃ. Πρεσβεία δὲ ἀποσταλεῖσα πρὸς τὸν Ῥῶσον στρατηγὸν Diebitsch εὗρεν ὑπογεγραμμένην τὴν συνθήκην τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ἡ δὲ ἄδεια μεταναστεύσεως εἰς Βεσσαραβίαν, Βλαχίαν καὶ Μολδαβίαν, ἡ ἵδρυσις ῥωσικοῦ προξενείου ἐν Σλίβεν καὶ ἡ διατήρησις ῥωσικῆς φρουρᾶς ἐν Σιλιστρίᾳ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πληρωμῆς τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως τῷ 1836 ὑπῆρξαν πάντα τὰ ὠφελήματα, ὅσα οἱ Βούλγαροι ἀπεκόμισαν ἐκ τοῦ ἐν μέσῃ τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐκείνου ἀγῶνος. Ἡ Ῥωσία εἶχε καταδείξει σαφῶς, ὅτι δὲν ἐπεθύμει Βουλγαρίαν ἀνεξάρτητον, καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Σλίβεν μετ' οὐ πολὺ ἐξέφρασαν τὴν δυσαρέσκειον αὐτῶν ἐπὶ τῇ κηδεμονίᾳ τοῦ Ῥώσου προξένου· ἀλλ' Ἄγγλος περιηγητὴς, ἐπισκεφθεὶς τὸ Σλίβεν καὶ τὴν Κοτέλην, προεσήμανε τὴν μεταγενεστέραν μετὰ δύο γενεὰς πολιτικὴν τοῦ λόρδου Σῶλσβαρυ, καθ' ἣν τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἦγεν εἰς τὴν δημιουργίαν βουλγαρικοῦ κράτους ἀντιρρόπου μεταξὺ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας. Μεταξὺ δὲ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῶν χρόνων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ὀλίγαι μόνον μεμονωμέναι καὶ ἐπιχώριοι ἐξεγέρσεις διέκοψαν τὴν ἠρεμίαν τῆς χώρας. Τῷ 1836 ὁ δραστήριος Μαμάρτσωφ, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε διορισθῇ ὑπάλληλος τῶν Ῥώσων ἐν Σιλιστρίᾳ, ἐσχεδίασεν ἐπανάστασιν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Καπινόβου· ἀλλὰ τὸ μυστικὸν προεδόθη εἰς τὸν Ἕλληνα μητροπολίτην τοῦ Τυρνόβου, ὅστις ἀνεκοίνωσε τὰ τεκταινόμενα εἰς τὸν Τοῦρκον φρούραρχον, δυνηθέντα νὰ συλλάβῃ ἐγκαίρως τοὺς συνωμότας. Τούτων τινὲς μὲν ἐθανατώθησαν, ὁ δὲ Μαμάρτσωφ ἐξωρίσθη. Μετὰ δὲ πέντε ἔτη αἱ πιέσεις τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων ἐξήγειραν ἀποστασίαν τῶν Βουλγάρων παρὰ τὰ σύνορα τῆς Σερβίας, καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην περιῆλθε διά τινος Γάλλου ἀποστόλου οἱονεὶ ὁ πρόλογος τῶν περιπύστων «βουλγαρικῶν ὠμοτήτων» τοῦ 1876. Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ δυναστείας ἐν Σερβίᾳ προέλαβε τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος. Ὅμοιαι δὲ βιαιότητες προεκάλεσαν τῷ 1851 ἐξέγερσιν ἐν τῷ διαμερίσματι τοῦ Βιδινίου. Οἱ ἐπαναστάται, καίπερ στερούμενοι πυροβόλων, ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς ἐκώλυσε τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ τῆς γείτονος ἡγεμονίας, προσέβαλον οὐχ ἧττον τὸ ἐκ φύσεως ὀχυρὸν φρούριον τοῦ Μπελσγράτσικ, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νἀποχωρήσωσιν ἀποκρουσθέντες. Καὶ ἠκολούθησαν μὲν πολλαὶ σφαγαὶ, ἀλλ' ἡ ἀνέλπι-

στος αὕτη ἐπανάστασις, ἡ σοβαρωτάτη πασῶν τῶν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου, ἔπεισε τοὺς Τούρκους πολιτευτάς, ὅτι ἦτο εὐκταῖον νὰ προβῶσιν εἴς τινας παραχωρήσεις πρὸς τὸ τέως παρεγνωρισμένον ἐκεῖνο ἔθνος.

Ἰσχυρὰ ἐνέργεια ἐθνικῶν ἐργατῶν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐξασκοῦσα τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἡ ἀνάγνωσις βιβλίου τοῦ Σλάβου λογίου Βενελὶν, φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν «Οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νέοι Βούλγαροι», ἐνέπνευσε τὸν Ἀπρίλοφ, ἔμπορον ἐν Γαμπρόβῳ, νὰ ἱδρύσῃ τῷ 1835 τὴν πρώτην καθαρῶς βουλγαρικὴν σχολὴν ἐν τῇ ἀνθούσῃ ταύτῃ μικρᾷ πόλει, ἧς οἱ ἔμποροι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι Βούλγαροι οἱ ἐλθόντες εἰς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Ῥωσίας. Εἰσήχθη δ' εἰς τὰ σχολεῖα ἡ κατὰ τοὺς Ἄγγλους παιδαγωγοὺς Μπὲλλ καὶ Λαγκάστερ ἀλληλοδακτικὴ μέθοδος, τὰ δὲ σχολικὰ βιβλία ἐξετυποῦντο ἐν Σερβίᾳ, καὶ μετὰ δέκα ἔτη ἐλειτούργουν ἤδη πεντήκοντα καὶ τρία βουλγαρικὰ σχολεῖα. Δικαίως δ' ἡ ἐν Ὀδησσῷ βουλγαρικὴ παροικία ἀπεφάσισε νὰ ἐπιγράψῃ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Βενελὶν τὴν ῥῆσιν, ὅτι εἶχεν «ἀνακαλέσει εἰς τὴν μνήμην τὸν λησμονημένον, ἀλλ' ἄλλοτε περιφανῆ καὶ ἰσχυρὸν λαὸν τῶν Βουλγάρων». Καὶ εἰς μὲν τὴν ἵδρυσιν τοῦ πρώτου ἐθνικοῦ σχολείου ἐπηκολούθησε τῷ 1844 ἡ ἔκδοσις τοῦ πρώτου ἐθνικοῦ περιοδικοῦ, δημοσιευθέντος ἐν Σμύρνῃ· ἀλλὰ τῶν τε βιβλίων καὶ τῶν ἐφημερίδων ἡ τύπωσις ἐξηκολούθει γινομένη ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἐπειδὴ μέχρι τοῦ 1877 ἐν τῇ χώρᾳ, ἥτις εἶνε ἡ σημερινὴ Βουλγαρία, ἓν καὶ μόνον ὑπῆρχε τυπογραφεῖον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον τοιοῦτος ἦτο ὁ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως ζῆλος τῶν Βουλγάρων, ὥςτε βιβλία καὶ σχολεῖα παρεσκεύασαν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ γείνωσιν ἐκκλησιαστικῶς μὲν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πατριαρχείου, πολιτικῶς δ' ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας κίνησις ἤρχισε διὰ τῆς ἀξιώσεως περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως ἰθαγενῶν ἐπισκόπων· πρώτη δὲ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἐπιτυχία, ὀφειλομένη εἰς τὸν ἀρχιμανδρίτην Νεόφυτον Μποσβέλην καὶ εἰς τὸν πρῶτον ἡγεμόνα τῆς Σάμου, καταγομένους ἀμφοτέρους ἐκ Κοτέλης, τῆς κοιτίδος τῆς βουλγαρικῆς πατριωτικῆς κινήσεως, ὑπῆρξεν ἡ οἰκοδόμησις τῆς πρώτης ἐν Κωνσταντινουπόλει βουλγαρικῆς ἐκκλησίας τῷ 1848. Περαίτερον δὲ βῆμα ὑπῆρξεν ἡ ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς ἐκκλησίας παράλειψις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχου· τὸ παράδειγμα δὲ τοῦτο ἔτυχε ταχείας

μιμήσεως ἐν ἁπάσαις ταῖς βουλγαρικαῖς χώραις, ὅπου ἡ ἀξίωσις περὶ χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου ἀπέβη οὕτω γενική, ὥστε ὁ μέγας βεζύρης διετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀβδοὺλ Μετζὶτ νἀκροασθῇ κατὰ χώραν τῶν παραπόνων τῶν Βουλγάρων χωρικῶν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἄλλοι, διδαχθέντες ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν τῶν Ῥώσων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ Κριμαίᾳ, ἔστρεψαν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν Ῥώμην καθ' ὅμοιον τρόπον, καθ' ὃν οἱ τσάροι τῶν Βουλγάρων εἶχον πράξει κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα, καὶ δι' ὅμοιον λόγον. Ὁ Δράγαν Ζαγκὼφ, ὁ δημοσιογραφῶν ἡγέτης τῆς φατρίας τοῦ κόμματος τούτου, συνηγόρησεν ἐν τῇ ἐφημερίδι αὐτοῦ *Βουλγαρίᾳ* ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων, ὅτι οὕτως ἔμελλε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ προστασία τῆς Γαλλίας, ἡ κατὰ παράδοσιν ἐπεκτεινομένη εἰς τοὺς καθολικοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Μετέβη δὲ ὁ Ζαγκὼφ εἰς τὴν Ῥώμην, ἡγούμενος πρεσβείας, καὶ τῷ 1861 ὁ Πίος Θ΄ ἐχειροτόνησε τὸν Σοκόλσκιν, πρῴην ληστήν, μεταβληθέντα εἰς μοναχόν, ὡς ἀρχιεπίσκοπον τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας τῶν Οὐνιτῶν. Ἀλλ' ὅμως πάραυτα κατέστη φανερόν, ὅτι κατ' ἀναλογίαν ὀλίγοι Βούλγαροι ἐθεώρουν τὴν γαλλικὴν προστασίαν ἀξίαν λόγου. Ὁ Σοκόλσκιν ἐξηφανίσθη μυστηριωδῶς, μεταβὰς εἰς τὴν Ῥωσίαν, καὶ τὸ σχέδιον τῆς περικλείσεως τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ εἰς τὴν παπικὴν μάνδραν ἔμεινεν ἀπραγματοποίητον. Οὐχ ἧττον τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐθορυβήθη μεγάλως ἐκ τῶν κινημάτων τούτων. Ὁ πατριάρχης, καίπερ ἀπορρίψας τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις, τὰ κληθέντα ἑπτὰ ἄρθρα, δι' ὧν ἀπῃτεῖτο ἐπιχώριος ἱεραρχία καὶ ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία ὑπὸ ἐκλεγόμενον ἀρχιεπίσκοπον, ὅςτις ἔμελλε νἀναγνωρίζῃ τὰ πρωτεῖα τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἦτο πρόθυμος νὰ διορίσῃ Βουλγάρους ἢ τοὐλάχιστον βουλγαροφώνους ἐπισκόπους ἐν καθαρῶς βουλγαρικαῖς ἐπισκοπαῖς καὶ νὰ προβῇ εἰς ἄλλας παραχωρήσεις. Ἀλλὰ ταῦτ' ἀπέκρουσαν οἱ Βούλγαροι, προετάθησαν δὲ ὀκτὼ ἕτερα ἄρθρα, ὁμοίως ἀπορριφθέντα. Αἱ ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ηὐξάνοντο καὶ ἠρνοῦντο νἀποδεχθῶσι τὴν πρότασιν τοῦ πατριάρχου περὶ ἡμιανεξαρτήτου «ἐξαρχίας συμπάσης τῆς Βουλγαρίας» πέραν τοῦ Αἵμου, γενομένην εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο νὰ εὐαρεστήσῃ αὐτοὺς πλὴν ἀνεξαρτήτου ἐθνικῆς ἐκκλησίας, μὴ περιοριζομένης εἰς τὸ διαμέρισμα τὸ μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Δουνάβεως.

Πλὴν δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκόπων καὶ τῶν Τούρκων πασσάδων δύο ἄλλα στοιχεῖα συνδυάζονται, ὅπως σπείρωσι δυςαρέσκειαν μεταξὺ τῶν Βουλγάρων ἀγροτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἕκτης δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος. Καὶ δὴ τῷ 1861 τινὰ τῶν πλουσιωτάτων χωρίων ὡρίσθησαν εἰς ἐγκατοίκησιν δωδεκακιςχιλίων Τατάρων, οἵτινες εἶχον μεταναστεύσει ἐκ τῆς Κριμαίας. Δὲν ἦτο δὲ ἡ πρώτη φορὰ, καθ' ἣν Τάταροι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, καὶ ἡ ἐν Θράκῃ πόλις Ταταρ-Παζαρτζὶκ διατηρεῖ ἀκόμη τὸ ὄνομα τῶν ἱδρυτῶν αὐτῆς, τὸ δὲ βαλκανικὸν χωρίον Βριμπίτζα εἶχεν ἀποικισθῆ ὑπὸ ἄλλης ὁμάδος μεταναστῶν ἐκ τῆς Κριμαίας. Ἐνθαρρυνόμενοι δὲ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως χάριν πολιτικῶν λόγων οἱ ἐπήλυδες ἀπέβησαν νέον βάρος εἰς τοὺς ἀγρότας, οἵτινες ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς αὐτοὺς τἄριστα τεμάχια τῶν ἰδίων ἀγρῶν καὶ νὰ κτίζωσιν ἄμισθὶ οἰκίας χάριν αὐτῶν. Δελεαζόμενοι δὲ ὑπὸ ῥωσικῶν ἐπαγγελιῶν δεκακιςχίλιοι δυςφοροῦντες Βούλγαροι μετενάστευσαν, ἵνα καταλάβωσι τοὺς τόπους, οὓς εἶχον ἐγκαταλίπει οἱ Τάταροι, καίτοι ἠναγκάσθησαν ἀπογοητευθέντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ πάτρια τὸ ἑπόμενον ἔτος. Καὶ οἱ μὲν ἐκ Κριμαίας Τάταροι ἦσαν τοὐλάχιστον πρᾶοι καὶ φίλεργοι, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας τὸ δεύτερον στῖφος μεταναστῶν, οἱ Κιρκάσσιοι, οἵτινες ἔφθασαν τῷ 1864 μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάκτησιν τῶν πατρίων ὀρέων, ἀπέβησαν ὁ τρόμος τῶν ἐπιχωρίων, ἀναγκασθέντων καὶ πάλιν νὰ κτίσωσιν οἰκίας καὶ ἐγκαταλίπωσιν ἰδίας γαίας χάριν τῶν δυςαρέστων ξένων. Ἀλλ' ἡ φύσις ἐπῆλθε βοηθὸς τῶν Βουλγάρων. Καὶ δὴ σώζονται μὲν ἀκόμη Τάταροι ἐν Βουλγαρίᾳ, ἀλλ' οἱ Κιρκάσσιοι ἐντὸς δεκατεσσάρων ἐτῶν ἐξέλιπον σχεδὸν τελείως· νόσοι, πόλεμος καὶ μετανάστευσις συνετέλεσαν ὥςτε αἱ τεσσαράκοντα χιλιάδες οἰκογένειαι αἱ εἰςελθοῦσαι εἰς βουλγαρικὰς χώρας νἀπολεσθῶσι σχεδὸν πᾶσαι. Ἀλλὰ τοιαῦται μεταναστεύσεις, προςεπερχόμεναι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνωμαλίαν, παρέσχον, ὡς εἰκὸς, ἀφορμὴν νέων ἐνεργειῶν εἰς τοὺς πατριωτικοὺς ἀναμοχλευτάς. Τῷ δὲ 1862, δοθείσης νέας ἀφορμῆς ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ Βελιγραδίου, ὅπου ὁ Βούλγαρος εἰρημεριδογράφος Ῥακόφσκης διωργάνωσε φάλαγγα ἐκ συμπολιτῶν, καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν κινημάτων ἐν Μαυροβουνίῳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ, συμμορία πολιτικῶν ληστῶν ὑπὸ τὸν Παναγιώτην Χίτοφ κατέλαβε τὰ στενὰ τῆς Σίπκας. Καθ' ἃ δὲ ὁ μέγας ἁρματωλὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Κολοκοτρώνης, κατέλιπε καὶ ὁ Ῥακόφ-

σκης ἀπομνημονεύματα τῶν ἰδίων περιπετειῶν, διακοπέντα ἄλλως μετὰ βραχὺν χρόνον ἕνεκα τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων διαφορῶν.

Τῷ 1864 ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία διῃρεῖτο διοικητικῶς εἰς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ *βιλαέτια*. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἵδρυσις ἑνὸς μεγάλου βιλαετίου, τοῦ τοῦ Δουνάβεως, συγκροτηθέντος ἐκ τῶν προτέρων μικρῶν πασσαλικίων, καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Μιδὰτ πασσᾶ ὡς διοικητοῦ μὲ πρωτεύουσαν τὴν γενέτειραν αὐτοῦ πόλιν, τὸ Ῥουστσούκιον, ὅπερ ἔκτοτε ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦν τὴν ἕδραν τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ὑπῆρξαν ἀληθινὰ δωρήματα εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἡ διοίκησις τοῦ Μιδὰτ, διαρκέσασα τέσσαρα ἔτη, ὑπῆρξεν ἀναμφηρίστως, ἐξαιρέτως ἐπιτυχής. Ἴσως οὐδέποτε ὑπῆρξε περίοδος ἐν τῇ τουρκικῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοταράχου ταύτης χώρας, καθ' ἣν τοσαῦτα ἐπράχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν αὐτῆς πόρων. Καὶ ὅμως ἡ Βουλγαρία ἀπελευθερωθεῖσα ἐπετέλεσε κατὰ τὰ τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη τῆς πραγματικῆς αὐτῆς ἀνεξαρτησίας πολὺ περισσότερα καὶ αὐτῶν ἐκείνων, ἅτινα ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ ὁ τὰ μάλιστα μεμορφωμένος τῶν νεωτέρων Τούρκων πολιτευτῶν. Καὶ ὁ μὲν Μιδὰτ ἐπεφάνη ὑπεράγαν ἀργά, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ σώσῃ τὰς βαλκανικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας χάριν τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας· ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ Τουρκία ἔχει ἀνάγκην οὐχὶ τόσον νόμων ἀγαθῶν, ὅσον ἀγαθῆς καὶ τιμίας διοικήσεως, οἵα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Μιδὰτ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου καὶ ἡ τοῦ Ῥουστὲμ ἐν τῷ Λιβάνῳ. Ὑπὸ τὸν Μιδὰτ τὸ βιλαέτιον τοῦ Δουνάβεως ἀνεδείχθη «πρότυπον βιλαέτιον» τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ κατασκευάσας στρατιωτικὰς ὁδούς· ἐπ' αὐτοῦ ἑταιρεία ἀγγλικὴ ἔστρωσε τὸν πρῶτον σιδηρόδρομον ἐν Βουλγαρίᾳ ἀπὸ τοῦ Ῥουστσουκίου μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Βάρνης, ὅςτις οὕτως ἀπέβη ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἑσπερίας. Κατήρξατο δὲ ὁ Μιδὰτ καὶ ἑτέρας γραμμῆς, σκοπούσης τὴν ἕνωσιν τῆς Πλεύνας μετὰ τοῦ Δουνάβεως, κατεσκεύασε τὴν μεγάλην γέφυραν τῆς Βέλας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Γιάντρα, ἤρχισε τὴν κατασκευὴν τῆς ἀποβάθρας ἐν Ῥουστσουκίῳ, καὶ ἵδρυσεν ὀρφανοτροφεῖον ἐν Σοφίᾳ, σχολεῖον ἐν Σούμλᾳ, νοσοκομεῖον ἐν Πλεύνᾳ καὶ πόλιν ἐν Ὀρχανιέ. Εἰς ἐκεῖνον ὀφείλεται ἡ ἐγκατάστασις τῆς λειτουργίας ταχυδρομικῶν ὀχημάτων καὶ ἡ εἰσήγησις τῆς χρήσεως πυροσβεστικῶν ἀντλιῶν. Πρὸς τούτοις δὲ ἵδρυσε ταμιευτήρια καὶ ἐπειράθη τῆς βελτιώσεως τοῦ γεωργικοῦ συστήματος. Πρά-

γματι δὲ ὁ περιηγητὴς Κάνιτς ὡμολόγησεν, ὅτι ὁπουδήποτε καὶ ἂν μετέβη, πᾶσα πρόοδος, ἣν εὗρεν, ἦτο ἔργον τοῦ Μιδάτ. Καὶ ὅμως ὁ ἐπικληθεὶς «πασσᾶς τῶν ἀπίστων» δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ὑλικὴν πρόοδον. Καὶ δὴ ἐφέρετο μὲν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὡς πρὸς ὄντα ἀνθρώπινα, ἐπειράθη δὲ σοβαρῶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς ἐπαγγελίας τὰς περιλαμβανομένας ἐν τῷ Χάττι-Χουμαγιοὺν τοῦ 1856, καὶ ἡ ἀστυνομία αὐτοῦ δὲν ἐπροπηλάκιζε πλέον τοὺς Βουλγάρους, οἱ δὲ ὑπάλληλοι αὐτοῦ ἦσαν ἐνίοτε ἐπιχώριοι. Πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, ὅτε τῷ 1837 ὁ μεταρρυθμιστὴς σουλτᾶνος Μαχμοὺτ Β´ εἶχεν ἐπιχειρήσει περιοδίαν ἀνὰ τὴν Βουλγαρίαν, οἱ δειλοὶ Χριστιανοί, οὓς εἶχεν ἔλθει ἵνα εὐεργετήσῃ, εἶχον κλίνει τὰς κεφαλὰς εἰς τὴν γῆν κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ μεγάλου δεσπότου, εἰς οὗ τὴν ὄψιν δὲν ἐθεωρεῖτο εὐπρεπὲς νἀναβλέψωσιν. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ὁ Μιδὰτ ἐγίνωσκε μὲν πῶς νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Βουλγάρους ὡς ἄνδρας, ἀλλ᾽ ἐγίνωσκε καὶ πῶς νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας.

Ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἱκανοὶ Βούλγαροι ἐξόριστοι, δυσφοροῦντες ἐπὶ ταῖς μικραῖς προσδοκίαις, ἃς παρεῖχεν ἡ τουρκικὴ διοίκησις εἰς πεπαιδευμένους ἄνδρας ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, εἶχον μεταναστεύσει εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Διῃροῦντο δὲ οἱ μετανάσται εἰς δύο στρατόπεδα, εἰς τοὺς *παλαιοὺς* Βουλγάρους, ἄνδρας ἔχοντάς τινα περιουσίαν, σκευωροῦντας μετὰ τῆς Ῥωσίας καὶ καλουμένους ὑπὸ τῶν ἀντιθέτων «Χριστιανοὺς Τούρκους», καὶ εἰς τοὺς *νέους*, ὄντας ὡς τὸ πλεῖστον σπουδαστάς, οἵτινες προετίμων τὸ πρόγραμμα τῆς σερβικῆς *Ὀμλαδίνας* καὶ τὰς σκευωρίας συνωμοτῶν καὶ μετὰ περιφρονήσεως ἐψέγοντο ὡς «ἀγύρται» ὑπὸ τῆς ἐφημεριδογραφίας τῶν *παλαιῶν* Βουλγάρων. Καί τινες μὲν συνηγόρουν ὑπὲρ Νοτίου σλαβικῆς ὁμοσπονδίας μετὰ τῆς Σερβίας, ἡ δὲ «Μυστικὴ βουλγαρικὴ κεντρικὴ ἐπιτροπεία», ἐφ᾽ ἣν ἐπέδρα ἡ αὐστροουγγρικὴ συνδιαλλαγὴ (Ausgleich) τοῦ 1867, ἔστειλεν εἰς τὸν σουλτᾶνον ὑπόμνημα, παρακαλοῦσα αὐτὸν νὰ προσλάβῃ τὴν μεσαιωνικὴν προσωνυμίαν «τσάρου τῶν Βουλγάρων», νὰ δώσῃ σύνταγμα εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ νὰ καθιδρύσῃ τουρκοβουλγαρικὴν δυαδικὴν μοναρχίαν. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ἐκ τῶν μεταναστῶν φατρία τῆς δράσεως ἀνεπέτασεν ἐπὶ βουλγαρικοῦ ἐδάφους τὴν ἀρχαίαν τῆς Βουλγαρίας σημαίαν, τὴν φέρουσαν τὸν λέοντα. Τῷ 1867 δύο μικραὶ συμμορίαι ὑπὸ τὸν Παναγιώτην Χίτοφ καὶ τὸν Τότγιοφ διέβησαν τὸν Δούναβιν· ἀλλ᾽ οἱ ψυχρῶς ὑπολογίζοντες ἀγρόται δὲν

ἐπέδειξαν πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κινήματος τούτου, ὅπερ κατεστάλη μετ᾽ ἄκρας αὐστηρότητος. Ὀλίγοι ἐπιζήσαντες διεσώθησαν, διαβάντες εἰς τὰ σερβικὰ σύνορα, καὶ αἱματηραὶ ὑπῆρξαν αἱ ἀποφάσεις τοῦ ἐν Σβιστόβῳ συγκροτηθέντος δικαστηρίου· ἀλλ᾽ ἡ θρασύτης, μεθ᾽ ἧς ὁ Μιδὰτ ἐτυφέκισε δύο ἐπιβάτας αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου, κατηγορουμένους ὡς συνενόχους τῆς ἐπαναστάσεως, ἤγαγεν εἰς διαμαρτυρίας τῶν δυνάμεων καὶ εἰς τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν Πύλη δὲν ἐλυπήθη τυχοῦσα δικαιολογίας πρὸς ἀπομάκρυνσιν διοικητοῦ ἐπιδειχθέντος οὕτως ἀνεξαρτήτου, οἱ δὲ Χριστιανοὶ εἶδον μετ᾽ ἀναμίκτων αἰσθημάτων τὴν ἀποχώρησιν ἀνδρὸς, ὅςτις εἶχεν ὑπάρξει ὁ μέγιστος ὑποστηρικτὴς τῶν ἰδίων ὑλικῶν συμφερόντων, ἀλλ᾽ ἅμα καὶ αὐστηρότατος πολέμιος τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν πόθων. Πέντε ἀλληλοδιάδοχοι διοικηταὶ ἦρξαν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ κατὰ τὰ ἑπόμενα ἓξ ἔτη, ὧν εἷς μόνος ἐπειράθη νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Μιδάτ. Δεύτερον δ᾽ ἐπαναστατικὸν κίνημα, προκληθὲν ὑπὸ τῶν σχεδίων τοῦ Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς, χάριν καθολικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Σλάβων, ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς δολοφονίας τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Οἱ Σέρβοι ἐπίτροποι, ἀπασχολούμενοι ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων τῆς Σερβίας, μάτην ἠγωνίσθησαν νὰ περιστείλωσι τοὺς ἐν Βουκουρεστίῳ Βουλγάρους μετανάστας, καὶ στῖφος καλῶς ἠσκημένων ἐθελοντῶν ἀνεπέτασε καὶ πάλιν τὴν βουλγαρικὴν σημαίαν μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἵμου. Καίτοι δὲ οἱ ἐπαναστάται ἐκεῖνοι κατεστράφησαν σχεδὸν παντελῶς, ἡ ἀνδρεία αὐτῶν ἐνεποίησεν αἴσθησιν εἴς τε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Χριστιανούς. Μεταξὺ δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ τολμήματος αὐτῶν ἐμπνευσθέντων, ὅπως συντελέσωσι τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς ἰδίας χώρας, ὑπῆρξεν ὁ μέλλων πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας Σταμπούλωφ, ὅςτις ἦτο τότε μειράκιον, διαμένον ἐν Τυρνόβῳ.

Ἐν τούτοις δ᾽ ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις καὶ ἡ ἔχθρα τῆς Ἑλλάδος ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους πολιτευτὰς νἀποδεχθῶσι τὴν συμβουλὴν τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Φουὰτ πασσᾶ ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθήκῃ καὶ εἰσηγουμένην «τὴν ἀπομόνωσιν τῶν Ἑλλήνων ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότερον ἀπὸ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν» καὶ «τὸν χωρισμὸν τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας». Ὁ Ἀαλῆς πασσᾶς, ἄρτι ἐπανελθὼν ἐκ Κρήτης, ὑπεστήριξε τὴν γνώμην τοῦ Φουὰτ, καὶ ὁ Ἰγνάτιεφ, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσίας, συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως ἰδίας βουλγαρικῆς

ἐκκλησίας πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ πανσλαβισμοῦ. Ὁ δὲ πατριάρχης, ὅτ᾿ ἐπιέσθη, παρέπεμψε τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ Τοῦρκοι, κληθέντες νὰ κρίνωσι περὶ λεπτοῦ ζητήματος χριστιανικῆς θεολογίας, προετίμησαν νὰ λάβωσιν ὑπ᾿ ὄψιν ἐπιχειρήματα πολιτικά. Οὕτω τῇ 27 Φεβρουαρίου 1870 διὰ φιρμανίου ἱδρύθη βουλγαρικὴ ἐξαρχία, περιλαμβάνουσα τὸ ὅλον βιλαέτιον τοῦ Δουνάβεως, ἐξαιρουμένων μὲν τῶν φανερῶς μὴ βουλγαρικῶν πόλεων καὶ χωρίων, οἷον τῆς Βάρνης, ἀλλὰ περιλαμβανομένων τῶν νῦν σερβικῶν πόλεων Ναϊσσοῦ (Nish) καὶ Πιρότ. Ὥριζε δὲ πρὸς τούτοις τὸ φιρμάνιον, ὅτι καὶ ἄλλαι πόλεις ἢ χωρία ἠδύναντο νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐξάρχου, ἂν ἐπεθύμουν τοῦτο τὰ δύο τρίτα τῶν κατοίκων. Ὁ δ᾿ ἔξαρχος ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ *βεράτιον* παρὰ τοῦ σουλτάνου καὶ ὤφειλε νὰ μνημονεύῃ τὸν πατριάρχην ἐν ταῖς εὐχαῖς αὐτοῦ καὶ λαμβάνῃ τὸ ἅγιον μύρον παρ᾿ αὐτοῦ. Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι συνεῖδον πάραυτα τὴν σημασίαν τῆς πράξεως ἐκείνης, δι᾿ ἧς ἐτίθεντο τὰ θεμέλια νέας δυνάμεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Αἱ λέξεις Χριστιανὸς καὶ Ἕλλην δὲν ἦσαν ἔκτοτε πλέον συνώνυμοι ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ. Οἱ Βούλγαροι ηὐχαρίστησαν τὸν Ἀαλῆν ἐπὶ τῷ δωρήματι αὐτοῦ, τὸ δὲ πατριαρχεῖον ἠγωνίσθη ἐναντίον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ φιρμανίου, καὶ κατώρθωσε τὴν ἐπὶ δύο ἔτη ἀναβολὴν τοῦ διορισμοῦ τοῦ πρώτου Βουλγάρου ἐξάρχου. Τότε δὲ ὁ πατριάρχης, εὑρίσκων ἀδύνατον τὴν περαιτέραν ἀντίστασιν, ἀφώρισε τὸν ἔξαρχον καὶ τὸν κλῆρον αὐτοῦ ὡς σχισματικούς. Ἀπ᾿ ἐκείνης δὲ τῆς ὥρας ἐκηρύχθη ἀμείλικτος πόλεμος μεταξὺ τῶν *πατριαρχικῶν* καὶ τῶν *ἐξαρχικῶν*, καὶ ἡ Μακεδονία ἀπέβη ἡ κονίστρα τῶν ἀντιπάλων προσηλυτισμῶν, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ, αἱ ἐπισκοπαὶ ἀπέβησαν κύβοι ἐν τῷ πολιτικῷ ἀνταγωνισμῷ, καὶ οἱ ἀγρόται ἐφόνευον ἀλλήλους ἐν ὀνόματι ἀντιδιαμαχομένων ἐκκλησιαστικῶν καθιδρυμάτων. Ἡ βουλγαρικὴ ἐξαρχία *οὐκ ἦλθε βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν*. Ἤδρευον δὲ οἱ ἔξαρχοι ἀπὸ

*Ἰγνάτιεφ
πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσίας
ἐν Κωνσταντινουπόλει.*

τοῦ 1872 οὐχὶ ἐν Τυρνόβῳ, τῇ ἕδρᾳ τῶν Βουλγάρων πατριαρχῶν τοῦ μεσαιῶνος, οὐδ' ἐν Σοφίᾳ τῇ νέα πρωτευούσῃ, ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, δηλοῦντες οὕτως ἐπιδεικτικῶς τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν περὶ ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἀλυτρώτων Βουλγάρων τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἵδρυσις τῆς ἐξαρχίας δὲν καθησύχασε τοὺς ἐν Βουκουρεστίῳ Βουλγάρους ὀπαδοὺς τῆς ἐπαναστάσεως, ὧν ἡγέται ἦσαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥακόφσκη ὁ πρώην διάκονος Βασίλειος Λέφσκης καὶ ὁ διηγηματογράφος Λιοῦμπεν Καραβέλωφ, ὅςτις σύνθημα εἶχεν, ὅτι ἡ Βουλγαρία ὀφείλει νἀπελευθερώσῃ ἑαυτὴν καὶ ὅτι ἐκεῖνο, οὗ εἶχεν ἀνάγκην, ἦτο οὐχὶ ἔξαρχος, ἀλλ' ἀρχηγὸς ἐπαναστατῶν. Τῷ δὲ 1870 μυστικὴ σύνοδος, συνελθοῦσα ἐν Βουκουρεστίῳ, συνέταξε πρόγραμμα ἀπελευθερώσεως τῶν Βουλγάρων δι' ἐπαναστάσεως, ἥτις ὤφειλε νὰ στραφῇ οὐχὶ κατὰ τῶν Τούρκων ὡς τοιούτων, ἀλλὰ μόνον ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ὡρίζετο δὲ ὅπως συναφθῶσι συμμαχίαι μετὰ τῶν λοιπῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, καὶ τοπικαὶ ἐπιτροπεῖαι συνεκροτήθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ, ἣν διέτρεχον κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις «ἀπόστολοι», ὧν ἡγεῖτο ὁ Λέφσκης. Ἡ ὀργάνωσις αὕτη, ἥτις ἐνθυμίζει τὴν ἑλληνικὴν Φιλικὴν ἑταιρείαν, διεδόθη ταχέως, ἐμυήθησαν δὲ πάμπολλοι χωρικοὶ καὶ μικρέμποροι, καὶ τὰ πάντα ἔβαινον καλῶς, ὅτε κοσμοπολίτης τυχοδιώκτης, συμμετασχὼν τῆς ἑταιρείας, ἐξέθηκεν αὐτὴν μοιραίως διὰ ληστροπραξίας ἐπιχειρηθείσης ἐναντίον τουρκικῆς ἐφοδιοπομπείας. Αἱ ἀρχαὶ ἀνεκάλυψαν, ὅτι οἱ ἔνοχοι δὲν ἦσαν ἁπλοῖ λησταί, ἀλλὰ συνωμόται· ὁ δὲ Λέφσκης ἐτραυματίσθη καὶ συνελήφθη, καὶ τὸ μνημεῖον αὐτοῦ ἵσταται μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἀπηγχονίσθη ἐν Σοφίᾳ. Ἀνεκαλύφθη δὲ καὶ ἡ συνενοχὴ τοῦ Καραβέλωφ, καὶ ἀπῃτήθη ὑπὸ τῆς Ῥωμανίας παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἡ ἀπέλασις αὐτοῦ. Κατηγορηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν νεωτέρων αὐτοῦ συναγωνιστῶν ἐπὶ σφετερισμῷ χρημάτων, ἀπεστάτησεν ἐκ τῆς δημοσιογραφίας, τραπεὶς εἰς τὴν λογοτεχνίαν.

Ἡ δὲ Ῥωσία κατήγαγε καὶ ἕτερον διπλωματικὸν θρίαμβον ἐκτὸς τῆς ἱδρύσεως τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας τῷ 1870. Ὁ Γορτσακὼφ, ἐπωφελούμενος τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον καὶ τὴν ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνικανότητα τῶν Γάλλων νἀντιστῶσι, ἀνήγγειλεν ἔν τινι ἐγκυκλίῳ τῆς 19 Ὀκτωβρίου, ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν ἔμελλε τὸ ἑξῆς νὰ δεσμεύηται ὑπὸ τῶν περὶ τοῦ Εὐξείνου ἄρθρων τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων.

Ὁ δὲ λόρδος Γκράνβιλλ, ὢν τότε ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, ἀπεφάνθη, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ δηλωθῇ, ὅτι μέρος τι συνθήκης δὲν δεσμεύει τὸ ἑξῆς ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν συνυπογραψάντων. Ἡ μεγαλότολμος ἐκείνη ἐνέργεια τῆς Ῥωσίας προεκάλεσε πολλὴν ἀγανάκτησιν, ἰδίως ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου ἦσαν ἀκόμη πρόσφατοι αἱ ἀναμνήσεις τῆς Κριμαίας, καὶ πάντες ᾐσθάνοντο, ὅτι ὁ Γορτσακὼφ δὲν ἤθελε προκαλέσει οὕτω τὴν Εὐρώπην, ἂν δὲν εἶχεν ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Βίσμαρκ. Χάριν δὲ τῶν τύπων ὁ Πρῶσσος πολιτευτὴς προέτεινε τὴν σύγκλησιν συνδιασκέψεως, ἥτις συνῆλθεν ἐν Λονδίνῳ τὸν Ἰανουάριον 1871. Παρίσταντο δ' ἐν αὐτῇ ἀντιπρόσωποι ἁπασῶν τῶν δυνάμεων τῶν συμμετασχουσῶν τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων πλὴν τῆς Γαλλίας. Τἄρθρα τῆς συνθήκης ταύτης τἀναφερόμενα εἰς τὴν οὐδετεροποίησιν τοῦ Εὐξείνου κατηργήθησαν· ἐπετράπη εἰς τὸν σουλτᾶνον νἀφίνῃ ἐν περιπτώσει εἰρήνης ἐλεύθερον τὸν διάπλουν τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ Βοςπόρου εἰς τοὺς στόλους τῶν φίλων καὶ συμμάχων· ἡ λειτουργία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας τοῦ Δουνάβεως παρετάθη ἐπὶ δώδεκα ἔτη, καὶ τὰ ἤδη παρὰ τὸν ποταμὸν κατασκευασθέντα ἔργα οὐδετεροποιήθησαν, ἐπιτραπέντος εἰς τὴν Πύλην τοῦ δικαιώματος τῆς ἀποστολῆς πολεμικῶν πλοίων ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ. Οὕτως ἡ τόλμη τοῦ Γορτσακὼφ, βοηθηθέντος ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ἤγαγεν εἰς ἐπιτυχίαν, καὶ τὸ τελευταῖον ὄφελος, ὅπερ εἶχεν ἀποκομίσει ἡ Ἀγγλία ἐκ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἀπωλέσθη δεκαπέντε μόνον ἔτη μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς δαπανηρᾶς ἐκείνης συρράξεως, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τῷ 1911 ἄλλη τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων δυνάμεων ἐθάρρησε νἀναφερθῇ εἰς τὴν ἐγκύκλιον ἐκείνην τοῦ Γορτσακὼφ ὡς εἰς προηγούμενον, ὅπως δηλώσῃ, ὅτι καὶ ἐκείνη δὲν ἐδεσμεύετο πλέον ὑπὸ τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου.

Ἡ δὲ ἵδρυσις τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀτυχία ἡ καταλαβοῦσα τοὺς Ἕλληνας τῷ 1870, κατὰ ἔτος σπουδαιότατον διά τε τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην. Τῇ 31 Μαρτίου ὁμὰς περιηγητῶν, συνισταμένη ἐκ τοῦ λόρδου καὶ τῆς λαίδης Μουγκάστερ, τοῦ κυρίου καὶ τῆς κυρίας Λόϋδ καὶ τοῦ τέκνου αὐτῶν, τοῦ κ. Vyner, τοῦ κυρίου Χέρμπερτ, γραμματέως τῆς ἐν Ἀθήναις ἀγγλικῆς πρεσβείας, καὶ τοῦ κόμιτος de Boyl, γραμματέως τῆς ἰταλικῆς πρεσβείας, καὶ ἀκολουθουμένη ὑπὸ Ἰταλοῦ ὑπηρέτου καὶ Ἕλληνος συνοδοῦ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὸ πεδίον τῆς μά-

χης τοῦ Μαραθῶνος. Πρὸ δὲ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Ἔρσκιν εἶχεν ἐρωτήσει τὸν διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας ἂν δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος, οὗτος δὲ δὲν εἶχεν ὑποδείξει ἔλλειψιν ἀσφαλείας. Οὐχ ἧττον τέσσαρες ἔνοπλοι χωροφύλακες ἠκολούθησαν τοὺς ἐκδρομεῖς. Τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸ Πικέρνη, εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, συμμορία εἴκοσι καὶ ἑνὸς ληστῶν ἐπυροβόλησεν ἐκ τοῦ δάσους. Δύο τῶν χωροφυλάκων ἐτραυματίσθησαν, μετὰ δὲ ταῦτα οἱ λησταὶ ἀνέβησαν ἐν σπουδῇ εἰς τὰς κλιτύας τοῦ ὄρους, συναπάγοντες τοὺς περιηγητὰς καὶ τοὺς ἄλλους δύο χωροφύλακας. Ἐπὶ τούτοις δ' ἔφθασαν ἓξ στρατιῶται πεζοί, ἅτε μὴ κατορθώσαντες νὰ συμβαδίσωσι μετὰ τῶν ἵππων, καὶ ἐπυροβόλησαν τοὺς ληστάς, ἀλλὰ βλέποντες, ὅτι τὸ πῦρ αὐτῶν δὲν ἐνεποίει αἴσθησιν καὶ φοβηθέντες μὴ τραυματίσωσι τοὺς αἰχμαλώτους, ἀπέστησαν τῆς ἀποπείρας τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτῶν. Οἱ δὲ λησταί, μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐπιβαρυνθῶσι διὰ περιττῶν ἐμποδίων, ἀνεκοίνωσαν εἰς τὰς δύο κυρίας, ὅτι εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ παιδίου, τοῦ Ἰταλοῦ ὑπηρέτου καὶ τῶν δύο τραυματισθέντων χωροφυλάκων. Ἐστάλη δ' εἰς τὴν πόλιν τῇ 1 Ἀπριλίου καὶ ὁ λόρδος Μουγκάστερ, ὅπως κανονίσῃ τὰ τῆς πληρωμῆς τῶν λύτρων, ὁρισθέντων μὲν τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς 32.000 ἀγγλικὰς λίρας, περιορισθέντων δ' εἰς 25.000 *ἢ* ἀμνηστίαν, ἥτις ἀπαίτησις γοργῶς ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἀξίωσιν 25.000 λιρῶν *καὶ* ἀμνηστίας. Οἱ δύο λήσταρχοι, ὁ Τάκης (Δημήτριος) Ἀρβανιτάκης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Χρῆστος, οἱ διεξάγοντες ἁπάσας τὰς διαπραγματεύσεις ἐκ μέρους τῆς συμμορίας, ἀπέδιδον μεγαλειτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἀμνηστίαν ἢ εἰς τὰ λύτρα, ἐπειδὴ ὁ Τάκης ἦτο εὔπορος, φυγοδικῶν δ' ἀπὸ τοῦ 1857 ἐπεθύμει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐνεθαρρύνοντο δὲ εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσι περὶ τῆς ἀμνηστίας ὑπὸ ἀποστόλων ἐξ Ἀθηνῶν, οἵτινες συμφώνως πρὸς τὴν φράσιν τοῦ Ἔρσκιν «ἐπιστεύοντο ὑπὸ τοῦ Ζαΐμη, τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ, ἀποσταλέντες ὑπό τινων τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως» ἐπὶ τῷ σκοπῷ νἀναγκάσωσι τὴν κυβέρνησιν νὰ προβῇ εἰς πρᾶξιν ἀντισυνταγματικὴν καὶ ἔπειτα νἀνατρέψωσιν αὐτήν. Πράγματι δὲ κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔνατον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ψηφισθὲν χάριν παρεμποδίσεως τῆς τελείας ἀπαλλαγῆς τῶν ληστῶν ἀπὸ πάσης ποινῆς, ὁ βασιλεὺς ἐκέκτητο τὸ δικαίωμα *νὰ χορηγῇ ἀμνηστίαν μόνον ἐπὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων εὐθύνῃ τοῦ ὑπουργείου*. Διὸ ὁ Ἔρσκιν ἔγραψεν εἰς τοὺς ληστὰς τὰ

ἑξῆς: «Δὲν θὰ ὑπάρξῃ δυςκολία περὶ τῆς πληρωμῆς τῶν λύτρων, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὴν ἀμνηστίαν, ἣν ἡ κυβέρνησις δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χορηγήσῃ. Θὰ σταλῶσιν ἄνδρες ὅπως διαπραγματευθῶσι μεθ' ὑμῶν, καὶ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου—εἶχον δὲ ἀμφότεροι ἐπιστρέψει τότε ἐκ τοῦ Αἰγαίου—ἐβεβαίωσαν τὸν Ἄγγλον πρέσβυν, ὅτι δὲν θὰ ἐνοχληθῆτε. Παράσχετε εἰς τοὺς αἰχμαλώτους σας ὅσην περισσοτέραν ἄνεσιν δυνηθῆτε. Δύνασθε μάλιστα καὶ νὰ στεγάσητε αὐτοὺς ἔν τινι ἀγροτικῇ οἰκίᾳ ἄνευ φόβου τινός». Κατὰ ταῦτα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀμφιβολία περὶ τῆς πληρωμῆς τῶν λύτρων, μόνον δὲ ζήτημα ἦτο, ἂν οἱ λησταὶ ἠδύναντο νὰ πεισθῶσιν, ὅπως ἀποστῶσι τῆς ἀξιώσεως περὶ ἀμνηστίας. Ἀλλὰ παραδόξως ὅ τε Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ὁ λήσταρχος ἐφρόνουν, ὅτι ὤφειλε νὰ χορηγηθῇ ἡ ἀμνηστία, καίπερ οὖσα ἀντισυνταγματική. Ὁ Κλάρενδων, εἰς ὃν ὁ ἐν Λονδίνῳ Ἕλλην πρέσβυς ἀνέφερε τὰ τοῦ νόμου, ἀπήντησε· «Δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ παραδεχθῶ ὡς ἰσχυρὰν τὴν ἀντίρρησιν περὶ τοῦ ἀντισυνταγματικοῦ τῆς ἀμνηστίας... Τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα ἔχει παραβαθῆ οὕτω συχνὰ παρὰ τῆς κυβερνήσεως... ὥςτε δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ δώσω προςοχὴν εἰς πρόφασιν στηριζομένην ἐπὶ τοιαύτης δικαιολογίας». Ὁ δὲ λήσταρχος παρετήρησε τὰ ἑξῆς· «Οἱ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἰταλίας ὀφείλουσι νὰ εἴπωσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ὅτι δὲν ἐνδιαφέρονται πῶς πρέπει νὰ τελειώσῃ ἡ ὑπόθεσις, οὔτε ἂν θὰ δοθῇ ἀμνηστία ἢ οὐχί, οὔτε ἂν ἡ ἀμνηστία εἶνε ἢ δὲν εἶνε νόμιμος». Ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ὁ ἀνώτατος ἐκεῖνος διπλωματικὸς ἄρχων εὐηρεστεῖτο νὰ ἐξεύρῃ μέσα πρὸς τήρησιν τοῦ γράμματος τοῦ νόμου. Καὶ δὴ προέτεινεν, ὅπως, ἀφ' οὗ ἐγίνετο τοσοῦτος θόρυβος περὶ τοῦ ἀντισυνταγματικοῦ χαρακτῆρος τῆς πράξεως, κληθῇ ἀναγκαίως νέα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ τροπολογηθῇ τὸ Σύνταγμα, ὥςτε νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Ἐξ ἑτέρου δὲ πάλιν, παίζων μὲ τὴν διπλῆν σημασίαν τῆς λέξεως *πολιτικῶν*, παρεκάλει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα ἦσαν πολῖται, ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ἠδύνατο νὰ χορηγήσῃ συνταγματικῶς τὴν ἀμνηστίαν. Ἡ δ' ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὸ καθ' ἑαυτὴν προςεφέρθη νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἂν ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον διηυκόλυνεν εἰς τοὺς ληστὰς τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησιν ἢ νὰ ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ἀθώωσιν μετ' ἐκδίκασιν αὐτῶν ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' οἱ λησταὶ δὲν

εἶχον ἰδιάζουσαν διάθεσιν νἀπολαύσωσιν ἄνετον ἐξορίαν ἐν τῇ προτεινομένῃ Μελίτῃ, καὶ ἀντέλεγον ῥητῶς εἰς τὸ νὰ ἐμπιστευθῶσι τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην ἐν Ὠρωπῷ, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον μεταθέσει τὴν ἕδραν αὐτῶν, συναποκομίζοντες καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, ἐπὶ τῇ προϋποθέσει, ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἐν τῇ δίκῃ ἀθώωσις αὐτῶν. Ὁ δ' ἐπιφανέστατος τῶν Ἑλλήνων νομομαθῶν ἀπεφάνθη, ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς πρωτοτύπου ἐκείνης ἰδέας προσποιητοῦ τοπικοῦ δικαστηρίου ἦτο ἀδύνατος. Οὕτως ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις ἄνευ ἀποτελέσματος, καθ' ὃν χρόνον οἱ αἰχμάλωτοι, ἐξαιρουμένου τοῦ ψύχους, δὲν εἶχον ἀφορμὴν παραπόνων περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς οἱ λησταί. Οὗτοι συμπαρέλαβον αὐτοὺς τὴν Κυριακὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ συνέστησαν αὐτοὺς εἰς τὸν ἐφημέριον, ἐτελοῦντο χοροὶ καὶ ἀγῶνες ἅλματος καὶ λιθοβολίας, καὶ εἷς τῶν ληστῶν, ὁ ἐγγράμματος τῆς συμμορίας, ἀνέγνωσεν ἑσπέραν τινὰ εἰς ἐπήκοον τῶν ἄλλων ἱστορικὸν βιβλίον ἐπὶ δύο ὅλας ὥρας.

Ἐμμανουὴλ Τομπάζης (Ἴδε σελ. 109).

Ἐν τούτοις δ' ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας εἶχεν ἐπιμείνει παρὰ τῷ στρατηγῷ Σούτσῳ, ὑπουργῷ τῶν στρατιωτικῶν, νὰ μὴ ἀποστείλῃ στρατὸν ἐναντίον τῶν ληστῶν, οἵτινες ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελον βεβαίως φονεύσει τοὺς αἰχμαλώτους, ὁ δὲ ὑπουργὸς εἶχεν ὑποσχεθῆ τοῦτο. Διὸ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάζετο νὰ διαπραγματεύηται πρὸς τοὺς ληστὰς ὡς εἰ ἀπετέλουν κράτος ἐν κράτει. Ὁ βασιλεὺς «ἐδείκνυε τὴν ἐνθερμοτάτην ἐπιθυμίαν νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ληστῶν», καὶ ἀπόστολοι ὁσημέραι ἀνώτεροι τὸ ἀξίωμα ἐπέμποντο, ὅπως συζητήσωσι μετ' αὐτῶν. Ὁ Φραγκῖσκος Νόελ, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ

ἐν Εὐβοίᾳ κτήματος Ἀχμέταγα, ὅστις εἶχεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ δύο ἀδελφοὺς τῶν ληστάρχων καὶ ἐκέκτητο μεγάλην γνῶσιν τοῦ λαοῦ, οὗ μεταξὺ αὐτὸς καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ εἶχον ζήσει ἐπὶ τρεῖς γενεάς, μετέβη γενναίως ἐπὶ ἰδίῳ ἑαυτοῦ κινδύνῳ, ὅπως ἔλθῃ εἰς συνέντευξιν μετὰ τῶν ληστῶν. Τέλος δὲ τῇ 6 Ἀπριλίου τὸ ὑπουργεῖον ἀνέθηκεν εἰς τὸν συνταγματάρχην Θεαγένην, ὑπασπιστὴν τοῦ στρατηγοῦ Τσὼρτς καὶ ἄνδρα ἐξαιρέτως χρηστόν, ὅστις εἶχε διασχίσει τοὺς στοίχους τῶν Τούρκων, διαρκούσης τῆς ἐν ἔτει 1827 πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως, νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς αὐτούς. Εἶχε δὲ ὁδηγίας νἀνακοινώσῃ εἰς αὐτούς, ὅτι τὰ μὲν λύτρα ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλασσαν ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου, ἀλλ' ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νἀμνηστευθῶσι καὶ ὅτι ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ὤφειλον νὰ φύγωσιν ἐκ τοῦ Ὠρωποῦ, ἄλλως ἡ κυβέρνησις ἔμελλε νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὴν ἀπηλλαγμένην τῆς ἀναληφθείσης ὑποχρεώσεως νὰ μὴ καταδιώξῃ αὐτούς· Τῇ δὲ 8 Ἀπριλίου ὁ Θεαγένης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Τάκην ἐν Ὠρωπῷ τοὺς ἄνω ὅρους, ἀλλὰ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ ἐξερεθισμὸς αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὑπεδείχθη ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθήσωσι μένοντες ἐν Ὠρωπῷ, ὁ λήσταρχος ἐπέδειξε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἔρσκιν, καὶ ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἐν αὐτῇ περιεχομένη ὑπόσχεσις ἀσφαλείας ἦτο ἀπόλυτος καὶ ἄνευ ὅρων· διὸ ἠξίωσε τὸ δικαίωμα νὰ μεταβῇ ἐλευθέρως ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν ἀρέσει εἰς αὐτόν. Τότε δὲ, στραφεὶς πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους, παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ γράψωσι πρὸς τοὺς οἰκείους πρέσβεις, ὅτι, ἂν ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν δὲν ἤθελε περατωθῇ τὴν ἑσπέραν τῆς ὑστεραίας, ἤθελε κόψει τὸν λαιμὸν αὐτῶν, «ἐπειδή, καθ' ἃ προσέθηκε, τοῦτο εἶνε ἡ ἐπιθυμία τοῦ συνταγματάρχου ἀφ' ἧς ὥρας ἀπειλεῖ ἡμᾶς διὰ τῶν ἀποσπασμάτων». Τότε ἀνεχώρησεν ὁ Θεαγένης, καὶ τὴν ὑστεραίαν προεχώρησε συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἀποκλείσῃ τοὺς ληστὰς ἐντὸς τοῦ Ὠρωποῦ. Ἀλλά, μαθών, ὅτι εἶχον διέλθει τὸν ποταμὸν Ἀσωπὸν μετὰ τῶν αἰχμαλώτων καὶ εἶχον μεταβῇ εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Συκάμινον, μετέβαλε σχέδιον, καὶ ἀπεφάσισε νὰ περικυκλώσῃ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ οὕτως ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νἀποδεχθῶσι τὰς εἰς αὐτοὺς γενομένας προτάσεις. Ταυτοχρόνως δ' ἑλληνικὴ κανονιοφόρος προσωρμίσθη εἰς τὴν *Σκάλαν* τοῦ Ὠρωποῦ. Τηλεγράφημα δὲ τῆς κυβερνήσεως, δι' οὗ ὁ Θεαγένης διετάσσετο νὰ μὴ προσβάλῃ τοὺς ληστὰς ἐν Συκαμίνῳ,

ἀλλὰ μόνον νἀποκλείση τὸ χωρίον τοῦτο καὶ νὰ ἐπιτεθῇ μόνον ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ λησταὶ ἐπειρῶντο νὰ φύγωσιν ἐκεῖθεν, ἔφθασε πολὺ ἀργά. Ὅτε δ' ὁ λήσταρχος εἶδε τοὺς στρατιώτας, ἔστειλε τὸν Ἀνεμογιάννην, τὸν Ἕλληνα διερμηνέα τῶν αἰχμαλώτων, μετὰ τοῦ γράμματος τοῦ Ἔρσκιν εἰς τὸν Θεαγένην, καὶ διέταξε τὸν ἀποσταλέντα νὰ συστήση εἰς τὸν συνταγματάρχην νὰ μὴ ἐπιτρέψη εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ πλησιάσωσιν ἐγγύτερον. Ὁ Θεαγένης, λαβὼν τὸ ἄγγελμα τοῦτο, εἶπεν εἰς τὸν διερμηνέα νὰ γνωρίση εἰς τοὺς ληστάς, ὅτι δὲν θὰ ἠνωχλοῦντο ἐν Συκαμίνῳ, ὅπου θὰ ἐλάμβανον τὰ χρήματα. Ἀλλ' ὁ Ἀνεμογιάννης ἐπὶ τῇ προφάσει εὑρέσεως ἵππων ἀπέφυγε νὰ ἐπιστρέψη εἰς τοὺς ληστὰς οὕτως, ὥστε τὸ μήνυμα ἐκεῖνο οὐδαμῶς διεβιβάσθη. Ἐν ᾧ δ' ἐτελοῦντο αὗται αἱ διαπραγματεύσεις, ὁ Θεαγένης εἶδε τοὺς ληστὰς μετὰ τῶν αἰχμαλώτων ἐκφεύγοντας πρὸς τὸ Δήλεσι, ἐπέχον τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου Δηλίου, μετὰ τῆς ἐσχάτης προθέσεως ἐξασφαλίσεως ἐν Ἀγράφοις. Οἱ στρατιῶται ἐτράπησαν εἰς δίωξιν τῶν ληστῶν, καὶ κατὰ τὸ Δήλεσι ὁ Χέρμπερτ, ὅστις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ τρέξη, ἐρρίφθη χαμαὶ καὶ ἔπειτα ἐτυφεκίσθη ὑπὸ τῶν ληστῶν. Λυσσαλέοι δὲ γενόμενοι ἐπὶ τῷ θεάματι τούτῳ οἱ στρατιῶται ἐπυροβόλησαν τοὺς ληστὰς τεσσαράκοντα βήματα πέραν τῆς θέσεως, ἐν ᾗ εἶχον φονεύσει τὸ πρῶτον αὐτῶν θῦμα, ἐπὶ τούτοις δ' οἱ λησταὶ ἔπληξαν καὶ ἐτυφέκισαν τὸν Λόϋδ. Ἔπειτα δ' ἐχωρίσθησαν, καὶ μέρος μὲν αὐτῶν ὑπὸ τὸν Χρῆστον, τυφεκισθέντα ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, ἐτράπησαν τρέχοντες πρὸς τὴν θάλασσαν, οἱ δὲ λοιποὶ πρὸς τὸ Σχηματάρι, ἐπέχον τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Τανάγρας καὶ νῦν σταθμόν, ἐξ οὗ χωρίζεται ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ τῆς Χαλκίδος. Πλησίον δὲ τοῦ Σχηματαρίου ὁ Vyner καὶ ὁ Boyl ἀπηύδησαν καὶ ἐτυφεκίσθησαν ὑπὸ τῶν ληστῶν, ὑποστάντες θάνατον πραότερον τοῦ τῶν συνοδοιπόρων, ἐπειδὴ τὰ σώματ' αὐτῶν δὲν διεμελίσθησαν διὰ γιαταγανίου. Τῶν δὲ ληστῶν ἑπτὰ μὲν ἐφονεύθησαν, τέσσαρες δ' ἐτραυματίσθησαν καὶ ἐζωγρήθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ δέκα, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ληστάρχου, διέφυγον. Αἱ δὲ κεφαλαὶ τῶν ἑπτὰ φονευθέντων κακούργων ἐξετέθησαν ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Πεδίῳ τοῦ Ἄρεως.

Τὸ δ' ἄγγελμα τῆς σφαγῆς τῶν αἰχμαλώτων ἐνεποίησε μεγίστην αἴσθησιν ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς βουλαῖς διεξήχθησαν συζητήσεις, αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν ἄρθρα ἀπιστεύτως σφοδρά, καί τινες τῶν ὁρμητικωτάτων ἐπικριτῶν ἀπήτουν πρὸς ἱκανοποίησιν

οὐδὲν ἧττον ἢ αὐτὴν τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ βαθμηδὸν κατενοήθη, ὅτι ἦτο ἄδικος ἡ μομφὴ ἑνὸς ὁλοκλήρου ἔθνους, ἐπειδὴ εἴκοσι καὶ εἷς λησταί, ὧν δύο μόνον ἦσαν Ἕλληνες, οἱ δὲ λοιποὶ Ἀλβανοβλάχοι, εἶχον δολοφονήσει ὁμάδα ἐπιφανῶν Ἄγγλων. Τὸ ὅλον ζήτημα, καθ' ἃ ἐξέθηκεν ὁ κύριος Νόελ, ὁ Ἄγγλος ὁ ἄριστα γινώσκων τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶχε διεξαχθῆ σφαλερῶς. Οἱ λησταὶ εἶχον ἀπειλήσει καὶ ἐσκόπουν νὰ φονεύσωσι τοὺς αἰχμαλώτους, ἂν ἤθελον καταδιωχθῆ, καὶ εἶχον στηριχθῆ χάριν ἀσφαλείας αὐτῶν εἰς τὸ γράμμα τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ἐν ᾧ, καθ' ἃ ὁ Νόελ ἔγραφε τὴν πρωίαν τῆς σφαγῆς, «ἂν ἡ κυβέρνησις εἶχεν ἀναστείλει τὴν ἐχθροπραξίαν, τὰ πάντα ἤθελον τελειώσει καλῶς», ἐπειδὴ εἶχον ἀνακοινώσει εἰς αὐτόν, ὅτι θἀπεδέχοντο μόνον τὰ λύτρα καὶ θὰ ἐγκατέλειπον τὴν χώραν, ἀποτυγχανούσης τῆς αἰτήσεως αὐτῶν περὶ ἀμνηστίας. Ἕνα δὲ μῆνα μετὰ τὴν σφαγὴν ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις ἡ δίκη τῶν τεσσάρων ζωγρηθέντων ἐνόχων αὐτῆς καὶ ἄλλων ληστῶν, συμπεριλαμβανομένων δύο προτέρων συντρόφων τῆς αὐτῆς συμμορίας, καὶ αἴσθησις προεκλήθη, ὅτε δύο λησταὶ τραυματίαι ἤχθησαν εἰς τὸ κακουργιοδικεῖον ἐπὶ φορείων. Καὶ οἱ τέσσαρες δὲ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, καὶ τρεῖς αὐτῶν μετὰ καὶ δύο ἄλλων ἀπηγχονίσθησαν δημοσίᾳ ἐν τῷ Πεδίῳ τοῦ Ἄρεως. Ἑκατὸν δὲ καὶ ἕνδεκα ὅλοι κατηγγέλθησαν ὡς συνένοχοι τῆς ληστοπραξίας ἐκείνης, καὶ ἑξήκοντα καὶ δύο αὐτῶν εἰσήχθησαν εἰς δίκην, καὶ μεταξὺ τούτων πρὸς γενικὴν ἔκπληξιν ὁ Νόελ, ἀλλὰ τὸ δικαστήριον τέλος ἀπεφάνθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος καταδιώξεως αὐτῶν. Πάντες δὲ ᾐσθάνοντο, καθ' ἃ εἶπεν ὁ πρόεδρος τῶν ἐνόρκων, ὅτι ἡ ἐθνικὴ τιμὴ ἠδύνατο «νὰ ἱκανοποιηθῇ μόνον διὰ τῆς ταχείας καὶ τελείας ἐκριζώσεως τῆς ληστείας», κακοῦ, ὅπερ εἶχε μὲν ἐλαττωθῆ μεταξὺ τοῦ 1856 καὶ τοῦ 1862, ἀλλ' εἶχεν ἀναβιώσει μετὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἐπακολουθήσασαν ἀναρχίαν. Ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἐκδοθῆ νέα ἐγκύκλιος, καίτοι δὲ εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ ληστῶν τελευτῶντος τοῦ ἔτους Ἕλλην βουλευτής, ὁ Γκράνβιλλ ἠδυνήθη, πρὶν ἢ λήξῃ τὸ ἔτος, νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὰς εὐχαριστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου ἐπὶ τοῖς δραστηρίοις μέτροις, ἅτινα ἐλήφθησαν χάριν καταδιώξεως τῆς ληστείας. Οὕτω δ' ἐπηλήθευσεν ἡ προφητεία τοῦ Γλάδστωνος, καθ' ἣν ἡ μυσαρὰ ληστεία τοῦ Μαραθῶνος ἐφαίνετο «οἱονεὶ οὖσα μέγα γεγονὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος», ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς συλλήψεως τῆς περὶ τὸν λόρδον Μουγκά-

στερ ὁμάδος οὐδεὶς πλέον ξένος συνελήφθη ὑπὸ ληστῶν ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ὁ μὲν φόνος Ἕλληνός τινος πλησίον τῆς Λαμίας τῷ 1894 ὑπῆρξεν ἐν πολὺ μικροτέρῳ μέτρῳ ἐπανάληψις «τοῦ δράματος τοῦ Ὠρωποῦ»· ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο ὑπῆρξε σπανία ἐξαίρεσις τῆς δημοσίας ἐν τῇ χώρᾳ ἀσφαλείας.

Καὶ ὑπὸ ἄλλην δ' ἔποψιν ἐπηλήθευσεν ἡ παρατήρησις τοῦ Γλάδστωνος. Καὶ δὴ τέσσαρες βουλευταὶ διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον τοῦ ὑπαινιγμοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ζαΐμη περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ «ἐνίων τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως» καὶ τῶν ληστῶν. Καὶ παρῃτήθη μὲν ὁ στρατηγὸς Σοῦτσος, εἰς δὲ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἐπηκολούθησεν ἡ παραίτησις τῶν ὑπολοίπων ὑπουργῶν. Διεδέχθησαν δὲ τὴν κυβέρνησιν ἐκείνην ἀλλεπάλληλα βραχύβια ὑπουργεῖα, ὧν ἕν, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Κουμουνδούρου, εἰςήγαγεν εἰς τὴν βουλὴν δραστικὸν νόμον ἐναντίον τῆς ληστείας.

Ὁ δ' ἐξερεθισμὸς ὁ προκληθεὶς ὑπὸ τοῦ «δράματος τοῦ Ὠρωποῦ» εἶχε μόλις που καταπαύσει, ὅτε ἀπέβη ὀξὺ τὸ ζήτημα τῶν ἀργυρωρυχείων τοῦ Λαυρείου. Τὸ Λαύρειον εἶνε ἀκριβῶς τόπος, οἷον ποθεῖ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, ἐπειδὴ ἀναπαριστάνει, καθ' ὅσον εἶνε τοῦτο δυνατὸν κάτωθεν τοῦ γλαυκοῦ οὐρανοῦ καὶ ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὅρους τῆς «μελαίνης χώρας», ὡς ἐπονομάζεται ἡ Ἀγγλία. Εἶνε *πράγματι κατ' οὐσίαν* πόλις ἐργατῶν, ἡ μόνη ἐν Ἑλλάδι, ὅπου γίνεται ἐνίοτε αἰσθητὴ ἡ ὀξεῖα αἰχμὴ ἐργατικοῦ ζητήτος. Ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἡ πεζὴ μεταλλεία ἐξευγενίζεται ἐν Λαυρείῳ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὑπερδισχιλίων ἐτῶν. Ὁ Αἰσχύλος εἶπε περὶ τῶν Ἀθηναίων, ὅτι *ἀργύρου πηγή τις αὐτοῖς ἐστι, θησαυρὸς χθονός*, καὶ ὁ Ἡρόδοτος μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ ἀγχινούστατος ἐκεῖνος πολιτευτής, ἔπεισε τοὺς συμπολίτας νἀφιερώσωσι τὰ ἐκ τῶν ἀργυρείων τοῦ Λαυρείου κέρδη, ἅτινα ἔμελλον νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ ἀλλήλων, χάριν ναυπηγήσεως διακοσίων τριήρων, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς σωσάσης τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι. Βραχὺν δὲ χρόνον μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐν Ἑλλάδι κατακτήσεως γίνεται λόγος περὶ ἀποστασίας δούλων ἐργαζομένων ἐν Λαυρείῳ, ἀλλ' ὀλίγον βραδύτερον ὑποτίθεται, ὅτι τὰ μεταλλεῖα εἶχον ἐξαντληθῆ, καὶ ὁ Παυσανίας περιγράφει τὸ Λαύρειον ὡς τόπον *ἔνθα ποτὲ Ἀθηναίοις ἦν ἀργύρου μέταλλα*. Ἐπὶ δεκαεννέα δὲ αἰῶνας τἀργυρεῖα ταῦτα εἶχον ἐγκαταλειφθῆ· ἀλλὰ τῷ 1864 ἰταλογαλλικὴ ἑταιρεία ἠγόρασε γαίας ἐν Λαυρείῳ ἐπὶ τῷ

σκοπῷ τῆς ἐπιδιώξεως μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν. Οἱ δὲ λόγοι οἱ ἀγαγόντες εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἑταιρείας ἐκείνης ὑπῆρξαν λίαν ῥωμαντικοί. Καὶ δὴ ὁ μακαρίτης λόρδος Sherbrooke παρετήρησέ που, ὅτι κατά τινα τῶν ἐκδρομῶν τῶν γενομένων χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ, διατρίβων ποτὲ ἐν Αὐστραλίᾳ, εἶχε βαδίσει, χωρὶς νά το γινώσκῃ, ἐπὶ κεκρυμμένων χρυσοφόρων ἀγρῶν, οὓς ἐπιστημονικὴ μόρφωσις ἤθελε διδάξει αὐτὸν νἀνακαλύψῃ. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας, καθ' ἃ διηγοῦνται, ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἤγαγε τὸν Σερπιέρην εἰς τὸ νὰ εὕρῃ τὸν οἰκεῖον σύντροφον πρὸς ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἠμελημένου πλούτου τῶν ἀργυρείων τοῦ Λαυρείου. Ὁ Σερπιέρης εἶχεν ἀναγνώσει τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Στράβωνος[1], ἐν ᾧ ὁ μέγας γεωγράφος, γράφων ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Αὐγούστου, λέγει ὅτι, καίτοι τἀρχαῖα ἀργυρεῖα εἶχον ἐκλίπει, *οἱ ἐργαζόμενοι τὴν παλαιὰν ἐκβολάδα καὶ σκωρίαν ἀναχωνεύοντες εὕρισκον ἔτι ἐξ αὐτῆς ἀποκαθαιρόμενον ἀργύριον, τῶν ἀρχαίων ἀπείρως καμινευόντων.* Μετέβη τότε εἰς Λαύρειον, ἐξήτασε τοὺς περικειμένους σωροὺς ἀρχαίας σκωρίας, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Εὐρώπην, φέρων εἰς τὸ θυλάκιον δείγματά τινα αὐτῶν. Καὶ παρεχωρήθη μὲν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἐκ Μασσαλίας Roux ἡ ἄδεια, ἀλλ' ἐγεννήθη ζήτημα περὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπὸ τῆς ἑταιρείας ἐξαγωγῆς μεταλλεύματος ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευομένων ἐκβολάδων. Αἱ δ' ἐπακολουθήσασαι συζητήσεις ἀπετέλεσαν οὐκ ἀνάξιον λόγου μέρος τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν ἀκολούθων ὀλίγων ἐτῶν, καὶ ἤγαγον εἴς τινας δυσαρεσκείας μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν πρέσβεων τῆς Γαλλίας καὶ Ἰταλίας. Ὡς πᾶσαι σχεδὸν αἱ ὑποθέσεις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρείου ἀπέβησαν πολιτικὸν ζήτημα, καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ἐζήτησε νἀποκομίσῃ πολιτικὰ κεφάλαια ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκβολάδων. Αἱ ἐφημερίδες παρίστανον ὡς ἄλλην τινὰ Καλιφορνίαν τὰς ἐκβολάδας τοῦ Στράβωνος, αἵτινες, ἐν ᾧ ὤφειλον νἀνήκωσιν ἐκ φυσικοῦ δικαιώματος εἰς τὸ ἔθνος, εἶχον περιέλθει εἰς ἀπλήστους ξένους κεφαλαιούχους. Ἡ πραγματικὴ ἀξία τῶν μεταλλευμάτων ἐξετιμᾶτο μετὰ τερατώδους ὑπερβολῆς, ἡ κοινὴ γνώμη ἐξηρεθίσθη, καὶ νόμος, ψηφισθεὶς τῷ 1871, ἐκήρυξε τὰς ἐκβολάδας ἐθνικὴν ἰδιοκτησίαν. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία διεμαρτυρήθησαν.

[1] IX, 23. σ. 399.

καί, ὅτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπήντησεν, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια ἦσαν ἀνοικτὰ εἰς τὴν ἀδικουμένην ἑταιρείαν, ἠπείλησαν βίαν καὶ ἀπηύθυναν ἔκκλησιν πρὸς τὰς λοιπὰς δυνάμεις. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία προέτεινε διαιτησίαν μετὰ τῆς ἑταιρείας, ἀλλὰ τὴν πρότασιν ταύτην ἀπέκρουσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καὶ τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὸ ἀπροχώρητον, ὅτε τῷ 1873 ἡ ἑταιρεία ἐπώλησε τὰ δικαιώματα αὐτῆς, καὶ νέα ἑταιρεία, ἧς ψυχὴ ἦτο καὶ πάλιν ὁ Σερπιέρης, ἔτυχε τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς πληρωμῆς βαρέος φόρου 44 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τοῦ μεταλλεύματος τοῦ ἐξαγομένου ἐκ τῶν ἐκβολάδων καὶ τῶν σκωριῶν. Ὅτε δὲ μετ' οὐ πολὺ ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο βαρύτερος ἢ ὅ τι ἠδύνατο νὰ πληρόνῃ ἡ ἑταιρεία, ἠλαττώθη κατόπιν, ἀλλ' ἀφ' οὗ πρῶτον οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται ὑπέστησαν τὰς συνήθεις ἐν τοιαύταις παραβόλοις ἐπιχειρήσεσι κερδοσκοπικὰς ζημίας.

Τὰ δ' ἑπόμενα δύο ἔτη τὰ προηγηθέντα τῆς μεγάλης κρίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος διῆλθον ἐν Ἑλλάδι ἐν μέσῳ κοινοβουλευτικῶν καὶ συνταγματικῶν ἀγώνων. Πολιτικοὶ ὁποῖοι ὁ Δεληγεώργης καὶ ὁ Βούλγαρης, οἵτινες εἶχον σπουδαίως δράσει κατὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος, ἐπείσθησαν, ὅτ' ἔγειναν πρωθυπουργοί, ὅτι δὲν ἦτο εὔκολος ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν τολμηρῶν δημοκρατικῶν θεωριῶν, ἃς ἐκήρυττον, ὅτε ἦσαν ἀντιπολιτευόμενοι. Ὄντες φιλελεύθεροι, μετεβάλλοντο πολλάκις εἰς συντηρητικούς, ὅτε κατεῖχον τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου ἀπέβαλλον τὴν δημοτικότητα αὐτῶν παρὰ τοῖς προτέροις θαυμασταῖς. Διὰ δραματικῆς περιπετείας ὁ Δεληγεώργης, ὅστις εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὴν ἀρχὴν ὡς ἐκ τοῦ ἐρεθισμοῦ περὶ τῶν ἀργυρείων τοῦ Λαυρείου, ἔπεσε μοιραίως ἕνεκα τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις ὑπῆρξε τὸ εἴδωλον τῶν φοιτητῶν τοῦ 1862, ἔμελλε νἀποβῇ ὁ σκοπὸς τῶν ἐχθρικῶν αὐτῶν διαδηλώσεων ἐν ἔτει 1873, ἐπειδὴ ἠρνήθη νἀνασυστήσῃ τὴν πανεπιστημιακὴν φάλαγγα τὴν ἱδρυθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δ' ἐν τῇ πρωθυπουργίᾳ διάδοχος αὐτοῦ Βούλγαρης κατηγορήθη ἐπὶ παραβάσει τοῦ πεντηκοστοῦ ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, ἐπειδὴ ἐν συνεδρίᾳ τῆς 30 Νοεμβρίου τοῦ 1874 ἐθεώρησεν ὡς νόμιμον ἀπαρτίαν μὴ συγκροτηθεῖσαν ἐκ τοῦ ἡμίσεος πλέον ἑνὸς τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν τότε ζώντων βουλευτῶν. Ἐπὶ τούτοις οἱ ἡγέται τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐκήρυξαν, ὅτι κινδυνεύει τὸ Σύνταγμα, δεκαεννέα ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν ἀπηύθυναν πρὸς τὸν λαὸν ἔκκλησιν, ὅπως

*Ἡ Τρίπολις περὶ τὸ 1834 κατὰ τὴν ἐν τῷ Στρατ. ἀρχείῳ τοῦ Μονάχου ἔγχρωμον εἰκόνα τοῦ Βαυαροῦ λοχαγοῦ **Koellnberger**, ἧς πιστὸν ἀντίγραφον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας (Ἴδε σελ. 99).*

σώσῃ αὐτὸ, τὰ ὀνόματα τῶν ὑπουργικῶν βουλευτῶν τῶν ἀποτελεσάντων τὴν ἀκανόνιστον ἐκείνην ἀπαρτίαν ἐμυκτηρίσθησαν καὶ ἐπωνομάσθησαν *στηλῖται*, συγχρόνως δὲ δύο τῶν μελῶν τοῦ ὑπουργείου κατηγγέλθησαν ἐπὶ δωροδοκίᾳ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ διορισμοῦ ἀρχιεπισκόπων τινῶν. Τὸ ὑπουργεῖον ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῷ 1875, καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὅστις εἶχε πρὸ μικροῦ φυλακισθῇ ὡς γράψας τὸ δριμὺ ἄρθρον *Τίς πταίει*, ὅπερ ὑπετέθη ἀπευθυνόμενον κατὰ τῆς βασιλείας, διωρίσθη τὸ πρῶτον τότε πρωθυπουργός. Ὢν υἱὸς τοῦ πρότερον ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἱστορικοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε διδαχθῇ ὡς γραμματεὺς πρεσβείας παρὰ τῷ πατρὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὰ ἀγγλικὰ ἔθιμα, εἶχε παρακαθήσει ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει, εἶχεν ἀποσταλῇ εἰς Λονδῖνον, ὅπως διαπραγματευθῇ τὸ ζήτημα τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας, καὶ εἶχεν ἀποκτήσει τὸ πρῶτον πεῖραν διοικητικὴν ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν κατὰ τὸν τελευταῖον χρόνον τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ἡ ὥρα τοῦ Τρικούπη δὲν εἶχε σημάνει ἀκόμη· καὶ ὅμως αἱ ὑπ' αὐτοῦ διεξαχθεῖσαι ἐκλογαὶ ὑπῆρξαν ἀπηλλαγμέναι πάσης κυβερνητικῆς ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Κουμουνδοῦρον νὰ τύχῃ παρὰ τῆς νέας βουλῆς ψήφου ἀκυρούσης ἅπαντας τοὺς νόμους τοὺς ψηφισθέντας ὑπὸ τῆς ἀντισυνταγματικῆς ἀπαρτίας. Τῷ δὲ 1876 ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη κατηγορήθησαν ἐπὶ παραβάσει τοῦ Συντάγματος, καὶ δύο τῶν μελῶν αὐτοῦ ἐδικάσθησαν καὶ κατεδικάσθησαν ἐπὶ δωροδοκίᾳ, οἱ δὲ δεκάσαντες τοὺς ὑπουργοὺς ἀρχιεπίσκοποι καθῃρέθησαν ὡς σιμωνιακοί. Ἀλλὰ τὰ διεθνῆ πράγματα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπέσπασαν τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν ἐκείνων ζητημάτων καὶ συνήνωσαν τοὺς ἀντιπάλους πολιτευτὰς εἰς κοινὸν δεσμὸν φιλοπατρίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ´

Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ 1875-8

Τὸ θέρος τοῦ 1875 ἀποστασία ἔν τινι ἀφανεῖ χωρίῳ τῆς Ἑρζεγοβίνης, κριθεῖσα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὡς οὖσα ἁπλῶς «ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις τῆς Τουρκίας», ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ κινήματος, ὅπερ, διαδοθὲν ἀνὰ σύμπασαν τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου, περιέπλεξε τρία τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὴν Ῥωσίαν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, καὶ ἀπέληξεν εἰς τὸ σπουδαιότατον τῶν συνεδρίων τῶν ἐπιχειρησάντων ποτὲ τὴν καθησύχασιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ. Ἐξαιρουμένης τῆς ἀποστασίας τῶν ὀρεσιβίων κατοίκων τοῦ Κριβοσχίγε, ὀρεινοῦ διαμερίσματος ὕπερθεν τοῦ Ῥιζάνου παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Κατττάρου, ἀρνηθέντων τῷ 1869 νὰ ὑπηρετήσωσιν ἐν τῷ αὐστριακῷ στρατῷ, ἡ γωνία ἐκείνη τοῦ νοτίου σλαβικοῦ κόσμου δὲν εἶχεν ἑλκύσει τὴν προσοχὴν τῶν διπλωματῶν ἀπὸ τῆς ἑρζεγοβινιακῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τοῦ ἐντεῦθεν ἀπορρεύσαντος μεταξὺ Μαυροβουνίου καὶ Τουρκίας πολέμου. Παρὰ τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης οἱ κάτοικοι τοῦ Κριβοσχίγε δὲν εὗρον συμμάχους, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐξήγειραν τὴν κατάπληξιν τῆς Εὐρώπης διὰ τοῦ σθένους τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν πρὸς τὸν στρατὸν δυνάμεως πρωτευούσης. Ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος, φοβούμενος μὴ προσκόψῃ πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ γείτονα, εἶχε τότε τηρήσει αὐστηρὰν οὐδετερότητα. Πρὸς δὲ τούτοις μετὰ τρία ἔτη διὰ τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ περινοίας ἐξωμάλυνε συνοριακὸν ἐπεισόδιον ἐν Κολασὶν μεταξὺ τῶν φιλοπολέμων αὐτοῦ ὑπηκόων καὶ τῶν Τούρκων. Ἀλλά, καίτοι ἡ Ἑρζεγοβίνη ἔμεινεν ἥσυχος, οἱ Χριστιανοὶ πολλῷ ἀπεῖχον τοῦ νὰ εἶνε εὐχαριστημένοι. Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866-9 εἶχε παράσχει παράδειγμα, ὅπερ εἶχον πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν δύο χωρῶν δὲν ἦτο ἀνομοία. Ἐν ἀμφοτέραις δὲν ὑπῆρχον κατ' οὐσίαν Τοῦρκοι, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπαλλήλων τῶν ἀποστελλομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ συνήθως ἀντικαθιστα-

μένων πρὶν ἢ προφθάσωσι νὰ μάθωσι τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ ἢ νὰ μελετήσωσι τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Ἐν ἀμφοτέραις οἱ ἐπιχώριοι Μωαμεθανοὶ δυνάσται ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν καὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν τῶν χριστιανικῶν αὐτῶν θυμάτων. Οἱ Χριστιανοὶ ἐλάχιστα μόνον εἶχον καρπωθῆ ἐκ τῆς ῥητῆς δηλώσεως περὶ ἰσότητος ἐνώπιον τοῦ νόμου τῆς ἐπιδεικτικώτατα γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἀβδοὺλ Μετζίτ. Ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ θεωρία, οἱ Χριστιανοὶ τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, οἵτινες ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διοίκησιν, ἀπεκλείοντο ἐν τῇ πράξει ἀπὸ τοῦ νὰ παρέχωσι μαρτυρίας ἐν τοῖς ἀνωτέροις δικαστηρίοις, καὶ μόνον διὰ μεγίστων δώρων κατώρθονον νὰ εὕρωσι τὸ δίκαιον αὐτῶν ὡς ἀντίδικοι ὀπαδῶν τῆς κρατούσης θρησκείας. «Ἅπασαι αἱ ἐπαρχιακαὶ ἀρχαὶ πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, ἔγραφεν ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἔτη τινὰ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, ἐνεργοῦσι συμφώνως πρὸς τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν συμφέροντος», καὶ προσέθετε τὴν χαρακτηριστικὴν πρόρρησιν, καθ' ἣν ἄνευ ἰσχυρᾶς τινος ἐπεμβάσεως ἐν τῇ Βοσνίᾳ καὶ τῇ Ἑρζεγοβίνῃ θὰ συμβῶσι σκηναὶ ὅμοιαι πρὸς ἐκείνας, αἵτινες ἐπ' ἐσχάτων εἶχον καταπλήξει τὴν Εὐρώπην ἐν Συρίᾳ. Ἐν μὲν τῇ διοικήσει δὲν ἐγίνετο χρῆσις Χριστιανῶν, ἡ δὲ ἀστυνομία ἐξηγόραζε τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ εἰςέπραττε τὰ οὕτως ἐξοδευόμενα, ἐκπιέζουσα διὰ τῆς βίας χρήματα παρ' ἐκείνων, οὓς ὑπετίθετο ὅτι ὤφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ· τὸ χείριστον δὲ πάντων, τοιαῦται ἦσαν αἱ πιέσεις τῶν εἰςπρακτόρων τῶν φόρων, ὥςτε ὁ χωρικὸς μετὰ τὴν πληρωμὴν πάντων τῶν ἀπαιτουμένων χρημάτων σπανίως διέσωζε δι' ἑαυτὸν πλέον τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς συγκομιδῆς.

Ὁ θερισμὸς τοῦ 1874 εἶχεν ὑπάρξει πολὺ κακός, ἀλλ' οὐχ ἧττον οἱ εἰςπράκτορες δὲν ἠλάττωσαν ἕνεκα τούτου τοῦ λόγου τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν· τὰ ὀλίγα σπαρτά, ὅσα εἶχον συγκομισθῆ ἐκ τῶν πρασίνων ὀάσεων ἐπὶ τοῦ πετρώδους ὀροπεδίου τῆς Νεβεσίνγιε, χωρίου ἀπέχοντος περὶ τὰ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιόμετρα τοῦ Μοστάρ, ἔκειντο σεσηπότα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐπειδὴ οἱ ἀγρόται δὲν ἠδύναντο νὰ ἐναποθηκεύσωσιν αὐτὰ εἰς τοὺς σιτοβολῶνας πρὶν ἢ φορολογήσωσιν αὐτὰ οἱ νωθροὶ ἐκμισθωταὶ τῶν φόρων, εἷς Χριστιανὸς καὶ δύο Μωαμεθανοί. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ τύχωσιν ἀναθεωρήσεως τῆς βραδείας ἐκείνης καὶ ὑπερβολικῆς φορολογήσεως, ἑκατὸν ἑξήκοντα καὶ τέσσαρες κάτοικοι ἔφυγον εἰς τὸ Μαυροβούνιον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1875, οὐδ' ἐπέστρεψαν ἐκεῖθεν ἐπί τινας μῆνας. Ἐν

τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ δύο γεγονότα ἐξηρέθισαν τὸν χριστιανικὸν πληθυσμόν. Καὶ ἡ μὲν σφαγὴ στίφους Μαυροβουνίων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Ποδγορίτσῃ τὸν Ὀκτώβριον 1874 εἶχε προκαλέσει τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου, πρὸς ὃν οἱ ὀρθόδοξοι Σέρβοι τῶν μεθορίων τῆς Ἑρζεγοβίνης ἀπέβλεπον ὡς πρὸς ἴδιον ἑαυτῶν ἐθνικὸν πρόμαχον· ἡ δ' εἰς τὴν Δαλματίαν τὸ ἔαρ τοῦ 1875 ἐπίσκεψις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας ἐνεθάρρυνε τὸν καθολικὸν κλῆρον, ὅςτις ἀπὸ μακροῦ ἀνέμενε βοήθειαν παρὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, καὶ πιεζόμενοι ὑπήκοοι τῶν Τούρκων ὑπέβαλον εἰς τὸν ἰσχυρὸν κυρίαρχον τῶν Δαλματῶν ὁμοφύλων τὰς προςδοκίας αὐτῶν καὶ τὰς εὐχάς. Οὕτως ἐξέγερσις, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔπρεπε νἀποδοθῇ εἰς διεθνῆ κακοδιοικησίαν, ἔτυχεν ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐνθαρρύνσεως ὑπὸ δύο γειτόνων κρατῶν. Βλέπων δ' ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος, ὅτι ἡ διατροφὴ τῶν ἐκ τῆς Νεβεσίνγιε προςφύγων ἐβάρυνε τὸ ἀνεπαρκὲς αὐτοῦ ταμεῖον, κατώρθωσε νὰ τύχῃ χάριν αὐτῶν τῆς ἀδείας ὅπως ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς πατρίους οἰκίας, ὧν ἔνιαι εἶχον πυρποληθῆ. Βία δ' εἶχεν ἐπακολουθήσει εἰς βίαν, ἕως τῇ 19 Ἰουνίου ἡ Νεβεσίνγιε ἐπανεστάτησεν, ἀρνουμένη τήν τε πληρωμὴν φόρων καὶ τὴν εἰς τὴν κώμην ἀποδοχὴν ἀστυνομικῶν φρουρῶν. Ἀφ' οὗ δὲ δύο Τοῦρκοι ἀπεσταλμένοι ἀπέτυχον νὰ εἰρηνεύσωσι τοὺς ἐπαναστάτας, ἐστάλησαν οἱ πρόξενοι τῶν δυνάμεων, ὅπως ἀποδοκιμάσωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀρνούμενοι πᾶσαν ἐνεργὸν συμπάθειαν, καὶ ὁ Σερβὲρ πασσᾶς, ὅςτις εἶχε σταλῆ εἰς τὴν Κρήτην μεθ' ὁμοίας ἐντολῆς, ἐπετράπη «τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν καταχρήσεων».

Καὶ αἱ μὲν ἀποστολαὶ αὗται ἀπέτυχον ὁμοίως, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοί, πολλάκις ἐξαπατηθέντες, δὲν ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται ὑπέβαλον εἰς τοὺς προξένους ὑπόμνημα περὶ τῶν ἰδίων δεινῶν. Καὶ δὴ παρεπονοῦντο, ὅτι ἡ ἀρχαία δεκάτη ἐπὶ τῶν σιτηρῶν, τοῦ καπνοῦ, τῶν λαχανικῶν, τῶν ὀπωρῶν καὶ τοῦ χόρτου εἶχεν αὐξηθῆ εἰς δώδεκα καὶ ἥμισυ ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, πράγματι δὲ εἶχεν ἀποβῆ ἔτι μείζων. Τοῦτο δὲ διότι οἱ εἰςπράκτορες τῶν φόρων συνείθιζον νὰ ζῶσιν ἱκανὰς ἡμέρας δαπάναις τῶν χωρικῶν καθ' ὃν χρόνον οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ θίξωσι τὰ προϊόντα τῶν ἰδίων ἀγρῶν μέχρι τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου. Ὁ δὲ καπνὸς καὶ τὸ γλεῦκος ὑπέκειντο καὶ εἰς ἄλλον δασμόν· ἕκαστος ἄρρην Χριστιανὸς ὤφειλε νὰ πληρόνῃ ἐνιαυσίως τριάκοντα γρόσια ὡς κεφαλικὸν φόρον ἐπὶ ἐξαιρέσει ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· προς-

ετέθησαν δὲ καὶ φόροι ἐπὶ τῶν γαιῶν, τῶν οἰκιῶν, τῶν βοσκῶν, τῶν μικρῶν ζῴων, τῶν χοίρων καὶ τῶν μελισσώνων. Ἔτι δ' ἐπαχθέστερα ἀπέβησαν τὰ βάρη τῶν χωρικῶν ἕνεκα καταναγκαστικῶν ἔργων κατὰ τὰς ὁδοὺς καὶ ἕνεκεν ἐπιτάξεων χάριν τῆς μεταβιβάσεως τοῦ στρατοῦ. Πλὴν δὲ τῶν παραπόνων τούτων ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς οἱ Χριστιανοὶ παρεπονοῦντο ἐπὶ τῷ τιμαριωτισμῷ τῶν γαιοκτημόνων ἢ *ἀγάδων*, τῶν πλείστων ὄντων Σέρβων Μωαμεθανῶν, μεταστάντων εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ βοσνιακοῦ βασιλείου τῷ 1463 καὶ τοῦ δουκάτου (Herzogstum) τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὁπόθεν προῆλθε τὸ ὄνομα τῆς Ἑρζεγοβίνης, μετὰ εἴκοσιν ἔτη. Οἱ γαιοκτήμονες οὗτοι μετεχειρίζοντο τοὺς Χριστιανοὺς αὐτῶν μισθωτὰς ἢ Kmets ὡς δούλους καὶ ἐξεπίεζον παρὰ τῶν μετὰ μόχθου γεωργούντων τὴν λιθώδη Ἑρζεγοβίνην τὸ ἓν τέταρτον τῶν προϊόντων αὐτῶν, ἓν ζῷον ἐνιαυσίως ἐκ τοῦ ποιμνίου, μεγάλην δόσιν ἀμίσθου ἐργασίας καὶ ἀπλήρωτον διατροφήν, ὅτε διέτριβον ἐν ταῖς καλύβαις τῶν χωρικῶν. Οὕτω μεταξὺ τοῦ σουλτανικοῦ φορολόγου καὶ τοῦ ἐπιχωρίου ἀγᾶ ἡ τύχη τῶν Χριστιανῶν ἦτο ἀφόρητος. Ἐνώπιον δὲ τοῦ νόμου ὁ Χριστιανὸς εὑρίσκετο πάντοτ' ἐν κατωτέρᾳ μοίρᾳ· οἱ κύριοι λειτουργοὶ ἦσαν Τοῦρκοι, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸν Σέρβον· ἡ γλῶσσα τῶν δικαστηρίων ἦτο ἡ τουρκική, ἣν οὗτος δὲν ἐνόει· διὰ βραχέων δὲ οἱ ὑποβαλόντες εἰς τοὺς προξένους τὸ ὑπόμνημα ἀνεκεφαλαίονον τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰς τὴν ῥῆσιν, ὅτι δὲν εἶχον «ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς ἢ περιουσίας». Ἀλλ' οὐχ ἧττον κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἐπαναστάσεως ἤθελον ἀκόμη νὰ ἐξακολουθήσωσι μένοντες ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, καὶ κατ' ἐξαίρεσιν τῶν οἰκούντων τὰ διαμερίσματα τὰ πλησίον τῶν συνόρων δὲν ἐπεθύμουν ἕνωσιν μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου. Ἐζήτουν γαίας ἔν τινι ξένῃ χώρᾳ, εἰς ἣν νὰ δυνηθῶσι νὰ μεταναστεύσωσιν, ἢ αὐτονομίαν ὑπὸ ξένον Χριστιανὸν ἡγεμόνα ἢ ἄλλως ξένην κατοχήν, ἕως ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς δικαιοσύνη, ἐπειδὴ τουρκικαὶ μεταρρυθμίσεις ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Εὐρώπης, ἐγγυωμένης τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, εἶχον ἐξελεγχθῇ μὴ ἔχουσαι ἀξίαν. Οὕτω τὸ κατ' ἀρχάς, ἀκριβῶς ὡς ἐν Σερβίᾳ τῷ 1804, ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐστρέφετο ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' ἐναντίον τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, αἵτινες διῴκουν κακῶς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐπιχωρίων Μωαμεθανῶν γαιοκτημόνων, παρ' οἷς ἡ ὑπεροψία τοῦ γένους συνεδυάζετο πρὸς τὴν ἰταμότητα τοῦ ἐξωμότου.

Ἡ ἐπανάστασις διεδόθη εἰς ἔκτασιν τοιαύτην, ὥςτε σοβαρῶς ἀνησύχησε τοὺς πολιτευτὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ κάτοικοι τῆς Κριβοσχίγιε, οἵτινες εἶχον πατάξει τοὺς Αὐστριακοὺς τῷ 1869, διέβησαν ὁρμητικοὶ τὸν Δούναβιν. Τῇ 3 Αὐγούστου 1875 ὅμοιον κίνημα, προελθὸν ἐπ' ἴσης ἐκ τῶν πιέσεων τῶν φορολόγων, εἶχεν ἀρχίσει εἰς τὸ Κοζαρὰτζ πλησίον τοῦ Πριγιεδὸρ ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Βοσνίᾳ, ὅπου οἱ ὀπαδοὶ τῶν δύο θρησκειῶν εἶχον ζήσει ἁρμονικώτερον ἢ ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ. Ἡ δὲ βοσνιακὴ αὕτη ἐπανάστασις ταχέως ἐπεξετάθη ἀνατολικῶς πρὸς τὸ Brod καὶ τὸ Δερβέντ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὸ πλῆθος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐλαττωθὲν ἐπαισθητῶς πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ, ἦτο ἀπησχολημένον εἰς ἀγῶνας ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ ἐπιχώριοι Μωαμεθανοὶ ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων τῆς χώρας, καὶ ἐν Βοσνίᾳ διεξήχθη λυσσώδης ἐμφύλιος πόλεμος, ἐν ᾧ οἱ μαχόμενοι ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν καὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, διέφερον δὲ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος τούτου εὑρίσκετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, οἱ Σλάβοι τῆς Οὐγγαρίας ἠδυνήθησαν νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἐν Βοσνίᾳ ἀδελφοὺς, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐπαναστάται τῆς Ἑρζεγοβίνης ἔστησαν τὸ στρατηγεῖον αὐτῶν ἐν ἀρχαίᾳ μονῇ, ἀπεχούσῃ τρεῖς περίπου ὥρας ἀπὸ τῆς Ῥαγούζης, ὅπου κατέφυγον οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῆς σφαγῆς, ἐπεκταθείσης καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ γειτονικῇ πεδιάδι τοῦ Ποπόβου καθολικοὺς, καὶ ὅπου οἱ Χριστιανοὶ μαχηταὶ ἔτυχον συμπαθείας καὶ βοηθειῶν. Ἐπιτροπεία διανέμουσα βοηθήματα ἤδρευεν ἐν Καστελνουόβῳ, παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Καττάρου, καὶ ὅπλα ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Σουτορίναν. Τὸ στενὸν τῆς Μουρατοβίτσας ἀπέβη ὁ Μαραθὼν τῆς Ἑρζεγοβίνης, ὅπου ἐπιχώριος ἀρχηγὸς, ὁ Λάζαρος Σοτσίτσας, ἀπώθησε τὸν τουρκικὸν στρατὸν μετ' ἐπιφανοῦς ἐπιτυχίας. Τῇ δὲ 30 Νοεμβρίου ὁ σουλτᾶνος ἐξέδωκε νέον φιρμάνιον, συμπληροῦν τὸ Χάττι-χουμαγιοὺν τοῦ 1856 καὶ ὑπισχνούμενον διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις. Ἀλλὰ, καθ' ἃ ἀπεφάνθη ὁ κόμις Ἀνδράσσης, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἐν τῇ ἀνακοινώσει, ἣν συνέταξε τῇ 18 Δεκεμβρίου, αἱ τουρκικαὶ μεταρρυθμίσεις ἦσαν ἀόριστοι καὶ ἐλλιπεῖς, ἐν ᾧ τὰ τουρκικὰ ὅπλα εἶχον ἐξελεγχθῆ ἀνεπιτυχῆ. «Δὲν ὑπῆρχε, καθ' ἃ ἔγραφε, διαμέρισμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἐν ᾧ ὁ μεταξὺ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἡμισελήνου ὑφιστάμενος ἀνταγωνισμὸς προςλαμ-

βάνει τοσοῦτον ὀξὺν χαρακτῆρα». Διὸ προέτεινε τὴν ἄμεσον κατάργησιν τῆς μισθώσεως τῶν φόρων, τὴν ἐξόδευσιν τοῦ ποσοῦ τοῦ δι' ἀμέσων φόρων εἰςπραττομένου ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνεξιθρησκείαν, εἰδικὴν ἐπιτροπείαν Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ χάριν ἐπιβλέψεως τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν κατὰ τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμούς. Ὁ λόρδος Δέρβυ, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ὑπεστήριξεν ἁπάσας τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ ἡ Πύλη παρεδέχθη πάντα πλὴν τοῦ δευτέρου ἄρθρου. Ἀλλ' οὔτε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀνδράσση, οὔτε ἡ συνέντευξις τοῦ βαρώνου Ῥόδιτς, τοῦ Σλάβου διοικητοῦ τῆς Δαλματίας, μετὰ τῶν ἐν τῇ Σουτορίνᾳ ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδὲ κἂν τὸ ἐν Βερολίνῳ συνταχθὲν ὑπόμνημα τῶν τριῶν αὐτοκρατορικῶν κυβερνήσεων ἴσχυσε νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Προέτεινον δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων ἀνακωχὴν καὶ σύστασιν μικτῆς ἐπιτροπείας, καὶ προςέθετον, ὅτι ὤφειλε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ κρατήσωσι τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Ἀπέτυχε δὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, διότι δὲν ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς φιλοτούρκου κυβερνήσεως τῆς Ἀγγλίας. Ἡ δὲ φυλάκισις τοῦ Λιουμμπράτιτς, ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν, ὄντος ταραχοποιοῦ μᾶλλον ἢ ἡγέτου κλεφτοπολέμου, εἰς ἣν προέβησαν αἱ αὐστριακαὶ ἀρχαὶ ἐκ παραχωρήσεως πρὸς Οὔγγρους μισοῦντας τοὺς Σλάβους, δὲν ἠδυνήθη νὰ καταπνίξῃ κίνημα, οὗ αἱ δύο γείτονες ἡγεμονίαι τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου παρεσκευάζοντο νὰ δηλώσωσιν, ὅτι θὰ συμμετάσχωσιν.

Ἀνδράσσης.

Εὐθὺς δ' ἐξ ἀρχῆς ἠδύνατο νὰ προςδοκᾶται, ὅτι ἡ παράτασις

τῆς ἐπαναστάσεως ἔμελλε νὰ συμπαρασύρῃ τὰ δύο ἐκεῖνα κράτη. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πράγματι οὐδέτερος τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων ἐφοβεῖτο πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ὁ Μιλᾶνος, ὅτε πρεσβεία τῆς σερβικῆς βουλῆς παρουσιασθεῖσα πρὸ αὐτοῦ ἐξέφρασεν ἐν τῇ προσφωνήσει αὐτῆς τὴν γνώμην, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνωσιν οἱ Σέρβοι ἀδιάφοροι πρὸς τὴν τύχην τῶν Βοσνίων καὶ Ἑρζεγοβινίων, ἀπήντησε διὰ τῆς παύσεως τοῦ Ῥίστιτς, τοῦ φιλοπολέμου αὐτοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ κυρίου ὑπερμάχου τῆς «μεγάλης σερβικῆς» ἰδέας. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας συνεῖδε μετ' οὐ πολύ, ὅτι ὤφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον δύο ἐκτὸς τῆς Σερβίας εὑρισκομένους μνηστῆρας τοῦ κλονουμένου αὐτοῦ θρόνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ τῇ Σερβίᾳ φιλοπόλεμον κόμμα. Ὁ Πέτρος Καραγεώργεβις, υἱὸς τοῦ ἐξορισθέντος ἡγεμόνος καὶ ἀνὴρ ἔχων πολὺ μεγαλειτέραν στρατιωτικὴν δεξιότητα τοῦ Μιλάνου, ἔθηκεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Βοσνίων ἐπαναστατῶν τὴν πεῖραν αὐτοῦ τὴν κτηθεῖσαν κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον, καὶ διένειμε μετάλλια φέροντα τὴν ἰδίαν εἰκόνα καὶ ἐπιγραφὴν ὑπαινισσομένην τὴν ἱστορικὴν πεδιάδα τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου Νικόλαος, ἀνὴρ οἱονεὶ ἐκ γενετῆς ἡγέτης ἀνδρῶν, πρῶτον μὲν εἶχεν ἀποστείλει τὸν πανοῦργον γηραιὸν μαχητὴν Πέκον Παύλοβιτς, ὅπως καθησυχάσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, ἔπειτα δ' ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νἀποβῇ εἷς τῶν ἐνεργοτάτων αὐτῶν ἀρχηγῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου παμπληθεῖς αὐτοῦ ὑπήκοοι διέβαινον τὰ σύνορα, ὁπόθεν αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ ἡγεμόνος διηύθυνεν ἐπιχειρήσεις. Διὰ ταῦτα ὁ Μιλᾶνος, στενοχωρηθεὶς ἐκ τῶν συγκρίσεων τῶν γενομένων μεταξὺ τῆς στάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς τῶν δύο ἀντιζήλων, ἐκάλεσε καὶ πάλιν ὡς πρωθυπουργὸν τὸν Ῥίστιτς τὸ ἔαρ τοῦ 1876, καὶ ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Τσερνάϊεφ, Ῥώσου στρατηγοῦ, ὅστις ἐνεφανίσθη ἐν Σερβίᾳ δῆθεν ὡς ἀνταποκριτὴς πανσλαβιστικοῦ φύλλου. Τοῦ δὲ Νικολάου τὸ πρῶτον ἐπὶ τούτοις διάβημα ὑπῆρξε τὸ νἀποστείλῃ εἰς τὸν λόρδον Δέρβυ ὑπόμνημα, ἐκθέτον τὴν «ἀφόρητον θέσιν», εἰς ἣν εἶχε περιστῇ ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως· οὐδ' ἔγεινε δεκτὴ ἐγκαίρως πρὸς πρόληψιν πολέμου ἡ συμβουλὴ τοῦ Τσάρου καὶ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὅπως οἱ Τοῦρκοι καταπραΰνωσι τοὺς δύο Σέρβους ἡγεμόνας διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς μὲν τὸ Μαυροβούνιον λιμένος καὶ μικροῦ ἐδάφους, εἰς δὲ τὴν Σερβίαν τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ. Ὁ Ῥίστιτς ἀπήτησεν, ὅπως ἡ διοίκησις τῆς Βοσνίας, εὑρισκομένης ἔτι ἐν ἐπαναστά-

σει, ἐπιτραπῇ εἰς τὸν Μιλᾶνον ἀντὶ τακτοῦ φόρου, καὶ τῇ 18 Ἰουνίου ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας ἐξέδωκε διάγγελμα, ὅπερ, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν σερβικὸν λαόν, μετὰ μνείαν τοῦ μεσαιωνικοῦ τσάρου Λουσὰν καὶ τοῦ Μίλος, ἀνήγγελλεν, ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο «ἕτοιμος νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὰς τεταραγμένας ἐπαρχίας χάριν ἰδίας ἀμύνης». Τῇ δὲ 19 Ἰουνίου ἡ Σερβία καὶ τὴν ὑστεραίαν τὸ Μαυροβούνιον ἐκήρυξαν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας πρὸς βοήθειαν τῶν Σέρβων ἀδελφῶν. Εἶχεν ἐπιστῆ τέλος ἡ ὥρα, καθ' ἃ ἀνεκοίνονεν ὁ Νικόλαος πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ, παλινορθώσεως τῆς σερβικῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις εἶχε πέσει ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Α' καὶ ἔμελλε νἀναβιώσῃ ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Ε', ὅςτις εἶχε πρὸ μικροῦ ἀναρρηθῆ ἐπὶ τοῦ αἱμοσταγοῦς τουρκικοῦ θρόνου.

Μουρὰτ Ε'.

Ἡ δὲ κατάστασις τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας τὸ θέρος τοῦ 1876 ἠδύνατο πράγματι νὰ δικαιολογήσῃ τὴν διάπυρον ῥητορείαν τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἡγεμονεύοντος τοῦ Μελανοῦ Ὄρους. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἑρζεγοβίνης οὐ μόνον εἶχεν ἐξεγείρει τὰς συμπαθείας τῶν δύο γειτόνων σερβικῶν κρατῶν, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀναζωπυρήσει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Βουλγάρων. Νέα ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπεία εἶχεν ἱδρυθῇ ἐν Βουκουρεστίῳ, καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ Σταμπούλωφ, τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ, καὶ τοῦ Στογιάνωφ, τοῦ μέλλοντος προέδρου τῆς *Σοβράνιε*, ὅπως συναθροίσωσι τοὺς χωρικοὺς περὶ τὰς σημαίας αὐτῶν ἐν Στάρᾳ Ζαγορᾷ συνετέλεσε μᾶλλον εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ ζήλου τῶν ἐνθέρμων πατριωτῶν. Τὸ Γιούργεβον ἀπέβη τὸ στρατηγεῖον αὐτῶν· διὰ νυκτῶν χειμερινῶν ἔμελλον νὰ

διαβῶσι τὸν πεπηγμένον Δούναβιν, προχωροῦντες πρὸς τὴν βουλγαρικὴν ὄχθην· ξύλινα πυροβόλα ἐκοιλάνθησαν ἐκ δένδρων κερασέας, καὶ συνέδριον συνωμοτῶν συνεκροτήθη ἔν τινι ἐξαίθρᾳ τοῦ δάσους. Καὶ ὁ μὲν Βούλγαρος ἀρχηγός, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μπενκόφσκης, ὅπερ ἔφερε τὸ πολωνικὸν αὐτοῦ διαβατήριον, ἐφαντάζετο, ὅτι ἦτο ἄλλος Ναπολέων, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποκινηθεῖσα «ἀποστασία ἐν τῇ Σρεδναγόρᾳ», ἤτοι τῷ μεταιχμίῳ τῶν ὀρέων, μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τῆς πεδιάδος τῆς Θρᾴκης, ἀρξαμένη τῇ 20 Ἀπριλίου, διήρκεσε μόνον δέκα ἡμέρας καὶ κατεστάλη μετ' αὐστηρότητος τρομερᾶς. Κατὰ τὰ λεχθέντα ὑπὸ Ἄγγλου ὑπαλλήλου οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Παναγιουρίστε διέπραξαν «ὠμότητας ἀνταξίας ἐρυθροδέρμων Ἰνδῶν». Ἐπὶ δὲ τῇ θέᾳ τῆς ἠρειπωμένης πόλεως οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἐν ἀπελπισίᾳ. Ὁ Μπενκόφσκης, προδοθεὶς ὑπό τινος ποιμένος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις αὕτη, καίπερ ὑπάρξασα ἄσημος καθ' ἑαυτήν, παρέργως συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπισύρῃ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν τὰ ὄμματα σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Τὸ ἐθνικὸν κίνημα ἐξαπλωθὲν διεδόθη πέραν τοῦ Ἕβρου πρὸς τὴν Ῥοδόπην, ὅπου οἱ Χριστιανοὶ ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν Βουλγάρων ἢ Πομάκων, οἵτινες, καθ' ἃ οἱ Μωαμεθανοὶ Σέρβοι τῆς Βοσνίας καὶ οἱ Τουρκοκρῆτες, ἦσαν οἱ φανατικώτατοι ὀπαδοὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Τὸ παρὰ τὰς βορείους κλιτύας τῆς Ῥοδόπης κείμενον χωρίον Βατὰκ παρεσκευάζετο νὰ μετάσχῃ τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, ὅτ' ἔφθασεν αὐτόσε σῶμα βασιβουζούκων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Δοσπάτης Ἀχμὲτ ἀγᾶ καὶ τοῦ συντρόφου αὐτοῦ Μωχαμὲτ ἀγᾶ τοῦ ἐκ Δορκόβου. Μετά τινας ἀποπείρας ἀμύνης οἱ χωρικοὶ παρεδόθησαν ἐπὶ τῇ ῥητῇ ὑποσχέσει διασώσεως τῆς ζωῆς αὐτῶν. Τότε δὲ ἤρχισεν ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Ἄγγλος ἐπίτροπος Baring ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει, συνταχθείσῃ μετ' ἐπίσκεψιν κατὰ χώραν, ἐστιγμάτισεν ὡς «ἴσως τὸ βδελυρότατον ἔγκλημα τὸ κηλιδῶσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος». Ὁ Ἀχμὲτ ἀγᾶς καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν ἄνδρες οὔτε ἡλικίας οὔτε φύλου ἐφείσθησαν. Ὅτε δ' οἱ ὑπὸ τρόμου καταληφθέντες Χριστιανοί, ἀνερχόμενοι εἰς χιλίους καὶ ὑπερέκεινα, κατέφυγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν αὐλὴν αὐτῆς, οἱ βασιβουζοῦκοι ἐπυροβόλησαν διὰ τῶν παραθύρων, καὶ ἔπειτα, ἐξαγαγόντες τὰς κεράμους, κατέρριψαν ἀνημμένα ῥάκη ἐμβεβαπτισμένα εἰς πετρέλαιον κατὰ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνηθροισμένων ἀβοηθήτων προσφύγων. Μόνον

μία γραῖα φαίνεται ἐκφυγοῦσα ἐκ μέσου τῶν βεβηλωθέντων ἐκείνων τειχῶν, καὶ ὅτε μετὰ δύο μῆνας καὶ πλέον ὁ Ἄγγλος ἐπίτροπος ἐπεσκέφθη τὸ χωρίον, ἀφόρητος ἦτο ἡ δυςοδμία τῶν ἀτάφων πτωμάτων. «Ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἔγραφεν ὁ Baring, κατὰ πᾶν βῆμα κεῖνται ἀνθρώπινα λείψανα, ποὺ μὲν τὸ κρανίον πρεσβύτιδος, ποὺ δὲ ὁ πρόςθετος βόστρυχος ἀτυχοῦς κορασίου». Ὑπελογίσθη δέ, ὅτι ἐν μόνῳ τῷ Βατὰκ ἀπωλέσθησαν πεντακιςχίλιοι ἐκ τῶν ἑπτακιςχιλίων κατοίκων· καθ' ἅπασαν δὲ τὴν Βουλγαρίαν οἱ Χριστιανοὶ οἱ κρεουργηθέντες τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον Μάϊον ἀνῆλθον εἰς δωδεκακιςχιλίους. Ἀλλ' οἱ σφαγέντες Βούλγαροι δὲν ἀπέθανον μάτην· ὁ θάνατος αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ γενέθλιος τῆς χώρας αὐτῶν.

Αἱ «βουλγαρικαὶ ὠμότητες» ἐξήγειραν τὴν ἀγανάκτησιν σύμπαντος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Εἰς τὸν ἀνταποκριτὴν τῶν Ἡμερησίων νέων (Daily News) τοῦ Λονδίνου ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι πρῶτος ἀπεκάλυψε τὰ αἴσχη τοῦ Βατάκ, καὶ ὁ Ἄγγλος καὶ ὁ Ἀμερικανὸς ἐπίτροπος ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Γλάδστων ἀφῆκε κατὰ μέρος τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ μελέτας περὶ τῆς «Μελλούσης ἀνταποδόσεως», ὅπως γράψῃ περὶ τῶν «Βουλγαρικῶν φρικαλεοτήτων» (Bulgarian Horrors), καὶ τὸ πολυθρύλητον αὐτοῦ φυλλάδιον, πωληθὲν κατὰ δεκάδας χιλιάδων ἀντιτύπων, ἐξήγειρε τὴν δικαίαν ὀργὴν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ ἐναντίον τοῦ κυβερνητικοῦ ἐκείνου συστήματος, ὅπερ οὐ μόνον ἐπέτρεπεν, ἀλλὰ καὶ ἀντήμειβε τοιαῦτα ἐγκλήματα, ἐπειδὴ ὁ Ἀχμὲτ ἀγᾶς ἠξιώθη παρασήμου ἐπὶ τῇ διαγωγῇ αὐτοῦ. Ὁ μέγας Ἄγγλος φιλελεύθερος πολιτευτής, οὗ αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς παρέσχεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀγγλικῆς γοητείας ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου πλειότερον τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἢ στρατῶν, παρώρμησεν «εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῆς τουρκικῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐν Βουλγαρίᾳ». «Ἀναγκάσατε τοὺς Τούρκους, ἔγραφε, νὰ παύσωσι τὰς καταχρήσεις αὐτῶν διὰ τοῦ μόνου δυνατοῦ τρόπου, ἤτοι διὰ τῆς ἀποκομίσεως αὐτῶν. Οἱ ζαπτιέδες αὐτῶν καὶ οἱ μουδίραι, οἱ μπιμπασῆδες αὐτῶν καὶ οἱ γιουζμπασῆδες, οἱ καϊμακάμαι αὐτῶν καὶ οἱ πασσάδες, συναπαξάπαντες μεθ' ὅλων τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ὀφείλουσιν, ἐλπίζω, νὰ ἐκκενώσωσι τὴν ἐπαρχίαν, ἣν ἠρήμωσαν καὶ ἐβεβήλωσαν». Καὶ αὐτὸς δ' ὁ συντηρητικὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι «πᾶσα ἐπανάληψις τοιούτων ἀδικημάτων ἔμελλε νἀποβῇ εἰς τὴν Πύλην καταστρεπτικωτέρα ἢ ἡ ἀπώλεια

μάχης», καὶ ἐβεβαίωσεν, ὅτι «πᾶσα συμπάθεια, ἣν πρότερον ᾐσθάνοντο» οἱ Ἄγγλοι πρὸς τὴν Τουρκίαν, «εἶχε τελείως ἐξαφανισθῆ ἕνεκα τῶν ἀξιοθρηνήτων, ἐν Βουλγαρίᾳ συμβάντων». Ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Ἐρρῖκος Ἔλλιοτ δὲν ὤκνησε νὰ παρατηρήσῃ ἀναλγήτως, ὅτι «εἴχομεν διατηρήσει κράτος, ὅπερ γινώσκομεν ὅτι εἶνε ἡμιπολίτιστον» καὶ ὅτι «δὲν ἐσήμαινε πόσοι Βούλγαροι εἶχον σφαγιασθῆ, ἤρκει ὅτι διετηροῦντο ἄθικτα τὰ ἀγγλικὰ συμφέροντα». Ἀλλὰ τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ τὰ αἰσθήματα πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν δὲν ἦσαν πλέον ἐκεῖνα τὰ παρορμήσαντα εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Πράγματι εἷς τῶν προϋπαρξάντων ὑπουργῶν ὑπὸ τὸν Aberdeen ἦτο τώρα ὁ ἡγέτης τῶν ἀντιστρατευομένων κατὰ τῆς Τουρκίας. Καὶ προσέθετεν ὁ λόρδος Δέρβυ. «Καὶ ἂν ἡ Ῥωσία ἐκήρυττε πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος θὰ εὕρισκε πρακτικῶς ἀδύνατον τὴν ἐπέμβασιν». Ὀθωμανὸς δὲ ἄρχων, κατανοήσας πολὺ ἀργὰ τὴν τελείαν πολιτικὴν σημασίαν τῆς σφαγῆς τοῦ Βατὰκ, ἠρώτησεν ἕνα τῶν αἰτίων αὐτῆς πόσον εἶχε πληρώσει αὐτὸν ἡ Ῥωσία πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου, ὅπερ ἔμελλε νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὴν νέαν ἀφορμὴν ἀναμίξεως χάριν τῶν καταδιωκομένων Σλάβων τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Καὶ ἐτελέσθησαν μὲν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὠμότητες πολὺ μεγαλείτεραι ἐν τῇ τουρκικῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἀλλ' αἱ ἀρμενικαὶ σφαγαὶ ἔσχον ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα πολὺ ὀλιγωτέραν ἐπίδρασιν τῆς κρεουργίας τοῦ Βατάκ.

Αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἑσπερίας καθ' ὅλου συγκινοῦνται ὀλιγώτερον ὑπὸ τῆς σφαγῆς Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἢ ὑπὸ τοῦ φόνου τινὸς τῶν ἰδίων ἑαυτῶν προξένων. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἀναβρασμὸς τοῦ Μαΐου 1876 προεκάλεσεν ἀμφοτέρας τὰς ἀφορμὰς ταύτας πρὸς ἐπέμβασιν. Κόρη Βουλγαρὶς ἠθῶν ἀμφιβόλων, ἥτις εἶχεν ἀσπασθῆ τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, εἶχε συλληφθῆ ὑπό τινων Ἑλλήνων ἐν τῷ σταθμῷ τοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης· ἀφαιρεθέντος δὲ τοῦ *γιασμακίου* αὐτῆς, ἤχθη εἰς τὸ ἀμερικανικὸν προξενεῖον. Ἠρεθισμένος δὲ ὄχλος Μουσουλμάνων ἐπετέθη μετὰ φανατισμοῦ κατὰ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας, ὧν οὗτος ἦτο Ἄγγλος ὑπήκοος· ἐκρατήθησαν δ' οὗτοι διὰ τῆς βίας ἔν τινι τζαμίῳ, καὶ ἐφονεύθησαν τῇ 24 Ἀπριλίου. Καὶ οἱ μὲν ἓξ φονεῖς ταχέως ἀνεκρεμάσθησαν· ἀλλ' ἡ γεννηθεῖσα ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου δυσφορία δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθνικὴ

φατρία, δυσηρεστημένη ἕνεκα τῆς ἀδυναμίας τοῦ φιλορώσου μεγάλου βεζύρη, ἤγειρε τὴν κραυγὴν «Ἡ Τουρκία χάριν τῶν Τούρκων· χιλιάδες δέ τινες *σοφτάδων*, ἤτοι σπουδαστῶν τῆς θεολογίας, ἠνάγκασαν τὸν σουλτᾶνον νἀποπέμψῃ τὸν πρωθυπουργόν. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος κατέπλευσεν εἰς τὰ Μπεζίκια, καὶ τῇ 17 Μαΐου ὁ νέος μέγας βεζύρης καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ, τυχόντες παρὰ τοῦ σεϊχουλισλάμη *φετφᾶ*, παρέχοντος εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ καταλύσωσι τὸν Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ ἕνεκα τῆς ἀνικανότητος καὶ τῆς ἀκρατείας αὐτοῦ, ἐκήρυξαν τὸν θρόνον κενὸν, καὶ τὴν ὑστεραίαν ἀνεκήρυξαν σουλτᾶνον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Μουρὰτ Ε΄. Μετὰ δὲ τέσσαρας ἡμέρας ὁ θάνατος τοῦ Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ προέλαβε πάντα κίνδυνον παλινορθώσεως. Πολλαχῶς δ' ἠμφισβητήθη, ἂν ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε φυσικός. Καὶ ἀληθῶς μὲν μετὰ πέντε ἔτη ὁ Μιδὰτ πασσᾶς καὶ ἄλλοι, ὑποβληθέντες εἰς δίκην, κατεδικάσθησαν ὡς δολοφονήσαντες τὸν σουλτᾶνον· ἀλλ' ἡ ἀνάκρισις αὐτῶν, διεξαχθεῖσα ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Γιλδίζ, ὑπῆρξεν ἀηδὴς παρῳδία δίκης, καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει μακαρίτης Ἄγγλος ἰατρὸς Δίξων, ὅστις εἶδε τὸν νεκρὸν τοῦ θανόντος, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος βιβλίου τὴν καὶ ἄλλως φερομένην εἴδησιν, ὅτι ὁ Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ ηὐτοκτόνησε, κόψας τὰς ἀρτηρίας διὰ ψαλίδος. Ἀλλ' ἡ κατάλυσις τοῦ θείου δὲν ἐστήριξε τὸν Μουρὰτ μακρὸν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἡ τραγῳδία τῆς αἰφνιδίας αὐτοῦ ἀναρρήσεως ἐτάραξε νοῦν ἐκ φύσεως ἀσθενῆ, ἡ δὲ ἐθνικὴ φατρία διέγνω μετ' οὐ πολὺ, ὅτι δὲν ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ ἰθύνῃ τὰς τύχας τῆς αὐτοκρατορίας ἐν ἡμέραις φοβερᾶς κακοδαιμονίας. Διὸ τῇ 19 Αὐγούστου καθῃρέθη καὶ αὐτὸς, διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Ἀβδοὺλ Χαμὶτ Β΄. Ὁ Μουρὰτ ἔγεινεν ἄφαντος, ἀποκρυβεὶς ἐν τῷ παρὰ τὸν Βόσπορον ἀνακτόρῳ τοῦ Χεραγὰν, ἐν ᾧ εἶχε συμβῇ ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ θείου. Ἐκεῖ δὲ διέμεινεν ὡς

Ἀβδοὺλ Χαμὶτ Β΄.

αἰχμάλωτος μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1904 θανάτου, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1908 δὲν ἐπετράπη εἰς τὰς γυναῖκας αὐτοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ μυστηριῶδες ἀνάκτορον, ὅπερ ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα εἶχεν ἀπομονωθῆ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Σπανίως σουλτᾶνος κατήρξατο τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐν μέσῳ δυσκολιῶν μεγαλειτέρων τῶν τοῦ πολυτρόπου διπλωμάτου τοῦ οὕτως ἀναβάντος τὸν θρόνον. Εὗρε τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνην ἐν ἐπαναστάσει ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς, τὴν δὲ Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἀγωνιζομένας πρὸς βοήθειαν αὐτῶν. Ὁ σερβικὸς στρατὸς, ηὐξημένος ὑπὸ σώματος ἐθελοντῶν, ἐστρατηγεῖτο ὑπὸ τοῦ Τσερνάϊεφ, οὕτινος τὸ στρατηγικὸν σχέδιον συνίστατο εἰς τὴν εἰςβολὴν εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Μάργου (Μοράβας) καὶ τοῦ Τιμόκου (Timok) καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἀποστολὴν ἀποσπασμάτων εἰς τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας καὶ τοῦ *σαντζακίου* τοῦ Νοβιπαζάρ. Ἀλλ' ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ῥώσου ἀρχηγοῦ ἐξουδετερώθη ὑπὸ τῆς ὑποδεεστέρας ποιότητος τῶν σερβικῶν δυνάμεων. Διαφόρως τῶν φιλοπολέμων Μαυροβουνίων, ὧν ὁ ἡγεμὼν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ὁμογνώμων πρὸς τὸν τῶν Σέρβων, οὗτοι εὑρίσκοντο ἐπὶ δύο γενεὰς ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς προτέρους αὐτῶν κυρίους, ὧν δὲν ἦσαν ἰσόπαλοι ἐν πολέμῳ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ Βούλγαροι, φοβηθέντες ὑπὸ τῶν σφαγῶν, δὲν ἐξηγείροντο, καθ' ἃ προςεδοκᾶτο, καὶ βουλγαρικός τις λεγεὼν ἀπεχώρησεν ἐν ἀταξίᾳ. Καὶ ὁ μὲν Τσερνάϊεφ πράγματι διέβη τὰ τουρκικὰ σύνορα πρὸς νότον, καὶ ἐκυρίευσε τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον δι' αἰφνιδίας ἐφόδου. Ἀλλ' ἐν ᾧ Ὀθωμανός τις στρατηγὸς ἀνέστειλε τὴν προχώρησιν τῶν Σέρβων πρὸς ἀνατολὰς ἐν Τσαγιετσὰρ καὶ ἀπετέφρωσε τὴν σπουδαίαν στρατηγικὴν θέσιν Κναγάγιεβατς· ἄλλος στρατηγὸς κατῆλθε τὴν κοιλάδα τοῦ Μάργου, καὶ ἐνίκησε τελείως τὴν ἀποχωροῦσαν στρατιὰν τοῦ νότου ἐν Ἀλεξινάτς. Ὁ δὲ Μιλᾶνος ἀπὸ τοῦ ἐν Παρασὶν στρατηγείου αὐτοῦ εἶχεν ἤδη καλέσει τὰς δυνάμεις νὰ ἐπέμβωσι. Καὶ παρεχωρήθη μὲν ἀμνηστία, ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης παρεκωλύθησαν ἕνεκα τῆς κατ' εἰςήγησιν τοῦ Τσερνάϊεφ ἀνακηρύξεως αὐτοῦ ὡς βασιλέως ἐν Δελιγρὰδ τῇ 2 Σεπτεμβρίου, καὶ ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἐκ νέου. Οἱ Σέρβοι ἀντέταξαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν εἰς Τζοῦνις, ἀλλὰ ματαίως· τὸ Ἀλεξινὰτς εἶχε πέσει, σύμπασα ἡ νότιος Σερβία κατείχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἦτο ἀνοικτὴ ἡ πρὸς τὸ Βελιγράδιον ἄγουσα ὁδός·

Τότε ὁ τσάρος ἐπενέβη, ὅπως σώσῃ τὴν Σερβίαν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ ὡς πρέσβυς τῆς Ῥωσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπηύθυνε τελεσίγραφον πρὸς τὴν Πύλην, ἀπαιτῶν τὴν συνομολόγησιν ἀνακωχῆς ἐντὸς τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὡρῶν μετά τε τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὑπεχώρησε, καὶ τῇ 20 Ὀκτωβρίου ὑπεγράφη δίμηνος ἀνακωχή, ἥτις ἔπειτα παρετάθη μέχρι τῆς 17 Φεβρουαρίου 1877, ὅτε συνωμολογήθη ὁριστικὴ εἰρήνη μεταξὺ τοῦ Μιλάνου καὶ τοῦ σουλτάνου. Ἡ Σερβία οὔτ᾽ ἐκέρδησέ τι οὔτε ἀπώλεσε διὰ τοῦ πολέμου τοῦ 1876, καὶ τὸ μὲν ἔδαφος αὐτῆς διετηρήθη ἀμείωτον, τὰ δὲ οἰκονομικὰ αὐτῆς δὲν ἐπεβαρύνθησαν διὰ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως.

Μιλᾶνος.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Μαυροβούνιοι εἶχον ἀγωνισθῆ μετ᾽ ἐπιτυχίας πολὺ μείζονος τῆς τῶν Σέρβων συμμάχων. Αἱ δυνάμεις τοῦ Μαυροβουνίου εἶχον διαιρεθῆ εἰς δύο στρατιάς, τὴν βόρειον, ἥτις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἡγεμόνος εἶχεν ἐπιδράμει τὴν Ἑρζεγοβίνην, καὶ τὴν νότιον ὑπὸ τὸν ἐξάδελφον καὶ ἔπειτα πρωθυπουργὸν τοῦ Νικολάου, τὸν Μπόγιον Πέτροβιτς, ἥτις εἶχεν ὁδηγίας νὰ ἐπιβλέπῃ τὰ σύνορα τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ἡ μὲν βόρειος στρατιὰ ἐνίκησε τοὺς Τούρκους μετὰ μεγάλων ἀπωλειῶν ἐν τῷ χωρίῳ Βουτσιντὸλ, καὶ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτῆς ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀρχαίου φρουρίου τοῦ δουκὸς Στεφάνου, ὀλίγα μόνον χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ Μοστάρ. Ἀλλ᾽ ὁ αὐστριακὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος παρῄνεσε τὸν ἡγεμόνα νὰ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑρζεγοβίνης, καὶ κακὰ ἀγγέλματα ἐκ τοῦ νότου ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐν σπουδῇ πρὸς ἄμυναν τῆς ἰδίας χώρας, εὐτυχῶς εὑρὼν τὸν ἐξάδελφον δὶς νικήσαντα τὸν ἐχθρὸν παρὰ τὸ Μεδοὺν πλησίον τῆς Ποδγορίτσης. Δι᾽ ἄλλης δὲ μαυροβουνιωτικῆς νίκης εἰς Δανιλογρὰδ ἐν τῇ κοιλάδι

τῆς Ζέτας καὶ διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Μεδοὺν ἐπερατώθη ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1876. Τὸ Μαυροβούνιον ὑπέγραψεν ἀνακωχὴν μετὰ τῆς Πύλης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεκτημένων (ut possidetis), καὶ ὁ Μπόγιος Πέτροβιτς ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως διαπραγματευθῇ εἰρήνην, ἔχων ὁδηγίας νἀπαιτήσῃ ἐδαφικὴν αὔξησιν, περιλαμβάνουσαν τὴν παραχώρησιν τοῦ τότε τουρκικοῦ φρουρίου Σπίτσας. Καὶ ἡ μὲν Πύλη ἦτο εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ τὴν Σπίτσαν, εἰς ἣν παραχώρησιν ἀντετάχθησαν ὡς ἀδριατικαὶ δυνάμεις ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία, ἀλλ' ἠρνήθη ὅμως νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ Νίξιτς. Δι' ὃ ὁ ἡγεμὼν ἀνεκάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον, καὶ παρεσκευάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ δευτέραν ἐκστρατείαν.

Λόρδος Μπήκονσφηλδ (Δισραέλης).

Ἡ δ' εὐρωπαϊκὴ διπλωματία δὲν ἔμεινεν ἄεργος καθ' ὃν χρόνον διήρκουν αἱ μετὰ τῆς Τουρκίας σπονδαὶ τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου. Καίτοι δ' ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐπέμφθη εἰς τὰ Μπεζίκια καὶ ὁ λόρδος Μπήκονσφηλδ εἶχεν ἐκφωνήσει λόγον πολεμικόν, ὁ λόρδος Σώλσβαρυ, ὁ ἥκιστα φιλοπόλεμος τῶν Ἄγγλων συντηρητικῶν πολιτευτῶν, ἀπεστάλη, ὅπως ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν καὶ μετατρέψῃ τὴν φιλότουρκον στάσιν τοῦ πρεσβευτοῦ αὐτῆς ἐν συνδιασκέψει τῶν δυνάμεων, σκοπούσῃ τὴν διαρρύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ συνελθούσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Δεκέμβριον. Αἱ δὲ δοθεῖσαι εἰς τὸν Σώλσβαρυ ὁδηγίαι ἦσαν νὰ τηρήσῃ ὡς βάσιν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, νὰ πειραθῇ, ὅπως ἐπιτύχῃ χάριν τῆς Βοσνίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Βουλγαρίας τοιαύτην τοπικὴν αὐτονομίαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ παρέχηται εἰς τοὺς ἐγκατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων ἐγγύησίς τις περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν, νὰ διατηρήσῃ ἐν Σερβίᾳ τὸ καθεστὼς (status quo)

μετὰ τῆς προςθήκης τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ καὶ νὰ εὐρύνῃ τὸ Μαυροβούνιον διὰ τῶν ἑρζεγοβινιακῶν διαμερισμάτων τῆς Πίβας, τοῦ Ντρομπνιὰκ, τοῦ Μπαντζάνη καὶ τοῦ Τσούμπτσι ὡς καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σπίτσας, διαμερισμάτων, ἅτινα εἰς μὲν τὸ ὀθωμανικὸν ταμεῖον οὐδὲν παρεῖχον, ἀλλ' ὧν ἡ παραχώρησις, καθ' ἃ ἐπιστεύετο, ἤθελε διαλλάξει τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον. Ἀλλ' ἡ συνδιάσκεψις ἦτο καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Τῇ 11 Δεκεμβρίου, καθ' ἣν ὥραν εἰργάζοντο οἱ ἀντιπρόςωποι τῶν δυνάμεων, κρότοι πυροβόλων ἀπέσπασαν αἴφνης τὴν προςοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν πρωτοκόλλων, καὶ ἔμαθον, ὅτι τὰ πυροβόλα ἀνήγγελλον εἰς τὸν λαὸν τὴν κήρυξιν Συντάγματος, δι' οὗ ἱδρύοντο δύο νομοθετικὰ σώματα, ἤτοι γερουσία ἰσόβιος καὶ βουλὴ ἐκλεγομένη ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς βουλευτοῦ ἐπὶ πεντήκοντα χιλιάδων κατοίκων, καὶ ἐκηρύττοντο ἴσοι πρὸ τοῦ νόμου ἅπαντες οἱ Ὀθωμανοὶ, δι' οὗ ὀνόματος ἔμελλον νὰ δηλῶνται τὸ ἑξῆς ἐπισήμως ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, εἰς οἱονδήποτε θρήσκευμα καὶ ἂν ἀνῆκον. Ὁ Σώλσβαρυ δὲν ἠπατήθη ὑπὸ τῶν εὐπροσώπων διατάξεων περὶ τῆς «βουλῆς τοῦ Μιδὰτ», ὡς ἐκλήθη τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τουρκικὸν νομοθετικὸν σῶμα ἀπὸ τοῦ φιλελευθέρου πολιτευτοῦ, ὅςτις πρὸ μικροῦ εἶχε καὶ πάλιν ἀναρρηθῇ μέγας βεζύρης. Καὶ δὴ, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἰσχυρίσθησαν, ὅτι αἱ ἐν τῇ συνδιασκέψει προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἦσαν περιτταὶ, ἐπειδὴ τώρα πλέον ὑπῆρχε Σύνταγμα, ὁ ἀγχίνους Ἄγγλος πολιτευτὴς παρετήρησεν, ὅτι τὰ Συντάγματα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀπαιτοῦσι χρόνον τινὰ, ὅπως φέρωσι πρακτικοὺς καρποὺς, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε «πιθανότης ἐμφανίσεως ἡγετῶν τοῦ λαοῦ», οἵτινες, καὶ ἂν παρουσιάζοντο, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξορισθῶσι διὰ μιᾶς καὶ μόνης λέξεως τοῦ σουλτάνου. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόςωποι ἀπέδειξαν, ὅτι ἦσαν πεπειραμένοι ἔν τινι τοὐλάχιστον κοινοβουλευτικῷ τρόπῳ, τῇ κωλυσιεργίᾳ. Ἐν ὀνόματι δὲ τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ἀπετέλει τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τοῦ νέου ἐκείνου συνταγματικοῦ οἰκοδομήματος, ἀπέρριψαν ἢ ἀπέφυγον νὰ συζητήσωσι τὰς κυρίας προτάσεις τῶν ξένων συναδέλφων. Ὅτ' ἐμνημονεύθη ἡ Βουλγαρία, κατ' ἀρχὰς προσεποιήθησαν, ὅτι δὲν ἐγίνωσκον τί ἐσήμαινεν ἡ λέξις, καὶ ἔπειτα εἶπον, ὅτι ἦτο γεωγραφικὸς ὅρος πρὸς δήλωσιν τῆς βορείου περιοχῆς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἠρνήθησαν ἐπιμόνως νὰ λύσωσι τὸ ἀπὸ μακροῦ διαφιλονεικούμενον ζήτημα τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ, καίτοι εἶχε καταδει-

χθῆ, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο εἶχεν ἀπονεμηθῆ εἰς τὴν Σερβίαν διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων τοῦ ἐπακολουθήσαντος εἰς τὴν συνθήκην τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ διὰ τοῦ φιρμανίου τοῦ 1833, ὅτι εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν στρατηγικὴν ἀξίαν καὶ ὅτι ὁ σουλτᾶνος θὰ ἠδύνατο νὰ τηρήσῃ ἀκόμη τὴν ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐπικυριαρχίαν. Μάτην ὁ Σώλσβαρυ ἀνέμνησε τὸν Μιδὰτ τὰ διδάγματα τοῦ 1828 καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐθνικὸν συμβούλιον, συγκληθὲν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἠρνήθη νἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις τῆς συνδιασκέψεως, ὧν κυριωτάτη ἦτο ἡ νέα διαρρύθμισις τῶν μαυροβουνιωτικῶν συνόρων καὶ ἡ αὐτονομία τῆς Βουλγαρίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης ὑπὸ γενικοὺς διοικητάς, διοριζομένους ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων. Ἐπὶ τούτοις ἡ συνδιάσκεψις διελύθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1877, καὶ ὁ Γορτσακὼφ ἐν ἐγκυκλίῳ ἀπευθυνθείσῃ πρὸς τὰς λοιπὰς κυβερνήσεις ἠρώτησε τίνα μέτρα προέτεινον πλέον αὗται χάριν ἐπιβολῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης. Ὁ Σώλσβαρυ παρετήρησε, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι εἶχον «τὰ πάντα δοκιμάσει, ὅπως σώσωσι τὴν Τουρκίαν, ἀλλ᾽ ὅτι αὕτη» δὲν ἤθελε «νὰ ἐπιτρέψῃ» εἰς αὐτοὺς «νὰ σώσωσιν αὐτήν». Ἀπὸ τῆς ὥρας δ᾽ ἐκείνης ἐθεώρει τὸν πόλεμον ὡς βέβαιον. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἡ εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν ἀποδημία αὐτοῦ δὲν ἀπέβη ματαία. Εἶχε συνίδει φανερῶς, ὅτι οἱ συνήθεις Ἄγγλοι πρόξενοι, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ὅπως προσβλέπῃ τὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἐλάμβανον μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰς πληροφορίας αὐτῶν ὡς τὸ πλεῖστον ἐντελῶς παρὰ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων, καὶ ὑπεσχέθη, ὅτι ἔμελλε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν ὑπηρεσίαν. Ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης χρονολογεῖται ἡ ἀναδιοργάνωσις αὐτῆς, καὶ σήμερον δ᾽ ἔτι τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν βασίζεται ὑπὲρ τὸ δέον εἰς προξένους μὴ ὄντας Ἄγγλους· ἀλλ᾽ ἐξέλιπεν ὅμως σχεδὸν παντελῶς ἡ κατάφωρος σύγχυσις ἡ καταπλήσσουσα τὸν ἀναγνώστην τῶν ὀγκωδῶν κυανῶν βίβλων τῶν πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἡ μικροτάτη τῶν πολλῶν ὑπὲρ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ὑπηρεσιῶν τοῦ Σώλσβαρυ.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προέβη καὶ εἰς ἄλλην ἀπόπειραν πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Καὶ δὴ συνεκροτήθη ἐν Λονδίνῳ νέα συνδιάσκεψις, καὶ τῇ 19 Μαρτίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ὑπέγραψαν πρωτόκολλον, δι᾽ οὗ ἐλαμβάνετο γνῶσις τῆς συνομολο

γήσεως εἰρήνης μεταξὺ Τουρκίας καὶ Σερβίας, ἐζητεῖτο νέα διαρρύθμισις τῶν μαυροβουνιωτικῶν συνόρων, γινομένου πρὸς τούτοις ἐλευθέρου τοῦ ποταμοῦ Μπογιάνας τοῦ πηγάζοντος ἐκ τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας, καὶ παρεκαλεῖτο ἡ Πύλη νἀποστρατευθῇ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε πέσει ὁ Μιδὰτ πασσᾶς, καὶ μετ' αὐτοῦ πεσόντος εἶχε συνεκλίπει πᾶσα ἐλπὶς σοβαρᾶς μεταρρυθμίσεως. Ἡ βουλή, ἣν εἶχεν ἱδρύσει, οὔτε πεῖραν τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶχεν, οὔτε ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ὑπεστήριξε ταύτην, ἀπορρίψασα τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου. Τότε πλέον ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόφευκτος. Ἡ Ῥωσία ὑπέγραψε στρατιωτικὴν σύμβασιν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ῥωμανίας χάριν τῆς διαβάσεως τοῦ στρατοῦ αὐτῆς διὰ τῶν ῥωμανικῶν συνόρων, καὶ τῇ 12 Ἀπριλίου αἱ ῥωσικαὶ στρατιαὶ διέβησαν τά τε εὐρωπαϊκὰ καὶ τἀσιατικὰ σύνορα τῆς Τουρκίας. Ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος εἶχεν ἀρχίσει. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας τὸ Μαυροβούνιον κατήρχετο καὶ πάλιν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Οἵ τε Τοῦρκοι καὶ οἱ Ῥῶσοι ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν, ὅτι κέντρον βαρύτητος ἦτο ἡ Ῥωμανία. Οἱ ἐπιδρομεῖς, ὄντες ἀνίσχυροι ἐν τῷ Εὐξείνῳ, ὅπου ὁ τουρκικὸς στόλος ὑπερτέρει τότε, μόνον κατὰ γῆν ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἐν Εὐρώπῃ δ' ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ῥωσίας ὑπὸ τῆς ἡγεμονίας πᾶσα εὐκολία πρὸς ἐνέργειαν. Ὁ Κάρολος εἶχε πάντοτε μετὰ δυςφορίας ἀνεχθῆ τὸ νομικὸν πλάσμα τῆς ἡγεμονίας, ὅπερ ἠνώχλει τὸν λαὸν αὐτοῦ πολὺ περισσότερον καὶ αὐτοῦ ἐκείνου, καὶ εἶχεν ἀποφασίσει ἀφ' ἧς ὥρας εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν θρόνον νἀποσείσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον τὸν ἐπαχθῆ ἐκεῖνον ζυγόν. Ἀλλ' οἱ Ἐρυθροί, ὑποπτεύοντες ἤδη, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ῥωμανίας ἔμελλε νὰ ἐξαγορασθῇ διὰ τῆς θυσίας τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς Βεσσαραβίας, ὅπερ εἶχεν ἀποδοθῆ τῷ 1856, ὁμοίως ὡς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς θυσίας τῆς Νικαίας καὶ τῆς Σαβαυδίας, εἶχον ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἡγεμόνος, ἕως τῷ 1876 ἐπενόησε νἀπαλλαγῇ τοῦ ἀναποφασίστου συντηρητικοῦ ὑπουργείου τοῦ λειτουργοῦντος πέντε ἔτη, καὶ ἀνέθηκε τὴν πρωθυπουργίαν εἰς τὸν Μπρατιάνου. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς αἱ εὐθῦναι τῆς ἀρχῆς μετέβαλον τὰς ἰδέας τῶν ῥιζοσπαστῶν, καὶ ὁ Μπρατιάνου ἤρχισε διαπραγματευόμενος μετὰ τῆς Ῥωσίας περὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ῥωμανίας εἰς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον. Ἡ δὲ οἰκεία σύμβασις δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὴν βουλὴν πρὸ τῆς πρα-

γματικῆς εἰςόδου τῶν Ῥώσων εἰς τὸ ῥωμανικὸν ἔδαφος, καὶ τότε δ' ἐψηφίσθη μόνον μετὰ μεγάλην ἀντιπολίτευσιν. Καί τινες μὲν ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ σύμβασις ἐκείνη ἦτο παράβασις τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένη ὑπόσχεσις τῆς Ῥωσίας περὶ «διατηρήσεως καὶ προστασίας τῆς πραγματικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ῥωμανίας» παρεῖχεν ἐγγύησιν ἀνεπαρκῆ. Ἄλλοι δὲ, καίπερ ἐπιδοκιμάζοντες τὴν σύμβασιν κατ' ἀρχὴν, ἀντετίθεντο εἰς τὴν ἐνεργὸν σύμπραξιν τοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν εἰςελασάντων Ῥώσων. Ἀλλ' ὅ τε ἡγεμὼν καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἐπέμειναν· καίτοι δὲ ὁ Γορτσακὼφ ἀπεκρίθη ὑπερφιάλως, ὅτι ἡ Ῥωσία «δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τοῦ ῥωμανικοῦ στρατοῦ», ἐπιδεικνύων ὑπεροψίαν, τιμωρηθεῖσαν μετ' οὐ πολὺ διὰ τῶν ἐν Πλεύνᾳ δεινοπαθημάτων τῶν Ῥώσων, ἡ ῥωμανικὴ κυβέρνησις κατώρθωσε τέλος νὰ ὑπερψηφισθῇ ἡ σύμβασις. Ἡ δὲ Πύλη, ἥτις εἶχε καλέσει τὴν ὑποτελῆ Ῥωμανίαν εἰς σύμπραξιν ἐναντίον τῶν Ῥώσων, οὐ μόνον διεμαρτυρήθη, ἀλλὰ καὶ διέταξε τὸν βομβαρδισμὸν τῆς ῥωμανικῆς πόλεως Καλαφατίου, προκαλέσασα οὕτω τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωμανίας κήρυξιν πολέμου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ῥωμανίας τῇ 9 Μαΐου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Γορτσακὼφ, εἰς ὃν ἐπεφυλάσσετο πικρὸν δίδαγμα, ἠρνεῖτο ἀκόμη νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ῥωμάνους, ὁ ἡγεμὼν Κάρολος ἐξηκολούθει συναθροίζων τὸν στρατὸν αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου μετὰ ἕνα μῆνα ὁ ῥωσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν ποταμὸν σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς δύο σημεῖα, τοῦτο μὲν ἀπέναντι τῆς Δοβρούτσας, τοῦτο δὲ ἀντικρὺ τοῦ Ζβιστόβου, οὕτω δὲ θέατρον τοῦ πολέμου ἀπέβη ἡ Βουλγαρία. Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Β', πεποιθὼς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν, ἥτις ἐφαίνετο προςδοκωμένη ἐν τῇ σλαβικῇ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ, παρέστη εἰς ἐπίσημον δοξολογίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σιστόβου, καὶ ὁ στρατηγὸς Γοῦρκος κατέλαβεν ἀπροςδοκήτως τὸ Τύρνοβον, τὴν ἄλλοτε πρωτεύουσαν τῶν Βουλγάρων τσάρων, διέβη τὸν Αἶμον κατὰ τὰ χθαμαλὰ στενὰ τοῦ Χαΐνκιοϊ, εἰςήλασεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Τούντζας, καὶ κατέλαβε τὰ ὄπισθεν τῆς παρόδου τῆς Σίπκας. Ἐφαίνετο δὲ, ὅτι ὁ τολμηρὸς ἐκεῖνος στρατηγὸς ἔμελλε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ἢ καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ἡγούμενος τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἱππικοῦ πρὸ αὐτῶν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῇ τουρκικῇ πρωτευούσῃ ἐξερράγη πανικός. Ὁ Μεχεμὲτ Ἀλῆς, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐκ Γάλλων καταγόμενος ἐξωμότης, ὃν ἐπ' ἐσχάτων εἴδομεν ὡς γενι-

κὸν διοικητὴν τῆς Κρήτης, διωρίσθη Ὀθωμανὸς ἀρχιστράτηγος ἐν Εὐρώπῃ, ὁ δὲ Σουλεϊμὰν ἀνεκλήθη ἐκ τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τὴν Θράκην. Τότε δ' ἡ τύχη τοῦ πολέμου μετεστράφη. Καὶ ὁ μὲν Γοῦρκος παρὰ τὴν ἀπεγνωσμένην ἀνδρείαν τῶν Βουλγάρων αὐτοῦ συμμάχων ἡττήθη ἐν Στάρᾳ Ζαγορᾷ καὶ ἐξεδιώχθη ὀπίσω εἰς τὸν Αἷμον, ὁ δὲ Ὀσμὰν πασσᾶς, ὅςτις τέως ἐστρατοπεδεύετο ἐν Βιδινίῳ ἐν καταναγκαστικῇ ἀπραγμοσύνῃ, κατέλαβε τὴν Πλεῦναν, ἧς ἡ ἄμυνα ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἡρωικώτατον ἐπεισόδιον τῆς ἐκστρατείας. Ἡ μικρὰ αὕτη πόλις, ἥτις εἶχεν εὐκόλως κυριευθῇ κατὰ τὸν πρῶτον ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἀπέβη ὁ κυριώτατος φραγμὸς τῶν ἐν τέλει ἐπιτυχιῶν τῶν Ῥώσων.

Γοῦρκος.

Ἡ πολιορκία τῆς Πλεύνας ἤρξατο τῇ 8 Ἰουλίου δι' ἀποκρούσεως τῶν Ῥώσων, εἰς ἣν ἠκολούθησε μετὰ δέκα ἡμέρας δευτέρα πολὺ δεινοτέρα ἧττα. Τότε ὁ μέγας δοὺξ Νικόλαος ἐτηλεγράφησεν ἐν ἀπογνώσει, παρακαλῶν, ὅπως ὁ ἡγεμὼν Κάρολος, ἡγούμενος τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥώσων περιφρονηθέντος ῥωμανικοῦ στρατοῦ, διαβῇ τὸν Δούναβιν. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν ἠρνήθη νὰ κινηθῇ πρὶν γείνωσι δεκτοὶ οἱ ὅροι αὐτοῦ. Καὶ ἐπεθύμει μὲν νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ῥώσους ὡς ἀρχηγὸς στρατοῦ ἀνεξαρτήτου, καὶ οἱ Ῥωμᾶνοι συνανεμίχθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν δυνάμεων· ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐπ' ἀνταλλάγματι ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν διωρίσθη ἀρχιστράτηγος τοῦ πρὸ τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατοῦ. Τῇ δὲ 30 Αὐγούστου προςέβαλον τὸ ὀχυρώτατον ἁπάντων τῶν ἐρυμάτων τῆς Πλεύνας, τὸ «ἀδάμαστον ὀχύρωμα τῆς Γριβίτσας»,

καὶ μετὰ τρεῖς ἀποπείρας ἔστησαν τὴν ῥωμανικὴν σημαίαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἔφοδος ἐναντίον ἄλλου ὀχυρώματος ἀπέτυχεν. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ καταλάβωσι τὴν Πλεῦναν δι' ἐφόδου οἱ σύμμαχοι περιέκλεισαν τὴν φρουρὰν οὕτω στενῶς πανταχόθεν, ὥστε τέλος ἐπέλιπον τὰ ἐπιτήδεια τοῦ Ὀσμὰν πασσᾶ. Ἠναγκάσθη δὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἔξοδον, καὶ, ἀφ' οὗ ἐπετέλεσε θαύματ' ἀνδρείας, παρεδόθη τῇ 28 Νοεμβρίου μετὰ σύμπαντος τοῦ ὑπολοίπου τῆς γενναίας αὐτοῦ φρουρᾶς. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ τσάρος καὶ ὁ ἡγεμὼν εἰςῆλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἐκεῖνος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι εἶχον μάτην πειραθῆ νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Ῥώσους ἐκ τῶν στενῶν τῆς Σίπκας, καὶ εἶχον ἀπολέσει ἐν Ἀσίᾳ, τὸ τρίτον νῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν τοῦ Κάρς, κυριευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου στρατηγοῦ Λόρις Μελικὼφ. Κατὰ δὲ τὰ δυσμικὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου οἱ Μαυροβούνιοι, ὧν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος ἐξηγέρθη τὸ ἐνδιαφέρον ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῶν ἐν τοῖς Καιροῖς (Times) ἐπιστολῶν τοῦ Στίλμαν, δι' ἄρθρου τινὸς τοῦ Γλάδστωνος καὶ τινος ποιήματος τοῦ Τέννυσον, ἠγωνίζοντο νὰ καταβάλωσι διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῆς νοτίου στρατιᾶς τῶν Τούρκων τὰ συνήθη τουρκικὰ στρατηγήματα τῆς εἰς τὴν ἡγεμονίαν συγχρόνου εἰςβολῆς διὰ τῶν στενῶν τῆς Δούγας ἀπὸ βορρᾶ καὶ τῆς κοιλάδος τῆς Ζέτας ἀπὸ νότου, διχοτομοῦντες οὕτω τὸ μικρὸν κράτος. Ὅτε δὲ ὁ Σουλεϊμὰν μετὰ μεγάλας ἀπωλείας ἔφθασεν ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ Σπουῖ, ἀνεκλήθη, ὅπως ἀντιταχθῇ πρὸς τοὺς Ῥώσους ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁμοίως δὲ ἡττήθη ὁ Μεχεμὲτ Ἀλῆς, ὅστις εἶχεν ἤδη εἰςορμήσει αἴφνης ἀπὸ τῶν νοτιοανατολικῶν τῆς χώρας καὶ εἶχε συναντήσει τοὺς συστρατήγους εἰς Δανιλογρὰδ, καὶ ἐκλήθη ἐκτὸς τοῦ Μαυροβουνίου, ὅπως στρατηγήσῃ, καθ' ἃ εἴδομεν, ἐν σπουδαιοτέρῳ πεδίῳ τοῦ ἀγῶνος. Οὕτω δ' ἀπαλλαγεὶς ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος τοῦ κινδύνου

Ὀσμὰν πασσᾶς.

ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς πρωτευούσης κατώρθωσε νὰ τρέψῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπίπονον πολιορκίαν τοῦ Νίξιτς, ὅπερ τέλος παρεδόθη τῇ 27 Αὐγούστου, ἀφ' οὗ εἶχε πρότερον ἀποκλεισθῆ σχεδὸν συνεχῶς ὑπὸ ἐπαναστατῶν ἢ Μαυροβουνίων πάντοτε ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἑρζεγοβίνης. Τὸ φρούριον τοῦ Μπίλεκ ταχέως ἀνεπέτασε τὴν λευκὴν σημαίαν, οὕτω δ' οἱ Μαυροβούνιοι κατέκτησαν ἄξιον λόγου μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἀλλ' ἡ Αὐστρία καὶ αἱ φθινοπωριναὶ βροχαὶ παρεκώλυσαν προχώρησιν αὐτῶν εἰς τὴν Τρεβίνγιε καὶ τὸ Μοστάρ. Οὕτω δ' οἱ Μαυροβούνιοι, τραπέντες ὀπίσω πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐπὶ μακρότατον χρόνον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ φθάσωσι διὰ τῆς διπλωματίας, κατέλαβον τὴν Σπίτσαν καὶ κατήρξαντο τῆς πολιορκίας τῆς Ἀντιβάρεως. Οὕτως ἁπανταχοῦ, ἐν τῷ Μαυροβουνίῳ, ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ, ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἡττηθῆ. Δύο δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Πλεύνας ἡ Πύλη ἐπεκαλέσθη τὴν μεσολάβησιν τῶν δυνάμεων.

Ὁ στρατηγὸς Σκομπέλεφ.

Ἀλλὰ συγχρόνως νέος ἐχθρὸς ἐπεφάνη ἐν τῇ κονίστρᾳ. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς ματαίας τουρκικῆς ἐκκλήσεως πρὸς τὰς δυνάμεις ἡ Σερβία ἐκήρυξε πάλιν πόλεμον πρὸς τοὺς ἀρχαίους δεσπότας. Ἀναδειχθέντες δ' οἱ Σέρβοι εὐτυχέστεροι ἢ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκστρατείᾳ ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Πιρότ, καὶ ὁ Μιλᾶνος ἐν μέσῳ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν σερβικὴν πόλιν Ναϊσσόν (Nish). Ἅπασαι αἱ σλαβικαὶ στρατιαί, ἡ τῶν Σέρβων καὶ ἡ τῶν Μαυροβουνίων, ἐξηκολούθουν προχωροῦσαι, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ Ῥωμᾶνοι ἐπολιόρκουν τὸ Βιδίνιον. Ὁ Γοῦρκος διέβη καὶ πάλιν τὸν Αἶμον, κατέλαβε τὴν Σοφίαν, καὶ ἔτρεψε τὸν Σουλεϊμὰν εἰς φυγὴν πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως· ὁ Σκομπέλεφ καὶ ὁ Ῥαδέτσκης περιεκύκλωσαν τὸν τουρκικὸν στρατόν, τὸν γενναίως ἀγωνισθέντα ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Σίπκας, ἐν τῷ γειτονικῷ δάσει τοῦ Σεϊνόβου τῇ 28 Δεκεμβρίου, καὶ μετὰ ἕνδεκα ἡμέρας, τῇ 8 Ἰανουαρίου 1878, οἱ

Ῥῶσοι εἰςῆλθον, ὡς τῷ 1829, εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Οἱ καταπληχθέντες Τοῦρκοι ἔφυγον τοὺς νικητάς, σπεύσαντες εἰς τὰ κρησφύγετα τῆς Ῥοδόπης, καὶ ἡ ὠμότης τῶν Κοζάκων πρὸς τοὺς πρόσφυγας τούτους ὑπῆρξε σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν Τούρκων ἀτάκτων πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐν ἔτει 1876. Τρίτη δὲ σερβικὴ νίκη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μπελιμάρκοβιτς ἐν Βράνιᾳ ἤγαγε τὰ ὅπλα τῶν Σέρβων εἰς τὰ σύνορα τοῦ Κοσσυφοπεδίου, οἱ δὲ Μαυροβούνιοι κατέλαβον τὴν Ἀντίβαριν καὶ τὸ Ὀλκίνιον, καὶ ὁ ποιητὴς αὐτῶν ἡγεμὼν ἐξεδήλωσεν ἔν τινι ᾠδῇ πρὸς τὴν θάλασσαν τὴν χαρὰν ἣν ᾐσθάνθη, ἀνοίξας τέλος τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Ἀδρίαν. Ἡ δὲ προχώρησις τῶν Σέρβων πρὸς τὴν Παλαιὰν Σερβίαν, ἡ τῶν Μαυροβουνίων πρὸς τὴν ἐν Ἀλβανίᾳ Σκόδραν καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμάνων πολιορκία τοῦ Βιδινίου ἀνεκόπησαν μόνον ἐπὶ βραχὺ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλματος τῆς ἀνακωχῆς, ἥτις, καθ' ἃ ἡ συνθήκη τοῦ 1829, εἶχεν ὑπογραφῇ ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ 19 Ἰανουαρίου 1878.

Καὶ ἐφαίνετο μέν, ὅτι τὴν φορὰν ταύτην ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ἀβοήθητος, εὑρισκομένη ἀντιμέτωπος τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν τριῶν βαλκανικῶν αὐτῆς συμμάχων. Ἀλλ' ἡ προχώρησις τῶν Ῥώσων εἶχε θορυβήσει τὰς ἄλλας μεγάλας δυνάμεις τὰς ἰδίως ἐνδιαφερομένας περὶ τῆς λύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἡ Αὐστροουγγαρία, ἐξωσθεῖσα τῆς Ἰταλίας τῷ 1866, εἶχεν ἔκτοτε ἀποβλέψει εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ὡς ἰδίαν ἑαυτῆς ζώνην ἐνεργείας. Πράγματι δ' ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκῖσκος Ἰωσὴφ εἶχεν ὑποσχεθῇ οὐδετερότητα, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, κατὰ τὴν ἐν Ῥαϊχστάττῃ τῇ 26 Ἰουνίου 1876 γενομένην συνέντευξιν μετὰ τοῦ τσάρου ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ἤθελεν ἀνταμειφθῇ διὰ καταλήψεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἀλλ' ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἐφοβήθη, μὴ ὁ ὅρος οὗτος δὲν τηρηθῇ ὑπὸ τῶν νικηφόρων Ῥώσων, οἵτινες, ἐπιτρέποντες τὴν κατάληψιν ἐκείνην, θὰ κατηγοροῦντο, καθ' ἃ κατηγορήθησαν ἀληθῶς μετὰ τριάκοντα ἔτη, ὡς προδίδοντες τὰ συμφέροντα τῶν Σλάβων. Ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ ὁ πρωθυπουργὸς Δισραέλης ἦτο κεκηρυγμένος φίλος τῆς Τουρκίας, τὴν δὲ στάσιν ταύτην ἀπέδιδον οἱ μὲν φίλοι αὐτοῦ εἰς πολιτικὴν σύνεσιν, οἱ δ' ἐχθροὶ εἰς τὸ ἰουδαϊκὸν αὐτοῦ γένος καὶ τὴν ἀσιατικὴν φαντασίαν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην ἐν Ἀγγλίᾳ, αὕτη ὑπὸ μὲν τῶν βουλγαρικῶν ὠμοτήτων εἶχε συγκινηθῇ οὕτω βαθέως, ὥστε ὁ Δέρβυ ἐνεφορεῖτο τῷ 1876 ἀμφιβολιῶν, ἂν καὶ αὐτὴ ἡ ἔκρηξις

ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου θὰ ἠδύνατο νἀναγεννήσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῶν Κριμαϊκῶν συμπάθειαν τῶν Ἄγγλων ὑπὲρ τῆς Τουρκίας· ἀλλὰ τῷ 1877 ἡ ἐπ' αὐτὴν ἐπίδρασις τῶν δεινῶν καὶ τῶν πόθων χριστιανικῶν ἐθνῶν, δικαίως ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἦτο μικροτέρα τοῦ φόβου καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Καὶ αὐτὸς ὁ Γλάδστων ἰδίᾳ ἀπεδέχετο τὴν ἔκπτωσιν φιλανθρώπου ἐνθουσιασμοῦ. Τὸ μὲν δεύτερον αὐτοῦ φυλλάδιον «Διδάγματα ἐκ τῆς σφαγῆς» (Lessons in Massacre) μικρὰν ἐνεποίησεν αἴσθησιν· τὰ δὲ πέντε αὐτοῦ δόγματα ἐναντίον τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Τουρκίας καὶ ὑπὲρ τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως τὰ προταθέντα ἐν τῇ κάτω βουλῇ διὰ λόγου ἐξαιρέτως μεγαλεπηβόλου, χαρακτηρίζοντος τὴν Ἀγγλίαν ὡς τὴν πρώτην ἐλπίδα τῶν πιεζομένων ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, κατεφόβησαν τοὺς δειλοτέρους τῶν φιλελευθέρων. Ἐπὶ δὲ τῇ ὁσημέραι μείζονι αὐξήσει τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Ῥώσων τὸ ἀγγλικὸν κοινὸν ἀπέβη πολεμικώτερον· ὁ τύπος καὶ αἱ αἴθουσαι μουσικῶν συναυλιῶν προῆγον καὶ ἐπηύξανον τὸν ἀναγεννηθέντα πόθον νέου Κριμαϊκοῦ πολέμου. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς ἡ σφοδρότης ἀνδρῶν βαινόντων εἰς τὰ ἔσχατα, οἷος ὁ καθηγητὴς Φρεῖμαν, ὅστις ἀνεπιφυλάκτως ἐκήρυττεν ἑαυτὸν μᾶλλον πρόθυμον νὰ ἴδῃ ἀπολλυμένην τὴν Ἰνδίαν ἢ σωζομένην τὴν Τουρκίαν, ἔβλαψε τὸν ἀγῶνα, ὑπὲρ οὗ πλεῖστα ἔπραξεν ὁ ἐπιφανὴς οὗτος ἱστορικός. Ἡ Ἀγγλία, μὴ οὖσα κεχαρακωμένη ἀκόμη ἐν Αἰγύπτῳ, καίτοι εἶχεν ἐν τοῖς θυλακίοις αὐτῆς τὸ ἥμισυ τῶν μετοχῶν τῆς διώρυγος τοῦ Σουὲζ, ἐθεώρει ἀκόμη τοὺς Ῥώσους ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἀπειλὴν τοῦ ἰνδικοῦ αὐτῆς κράτους, οὐδὲ ἀπεδίδετο πολλὴ προσοχὴ εἰς τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ τσάρος εἶχε ῥητῶς ἀποδοκιμάσει τὴν κατάληψιν τῆς Νέας Ῥώμης, ἐπειδὴ, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν στρατηγοὺς, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νἀποπειραθῶσιν, ὅπως ὀλιγωρήσωσι τῆς διπλωματίας καὶ ἀξιωθῶσιν αἰωνίου δόξης, ἀναστηλοῦντες τὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Καὶ τὸ μὲν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκ συντηρητικῶν συνιστάμενον ὑπουργεῖον ἦτο πράγματι διῃρημένον, ἀλλὰ τὰ ἰσχυρότατα τῶν μελῶν αὐτοῦ ἦσαν ὑπὲρ τῆς κηρύξεως πολέμου, ὅστις τὰς πρώτας ἑβδομάδας τοῦ 1878 ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος διετάχθη νὰ πλεύσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις διαταγὴ ἅμα τῇ παραιτήσει τοῦ ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργοῦ Καρναρβῶνος, μετεβλήθη πάραυτα, τοῦ στόλου διαταχθέντος νὰ μείνῃ εἰς τὸν πρότερον αὐτοῦ σταθμὸν, τὰ Μπεζίκια, καὶ παρὰ τοῦ

κοινοβουλίου ἐζητήθη ἡ ψήφισις ἓξ ἑκατομμυρίων ἀγγλικῶν λιρῶν χάριν ἐξοπλισμῶν. Οἱ Ῥῶσοι συνεπύκνωσαν τὰς τάξεις αὐτῶν, βαδίζοντες πρὸς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν· μέρος δὲ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου διετάχθη νὰ εἰςπλεύσῃ εἰς τὴν Προποντίδα χάριν προστασίας τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλων. Οὕτως αἱ δυνάμεις τῶν δύο κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἀντιπάλων ἐχωρίζοντο καὶ πάλιν ἀπ' ἀλλήλων δι' ὀλίγων μόνον μιλίων. Καὶ ὁ μὲν μέγας δοὺξ Νικόλαος ἔστησε τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν τῷ παραθαλασσίῳ χωρίῳ Ἁγίῳ Στεφάνῳ, κειμένῳ εἰς ἀπόστασιν δεκαὲξ περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος ἐστάθμευεν ἔξωθεν τῆς νήσου Πριγκίπου. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς γενικῆς συγχύσεως ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ διέλυσε τῇ 2 Φεβρουαρίου τὴν βουλὴν καὶ ἀνέστειλε τὴν λειτουργίαν τοῦ Συντάγματος, ὅπερ καὶ ἐξηκολούθησε μὴ ὑφιστάμενον μέχρι τῆς 11 Ἰουλίου 1908.

Κατὰ τὴν ὥραν δ' ἐκείνην ἡ ἐπέμβασις ἄλλου ἀνατολικοῦ ἔθνους ἠπείλησε τὴν περαιτέραν περιπλοκὴν τῆς καταστάσεως. Καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου δὲν εἶχον μετάσχει τοῦ ἀγῶνος. Τὴν μὲν ἐπανάστασιν τῶν Σλάβων ἐν τῇ Βοσνίᾳ καὶ τῇ Ἑρζεγοβίνῃ καὶ τὰς πρώτας ἐκστρατείας ἐν Σερβίᾳ καὶ Μαυροβουνίῳ εἶχον παρακολουθήσει οἱ Ἕλληνες ὡς ἁπλοῖ θεαταὶ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τῶν τελουμένων, ἡ δὲ βραχεῖα βουλγαρικὴ ἐξέγερσις μόλις που ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν. Ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχεν ἁπλῶς θεωρήσει συνετὸν, ἔχων ὑπ' ὄψιν ἐνδεχομένην ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, νἀγοράσῃ ὅπλα, καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1876 διαδήλωσις τοῦ λαοῦ, συγκροτηθεῖσα ἐν τῇ κλασικῇ Πνυκὶ, μετὰ διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς παραμελήσεως τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ὑπὸ τῶν συνηγόρων τῆς αὐτονομίας τῶν Βοσνίων καὶ τῶν Σέρβων ἠνάγκασε τὸ ὑπουργεῖον νὰ προβῇ εἰς περαιτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ὅμοια δὲ συλλαλητήρια ἔγειναν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἀλλ' οἱ πολιτευταὶ ἐξηκολούθησαν οὐχ ἧττον κυμαινόμενοι. Ἀλλ' ὅτε κατῆλθεν εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος ἡ Ῥωσία, ἡ μεγάλη ὀρθόδοξος δύναμις,ἥτις εἶχεν ὑπάρξει μία τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ὑπῆρχόν τινες οἱ θέλοντες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, καθ' ἃ εἶχον ἐπιθυμήσει κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1854, ὅπως προκαλέσωσιν ἐπαναστάσεις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια ἀπέ-

κρουε τὴν ἰδέαν νέας καὶ ἴσως ὁριστικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν «ὁ ἑλληνικὸς παράγων», ὡς ἀπεκάλει αὐτὸν ὁ Γλάδστων. Ἐν Ἀθήναις ᾐσθάνοντο, ὅτι αἱ κομματικαὶ ἀντεγκλήσεις ὤφειλον νὰ παύσωσι κατενώπιον τῆς κρίσεως ἐκείνης, καθ' ἣν ἠδύνατο νὰ διακινδυνευθῇ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ πραγμάτωσις «τῆς μεγάλης ἰδέας». Ὑπουργεῖον, οὗ συμμετεῖχον ἅπαντα τὰ κόμματα, «Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις», καθ' ἃ ἐκλήθη, ἐσχηματίσθη τελευτῶντος τοῦ Μαΐου 1877 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ ναυάρχου Κανάρη, τοῦ πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα πυρπολήσαντος ἐν Χίῳ τὴν τουρκικὴν ναυαρχίδα, ὅστις συμπαρέλαβεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ σχηματισθὲν ὑπουργεῖον τέσσαρας πρώην πρωθυπουργούς. Τοιοῦτο δὲ «ὑπουργεῖον περιλαμβάνον ἅπαντας τοὺς ἐπιφανεῖς», ὧν μόνος ὁ Βούλγαρης εἶχεν ἀποκλεισθῇ, οὐδέποτε συνεκροτήθη ἐν Ἑλλάδι πρότερον ἢ κατόπιν, καὶ ὁ Φρεῖμαν, στρέφων ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ κάτω ἐν τῷ ἄστει θέαμα λαοῦ, ἀξιοῦντος, «ὅπως τεθῶσι κατὰ μέρος αἱ προσωπικαὶ καὶ κομματικαὶ ἀντιζηλίαι, «ἐξέφρασε τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅτι διετηρεῖτο «ἀκόμη ζωὴ» ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Τρικούπης, ὅστις ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν τῷ «μεγάλῳ ὑπουργείῳ» ἐκείνῳ, πάραυτα ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ προλάβῃ, καθ' ὅσον ἠδύνατο, τὴν ἔκρηξιν ἐπαναστάσεων τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπηκόων ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀναγνωρίσῃ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς διαρρυθμίσεως, ὅτι ὑπῆρχεν «ἑλληνικὸν ζήτημα ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης». Ὁ δὲ Δέρβυ ἦτο μὲν εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ «διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις ἢ ὠφελήματα», ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα ὅσα ἤθελον παραχωρηθῇ εἰς ἄλλα χριστιανικὰ ἔθνη, ἀλλ' ἠρνήθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ πρὸς ἐπέκτασιν ἐδαφικήν. Οὐχ ἧττον, καίτοι οἱ Τοῦρκοι μετεχειρίσθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλβανοὺς ἀτάκτους καὶ παρὰ τὰς πιέσεις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἑταιρείας *Ἀδελφότητος*, ἡ πλειονοψηφία τοῦ ὑπουργείου, ἀκολουθοῦσα τὰς συμβουλὰς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Ἑλλήνων περὶ συνταυτισμοῦ τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν πρὸς τὸν τῶν βαλ-

Φρεῖμαν.

κανικῶν κρατῶν, ἀπέρριψε τὴν πρόσκλησιν τῆς Ῥωσίας διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῆς Πλεύνας περὶ συμπράξεως ἐν τῷ πολέμῳ καὶ συμμετοχῆς τῶν λαφύρων. Ἀλλ' ὅτ' ἔφθασε τὸ ἄγγελμα τῆς εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν προχωρήσεως τῶν Ῥώσων, ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ ὄχλου ἀπέβη σφοδρότατος. Ἡ Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις, ἧς ὁ πρωθυπουργὸς εἶχεν ἤδη ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξὺ, παρῃτήθη· τὰ πλήθη ἀπῄτουν πόλεμον, καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅςτις ἐσχημάτισε τὸ νέον ὑπουργεῖον τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878, ἠναγκάσθη νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τῆς ὑποστηρίξεως ἐπαναστάσεων ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Κρήτῃ· ὁ δ' ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Δηλιγιάννης ἀνήγγειλε τῇ 21 Ἰανουαρίου, ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχεν «ἀποφασίσει νὰ καταλάβῃ προςωρινῶς διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας». Ἀλλ' ἡ εἴδησις τῆς ῥωσοτουρκικῆς ἀνακωχῆς ἐματαίωσε τὴν εἰςβολὴν ταύτην. Καὶ ἀρχομένου μὲν τοῦ ἔτους ἤθελεν εἶσθαι ἐπωφελὲς, καθ' ἃ προέτεινεν ὁ Τρικούπης, νὰ ἐπιτευχθῇ παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀντιπροςώπευσις αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου διὰ συμμετοχῆς εἰς τὸν βαλκανικὸν πόλεμον, καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς ὁ Καβοὺρ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν συμμετοχὴν τῆς Σαρδινίας ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Παρισίων δι' ἀποστολῆς τοῦ στρατοῦ αὐτῆς εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀναμείνει ὑπὲρ τὸ δέον, προςβάλλουσα δὲ τὴν Τουρκίαν μετὰ τὴν ἀνακωχὴν, ἔμελλε νἀγωνισθῇ μόνη. Διὸ ἡ κυβέρνησις ἐσταμάτησε τὴν προχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅτε οὗτος ἔφθασεν εἰς τὸν Δομοκὸν, καὶ ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι «θὰ συζητηθῇ ἐν τῷ συνεδρίῳ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα». Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐπαναστάσεις προεχώρουν, καὶ ἐθελονταὶ διήρχοντο τὰ σύνορα. Καὶ τὸ μὲν ἐν Ἠπείρῳ κίνημα κατεστάλη ταχέως, ἀλλ' ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπανάστασις ἦτο σοβαρωτέρα. Τὰ γραφικὰ χωρία τἀπαστράπτοντα ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου καὶ φωλεύοντα ἀνὰ τὰς πτύχας αὐτοῦ ἐξηγέρθησαν ἀποστατήσαντα, κατεστάθη δὲ προςωρινὴ κυβέρνησις, κηρύξασα τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπὸ τῶν κλασικῶν βράχων τοῦ Ὀλύμπου ἄλλο στῖφος ἐπαναστατῶν ἀνήγγειλεν εἰς τὰς δυνάμεις «τὴν προςάρτησιν τῆς Μακεδονίας» ὡς διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν συμπεριλήψεως αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὰ δύο ἀρχηγεῖα ἀμφοτέρων τῶν ὀργανώσεων τούτων ἐν Λιτοχώρῳ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐν Μακρυνίτσῃ ἐπὶ τοῦ Πηλίου. Ἡ δὲ πτῶσις τῆς Μακρυνίτσης συνδέεται πρὸς τὸν θάνατον τοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν

Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, τοῦ Ὄγλ, ὅστις ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐν ᾧ ἐπορεύετο, ὅπως σώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς κωμοπόλεως ταύτης· τὸ δὲ ὄνομ' αὐτοῦ ἀπομνημονεύεται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἔν τινι τῶν ὁδῶν τοῦ Βόλου. Τέλος δὲ δι' ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως, ἐνεργηθείσης διὰ τῶν προξένων Blunt καὶ Μέρλιν, ἐπῆλθεν ἡ λῆξις τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαναστάσεως τὸν Μάϊον, δοθείσης εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι «τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα ἔμελλον νὰ μὴ ἀδικηθῶσι διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς Ἀγγλίας». Πρὸς τούτοις δὲ προέτεινεν ἡ Ἀγγλία, ὅπως δοθῇ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἀμνηστία, δωρηθῶσιν οἱ φόροι ἑνὸς ἔτους καὶ χωρισθῇ ἡ διοίκησις τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τῆς τῆς Ἠπείρου. Ἡ δὲ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν κατέθηκαν τὰ ὅπλα.

Καὶ ἐν Κρήτῃ δ' ὁμοίως ἀπέτυχεν ὁ ἀγών. Τὸν Μάϊον τοῦ 1876 οἱ Κρῆτες μετὰ ἑπταετῆ σχετικὴν ἡσυχίαν, διακοπεῖσαν μόνον ὑπὸ ἀπειλῆς νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα ἐναντίον νέου φόρου, ἠξίωσαν τοιαύτας μεταβολὰς τοῦ ὀργανικοῦ νόμου τοῦ 1868, ὥςτε οὗτος νἀποβῇ σύμφωνος πρὸς τὴν «αὐτοδιοίκησιν» τὴν ἐπαγγελθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ πασσᾶ. Ἡ ἀξίωσις δ' ἐκείνη ἐπανελήφθη τῷ 1877, ἀλλ' ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Πύλης, καὶ συνεκροτήθη ἐν Ἀθήναις συλλαλητήριον Κρητῶν, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἀποστασία. Ὁ Χατζημιχάλης ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νῆσον, συνέστη ἐν αὐτῇ ἐπιτροπεία ὑπὸ τὸν τύπον «Γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν», καὶ ἕνεκα τοῦ ὑπὸ τῆς προχωρήσεως τῶν Ῥώσων προκληθέντος ἀναβρασμοῦ τὸ σῶμα τοῦτο ἠξίωσε τελείαν αὐτονομίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογὴν προέδρου τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, τὴν πληρωμὴν ἐνιαυσίου φόρου πεντακοσίων χιλιάδων γροσίων καὶ τὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων περὶ τῶν παραχωρήσεων τούτων. Καὶ ὑπῆρχε μὲν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν μεγάλη μερὶς φιλειρηνική, ἥτις δὲν εἶχε λησμονήσει τὰ δεινὰ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, συνεπέδρων δὲ κατὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν γυναικῶν, ἀλλ' οἱ εἰς τὴν νῆσον ἐπιστρέψαντες ἀρχηγοὶ ἦσαν ὑπὲρ τῆς ἀναλήψεως τοῦ ἀγῶνος. Τῇ δὲ 3 Φεβρουαρίου 1878 ἡ Γενικὴ συνέλευσις, μὴ λαβοῦσα παρὰ τῆς Πύλης ἀπάντησιν εἰς τὰ αἰτήματα αὐτῆς, ἐκήρυξε πᾶσαν διαπραγμάτευσιν ὡς λήξασαν καὶ ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν εἰς τὰς δυνάμεις. Ὁ ἀγὼν ἤρχισε, καὶ τὸ *Πανελλήνιον* ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν εἰς τὰ κρητικὰ ὕδατα· ἀλλὰ ταχέως ὡμολογήθησαν σπονδαί, ἐπειδὴ οἱ μὲν Τοῦρκοι εἶχον ἐλάχιστον

στρατὸν ἐν τῇ νήσῳ ἕνεκα τῆς τελευταίας αὐτῶν βαλκανικῆς ἐκστρατείας, οἱ δ' ἐπαναστάται εἶχον ὀλίγας τροφάς. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀφίξει ἐνισχύσεων οἱ Τοῦρκοι παρεβίασαν τὰς σπονδὰς ἐκείνας, πλὴν ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν παρὰ τῇ Πύλῃ, ἥτις ὑπεσχέθη, ὅτι ἔμελλεν «ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἀγγλίας νὰ προβῇ εἰς τὴν διαρρύθμισιν νέου τύπου πολιτεύματος ἐν Κρήτῃ συμφώνως πρὸς τὰς νομίμους ἀξιώσεις καὶ αἰτήσεις τῆς νήσου». Ἡ δὲ τότε κατασταθεῖσα προσωρινὴ ἐπταμελὴς κυβέρνησις συνήνεσε τῇ 14 Μαΐου νὰ δεχθῇ τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλίας καὶ ἀνακωχὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεκτημένων, καὶ ὁ ἐπικείμενος θερισμὸς τῆς κριθῆς ἐπηύξησε τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Μωαμεθανῶν τῆς νήσου, οἵτινες, ὡς συνήθως, εἶχον ἐγκλεισθῇ εἰς τὰς πόλεις, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Οὕτω δ' οἱ Ἄγγλοι πρόξενοι ἀποκατέστησαν τὴν εἰρήνην ἔν τε τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ Κρήτῃ.

Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἥτις ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχεν ὑπογραφῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας τῇ 19 Φεβρουαρίου 1878, δὲν προσεδοκᾶτο, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς πόθους. Τὸ ἐξαμβλωματικὸν τοῦτο ἔγγραφον, οὗ ἡ μὴ ἐκτέλεσις ἐπὶ μακρὸν ἐθρηνήθη ἐν Βουλγαρίᾳ, θὰ ἤθελε παλινορθώσει τὸ βουλγαρικὸν κράτος τῶν μέσων αἰώνων, καὶ διαμελίζον ἀνεπανορθώτως τὴν Τουρκίαν ἔμελλε νὰ ἐπιθέσῃ ὁριστικὸν πέρας εἰς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικὰς βλέψεις. Καὶ δὴ προενόει περὶ τῆς ἱδρύσεως ὑποτελοῦς ἡγεμονίας ἐν Βουλγαρίᾳ μετὰ διεξόδου κατά τε τὸν Εὔξεινον καὶ τὸ Αἰγαῖον, μετὰ μεσογείων συνόρων συμπιπτόντων μετὰ τοῦ Δουνάβεως πρὸς βορρᾶν καὶ συμπεριλαμβανόντων τὰς ἐν Μακεδονίᾳ λίμνας τῆς Πρέσπας καὶ τῆς Ἀχρίδος, τῆς ἀρχαίας ἑστίας τῶν τσάρων τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς ἕδρας τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας. Εἰς δὲ τὴν Σερβίαν ἐπ' ἀμοιβῇ τῶν δύο αὐτῆς ἐκστρατειῶν παρεχωρεῖτο ἀξία λόγου λωρὶς ἐδάφους, περιλαμβάνουσα τὴν Ναϊσσὸν καὶ τὸ Μικρὸν Ζβόρνικ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὰ νοτιοδυτικὰ αὐτῆς σύνορα διερρυθμίζοντο οὕτως εὐνοϊκῶς, ὥστε σχεδὸν ἔφθανον εἰς τὰ εὐρυνόμενα ἀνατολικὰ ὅρια τοῦ Μαυροβουνίου. Οὕτω τὰ δύο σερβικὰ κράτη ἤθελον κατ' οὐσίαν γείνει ὅμορα ἀλλήλων, καὶ διὰ σιδηροδρόμου διελαύνοντος διὰ τῆς Παλαιᾶς Σερβίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἑνωθῇ τὸ Βελιγράδιον μετὰ τοῦ Ἀδρίου, οὕτω δὲ ἡ Ἑλβετία τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἤθελεν ἐφοδιασθῇ διὰ διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὰ ἐδαφικὰ δὲ ταῦτα πλεονεκτήματα

προσετίθετο ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Σερβίας καὶ ἡ κατάργησις τοῦ φόρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1867 ἦτο τὸ μόνον ἐναπομένον ἴχνος τῆς τουρκικῆς ἐπικυριαρχίας. Τοῦ δὲ Μαυροβουνίου τὸ μὲν ἔδαφος ηὐξάνετο κατὰ τὸ τριπλάσιον καὶ ἔτι πλέον, ὁ δὲ πληθυσμὸς ἐδιπλασιάζετο, καὶ ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ τὰς ἐπ' ἐσχάτων γενομένας ὑπ' αὐτοῦ κατακτήσεις. Τὸ Νίξιτς, τὸ Μπίλεκ καὶ τὸ Γάτζκον ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ, ἡ Σπίτσα, ἡ Ἀντίβαρις καὶ τὸ Ὀλκίνιον ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Ἀδρίου, τὸ Σποῦι, ἡ Ποδγορίτσα, ἡ Πλάβα, τὸ Γκουσίνγιε καὶ ἡ μεσαιωνικὴ μαυροβουνιωτικὴ πρωτεύουσα Γιαμπλιὰκ πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἡ Πριεπόλγιε ἐν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Νοβιπαζὰρ συμπεριελαμβάνοντο εἰς τὴν μεγεθυνθεῖσαν ἡγεμονίαν. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Μαυροβουνίου, ἥτις ὑφίστατο μὲν πράγματι ἐπὶ πέντε αἰῶνας, εἶχε δὲ ἤδη γείνει δεκτὴ τρίς, ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ φιρμανίου τοῦ 1799 καὶ τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνθηκῶν τοῦ 1838 καὶ τοῦ 1842, ἀλλὰ κατόπιν ἐθεωρεῖτο μὴ ὑπάρχουσα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνεγνωρίσθη κατὰ τύπους ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ἡ δὲ Ῥωμανία, ἥτις εἶχε παράσχει εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας ἐν Πλεύνᾳ καὶ εἶχεν ἀπομονώσει τὴν φρουρὰν τοῦ Βιδινίου καθ' ὃν χρόνον οἱ Σλάβοι προεχώρουν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχε γενναιοδωρίας πολὺ μικροτέρας ἢ οἱ Βούλγαροι, ὧν ἡ χώρα εἶχεν ὑπάρξει πράγματι τὸ θέατρον τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλ' οἵτινες εἶχον πολὺ ὀλιγώτερον δράσει ἐν τῷ συντελεσθέντι πολέμῳ. Καὶ ἡ μὲν Πύλη ἀπεδέχθη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ῥωμανίας, ἀλλ' ἡ Ῥωσία προσηνέχθη μετ' ἀγενοῦς ἀγνωμοσύνης πρὸς τοὺς Λατίνους αὐτῆς συμμάχους. Καὶ δὴ εἶχεν ἀπόφασιν νἀνακτήσῃ ἀντὶ πάσης θυσίας, κατὰ προτίμησιν δ' ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Ῥωμάνων γειτόνων, τὸ νότιον μέρος τῆς Βεσσαραβίας, ὅπερ οἱ Ῥωμᾶνοι εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τῆς Ῥωσίας καὶ ἑνώσει μετὰ τῆς Μολδαβίας τῷ 1856. Διὸ κατώρθωσεν ἡ Ῥωσία νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Τουρκίας ἀντὶ μέρους τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως τὸ *σαντζάκιον* τῆς Τούλτσας, περιλαμβάνον μέγα μέρος τῆς χέρσου Δοβρούτσας ὡς καὶ τὰς νήσους τοῦ δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ τὴν Νῆσον τῶν ὄφεων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνταλλαγῆς αὐτῶν ὑποχρεωτικῶς ἀντὶ τῆς πολὺ ἐπιθυμητοτέρας λωρίδος τῆς Βεσσαραβίας. Πρὸς τούτοις δ' ἀντὶ μέρους τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἡ Ῥωσία ἦλθεν εἰς σύμβασιν περὶ τῆς εἰς ἑαυτὴν παραχωρήσεως τοῦ Ἀρδαχὰν, τοῦ Κὰρς, τοῦ Βαγιαζὶτ καὶ τοῦ Βατοὺμ μετὰ λωρίδος παρα-

λίας ἐν Ἀσίᾳ οὕτως, ὥςτε ἡ Τραπεζοῦς καὶ τὸ Ἐρζερούμ ἔμελλον νὰ γείνωσιν αἱ σπουδαιότεραι πόλεις ἐντὸς τῶν νέων τουρκικῶν συνόρων. Χάριν δὲ περαιτέρας ἐξασθενήσεως τῆς ἀντιπάλου Τουρκίας ἡ Ῥωσία ἐπέμεινεν εἰς τὴν κατεδάφισιν ἁπάντων τῶν παριστρίων φρουρίων καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἥτις μετὰ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ἐλαττώσεις ἀνήρχετο εἰς τριακόσια δέκα ἑκατομμύρια ῥουβλίων, ὧν δέκα μὲν ἑκατομμύρια ἔμελλον νὰ πληρωθῶσιν ἀμέσως, τὰ δὲ λοιπὰ συμφώνως πρὸς ἐπακόλουθον συνεννόησιν. Χάριν δὲ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῶν ἐγκαταλιμπανομένων καὶ ἐφεξῆς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἡ Ῥωσία ἠξίωσεν αὐτονομίαν ὑπὲρ τῆς Βοσνίας καὶ τοῦ ὑπολοίπου μέρους τῆς Ἑρζεγοβίνης ὑπὸ Χριστιανὸν γενικὸν διοικητὴν, ὑποκειμένην εἰς μεταβολὰς δυναμένας νὰ γείνωσι κατόπιν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ αὐτῆς τῆς Ῥωσίας. Ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ ἡ Πύλη ὑπεσχέθη «νὰ ἐφαρμόσῃ ἀκριβῶς τὸν ὀργανικὸν νόμον τοῦ 1868» καὶ νὰ εἰςαγάγῃ «ἀνάλογον νόμον σύμφωνον πρὸς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ τοῖς λοιποῖς μέρεσι τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας». Τέλος διὰ τοῦ ἄρθρου 16 τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἡ Τουρκία ὑπεχρεώθη «νὰ ἐκτελέσῃ ἄνευ περαιτέρας ἀναβολῆς τὰς βελτιώσεις καὶ μεταρρυθμίσεις τὰς ἀξιωθείσας ἕνεκα τοπικῶν ἀναγκῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταῖς οἰκουμέναις ὑπὸ Ἀρμενίων καὶ νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κούρδων καὶ Κιρκασίων». Ἀλλ' αἱ ἐπακολουθήσασαι σφαγαὶ ἐν Ἀρμενίᾳ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τρανότατον σχόλιον τοῦ ἄρθρου τούτου.

Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν σλαβικὴ λύσις ζητήματος ἐνδιαφέροντος οὐχ ἧττον ἄλλας φυλάς. Θὰ ἤθελε δοθῇ δι' αὐτῆς τὸ τελευταῖον ὁριστικὸν πλῆγμα εἰς τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Εὐρώπῃ, ἀποκοπτομένου τοῦ ὑπολειπομένου ὀθωμανικοῦ ἐδάφους εἰς δύο χωριστὰ μέρη καὶ ἐπιβαλλομένου βουλγαρικοῦ προτειχίσματος μεταξὺ τῶν δύο κυριωτάτων πόλεων τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ πλέον δὲ θὰ ἤθελε μεγεθύνει τὴν Βουλγαρίαν ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ, καὶ θὰ ἤθελε θυσιάσει τοὺς Ἀλβανοὺς χάριν μεγεθύνσεως τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Βουλγαρίας. Ἁπανταχόθεν ἐκ τῶν παραχωρηθέντων διαμερισμάτων ἦλθον διαμαρτυρίαι ἐναντίον τῆς αὐτοφώρου ἐκείνης παραβιάσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐθνολογίας. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπηύθυναν

εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἀκριβολόγον μελέτην περὶ τῆς τελείας παραγκωνίσεως τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν δικαίων, οἱ δὲ Μωαμεθανοὶ ὑπέβαλον ἔκκλησιν εἰς τὴν βασίλισσαν Βικτωρίαν ὡς αὐτοκράτειραν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων Μουσουλμάνων ὑπηκόων· οἱ Λαζοὶ ἐδεήθησαν τῶν Ἄγγλων νὰ προστατεύσωσιν αὐτούς, ἐμποδίζοντες τὴν παραχώρησιν τοῦ Βατοὺμ καὶ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ καταστροφὴν τῆς Τραπεζοῦντος· οἱ Σέρβοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς συμπεριλήψεως σερβικῶν χωρῶν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ· οἱ Ἀλβανοὶ συνεκρότη-

Βικτωρία Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας.

σαν σύνδεσμον, ὅπως «ἀντιστῶσι μέχρι θανάτου» ἐναντίον πάσης ἀποπείρας τεινούσης εἰς τὴν παραβίασιν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν χώρας, καὶ οἱ Ρωμᾶνοι ἐπετίμησαν πικρῶς τὴν Ρωσίαν, ὅτι εἶχε μεταχειρισθῇ αὐτοὺς μετὰ τοιαύτης ἀγενοῦς ἀγνωμοσύνης καὶ ἰσχυρίσθησαν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ νομίμως μεταβολὴ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς χώρας αὐτῶν, ὑπὸ δύο τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην ἐκείνων δυνάμεων ἄνευ συναινέσεως τῶν λοιπῶν. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησε μετὰ συμπαθείας εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρωμανίας περὶ ἀντιπροσωπεύσεως αὐτῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ, καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν ἑλληνι-

κὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἦτο παρεσκευασμένη «νὰ ἐξασκήση ὅλην αὐτῆς τὴν ἐπίδρασιν, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν ἀπορρόφησιν οἱουδήποτε ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς κράτους σλαβικοῦ». Ἀλλ' ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν συνθήκην ἦτο ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ «εὐρεῖα Βουλγαρία» τοῦ Ἁγίου Στεφάνου θὰ ἦτο ἁπλῶς ῥωσικὴ ἐπαρχία, διαρκὴς ἀπειλὴ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁρμητήριον μελλούσης ἐπιθέσεως τῶν Ῥώσων ἐναντίον αὐτῆς. Δὲν εἶχε ἀκόμη γείνει ἀποδεκτὴ ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἰδέα τοῦ μακαρίτου σὶρ Γουλιέλμου Οὐάϊτ, καθ' ἣν τὸ προσῆκον ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρόγραμμα τῆς Ἀγγλίας εἶνε ἡ ἵδρυσις ἰσχυρῶν καὶ ἀνεξαρτήτων βαλκανικῶν κρατῶν, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προφράγματα μεταξὺ τῆς Ῥωσίας καὶ τοῦ τέρματος, εἰς ὃ ἀπέβλεπεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἠδύναντο νἀποβῶσιν ἐν συμμαχίᾳ μετὰ Τουρκίας μετερρυθμισμένης προφυλακὴ αὐτῆς ἐναντίον ῥωσικῆς ἐπιθέσεως. Καὶ ἐπιμελεῖς δὲ παρατηρηταὶ τῆς στάσεως τῶν Βουλγάρων διαρκοῦντος τοῦ πολέμου εἶχον πιθανῶς παρατηρήσει, ὅτι οἱ «μικροὶ ἀδελφοὶ», οὓς οἱ Ῥῶσοι εἶχον ἔλθει ὅπως ἀπελευθερώσωσιν, ἔχαιρον μὲν μεγάλως ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ, ἀλλὰ δὲν εἶχον διάθεσιν νὰ μεταλλάξωσι δεσπότην ἀντὶ δεσπότου, ἔστω καὶ ἂν ὁ νέος δεσπότης ἦτο ὀρθόδοξος καὶ Σλάβος. «Ἔθνη ἐλευθερωθέντα, ἔγραφε μετά τινα ἔτη ὁ Βίσμαρκ, δὲν εἶνε εὐγνώμονα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκρουστικὰ», καὶ τὸ δόγμα αὐτοῦ ἐκεῖνο ὑπεστήριζεν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ μάλιστα πραγματολόγος τῶν τότε ζώντων πολιτευτῶν, διὰ τῶν παραδειγμάτων τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ῥωμάνων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων. «Ἅπασαι αὗται αἱ φυλαὶ, ἀπεφαίνετο, μετὰ χαρᾶς ἀπεδέχθησαν ῥωσικὴν βοήθειαν χάριν ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλ' ἀφ' οὗ χρόνου ἀπηλευθερώθησαν δὲν δεικνύουσι διάθεσιν νἀποδεχθῶσι τὸν τσάρον ὡς διάδοχον τοῦ σουλτάνου... Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶχεν ἐκτελεσθῇ ἀκεραία» ἡ μόνιμος ἐξάρτησις τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ῥωσίας «ἤθελε πιθανῶς ἐξελεγχθῇ ἐπισφαλής». Ἀλλ' ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν πάντα τὰ φαινόμενα ἐδικαιολόγουν τὰς ὑπονοίας τῶν Ἄγγλων. Ἡ ἐν τῷ παρελθόντι διαγωγὴ τῆς Ῥωσίας πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανοὺς δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἀφιλοκερδὴς, αἱ δὲ προγενέστεραι σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπεδείκνυον, ὅτι τοῦθ' ὅπερ δὲν ἐπεθύμει ἦτο ἡ ἀνάδειξις πράγματι ἰσχυροῦ χριστιανικοῦ κράτους ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Τουρκίας. Ἅπασαι δ' αἱ περιστάσεις αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν γέννησιν τῆς νέας Βουλγαρίας εἶχον τὴν αὐτὴν

κατεύθυνσιν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ συνθήκῃ ὑποτυπωθέντες ὅροι, καθ' οὓς ὁ ἡγεμὼν τοῦ νέου κράτους «ὤφειλε νὰ ἐκλέγηται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ λαοῦ» καὶ ὁ μέλλων διοικητικὸς ὀργανισμὸς ἔμελλε νὰ συνταχθῇ ὑπὸ συνελεύσεως ἐκκρίτων ἀνδρῶν «ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν αὐτοκρατορικοῦ Ῥώσου ἐπιτρόπου», ὅστις ἔμελλε νὰ ἐποπτεύῃ ἐπὶ διετίαν τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἦτο ἡ Ἀγγλία ἡ μόνη δύναμις ἡ ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν συνθήκην. Ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχε μεγαλείτερα συμφέροντα ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου, εἶχεν ἐπαγγελθῆ εἰς ἑαυτὴν ἐν Ῥαϊχστάττῃ τὴν κατάληψιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν *Ὁρμὴν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν* (Drang nach Osten) ἐκείνην, ἥτις ἤθελεν ἀναχαιτισθῆ ἐνεργῶς, καθ' ἃ καὶ ἡ προχώρησις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπὸ «εὐρείας Βουλγαρίας» ἀποκοπτούσης αὐτὴν ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Καίτοι δ' οἱ Οὔγγροι εἶχον συμπαθῶς πρὸς τοὺς Τούρκους ὡς ἐχθροὺς τῶν Σλάβων, ὁ Ἀνδράσσης εἶχεν ὑπομνήσει τῷ 1869 τὰ δικαιώματα τοῦ στέμματος τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς Βοσνίας. Ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ νέος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Βάδδιγκτων, ὅστις εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς Rugby καὶ ἐν Κανταβριγίᾳ, ἔκλινε ζωηρῶς πρὸς τὰς ἀγγλικὰς βλέψεις.

Ἤδη δὲ πρὸ αὐτῆς τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχε προτείνει τὴν σύγκλησιν συνδιασκέψεως ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἀπέβη κατόπιν τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου, τῆς πρωτευούσης τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἥτις εἶχε τὸ ἐλάχιστον ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ τῆς ἕδρας τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ, ὅστις εἶχεν οὐ μόνον τὴν παρρησίαν τοῦ νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν ὡς ἔντιμον προξενητὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ κῦρος νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀποδοχὴν τῶν φιλικῶν αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν. Ἡ δὲ Ῥωσία ὑπῆρξε πρόθυμος νἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιλέξῃ τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα τῆς συνθήκης, ἅτινα θὰ εὐηρεστεῖτο νὰ συζητηθῶσιν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἠξίωσε τὴν ἐξέτασιν τῆς συνθήκης ὡς συνόλου, καὶ ἐπεδίωξε δι' ἐνεργοῦ δράσεως τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς. Ὁ Δέρβυ πράγματι ἠρνήθη νὰ ὑπέχῃ μακρότερον χρόνον εὐθύνας ἐπὶ φιλοπολέμῳ ἐνεργείᾳ, ἣν ἀπὸ μακροῦ εἶχε παύσει στέργων, καὶ παρῃτήθη ἀπὸ τῆς ὑπουργίας τῶν ἐξωτερικῶν χάριν τοῦ Σώλσβαρυ, ὅστις εἶχε πρόσφατον πεῖραν τῆς τουρκικῆς τακτικῆς ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅστις ἐπέζησεν, ὅπως προβῇ εἰς τὴν

ἀνιαρὰν ὁμολογίαν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐν τῇ τουρκοφίλῳ αὐτῆς πολιτικῇ δὲν εἶχεν ἐπιβῆ τοῦ προσήκοντος ἵππου. Τότε ὁ Μπήκονσφηλδ ἐκάλεσε τὴν ἐφεδρείαν, καὶ διέταξε στρατιωτικὸν σῶμα ἰθαγενῶν τῆς Ἰνδίας νὰ πλεύσῃ εἰς Μελίτην· ὁ δὲ νέος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν ἐγκυκλίῳ ἀπευθυνθείσῃ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις συνεκεφαλαίωσε τὰς ἐνστάσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἡ δ᾽ ἐπιστράτευσις τῆς Αὐστρίας, ἡ ἀγανάκτησις τῆς Ῥωμανίας ἐναντίον τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς Ῥωσίας καὶ ἡ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωσίᾳ δυςαρέσκεια, τὰ πάντα συνετέλεσαν νὰ πείσωσι τὸν τσάρον, ὅπως ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἀγγλικὰς ἀξιώσεις. Διὰ δὲ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ κόμιτος Σουβαλὼφ, τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας, ἔγεινε μυστικὴ συμφωνία, ἐν σπουδῇ γνωσθεῖσα διὰ τοῦ τύπου, μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων περὶ μετατροπῆς τῆς «εὐρείας Βουλγαρίας», καὶ παρεσκευάσθη οὕτως ἡ ὁδὸς πρὸς συγκρότησιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Ἀρείου πάγου ἐν Βερολίνῳ.

Τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου, ὅπερ κατήρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τῇ 1 Ἰουνίου καὶ ἔληξε τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ ἐπομένου μηνὸς, ὑπῆρξεν ἡ σπουδαιοτάτη τῶν συνελεύσεων πολιτευτῶν ἡ συνελθοῦσα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς τελευταίας μεγάλης λύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐν Παρισίοις πρὸ εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν. Ἅπασαι αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἀντεπροσωπεύοντο ὑπὸ ἡγετῶν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν, ἡ μὲν Ἀγγλία ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ Ῥωσία ὑπὸ τοῦ Γορτσακὼφ καὶ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ αὐτῆς, ἡ Γαλλία ὑπὸ τοῦ Βάδδιγκτων, ἡ Αὐστρία ὑπὸ τοῦ Ἀνδράσση καὶ τοῦ Χάϋμερλε, ἡ Ἰταλία ὑπὸ τοῦ Κόρτη, ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ ἡ Γερμανία ὑπὸ τοῦ «σιδηροῦ καγκελλαρίου», ὅστις καὶ ἐξελέχθη πρόεδρος τοῦ συνεδρίου. Συνέτρεχον δ᾽ ἑκάστην δύναμιν καὶ αἱ συμβουλαὶ τοῦ οἰκείου ἐν Βερολίνῳ πρέσβεως. Ἡ δὲ Τουρκία, ὁ σκοπὸς τῆς χειρουργικῆς ἐκείνης ἐπεμβάσεως, εὗρεν ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Καραθεοδωρῇ καὶ τῷ Μεχεμὲτ Ἀλῇ, ἐκείνῳ μὲν Ἕλληνι, τούτῳ δὲ Γερμανῷ, χαρακτηριστικοὺς συνηγόρους τῶν μωαμεθανικῶν συμφερόντων. Κατ᾽ ἀκολουθίαν δὲ τῆς ὑποσχέσεως τῆς Ἀγγλίας, ὅτι δὲν ἤθελον ἐπιτρέψει, ὅπως αἱ ἑλληνικαὶ ἀξιώσεις παραβλαφθῶσιν ἕνεκα τῆς οὐδετερότητος, ἣν εἶχε τηρήσει κατὰ τὸν πόλεμον ἡ Ἑλλὰς, καὶ τῆς εὐνοϊκῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὸ ὑπόμνημα τῆς Ῥωμανίας, ὁ Σώλσβαρυ συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος καὶ

Ρωμανίας εἰς τὸ συνέδριον. Ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας εἶχε καταστήσει ἀντιζήλους τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὅτι, ἐν ᾧ οἱ Βούλγαροι ἀπήλαυον τῆς προστασίας τῆς Ῥωσίας, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀντεπροσωπεύοντο ἐν τῷ συμβουλίῳ ἐκείνῳ, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ δὲ τῆς συνήθους αὐτῷ εἰρωνείας προσέθηκεν, ὅτι, «ἀφ' οὗ ἠκούσθησαν οἱ ἀντιπρόσωποι ἔθνους, ὅπερ ἠξίου τὰς ἐπαρχίας ἄλλου κράτους, θὰ ἦτο δίκαιον νὰ εἰσακουσθῶσιν οἱ πληρεξούσιοι χώρας, ἥτις ἠξίου ἐδάφη ἤδη ἀνήκοντα εἰς αὐτήν». Ἀλλὰ τὸ συνέδριον ἀπεφάσισεν, ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι, ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς, καθ' ἃ καὶ οἱ τῆς Ῥωμανίας ὁ Μπρατιάνου καὶ ὁ Κογκαλνιτσεάνου, γείνωσι δεκτοὶ ἁπλῶς, ἵνα ἐκθέσωσι τὰς γνώμας αὐτῶν ἄνευ δικαιώματος ψήφου. Οὕτως εἰς οὐδὲν τῶν μικρῶν κρατῶν τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων ἐπετράπη ἄμεσος ἀντιπροσωπεία παρὰ τὴν τράπεζαν τοῦ συνεδρίου, καὶ ἡ συζήτησις διεξήχθη παρ' ἀνδρῶν ὡς τὸ πλεῖστον ἀγνοούντων καθ' ἑαυτοὺς τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰς φυλετικὰς ἰδιότητας τῆς εὐρείας καὶ πολυπλόκου χώρας, ἣν παρεσκευάζοντο νὰ διανείμωσιν, ἀπαραλλάκτως καθ' ἃ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος Ϛ´ εἶχε διανείμει τὴν Ἀφρικὴν χωρὶς νὰ ἔχῃ ἴδει αὐτήν.

Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς.

Τὸ συνέδριον, παρὰ τὴν ἀπειληθεῖσαν ἀποχώρησιν τῶν Ἄγγλων ἀντιπροσώπων κατά τι κρίσιμον στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπεράτωσε τὰς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ συνέταξε τῇ 1 Ἰουλίου τὸν ἐπὶ τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη διατηρηθέντα, τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ χάρ-

του, καταστατικὸν χάρτην τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἠκυρώθη σχεδὸν τελείως ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἀντὶ «εὐρείας Βουλγαρίας», ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι κάτωθεν τῶν λιμνῶν τῆς Μακεδονίας, ἱδρύθη μικρὰ «αὐτόνομος καὶ φόρου ὑποτελὴς ἡγεμονία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου», ὁριζομένη ὑπὸ τοῦ Δουνάβεως, τοῦ Αἵμου, τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν συνόρων τῆς Σερβίας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἔχουσα λιμένα ἐν Βάρνᾳ. Πρὸς νότον δὲ τοῦ Αἵμου ἱδρύθη τεχνητῶς αὐτόνομος ἐπαρχία, γνωστὴ ὑπὸ τὸ διπλωματικὸν ὄνομα Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία καὶ τεθεῖσα «ὑπὸ τὴν ἄμεσον πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἀρχὴν τοῦ σουλτάνου», ἀλλὰ διοικουμένη ὑπὸ Χριστιανοῦ γενικοῦ διοικητοῦ, «διοριζομένου ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων ἐπὶ μίαν πενταετίαν». Καὶ ἡ μὲν πρόσφατος ἱστορία τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ὑπέβαλε πιθανῶς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα θᾶττον ἢ βράδιον ἔμελλε νὰ συνενώσῃ ὅ τι ἐχώρισεν ἡ διπλωματία. Ἀλλὰ πρὸς ὥραν ὁ χωρισμὸς τῆς Βουλγαρίας εἰς δύο τμήματα ἐθεωρήθη ὡς θρίαμβος τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ μείωσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ῥωσίας. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ μυωπία καὶ αὐτῶν τῶν δεξιωτάτων διπλωματῶν, ὥςτε, ὅτε ἡ ἕνωσις τῶν δύο Βουλγαριῶν συνετελέσθη μετὰ ἑπτὰ μόνον ἔτη, ἡ μὲν ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὑπεστήριξεν, ἡ δὲ ῥωσικὴ κατεδίκασεν αὐτήν. Πρὸς τούτοις δ' ὡρίσθη, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας ἔμελλε νὰ ἐκλέγηται ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπικυρόνηται ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι οὐδὲν μέλος οἱαςδήποτε μεγάλης βασιλευούσης δυναστείας ὤφειλε νὰ ἐκλέγηται. Μέχρι δὲ τῆς ὑπὸ βουλγαρικῆς «Συνελεύσεως ἐκκρίτων ἀνδρῶν» συντάξεως ὀργανικοῦ νόμου τῆς ἡγεμονίας Ῥῶσος ἐπίτροπος ἔμελλε νὰ διευθύνῃ τὰ τῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἡ διάρκεια τῆς προςωρινῆς ταύτης διαρρυθμίσεως περιωρίσθη εἰς ἐννέα μῆνας. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ διοργάνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἀνετέθη εἰς εὐρωπαϊκὴν ἐπιτροπείαν, εἰς ἣν ἐδόθη χρόνος τριῶν μηνῶν πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν ἔργων αὐτῆς.

Ἐν ᾧ δὲ τὰ ἄρθρα τὰ σχετιζόμενα εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπεσκόπουν εἰς τὴν μείωσιν τῆς ῥωσικῆς ἐπιδράσεως ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, οἱ ὅροι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸν σερβικὸν πληθυσμὸν ἦσαν εὐνοϊκοὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῆς Αὐστρίας ἐν τοῖς δυσμικοῖς τῆς χερσονήσου. Κατ' ἀκολουθίαν τῆς γενομένης ἐν Ῥαϊχ-

στάττη συμφωνίας καὶ τῆς προτάσεως τοῦ Σώλσβαρυ, ἄνευ τινὸς διαμαρτυρίας, ἀλλ' ἁπλῶς «μετά τινος φανερᾶς δυςφορίας» ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἰταλίας, ἥτις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐξεδήλωσε μεγίστην λαϊκὴν ἀγανάκτησιν ἐπὶ τῇ προσαρτήσει τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ὡρίσθη, ὅπως αἱ χῶραι αὗται «καταληφθῶσι καὶ διοικηθῶσιν ὑπὸ τῆς Αὐστροουγγαρίας», ἥτις οὕτως ἀπέβη ὅ τι εἶχεν ὑπάρξει πρότερον ἐπὶ δύο δεκάδας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἤτοι κράτος βαλκανικόν. Ὑπὲρ δὲ τῆς τοιαύτης διαρρυθμίσεως ἠδυνήθησαν νὰ προβληθῶσιν ἐπιχειρήματα πρακτικά τε καὶ ἱστορικά. Καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἰλλυρικῶν ἐπιστολῶν (Illyrian Letters)[1] Ἀρθοῦρος Ἔβανς, ὅςτις δὲν ἦτο φίλος τῆς Αὐστρίας, ἀπεδέχθη, ὅτι ἦτο «ἡ μόνη λύσις ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς». Αἱ δύο ἐκεῖναι ἐπαρχίαι περιελάμβανον ὀλίγους Τούρκους, καὶ ἀπεῖχον πολὺ τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐν αὐταῖς συνύπαρξις δύο σλαβικῶν φυλῶν καὶ τριῶν θρησκειῶν, τῆς ὀρθοδόξου, τῆς καθολικῆς καὶ τῆς μωαμεθανικῆς, ἐπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς διοικήσεως αὐτῶν ὑπὸ ἰσχυρᾶς ξένης δυνάμεως ὡς τελεσφορωτέρας πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας ἢ ἡ προςάρτησις μέρους τῆς Βοσνίας εἰς τὴν ἔτι ἐν ἀκαταστασίᾳ εὑρισκομένην Σερβίαν καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης εἰς ἡγεμονίαν, πάσχουσαν μεγάλην ἔλλειψιν ὑλικῶν πόρων, ὡς τὸ Μαυροβούνιον, καθ' ἃ ἤθελεν ἀπαιτηθῆ, ἂν εἶχε ληφθῆ ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ δόγμα τῶν ἐθνοτήτων. Ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχεν ἤδη ἱκανοὺς Κροάτας καὶ Σέρβους μεταξὺ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὑπηκόων, ἡ δὲ Δαλματία ἦτο ἡ φυσικὴ πρὸς τὴν θάλασσαν διέξοδος τῆς Βοσνίας, καὶ ἐκτὸς τῶν ἀξιώσεων τῶν Οὔγγρων περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Βοσνίας τὸ βόρειον αὐτῆς μέρος εἶχε προσαρτηθῆ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ἤδη ἐνωρὶς τῷ 1718. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐθεώρει τὴν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατάληψιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης ὡς τὸ ἄριστον μέτρον πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἀνὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐπεκτάσεως ἀλύσεως σλαβικῶν κρατῶν. Ἐν δὲ τῇ μυστικῇ συμφωνίᾳ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας, ὑπογραφείσῃ τὴν ἡμέραν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἐδήλωσαν, ὅτι τὸ προμνημονευθὲν ἄρθρον οὐδὲν περιεῖχε τὸ ἀναιροῦν «τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα

[1] Σελ. 239-40.

τοῦ σουλτάνου» καὶ ὅτι «ἡ κατάληψις θὰ ἐθεωρεῖτο προςωρινή».

Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον τραῦμα τὸ κατενεχθὲν ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κατὰ τῶν προσδοκιῶν τῶν Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων πατριωτῶν. Τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἄρθρον παρεῖχεν εἰς τὴν δυαδικὴν μοναρχίαν «τὸ δικαίωμα τοῦ διατηρεῖν φρουρὰς καὶ ἔχειν στρατιωτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ὁδοὺς» ἐν τῷ *σαντζακίῳ* τοῦ Νοβιπαζάρ, ὅπερ ἐξηκολούθει διαμένον ὡς σφὴν τουρκικὴ μεταξὺ τῶν δύο σερβικῶν κρατῶν, οἱονεί τις δίοδος, δι' ἧς αὐστριακαὶ ἐπιρροαὶ καὶ ἴσως αὐστριακαὶ στρατιαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ εἰςελάσωσιν εἰς τὴν βόρειον Ἀλβανίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελε προτιμηθῇ ἡ διὰ τοῦ Μάργου (Μοράβας) ὁδός. Ἄλλη δὲ σύμβασις, φέρουσα χρονολογίαν τῆς 9 Ἀπριλίου 1879, μεταξὺ τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας, πλὴν τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἐκ τῆς συνθήκης ἀπορρέοντος δικαιώματος τούτου ὥριζεν, ὅτι αὐστριακὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ σταθμεύῃ μόνον εἰς Πριβόϊ, Πριεπόλγιε καὶ Μπιγελοπόλγιε, ἥτις τελευταία θέσις σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πλέβλγιε. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Αὐστρίας τὰ ἐδάφη τὰ προστεθέντα ἐν Βερολίνῳ εἰς τὴν νέαν Σερβίαν δὲν εὑρίσκοντο ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ, τῇ καρδίᾳ τοῦ μεσαιωνικοῦ σερβικοῦ βασιλείου, ἥτις ἐξηκολούθησε μένουσα τουρκική, ἀλλ' ἐν τῇ Ναϊσσῷ καὶ τῇ Βράνιᾳ καὶ ἐν τῷ βουλγαροφώνῳ διαμερίσματι τοῦ Πιρότ· ηὐξάνετο δὲ οὕτως ἡ ἡγεμονία κατὰ ἓν τέταρτον. Κατὰ ταῦτα ἡ Σερβία ἐτύγχανε μὲν τῆς τυπικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, ἀλλά, καθ' ἃ τὰ δύο ἄλλα σλαβικὰ κράτη, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρώσῃ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναλογοῦν μέρος τοῦ ὀθωμανικοῦ χρέους διὰ τὰς νέας ταύτας κτήσεις. Τὸ δὲ Μαυροβούνιον, ἀναγνωρισθὲν τέλος ὁριστικῶς ὑπὸ πάντων ὡς κράτος κυρίαρχον, ὤφειλε νἀρκεσθῇ εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ προτέρου αὐτοῦ ἐδάφους ἀντὶ νὰ τριπλασιασθῇ. Καὶ δὴ διετήρησε μὲν τὸ Νίξιτς, ἔλαβε δὲ τὰ διαμερίσματα τῆς Πίβας καὶ τοῦ Μπαντζάνη μετὰ τῶν στενῶν τῆς Δούγας πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τὴν Πογδορίτσαν, τὸ Σποῦγι, τὸ Γιαμπλιὰκ καὶ τὰς πόλεις Γκουσίνιε καὶ Πλάβα μετὰ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων χωρίων πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀλβανίας. Πρὸς τούτοις ἠξιώθη διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀντιβάρεως, ἀλλ' ὑπεχρεώθη νἀποδώσῃ τὸ Ὀλκίνιον εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν Σπίτσαν εἰς τὴν Αὐστρίαν. Καὶ τὸ μὲν ἀδίκημα τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ Ὀλκινίου ἐπηνωρθώθη τῷ 1880·

ἀλλ' ἡ εἰς τὴν Αὐστρίαν παράδοσις τῆς Σπίτσας οὐδέποτ' ἐλησμονήθη, ἐπειδὴ τὰ πυροβόλα τοῦ χωρίου ἐκείνου, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1878 εἶνε τὸ νοτιώτατον τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Δαλματίαν, ἐπίκεινται τοῦ κόλπου καὶ δεσπόζουσι τοῦ ἀνακτόρου τοῦ σήμερον βασιλέως τοῦ Μαυροβουνίου κατὰ τὴν παραλίαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅπως ἐμποδισθῇ νὰ γείνῃ ἴσως ἡ Ἀντίβαρις ναυτικὸν ὁρμητήριον τῆς Ῥωσίας, ὡρίσθη διὰ τοῦ εἰκοστοῦ ἐνάτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ὅτι σύμπασα ἡ θάλασσα τοῦ Μαυροβουνίου ὤφειλε «νὰ μένῃ κλειστὴ εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅτι ἡ ἡγεμονία δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ οὔτε στόλον, οὔτε ναυτικὴν σημαίαν καὶ ὅτι τὴν λιμεναρχίαν καὶ τὴν ὑγειονομικὴν ὑπηρεσίαν τῆς μικρᾶς λωρίδος τῆς παραλίας τοῦ Μαυροβουνίου θὰ ἐτήρει ἡ Αὐστροουγγαρία. Οἱ ἀνηλεεῖς οὗτοι ὅροι, οὓς ἀσθενῶς ἐπέκρινεν εἷς τῶν Ἰταλῶν ἀντιπροσώπων, καὶ οἵτινες διετηρήθησαν ἄθικτοι ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἓν ἔτη, ὑπῆρξαν πικρὰ ἀπογοήτευσις διὰ τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον. Εἶδε τὴν Ἑρζεγοβίνην, τὴν κοιτίδα τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ γένους, τὴν πετρώδη χώραν, ἐν ᾗ εἶχεν ἀγωνισθῇ μετὰ μεγίστης ἀνδρείας ἐναντίον τοῦ πατροπαραδότου ἐχθροῦ, καταλαμβανομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθίστου τῶν πολεμίων αὐτοῦ. Εἶδεν ὁμοίως τὴν Σπίτσαν, «τὴν ἀμνάδα» τοῦ πτωχοῦ ἀνδρός, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὴν ὁ θαυμαστὴς αὐτοῦ Φρεῖμαν, ἀποσπωμένην ἀπ' αὐτοῦ, τοῦ πορθητοῦ αὐτῆς, ὑπὸ δυνάμεως, εἰς ἣν οὐδέποτε ἀνῆκε. Τὰς πράξεις ταύτας, ἰδίως δὲ τὴν τελευταίαν, οὐδέποτ' ἐλησμόνησεν ἐκεῖνος οὐδὲ δύναταί ποτε νὰ λησμονήσῃ αὐτὰς ὁ λαὸς αὐτοῦ.

Πολὺ δὲ μεγαλειτέρα ἀδικία διεπράχθη διὰ τῶν ἄρθρων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Ῥωμανίαν. Ταύτης ἡ ἀνεξαρτησία εἶχεν ὁρισθῇ συνδεομένη μετὰ τοῦ ὅρου τῆς εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀποδόσεως τῆς νοτίου Βεσσαραβίας ὡς ἀνταλλάγματος «τῶν νήσων τῶν σχηματιζουσῶν τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως ὡς καὶ τῆς νήσου τῶν Ὄφεων» αἵτινες, ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῆς Μολδαβίας, εἶχον μεταβιβασθῇ εἰς ἄμεσον τουρκικὴν κυριαρχίαν τῷ 1857, «τοῦ *σαντζακίου* τῆς Τούλτζας» καὶ «τοῦ ἐδάφους τοῦ κειμένου πρὸς νότον τῆς Δοβρούτσας ἐπὶ γραμμῆς ἀρχομένης ἀνατολικῶς τῆς Σιλιστρίας καὶ καταληγούσης εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον πρὸς νότον τῆς Καλάτιδος (Μαγκάλια)». Ἐναντίον τοῦ σκληροῦ τούτου ὅρου, τοῦ τὸ πρῶτον προμηνυθέντος καὶ καταγγελθέντος ὑπὸ τοῦ Ῥωσέττη, τελευτῶντος τοῦ 1875, καὶ φανερῶς δηλωθέντος ἐν τῷ ῥωσικῷ κατὰ τὴν Ῥωμανίαν ἀρχηγείῳ

τῷ 1877, μάτην διεμαρτυρήθη ὁ ἡγεμὼν Κάρολος καὶ ὁ ὑψηλόφρων αὐτοῦ λαός. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία ἐπέμεινεν εἰς ταῦτα, ἀμείβουσα οὕτω τὰς λαμπρὰς ὑπηρεσίας τῶν Λατίνων αὐτῆς συμμάχων, εἰς ὧν τὴν βοήθειαν κατὰ μέγα μέρος ὠφείλετο ἡ ῥωσικὴ νίκη, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὸ πρόςθετον μέρος χώρας τὸ δοθὲν εἰς τὴν Ῥωμανίαν ἀντὶ παραμυθίας ἐδέχθη προφρόνως ἡ Βουλγαρία. Κατὰ τὴν φράσιν Ῥωμάνου πολιτευτοῦ «οὐχὶ ἡ ἡττημένη Τουρκία ἐπλήρωσεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἡ Ῥωμανία». Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ τσάρου ὡρίζετο οὕτω καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ «ἐπαράτου ποταμοῦ», τοῦ Προύθου ἐκείνου, ὅςτις μετὰ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη ἑνώσεως ἐχώρησε καὶ πάλιν τοὺς ἐλευθέρους Ῥωμάνους ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς Βεσσαραβίας, χώρας ἱστορικῶς καὶ ἐθνογραφικῶς ῥωμανικῆς, ἐν ᾧ ἡ Δοβροῦτσα περιελάμβανε πολυπληθῆ βουλγαρικὰ καὶ τουρκικὰ στοιχεῖα ὡς καὶ τουρκοφώνους Γαγαούζους, ἐκχριστιανισμένους ἀπογόνους τῶν Κομάνων, καὶ ἦτο ἀκόμη οὕτως ἠρημωμένη, ὡς ὅτε ὁ Ὀβίδιος εἶχε θρηνήσει τὴν γῆν ἐκείνην τῆς ἐξορίας αὐτοῦ. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ παράδοσις πληθυσμοῦ βουλγαρικοῦ εἰς τὴν ῥωμανικὴν κυριαρχίαν ἔτεινεν ἢ μᾶλλον προετίθετο νὰ σπείρῃ διχόνοιαν μεταξὺ τῶν δύο γειτόνων κρατῶν. Καὶ ἡ μὲν δραστηριότης τῆς Ῥωμανίας ἐπωφελήθη τὴν ἀναγκαστικὴν ταύτην καὶ ἀντιδημοτικὴν ἀνταλλαγὴν ὅσον ἠδυνήθη ἄριστα· ἡ λαμπρὰ γέφυρα τῆς Τσερναβόδας ἐπιζευγνύει σήμερον τὸν Δούναβιν, ἑνοῦσα τὴν πέραν τοῦ Δουνάβεως ἐπαρχίαν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τῆς χώρας καὶ μεταβάλλουσα τὴν ἄξενον Δοβροῦτσαν διὰ τοῦ σήμερον ἀνθοῦντος λιμένος τῆς Κωνστάντσας εἰς εὐρεῖαν ταχυδρομικὴν ὁδὸν, ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ Βερολίνου εἰς τὸν Βόςπορον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ ἀγνωμοσύνη τῆς Ῥωσίας ἀκόμη φλεγμαίνει τὰς καρδίας τῶν Ῥωμάνων καὶ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προςπέλασιν τῆς λατινικῆς ταύτης χώρας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τριπλῆς συμμαχίας. Τὸν δὲ ἄλλον πολὺ εὐλογώτερον ὅρον τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, τὴν κατάργησιν δυςκολιῶν περὶ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, παρεμβαλλομένων εἰς τοὺς Ἰουδαίους, ἡ Ῥωμανία ὁτὲ μὲν διέφυγεν, ὁτὲ δὲ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Οἱ Ῥωμᾶνοι πολιτευταὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, καὶ ἰδίως ἐν Μολδαβίᾳ, τὸ ἰουδαϊκὸν ζήτημα δὲν εἶνε θρησκευτικὸν, ἀλλὰ κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν καὶ ὅτι ἡ εἰς τοὺς ξένους τούτους Σημίτας ἀπονομὴ πλήρων πολιτικῶν δικαιωμάτων ἤθελε περιαγάγει εἰς μεγάλας στενοχωρίας τοὺς ἰθαγενεῖς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ Ῥωμανία, ὅπως τύχῃ τῆς

ἀναγνωρίσεως τῶν δυνάμεων, νἀναθεωρήσῃ τὸ ἕβδομον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ὅπερ ἐπέτρεπε τὴν πολιτογράφησιν μόνον Χριστιανῶν ἀλλοδαπῶν, ἀλλὰ καὶ τότε ἡ πολιτογράφησις τῶν Ἰουδαίων περιωρίσθη διὰ διαφόρων νομικῶν διατάξεων, αἵτινες δὲν ἔδωκαν εἰς τὴν πολυάσχολον Εὐρώπην ἀφορμὴν ἐνοχλήσεως καὶ ἐπεμβάσεως. Ἔλαβε δ' ἡ Ῥωμανία μίαν ἕδραν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιτροπείᾳ τοῦ Δουνάβεως, ἧς ἡ ἰσχὺς ἐξηκολούθησεν ἐπεκτεινομένη «μέχρι τοῦ Γαλαζίου ἐν τελείᾳ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν». Ἀπ' ἐκείνου δὲ τοῦ σημείου μέχρι τῶν Σιδηρῶν πυλῶν διακανονισμὸς τῶν κατὰ τὸν ποταμὸν ἔμελλε «νὰ διαπονῆται ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας, ἐπικουρουμένης ὑπὸ ἀντιπροσώπων τῶν παραποταμίων κρατῶν»· εἰς δὲ τὴν Αὐστροουγγαρίαν ἀνετέθη ἡ ἀφαίρεσις τῶν Σιδηρῶν πυλῶν, ἥτις καὶ ἐξετελέσθη τῷ 1896.

Ἡ δ' Ἑλλὰς δὲν ἠξιώθη διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου αὐξήσεως ἐδαφικῆς. Ὁ Δηλιγιάννης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ συνέδριον, ὅτι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γενικῆς ἐπιθυμίας εἰρηνικῆς διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ θὰ ἠρκεῖτο ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης καὶ τῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου συνορευουσῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν, ἥτις διαρρύθμισις, καθ' ἃ δικαίως ἐξέθηκε, θὰ παρεῖχεν ἐγγύησιν εἰρήνης. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς προτάσεως ταύτης τὸ συνέδριον ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Βάδδιγκτων προεκάλεσε τὴν Πύλην διὰ τοῦ δεκάτου τρίτου πρωτοκόλλου αὐτοῦ νὰ ἐπανορθώσῃ οὕτω τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, ὥστε τὰ βόρεια ὅρια τῆς Ἑλλάδος νὰ παρακολουθήσωσι τὸν ῥοῦν τοῦ Πηνειοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸν τοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ), ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν ἀπέναντι τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς Κερκύρας, πρὸς βορρᾶν. Τὸ δὲ εἰκοστὸν τέταρτον ἄρθρον τῆς συνθήκης ἐπεφύλασσεν εἰς τὰς δυνάμεις τὸ δικαίωμα τῆς μεσολαβήσεως αὐτῶν χάριν διευκολύνσεως τῆς λύσεως ταύτης, ἥτις προετάθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σώλσβαρυ ἔν τινι ἐγγράφῳ τῆς 16 Μαΐου, ἐκφρασθεισῶν ἐπὶ τούτῳ τῶν εὐχαριστιῶν τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ δὲ Κρήτη ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ παραμένουσα τουρκική, τῆς Πύλης ὑποσχεθείσης νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν ὀργανικὸν νόμον τοῦ 1868, καὶ οἱ Κρῆτες, οἵτινες εἶχον στηρίξει τὰς προσδοκίας αὐτῶν μᾶλλον εἰς τὴν συλλογικὴν σύνεσιν τῶν δυνάμεων ἐν Βερολίνῳ ἢ εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας, ἀπεγοητεύθησαν οὕτω δεινῶς, ὥστε ἡ Γενικὴ συνέλευσις ἐξῃτήσατο τὴν μεσολάβησιν τῆς ἀγγλικῆς

κυβερνήσεως παρὰ τῇ Πύλῃ, Κρῆτες δὲ Χριστιανοὶ ἀπηύθυναν αἰτήσεις περὶ ἀγγλικῆς προστασίας εἰς τὸν πρόξενον τῆς Ἀγγλίας Sandwith. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ὑπολοίπους χώρας τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, περὶ ὧν δὲν ἐλήφθησαν ἴδια διοικητικὰ μέτρα, ἠρκέσθη τὸ συνέδριον εἰς τὴν προςδοκίαν διοργανώσεως ὁμοίας πρὸς τὴν μὴ ἱκανοποιήσασαν τοὺς Κρῆτας, τῶν λεπτομερειῶν ἀνατεθεισῶν εἰς «ἰδίας ἐπιτροπείας», ἀντιπροσωπευούσας τοὺς ἰθαγενεῖς πληθυσμούς, Τὸ ἄρθρον δὲ τοῦτο τὸ προωρισμένον νὰ περιλάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θρᾴκην, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς Ἠπείρου ἀπέμεινε νεκρὸν γράμμα, οὕτω δὲ προεκάλεσε τῷ 1912 αἰτίαν πολέμου.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ κύριαι διατάξεις τοῦ νέου τούτου καταστατικοῦ χάρτου τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς καθ' ὅσον ἐνδιεφέρετο περὶ αὐτῆς ἡ Εὐρώπη. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ἐτηρήθησαν ἐν Βερολίνῳ τὰ κατὰ τὸν Εὔξεινον πόντον σύνορα οἷα εἶχον ὁρισθῆ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἡ Πύλη παρεχώρει τὸ Ἀρδαχὰν, τὸ Κὰρς καὶ τὸ Βατοὺμ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀλλ' ἐκράτει τὸ Βαγιαζὶτ, ὁ δὲ τσάρος ὑπισχνεῖτο, ὅτι τὸ Βατοὺμ ἔμελλε νἀποβῇ «ἐλεύθερος λιμὴν, κυρίως ἐμπορικός». Μετὰ δὲ ὀκτὼ ἔτη ὁ διάδοχος τοῦ τσάρου παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀπέστη τῆς ὑποσχέσεως ταύτης, παρέχων οὕτω νέον παράδειγμα τῆς ἀξιοπιστίας τῆς Ῥωσίας. Τέλος δὲ διὰ τοῦ ἑξηκοστοῦ πρώτου ἄρθρου τῆς συνθήκης ἡ Πύλη ἀνέλαβε τὴν οὐδαμινωτάτην τῶν ὑποσχέσεων αὐτῆς, ἤτοι τὸ νὰ «ἐκτελέσῃ ἄνευ περαιτέρας ἀναβολῆς τὰς βελτιώσεις καὶ μεταρρυθμίσεις τὰς ἀξιωθείσας ὑπὸ τοπικῶν αἰτημάτων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταῖς οἰκουμέναις ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων καὶ νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἐναντίον τῶν Κιρκασίων καὶ Κούρδων». Κατὰ περιόδους δ' ἔμελλε νὰ ὑποβάλληται περὶ τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων λόγος εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἔμελλον «νὰ ἐποπτεύωσι τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν». Εἰδικὴ δ' εὐθύνη περὶ τῆς προστασίας τῶν Ἀρμενίων ἐπερρίπτετο εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἕνεκα τῆς περὶ Κύπρου συμβάσεως, ἥτις εἶχεν ὑπογραφῆ ἐσπευσμένως τῇ 22 Μαΐου καὶ ἧς ἡ δημοσίευσις διαρκοῦντος τοῦ συνεδρίου ἐπῆλθεν ὡς κεραυνὸς εἰς τὸν διπλωματικὸν κόλπον. Διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία ὑπεχρεοῦτο νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ ἀμύνῃ τῶν ἀσιατικῶν αὐτοῦ κτήσεων ἐναντίον νέας ῥωσικῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ σουλτᾶνος ὑπισχνεῖτο χάριν ἀνταποδόσεως «νὰ εἰςαγάγῃ ἀναγκαίας μεταρρυ-

θμίσεις» αὐτόθι, συμβουλευόμενος τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δύναμιν. Ὅπως δὲ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς ταύτην τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρεώσεως αὐτῆς ὁ σουλτᾶνος παρέδιδεν εἰς αὐτὴν «τὴν νῆσον τῆς Κύπρου, ἵνα κατέχηται καὶ διοικῆται» ὑπ' αὐτῆς, ὡς «στρατιωτικὸν σταθμὸν» ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ πληρωμῇ ἐνιαυσίου φόρου, ὑπολογιζομένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ μέσον ὅρον ἀνωτάτου ποσοῦ τῶν πέντε προηγουμένων ἐτῶν, καὶ μετὰ τῆς συνεννοήσεως, ὅτι εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων ἐκκένωσιν τῶν προσφάτων ἀσιατικῶν κατακτήσεων ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἐκκένωσις τῆς Κύπρου. Οὕτως ὁ Μπήκονσφηλδ «ἐστερέονε» τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν διὰ τῆς παραδόσεως τῆς διοικήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης εἰς τὴν Αὐστροουγγαρίαν καὶ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μεθ' ἧς συνέδεεν αὐτὴν ὡς μόνη ἱστορικὴ σχέσις ἡ ἐφήμερος τῆς νήσου κατάκτησις ὑπὸ Ῥιχάρδου τοῦ Λεοντοθύμου πρὸ ἑπτὰ περίπου αἰώνων. Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι κατελήφθησαν ὑπ' ἀγανακτήσεως ἐπὶ τῇ εἰρηνικῇ ταύτῃ παραχωρήσει τουρκικοῦ ἐδάφους, Κύπριοι δὲ καὶ Ἄγγλοι καταδικάζουσι νῦν ὁμοίως τὰς οἰκονομικὰς ἐν τῇ νήσῳ διατάξεις. Ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας ἡ γνώμη περὶ τῶν διπλωματικῶν τούτων ἔργων ὑπῆρξεν ἡ ἀξιομνημόνευτος φράσις, δι' ἧς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἐπὶ τῇ ἐκ Βερολίνου ἐπιστροφῇ αὐτοῦ, ὅτι εἶχε φέρει εἰς αὐτὸν «ἔντιμον εἰρήνην».

Καὶ τὰ μὲν ἐξαγόμενα τῆς πείρας τῆς γενεᾶς τῆς παρελθούσης ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἐν Βερολίνῳ συνθήκης ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ μειώσωμεν τὴν ἐκτίμησιν, ἣν οἱ Ἄγγλοι πληρεξούσιοι ἐσχημάτισαν περὶ τῶν διατάξεων αὐτῆς, καὶ αἱ πρόσφατοι νῖκαι τοῦ βαλκανικοῦ συνδέσμου διέλυσαν τὸ καθεστὼς τὸ ὑπὸ τῆς συνθήκης ἐκείνης δημιουργηθέν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς μεγάλης ἐξεγέρσεως τοῦ 1912 ἀπεδείχθη, ὅτι τὰ ἐν Βερολίνῳ κανονισθέντα οὐδαμῶς ἦσαν μόνιμος «διαρρύθμισις ζητήματος αἰωνίου». Οὔτε τὴν εἰρήνην ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἐξησφάλισαν, οὔτε παρέσχον ἐγγύησιν περὶ τῆς προσηκούσης μεταχειρίσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν, ὅσαι ἀφέθησαν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Σχεδὸν πᾶσα δύναμις τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην καὶ πλείονα τοῦ ἑνὸς μικρὰ κράτη παρεβίασάν τινας τῶν διατάξεων τοῦ διεθνοῦς ἐκείνου ἐγγράφου. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία παρέβη τὸ εἰκοστὸν τρίτον καὶ τὸ ἑξηκοστὸν πρῶτον ἄρθρον, εἰς οὐδὲν μέτρον προβᾶσα, ὅπως μεταρρυθμίσῃ τὴν τύχην τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀρμενίας, οὐδεμία δὲ δύ-

ναμις προέβη εἰς διαβήματα τελεσφόρα ὑπὲρ τῆς Ἀρμενίας. Ἡ δὲ Ῥωσία παρεῖδε τὸ πεντηκοστὸν ἔνατον ἄρθρον, κλείσασα καὶ ὀχυρώσασα τὸ Βατοὺμ, καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία ἐπεξέτεινεν αὐθαιρέτως τὰς διατάξεις τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ἄρθρου διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἡ δὲ Ἰταλία διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Τριπολίτιδος καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἑξηκοστὸν τρίτον ἄρθρον, δι' οὗ ἐκηρύσσετο ἡ διατήρησις τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων. Ἡ δὲ Βουλγαρία εἶχεν ἤδη ὀλιγώρως καὶ μετ' ἐπιτυχίας ἀθετήσει δύο ὅλας σειρὰς ἄρθρων διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας καὶ τῆς κηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ῥωμανία περιεφρόνησε τὸ τεσσαρακοστὸν τέταρτον ἄρθρον διὰ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ παρέδραμον τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον ἄρθρον διὰ τῆς ἀρνήσεως νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Τὰ σύνορα τοῦ Μαυροβουνίου ἐτροποποιήθησαν δι' ἐνόπλου διαδηλώσεως, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔλαβε μέρος μόνον τοῦ ἐδάφους τοῦ δηλωθέντος ὡς ἀνήκοντος εἰς αὐτὴν ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ πρωτοκόλλῳ, ἡ δὲ Κρήτη διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου ἄρθρου καθ' ὅσον μετὰ τὴν ὑπὸ τεσσάρων τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην δυνάμεων ὑπόταξιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν διοίκησιν Ἕλληνος μεγάλου ἁρμοστοῦ ἐκήρυξε τὴν ἕνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Δύο βραχεῖς, ἀλλ' ἀπεγνωσμένοι πόλεμοι, ὧν ὁ ἕτερος ἀδελφοκτόνος, καὶ τρίτος πόλεμος μόλις ἀποφευχθεὶς, διάφοροι ἐπαναστάσεις ἐν Κρήτῃ καὶ Ἀλβανίᾳ καὶ ἡ αἱματηρὰ σύγκρουσις ἀντιζήλων προσηλυτισμῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀπέδειξαν τὸ ἀνυπόστατον τῆς ὑποθέσεως, ὅτι αἱ ἐπὶ χάρτου πανάκειαι καὶ οἱ ἐκ περγαμηνῆς δεσμοὶ τῆς διπλωματίας τῆς Ἑσπερίας θὰ ἠδύναντο νὰ θεραπεύσωσι τὰς φυλετικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιζηλίας ἢ νὰ περιορίσωσι τὰς ἀπὸ αἰώνων φυλετικὰς φιλοδοξίας ἐν μέρει τῆς Εὐρώπης, ἂν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τοῦτο Εὐρώπην, οἰκουμένῳ ὑπὸ λαῶν, οἵτινες ποιοῦνται ἔκκλησιν εἰς ἀξιώσεις ἀπορρεούσας ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ὡς εἰ τὰ παρελθόντα ἔκτοτε χίλια ἔτη ἀπετέλουν μίαν μόνον χθεσινὴν ἡμέραν. Ἀλλ' οὐχ ἧττον, καίτοι ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐμφανίζεται τὴν σήμερον ἔτι μᾶλλον ἐρρακωμένη, ἐσημείονε προχώρησιν πρὸς τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐπειδὴ ἠλάττονε μεγάλως τὴν ἐπὶ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου Χριστιανῶν τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἣν νῦν ἐξωλώθρευσαν τελείως αὐτὰ τὰ χριστιανικὰ κράτη

τοῦ Αἵμου. Ὅ τι δήποτε καὶ ἂν λέγωσιν οἱ Σέρβοι μεγαλοϊδεᾶται, τὰ τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη τῆς ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ αὐστριακῆς διοικήσεως, πρὸς ἃ δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατοχὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν γαλλικὴν προστασίαν ἐν τῇ Τυνησίᾳ, μετέβαλον δύο ἀγρίας τουρκικὰς ἐπαρχίας εἰς πεπολιτισμένον βαλκανικὸν κράτος, καίτοι οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ δὲν ἀγαπῶσι τοὺς ἐκπολιτιστὰς αὐτῶν. Ἡ δ' ἐλευθέρα Βουλγαρία ἀπεδείχθη ὅτι ὑπῆρξε θριαμβευτικὴ ἐπιτυχία, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐξαίρεσις τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας ἤγαγε τοὺς Ἕλληνας πολιτευτὰς εἰς τὸ νὰ εὐλογῶσι τὸ ὄνομα τοῦ Σώλσβαρυ διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, βοηθήσαντος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἀλλ' ὁ θεωρῶν τὴν ῥακώδη συνθήκην τοῦ Βερολίνου ὡς ἀπαραβίαστον νόμον τῆς φύσεως ἤθελεν ἀποδειχθῇ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ ἀτελεῖ κόσμῳ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων αἱ διεθνεῖς συμφωνίαι δεσμεύουσι μόνον ἐφ' ὅσον τὰ συμβαλλόμενα μέρη προαιροῦνται νὰ δεσμεύωνται ὑπ' αὐτῶν ἢ οἱ ἐνδιαφερόμενοι λαοὶ εἶνε ἀσθενεῖς καὶ διῃρημένοι. Ὅτε δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ «μικροὶ γείτονες» τῆς Τουρκίας ἔδωκαν πρὸς ἀλλήλους τὴν δεξιὰν καὶ ἡνώθησαν ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν μετὰ τῆς διπλῆς δυνάμεως ἐνθουσιασμοῦ καὶ διοργανώσεως, ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου, ὡς ἅπαντα τὰ τεχνητὰ δημιουργήματα, κατέρρευσε πρὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς φύσεως, καὶ ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ δόγμα «ὁ Αἷμος χάριν τῶν βαλκανικῶν ἐθνῶν» ἦτο ἰσχυρότερον τῶν φραγμῶν τῶν ἐγερθέντων ὑπὸ τῶν δυνάμεων χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΩΝ (1878-87)

Τὰ τρία ἔτη τὰ ἐπακολουθήσαντα ἀμέσως εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου ἀφιερώθησαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν νέων συνόρων καὶ εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τῆς νέας τάξεως πραγμάτων, ἥτις ὡς πρὸς τὴν Ῥωμανίαν, τὴν Βοσνίαν, τὸ Μαυροβούνιον καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα ἢ ὅ τι προσεδοκᾶτο. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ῥωμανίας κατέλαβον μὲν τὴν Δοβροῦτσαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1878, ἀλλὰ σχεδὸν δύο ἔτη παρῆλθον πρὶν ἢ χαραχθῶσι τὰ ὅρια μεταξὺ τῆς πέραν τοῦ Δουνάβεως ἐπαρχίας ταύτης καὶ τῆς Βουλγαρίας. Τὸ δεύτερον ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ὥριζεν, ὅτι τὸ σύνορον τοῦτο ἔμελλε νὰ χαραχθῇ «ἀνατολικῶς τῆς Σιλιστρίας», καὶ ἐπῆλθεν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιτροπείᾳ ὡς πρὸς τὴν γραμμὴν ταύτην ἀγὼν μεταξὺ τοῦ Ῥώσου ἀντιπροσώπου καὶ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ. Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἠγωνίζετο νἀπομακρύνῃ τὸ σύνορον τῆς Ῥωμανίας ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπώτερον τοῦ περιωνύμου ἐκείνου φρουρίου, οἱ δὲ συνάδελφοι αὐτοῦ ἐπεθύμουν νὰ ὁρίσωσιν αὐτὸ τόσον πλησίον τῶν τειχῶν, ὥςτε νἀφήσωσι τὰ σφαγεῖα τῆς πόλεως ἐντὸς τοῦ ῥωμανικοῦ ἐδάφους. Λυθέντος δὲ τοῦ ζητήματος τούτου, ἡ ῥωμανικὴ κυβέρνησις κατέλαβε τὸ ὀχύρωμα Ἀρὰμπ Τάμπια τὸ θρυληθὲν ἕνεκα τῶν κατορθωμάτων τῶν Ἄγγλων κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ 1854· ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη ἐξηρέθισε τὴν Ῥωσίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτ' ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὴν ἐκκένωσιν τῆς θέσεως ταύτης ὑπὸ τῶν προτέρων συμμάχων· ἡ δὲ δευτέρα αὕτη ταπείνωσις ἐπλήγωσεν, ὡς εἰκός, τὴν ὑπερηφάνειαν ἔθνους νεαροῦ καὶ γενναίου. Τέλος δὲ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1880 ἐχαράχθησαν ὁριστικῶς τὰ σύνορα, τοῦ πολυθρυλήτου ὀχυρώματος δοθέντος εἰς τοὺς Ῥωμάνους, οἵτινες οὕτως ἀπέφυγον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πήξωσι τὴν γέφυραν αὐτῶν οὕτω πλησίον τῆς Σιλιστρίας, ὥςτε νὰ εὑρίσκωνται ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν βουλγαρικὴν φρουράν. Κατὰ ταῦτα τὰ σύνορα τῆς Βουλγαρίας καὶ Ῥωμανίας ὡρίσθησαν δυσαρέστως δι' ἀμφότερα τὰ κράτη, εἰς μὲν τὴν Βουλ-

γαρίαν δοθέντος τοῦ ὀχυροῦ φρουρίου τοῦ δεσπόζοντος τῆς Δοβρούτσας, εἰς δὲ τὴν Ῥωμανίαν παραχωρηθέντων ἀξίων λόγου ἐξαρτημάτων τῆς Σιλιστρίας. Ἄλλαι δὲ δυσκολίαι προεκλήθησαν ἐκ τῶν κανονισμῶν τοῦ Δουνάβεως μεταξὺ τῶν Σιδηρῶν πυλῶν καὶ τοῦ Γαλαζίου. Ἡ Αὐστροουγγαρία, καίπερ μὴ οὖσα τῶν παριστρίων κρατῶν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ Δουνάβεως, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν προεδρίαν καὶ τὴν προεδρικὴν ψῆφον ἐν μικτῇ ἐπιτροπείᾳ τῶν παριστρίων κρατῶν κατασιάσῃ χάριν κανονισμοῦ τῶν κατὰ τὸν ποταμόν. Ἀλλ' ἡ Ῥωμανία διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀναμίξεως ταύτης τῆς δυαδικῆς μοναρχίας ἐν ταῖς σερβικαῖς, βουλγαρικαῖς καὶ ῥωμανικαῖς χώραις, δι' ὧν ῥέει ὁ ποταμός. Μόλις δὲ τῷ 1883 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου, τῆς ὑπογραφείσης ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῶν συμμετασχουσῶν τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ἐλύθη ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο. Τότε ἡ ἰσχὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας, παραταθεῖσα μέχρι τοῦ 1904 καὶ κατόπιν δυναμένη αὐτομάτως νἀνανεωθῇ κατὰ τριετεῖς περιόδους, ἐπεξετάθη μὲν μέχρι τῆς Βραΐλας, ἀλλ' ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ βραχίονος Κίλια τοῦ ποταμοῦ, ὅστις εἶνε μέρος μὲν ῥωσικός, μέρος δὲ ῥωμανικός· ἀπὸ δὲ τῆς Βραΐλας μέχρι τῶν Σιδηρῶν πυλῶν ἐξησκεῖτο ὁμόχρονος δικαιοδοσία ὑπὸ μικτῆς ἐπιτροπείας, συγκειμένης ἐκ πέντε μελῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς Αὐστροουγγαρίας, τῶν τριῶν παριστρίων κρατῶν καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Αὐστριακοῦ ἐπιτετραμμένου καὶ ἐχούσης τὴν ἕδραν αὐτῆς ἐν Γιουργέβῳ. Τὰ τρία παρίστρια κράτη εἶχον ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς συνδιασκέψεως ἐκείνης· μόνη δὲ ἡ Ἀγγλία εἶχε συνηγορήσει ὑπὲρ ἀποδοχῆς τῆς Ῥωμανίας εἰς τὰς διασκέψεις αὐτῆς.

Πρὶν δὲ συμβῶσι ταῦτα, ἡ Ῥωμανία τῇ 14 Μαρτίου τοῦ 1881 εἶχε κηρυχθῇ βασίλειον κατὰ πρότασιν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου στρατηγοῦ Λέκκα, ὅστις εἶχεν ἀναμιχθῇ εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Κούζα πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν. Τὸ ῥωμανικὸν στέμμα κατεσκευάσθη ἐκ τουρκικοῦ πυροβόλου, κυριευθέντος ἐν Πλεύνᾳ, εἰς ἔνδειξιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶχεν ἐπιτευχθῇ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς χώρας. Ὀλίγους δὲ μῆνας πρότερον εἶχε λυθῇ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ἐπειδὴ τὸ μόνον τέκνον τῆς Κάρμεν Σύλβας εἶχεν ἀποθάνει, υἱοθετήθη δὲ ὡς κληρονόμος τοῦ ἡγεμόνος ὁ Φερδινάνδος, υἱὸς τοῦ Λεοπόλδου Χοεντσόλλερν ἐκείνου, οὗ ἡ ὑποψηφιότης διὰ τὸν ἱσπανικὸν θρόνον εἶχεν ὑπάρξει ἡ ἀφορμὴ τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου. Ὁ δὲ γά-

μος τοῦ ἀνεψιοῦ τούτου τοῦ Καρόλου μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ ἀποθανόντος δουκὸς τοῦ Κοβούργου καὶ ἐγγόνης τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, συνέδεσε τὴν ῥωμανικὴν δυναστείαν μετὰ τῆς ἀγγλικῆς, καὶ στεναὶ ἀπέβησαν αἱ πρὸς τὰς γερμανικὰς δυνάμεις πολιτικαὶ σχέσεις τῆς Ῥωμανίας. Μετὰ δὲ τὴν συνομολόγησιν τῆς τριπλῆς συμμαχίας τῷ 1882 ὁ Μπρατιάνου, ἀκολουθῶν τὸ ἐξωτερικὸν πρόγραμμα, οὗ ἤδη ὑπερεμάχουν οἱ Γιουνιμισταί, οἱ «νέοι» συντηρητικοὶ τῆς Μολδαβίας, ἦλθε τῷ 1883 εἰς συνεντεύξεις πρὸς τὸν Καλνόκυ καὶ τὸν Βίσμαρκ, εἰςάγων οὕτω τὸ λατινικὸν ἐκεῖνο ἔθνος εἰς τὴν σφαῖραν τῶν τριῶν κεντρικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Ἡ δὲ προςπέλασις αὕτη συνεπέφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Αὐστροουγγαρίας τάσεων τῶν Ῥωμάνων ἀπολυτρωτικῶν καθ' ὅμοιον τρόπον καθ' ἃ ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν τριπλῆν συμμαχίαν εἶχε συνεπιφέρει ἀναγκαίως τὴν ἀποθάρρυνσιν τοῦ ἀναλόγου ἰταλικοῦ κινήματος. Οὕτω δὲ ἡ Ῥωμανία ὑπὸ Γερμανὸν μονάρχην ἀπέβη ἀντιπρόσωπος τῶν γερμανικῶν συμφερόντων ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ καὶ τὸ Βουκουρέστιον ὀχυρὰ σκοπιὰ τῆς τριπλῆς συμμαχίας.

Δεκαὲξ ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς βερολινείου συνθήκης ταὐστριακὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν βαρῶνον Φιλίπποβιτς διέβησαν τὸν Σᾶον, διῃρημένα εἰς τέσσαρας φάλαγγας, ἵνα καταλάβωσι τὴν Βοσνίαν. Καὶ ἡ μὲν κυρία φάλαγξ ἐτράπη διὰ τῆς ἱστορικῆς ὁδοῦ κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τῆς Βόσνας, τῆς αὐτῆς ἐκείνης ὁδοῦ, δι' ἧς εἶχε διέλθει ὁ πρίγκιψ Εὐγένιος, ὅτ' ἐπεχείρησε τῷ 1697 τὴν πολυθρύλητον αὐτοῦ εἰςβολὴν εἰς τὸ Σεράγιεβον. Ἀλλ' οἱ Αὐστριακοὶ δὲν εἶχον ὑπολογίσει τὸν φανατισμὸν τῶν Μωαμεθανῶν τῆς Βοσνίας. Καὶ δὴ τῇ 22 Ἰουλίου οἱ Μουσουλμᾶνοι τοῦ Μαγκλάϊ κατεκερμάτισαν προδοτικῶς ἴλην Οὐσσάρων, ἐπηκολούθησαν δ' ἀλλεπάλληλοι ἀψιμαχίαι, ἕως ἡ δευτέρα φάλαγξ, κυριεύσασα τὴν ἀρχαίαν πόλιν Γιάϊτσε, ὅπου εἶχεν ἀποθάνει τῷ 1463 ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τῆς Βοσνίας, κατώρθωσε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος, καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ Σεραγιέβου. Προσεγγιζόντων δὲ τῶν Αὐστριακῶν, ἐξερράγη ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀποστασία, καί, καταλυθέντος τοῦ Τούρκου διοικητοῦ, φανατικὸς Τοῦρκος, ὀνομαζόμενος Χατζηλόγιας, ἐκήρυξεν ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν. Τῇ δὲ ἑβδόμῃ Αὐγούστου οἱ Αὐστριακοὶ ἤρχισαν πῦρ ἐναντίον τῆς πόλεως, ἥτις

μετ' ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν περιῆλθεν εἰς αὐτούς. Μέγα μέρος τῆς πόλεως κατεστράφη ὑπὸ τοῦ πυρὸς, καὶ οἱ τάφοι πολλῶν Αὐστριακῶν στρατιωτῶν παρέχουσι μέχρι καὶ τῆς σήμερον σιωπηρὰν μαρτυρίαν τῆς λύσσης τῶν ὑπερασπιστῶν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ κατὰ τὴν ὕπαιθρον χώραν ἐξερράγη κλεφτοπόλεμος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μουκτίγια ἐφένδη, Ἀλβανοῦ ἐκ τοῦ Νοβιπαζὰρ, μεθ' οὗ εἶχον συνενωθῆ ἱκανοὶ Τοῦρκοι ἐκ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἡ κοιλὰς τῆς Βόσνας ἀπέβη καὶ πάλιν τὸ θέατρον διαρκῶν συγκρούσεων, καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη, ἥτις κατ' ἀρχὰς εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸν βαρῶνον Γιοβάνοβιτς σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἔμεινεν ἀνυπότακτος. Παρέστη ἀνάγκη νὰ σταλῶσιν ἕτερα τέσσαρα σώματα πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς. Τότ' ἐξεκαθάρθη ἡ κοιλὰς τῆς Βόσνας, ἡ Ἑρζεγοβίνη ὑπετάχθη περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου, καὶ τῇ 8 Ὀκτωβρίου παρεδόθη τὸ τελευταῖον ἔρυμα τῶν Βοσνίων ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ τῷ 1882 ἐξερράγη ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ νέα ἐπανάστασις, καὶ μόλις μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ βαρώνου Κάλλαϋ, τοῦ ἱστορικοῦ τῶν Σέρβων καὶ πρότερον γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Βελιγραδίῳ, εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ διοίκησις τοῦ «καταληφθέντος ἐδάφους», ἤρχισεν ἡ προοδευτικὴ ἐργασία, ἥτις ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε προαγομένη.

Ἡ δὲ στρατιωτικὴ κατοχὴ τῶν τριῶν πόλεων τοῦ Νοβιπαζὰρ ἤρχισε διὰ τῆς εἰς τὸ Πλέβλγιε εἰσόδου τοῦ αὐστροουγγρικοῦ στρατοῦ τῇ 29 Αὐγούστου 1879. Οἱ Αὐστριακοὶ ἀπέστειλαν αὐτόσε ἕνα μόνον πολιτικὸν ὑπάλληλον, ἐξηκολούθησαν δὲ συνυπάρχουσαι αἱ τουρκικαὶ διοικητικαὶ, δικαστικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ ἀρχαὶ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τουρκικὸς στρατὸς ἐστάθμευεν ἐν ταῖς αὐταῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἐγκατεστάθησαν καὶ αὐστριακαὶ φρουραί. Καὶ ὁ μὲν καθορισμὸς τῶν συνόρων τοῦ Νοβιπαζὰρ, καθ' ὃν ἡ Γερμανία ὑπεστήριξε τοὺς Τούρκους, ὑπῆρξεν αἰτία δυσφορίας τῶν Ῥώσων· ἀλλ' αἱ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν αὐστριακῶν καὶ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν διετηρήθησαν εὐρύτατα κατὰ τὴν περίοδον τῆς μικτῆς ἐκείνης κατοχῆς ἕνεκα τῆς συνετῆς διαγωγῆς τοῦ Φερὶκ Σουλεϊμὰν, τοῦ μονίμου πασσᾶ τοῦ Πλέβλγιε, ὅςτις εἶχε διορισθῆ μικρὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς παραδόξου ἐκείνης καὶ συμμιγοῦς διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ τοῦ *σαντζακίου* τοῦ Νοβιπαζὰρ διὰ τῆς αὐστροτουρκικῆς συμβάσεως τοῦ 1879 ἐπελθοῦσα ἀπαγόρευσις τῆς διαμονῆς Τούρκων ἀτάκτων ἔφερεν ἐξαίρετα ἀποτελέσματα, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀθωμανικὴ ὑπερηφάνεια ἐθεραπεύθη χαρακτηριστικῶς διὰ τῆς

διπλωματικῆς ἐπινοήσεως τῆς εἰς νέον μικρότερον *σαντζάκιον*, τὸ τοῦ Πλέβλγιε, συγκροτήσεως τῶν τριῶν πόλεων καὶ τῶν τεσσάρων μικρῶν μεταξὺ αὐτῶν σκοπιῶν τῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἀλλ' ὅμως πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τοῦ διαμερίσματος τούτου, ὄντας τοὺς πλείστους Σέρβους, ἐπειδὴ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἡ Ῥασκία, ἡ κοιτὶς τῆς ἀρχαίας σερβικῆς μοναρχίας, οἱ «Εὐρωπαῖοι» οὐδέποτε ἀπέβησαν οἰκεῖοι. Εἰς τοὺς «δουλωθέντας» ἐκείνους Σλάβους οὐδέποτ' ἐπέτρεψαν οἱ ἐλεύθεροι αὐτῶν Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι γείτονες νὰ λησμονήσωσι τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, καὶ ἐθεώρουν τὴν αὐστροτουρκικὴν λωρίδα, τὴν παρεμποδίζουσαν τὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἑκατέρωθεν αὐτῶν κρατῶν, ὡς κώλυμα τῆς πραγματώσεως τοῦ ὀνείρου ἐκείνου περὶ ἀναβιώσεως τῆς σερβικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπερ μετὰ πάροδον πέντε αἰώνων ἦτο ἀκόμη πάντοτε ζωηρὸν ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν διεσκεδασμένων Σέρβων. Ἀλλὰ τῷ 1881 ὁ Μιγιάτοβιτς, ὢν τότε ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Σερβίᾳ, ὑπέγραψε μυστικὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Αὐστρίας, ὑπισχνούμενος νἀποθαρρύνῃ τὸν ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐξερεθισμὸν τῶν Βοσνίων ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὑποσχέσεως τῆς Αὐστρίας περὶ ὑποστηρίξεως τῶν σερβικῶν ἀξιώσεων περὶ ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ ἢ μᾶλλον «ἐν τῇ διευθύνσει τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ». Ἡ σύμβασις αὕτη, ἧς ἡ προθεσμία ἔληξε τῷ 1889, λέγεται, ὅτι ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Ἀλεξάνδρου ὡς προδοτική.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἡ Αὐστρία κατελάμβανε τὴν νέαν αὑτῆς θέσιν «ὡς φρουρὸς τῶν Βαλκανίων», ὁ γείτων αὐτῆς ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου δὲν κατώρθονε νὰ καταλάβῃ τὰ δύο ἀλβανικὰ διαμερίσματα τῆς Γκουσίνγγιε καὶ τῆς Πλάβας, ἅτινα εἶχον παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν ἐν Βερολίνῳ. Οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἦσαν ἄριστοι μαχηταί, ὀλιγωροῦντες τελείως τοῦ τε συνεδρίου καὶ τοῦ σουλτάνου καὶ ἀντιτασσόμενοι εἰς τὴν ἄνευ οἰκείας συναινέσεως μεταφορὰν τῶν ἰδίων ἑστιῶν καὶ ἑαυτῶν εἰς ἄλλο κράτος, ὅπερ, δεκτοῦ γενομένου ὅτι διῳκεῖτο καλλίτερον τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν, ἔμελλε νὰ καταλύσῃ τὰ πατροπαράδοτα αὐτῶν προνόμια ἀνομίας. Τὸ δὲ γεγονὸς, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Γκουσίνγγιε ἐγίνωσκον σχεδὸν πάντες τὴν σερβικὴν καὶ εἶχον μεταστῆ ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν, συνετέλει μόνον εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἔχθρας μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Μαυροβουνίων γειτόνων, καὶ ἡ φερομένη ἐξ εἰδωλολατρῶν καταγωγὴ τῶν κατοικούντων παρὰ τὴν λίμνην τῆς Πλάβας δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐπίμονον αὐτῶν ἀντί-

στασιν κατά τε τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀλκίμων Μαυροβουνίων. Ὁ δὲ πρῶτος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἀποσταλείς, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ βερολινείου συνεδρίου, ὑπῆρξεν ὁ Μεχεμὲτ Ἀλῆς, εἷς τῶν ἐν Βερολίνῳ πληρεξουσίων τῆς Τουρκίας· ἀλλ' οἱ Ἀρναοῦται δὲν ηὐλαβοῦντο ἐπιφανεῖς ἄνδρας, καὶ ἐπυρπόλησαν μὲν τὴν ἐν Διάκοβᾳ οἰκίαν αὐτοῦ, ἐφόνευσαν δ' αὐτὸν ἐξερχόμενον τοῦ καιομένου κτιρίου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1878. Δεύτερος δ' ἀπεσταλμένος δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς εἰς ὑποχώρησιν. Ἐπὶ τούτοις δὲ τῷ 1879 ἐξερράγησαν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Μαυροβουνίων, καὶ ἀνεβίωσεν ὁ «ἀλβανικὸς σύνδεσμος», ὅστις εἶχε συστηθῆ ἵνα καταπολεμήσῃ τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Εἶχε δὲ ἱδρυθῆ ὁ σύνδεσμος οὗτος εἰ μὴ καθ' ὑπόδειξιν, ἀλλὰ βεβαίως πρὸς εὐχαρίστησιν τῆς Πύλης, ἥτις οὕτω κατώρθωσε νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δικαιολογίαν χάριν μὴ ἐκπληρώσεως τῶν δυσαρέστων ὑποχρεώσεων, ἃς εἶχεν ἀναλάβει, τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα φυλῆς, ἥτις δὲν εἶχεν ἰδίαν ὕπαρξιν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σκενδέρβεη, οὐδὲ μέγαν ἐπιχώριον ἡγέτην μετὰ τὸν Ἀλῆν πασσᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Καὶ ἔγεινε μὲν δεκτὴ τῇ 31 Μαρτίου 1880 συνδιαλλαγή, προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ κόμιτος Κόρτη, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰταλοῦ πρεσβευτοῦ, καθ' ἣν τὸ Μαυροβούνιον ἔμελλε νὰ λάβῃ ἀντὶ τῶν πόλεων Γκουσίνγγιε καὶ Πλάβας μόνον μέρος τοῦ διαμερίσματος ἐκείνου καὶ εὐρεῖαν λωρίδα ἐδάφους μεταξὺ τῆς Ποδγορίτσας καὶ τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας, περιλαμβανομένου μέρους τῆς φυλῆς Γκρούδας μετὰ τῆς πόλεως Τούζη, τῆς πολυθρυλήτου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1911 ἐπανάστασιν τῶν Μαλτσόρων[1]· ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη ἀπεδείχθη ἀνεκτέλεστος ἕνεκα τῆς ὁριστικῆς ἀντιστάσεως τῶν Ἀλβανῶν. Καὶ δὴ οἱ κατοικοῦντες τὸ διαμέρισμα ἐκεῖνο ἦσαν καθολικοί, καί, ὡς οἱ Τουρκαλβανοὶ εἶχον ἀντιστῆ εἰς τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον ὡς Χριστιανόν, οὕτως οἱ καθολικοὶ ἀπέκρουον αὐτὸν ὥς τι χεῖρον, ὡς ὀρθόδοξον. Ὁ Πρέγκ Μπίμπ Ντόντας, ὁ ἡγεμὼν τῶν Μιρδιτῶν, οὗ τὸ ἔδαφος πρὸς νότον τοῦ Δρίνου δὲν ἠπειλεῖτο ὑπὸ τῆς σκοπουμένης ἐπαυξήσεως τοῦ Μαυροβουνίου, ὥδευσεν, ἡγούμενος τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φυλῆς, πρὸς βοήθειαν τῶν ὁμοθρήσκων, καὶ μετ' οὐ πολὺ δεκακισχίλιοι ἄνδρες εὑρίσκοντο παρὰ τὰ σύνορα.

---

[1] Αὕτη φαίνεται ὅτι εἶνε ἡ ὀρθὴ προφορὰ τοῦ ὀνόματος, ὅπερ συνήθως προφέρεται Μαλισσόροι.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναλάβει ἐν Ἀγγλίᾳ τὰ ἡνία τῆς ἀρχῆς ὁ Γλάδστων, καὶ ἡ πασίγνωστος αὐτοῦ συμπάθεια πρὸς τοὺς Μαυροβουνίους διηυκόλυνε τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Οἱ πληρεξούσιοι τῶν δυνάμεων συνῆλθον εἰς συνδιάσκεψιν ἐν Βερολίνῳ τὸν Ἰούνιον, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῶν ἀρίστων μέτρων χάριν ἐξασφαλίσεως τῆς ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐκτελέσεως τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς εἶχεν ἀναλάβει πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀλλ' ἔμενον ἀνεκτέλεστοι, καὶ προέτειναν, ὅπως ἀντὶ τοῦ σχεδίου τοῦ κόμιτος Κόρτη τὸ Μαυροβούνιον λάβη τὴν πόλιν Ὀλκίνιον καὶ λωρίδα παραλιακὴν μέχρι τοῦ ποταμοῦ Μπογιάνας. Ἀλλ' ἡ Πύλη ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ Ὀλκίνιον περιελάμβανε μωαμεθανικὸν πληθυσμόν, καὶ παρεκίνησε κρυφίως τοὺς Ἀλβανοὺς νἀντιστῶσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Ἐπὶ τούτοις δὲ κατὰ πρότασιν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως αἱ δυνάμεις προέβησαν τὸν Σεπτέμβριον εἰς ναυτικὴν ἐπίδειξιν πρὸ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης ἀποικίας τῶν Βενετῶν, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ στρατὸς τοῦ Μαυροβουνίου προσήγγισε πρὸς αὐτὴν κατὰ ξηράν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ἐπέμενεν ἀκόμη, καὶ οἱ ναύαρχοι ἀπέφευγον νὰ βομβαρδίσωσι τὴν πόλιν, ἡ κατάστασις ἐκείνη τῆς πρὸ τοῦ Ὀλκινίου ἀπραξίας, τὸ Dulcigno far niente ἐκεῖνο, καθ' ἃ ἔλεγε σκώπτων ὁ Μπόϋστ, ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπ' ἀόριστον, ἂν μὴ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προέτεινε τὴν κατάληψιν τοῦ πλουσίου τελωνείου τῆς Σμύρνης. Ἤρκεσε δὲ καὶ μόνη ἡ πρότασις αὕτη, ὅπως ἐπέλθῃ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ Δερβὶς πασσᾶς, ὁ Τοῦρκος φρούραρχος, ἐξεδίωξε τοὺς Ἀλβανούς, καὶ τέλος τῇ 14 Νοεμβρίου οἱ Μαυροβούνιοι κατέλαβον εἰρηνικῶς τὸ Ὀλκίνιον. Ὁ δὲ ἡγεμὼν Νικόλαος δημοσίᾳ ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ οὐδέποτ' ἐλησμόνησε τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ὅπως προμηθεύσῃ εἰς αὐτὸν τὴν νέαν ἐκείνην πρὸς τὴν θάλασσαν διέξοδον· Ἀλλ' οὐχ ἧττον τὸ Ὀλκίνιον δὲν εἶνε τὸ φυσικὸν ἐπίνειον τοῦ Μαυροβουνίου, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς Ἀλβανίας, καθ' ἃ ἐξακολουθοῦσιν ἀναλογιζόμενοι οἱ Ἀρναοῦται· εἶνε μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Σλάβων, οἵτινες ἄλλως δὲν ἀνέπτυξαν αὐτό. Πράγματι εἶνε ἁπλῶς ἀνοικτὸς ὅρμος, καὶ ὁ γειτονικὸς κόλπος τοῦ Val di Noce οὐδέποτ' ἐχρησιμοποιήθη. Ἀλλ' οὐχ ἧττον τὸ Μαυροβούνιον, καίτοι ἀκόμη στερεῖται καλοῦ λιμένος, καίτοι ἡ εἰς αὐτὸ ἀνήκουσα Ἀντίβαρις ἐδεσμεύετο ἀκόμη τῷ 1909 ὑπὸ αὐστριακῶν κλοιῶν, ἔχει παραλίαν τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ χιλιομέτρων, καὶ χρεωστεῖ τὴν ἐπέκτα-

σιν αὐτῆς, καθ' ἃ ἐχρεώστει καὶ τὴν βραχεῖαν ὑπ' αὐτοῦ κατάληψιν τοῦ Καττάρου τῷ 1813, εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ προςάρτησις τοῦ Ὀλκινίου ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εἰς τὸ Μαυροβούνιον παρασχεθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὑπηρεσία. Οἱ διάδοχοι τοῦ Γλάδστωνος οὐδεμίαν ἐπέδειξαν μέριμναν περὶ τοῦ «μικροτάτου μεταξὺ τῶν λαῶν», ἐπειδὴ ἐπὶ ἔτη ὅλα ἀφῆκαν τὴν Ἀγγλίαν ἄνευ ἀντιπροςώπου ἐν Κεττίγνῃ, δὲν ἐδημοσίευσαν ἐκθέσεις περὶ τῶν προόδων τῆς χώρας καὶ δὲν συμμετέσχον τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ μονάρχου αὐτῆς, ἐπιτρέποντες οὕτως, ὅπως ἡ βρεττανικὴ γοητεία ἐκπίπτῃ ἐν ἑνὶ τῶν κρατῶν, ὅπου ἡ Ἀγγλία ἐτιμᾶτο ἄλλοτε τὰ μέγιστα. Ὁ δὲ Δερβὶς πασσᾶς συνεπλήρωσε τὴν εἰρήνευσιν τῆς βορείου Ἀλβανίας, καλέσας τὸν Πρὲγκ Μπὶμπ Ντόνταν νὰ ἐπισκεφθῇ τουρκικὸν πολεμικὸν πλοῖον ναυλοχοῦν τότε ἔξωθεν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μεδούης. Καὶ ὁ μὲν νεαρὸς ἡγεμὼν τῶν Μιρδιτῶν ἀπεδέχθη τὴν πρόςκλησιν ἀνυπόπτως, ἀλλ' ἅμα τῇ ἐπιβιβάσει αὐτοῦ τὸ σκάφος ἀπέπλευσε, καὶ ἀπήγαγεν αὐτὸν εἰς ἐξορίαν διαρκέσασαν εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη, καθ' ἣν διέμεινε τὸ πλεῖστον ἐν τῇ Κασταμονῇ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁπόθεν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα τῷ 1908. Σῶμα δὲ χωροφυλάκων, τὸ λεγόμενον «τῶν Μιρδιτῶν ζαπτιέδων» εἶχε συγκροτηθῇ χάριν τῆς φυλάξεως τῆς τάξεως ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας τοῦ ἡγεμόνος καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς ἀπὸ τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῶν Μιρδιτῶν ἐρειπιωθείσης ἑστίας τοῦ οἴκου τῶν Ὀρόση πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἐξησκεῖτο ὑπὸ τοῦ Μιρδίτου Ἄμποτ, ὅςτις ἐν Νέᾳ Φουνλάνδῃ καὶ ἐν Βομβάῃ εἶχε διδαχθῇ τίνα σημασίαν ἔχει ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ πολιτισμός. Ἄλλοι δ' ἡγέται τοῦ ἀλβανικοῦ συνδέσμου ἐξωρίσθησαν, ἀλλὰ νέος δεσμὸς συνεστήθη τῷ 1883 μεταξὺ τῶν τεσσάρων καθολικῶν φυλῶν Καστράτη, Χότη, Γκρούδα καὶ Σκρέλη, ὅπως ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ὁριστικὸν κανονισμὸν τῶν συνόρων τοῦ Μαυροβουνίου. Καὶ κατ' αὐτὸ δὲ τὸ 1911 ὑπῆρχον δύο σημεῖα, ὅπου τὰ ὅρια τῆς ἡγεμονίας δὲν εἶχον καθορισθῆ, ἐν Μουτζέσκᾳ πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ πλησίον τοῦ Γκραχόβου πρὸς τὴν Ἑρζεγοβίνην, καὶ ἡ καθαρῶς πολιτικὴ αὕτη συνοριακὴ γραμμὴ ἐχαράχθη ἀλλαχοῦ τῆς χώρας οὕτω κακῶς, ὥςτε ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς οἰκογενείας καὶ τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων ἐν χώρᾳ ποιμενικῇ ἐχωρίσθησαν ὑπὸ τῶν συνόρων ἐκείνων τῶν ἀντικειμένων τελείως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν ἐθνογραφίαν. Ἐντεῦθεν δύναν-

ται νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ πλεῖσται τῶν ἀκολούθων διχονοιῶν μεταξὺ τῶν Μαυροβουνίων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, διχονοιῶν ἱκανῶν νὰ μεγεθυνθῶσιν εἰς διεθνῆ συμβάντα.

Ἡ δὲ διαρρύθμισις τῶν ἑλληνικῶν συνόρων ἡ προταθεῖσα ἐν τῷ βερολινείῳ συνεδρίῳ παρέσχε περισσοτέραν ἀνησυχίαν ἢ ἡ τῶν ὁρίων τοῦ Μαυροβουνίου. Ὁ Μπήκονσφηλδ εἶχεν ἀνακοινώσει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι εἶχε μέλλον καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα θὰ ἠδύνατο νἀναμένῃ. Ἀλλ' ἀνέμεινε τρία ἔτη πρὶν ἢ λάβῃ μέρος τοῦ νέου ἐδάφους τοῦ ὁρισθέντος ὡς ἀνήκοντος εἰς αὐτὴν, ἀνέμεινε δὲ τριάκοντα ἔτη καὶ πλέον χάριν τοῦ ὑπολοίπου. Ἡ Πύλη ἠκολούθησε τὴν συνήθη αὐτῇ ἀναβλητικὴν διαγωγήν. Αἱ τουρκικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἐπέμενον, ὅτι ἡ γραμμὴ τοῦ Πηνειοῦ καὶ τοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ) δὲν θὰ ἦτο εὐυπεράσπιστος, ἀνεφάνη δὲ ὁ Ἀλβανικὸς σύνδεσμος ἔν τε τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ βορείῳ Ἀλβανίᾳ. Καὶ ὅτε μὲν ἡ Πύλη διώρισε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῆς, τὸ ἠπειρωτικὸν χωρίον, ἐν ᾧ ἔμελλον νὰ συναντηθῶσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων συναδέλφων, δὲν ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ ἐπὶ τοῦ χάρτου· ὅτε δὲ τέλος ἐπετεύχθη ἡ συνέντευξις ἐν Πρεβέζῃ τῇ 21 Ἰανουαρίου 1879, οἱ ἐπίτροποι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν. Οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ἀνάρμοστα καὶ ἀσύμφωνα πρὸς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Βερολίνου τὰ σύνορα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἅτινα ἤρχιζον ἀπὸ σημείου μεταξὺ Ἁλμυροῦ καὶ Βόλου καὶ κατήρχοντο εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἀφινομένου οὕτω μεγάλου μέρους τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου εἰς τὴν Τουρκίαν, γινομένης δὲ παραχωρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἁλμυροῦ, τοῦ Δομοκοῦ καὶ μερῶν τινων τῶν διαμερισμάτων Καρδίτσης καὶ Φαρσάλων. Κατ' ἀκολουθίαν τῇ 6 Μαρτίου ἡ μὲν ἐπιτροπεία διέκοψε τὰς συνεδρίας αὐτῆς, Ἀλβανοὶ δ' ἀπεσταλμένοι ἐπεσκέφθησαν τὰς κυριωτέρας πρωτευούσας τῆς Εὐρώπης, αἰτήσεις δὲ καὶ ἀνταιτήσεις ἐστέλλοντο σωρηδὸν εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν κατοίκων τῆς χώρας, ἣν ἐκεῖνοι μὲν ἐκάλουν Ἤπειρον, οὗτοι δ' Ἀλβανίαν, ἐκείνων μὲν δεομένων ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τούτων δὲ δηλούντων τὴν πρόθεσιν νὰ φύγωσι μᾶλλον ἢ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν παραχώρησιν τῆς Πρεβέζης, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Τότε ὁ Βάδδιγκτων προέτεινεν, ὅπως αἱ διαπραγματεύσεις αἱ διακοπεῖσαι ἐν Πρεβέζῃ ἀρχίσωσιν ἐκ νέου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν πρεσβευτῶν τῶν δυνάμεων, καὶ ὁ Σώλσβαρυ ἐν ἀριστοτεχνικῷ ἐγγράφῳ ἀπεφάνθη, ὅτι τὰ

σύνορα τοῦ 1832 εἶχον ἐκλεχθῆ κακῶς, ὅτι ἦσαν μεγάλως ἐκτεθειμένα εἰς ληστείαν καὶ ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔδαφος ἦτο «μᾶλλον πηγὴ ἀδυναμίας ἢ ὀχυρότητος διὰ τὸν σουλτᾶνον». Κατ' ἀκολουθίαν νέα ἑλληνοτουρκικὴ ἐπιτροπεία συνῆλθε παρὰ τὸν Βόςπορον τὸν Αὔγουστον, ἀλλὰ μετὰ τῶν αὐτῶν καὶ πρότερον ἀποτελεσμάτων, οὐδ' ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα πρότασις γενομένη ὑπὸ τοῦ Σώλσβαρυ περὶ ἐπιτροπείας πρὸς καθορισμὸν τῶν συνόρων. Ἡ δ' ἀνάρρησις τοῦ Γλάδστωνος τῷ 1880 ἐχαιρετίσθη εὐφροσύνως ἐν Ἑλλάδι, καθ' ἃ ἐν Μαυροβουνίῳ, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἀνεμιμνήσκοντο τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας εὐγνωμόνως ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελευταίαν πρὸ δεκαὲξ ἐτῶν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τούτοις ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία συνήργησαν πρὸς συγκρότησιν συνδιασκέψεως τῶν δυνάμεων ἐν Βερολίνῳ τὸν Ἰούνιον· χάριν λύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος καὶ τοῦ μαυροβουνιωτικοῦ. Τὰ δὲ σύνορα τὰ γενόμενα δεκτὰ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἦσαν λίαν εὐνοϊκὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐκτεινόμενα ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καλαμᾶ παρὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος καὶ μέχρι τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας τῶν κλιτύων τοῦ Ὀλύμπου παρὰ τὸ Αἰγαῖον, τῶν τε Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Μετζόβου παραχωρουμένων εἰς τὴν Ἑλλάδα, καίτοι ἡ Γαλλία ἐπεθύμει νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ὁ ὅλος Ὄλυμπος, ἡ κατοικία τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. Ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι δὲ τῶν παραχωρήσεων τούτων αἱ Ἀθῆναι ἀνεμεστώθησαν κινήσεως, ὁ δὲ Τρικούπης, ὅςτις εἶχε πάλιν διαδεχθῆ τὸν Κουμουνδοῦρον ὡς πρωθυπουργός, παρεδέχθη ἀμελλητὶ τὴν πρότασιν τῆς συνδιασκέψεως, καί, ὅτε ἡ Πύλη ἀπέρριψεν αὐτήν, ἐκήρυξεν ἐπιστράτευσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ὑπουργικὴ μεταβολὴ ἐν Γαλλίᾳ ἔβλαψε μεγάλως τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα. Μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἦσαν οἱ ἄριστοι φίλοι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ νέος ἐν Γαλλίᾳ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Barthélemy Saint-Hilaire, ὃν οἱ Ἕλληνες ὑπελάμβανον ἀφελῶς ὡς φιλέλληνα, ἐπειδὴ εἶχε μεταφράσει τὸν Ἀριστοτέλην, ἀπεδέχθη ἐπιχειρήματα, ἅτινα ὁ Ἄγγλος αὐτοῦ συνάδελφος ἐχαρακτήρισεν ὡς τὰ τῶν Τούρκων, κατ' ἀντίθεσιν τῶν τῶν δυνάμεων.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ Πύλη, βλέπουσα διαφωνούσας τὰς δυνάμεις, ἀντέταξε σταθερὰν ἀντίστασιν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἑλλὰς ἠσχολεῖτο περὶ τὰς στρατιωτικὰς αὐτῆς παρασκευάς. Γαλλικὴ πρότασις περὶ διαιτησίας τῶν δυνάμεων ὡς

πρὸς τὸ συνοριακὸν ζήτημ' ἀπέτυχε, ἐπειδὴ οὐδέτερον τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων κρατῶν εἶχε διάθεσιν νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀποδοχὴν τῆς ἀποφάσεως τῶν διαιτητῶν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ Πύλη προέτεινε συνδιάσκεψιν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ ἑαυτῆς καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δυνάμεων, καὶ ἡ συνέλευσις αὕτη, ἐξ ἧς ἀπεκλείσθη ἡ Ἑλλάς, ἀπεφάσισε περὶ τοῦ ζητήματος. Ἂν δ' οἱ Ἕλληνες συγκατένευον, θὰ ἠδύναντο πιθανῶς νὰ λάβωσι τὴν Κρήτην, ἣν ὁ Βίσμαρκ ἦτο εὐδιάθετος νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς ἀντὶ τῶν Μωαμεθανῶν κατοίκων τῆς Ἠπείρου καὶ ἣν πράγματι προσέφερον τῇ 12 Μαρτίου οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι ὁμοῦ μετὰ στενῆς λωρίδος ἐδάφους ἐν τῇ στερεᾷ κατὰ μῆκος τῶν ὑπαρχόντων συνόρων καὶ «ὀλίγων μικρῶν νήσων» παρεμβαλλομένων. Ἀλλὰ συμφέρον τῆς Ἑλλάδος ἦτο, ὡς εἰκός, νὰ προτιμήσῃ αὔξησιν ἐδαφικὴν ἐν τῇ στερεᾷ, ὅπου ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι Χριστιανοὶ ἀνταπαιτηταί, ἐπειδὴ ἡ Κρήτη, ἥτις περιελάμβανε καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνικὸν πληθυσμόν, ἔμελλε θᾶττον ἢ βράδιον νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ μὲν Ἄγγλος ἀντιπρόσωπος Goschen συνηγόρησεν ὑπὲρ τοῦ στρατηγικοῦ συνόρου τοῦ Ὀλύμπου καὶ θὰ ἤθελεν ἐπιθυμήσει νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὴν Πρέβεζαν, ἐν ᾧ ὁ Granville ἀπεδέχθη, ὅτι μετὰ τὰ συμβάντα «ὁ ἑλληνικὸς λαὸς» εἶχε «τὴν μεγίστην δικαιολογίαν, ὅπως φρονῇ, ὅτι ὤφειλε νὰ ἐπέλθῃ διαρρύθμισις τῶν συνόρων, στηριζομένη ἐπὶ γραμμῆς διερχομένης διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Καλαμᾶ καὶ τῆς τοῦ Πηνειοῦ». Ἀλλ' ἦτο φανερὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὴν παραχώρησιν τῆς Πρεβέζης ἤθελον θεωρήσει αἰτίαν πολέμου, καί, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἐπεθύμουν εἰρήνην, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο παρεσκευασμένη πρὸς πόλεμον. Τέλος τῇ 12 Μαΐου 1881 ὑπεγράφη σύμβασις, δι' ἧς ἡ γραμμὴ τῶν συνόρων ὡρίζετο ἀρχομένη πλησίον τοῦ στενοῦ Καραλῆ-Δερβέν, ὀλίγον βορειότερον τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν καὶ περίπου πέντε χιλιόμετρα πρὸς νότον τοῦ Πλαταμῶνος καὶ ἄγουσα εἰς τὸν Ἄραχθον παρὰ τὴν Ἄρταν, ἐκεῖθεν δ' ἀκολουθοῦσα τὸν ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ τούτου μέχρι τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον. Οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἐλάμβανε σχεδὸν τὴν ὅλην Θεσσαλίαν καὶ τὸ μέρος τῆς Ἠπείρου τὸ ἀποτελοῦν τὸ διαμέρισμα τῆς Ἄρτης, ἧς ἡ πολυθρύλητος γέφυρα ἀπέβη καὶ διέμεινεν ἐπὶ μακρὸν τὸ σύνορον μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἠπειρωτῶν αὐτῶν ἀδελφῶν, ἐν συνόλῳ ἔδαφος περίπου δεκατετρακισχιλίων τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Παρεχωρήθη

δὲ καὶ ἡ Ποῦντα, πλησίον τοῦ ἀρχαίου Ἀκτίου, κειμένη κατὰ τὸν εἴςπλουν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἀπέναντι τῆς Πρεβέζης, μετὰ τῆς ὄπισθεν αὐτῆς λωρίδος τουρκικοῦ ἐδάφους· οὕτω δὲ ἡ ἑτέρα τῶν κλειδῶν τοῦ κόλπου, ἥτις εἶχε κατ' ἐξαίρεσιν ἀφεθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν τῷ 1832, ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐπί τε τῆς Ποῦντας καὶ ἐν Πρεβέζῃ τὰ ὀχυρώματα ὤφειλον νὰ κατεδαφισθῶσι, καὶ ἡ ναυσιπλοΐα τοῦ κόλπου νἀφεθῇ ἐλευθέρα. Τὰ ἱερὰ κτήματα *(βακούφια)* καὶ τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα ἔμελλον νὰ τηρηθῶσιν ἄθικτα, ἡ δ' Ἑλλὰς ἔμελλε νἀναλάβῃ «μέρος τοῦ ὀθωμανικοῦ δημοσίου χρέους, ἀναλογοῦν εἰς τὰ ἔσοδα τῶν παραχωρουμένων χωρῶν». Τὰ σύνορα ταῦτα δὲν ἦσαν ἄψογα· ἡ κορυφὴ τοῦ συμβολικωτάτου ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων, τοῦ Ὀλύμπου, ἀπεκλείετο ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἣν ἄλλως συμπεριελήφθησαν τὸ Πήλιον καὶ ἡ Ὄσσα, ἐν ᾧ δὲ ἡ Ἄρτα ἔγεινεν ἑλληνική, οἱ ἀγροὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἔμειναν τουρκικοί, καὶ ὁ Goschen ἀπεδέχετο, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἤξιζε νὰ λάβῃ μεγαλείτερον μέρος τῆς Ἠπείρου, ὅπου ὁδοιπορία ἀπὸ τῆς Ἄρτης ἢ τῆς Πρεβέζης εἰς τὰ Ἰωάννινα ἤθελε πείσει τὸν περιηγητὴν περὶ τοῦ κρατοῦντος ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀλυτρώτου ἐκείνου διαμερίσματος. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ γενομένη διαρρύθμισις ἦτο ἡ ἀρίστη ἐπιτευκτή, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, οὐδὲ ἠδύνατο ἡ Ἀγγλία νὰ αἰσχύνηται ἐπὶ τῇ συμμετοχῇ αὐτῆς εἰς τὴν τοιαύτην λύσιν. Ὁ δὲ Κουμουνδοῦρος, ὅςτις κατεῖχε τὸ τελευταῖον τότε τὴν πρωθυπουργικὴν ἕδραν, ἐδέχθη τὴν γραμμὴν ἐκείνην, καὶ οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἀπέκτησε τὴν ἀξίαν λόγου πεδιάδα τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν ἱστορικὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀλλὰ δι' ἀγῶνος ἐπετεύχθη τὸ ἐπιὸν ἔτος ἡ κατάληψις τοῦ Καραλῆ-Δερβὲν, καταληφθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τὴν γενομένην σύμβασιν, ἀλλ' ὁριστικῶς ἐπιδικασθέντος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ μικτῆς ἐπιτροπείας. Οὕτως ἔληξε τὸ ἐπὶ μακρὸν παραταθὲν ζήτημα τῶν βορείων συνόρων, ὅπερ ἠνάγκασε τὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους νὰ ἐπιβαρυνθῇ διὰ δύο δανείων, ἀνερχομένων ὁμοῦ εἰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἑκατομμύρια δραχμῶν, προεκάλεσεν ἐν συνόλῳ ἔλλειμμα ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑκατομμυρίων ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς αὐτῆς καὶ ἤγαγεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 1877 ἐπιβολὴν τοῦ καταναγκαστικοῦ χαρτονομίσματος. Διὸ ὁ Τρικούπης διαρκούσης τῆς μακρᾶς αὐτοῦ τριετοῦς πρωθυπουργίας ἀφιέρωσε τὴν προσοχὴν εἰς ζητήματα οἰκονομικά. Καὶ τῷ μὲν 1884 κατώρθωσε νὰ καταργήσῃ τὴν καταναγκα-

στικὴν κυκλοφορίαν, ἀλλ' οἱ βαρύτεροι φόροι, οὓς εἶχεν ἐπιβάλει, προεκάλεσαν ἀντίδρασιν, καὶ τῷ 1885 ἀνῆλθεν ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Θεόδωρος Δηλιγιάννης τὸ πρῶτον εἰς τὴν πρωθυπουργίαν, εἰς ἣν κατ' ἐπανάληψιν ἔπειτ' ἀνερρήθη, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1883 θανάτου τοῦ Κουμουνδούρου μέχρι τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Τρικούπη τῷ 1896 ἡ ἐν Ἑλλάδι διεύθυνσις τῶν κοινῶν πραγμάτων ὑπῆρξε μονομαχία μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, τοῦ μὲν Τρικούπη ὄντος μεγάλου πολιτευτοῦ, τοῦ δὲ Δηλιγιάννη τελείου κοινοβουλευτικοῦ ἡγέτου.

Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

Ἡ δὲ Κρήτη, ἀφεθεῖσα ἀκόμη ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τροποποίησιν τοῦ ὀργανικοῦ νόμου τοῦ 1868. Ὁ τροπολογηθεὶς δ' οὗτος καταστατικὸς χάρτης, ὅςτις ἐκλήθη Σύμβασις τῆς Χαλέπας ἀπὸ τοῦ προαστείου τῶν Χανίων, ἐν ᾧ διαμένουσιν οἱ πρόξενοι καὶ ὅπου ὑπεγράφη τῇ 3 Ὀκτωβρίου τοῦ 1878, ὥριζεν, ὅτι ὁ γενικὸς διοικητὴς ἔμελλε νὰ ἄρχῃ ἐπὶ πενταετίαν καὶ νὰ ἔχῃ σύμβουλον τοῦ ἑτέρου θρησκεύματος, ὅτι καθιδρύετο γενικὴ συνέλευσις συνεδριάζουσα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἢ τὸ πολὺ ἑξήκοντα ἡμέρας τοῦ ἔτους καὶ συγκειμένη ἐκ τεσσαράκοντα ἐννέα Χριστιανῶν καὶ τριάκοντα καὶ ἑνὸς Μωαμεθανῶν, ὅτι τῆς τε συνελεύσεως καὶ τῶν δικαστηρίων γλῶσσα θὰ ἦτο ἡ ἑλληνική, ὅτι εἰς τὰς δημοσίας θέσεις θὰ προετιμῶντο οἱ ἰθαγενεῖς καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν εἰσοδημάτων τῆς νήσου ἀφαίρεσιν τῶν δαπανῶν τῆς τοπικῆς διοικήσεως τὸ ὑπόλοιπον ἔμελλε νὰ διαιρῆται εἰς ἴσα μέρη ὑπὲρ τοῦ αὐτο-

κρατορικοῦ ταμείου καὶ τῶν φυλακῶν, σχολείων, νοσοκομείων, λιμένων καὶ ὁδῶν τῆς νήσου, ὧν χάριν πράγματι οὐδὲν εἶχε δαπανηθῆ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς βενετοκρατίας, ἐπειδὴ ἡ καλόβουλος ἀπόπειρα τοῦ Βελῆ πασσᾶ περὶ κατασκευῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ῥεθύμνου εἰς Χανία εἶχεν ἀγάγει εἰς τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ τῷ 1858. Τὸ χαρτονόμισμα ἀπηγορεύθη, καὶ οἱ μισθοὶ ἔμελλον νὰ πληρόνωνται εἰς ἀργύριον, ἐπετράπη ἡ δημοσίευσις ἐφημερίδων, καὶ ἐδόθη ὑπόσχεσις ἀμνηστίας καὶ ἀφέσεως τῶν καθυστερουμένων φόρων. Οὕτω, θεωρητικῶς ἐξεταζομένη ἡ Σύμβασις τῆς Χαλέπας ἦτο ὁπωσδήποτε τὸ ἄκρον ἄωτον τῶν ὀθωμανικῶν πρὸς τὴν Κρήτην παραχωρήσεων. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν Χριστιανῶν ἦτο ηὐχαριστημένον πλειότερον ἢ οἱ Μωαμεθανοί, κατὰ δὲ τὰ ἑπτὰ ἔτη τῆς γενικῆς διοικήσεως τοῦ Φωτιάδου πασσᾶ, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει πρότερον πρέσβυς τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις, ἦτο δ' Ἕλλην συνδιαλλακτικῶν διαθέσεων καὶ κάτοχος διοικητικῆς ἱκανότητος, ἡ νῆσος ἔμεινεν ἀδιατάρακτος. Καὶ ἦσαν μὲν εὐδιάθετοι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης νὰ ἴδωσι τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἀποδεχομένην τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προςφορὰν τῆς νήσου ὡς ἀντάλλαγμα τῆς Θεσσαλίας τῷ 1881, ἀλλὰ συνῄνεσαν εἰς τὴν ἄρνησιν αὐτῆς χάριν τῆς μελλούσης μεγαλύνσεως τῆς ὅλης φυλῆς, ἐπειδὴ αἱ ἐξ Ἀθηνῶν συμβουλαὶ εἶχον μεγάλην βαρύτητα ἐν Κρήτῃ.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον τῶν δημιουργημάτων τῆς βερολινείου συνθήκης, ἡ ἵδρυσις τῆς ἡγεμονίας τῆς Βουλγαρίας, ἀνετέθη εἰς τὴν Ῥωσίαν, διαρκοῦντος τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνου τοῦ παρελθόντος μέχρις οὗ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐκλογὴ ἡγεμόνος. Ὁ Ῥῶσος ἐπίτροπος, πρίγκιψ Ντοντουκὼφ-Κορσακὼφ, ἦτο πλούσιος ἀνὴρ, ἔχων ἀνοικτὸν τὸν οἶκον, καὶ ἦτο καθ' ἑαυτὸν δημοφιλής, ἀλλὰ διῴκει τὴν χώραν ὡς ῥωσικὴν ἐπαρχίαν. Ἅπασαι αἱ κυριώταται θέσεις ἦσαν πεπληρωμέναι ὑπὸ τῶν Ῥώσων «ἐλευθερωτῶν», ὀλιγωρουμένου τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ Βούλγαροι χωρικοὶ εἶνε ἐξαιρέτως φιλύποπτοι πρὸς τοὺς ξένους. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν, ἐπειδὴ αἱ ἀναμνήσεις τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ἦσαν ἀκόμη πρόσφατοι, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ῥωσίας συνδιήλλαξε τοὺς ἐπιχωρίους πρὸς τὴν ξένην ἐκείνην κατοχήν· ἀλλὰ πολιτικὴ εὐγνωμοσύνη εἶνε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου συνήθως βραχύβιος, καὶ, πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, οἱ Βούλγαροι ἤρχισαν δεικνύοντες, ὅτι δὲν εἶχον παύσει ὄντες Τοῦρκοι *ῥαγιᾶδες*, καὶ ἠδυνάτουν νὰ γείνωσι Ῥῶσοι ὑπήκοοι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ, ὅπως ἔτι μᾶλλον κρατύνῃ τὸ ἀξίωμα τῆς

Ῥωσίας, ὁ ἐπίτροπος αὐτῆς παρεσκεύασε σχέδιον Συντάγματος, λίαν δημοκρατικοῦ ἅμα καὶ λίαν συντηρητικοῦ, ἐπινοηθέντος οὕτως, ὥςτε ὁ ἡγεμὼν νὰ δύναται νὰ ἐξουδετερόνηται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ὁ λαὸς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἐν ᾧ ἡ πραγματικὴ δύναμις ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ μένουσα παρὰ τῷ τσάρῳ· ἀλλ' ἀτυχῶς αἱ ἐπὶ χάρτου διατάξεις οὐδέποτε παράγουσιν ἐν τῇ πράξει τἀποτελέσματα εἰς ἃ ἀποσκοποῦσι. Καὶ δὴ οὐδέποτ' ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ πονηροῦ ἐκείνου κατασκευαστοῦ τοῦ βουλγαρικοῦ χάρτου, ὅτι δὲν εἶχε προΐδει τὴν ἐνδεχομένην καὶ πράγματι ἐπελθοῦσαν περίπτωσιν ἑνώσεως τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν ἰδίων «ἐλευθερωτῶν». Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Βουλγαρία, χώρα χωρικῶν οὐδὲ τὴν μικροτάτην ἐχόντων πεῖραν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, ἐπροικίσθη αἴφνης διὰ βουλῆς, τῆς κοινῶς καλουμένης *Σοβράνιε*, ἐκλεγομένης διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, διὰ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐλευθέρας καὶ ὑποχρεωτικῆς, δι' ἴσων ἐκλογικῶν διαμερισμάτων, διὰ πληρωμῆς τῶν βουλευτῶν καὶ δι' ἐλευθεροτυπίας. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰς δημοκρατικὰς ταύτας διατάξεις οἱ ὑπουργοὶ ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς βουλῆς καὶ πλάσματα τοῦ ἡγεμόνος, εἰς ὃν ἐδόθη πρὸς τούτοις τὸ δικαίωμα τοῦ διαλύειν τὴν *Σοβράνιε* κατὰ βούλησιν. Δὲν καθιδρύθη δὲ δευτέρα βουλή, οὐδὲ θὰ ἦτο εὔκολος ἡ ἐγκατάστασις αὐτῆς ἐν χώρᾳ στερουμένῃ ἀριστοκρατίας, ἄνευ μεγάλων περιουσιῶν καὶ ἄνευ τάξεως εὐπόρου ἢ ἐχούσης ὑψηλὴν μόρφωσιν. Ἀλλ' ὅμως χάριν μεγάλων μεταβολῶν, οἷα ἡ ἐκλογὴ ἡγεμόνος, ὁ διορισμὸς ἀναπληρωτῶν τοῦ ἡγεμόνος ἐν περιπτώσει χηρείας τῆς ἀρχῆς, ἡ ἐπέκτασις, παραχώρησις ἢ ἀνταλλαγὴ ἐδάφους, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ σύγκλησις ἐκτάκτου συνελεύσεως, ἤτοι μεγάλης *Σοβράνιε*. Τὸ σῶμα τοῦτο ἀπετελέσθη ἐκ τοῦ διπλοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῶν συνιστώντων τὴν συνήθη βουλήν. Ἐψηφίσθη δὲ τὸ Σύνταγμα ὑπὸ συνελεύσεως προκρίτων, συγκροτηθείσης οὐχὶ ἐν Σοφίᾳ, τῇ προςφάτως ἐκλεχθείσῃ πρωτευούσῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει τῶν τσάρων, τῷ Τυρνόβῳ, τῇ 16 Ἀπριλίου 1879. Τὴν δ' ὑστεραίαν ἐξελέχθη ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας ὁ πρίγκιψ Βαττεμβέργης Ἀλέξανδρος, υἱὸς τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἕσσης Ἀλεξάνδρου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ τσάρου, καὶ μετὰ δύο μῆνας μετέβη εἰς τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ καὶ ὤμοσε πίστιν εἰς τὸ Σύνταγμα ἐν Τυρνόβῳ.

Ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος εἶχε κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἡλικίαν μόνον εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν, ἀλλ' εἶχεν ἤδη ὑπηρετήσει ἐν τῇ

θετῇ πατρίδι. Καὶ δὴ εἶχε συμμετάσχει τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, εἶχε διαβῆ τὸν Δούναβιν ἐν Σβιστόβῳ καὶ τὸν Αἶμον μετὰ τοῦ Γούρκου· εἶχεν ἀγωνισθῆ ἐν Νέᾳ Ζαγορᾷ καὶ παραστῆ ἐν ταῖς πρὸ τῆς Πλεύνας τάφροις, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὑπηρέτει ὡς Πρῶσσος ἀνθυπολοχαγὸς ἐν τῷ Πότσδαμ. Ἀλλά, καίτοι ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ πεῖρα καὶ οἱ ἀρρενωποὶ καὶ ἀρήιοι αὐτοῦ

Ἀλέξανδρος Α' ἡγεμὼν Βουλγαρίας.

τρόποι εὐηρμόστουν εἰς μέρος τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ἡ τελεία παρ' αὐτῷ στέρησις πολιτικῆς τε ἀγωγῆς καὶ διπλωματικῆς δεξιότητος ἦτο σπουδαῖον κώλυμα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ χρεῶν. Ἦτο ἰσχυρογνώμων, πολύλογος καὶ εὐεπίφορος εἰς τὸ ἐρίζειν πρὸς τοὺς συμβούλους αὐτοῦ, καὶ εἶχε τὸ μέγα μειονέκτημα, ὅτι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἠναγκάζετο νὰ ἐμπιστεύηται εἰς διερμηνεῖς ἐν ταῖς μετ' αὐτῶν συνδιαλέξεσι. Ξένος ὢν πρὸς τὴν σκολιὰν πολιτικὴν κατάστασιν χώρας ἀνατολικῆς προσφάτως χειραφετηθείσης, ἐν ᾗ, ὡς εἰκός, προεῖχον

πολλαχῶς τὰ προσωπικὰ ζητήματα, ἦτο βέβαιον, ὅτι ἔμελλε νὰ σφάλληται ὡς βουληφόρος, καίπερ ὢν ἄλλως κρατερὸς αἰχμητής.

Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὁ ἡγεμών, ὅςτις εἶχεν ἀναλάβει αὐτὴν ὡς κλητὸς τῆς Ῥωσίας, ἔκλινεν, ὡς εἰκός, πρὸς τὴν ῥωσόφιλον ἢ συντηρητικὴν φατρίαν, καίτοι εἶχον τὴν πλειονοψηφίαν οἱ ἐθνόφρονες ἢ φιλελεύθεροι. Βλέπων δ' ἀδύνατον τὴν συνεργασίαν αὐτοῦ μετὰ τῆς βουλῆς, ἐξέδωκε τῷ 1881 αἴφνης προκήρυξιν ἀγγέλλουσαν τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ἂν δὲν παρείχετο εἰς αὐτὸν ἀνεύθυνος ἐξουσία ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη, καὶ διώρισε τὸν Ῥῶσον στρατηγὸν Ernroth πρόεδρον τῆς προςωρινῆς κυβερνήσεως. Παρασκευαστὴ δὲ συνέλευσις, συγκροτηθεῖσα ἐν Σβιστόβῳ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἀμέσου ἀναχωρήσεως τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ ἀτμοπλοίου, ὅπερ ἦτο ἕτοιμον ἐν τῷ Δουνάβει, παρεχώρησε τὰ αἰτήματ' αὐτοῦ· τὸ πραξικόπημα εἶχεν ἐπιτύχει, καὶ κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο δεσπότης τῆς χώρας. Ἀλλ' ὄπισθεν τῆς καινουργοῦς βουλγαρικῆς ἀρχῆς κρυπτομένη δύναμις ἦτο ἡ Ῥωσία· δύο νέοι Ῥῶσοι στρατηγοί, ὁ Σομπόλεφ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κάουλμπαρς, ἔφθασαν ἐκ Πετρουπόλεως, ὅπως ἀναλάβωσι τὰς θέσεις πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν, καὶ οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ δεσμοὶ περιωρίσθησαν εἰς μικρὰν βουλήν, ἥτις μόνην λειτουργίαν εἶχε τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλ' ὅ τε ἡγεμὼν καὶ ὁ λαὸς αὐτοῦ ᾐσθάνθησαν βαρέως μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνεπιφύλακτον συμπεριφορὰν καὶ τοὺς δεσποτικοὺς τρόπους τῶν Ῥώσων στρατηγῶν, οἵτινες ἐφέροντο πρὸς τοὺς ἐλευθέρους Βουλγάρους ὡς πρὸς Ἀσιάτας καὶ ἐβδελύσσοντο τὸν κυρίαρχον αὐτῶν, ἅτε ὄντα Γερμανόν. Κατ' ἀκολουθίαν τῷ 1883 ἐπανέφερε τὴν ἰσχὺν τοῦ Συντάγματος τοῦ Τυρνόβου, καὶ οἱ δύο Ῥῶσοι ὑπουργοὶ ἀπεχώρησαν εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν χώραν. Ἀπὸ τῆς ὥρας δ' ἐκείνης ἤρχισεν ἡ Ῥωσία σκευωροῦσα ἐναντίον τοῦ ὑπεράγαν ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος, ὅςτις ἀντημείφθη διὰ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ τέως ἀδιαφοροῦντος πρὸς αὐτὸν βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ῥωσικῆς προστασίας.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ διεθνὴς ἐπιτροπεία συνέταξε τὸν ὀργανικὸν χάρτην τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, καὶ τῷ 1879 ὁ Ἀλέξανδρος Βογορίδης, υἱὸς τοῦ Ῥωμυλιώτου ὅςτις εἶχε χρηματίσει πρῶτος ἡγεμὼν τῆς Σάμου καὶ αὐτὸς εἶχεν ὑπηρετήσει τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, διωρίσθη πρῶτος γενικὸς διοικητής. Οὕτως ὁ Ἀλέκος πασσᾶς, καθ' ἃ ἐκαλεῖτο ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀντεπροςώπευεν

ἐν ἑαυτῷ τὰ τρία ἔθνη τῆς ἐπαρχίας, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνας, ὧν ἅπασαι αἱ γλῶσσαι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἐπίσημοι. Ὑπῆρξε δὲ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας συντηρητικώτερον τοῦ τῆς γείτονος ἡγεμονίας. Ἡ τοπικὴ συνέλευσις συνίστατο ἐκ πεντήκοντα καὶ ἓξ μελῶν, ὧν τριάκοντα καὶ ἓξ ἐξελέγοντο ἐπὶ τῇ βάσει ἰδιοκτησίας ἢ προνομιακῆς θέσεως ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν, τὰ δὲ λοιπὰ διωρίζοντο ἢ μετεῖχον τῆς συνελεύσεως αὐτεπαγγέλτως. Ἡ πολιτικὴ ἀπεκλείετο ἐκ τῶν διασκέψεων τῆς συνελεύσεως ταύτης, ἥτις ἠσχολεῖτο μόνον περὶ ζητήματα οἰκονομικὰ καὶ διοικητικά. Τὸ «σύστημα τῆς λαφυραγωγίας» τῶν δημοσίων θέσεων, ὅπερ κατήντησε νὰ εἶνε ἡ πληγὴ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, ἀπεφεύχθη διὰ μονίμου πολιτικῆς ὑπηρεσίας, καὶ αἱ κυριώταται θέσεις ἐπληροῦντο δι' εὐπόρων ἐπιχωρίων καλῆς οἰκογενείας. Ἓξ *διευθυνταὶ* διεξῆγον τὰ τῆς διοικήσεως, ὧν ὁ ἀρχηγός, ὁ γενικὸς γραμματεὺς Γαβριὴλ Χρίστγιοβιτς, ἦτο, καθ' ἃ ὁ γενικὸς διοικητής, ἔμπειρος Ῥωμυλιώτης, προϋπηρετήσας καὶ αὐτὸς ἐν Σάμῳ. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμυλίαν ἔβαινον καλλίτερον ἢ τὰ κατὰ τὴν ἡγεμονίαν. Ἡ πεδιὰς τῆς Θράκης εἶνε φυσικῶς τὸ πλουσιώτατον μέρος τῶν δύο Βουλγαριῶν, καὶ ἡ ἔλλειψις πολιτικοῦ ἀναβρασμοῦ εἶνε ἡ μεγίστη τῶν εὐλογιῶν, ὧν δύναται νἀπολαύσῃ οἱονδήποτε βαλκανικὸν κράτος. Μόνον ἐν τῇ ὀρεινῇ Ῥοδόπῃ, ὅπου τυχοδιώκτης τοῦτο μὲν Ἄγγλος, τοῦτο δὲ Πολωνός, ὀνομαζόμενος Saint-Clair, ἰδιοκτήτης κυνηγετικοῦ διαμερίσματος πλησίον τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου, εἶχε χαιρετισθῇ ὡς «σωτὴρ» ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, εἴκοσι καὶ δύο κοινότητες ἐκ δεκαεννέα χιλιάδων Μουσουλμάνων Βουλγάρων ἀπετέλεσαν τὴν καλουμένην «Δημοκρατίαν τῶν Πομάκων» οἵτινες ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀπό τε τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, εἰς ἣν εἶχεν ἐπιδικάσει αὐτοὺς ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου. Εἷς δὲ τῶν πρωταιτίων τῶν σφαγῶν τοῦ 1876 διετηρήθη ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στίφους ἐκείνου φανατικῶν λῃστῶν, ἕως τῷ 1883 ἡ Πύλη, ἀμεριμνοῦσα περὶ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, προσήρτησε τὴν «δημοκρατίαν» ἐκείνην διὰ τῆς εὐθηνῆς ἐπινοίας τῆς ἀπονομῆς παρασήμων καὶ στολῶν ἀξιωματικῶν εἰς τοὺς ἡγέτας τῶν «δημοκρατικῶν».

Παρὰ δὲ τὴν εὐημερίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας διετήρησαν τὸ πάτριον ἐθνικὸν φρόνημα οἱ Βούλγαροι τοῦ Σλίβεν, τῆς βιομη-

χανικῆς ἐκείνης πόλεως, ἥτις ἐθεώρει τὴν πρωτεύουσαν ὡς κοσμοπολιτικήν, καί, ὅτ' ἔληξεν ἡ πενταετὴς προθεσμία τῆς ἀρχῆς τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ, ἀνεφάνη ἑνωτικὴ φατρία, συνηγοροῦσα ὑπὲρ τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου ὡς διαδόχου τοῦ Ἀλέκου πασσᾶ. Ἀλλὰ πρὸς ὥραν ἡττήθησαν οἱ ἑνωτικοί, καὶ διωρίσθη ὁ ῥωσόφιλος Χρίστγιοβιτς ὑπὸ τὸ ὄνομα Γαβριὴλ πασσᾶ. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῆς Πύλης ἀκράτητος ἐξάσκησις τοῦ δικαιώματος ἀπαγορεύσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς βουλῆς τῆς Ῥωμυλίας καὶ ἡ ἐπιθυμία ἑνιαίας βουλγαρικῆς νομοθεσίας ἐπηύξησαν τὴν ἐπιθυμίαν πολιτικῆς ἑνώσεως. Διὰ μυστικῆς συνελεύσεως ὡρίσθη ἡ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1885 ἔκρηξις τῆς παρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως, καὶ τὴν πρωίαν τῆς 6 τοῦ μηνὸς ἐκείνου οἱ ταγματάρχαι Νικολάϊεφ, Φιλὼφ καὶ Μουτκούρωφ περιεστοίχισαν τὸ ἐν Φιλιππουπόλει διοικητήριον τοῦ πασσᾶ, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ Στογιάνωφ, ὁ ἡγέτης τοῦ ἑνωτικοῦ κινήματος, εἰςῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἦτο αἰχμάλωτος. Ὁ γηραιὸς γενικὸς διοικητὴς ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν, περιήχθη δὲ ἀνὰ τὴν πόλιν ἐν χλευαστικῷ θριάμβῳ μετὰ βουλγαρίδος διδασκαλίσσης, κρατούσης γυμνὸν ξίφος παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἀπεστάλη εἰς τὴν Σοφίαν, ἐκεῖθεν δ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὐδὲ μία σταγὼν αἵματος ἐκηλίδωσε τὴν ἐπανάστασιν· ἡ ἕνωσις τῶν δύο Βουλγαριῶν ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον προεκηρύχθη, καὶ προσωρινὴ κυβέρνησις, ἧς πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ διδάκτωρ Στράνσκης, ἐσχηματίσθη μέχρι τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἡγεμὼν εἶχε μὲν προειδοποιηθῆ περὶ τῶν σχεδίων τῶν συνωμοτῶν,

Σταμπούλωφ.

ἀλλ' ἐδίσταζε τὸ κατ' ἀρχὰς νὰ προκαλέσῃ τὴν Τουρκίαν καὶ τὰς δυνάμεις διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Σταμπούλωφ, ὅςτις ἦτο τότε πρόεδρος τῆς βουλῆς, ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν ῥητῶς, ὅτι, ἂν δὲν προεχώρει εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ὤφειλε νἀποσυρθῇ εἰς Δαρμστάττην, ἐπειδὴ ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Βουλγάρων ἐπεθύμει τὴν ἕνωσιν, καὶ ἔμελλον νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἡγεμόνα, ὅςτις δὲν εἶχε τὸ ἠθικὸν θάρρος νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐθνικὴν θέλησιν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Ἀλέξανδρος διέταξεν ἐπιστράτευσιν, καὶ τῇ 9 Σεπτεμβρίου εἰςῆλθεν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν. Πάραυτα δὲ ἡ *Σοβράνιε* ἐπεκύρωσε τὴν ἕνωσιν καὶ ἐψήφισεν ἔκτακτον πίστωσιν χάριν ἀμύνης αὐτῆς.

Ἀλέξανδρος Γ' αὐτοκράτωρ Ῥωσίας.

Πρὸς γενικὴν δ' ἔκπληξιν ὁ σουλτᾶνος ἠρκέσθη εἰς διαμαρτυρίας καὶ ἁπλῶς ἀμυντικὰς παρασκευάς, διστάζων μεταξὺ τοῦ φόβου περιπλοκῶν ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ τῆς μερίμνης μὴ προςβάλῃ τοὺς Μωαμεθανούς. Αἱ δὲ δυνάμεις, ἰδίως δὲ ἡ Ῥωσία, προςεποιήθησαν μέν, ὅτι ἐσκανδαλίσθησαν ἐπὶ τῇ οὕτω θρασείᾳ παραβάσει τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ἀλλ' ἡ Ἀγγλία, ὅπου ὁ Σώλσβαρυ, εὑρισκόμενος τότ' ἐν τῇ ἀρχῇ, ἦτο πεπεισμένος, ὅτι τὸ κίνημα ἦτο ἐθνικὸν καὶ ἀντιρωσικόν, ἐπέμεινεν, ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπιθυμία τῶν κατοίκων τῆς Ῥωμυλίας. Μία τῶν πρώτων πράξεων τῆς προςωρινῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως ὑπῆρξε τὸ νὰ ζητηθῇ ἡ βοήθεια τῆς Ἀγγλίας καὶ γείνῃ ἔκκλησις εἰς τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν Ἄγγλων, καὶ οἱ πρόξενοι τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διετάχθησαν νἀναγνωρίσωσι τὴν προςωρινὴν ἐκείνην κυβέρνησιν ὡς ἀρχὴν πράγματι ὑφισταμένην. Ὁ δὲ τσάρος Ἀλέξανδρος Γ' κατελήφθη ὑπὸ τοιαύτης ἀγανακτήσεως ἐπὶ τῇ θρασύτητι τοῦ ἐξα-

δέλφου, ὥςτε διέγραψε τὸ ὄνομ᾽ αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας ἅπαντας τοὺς Ῥώσους ἀξιωματικούς. Ἔτι δὲ βιαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἐναντίωσις τῶν δύο ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἀντιπάλων τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σερβίας. Ἀμφότερα τὰ κράτη ταῦτα ἠξίωσαν ἐδαφικὰ ἀνταλλάγματα τῆς μεγεθύνσεως τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας, καὶ οἱ Κρῆτες ἐκήρυξαν καὶ πάλιν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Σερβία ἐζήτησε νὰ λάβῃ τὰ πρότερα *σαντζάκια* τοῦ Βιδινίου καὶ τῆς Σοφίας μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἰσκέρ· τρία δὲ μέλη τοῦ ὑπουργείου Δηλιγιάννη συνηγόρησαν περὶ ἀμέσου ναυτικῆς δράσεως ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ καταλήψεως τῶν συνόρων τῶν προταθέντων κατὰ τὴν συνδιάσκεψιν τοῦ Βερολίνου. Ἀλλ᾽ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν δὲν ἐπεδοκιμάσθη, καὶ, καθ᾽ ὃν χρόνον ἡ Ἑλλὰς ἠσχολεῖτο περὶ τὰς παρασκευὰς, συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις τῶν πρεσβευτῶν τῶν δυνάμεων, ὅπως λάβῃ ὑπ᾽ ὄψιν τὸ ζήτημα τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας. Ὁ Σώλσβαρυ, ἄντικρυς ἀντιτασσόμενος εἰς τὴν διαγωγὴν τὴν ἐπιδειχθεῖσαν μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ὑπεστήριξε σθεναρῶς τὴν ἕνωσιν, λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἦτο, καθ᾽ ἃ εἶχεν ὑπάρξει τῷ 1878, ἁπλῶς σκοπιὰ τῆς Ῥωσίας. Αἱ δὲ ὁδηγίαι αἱ δοθεῖσαι ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸν σὶρ Γουλιέλμον Οὐάϊτ, ὅςτις ἀντεπροσώπευε τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ συνδιασκέψει, ἦσαν τοιαῦται, ὥςτ᾽ ἔπεισαν τὸν σουλτᾶνον νἀποστῇ πάσης στρατιωτικῆς ἐπεμβάσεως, νὰ ἐξασφαλίσῃ, εἰ δυνατὸν, τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς γενικοῦ διοικητοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἐφ᾽ ὅρου ζωῆς καὶ νἀντιστῇ εἰς πᾶσαν πρότασιν περὶ καταλύσεως αὐτοῦ. Τὸ δὲ γεγονὸς, ὅτι ὁ ἡγεμὼν κατήγετο ἐκ τοῦ οἴκου τῆς Βαττεμβέργης, ἐξησφάλιζεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν συμπάθειαν τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας.

Ὁ δὲ μόνος σοβαρὸς κίνδυνος προήρχετο ἐκ τῆς Σερβίας. Καὶ δὴ τῇ 22 Φεβρουαρίου 1882 ὁ ἡγεμὼν Μιλᾶνος, ὅπως δείξῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἀξιώματος, εἶχεν ἀνακηρυχθῆ βασιλεὺς, καὶ ἡ Σερβία ὑψώθη εἰς βασίλειον. Ἀλλ᾽ ἡ λάμψις τῆς προσωνυμίας ταύτης δὲν κατέστησε τὸν Μιλᾶνον δημοφιλῆ. Ἐν μὲν αὐτῇ τῇ μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Βελιγραδίου ἔγεινεν ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, οἱ δὲ χωρικοὶ αὐτοῦ ὑπήκοοι ἐξηγέρθησαν εἰς ἀποστασίαν ἐναντίον τῶν δεσποτικῶν μέτρων τοῦ «σιδηροῦ ὑπουργοῦ» αὐτοῦ Χρίστιτς, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς μνηστὴρ τοῦ θρόνου εἶχεν ἀποβῆ ἀπειλητικώτερος, ἅτε νυμφευθεὶς θυγατέρα τοῦ

ἡγεμόνος τοῦ Μαυροβουνίου Νικολάου. Διὸ δυναστικοὶ λόγοι ἐπέβαλον μεγαλόφρονα ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ὡς τὸ ἄριστον μέσον πρὸς ἔξαρσιν τῆς γοητείας καὶ αὔξησιν τῆς δημοτικότητος τοῦ οἴκου τῶν Ὀβρένοβιτς. Οὐδ᾽ ἔλειπον ἄλλοι λόγοι συγκρούσεως. Οἱ μὲν Βούλγαροι ὠρέγοντο νὰ καταλάβωσι τὸ Πιρὸτ, οἱ δὲ Σέρβοι ἐπεθύμουν νὰ γείνωσι κύριοι τοῦ Βιδινίου, καὶ ὁ ποταμὸς Τιμὸκ διὰ μετατροπῆς τοῦ ῥεύματος αὐτοῦ εἶχε δημιουργήσει δυσεπίλυτον συνοριακὸν ζήτημα μεταξὺ τῶν ἀμοιβαίως ἀντιζήλων γειτόνων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δασμολογικαὶ ἀντεγκλήσεις παρώξυναν τὰς μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων σχέσεις οὕτως, ὥςτε τὸ ἄγγελμα τῆς ἐν Φιλιππουπόλει ἐπαναστάσεως εὗρε τόν τε βασιλέα Μιλᾶνον καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ προδιατεθειμένους ὑπὲρ κηρύξεως πολέμου. Ἡ Σερβία, εὑρισκομένη οἰκονομικῶς ἐν ἀπογνώσει, ἐπειδὴ εἶχε δαπανήσει πολλὰ χάριν τῶν σιδηροδρόμων τῆς χώρας, δὲν εἶχε νὰ χάσῃ πολλά· καθ᾽ ἃ ἐξεφράσθη ὁ Γκαρασάνιν δι᾽ ἐκφραστικῆς σερβικῆς παροιμίας «ὁ γυμνὸς ἄνθρωπος θέλει νὰ κάμῃ μέγα πήδημα». Ἅπαντα τὰ κόμματα ἦσαν ὁμόφωνα ὑπὲρ τοῦ πολέμου, καὶ ὁ κλῆρος ἐξῆπτε τοὺς χωρικούς. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ πάντων τούτων ὑπῆρξε τελείως ἀπροσδόκητον. Ὅτε τῇ 2 Νοεμβρίου ἡ Σερβία κατήρξατο τῶν ἐχθροπραξιῶν, πάντες ἐπίστευον, ὅτι ὁ «βασιλεὺς τῆς Σερβίας καὶ τῆς Μακεδονίας», καθ᾽ ἃ ὁ ὄχλος τοῦ Βελιγραδίου ἐπωνόμαζε τὸν Μιλᾶνον, ἔμελλε νὰ εἰςέλθῃ θριαμβευτικῶς εἰς Σοφίαν. Τὰ δὲ φαινόμενα ἦγον εἰς τοιοῦτον συμπέρασμα, ἐπειδὴ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς εἶχε στερηθῆ τῶν ἐκπαιδευόντων αὐτὸν Ῥώσων, ὧν τὰς θέσεις εἶχον καταλάβει ἐν σπουδῇ νεαροὶ ἀξιωματικοί, ἐν ᾧ οἱ Σέρβοι εἶχον τὴν πεῖραν δύο ἐκστρατειῶν. Ἀλλ᾽ οἱ Βούλγαροι ἐξεκαίοντο ὑπὸ ζήλου ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς ἡγεμονίας ἡνώθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν ἡγέτου, ὅστις εἶχεν ἐπιδείξει ἐπιείκειαν πρὸς αὐτούς· νεοσύλλεκτοι ἐκ Μακεδονίας διέβησαν τὰ σύνορα, καὶ τὸ κύριον σῶμα τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, ὅτε τῇ 4 Νοεμβρίου ἐπλησίασεν εἰς τὸ γραφικὸν χωρίον Σλιβνίτσαν, κείμενον κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τὴν Σοφίαν, εὗρε τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον ἀντιμετωπίζοντα αὐτὸ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐν σπουδῇ συλλεχθεισῶν δυνάμεων αὐτοῦ.

Ἡ μάχη τῆς Σλιβνίτσας, ἥτις διήρκεσε τὰς τρεῖς ἑπομένας ἡμέρας, ὑπῆρξε τὸ βάπτισμα τοῦ πυρὸς τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας. Τὴν πρώτην τῆς μάχης νύκτα αἱ ἀγύμναστοι τάξεις τῶν Βουλγάρων

ἦσαν ἀκόμη ἀμφίρροποι· ἀλλ' ὅτε ἤρχισεν ἡ μάχη, τὸ λαμπρὸν παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς εὐστάθειαν. Ἡ κρίσιμος δὲ ὥρα παρέστη τὴν τρίτην ἡμέραν, ὅτε ἡ φήμη πορείας τῶν Σέρβων ἐναντίον τῆς πρωτευούσης ἀπὸ νότου προεκάλεσε πανικὸν ἐν Σοφίᾳ καὶ ὁ ἡγεμὼν ἠναγκάσθη νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς ὑπὸ τρόμου καταληφθέντας πολίτας διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ παρουσίας. Ὁ διαδοθεὶς κίνδυνος ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο ψευδής· οἱ Σέρβοι ἡττήθησαν ἐν Σλιβνίτσᾳ· ἡ ὑπ' αὐτῶν πολιορκία τοῦ Βιδινίου ἀπέβη ἄκαρπος, ὁ βασιλεὺς Μιλᾶνος ἐζήτησε μάτην ἀνακωχήν, καὶ οἱ Βούλγαροι μετὰ διήμερον μάχην ἐν Πιρὸτ κατέλαβον τὴν ποθητὴν ταύτην πόλιν. Ἡ πρὸς τὸ Βελιγράδιον ἄγουσα ἦτο ἀνοικτὴ εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς, ἀλλὰ τὴν ὑστεραίαν ἐπενέβη ἡ Αὐστρία, ὅπως σώσῃ τοὺς *προστατευομένους* ὑπ' αὐτῆς, καὶ ὁ κόμις Khevenhüller ἐγνώρισεν εἰς τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον, ὅτι, ἂν προεχώρει περαιτέρω, θὰ εὕρισκε πρὸ αὐτοῦ αὐστριακὸν στρατόν. Οὕτω τῇ 16 Νοεμβρίου ἐπερατώθη ὁ δεκατετραήμερος ἐκεῖνος ἀδελφοκτόνος πόλεμος, ὑπογραφείσης ἀνακωχῆς ἐν Πιρὸτ, καὶ τῇ 19 Φεβρουαρίου 1886 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἐπανῆλθε τὸ πρώην καθεστώς. Καὶ δὲν ἐκέρδησε μὲν ἡ Βουλγαρία παρὰ τῆς Σερβίας οὔτ' ἔδαφος, οὔτ' ἀργύριον, οὔτε τὸ Πιρὸτ, οὔτε χοίρους· ἀλλ' ἐνίσχυσεν ὅμως διὰ τῆς κτηθείσης δυνάμεως τὸ δικαίωμα τῆς κτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε μὲν διακοπῆ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις, ἀλλ' ὁ Βούλγαρος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τσάνωφ εἶχε προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Πύλην, καὶ τῇ 24 Μαρτίου οἱ πρέσβεις, ἐπαναλαβόντες τὰς συνδιασκέψεις αὐτῶν, ἐπεκύρωσαν τὴν μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας γενομένην συμφωνίαν. Κατὰ ταύτην ἡ διοίκησις τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἔμελλε «νἀνατεθῇ εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας συμφώνως πρὸς τὸ δέκατον ἕβδομον ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου» ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἔμενεν εἰς τὰς αὐτὰς χεῖρας, τὰ δὲ τουρκικὰ χωρία ἐν τῷ διαμερίσματι τοῦ Κιρτζαλῆ καὶ ταῖς παρακειμέναις ἐν τῇ Ῥοδόπῃ οἰκήσεσι τῶν Πομάκων, οἵτινες τέως δὲν εἶχον συμπεριληφθῆ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, ἔμελλον νὰ διοικῶνται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς Τουρκίας κατ' ἀντικατάστασιν τοῦ δικαιώματος τῆς Πύλης τοῦ καθισταμένου διὰ τοῦ ἄρθρου δεκάτου πέμπτου τῆς βερολινείου συνθήκης, καθ' ὃ αὕτη ἐδικαιοῦτο νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ἀμύνης τῶν

συνόρων τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας διὰ τῆς ὀχυρώσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τοῖς ὀχυρώμασι τούτοις διατηρήσεως στρατοῦ· ἐπιτροπεία δὲ, διοριζομένη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῆς Πύλης, ἔμελλε νὰ ἐξετάσῃ τὸν ὀργανικὸν χάρτην τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ. Φανερὰ εἶνε ἡ διπλωματικὴ εὐφυΐα τῆς γενομένης διαρρυθμίσεως. Καὶ δὴ τὸ μὲν γράμμα τῆς βερολινείου συνθήκης διεσώζετο, ἡ ὑπὸ τῆς Τουρκίας προσάρτησις τῆς «δημοκρατίας τῶν Πομάκων» ἐνομιμοποιεῖτο, πρὸ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Τούρκων θεωρητικῶν ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία ἐξηκολούθει μένουσα χωριστὴ ἐπαρχία, ἡνωμένη μετὰ τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας διὰ περιωρισμένης προσωπικῆς ἑνώσεως· ἀλλ᾽ οἱ πρακτικοὶ Βούλγαροι ἐθεώρησαν αὐτὴν ὡς «νότιον Βουλγαρίαν», ἧς ἡ διοίκησις συνεχωνεύθη μετὰ τῆς διοικήσεως τῆς βορείου Βουλγαρίας καὶ ἧς οἱ ἐνενήκοντα καὶ εἷς ἀντιπρόσωποι συμπαρεκάθησαν μετὰ τῶν βορείων αὐτῶν συναδέλφων ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει. Οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ἰσόβιος μὲν ἡγεμὼν ἐν Σοφίᾳ, πασσᾶς δ᾽ ἐπὶ πενταετίαν ἐν Φιλιππουπόλει, κατέχων ἀξίωμα θίγον μέν πως τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀξιοπρέπειαν, ἀλλὰ πράγματι ἐλάχιστα ἐνοχλοῦν τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Ὁ θρίαμβος τῶν Βουλγάρων ἔτι μᾶλλον ηὔξησε τὸν ἐν Ἑλλάδι ἐρεθισμόν. Ὁ Δηλιγιάννης εἶχεν εἰσαγάγει καὶ πάλιν τὴν καταναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τοῦ χαρτονομίσματος τὴν καταργηθεῖσαν τῷ 1884 καὶ ἐξέδωκε «Πατριωτικὸν δάνειον» τριάκοντα ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Δύο συλλογικαὶ ἀνακοινώσεις, ἀπευθυνθεῖσαι ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Σώλσβαρυ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἓξ δυνάμεων εἰς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν, ὧν ἡ πρώτη ἐκάλει αὐτὸν εἰς ἀφοπλισμὸν, ἡ δὲ δευτέρα καθίστανεν εἰς αὐτὸν γνωστὸν, ὅτι «δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γείνῃ δεκτὴ ναυτικὴ ἐπίθεσις τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Πύλης», οὐδεμίαν ἐνεποίησαν εἰς αὐτὸν αἴσθησιν, ἀλλ᾽ ἀπ᾽ ἐναντίας προεκάλεσαν φιλοπολέμους διαδηλώσεις ἐν διαφόροις ἐπαρχιακαῖς πόλεσιν. Ἡ δὲ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὴν ἀρχὴν ἄνοδος τοῦ Γλάδστωνος, ἔχοντος ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν τὸν λόρδον Ῥόσβερυ, οὐδαμῶς μετέβαλε τὴν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος πολιτικὴν τοῦ Σώλσβαρυ, καὶ πολεμικὰ πλοῖα τῶν δυνάμεων ἤρχισαν συγκεντρούμενα ἐν Σούδᾳ. Ὁ Δηλιγιάννης ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα δύο ἄλλας τάξεις τῆς ἐφεδρείας, καὶ, μανθάνων τὴν ἀπόφασιν τῆς συνδιασκέψεως, καθ᾽ ἣν ἐπετράπη ἡ κατ᾽ οὐσίαν ἕνωσις τῶν δύο Βουλγαριῶν, ὑπέδειξε καὶ πάλιν τὴν ἀνάγκην τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχωρήσεως

τῶν συνόρων, ἅτινα εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὴν ἡ συνδιάσκεψις τοῦ Βερολίνου, χάριν «ἀποκαταστάσεως τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου». Τῇ δὲ 14 Ἀπριλίου αἱ δυνάμεις, ἐξαιρουμένης τῆς Γαλλίας, ἥτις περιωρίσθη εἰς φιλικὰς συμβουλάς, ἐκάλεσαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νἀποστρατευθῇ. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀπάντησις τοῦ Δηλιγιάννη δὲν ἐθεωρήθη ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν γενομένην ἀπαίτησιν, τῇ 26 Ἀπριλίου αἱ πέντε δυνάμεις, ὧν οἱ πρέσβεις ἐγκατέλιπον τὰς Ἀθήνας, ἐκήρυξαν τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀπὸ τῆς Μαλέας μέχρι τῶν βορειοανατολικῶν συνόρων ὡς καὶ τοῦ εἴςπλου τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Κατὰ παράδοξον δὲ εἰρωνείαν τῆς τύχης ἡ γενικὴ ἀρχηγία τῆς ἔξωθεν τῆς νήσου Κέω ναυλοχούσης μοίρας ἀνετέθη εἰς τὸν δοῦκα τοῦ Ἐδιμβούργου, ὅςτις πρὸ εἴκοσι καὶ τριῶν ἐτῶν ὡς πρίγκιψ Ἀλφρέδος εἶχεν ἐκλεχθῆ βασιλεὺς τῆς χώρας, εἰς ἧς τὸν ἀποκλεισμὸν προέβαινε τότε. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀποκλεισμοῦ τούτου παρῃτήθη ὁ Δηλιγιάννης, καὶ μετὰ βραχύβιον ὑπηρεσιακὸν ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Δημήτριον Βάλβην ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Τρικούπης. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχον συμβῆ ἀψιμαχίαι παρὰ τὰ σύνορα, ὅπου ἵσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων αἱ δύο στρατιαί, ἀλλὰ συνεφωνήθη ἀνακωχή, καὶ τὸ νέον ὑπουργεῖον ἐξέδωκε διάταγμα ἀφοπλισμοῦ· ἐπὶ τούτοις δὲ ἤρθη ὁ ἀποκλεισμὸς τῇ 26 Μαΐου. Αἱ δὲ στρατιωτικαὶ παρασκευαὶ τῆς μακρᾶς ταύτης κρίσεως ἐστοίχισαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔλλειμμα, ἀνερχόμενον εἰς ἐνενήκοντα καὶ πέντε ἑκατομμύρια δραχμῶν, καὶ τὴν εἰςαγωγὴν ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἥτις ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἠλαττώθη προςωρινῶς ἡ δημοτικότης τοῦ Γλάδστωνος παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Ἐπηκολούθησε δὲ μακρὰ περίοδος ἡσυχίας ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ Τρικούπης, ἐγκατασταθεὶς ἐν τῇ

Ὁ ὅρμος τῆς Σούδας.

ἀρχῇ κατὰ τὰ ἑπόμενα τέσσαρα ἔτη, ἠλάττωσε μὲν τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα, ἐπεξέτεινε δὲ τὸ δίκτυον τῶν σιδηροδρόμων, ἐνίσχυσε τὸ ναυτικὸν καὶ ἐδαπάνησεν ἀφθόνως ὑπὲρ δημοσίων ἔργων.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος δὲν ἀπήλαυσε τοῦ θριάμβου ἐπὶ μακρόν. Ἐχθρὸς ἐπιβουλότερος τῆς Τουρκίας ἢ τῆς Σερβίας ἐσχεδίασε τὴν ἀνατροπὴν αὐτοῦ. Ἡ Ῥωσία δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν θρασύτητα, μεθ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐκτελέσει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοῦθ' ὅπερ ἐκείνη ἀπέτυχε νὰ ἐκπληρώσῃ πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῆς συμφέρον ἐν τῷ Ἁγίῳ Στεφάνῳ· καὶ πρὸ αὐτῆς δὲ τῆς ἑνώσεως εἶχε ζητήσει νἀπαλλάξῃ τὴν ἡγεμονίαν κυριάρχου, οὗ δόγμα εἶχεν ὑπάρξει ἀπὸ τοῦ 1883 «Ἡ Βουλγαρία χάριν τῶν Βουλγάρων». Τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους ἐκείνου συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὀργανωθεῖσα πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ῥωσίας, εἶχεν ἀνακαλυφθῇ ἐν Πύργῳ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, καὶ ἐν πολλαῖς δὲ ἄλλαις πόλεσιν αὐτῆς αἱ συγκεντρωτικαὶ τάσεις τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, παυούσης ἢ μεταθετούσης ἰθαγενεῖς ἀξιωματικούς, ἀντικαθιστωμένους ὑπὸ Βουλγάρων ἐκ τῆς ἡγεμονίας, προεκάλεσαν δυςφορίαν. Ἐν τῷ στρατῷ ὑπῆρχον δυςηρεστημένοι ἀξιωματικοί, ὧν αἱ ὑπηρεσίαι δὲν εἶχον ἀμειφθῇ προςηκόντως καὶ οἵτινες ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τῶν Ῥώσων, βέβαιοι ὄντες, ὅτι θἀπεδοκιμάζοντο μὲν ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας, ἀλλ' ὄντες ἀσφαλεῖς, ὅτι θἀνεγνωρίζοντο ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας. Ἀρχηγοὶ δὲ τούτων ἦσαν ὁ ταγματάρχης Γκρούγιεφ, πρόεδρος τῆς Στρατιωτικῆς ἀκαδημίας, καὶ ὁ λαχαγὸς Μπεντέρεφ, ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν. Οἱ συνωμόται, ἀνερχόμενοι περίπου εἰς ὀγδοήκοντα, ἐξέλεξαν τὴν ὥραν καθ' ἣν ἡ Σοφία ἦτο σχεδὸν γυμνὴ στρατιωτῶν ἕνεκα ταραχῆς ἐν τοῖς συνόροις τῆς Σερβίας, καὶ τὴν δευτέραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 9 Αὐγούστου 1886 εἰςῆλθον εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἠνάγκασαν τὸν Ἀλέξανδρον, διευθύνοντες τὰ πολύστροφα αὐτῶν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ὑπογράψῃ παραίτησιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Μετὰ δὲ τρεῖς ὥρας εἶχε φύγει μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Φραγκίσκου Ἰωσὴφ εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἐτροπόλεως καὶ τὴν ὑστεραίαν εἰς τὸν Δούναβιν, ὅπου ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τῆς θαλαμηγοῦ αὐτοῦ· τὴν δὲ πρωίαν τῆς 11 Αὐγούστου ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν ῥωσικὸν λιμένα Ῥένι, ὁπόθεν ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς Λεμβέργην. Οὕτως ὁ πρῶτος ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας, καθ' ἃ πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ὁ Κούζας, ἀπήχθη

καὶ καθηρέθη πρὶν ἢ ἡ Εὐρώπη προφθάσῃ νὰ εἴπῃ λέξιν. Παρὰ τὴν ὕπαρξιν σιδηροδρόμων καὶ τηλεγράφων τὰ βαλκανικὰ κράτη παρέχουσιν ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ὕλην κατάλληλον εἰς μεσαιωνικὰς μυθοπλαστίας.

Ἅμα δὲ τῇ ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν ἐπιτυχεῖ ἐκτελέσει τοῦ εἰς αὐτοὺς ἐπιβάλλοντος μέρους τῆς συνωμοσίας ἐνεφανίσθησαν οἱ πολιτικοὶ συνωμόται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Δράγαν Τσάγκωφ, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει πρότερον ἔμπορος, ἐφημεριδογράφος, διδάσκαλος, Τοῦρκος ὑπάλληλος καὶ Βούλγαρος πρωθυπουργός, οὐδέποτε δ' εἶχε λησμονήσει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχέ ποτε παύσει αὐτὸν καὶ φυλακίσει ὡς στασιαστήν. Ἐν προτέροις χρόνοις ὑπάρξας συνήγορος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ῥώμης, ἔπειτα δὲ φιλελεύθερος, πλὴν ἀλλ' ὀπαδὸς τῆς Ῥωσίας, συνεκάλεσε συνέλευσιν νεανίσκων, ἀέργων, γυρολόγων καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτικῶν, τοῦ μεγάλου πλήθους ὄντος ἀδιαφόρου, καὶ κατήγγειλε τὸν πρώην ἡγεμόνα ὡς «Γερμανὸν ξένον, ὅστις εἶχε προσπαθήσει νἀποξενώσῃ» τὴν φυσικὴν προστάτιν τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν σύμμαχον «τοῦ πατροπαραδότου αὐτῆς ἐχθροῦ». Ἔπειτα δ' ἡ συνέλευσις μετετέθη εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν, ὅπου, καθ' ἃ οὐκ ἀσυνήθως συμβαίνει ἐν τοῖς βαλκανικοῖς κράτεσιν, εὑρέθη ῥαδιοῦργος ἱερωμένος, ὁ μητροπολίτης Κλήμης, ἕτοιμος νὰ ἐκφέρῃ τὰς εὐλογίας τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ ἐπὶ τὸ στῖφος τῶν προδοτῶν. Κατόπιν δ' ἐπορεύθησαν εἰς τὸ προξενεῖον τῆς Ῥωσίας, καὶ ἀπέναντι αὐτοῦ οἱ ἐλεύθεροι Βούλγαροι διετάχθησαν ὑπὸ τῶν ἡγετῶν νὰ γονυπετήσωσιν ἐν τῷ βορβόρῳ, ἐν ᾧ ὁ μητροπολίτης, προσφωνῶν τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ τσάρου, ἐδεήθη, ὅπως ἡ Ῥωσία «λάβῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὰ συμφέροντα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ μέλλον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπερασπίσῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ κινδύνου». Μετὰ δὲ τὴν ἐξευτελιστικὴν ἐκείνην σκηνὴν οἱ συνωμόται προέβησαν εἰς τὴν συγκρότησιν προσωρινῆς κυβερνήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πέτρος Καραβέλωφ, ὅστις ἦτο τότε ῥιζοσπάστης πρωθυπουργός, ἠρνήθη νὰ κοινοπραγήσῃ μετ' αὐτῶν, καὶ σθεναρῶς ἀπεδοκίμασε τὴν γενομένην χρῆσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὅπως προσδοθῇ χροιά τις κύρους εἰς τὸ ἴδιον αὐτῶν πραξικόπημα, ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν ὁ εὔκαμπτος μητροπολίτης, συμπαραλαβὼν τὸν Τσάγκωφ ὡς ὑπουργὸν τῶν ἐσωτερικῶν, καὶ ἐξεδόθη προκήρυξις, γνωρίζουσα εἰς τὸν λαόν, ὅτι «ὁ πανίσχυρος τσάρος τῆς Ῥωσίας, ὁ προστάτης

τῆς Βουλγαρίας», δὲν ἤθελεν ἀφήσει τὴν ἑαυτῶν «πατρίδα ἄνευ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας». Ἀλλὰ τρεῖς μόνον ἡμέρας κατεῖχον τὴν Σοφίαν οἱ συνωμόται. Ὁ Σταμπούλωφ, ὢν τότε πρόεδρος τῆς *Σοβράνιε*, ἐκράτησε τὴν γενέτειραν αὐτοῦ, τὸ Τύρνοβον, ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος, ἐκεῖθεν δ᾽ ἐξέδωκεν ἀντιδήλωσιν, ἀποκηρύττουσαν τὸν Κλήμεντα καὶ τοὺς συνυπουργοὺς αὐτοῦ, διορίζουσαν τὸν Μουτκούρωφ, ὅστις εὑρίσκετο ἐν Φιλιππουπόλει, γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπικαλουμένην τὴν βοήθειαν τοῦ ὅλου ἔθνους ἐναντίον τῶν προδοτῶν. Ἡ δὲ ἀπειλὴ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταγμάτων, ὅτι θὰ ὁδεύσωσιν ἐναντίον τῆς πρωτευούσης, ἡ χλιαρὰ ἀπάντησις τῆς Ῥωσίας καὶ ἡ δυςαρέσκεια τῶν Βουλγάρων ἐπὶ τῇ ἀναμίξει ἱερωμένων εἰς κοσμικὰς ὑποθέσεις, ἠνάγκασαν τὸν μητροπολίτην καὶ τοὺς συνυπουργοὺς νὰ παραιτηθῶσιν. Ὁ Ποπὼφ, ἀξιωματικὸς νομοταγὴς, κατέλαβε τὸ ἀνάκτορον, ἀνέλαβε δὲ τὴν πρωθυπουργίαν μετὰ τοῦ Στοϊλὼφ, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν· ἀλλ᾽ ὁ Σταμπούλωφ ἠρνήθη νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ παλινορθωθέντος πρωθυπουργοῦ, ἔχων δισταγμοὺς περὶ τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ, καὶ ἡ χώρα διῳκήθη ὑπὸ προσωρινῆς κυβερνήσεως, συνισταμένης ἐκ τοῦ Σλαβεΐκωφ, τοῦ Στράνσκη καὶ αὐτοῦ τοῦ Σταμπούλωφ. Εὐθὺς δ᾽ ὡς ἐγνώσθη ὁ τόπος τῆς διαμονῆς τοῦ ἐκπτώτου ἡγεμόνος, ἀπεστάλη εἰς αὐτὸν τηλεγράφημα, δι᾽ οὗ παρεκαλεῖτο νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν πιστὸν αὐτοῦ λαόν. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπεδέχθη τὴν πρόςκλησιν, καὶ τῇ 17 Αὐγούστου ἐπάτησε τὸν πόδα ἐπὶ βουλγαρικοῦ ἐδάφους ἐν Ῥουστσουκίῳ, ὅπου ἔγεινε δεκτὸς μετ᾽ ἐνθουσιασμοῦ. Μετὰ δὲ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν γενομένων ὑπὸ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως ἔσχε τὴν μεγάλην ἀδυναμίαν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν τσάρον διὰ τοῦ Ῥώσου προξένου, ὅστις μετέβη εἰς δεξίωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀφίξει, τηλεγράφημα περιέχον τὰς ἀτυχεῖς λέξεις ταύτας «Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἔδωκέ μοι τὸ ἐμὸν στέμμα, εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἐπιστρέψω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κυριάρχου αὐτῆς». Ἀλλ᾽ ὁ τσάρος αὐτὸς ἀπεδοκίμασε τὸν ἐξάδελφον καὶ ἀπέβη δύςπιστος πρὸς ἄνδρα, οὗ τὴν ἀνεξαρτησίαν οἱ Ῥῶσοι ᾐσθάνοντο ὡς ἀγνωμοσύνην. Διὸ ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ἐπιστροφὴν τοῦ ἡγεμόνος, ἧς τὰ ἐπακόλουθα θὰ ἦσαν καταστρεπτικὰ διὰ τὴν Βουλγαρίαν, ὅτι ἔμελλε νἀποστῇ πάσης ἐπεμβάσεως εἰς τὰ κατ᾽ αὐτὴν ἐφ᾽ ὅσον διέμενεν ἐν αὐτῇ ὁ ἡγεμὼν καὶ ὅτι ἐπεφυλάσσετο νἀποφασίσῃ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ ἐνεργείας. Τὸ δὲ

μοιραῖον ἐκεῖνο σφάλμα ἤγαγεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἡγεμόνος. Παρὰ τὴν θερμὴν αὐτοῦ δεξίωσιν ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ τὰ ἐπιβλητικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σταμπούλωφ ἀνήγγειλεν ἐπισήμως τὴν παραίτησιν αὐτοῦ τῇ 25 Αὐγούστου, καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν προσωρινῆς κυβερνήσεως, συνισταμένης ἐκ τοῦ δραστηρίου πολιτευτοῦ Μουτκούρωφ καὶ τοῦ Καραβέλωφ, ἀντικατασταθέντος ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Γίρκωφ μετ' ἰσχυροῦ συμμαχικοῦ ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Ῥαδοσλάβωφ, τὴν ὑστεραίαν ἐγκατέλιπε τὴν Βουλγαρίαν διὰ παντός. Ὑπὸ δὲ τὸ ὄνομα κόμιτος Χαρτενάου ὁ πρῶτος ἐκεῖνος ἡγεμὼν «τοῦ κράτους τῶν χωρικῶν» ἔζησεν ἐπὶ ἕτερα ἑπτὰ ἔτη τὸν εὐτυχέστερον βίον Αὐστριακοῦ ἀξιωματικοῦ, παρέχων οὕτω νέον παράδειγμα τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, ὅτι δολοφονία ἢ παραίτησις, θανάτωσις ἢ ἐξορία εἶνε ἡ κανονικὴ τύχη τῶν μοναρχῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου.

Ἡ δὲ Ῥωσία, ἀπαλλαγεῖσα τοῦ Ἀλεξάνδρου, προέβη εἰς τὴν τολμηρὰν, ἀλλ' ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἀποβληθείσης ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὡς ὄργανον δ' αὐτῆς χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξέλεξε τὸν ὑποστράτηγον Νικόλαον Κάουλμπαρς, ἀδελφὸν τοῦ προχρηματίσαντος ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν, κατὰ τὸ φαινόμενον ὅπως «βοηθήσῃ» τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ κρίσει ἐκείνῃ. Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ παραδόξου ἐκείνου διπλωμάτου συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀποξενώσῃ εἴπερ ποτὲ τὰς συμπαθείας τῶν δυσπειθῶν χωρικῶν ἀπὸ τῶν Ῥώσων πατρώνων αὐτῶν. Ἐν ᾧ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν ἐπεθύμουν συνετῶς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν βραχυτέραν διάρκειαν προσωρινότητος, ὁ Κάουλμπαρς ἠξίωσε διὰ γλώσσης ἐπιτακτικῆς τὴν ἄμεσον ἄρσιν τῆς καταστάσεως πολιορκίας, τὴν ἄμεσον ἀποφυλάκισιν ἁπάντων τῶν συνωμοτῶν καὶ τὴν ἀναβολὴν τῶν ἐκλογῶν τῶν μελῶν τῆς μεγάλης *Σοβράνιε*, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐκλέξῃ τὸν νέον ἡγεμόνα. Ταῦτα δὲ πράττων συνετάρασσε τὴν χώραν ὡς ὄργανον ἀντιεκλογικὸν τοῦ αὐτοκράτορος ἄνευ ἄλλου ἀποτελέσματος πλὴν ἢ ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὐτοῦ εἶχεν ἐξεγείρει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Βουλγάρων. Ὅτε δὲ παρὰ τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ἐνηργήθησαν αἱ ἐκλογαὶ, ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐθεώρει αὐτὰς ὡς παρανόμους, καὶ ἐξέφρασεν «αὐστηρὰν μομφὴν» κατὰ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὸ αὔθαδες ἐκεῖνο ἔγγραφον ἐπέσυρε τὴν λίαν προσήκουσαν ἀπάντησιν, ὅτι «οἱ Βούλγαροι ὑπουργοὶ δέχονται μομφὴν μόνον παρὰ τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, καθ' ἃ ἐθίζεται ἐν ἁπάσαις ταῖς συνταγματικαῖς χώ-

ραις». Καὶ ἄλλη δὲ συνωμοσία ῥωσοφίλων ἐν Πύργῳ ἀπέτυχε, καὶ τῇ 29 Ὀκτωβρίου ἡ μεγάλη *Σοβράνιε* ἐξέλεξεν ὁμοφώνως ἐν Τυρνόβῳ ἡγεμόνα τὸν πρίγκιπα τῆς Δανίας Βαλδέμαρον, ἀδελφὸν τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας Ἀλεξάνδρας, τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς συζύγου τοῦ τσάρου. Μὴ τυχὼν δὲ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας ὁ Δανὸς ἐκεῖνος πρίγκιψ, περὶ οὗ εἶχε γείνει λόγος ὡς ὑποψηφίου καὶ τῷ 1879, δὲν ἀπεδέχθη τὴν προσφερομένην ἡγεμονίαν, καὶ ὁ ἀμίμητος Κάουλμπαρς ἀνεχώρησεν, ἀκολουθούμενος ὑπὸ πάντων τῶν Ῥώσων προξένων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἄνευ ῥωσικῆς βοηθείας ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις διεξήγαγε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς χώρας μετ' ἐπιτυχίας προκαλεσάσης τὸν ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας θαυμασμὸν τῶν Ἄγγλων πολιτευτῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου συνωμολόγησε μετὰ τῆς Σερβίας συμφωνίαν περὶ τῆς λύσεως τοῦ συνοριακοῦ παρὰ τὸν ποταμὸν Τιμὸκ ζητήματος δι' ἐδαφικῆς ἀνταλλαγῆς καὶ ἀπεφάσισε τὴν κατασκευὴν τοῦ μέχρι τῶν συνόρων βουλγαρικοῦ σιδηροδρόμου. Οὕτως ὑπελείπετο μόνον ἡ εὕρεσις ἡγεμόνος.

Κατὰ τοὺς ἓξ ἀκολούθους μῆνας οἱ Βούλγαροι ἐθυροκόπουν ἀναζητοῦντες ἡγεμόνα, ἐν ᾧ συγχρόνως ῥωσικαὶ συνωμοσίαι, συνεχισθεῖσαι ἐν Σιλιστρίᾳ καὶ Ῥουστσουκίῳ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάουλμπαρς καὶ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ, ἀλλὰ κατασταλεῖσαι ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας τῆς ἐθνοφυλακῆς, κατέστησαν ὁσημέραι ἐπιθυμητοτέραν τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς κυβερνήσεως τῆς χώρας. Ἐπιτροπεία συνισταμένη ἐκ τοῦ Γκρεκὼφ, Στοϊλὼφ καὶ τοῦ ἐκ Ῥωμυλίας βουλευτοῦ Κάλτσεφ, ἐξεκίνησεν εἰς περιοδείαν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν ἡγεμόνος. Καὶ ἐν μὲν Πετρουπόλει ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶσιν αὐτούς, ἀλλ' ἐν Λονδίνῳ ὁ λόρδος Iddesleigh, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, συνεχάρη τὴν Βουλγαρίαν «ὡς κεκτημένην πολιτευτὰς ἔχοντας ἄριστα προσόντα» πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς δυσκόλου αὐτῶν ἐντολῆς. Διάφορα δὲ ὀνόματα ὑποψηφίων ἡγεμόνων προετάθησαν. Καὶ ἡ μὲν Ῥωσία θὰ ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ ἐκλεγόμενον τὸν πρίγκιπα τῆς Μιγκρελίας, γυμνασιακὸν φίλον τοῦ τσάρου καὶ Ῥῶσον ὑπήκοον, ἀλλ' ὁ Γκρεκὼφ ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπείας ἐδήλωσεν, ὅτι οὐδεμία συνέλευσις ἤθελεν ἐκλέξει ἄνδρα ἔχοντα τοιαῦτα προηγούμενα. Αἱ δὲ ὑποψηφιότητες πριγκίπων τοῦ Ὀλδεμβούργου καὶ τοῦ Λούχτεμβεργ, τῆς συνήθους προσφυγῆς τῆς ῥωσικῆς διπλωματίας ἐν περιπτώσει χηρείας θρόνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔτυχον

ὁμοίας ψυχρᾶς ὑποδοχῆς. Καί ποτε μὲν προετάθη προσωπικὴ ἕνωσις ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Ῥωμανίας, ἄλλοτε δὲ προσεκλήθη ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν πρὸς τὸν πιστὸν αὐτοῦ λαόν, ὅτε δὲ οὗτος ἠρνήθη, ἔγεινε λόγος ἁπλῶς περὶ προσωρινοῦ ἀναπληρωτοῦ, οἷος ὁ Ἀλέκος πασσᾶς, ὁ καταλυθεὶς γενικὸς διοικητὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἢ ὁ von der Goltz πασσᾶς, ὁ Γερμανὸς ἀναδιοργανωτὴς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Τσάγκωφ παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐσκευώρει παρὰ τῇ Πύλῃ, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν κατάλυσιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως· ἀλλὰ περὶ τοῦ διαβήματος τούτου ἀπεφάνθη ῥητῶς ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ὅτι δὲν θὰ ἐτύγχανεν ἐπιδοκιμασίας καὶ ὅτι ἤθελεν ἀποκρουσθῇ ὑπὸ τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τῶν Βουλγάρων. Τέλος δ' εὑρέθη ἡγεμὼν ἀποδεχόμενος τὴν ἐκλογήν. Καὶ δὴ τελευτῶντος τοῦ Νοεμβρίου εἶχε δεχθῆ τὴν ἐπιτροπείαν ἐν Βιέννῃ ὁ πρίγκιψ τοῦ Κοβούργου Φερδινάνδος, τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ προταθέντος εἰς τὸν Κάλτσεφ ἔν τινι ἱπποδρομίῳ τῆς Βιέννης. Ἦτο δ' ὁ ἐπιτυχὼν ὑποψήφιος ὁ νεώτατος τῶν υἱῶν τοῦ πρίγκιπος τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου Αὐγούστου, καὶ κατήγετο ἀπὸ μητρὸς ἐκ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Φιλίππου. Πλὴν δὲ τῆς ἡλικίας, ἐπειδὴ ἦτο τότε εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν, ὁ δεύτερος ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας οὐδεμίαν εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὸν πρῶτον, καὶ ἀπό τε τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἦτο τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον τῶν μελλόντων αὐτοῦ ὑπηκόων. Ὢν ἀδέξιος ἱππεὺς καὶ ἀξιωματικὸς ἐπ' ὀνόματι μόνον, εἶχεν ἐρωτικώτερον πρὸς τὴν βοτανικὴν μᾶλλον ἢ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις· ἦτο καθολικός, ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἦσαν κατ' ἐπικράτησιν ὀρθόδοξοι· ἦτο ζηλωτὴς τῆς ἐθιμοτυπίας, ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἦσαν φανατικοὶ δημοκρατικοί. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα εἶχεν ὑψηλὰς συγγενείας, ἦτο πλούσιος καὶ ἐνεφορεῖτο προθυμίας, καὶ διὰ ταῦτα τῇ 25 Ἰουνίου 1887 ἐξελέχθη ἐν Τυρνόβῳ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας. Τὸ δὲ ἄγγελμα τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔγεινε δεκτὸν «ἄνευ ἰδιάζοντός τινος ἐνθουσιασμοῦ» ἐν Σοφίᾳ, καὶ ἡ σχολαστικὴ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐπιτροπείαν τὴν ἀνακοινώσασαν εἰς αὐτὸν τὴν ἐκλογὴν ἐνεποίησε ψυχρὰν αἴσθησιν. Ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Νάτσεβιτς ἔπεισεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἄνευ περαιτέρου ἐνδοιασμοῦ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καραδοκῶν ἀπὸ τοῦ χρόνου νὰ νομιμοποιήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης Τυρνόβου ἐξέδωκεν ὁ ἡγεμὼν προκήρυξιν, ἀγγέλλουσαν, ὅτι ἀνέβη «ἐπὶ τὸν θρόνον τῶν ἐνδόξων Βουλγάρων βασιλέων», καὶ κατέληξεν ἀνα-

βοῶν περὶ «ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου Βουλγαρίας». Οὕτως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς τὸ τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς βασιλείας καὶ ἐνέδειξε τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, σκοπὸν ἐπιτευχθέντα ἐν Τυρνόβῳ μετὰ εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, προέτεινεν ὡς ἀναπληρωτὴν ἡγεμόνος τὸν στρατηγὸν Ernroth, καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀνέβαλε τὴν συναίνεσιν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἡγεμόνος. Τὸ συμβὰν τοῦτο ἐπέφερε μὲν τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ ἀποκλεισμὸν ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ δὲν ἔσχεν ἄλλα σοβαρὰ ἐπακόλουθα. Κατ' οὐσίαν δὲ ἡ ἀπουσία Ῥώσου πράκτορος ὑπῆρξε θετικὸν πλεονέκτημα. Ὁ Σώλσβαρυ, ὅςτις τὸ κατ' ἀρχὰς ἐτήρησε στάσιν ἐφεκτικήν, κατὰ μικρὸν συνείθισεν εἰς τὴν κυριαρχίαν ἡγεμόνος «Κοβουργείου» καὶ ὡς ἐκ τούτου συγγενοῦς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας. Ὁ δὲ ἡγεμών, ὅςτις ἦτο τῶν δεξιωτάτων μεταξὺ τῶν διπλωματῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἐκαραδόκει νὰ ἔλθῃ ἡ κατάλληλος ὥρα μέλλοντος μεγαλείου, καὶ ἐπὶ σχεδὸν ἐννέα ἔτη ὁ μέγας αὐτοῦ ὑπουργὸς Στέφανος Σταμπούλωφ ὠλιγώρησε τῆς Ῥωσίας καὶ προεκάλεσε τὸν θαυμασμὸν τῆς Ἀγγλίας «ὡς Βούλγαρος Βίσμαρκ».

...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄

ΑΡΜΕΝΙΑ, ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1887-1908)

Τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα, τὸ κρητικὸν καὶ τὸ μακεδονικὸν ἦσαν τὰ σοβαρώτατα τῶν προβλημάτων, ἅτινα εἶχε νἀντιμετωπίσῃ ἡ Εὐρώπη ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ μεταξὺ τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀφίξεως τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, δι' ἧς κατερρίφθη ἐν Τουρκίᾳ τὸ σύστημα τοῦ Χαμίτ. Καὶ τὸ μὲν ἀρμενικὸν ζήτημα ἐνδιέφερε τὰς δυνάμεις καὶ τὸν σουλτᾶνον, τὸ δὲ κρητικὸν περιέπλεξε τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, τὸ δὲ μακεδονικὸν ἐξήγειρε τὰς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας σχεδὸν πάντων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, ἅτινα ἐθεώρουν τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον «τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας» τῆς μελλούσης αὐτῶν ἐπεκτάσεως.

Ἦτο δὲ τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα ἐντελῶς διάφορον τῶν βαλκανικῶν προβλημάτων. Ἡ θέσις τῶν Ἀρμενίων διέφερε τῆς θέσεως ἁπασῶν τῶν λοιπῶν ἐν Τουρκίᾳ φυλῶν. Ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες, οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσιν ὑποστήριξιν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σοφίας, τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου, οἱ Ἀρμένιοι δὲν εἶχον ἀρμενικὸν κράτος, πρὸς ὃ νὰ δύνανται νὰ στραφῶσι χάριν προστασίας. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν ὡμοίαζον πρὸς τοὺς Ἀλβανούς, ἀλλὰ μετὰ τῆς σπουδαίας διαφορᾶς, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἦσαν πρώτης τάξεως μαχηταί, δυνάμενοι νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτούς, ἐν ᾧ οἱ Ἀρμένιοι, ἐξαιρουμένων ὀλίγων, εὑρισκομένων ἐν ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, δὲν ἦσαν ἐμπειροπόλεμοι. Ἀτυχῶς ἡ ἀπόλεμος αὕτη φυλὴ ἔχει ὡς γείτονας τοὺς ἀγρίους Κούρδους, τοὺς Ἀλβανοὺς τούτους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες φέρονται πρὸς αὐτὴν ὡς οἱ Ἀρναοῦται ἐφέροντο πρὸς τοὺς Σέρβους τῆς Παλαιᾶς Σερβίας. Οἱ Ἀρμένιοι, μεμερισμένοι μεταξὺ τῆς Ῥωσίας, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Περσίας, ἐστερημένοι ἐπὶ πέντε αἰῶνας καὶ ὑπερέκεινα τῶν τελευταίων λειψάνων ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, διεσπασμένοι δ' ἐκκλησιαστικῶς εἰς Γρηγοριανούς, καθολικοὺς καὶ διαμαρτυρομένους καὶ ἔχοντες τὸν

μὲν πνευματικὸν ἀρχηγὸν τῆς Γρηγοριανῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ῥωσικὴν ἀρχήν, τὸν δὲ πατριάρχην αὐτῶν ὑπὸ τὴν τουρκικήν, ἐν μυστικῇ ἀναφορᾷ ὑποβληθείσῃ εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου εἶχον παραιτηθῆ ἀπὸ πολιτικῶν φιλοδοξιῶν καὶ εἶχον δεηθῆ νὰ τύχῃ ἡ χώρα αὐτῶν πολιτεύματος κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ τοῦ Λιβάνου ὑπὸ διοικητὴν Χριστιανόν. Ἀντὶ δὲ τοιαύτης διαρρυθμίσεως ἡ συνεδριακὴ σοφία τῆς Εὐρώπης ἠρκέσθη εἰς ἀόριστον ἐπαγγελίαν ἀσφαλείας καὶ μεταρρυθμίσεων. Καὶ ἔστειλε μὲν ἡ Ἀγγλία πράγματι προξένους, ὅπως ὑποβάλωσιν ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γλάδστων, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῷ 1880, ἐγκατέλιπε τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα ἐπὶ ἁπλῷ νεύματι τοῦ Βίσμαρκ. Τὴν δὲ ἀρμενικὴν ἐθνότητα ἐν Τουρκίᾳ ἀντεπροσώπευε μόνον τὸ κληθὲν «Ἀρμενικὸν Σύνταγμα», παραχωρηθὲν τῷ 1863, δι' οὗ τἀρμενικὰ πράγματα ἀνετίθεντο εἰς «Ἐθνικὴν γενικὴν συνέλευσιν», συνερχομένην κατὰ διετίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου μετὰ δύο μικροτέρων συμβουλίων χάριν τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων.

Γεώργιος Κουντουριώτης
(Ἴδε σ. 113)

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1889 τὸ ζήτημα δὲν ἐφείλκυσε περαιτέρω τὴν προσοχήν. Ἀλλὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ βιαιοπραγιῶν ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ εἶχεν ἐγκαθιδρύσει σύστημα προσωπικῆς κυβερνήσεως ὑπερόχως συγκεντρωτικόν. Ἡ βραχύβιος βουλὴ τοῦ Μιδὰτ εἶχε διαλυθῆ ἀπὸ μακροῦ καὶ ὁ εἰσηγητὴς αὐτῆς εἶχεν ἀποθάνει ἐν ἐξορίᾳ· τὸ Γιλδὶζ εἶχεν ἐπισκιάσει τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, καὶ οἱ εὐνοούμενοι τοῦ σουλτάνου εἶχον ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δύναμιν μεγαλειτέραν τῆς τῶν ὑπουργῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον οἱ Ἀρμένιοι εἶχον ἀποβῆ ἀντικείμενον ὑπονοιῶν εἴς τε τὸν σουλτᾶνον καὶ εἰς τὸν τσάρον, Ῥῶσοι τε δὲ καὶ Τοῦρκοι ὡμολόγουν, ὅτι διέκρινον «Ἀρμενικὸν κίνδυνον» ἐν

τῇ ὑλικῇ προόδῳ τῶν εὐφυῶν μὲν καὶ φιλοπόνων, ἀλλὰ μὴ δημοφιλῶν ἐπιχειρηματιῶν ἐκείνων. Ὅτε δ' ἐξηγέρθη θόρυβος περὶ πιέσεων, αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώξωσι τὸν Κοῦρδον ἀρχηγὸν Μουσᾶν βέην, ὅςτις ἠθωώθη μὲν, ἀλλὰ τέλος ἐξωρίσθη. Ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ Ἀρμένιοι εὑρίσκοντο ἤδη ἐν ἀναβρασμῷ· αἱ δ' ἑταιρεῖαι αὐτῶν, ὧν ἡ κυριωτέρα ἔφερε τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Hindchak (Κώδων), διεκωδώνιζε τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον εἰς τὰ ὦτα τῆς ὑπνωττιούσης διπλωματίας. Οἱ δὲ Κοῦρδοι, ἐνισχυθέντες ὑπὸ τῶν φανατικῶν Μουσουλμάνων, οὓς τὰ γεγονότα τοῦ 1878 εἶχον ἐξελάσει ἄρδην εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐδιπλασίασαν τὰς πιέσεις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προεκλήθησαν συγκρούσεις, καὶ ἤρχισαν αἱ ἀρμενικαὶ σφαγαί.

Ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας τελευτῶντος τοῦ θέρους τοῦ 1894 τὸ διαμέρισμα τοῦ Σασοὺν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μπιτλὶς ἀπέβη τὸ θέατρον ὠμοτήτων, αἵτινες ἀνεκάλεσαν εἰς τὴν μνήμην τὰς τοῦ Βατάκ. Οἱ Κοῦρδοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ζεκκῆ πασσᾶ, κατέστρεψαν εἴκοσι καὶ τέσσαρα χωρία, καὶ ἔσφαξαν μετ' ὠμότητος κινούσης τὴν μεγίστην ἀπέχθειαν πάντα Ἀρμένιον ὃν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσι. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία ἀπένειμε παράσημον εἰς τὸν Ζεκκῆν ἐπὶ ταῖς «ὑπηρεσίαις» αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἀπήτησε τὸν διορισμὸν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπείας, ἣν ἔμελλον νὰ συνοδεύσωσιν ἀντιπρόςωποι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Ἡ ἐπιτροπεία, ἥτις ἐχαρακτηρίζετο ἐπισήμως ὡς ἔργον ἔχουσα «νὰ ἐξετάσῃ τὰ τῆς ἐγκληματικῆς διαγωγῆς τῶν Ἀρμενίων ληστῶν» διεξήγαγε τὰ ἔργα αὐτῆς μετὰ τῆς μεροληψίας ἐκείνης, ἣν ἤθελε πᾶς τις προςδοκήσει ἐκ τῆς τοιαύτης ὑποτυπώσεως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, καὶ ἀπεδείχθη βραδεῖα καὶ ἀναβλητικὴ, καθ' ἃ αἱ πλεῖσται τῶν τουρκικῶν ἐνεργειῶν. Μάτην αἱ τρεῖς δυνάμεις ὑπέβαλον σχέδιον μεταρρυθμίσεων ἐν Ἀρμενίᾳ· μάτην μεγάλα συλλαλητήρια ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων συνεκροτήθησαν ἐν Λονδίνῳ καὶ Παρισίοις. Διαδήλωσις δ' ἀρμενικὴ, γενομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1895, μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχε σφαγὴν πολλῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ πολὺ πλειόνων ἐν Τραπεζοῦντι. Ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲν ἦσαν παραβαλλόμενα πρὸς τὰ μέλλοντα συμβῆναι. Καθ' ὃν χρόνον οἱ πρέσβεις ὑπέβαλλον νέον σχέδιον μεταρρυθμίσεων εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἃς οὗτος ὑπεσχέθη νὰ ἐκτελέσῃ πιστῶς, σφαγὴ τεραστίων διαστάσεων ἐτελεῖτο ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τοῦ Ὀκτω-

βρίου καὶ μέχρι τοῦ Νοεμβρίου ὑπερμεσοῦντος οἱ Ἀρμένιοι ἐσφάζοντο παμπληθεί, καὶ οἱ φόνοι διωργανοῦντο ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν σουλτανικῶν ἀρχῶν, ἡγουμένου τοῦ Σακὶρ πασσᾶ. Ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἔγραφεν εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅτι «ἐπὶ ἐκτάσεως ἐδαφικῆς πολλῷ μεγαλειτέρας τῆς τῆς Ἀγγλίας» ἅπασαι αἱ μεγάλαι πόλεις ἐξαιρέσει τριῶν καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ χωρία εἶχον πάθει, καὶ ὅτι κατὰ μέτριον ὑπολογισμὸν οἱ κατὰ τὰς ἓξ ἐκείνας ἑβδομάδας θανατωθέντες ἀνήρχοντο εἰς τριακονταкισχιλίους. Καὶ ὅμως αἱ σφαγαὶ ἐξηκολούθουν ἀκόμη. Ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία τῆς Οὔρφας, τῆς γνωστῆς ἐκ τῶν σταυροφοριῶν Ἐδέσσης, ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἀνθρωπίνης ὁλοκαυτώσεως, καθ᾽ ἣν ἀπωλέσθησαν τρισχίλιαι περίπου ψυχαί, καὶ τὸ Βὰν, οὗ εἶχον τέως φεισθῆ οἱ φονεῖς, ἐξελέχθη ὡς ἡ σκηνὴ τοῦ κατόπιν μεγάλου ἐγκλήματος, ἐν ᾧ αἱ δυνάμεις, φοβούμεναι τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος δι᾽ ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως, ἥτις ἤθελεν ἐξεγείρει ἀμοιβαίας ὑπονοίας, ἐγκατέλιπον τοὺς Ἀρμενίους εἰς τὴν ἰδίαν τύχην καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσίαν δευτέρας φυλακίδος χάριν τῆς προστασίας τῶν ἰδίων ὑπηκόων. Ἀλλ᾽ ἡ Εὐρώπη ἔμελλε μετ᾽ οὐ πολὺ νὰ μάθῃ, ὅτι ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν σκιὰν τῶν πρεσβειῶν οἱ ἀτυχεῖς Ἀρμένιοι ἠδύναντο νὰ σφαγῶσιν ἀποινεί. Καὶ δὴ στῖφος Ἀρμενίων, μᾶλλον ἀπεγνωσμένων τῶν λοιπῶν, ἀγανακτούντων δ᾽ ἐπὶ τῇ ἀπροθυμίᾳ τῶν δυνάμεων καὶ ἐκμανέντων ἕνεκα τῆς ἀναγκαστικῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρμενίου πατριάρχου καὶ τοῦ ἀντικανονικοῦ διορισμοῦ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ, κατέλαβε τὸ κτίριον τῆς Ὀθωμανικῆς τραπέζης καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸ μόνον ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ ἀσφαλοῦς ἐξόδου καὶ τῆς προστασίας τῶν πρέσβεων. Μόλις δὲ εἶχον ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου, καὶ ὁ ἐκμανεὶς σουλτᾶνος προέβη εἰς τρομερὰν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν ἀθώων αὐτῶν συμπολιτῶν. Τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας, τὴν 15 καὶ τὴν 16 Αὐγούστου 1896, αἱ ὁδοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξαν τὸ θέατρον συστηματικῆς σφαγῆς. Ἡ ἀρμενικὴ συνοικία ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν ὁμίλων ὡπλισμένων διὰ ῥοπάλων, οἵτινες ἔπλησσον πάντ᾽ Ἀρμένιον, ὃν ἤθελον συναντήσει, καί, εἰσελαύνοντες διὰ τῆς βίας εἰς τὰς οἰκίας τῶν Ἀρμενίων ἢ τῶν ξένων τῶν ἐχόντων Ἀρμενίους ὑπηρέτας, κατεδίωκον τὰ θύματα αὐτῶν· ἀξιωματικοὶ δὲ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἀστυφύλακες ἐβοήθουν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διηύθυνον τὴν τουρκικὴν ἐκείνην σφαγὴν τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, καὶ μόνον ὅτε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων, οἵτινες εἶχον ἴδει διὰ

τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν τὰ συμβαίνοντα, ἔστειλαν αὐστηρὸν ἔγγραφον εἰς τἀνάκτορα, ἐξεδόθη διαταγὴ περὶ παύσεως τῆς σφαγῆς. Ἑξακις-χίλια περίπου ὑπῆρξαν τὰ θύματα τῆς φοβερᾶς ἐκείνης σφαγῆς, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν Ἄγγλου διπλωμάτου φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε «πρόθεσις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν περὶ ἐξολοθρεύσεως τῶν Ἀρμενίων». Τὴν δὲ τελείαν διοργάνωσιν τῆς κρεουργίας ἐκείνης ἀπέδειξε τὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχιστοι τῶν μὴ ἀνηκόντων εἰς τὴν φυλὴν ἐκείνην ἐθανατώθησαν καὶ ὅτι αἱ πάνυ ὀλίγαι ἐκεῖναι ἐξαιρέσεις προῆλθον ἐκ τυχαίων συμβάντων, οἷα δὲν λείπουσι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἄριστα ὠργανωμέναις σφαγαῖς.

Αἱ δὲ «ταραχαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐκεῖναι, ὡς εὐφημιστικῶς ἀπεκλήθησαν ὑπὸ τῶν διπλωματῶν, ἔπεισαν καὶ τοὺς ἀπιστοτάτους, ὅτι καὶ αἱ πρότεραι σφαγαὶ ἐν ἀπομεμακρυσμένοις μέρεσι τῆς αὐτοκρατορίας δὲν εἶχον ὑπάρξει ἁπλᾶ ἐπινοήματα. Ὁ Γλάδστων καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς ἡσυχίας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καθ' ἃ εἶχε πράξει καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ ὠμοτήτων, προέβη εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ μεγάλην δημοσίαν ἐμφάνισιν ἐν Λιβερπούλῃ πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀρμενίων, καὶ ἐκαυτηρίασε τὸν Ἀβδοὺλ Χαμὶτ ὡς «τὸν μέγαν δολοφόνον», ἐν ᾧ συγχρόνως Γάλλοι συγγραφεῖς ἐστηλίτευον αὐτὸν ὡς «τὸν ἐρυθρὸν σουλτᾶνον». Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἔγειναν διαβήματα πρὸς τιμωρίαν τοῦ αἰτίου τῶν ἀρμενικῶν ὠμοτήτων. Καὶ ἡ μὲν Γερμανία, μεριμνῶσα περὶ παραχωρήσεων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, παρέστη ὡς προστάτης αὐτῆς, καὶ ἐθέρισε τὴν ἀμοιβὴν τῆς πλεονεκτικῆς καὶ ἀπανθρώπου αὐτῆς ἐνεργείας. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία, οὖσα τὰ μέγιστ' ἀπερροφημένη ὑπὸ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου συμφερόντων αὐτῆς, δὲν ἐρριψοκινδύνευε νἀναλάβῃ ἐνέργειαν, ἧς δὲν ἠδύνατο νὰ προΐδῃ τὴν ἔκβασιν. Ἡ δὲ Ῥωσία εἶχε δηλώσει κυνικῶς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Λομπάνωφ, ὅτι μετὰ τὴν ἐν Εὐρώπῃ πεῖραν αὐτῆς δὲν ἦτο εὐδιάθετος νὰ ἱδρύσῃ ἄλλην Βουλγαρίαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Σώλσβαρυ, ὅςτις εἶχεν ἀναρρηθῇ καὶ πάλιν πρωθυπουργός, ἐπέστησεν ἐπισήμως καὶ δημοσίᾳ τὴν προσοχὴν τοῦ σουλτάνου εἰς τὰς συνεπείας τῆς κακῆς αὐτοῦ διοικήσεως, καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι, παρισταμένης ἀνάγκης, θὰ ἐγίνετο χρῆσις βίας. Ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας συνηγόρησεν ὑπὲρ ἀποστολῆς στόλου ὡς τοῦ μόνου μέσου πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ, καὶ ὁ αὐτόθι πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Ἀγγλία ὤφειλε καὶ ἠδύνατο νὰ εἶχεν

ἐνεργήσει μετὰ περισσοτέρου σθένους. Τὸ πολὺ δὲ ὅπερ δύναται νὰ λεχθῇ εἶνε, ὅτι, ἄτ᾽ ἔχουσα ἕνεκα τῆς περὶ Κύπρου συμβάσεως μεγαλειτέρας εὐθύνας πρὸς τοὺς Ἀρμενίους πάσης ἄλλης δυνάμεως ἐκ τῶν συνυπογραψασῶν τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου, ἔπραξέ τι πλέον πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν. Νεώτεραι δὲ, ἀλλὰ μικρότεραι σφαγαὶ ἐν Τοκὰτ ἐπῆλθον ὡς ἐπακόλουθον τῶν προτέρων ὠμοτήτων. Ἔπειτα δὲ ἡ Κρήτη ἀντικατέστησε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐν τῇ προσοχῇ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ, καὶ τὰ παθήματα τῶν Ἀρμενίων ἐλησμονήθησαν μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν τῷ 1909 διὰ τῶν σφαγῶν τῶν Ἀδάνων.

Ἡ παρουσία τῶν εὐρωπαϊκῶν σκαφῶν ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Κρήτης τῷ 1886 καὶ ἡ περιστολὴ τῆς φιλοπολέμου ἐξεγέρσεως ἐν Ἑλλάδι εἶχον περιορίσει τὸ κίνημα τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην εἰς πλατωνικὴν κήρυξιν τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος· μόνον δὲ τῷ 1889 ἐξηγέρθη νέα ἐπανάστασις, προκληθεῖσα ἐξ ἀφορμῶν διαφόρων τῶν προγενεστέρων. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ὑπῆρχε τὸ κατ᾽ ἀρχὰς σύγκρουσις μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων, ἀλλὰ μεταξὺ δύο πολιτικῶν φατριῶν, φερουσῶν μὲν τὰ ὀνόματα Φιλελευθέρων καὶ Συντηρητικῶν, ἀλλὰ πράγματι παρορμωμένων μόνον ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ καταλάβωσιν ἢ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν συνδεόμενα ὠφελήματα. Οἱ Φιλελεύθεροι, τυχόντες ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ ἔτους ἐκείνου καταπληκτικῆς πλειονοψηφίας, ἀπέκλεισαν τοὺς ἀντιπάλους ἁπασῶν τῶν ἐπωφελῶν θέσεων· ἐπὶ τούτοις δ᾽ οἱ Συντηρητικοὶ βουλευταὶ ὑπέβαλον πρότασιν περὶ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως γεννήσωσι δυσκολίας εἰς τοὺς ἀντιθέτους. Ὁ δὲ Τρικούπης, ὅστις ἦτο ἀκόμη πρωθυπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, ἔπραξε διὰ τοῦ ἐν Χανίοις Ἕλληνος γενικοῦ προξένου Ἰωάννου Γρυπάρη πᾶν τὸ δυνατὸν, ὅπως ἀποθαρρύνῃ κίνημα, ὅπερ ἐθεώρει ἄκαιρον, καὶ ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο μόνον μέρος τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ἀλλ᾽ ἡ μαγικὴ λέξις Ἕνωσις ἀνεζωπύρησεν ἅμα τῷ ἀκούσματι τὴν λανθάνουσαν ἔχθραν τῶν ὀπαδῶν τῶν ἀντιπάλων θρησκευμάτων, καὶ ὁ κατ᾽ ἀρχὰς φατριαστικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ δύο κομμάτων θεσιθηρῶν μετεβλήθη εἰς θρησκευτικὴν πάλην μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μωμεαθανῶν. Ἡ ἀποστολὴ εἰδικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ σουλτάνου, ἔχοντος ἐντολὴν νὰ προσφέρῃ εἴκοσι χιλιάδας τουρκικῶν λιρῶν καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν σύστασιν γεωργικῆς τραπέζης εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν ἢ εἰς τὸ νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς

Τουρκοκρῆτας χωρὶς νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Χριστιανούς. Συνέβησαν φόνοι, ἐπηκολούθησαν ἀντίποινα, καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς μιᾶς θρησκείας ἔκαιον τὰ χωρία τῶν ὀπαδῶν τῆς ἄλλης. Τουρκοκρῆτες χωρικοὶ συνεσωρεύθησαν ἐν ταῖς παραλίοις πόλεσι, Χριστιανοὶ πρόσφυγες ἐζήτησαν ἄσυλον ἐν Ἀθήναις, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Πύλη ἔστελλε στρατὸν κατ' ἀποσπάσματα, ὁ δὲ Τρικούπης παρώρμα τὰς δυνάμεις καὶ ἰδίως τὴν Ἀγγλίαν εἰς ἐνέργειαν. Ὁ δὲ σουλτᾶνος, ἀνακαλέσας τὸν Πολωνὸν βαλῆν τῆς νήσου, ἐξέδωκε τῇ 12 Νοεμβρίου φιρμάνιον, ὅπερ, κατ' οὐσίαν ἀκυροῦν τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας, ἐκήρυττε τὴν ἀρχὴν τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ χρονικῶς ἀπεριόριστον, περιώριζε τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς πεντήκοντα καὶ ἑπτά, ὧν τριάκοντα καὶ πέντε Χριστιανοί, ἀνήγγελλε τὴν συγκρότησιν χωροφυλακῆς ἐξ ἰθαγενῶν ἄλλων ὀθωμανικῶν ἐπαρχιῶν, εἰςῆγε τακτὸν φόρον ἀντὶ τῆς δεκάτης τοῦ ἐλαίου καὶ καθίδρυε προτίμησιν τῶν γινωσκόντων τὴν τουρκικήν, ἥτις δὲν εἶνε ἡ ἐν Κρήτῃ λαλουμένη γλῶσσα, κατὰ τὸν διορισμὸν εἰς δημοσίας θέσεις. Τὸ φιρμάνιον τοῦτο προεκάλεσε πικροτάτην ἀπογοήτευσιν, ἐν ᾧ ἡ δημοκρατικὴ αὐτοῦ διάταξις, καθ' ἣν οἱ δικασταὶ ἔμελλον νὰ ἐξακολουθήσωσι καθιστάμενοι δι' ἐκλογῆς, καθ' ἃ καὶ πρότερον, διῃώνιζεν ἓν τῶν χειρίστων κακῶν τῆς νήσου. Καὶ ἔπαυσε μὲν ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἡ ἀκαταστασία καὶ αἱ βιαιοπραγίαι, καί τις φυγόδικος, καλούμενος Λιάπης, βεβαρημένος ὑπὸ διαφόρων φόνων οὓς εἶχε διαπράξει, παριστάνετο εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν ὄχλον ὡς ἥρως, ἕως ὁ Δηλιγιάννης, ὅστις εἶχε μὲν διαδεχθῆ τὸν Τρικούπην ἐν τῇ ἀρχῇ τῷ 1890, ἀλλ' ἐξηκολούθησε διατηρῶν τὸ εἰρηνικὸν πρόγραμμα τοῦ ἀντιπάλου, ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν τοιαύτην λατρείαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ τρεῖς Μωαμεθανοὶ διεδέχθησαν ἀλλήλους ὡς γενικοὶ διοικηταὶ τῆς Κρήτης ἐπὶ προφανεῖ ὠφελείᾳ τῆς μειονοψηφίας, ἕως ὁ σουλτᾶνος τῷ 1895 ὑπεχώρησε τέλος εἰς τὰς ἐπιμόνους ἐκλιπαρήσεις τῶν Κρητῶν, καὶ διώρισεν ὡς βαλῆν τὸν Ἀλέξανδρον Καραθεοδωρῆν, Χριστιανόν, ὅστις εἶχε χρηματίσει ἡγεμὼν τῆς Σάμου. Ἡ δὲ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς συνελεύσεως, ἥτις δὲν εἶχεν ἄλλως συνέλθει ἀπὸ τοῦ 1889, εἰς ἑξήκοντα καὶ πέντε, ὧν τεσσαράκοντα Χριστιανοὶ καὶ εἰσικοπέντε Τουρκοκρῆτες, ἐφαίνετο διαλύσασα τοὺς κινδύνους περαιτέρων διχονοιῶν.

Ἀλλ' οἱ Τουρκοκρῆτες, καθ' ἃ πολλάκις μειονοψηφίαι εἰθισμέναι εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρχῆς, εἶχον ἀποφασίσει νὰ καταδείξωσιν

ἄκαρπον τὴν ἀπόπειραν τῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ Χριστιανοῦ. Καὶ δὴ ἤρχισαν φόνοι Χριστιανῶν· ἱδρύθη δὲ χριστιανικὴ ἐπιτροπεία μεταρρυθμίσεως, ἐπιδεινώσασα τὴν κατάστασιν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Καραθεοδωρῆς, ὅςτις εἶχε κατορθώσει νἀποβῆ προσωπικῶς ἀρεστὸς εἰς τοὺς Τουρκοκρῆτας, ἐστερήθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως τῶν ἀναγκαίων πόρων πρὸς πληρωμὴν τῆς χωροφυλακῆς τῆς νήσου. Ὁ δὲ ἀναδιορισμὸς Τούρκου διοικητοῦ ὡς διαδόχου αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Τουρκοκρῆτας, δυςηρέστησεν ἐκείνους τε καὶ τοὺς Χριστιανούς, ἐπειδὴ οἱ μὲν Μουσουλμᾶνοι ἤθελον στρατιωτικὸν διοικητὴν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπήτουν Χριστιανὸν πάλιν. Οὕτως ἦσαν τεταμένα τὰ πράγματα, ὅτε ἡ ἐπανάστασις, ἥτις εἶχε παύσει σὺν τῇ πρακτικῇ καταργήσει τῆς ἐν Κρήτῃ ὑπὸ Τούρκου διοικήσεως, ἐξερράγη τῇ 12 Μαΐου 1896 δι' αἱματηρᾶς συγκρούσεως ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Χανίων. Ὑπὲρ τὸ δέον δὲ ἀργὰ ὁ σουλτᾶνος ἐδέχθη τὴν συμβουλὴν τῶν δυνάμεων, κατέστησεν ἐκ νέου ἰσχυρὰν τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας, ὑπεσχέθη νὰ καλέσῃ τὴν γενικὴν συνέλευσιν καὶ νὰ χορηγήσῃ ἀμνηστίαν, καὶ διώρισε Χριστιανὸν διοικητὴν τῆς νήσου, τὸν προϋπάρξαντα ἡγεμόνα τῆς Σάμου Γεώργιον Βέροβιτς. Ἐπιτροπεία, περιλαμβάνουσα Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ἔμελλε νὰ διοργανώσῃ τὴν χωροφυλακὴν, ἄλλη δέ τις νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ δικαστήρια. Ἡ διαρρύθμισις δὲ αὕτη, γενομένη δεκτὴ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Τουρκοκρητῶν, ὧν αἱ ἐμπνεύσεις ἀπέρρεον ἐκ τοῦ Γιλδὶζ, ὡς τις τῶν συνήθων ἐπὶ τοῦ χάρτου μεταρρυθμίσεων, εἰς ἣν προςεδοκᾶτο ἡ ἀντίστασις αὐτῶν· ἡ δὲ εἰς τὴν νῆσον ἄφιξις τοῦ Τούρκου ἐκείνου ἀξιωματικοῦ, ὅςτις εἶχε σχέσιν πρὸς τὰς ἀρμενικὰς ἐν Βὰν σφαγὰς, ἐνεθάρρυνε τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν. Ἡ δὲ συνήθης ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς διοργανώσεως τῆς χωροφυλακῆς κατέστησε τοὺς Χριστιανοὺς ἔτι μᾶλλον ὑπόπτους, καὶ στάσις τῶν Τουρκοκρητῶν ἐν Χανίοις τῇ 23 Ἰανουαρίου 1897, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἡ πυρπόλησις μεγάλου μέρους τῆς χριστιανικῆς συνοικίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Οἱ Χριστιανοὶ κατέλαβον τὸ Ἀκρωτῆρι μεταξὺ τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας, καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ τὸ ἄγγελμα σφαγῆς ἐν Χανίοις εἶχε προκαλέσει παμμέγιστον ἐρεθισμὸν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἀπὸ τῆς τελευταίας κρητικῆς ἐπαναστάσεως οἱ πολιτευταὶ εἶχον ἀσχοληθῆ μόνον

περὶ οἰκονομικὰ ζητήματα, κορυφωθέντα εἰς τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τοῦ 1893 καὶ τὴν ἐν ἔτει 1894-5 κρίσιν τοῦ τε χρυσοῦ καὶ τοῦ χαρτονομίσματος, ὅτε ἡ ἀξία τοῦ φράγκου ἀνῆλθεν εἰς μίαν δραχμὴν καὶ ὀγδοήκοντα ὀκτὼ λεπτά. Ὁ Τρικούπης, ὅςτις εἶχε συμβουλεύσει ἡσυχίαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἤδη ἀποθάνει τῷ 1895 ἐν Κάνναις, κατεῖχε δὲ καὶ πάλιν τὰ ἡνία τῆς ἀρχῆς ὁ Δηλιγιάννης, ὁ φιλοπόλεμος πρωθυπουργὸς τοῦ 1885. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγιστος τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν δὲν θὰ ἤθελε δυνηθῆ νἀντιστῇ ἐπὶ πλέον εἰς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποστῆ τεραστίας δαπάνας χάριν διατηρήσεως τῶν ἐν Ἀθήναις Κρητῶν προςφύγων, ὑπῆρχον δὲ πλεῖστοι ὅσοι Κρῆτες ἐγκαταστημένοι ἐν Ἑλλάδι, οἵτινες, ὡς εἰκὸς, ἐπέδρασαν πρὸς ἐπίτευξιν ἐπεμβάσεως. Ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ βασιλέως, ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς ἐν μέσῳ ἐνθουσιαστικῶν διαδηλώσεων μετὰ στολίσκου τορπιλλικῶν, ὅπως παρεμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν τουρκικῶν ἐνισχύσεων εἰς τὴν Κρήτην, καὶ τῇ 3 Φεβρουαρίου ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Τιμολέοντα Βάσσον, ἔχοντα διαταγὴν νὰ καταλάβῃ τὴν Κρήτην ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου, νἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν καὶ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν φρουρίων, ἀπεβιβάσθη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων. Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν οἱ ναύαρχοι τῶν πέντε εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ὧν τὰ θωρηκτὰ ἐναυλόχουν τότε ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Κρήτης, κατέλαβον τὰ Χανία, ὁπόθεν ὁ τελευταῖος Τοῦρκος διοικητὴς τῆς νήσου εἶχε φύγει διὰ παντός. Τότε οἱ ἐν Ἀκρωτηρίῳ ἐπαναστάται προςέβαλον τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἕως οἱ ναύαρχοι ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι διὰ βομβαρδισμοῦ, ὅςτις ἐξήγειρε σφοδροτάτην ἀγανάκτησιν ἐν Ἀθήναις καὶ ποιάν

Χαρίλαος Τρικούπης.

τινα δυσαρέσκειαν ἐν Λονδίνῳ παρ' ἐκείνοις ὅσοι ἦσαν μνήμονες τοῦ Ναβαρρίνου. Ἀνακοίνωσις δὲ τῶν δυνάμεων, δι' ἧς ἐδίδετο ἡ ὑπόσχεσις αὐτονομίας τῆς Κρήτης ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν πλοίων καὶ στρατευμάτων, ἔτυχε δυσμενοῦς ἀπαντήσεως, καὶ οἱ ναύαρχοι, καίπερ ἐκδόντες προκήρυξιν περὶ αὐτονομίας, ἐξετέλουν αὐτὴν δι' ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου καὶ δι' ἑτέρου βομβαρδισμοῦ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Μαλάξᾳ ὕπερθεν τῆς Σούδας.

Τιμολέων Βάσσος.

Ἡ σύρραξις μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ πατροπαραδότου αὐτοῦ ἐχθροῦ δὲν ἠδύνατο ἐπὶ μακρότερον χρόνον νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεγαλόνησον. Ἐν Ἑλλάδι ἡ λεγομένη Ἐθνικὴ ἑταιρεία ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν εἰς δρᾶσιν· ἀναφορὰ δὲ ἑκατὸν μελῶν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου ἐνεθάρρυνε τὰ πλήθη, ἀγνοοῦντα τοὺς ἀληθινοὺς ὅρους τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτικῶν πραγμάτων, εἰς τὸ νὰ ἐλπίζωσιν ἐπὶ τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, προσφωνῶν τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι θἀνελάμβανεν αὐτὸς ἐκεῖνος τὴν ἡγεσίαν στρατοῦ ἑκατοντακισχιλίων Ἑλλήνων. Καὶ ἡ μὲν μυστικὴ ἱστορία τῶν ἑβδομάδων τῶν ἀμέσως προηγηθεισῶν τοῦ πολέμου εἶνε ἀκόμη μέχρι τῆς σήμερον ἀντικείμενον εἰκοτολογιῶν· ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ βασιλεὺς προσεδόκα, ὅτι αἱ δυνάμεις ἔμελλον νὰ παρεμποδίσωσι τὰς ἐχθροπραξίας τὴν τελευταίαν ὥραν, οὕτω δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν πίεσιν αὐτῶν χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν ἰδίων ὑπηκόων. Οὔτε αὐτός, οὔτε ὁ σουλτᾶνος ἐπεθύμουν πόλεμον, ἐξ οὗ ἡ Τουρκία, καὶ ἂν ἀπέβαινεν ἐπιτυχής, ἐγίνωσκεν, ὅτι οὐδὲν ἔμελλε νὰ κερδήσῃ, καὶ κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν οἱ Ἕλληνες

ἦσαν ἐξωργισμένοι κατὰ τοῦ σουλτάνου πολὺ ὀλιγώτερον ἢ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, οὗ οἱ ἀξιωματικοὶ παρηκολούθουν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, οὗ ἡ πολιτεία καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν εἶχεν ὑπάρξει ἀδιαλλάκτως ἐχθρικὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἧς μίαν ἡμέραν ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἔμελλε νἀναρρηθῇ βασίλισσα, καὶ ὅστις μέχρι καὶ τῆς σήμερον θεωρεῖται τὰ μέγιστα ὑπεύθυνος ἐπὶ τῷ πολέμῳ. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἵτινες δὲν εἶχον ἔλθει εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἀλλ' οἵτινες εἶχον ἐπιθυμήσει νἀγωνισθῶσι τῷ 1854, τῷ 1878 καὶ τῷ 1886, κατείχοντο ὑπὸ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ, μὴ συνοδευομένου ἀτυχῶς καὶ ὑπὸ καταλλήλου ὀργανώσεως. Ἡ Ἑλλὰς εἶνε χώρα τελείως δημοκρατικὴ, ἐν ᾗ ὁ στρατιώτης δὲν παραδέχεται τὴν κοινωνικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἀξιωματικοῦ, ἐν ᾗ εἶνε μεγάλως ἀνεπτυγμένη ἡ τάσις τοῦ ἐπικρίνειν καὶ ἡ ἐθνικὴ τακτικὴ τοῦ πολέμου χαρακτηρίζεται καταλλήλως διὰ τῆς λέξεως *κλεφτοπόλεμος*, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας αἱ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ τῶν Τούρκων ὡμολογοῦντο τότε ὑπὸ πάντων καὶ ὁ στρατὸς αὐτῶν εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ὑπὸ Γερμανῶν ἀξιωματικῶν. Οὕτως ἡ πάλη ἦτο ἄνισος, καίτοι προσῆλθε πρὸς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων σῶμα ἐρυθροχιτώνων Γαριβαλδινῶν εἰς διάφορα ἀνηκόντων ἔθνη ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Ῥιτσιώτην, καὶ χρῆμα ἄφθονον συνέρρεεν εἰς τὸ πολεμικὸν ταμεῖον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τῇ 28 Μαρτίου ἔνοπλοι ὁμάδες τῆς Ἐθνικῆς ἑταιρείας εἰςήλασαν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συγκρούσεις δ' ἐπῆλθον κατὰ τὰ θεσσαλικὰ σύνορα, καὶ τῇ 5 Ἀπριλίου ἡ Τουρκία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον. Ὁ σουλτᾶνος, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὸ πατροπαράδοτον σύστημα τῆς ἐναντίον ἀλλήλων διασπάσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς, ἐξησφάλισε τὴν οὐδετερότητα τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας διὰ τῆς ἐπικαίρου παραχωρήσεως ἐπισκοπικῶν ἑδρῶν, ἐμπορικῶν πρακτορείων καὶ σχολῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀνακοίνωσις δὲ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας ἀπέτρεψε τὰς βαλκανικὰς αὐλὰς ἀπὸ αναμίξεως εἰς τὸν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πόλεμον. Οὕτω πᾶσα ἐλπὶς κοινοπραγίας τῶν Χριστιανῶν διελύθη, καὶ ἡ πάλη περιωρίσθη εἰς τὰ δύο ἀντιδιαμαχόμενα κράτη. Ὁ τριακονθήμερος ἐκεῖνος πόλεμος ὑπῆρξεν ἀτελεύτητος ἀλληλουχία ἑλληνικῶν ἡττῶν. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὅστις ἦτο ὑπέρτερος τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἐφ' ὃν ἐστηρίζοντο μεγάλαι ἐλπίδες, οὐδὲν κατώρθωσε πλὴν τοῦ ἀνωφελοῦς βομβαρδισμοῦ τῆς Πρεβέζης, τῆς συλλήψεως φορτίου ὀσπρίων ἐν τοῖς

Ἁγίοις Σαράντα, ὧν τινα τουρκικὰ κτίρια ὁμοίως ἐβομβαρδίσθησαν, καὶ τῆς ζωγρήσεως φιλοτούρκου τινὸς μέλους τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου. Ἡ δὲ ἀπραξία αὕτη τοῦ στόλου προῆλθε βεβαίως ἐξ ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων. Καὶ ὁ μὲν βομβαρδισμὸς τῆς Σμύρνης ἢ τῆς Θεσσαλονίκης ἤθελε βλάψει κυρίως τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῶν πόλεων ἐκείνων· ἀλλ' ὅμως θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ καταληφθῶσι νῆσοι τουρκικαί, καθ' ἃ ὑπὸ τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τῷ 1912, οὕτω δὲ νὰ ἐπιτευχθῶσι καλλίτεροι ὅροι τῆς εἰρήνης. Οὕτω δ' ἡ Ἑλλὰς ἐστερήθη τοῦ ἀξιολογωτάτου τῶν ὅπλων αὐτῆς. Κατὰ ξηρὰν δὲ ἡ ἐκστρατεία, ὡς εἰκὸς, ἀνετέθη εἰς δύο μεραρχίας, μιᾶς μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ, τῆς δ' ἑτέρας ἐν Ἠπείρῳ, ἐπιτελάρχου ὄντος τοῦ Κωνσταντίνου Σαπουντζάκη. Καὶ ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς Ἐτὲμ πασσᾶς μετὰ κρατερὸν ἀγῶνα ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Μελούνας καὶ ἐπίμονον μάχην εἰς τὸ Ῥεβένι κατέλαβε τὴν Λάρισαν, ἐξ ἧς ἡ στρατιὰ τοῦ Διαδόχου ἔφυγεν ἀτάκτως. Ἐν δὲ τῇ Ἠπείρῳ ἡ μάχη τῶν Πέντε Πηγαδίων, μεταξὺ τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχον δὶς ἡττηθῆ τῷ 1854, ἔσωσε τὰ Ἰωάννινα· μεταξὺ δὲ τῶν πεσόντων ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἄγγλος φιλέλλην Χάρρις. Ἡ δὲ διὰ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος προχώρησις τῶν Τούρκων προεκάλεσεν ἀντίδρασιν ἐν Ἀθήναις. Τὸ ἠγανακτημένον πλῆθος ἐτράπη πρὸς τὰ ἀνυπεράσπιστα ἀνάκτορα, καὶ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ χάρις εἰς τὴν γοργὴν ἐπέμ-

Κωνσταντῖνος Σαπουντζάκης.

βασιν τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, δημοκρατικοῦ πολιτευτοῦ, ὅστις εἶχε συγκροτήσει ἴδιον κόμμα ἐν Ἀθήναις καὶ εἶχεν ἀποβῆ ὁ ἰσχυρότατος ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τὸ εἴδωλον τῶν Ἀθηναίων. Ἡ σκηνὴ τοῦ Κλέωνος, ἀξιοῦντος νἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ στρατηγία, ἐπανελήφθη, καὶ ὁ Ῥάλλης διωρίσθη παραχρῆμα πρωθυπουργὸς τῇ 17 Ἀπριλίου. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ συνταγματάρχης Σμολένσκης, «ὁ ἥρως τοῦ Ῥεβενίου», ὅστις εἶχεν ἀγωνισθῇ ἐν Κρήτῃ ὡς ἐθελοντὴς τῷ 1868 καὶ ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐν τῷ πολέμῳ διακριθεὶς ἀξιωματικός, ἀπέκρουσε μὲν τοὺς Τούρκους κατά τινα πρώτην αὐτῶν ἐπίθεσιν ἐν Βελεστίνῳ, ἐπέχοντι τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων ἐκείνων Φερῶν, ὅπου ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῆς Ἀλκήστιδος τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν δευτέρᾳ μάχῃ· τὸ δ' ἐκ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας περιώνυμον πεδίον τῆς Φαρσάλου ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἑλληνικῆς ἥττης, ἄλλη δὲ ἧττα συνέβη ἐν τῷ ἄλλοθεν ἀγνώστῳ χωρίῳ τῆς Ἠπείρου Γριμπόβῳ. Τὸ δὲ κορύφωμα τῶν δεινῶν ἐπῆλθεν, ὅτε τῇ 5 Μαΐου ἡ μάχη τοῦ Δομοκοῦ, ἐν ᾗ ὁ Ἰταλὸς Φράττης ἀνενέωσε τὸν ἡρωισμὸν τοῦ Σανταρόζα, ὡς ὁ Χάρρις τὸν τοῦ Βύρωνος, ἀνέῳξεν εἰς τοὺς Τούρκους τὸ στενὸν τῆς Φούρκας τὸ ἄγον εἰς τὴν Λαμίαν. Ἐπὶ δὲ τοῖς ἀγγέλμασι τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι κατελήφθησαν ὑπὸ πανικοῦ· ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια δὲν ἐτόλμα νὰ ἐμφανισθῇ ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἡ στολὴ τῶν αὐλικῶν ὑπηρετῶν ἠλλάχθη, εἰκόνες δὲ τοῦ Σμολένσκη ἀντικατέστησαν τὰς τῶν βασιλέων ἐν ταῖς προθήκαις τῶν καταστημάτων. Τότ' ἐπενέβησαν αἱ δυνάμεις, ἀνακωχὴ ὑπεγράφη τῇ 7 καὶ τῇ 8 Μαΐου ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, καὶ εἰς τὴν ἐκ Κρήτης ἤδη γενομένην ἀναχώρησιν τοῦ συνταγματάρχου Βάσσου ἐπηκολούθησεν ἡ τοῦ ὑπ' αὐτὸν λοιποῦ στρατοῦ· τῇ δὲ 22 Νοεμβρίου συνωμολογήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθήκη εἰρήνης, δι' ἧς καθωρίζετο ἡ ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ

Δημήτριος Ῥάλλης.

στρατοῦ ἐκκένωσις τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ τὸ δεύτερον ἤδη παραχώρησις τῆς χώρας ταύτης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξαιρέσει ἑνὸς χωρίου καί τινων στρατηγικῶν θέσεων παρὰ τὰ σύνορα. Ὡρίσθη δὲ ἡ πληρωμὴ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἣν ἐπεβλήθη ἐπιτροπεία ξενικοῦ ἐλέγχου χάριν «συλλογῆς καὶ χρήσεως προσόδων ἐπαρκουσῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δανείου τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν χρεῶν». Ἑκάστη δὲ τῶν ἓξ μεγάλων δυνάμεων ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἴδιον ἀντιπρόςωπον ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιτροπείᾳ, καὶ τὰ δημόσια μονοπώλια τοῦ ἅλατος, τοῦ πετρελαίου, τῶν πυρείων, τῶν παιγνιοχάρτων, τοῦ σιγαροχάρτου καὶ τῆς Ναξίας σμύριδος, τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ χαρτοσήμου ὡς καὶ τῶν τελωνειακῶν ἐν Πειραιεῖ εἰςπράξεων ἀνετέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς. Τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐγκατέλιπον τὴν Θεσσαλίαν, μετ' αὐτῶν δ' ἀνεχώρησαν καὶ σχεδὸν πάντες οἱ ἐναπολειπόμενοι Μωαμεθανοὶ γαιοκτήμονες. Τῆς δὲ βραχείας ταύτης δευτέρας ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καταλήψεως τὸ μόνον σχεδὸν μαρτύριον εἶνε ἡ σειρὰ τουρκικῶν γραμματοσήμων. Μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον ἐν Θεσσαλίᾳ, καθ' ἃ καὶ ἐν Χαλκίδι, μόνον ὀλίγα τινὰ τζαμία, τοῦ ὡραιοτάτου αὐτῶν ἀποτεφρωθέντος ὑπὸ πυρκαϊᾶς, θὰ ὑπομιμνήσκωσι τὸν περιηγητήν, ὅτι ἦρξεν ἐκεῖ ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνας ὁ Τοῦρκος.

Κωνσταντῖνος Σμολένσκης
(Ἴδε σ. 533).

Τοῦ δὲ κρητικοῦ ζητήματος ἡ ὁριστικὴ λύσις ἐπὶ μακρὸν ἐταλαιπώρησε τοὺς διπλωμάτας τῆς Εὐρώπης. Δεκαοκτὼ μῆνες παρῆλθον ἐν τῇ ἀναζητήσει διοικητοῦ. Εἷς σύμβουλος τῆς ἑλβετικῆς ὁμοσπονδίας, εἷς συνταγματάρχης τοῦ Λουξεμβούργου, ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ Μαυροβουνίου Bogo Πέτροβιτς, προετάθησαν ἀλληλοδιαδόχως. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Γερμανία, ἣν ἠκολούθησεν ἡ Αὐστρία, ἀπεσύρθη ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας ὡς πρὸς τὸ κρητικὸν ζή-

τημα, καὶ ἀγήματα τῶν τεσσάρων ἄλλων δυνάμεων, ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τῶν οἰκείων στόλων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰταλοῦ ναυάρχου Κανεβάρο, εἶχον καταλάβει τὰς παραλίους πόλεις, τῶν μὲν Ἄγγλων κατεχόντων τὸ Ἡράκλειον, τῶν δὲ Ῥώσων τὸ Ῥέθυμνον, τῶν Γάλλων τὴν Σιτείαν καὶ τὴν νησῖδα Σπιναλόγκαν, τῶν Ἰταλῶν τὴν Ἱεράπετραν καὶ ἁπάντων ὁμοῦ τῶν τεσσάρων τὰ Χανία. Εἰς τὰς πόλεις δὲ ταύτας, ἰδίως δ᾽ εἰς τὴν ζώνην τῶν Χανίων, συνεκλείσθησαν οἱ Τουρκοκρῆτες, τῶν Χριστιανῶν κατεχόντων τὸ σύνολον τῆς ὑπαίθρου χώρας, καὶ περιφόρητος συνέλευσις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἰωάννου Σφακιανάκη, ἐξέδιδε ψηφίσματα, φέροντα σφραγῖδα μετὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Μίνωος. Ἐπίθεσις δ᾽ ἐναντίον τῶν Ἄγγλων ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ φόνος τοῦ ὑποπροξένου τῆς Ἀγγλίας τῇ 25 Αὐγούστου 1898 ἐπέσπευσε τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Ἡ δραστηριότης τοῦ ναυάρχου Νόελ ἐπέφανεν ὅ τι ἡ διπλωματία ἠγωνίζετο ἐπὶ μακρὸν νὰ κατορθώσῃ· οἱ ἡγέται τῆς στάσεως ἀπηγχονίσθησαν, καὶ δύο μῆνας μετὰ τὴν στάσιν ἐκείνην τὸ τελευταῖον ἀπόσπασμα τουρκικοῦ στρατοῦ ἐγκατέλιπε τὴν νῆσον, καὶ μόνον ἡ νησὶς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σούδας κατείχετο ἔκτοτε ὑπὸ Ὀθωμανῶν στρατιωτῶν. Τῇ δὲ 14 Νοεμβρίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τεσσάρων δυνάμεων μετέβησαν τέλος εἰς τἀνάκτορα τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσήνεγκον εἰς τὸν βασιλόπαιδα τῆς Ἑλλάδος Γεώργιον τὴν ἀρχὴν μεγάλου αὐτῶν ἁρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τρία ἔτη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Ἑκάστη δὲ δύναμις ὑπεσχέθη νὰ προκαταβάλῃ ἓν ἑκατομμύριον χάριν τῶν πρώτων δαπανῶν τῆς νέας διοικήσεως. Ἡ πρότασις αὐτῶν, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ τσάρου

Ὁ πρίγκιψ Γεώργιος.

Νικολάου Β', οὗ τὴν ζωὴν ὁ πρίγκιψ Γεώργιος εἶχε σώσει ἐν Ἰαπωνίᾳ, ἔγεινε δεκτὴ, καὶ τὴν 9 Δεκεμβρίου ὁ Ἕλλην βασιλόπαις ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Σοῦδαν. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας οἱ ναύαρχοι ἀνεχώρησαν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ἔτι παραμένοντα ἐν τῇ νήσῳ τάγματα τῶν τεσσάρων δυνάμεων, ἀλλ' ὁ μέγας ἁρμοστὴς ἦτο ἡ μόνη ἐν Κρήτῃ ὑπεύθυνος ἀρχὴ, οἱ δ' ἐν Ῥώμῃ πρέσβεις αὐτῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ναυάρχου Κανεβάρο, ὅςτις εἶχε γείνει ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, ἀπετέλεσαν κρητικὸν Ἄρειον πάγον, ἐν ᾧ ἐξηκολούθησαν συζητούμενα ἀκόμη τὰ φοροῦντα εἰς τὴν νῆσον. Ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, ὅςτις τὸ πρῶτον διωρίσθη ἐπὶ τριετίαν, διήρκεσε σχεδὸν ὀκτὼ ἔτη, καὶ κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἡ Κρήτη διέμεινεν ἥσυχος. Ὁ πρίγκιψ, ὤν, ὡς εἰκὸς, δημοφιλὴς παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, ἐπειράθη νὰ καθησυχάσῃ καὶ πάλιν τοὺς Τουρκοκρῆτας, καὶ μετέβη μὲν χάριν προςκυνήματος εἰς τὴν ἱστορικὴν μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἀλλ' ἐπεσκέφθη καὶ τὸ κυριώτατον τῶν τζαμίων τῶν Χανίων. Καὶ αὐτοὶ οἱ Σφακιανοὶ ἀρχηγοὶ ἐπείσθησαν νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα. Ἐπιτροπεία μικτὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Σφακιανάκη διωρίσθη, ὅπως συντάξῃ σχέδιον καταστατικοῦ χάρτου, καὶ τῷ 1899 ἡ πρώτη συνέλευσις τῆς αὐτονόμου Κρήτης, συνισταμένη ἐξ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ Χριστιανῶν καὶ πεντήκοντα Μωαμεθανῶν συνῆλθε πρὸς ἐξέτασιν τοῦ σχεδίου τούτου. Συμφώνως δὲ πρὸς τὸ Σύνταγμα τοῦτο, οἷον ἐψηφίσθη

Ἰωάννης Σφακιανάκης.

ὁριστικῶς, ὁ πρίγκιψ διώρισε πέντε συμβούλους, ὧν εἷς Μωαμεθανὸς, ἐπετράπη δ' εἰς αὐτὸν νὰ διορίζῃ δέκα μέλη τῆς βουλῆς, ἧς, συνερχομένης καθ' ἕκαστον ἔτος, οἱ λοιποὶ βουλευταὶ ἔμελλον νὰ ἐκλέγωνται κατὰ διετίαν. Ὁ δὲ Σφακιανάκης, ὅςτις εἶχε διαδραματίσει σπουδαιότατον πρόςωπον ἐν τῇ χειραφετήσει τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπεσύρθη κατόπιν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. «Τὸ πρῶτον νῦν ἐπὶ χίλια ἐννεακόσια ἔτη ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ὑπὸ τοῦ Μετέλλου, ἔγραψεν ἐνθουσιώδης ἀθηναϊκὴ ἐφημερὶς, ἡ Κρήτη κέκτηται τελείως αὐτόνομον πολίτευμα». Τέλος αἱ ῥωσικαὶ ἀρχαὶ ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Ῥεθύμνου καὶ αἱ ἀγγλικαὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, ὁ δὲ ἀφοπλισμὸς τῶν κατοίκων τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ ἐπικινδυνοτάτου διαμερίσματος τῆς νήσου, ἡ τελεία ἐξάλειψις τῶν ἐγκλημάτων ἐν αὐτῷ, ἡ ἐγκαθίδρυσις ταχυδρομείου καὶ ἡ αὔξησις τῶν ἐπαρχιακῶν προσόδων ταῦτα πάντα ἐξετελέσθησαν ἐν Ἡρακλείῳ ὑπὸ τοῦ σὶρ Chermside καὶ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ.

Ἡ δὲ ἀποχώρησις τῶν Ἄγγλων ἔδωκε περαιτέραν ὤθησιν εἰς τὴν μετανάστευσιν τῶν Τουρκοκρητῶν, ἐνθαρρυνομένων ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἡ δὲ ἀπογραφὴ τοῦ 1900 κατέδειξεν, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς νήσου εἶχον ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἓν ἔνατον καὶ ὅτι περιωρίζοντο τὸ ἑξῆς κυρίως εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας πόλεις. Χωροφυλακὴ Κρητῶν, ὀργανωθεῖσα καὶ διοικουμένη ὑπὸ Ἰταλῶν καραβινιέρων, διεδέχθη τοὺς Μαυροβουνίους ἐν τῇ φυλάξει τῆς τάξεως. Κρητικὴ σημαία, ἴδια γραμματόσημα καὶ νομίσματα ὑπῆρξαν περαίτερα βήματα πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν, καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ δεξιώτατος τῶν συμβούλων τοῦ ἡγεμόνος, προέτεινε τὴν συγκρότησιν τῆς νήσου εἰς ἡγεμονίαν οἵα ἡ τῆς Σάμου μετὰ τὸ πέρας τῆς τριετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ἡ δὲ πρότασις αὕτη ἐξήγειρεν ἀγανάκτησιν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐγεννήθη ὁ φόβος μὴ ἡ Κρήτη, ἀφ' οὗ πειραθῇ ποτε τῶν ἀγαθῶν τελείας ἀνεξαρτησίας, δὲν ἐξακολουθήσῃ ἐπιθυμοῦσα τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κατ' ἀκολουθίαν ἐπελθοῦσα παῦσις τοῦ τολμητίου συμβούλου προεκάλεσε σοβαρὰν ῥῆξιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἁρμοστοῦ. Ἡ δ' ἐκλογὴ τῶν δημάρχων καὶ ἡ λογοκρισία τοῦ τύπου, ὧν ἀμφοτέρων εἴχετο ὁ πρίγκιψ, ἤγαγον εἰς δυςκολίας πρὸς τὴν συνέλευσιν, καὶ ἀρχομένου τοῦ 1904 ηὔξησεν ἡ δυςαρέσκεια ἐν τῇ νήσῳ. Καὶ τὸ μὲν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον τῆς Ἰταλίας προέτρεψε τὸν πρίγκιπα νὰ ἐνεργῇ συνταγματικῶς, ἀλλὰ κρίσις ἐπῆλθεν, ὅτε τῇ 10 Μαρτίου τοῦ 1905 ἡ ἀντιπολίτευσις ἐτράπη εἰς τὰ

ὄρη καὶ ἔστησε τὸ ἀρχηγεῖον αὐτῆς ἐν Θερίσῳ, ὀχυρᾷ θέσει ἤδη περιωνύμῳ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ ἐπαναστάται κατεστάθησαν αὐτόθι εἰς προςωρινὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἐκήρυξαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντέσχον, ἕως ὁ χειμὼν ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς προξένους τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Τὸ δ' ἑπόμενον θέρος ὁ πρίγκιψ Γεώργιος, βαρυνθεὶς τὴν ἐν Κρήτῃ κατάστασιν, παρῃτήθη παρὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ἀναφορὰν πολλῶν βουλευτῶν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτοις δ' αἱ τέσσαρες δυνάμεις ἀνέθηκαν εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον τὴν ἐκλογὴν νέου ὑψηλοῦ ἁρμοστοῦ. Ἐκεῖνος δὲ ἐξέλεξε τῇ 1 Αὐγούστου τοῦ 1906, ἐγκριθέντα ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῇ 16 Σεπτεμβρίου, τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην, τὸν συντηρητικώτατον καὶ σιγηλότατον τῶν Ἑλλήνων πολιτευτῶν, προχρηματίσαντα πρωθυπουργὸν ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς συνομολογήσεως τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας εἰρήνης τῷ 1898. Ὀλίγος δὲ πλέον λόγος ἔγεινε περὶ τῆς Κρήτης, διαρκούσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Αἱ δυνάμεις, κρατούσης ἡσυχίας ἐν τῇ νήσῳ, ἐπέτρεψαν τὸν ὁσημέραι μείζονα ἐξελληνισμὸν αὐτῆς. Συμφώνως πρὸς τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν τὰς δοθείσας τῇ 11 Ἰουλίου Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἀντικατέστησαν τοὺς Ἰταλοὺς καραβινιέρους ἐν τῇ διοικήσει τῆς χωροφυλακῆς καὶ ἐκλήθησαν νὰ διοργανώσωσι τὴν πολιτοφυλακὴν τῆς νήσου. Ἅμα δὲ τῇ συγκροτήσει τῶν δύο τούτων σωμάτων, τῇ ἀποκαταστάσει τῆς τάξεως καὶ τῇ στερεώσει τῆς ἀσφαλείας τῶν Τουρκοκρητῶν ἔμελλον νἀποχωρήσωσι βαθμηδὸν τὰ διεθνῆ ἀγήματα. Συμφώνως πρὸς ταῦτα τῇ 29 Ἀπριλίου 1908 αἱ δυνάμεις, ἀπαντῶσαι εἰς ἔκκλησιν τοῦ Ζαΐμη, δεικνύουσαν, ὅτι οἱ ὅροι αὐτῶν εἶχον ἐκτελεσθῆ, ἀνήγγειλαν,

Ἀλέξανδρος Ζαΐμης.

ὅτι ἡ ἐκκένωσις τῆς νήσου ἔμελλε νἀρχίσῃ τὸ θέρος τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους καὶ νὰ λήξῃ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πρώτου ἀγήματος, ἥτις καὶ ἔγεινε τῇ 17 Ἰουλίου. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς νήσου, ὅτε τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1908 τὸ ἄγγελμα τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἀνεξαρτησίας προεκάλεσαν πάραυτα τὴν κήρυξιν τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Κρήτη οὐδαμῶς εἶχον παύσει ἐφελκύουσαι τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης, ὅτε τρίτον ζήτημα, πολυπλοκώτερον ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων ἐκείνων, ἀπέβη ὀξύ. Ἡ Μακεδονία ἦτο ἡ χώρα φυλῶν ἀντιδιαμαχομένων καὶ ἀξιώσεων συγκρουομένων. Καὶ διαρκοῦντος μὲν μακροῦ χρόνου τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶχεν ὑπάρξει τελείως ἑλληνική, κατὰ δὲ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐτάσσετο ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, προσωρινῶς διακοπτομένην ὑπὸ ἐπιδρομῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων, ἕως ὁ τὰ πάντα κατακτήσας Τοῦρκος ἐξηφάνισεν ἁπάσας ἐκείνας τὰς κυριαρχίας. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἀνεξαλείπτοις παραδόσεσι τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς εἶχεν ἐπιζήσει ἡ μνήμη αὐτῶν, καί, ἐν ᾧ ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἄγγλοι δὲν θὰ ἐστήριζον εἰς τὸ γεγονὸς τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἐδουάρδου Γ´ ἀξιώσεις ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς Γαλλίας, οἱ Σέρβοι ἐποιοῦντο λόγον περὶ τοῦ συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἀγγλίας, τοῦ Στεφάνου Δουσάν, ὡς εἰ ἡ στέψις αὐτοῦ ὡς κράλη ἐν Σκοπίοις ἦτο συμβὰν τῆς χθές, καὶ οἱ Ἕλληνες περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ὡς εἰ οἱ αἰῶνες οἱ παρελθόντες ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἦσαν μία φυλακὴ νυκτός. Τέταρτος δέ τις προσηλυτισμός, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει κυρίως ἔργον ἀνδρὸς καλουμένου Ἀποστόλου Μαργαρίτη, εἶχε μετασχηματίσει τοὺς Κουτσοβλάχους, οἵτινες πρότερον ἐθεωροῦντο Ἕλληνες, εἰς Μακεδονορωμάνους, ἀδελφοὺς τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως Ῥωμάνων, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἄλλαις μακεδονικαῖς πόλεσιν Ἰουδαῖοι, ὄντες ἀπόγονοι τῶν ἐξ Ἱσπανίας μεταναστευσάντων Ἑβραίων, ἀπετέλουν μέγα φιλότουρκον στοιχεῖον. Τὸ δὲ φιρμάνιον, δι' οὗ εἶχεν ἱδρυθῇ ἡ βουλγαρικὴ ἐξαρχία τῷ 1870, ὥριζεν, ὅτι πλὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἐξ ὧν μετ' οὐ πολὺ συνεκροτήθη ἡ Βουλγαρία, ἀναφορὰ τῶν δύο τρίτων τῶν κατοίκων ἠδύνατο νὰ συνεπιφέρῃ τὴν μεταφορὰν διαμερίσματός τινος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν ἔξαρχον. Ἔκτοτε δὲ *πατριαρχικοὶ* καὶ *ἐξαρχικοὶ* ἀντεπροσώπευον τοῦτο μὲν τὸν ἑλληνικόν, τοῦτο δὲ τὸν βουλγαρικὸν ἀγῶνα

ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ ἐκκλησιαστικὸς προσηλυτισμὸς ἤρχισεν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς παλινορθώσεως τοῦ σερβικοῦ πατριαρχείου τοῦ Ἰπεκίου καὶ τῆς ἱδρύσεως χωριστῆς ῥωμανικῆς ἐκκλησίας. Σχολεῖα καὶ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν τὰ κεχαρισμένα ὅπλα τῶν ἀντιπάλων ἐθνοτήτων. Καὶ ἤδη μὲν ἀρχομένου τοῦ 1869 ὁ ἡγεμὼν τῆς Ῥωμανίας Κάρολος εἶχεν ἀποστείλει βιβλία χάριν τῶν Κουτσοβλάχων μαθητῶν· ἀπὸ δὲ τοῦ 1885, τῆς χιλιοστῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ ἀποστόλου τῶν Σλάβων Μεθοδίου, χρονολογεῖται ἡ μεγάλη διάδοσις βουλγαρικῶν σχολείων ἐν Μακεδονίᾳ. Αἱ δὲ συνθῆκαι τοῦ 1878 ἤγαγον, ὡς εἰκός, τὰ βαλκανικὰ κράτη εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν Μακεδονίαν ὡς ἰδίαν ἑαυτῶν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Καὶ ἡ μὲν Σερβία, ἀποκοπείσης τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῆς ἐν Βοσνίᾳ καὶ ἐν Ἑρζεγοβίνῃ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατοχῆς τῶν χωρῶν ἐκείνων, καὶ ὑποχρεωθεῖσα διὰ μυστικῆς συνθήκης νὰ μὴ προβῇ εἰς διατάραξιν αὐτῶν, ἀπέβλεπε πρὸς νότον τῶν ὀρέων τοῦ Shar, πρὸς τὰ Σκόπια καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην· ἡ δὲ Βουλγαρία ἀνεμιμνῄσκετο τῶν συνόρων τῶν ἐπιδικασθέντων εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου· ἡ δὲ Ῥωμανία ἔβλεπεν, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ὑποκινοῦσα τοὺς Κουτσοβλάχους, εἶτα δὲ θυσιάζουσ' αὐτοὺς θὰ ἠδύνατο νἀξιώσῃ ἀνταλλάγματα πλησιέστερα τῆς ἰδίας ἑαυτῆς χώρας. Τέλος δ' ἡ Ἑλλὰς ἐθεώρει τὰ νεώτερα ἐκεῖνα ἔθνη ὡς ἀρτιγενῆ καὶ παρείσακτα, μὴ ἔχοντα δικαιώματα ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ τῇ ἀπολυτρωθείσῃ ἀπὸ «τῶν βαρβάρων» ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅστις εἶχε πανηγυρίσει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει ἄλλοτε ὁ Παρθενὼν, τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων θρίαμβον αὐτοῦ. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία ἕνεκα λόγων πλεονεξίας ἔχαιρεν ἀποσπῶσα τὴν προσοχὴν τῆς Σερβίας ἀπὸ τῶν Σέρβων τῆς Βοσνίας καὶ τὴν τῆς Ῥωμανίας ἀπὸ τῶν ἀλύτρώτων Ῥωμάνων τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐγκαθιδρυθεῖσα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Νοβιπαζὰρ ἠδύνατο νὰ ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν κατάβασιν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἕως αἱ στρατιωτικαὶ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεκάλυψαν, ὅτι θὰ ἦτο στρατηγικώτερον νὰ ὁδεύσωσι πρὸς τὸ Αἰγαῖον διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μάργου (Μοράβας) καὶ ἔπειτα νὰ διελάσωσι διὰ τοῦ Κατσανίκ. Ὁμοίως δὲ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις διέγνωσεν, ὅτι ἡ αὔξησις τῆς συγχύσεως τῶν ἐν Μακεδονίᾳ φυλῶν ἦτο τὸ ἄριστον δι' αὐτὴν μέσον, ὅπως διατηρήσῃ χώραν, ἐν ᾗ οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι, ἐν διακρίσει πρὸς τοὺς Τουρκαλβανούς, τοὺς Κιρκασίους ἐποίκους καὶ τοὺς

νομάδας Τατάρους ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι, ἐξαιρουμένων δύο ἢ τριῶν διαμερισμάτων. Κατὰ ταῦτα ἡ Πύλη ηὐνόει ὁτὲ μὲν τὸν Βούλγαρον, ὁτὲ δὲ τὸν Σέρβον, ἄλλοτε τὸν Ἕλληνα καὶ ἄλλοτε τὸν Κουτσόβλαχον συμφώνως πρὸς τὴν ἀδυναμίαν ἢ τὰς δεήσεις ἑκάστου αὐτῶν. Οὕτω τῷ 1890 παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ τῇ ἐγκρίσει τοῦ Σώλσβαρυ ὁ Σταμπούλωφ ἀπέσπασε διὰ τῆς θρασύτητος αὐτοῦ παρὰ τοῦ ἐπικυριάρχου, ἀπειλήσας κεκαλυμμένως τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἡγεμονίας, δύο βεράτια χάριν τοῦ διορισμοῦ τῶν πρώτων Βουλγάρων ἐπισκόπων τῆς Μακεδονίας παρὰ τὰς λίμνας τῆς Ἀχρίδος καὶ ἐν Σκοπίοις. Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἀγανάκτησις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ὅπερ ἠξίωσεν, ὅπως ὁ βουλγαρικὸς κλῆρος φορῇ διακριτικὸν ἔνδυμα πρὸς ἔνδειξιν τοῦ σχίσματος αὐτοῦ, καὶ μάτην ἔκλεισεν ἐν διαμαρτυρίᾳ τὰς ἀνὰ τὴν Τουρκίαν ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Τῷ δὲ 1894 διωρίσθησαν δύο νέοι Βούλγαροι ἐπίσκοποι, καὶ ἄλλαι παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀντήμειψαν τὴν οὐδετερότητα τῆς ἡγεμονίας ταύτης διαρκοῦντος τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, ὅτε ἡ Βουλγαρία, διακόπτουσα τὸν σιδηρόδρομον μεταξὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὴν Θεσσαλίαν διάβασιν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἐπ' ἴσης δ' ὁμοίως ὁ διορισμὸς Σέρβου ἐπισκόπου Σκοπίων τῷ 1902 διῄρεσε τοὺς Σλάβους, καὶ ἡ διαμαρτυρία τῶν Κουτσοβλάχων κατὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντημείφθη ἐν Μακεδονίᾳ· ἀλλὰ καὶ τῷ 1905 ὁ κουτσοβλαχικὸς προσηλυτισμὸς ηὐνοήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πράγματι, ὁσάκις ἡ Ἑλλὰς ἀνησύχει τὴν Πύλην, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἐπωφελοῦντο τὴν περίστασιν τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ Κουτσόβλαχοι, ἅτε ὀλιγώτερον πασῶν τῶν ἄλλων χριστιανικῶν φυλῶν ἔχοντες νὰ ὠφεληθῶσι καὶ πολὺ περισσότερον νὰ χάσωσιν ἐξ ἀμέσου λύσεως τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος, ἐνδιεφέροντο σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ, καθ' ἃ καὶ πανταχοῦ, ἡ κυριαρχία αὕτη ἐσήμαινε κακοδιοικησίαν, τῶν δὲ μεταρρυθμίσεων τῶν καθορισθεισῶν διὰ τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου ἄρθρου τῆς βερολινείου συνθήκης οὐδεμία εἶχεν ἐκτελεσθῇ.

Καὶ ὁ μὲν ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897 ἐφάνη εἰς τοὺς ἰδεολόγους ἐξαίρετος εὐκαιρία ἑνώσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἐν ἀγῶνι ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ'

ὅμως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν ἀντιζηλιῶν καὶ τῶν συγκρουομένων φιλοδοξιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς αὐστρορωσικῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐπεδιώκετο μὲν ἡ διατήρησις τοῦ καθεστῶτος, αἱ δὲ δύο ἐκεῖναι μεγάλαι δυνάμεις αἱ ἔχουσαι τὸ ἀμεσώτατον ἐνδιαφέρον ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἐκωλύοντο νὰ ἐξασκήσωσιν ἐν αὐτῇ χωριστὴν ἑκατέρα ἐπίδρασιν, τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἐναρκοῦτο. Ἀλλά, πρὶν ἢ παρέλθωσι δύο ἔτη, μακεδονικὸν κομιτᾶτον ἑδρεῦον ἐν Σοφίᾳ καὶ συνοψίζον τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ εἰς τὴν φράσιν «ἡ Μακεδονία ὑπὲρ τῶν Μακεδόνων» ἀπηύθυνε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1899 ὑπόμνημα εἰς τὰς δυνάμεις, δι' οὗ συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως αὐτονόμου ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας, ἐχούσης πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην, ὑπὸ γενικὸν διοικητὴν «ἀνήκοντα εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθνος καὶ μέλλοντα νὰ ἄρχῃ ἐπὶ πενταετίαν». Ἐπιστεύετο δὲ, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο θὰ ἦτο τὸ βουλγαρικὸν, καὶ προςεδοκᾶτο, ὅτι Μακεδονία αὐτόνομος ὑπὸ Βούλγαρον διοικητὴν θὰ ἦτο ἓν βῆμα πρὸς τὴν «εὐρεῖαν Βουλγαρίαν» τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἀλλ' ὅτε τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ἀπέβη ἄχρηστος χάρτης, καὶ μακεδονικὸν συνέδριον συγκληθὲν ἐν Γενεύῃ ἀπέληξε μόνον εἰς ἐμφυλίους διχονοίας, προῆλθεν εἰς τὸ μέσον τὸ κόμμα τῆς δράσεως. Βουλγαρικαὶ ὁμάδες διέβησαν τὰ σύνορα, καὶ ἐπηκολούθησαν συμπλοκαὶ μετὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεφάνη, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦσαν ὁ μόνος στόχος, καθ' οὗ ἐστρέφετο ἡ ἔχθρα τοῦ κομιτάτου. Καὶ δὴ τῷ 1900 εἷς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐπυροβόλησεν ἐν Βουκουρεστίῳ Ῥωμᾶνον καθηγητὴν ἐκδίδοντα ἐφημερίδα ὑπεραμυνομένην τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀξιώσεων τῶν Ῥωμάνων. Ἐπὶ τούτοις δὲ ἡ ῥωμανικὴ κυβέρνησις, ἥτις εὑρίσκετο ἤδη ἐν διχοστασίᾳ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν περί τινος νησυδρίου ἐν τῷ Δουνάβει, ἠξίωσε τὴν τιμωρίαν τοῦ κομιτάτου. Αἱ δυνάμεις καὶ ἡ Πύλη ἠξίωσαν τὴν τιμωρίαν τοῦ κομιτάτου καὶ ὁ Βόγορις (Βόρις) Σαράφωφ, ὁ πρόεδρος τῆς ὀργανώσεως, ἐφυλακίσθη μετ' ἄλλων πρωτευόντων μελῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ δικαστήριον, ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου ἔν τε τῷ στρατῷ, τοῖς σχολείοις καὶ τῷ τύπῳ ἐπρωτοστάτουν πλεῖστοι ὅσοι αὐτοκαλούμενοι Μακεδόνες, ἠθώωσε τοὺς κατηγορουμένους. Ἐπῆλθε τότε σχίσμα ἐν τῷ κομιτάτῳ, τοῦ μὲν ἄκρου κόμματος ὑπὸ τὸν Σαράφωφ κεκηρυγμένου ὑπὲρ τῆς χρήσεως βίας, τῶν δὲ μετριοφρόνων ἀνδρῶν προτιμώντων ἔννομα μέσα καὶ ἐκπαιδευτικὸν προςηλυτισμόν. Οἱ

ἀδιάλλακτοι εἶχον συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος ἔστρεφε τὴν προσοχὴν εἰς τὰς φυλὰς τοῦ Αἵμου μόνον ὅταν ἡ μία αὐτῶν ἀπέκοπτε τὸν λαιμὸν τῆς ἄλλης ἢ ἐπέφερε βλάβην εἴς τινα ξένον, καὶ σύμπας ὁ κόσμος ἀντελήφθη τὴν ὕπαρξιν μακεδονικοῦ ζητήματος, ὅτε ἡ δεσποινὶς Στόουν, ἱεραπόστολος Ἀμερικανίς, συνελήφθη ὑπὸ στίφους πολιτικῶν λῃστῶν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Παλαιὰ Σερβία ὑπῆρξε τὸ θέατρον ἀλβανικῶν ἀγώνων, κορυφωθέντων εἰς τὸν φόνον τοῦ Μολλᾶ Ζέκκου, ὀνηλάτου, ὅςτις εἶχεν ἀνυψωθῇ εἰς ἡγέτην κινήματος ὑπὲρ αὐτονόμου Ἀλβανίας, ὃν ἐφοβεῖτο καὶ συνεβουλεύετο καὶ αὐτὸς ὁ σουλτᾶνος, ὅςτις ἦτο ἤδη προστάτης τῶν Ἀλβανῶν. Οὕτω δὲ σοβαρὰ ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὥστε ὁ μὲν σουλτᾶνος διώρισε τὸν Χιλμῆν πασσᾶν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς Μακεδονίας, Μωαμεθανοὶ δὲ Τοῦρκοι συνεφώνησαν, «ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι τῆς Τουρκίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξακολουθήσωσι μένουσαι ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀθλίᾳ καταστάσει».

Τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην εἶχον ἡ Αὐστροουγγαρία καὶ ἡ Ῥωσία, αἱ δύο ἄμεσον ἐνδιαφέρον ἔχουσαι δυνάμεις. Οἱ ὑπουργοὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῶν δύο ἐκείνων κρατῶν συνηντήθησαν ἐν Βιέννῃ καὶ συνέταξαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903 συνετὸν σχέδιον μεταρρυθμίσεων διὰ τὰ τρία ἐν Μακεδονίᾳ βιλαέτια, τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ τοῦ Μοναστηρίου καὶ τὸ τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Διὰ τοῦ σχεδίου τούτου, ὑποστηριχθέντος καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, συνεστήθη εἰς τὸν σουλτᾶνον νὰ διορίσῃ γενικὸν ἐπιθεωρητὴν ἐπὶ τακτὸν ἀριθμὸν ἐτῶν, νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν χωροφυλακὴν τῇ βοηθείᾳ ξένων ἀξιωματικῶν, συγκροτῶν αὐτὴν ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, καὶ νὰ ὁρίσῃ ἴδιον προϋπολογισμὸν δι' ἕκαστον τῶν τριῶν βιλαετίων, ὧν τὰ ἔσοδα ὤφειλον νὰ δαπανῶνται κατὰ πρῶτον λόγον χάριν τῆς τοπικῆς διοικήσεως. Καὶ παρεδέχθη μὲν ὁ σουλτᾶνος τὸ αὐστρορωσικὸν μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον, ἀλλὰ μόνον αὐτοῦ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ αὔξησις τῆς ἀταξίας. Οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ὑποπτεύοντες ἐπέμβασιν εἰς τὰς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἐστασίασαν, ἐπυροβόλησαν τὸν ἐν Μητροβίτσῃ Ῥῶσον πρόξενον, καὶ ἐκράτησαν τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ σουλτάνου ἐν Ἰπεκίῳ· εἷς δὲ τῶν χωροφυλάκων ἐπυροβόλησεν ἄλλον Ῥῶσον πρόξενον ἐν Μοναστηρίῳ. Αἱ δὲ βουλγαρικαὶ ὁμάδες παρὰ τὴν διάλυσιν τῶν μακεδονικῶν κομιτάτων ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως ἀνετίνα-

ξαν σιδηροδρομικὰς γεφύρας, ἐνέβαλον βόμβας εἰς ἀτμόπλοια καὶ ὤρυξαν ὑπόνομον ὑπὸ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ὀθωμανικὴν Τράπεζαν. Οἱ Ἕλληνες ἐτρομοκρατοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων καὶ ἐλαφυραγωγοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀτάκτων. Οἱ Βούλγαροι κομιτατζῆδες κατέλαβον τὸ Κρούσοβον, πόλιν οἰκουμένην κατ' ἐπικράτησιν ὑπὸ πατριαρχικῶν, καὶ ἐλῄστευσαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς ὅτε δὲ οἱ Τοῦρκοι ἀνέκτησαν αὐτήν, δεκασθέντες διὰ χρημάτων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, παρεῖδον καὶ δὲν ἐδῄωσαν τὴν βουλγαρικὴν συνοικίαν. Τὰ συμβάντα ταῦτα μικροῦ δεῖν προεκάλουν τουρκοβουλγαρικὸν πόλεμον. Ἡ θέσις τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως ἦτο ἐξαιρέτως δύσκολος. Σχεδὸν τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σοφίας συνίστατο ἐκ Μακεδόνων μεταναστῶν καὶ προσφύγων, ἐν δὲ τῇ ὅλῃ ἡγεμονίᾳ ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ἐπηλύδων ἀνήρχετο εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τοὐλάχιστον χιλιάδας· πρὸς τούτοις δ' ἐδυσχέραινε τὴν κατάστασιν στρατιωτικὴ συνωμοσία. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος ἐζήτει νὰ καθησυχάσῃ τὸν ἐπικυρίαρχον διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ φιλοτούρκου στρατηγοῦ Πετρώφ ὡς πρωθυπουργοῦ, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία ἐξέδιδον τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1903 δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ αὐτῶν σχεδίου, ὅπερ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐν ᾗ ὑπεγράφη ὠνομάσθη πρόγραμμα τῆς Μυρστέγης. Διὰ τοῦ προγράμματος τούτου, γενομένου δεκτοῦ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, προσεκολλῶντο εἰς τὸν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν Χιλμῆν πασσᾶν αὐστριακὰ καὶ ῥωσικὰ ὄργανα,

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Φερδινάνδος.

ἀνετίθετο ἡ διοργάνωσις τῆς χωροφυλακῆς εἰς ξένον στρατηγὸν, βοηθούμενον ὑπ' ἀξιωματικῶν τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἔμελλον νὰ διαιρέσωσι μεταξὺ ἀλλήλων τὴν Μακεδονίαν εἰς ζώνας, καὶ ἀπῃτεῖτο ἡ μεταρρύθμισις τῶν διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν θεσμῶν τῆς χώρας, συμμετέχοντος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς χωροφυλακῆς διωρίσθη ὁ Ἰταλὸς ἀξιωματικὸς Di Giorgis, ὃν διεδέχθη ἕτερος Ἰταλὸς, ὁ κόμις Di Robilant. Ἅπασαι αἱ δυνάμεις, ἐξαιρουμένης τῆς Γερμανίας, ἔστειλαν ὀλίγους ἀξιωματικοὺς, αὐξηθέντας μικρὸν κατόπιν, καὶ ἡ Μακεδονία χάριν ἀστυνομικῶν σκοπῶν διῃρέθη εἰς πέντε τομεῖς, τὸν ἀγγλικὸν, περιλαμβάνοντα τὸ πλούσιον διαμέρισμα τῆς Δράμας, τὸν γαλλικὸν, κατέχοντα τὰς Σέρρας, τὸν ἰταλικὸν ἐν Μοναστηρίῳ, τὸν αὐστριακὸν ἐν Σκοπίοις καὶ τὸν ῥωσικὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ βιλαετίου τοῦ Κοσσυφοπεδίου, τοῦ χειρίστου πάντων, καὶ μέρους τοῦ βιλαετίου τοῦ Μοναστηρίου ἐξῃρέθησαν τῆς διαρρυθμίσεως ταύτης. Συμφωνία δὲ μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας περὶ παρακωλύσεως ἐνόπλων ὁμάδων συνετέλεσεν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Μακεδονίας τῷ 1904, καὶ ἀγγλικὴ ἐπιτροπεία ἔπραξε πολλὰ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν αὐτῆς.

Ἀλλὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐπεφάνη νέον στοιχεῖον ταραχῶν. Οἱ Ἕλληνες, ἀδυνατοῦντες νὰ τύχωσι προστασίας ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων ἐναντίον τῶν Βουλγάρων διωργάνωσαν καὶ αὐτοὶ ἀνταρτικὰς ὁμάδας, καὶ ὁ Παῦλος Μελᾶς, εἷς τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, πεσὼν ἐν Μακεδονίᾳ, ἀπέβη ἐθνικὸς ἥρως, ὃν ἀπαθανατίζει μνημεῖον αὐτοῦ ἀνεγερθὲν ἐν Ἀθήναις. Αἱ ἀντίζηλοι φατρίαι, λαβοῦσαι τὴν προσωνυμίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ἕλληνος πατριάρχου καὶ τοῦ Βουλγάρου ἐξάρχου καὶ ἐνθαρρυνόμεναι κρυφίως ὑπὸ προξένων καὶ ἀρχιερέων, ἀντεπεξήρχοντο κατ' ἀλλήλων διὰ φόνων ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας, ἥτις ἐν Μακεδονίᾳ ἦτο πρόσχημα τοῦ φυλετικοῦ πατριωτισμοῦ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ηὐρύνετο τὸ μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωμανίας χάσμα διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν Κουτσοβλάχων ὡς ἰδίου ἔθνους, ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς ἰδίας γλώσσης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς σχολείοις αὐτοῦ. Αἱ ἐθνικαὶ δὲ αὗται ἔριδες διεδόθησαν ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν. Οἱ μὲν Βούλγαροι κατέστρεψαν τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως, καὶ οἱ Ἀγχιαλῖται ἐζήτησαν νέαν πατρίδα ἐν Θεσσαλίᾳ· οἱ Ῥωμᾶνοι προέβησαν εἰς διαδηλώσεις ἐναντίον τῶν

Ἑλλήνων τῶν διαμενόντων ἐν Ῥωμανίᾳ· κοινὸς δὲ κίνδυνος προεκάλεσε τὴν συναδέλφωσιν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, καὶ μία τῶν ὁδῶν τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Σέρβου Καραγεώργη. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, δυσανασχετοῦσα ἐπὶ τῇ βραδείᾳ προόδῳ τοῦ προγράμματος τῆς Μυρστέγης, προέτεινε τῷ 1905 τῇ ἐγκρίσει τοῦ μακεδονικοῦ συνεδρίου τῆς Σοφίας τὴν ἐπέκτασιν αὐτοῦ εἰς τὸ βιλαέτιον τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τὸν διορισμὸν ἐπιτροπείας ἀντιπροσώπων, διοριζομένων ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντάξεως οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων. Καὶ ἠρνήθη μὲν τὸ πρῶτον ὁ σουλτᾶνος νὰ ἐπιτρέψῃ ξένην ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ οἰκονομικά, ἀλλ' ἡ κατάληψις τοῦ ἐν Μυτιλήνῃ τελωνείου καὶ τηλεγραφείου ὑπὸ διεθνοῦς στόλου τῇ 14 Νοεμβρίου καὶ τοῦ Κάστρου τῆς Λήμνου μετὰ δέκα ἡμέρας ἠνάγκασαν αὐτὸν νἀναγνωρίσῃ τοὺς τέσσαρας οἰκονομικοὺς ἀντιπροσώπους, οὓς αἱ λοιπαὶ δυνάμεις εἶχον ἤδη στείλει εἰς Θεσσαλονίκην ὡς συναδέλφους τῶν Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πολιτικῶν πρακτόρων. Τὸν δὲ Μάρτιον τοῦ 1908, γενομένων πασῶν τῶν χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Μακεδονίας διαρρυθμίσεων, οἱ διορισμοὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν πρακτόρων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς, οἱ τὸ πρῶτον γενόμενοι διὰ δύο ἔτη, παρετάθησαν ἐπὶ μίαν ἑξαετίαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ σὶρ Ἐδουάρδος Γκρέϋ ἐν ὀνόματι τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως εἶχε προβῇ εἰς διαμαρτυρίας ἐν Ἀθήναις καὶ Σοφίᾳ ἐναντίον τῆς ἐξακολουθούσης εἰσελάσεως ἑλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν ὁμάδων εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ κατώρθωσε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ μητροπολίτου τῆς Δράμας καὶ τοῦ Ἕλληνος προξένου τῆς Καβάλλας ὡς ἐνεργῶν προσηλυτιστῶν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 1907 ἐδολοφονήθη ἐν Σοφίᾳ ὁ Σαράφωφ ὑπό τινος Μακεδόνος,

Ἐδουάρδος Γκρέϋ.

παρακινηθέντος ὑπὸ τοῦ Σανδάνσκη, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τρομοκρατικοῦ κόμματος τῆς ὀργανώσεως καὶ ὑπερμάχου τῆς ἰδέας ἐντελῶς ἀνεξαρτήτου Μακεδονίας. Ἐν τούτοις δὲ ἡ μὲν εἰςέλασις ὁμάδων ἐπετείνετο, ἡ δὲ ἀγγλικὴ πρότασις περὶ αὐξήσεως τῆς χωροφυλακῆς δὲν ἔτυχεν ὑποστηρίξεως παρὰ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, ἃς ἀπησχόλουν κυρίως τὰ ἀντίζηλα σιδηροδρομικὰ σχέδια τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Σερβίας. Διὰ βραχέων, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεμβάσεως ὑπῆρξεν ἄκαρπον. Καὶ οἱ μὲν φόροι εἶχον εἰςπραχθῆ ὁμαλώτερον καὶ διοικηθῆ τελεςφορώτερον, καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε προβῆ εἰς ὀλιγωτέρας βιαιοπραγίας, ἀλλ' ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Κουτσοβλάχων εἶχεν ὑπάρξει εἴπερ ποτὲ ἄσπονδος. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ὅτ' ἐξερράγη ἡ τουρκικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1908.

Τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἔθιγεν, ὡς εἰκός, τήν τ' ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τὸ μόνον δύςκολον πρόβλημα, ὅπερ εἶχον νὰ λύσωσι κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἐτῶν, τῶν παρελθόντων μεταξὺ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου καὶ τῆς τουρκικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ Βουλγαρία εἶχε κυβερνηθῆ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἔτη τοῦ νέου ἡγεμόνος ὑπὸ τοῦ προχρηματίσαντος ὡς μέλους τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως, τοῦ Σταμπούλωφ, τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν πολιτευτῶν, οὓς εἶχεν ἀναδείξει ἡ Βουλγαρία μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου.

Ἔν τε τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν πτῶσιν ὁ υἱὸς τοῦ ἐν Τυρνόβῳ πανδοχέως ὡμοίαζε τὸν μέγαν Γερμανὸν ἀρχικαγκελλάριον, τὸν Βίσμαρκ. Διαρκούσης τῆς μακρᾶς αὐτοῦ πρωθυπουργίας, ὁ Σταμπούλωφ ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς Βουλγαρίας, ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἐπεῖχε τὸ κατ' ἀρχὰς ἣν θέσιν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Α', ἀγνοῶν τήν τε γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἰδίων ὑπηκόων, καὶ κατὰ ταῦτα ὁ Σταμπούλωφ ἦτο ἐπί τινα ἔτη ἀπαραίτητος εἰς αὐτόν. Ὁ ὑπουργὸς ἐκεῖνος δὲν περιεστέλλετο ὑπὸ συνταγματικῶν ἀκριβολογιῶν. Ἐθεώρει, ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, ἡ διατήρησις τῆς βουλγαρικῆς ἐλευθερίας, ἐδικαιολόγει τὰ μέσα, ἅτινα συνίσταντο εἰς τὴν ἐκλογικὴν ἐπέμβασιν καὶ εἰς τὴν καταδίωξιν τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων· διεγίνωσκε σαφῶς, ὅτι συμφέρον τῆς Βουλγαρίας ἦτο νὰ συσφίγξῃ φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας· οὕτω δὲ κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τουρκικὴν ὑποστήριξιν ἐναντίον τῶν ῥωσικῶν σχεδίων καὶ ἱδρύσῃ βουλγαρικὰς σχολὰς καὶ ἐπισκοπὰς ὡς πυρῆνα βουλγαρικοῦ

προσηλυτισμοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἐν Μακεδονίᾳ. Ὅτε δὲ ὁ Τρικούπης προέτεινεν εἰς αὐτὸν βαλκανικὴν ὁμοσπονδίαν, προέδωκε τὴν πρότασιν τοῦ Ἕλληνος πολιτευτοῦ εἰς τὴν Πύλην, ὅπως συνδιαλλάξῃ αὐτήν. Ὑποστηριχθεὶς ὑπό τε τοῦ Σώλσβαρυ καὶ τοῦ Κρίσπη ἐν τῇ ἀντιστάσει αὐτοῦ εἰς τὰς ῥωσικὰς ἀποπείρας περὶ ἐπιτεύξεως τῆς διὰ τῆς διπλωματίας ἐξώσεως τοῦ ἡγεμόνος Φερδινάνδου, κατέστειλε τὰς ῥωσοφίλους συνωμοσίας μετὰ τῆς μεγίστης αὐστηρότητος. Στάσις Μαυροβουνίων πλησίον τοῦ Πύργου ἀπέτυχε, καὶ ὁ ταγματάρχης Πανίτσας, ὅςτις εἶχε θαρρήσει, ὅτι ἡ Ῥωσία ἤθελε σώσει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποστῇ ποινὴν ἐπὶ προδοσίᾳ τοῦ ἰδίου ἡγεμόνος, ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ στρατοδικείου καὶ ἐτυφεκίσθη ὡς προδότης. Τὴν λῃστείαν, ἥτις εἶχε δυςφημήσει τὴν χώραν ἕνεκα συλλήψεως δύο Αὐστριακῶν ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ τῆς Μπέλλοβας, κατέβαλε διὰ χειρὸς κρατερᾶς, καθ' ἃ ὁμοίως τὰς σκευωρίας τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν ἐναντίον τοῦ καθολικοῦ ἡγεμόνος. Πολιτικὴ δολοφονία εἶχεν ἀποβῆ τὸ ὅπλον τῶν δυςηρεστημένων. Ὁ Μπελτσὲφ, εἷς τῶν συνυπουργῶν τοῦ Σταμπούλωφ, εἶχε φονευθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἐν Σοφίᾳ· ὁ Βούλκοβιτς, ὅςτις ἦτο ὄργανον αὐτοῦ, εἶχε πληχθῆ ἔν τινι ὁδῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ βιαιοπραγίαι αὗται καθίστανον ἐπιβλητικὴν τὴν ἀνάγκην μερίμνης περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ θρόνου. Διὸ ὁ ἡγεμὼν τῷ 1893 ἐνυμφεύθη Βουρβωνίδα πριγκίπισσαν, τὴν Μαρίαν Λουίζαν τῆς Πάρμας, καὶ ὁ γάμος οὗτος κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν τροποποίησιν τοῦ τριακοστοῦ ὀγδόου ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, δι' ἧς ἐπετράπη ἡ βάπτισις τοῦ διαδόχου εἰς τὸ καθολικὸν δόγμα. Ὁ Σταμπούλωφ οὐ μόνον κατώρθωσε νὰ τύχῃ τῆς ἀποδοχῆς τῆς τοιαύτης τροπολογίας ὑπὸ τῆς *μεγάλης Σοβράνιε*, ἀλλὰ καὶ ἐνέκλεισεν εἴς τινα μονὴν τὸν ἀντιτασσόμενον μητροπολίτην Κλήμεντα ὡς ἀντιτάξαντα ἀντίστασιν δημοσίᾳ. Ὁ γάμος οὗτος, ἀγαγὼν εἰς τὴν γέννησιν διαδόχου, λαβόντος τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου τσάρου τῶν Βουλγάρων Βογόριδος, ἐστερέωσε μὲν τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ προεκάλεσε τὴν πτῶσιν τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ. Καὶ δὴ ὁ ἡγεμὼν, συζευχθεὶς μετὰ Βουρβωνίδος, ᾐσθάνθη, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀνάγκην διπλωματικῆς κοινωνίας χάριν τῆς συζύγου καὶ κοινωνικῆς ἀναγνωρίσεως χάριν ἑαυτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἱκανὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὥστε νὰ αἰσθανθῇ ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ κυβερνήσῃ ἄνευ τοῦ ὑπεράγαν ἰσχυροῦ καὶ τὰ μάλιστα ἀπερίττου ὑπουργοῦ. Αἱ

σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀπέβησαν ὁσημέραι μᾶλλον τεταμέναι. Ὁ ἡγεμὼν ἐπέβαλε διὰ τῆς βίας τὸν εὐνοούμενον συνταγματάρχην Πετρὼφ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν ἄκοντα ὡς συνυπουργόν, καὶ τηλεγράφημα τοῦ ἡγεμόνος, κατηγοροῦν τὸν πρωθυπουργὸν ἐπὶ «χυδαιότητι», ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ. Διεδέχθη δ' αὐτὸν τῇ 19 Μαΐου 1894 ὁ Στοΐλὼφ, ὅστις διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν ἐπὶ σχεδὸν πέντε ἔτη. Δυστυχῶς δὲ ὁ ἔκπτωτος πολιτευτής, καθ' ἃ ὁ Γερμανὸς αὐτοῦ πρόδρομος, ἐξέχυσε τὴν χολὴν αὐτοῦ εἰς συνεντεύξεις ἐφημερίδων, αἵτινες προεκάλεσαν τὴν καταδίωξιν αὐτοῦ ἐπὶ δυσφημήσει. Τὸ δὲ τέλος ἐπῆλθε τῇ 3 Ἰουλίου 1895, ὅτ' ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ θηριωδῶς τρεῖς δολοφόνοι· μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανεν ἐκ τῶν πληγῶν, καὶ ἡ βραδύτης τῆς δίκης τῶν δολοφόνων, ὧν μόνος ὁ Χάλλιο Σταυρὲφ, ὁ κύριος ἔνοχος, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, μεταтραπείσης εἶτα τῆς ποινῆς εἰς δεκαπενταετῆ φυλάκισιν, ἐξήγειρεν ὑπονοίας κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ δυσφήμησιν ἐναντίον τῆς χώρας. Ἀπαλλαγεὶς δὲ πλέον παντὸς ἐλέγχου, ὁ ἡγεμὼν εἰρήνευσε μετὰ τῆς Ῥωσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Γ' εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ φόνου τοῦ Σταμπούλωφ, ἐπιτροπεία, ἧς ἀπετέλουν μέρος ὁ μητροπολίτης Κλήμης καὶ ὁ Στοΐλὼφ, εἶχε μεταβῇ εἰς Πετρούπολιν, ὅπως καταθέσῃ στέφανον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ θανόντος τσάρου καὶ διενεργήσῃ συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Νικολάου Β'. Ἡ δὲ Ῥωσία ἔθηκεν ὡς ὅρον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Βογόριδος εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ ἡ πανηγυρικὴ αὕτη κωμῳδία ἐπαίχθη τῷ 1896 μετὰ θεολογικὴν ἔριδα ἀσχημονεστέραν τῶν συνήθων. Ὁ Νικόλαος Β' παρέστη ὡς ἀνάδοχος δι' ἐπιτρόπου, καὶ ἡ Ῥωσία ἀνεγνώρισε τυπικῶς τὸν ἡγεμόνα Φερδινάνδον ἐπ' ἀνταμοιβῇ τῆς ἐξωμοσίας ταύτης. Ἐπηκολούθησε δ' ἡ ἀναγνώρισις τῶν λοιπῶν δυνάμεων, καὶ ὁ ἡγεμὼν κατά τε τύπους καὶ κατ' οὐσίαν ἀπήλαυε τῶν μειδιαμάτων τοῦ τ' ἐπικυριάρχου καὶ τοῦ προστά-

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Νικόλαος Β'.

του αὐτοῦ. Ἔκτοτε δὲ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ὑπῆρξε σταθερῶς ῥωσόφιλος. Οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἀναμεμιγμένοι εἰς τὴν ἔξωσιν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἀνέλαβον καὶ πάλιν τὴν προτέραν ὑπηρεσίαν, καὶ οἱ διορισθέντες ἐπὶ τῆς ἀντιρωσικῆς ἀρχῆς ἐπαύθησαν, ἐπεδιώχθη ἡ κατὰ ῥωσικὸν τρόπον γύμνασις ἐν τῷ στρατῷ, καὶ Ῥῶσος ναύαρχος καὶ Ῥῶσος οἰκονομολόγος ἐπεσκέφθησαν τὴν Βουλγαρίαν. Ῥῶσοι μεγάλοι δοῦκες ἦλθον νὰ ἑορτάσωσι τὴν εἰκοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα τῆς Σίπκας καὶ τὴν τριακοστὴν τῆς Πλεύνας, καὶ ὁ Ἰγνάτιεφ παρώρμησε τοὺς Βουλγάρους νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὰ ἴδια τέκνα τὸ ἱερὸν καθῆκον τῆς πραγματώσεως τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἐξεγείρων οὕτω τὸν πόθον τῆς κατακτήσεως τῆς Μακεδονίας. Παρὰ τοῦτον δὲ τὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὰς συχνὰς μεταβολὰς τῶν βουλγαρικῶν ὑπουργείων μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1899 πτῶσιν τοῦ Στοϊλὼφ, προελθοῦσαν ἐκ δυςαρεσκείας πρὸς τὸ οἰκονομικὸν καὶ σιδηροδρομικὸν αὐτοῦ πρόγραμμα, ἡ ἡγεμονία ἐπετέλεσεν οὐσιαστικὰς προόδους χάρις εἰς τὴν νοημοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Βουλγαρίᾳ εἶνε ἀναγκαῖον νὰ διακρίνῃ τις μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πολιτευτῶν. Ὅλως ἀνομοίως πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁ Βούλγαρος χωρικὸς δὲν ἀρέσκεται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ καλλιεργῇ ἥσυχος τὸν ἴδιον ἀγρόν· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πολιτικαὶ φατρίαι, αὐξηθεῖσαι ἀπὸ δύο εἰς ὀκτὼ ἄνευ ἀντιστοίχου διαφορᾶς ἀρχῶν, ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ δεῖνα ἢ τοῦ τάδε πολιτικοῦ ἡγέτου. Στρατολογοῦνται δὲ οἱ πολιτευταὶ κυρίως ἐκ τῶν ἀστῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῶν νομομαθῶν, καὶ παρετηρήθη ὡς χαρακτηριστικὸν, ὅτι τῷ 1908, τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν δημιουργίαν τῆς Βουλγαρίας, σχεδὸν τὸ ἓν τρίτον τῶν βουλευτῶν συνίστατο ἐκ διδακτόρων, καὶ ἐν Σοφίᾳ ἐξεδίδοντο ἐννέα καθημεριναὶ ἐφημερίδες. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ταχεῖα διαδοχὴ ἐννέα ὑπουργείων, ὁτὲ μὲν ῥωσοφίλων, ὁτὲ δὲ σταμπουλωφικῶν κατὰ τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα ἔτη οὐδόλως παρέβλαψε τὴν ἑδραίωσιν τῆς χώρας, οὐδὲ δημόσια σκάνδαλα τοιαῦτα, οἷα ἡ καταγγελία τεσσάρων ὑπουργῶν ἐπὶ παραβάσει τοῦ Συντάγματος χάριν προσωπικοῦ συμφέροντος, δύναται νὰ ἐπιρρίψῃ μομφὴν εἰς τὰ ἐργατικὰ πλήθη, ἅτινα δὲν εἶχον σχέσιν πρὸς πλεονεκτικὰς συναλλαγάς. Οὐχ ἧττον ὑπέρογκοι δαπάναι πρὸς κατασκευὴν σιδηροδρόμων καὶ λιμενικῶν ἔργων προεκάλεσαν ἀναποφεύκτως οἰκονομικὰς δυςχερείας, καὶ αὗται, ἐπιδεινωθεῖσαι ὑπὸ τῆς συμπτώσεως κακῶν συγκομιδῶν, ἠνάγκασαν τὴν κυβέρνησιν τῷ 1900 νὰ ἐπιβάλῃ δεκάτην ἐπὶ τῶν ἀγροτικῶν

προϊόντων, προκαλέσασαν σοβαρὰν στάσιν τῶν χωρικῶν πλησίον τοῦ Ῥουστσουκίου. Νέον δὲ δασμολόγιον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν προστασίαν ἐγχωρίων βιομηχανιῶν, ηὔξησε τὰς δαπάνας τοῦ βίου, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐλευθερία καὶ καταναγκαστικὴ ἐκπαίδευσις ἐπήγαγε κατὰ τὸ σύνηθες ὑπερπλεονασμὸν ἐπαγγελματιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν πληθώραν ἐπαγγελματικῶν ταραξιῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἐν αὐτῷ «τῷ κράτει τῶν χωρικῶν», ὅπερ ἀρχομένης τῆς ἐνάτης δεκάδος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος εἶχε φανῇ εἰς Ἄγγλους παρατηρητάς, ὅτι ἦτο σχεδὸν ἰδεώδης χώρα γεωργῶν, ἀνεκινήθη κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν σοσιαλιστικὸν κίνημα. Καὶ αὐτόθι, καθ' ἃ ἐν ἀρχαιοτέραις κοινωνίαις, οἱ φοιτηταὶ ἀπέβησαν οὕτω ταραχοποιοί, ὥςτε τῷ 1907 ὁ διάδοχος τοῦ Σταμπούλωφ, ὁ Πετκὼφ, ὁ ἐπικληθεὶς Haussmann τῆς Βουλγαρίας, ἔκλεισε τὸ Πανεπιστήμιον, πεσὼν ἕνεκα τῆς ἐνεργείας ταύτης θῦμα δολοφονίας ὑπὸ παυθέντος ὑπαλλήλου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐτεκμηρίουν, ὅτι ἡ πρόοδος ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις εἶνε μὲν ταχεῖα, ἀλλ' ἔχει καὶ τὰς παλινδρομήσεις αὐτῆς καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ διετηρεῖτο ἀκόμη ὁ παλαιὸς Ἀδάμ.

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἱστορία τῆς Σερβίας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν πολέμου ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ αὐτὸ δίδαγμα.

Ἐφ' ἱκανὰ ἔτη μετὰ τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ἡ ἱστορία τῆς Σερβίας συνίστατο κυρίως εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἔριδας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ μὲν Μιλᾶνος, καίπερ ὢν δεξιὸς ἀνήρ, εἶχε τὰ συνήθη ἐλαττώματα τοῦ ἐξευρωπαϊσμένου Ἀνατολίτου, ἡ δὲ ὡραία αὐτοῦ σύζυγος, ἡ βασίλισσα Ναταλία, ἐκέκτητο ἐπίμονον αὐτογνωμοσύνην. Ἡ δὲ διεθνὴς πολιτικὴ ηὔρυνε τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, ἐπειδὴ ὁ μὲν βασιλεὺς ἦτο φίλος τῆς Αὐστρίας, ἡ δὲ βασίλισσα, ὡς ἥρμοζεν εἰς τὴν θυγατέρα συνταγματάρχου τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, ἦτο ὀπαδὸς τοῦ τσάρου. Ὁ δὲ δημόσιος ἐν Σερβίᾳ βίος ἀντικατώπτριζε τὰς τάσεις ταύτας, ἐπειδὴ οἱ μὲν ῥιζοσπάσται οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἀγροτικὸν κόμμα ἦσαν ῥωσόφιλοι, τῶν δὲ ἀστικῶν κομμάτων, τῶν προοδευτικῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων, ἐκεῖνοι ἦσαν ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας. Τέλος δὲ ὁ Μιλᾶνος ἔτυχε διαζυγίου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς οἰκιακῆς ταύτης νίκης συνεκάλεσεν ἐπιτροπείαν, ἐν ᾗ ἀντεπροσωπεύοντο καὶ τὰ τρία πολιτικὰ κόμματα, χάριν παρασκευῆς σχεδίου Συντάγματος πολὺ φιλελευθερωτέρου τοῦ τοῦ 1869· τῶν δ' ἔργων τῆς ἐπιτροπείας ταύτης συμμετέσχε καὶ αὐτὸς μετὰ δεξιότητος ἐξαιρέτου. Τὸ δὲ σπουδαιότατον ἄρθρον τοῦ νέου Συντάγμα-

τος ἦτο ἐκεῖνο, δι' οὗ ἅπασαι μὲν αἱ κοινωνικαὶ τάξεις καὶ οὐχὶ μόνοι οἱ χωρικοὶ καθίσταντο ἐκλέξιμοι ὡς βουλευταί, ἀλλὰ τὸ ἓν τέταρτον τῆς βουλῆς ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκλεγόμενον ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Παρεχωρήθη δ' ἐλευθεροτυπία, τὸ δικαίωμα τῆς ψηφοφορίας ἐπεξετάθη εἰς περισσοτέρους, καὶ ὁ Μιλᾶνος ἐγνώρισεν εἰς τοὺς βουλευτάς, ὅτι ὤφειλον νὰ παραδεχθῶσι τὸ Σύνταγμα ὡς ὅλον ἄνευ τροπολογιῶν, ἡ δὲ ἀπειλὴ αὕτη ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ψηφίσωσιν αὐτὸ ἐν τῷ συνόλῳ τῇ 21 Δεκεμβρίου 1889. Ἀλλὰ μόλις που τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν, καὶ ὁ Μιλᾶνος παρῃτήθη χάριν τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τῇ 22 Φεβρουαρίου 1889. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νέος βασιλεὺς εἶχεν ἡλικίαν μόνον δεκατριῶν ἐτῶν, διωρίσθησαν τρεῖς ἀντιβασιλεῖς, ἅπαντες ἐκ τῶν φιλελευθέρων, ὅπως κυβερνήσωσι τὴν χώραν. Καὶ πρόεδρος μὲν αὐτῶν ἦτο ὁ Ῥίστιτς, ὁ δεξιώτατος τῶν Σέρβων πολιτευτῶν, ὅςτις πρὸ εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἐτῶν εἶχεν ὑπάρξει εἷς τῶν κηδεμόνων αὐτοῦ τοῦ Μιλάνου, οἱ δ' ἄλλοι ἦσαν ὁ Πρώτιτς καὶ ὁ Μπελιμάρκοβιτς. Ἀλλ' αἱ ἔριδες τοῦ διαζευχθέντος βασιλικοῦ ζεύγους καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ναταλίας, ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαμένῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ υἱοῦ, προεκάλουν ἐν Σερβίᾳ διαρκῆ ἐρεθισμόν. Ἀπόπειρα δὲ περὶ ἐξώσεως τῆς βασιλίσσης μητρὸς ἐματαιώθη τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ὄχλου καὶ τῶν φοιτητῶν, καὶ αἷμα ἐχύθη κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν συμπλοκήν· ἀλλὰ τὴν ὑστεραίαν ὁ Ῥίστιτς διέταξε τὴν ἀστυνομίαν νὰ εἰςορμήσῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Ναταλίας καὶ ὁδηγήσῃ αὐτὴν εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν. Τέλος δ' ἀμφότεροι, ὅ τε ἔκπτωτος βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα, οὐ μόνον συνῄνεσαν νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ χάριν τοῦ καλοῦ τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ κατέπαυσαν τὰς ἰδιωτικὰς αὐτῶν διαφοράς, ὅπως σώσωσι τὸν θρόνον ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς μνηστήρων. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξανδρος, ὅςτις ἕως τότε κατὰ τὸ φαινόμενον εἶχεν ἐμβαθύνει εἰς τὴν μελέτην τῆς συνταγματικῆς ἱστορίας, κατέπληξεν αἴφνης τοὺς ἀντιβασιλεῖς, διατάξας τὴν φυλάκισιν αὐτῶν κατὰ τὸ εἰς αὐτοὺς ἐν τοῖς ἀνακτόροις παρατεθὲν δεῖπνον τῇ 1 Ἀπριλίου 1893, κηρύξας τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐνηλικιότητα καὶ διαλύσας τὴν βουλήν. Ἡ δ' ἐπιτυχία τοῦ κατὰ τῶν ἀντιβασιλέων διευθυνομένου τούτου πραξικοπήματος ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν νὰ προβῇ καὶ εἰς ἄλλο ἐναντίον τῶν ῥιζοσπαστῶν. Διὸ τῇ 9 Μαΐου τοῦ ἑπομένου ἔτους κατήργησε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1889 καὶ ἐπανέφερε πάλιν τὸ τοῦ 1869. Εἰς δὲ τὴν δραστικὴν ταύτην πρᾶξιν ἐπηκολούθησε μετὰ πέντε ἔτη ὁλοσχερὴς προγραφὴ

τοῦ κόμματος τῶν ῥιζοσπαστῶν καὶ ῥωσοφίλων, οὓς τὸ δικαστήριον ἐζήτησε νὰ περιπλέξῃ εἰς τὴν δολοφονικὴν ἀπόπειραν ἐναντίον τοῦ Μιλάνου, τότε ὄντος γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ, ὑπό τινος Κνέζεβιτς, ὅςτις ἐλέγετο ὢν ὄργανον τοῦ μνηστῆρος τοῦ θρόνου. Ὁ δὲ τρόπος, καθ᾽ ὃν διεξήχθη ἡ σερβικὴ ἐκείνη δίκη κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς τοῦ Dreyfuss, ἐξήγειρε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν.

Τὸν δὲ Αὔγουστον τοῦ 1900 ὁ Ἀλέξανδρος, ὅςτις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχε διεξαγάγει τὰ πάντα ἐπιτυχῶς, διέπραξε τὸ σοβαρὸν πολιτικὸν σφάλμα νὰ νυμφευθῇ κυρίαν τινὰ τῆς τιμῆς παρὰ τῇ μητρί, τὴν Δράγαν Μασίν, χήραν Βοεμοῦ μηχανικοῦ καὶ αὐτὴν δὲ ἔχουσαν διαθέσεις βίου *βοεμικοῦ*, ἃς ἡ καταλαλιὰ τοῦ Βελιγραδίου παρέστησεν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον. Ὁ δὲ γάμος οὗτος ἤγαγεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Καὶ ἔσπευσε μὲν ὁ τσάρος νὰ συγχαρῇ τὸν βασιλέα, τὸ δ᾽ ἑπόμενον ἔτος ὁ ἐν Βιέννῃ θάνατος τοῦ Μιλάνου, ὅςτις εἶχεν ἀποσυρθῆ ἐκεῖσε δυςφορῶν, ἀπεμάκρυνεν ἐκ τοῦ δημοσίου βίου τῆς Σερβίας ἕνα τῶν διαρκῶς ἐξερεθιζόντων τὰ κατ᾽ αὐτὸν καὶ τὸν μέγιστον ἐχθρὸν τῆς Ῥωσίας. Ἀλλ᾽ ἡ ἔλλειψις διαδόχου, ἡ ὑποψία, ὅτι ἡ βασίλισσα Δράγα ἐσχεδίαζε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διαδοχὴν ὑπέρ τινος τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, τοῦ Νικοδήμου Λουνγιεβίτσα, καὶ αἱ εὐτελεῖς ζηλοτυπίαι τῆς κοινωνίας τοῦ Βελιγραδίου κατέστησαν τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως ἐπισφαλῆ. Μάτην ἐχορήγησεν ἀμνηστίαν εἰς τοὺς προγεγραμμένους ῥιζοσπάστας· μάτην τῷ 1901 ἑώρτασε τὴν ἐπέτειον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκκενώσεως τοῦ Βελιγραδίου διὰ τῆς ἐκδόσεως Συντάγματος φιλελευθερωτέρου μὲν τοῦ τοῦ 1869, ἧττον δὲ ῥιζοσπαστικοῦ τοῦ τοῦ 1889, παρέχοντος εἰς τὴν χώραν τὴν ἀσφάλειαν δευτέρας βουλῆς, τὸ πρῶτον νῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς, καὶ συμβουλίου τῆς ἐπιτροπείας. Ἐχαρακτήρισε δὲ τὸ νέον τοῦτο Σύνταγμα ὡς «τὸ ἀποτέλεσμα συνεννοήσεως μεταξὺ τοῦ κυριάρχου καὶ τῶν ἡγετῶν τῶν τριῶν πολιτικῶν κομμάτων», καὶ αἱ πρῶται ἐκλογαὶ αἱ γενόμεναι συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐξήγειραν ἀσύνηθες ἐνδιαφέρον. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ταχέως ἀνεφάνησαν νέαι δυςαρέσκειαι ἐν ἐδάφει οὕτω προσφυεῖ πρὸς πολιτικὰς σκευωρίας, οἷον τὸ τῆς πρωτευούσης τῆς Σερβίας. Τὸ δὲ πρῶτον προάγγελμα τῆς ἐπαπειλουμένης τραγῳδίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνακήρυξις ὡς βασιλέως τοῦ Πέτρου Καραγεώργεβιτς ὑπό τινος τυχοδιώκτου ἐν Σαβὰτζ τῷ 1902. Χάριν δ᾽ ἐξασφαλίσεως ἑαυτοῦ ἐναντίον ὁμοίων συνωμοσιῶν ὁ Ἀλέξανδρος διώρισε στρατιωτικὸν ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν

Τσιντσὰρ - Μάρκοβιτς, καὶ τῇ 25 Μαρτίου 1903 ἐξετέλεσε τρίτον πραξικόπημα, δι' οὗ ἀνέστειλε τὴν λειτουργίαν τοῦ νέου Συντάγματος μέχρι τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐχθρῶν, τῶν ῥιζοσπαστῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀκύρωσιν ἁπάντων τῶν δυσαρέστων νόμων διὰ τοῦ κύρους τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς κατήργησε τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὴν μυστικὴν ψηφοφορίαν καὶ τὴν ἐλευθεροτυπίαν, καὶ ἔπαυσε τοὺς γερουσιαστὰς καὶ τοὺς ῥιζοσπαστικοὺς δικαστάς, διώρισεν ἀθρόως νέους ἰσοβίους γερουσιαστὰς καὶ συμβούλους, ἅπαντας ἀμετόχους ῥιζοσπαστισμοῦ, καὶ τότε διὰ μιᾶς εἰςήγαγε καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον τὸ ἀνασταλὲν Σύνταγμα, ὅπερ εἶχεν ἀναθεωρήσει μετὰ τοιαύτης αὐθαιρεσίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως «τάξεως, ἑνότητος καὶ εἰρήνης», καθ' ἃ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅλως ἀντίθετον τοῦ προςδοκωμένου. Οἱ ῥιζοσπάσται διὰ τῆς καταργήσεως τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας, ἀποσχισθέντες τῆς ἀσφαλοῦς ὑποστηρίξεως τῶν χωρικῶν αὐτῶν ὑποστηρικτῶν καὶ στερηθέντες οὕτω τῆς συνταγματικῆς αὐτῶν ἐπικουρίας, ἐζήτησαν καταφύγιον εἰς τὸ σύνηθες ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου σύνθημα ἐν ἀπεγνωσμέναις ὥραις ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ κυριάρχου.

Τὸ ἔαρ τοῦ 1903 ὑπῆρξε δυσοίωνον διὰ τὸ βασιλικὸν ζεῦγος. Κατά τινος μὲν παραμαγείρου τῶν ἀνακτόρων ἠγέρθησαν ὑπόνοιαι ὡς πειραθέντος νὰ δηλητηριάσῃ τὸ βασιλικὸν φαγητόν, καὶ ἐσκευωρήθη συνωμοσία σκοποῦσα τὸν φόνον τοῦ βασιλέως παρὰ τὴν πύλην τῆς μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς ἑορτῆς. Τέλος δ' ἐξελέχθη χάριν τοῦ φόνου ἄλλη καταλληλοτέρα ἐπέτειος, ἡ 28 Μαΐου, ἡ αὐτὴ δῆλα δὴ ἡμέρα, καθ' ἣν πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν εἶχε δολοφονηθῇ ὁ Μιχαήλ. Ἦσαν δ' οἱ συνωμόται ἀξιωματικοὶ ἐκ τῶν ὁμοσάντων πίστιν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἦτο ὁ συνταγματάρχης Μασίν, ἀδελφὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς βασιλίσσης καὶ προςωπικὸς αὐτῆς ἐχθρός. Καὶ ἄλλοι μέν, καθ' ἃ λέγεται, ἐπληρώθησαν ἁδρῶς πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ στυγίου αὐτῶν ἔργου, ὄπισθεν δὲ τῶν ἐνεργῶν δολοφόνων ἐκρύπτοντο οἱ κεκαλλωπισμένοι, μελανενδυτοῦντες πολιτικοί, ἕτοιμοι νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν πρᾶξιν ἐκείνην, ἣν κυνικῶς ἐπωνόμαζον «ἔνδοξον ἐπανάστασιν». Τὴν νύκτα τῆς 28 Μαΐου 1903 οἱ συνωμόται συνῆλθον ἐν τῷ «Σερβικῷ στέμματι», ὅπως κανονίσωσι τὰ τοῦ σχεδίου αὐτῶν. Τὸ ἕκτον τάγμα κατέλαβε τὰς ὁδοὺς τὰς ἀγούσας

εἰς τἀνάκτορα, ὧν ἡ πύλη ἀνετινάχθη διὰ δυναμίτιδος, καὶ ἐν τῷ ἐπακολουθήσαντι σκότει οἱ φονεῖς ἐπλανῶντο τῇδε κἀκεῖσε ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ δύο ὥρας, ἕως τέλος εὗρον τὸ βασιλικὸν ζεῦγος κρυπτόμενον ἔν τινι σκευοφυλακίῳ, ὅπου ἡ βασίλισσα ἐφύλασσε τὰ ἐνδύματα αὐτῆς. Οἱ ἄθλιοι οἱ φέροντες τὴν στολὴν τοῦ βασιλέως δὲν ἐπέδειξαν ἔλεος πρὸς τὸν κυρίαρχον αὐτῶν. Ὁ τελευταῖος τῶν Ὀβρένοβιτς, διατρυπηθεὶς ὑπὸ τριάκοντα σφαιρῶν καὶ ὑπερέκεινα, ἔπεσεν, ἐγκολπούμενος τὴν σύζυγον, ἐν ᾧ οἱ θηριώδεις κακοῦργοι οἱ βεβηλοῦντες τὸ ὄνομ' ἀξιωματικοῦ ἔπλησσον καὶ ᾔκιζον τὸ σῶμα τῆς βασιλίσσης. Καταρρίψαντες δ' οἱ δολοφόνοι τὰ ἐσπαραγμένα πτώματ' ἀπὸ τῶν παραθύρων, ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον αὐτῶν ἐν τῇ πόλει. Οἱ δύο ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἐφονεύθησαν ψυχραίμως· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐτραυματίσθη καιρίως· ἡ δ' εὐκαιρία ἐχρησίμευσε καταλλήλως, ὅπως ἐκτελεσθῶσιν ἰδιωτικαὶ ἀντεκδικήσεις, καὶ κατεδείχθη, ὅτι τὸ Βελιγράδιον καὶ μετὰ ἕνα ὅλον αἰῶνα πραγματικῆς ἐλευθερίας ᾠκεῖτο ὑπὸ ἐπιπολαίως ἐξηυγενισμένων βαρβάρων. Οὐδ' ἠλαττώθη ἡ αἴσθησις αὕτη, ὅτε τὴν πρωίαν ἡ πόλις διεκοσμήθη ὑπὸ σημαιῶν, οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἐσήμαινον καὶ μουσικὴ χοροῦ ἐφαίδρυνε τὰς πλατείας. Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτός, δύο ὀχήματ' ἀπήγαγον τοὺς νεκροὺς τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῶν κατοικίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅπου εἶχε ταφῇ ὁ δεύτερος καὶ τελευταῖος ἄξιος λόγου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ὀβρένοβιτς ἡγεμών. Οὐδεὶς φίλος παρέστη κατὰ τὸν πενιχρὸν ἐκεῖνον ἐνταφιασμόν. Ὀλίγας δὲ ὥρας μετὰ τὴν τραγῳδίαν νέον ὑπουργεῖον, οὗ συμμετεῖχεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν συνωμοτῶν Ἀβακούμοβιτς, ἐξέδωκε προκήρυξιν προσωρινῶς παλινορθοῦσαν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1901 καὶ καλοῦσαν τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν χάριν ἐκλογῆς βασιλέως. Βραχεῖα δ' ὑπῆρξεν ἡ μεσοβασιλεία ἐν τῇ χώρᾳ. Καὶ δὲν εὑρίσκετο μὲν πιθανῶς εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς φονεῖς ὁ πρίγκιψ Πέτρος Καραγεώργεβιτς, ἀλλ' αὐτὸς ὅμως ὑπῆρξεν ὁ ἐπωφεληθεὶς τὸν φόνον, ἐπειδὴ τῇ 2 Ἰουνίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις αὐτὸν ἐξέλεξεν ὁμοφώνως βασιλέα. Ὁ νέος μονάρχης, ὁ μετὰ ἐννέα ἡμέρας ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ αἱμοσταγοῦς σερβικοῦ θρόνου, εἶχε διέλθει τὰ τεσσαράκοντα πέντε ἐκ τῶν πεντήκοντα καὶ ἑπτὰ αὐτοῦ ἐτῶν ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὁτὲ μὲν ἐν Οὐγγαρίᾳ, ὁτὲ δ' ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μαυροβουνίου πενθεροῦ, ὁτὲ δ' ἐν Γενεύῃ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο πράγματι ξένος τῆς χώρας, ἐφ' ἧς

ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἄρξει ἐπὶ δεκαὲξ ἔτη. Εἶχε δ' ἀγωνισθῆ ἐν τῷ γαλλογερμανικῷ πολέμῳ καὶ ἐν τῇ ἐπαναστάσει τῆς Βοσνίας, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο στρατιωτικώτερος τῶν δύο προκατόχων· εἶχε δὲ καὶ μεταφράσει τὸ βιβλίον τοῦ Στιούαρτ Μὶλλ Περὶ ἐλευθερίας (On Liberty)· ἀλλ' αἱ θεωρίαι τοῦ Ἄγγλου φιλοσόφου προςηρμόζοντο ἥκιστα εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς Σερβίας. Ἤδη δὲ πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ οἱ πολιτευταὶ εἶχον παλινορθώσει μετά τινων μεταβολῶν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1889. Τὸ δὲ Σύνταγμα τοῦτο τῆς 5 Ἰουνίου 1903, ὅπερ διατηρεῖται ἀκόμη σήμερον ἐν ἰσχύϊ, καθίδρυε μίαν καὶ μόνην βουλήν, ἐκλεγομένην ὑπὸ τῶν πολιτῶν τῶν πληρονόντων εἰς ἀμέσους ἐνιαυσίους φόρους δεκαπέντε δηνάρια (dinara), ἰσότιμα πρὸς φράγκα, καὶ συνερχομένην ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῇ 1 Ὀκτωβρίου. Ἡ δ' ἐκλογὴ ἔμελλε νὰ γίνηται κατ' ἐπαρχιακὰς περιφερείας, περιλαμβάνουσα οὕτω τὴν ἀρχὴν τοῦ κατ' ἀναλογίαν ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, καὶ ὡρίζετο, ὅπως ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ὑπάρχωσι δύο ὑποψήφιοι κεκτημένοι δίπλωμα πανεπιστημιακὸν ἢ πτυχίον ἀνωτέρας σχολῆς. Μεγάλη δὲ *Σκουψίνα*, συνισταμένη ἐξ ἀριθμοῦ διπλασίου τῶν συνήθων βουλευτῶν, ἔμελλε νὰ συγκαλῆται, ὅπως ἀποφασίζῃ περὶ ἀντιβασιλείας, περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου, περὶ μεταβολῆς τοῦ Συντάγματος καὶ πάσης παραχωρήσεως ἢ ἀνταλλαγῆς ἐδάφους. Ὁ νέος βασιλεὺς ὤμοσεν ὅρκον εἰς τοῦτο τὸ Σύνταγμα, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Μιλᾶνον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν νὰ εἶνε «πιστὸς συνταγματικὸς βασιλεὺς τῆς Σερβίας». Μίαν δ' ἡμέραν πρότερον ὁ

Ὁ βασιλεὺς τῆς Σερβίας Πέτρος.

καιροσκόπος μητροπολίτης εἶχεν ἐπικαλεσθῆ τὴν θείαν εὐλογίαν ὑπὲρ τοῦ νέου βασιλέως, καθ' ἃ εἶχεν ἤδη ἐπικαλεσθῆ αὐτὴν ὑπὲρ τῶν φονέων τοῦ θανόντος, ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ εἶχε βαπτίσει καὶ νυμφεύσει τὸν δολοφονηθέντα μονάρχην. Καὶ ὁ μὲν ἀρχηγὸς τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας ἠδυνήθη νὰ ἐξεύρῃ τοιοῦτον τρόπον ἀπολογίας ἐπὶ τῇ γενομένῃ δολοφονίᾳ, ἀλλ' αἱ ξέναι κυβερνήσεις ὑπῆρξαν ἐφεκτικώτεραι. Καὶ Ἰταλοὶ μὲν ἀξιωματικοὶ ἐπέστρεψαν τὰ σερβικὰ αὐτῶν παράσημα, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ῥωμανίας διέγραψε τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ σερβικοῦ τάγματος τοῦ ῥωμανικοῦ στρατοῦ. Μόνον δ' ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία, αἱ ἀνέκαθεν ἀντίζηλοι ἐν τῇ ἐξασκήσει ἐπιδράσεως ἐν Σερβίᾳ, ἀνεγνώρισαν τὸν βασιλέα Πέτρον· ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ἐστιγμάτισε τὴν πρᾶξιν, εἰς ἣν ἐχρεώστει τὸν θρόνον, ὡς «ἔγκλημα βδελυρὸν καὶ γενικῶς ἀποδοκιμασθέν». Ὁ ἐν Σερβίᾳ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας καὶ ἄλλοι συνάδελφοι αὐτοῦ ἀπεχώρησαν, καὶ τὸ εὐτράπελον στοιχεῖον τὸ οὐδέποτε λεῖπον ἀπὸ τῶν βαλκανικῶν τραγῳδιῶν, ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τοῦ ἐνόχου τῶν ἀρμενικῶν σφαγῶν, τοῦ σουλτάνου, ὅστις ἐξέφρασε τὴν φρίκην αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς μεσονυκτίοις φόνοις τοῖς διαπραχθεῖσιν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν γειτόνων.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ὁ βασιλεὺς Πέτρος εὑρίσκετο οἱονεὶ πρὸ εὐρωπαϊκοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νἀντιμετωπίσῃ καὶ ἐσωτερικὰς δυσκολίας. Ἦτο οἱονεὶ αἰχμάλωτος τῶν βασιλοκτόνων, κατεχόντων τὰς ἀρίστας τῶν ἀρχῶν, καὶ δὲν ἐθάρρει νὰ προσκόψῃ εἰς αὐτούς. Αὐτοί τε καὶ οἱ πολιτευταὶ προετίθεντο νὰ ἔχωσιν αὐτὸν ἁπλοῦν νευρόσπαστον, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σερβίᾳ ὑπῆρχεν ἀκόμη φατρία τιμῶσα φιλοστόργως τὴν μνήμην τῆς ἀρχαίας δυναστείας· ἡ δὲ στάσις τῆς φρουρᾶς τῆς Ναϊσσοῦ (Nish), ὅπου εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε δημοφιλής, καὶ ἡ ὕπαρξις νόθου υἱοῦ τοῦ Μιλάνου, διαβιοῦντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἠπείλησαν τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ νέου βασιλέως. Καὶ ἡ μὲν παρουσία τοῦ διαδόχου τοῦ Μαυροβουνίου, ὅτε ὁ Πέτρος ἐχρίσθη ἐν Γίτσᾳ (Jitcha) ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ἐστέφοντο οἱ βασιλεῖς τῆς Σερβίας, ἐφάνη ἐξασφαλίζουσα εἰς αὐτὸν τὴν ὑποστήριξιν ἀντιπάλου ἐπικινδύνου. Ἀλλ' ὁ γάμος τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου, τοῦ Μίρκου, μετὰ τῆς Ναταλίας Κωνσταντίνοβιτς, τῆς πλησιεστάτης τῶν συγγενῶν τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως, ἠδύνατο νὰ προξενήσῃ ἐνοχλήσεις εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, καθ' ἃ εἶχε προξενήσει εἰς τὴν

πρὸ αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἰδίῳ οἴκῳ ὁ νέος κυρίαρχος εἶχε πηγὴν μεριμνῶν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ διαδόχου, τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, νεανίου ἔχοντος βίαιον χαρακτῆρα, οὗ οἱ γελοιασμοὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπησχόλησαν τὰς κακὰς γλώσσας τοῦ Βελιγραδίου περὶ τὰ συμβαίνοντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Ἐν τούτοις δ' οἱ ξένοι διπλωμάται οὐκ ἀλόγως ἀπέστεργον νὰ συμπαρακάθηνται ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ μετὰ δολοφόνων· ἀρξαμένης δ' ἀντιδράσεως ἐναντίον αὐτῶν, συνεκροτήθη «Σύνδεσμος πρὸς νόμιμον τιμωρίαν» αὐτῶν, ἀλλὰ μόλις τῷ 1906 οἱ πρωταίτιοι τῆς βασιλοκτονίας ἐτέθησαν εἰς διαθεσιμότητα, ἡ Ἀγγλία ἐπανέλαβε τὰς ἐπισήμους αὐτῆς σχέσεις μετὰ τῆς Σερβίας, ἧς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον μετὰ τῆς Ἀγγλίας εἶχεν ἐντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τῆς διακοπῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ἀκόμη ἐξηκολούθησεν ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ βασιλοκτόνων καὶ ἀντιβασιλοκτόνων, οἵτινες ἀπετέλεσαν κόμμα ἐπονομασθὲν ἐθνικόν. Οἱ βασιλοκτόνοι ἐπετέθησαν ἐναντίον δύο ἀντιθέτων καθ' ὁδὸν, καὶ δύο ἀντιβασιλοκτόνοι ἀξιωματικοὶ ἐδολοφονήθησαν χωρὶς νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς δίκην οἱ ἔνοχοι. Ἀλλὰ ξένος τις ἡγεμὼν, ὁ τῆς Βουλγαρίας, ἀντήλλαξεν ἐπίσκεψιν μετὰ τοῦ βασιλέως Πέτρου ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, καὶ τὸ ἀδελφικὸν ἐκεῖνο αἴσθημα ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος σερβοβουλγαρικῆς συμβάσεως, συνομολογηθείσης τῷ 1906, ἥτις ὡς τὸ πρῶτον βῆμα τελωνειακῆς ἑνώσεως τῶν δύο σλαβικῶν κρατῶν προεκάλεσε δασμολογικὸν πόλεμον πρὸς τὴν Αὐστροουγγαρίαν καὶ τὴν συνήθη ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς τῶν χοίρων τῆς Σερβίας εἰς τὴν δυαδικὴν μοναρχίαν. Ἀλλ' ἡ ἔρις αὕτη ὑπῆρξε κακὸν οὐχὶ ἄμικτον ἀγαθοῦ, ἐπειδὴ ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἄλλων διεξόδων τῶν κτηνῶν τῆς Σερβίας καὶ συνετέλεσεν εἰς καλλιτέραν συνεννόησιν μετὰ τῆς Ἀγγλίας, ἧς τἀποτελέσματα κατεφάνησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κρίσιν τοῦ 1908. Πρὸς τούτοις δ' ὅτε ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, ὁ βαρῶνος Αἴρενταλ, ἀρχομένου τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἀνήγγειλεν, ὅτι εἶχε ζητηθῆ ἄδεια καταμετρήσεως τῆς ὁδοῦ χάριν σιδηροδρόμου διήκοντος διὰ τοῦ *σαντζακίου* τοῦ Νοβιπαζὰρ καὶ ἑνοῦντος τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας ἐν Οὐβὰτς μετὰ τοῦ τουρκικοῦ σταθμοῦ τῆς Μητροβίτσης, ἀντιπρότασις γενομένη παρὰ τῆς Σερβίας περὶ γραμμῆς ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως εἰς τὸν Ἀδρίαν κατὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Μεδούης ἔτυχε τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Οὕτως ἐπὶ τῆς παλινορθώσεως τοῦ οἴκου τῶν Καραγεώργεβιτς ἡ Σερβία ἔπαυσεν ἀκολου-

θοῦσα τὸ φιλαυστριακὸν πρόγραμμα τοῦ Μιλάνου, τὸ προοδευτικὸν κόμμα σχεδὸν ἐξέλιπεν, οἱ φιλελεύθεροι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῆς νέας Ἐθνικῆς ὁμάδος, καὶ οἱ «ἀρχαῖοι» ῥιζοσπάσται, οἱ ὑπὸ τὸν Πάσιτς, τὸν παλαιμάχον δημοκρατικὸν τῆς ὀγδόης δεκαετηρίδος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, συνανεμίγησαν μετὰ τῶν «νέων» ῥιζοσπαστῶν, οἵτινες ἀπετέλουν τὸν σπουδαιότατον παράγοντα ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου Νικόλαος μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1880 ὁριστικὴν ἐπέκτασιν τῆς ἡγεμονίας ἠσχολεῖτο περὶ τὸ πρόβλημα τῆς προσαρμογῆς τῆς ὁμηρικῆς ἐκείνης πολιτείας, ἐν ᾗ ὁ ἀγὼν εἶχεν ὑπάρξει ἡ κυρία ἀσχολία τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ σχεδὸν πέντε αἰῶνας, πρὸς τὰς μεταβληθείσας ἀπαιτήσεις νέας κοινωνίας. Καὶ ἐστρώθησαν μὲν ἐξαίρετοι ὁδοί, ἐνεθαρρύνθη δὲ τὸ ἐμπόριον, ἐκαλλιεργήθη ὁ καπνός, καὶ ἕκαστος ὀρεινὸς διετάχθη νὰ φυτεύσῃ μίαν ἄμπελον. Ἡ δὲ ἵδρυσις τῆς πρώτης ἐν Μαυροβουνίῳ δημοσίας βιβλιοθήκης, μουσείου καὶ θεάτρου, ἐν ᾧ ἐδιδάχθησαν τὰ δύο δράματα τοῦ ἡγεμόνος ἐν μέσῳ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν, ἐπηύξησαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῆς νέας πρωτευούσης, καὶ ὁ ἐν ἔτει 1893 ἑορτασμὸς τῆς τετρακοσιοστῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ πρώτου σλαβικοῦ τυπογραφείου ἀνέμνησε τὸν κόσμον, ὅτι οἱ Μαυροβούνιοι εἴχοντο τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος. Πρὸ πέντε δ᾽ ἐτῶν εἶχεν ἐκδοθῆ νέος κῶδιξ, ἔργον τοῦ Μπόγοσιτς. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ ὀρεινοὶ εἶχον ἐπαναλάβει συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τοῖς συνόροις, καὶ τῷ 1895 ὁ ἡγεμὼν προέβη εἰς τὸ πείραμα τῆς συγκροτήσεως μονίμου στρατοῦ. Ἀλλὰ σιτοδεῖαι συνεχεῖς ἠλάττωσαν τοὺς πόρους τῆς χώρας, καὶ πολλοὶ Μαυροβούνιοι μετενάστευσαν εἰς τὴν Σερβίαν.

Ἡ ὀρεινὴ ἡγεμονία ἡ ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ τοῦ κόσμου συνεδέθη πολὺ στενότερον μετὰ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης ἀπὸ τοῦ 1896. Τῇ 12 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ τετάρτη θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος Ἑλένη ἦλθεν εἰς γάμον μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ ἰταλικοῦ θρόνου, ὅστις μετὰ τέσσαρα ἔτη ἀνερρήθη βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἕνωσις δὲ αὐτη, ἥτις ἐνθυμίζει τοὺς γάμους τῶν μελανῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου μετὰ περικαλλῶν ἐκ Βενετίας παρθένων κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, ὑπῆρξε μὲν γάμος ἐξ ἔρωτος, ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἔσχε σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῆς μικρᾶς ὀρεινῆς πολιτείας. Διὰ τοῦ γάμου τούτου οὐ μόνον ἡ δυναστεία τῶν Πέτροβιτς, ἧς ἡ διακοσιοστὴ ἀμφιετηρὶς

ἑωρτάσθη μετ' ὀλίγους μῆνας, εἰσήχθη εἰς τὸν οἰκογενειακὸν κύκλον τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἤχθησαν εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν χώραν τῆς βασιλίσσης αὐτῶν ὡς πεδίον οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐνδιαφέρωνται παρέργως πλειότερον περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Δύο δὲ ἄλλαι Μαυροβούνιαι πριγκίπισσαι ἔλαβον συζύγους Ῥώσους. Οὕτω δὲ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν ἄλλου γαμβροῦ ὡς βασιλέως τῆς Σερβίας ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἀπέβη ἐν μικρῷ ὁ «πενθερὸς τῆς Εὐρώπης», ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου διὰ τοῦ γάμου τοῦ δευτεροτόκου αὐτοῦ υἱοῦ Μίρκου ἐπῆλθεν εὐνοήτως ἕνωσις τῶν δύο σερβικῶν κρατῶν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνδρί. Τέλος δὲ δύο ἄλλοι γάμοι, ὁ τῆς πέμπτης θυγατρὸς τοῦ Νικολάου μετὰ τοῦ πρίγκιπος τῆς Βαττεμβέργης Φραγκίσκου Ἰωσὴφ καὶ ὁ τοῦ πρεσβυτάτου υἱοῦ μετὰ τῆς δουκίσσης Γιούτας τοῦ Μεκλεμβούργου - Στρέλιτζ, περιέβαλον τὸν οἶκον αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, ἣν καὶ ἐπεσκέφθη ὁ Νικόλαος εἰς τὸ Οὐίνδσορ τῷ 1898. Ἴσως δὲ οὐ μόνον ἕνεκα τῶν ὑψωθέντων συγγενικῶν αὐτοῦ δεσμῶν, ἀλλὰ καὶ χάριν ἑορτασμοῦ τῆς τεσσαρακονταετηρίδος τῆς ἀναρρήσεως ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἔλαβε τελευτῶντος τοῦ 1900 τὴν προσωνυμίαν Βασιλικῆς Ὑψηλότητος καὶ κατὰ τὴν ἀμφιετηρίδα αὐτοῦ τῷ 1910 τὴν προσωνυμίαν βασιλέως. Ἀλλ' ἡ μὲν αὔξησις τοῦ ἀξιώματος τοῦ βασιλεύοντος οἴκου εἶχεν αὐξήσει καὶ τὰς δαπάνας αὐτοῦ, ἡ δὲ συνήθης διχόνοια ἐγγάμων ἀδελφῶν διαβιούντων ἐν τῷ αὐτῷ στενῷ χώρῳ ἐπεδεινώθη ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως υἱοῦ τοῦ διαδόχου, οὗ ὁ ἀδελφὸς Μίρκος εἶχε τέκνα.

Τῷ δὲ 1905 ὁ ἡγεμὼν κατέπληξε τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς ἐκδόσεως δύο διαταγμάτων, δι' ὧν ἐχορήγει κοινοβουλευτικοὺς θεσμοὺς καὶ ἐλευθεροτυπίαν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ὁ ἡγεμών, ὢν κατὰ θεωρίαν φιλελεύθερος, ἰδίως προκειμένου περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἀγγλίας, εἶχε πάντοτε ὑπάρξει αὐταρχικὸς ἐν τῇ πράξει, καίτοι τῷ 1868 εἶχε μεταβιβάσει τινὰς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ εἰς τὴν γερουσίαν, αὐξηθεῖσαν εἰς δεκαὲξ μέλη, καὶ τῷ 1874 εἶχε συστήσει ὑπουργεῖον. Ἀλλ' οὔτε ἡ γερουσία οὔτε τὸ ὑπουργεῖον εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν. Διὸ ἡ νέα αἰφνιδία πολιτικὴ μεταρρύθμισις ἐφάνη πείραμα κινδυνῶδες. Εἶχον δὲ ἀναμφιβόλως ἐπιδράσει ἐπὶ ἡγεμόνα ἔχοντα τοσαύτην ἀγχίνοιαν ὅσην ὁ Νικόλαος τὸ παράδειγμα τῆς Ῥωσίας, ἡ αὐξάνουσα ἐπιθυμία τῶν νεαρῶν ἐκείνων Μαυροβουνίων, οἵτινες, παιδευθέντες ἐν Βελιγραδίῳ, εἶχον τὴν ἀξίωσιν συμμετοχῆς

εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν χώρας, καὶ ἡ σκέψις, ὅτι ἡ μεταβολὴ ἐκείνη, ἐφ᾽ ὅσον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀναπόφευκτος, ἦτο προτιμότερον νὰ γείνῃ ἐπ᾽ αὐτοῦ ζῶντος μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολὺ ὀλιγώτερον ἐμπείρου διαδόχου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἡ ἐπίσημος ἐξήγησις τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκείνης ὑπῆρξεν, ὅτι εἶχεν ἐκτελεσθῇ ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, ὧν ὁ ἡγεμὼν εἶχεν ἐμφορηθῇ κατὰ τὴν νεότητ᾽ αὐτοῦ ἐν Παρισίοις. Ἀλλὰ τὸ Σύνταγμα, κείμενον μακρὸν, συνιστάμενον ἐκ διακοσίων εἴκοσι καὶ δύο ἄρθρων, ἦτο δάνειον ἐκ σερβικῶν πηγῶν, ἰδίως δὲ τοῦ σερβικοῦ Συντάγματος τοῦ 1889. Κατ᾽ αὐτὸ ὁ ἡγεμὼν ἐξηκολούθει ἀντιπροσωπεύων τὴν πολιτείαν ἐν ἁπάσαις αὐτῆς ταῖς ἐξωτερικαῖς σχέσεσι. Δικαίωμα διαδοχῆς τοῦ θρόνου εἶχεν ὁ πρωτότοκος ἄρρην. Διετηρεῖτο δ᾽ ἡ γερουσία, καὶ ἡ χώρα διῃρεῖτο εἰς διαμερίσματα (oblasti), ἐπαρχίας (capitanie) καὶ δήμους (opshtine). Ἡ ἐκκλησία ἐκηρύσσετο αὐτοκέφαλος, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ δόγματα ἀφίεντο ἐλεύθερα. Συμπεριελάμβανε δὲ τὸ Σύνταγμα καὶ ἄρθρα περὶ ἐλευθεροτυπίας, ἐλευθερίου ἀναγκαστικῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἑξαμελοῦς συμβουλίου ἐπικρατείας καὶ ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου τριμελοῦς. Ἐθνικὴ συνέλευσις (Narodna Skupschtina), ἀποτελουμένη ἐκ βουλευτῶν τοῦτο μὲν ἐκλεγομένων διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, τοῦτο δὲ διοριζομένων ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἔμελλε νὰ συνέρχηται ἐνιαυσίως τῇ 1 Ὀκτωβρίου. Τὸ σῶμα τοῦτο, διαρκοῦν ἐπὶ τετραετίαν, περιλαμβάνει ἑξήκοντα καὶ δύο αἱρετοὺς, ἐκλεγομένους ὑπὸ τῶν πεντήκοντα καὶ ἓξ διαμερισμάτων καὶ τῶν ἓξ πόλεων τῆς χώρας, καὶ δεκατέσσαρας κατέχοντας ὡρισμένας ἀρχὰς, ἤτοι τὸν μητροπολίτην, τὸν καθολικὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιβάρεως, ὅστις φέρει τὴν προσωνυμίαν ἀρχιεπισκόπου τῆς Σερβίας, τὸν Μωαμεθανὸν *μουφτῆν*, τοὺς ἓξ συμβούλους τῆς ἐπικρατείας, τοὺς προέδρους τοῦ Ἀκυρωτικοῦ δικαστηρίου καὶ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου καὶ τοὺς τρεῖς μεράρχους. Ὀφείλουσι δὲ νὰ ἔχωσιν οἱ βουλευταὶ ἡλικίαν τριάκοντα τοὐλάχιστον ἐτῶν καὶ νὰ πληρόνωσιν ἐνιαυσίους φόρους δεκαπέντε *κορωνῶν*. Ἡ δὲ πρώτη κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦτο ἐκλογὴ ἔγεινε τὸν Νοέμβριον 1905, καὶ τῇ 6 Δεκεμβρίου συνῆλθε τὸ πρῶτον μαυροβουνιωτικὸν κοινοβούλιον. Τότε οἱ γηραιοὶ ὑπουργοὶ οἱ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκτελοῦντες τὰ κελεύσματα τοῦ δεσπότου παρῃτήθησαν, ἀντικατασταθέντες ὑπὸ νεωτέρων ἀνδρῶν. «Οὐδὲν, εἶπεν ὁ ἡγεμὼν, ἤθελε λυπήσει τὴν καρδίαν μου πλειότερον ἢ τὸ νἀκούσω νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ γηραιὸς ἡγεμὼν,

καίπερ ἔχων ἀγαθὰς διαθέσεις, ἐνήργησε μεθ' ὁρμῆς καὶ ὑπέλαβεν, ὅτι ὁ λαὸς αὐτοῦ εἶνε προωδευμένος πλειότερον ἢ ὅ τι πράγματι εἶνε». Ἀλλὰ μέχρι τινὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δὲν ἔβαινεν ἐπιτυχῶς. Μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1907 διορισμοῦ τοῦ Τομάνοβιτς ὡς πρωθυπουργοῦ ὑπουργικαὶ κρίσεις ἦσαν συχναί, καὶ εἶχεν ἐμφανισθῆ ὁμὰς σοσιαλιστῶν, ἡ δὲ χώρα διῃρεῖτο εἰς δύο φατρίας, καὶ ὁσάκις ἀποσύρεται ἡ στιβαρὰ χεὶρ τοῦ σημερινοῦ κυριάρχου, γίνεται φανερὸν, ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ὅστις ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον κωμῳδία, εἶνε δῶρον ἐπικίνδυνον εἰς κράτος βαλκανικὸν πτωχὸν καὶ πρωτόγονον. Ἤδη κατὰ τὰς γενικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1907 τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐρεθισμὸς, ὥστε κατεστράφη τὸ τυπογραφεῖον ῥιζοσπαστικῆς ἐφημερίδος, οἱ ῥιζοσπάσται ἠρνήθησαν νὰ μετάσχωσι τῆς ψηφοφορίας, καὶ ἅπαντες οἱ ἐκλεχθέντες βουλευταὶ ὑπῆρξαν ὡς ἐκ τούτου συντηρητικοί. Ἔπειτα δ' ἐπηκολούθησεν ἡ ἀνακάλυψις βομβῶν σταλεισῶν ἐκ Σερβίας εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Ἔκπτωτοι Μαυροβούνιοι ὑπουργοὶ κατεδιώχθησαν, δημοκρατικὸς πρώην πρωθυπουργὸς ἐστάλη εἰς τὴν φυλακὴν ἐν Ποδγορίτσῃ, καὶ ἔγειναν καταγγελίαι κατὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως ὡς συνενόχου συνωμοσίας ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου· ἤγαγον δ' αὗται εἰς ῥῆξιν τῶν διπλωματικῶν σχέσεων

Νικόλαος Α'
ἡγεμὼν καὶ εἶτα βασιλεὺς τοῦ Μαυροβουνίου.

μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν κρατῶν, ὧν οἱ κυρίαρχοι εἶχον ἰδιωτικοὺς λόγους νὰ μὴ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους.

Ἄλλη δ' ἐπίδρασις τείνουσα νὰ καταστήσῃ νεωτερικὸν τὸ Μαυροβούνιον εἶνε ἡ τῶν ἐξ Ἀμερικῆς ἐπιστρεφόντων μεταναστῶν. Εἶνε δ' ἡ μετανάστευσις αὕτη σχετικῶς νέα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τοῦ Μαυροβουνίου, οὗ τὰ τέκνα, ἐν ᾗ περιπτώσει μετενάστευον, μετέβαινον συνήθως μέχρις ἐπ' ἐσχάτων εἰς ἄλλα μέρη τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ὑπολογίζεται δέ, ὅτι σήμερον ὑπάρχουσι τριακοντακισχίλιοι περίπου Μαυροβούνιοι ἐν Ἀμερικῇ· οὕτω δ' ἡ χώρα αὐτῶν ἀποστερεῖται τῶν νεανιῶν αὐτῆς, ἐπερχομένων ἐντεῦθεν κακῶν ἀποτελεσμάτων εἰς τὰς οἴκοι παραμενούσας νεάνιδας. Οἱ μετανάσται δὲ οὗτοι κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, καθ' ἃ καὶ οἱ χάριν ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως στελλόμενοι νέοι, εἶνε ἐπιρρεπεῖς εἰς τὸ νὰ δυσφορῶσιν ἐπὶ τῇ διαβιώσει ἐν τῇ ὀρεινῇ πατρίδι. Οὐδ' εἶνε ἀκίνδυνον διὰ κράτος μικρὸν καὶ πτωχὸν τὸ νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς ξένους, καὶ τούτους ὡς τὸ πλεῖστον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, νὰ διεξάγωσι τὰς κυριωτέρας ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἐμπορικῶς δὲ εἶνε σήμερον τὸ Μαυροβούνιον πράγματι ἰταλικὴ ἀποικία. Ἰταλοὶ διαχειρίζονται τὸ μονοπώλιον τοῦ καπνοῦ, Ἰταλοὶ διευθύνουσιν ὑπὸ σημαίαν μαυροβουνιωτικὴν τὴν ναυσιπλοΐαν ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Σκόδρας, Ἰταλοὶ ἐφορεύουσι τοῦ σταθμοῦ τοῦ ἀσυρμάτου τηλεγράφου ἐν τῷ λιμένι τῆς Ἀντιβάρεως. Οὐδὲν δ' ἄπορον, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τῆς παραχωρήσεως ἐπιχειρήσεων εἰς ξένους, ἀναπόφευκτον ἄλλως ἐν χώρᾳ, ὅπου τὰ κεφάλαια εἶνε σπάνια, ἄγει ἐνίους εἰς τὸ νὰ ὑψόνωσι τὴν κραυγὴν «Τὸ Μαυροβούνιον ὑπὲρ τῶν Μαυροβουνίων». Ἀλλὰ παρὰ τὰ εἰς τὴν πρόοδον συμπαρομαρτοῦντα ταῦτα κακὰ ἡ χώρα ἔχει συγκομίσει καὶ ἀγαθά. Ἀπὸ τοῦ 1906 τὸ Μαυροβούνιον ἀπέκτησεν ἴδιον νόμισμα, στηριζόμενον ἐπὶ ἀργυρᾶς μονάδος, ἐνθυμιζούσης διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς perper (ὑπέρπυρον) τοὺς βυζαντιακοὺς μέσους αἰῶνας. Ὡς φυσικὸν δὲ παρακολούθημα ἱδρύθη τράπεζα. Τῷ 1908 ἔγειναν τὰ ἐγκαίνια σιδηροδρόμου, συνδέοντος τὸν λιμένα τῆς Ἀντιβάρεως μετὰ τοῦ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Σκόδρας Βὶρ Παζάρ· ὑπηρεσία αὐτοκινήτων συνδέει τὴν πρωτεύουσαν μετὰ τοῦ Κατάρου καὶ τῆς Ποδγορίτσης· τηλέφωνα καθιστῶσι δυνατὴν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τὴν μεταβίβασιν τῶν ἀναγκαίων διαταγῶν ἀπὸ τῶν νέων καθιδρυμάτων, εἰς ἃ μετέθηκαν τὰ γραφεῖα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας αἰθούσης τοῦ σφαιριστηρίου, καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ἡ

πρωτεύουσα, ἐπεκταθὲν κατὰ μικρόν, φωτίζεται δι' ἠλεκτρικοῦ φωτός. Πρίγκιπες δὲ καὶ ἀξιωματικοὶ φέροντες στολὴν ἐκ χακῆ ἀντιπροσωπεύουσι μεταξὺ γιγάντων περιβεβλημένων τὸ λαμπρὸν ἐθνικὸν ἔνδυμα τὴν μεταβατικὴν περίοδον, εἰς ἣν εἰσῆλθε πλέον τὸ Μαυροβούνιον ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ.

Ἡ δὲ Ῥωμανία ἐξηκολούθησε, διαρκούσης τῆς εἰκοσιπενταετίας τῆς ἐπακολουθησάσης εἰς τὴν κατ' οὐσίαν προσχώρησιν αὐτῆς εἰς τὴν τριπλῆν συμμαχίαν, στάδιον εἰρηνικῆς προόδου, διακοπτομένης ὑπὸ παρεμπιπτουσῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ὑπὸ σοβαρῶν κοινωνικῶν περισπασμῶν. Ὅτε τῷ 1906 ἡ ἔκθεσις ἡ τελεσθεῖσα χάριν ἑορτασμοῦ τῆς δεκάτης τετάρτης ἀμφιετηρίδος τῆς εἰς τὴν θετὴν πατρίδα ἀφίξεως τοῦ Καρόλου κατέστησε δυνατὴν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τὴν σύγκρισιν τοῦ παρόντος μετὰ τοῦ παρελθόντος, οὗτοι εἶδον, ὅτι ἡ Ῥωμανία ἐν χρόνῳ βραχυτέρῳ μιᾶς ἀνθρωπίνης γενεᾶς εἶχε προσλάβει ὅλην τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ ἑσπερίου πολιτισμοῦ. Σιδηροδρομικὸν δίκτυον τριῶν χιλιάδων χιλιομέτρων καὶ ὑπερέκεινα διηυκόλυνε τὴν ἐπικοινωνίαν ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως τοῦ ἡγεμόνος οὐδὲ μία καὶ μόνη σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ὑπῆρχεν. Αἱ Σιδηραῖ πύλαι εἶχον καθαιρεθῆ, καὶ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως ἦτο ἐζευγμένη ἐν Τσερναβόδᾳ γέφυρα μεγαλοπρεπής, ἥτις, ἑνοῦσα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βασιλείου μετὰ τοῦ ἀρτίως κτηθέντος λιμένος τῆς Κωνστάντσας, εἶχε προσδώσει σημασίαν εἰς τὴν ἠμελημένην Δοβροῦτσαν καὶ καταστήσει τὴν Ῥωμανίαν λεωφόρον ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ Βερολίνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πίστις τῆς κυβερνήσεως ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἠδύνατο νὰ δανεισθῇ χρήματα ἐπὶ τόκῳ μόλις ὑπερβαίνοντι τέσσαρα ἐπὶ τοῖς ἑκατόν· ἡ δ' εἰς μεγάλας ποσότητας ἐξόρυξις τοῦ πετρελαίου εἶχε συντελέσει εἰς τὸ νὰ μεταβάλῃ τὸν καθαρᾶς γεωργικὸν χαρακτῆρα τῆς χώρας, ἥτις, ἔχουσα πληθυσμὸν μεταξὺ ἓξ καὶ ἑπτὰ ἑκατομμυρίων, ἦτο ἡ μεγίστη ἅμα καὶ ἰσχυροτάτη τῶν λοιπῶν βαλκανικῶν πολιτειῶν. Ἀλλ' ἡ διαβίωσις τῶν ὀγδοήκοντα ἑκατοστῶν τοῦ πληθυσμοῦ τούτου ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς γεωργίας, τὸ δὲ ἥμισυ περίπου τῶν γαιῶν ἀνῆκεν εἰς σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν μεγάλων γαιοκτημόνων, οἵτινες ἐν πολλαῖς περιστάσιν ἐνοικίαζον τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς μισθωτάς, οἵτινες πολλάκις ἦσαν Ἰουδαῖοι κεφαλαιοῦχοι. Ὁ δὲ χωρικός, ὁσάκις εἰσεπράττετο τὸ μίσθωμα αὐτοῦ, ἠναγκάζετο ἢ νὰ δανεισθῇ τοκογλυφικῶς ἢ νὰ πληρώσῃ διὰ προσωπικῆς ἐργασίας ὅ τι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ

εἰς μετρητά· οὕτω δὲ περιέπιπτεν εἰς τὴν κατάστασιν ὀφειλέτου ἢ δουλοπαροίκου, ἕως οὗ κατορθώσῃ νἀποβῇ καὶ αὐτὸς μικρὸς γαιοκτήμων. Ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἦσαν ῥόδινα τὰ κατ' αὐτόν, ἐπειδὴ ἀμάθεια καὶ ἐνίοτε φυσικὴ ἀδυναμία ἐκώλυον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν μικρὸν αὐτοῦ ἀγρὸν ἐπαρκῆ πρὸς διατροφὴν τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας. Καὶ μετ' αὐτὴν δὲ τὴν δευτέραν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μπρατιάνου τῷ 1884 ὁ ἀγρότης ἀπεκλείετο σχεδὸν τελείως ὑπὸ τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος ἀπὸ τῆς ἀντιπροσωπεύσεως ἐν τῇ βουλῇ, ἧς ὁ χρόνος πολὺ συχνὰ ἐδαπανᾶτο εἰς τὰς ἀκάρπους ἔριδας φιλελευθέρων, συντηρητικῶν καὶ «νέων» συντηρητικῶν ἢ Γιουνιμιστῶν, ἐχόντων ἁπλᾶ ὀνόματα φατριῶν ἄνευ συμπαρομαρτουσῶν ἀρχῶν. Οὕτως οἱ ἀγρόται ἀπέβαινον τὰ φυσικὰ θύματα τῶν εὐφραδῶν δημαγωγῶν, οὓς εἶχε παραγάγει κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀποτελέσματα δὲ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως ὑπῆρξαν αἱ μεγάλαι στάσεις τῶν χωρικῶν κατὰ τὰ ἔτη 1888 καὶ 1907, ὧν ἡ δευτέρα ὑπῆρξεν αὐτόχρημα ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐν ἔτει 1358 στάσιν τῶν ἀγροτῶν τῆς Πικαρδίας ἐναντίον τῶν εὐπατριδῶν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Jacquerie. Κατ' αὐτὴν δὲ πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ φονευθέντες καὶ πολλὰ μηχανήματα κατεστράφησαν. Παρακολούθημα δὲ τοῦ ἀγροτικοῦ ἐκείνου κινήματος ὑπῆρξεν ἡ συνέχεια τοῦ ἀντισημιτικοῦ ἐκείνου σάλου, ὅςτις εἶχε προξενήσει δεινὰς ἀνωμαλίας τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βασιλείου. Καὶ δὴ τῷ 1897 συνέβησαν ἀντισημιτικαὶ στάσεις, καὶ τῷ 1902 αἱ Ἡνωμέναι πολιτεῖαι ἀπηύθυναν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου ἀνακοίνωσιν ἀναφερομένην εἰς τὸ ζήτημα τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ῥωμανίας καὶ τὸν ἐπακολουθήσαντα εἰς αὐτὸν παμπληθῆ ἐξοικισμὸν ἐν φανερᾷ διαφωνίᾳ πρὸς τὸ τεσσαρακοστὸν τέταρτον ἄρθρον τῆς περιλαλήτου ἐκείνης συνθήκης. Ἀλλ' ἐξαιρουμένης τῆς μὴ προςκλήσεως τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως τῆς Ῥωμανίας εἰς τὸ ἐν τῷ δημαρχείῳ ἐπίσημον συμπόσιον τὸ διδόμενον τῇ 28 Ὀκτωβρίου ὑπὸ τοῦ λόρδου δημάρχου οὐδὲν διάβημα ἀνταπεκρίθη πρὸς τὴν ἔκκλησιν ἐκείνην, καὶ ἡ Ῥωμανία ἠδύνατο νἀπαντήσῃ, ὅτι σχεδὸν πᾶν ἔθνος ἐκ τῶν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν βερολίνειον συνθήκην εἶχε παραβῆ ἄρθρον τι αὐτῆς.

Ἡ δὲ διεύθυνσις τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων εὑρίσκετο καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ βασιλέως, καὶ διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία

τῆς Ῥωμανίας ἦτο γερμανόφιλος, ἐνίοτε δὲ καὶ τουρκόφιλος. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἐπισκέψεως τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἐν ἔτει 1896, μετὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν Σιδηρῶν πυλῶν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἡγεμόνων τῶν τριῶν παριστρίων κρατῶν, ὁ σύνδεσμος ἐκεῖνος μετὰ τῶν τριῶν κεντρικῶν δυνάμεων, οὗ εἰσηγηταὶ εἶχον ὑπάρξει ὁ Μπρατιάνου καὶ ὁ Βίσμαρκ τῷ 1883, ἀπέβη στενότερος. Διὰ στρατιωτικῆς δὲ συμβάσεως αἱ τύχαι τοῦ ἐκ διακοσίων χιλιάδων ῥωμανικοῦ στρατοῦ συνεδέθησαν πρὸς τὰς τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐπὶ τακτοῖς ὅροις, καὶ κατά τινα περίστασιν ἡ Ῥωμανία ἐπεστρατεύθη ἐπὶ τῇ παρακλήσει τῆς Γερμανίας, ὅπως σώσῃ τοὺς ἐν στενοχωρίᾳ εὑρισκομένους Τούρκους ἀπὸ τῆς ἀνάγκης νἀπογυμνώσωσι στρατοῦ τὰς ἀσιατικὰς αὐτῶν ἐπαρχίας. Ἡ δὲ ὀχύρωσις τῆς πρωτευούσης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Brialmont ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὸν φραγμὸν, ὃν ἠδύνατο νἀντιτάξῃ ἡ Ῥωμανία ἐναντίον προχωρήσεως τῶν Ῥώσων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀλλ' ἡ φιλία μετὰ τῆς Αὐστροουγγαρίας ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νἀναγκάσῃ τὴν Ῥωμανίαν νὰ ἐπιδείξῃ ἐνδιαφέρον ἐν τῷ μακεδονικῷ ζητήματι, προσκόπτουσα οὕτως εἰς τὴν εὐπάθειαν τοῦ μόνου ἄλλου μὴ σλαβικοῦ χριστιανικοῦ κράτους ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ, τῆς Ἑλλάδος. Ἀναγκασθεῖσα νὰ ἐγκαταλίπῃ, τοὐλάχιστον πρὸς καιρὸν, τὴν ἰδέαν ἀπολυτρώσεως τῶν «ἀλυτρώτων» Ῥωμάνων τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, εἶχε στρέψει τοὺς ὀφθαλμοὺς μακρὰν πρὸς τοὺς ἐπὶ μακρὸν λησμονημένους Κουτσοβλάχους τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου, οὓς οἱ Ῥωμᾶνοι ἀποδέχονται ὡς Ῥωμάνους, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες ἰσχυρίζονται, ὅτι εἶνε Ἕλληνες. Ὁσάκις δὲ ὁ τοιοῦτος προσηλυτισμὸς ἐχαλαρώθη, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ φυλὴ τῆς χερσονήσου συνηδελφώθησαν, ὡς ὅτε αἱ δύο κυβερνήσεις συνωμολόγησαν ἐμπορικὴν σύμβασιν, οἱ δύο ἡγεμόνες συνηντήθησαν ἐν Ἀββαζίᾳ καὶ οἱ φοιτηταὶ τοῦ Βουκουρεστίου ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας τῷ 1901. Ἀλλ' ὁ ἑλληνορωμανικὸς μὴν τοῦ μέλιτος ἔληξεν, ὅτε τῷ 1905 τὸ ῥωμανικὸν ὑπουργεῖον κατώρθωσε νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Πύλης τὴν ἀναγνώρισιν τῶν Κουτσοβλάχων ὡς χωριστοῦ ἔθνους μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς τελέσεως τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ. Ἀνθελληνικαὶ στάσεις συνέβησαν ἐν Ῥωμανίᾳ, καὶ διεκόπησαν ἐκ νέου ἐφ' ἱκανὰ ἔτη αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, αἵτινες εἶχον διακοπῇ ἤδη καὶ πρότερον μεταξὺ τοῦ 1892 καὶ τοῦ 1896 ἕνεκα τοῦ λόγου, ὅτι τὰ ῥωμανικὰ δικαστή-

ρια εἶχον κηρύξει ἄκυρον τὴν διαθήκην τῶν ἀδελφῶν Ζάππα, τῶν ἱδρυτῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ζαππείου.

Τὰ δ' ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος δὲν παρουσιάζουσι σχετικῶς τι τὸ ἄξιον ἰδίου λόγου κατὰ τὰ ἕνδεκα ἔτη τὰ ἐπακολουθήσαντα εἰς τὴν ἐκκένωσιν τῆς Θεσσαλίας. Ἐπεκράτει κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον γαλήνη μεταξὺ δύο περιόδων ἐρεθισμοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη, τοῦ συντηρητικωτάτου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πολιτευτῶν, λύσιν τῶν διαφόρων ζητημάτων τῶν προκυψάντων ἐκ τοῦ πολέμου ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν τῷ 1899 ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει πρότερον τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν τοῦ Τρικούπη καὶ ἦτο ὁ πρῶτος Ἑπτανήσιος ὁ ἀνελθὼν εἰς τὸ ὕπατον πολιτικὸν ἀξίωμα ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὸν Α. Μεταξᾶν (1843) αἱ δὲ τέσσαρες αὐτοῦ πρωθυπουργίαι, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἀσυνήθως μακραί, ἐπλήρωσαν ἅπασαι ὁμοῦ ὑπολογιζόμεναι μέγα μέρος τῆς περιόδου ταύτης. Ἡ δὲ πρώτη αὐτοῦ παραίτησις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1901 προῆλθεν ἐξ ἀγανακτήσεως τοῦ λαοῦ ἕνεκα τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν δημώδη, ἐξ ἧς προεκλήθη δεινὴ στάσις τῶν φοιτητῶν καὶ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν γραφείων δύο ἐφημερίδων. Ἦτο δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διδακτικόν, ἅτε δεικνύον τὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδουσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς Καινῆς Δια-

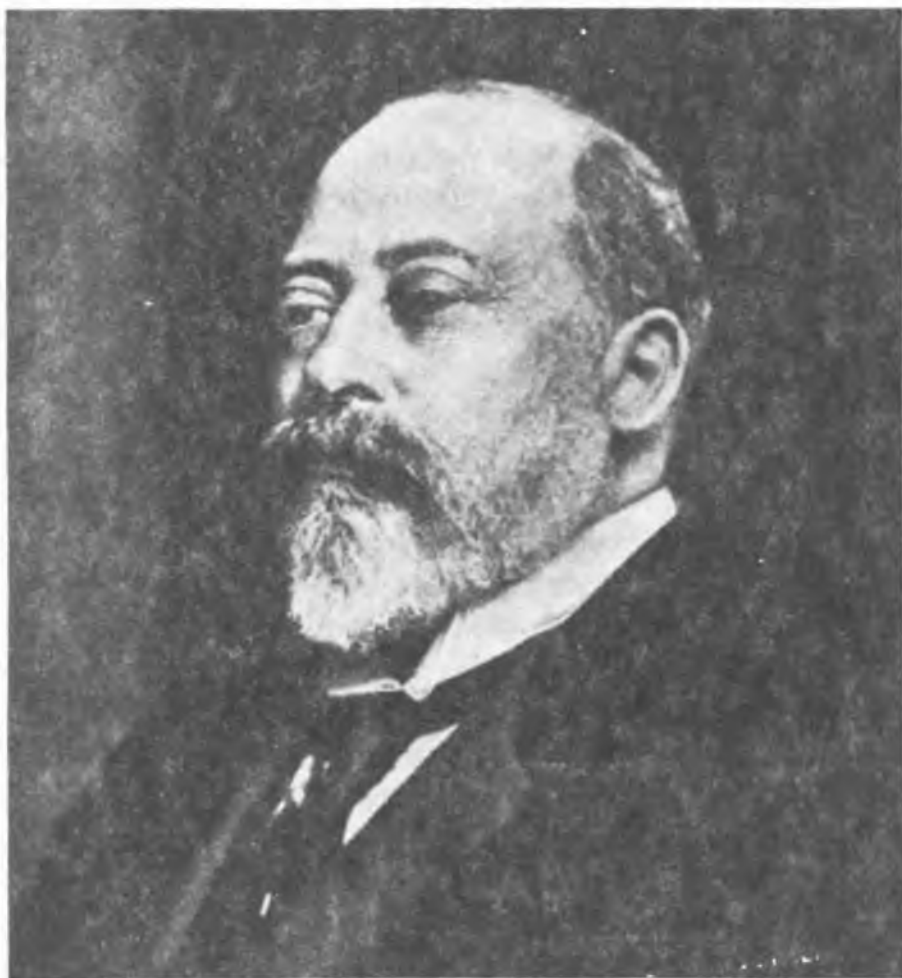
Γεώργιος Θεοτόκης.

θήκης, ὅπερ θεωροῦσι δικαίως ὡς ἓν τῶν τιμιωτάτων κειμηλίων τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν κληρονομίας. Ὅμοιος δὲ σάλος ἐξηγέρθη τῷ 1903, ὅτε ὁ πρωθυπουργὸς Δημήτριος Ῥάλλης ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν φοιτητῶν καὶ ἑνὸς τῶν καθηγητῶν νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν παραστάσεων τῆς Ὀρεστείας τοῦ Αἰσχύλου, ἐπειδὴ φράσεις τινὲς τῆς μεταφράσεως τοῦ Γεωργίου Σωτηριάδου δὲν ἤρεσκον εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς καθαρευούσης. Τὴν δὲ λῆξιν τῆς δευτέρας πρωθυπουργίας τοῦ Θεοτόκη ἐπήνεγκον ἀποτόμως ταραχαί, προελθοῦσαι ἐξ ἄλλου δυσεπιλύτου ζητήματος, τοῦ τῆς σταφίδος, καὶ μετὰ δύο ἔτη χεὶρ δολοφόνου ἀπεμάκρυνε τὸν Δηλιγιάννην τῆς πολιτικῆς ἐκείνης σκηνῆς, ἐν ᾗ εἶχε πρωτοστατήσει ἐπὶ μακρότατον χρόνον. Ἀφορμὴ δὲ τοῦ φόνου δὲν ὑπῆρξαν λόγοι πολιτικοί, ἀλλὰ τὸ κλείσιμον χαρτοπαικτείων κατὰ διαταγὴν τοῦ παλαιμάχου πολιτευτοῦ, ὃν ἀπεκάλει *γέρον* ὁ λαός. Ὁ θάνατος τοῦ Δηλιγιάννη προεκάλεσε τὴν διάσπασιν τοῦ λεγομένου Ἐθνικοῦ κόμματος, οὗ ἐκεῖνος εἶχεν ὑπάρξει ἀρχηγός, εἰς δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἠκολούθησε τὸν Ῥάλλην, τὸ δὲ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Τῆς διασπάσεως δὲ ταύτης φυσικὸν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἀνάρρησις τοῦ Θεοτόκη, ὅστις, ἡγούμενος κόμματος ἑνιαίου, ἔλαβε καὶ διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν ἐπὶ τρία καὶ ἥμισυ ἔτη μέχρι τῆς 7 Ἰουλίου 1909. Διαρκούσης δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἡ ἐκ δευτέρου τέλεσις τῶν ἀναβιωσάντων Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν Ἀθήναις τῷ 1906 ἐπὶ

Κυριακούλης Μαυρομιχάλης.

παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδου Ζ΄ συνεκέντρωσεν ἐν τῇ πόλει τοὺς ἀντιπροσώπους οὐ μόνον σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐθνῶν. Μετὰ δ' ἓν ἔτος ἡ γενομένη ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέδειξε τὴν μεγάλην αὔξησιν τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς καὶ τὴν ἀξιοσημείωτον ἀνά-

Ἐδουάρδος Ζ΄ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας.

πτυξιν τοῦ Βόλου ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως τῆς πόλεως ταύτης. Ἀλλ' οἱ πίνακες ἐνίων ἐπαρχιῶν κατέδειξαν, ὅτι ἡ εἰς τὴν Ἀμερικὴν μετανάστευσις, ἥτις δὲν ὑφίστατο πρὸ τοῦ 1891, ἦτο ὁ λόγος τῆς μεγάλης ἐλαττώσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὸν ἑλληνικὸν βίον ὑπερτερήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρρένων ὑπὲρ

τὸ γυναικεῖον φῦλον. Εἰς τὰ ἐμβάσματα τῶν μεταναστῶν τούτων ὀφείλεται κατὰ μέρος ἡ μεγάλη ἔκπτωσις τῆς καταλλαγῆς τοῦ φράγκου, ὅπερ ἀπὸ 1.88, ὅσου ἐτιμᾶτο κατὰ τὴν σταφιδικὴν κρίσιν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1894 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1895, ἔγεινε πλέον ἰσότιμον τῆς δραχμῆς. Μετὰ δὲ τῆς ἐκ τῆς ξένης ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὴν γενέτειραν προςδοκᾶται ἡ ἐν δεδομένῳ χρόνῳ διάδοσις νέων ἰδεῶν. Ἤδη δὲ ὁ περιηγητὴς ἐκπλήσσεται προςφωνούμενος ἀγγλιστὶ μετὰ χαρακτηριστικῶς ἀμερικανικῆς προφορᾶς ἐν ἀπομεμακρυσμένοις χωρίοις τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀνακαλύπτων, ὅτι τὸ ἓν πέμπτον τῶν κατοίκων πόλεώς τινος τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος ἔχει μεταναστεύσει. Οἱ δὲ τοιοῦτοι «Ἀμερικανοὶ» ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τοὺς δύο τελευταίους ἑλληνικοὺς πολέμους.

Ἡ ἐπιθεώρησις αὕτη τῶν κατὰ τὴν ἐγγὺς Ἀνατολὴν μέχρι τῆς τουρκικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1908 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ διὰ βραχείας ἀνασκοπήσεως τῆς ἱστορίας τῶν νήσων ἐκείνων, αἵτινες, εὑρισκόμεναι ἐν σχέσει αὐτονομίας ἢ ὑποτελείας εἰς τὴν Τουρκίαν, οὐχ ὅλως ἀνομοίως πρὸς τὴν Κρήτην μόνον περιστάσεως τυχούσης συνεσχετίσθησαν πρὸς τὰς γενικὰς φάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος.

Ἡ Κύπρος, εὑρισκομένη ἀπὸ τοῦ 1878 ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Ἀγγλίας, δυςκόλως δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν παρατηρητήν. Ἡ νῆσος αὕτη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ὑποστῇ οἰκονομικὰς ζημίας ὑπὸ τῆς ἀνοήτου διαρρυθμίσεως, καθ᾽ ἣν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεδέχθη νὰ πληρόνῃ εἰς τὴν Τουρκίαν ἐνιαύσιον φόρον, ὑπολογιζόμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ μέσον ὅρον περισσεύματος τῶν προσόδων ἀπὸ τῶν δαπανῶν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη, ἤτοι ἐν ἄλλοις λόγοις 92.800 ἀγγλικὰς λίρας. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ καθορισμοῦ τοῦ φόρου ἦτο ἐξαιρέτως ἀπρόςφορος, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτῶν ἐξώδευον ὀλίγα χάριν δημοσίων ἔργων, καὶ ἡ ὅλη πρόςοδος τῆς νήσου ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἀνήρχετο εἰς 147.281 ἀγγλικὰς λίρας. Κατὰ ταῦτα οἱ Ἄγγλοι ἀνέλαβον νῆσον, ἐν ᾗ τὰ πάντα ὤφειλον νὰ δημιουργηθῶσι, καὶ συγχρόνως βαρεῖαν εὐθύνην, ὅλως δυςανάλογον πρὸς τοὺς πόρους τῆς νήσου. Ἀλλ᾽ ἡ τελεία ἀδικία τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἀπέβη φανερὰ μετὰ τέσσαρα ἔτη, ὅτε 82.000 σχεδὸν ἀγγλικαὶ λίραι τοῦ φόρου παρεκρατήθησαν χάριν πληρωμῆς τῶν καθυστερουμένων τόκων τοῦ τουρκικοῦ δανείου τοῦ 1855, ὅπερ εἶχον ἐγγυηθῆ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, ὧν ὑπήκοοι ἦσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ μέτοχοι τοῦ δανείου ἐκείνου. Οὕτως οἱ

Κύπριοι ἠναγκάσθησαν νἀναλάβωσιν ἐξ ἰδίων τὰς ὑποχρεώσεις ὁλοκλήρου τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς δανειστὰς καὶ νὰ ἐπιβαρυνθῶσι δι᾽ εὐθυνῶν, αἵτινες εἶχον ἀναληφθῆ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν δύο ἑσπερίων δυνάμεων. Τὸ δ᾽ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι ἐνιαύσια περισσεύματα ἐν τῷ ἀποικιακῷ προϋπολογισμῷ μετεβλήθησαν εἰς ἐλλείμματα ἄνευ οὐδενὸς ἀνταλλάγματος ἀγαθῶν παρεχομένων εἰς τὴν ὑποτελῆ νῆσον. Ὑδραυλικὰ ἔργα, οἵων ἡ νῆσος εἶχεν ἐπείγουσαν ἀνάγκην, καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νἀναληφθῶσιν, ἂν ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἔλθει εἰς καλλιτέρας συμφωνίας πρὸς τὴν Πύλην, ἠμελήθησαν μεγάλως, καὶ ἡ Κύπρος ἔχει ἕνα καὶ μόνον μικρὸν σιδηρόδρομον, ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δαπανᾷ μόνον πέντε χιλιάδας ἀγγλικῶν λιρῶν χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Διὰ βραχέων δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν γνώστου τῶν πραγμάτων, γράψαντος ἐν τοῖς Καιροῖς (Times) τοῦ Λονδίνου τῆς 11/24 Μαΐου 1912, καθ᾽ ὃν ὁ φόρος τῶν Κυπρίων ὑπῆρξε πάντοτε «μυλόπετρα περὶ τὸν τράχηλον τῆς νήσου». Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ἡ ἐν Κύπρῳ ἀγγλικὴ διοίκησις δὲν ηὐστόχησε νὰ δικαιολογήσῃ τὰ ἐγκώμια τἀπονεμηθέντα εἰς τὸν λόρδον Μπήκονσφηλδ πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Καὶ δὴ ἡ νῆσος, καταληφθεῖσα ἕνεκα λόγων στρατηγικῶν καὶ κυβερνηθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ στρατιώτου ἐπιφανοῦς, οἷος ὁ σὶρ, σήμερον λόρδος, Γκάρνετ Οὐόλσλεϋ, ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατοχῆς τῆς Αἰγύπτου τῷ 1882 ἔπαυσεν ἔχουσα τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην ἀξίαν ἣν ἐκέκτητο πρότερον. Ἐπιπλέον δ᾽ ἡ Ἀγγλία παρίσταται ἐν Κύπρῳ θεατὴς τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ φαινομένου, οὗ ἔσχε πεῖραν ἐν Ἑπτανήσῳ. Οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν τῶν 274.108 κατοίκων, ἐπιθυμοῦσι τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου, ἐκανόνισεν οὕτω τὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ παραχωρηθέντος εἰς τὴν Κύπρον τῷ 1882, ὥστε ἡ ψῆφος τῶν ἐννέα ἐκ Χριστιανῶν αἱρετῶν μελῶν τοῦ νομοθετικοῦ συμβουλίου νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξουδετερόνηται ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ ὑψηλοῦ ἁρμοστοῦ καὶ τῶν ἓξ διοριζομένων ὑπ᾽ αὐτοῦ μελῶν ἐν συμπράξει μετὰ τῶν τριῶν αἱρετῶν μελῶν τῶν ἀντιπροσωπευόντων τοὺς 56.428 Μουσουλμάνους. Οἱ Χριστιανοὶ βουλευταὶ εὑρίσκονται ἐν διαρκεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν, καὶ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1912 παρῃτήθησαν ἐν σώματι, διαμαρτυρόμενοι κατὰ τοῦ ἁρμοστοῦ, ἀρνηθέντος ναὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ

νὰ δαπανᾷ τοὺς φόρους χάριν τῆς νήσου καὶ μόνον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἔγεινέ τι ὑπὲρ τῆς Κύπρου καὶ παρὰ ταῦτα τὰ κακά. Ἐξέλιπε μὲν ἡ πληγὴ τῶν ἀκρίδων, ἡ δὲ δικαιοσύνη ἀπονέμεται καλῶς, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀπολαύουσιν ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλείας τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας, ὧν ἐστεροῦντο ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἀλλ' ὅμως πολλαὶ φυλαί, χειραφετούμεναι ἀπὸ τῶν Τούρκων, καταλαμβάνονται ὑπὸ δυςαρεσκείας, ὅταν παρερχομένου χρόνου λησμονηθῶσι τὰ δεινὰ κακὰ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ηὐξήθη μὲν ἐν Κύπρῳ γενεὰ μὴ ἐνθυμουμένη τὴν χαράν, μεθ' ἧς ἐχαιρετίσθη ἐν τῇ νήσῳ ἡ ἀγγλικὴ σημαία. Ἡ δ' ἐκπαίδευσις κατέστησε τοὺς Χριστιανοὺς ἐπικριτικωτέρους καὶ ἐπιρρεπεῖς εἰς τὸ νὰ ὑπολαμβάνωσι τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν «ὡς ἁπλῶς μεταβατικὸν ἐπεισόδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν», ζωηρῶς δὲ ἀποκρούουσι τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, καθ' ὃν ἐν περιπτώσει ἐκκενώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἡ νῆσος ἤθελεν ἐπιστραφῆ εἰς τὴν Τουρκίαν.

Αἱ δὲ νότιοι Σποράδες, τὰ προνομιοῦχα Δωδεκάνησα, ἤτοι ἡ Ἰκαρία, ἡ Πάτμος, ἡ Λέρος, ἡ Κάλυμνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Νίσυρος, ἡ Τῆλος, ἡ Σύμη, ἡ Χάλκεια, ἡ Κάρπαθος, ἡ Κάσος καὶ ἡ Μεγίστη ἢ τὸ Καστελλόριζον, ὧν αἱ πρῶται τέσσαρες, ἑνωθεῖσαι εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν μετὰ τῆς Σάμου κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, εἶχον τύχει ἐπικυρώσεως τῶν προτέρων αὐτῶν προνομίων ὑπὸ τοῦ Μαχμοὺτ Β΄ τῷ 1835 καὶ πλὴν συλλήβδην ποσοῦ ὀγδοήκοντα χιλιάδων γροσίων οὐδὲν ἄλλο ἐπλήρονον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἠπειλήθησαν τῷ 1867, διαρκούσης τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ πάλιν τῷ 1869 ὑπὸ βιαίας ἀπωλείας τῶν δικαίων αὐτῶν. Ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Στάνλεϋ, εἰς ὃν ἀνεφέρθησαν οἱ κάτοικοι αὐτῶν, ἡ Τουρκία ἀπέσυρε τὸν στρατὸν αὐτῆς. Καὶ ὑπέβαλε μὲν ἡ Πύλη δικαιολογίας εἰς τὸν Κλάρενδων, ἀλλὰ καὶ νέα ἀπόπειρα ὑποβιβασμοῦ τῶν Δωδεκανήσων εἰς τὸ κοινὸν ἐπίπεδον τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν ἔγεινε μετὰ εἴκοσιν ἔτη. Ἡ Σύμη ἀπεκλείσθη καὶ ἡ λιμοκτονία ἠνάγκασεν αὐτὴν εἰς παράδοσιν, τῷ δὲ 1893 ἐφυλακίσθησαν ἱκανοὶ τῶν προκρίτων [1]. Καὶ συνεπλήρωσαν μὲν οἱ Νεότουρκοι τὸ ἔργον τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν

[1] Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ἑνὸς τῶν δημογερόντων τῆς Καλύμνου ἐν τῷ Secolo τῆς 21 Μαΐου 2 Ἰουνίου 1912. Πρβλ. πληρέστερα περὶ τῶν Δωδεκανήσων ὑπὸ *Σπυρ. Π. Λάμπρου* ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Θ΄ σ. 143 κ. ἑ.

κατοχῆς τῶν νήσων τούτων μετὰ τῆς Λειψοῦς, τῆς Κῶ καὶ τῆς Ῥόδου τῷ 1912 ἐδόθη ἡ μὴ τηρηθεῖσα ἐπαγγελία τῆς παλινορθώσεως τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν. Τῷ δὲ 1902 οἱ Τοῦρκοι προέβησαν εἰς ὁμοίαν κατάργησιν τῶν προνομίων τῆς Θάσου, ὅπου εἰς τὴν ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τῆς νήσου ἐπηκολούθησε διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς ἐπιβολῆς νέων φόρων, ἡ δ' ἐν τῇ νήσῳ ἐπικυριαρχία τῆς Αἰγύπτου[1] περιωρίσθη εἰς τὰ δάση καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ *βακουφίου* τῆς Καβάλλας, οὗ διοικητὴς εἶνε ὁ χεδίβης.

Ἡ δὲ Σάμος εἶχεν ἄκουσα ἀποδεχθῆ τὴν ἐξάρτησιν αὑτῆς ἀπὸ τῆς Τουρκίας τῷ 1832, καὶ ἐχρειάσθη ἀποκλεισμὸς τοῦ λιμένος τοῦ Βαθέος, πρὶν ἢ συναινέσῃ εἰς αὐτονομίαν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἑνώσεως αὑτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρῶτος αὐτῆς ἡγεμὼν Στέφανος Βογορίδης, οὗ ἡ ἀρχὴ διήρκεσε σχεδὸν εἴκοσιν ἔτη, ἅπαξ μόνον ἐπεσκέφθη τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν, ἣν διῴκησε δι' ἀλληλοδιαδόχων τοποτηρητῶν, ἕνδεκα τὸν ἀριθμὸν ἐν ὅλῳ. Ἡ δ' ἀπουσία αὐτοῦ ἐκ τῆς νήσου καὶ ἡ κακοδιοικησία τῶν τοποτηρητῶν προεκάλεσαν τοιαύτην δυςφορίαν, ὥστε τῷ 1849 ἐξερράγη ἐπανάστασις, ὁ ἀντιπρόςωπος τοῦ ἡγεμόνος ἐξεδιώχθη, καὶ αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν ἠναγκάσθη τέλος νὰ παραιτηθῇ τῷ 1850. Ἐξεδόθη τότε νέος «Ἀναλυτικὸς χάρτης», ἐπικυρῶν μὲν τὰ ἐν ἔτει 1832 χορηγηθέντα προνόμια, ἀλλ' ἀντικαθιστῶν τὴν ἔμμεσον ἐκλογὴν τῆς *συνελεύσεως* ἀντὶ τῆς τέως ὑφισταμένης ἀμέσου. Ἀλλ' ὁ νέος ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης οὐδέποτ' ἐπάτησε τὸν πόδα ἐν τῇ Σάμῳ, ἣν διῴκησε διὰ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Κονεμένου, ἕως τῇ εἰςηγήσει τοῦ Στράτφορδ de Redcliffe ἐστάλη εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν κρίσιμον περίοδον τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ὁ Ἰωάννης Γκίκας, ὁ κατόπιν ἐν Ῥωμανίᾳ πολιτευτής, τὸ μὲν πρῶτον ὡς τοποτηρητής, εἶτα δ' ὡς ἡγεμών. Ὁ Γκίκας κατέστειλε τὴν πειρατείαν καὶ τὴν λῃστείαν, αἵτινες ἐδῄουν τὴν νῆσον, ἐβελτίωσε τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, καίπερ δὲ ὢν ἄσημος Ἕλλην λόγιος, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς τὴν ἵδρυσιν ἀνωτέρας σχολῆς, ἁρμοδίως κληθείσης Πυθαγορείου ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ περιωνύμου φιλοσόφου τῆς ἀρχαίας Σάμου. Οἱ δὲ τέσσαρες ἄμεσοι αὐτοῦ διάδοχοι ἐξηκολούθησαν προάγοντες τὰ δημόσια ἔργα, καὶ κατὰ τὴν μεγάλην κρίσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος μεταξὺ τοῦ 1875 καὶ τοῦ 1878 ἡ Σάμος ἔμεινεν ἀδιατάρακτος. Ἀλλ' ἅμα τῇ παρελεύσει τῆς

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 196.

κρίσεως ἐκείνης ἡ βουλὴ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπαιτοῦσα τὸν ἀναδιορισμὸν τοῦ Ἀδοσίδου, ὅστις εἶχε προχρηματίσει ἡγεμών, ἀντὶ τοῦ ὑπεράγαν ἀδρανοῦς ἡγεμόνος τοῦ κυβερνήσαντος τὴν νῆσον κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα. Ἡ δὲ ἄμεσος παραίτησις τοῦ πρόφρονος Φωτιάδου, ὅστις εἶχε πράξει ἡσύχως πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ μνημονεύεται ἀκόμη μέχρι τῆς σήμερον ὡς ἱδρυτὴς ἱερατικῆς σχολῆς, ἐδίδαξε τὴν συνέλευσιν, ὅτι ἦτο ἐπικίνδυνον τὸ καθαιρεῖν ἡγεμόνας. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυρίων αἰτίων τῆς ἐπακολουθησάσης ἐν Σάμῳ ἀκαταστασίας. Ἔτι δὲ μεγαλειτέρα ἀπέβη ἡ ἰσχὺς τῆς συνελεύσεως, ὅτε ἀνεδείχθη ἡγεμὼν τῷ 1885 ὁ γνωστὸς πολιτευτὴς Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆς. Οὗτος ἐπέτρεψεν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν τοῦ σώματος ἐκείνου νὰ διευθύνῃ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ καὶ τοὺς διορισμοὺς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων οὕτως, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ ἡγεμόνος ἀπέβη ἡ ἀνταμοιβὴ φατριαστικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἀλλὰ μέτρα ληφθέντα κατὰ τῆς φυλλοξήρας, ἥτις κατέστρεφε τὰς περιωνύμους ἀμπέλους τῆς Σάμου, κατέστησε τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἀντιδημοτικήν, καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ γείνῃ χρῆσις βίας χάριν καταστολῆς τῶν ταραχῶν· ἱκανοὶ δὲ χωρικοὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, καὶ ἡ ἄφιξις τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ παράβασιν τοῦ φιρμανίου τοῦ 1832 ἐπηύξησεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν δυσαρέσκειαν, ὥστε ὁ ἡγεμὼν ἠναγκάσθη τῷ 1894 νὰ παραιτηθῇ.

Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ ἀρχὴ τῶν ἡγεμόνων ἔσχε μακρὰν διάρκειαν, ἐπειδὴ ἐντὸς ἑξήκοντα ἐτῶν ὀκτὼ μόνον ἄνδρες εἶχον ἡγεμονεύσει τῆς Σάμου. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἑπόμενα δεκαοκτὼ ἔτη δέκα ὅλοι ἡγεμόνες ἦρξαν ἐν τῇ νήσῳ. Καὶ δὴ μετὰ τὴν αὐστηρὰν διοίκησιν τοῦ Ἀλβανοῦ Βέροβιτς, ὅστις κατόπιν ἐφημίσθη διὰ τὴν ἐκ Κρήτης φυγὴν αὐτοῦ, ὁ Στέφανος Μουσοῦρος, ὁ κατόπιν πρέσβυς τῆς Τουρκίας ἐν Λονδίνῳ, εὗρε τὴν συνέλευσιν ἀποφασισμένην νὰ σφετερισθῇ τὰς ἡγεμονικὰς λειτουργίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠκούσθησαν καὶ πάλιν τὰ παράπονα τῶν Σαμίων, καὶ ῥιζικὴ μεταρρύθμισις τῷ 1899 περιώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος, ὑποβιβασθέντος εἰς ἁπλῆν σκιάν. Καὶ εἶχε μὲν ἔκτοτε ὁ ἡγεμὼν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ συμβούλους ἢ *βουλευτάς*, ἕνα δι' ἕκαστον διαμέρισμα τῆς νήσου, ἐκ καταλόγου ὀκτὼ ὑποψηφίων ὑποβαλλομένου εἰς αὐτόν· ἀλλ' ἠναγκάσθη ὅμως κατόπιν νἀποδέχηται τοὺς τέσσαρας ἐκείνους, οὓς ἐξέλεγεν ἡ συνέλευσις, συνισταμένη ἐκ τριάκοντα καὶ ἐννέα μελῶν καὶ τοῦ μητροπολίτου, ἄνευ

τοῦ δικαιώματος παύσεως τῶν βουλευτῶν ἢ διαλύσεως ἢ ἀναβολῆς τῆς συνελεύσεως. Ὁ ἡγεμών, μετεωριζόμενος μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἀξιώσεων τῆς συνελεύσεως καὶ περιβεβλημένος διὰ περιωρισμένου δικαιώματος ἀπορρίψεως τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς, ἦτο συγχρόνως δημιούργημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παίγνιον τῶν σαμιακῶν φατριῶν. Οὕτω τὸ ἡγεμονικὸν μέγαρον τοῦ Βαθέος δὲν ἦτο κλίνη ῥόδων.

Ἔκτοτε οἱ ἡγεμόνες διεδέχοντο ἀλλήλους γοργῶς. Καὶ εἷς μὲν ἀνεκλήθη, ἅτε καταγγείλας τοὺς Σαμίους ὡς ἀξιώσαντας νἀναληφθῇ τὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου ὁ πρίγκιψ τῆς Ἑλλάδος Νικόλαος, καθ' ἃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γεώργιος ἦτο ὕπατος ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης, ἄλλος δέ, οὗ κύριος σύμβουλος ἦτο ὁ κουρεὺς αὐτοῦ, περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἅτ' ἐπιτρέψας εἰς τοὺς βουλευτὰς τὴν ὑπερβασίαν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν· τρίτος τις, ἀνήκων εἰς τὸν γνωστὸν οἶκον Μαυρογένη, ἵδρυσε μὲν τεχνικὴν σχολὴν καὶ προήγαγε τήν τε γεωργίαν καὶ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἡραίου, ἀλλ' ἔτυχε σφοδρᾶς ἀντιπολιτεύσεως παρὰ τῶν ἐπιχωρίων πολιτευτῶν. Τέλος τῷ 1907 ὁ σουλτᾶνος ἔστειλεν εἰς τὴν Σάμον ὡς ἡγεμόνα τὸν Κρῆτα Κοπάσην, κεκηρυγμένον μισέλληνα, οὗ ἡ ἀρχὴ ὑπῆρξεν ἡ ταραχωδεστάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νήσου. Οὗτος τῷ 1908 ἠρνήθη νὰ συγκαλέσῃ τὴν συνέλευσιν, καὶ ἠπείλησε νὰ κάμῃ χρῆσιν τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸς διάλυσιν αὐτῆς, ἂν ἤθελε συνέλθει αὐτο-

Ἡ Α. Β. Υ. ὁ πρίγκιψ Νικόλαος.

βούλως. Ὁ δὲ λαὸς ἐπολιόρκησεν αὐτὸν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ μεγάρῳ καὶ ἐπυροβόλησε κατὰ τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ τουρκικὸς στόλος ἐβομβάρδισε τὸ Βαθύ. Ὁ Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, ὁ λόγιος ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ὁ δυνατώτατος τῶν Σαμίων, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Σῦρον, καὶ ὑπέβαλεν ὑπόμνημα εἰς τὰς τρεῖς προστάτιδας δυνάμεις, ἐν ᾧ ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ Τουρκία ἐφίετο «νὰ καταστήσῃ τὴν Σάμον τουρκικὴν ἐπαρχίαν». Ἐξετίθετο δ' ἐν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν εἶχε προβῆ εἰς περαιτέρας παραβιάσεις τοῦ Συντάγματος, αὐξήσας μὲν τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἐπιτρέψας δὲ τὴν ἐπὶ τῶν σκηνῶν ἀναπέτασιν τῆς τουρκικῆς σημαίας ἀντὶ τῆς σαμιακῆς, προκαλέσας οὕτω τέλος τῷ 1912 καὶ τὸν ἄλλως ἀδικαιολόγητον βομβαρδισμὸν τῆς αὐτονόμου νήσου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν. Ἡ δὲ κατ' Ὀκτώβριον τῷ 1908 ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ κρίσις ἤγαγε τοὺς Σαμίους, καθ' ἃ καὶ τοὺς Κρῆτας, εἰς ἐρεθισμὸν ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδή, καίπερ γεωγραφικῶς γειτονεύοντες πρὸς τὴν Ἀσίαν, εἶνε φυλετικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἅπαντες Ἕλληνες, καὶ τῇ 10 Μαρτίου 1912 ὁ Κοπάσης ἐδολοφονήθη. Ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Βεγλερῆς κατελύθη ὑπὸ τοῦ Σοφούλη, ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν νῆσον μετὰ σώματος ἐθελοντῶν. Ἐπωφελούμενοι δ' οἱ Σάμιοι τὸν βαλκανικὸν πόλεμον, ἐκήρυξαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῇ 11 Νοεμβρίου 1912. Καὶ ὁ μὲν συνετὸς πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπεδέχθη προσωρινῶς τὴν ἀπόφασιν ταύτην μετ' ἐπιφυλάξεως, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἰδιάζουσαν διεθνῆ θέσιν τῆς νήσου. Ἀλλὰ τῇ 2 Μαρτίου 1913 ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα κατέλαβον ἐπισήμως τὴν Σάμον, ἥτις οὕτω μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη αὐτονομίας ἔγεινε μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου μετὰ τῶν 53.424 κατοίκων αὐτῆς.

* * *

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ (1908-12)

Τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα εἰςῆλθεν αἴφνης τὸ θέρος τοῦ 1908 εἰς νέαν ὀξεῖαν φάσιν. Οἱ Νεότουρκοι, ἤτοι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐκεῖνοι, οὓς οἱ διπλωμάται εἶχον συνειθίσει μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου νὰ θεωρῶσιν ὡς ὀνειροπόλους, εἶχον προβῆ ἀπὸ μακροῦ εἰς μυστικὸν προςηλυτισμόν, ὅστις εἶχε κάμει μεγάλας προόδους ἐν τῷ στρατῷ. Συνεστήθη δ' ἐν Γενεύῃ τῷ 1891 κομιτᾶτον, φέρον τὴν προςωνυμίαν «Ἕνωσις καὶ Πρόοδος», ὅπερ ἔπειτα μετετέθη εἰς Παρισίους καὶ τῷ 1906 εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἔτυχε τῆς θερμῆς ὑποστηρίξεως τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐλευθέρων τεκτόνων, οἵτινες ἀποτελοῦσι σπουδαῖον στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μεγάλης ἐκείνης μακεδονικῆς πόλεως. Προετίθετο δὲ τὸ κομιτᾶτον νὰ κάμῃ ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως τὴν 18 Αὐγούστου, ἐπέτειον τῆς ἀναρρήσεως τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' αἱ περιστάσεις ἠνάγκασαν αὐτὸ νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν ἐν Ῥεβὰλ συνέντευξις τοῦ Ἐδουάρδου Ζ΄ καὶ τοῦ τσάρου ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ κομιτᾶτον φόβους περὶ ἐπεμβάσεως, ὁ δὲ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ, μαθὼν παρὰ τῶν κατασκόπων αὐτοῦ τὸν μεταξὺ τῶν μακεδονικῶν στρατευμάτων ἐρεθισμόν, εἶχε προβῆ εἰς παρασκευάς, ἵνα κατασυντρίψῃ αὐτά. Ἐπειςόδιον δὲ, ὅπερ ἐν πάσῃ ἄλλῃ χώρᾳ δὲν θὰ εἶχε πολιτικὴν σημασίαν, ἐξησφάλισεν ὑπὲρ τῶν συνωμοτῶν τὴν σύμπραξιν τῶν Ἀλβανῶν, οὓς ὑπὲρ πάντας αὐτοῦ τοὺς ὑπηκόους ὁ σουλτᾶνος εἶχε περιποιηθῆ καὶ φοβηθῆ καὶ εἰς οὓς ἐνεπιστεύετο ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους. Τὸ ἐπειςόδιον δὲ τοῦτο ὑπῆρξεν ἄκακος ἄλλως ἐκδρομή, διοργανωθεῖσα πρὸς ὄφελος τῆς ἐν Σκοπίοις αὐστριακῆς σχολῆς, εἰς δάσος τι πλησίον τοῦ Φερίσοβιτς παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν τῆς Μητροβίτσας. Ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ διαμερίσματος ἐκείνου ἐθεώρησαν τὴν σκοπουμένην διασκέδασιν, ἥτις περιελάμβανεν ἐν τῷ προγράμματι αὐτῆς καὶ χορὸν, ὡς ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ δημόσια ἤθη, ἤδη μεμολυσμένα ὑπὸ τῶν ἐν Σκοπίοις καφῳδείων, ἡ δὲ θρυλουμένη μέλλουσα ἀνα-

πέτασις αὐστριακῶν σημαιῶν ἐξήγειρε τὰς πολιτικὰς αὐτῶν ὑπονοίας. Διὸ ἐπυρπόλησαν τὴν χάριν τῶν χορευτῶν ἀνεγερθεῖσαν ἐξέδραν καὶ ἠπείλησαν, ὅτι θὰ ἐπυροβόλουν τὴν ἁμαξοστοιχίαν τῶν ἐκδρομέων, ἂν οὗτοι ἀπετόλμων νὰ διαβῶσι τὴν φάραγγα τοῦ Κατσανὶκ, δι' ἧς διέρχεται ὁ σιδηρόδρομος. Ἡ δὲ ἀπειλὴ αὕτη ἐθορύβησε τὸ κομιτᾶτον τῆς Ἑνώσεως καὶ Προόδου, ὅπερ ἐφοβήθη, μὴ ἡ ἐπίθεσις Ἀλβανῶν ἐναντίον ὑπηκόων τῆς Αὐστρίας χρησιμεύσῃ ὡς πρόφασις αὐστριακῆς ἐπιδρομῆς εἰς τὴν χώραν καὶ ἐπέλθῃ κατ' ἀκολουθίαν ματαίωσις τοῦ ἰδίου αὐτῶν σχεδίου. Ἔνια δὲ τῶν μελῶν τοῦ κομιτάτου ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς τοῦ Φερίσοβιτς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προσχωρήσεως αὐτῶν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ ἐτηλεγράφησαν εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἀξιοῦντα τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1876. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ διάφορα συμβάντα εἶχον καταδείξει τὴν διάδοσιν τοῦ ἐρεθισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ τρίτου στρατιωτικοῦ σώματος. Ἐν Ῥέσνᾳ, πλησίον τῆς λίμνης τῆς Πρέσπας, τῇ 20 Ἰουνίου ὁ ταγματάρχης Νιαζῆς τὸ μὲν πρῶτον ἔγεινε κύριος τοῦ στρατιωτικοῦ ταμείου καὶ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ὅπλων, εἶτα δ' ἐτράπη εἰς τὰ ὄρη ὡς ἀρχηγὸς νεοτουρκικῆς συμμορίας, ὁ δ' ἐναντίον αὐτοῦ σταλεὶς Σεμσῆς πασσᾶς ἐφονεύθη ἐν Μοναστηρίῳ. Ἄλλαι δὲ δολοφονίαι ἀντιδραστικῶν ἀξιωματικῶν ἐπηκολούθησαν ἐν τάχει ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην. Ὁ δὲ σουλτᾶνος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ οὔτε εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς οὔτε εἰς τὸν στρατὸν, διώρισε τῇ 9 Ἰουλίου μέγαν βεζύρην τὸν Κουτσοὺκ Σαΐτ πασσᾶν, τὸν φιλελεύθερον πολιτευτὴν τὸν χάριν σωτηρίας φυγόντα ποτὲ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικὴν πρεσβείαν ὡς εἰς ἄσυλον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο πλέον καιρὸς ἡμιμέτρων. Τὴν πρωίαν τῆς ὑστεραίας ὁ ταγματάρχης Ἐμβὲρ βέης καὶ τὸ κομιτᾶτον ἐκήρυξαν τὸ Σύνταγμα ἐν διαφόροις πόλεσι τῆς Μακεδονίας, καὶ δύο σώματα τοῦ στρατοῦ, τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον, ἠπείλησαν νὰ ὁδεύσωσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ δὲ 11 Ἰουλίου φιρμάνιον τοῦ σουλτάνου ἀνήγγειλε τὴν παλινόρθωσιν τοῦ Συντάγματος, ὅπερ εἶχεν ἀνασταλῇ ἀπὸ τοῦ 1878. Ἡ λογοκρισία τοῦ τύπου καὶ τὸ σύστημα τῆς κατασκοπείας κατηργοῦντο, καὶ συνεκλήθη βουλὴ ἐκ διακοσίων ὀγδοήκοντα βουλευτῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ μεγάλων ἐκλογέων, καὶ τούτων αἱρετῶν ὑπὸ ἑκάστης ὁμάδος ἐκ διακοσίων πεντήκοντα μέχρις ἑπτακοσίων πεντήκοντα ἐνηλίκων ἀρρένων, ὑπερβάντων τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος.

Μέγας ὑπῆρξεν ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ λαοῦ, ὅτ' ἐπείσθη, ὅτι τὸ ἄγγελμα ἦτο ἀληθές. Ἐπί τινας ἡμέρας ἡ Μακεδονία ἐφαίνετο μεταβληθεῖσα εἰς Ἠλύσιον πεδίον. Ὁ Ἐμβὲρ βέης ἀνεβόησεν, ὅτι «ἡ ἀπολυταρχία εἶχεν ἐκλίπει». «Ἀπὸ τοῦδε, ἀνεκραύγασεν ὁ ἐνθουσιώδης ἐκεῖνος ἡγέτης τῆς ἐπαναστάσεως, «εἴμεθα πάντες ἀδελφοί. Δὲν ὑπάρχουσι πλέον Βούλγαροι, Ἕλληνες, Ῥωμᾶνοι, Ἰουδαῖοι, Μουσουλμᾶνοι· ὑπὸ τὸν αὐτὸν γλαυκὸν οὐρανὸν εἴμεθα πάντες ἴσοι, καυχώμεθα ὄντες Ὀθωμανοί». Ἐν Σέρραις ὁ πρόεδρος τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου ἠσπάσθη τὸν Ἕλληνα ἀρχιεπίσκοπον. Ἐν Δράμᾳ οἱ ἐπαναστάται ἀξιωματικοὶ ἐφυλάκισαν Τοῦρκόν τινα ὑβρίσαντά τινα Χριστιανόν. Ἔν τινι ἀρμενικῷ νεκροταφείῳ Τοῦρκοι ὁμοῦ καὶ Ἀρμένιοι παρέστησαν εἰς δέησιν, ἐκφωνηθεῖσαν ὑπὸ τῶν οἰκείων ἱερέων, ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῶν ἀρμενικῶν σφαγῶν. Ἐν Ἀμισῷ οἱ Τοῦρκοι ἠσπάσθησαν τὸ γένειον Ἕλληνος ἱεράρχου. Ἐν Τριπόλει Τοῦρκοι καὶ Ἄραβες συμμετέσχον εὐχαριστηρίων λειτουργιῶν. Αἱ βουλγαρικαὶ συμμορίαι παρεδόθησαν, καὶ ὁ λῃστὴς Σανδάνσκης ἔτυχε δεξιώσεως ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ ἀσώτου υἱοῦ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐφεκτικὴ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, παρ' ἧς ἀνεμένετο νὰ προσβλέψῃ μετὰ δισταγμῶν πρὸς τἀποτελέσματα τῆς αἰφνιδίας ἐκείνης μεταβολῆς ἀνατολικῆς αὐταρχίας εἰς συνταγματικὴν μοναρχίαν, ἔσπευσε νὰ προφητεύσῃ διὰ μέσου τοῦ σὶρ Ἐδουάρδου Γκρέϋ, ὅτι «τὸ μακεδονικὸν ζήτημα καὶ ἄλλα ὁμοίου χαρακτῆρος μέλλουσι νὰ ἐκλίπωσι τελείως». Ἡ μαγικὴ λέξις Σύνταγμα ἐνεποίησεν ἀληθῶς ἐξαίρετον αἴσθησιν εἰς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ φιλελευθέρους. Χωρὶς νὰ παύσωσι θεωροῦντες, ὅτι οἱ Νεότουρκοι ἔμελλον νὰ ἐξελεγχθῶσιν ὄντες ἁπλοῖ Παλαιότουρκοι μετὰ στιλβώματος παρισιακῆς ἡμερώσεως καὶ ἄνευ θρησκευτικῆς πίστεως, ἐχαιρέτισαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸ κομιτᾶτον τῆς Ἑνώσεως καὶ Προόδου. Οἱ φιλοβούλγαροι μετεβλήθησαν ἀκαριαίως εἰς φιλοτούρκους. Ὀθωμανικὴ πρεσβεία μετέβη πρὸς δεξίωσιν τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως κατὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἡ δημοτικότης τῆς Ἀγγλίας ηὔξησεν ἐν Τουρκίᾳ μέχρι σημείου, εἰς ὃ δὲν εἶχε φθάσει ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μπήκονσφηλδ. Ἀλλ' ὑπῆρχόν τινες προβλέποντες, ὅτι ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας ἤθελεν ἀποβῆ χείρων ἀντὶ νὰ βελτιωθῇ ὑπὸ τὸ νέον σύστημα, ὅπερ ἔμελλεν ἀναποφεύκτως νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἰσοπέδωσιν καὶ ἀπονέκρωσιν πάντων. Οἱ Ἕλληνες ἐνεφοροῦντο ὑπονοιῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ποὺ δὲ καί που, ἐν Ἀραβίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ,

ἀντιδραστικοὶ πασσάδες ἠγωνίζοντο, ἀλλὰ ματαίως, ἐναντίον τοῦ νέου καθεστῶτος. Ἐξ ἑτέρου δ' ηὐξάνοντο, ὡς εἰκός, αἱ ἀπαιτήσεις τῶν θριαμβευόντων ἐπαναστατῶν. Καὶ δὴ ἐπέμενον εἰς τὴν παῦσιν τοῦ εὐνοουμένου ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Ἰτζὲτ, καὶ κατήγγελλον τὸν Σαΐτ, ὅτι παρέβη τὸ Σύνταγμα, ἐπιφυλάξας εἰς τὸν σουλτᾶνον τὸν διορισμὸν τῶν ὑπουργῶν τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν. Διὸ ὁ Σαΐτ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Κιαμὴλ, ὁμοίως ὄντος φίλου τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ἔτι φιλελευθερωτέρου, ὅςτις συμπεριέλαβεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον αὐτοῦ τοῦτο μὲν ἕνα Ἕλληνα, τοῦτο δ' ἕνα Ἀρμένιον. Ἐν δὲ τῇ διοικήσει ἐπῆλθεν ἐκκαθάρισις, ἐπενεγκοῦσα πολλὰς μεταβολὰς, καί τινες, οἵτινες εἶχον παχυνθῆ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐπὶ τοῦ Χαμὶτ κακοδιοικησίας, ἠναγκάσθησαν νἀποβάλωσι τὸν πρότερον ὄγκον. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τινὸς πρώην ὑπουργοῦ, ὅςτις εἶχεν ὑπηρετήσει δεκαοκτὼ μόνον μῆνας, εὑρέθησαν τετρακόσιαι εἰκοσιπέντε χιλιάδες φράγκων καὶ ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Οἱ δὲ νέοι ἄνδρες καὶ οἱ νέοι τρόποι ἐνέπνευσαν τοιαύτην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δυνάμεις, ὥςτε ἀπεφάσισαν νἀποσύρωσιν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ κομιτάτου τῆς Ἑνώσεως καὶ Προόδου τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ξενικοῦ ἐλέγχου. Καὶ δὴ ἀνεκλήθησαν μὲν οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ, ἔπαυσε δὲ ὑφισταμένη ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ ἐπιτροπεία, καὶ ἡ νέα Τουρκία ἔμελλε ναὐτενεργῇ.

Ἀλλ' ὑπῆρχον δύο κυβερνήσεις, ἕτοιμοι νὰ δράξωσι τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ὅπως ἐπωφεληθῶσι τὰς ἐσωτερικὰς δυσχερείας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἅτε ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐπιθυμοῦσαι νἀπαλλαγῶσι παντὸς συνδέσμου μετ' αὐτοῦ. Πράγματι ἡ παραχώρησις συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν εἰς τοὺς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας προεξένει σοβαρὰν ἀμηχανίαν εἰς δύναμιν χριστιανικὴν, οἵα ἡ Αὐστρία, ἧς οἱ ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ προστατευόμενοι δὲν ἀπήλαυον ὁμοίων προνομίων, ἰδίως ὅτε ὁ τουρκικὸς τύπος προέτεινε τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Συντάγματος εἰς «ὁλοκληρωτικὰ μέρη» τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας τοιαῦτα, οἷα αἱ δύο ἐκεῖναι κατειλημμέναι ἐπαρχίαι καὶ ἡ ἀνατολικὴ Ῥωμυλία. Ἀπεργία τις ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν τῆς νοτίου Βουλγαρίας, ὅπερ εἶχε μὲν πειραθῆ πρὸ ἐννέα ἐτῶν φιλικῶς ὁ Στοΐλὼφ νἀποκτήσῃ, ἀλλ' ὅπερ ἀνῆκεν ἀκόμη εἰς τὴν Ἑταιρείαν τῶν ἀνατολικῶν σιδηροδρόμων, παρέσχεν εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυβέρνησιν ἐξαίρετον δικαιολογίαν, ἵνα καταλάβῃ καὶ κρατήσῃ αὐτὸ χάριν λόγων δημοσίας ἀσφαλείας.

Διπλωματικὸν δ' ἐπεισόδιον, προελθὸν ἐκ παραλείψεως τῆς προςκλήσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Βουλγαρίας εἰς ἐπίσημον γεῦμα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξηγήθη ὡς ὑπόμνησις, ὅτι ἀνὴρ ὑποτελὴς δὲν ἥρμοζε νὰ συμπαρακαθήσῃ εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων κυριάρχων κρατῶν. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἦτο ἰδιαζόντως ἀνόητος, ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρία εἶχεν ἤδη ἀξιωθῆ χωριστῆς ἀντιπροςωπείας ἐν Χάγῃ, καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς εἶχε τύχει τιμῶν ἡγεμονικῶν ἐν ξέναις αὐλαῖς. Διὸ ἔπληξε τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Βουλγάρων, καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτὴν τὴν ἀναγκαίαν πρόφασιν, ἧς εἶχεν ἀνάγκην, ὅπως κηρύξῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Ἐν Βουδαπέστῃ ἦλθεν εἰς συνέντευξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, ὅςτις ὁμοίως ἐμερίμνα νὰ δράξῃ τὴν ψυχολογικὴν στιγμήν, ὅπως προςαρτήσῃ τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνην. Ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος, ὅςτις εἶχε στερηθῆ πρὸ ἐννέα ἐτῶν τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου, εἶχεν ἀποβῆ ἐξαιρέτως ἀσπάσιος εἰς τὴν αὐστριακὴν αὐλὴν ἕνεκα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου μετὰ πριγκιπίσσης ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Reuss. Προςωπικαὶ δὲ ἀξιώσεις καὶ πολιτειακὸν πρόγραμμα ἤγαγον εἰς συνεννόησιν μεταξὺ τῶν δύο παραβατῶν τῆς πολλάκις παροραθείσης συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Συνεφωνήθη δέ, ὅπως ὁ εἷς ὑποστηρίξῃ τὸν ἄλλον ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Σερβία ἤθελε διαμαρτυρηθῆ ἐνόπλως ἐναντίον τῆς τοιαύτης προγραφῆς τοῦ μέλλοντος αὐτῆς. Ἐξασφαλίσας δὲ ὁ ἡγεμὼν τὴν συναίνεσιν τῆς Αὐστρίας καὶ γινώσκων, ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο ἕτοιμος καὶ ὅτι ἡ νέα Τουρκία ἦτο ἀσθενής, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ αὐτῆς πρωτευούσῃ, τῷ Τυρνόβῳ, ἀνεκηρύχθη τῇ 22 Σεπτεμβρίου τοῦ 1908 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Τεσσαράκοντα μαρτύρων «τσάρος τῶν Βουλγάρων», λαβὼν προςωνυμίαν ἀναμιμνήσκουσαν τὴν ἀρχαίαν βουλγαρικὴν αὐτοκρατορίαν, ἥτις εἶχε περιλάβει καὶ ἄλλας χώρας πλὴν τῆς νέας Βουλγαρίας. Πρὸς ἐπαύξησιν δὲ τοῦ πανηγυρικοῦ χαρακτῆρος τῆς πράξεως ταύτης ἡ ἀνακήρυξις ἐπανελήφθη ἐπὶ τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἡ ἀκρόπολις, ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο τὸ ἀνάκτορον τῶν τσάρων. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἡ Αὐστροουγγαρία προςήρτησε κατὰ τύπους τὰς δύο ἐπαρχίας, ἃς ἤδη κατεῖχεν ἐπὶ τριάκοντα ἔτη· πάραυτα δὲ καὶ ἡ Κρήτη ἐκήρυξε τὴν ἕνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ μὲν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας Τιττόνης ἐχαρακτήρισε τὴν προςάρτησιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης ὡς ἁπλῆν διάλυσιν «διπλωματικοῦ πλάσματος», ἀλλ'

οἱ συμπολῖται αὐτοῦ ἠξίωσαν ῥητῶς ἀντισήκωμα ἀλλαχοῦ, καὶ ὁ ἐν Ἀγγλίᾳ συνάδελφος αὐτοῦ ἐμαίνετο χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ πράξῃ τι, ἐπειδὴ ἦτο γνωστότατον, ὅτι ὄπισθεν τῆς Αὐστροουγγαρίας εὑρίσκετο ἡ Γερμανία. Ἡ προσάρτησις προεκάλεσεν, ὡς εἰκός, τυπικὴν διαμαρτυρίαν τῆς Πύλης, τὸν ἀποκλεισμὸν αὐστριακῶν ἐμπορευμάτων ἐν Τουρκίᾳ καὶ σφοδροτάτην ἀγανάκτησιν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἐν Μαυροβουνίῳ. Ἦλθεν ὥρα, καθ' ἣν ἡ Σερβία, ὅπου ὁ διάδοχος ἡγεῖτο τῆς ἐναντίον τῶν Αὐστριακῶν φατρίας, ἐφάνη εὑρισκομένη εἰς τὰ πρόθυρα πολέμου ἐναντίον τῆς Αὐστροουγγαρίας, καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἦτο ἕτοιμον νὰ παρασυρθῇ εἰς ἀγῶνα, ἐνθαρρυνόμενον μὲν ὑπὸ τῶν φθεγμάτων Ἄγγλων ὑπουργῶν, ἐγκαταλιμπανόμενον δὲ ἄνευ ἄλλων ἐπισήμων ἐξ Ἀγγλίας ὁδηγιῶν πλὴν τῶν προερχομένων παρὰ διπλωμάτου ἐν σπουδῇ σταλέντος, οὗ ἡ γνῶσις τῆς ἱσπανικῆς δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πολλὰς ὑπηρεσίας ἐν Κετίγνῃ, εἰς ἣν ὁ σὶρ Ἐδουάρδος Γκρέϋ εἶχεν ἀμελήσει νὰ στείλῃ μόνιμον ἀντιπρόσωπον. Καὶ ὁ μὲν Σέρβος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Μιλοβάνοβιτς ἐπεχείρησε πολιτικὴν περιοδείαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἀξιῶν λωρίδα τῆς Βοσνίας, μέλλουσαν νὰ ἑνώσῃ τὴν Σερβίαν μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου· ὁ δὲ πρόεδρος τῆς μαυροβουνιωτικῆς βουλῆς ἀπέστειλεν εὐχαριστήριον διάγγελμα πρὸς τὸν λόρδον δήμαρχον τοῦ Λονδίνου, καὶ ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος ἀνήγγειλεν, ὅτι, ἂν ἤθελεν ἐπιτραπῇ ἡ αὐστριακὴ προσάρτησις, ἔμελλε νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον τῶν περιορισμῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ἀντιβάρεως ὑπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἐνάτου ἄρθρου τῆς βερολινείου συνθήκης.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἔγειναν αἱ ἐκλογαὶ τῶν βουλευτῶν τῆς τουρκικῆς βουλῆς. Εἶχον δὲ γείνει προςπάθειαι νὰ καταρτισθῶσιν αἱ ἐκλογικαὶ περιφέρειαι οὕτως, ὥςτε νἀποβῶσιν αἱ ἐκλογαὶ ὑπὲρ τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου. Διὸ ἡ πλειονοψηφία τῶν ἐκλεχθέντων βουλευτῶν ἀπετελέσθη ἐκ Μωαμεθανῶν· ἀλλ' οὐχ ἧττον παρεκάθησαν εἰς τὴν βουλὴν δεκαοκτὼ Ἕλληνες, τέσσαρες Βούλγαροι, δύο Σέρβοι, δύο Ἰουδαῖοι καὶ δύο Ἀρμένιοι. Καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ψηφοφορίας, οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἐνέκριναν αὐτά. Ἐν ᾧ δὲ τὰ Ἱεροσόλυμα ἔστειλαν εἰς τὴν Βουλὴν τρεῖς Μωαμεθανούς, ἡ Θεσσαλονίκη ἀπήντα διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καράσσου, προκρίτου Ἰουδαίου καὶ ἐλευθέρου τέκτονος. Τῇ 28 Νοεμβρίου ὁ σουλτᾶνος ἤνοιξε τὴν βουλὴν αὐτὸς διὰ λόγου, ἐν ᾧ ὑπηνίχθη τὸν σφετερισμὸν τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ τὸν τοῦ

«*βαλῆ* τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας», ἥτις φράσις ἐθεωρήθη «προκλητικὴ» ἐν Βουλγαρίᾳ, καὶ ἀνήγγειλεν, ὅτι ἡ πρόθεσις αὐτοῦ τοῦ νὰ κυβερνήσῃ συνταγματικῶς ἦτο «ἀμετάβλητος». Ἀλλὰ τὴν πραγματικὴν δύναμιν εἶχε τὸ κομιτᾶτον, καὶ ὅτε ὁ Κιαμὴλ προέβη εἰς ἐπίδειξιν ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς παύσεως τῶν δύο ὑπουρ-

Ἐξωτερικὴ ἄποψις τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως.

γῶν τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν, οἵτινες εἶχον διορισθῆ ὑπὸ τοῦ κομιτάτου, οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸ ἐξεδικήθησαν, προκαλέσαντες τὴν ψήφισιν ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ ἀγαγόντες οὕτως εἰς τὴν πτῶσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀντετάσσετο ἀκόμη εἰς τὸ κομιτᾶτον ἄλλη ὀργάνωσις, ἡ «Ἐλευθέρα ἕνωσις», ἧς ἡγέτης ἦτο ὁ Ἰσμαὴλ Κεμὰλ βέης καὶ ἥτις συνηγόρει ὑπὲρ ἀποκεντρώσεως. Καὶ ἐδολοφονήθη μὲν ὁ Ἀλβανὸς ἐκδότης τῆς ἐφημερίδος

τῶν Ἐλευθέρων ἑνωτικῶν· ἀλλὰ τῇ 31 Μαρτίου 1909 ἐξερράγη ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀντεπανάστασις, ἐνεργηθεῖσα διὰ συνδυασμοῦ ἀντιδραστικῶν καὶ συνταγματικῶν, ἧς εἰσηγητὴς ἦτο ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ, ὅστις ἐπίστευεν, ὅτι διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἀντιδραστικῶν θὰ ἠδύνατο νὰ παλινορθώσῃ τὴν ἀπολυταρχίαν. Στρατιῶται, ὧν ἡγεῖτο ἀρχηγὸς Ἀλβανὸς, κατέλαβον τὸ βουλευτήριον, καὶ ἐφόνευσαν δύο ἀξιωματικοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ κομιτᾶτον· πολλοὶ τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς συμμετέσχον τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸν μέγαν βεζύρην Χιλμῆν πασσᾶν διεδέχθη ὁ Τεφήκ· ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης ἐφονεύθη, καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν ἐτραυματίσθη. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὁ σουλτᾶνος παρέσχεν ἀμνηστίαν εἰς τὸν στασιάσαντα στρατόν. Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπανάστασιν ταύτην σφαγὴ τῶν Ἀρμενίων ἐν Ἀδάνοις τῆς Κιλικίας, καθ' ἣν ἐθανατώθησαν ἱκαναὶ χιλιάδες, ὧν μεταξὺ καὶ δύο Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι, συνεπλήρωσε τὰς μιαιφονίας τῆς μακρᾶς ἀρχῆς τοῦ «ἐρυθροῦ σουλτάνου». Καὶ δὲν διέταξε μὲν αὐτόχρημα τὴν σφαγὴν ταύτην ὁ Χαμὶτ, ἀλλ' εἶνε χαρακτηριστικὸν τῆς ἀντιδραστικῆς ἀφορμῆς, πρὸς ἣν συνέδεσεν αὐτὴν ἡ κοινὴ γνώμη, ὅτι ἠκούσθησαν ἐπευφημίαι ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὅτι κατηδαφίσθη ἁψὶς ἀναμνηστικὴ τοῦ Συντάγματος, ἥτις εἶχεν ἀνεγερθῆ ἐν Ἀδάνοις. Οὔτε δὲ ἀποστασία, οὔτε συνωμοσία πρὸς παλινόρθωσιν τοῦ ἀρμενικοῦ βασιλείου ἠδύνατο νὰ ἐπιδειχθῇ ὡς μερικὴ τοὐλάχιστον δικαιολογία τῶν ὠμοτήτων, αἵτινες διεπράχθησαν οὐ μόνον ἐν Ἀδάνοις, ἀλλὰ καὶ ἐν Ταρσῷ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κιλικίας, χώρας ἥτις εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς μείνει ἀβλαβὴς ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν προτέρων ἀρμενικῶν σφαγῶν. Πυρπολήσεις συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, καὶ εἶχε καταβληθῆ ἰδιάζουσα φροντὶς, ἵνα καταστραφῶσι τὰ λογιστικὰ βιβλία, ἐν οἷς οἱ Ἀρμένιοι εἶχον ἀναγεγραμμένα τὰ χρέη τῶν Μωαμεθανῶν αὐτῶν ὀφειλετῶν. Οὔτε ὁ βαλῆς, οὔτε ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς τῶν Ἀδάνων ἐπέδειξαν τὴν ἐλαχίστην δραστηριότητα δι' ἀποπείρας περὶ παύσεως τῶν σφαγῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ στρατὸς ὁ κληθεὶς ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς πρώτης ἐκρήξεως τῆς θηριωδίας, πυροβολήσας ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων, προεκάλεσε δευτέραν σφαγήν. Οὐδὲ δύνανται οἱ Νεότουρκοι νὰ θεωρηθῶσιν ἀπηλλαγμένοι τοὐλάχιστον ἐνόχου ἀδυναμίας, ἅτε ἐπιτρέψαντες εἰς τοὺς δύο ἐκείνους προέχοντας ἀντιπροσώπους τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἐν Ἀδάνοις νὰ ἐκφύγωσιν ἐκ τῆς πόλεως, εἰς μικρὰν μόνον καταδικασθέντες ποινήν.

Καὶ ἀπηγχονίσθησαν μέν τινες τῶν ἐνόπλων Μωαμεθανῶν, ἀλλὰ συνεμερίσθησαν τὴν τύχην αὐτῶν τοὐλάχιστον τρεῖς ἀθῶοι Ἀρμένιοι.

Ἀλλ' ἐπλησίαζεν ἤδη τέλος ἡ ἡμέρα τῆς νεμέσεως διὰ τὸν Ἀβδοὺλ Χαμίτ. Ὅτε τὸ ἄγγελμα τῆς ἀντεπαναστάσεως ἔφθασεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ κομιτᾶτον τῆς Ἑνώσεως καὶ Προόδου ἠρνήθη πᾶσαν συνδιαλλαγὴν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ Μαχμοὺτ Σεφκὲτ ἤγαγε τὰ στρατεύματα τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς ἄμυναν τοῦ Συντάγματος ἐκείνου, ὅπερ εἶχον ὀμόσει νὰ τηρήσωσιν. Οἱ γερουσιασταὶ καὶ βουλευταὶ ἦλθον εἰς προϋπάντησιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Στέφανον, τὸ χωρίον, ὅπου εἶχεν ὑπογραφῆ ἡ ἀποτυχοῦσα συνθήκη τοῦ 1878· ἀμφότερα δὲ τὰ νομοθετικὰ ἐκεῖνα σώματα, συνεδριάσαντα ὡς ἐθνικὴ συνέλευσις, συνεφώνησαν συνιστῶντα ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ τῶν Νεοτούρκων. Οἱ δὲ ὅροι, οὓς οὗτος ἐπέβαλε, περιελάμβανον τὴν κήρυξιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, τὴν τιμωρίαν τῶν στασιαστῶν καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γενομένων δὲ δεκτῶν τούτων τῶν ὅρων, ἡ τιμωρὸς στρατιὰ εἰςῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῇ 12 Ἀπριλίου. Πέντε ὡρῶν κρατερὸς ἀγὼν καὶ ἡ χρῆσις πυροβόλων ἀπῃτήθησαν, ἵνα ὑποταχθῶσιν οἱ στασιάσαντες στρατιῶται οἱ κατέχοντες τοὺς στρατῶνας τοῦ Ταξὶμ καὶ τοῦ Τασκιολᾶ, ἄνδρες, οἵτινες εἶχον μὲν σταλῆ πρό τινων μηνῶν ἐκ Θεσσαλονίκης, ὅπως ἀντικαταστήσωσι τὴν εὐνοουμένην ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἀλβανικὴν φρουράν, ἀλλ' οἵτινες εἶχον ἀναπεισθῆ ὑπὸ τῶν ἀντιδραστικῶν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντεπαναστάσεως ἐτιμωρήθησαν παραδειγματικῶς, καὶ τεσσαράκοντα ἐκ τῶν πρωταιτίων ἀπηγχονίσθησαν δημοσίᾳ· τῇ δὲ 14 Ἀπριλίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις συνῆλθε κεκλεισμένων τῶν θυρῶν πρὸς ἀπόφασιν περὶ τῆς τύχης τοῦ σουλτάνου, ὃν ἡ κοινὴ γνώμη ἐθεώρει συνεργὸν αὐτῶν, εἰ μὴ πρωτεργάτην. Ἀνεγνώσθη τότε ὁ *φετφᾶς* τοῦ σεϊχουλισλάμη, ἀπαριθμοῦντος τὰς κακουργίας τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ, καὶ ἡ συνέλευσις ἐψήφισεν ὁμοφώνως τὴν κατάλυσιν αὐτοῦ, καὶ ἀνεκήρυξε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ῥεσσὰδ ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Μωάμεθ Ε΄. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ ἔκπτωτος σουλτᾶνος, ὅςτις εἶχεν ἐπὶ μακρότατον χρόνον φενακίσει τοὺς διπλωμάτας τῆς Εὐρώπης, ἐξωρίσθη εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰςήχθη εἰς τὴν ἐν αὐτῇ ἔπαυλιν Ἀλλατίνη, ἐξ ἧς μόνον ἐπ' ἐσχάτων μετεφέρθη πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἐπετράπη μὲν εἰς αὐτὸν νὰ παραμυθῆται μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτοῦ,

ἀλλὰ τὸ χρηματικὸν αὐτοῦ ἀποταμίευμα τὸ εὑρεθὲν ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἀνερχόμενον εἰς εἰκοσιπέντε ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ ὑπερέκεινα κατεσχέθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν χάριν τοῦ κράτους, ὅπερ εἶχεν ὑποστῇ ἐπὶ ἔτη μακρὰ τὴν κακοδιοικησίαν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ νέος σουλτᾶνος ἦτο ἁπλοῦν νευρόσπαστον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κομιτάτου. Περὶ τοῦ κόσμου ἠδύνατο ἐλάχιστα μόνον νὰ γινώσκῃ, ἐπειδὴ εἶχε περιορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ἐντὸς τοῦ χρυσοῦ κλωβοῦ τῶν ἀνακτόρων, καὶ λέγεται περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐδήλωσεν, «ὅτι οὐδεμίαν ἐφημερίδα εἶχεν ἀναγνώσει ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη». Ἀλλ᾽ οἱ πρωτουργοὶ τῆς ἐπαναστάσεως κατώρθωσαν νὰ εὕρωσιν ἐν αὐτῷ ὅ τι ἐπεθύμουν, τὴν ζητουμένην ἁπλῆν πλαγγόνα. Ἀλλὰ τὸ λυκαυγὲς τῆς νέας βασιλείας δὲν ἦτο εὐοίωνον· ἀπόπειρα εἰςπράξεως φόρων ἐν τῇ βορείῳ Ἀλβανίᾳ προεκάλεσε ταραχὰς ἐν τῇ ἀνόμῳ ταύτῃ χώρᾳ, ἐν ᾗ οἱ δυςπειθεῖς ὀρεσίβιοι προέβησαν εἰς ἔνοπλον διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἐναντίον τοῦ πατροπαραδότου ἐθίμου τοῦ πληρόνειν ἀκριβῶς ὅ τι προηροῦντο. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ ἀραβικῇ Ὑεμένῃ ἐνεφανίσθη νέος Μαχδῆς.

Ὁ σουλτᾶνος Μωάμεθ Ε´.

Ἀλλ᾽ ὁ Μωάμεθ Ε´ εὗρε κατὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ λελυμένας δύο τῶν τριῶν ἐξωτερικῶν ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον προκληθῇ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1908. Καὶ δὴ ἡ πρότασις τοῦ Τιττόνη περὶ συγκλήσεως ἐν Νεαπόλει συνδιασκέψεως ἀναφερομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα εἶχε ναυαγήσει, καὶ κατέστη φανερὸν, ὅτι πάντες ὤφειλον νἀναγνωρίσωσι τὸ τετελεσμένον γεγονὸς τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προςαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Μαυροβούνιοι παρὰ τὴν ἀνανέωσιν τῶν διπλωματικῶν αὐτῶν σχέσεων καὶ τὴν συνομολόγησιν στρατιωτικῆς συμβάσεως ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον ἀδύνατοι, ὅπως ἀντιστῶσι μόνοι ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ αὐ-

τῶν γείτονος, κυρίως ἐπειδὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Σερβίας εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων τῆς Αὐστρίας. Ἡ δὲ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ χώραν ἐντελῶς μεσόγειον, καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου αὐτῆς πρὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Μαυροβουνίου θὰ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ πόλεμον πρὸς τὴν Γερμανίαν, ἥτις ἦτο ἡ καθ' αὑτὸ κυρία τῆς καταστάσεως. Ἡ Ῥωσία, μὴ ἀνορθωθεῖσα ἀκόμη ἐκ τοῦ ἐξαντλητικοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῆς Ἰαπωνίας, εἶχε μάθει ἐκ Βερολίνου, ὅτι, ἂν ἐβοήθει τὴν Σερβίαν, ἡ Γερμανία ἔμελλε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Αὐστρίαν. Ὁ δὲ Ἰσβόλσκης, ὁ Ῥῶσος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἀπεδέχθη κατ' ἀνάγκην, ὅτι ἡ Ῥωσία «δὲν εἶχε νομίμως τὸ δικαίωμα νὰ διαμαρτυρηθῇ μόνη», καὶ οἱ Αὐστριακοὶ αὐτοῦ ἐπικριταὶ ἰσχυρίσθησαν, ὅτι αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἦσαν δεδεμέναι ὑπὸ προτέρας μυστικῆς συμφωνίας μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Ῥωσίας, δι' ἧς ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀφήσει εἰς τὴν Αὐστρίαν ἐλευθερίαν δράσεως ἐν ταῖς δύο καταληφθείσαις ἐπαρχίαις. Ἡ δὲ ἀγανάκτησις τῶν Ἰταλῶν ἡ ἐκδηλωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φόρτις ἐν μεγάλῳ λόγῳ ἐκφωνηθέντι ἐν τῇ βουλῇ ἐλησμονήθη ἕνεκα τῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπέφερεν ὁ σεισμὸς ἐν Μεσσήνῃ καὶ Ῥηγίῳ. Οὕτως ἡ βία ἐθριάμβευσε, καὶ τῇ 13 Φεβρουαρίου τοῦ 1909 ὑπεγράφη αὐστροτουρκικὴ συμφωνία, καθ' ἣν ἡ μὲν Αὐστροουγγαρία παρῃτεῖτο παντὸς δικαιώματος ἐν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Νοβιπαζὰρ, ἐξ οὗ ἀπέσυρε τὸν στρατὸν αὐτῆς τῇ 15 Ὀκτωβρίου, ἡ δὲ Τουρκία ἀνεγνώρισε κατὰ τύπους τὴν προσάρτησιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Τὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου ὡς χαλίφου ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ μνημονευόμενον ἐν ταῖς δημοσίαις δεήσεσι τῶν Μωαμεθανῶν τῆς Βοσνίας, ὧν οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ ἔμελλον νὰ ἐξαρτῶνται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀπὸ τοῦ σεϊχουλισλάμη. Ἡ Τουρκία ἐδέχθη δύο καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια ὀθωμανικῶν λιρῶν διὰ τὰς δημοσίας γαίας ἐν Βοσνίᾳ καὶ ἐν Ἑρζεγοβίνῃ, καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία ὑπεσχέθη νὰ καταργήσῃ ἐπὶ ἴσοις καὶ ὁμοίοις μετὰ τῶν λοιπῶν δυνάμεων τὰ ἐν Τουρκίᾳ ταχυδρομεῖα αὐτῆς καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν Πύλην, ἐξασφαλίζουσα τὴν κατάργησιν τῶν διομολογήσεων. Τῇ δὲ 24 Μαρτίου ἡ ὀθωμανικὴ βουλὴ ἐπεκύρωσε τὴν συμφωνίαν ταύτην, καὶ οὕτω καθ' ὅσον ἐνδιεφέρετο ἡ Τουρκία τὸ ζήτημα εἶχε λυθῇ. Οἱ Τοῦρκοι πράγματι οὐδὲν ἀπώλεσαν διὰ τῆς προσαρτήσεως δύο ἐπαρχιῶν, αἵτινες εἶχον κατ' οὐσίαν παύσει ἀνήκουσαι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ἐφ' ὧν ἔτι καὶ πρὸ τούτου τοῦ χρόνου ἡ κυριαρχία αὐτῶν εἶχεν ὑπάρξει ἐπισφαλής. Ἀλλὰ διὰ

τὴν Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἡ ἀναγνώρισις τῆς εἰς τὴν δυαδικὴν μοναρχίαν συμπεριλήψεως οὕτω μεγάλου πλήθους Σέρβων κατοίκων ἐσήμαινε τὴν καταστροφὴν τῶν ἰδίων αὐτῶν προςδοκιῶν περὶ τοῦ μέλλοντος. Κατὰ τὴν ἐθνικὴν ἐκείνην κρίσιν ἐσχηματίσθη ἐν Βελιγραδίῳ, καθ' ἃ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ ὁμοίας περιστάσεις τῷ 1877, ὑπουργεῖον ἐκ συνδυασμοῦ, οὗ συμμετέσχον τρεῖς πρώην πρωθυπουργοί. Βλέπουσα δὲ ἡ Σερβία, ὅτι δὲν εἶχεν ἐλπίδας ὑλικῆς ὑποστηρίξεως παρὰ τῶν δυνάμεων, ἀπέστειλε τῇ 25 Φεβρουαρίου πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς συνυπογραψάσας τὴν βερολίνειον συνθήκην ἔγγραφον, δηλοῦσα, ὅτι δὲν ἠξίου ἀντάλλαγμα τῆς προσαρτήσεως, ἥτις ἦτο ὑπόθεσις ἐνδιαφέρουσα τὰς δυνάμεις ἐκείνας. Τὴν δὲ εἰρηνικὴν λύσιν διηυκόλυνεν ἡ ἐνέργεια τοῦ φιλοπολέμου διαδόχου, ὅςτις τῇ 12 Μαρτίου παρῃτήθη τοῦ δικαιώματος τῆς διαδοχῆς ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξάνδρου κατ' ἀκολουθίαν τοῦ θανάτου θεράποντος, ὅςτις ἐξήγειρε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ἐν ὥρᾳ βιαίας ὀργῆς. Ἡ δὲ Αὐστρία ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ παραβλάψῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Σερβίας, καὶ αὕτη διὰ νέας ἀνακοινώσεως ὑπεσχέθη, ὅτι ὁ στρατὸς θὰ περιορισθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν ἐν ἡμέραις εἰρήνης ἀριθμόν. Ὡς ἀνταμοιβὴ δὲ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Μαυροβουνίου ἐτροποποιήθη σπουδαίως τὸ εἰκοστὸν ἔνατον ἄρθρον τῆς βερολινείου συνθήκης τὸ κανονίζον τὰ κατὰ τὸν ὅρμον τῆς Ἀντιβάρεως. Καὶ δὴ ὁ ὅρος, δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς τὸ Μαυροβούνιον νὰ ἔχῃ ἢ πλοῖα ἢ σημαίαν πολεμικὴν, κατηργήθη, ὁ δὲ λιμὴν τῆς Ἀντιβάρεως ἔπαυσεν ἀποκλειόμενος εἰς πολεμικὰ σκάφη ἄλλων ἐθνῶν, καίτοι ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ διατηρῶν τὸν καθαρῶς ἐμπορικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ ἄρθρου ἐκείνου διεγράφη καθ' ὁλοκληρίαν. Οὕτω τὸ Μαυροβούνιον δικαιοῦται νῦν νἀνεγείρῃ ὀχυρώματα μεταξὺ τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας καὶ τῆς παραλίας, καὶ ἡ ναυτικὴ καὶ ὑγειονομικὴ αὐτοῦ ὑπηρεσία δὲν εἶνε πλέον ἀνατεθειμένη εἰς αὐστριακὰ σκάφη, οὐδ' εἶνε ἠναγκασμένον νἀποδέχηται τὸν ναυτικὸν κώδικα τῆς Δαλματίας. Ἀκόμη δὲ σήμερον ὁ ὅρμος τῆς Ἀντιβάρεως δεσπόζεται ὑπὸ τῶν πυροβόλων τῆς Σπίτσας, οὐδὲ δύναται νὰ εἰςπλεύσῃ εἰς αὐτὸν στόλος αὐστριακός. Οἱ δὲ Σέρβοι δὲν ἐθεώρησαν ἐπαρκὲς ἀντάλλαγμα τὴν ἐκ τοῦ σαντζακίου τοῦ Νοβιπαζὰρ ἀποχώρησιν τῶν αὐστριακῶν φρουρῶν. Καὶ ταῦτα, διότι, ἐν ᾧ ἡ Τουρκία διετήρει τὴν ἐδαφικὴν ἐκείνην λωρίδα καὶ οὕτω διῄρει αὐτούς, ἡ Αὐστρία χάρις εἰς τὸν σιδηρόδρομον τῆς

Βοσνίας τὸν κατασκευαζόμενον πλέον μέχρι τοῦ Οὐβὰτζ θὰ ἠδύνατο νὰ εἰςέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ σαντζάκιον, ὁπότε ἤθελεν εὕρει τοῦτο ἀρεστὸν, καὶ οἱ ὑπάλληλοι αὐτῆς ἦτο γνωστὸν, ὅτι εἶχον μελετήσει σιδηροδρομικὴν γραμμὴν μέλλουσαν νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Νοβιπαζάρ. Ἐκτὸς δὲ τούτου αἱ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Αὐστρίας ἐπίστευον τότε, ὅτι μέλλουσα στρατιωτικὴ πορεία πρὸς τὸ Αἰγαῖον δὲν θὰ παρεκωλύετο ὑπὸ τῆς ἀποχωρήσεως ἐκ τοῦ σαντζακίου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ἡ ἀρίστη ὁδὸς πρὸς νότον δὲν ἦτο ἡ διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Κατσανὶκ, ἀλλὰ διὰ μέσου τῆς Σερβίας. Τέλος δὲ, ἀφ' οὗ ἅπασαι αἱ δυνάμεις εἶχον ἀποδεχθῆ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1909 τὴν νέαν κατάστασιν πραγμάτων, ὑπελείπετο μόνον ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐπαγγελίας περὶ Συντάγματος τῆς ἀγγελθείσης εἰς τὸν λαὸν τῶν δύο προσαρτηθεισῶν ἐπαρχιῶν, ὅπερ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ συνδέσμου μεταξὺ τῆς Βοσνίας καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος εἶχεν ὑποδειχθῆ ἐπισήμως ὡς ἀφορμὴ τῆς προσαρτήσεως αὐτῶν. Τὸν δὲ Φεβρουάριον τοῦ 1910 παρεχωρήθη τὸ ἐπηγγελμένον Σύνταγμα, καὶ τῇ 2 Ἰουνίου ἀνεῴχθη ἐν Σεραγιέβῳ ἡ πρώτη δίαιτα τῆς Βοσνίας, ἧς οἱ βουλευταὶ ἀντεστοίχουν κατ' ἀριθμὸν ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ δὴ ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα καὶ τριῶν αἱρετῶν μελῶν καὶ τῶν δεκαεπτὰ διοριζομένων τριάκοντα μὲν καὶ ἑπτὰ ἀντεπροσώπευον τοὺς ὀρθοδόξους Σέρβους, εἴκοσι δὲ καὶ ἐννέα τοὺς Μωαμεθανοὺς, εἴκοσι καὶ τρεῖς τοὺς καθολικοὺς Κροάτας καὶ εἷς τοὺς Ἰουδαίους. Ἀλλ' οὐδὲν μέτρον ἠδύνατο νὰ συζητηθῇ ἐν τῇ βουλῇ πρὶν ἢ πρότερον ἐγκριθῇ ὑπό τε τοῦ αὐστριακοῦ καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ ὑπουργείου. Οὕτως ἡ ἐλευθερία τῶν Βοσνίων εὑρίσκετο ἀκόμη ὑπὸ χειραγωγίαν, καθ' ἃ ἴσως ἦτο ἀναγκαῖον ἐπί τινα χρόνον.

Ἡ δὲ διαρρύθμισις τῶν μετὰ τῆς Βουλγαρίας σχέσεων τῆς Τουρκίας ἐξηρτᾶτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκονομικῶν, καίτοι ἦλθε στιγμὴ, καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία εἶχεν ἐπιστρατευθῆ. Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι ἀπήτουν ὡς ἀντάλλαγμα 125.000.000 δραχμῶν, οἱ δὲ Βούλγαροι προςέφερον μόνον 82.000.000. Τότε ἡ Ῥωσία ἐπενέβη διὰ προτάσεως, ἥτις ηὐχαρίστησεν ἀμφότερα τὰ μέρη. Καὶ δὴ ἡ Τουρκία ἐχρεώστει ἀκόμη εἰς τὴν Ῥωσίαν ἑβδομήκοντα καὶ τέσσαρας ἐνιαυσίας δόσεις τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ τελευταίου πολέμου, καὶ συνεφώνησεν, ὅπως ἀπαλειφθῶσι τεσσαράκοντα ἐκ τῶν δόσεων τούτων, ἵνα καταστῇ δυνατὸν εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ δανεισθῇ τὰ 125.000.000,

ἅτινα ἀπῄτει παρὰ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ δὲ Βουλγαρία ἀντὶ νὰ πληρώσῃ εἰς τὴν Τουρκίαν 82.000.000 συνεφώνησε νὰ πληρώσῃ τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὴν Ῥωσίαν κατὰ δόσεις ἐνιαυσίας 2.500.000. Καὶ ἐστοίχιζε μὲν ἡ οἰκονομικὴ αὕτη διαρρύθμισις ἱκανὰς ὑλικὰς θυσίας εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν ἀνέκτα τὴν γοητείαν αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ εὐγνωμοσύνην ἐν Βουλγαρίᾳ. Πρὸς τούτοις δὲ συνεφωνήθη μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας, ὅπως διαμένῃ ἐν Σοφίᾳ ἀρχιμουφτῆς, ἵνα ἐπιβλέπῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Μωαμεθανῶν, ὅπως τὸ βασίλειον τῆς Βουλγαρίας ἐξακολουθήσῃ καταβάλλον καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ποσόν τι χάριν τῆς διατηρήσεως τῶν ἐν τῇ χώρᾳ μωαμεθανικῶν σχολείων καὶ τζαμίων καὶ ὅπως τοιαῦτα κτίρια «κατεδαφίζωνται μόνον ἐν περιπτώσει ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης». Τῇ δὲ 6 Ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀνεγνώρισε «τὴν νέαν πολιτικὴν κατάστασιν τοῦ βασιλείου», ὅπερ ἀνεγνωρίσθη κατὰ τύπους ὑπὸ πασῶν τῶν δυνάμεων ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν. Οὕτως ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος εἶχε πραγματώσει τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, καὶ ἡ κήρυξις τῆς ἀνεξαρτησίας ἦτο προσωπικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ κέρδος. Ἀλλὰ νηφάλιοι Βούλγαροι δημοκρατικοὶ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ αὔξησις αὕτη κοινωνικοῦ ἀξιώματος τοῦ ἄρχοντος ἔμελλε νὰ συνεπιφέρῃ μεγαλειτέρας δαπάνας παραστάσεως τῆς χώρας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ τὴν ἀπώλειάν τινων ὑλικῶν ὠφελειῶν προερχομένων ἐκ τῆς κατ' ὄνομα ὑποτελείας αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα ἦτο εὐνοϊκὸν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Οὕτω δὲ τὸ τελευταῖον ὑποτελὲς κράτος τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἐχειραφετήθη τελείως, καὶ τὰ ὀνομαστικὰ σύνορα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας συνεταυτίσθησαν πρὸς τὰ πραγματικά.

Ὑπελείπετο ἀκόμη μόνον ἡ λύσις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Καθ' ἣν ὥραν ἐκηρύχθη ἡ ἕνωσις, ὁ Ζαΐμης ἀπουσίαζεν ἐκ τῆς νήσου, εἰς ἣν καὶ δὲν ἐπέστρεψε πλέον. Εἶχε δὲ ὑπογραφῆ ἡ κήρυξις ὑπὸ τῶν τριῶν Χριστιανῶν συμβούλων, καὶ πάραυτα συνῆλθεν ἡ βουλὴ εἰς ἔκτακτον σύνοδον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ τοῦ διορισμοῦ ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπείας πενταμελοῦς, ἧς πρόεδρος μὲν ἦτο ὁ Ἀντώνιος Μιχελιδάκης, μέλος δὲ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἔμελλε δὲ ἡ ἐπιτροπεία αὕτη νὰ καταστῇ ὡς προσωρινὴ κυβέρνησις ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων μέχρις ἐγκατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ ὑπάλληλοι αὐτοῦ. Καὶ ἔγεινε μὲν δεκτὸν τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα, τὰ δὲ κρητικὰ γραμματόσημα ἐπεσημάνθησαν

διὰ τῆς λέξεως *Ἑλλάς*, ἐπὶ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων ἐπεγράφετο ὁ τίτλος *Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος*, οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἔδιδον ὅρκον εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον, καὶ ἐφέσεις τῶν δικαστηρίων τῆς νήσου ὑπεβάλλοντο εἰς Ἀθήνας. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἧς πρωθυπουργὸς ἦτο τότε ὁ Θεοτόκης, ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο ξένη πρὸς τὰ συμβάντα ἐν Κρήτῃ, καὶ δὲν ἀπήντησεν εἰς τοὺς Κρῆτας. Ἐξεφράσθη δὲ τότε ὑπὸ πολλῶν ἡ γνώμη, ἥτις καὶ σήμερον ἀκόμη πιστεύεται, ὅτι, ἂν οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει ἀμέσως τὴν Κρήτην, ἀντὶ νὰ τηρήσωσιν ἀνεπιτιμήτως «ἄμεμπτον» στάσιν, ἡ νῆσος αὕτη ἤθελεν ἐξακολουθήσει ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ Τουρκία εὑρίσκετο τότε περιπεπλεγμένη εἰς δυσχερείας πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, ἑλληνοβουλγαρικὴ δὲ συμμαχία ἤθελε καταστήσει δυσχερῆ εἰς τοὺς Τούρκους τὴν εἰσέλασιν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ νέα κατάστασις πραγμάτων ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ δὲν εἶχεν ἀκόμη στερεωθῇ. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ εὑρίσκετο ἀκόμη ἐπὶ τοῦ θρόνου, καί, ὡς γνωστόν, ἦτο εὐκολωτέρα ἡ συνεννόησις μετ' αὐτοῦ, ἰδίως ἐπὶ τῇ βάσει χρηματικῆς ἀποζημιώσεως, ἢ μετ' αὐστηρῶς πατριδοκοπικῆς τουρκικῆς βουλῆς. Καὶ ἀντετάχθη μὲν πράγματι ὑπὸ ἐπιφυλακτικῶν Ἑλλήνων διπλωματῶν, ὅτι αἱ δυνάμεις εἶχον ἀκόμη ἀγήματα ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλ' ἡ στάσις τῶν δυνάμεων ἦτο ἐμφανῶς ἐνθαρρυντική. Καὶ ὁ μὲν ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἦτο «μηδὲν νὰ πράξῃ δυνά-

Ἀντώνιος Μιχελιδάκης.

μενον νὰ παραβλάψῃ τὸ νέον ἐν Τουρκίᾳ καθεστὼς»[1], ὁ δὲ Ἰταλὸς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐξεφράζετο διὰ μακροτέρων, ὅτι «ἄνευ τῆς συναινέσεως ἁπασῶν τῶν δυνάμεων δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν μεταβολὴ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης». Ἀλλ' αἱ δύο μάλιστα ἀντιδραστικαὶ τῶν δυνάμεων, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἕνωσιν, ἂν ἄλλο τι κράτος ἤθελεν ἀναλάβει τὴν πρωτοβουλίαν[2]. Ὅτε δ' ἔγεινε τῇ 15 Ὀκτωβρίου ἡ ἐπίσημος ἀνακοίνωσις τῶν τεσσάρων προστατίδων δυνάμεων, τὸ ὕφος αὐτῆς ηὐχαρίστησε τούς τ' ἐν Χανίοις καὶ τοὺς ἐν Ἀθήναις. Αἱ δυνάμεις ἐθεώρουν μὲν τὴν ἕνωσιν ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς συναινέσεως αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν θὰ εἶχον ἀντίρρησιν νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν εὐμενῶς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος μετὰ τῆς Τουρκίας, «ἂν διετηρεῖτο τάξις ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἂν ἐβεβαιοῦτο ἡ ἀσφάλεια τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ»[3]. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἀνέθηκαν εἰς τοὺς ἰδίους προξένους νὰ ἔλθωσιν εἰς σχέσεις «διοικητικὰς» πρὸς τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν.

Τὸ Ἡράκλειον ἐν Κρήτῃ.

Οἱ δὲ πρόξενοι ἀνέλαβον πᾶσαν φροντίδα, ὅπως ἐκπληρωθῶσιν οἱ δύο ὅροι τῶν δυνάμεων, καίτοι οἱ Τουρκοκρῆτες, παρακινούμενοι ἔξωθεν, ἐζήτουν νὰ προκαλέσωσι δυςκολίας καὶ τότε ὑπέβαλον παράπονα, ἅτινα οἱ πρόξενοι ἀπέρριπτον ὡς ἀνάξια λόγου. Ἀλλ' ἡ ἀναβολή, παρερχομένων μηνῶν, ἤρχισε φέρουσα εἰς στενοχωρίαν τήν τε προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Κρήτης καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἡ κοινὴ γνώμη ἐχαλέπαινεν ἐπὶ τῇ παρελκύσει ὁριστικῆς λύσεως καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἐφρόνει, ὅτ' κατ' ἀκολουθίαν

---

[1] Libro Verde: Creta (1911) σ. 32.
[2] Αὐτόθι σ. 33.
[3] Αὐτόθι σ. 36.

ἀπεκάλυπτε δυσφορίαν ἐναντίον τοῦ στέμματος[1]. Ἐχειροτέρευσε δὲ ἡ κατάστασις, ὅτε μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἀντεπαναστάσεως ἐν Τουρκίᾳ ἀπέβη ἐπικρατὴς ἡ στρατιωτικὴ φατρία καὶ ἐζήτει νἀποστρέψῃ τὴν κοινὴν προσοχὴν ἀπὸ τῶν ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων ἐν αὐτῇ τῇ Τουρκίᾳ διαπραχθέντων σφαλμάτων, προκαλοῦσα διένεξιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἀπέβαινεν ὁσημέραι ζωηρότερον ἐν Τουρκίᾳ, ηὔξανον αἱ τουρκικαὶ ἀξιώσεις. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἡ Πύλη ἠξίωσε τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐπηγγελμένης ἀποχωρήσεως τῶν διεθνῶν ἀγημάτων, ἔπειτα δ' ἐζήτησε τὴν κατάργησιν διαφόρων παραχωρήσεων γενομένων ὑπὸ τῶν δυνάμεων εἰς τοὺς Κρῆτας, καὶ ἐπεθύμει νὰ ἐγκαταστήσῃ ποιάν τινα περιωρισμένην αὐτονομίαν, ἤτοι ἐν ἄλλοις λόγοις τὴν ἐπιστροφὴν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1898 κατάστασιν. Κατόπιν δ' ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ στείλῃ φυλακίδα εἰς τὰ κρητικὰ ὕδατα.

Καὶ αἱ μὲν δυνάμεις ἀπέρριψαν τὰς προτάσεις ταύτας καὶ ἀνήγγειλαν τὴν πρόθεσιν αὐτῶν περὶ διατηρήσεως τοῦ καθεστῶτος, οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦτο, καὶ ὅτι «ἐνδιαφέρονται μετ' εὐμενείας ἐν τῷ κρητικῷ ζητήματι», ὁ δὲ Θεοτόκης τῇ 4 Ἰουλίου 1909 ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ παραιτηθῇ, ὅπως προλάβῃ ἀπειλουμένην διαδήλωσιν ἐναντίον τῆς στάσεως αὐτοῦ ἐν τῷ κρητικῷ ζητήματι. Ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Ῥάλλης, πολιτευτὴς ἀγαπητὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, εὑρέθη ἀμέσως ἐκτεθειμένος εἰς τὰς δυσκολίας ἐκείνας, αἵτινες εἶχον κωλύσει αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν πρωθυπουργίαν πρὸ τριῶν μηνῶν. Καὶ ἐπεθύμει μὲν νὰ διαλύσῃ τὴν βουλήν, ἀλλ' ἡ ἀπειλὴ τῶν Κρητῶν, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐκλέξωσι βουλευτὰς τῆς νέας ἑλληνικῆς βουλῆς, ἔμελλε, καθ' ἃ ἐγίνωσκε, νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ὡς ἐνέργεια δυσμενής. Θὰ εὑρίσκετο λοιπὸν εἰς τὸ δίλημμα ἢ νἀποκλείσῃ τοὺς Κρῆτας βουλευτὰς ἢ νὰ διακινδυνεύσῃ πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἀποδεχόμενος αὐτούς, τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο δίλημμα, ὅπερ ἐλύθη διὰ τῆς εὐστοχίας καὶ εὐσταθείας τοῦ Βενιζέλου τῇ 19 Μαΐου 1912. Διὸ ὁ Ῥάλλης ἀπεφάσισε νἀναβάλῃ τὴν λύσιν μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους, καὶ ἐβεβαίωσε τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν τῆς Τουρκίας, ὅτι εἶχε τὴν πρόθεσιν «νἀποκαταστήσῃ ἀγαθὰς σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας, καὶ «ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Κρήτην νἀποδεχθῇ πιστῶς τὰς ἀποφάσεις τῶν δυνάμεων»[2]. Οὐδεὶς δὲ τῶν γινωσκόντων τὸν εἰλικρινῆ χαρακτῆρα

[1] Αὐτόθι σ. 45. [2] Αὐτόθι σ. 87.

τοῦ πολιτευτοῦ τούτου δύναται νἀμφιβάλλη, ὅτι ἐσκέπτετο πράγματι ὅ τι ἔλεγε.

Ἀλλὰ νέα ἐν Κρήτῃ συμβάντα παρέσχον εἰς τὴν ἐν Τουρκίᾳ στρατιωτικὴν φατρίαν νέαν πρόφασιν ἀξιώσεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Τῇ 13 Ἰουλίου αἱ τέσσαρες δυνάμεις συμφώνως πρὸς τὰς δοθείσας ἐπαγγελίας ἀπέσυραν ἐκ τῆς Κρήτης τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἀγημάτων αὐτῶν. Ἅμα δὲ τῇ ὑποχωρήσει αὐτῶν οἱ Κρῆτες ἀνεπέτασαν ἀντὶ τῆς κρητικῆς σημαίας τὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου Φιρκᾶ κατὰ τὸν εἴσπλουν τοῦ λιμένος τῶν Χανίων. Ἐπηκολούθησαν φιλοπόλεμοι διαδηλώσεις ἐν Τουρκίᾳ, καὶ τῇ 24 Ἰουλίου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις διέταξε τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν αὐτῆς νἀξιώσῃ παρὰ τοῦ Ῥάλλη γραπτὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ κρητικοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως κινήματος καὶ νέαν παρ᾽ αὐτοῦ ἀπόκρουσιν παντὸς τοιούτου σχεδίου, ἐν δὲ περιπτώσει ἀναβολῆς τῆς εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν ταύτην διακοίνωσιν ἀπαντήσεως ὁ Ναμπῆ βέης ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς Ἀθήνας. Συγχρόνως δ᾽ ἔγειναν παρασκευαὶ πρὸς ἀποστολὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὴν Κάρπαθον ἢ καὶ αὐτὴν τὴν Σούδαν, ἤρχισε δ᾽ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐν τοῖς τουρκικοῖς λιμέσι. Μετὰ δὲ τρεῖς ἡμέρας ὁ Ῥάλλης ἀπήντησεν, ὅτι «τῆς Κρήτης οὔσης παρακατατεθειμένης εἰς τὰς χεῖρας τῶν προστατίδων δυνάμεων, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ ἢ νἀφήσῃ εἰς αὐτὰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος καὶ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν». Ἐπανέλαβε δέ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ τηροῦσα τὴν «ἄψογον» αὐτῆς στάσιν, καὶ προσέθηκεν, ὅτι οὐδὲ εἷς Ἕλλην ἀξιωματικὸς εὑρίσκετο κατ᾽ ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους, ἐπειδὴ οἱ παρατυγχάνοντες ἐν Κρήτῃ εἶχον παραιτηθῆ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς Πύλης ἀνεπαρκής, καὶ τῇ 31 Ἰουλίου ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νέα διακοίνωσις, ἐν ᾗ ἐξεφράζοντο παράπονα περὶ τῆς παρουσίας μετημφιεσμένων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ ἐγίνετο ἡ παρατήρησις, ὅτι «ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν» πρὸς τὸ κρητικὸν ζήτημα, καὶ ὅτι «ἐπειδὴ ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἄμεμπτος», ἐπεθυμεῖτο νέα «σαφὴς καὶ εἰλικρινὴς δήλωσις». Ἐπὶ τούτοις δ᾽ ἡ Ἑλλὰς ὑπέβαλεν ἔκκλησιν εἰς τὰς δυνάμεις πρὸς ἀποφυγὴν πολέμου, καὶ τῇ 5 Αὐγούστου ὁ Ῥάλλης ἀπήντησε καὶ πάλιν εἰς τὴν Τουρκίαν,

ἐπαναλαμβάνων τὴν πρόθεσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως περὶ συμμορφώσεως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων καὶ περὶ ἀποχῆς ἀπὸ ἐνθαρρύνσεως οἱουδήποτε κρητικοῦ κινήματος. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐν Κρήτῃ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπεία, βλέπουσα, ὅτι ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀπὸ τοῦ Φιρκᾶ ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐνοχλούσης τὴν Τουρκίαν ἑλληνικῆς σημαίας ἕνεκα τῆς κοινῆς ἐναντιώσεως, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Μετὰ δὲ τὴν παραίτησιν αὐτῆς ἡ κρητικὴ βουλὴ διώρισε τρεῖς ἐπιχωρίους ἀνωτέρους ὑπαλλήλους ὡς προςωρινὴν κυβέρνησιν. Τέλος δ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ Κρὴς Χριστιανός, ἵνα καταβιβάσῃ τὴν σημαίαν, ἑκάστη τῶν δυνάμεων ἀπεβίβασε ναυτικὸν ἄγημα, καὶ ἐν μέσῳ τελείας ἡσυχίας τῇ 5 Αὐγούστου ἐκόπη ὁ ἱστὸς τῆς σημαίας. Μέρος δὲ τοῦ ἱστοῦ διατηρεῖται σήμερον ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας μετὰ καὶ τῆς τελευταίας τουρκικῆς σημαίας, ἥτις εἶχε κυματίσει ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων τῶν Χανίων, καὶ μετὰ τεμαχίων τῶν ὀβίδων, ἃς εἶχον ἐκσφενδονίσει οἱ στόλοι τῶν δυνάμεων εἰς τὸ Ἀκρωτήριον ὡς ἀναμνήσεις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν αἱ δυνάμεις ἀνεκοίνωσαν εἰς τὴν Πύλην εὐπαρρησιάστως, ὅτι τό τε κρητικὸν καὶ τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἐνδιέφερον τὴν Εὐρώπην. Τότε δ' ἡ Πύλη ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἔχει φιλοπολέμους διαθέσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶς φόβος πολέμου ἐξέλιπεν.

Ἀλλ' ἡ ταπείνωσις, ἣν εἶχεν ὑποστῇ ἡ Ἑλλάς, προεκάλει σφοδρὰ αἰσθήματα δυσφορίας ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ. Πρὸ ἱκανοῦ χρόνου εἶχε γεννηθῇ ἡ πεποίθησις, ὅτι ἐθνικὰ συμφέροντα εἶχον θυσιασθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν πολιτικῶν φατριῶν. Ἤδη κατὰ τὸν Μάϊον 1909 οἱ νεαροὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον ἀρχίσει συγκροτοῦντες Στρατιωτικὸν σύνδεσμον, ὅστις, ὢν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ μόνη ἐν Ἑλλάδι ὠργανωμένη δύναμις, ἀπέβη τὸ ὄργανον τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι ἐκείνῳ ἐναντίον τῶν πολιτευτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ῥάλλης ἠρνήθη νὰ δεχθῇ ἔγγραφον περιλαμβάνον τὰς προτάσεις τοῦ Στρατιωτικοῦ συνδέσμου, οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν ἀξιωματικοί, ἀνερχόμενοι εἰς πενταχοσίους καὶ ὑπερέκεινα, ἐξῆλθον τῶν Ἀθηνῶν τὴν νύκτα τῆς 14 πρὸς τὴν 15 Αὐγούστου, καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ Γουδῆ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ συνταγματάρχου Νικολάου Ζορμπᾶ, ἀξιωματικοῦ διακεκριμένου. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι πρὸς διάλυσιν τοῦ Συνδέσμου ἀπέτυχον, δύο ἀξιωματικοὶ πειραθέντες νἀποσπάσωσι τὸ ἱππικὸν ἀπὸ τῆς προςκολλήσεως εἰς τὴν ὀργάνωσιν ἐκείνην ἐκρατήθησαν, καὶ

εἷς ταγματάρχης ἐστάλη μάτην, ὅπως ἔλθῃ εἰς λόγους μετὰ τῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Ῥάλλης παρῃτήθη, καὶ ἀνερρήθη πρωθυπουργὸς τῇ 16 Αὐγούστου ὁ Μαυρομιχάλης ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Συνδέσμου. Τότε οἱ ἀποτελοῦντες τὸν Σύνδεσμον ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐξέδωκαν προκήρυξιν, ἀξιοῦσαν ῥιζικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ εἰδικώτερον τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν βασιλοπαίδων ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν διοικήσεων, ἃς εἶχον, καὶ τὴν εἰς ἀξιωματικοὺς ἀνάθεσιν τῶν ὑπουργείων τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν. Τούτων τὸ τῶν στρατιωτικῶν ἀνετέθη εἰς τὸν συνταγματάρχην Λεωνίδαν Λαπαθιώτην, μέλος τοῦ Συνδέσμου, οὗ ὁ ἀρχηγὸς συγχρόνως ἐδήλωσε τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸ στέμμα. Διὰ λαϊκῶν διαδηλώσεων ἐν διαφόροις ἐπαρχιακοῖς κέντροις ἐδηλώθη ἡ ὑποστήριξις τοῦ προγράμματος τοῦ Συνδέσμου, καὶ αἱ συντεχνίαι τῆς πρωτευούσης ἀπηύθυναν εἰς τὸν λαὸν ἔκκλησιν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ὡς τοῦ μόνου μέσου πρὸς παῦσιν τῆς «πολιτικῆς διαφθορᾶς». Ἀλλ' ὑπῆρχεν ὅμως ἐν τῇ βουλῇ ἰσχυρὰ ἀντιπολίτευσις, ἥτις ἐξεδηλώθη, ὅτε ἡ κυβέρνησις ἐπὶ τῇ παρακλήσει τοῦ Συνδέσμου προέτεινε τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν βασιλοπαίδων ἀπὸ τῶν διοικήσεων αὐτῶν. Καὶ ἠπειλήθη μὲν ἡ ὑπὸ τοῦ Συνδέσμου κατάληψις τοῦ βουλευτηρίου διὰ τῆς βίας· ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως, ὅστις ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς παραιτήσεως τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀνατεθειμένων εἰς αὐτοὺς ἐντολῶν, προέλαβε τὴν βιαιότητα ταύτην, καὶ τὴν ὑστεραίαν ἡ βουλὴ ἐψήφισεν ἀσυζητητὶ τὰ περὶ ἀπομακρύνσεως τῶν βασιλοπαίδων νομοσχέδια καὶ τὴν κατάργησιν τῆς εἰς τὸν διάδοχον ἀνατεθειμένης ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ μετ' ἄλλων εἴκοσι καὶ τριῶν νομοθετημάτων.

Ἡ δ' ἐπιτυχία τοῦ στρατιωτικοῦ Συνδέσμου ἐνεθάρρυνε τοὺς νεωτέρους ἀξιωματικοὺς τοῦ ναυτικοῦ νἀπαιτήσωσι τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐνίων τῶν ἀνωτέρων αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ νέου εἰς τὸ ναυτικὸν ἐπιστροφὴν ἀνθυποπλοιάρχου, ὅστις εἶχε τιμωρηθῇ ἐπὶ ἀπειθαρχίᾳ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897. Ἐπὶ δὲ τῇ ἀρνήσει τῆς κυβερνήσεως ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος, κατέλαβε τὸν ἐν Σαλαμῖνι ναύσταθμον, καί, βοηθούμενος ὑπὸ τριῶν μικρῶν πλοίων, ἀπεφάσισε νἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ἡ ναυμαχία αὕτη διήρκεσεν ὀλιγώτερον τῆς ἡμισείας ὥρας καὶ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν θάνατον μόνον ἓξ ἀνδρῶν. Ἡ κυβέρνησις ἐνίκησε, καὶ ὁ Τυπάλδος ὡς καὶ οἱ ὑποστηρικταὶ αὐτοῦ κατεδικάσθη-

σαν εἰς φυλάκισιν, ἀλλ' ἔπειτ' ἀφέθησαν. Ὁ Σύνδεσμος ἀπέβη ὁσημέραι μᾶλλον ἀπαιτητικώτερος. Ὁ ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ῥητῶς ἔλεγεν εἰς τοὺς βουλευτάς, ὅτι μόνον ἔργον εἶχον τὸ ὑπακούειν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ· ἀλλά, καίτοι ὁ Ζορμπᾶς διέταξε τὴν ἀποπομπὴν τοῦ μὴ κοινοβουλευτικοῦ ἐκείνου ὑπουργοῦ, δύο ἀξιωματικοὶ τοῦ Συνδέσμου ἐνεφανίσθησαν μετ' ὀλίγον ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἠξίωσαν τὴν ἄμεσον παραδοχὴν τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ εἴκοσιν ἑπτὰ νομοσχεδίων καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν Ἑλλήνων πρέσβεων ἀπὸ τῶν πρωτευουσῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ δὲ βουλή, ἀναγκαζομένη, ἐπειδὴ ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ στρατὸς εὑρίσκετο ἐν ἐπιφυλακῇ, παρεδέχθη τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καὶ ἑκατὸν ἑξήκοντα νόμοι ἐψηφίσθησαν ἐντὸς πεντήκοντα καὶ πέντε μόνον ὡρῶν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάντα δὲν ἤρκουν ἀκόμη εἰς τὸν Σύνδεσμον, καὶ ἐπέμεινεν, ὅπως ἀποπεμφθῇ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὅςτις εἶχε περιπέσει εἰς τὴν δυςμένειαν αὐτοῦ.

Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε νέα καὶ ἰσχυρὰ μορφὴ ἐνεφανίσθη ἐν τῷ ὁρίζοντι τῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς. Καὶ δὴ ἱκανοὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον γνωρίσει ἐν Κρήτῃ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν Κρῆτα ἐκεῖνον ἀρχηγόν, ὃν εἴδομεν ἐπ' ἐσχάτων περιελθόντα εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν πρίγκιπα Γεώργιον. Μακρὸν χρόνον πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ Συνδέσμου ὁ Ζαΐμης εἶχε προφητεύσει, ὅτι, ἂν ὁ Βενιζέλος ἠδύνατο νὰ πεισθῇ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἔμελλε νἀποβῇ ὁ σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Διὸ ὁ Σύνδεσμος ἐκάλεσεν εἰς Ἀθήνας τὸν Κρῆτα πολιτευτὴν ὡς σύμβουλον αὐτοῦ, ἀπὸ δὲ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ χρονολογεῖται συνήθως ἡ θαυμασία ἀναγέν-

νησις τῆς χώρας. Δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ γείνῃ καλλιτέρα ἐκλογή, ἐπειδὴ ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀρτίως ἐλθόντος συνίστατο εἰς τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ χαρακτῆρος, τὸν τέλειον αὐτοῦ χωρισμὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κομμάτων καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματος, ἥτις ἦγεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰποστέργῃ τὴν κολακείαν τοῦ λαοῦ. Οὗτος συνεῖδεν, ὅτι ἡ ἀνώμαλος κατάστασις τῶν πραγμάτων δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ, διὰ τοῦτο δὲ προέτεινε τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς συνελεύσεως χάριν ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Καὶ οἱ μὲν πολιτευταὶ ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν ταύτην ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅπως ἐν συναφείᾳ πρὸς αὐτὴν διαλυθῇ ὁ Σύνδεσμος. Ὁ δὲ βασιλεὺς μετά τινας δισταγμοὺς περὶ συγκλήσεως ἐθνικῆς συνελεύσεως ἄνευ τῶν πολυπλόκων διατυπώσεων τῶν ὁριζομένων ὑπὸ τοῦ καθεστῶτος Συντάγματος [1] συνήνεσε δυςφορῶν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ παλαιμάχος συνεργάτης τοῦ Τρικούπη Στέφανος Δραγούμης ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν, μεσοῦντος τοῦ Ἰανουαρίου 1910, μετὰ τοῦ Ζορμπᾶ ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν, προαχθέντος ἐπ' ἐσχάτων εἰς στρατηγόν, καὶ ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ καλέσῃ τὴν προταθεῖσαν συνέλευσιν. Ὁ Σύνδεσμος ἀπέπνιξε πᾶσαν ἀντίθετον πρὸς τὸ σχέδιον τοῦτο ἔκφρασιν τῆς δημοσίας γνώμης, ἡ βουλὴ ἐψήφισε τὸ ἀναγκαῖον νομοσχέδιον, καὶ μετὰ τὴν «ἐκκαθάρισιν» τοῦ Πανεπιστημίου ἐπεράτωσε τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Τότε δὲ ὁ Σύνδεσμος διὰ διαγγέλματος πρὸς τὸ ἔθνος ἐδήλωσεν, ὅτι ἔληξεν ἡ ἀνάμιξις τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πολιτικήν, καὶ ἀνήγγειλε τὴν διάλυσιν αὐτοῦ.

Στέφανος Δραγούμης.

Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, συνισταμένη ἐκ τριακοσίων πεντήκοντα καὶ ὀκτὼ μελῶν, ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς τῇ 1 Σεπτεμβρίου.

---

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 375.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐκλεχθέντων ἦσαν ὁ Βενιζέλος καὶ τέσσαρες ἄλλοι Κρῆτες, καὶ ἡ Πύλη διεμαρτυρήθη πάραυτα κατὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος καὶ εἷς τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἦσαν κατὰ τύπους Ἕλληνες ὑπήκοοι· διὸ ἐπεκυρώθη ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν εἰς τὴν συνέλευσιν, παραιτηθέντων ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων ἅτινα κατεῖχον ἐν Κρήτῃ, ὅπου τότε ὁ Βενιζέλος ἦτο πρόεδρος τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν γενομένην ἐκλογὴν αὐτῶν, ὅπως μὴ φέρωσιν εἰς στενοχωρίας τοὺς Ἕλληνας. Ἡ συνέλευσις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐδιχονόησεν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, ἂν ἦτο σῶμα συντακτικὸν ἢ ἁπλῶς ἀναθεωρητικόν. Ὁ δὲ Δραγούμης, εὑρεθεὶς πρὸ δυςκολίας ὑπερτέρας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, παρῃτήθη, καὶ τῇ 5 Ὀκτωβρίου ὁ βασιλεὺς προέβη εἰς τὸ ἡρωικὸν διάβημα νὰ διορίσῃ πρωθυπουργὸν τὸν περιφανῆ Κρῆτα, ὅστις τέως ἦτο κυρίως γνωστὸς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὡς ἀντίθετος τοῦ ἰδίου υἱοῦ τοῦ ἄνακτος. Αὕτη δὲ δὲν ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τῶν πολλῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς παρέσχεν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ἐπεδαψίλευσε τὴν τελείαν αὐτοῦ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ, ὅστις ἀμέσως ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν μὴ θεμελιωδῶν ἄρθρων τοῦ Συντάγματος. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἡμέρας ἡ ἀπὸ τῆς συνελεύσεως ἀποχὴ τῶν ἀρχαίων κομμάτων καὶ οἱ συνήγοροι συντακτικῆς συνελεύσεως ἀφῆκαν τὸν Βενιζέλον ἄνευ ἀπαρτίας ἐν ψηφοφορίᾳ περὶ ἐκφράσεως ἐμπιστοσύνης. Ἡ δὲ ἄμεσος αὐτοῦ παραίτησις προεκάλεσε παμπληθὲς συλλαλητήριον ὑπὲρ αὐτοῦ, διοργανωθὲν ὑπὸ τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, καὶ ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς διέλυσε τὴν συνέλευσιν. Ἡ δ' ἔκκλησις πρὸς τὴν χώραν, καθ' ἣν οἱ ἡγέται τῶν ἀρχαίων κομμάτων ἠρνήθησαν νὰ συμμετάσχωσι, παρέσχεν εἰς τὸν Βενιζέλον καταπληκτικὴν πλειονοψηφίαν. Οἱ ἀξιωματικοὶ διετάχθησαν νἀφοσιωθῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν· ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ ἔθνους ἦτο σχεδὸν δικτάτωρ. Οὐδείς ποτε Ἕλλην πολιτευτὴς εἶχεν ὑπάρξει οὕτω δημοφιλὴς ἢ διεχειρίσθη τοιαύτην ἐξουσίαν.

Ἡ «Δευτέρα ἀναθεωρητικὴ ἐθνικὴ συνέλευσις» ἡ συνελθοῦσα τῇ 8 Ἰανουαρίου 1911 ἐψήφισε τὸ ἀναθεωρηθὲν Σύνταγμα τῇ 29 Μαΐου. Μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν προσετέθη εἰς τὸ δεύτερον ἄρθρον διάταξις ἀπαγορεύουσα τὴν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, κηρυχθεῖσα ἀναγκαστική, ἔμελλε

νὰ παρέχηται δωρεὰν ὑπὸ τοῦ κράτους. Ἡ ἀπαλλοτρίωσις ἰδιοκτησίας διὰ δημοσίαν ὠφέλειαν καθωρίσθη μετὰ εἰδικῆς μνείας, ἐν ἑρμηνευτικῇ δηλώσει, «τῆς ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως θεσσαλικῶν τσιφλικίων πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων γεωργῶν εἰς μικροϊδιοκτήτας». Ἡ ἀπαρτία τῆς βουλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς· συμπληρώσεις δὲ κενωθεισῶν βουλευτικῶν ἑδρῶν ἀπηγορεύθησαν κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς βουλευτικῆς περιόδου πλὴν τῆς περιστάσεως χηρείας πολλῶν ὁμοῦ ἑδρῶν «ἐφ᾽ ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκλιπόντων δὲν ὑπερβαίνει τὸ τέταρτον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν»· ἡ ἐκλογὴ ἀξιωματικῶν ἀπηγορεύθη· ἡ ἐξέλεγξις τῶν ἐκλογῶν ἀντὶ τῆς βουλῆς ἀνετέθη εἰς εἰδικὸν δικαστήριον· ἡ ἀποζημίωσις τῶν βουλευτῶν ὡρίσθη εἰς χιλίας δραχμὰς καθ᾽ ἕκαστον τρίτον μῆνα, ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ διαμενόντων, λαμβανόντων μόνον ὀκτακοσίας δραχμάς, καὶ συχναὶ ἀπουσίαι ἄνευ ἀδείας ἔμελλον νὰ συνεπιφέρωσι τὴν ἔκπτωσιν εἴκοσι δραχμῶν κατὰ συνεδρίαν. Ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ νέου σύστασις Συμβουλίου ἐπικρατείας, ἐξησφαλίσθη ἡ θέσις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, καὶ ὡρίσθη, ὅτι ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους ἦτο ἐκείνη, ἐν ᾗ συνετάχθη τὸ Σύνταγμα. Πρὸς τούτοις ἡ συνέλευσις ἐψήφισε νομοσχέδιον, δι᾽ οὗ ἱδρύετο ἡ θέσις γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τοῦ στρατοῦ παρὰ τὴν ἀντίστασιν τοῦ στρατηγοῦ Ζορμπᾶ, οὕτω δὲ ἀποκατεστάθη καὶ πάλιν ὁ διάδοχος εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀρχηγίαν. Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως ἐπανῆλθεν ἡ κανονικὴ κατάστασις τῶν πραγμάτων, καὶ κατὰ τὰς γενικὰς ἐκλογὰς τῆς τακτικῆς βουλῆς τῇ 12 Μαρτίου 1912 αἱ κάλπαι περιέβαλον τὸν Βενιζέλον διὰ πλειονοψηφίας ἑκατὸν πεντήκοντα ἐπὶ τῶν ἐκλεχθέντων ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἑνὸς βουλευτῶν. Ἅπαντες οἱ βουλευταὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ὅπου ὁ Ῥάλλης, ὁ τέως πανίσχυρος *ἀττικάρχης*, ἀπέτυχεν, ὑπῆρξαν βενιζελικοί· πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ πάντες πλὴν ἑνὸς ἀνῆκον εἰς τὸ κόμμα τοῦ πρωθυπουργοῦ, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Κερκύρᾳ, τῷ ἐρύματι τοῦ Θεοτόκη, πρῶτος ἐπέτυχεν ὑποψήφιος βενιζελικός. Καὶ πάλιν τότε οἱ Κρῆτες ἐξέλεξαν χάριν τῆς νέας ταύτης ἑλληνικῆς βουλῆς βουλευτάς, ἑξήκοντα καὶ ἐννέα τὸν ἀριθμόν. Ἀλλ᾽ ὁ πρωθυπουργὸς ἐδήλωσεν, ὅτι προετίμα νὰ παραιτηθῇ μᾶλλον ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς νὰ καταλάβωσι τὰς ἕδρας αὐτῶν, ἐπειδὴ ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀνάγκην περιόδου ἡσυχίας, ὅπως ἀναδιοργανώσῃ τὸν στρατὸν

αὐτῆς καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν· τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ δύναμις αὐτοῦ, ὥςτε παρεκώλυσεν ἐκείνους τῶν Κρητῶν βουλευτῶν, ὅσοι εἶχον διαφύγει τὰ πλοῖα τῶν δυνάμεων, ἀπὸ τοῦ νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὴν βουλὴν, ἣν ἔπειτα ἀνέβαλε μέχρι τῆς 1 Ὀκτωβρίου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐργασθῆ ἡσύχως, ὅπως ἐπιφέρῃ καλλιτέραν συνεννόησιν μετὰ τῶν λοιπῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Καὶ ἐπανελήφθησαν μὲν αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις μετὰ τῆς Ῥωμανίας παρὰ νέον ἐπειςόδιον ἑλληνορωμανικὸν, συμβὰν ἐν Πειραιεῖ, Βούλγαροι δὲ φοιτηταὶ ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας, καὶ ὁ Ἕλλην διάδοχος ἐπεσκέφθη τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βουλγαρίας» βοηθοῦντος δὲ τοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν λονδινείων Καιρῶν (Times), τοῦ Μπάουτσερ, φίλου τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐτέθησαν αἱ βάσεις συμφωνίας μεταξὺ τῶν δύο πρότερον ἀντιπάλων ἐκείνων χωρῶν.

Ἀλλ' οὐδὲν, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ὑπῆρξεν ἰσχυρότερον αἴτιον τῆς ἑνώσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ὅσον τὸ πρόγραμμα τῆς «τουρκοποιήσεως» τὸ γενόμενον ἀποδεκτὸν ὑπὸ τοῦ πατριδοκοπικοῦ τμήματος τῶν Νεοτούρκων, οὗ τὸ σχέδιον τῆς ὑπαγωγῆς τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τουρκικῆς ὁμοιομορφίας προεκάλεσε γενικὴν δυςφορίαν. Καὶ οἱ μὲν Βούλγαροι τῆς Μακεδονίας διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον τῆς εἰς τὴν χώραν μεταναστεύσεως Βοσνίων Μωαμεθανῶν, ἀνασυνέστησαν τὴν ἐπαναστατικὴν αὐτῶν ἐν ἀνταμύνῃ διοργάνωσιν, καὶ ἐκάλεσαν τὰς δυνάμεις νἀναλάβωσι καὶ πάλιν τὸν ἔλεγχον αὐτῶν. Οἱ δὲ Δροῦσοι ἐπανεστάτησαν ἐν τῷ Χαουρὰν, καὶ νέος Μαχδῆς, ὁ Σαΐτ Ἰδρὶς, ἐπεφάνη ἐν τῇ Ὑεμένῃ, ὁ Ἕλλην ἐπίσκοπος Γρεβενῶν ἐδολοφονήθη, καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ ἰσότης ἦτο ἁπλῆ φράσις, καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὑρίσκεται ἐν διωγμῷ. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δωδεκανήσων παρεπονέθησαν ἐπὶ τῇ καταργήσει τῶν προνομίων αὐτῶν· οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποπείρας τῆς ἀποστολῆς Μωαμεθανῶν δικαστῶν· οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς βορείου Ἀλβανίας ἀντέστησαν εἰς τὴν πληρωμὴν ὀφειλομένων φόρων, ἅτε οὐδεμίαν εὑρίσκοντες ὠφέλειαν τῆς χώρας αὐτῶν ἐκ τῆς τοιαύτης φορολογίας, εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῇ μεμακρυσμένῃ Ὑεμένῃ καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ὀχυρῶν αὐτῶν πύργων, ἀναλόγων πρὸς τοὺς ἐν τῇ Μάνῃ. Καὶ τῷ μὲν 1909 ἐν τῇ Λιούμᾳ, χωρίῳ γνωστῷ διὰ τὸ ἀνεξάρτητον πνεῦμα τῶν κατοίκων

αὐτοῦ, εἶχε συμβῆ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ Ἰζᾶ Μπολετίν, δυνατοῦ ἀρχηγοῦ· τὸ δ᾽ ἑπόμενον ἔτος ἡ ἐπιβολὴ διαπυλίων χάριν «ἀστικῶν βελτιώσεων» ἀνεζωογόνησε τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐκυρίευσαν ἁμαξοστοιχίαν πλήρη στρατοῦ ἐν τῷ στενῷ τοῦ Κατσανίκ· ἀλλ᾽ οἱ Τοῦρκοι τέλος ἀφώπλισαν τὰ βόρεια τῆς χώρας. Οὐχ ἧττον παρὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν στέρησιν ὅπλων αἱ τέσσαρες ὡς τὸ πλεῖστον καθολικαὶ φυλαὶ τῶν Χότη, Γρούδα, Καστράτη, Σκρέλη καὶ Κλεμέντη, αἱ γνωσταὶ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα Μαλτσόρων, ἤτοι ὀρεσιβίων, καὶ κατοικοῦσαι τὴν μεταξὺ τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας καὶ τῶν κακῶς καθωρισμένων μαυροβουνιωτικῶν συνόρων χώραν, κατήρξαντο νέας ἐπαναστάσεως, ἀρχομένου τοῦ 1911, καὶ ἐπροξένησαν σοβαρὰς ἀπωλείας εἰς τὸν ἐκ Κούρδων στρατόν, ὧν τὸν ἄγριον τρόπον «ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως» ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος βιβλίου γινώσκει ἐξ αὐτοψίας. Μέγας δ᾽ ἐρεθισμὸς ἐξηγέρθη ἐν Μαυροβουνίῳ, ὅπου πολλοὶ τῶν Ἀλβανῶν κατέφυγον πρὸς τοὺς ὁμοφύλους, καὶ ὁ ἐπικείμενος πόλεμος ἀπεφεύχθη μόνον διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βασιλέως Νικολάου, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μιρδιτῶν ὁ ἐκ Καλαβρίας Ἀλβανὸς Τότσης ἐσχημάτισε «προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀλβανίας». Μετὰ δὲ κρατερὰς μάχας περὶ τὸ Τοῦζι ὁ Τουργκοὺτ Σεφκὲτ πασσᾶς παρέσχεν ἀνακωχήν, καὶ τὸν Αὔγουστον ὁ βασιλεὺς Νικόλαος, οὗ τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐπεβάρυνον μεγάλως οἱ πρόσφυγες, συνεβούλευσε καὶ πράγματι ἠνάγκασε τοὺς ἀποστάτας νὰ δεχθῶσι τοὺς ὅρους τῶν Τούρκων. Συνίσταντο δὲ οὗτοι εἰς ἀμνηστίαν, εἰς περιορισμὸν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐν Εὐρώπῃ, ἀπαλλαγὴν τῶν φόρων ἐπὶ δύο ἔτη, ἄδειαν τοῦ ὁπλοφορεῖν ἐκτὸς τῶν πόλεων, τὴν κατασκευὴν ὁδῶν, τὴν ἵδρυσιν ἀλβανικῶν σχολῶν καὶ ἀντάλλαγμα εἰς ἀραβόσιτον καὶ χρῆμα, οὗ χάριν ὁ σουλτᾶνος, ὅστις ἐπεσκέφθη ἐπισήμως τὸ Κοσσυφοπέδιον, συνεισέφερε δεκακισχιλίας τουρκικὰς λίρας.

Ἀλλὰ μόλις εἶχε κατασταλῆ ἡ ἀλβανικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἡ Τουρκία εὑρέθη αἴφνης περιπεπλεγμένη εἰς ἐξωτερικὸν πόλεμον. Οἱ Ἰταλοὶ ἐπωφθαλμίων ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς τὴν Τρίπολιν, ἣν ἐθεώρουν ὡς εἰς αὐτοὺς προσήκοντα κλῆρον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἰδίως ἀφ᾽ οὗ χρόνου ἡ ὑπὸ τῶν Γάλλων κατάληψις τῆς Τυνησίας εἶχεν ἀποκλείσει πᾶσαν προσδοκίαν ἀποκτήσεως ταύτης τῆς χώρας. Καὶ ἐφ᾽ ἱκανὸν μὲν χρόνον οἱ Τοῦρκοι εἶχον παρεμβάλει ἐμπόδια εἰς τὴν «εἰρηνικὴν διείσδυσιν» Ἰταλῶν εἰς τὴν Τρίπολιν, τῆς Πύλης

ἀρνηθείσης τὴν ἄδειαν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἄλλας εὐκολίας, προθύμως παραχωρουμένας εἰς ἄλλα ἔθνη. Ἀλλ' οὐχ ἧττον κατ' αὐτὴν τὴν 27 Μαΐου τοῦ 1911 ὁ Ἰταλὸς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν εἶχε δηλώσει ἐν τῇ βουλῇ, ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ εἶχεν «ὡς βάσιν τὴν διατήρησιν τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» ἔν τε τῇ Ἀφρικῇ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀκόμη δὲ ἀργότερον, τελευτῶντος τοῦ Ἰουνίου, ὁ Ὀθωμανὸς διάδοχος εἶχε τύχει τιμητικῆς δεξιώσεως ἐν Ῥώμῃ, κατὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Μαλτσόρων ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις εἶχεν αὐστηρῶς ἀπαγορεύσει τὴν ἐξαγωγὴν ὅπλων καὶ τὸν διάπλουν τοῦ Ἀδρίου ὑπὸ ἐθελοντῶν. Διὰ ταῦτα κατέλαβεν ἔκπληξις τὸν κόσμον, ὅτε τῇ 13 Σεπτεμβρίου ἔστειλεν εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν τελεσίγραφον, οὐδ' οἱ λόγοι οἱ ἐν τῷ τελεσιγράφῳ ἐκείνῳ μνημονευόμενοι, ἤτοι «ἡ κατάστασις ἀταξίας καὶ παραμελήσεως», ἐν ᾗ εἶχον ἐγκαταλειφθῆ ἡ Τρίπολις καὶ ἡ Κυρηναϊκή, ἡ «ἀντίστασις εἰς πᾶσαν ἰταλικὴν πρωτοβουλίαν» καὶ «ὁ ἐρεθισμὸς ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν», ἐθεωροῦντο γενικῶς δικαιολογοῦντες τοιαύτην ἐσχάτην θεραπείαν. Καὶ ὁ μὲν βασισιλεὺς τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Τζιολίττης ἦσαν ἀντίθετοι τῆς ἐπιχειρήσεως πολέμου, ἀλλὰ τὸ κόμμα τῶν μεγαλομανῶν, οἱ ἐν τῷ ὑπουργείῳ καὶ τῇ χώρᾳ Σικελοί, τραπεζιτικός τις οἶκος, ὅστις εἶχε μεγάλα συμφέροντα ἐν τῇ πόλει καὶ ἡ γενικὴ ἐπιθυμία ἐθνικοῦ θριάμβου κατενίκησαν πᾶσαν ἀντίστασιν, καὶ ὁ πόλεμος ἤρχισεν. Ἀποτέλεσμα δὲ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐν τῇ Λιβύῃ, ὡς ὠνομάζοντο ἐν Ἰταλίᾳ αἱ δύο ἀφρικανικαὶ ἐπαρχίαι ὁμοῦ, ἡ Τριπολῖτις καὶ ἡ Κυρηναϊκή, ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τῶν τελευταίων ἐν Ἀφρικῇ ἀμέσων κτήσεων τῆς Τουρκίας, αἵτινες διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1911, μεταβληθέντος ἀκολούθως εἰς νόμον, εἶχον «τεθῆ ὑπὸ τὴν πλήρη καὶ τελείαν κυριαρχίαν τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας». Ἀλλ' ὁ πόλεμος παρέργως μόνον ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀνατολῆς. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς τοὺς παρὰ τοῖς βαλκανικοῖς κράτεσιν ἀντιπροσώπους αὐτῆς διάγγελμα, δι' οὗ ἐπανελάμβανε τὴν προσχώρησιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστῶτος ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καὶ ἀπεδοκίμαζε «πᾶν κίνημα ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἐναντίον τῆς Τουρκίας»· ὅτε δὲ ὁ ἰταλικὸς στόλος ἐβομβάρδισε τὴν Πρέβεζαν καὶ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Μεδούης, ἀνεκλήθη τάχιστα ἐπὶ τῇ διαμαρτυρίᾳ τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἀλλ' ὅτε κατεδείχθη, ὅτι αἱ πρόοδοι τῶν Ἰταλῶν ἐν τῇ Λιβύῃ ἦσαν

βραδεῖαι, ὁ ἰταλικὸς στόλος κατεβύθισε τουρκικά τινα πλοῖα ἐν τῷ λιμένι τῆς Βηρυτοῦ, ἐβομβάρδισε τοὺς τουρκικοὺς στρατῶνας τῆς Σάμου καὶ τὰ κατὰ τὸν εἴςπλουν τῶν Δαρδανελλίων φρούρια, ἔστειλε στολίσκον τορπιλλοβόλων εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν πέραν τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων στενῶν, καὶ κατέλαβε τὸν Ἀπρίλιον καὶ τὸν Μάϊον τοῦ 1912 τὴν Ῥόδον, τὴν Κῶ, τὴν Λειψὼ καὶ τὰ Δωδεκάνησα. Ἀλλὰ συνέδριον ἀντιπροςώπων τῶν νησιωτῶν, συγκροτηθὲν ἐν Πάτμῳ, ἐξέφρασε τῇ 5 Ἰουνίου τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐκήρυξε τὴν ἵδρυσιν τῆς αὐτονόμου «Πολιτείας τοῦ Αἰγαίου» μετὰ ἰδίας σημαίας, προβὰν οὕτως εἰς διάβημα σθεναρῶς ἀποδοκιμασθὲν ὑπὸ τῆς Ἰταλίας. Οὕτω δὲ ἡ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατάληψις τῶν νήσων προεκάλεσε ζήτημα αἰγαιοπελαγιτικόν. Ὅτε δὲ τῇ 5 Ὀκτωβρίου ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης ἔθηκε τέρμα εἰς τὸν πόλεμον, οἱ Ἰταλοὶ ὑπεσχέθησαν νὰ ἐκκενώσωσιν, ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκκένωσιν τῆς Λιβύης, τὰς νήσους, ὧν οἱ κάτοικοι ἔμελλον νὰ τύχωσι πλήρους ἀμνηστίας. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα ἐξηκολούθησαν παραμένοντα ἐν αὐταῖς. Ἀλλ᾽ ὁ μὲν Ἰταλὸς πρωθυπουργὸς Τζιολίττης εἶχεν ὁμολογήσει, ὅτι οἱ Ἰταλοὶ «δὲν ἠδύναντο νὰ ἀξιώσωσι τὴν προσάρτησιν ἐδαφῶν ἑλληνικῆς ἐθνότητος», ὁ δὲ σὶρ Ἐδουάρδος Γκρέϋ ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐνδιαφέρεται, ὅπως «μηδὲ μία κἂν τῶν νήσων τούτων ἀπαιτηθῇ ἢ παρακρατηθῇ ὑπό τινος τῶν μεγάλων δυνάμεων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄

Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ (ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1912—ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1914)

Οἱ Τοῦρκοι ἤχθησαν εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης, ἐπειδὴ ἐγίνωσκον, ὅτι ἐπέκειτο ἄλλος ἀγών. Καὶ δὴ ἡ χερσόνησος τοῦ Αἵμου εἶχε μείνει σχετικῶς ἥσυχος, διαρκοῦντος τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ λιβυκοῦ πολέμου, ἀλλὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1912 ἤρχισαν ἐκδηλούμενα συμπτώματα τῆς ἐπερχομένης θυέλλης. Αἱματηρὰ ἐπεισόδια συνέβησαν κατὰ τὰ μαυροβουνιωτικὰ σύνορα, ἀναγκάσαντα τὸν Τοῦρκον πρεσβευτὴν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Κετίγνην. σφαγαὶ συνέβησαν ἐν Μπεράνῃ τοῦ *σαντζακίου* Νοβιπαζὰρ καὶ ἐν Κοτσάνοις τῆς Μακεδονίας, ἡ δὲ τελευταία αὕτη βιαιοπραγία, ἧς εἶχον προηγηθῇ σφαγαὶ τῶν Βουλγάρων ἐν Ἀστίβῳ (Ishtip), προεκάλεσε καθ᾿ ἅπασαν τὴν Βουλγαρίαν ἀξίωσιν περὶ πολέμου. Ἡ δὲ παραχώρησις ποιᾶς τινος διοικητικῆς αὐτονομίας εἰς τὴν Ἀλβανίαν ὑπῆρξε τραῦμα ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν πόθων τῶν τεσσάρων βαλκανικῶν κρατῶν ἐν τῷ προτεινομένῳ αὐτονόμῳ ἐδάφει. Καὶ ἡ μὲν Σερβία παρεπονεῖτο, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει τὰ ἐν διαμετακομίσει εὑρισκόμενα πολεμικὰ αὐτῆς ἐφόδια, ἡ δ᾿ Ἑλλάς, ὅτι ἑλληνικὸν σκάφος εἶχεν ὑποστῇ βίαν ἐν τῷ λιμένι τῆς Σάμου, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ Βουλγαρία διέβλεπεν ἀπειλὴν ἐν τοῖς γυμνασίοις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Θρᾴκῃ. Μάτην ὁ κόμις Μπέρχτολδ, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἀπέστειλε τῇ 1 Αὐγούστου ἐγκύκλιον εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, ἐπικαλούμενος τὴν γνώμην αὐτῶν περὶ τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐπιθυμίας, ὅπως εἰς τὴν Τουρκίαν δοθῇ ἡ συμβουλὴ νἀποδεχθῇ πρόγραμμ᾿ ἀποκεντρωτικόν, τὰ δὲ κράτη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου παραινεθῶσι νὰ μετέρχωνται πολιτείαν μετριοπαθῆ. Ἡ διπλωματία ἦτο ἀνίσχυρος νὰ ματαιώσῃ τὸ κίνημα ἐν ᾗ περιπτώσει τὰ τέσσαρα βαλκανικὰ βασίλεια, λησμονοῦντα τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἀντιζηλίας, ἤθελόν ποτε ἑνωθῇ ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ ὄνειρον τοῦ Ῥήγα εἶχε τέλος ἐκπληρωθῇ, καὶ εἶχε συγκρο-

τηθῇ βαλκανικὸς σύνδεσμος ἐναντίον τῶν Τούρκων. Καὶ ἀβέβαιον μὲν εἶνε τίς ὑπῆρξεν ὁ εἰςηγητὴς τοῦ θαυμασίου τούτου ἔργου, οὗ εἶχε μὲν πειραθῇ τῷ 1891 ὁ Τρικούπης, ἀλλ' ὅπερ μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας ἐθεωρεῖτο ἀπεγνωσμένον ὑπὸ τῶν πολιτευτῶν, ἀλλ' ἀπεδόθη κυρίως εἰς τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον. Εὐτυχῶς δὲ τὴν ὥραν ἐκείνην ἕκαστον τῶν τεσσάρων συμμάχων κρατῶν ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἀνδρὸς εὐσταθοῦς, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου αἱ διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν μετὰ τοιαύτης μυστικότητος, ὥςτε οὔτε οἱ Τοῦρκοι οὔτε οἱ Εὐρωπαῖοι διπλωμάται ὑπώπτευσαν τὰ ἐπερχόμενα γεγονότα. Καὶ δὴ, ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου 1911, ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς, ἐγκρίνοντος τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ὅςτις ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἄλλος Ἕλλην πολιτευτὴς ὁ μετέχων τοῦ ἀρχικοῦ ἀποκρύφου, εἶχεν ἐπιφυλακτικῶς ἀποστείλει εἰς Σοφίαν δι' Ἄγγλου ζῶντος ἐν Βιέννῃ πρότασιν περὶ ἑλληνοβουλγαρικῆς ἀμυντικῆς συμμαχίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλομένων κρατῶν καὶ χάριν κοινοπραγίας πρὸς ἄμυναν τῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ Χριστιανῶν. Συγχρόνως δ' ἰδιωτικαὶ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν βασιλέα Φερδινάνδον καὶ τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ Γκέσωφ κατεδείκνυον τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην τῆς τοιαύτης συμφωνίας καὶ ἐξέθετον τὰς μελλούσας δυνατὰς περιπτώσεις αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπὶ μῆνας ὅλους ἕνεκα τῆς ἐπιφυλάξεως καὶ τῆς δυςπιστίας τῶν Βουλγάρων ἀνεβάλλετο ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς προτάσεως, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου σχέδιον τοῦ Μαυροβουνίου περὶ ἐπιστρατεύσεως ἁπάντων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ λιβυκοῦ πολέμου εὗρεν αὐτὰ ἀπρόθυμα ἢ ἀπαράσκευα.

Καὶ αὐτὸς δ' ὁ ἐν Ῥώμῃ πρέσβυς τῆς Βουλγαρίας Ῥιζὼφ παρώρμησε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1911 τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ νὰ ἐπωφεληθῇ τὸν λιβυκὸν πόλεμον χάριν ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας, πρὶν ἢ αὕτη δυνηθῇ νἀναδιοργανώσῃ τὸν στρατὸν αὐτῆς καὶ καθ' ὃν χρόνον ὁ ἰταλικὸς στόλος θὰ ἠδύνατο νὰ παρακωλύσῃ τὴν μεταφορὰν τουρκικῶν στρατευμάτων διὰ τοῦ Αἰγαίου. Ἔλαβε δὲ ὁδηγίας νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Σερβίας Μιλοβάνοβιτς ἐν Βελιγραδίῳ, ὅπου ὁ Ῥιζὼφ εἶχε χρηματίσει πρέσβυς καὶ ὅπου ἡ Μαυροβουνία αὐτοῦ σύζυγος εἶχε σχέσεις. Ἡ δὲ βολιδοσκόπησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἱκανοποιητικὴ, καὶ ἐν μυστικῇ συνδιασκέψει Βουλγάρων διπλωματῶν μετὰ τοῦ Γκέσωφ ἐν Βιέννῃ, ὅπου τότε εὑρίσκετο ὁ διάδοχος τοῦ Μαυροβουνίου χάριν ἐπισκέψεως τοῦ

αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας, αἱ συνεννοήσεις προέβησαν ἔτι περαιτέρω. Κατὰ πρότασιν δὲ τοῦ Ῥιζὼφ ὁ Γκέσωφ ἐταξίδευσε μυστικῶς μετὰ τοῦ Μιλοβάνοβιτς διὰ τῆς Σερβίας καὶ συνεζήτησε τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας. Αἱ δὲ διαπραγματεύσεις αὗται ἀπέληξαν εἰς τὴν σερβοβουλγαρικὴν συνθήκην συμμαχίας τὴν συνομολογηθεῖσαν τῇ 29 Φεβρουαρίου 1912 καὶ ὑπογραφεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο βασιλέων. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Πάσιτς, ὅστις εἶχε καταστῆ συμμέτοχος τοῦ μυστικοῦ ὑπὸ τοῦ Ῥιζὼφ, καθώριζε συμφωνίαν περὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἐδάφους οὗ προσεδοκᾶτο ἡ ἀπὸ τῆς Τουρκίας ἀπόσπασις. Καὶ εἰς μὲν τὴν Σερβίαν προωρίζετο «ἅπαν τὸ ἔδαφος πρὸς βορρᾶν τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Shar», εἰς δὲ τὴν Βουλγαρίαν «ἅπασα ἡ χώρα πρὸς νότον καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ῥοδόπης καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος». Καὶ ἐξέφραζε μὲν ἡ Βουλγαρία τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως «τὸ μεταξὺ ἔδαφος» ἀποτελέσῃ «αὐτόνομον Μακεδονίαν», ἀλλ' ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἀπεδεικνύετο, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀνεφάρμοστον, «ἐχαράχθη γραμμὴ ἀπὸ τοῦ σημείου, ἐν ᾧ συνηντῶντο τὰ σερβικά, τὰ βουλγαρικὰ καὶ τὰ τουρκικὰ σύνορα πρὸς βορρᾶν τῆς Ἐγρὶ Παλάγκας πρὸς τὴν Στροῦγαν κατὰ τὸ βορειότατον ἄκρον τῆς Ἀχρίδος λίμνης, ἀφινομένων εἰς τὴν Βουλγαρίαν τοῦ Κρατόβου, τῶν Βελεσῶν, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Ἀχρίδος, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὁριστικὴ διάθεσις διαμερισμάτων τινῶν κειμένων κυρίως πρὸς βορρᾶν τῆς γραμμῆς ταύτης καὶ πρὸς νότον τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Shar», συνισταμένων ἐκ τῶν διαμερισμάτων τοῦ Κουμανόβου, τῶν Σκοπίων, τοῦ Κρουσόβου καὶ τῆς Δίβρης καὶ τοῦ ὑποδιαμερίσματος τῆς Στρούγας, «ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ τσάρου, ἣν ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι συνεφώνουν νἀποδεχθῶσιν ὡς τελικήν». Ἡ δὲ σερβοβουλγαρικὴ αὕτη συνθήκη συνεπληρώθη ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως τῆς 29 Ἀπριλίου, συνταχθείσης ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου δὲν ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ ἐν Θράκῃ, ἀλλ' ἐν Μακεδονίᾳ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Βουλγαρία ὑπεχρεοῦτο νἀποστείλῃ ἑκατὸν χιλιάδας ἀνδρῶν εἰς Θράκην καὶ ἑκατὸν χιλιάδας εἰς τὴν Μακεδονίαν. Μετὰ δὲ δεκαεπτὰ ἡμέρας ὑπεγράφη ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συνθήκη συμμαχίας ἐν Σοφίᾳ, ὅπου ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Γκέσωφ, ἀνακοινωθείσῃ διὰ τοῦ Μπάουτσερ, ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς Δημήτριος Πανᾶς ἐξουσιοδοτήθη ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου νὰ προβῇ εἰς τακτικὰς διαπραγματεύσεις μεσοῦντος τοῦ Φεβρουαρίου. Ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συνθήκη ὑπεχρέονεν ἀμφο-

τέρους τοὺς συμβαλλομένους εἰς ἀμοιβαίαν βοήθειαν, ἐν δὲ περιπτώσει προσβολῆς ὑπὸ τῆς Τουρκίας εἰς ἐξασφάλισιν «τῆς εἰρηνικῆς συνυπάρξεως τῶν ἑλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας» καὶ εἰς σύμπραξιν χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν δικαιωμάτων τούτων τῶν ἐθνῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῆς συνθήκης ἔμελλε νὰ εἶνε διετής, καί, ἂν δὲν κατηγγέλλετο ἓξ μῆνας πρὸ τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας, ἔμελλε νὰ θεωρῆται ὡς ἀφ' ἑαυτῆς ἀνανεωθεῖσα. Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ὤφειλε νὰ τηρηθῇ ἀπόκρυφον. Διὰ δὲ παραρτήματος ὡρίζετο, ὅτι ἐν περιπτώσει ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, προερχομένου ἐκ τοῦ ζητήματος τῆς ἀποδοχῆς Κρητῶν βουλευτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν βουλήν, ἡ Βουλγαρία ἔμελλεν ἁπλῶς νὰ τηρήσῃ εὐμενῆ οὐδετερότητα. Τὸ δὲ Μαυροβούνιον προέβη εἰς προφορικὰς συμφωνίας «τὸ πρῶτον καθαρῶς ἀμυντικὰς» μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1912 ὡμολογήθη ἐν Ἑλβετίᾳ σερβομαυροβουνιωτικὴ συνθήκη, προνοοῦσα «περὶ χωριστῆς στρατιωτικῆς δράσεως», ὅπως «μηδεμία τουρκικὴ πόλις ἢ χωρίον καταληφθῇ κοινῶς ὑπὸ σερβικῶν καὶ μαυροβουνιωτικῶν στρατευμάτων [1].

Ἐπὶ τούτοις δ' οἱ σύμμαχοι κατήρξαντο τῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ ἠξίωσαν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἡ δὲ Πύλη μετὰ μετάμελον ἀνδρὸς ἑτοιμοθανάτου ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ τὸν περὶ ἐπαρχιακῶν μεταρρυθμίσεων νόμον τοῦ 1886, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχε μείνει γράμμα νεκρόν. Ὅτε δὲ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία ὡς ἐντολοδόχοι τῶν δυνάμεων ἀνεκοίνωσαν εἰς τὰς βαλκανικὰς αὐλάς, ὅτι «μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος δὲν ἤθελον ἐπιτρέψει τροποποίησιν τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστῶτος», οἱ κυβερνῆται τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου ἀπήντησαν φιλοφρόνως, ὅτι δὲν ἦτο πλέον καιρὸς διπλωματικῆς ἐπεμβάσεως.

Τῇ 25 Σεπτεμβρίου τὸ Μαυροβούνιον, ὅπερ ἦτο τὸ μόνον ἀξιῶσαν ἐπανόρθωσιν τῶν συνόρων, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον, καὶ οἱ Μαυροβούνιοι ἔδειξαν πάραυτα, ὅτι δὲν εἶχον ἐκφυλισθῇ κατὰ τὰ μακρὰ ἔτη τῆς εἰρήνης. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ βασιλόπαις Πέτρος ἔρριψε τὸν πρῶτον πυροβολισμὸν ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ τῶν ἀγώνων τῶν ἀποτολμηθέντων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ὑπὸ

---

[1] ***Ἀνώνυμος*** [*T. D. Bourchier*=Μπάουτσερ] ἐν τοῖς Καιροῖς (Times) τοῦ Λονδίνου τῆς 4, 5, 6, 11, 13, 16 Ἰουνίου ἔ. ν. τοῦ 1913.

τῶν Τούρκων κατακτήσεως. Πρώτη δ' ἐπιτυχία τῶν Μαυροβουνίων ὑπῆρξεν ἡ παράδοσις τοῦ Detchich, εἰς ἣν ἀμελλητὶ ἠκολούθησεν ἡ ἅλωσις τῆς Ῥογάνης καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Τοῦζι μεθ' ἓξ τουρκικῶν ταγμάτων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ βόρειος στρατὸς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Βούκοβιτς εἰςήλασεν εἰς τὸ σαντζάκιον τοῦ Νοβιπαζὰρ καὶ ἐκυρίευσε τὴν Μπιγελοπόλιε, ἐξαναγκάζων μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Μπεράνης. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνης τῆς ὥρας τὸ Μαυροβούνιον ἐμάχετο μόνον· ἀλλὰ τότε κατήρξαντο τοῦ ἀγῶνος τὰ τρία λοιπὰ κράτη. Καὶ δὴ τῇ 30 Σεπτεμβρίου ἔστειλαν καὶ τὰ τρία ταὐτοσήμους διακοινώσεις εἰς τὰς δύο ἐντολοδόχους δυνάμεις καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν. Τὸ βαλκανικὸν τελεσίγραφον ἀπῄτει τὴν διοικητικὴν αὐτονομίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὧν τὰ μὲν σύνορα ἔμελλον νἀναχαραχθῶσιν ἐπὶ ἐθνογραφικῆς βάσεως, οἱ δὲ διοικηταὶ ἔμελλον νὰ εἶνε Ἑλβετοὶ ἢ Βέλγοι, ἐπαρχιακὰς ἐκλογικὰς συνελεύσεις, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χωροφυλακῆς, ἐλευθερίαν ἐκπαιδεύσεως, ἐπιχώριον πολιτοφυλακὴν, τὴν ἐφαρμογὴν μεταρρυθμίσεων, χειριζομένων μὲν ὑπὸ ἴσου ἀριθμοῦ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν συμβούλων, ἐπιτηρουμένων δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, ὡς καὶ τὴν ἄμεσον ἀποστράτευσιν τῆς Τουρκίας. Ἡ δὲ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἥτις ἐπεδείκνυεν ὑψίστην περιφρόνησιν πρὸς τοὺς «μικροὺς γείτονας» αὐτῆς καὶ ἐσάρκαζε τὴν Βουλγαρίαν ὡς «ἀναξίαν λόγου ποσότητα», ἀπήντησε διὰ τῆς ἀνακλήσεως τῶν πρέσβεων αὐτῆς ἐκ Βελιγραδίου καὶ Σοφίας, καὶ τῇ 4 Ὀκτωβρίου ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας. Τὴν δ' ὑστεραίαν ἡ Ἑλλὰς ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀφ' οὗ πρότερον ὁ Βενιζέλος τῇ 1 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἶχεν ἀποδεχθῆ τοὺς Κρῆτας βουλευτὰς ἐν τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ, ἥτις τὸ ἑξῆς ἔμελλε, καθ' ἃ ἐλέχθη, νὰ εἶνε τὸ μόνον κοινὸν νομοθετικὸν σῶμα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρήτης.

Ἔπειτα δ' ἐπηκολούθησεν ὁ δραματικώτατος τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολέμων. Οὔτε οἱ Εὐρωπαῖοι διπλωμάται οὔτε οἱ στρατιωτικοὶ κριτικοὶ εἶχον καθαρὰν ἔννοιαν τῶν παμμεγίστων προόδων τῶν γενομένων ὑπὸ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, καὶ ἰδίως τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας, κατὰ τὰ τρία ἢ τέσσαρα τελευταῖα ἔτη. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν μεγάλης τινὸς δυνάμεως ἔκρινε τὸν σερβικὸν καὶ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἐκ τοῦ μέτρου τῶν μαχῶν τῆς Σλιβνίτσης καὶ

τοῦ Δομοκοῦ· ὁ δὲ πρεσβευτὴς ἄλλης τινὸς δυνάμεως ἐδήλου, ὅτι χειμερινὸς πόλεμος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἦτο ἀδύνατος· πολλοὶ δὲ τῶν ἐπαϊόντων ἐπίστευον εἰς τὸν θρῦλον περὶ τῆς «ἀνικήτου» Τουρκίας. Ἀλλ' ὀλίγαι ἡμέραι ἤρκεσαν, ὅπως ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ γνῶμαι διαψευσθῶσιν. Ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω πορεία ἁπασῶν τῶν στρατειῶν ὑπῆρξε ταχεῖα ἀκολουθία ἀλλεπαλλήλων νικῶν, καὶ ἡ τουρκικὴ δύναμις ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ἥτις εἶχεν ἐπὶ μακρότατον χρόνον ὑπάρξει τὸ μορμολύκειον τῆς διπλωματίας, συνετρίβη δίκην οἴκου ἐκ παιγνιοχάρτων κατενώπιον τῆς διδύμου δυνάμεως πατριωτικοῦ ἐνθουσια-

Ἄποψις τῆς Μυτιλήνης.

σμοῦ καὶ ὑπερτέρας ὀργανώσεως, ἥτις ἦγε τοὺς συμμάχους εἰς θρίαμβον. Καὶ οἱ μὲν Βούλγαροι ἐκυρίευσαν πάραυτα τὸ Μουσταφᾶ πασσᾶ καὶ τῇ 11 Ὀκτωβρίου ἐξεπόρθησαν τὰς Σαράντα ἐκκλησίας, ἅς ὁ στρατάρχης Von der Goltz, ὁ πρώην ὀργανωτὴς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, εἶχε κηρύξει ἱκανὰς νἀντιστῶσιν εἰς πρωσσικὴν πολιορκίαν τριῶν μηνῶν. Οἱ δ' Ἕλληνες, στρατευόμενοι ὑπὸ τὸν διάδοχον, ἔχοντα ἐπιτελάρχην τὸν Παναγιώτην Δαγκλῆν, ἐκυρίευσαν τὴν Ἐλασσόνα, καὶ μετὰ νίκην ἐν Σαρανταπόρῳ τῇ 9 Ὀκτωβρίου τὰ Σέρβια, τὴν Κοζάνην, τὰ Γρεβενὰ καὶ τὴν Αἰκατερίνην ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ καὶ τὴν Πρέβεζαν, τὰ Πέντε πηγάδια, τὸ Μέτζοβον καὶ τὴν Χιμάραν ἐν Ἠπείρῳ, ἐν ᾧ ὁ στόλος αὐτῶν κατέλαβεν ἐννέα

νήσους, ἐν αἷς ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος μετὰ τῆς ἀνθηρᾶς πρωτευούσης Μυτιλήνης, δύο δὲ ἄλλαι νῆσοι, ἡ Ἰκαρία, ἥτις εἶχε κηρύξει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὑτῆς διαρκοῦντος τοῦ λιβυκοῦ πολέμου, καὶ ἡ Σάμος, ἐκήρυξαν τὴν ἕνωσιν αὑτῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς τούτοις δ' ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐπήρθη μὲν ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἐπὶ τῆς ἱερᾶς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἄθω, ἠμποδίσθη δὲ ὁ τουρκικὸς στόλος νὰ ἐξέλθῃ τῶν Δαρδανελλίων καὶ παρεκωλύθη ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου μεταφορὰ τουρκικῶν στρατιῶν καὶ ἐφοδίων. Ἡ Κρήτη, εἰς ἣν ἀπεστάλη ὡς γενικὸς διοικητὴς ὁ πρώην πρωθυπουργὸς Δραγούμης, παρέσχεν ἐθελοντὰς εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα. Οἱ δὲ Σέρβοι, ὧν ἡ εἰς τὴν Παλαιὰν Σερβίαν προχώρησις παρημποδίσθη κατ' ἀρχὰς κρατερῶς ὑπὸ τῶν ἀποικιῶν Ἀλβανῶν, οὓς οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐγκαταστήσει ἐν αὐτῇ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου, ἐνίκησαν περιφανῶς τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἐν τῇ τριημέρῳ μάχῃ τοῦ Κουμανόβου. Ἀλλεπαλλήλως πόλεις περιλάλητοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεσαιωνικοῦ σερβικοῦ βασιλείου ἐκυριεύθησαν ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὸ προαιώνιον ὄνειρον ἐξεπληρώθη, ὅτε τῇ 13 Ὀκτωβρίου ὁ Σέρβος διάδοχος, παραδόξως ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας, εἰσῆλθεν εἰς τὰ Σκόπια καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν τοῦ σερβικοῦ κράτους, ἐν ᾗ τῷ 1346 εἶχε στεφθῆ αὐτοκράτωρ ὁ Στέφανος Δουσάν. Ἡ Πριστίνα καὶ ἡ Πρισρένη, ἀρχαιότεραι σερβικαὶ πρωτεύουσαι, περιῆλθον ὁμοίως καὶ πάλιν εἰς τοὺς Σέρβους. Ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ Μαυροβούνιοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Πλάβας καὶ τῆς Γκουσίνιε, τῶν πόλεων αἵτινες εἶχον ἀντιστῆ τῷ 1878, ἐπόρθησαν τὸ Ἰπέκιον, τὴν ἀρχαίαν ἕδραν τοῦ σερβικοῦ πατριαρχείου. Ἡ δὲ πτῶσις τοῦ Μοναστηρίου μετ' ἄλλην μάχην ἐκ τοῦ συστάδην συνεπλήρωσε τὸν ἐν Μακεδονίᾳ σερβικὸν θρίαμβον. Ἐν τούτοις δὲ οἱ Βούλγαροι ἐν τῇ φοβερᾷ πενθημέρῳ μάχῃ τοῦ Λουλὲ-

Παναγιώτης Δαγκλῆς.

Μπουργὰς ἐν Θράκῃ ἐνίκησαν τελείως ἄλλην λιμοκτονοῦσαν καὶ παραλελυμένην τουρκικὴν στρατιάν, ἥτις καὶ ὑπεχώρησε πρὸς τὴν Τσατάλτζαν (Μετράς). Διήμερος δὲ μάχη εἰς τὰ Γιανιτσὰ παρὰ τὸν Ἀξιόν, συγκροτηθεῖσα τῇ 19 καὶ 20 Ὀκτωβρίου, ἀπέληξεν εἰς νέαν

Ἡ Α. Μ. ἡ βασίλισσα Ὄλγα.

νίκην τῶν Ἑλλήνων. Τὴν δὲ 26 Ὀκτωβρίου, ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τοῦ προστάτου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ μεγάλη αὕτη πόλις παρεδόθη διὰ συνθήκης εἰς τὸν Ἕλληνα διάδοχον, ὅστις οὕτως ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν ἐπὶ τετρακόσια ὀγδοήκοντα καὶ δύο ἔτη τουρκικὴν κυριαρχίαν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, εἰς ἣν ἔσπευσεν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ νικηφόρου υἱοῦ. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ οἱ μὲν

βασιλόπαιδες ἐξηκολούθουν συμμετέχοντες τῶν τυχῶν τοῦ πολέμου, ἡ δὲ βασίλισσα Ὄλγα καὶ ἅπασαι αἱ πριγκίπισσαι τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐπεδαψίλευον, καθ' ἃ καὶ κατόπιν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολέμῳ, μητρικὰς αὐτόχρημα φροντίδας εἰς τοὺς τραυματίας.

Οὕτως ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων οὐδὲν εἶχεν ἐναπομείνει ἐκ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Εὐρώπῃ πλὴν τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῆς Σκόδρας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, αἵτινες πόλεις ἀνθίσταντο ἀκόμη εἰς τοὺς Βουλγάρους, Ἕλληνας καὶ Μαυροβουνίους πολιορκητάς, τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλλιπόλεως καὶ τῆς στενῆς χερσονήσου τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῶν Μετρῶν μέχρι τοῦ Βοςπόρου. Ἤδη δ' αἱ δυνάμεις εἶχον ἀποφανθῆ, ὅτι τὸ καθεστὼς (status quo) δὲν ὑφίστατο πλέον κατενώπιον τῶν καταπληκτικῶν ἐκείνων νικῶν, ἐπειδὴ ἡ Εὐρώπη ἀνεγνώρισεν, ὅτι, ἀφ' οὗ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ πατάξωσι τοὺς Χριστιανοὺς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, εἶχον ἀποβάλει τὸ μόνον αὐτῶν δικαίωμα, τὸ τῆς ἰσχύος, ὅπως ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν κακοδιοικησίαν αὐτῶν. «Ὁ χάρτης τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, εἶπε τῇ 27 Ὀκτωβρίου ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Ἄσκουιθ, μέλλει νὰ μεταπλασθῇ, καὶ... οἱ νικηταὶ δὲν πρέπει νἀποστερηθῶσι τῶν καρπῶν οὓς ἀπεκόμισαν διὰ πλείστων ὅσων θυσιῶν». Ἀλλ' ἡ Αὐστρία, ἣν ἡ ὑπὸ τῶν Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων κατάκτησις τοῦ σαντζακίου τοῦ Νοβιπαζὰρ ἀπέκλειεν ἀπὸ προχωρήσεως πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἀντέκρουσε τὴν ἀξίωσιν τῆς Σερβίας περὶ ἀποκτήσεως λιμένος ἐν τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει, καὶ παρέστη μετὰ τῆς ἐπισήμου Ἰταλίας ὡς ὑπέρμαχος αὐτονόμου Ἀλβανίας, ἧς ἡ ἀνεξαρτησία ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμὰλ βέη ἐν Αὐλῶνι καὶ ἀνεγνωρίσθη κατόπιν τῇ 7 Δεκεμβρίου ὑπὸ τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων ἐν Λονδίνῳ.

Ἀλλ' οἱ Σέρβοι εἰςῆλθον εἰς τὸ Δυρράχιον, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ Βούλγαροι, ἐμποδισθέντες ὑπὸ τῆς χολέρας καὶ τῆς ἐν Τσατάλτζᾳ ἀντιστάσεως νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκέρδησαν τελικὴν νίκην κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Διδυμοτείχῳ. Τῇ δὲ 20 Νοεμβρίου ὑπεγράφη ἐν Τσατάλτζᾳ ἀνακωχὴ ὑπὸ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν τριῶν σλαβικῶν κρατῶν, τῆς Ἑλλάδος συνεχισάσης τὰς ἐχθροπραξίας. Ἀλλὰ τῇ 3 Δεκεμβρίου συνῆλθε συνδιάσκεψις καὶ τῶν πέντε ἐμπολέμων κρατῶν ἐν τῷ κατὰ τὸ Λονδῖνον ἀνακτόρῳ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου καὶ συγχρόνως συνέλευσις τῶν πρέσβεων τῶν μεγάλων δυνάμεων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ σὶρ Ἐδουάρδου Γκρέϋ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Τοῦρκοι μετήρχοντο τὸ σύνηθες εἰς αὐτοὺς σύστημα τῶν παρελκύσεων, αἱ δυνάμεις τῇ 4 Ἰανουαρίου 1913 ἀπέστειλαν εἰς τὴν Πύλην διακοίνωσιν, συμβουλεύουσαι τὴν εἰς τὰ βαλκανικὰ κράτη παραχώρησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ καλοῦσαι τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὰς δυνάμεις τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τῇ δὲ 9 Ἰανουαρίου τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει μέγα συμβούλιον παρεδέχθη τὴν γνώμην τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς ἀνάγκης ὁμολογήσεως εἰρήνης καὶ ἐφάνη πρόθυμον νἀποδεχθῇ τὴν συμβουλὴν τῶν δυνάμεων. Ἀλλ' ἔξωθεν τῶν κυβερνώντων κύκλων ὑπερίσχυσεν ἡ φατρία τῆς ἀντιστάσεως, καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερισχύσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἔκρηξις ἐπαναστάσεως τῇ 10 Ἰανουαρίου. Εἰσηγητὴς δ' αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἐμβὲρ βέης, ὁ ἥρως τοῦ 1908, ὅστις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐκ τοῦ ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ ἀγῶνος. Καὶ ὁ μὲν μέγας βεζύρης Κιαμὴλ πασσᾶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ, ὁ δὲ γενικὸς ἀρχιστράτηγος Ναζὶμ πασσᾶς ἐδολοφονήθη, καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν οἱ Νεότουρκοι. Μετὰ βραχὺ δὲ τῇ 16 Ἰανουαρίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν συμμάχων ἐν Λονδίνῳ ἐκήρυξαν τὴν λῆξιν τῶν διαπραγματεύσεων, καὶ τὴν ὑστεραίαν τὰ βαλκανικὰ κράτη κατήγγειλαν τὴν ἀνακωχήν. Κατ' οὐσίαν δὲ αὕτη ἔληξε τῇ 21 Ἰανουαρίου, καὶ πάραυτα ὁ πόλεμος ἤρχισεν ἐκ νέου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Ἕλληνες εἶχον νικήσει τὸν τουρκικὸν στόλον ἔξωθεν τῶν Δαρδανελλίων καὶ εἶχον κυριεύσει ἐν Ἠπείρῳ τὴν μικρὰν πόλιν Πάργαν, ἧς ἡ παραχώρησις εἰς τὴν Τουρκίαν εἶχε προξενήσει μεγίστην θλῖψιν

Ἐμβὲρ βέης.

πρὸ ἐνενήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν. Τῇ δὲ 21 Φεβρουαρίου μετὰ μακρὰν πολιορκίαν καὶ πολλὰς θυσίας τῶν Ἑλλήνων παρὰ τὸ Μπιζάνι παρεδόθησαν εἰς τὸν Ἕλληνα διάδοχον τὰ Ἰωάννινα, ἅτινα ἐτουρκοκρατοῦντο ἀπὸ τοῦ 1430, καὶ μετὰ ἐννέα ἡμέρας ἑλληνικὸς στρατὸς κατέλαβεν ἐπισήμως τὴν Σάμον, τὴν δὲ ὑστεραίαν οἱ Ἕλληνες εἰςῆλθον εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον.

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἑλληνικῶν τούτων θριάμβων φοβερὰ τραγῳδία ἐνέβαλεν αἴφνης εἰς θλῖψιν σύμπαντα τὸν ἑλληνισμόν. Μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν αὐτῇ, φυλάσσων δίκην φρουροῦ τὴν πολυέραστον ἐκείνην κατάκτησιν. Τῇ δὲ 5 Μαρτίου ἐξῆλθεν, ἀκολουθούμενος ὑφ᾽ ἑνὸς μόνον ὑπασπιστοῦ, χάριν τοῦ συνήθους αὐτῷ μεταμεσημβρινοῦ περιπάτου. Ἐν ᾧ δ᾽ ἐπέστρεφεν οἴκαδε ἔν τινι θέσει, ὅπου συναντῶνται δύο ὁδοί, ἀνὴρ κακῶς ἐνδεδυμένος ἔρριψε κατ᾽ αὐτοῦ δύο βολὰς ἐκ περιστρόφου. Ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν ἄφωνος, καὶ ἐκεῖθεν ἤχθη εἴς τι νοσοκομεῖον, ὅπου καὶ ἐξέπνευσε χωρὶς νὰ προφέρῃ λέξιν. Ὁ δολοφόνος, ὅςτις συνελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Κρητῶν χωροφυλάκων, ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο Ἕλλην, καλούμενος Σχινᾶς, εἰς ὃν ὁ θανὼν βασιλεὺς εἶχεν ἀρνηθῆ ποτε χρήματα. Οὕτως ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θριάμβου, ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ τελέσῃ ὑπὸ περιστάσεις ἀπαραμίλλους τὴν πεντηκονταετηρίδα τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἔπεσε θῦμα τοῦ καθήκοντος ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣν εἶχεν ἐπιζήσει ὅπως ἴδῃ ἰδίαν ἑαυτοῦ. Ἡ σύνεσις αὐτοῦ, ἡ μακρὰ πεῖρα καὶ ἡ ἀγάπη ἣν ἔτρεφε πρὸς τὴν θετὴν πατρίδα συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο. Κατέλιπε δὲ πολιτικὴν διαθήκην, ἐν ᾗ ἐλάλει δίκην πατρὸς πρὸς τὸν πρεσβύτατον υἱόν. «Ἀγάπα τὴν ἀγαπητὴν μικρὰν πατρίδα σου ἐξ ὅλης καρδίας... Ἔχε θάρρος, ἀλλ᾽ ἔχε καὶ ὑπομονήν· μὴ σπεῦδε ποτὲ ὑπὲρ τὸ μέτρον. Ἄφινε καλλίτερα νὰ παρέλθῃ ἡ νὺξ πρὶν λάβῃς τὴν ἀπόφασίν σου· μὴ ὀργίζου καὶ μὴ ἀφήσῃς τὸν ἥλιον νὰ δύσῃ ἐπὶ τῆς ὀργῆς σου. Ἔσο ἤρεμος τὴν σκέψιν καὶ τὸν νοῦν, καὶ μὴ λησμόνει ποτέ, ὅτι βασιλεύεις λαοῦ μεσημβρινοῦ, οὗτινος ἡ ὀργὴ καὶ τὸ εὐέξαπτον στιγμιαίως ἀναφλέγονται, καὶ κατὰ τοιαύτην στιγμὴν δύναται νὰ εἴπῃ καὶ νὰ πράξῃ πολλά, ἅτινα μετὰ μίαν στιγμὴν ἴσως λησμονεῖ πάλιν. Διὰ τοῦτο μὴ ὀργίζου ποτὲ καὶ μὴ λησμόνει, ὅτι πολλάκις εἶνε προτιμότερον νὰ ὑποφέρῃ αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ἔστω καὶ ἠθικῶς, παρὰ νὰ ὑποφέρῃ ὁ λαὸς καὶ ἡ χώρα» (Ἑστία τῆς 31 Μαρτίου).

Ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς Γεώργιος.

Ὁ δὲ νέος βασιλεύς, ὃν πολλοὶ ἐπεθύμησαν νὰ ἴδωσιν ἀριθμούμενον Κωνσταντῖνον ΙΒ΄, θεωροῦντες οὕτως αὐτὸν ὡς διάδοχον τοῦ τελευταίου Βυζαντίνου αὐτοκράτορος, ἀνέβη ἐπὶ τὸν θρόνον, περιβεβλημένος νωπὰς τὰς δάφνας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννί-

Ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος πρὸ τοῦ Μπιζανίου (Ἴδε σ. 615).

νων. Οἱ θρίαμβοι αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, προστιθέμενοι εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος μονάρχης τῆς νέας Ἑλλάδος ὁ γεννηθεὶς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ χώρᾳ, περιέβαλον αὐτὸν διὰ τεραστίας ἀγάπης τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ τραγικὴ περίστασις τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς ἐξήγειραν ὑπὲρ αὐτοῦ θερμὴν συμπάθειαν ἁπανταχοῦ.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ σύμμαχοι ἐξηκολούθησαν τὸν πόλε-

μον. Τῇ 13 Μαρτίου, εἴκοσιν ἡμέρας μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν Ἰωαννίνων, παρεδόθη ἡ δευτέρα τῶν τριῶν πολιορκουμένων τουρκικῶν ὀχυρῶν πόλεων, ἡ Ἀδριανούπολις, μετὰ τὴν προσχώρησιν ἰσχυρᾶς σερβικῆς δυνάμεως, ἥτις προσῆλθεν εἰς ἐπικουρίαν τῶν Βουλγάρων πολιορκητῶν. Ἀλλ' ἡ αὔξησις τῆς Βουλγαρίας εἶχεν ἤδη ἐξεγείρει τὴν ἀντιζηλίαν τῆς Ῥωμανίας, ἥτις, ἐπιθυμοῦσα νἀναγκάσῃ τοὺς Βουλγάρους εἰς ἐπανόρθωσιν τῆς εἰς αὐτὴν τῷ 1878 γενομένης ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀδικίας, ἠξίωσε τὴν ὀχυρὰν Σιλιστρίαν ὡς ἀμοιβὴν τῆς οὐδετερότητος αὐτῆς, μετερχομένη διαγωγήν, ἣν ὁ ἀγγλικὸς τύπος ἐχαρακτήρισεν ὡς «ληστείαν». Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀποκάμει ἀγωνιζόμενοι, καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ὑπέγραψαν ἀνακωχὴν ἐν Πλαγιαρίῳ (Μπουλαΐρ), ὅπου ἐν τῷ στενοτάτῳ μέρει τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως οἱ Βούλγαροι εἶχον προβῇ εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν ὀχυρώσεων τῶν γενομένων ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ἀρχομένου τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἡ ἀνακωχὴ δὲν ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὸ Μαυροβούνιον, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Νικόλαος εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κυριεύσῃ τὴν Σκόδραν πρὸ τῆς παύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Αἱ δὲ δυνάμεις εἶχον ἤδη προαγγείλει εἰς αὐτόν, ὅτι, καὶ ἂν ἐπετύγχανε νὰ κυριεύσῃ τὴν Σκόδραν, δὲν θὰ ἐπετρέπετο εἰς αὐτὸν ἡ παρακράτησις αὐτῆς, ἐπειδὴ εἶχε προορισθῇ ὑπ' αὐτῶν νἀποτελέσῃ μέρος τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους. Αἱ δὲ κυβερνήσεις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἰταλίας μετεχειρίζοντο ἰδιαζόντως αὐστηρὰν γλῶσσαν πρὸς τὸν βασιλέα Νικόλαον, καίτοι ἡ βασίλισσα τῆς Ἰταλίας ἦτο θυγάτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἰταλικὴ κοινὴ γνώμη, ἐφ' ὅσον ἐπετρέπετο ἐλευθερία ἐκφράσεως, ἦτο εὐμενὴς πρὸς τὸν «Μπάρμπα Νικόλαν». Ὅπως δ' ἀναγκασθῇ νἀποστῇ τῆς πολιορκίας, αἱ δυνάμεις πᾶσαι, ἐξαιρουμένης τῆς Ῥωσίας, προέβησαν τελευτῶντος τοῦ Μαρτίου εἰς ναυτικὴν ἐπίδειξιν ἔξωθεν τῆς Ἀντιβάρεως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Burney· ὑπῆρξε δ' ἡ ναυτικὴ αὕτη ἐπίδειξις ἀκριβὴς ἀνατροπὴ τῆς προτέρας ἐκείνης τοῦ ἔτους 1880 τῆς γενομένης ἔξωθεν τοῦ Ὀλκινίου. Ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῶν προβαινόντων εἰς τὴν ἐπίδειξιν ταύτην ὁ βασιλεὺς Νικόλαος ἐξηκολούθησε τὴν πολιορκίαν, καὶ τῇ 9 Ἀπριλίου ἡ Σκόδρα παρεδόθη πρὸς ἔκπληξιν τῆς Εὐρώπης. Καὶ ὑπετέθη μέν, ὅτι ὑπῆρξε μυστικὴ συμφωνία μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ διοικητοῦ τῆς Σκόδρας Ἐσσὰτ πασσᾶ, καὶ ὅτι ἐπετράπη εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν νἀπέλθῃ φέρων τὰ ὅπλα. Ἀλλ' ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς τῆς πολιορκίας ἔχει τὴν

Ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος.

γνώμην, ὅτι ὁ λιμὸς εἶνε ἐπαρκὴς ἐξήγησις τῆς παραδόσεως. Οὕτω τέλος ἡ τρίχρους σημαία τοῦ Μαυροβουνίου ἀνεπετάσθη ἐπὶ τοῦ Ταραμπὸσκ, τοῦ ὀρεινοῦ φρουρίου τοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀντιστάντος εἰς τοὺς πολιορκητὰς καὶ ὑπερασπίσαντος τὴν Σκόδραν.

Ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ Μαυροβουνίου, ἐπειδὴ ἡ Σκόδρα εἶχεν ὑπάρξει «ἡ κυρία ἕδρα» τῶν ἐκ τοῦ οἴκου Μπάλσα ἡγεμόνων τῆς Ζέτας ὑπερμεσοῦντος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, δὲν ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν κτῆσις τῶν Μαυροβουνίων. Καὶ εἰςῆλθε μὲν ἐπισήμως εἰς αὐτὴν ὁ υἱὸς τοῦ Νικολάου καὶ διάδοχος Δανῆλος, διωρίσθη διοικητὴς ὁ στρατηγὸς Μαρτίνοβιτς, καὶ ὁ κῆρυξ τῆς πόλεως ἐξεφώνει τὰ κηρύγματα αὐτοῦ «ἐν ὀνόματι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως Νικολάου». Ἀλλ' αἱ δυνάμεις ἔμειναν ἄκαμπτοι καὶ παρεκάλουν τὸν κατακτητὴν νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ναυτικῶν αὐτῶν ἀγημάτων. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία ἠπείλει, καὶ ἡ ἐπίσημος Ἰταλία ὑπεστήριζεν αὐτήν. Τέλος δὲ τῇ 21 Ἀπριλίου μετὰ μακρὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν ἐν τῇ μαυροβουνιωτικῇ κυβερνήσει φιλοπόλεμον φατρίαν ὁ βασιλεὺς Νικόλαος αὐτὸς ἀπηύθυνεν εἰς τὸν σὶρ Ἐδουάρδον Γκρέϋ τηλεγράφημα, δι' οὗ ἐπανελάμβανεν, ὅτι «τὸ δικαίωμα» αὐτοῦ «ἦτο καθηγιασμένον ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κατακτήσεως», ἀλλ' ὅτι ἠναγκάζετο «νὰ παραδώσῃ τὴν τύχην τῆς πόλεως Σκόδρας εἰς χεῖρας τῶν μεγάλων δυνάμεων». Ὁ ἡρωισμὸς καὶ αἱ ἀπώλειαι τῶν Μαυροβουνίων ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Ταραμπὸσκ ἀπέβησαν μάτην. Τὸ δεύτερον ἤδη ἡ Σκόδρα ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ βασιλέως Νικολάου τῷ 1913, καθ' ἃ πρότερον τῷ 1878. Τὰ διεθνῆ ἀγήματα εἰςῆλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὁ ναύαρχος Burney ἔγεινε πρόεδρος προςωρινῆς διοικήσεως, ἧς ἡ δικαιοδοσία ἐξετείνετο μόνον εἰς τὴν Σκόδραν καὶ ἀκτῖνα δέκα περίπου χιλιομέτρων περὶ αὐτήν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Ἐσσὰτ πασσᾶς, εἰς οὗ τὰς φλέβας ἔρρεε τὸ αἷμα τοῦ Καρόλου Θώπια, τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀλβανίας, εἶχε πορευθῆ πρὸς νότον, καὶ ἐνεφορεῖτο τῆς προθέσεως νἀναδείξῃ ἑαυτὸν ἡγεμόνα ἐν ἀντιμετρήσει πρός τε τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν τοῦ Αὐλῶνος καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις.

Ἅμα δὲ τῇ ὑπογραφῇ τῆς ἀνακωχῆς ἐν Πλαγιαρίῳ (Μπουλαΐρ) ἤρχισαν διαπραγματεύσεις πρὸς ἀνάληψιν τῆς διακοπείσης ἐν Λονδίνῳ συνδιασκέψεως. Αἱ δυνάμεις προσεφέρθησαν, ὅπως μεσιτεύσωσι περὶ εὐπροςδέκτων ὅρων, καθ' οὓς γραμμὴ εὐθεῖα ἀπὸ τῆς Αἴνου κατὰ τὸ Αἰγαῖον πρὸς τὴν Μήδειαν κατὰ τὸν Εὔξεινον πόν-

τον ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ βάσις τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ τουρκικῶν συνόρων ἀντὶ τῶν ἀπὸ Ῥαιδεστοῦ μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μαλάτρας συνόρων τῶν ζητουμένων πρότερον ὑπὸ τῶν συμμάχων. Ἡ τύχη τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τοῦ νέου ἀλβανικοῦ κράτους ἔμελλον νὰ ἐπιφυλαχθῶσιν εἰς τὰς δυνάμεις, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ζητήματος πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἔμελλον νὰ ἐξετασθῶσιν ὑπὸ διεθνοῦς οἰκονομικῆς ἐπιτροπείας, ἥτις καὶ συνῆλθεν ἐν Παρισίοις τῇ 27 Μαΐου καὶ ἐν ᾗ ἀντιπροσωπεύοντο οἱ ἐμπόλεμοι. Ἡ δὲ συνθήκη τοῦ Λονδίνου, δι᾽ ἧς ἐπερατώθη ὁ ἐναντίον τῆς Τουρκίας πόλεμος, ὑπεγράφη τέλος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τῇ 17 Μαΐου. Ἡ συνθήκη αὕτη, ἧς σκοπὸς ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τῆς πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν συνομολογηθείσης ἐν Βερολίνῳ, ἦτο βραχυτάτη. Διὰ τοῦ δευτέρου αὐτῆς ἄρθρου ὁ σουλτᾶνος παρεχώρει εἰς τοὺς συμμάχους «ἅπαντα τὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἤπειρον πρὸς δυσμὰς γραμμῆς διοικούσης ἀπὸ τῆς Αἴνου κατὰ τὸ Αἰγαῖον εἰς τὴν Μήδειαν κατὰ τὸν Εὔξεινον πόντον, ἐξαιρουμένης τῆς Ἀλβανίας». Ὁ δὲ «καθορισμὸς τῶν συνόρων τῆς Ἀλβανίας καὶ ἅπαντα τἄλλα ζητήματα τἀφορῶντα εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀνετίθεντο εἰς τὰς μεγάλας δυνάμεις» (Ἄρθρον 3), εἰς ταύτας δ᾽ ἐνεπιστεύετο καὶ «ἡ φροντὶς νἀποφασίσωσι περὶ τῆς τύχης ἁπασῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐξαιρουμένης τῆς Κρήτης, καὶ περὶ τῆς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἄθω» (Ἄρθρον 5). Ὁ σουλτᾶνος συνεφώνει «νὰ παραχωρήσῃ τὴν Κρήτην εἰς τοὺς συμμάχους», ἤτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα (Ἄρθρον 4). Πλὴν δὲ τῶν μεγάλων τούτων ἐδαφικῶν μεταβολῶν ἡ συνθήκη ἐν τοῖς δύο ὑπολειπομένοις ἄρθροις προενόει περὶ τῆς λύσεως οἰκονομικῶν ζητημάτων ὑπὸ τῆς ἐν Παρισίοις διεθνοῦς οἰκονομικῆς ἐπιτροπείας καὶ περὶ «ζητημάτων ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἐθνισμοῦ καὶ ἐμπορίου» δι᾽ εἰδικῶν συμβάσεων.

Ὁ σὶρ Ἐδουάρδος Γκρέϋ ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους, ὅτι ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου ἄφινεν ἀκόμη ζητήματά τινα «ὅπως συζητηθῶσι πρὸ τῆς ἐπιτεύξεως τελείας λύσεως». Ἀλλ᾽ ἡ δήλωσις τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ ἐγίνετο κατ᾽ εὐφημισμόν. Ἡ δημιουργία κράτους ἀλβανικοῦ καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν συνόρων αὐτοῦ εἶχεν ἤδη προκαλέσει δυσχερείας μεταξὺ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Σερβίας ἐν τῷ βορρᾷ καὶ μεταξὺ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ νότῳ. Αἱ δύο ἀδριατικαὶ δυνάμεις αἱ ἀντίζηλοι ἀλλήλων εἶχον ἑνωθῇ μόνον

ἐν τῇ ἀντιστάσει αὐτῶν πρὸς τὰς σερβικὰς καὶ ἑλληνικὰς ἀξιώσεις. Ἡ Ἰταλία ὑπεστήριζε τὴν Αὐστρίαν ἐν τῷ βορρᾷ χάριν ἐξασφαλίσεως τῆς ὑπὲρ ἑαυτῆς ὑποστηρίξεως τῆς Αὐστρίας ἐν τῷ νότῳ, καί, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία συμφώνως πρὸς τὰς φιλελληνικὰς αὐτῆς παραδόσεις καὶ χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος ὑπερεμάχει τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ἐν τῇ βορείῳ Ἠπείρῳ, ἡ Ἰταλία ἀνησύχει μὴ ὁ πορθμὸς τῆς Κερκύρας ἀποβῇ ὁρμητήριον ἐναντίον τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀπουλίας. Ἐν ᾧ δὲ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ πανίσχυρος Ἰταλὸς πρωθυπουργὸς Τζιολίττης εἶχεν ἁπλῶς ὑποδείξει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἂν ἐπεθύμει νὰ ἐξακολουθήσῃ τυγχάνουσα τῆς φιλίας τῆς Ἰταλίας, νὰ μὴ καταλάβῃ τὸν Αὐλῶνα, τὴν κλεῖδα ταύτην τοῦ Ἀδρίου, τώρα πλέον ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις προέβαλεν ἐπιμόνως τὴν ἀξίωσιν, ὅπως τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἠπείρῳ χαραχθῶσι νοτιώτατα κατὰ τὸ ἀκρωτήριον Στῦλον ἀπέναντι τῆς πόλεως Κερκύρας ἀντὶ νἀνέλθωσι, καθ' ἃ εἶχε προτείνει ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ εἰς τὴν συνδιάσκεψιν τοῦ Λονδίνου ὑποβληθέντι ὑπομνήματι, εἰς τὸν μικρὸν ὅρμον Γράμματα, περιλαμβανομένης οὕτως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Χιμάρας. Μάτην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέτεινε τὴν οὐδετεροποίησιν τῆς ἠπειρωτικῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ, καθ' ἃ εἶχε κηρυχθῆ οὐδετέρα ἡ Κέρκυρα τῷ 1864· μάτην ἐπαΐοντες ναυτικοὶ ἐξέθηκαν τὸ ἀστήρικτον τῆς ἰταλικῆς θεωρίας ἀπὸ ἀπόψεως στρατηγικῆς· μάτην οἱ Ἕλληνες προέτειναν τὴν διενέργησιν δημοψηφίσματος ὑπὸ διεθνῆ ἐπιτήρησιν ἐν ταῖς διαμφισβητουμέναις χώραις. Ἡ μὲν Αὐστρία, προθυμουμένη νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν Ἀλβανίαν τὴν Κορυτσὰν καὶ κατὰ παράδοσιν ἀντιστρατευομένη εἰς δημοψηφίσματα, ἐκώφευσεν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πρότασιν, ἡ δὲ Ἰταλία παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἕνωσις αὐτῆς ἐβασίζετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ δημοψηφίσματα τοῦ 1860 καὶ τοῦ 1870, ἀπέρριψε τὴν ἀρχὴν ταύτην, προκειμένου περὶ τῆς Ἠπείρου. Καὶ ἄλλο δ' ἑλληνοϊταλικὸν ζήτημα εἶχε προκληθῆ ἐκ τῆς συνεχιζομένης ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατοχῆς τῶν Δωδεκανήσων τοῦ Αἰγαίου. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἂν αἱ νῆσοι αὗται δὲν εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῆς Ἰταλίας, ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἤθελε καταλάβει αὐτὰς εὐκόλως, ἡ δὲ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἀντέλεγεν, ὅτι διέμενον ἀκόμη Τοῦρκοι στρατιῶται ἐν Λιβύῃ καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἡ Ἰταλία ὤφειλεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ νὰ παρακρατῇ τὰς Δωδεκανήσους ὡς ἐνέχυρον κατὰ τὰ ὁριζόμενα ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς Λωζάνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ παρὰ τὴν ῥητὴν περὶ τοῦ ἐναντίον δήλω-

σιν τοῦ Τζιολίττη ὑπῆρχον ἔνιοι ἀνεπίσημοι Ἰταλοὶ ἐκφράζοντες τὴν ἐπιθυμίαν τῆς παρακρατήσεως τοὐλάχιστον τῆς Ῥόδου καὶ τῆς δύο λιμένας ἐχούσης Ἀστυπαλαίας, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ναυτικὴ βάσις ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς ὁρμητήριον χάριν ὑποστηρίξεως τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰταλικῶν ἀξιώσεων.

Ἀλλ' ἡ εἰρήνη ἡ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀποκατασταθεῖσα ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου ἠπειλεῖτο ὑπὸ ἄλλης ἔτι μεγαλειτέρας δυσκολίας. Δὲν ἀπῃτεῖτο μεγάλη μαντικὴ δύναμις, ὅπως γείνῃ καταφανές, ὅτι οἱ σύμμαχοι, ἡνωμένοι ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἔμελλον νὰ διαφωνήσωσι περὶ τῶν λαφύρων. Αἱ ἐπιτυχίαι αὐτῶν εἶχον ὑπάρξει οὕτω μεγάλαι, οὕτω καταπληκτικαὶ καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ὥστε ἐν ταῖς πρότερον γενομέναις συμφωνίαις δὲν εἶχε, καθ' ἃ ἦτο ἄλλως ἀναπόφευκτον, ληφθῆ πρόνοια περὶ τῶν ἀπροόπτων. Διαρκοῦντος ἤδη τοῦ πολέμου οἱ Βούλγαροι εἶχον φθονήσει τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τῇ καταλήψει τῆς Θεσσαλονίκης, καίτοι ὁ Βενιζέλος ἦτο κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον εὐδιάθετος νἀφήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν κτῆσιν τῆς Καβάλλας. Καὶ πρὸ αὐτῆς δὲ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου εἶχον συμβῆ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βουλγάρων ἔνοπλοι συγκρούσεις ἐν Μακεδονίᾳ. «Τὸ ὑψηλὸν Πάγγαιον», ὅπερ ὁ Βιργίλιος εἶχε παραστήσει θρηνοῦν τὴν Εὐρυδίκην, πολὺ εὐλογώτερον ἐθρήνησε κατὰ τὴν αἱματηρὰν λῆξιν τῆς ἐνόπλου θριαμβευτικῆς κοινοπραγίας τῶν συμμάχων. Καὶ δὴ τῇ 9 Μαΐου βουλγαρικαὶ δυνάμεις, σπεύδουσαι εἰς τὴν κατάληψιν τῆς σπουδαίας ἐκείνης στρατηγικῆς θέσεως, προσέβαλον τοὺς Ἕλληνας· ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον βουλγαρικὰ πυροβόλα ἔβαλον ἐκ Καβάλλας ἐναντίον ἑλληνικοῦ καταδρομικοῦ. Ἠπειλεῖτο δὲ καὶ ῥῆξις μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας. Οἱ Βούλγαροι, στηριζόμενοι εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἐκτέλεσιν τῆς συμμαχικῆς συνθήκης, ἠξίουν τὴν κτῆσιν τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Ἀχρίδος, ἃς πόλεις εἶχε καταλάβει ὁ σερβικὸς στρατός. Οἱ δὲ Σέρβοι, ἀναφερόμενοι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης, ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ Βουλγαρία δὲν εἶχεν ἐκτελέσει τοὺς ὅρους τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως τῆς 29 Ἀπριλίου 1912, αὐτοὶ εἶχον ἀποστείλει πεντηκοντακισχιλίους ἄνδρας μετὰ τοῦ ἐξαιρέτου αὐτῶν πυροβολικοῦ, ὅπως βοηθήσωσι τοὺς Βουλγάρους πολιορκοῦντας τὴν Ἀδριανούπολιν, προβάντες εἰς κοινοπραγίαν μὴ ἀπαιτουμένην ὑπὸ τῆς συνθήκης. Ἰσχυρίζοντο δὲ καὶ ὅτι τὸ ἀλβανικὸν κράτος εἶχε δημιουργηθῆ κατὰ μέγα μέρος πρὸς ζημίαν τῆς

Σερβίας καὶ ὅτι ἡ ἀντίστασις τῶν δύο ἀδριατικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς διατήρησιν τοῦ Δυρραχίου εἶχεν ἀποκλείσει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς διεξόδου ἐκείνης πρὸς τὴν θάλασσαν, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει ἡ κυρία αἰτία, δι' ἣν εἶχον προβῆ εἰς πόλεμον. Κατ' ἀκολουθίαν εἶχε καταστῆ δι' αὐτοὺς ζωτικὸν ζήτημα νὰ φθάσωσι μέχρι τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ἀφ' ὧν ἤθελε χωρίσει αὐτοὺς ἡ βουλγαροποίησις τοῦ Μοναστηρίου. Μὴν ὅλος παρῆλθεν ἐν μέσῳ διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων καὶ ἀντεγκλήσεων. Καὶ οἱ μὲν πρωθυπουργοὶ τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας συνηντήθησαν ἐν Τσαριμπρὸδ, ἐσχεδιάζετο δὲ συνδιάσκεψις τῶν πρωθυπουργῶν καὶ τῶν τεσσάρων βαλκανικῶν κρατῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας ἐτηλεγράφησεν εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας, παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ ποιήσωσιν ἔκκλησιν εἰς τὴν διαιτησίαν αὐτοῦ, καθ' ἃ ὡρίζετο ἐν τῇ συμμαχικῇ συνθήκῃ. Ἀμφότεροι δ' ἀπεδέχθησαν τὴν πρόσκλησιν, ἀλλ' ἐπὶ ὅροις, τῆς Βουλγαρίας ἐπιμενούσης ἀκόμη εἰς τὸ γράμμα τῆς συνθήκης καὶ ἀρνουμένης νἀποστρατευθῇ μέχρις οὗ τὰ διαμφισβητούμενα ἐδάφη καταληφθῶσι κοινῇ ὑπὸ τῶν δύο στρατῶν. Ἀλλὰ τὴν πρότασιν ταύτην ἀπέρριψαν οἱ Σέρβοι, ἅτε ὄντες οἱ κατέχοντες τὰς χώρας ἐκείνας. Τὴν δὲ προστριβὴν ἐπηύξησεν ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν ἄνοδος τοῦ Δάνεφ ἀντὶ τοῦ φιλειρηνικοῦ Γκέσσωφ. Ἔν τε Σερβίᾳ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον πολιτευταὶ θεωροῦντες τὴν συνδιαλλαγὴν ὡς προδοσίαν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ βουλγαρικὴ στρατιωτικὴ φατρία, ἥτις ἐστρατολογεῖτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ ὠγκοῦτο ὑπὸ τῶν προσφάτων αὐτῆς ἐναντίον τῶν Τούρκων ἐπιτυχιῶν, ἐπίστευεν, ὅτι, καθ' ἃ Βούλγαρός τις παρετήρησεν εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου, «οἱ Βούλγαροι ἠδύναντο νὰ πατάξωσι τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Σέρβους ὁμοῦ», ἂν ἡ βουλγαρικὴ διπλωματία, ἥτις οὐδέποτε στέργει μεγάλως τὰς συνδιαλλαγάς, ἀπετύγχανε νὰ περατώσῃ χωριστὰ τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Ἕλληνας δυσχερειῶν. Ὁ δὲ συνετὸς μονάρχης τῆς Βουλγαρίας ἦτο ἀναποφάσιστος. Οὕτως ὁ πόλεμος, καίπερ ὢν ἀξιόθρηνος, ἦτο ἀναπόφευκτος. Οὐδὲν πλέον πλὴν πρωτοκόλλου ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐχώριζε τοὺς τρεῖς στρατοὺς ἐν Μακεδονίᾳ.

Τὴν πρωίαν τῆς 17 Ἰουνίου ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν διὰ προσβολῆς Βουλγάρων ἐναντίον τῶν Σέρβων ἐν Γευγελῇ, κειμένῃ κατὰ τὴν ἀπὸ Σκοπίων εἰς Θεσσαλονίκην σιδηροδρομικὴν γραμμὴν, ὅπου ἦτο

τὸ σημεῖον ἐπαφῆς μέχρι τῶν σερβικῶν καὶ ἑλληνικῶν δυνάμεων, καὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐν Νιγρίτῃ ἐν τῇ ὀρεινῇ μεταξὺ Θεσσαλονίκης καὶ Σερρῶν χώρᾳ. Ὁ στρατηγικὸς σκοπὸς τῶν κινήσεων τούτων ἦτο ἡ διάζευξις τῶν δύο συμμάχων, καί, καθ' ἃ φαίνεται, μικρὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ταῦτα ἦσαν προμεμελετημένα, ἐπειδὴ οἱ Σέρβοι εὗρον ἐπί τινος ἀξιωματικοῦ Βουλγάρου ἐπίσημον ἔγγραφον, χρονολογούμενον ἀπὸ τῆς προτεραίας, διατάσσον, ὅπως «αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρχίσωσι τὴν ὑστεραίαν», καὶ περιλαμβάνον λεπτομερεῖς ὁδηγίας περὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Σέρβων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Βούλγαροι ἐπέτυχον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσιν, ἐπειδὴ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν πολεμίων ἔγεινε δι' αἰφνιδιασμοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἀγγέλματος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον διέταξε τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν τὸν ἔτι κοινῇ σταθμεύοντα ἐν ταύτῃ τῇ πόλει νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα καὶ ἐγκαταλίπῃ τὴν πόλιν ἐντὸς δύο ὡρῶν. Οἱ Βούλγαροι ἠρνήθησαν, καὶ ἤρχισε πολιορκία τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων οἰκιῶν, ἥτις καὶ ἐξηκολούθησεν, ἕως τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικὸν ἠνάγκασε τοὺς ἐπιζήσαντας νὰ παραδοθῶσι. Τὴν δὲ ὑστεραίαν ἤρχισε γενικὴ προέλασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διοικουμένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ἔχοντος ἐπιτελάρχην τὸν Βίκτωρα Δούσμανην. Καὶ τὸ μὲν ἀριστερὸν κέρας ὥδευσε πρὸς τὴν Γευγελῆν, τὸ δὲ πολὺ τοῦ στρατοῦ προεχώρησεν εἰς τὸ Κιλκίς, ὀχυρωτάτην θέσιν παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν

Βίκτωρ Δούσμανης.

γραμμὴν τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Σέρρας. Τὸ δὲ δεξιὸν κέντρον ἐκινήθη πρὸς τὸν Λαχανᾶν, κείμενον παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς ταύτην τὴν πόλιν, ἐν ᾧ συγχρόνως τὸ δεξιὸν κέρας προεχώρησε πρὸς τὴν Νιγρίτην. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὑπῆρξαν ἀπάντησις πρὸς τοὺς ἐπικριτὰς ἐκείνους, ὅσοι εἶχον ἀξιώσει ἀποκλειστικῆς ἐκτιμήσεως τὰς ἐπιτυχίας τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ προηγουμένῳ πολέμῳ. Καὶ δὴ τριήμερος μάχη ἐν τῷ Κιλκὶς ἀπέληξε τῇ 21 Ἰουνίου εἰς τελείαν νίκην τῶν Ἑλλήνων, διήμερος δὲ μάχη ἐν Λαχανᾷ ἐπερατώθη δι' ἥττης τῶν Βουλγάρων, ἀνεκτήθησαν δὲ ἥ τε Γευγελῆ καὶ ἡ Νιγρίτη. Βορειότερον δὲ ἄλλη τριήμερος μάχη μεταξὺ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸν ποταμὸν Βρεγαλνίτζαν καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ πεδίῳ τῆς μάχης τοῦ Ὀβτσερπόλγιε κατὰ τὸ ὀροπέδιον τὸ δεσπόζον τῆς πρὸς τὰ Σκόπια προςπελάσεως ἤγαγεν εἰς νίκην τῶν Σέρβων. Κρατερῶς ἀγωνιζόμενοι εἶχον κραταιωθῇ πρὶν ἢ κἂν κηρυχθῇ κατὰ τύπους ὁ πόλεμος. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τῇ 19 Ἰουνίου καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Σερβίας Πέτρος τῇ 26 Ἰουνίου εἶχον ἀναγγείλει διὰ προκηρύξεων πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν σερβικὸν στρατὸν, ὅτι ὑφίστατο κατάστασις ἐμπόλεμος μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν προτέρων συμμάχων. Ὁ δὲ βασιλεὺς Νικόλαος, καίτοι τὸ Μαυροβούνιον δὲν εἶχεν ἄμεσον ἐνδιαφέρον ἐν Μακεδονίᾳ, ἔστειλε τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀδελφοὺς Σέρβους, καὶ τῇ 28 Ἰουνίου ἤρχισε μετέχων τοῦ ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἀγῶνος τέταρτος ἐμπόλεμος, ἡ Ῥωμανία, ἥτις ἐθεωρεῖτο μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου πειθήνιος ἀκόλουθος τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, καθ' ἃ ἐγίνωσκον οἱ φιλοβούλγαροι. Δι' ἐγκυκλίου δὲ διακοινώσεως ἐξηγεῖτο εἰς τὰς δυνάμεις, ὅτι πρόθεσις τῆς Ῥωμανίας δὲν ἦτο ἡ κατάκτησις, ἀλλ' ἡ χάριν ἑαυτῆς ἐπίτευξις συνόρων, ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ Τουρτουκαγιᾶ παρὰ τὸν Δούναβιν μέχρι τοῦ Μπαλτσὶκ παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον, καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς βαλκανικῆς ἰσορροπίας διὰ παρακωλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῆς Βουλγαρίας. Οἱ Βούλγαροι δὲν ἀντέταξαν ἀντίστασιν εἰς τὴν προέλασιν τῶν Ῥωμάνων. Ἡ Σιλιστρία κατελήφθη ἀμαχητὶ, ἡ Πλεῦνα, τὸ θέατρον τοῦ ἐνδοξοτάτου ἐπεισοδίου τῆς νέας ῥωμανικῆς ἱστορίας, συμπεριελήφθη εἰς τὴν ἄδοξον ταύτην πορείαν, καὶ ἄνευ ῥίψεως βολῆς τὰ ῥωμανικὰ στρατεύματα προεχώρησαν μέχρις ἀποστάσεως δεκαεννέα περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Σοφίας. Οὐδὲ περιωρίσθησαν τὰ πράγματα μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου. Ἀλλ' οἱ

Τοῦρκοι, ἐπωφελούμενοι, καθ' ἃ πάντοτε, τὰς ἔριδας τῶν Χριστιανῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, εἰσήλασαν τῇ 3 Ἰουλίου εἰς τὴν Αἶνον, ἣν εἶχον ἐκκενώσει οἱ Βούλγαροι, καὶ προεχώρησαν, ὅπως

Ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης.

ἀνατρέψωσι τὰ ἐπιτευχθέντα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν θρᾳκικὴν ἐκστρατείαν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Σέρβοι ἐξηκολούθησαν προχωροῦντες. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκυρίευσε τὴν Δοϊράνην καὶ τὴν Στρούμνιτσαν, ὅπου καὶ ἡνώθη μετὰ τῶν Σέρβων, καὶ ἡ πρόθυμος παραχώρησις τῆς σλαβικῆς ταύτης πόλεως εἰς τοὺς Σέρβους ὑπῆρξε πρoάγγελος τῆς εἰλικρινοῦς συμ-

πράξεως τῶν δύο συμμάχων. Καὶ τὸ μὲν ἑλληνικὸν κέντρον κατέλαβε τὸ Δεμὶρ - Ἰσσὰρ, κείμενον παρὰ τὸν σιδηρόδρομον τὸν ἄγοντα εἰς τὰς Σέρρας, μετὰ διήμερον μάχην, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰςῆλθεν εἰς αὐτὰς τὰς Σέρρας τῇ 28 Ἰουνίου. Οὐδ' ἠπράκτησεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης κατέλαβε τὴν Καβάλλαν, καὶ ναυτικὸν ἄγημα ἐστάλη εἰς τὴν Δράμαν, κατέχουσαν τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων Φιλίππων. Οἱ δὲ Βούλγαροι ἀπεχώρησαν, καταλείποντες ἐρήμωσιν ὄπισθεν αὐτῶν. Ὅλη ἡ ἑλληνικὴ συνοικία τῶν Σερρῶν, πόλεως εὐδαίμονος εὐπορούντων κατοίκων, ἐπυρπολήθη, καὶ ἔκ τε τῆς Νιγρίτης, τῆς κωμοπόλεως Δοξάτου, κειμένης ἐπὶ τῆς λεωφόρου τῆς μεταξὺ Δράμας καὶ Καβάλλας, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δράμας ἠγγέλθησαν φοβεραὶ σφαγαί. Τὸ δὲ ἄγγελμα τῶν «βουλγαρικῶν ὠμοτήτων» ἐκείνων ἐξήγειρε μεγίστην ἀγανάκτησιν ἐν Ἑλλάδι, καὶ Ἄγγλος στρατιωτικὸς ἀνταποκριτής, ὅςτις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, προςέγραψε τὴν ἄνευ ἀνασκοπῆς διαγωγὴν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν κατὰ ταύτην τὴν ἐκστρατείαν κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ θεάματα εἰς ἃ εἶχον παραστῆ. Κατὰ ταῦτα ὁ πόλεμος διεξήχθη μετὰ τελείας περιφρονήσεως τῆς ζωῆς, ἥτις ἐπήγαγεν ἀσυνήθως βαρείας ἀπωλείας. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἐχαιρέτισε τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ὡς νέον Βασίλειον Βουλγαροκτόνον, καὶ ἐξήρθη ὡς περίεργος σύμπτωσις τὸ γεγονός, ὅτι τὸ πεδίον μιᾶς τῶν ἑλληνικῶν νικῶν ὑπῆρξεν αὐτὸ ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος τοῦ Βυζαντίου πρὸ ἐννεακοσίων περίπου ἐτῶν εἶχε νικήσει τὸν τσάρον τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ. Ἐν ἐπαναφορᾷ δὲ πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τῶν ἀρχαίων χρόνων ὁ ποιητὴς Ματσούκας κατέλαβε δίκην ἄλλου Τυρταίου θέσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν στρατευομένων, καὶ ἔψαλλεν ἐνθαρρύνων τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας.

Ἀρχομένου δὲ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου ἦτο ἤδη φανερόν, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἠδύνατο νἀναδειχθῇ νικηφόρος ἐναντίον τῶν κατ' αὐτῆς συμμαχησάντων, καὶ οἱ πρωθυπουργοὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σερβίας, Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ Νικόλαος Πάσιτς, συνηντήθησαν ἐν Σκοπίοις, ὅπως μελετήσωσι τοὺς προταθησομένους ὅρους, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐν Σοφίᾳ τὸν Δάνεφ διεδέχθη ὁ Ῥοδοσλάδωφ. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀκόμη ἐπὶ δύο περίπου ἑβδομάδας. Μετὰ τὴν ἀναίμακτον κατάληψιν τοῦ Μελενίκου, πόλεως πολλάκις μνημονευομένης ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ἱστορικῶν καὶ μέχρι

τῆς σήμερον ἀκόμη περιλαμβανούσης βυζαντιακὰ κειμήλια, οἱ Ἕλληνες εἰςῆλθον εἰς τὸ Νευροκόπιον, καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς Κρέσνας, ὅπερ διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ ἄνω Στρυμόνος (Στρούμα) ἄγει ἐν ἀποστάσει ἱκανῶν χιλιομέτρων πρὸς τὰ ἀρχαῖα βουλγαρικὰ σύνορα. Μεθ' ἱκανὰς δὲ ἡμέρας μαχῶν ὁ ἀγὼν ἐπερατώθη τῇ 13 Ἰουλίου διὰ τῆς ἥττης τῶν Βουλγάρων ἐν Σιμετλῇ, χωρίῳ κειμένῳ κατὰ τὸ πέρας τῆς διασφάγος ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἄφιξις ἐνισχύσεων ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Βουλγάρους νἀντιτάξωσι τελευταίαν ἀντίστασιν πλησίον τῆς Τζουμαγιᾶς, οὐ μακρὰν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν συνόρων, καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατάληψις τῆς θέσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ πολέμου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἶχε καταλάβει τὸ Δεδεαγὰτς, τὸ Πόρτο-Λαγὸς καὶ τὴν Μάκρην μεταξὺ τοῦ Δεδεαγὰτς καὶ τῆς Καβάλλας. Ἡ Ξάνθη, κειμένη παρὰ τὸν σιδηρόδρομον τὸν μεταξὺ τῆς Δράμας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς Ἕλληνας, οὕτω δὲ ἡ Μακεδονία μετὰ μεγάλης λωρίδος τῆς ἀκτῆς τῆς Θρᾴκης κατείχετο ὑπὸ τῶν νικητῶν. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι ἠπειλοῦντο καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀρχαίαις αὐτῶν κτήσεσι. Καὶ δὴ οἱ Σέρβοι, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀπώθησαν βουλγαρικὸν στρατὸν, ὅςτις εἶχεν εἰςέλθει εἰς τὴν Σερβίαν πλησίον τοῦ Κνιάγεβατς, εἶχον εἰςβάλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καταλάβει τὸ Μπελογράδτσικ, καὶ ἠπείλουν τὸ Βιδίνιον. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Ἐμβὲρ βέην εὐκόλως ἀνέκτησαν τὴν Ἀδριανούπολιν τῇ 9 Ἰουλίου, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι (Κὶρκ-Κιλεσσὶ) ἔπεσον σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως. Οὕτω στρατοὶ τουρκικοὶ, σερβικοὶ καὶ ῥωμανικοὶ ὑπῆρχον ἤδη σχεδὸν συγχρόνως ἅπαντες ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου βουλγαρικοῦ ἐδάφους, καὶ ὁμοίως

Νικόλαος Πάσιτς.

μετὰ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τὰ σύνορα. Κατὰ ταῦτα ἡ κατάστασις τῶν ἐν Σοφίᾳ ἦτο ἀπεγνωσμένη. Ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος παρεκάλεσε τὸν βασιλέα τῆς Ῥωμανίας Κάρολον νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἑλλήνων, τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου, καὶ ἡ ἔκκλησις τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ῥωμανίας ἐν ὀνόματι τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἰσορροπίας ἀπέβη τελεσφόρος.

Ἡ νέα χάριν τῆς εἰρήνης συνδιάσκεψις συνῆλθεν ἐν Βουκουρεστίῳ τῇ 17 Ἰουλίου, ἀκριβῶς ἕνα μῆνα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου ἐκείνου, ὃν αὐτόπτης μάρτυς ἀπεκάλεσε «τὴν βραχυτάτην καὶ αἱματηροτάτην τῶν μνημονευομένων ἐκστρατειῶν». Πάραυτα ἐκηρύχθη πενθήμερος ἀνακωχὴ, καὶ ἀμελλητὶ οἱ ἀντιπρόςωποι τῶν ἐμπολέμων προέβησαν εἰς τὸ ἔργον. Ἡ κυριωτάτη δυςκολία ἦτο ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον διέξοδος τῶν Βουλγάρων, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἠξίουν κατ᾽ ἀρχὰς, ὅπως τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ παράλια σύνορα ὁρισθῶσι τρία χιλιόμετρα πρὸς ἀνατολὰς τῆς Μάκρης, ἤτοι ἐν μικρᾷ ἀποστάσει πρὸς δυσμὰς τοῦ Δεδεαγάτς, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου οἱ Βούλγαροι προέτεινον, ὅπως τὸ σύνορον μετατεθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν δυτικώτερον πρὸς τὸν κόλπον Ὀρφανὸν, περιλαμβανομένων οὕτω τῆς Δράμας καὶ τῆς Καβάλλας εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος. Ὁ πραγματικὸς ἀγὼν ἐγίνετο περὶ τῆς Καβάλλας, ἧς ἡ σημασία ἕνεκα τοῦ λιμένος αὐτῆς καὶ τῶν περιωνύμων καπνοφυτειῶν ἦτο φανερὰ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιδιαμαχομένους. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπέμενεν εἰς παρακράτησιν αὐτῆς, καὶ, πρὸς ἔκπληξιν τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων τῆς τριπλῆς συμμαχίας, ἔτυχεν ἀπροσδοκήτου ὑποστηρίξεως παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς σεπτῆς συζύγου Σοφίας, τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, ὅςτις ἀπὸ θερμοῦ φίλου τῆς Τουρκίας εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἐνθουσιώδη θαυμαστὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ῥωμανίας Μαγιορέσκου, ὅςτις προήδρευε τῆς συνδιασκέψεως, ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Βουλγάρους, ὅτι, ἂν δὲν ὑπεχώρουν, ὁ ῥωμανικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ καταλάβῃ τὴν Σοφίαν. Οὕτως, ἡττημένοι ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν καὶ μείναντες ἀνυποστήρικτοι ἐν τοῖς διπλωματικοῖς συμβουλίοις ἕνεκεν ἰσχυρᾶς ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐπιδράσεως, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Βουλγαρίας ὑπέκυψαν μεστοὶ ὀδύνης. Τῇ 28 Ἰουλίου ἡ τρίτη ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη ἐπήνεγκεν ὡρισμένως τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Καὶ οἱ μὲν Ῥωμᾶνοι ἄνευ χύσεως αἵματος ἐν μάχαις ἀπέκτησαν τὰ νέα αὐτῶν σύνορα, ἀρχόμενα ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ὕπερθεν

Ἡ Α. Μ. ἡ βασίλισσα Σοφία.

τοῦ Τουρτουκαγιᾶ παρὰ τὸν Δούναβιν καὶ ἐξικνουμένων πρὸς νότον τῆς Ἐκρένης παρὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον· ἐδόθη δὲ εἰς τὴν Βουλγαρίαν διετὴς προθεσμία χάριν κατεδαφίσεως τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ῥουστσουκίου καὶ τῆς Σούμλας ἐπὶ ἀκτῖνος εἴκοσι χιλιομέτρων περὶ τὸ Μπαλτσίκ. Τὰ δὲ νέα σερβοβουλγαρικὰ σύνορα, ἀρχόμενα ἀπὸ τῆς Παταρίτσας πλησίον τῶν ἀρχαίων συνόρων, ἠκολούθησαν τὸ μεθύδριον τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Στρυμόνος καὶ κατῆλθον πρὸς τὰ νέα ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα τὰ κατὰ τὴν ὀροσειρὰν τῆς Μπελλασίτσας. Ἐκεῖθεν δὲ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα κατέρχονται πρὸς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τὰς ἐκβολὰς τῆς Μέστας, τοῦ ἀρχαίου Νέστου, περιλαμβανομένης μὲν οὕτω τῆς Καβάλλας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀφεθείσης τῆς Ξάνθης εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Χάριν δὲ ἀποφυγῆς οἱασδήποτε σφαλερᾶς ἑρμηνείας τοῦ τετάρτου ἄρθρου τῆς λονδινείου συνθήκης ἡ Βουλγαρία παρῃτήθη πάσης ἀξιώσεως περὶ τῆς Κρήτης. Ὡρίσθη δὲ ὁ διορισμὸς μικτῆς ἐπιτροπείας πρὸς κανονισμὸν τῶν νέων τούτων συνόρων, καὶ ἡ λύσις πάσης ἀμφισβητήσεως ἀναφερομένης εἰς ταῦτα ἀπεφασίσθη νἀνατεθῇ εἰς διαιτησίαν. Τὰ δὲ λοιπὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης περιλαμβάνουσι προσωρινὰς διατάξεις, οἷον τὴν ἐκκένωσιν τοῦ κατειλημμένου βουλγαρικοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἀπόδοσιν αἰχμαλώτων· ἴδιον δὲ πρωτόκολλον προνοεῖ περὶ τῆς λύσεως ἐκκρεμῶν ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τἀρχαῖα σερβοβουλγαρικὰ σύνορα[1].

Τὸ ἄγγελμα τῆς ὑπογραφῆς τῆς εἰρήνης ἔγεινε δεκτὸν μετὰ καθολικῆς ἀνακουφίσεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνη, ὅτι δύο τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἡ Ῥωσία, ὡς πρόμαχος τῆς Βουλγαρίας ἐν τῷ ζητήματι τῆς Καβάλλας, καὶ ἡ Αὐστρία, ἅτε ἀντιστρατευομένη εἰς τὴν αὔξησιν τῆς Σερβίας, ἤθελον ἀπαιτήσει ἀναθεώρησιν τῆς συνθήκης. Ἀλλ' ἡ Γαλλία καὶ ἡ Γερμανία εἶχον ταχθῆ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἅπασαι αἱ δυνάμεις συνῄνεσαν εἰς τὰ ἐν Βουκουρεστίῳ ὁμολογηθέντα, ἐπειδὴ ᾐσθάνοντο, ὅτι ἦτο καλλίτερον νἀφήσωσι τοὺς πολιτευτὰς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου νὰ διαρρυθμίσωσι τὰ ἴδια ἑαυτῶν πράγματα ἢ νὰ διατρέξωσι διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτῶν τὸν κίνδυνον εὐρωπαϊκῶν περιπλοκῶν.

Ὑπελείπετο πλέον εἰς τοὺς Βουλγάρους τὸ νὰ ἔλθωσιν εἰς τὰς ὅσον τὸ δυνατὸν ἀρίστας συμφωνίας πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἐπειδή, παρὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ σὶρ Ἐδουάρδου Γκρέϋ, ὅπως οἱ Τοῦρκοι

[1] Livre vert Roumain. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1913.

ἐκκενώσωσι τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν χάριν τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν συμφέροντος, οὗτοι ἠρνοῦντο νὰ ἐγκαταλίπωσιν ὅ τι εἶχον ἀνακτήσει. Ἡ δὲ ἀδυναμία τῶν μεγάλων δυνάμεων κατέστησε δυνατὴν εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν καταπάτησιν τῆς λονδινείου συνθήκης, καὶ ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἠδιαφόρησε πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, τοῦ λόρδου Σώλσβαρυ, καθ' ὃ χριστιανικὸν ἔδαφος, ἅπαξ ἀπαλλαγὲν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, οὐδέποτε ὤφειλε νἀποδοθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων οἱ Βούλ-

Ἄποψις τοῦ Βελεστίνου (Ἴδε σ. 533).

γαροι εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς τοὺς Τούρκους. Αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι, ἡ κονίστρα τοῦ πρώτου αὐτῶν μεγάλου κατορθώματος ἐν τῷ πολέμῳ τοῦ 1912, καὶ ἡ Ἀδριανούπολις, ἧς ἡ ἅλωσις εἶχε κατ' οὐσίαν ὑπάρξει ἡ κατακλεὶς τοῦ κατακτητικοῦ αὐτῶν σταδίου, ἀπεδόθησαν ῥητῶς διὰ τῆς τουρκοβουλγαρικῆς συνθήκης, τῆς ὑπογραφείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1913, καὶ τὰ νέα σύνορα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Εὐρώπῃ, ἀρχόμενα ἀπὸ «τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Ῥεσβάγια», τοῦ ἐκβάλλοντος εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον ὀλίγον πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου Ἰνιάδα, ἀπολήγουσιν εἰς τὸ Αἰγαῖον ὀλίγον πρὸς δυσμὰς τῆς Αἴνου.

Ἡ Βουλγαρία ἐτιμωρήθη πράγματι αὐστηρῶς διὰ τὴν ὀλισθηρὰν ἐπιχείρησιν τοῦ δευτέρου πολέμου. Καὶ ἀπέβαλε μὲν τὰς κυριωτάτας τῶν κατακτήσεων τῆς προηγουμένης ἐκστρατείας, ἠναγκάσθη δὲ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Ῥωμανίαν εὐρεῖαν λωρίδα τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἐδάφους καὶ ὑπεχρεώθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἐδάφη, ἅτινα ἄλλως ἤθελον ἀνήκει εἰς αὐτήν. Αἱ ἀπώλειαι αὐτῆς ἐν τοῖς δύο πολέμοις ὑπελογίσθησαν εἰς 44.897 νεκροὺς καὶ 104.584 τραυματίας, τὰ δὲ οἰκονομικὰ αὐτῆς διεσαλεύθησαν σοβαρώτατα. Ἐντὸς ἑνὸς καὶ μόνου μηνὸς ἀπώλεσε τυχοδιωκτικῶς τὰ μετὰ μόχθων κτηθέντα κέρδη τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ἡ βαλκανικὴ ἱστορία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας παρέχει πολλὰ παραδείγματα ὁμοίων αἰφνιδίων ἀνατροπῶν τῆς τύχης[1], καὶ ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ ἐπαναλάβῃ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ προσώπῳ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γίββωνος, καθ' ὃ «ἡ δόξα τῶν Βουλγάρων περιωρίσθη εἰς στενὸν χῶρον χρονικῶς τε καὶ τοπικῶς».

Ἡ δὲ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία συνεφώνησαν ἤδη περὶ τῆς διανομῆς τῶν κατακτήσεων αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν τουρκοβουλγαρικὴν συνθήκην ἐπηκολούθησε τῇ 1 Νοεμβρίου τοῦ 1913 συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ τὰ δύο ζητήματα τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἔμειναν, ὅπως καθορισθῶσιν ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Αὗται δὲ διώρισαν δύο ἐπιτροπείας, ἵνα ὁρίσωσιν, ἡ μὲν τὰ βόρεια καὶ τὰ βορειοανατολικὰ σύνορα τοῦ νέου ἀλβανικοῦ κράτους, ἡ δὲ ἄλλη τὰ νότια. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἡ Ἀλβανία εὑρίσκετο ἐν καταστάσει μικρὸν ἀπεχούσῃ ἀναρχίας, διότι, ἐν ᾧ ὁ Ἰσμαὴλ Κεμὰλ βέης καὶ ἄλλη τις διεθνὴς ἐπιτροπεία ἐλέγχου ἥδρευον ἐν Αὐλῶνι, ὁ Ἐσσὰτ πασσᾶς, ὡς «πρόεδρος κεντρικῆς ἀλβανικῆς βουλῆς» ἕδρα ἐν Δυρραχίῳ, αἱ δυνάμεις ἐκυβέρνων ἐν Σκόδρᾳ καὶ ὁ Ντὲντ - Ζοκοῦ, ἄλλος Ἀλβανὸς ἀρχηγός, κατέλαβε τὴν Λίσσαν (Alessio). Ὡς πρὸς δὲ τὸν καθορισμὸν τῶν νοτίων συνόρων οἱ πόθοι τῶν κατοίκων δὲν ἐπετράπη νὰ ὑπερισχύσωσι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν δύο ἀδριατικῶν δυνάμεων, καὶ μεγάλη ἐδαφικὴ ἔκτασις τῆς βορείου Ἠπείρου, περιλαμβάνουσα χώρας καὶ πόλεις, οἷαι οἱ Ἅγιοι Σαράντα, ἡ Χιμάρα, τὸ Δέλβινον, ἡ Πρεμετή, τὸ Ἀργυρόκαστρον καὶ ἡ Κοριτσά, καταληφθείσας ὑπὸ

---

[1] Ἴδε *William Miller* ἐν τῷ Ἑωθινῷ Ταχυδρόμῳ (Morning Post) τῆς 11 24 Ἰουλίου 1913.

τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν πρῶτον βαλκανικὸν πόλεμον, μετὰ καὶ τῆς νήσου Σάσωνος, ἥτις ἀνῆκε δικαιωματικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1864, παρεχωρήθησαν εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Ἐν ᾧ δ᾿ ἀφ᾿ ἑνὸς ἡ Αὐστρία διὰ τῶν ἀπειλῶν αὐτῆς ἠνάγκασε τὰ σερβικὰ στρατεύματα νὰ ἐκκενώσωσι τὰ βορειοανατολικὰ τῆς χώρας, διακοίνωσις τῶν

Ἡ Α. Β. Υ. ἡ πριγκίπισσα Μαρία (Ἴδε σ. 613).

δυνάμεων, διαβιβασθεῖσα εἰς τὰς Ἀθήνας τῇ 31 Ἰανουαρίου 1914 ἀνεγνώρισε τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν κατεχομένων νήσων, ἐξαιρουμένων τῆς Τενέδου, τῆς Ἴμβρου καὶ τοῦ Καστελλορίζου ὡς καὶ τῶν ἔτι κατεχομένων ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς προηγουμένην ἐκκένωσιν τῆς βορείου Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ ἀλβανικὸς θρόνος προσεφέρθη ἐν σπουδῇ τῇ 8 Φεβρουαρίου 1914 εἰς τὸν Ἐσσὰτ πασσᾶν, ὑπὸ δὲ ἀλβανικῆς ἐπιτροπείας

εἰς τὸν πρίγκιπα Γουλιέλμον τοῦ Βὴδ, Γερμανὸν ἀξιωματικὸν καὶ ἀνεψιὸν τῆς βασιλίσσης τῆς Ῥωμανίας, ὅστις καὶ ἀπεδέχθη αὐτόν. Λαβὼν δὲ οὗτος ἐπαρκῆ οἰκονομικὴν ὑποστήριξιν παρὰ τῶν δυνάμεων, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Δυρράχιον, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ νέου τούτου βαλκανικοῦ κράτους, τῇ 22 Φεβρουαρίου, καὶ διώρισεν ὡς πρῶτον αὐτοῦ πρωθυπουργὸν τὸν Τουρχὰν πασσᾶν, Τοῦρκον ἐκ Θεσσαλίας, ὅστις πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν εἶχε χρηματίσει διοικητὴς τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ οἱ βόρειοι Ἠπειρῶται εἶχον ἀνακηρύξει ἑαυτοὺς αὐτονόμους, «Ἱερὸς λόχος» εἶχε συγκροτηθῆ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ 1821, καὶ τελευτῶντος τοῦ Φεβρουαρίου ἐπήρθη ἐν τῇ βορείῳ Ἠπείρῳ κυανόλευκος σημαία φέρουσα μέλανα δικέφαλον βυζαντιακὸν ἀετόν.

Γεώργιος Ζωγράφος.

Ὁ Γεώργιος Ζωγράφος, ὅστις εἶχε χρηματίσει ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος τῷ 1909, ἀνέλαβε τὴν προεδρίαν καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος Καραπᾶνος, Ἠπειρώτης καὶ αὐτός, προϋπάρξας ἐπιτετραμμένος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκλελεγμένος βουλευτὴς Ἄρτης, διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ὑπὸ τὸν Ζωγράφον. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξέλεξαν ὡς ἕδραν αὐτῶν κατ' ἀρχὰς τὸ Ἀργυρόκαστρον καὶ ἔπειτα τὸ χωρίον Γεωργουτσάδες· ὁ δὲ ἀρχηγὸς τῆς Χιμάρας, συνταγματάρχης Σπυρομήλιος, ὑπερήσπιζε τὰ πάτρια αὐτοῦ ὄρη κατὰ τῶν Ἀλβανῶν. Οὕτως οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος τῆς αὐτονόμου Ἠπείρου ἦσαν, ὡς οἱ τοῦ Οὔλστερ, ἄνδρες κατέχοντες κοινωνικὴν θέσιν, εὔποροι καὶ ἐμφορούμενοι συντηρητικῶν ἀρχῶν.

Τελευτῶντος τοῦ Φεβρουαρίου ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἤρχισε τὴν ἐκκένωσιν τῆς βορείου Ἠπείρου ἐκ τῆς Κοριτσᾶς, ἀλλ' ἡ ἐκκένωσις συνεπληρώθη μόνον τῇ 15 Ἀπριλίου. Ἐπηκολούθησαν δὲ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν δυνάμεων τῶν αὐτονόμων, κορυφωθεῖσαι ἐν μάχῃ κατὰ τὴν μονὴν τοῦ Τσέπου, ἀπέχουσαν περὶ τὰς δύο ὥρας ὕπερθεν τοῦ Ἀργυροκάστρου. Καὶ προσωρινὴν μὲν διαρρύθμισιν, συμφωνηθεῖσαν κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐτονόμου Ἠπείρου καὶ τοῦ ἐν ἀλβανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ὁλλανδοῦ συνταγματάρχου Θόμψωνος, ἀπέκρουσαν οἱ Ἀλβανοί. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν Βὴδ παρεκάλεσε κατόπιν τὴν διεθνῆ ἐπιτροπείαν τοῦ ἐλέγχου νἀναλάβῃ διαπραγματεύσεις. Ἐπὶ τούτοις δὲ συνῆλθε συνδιάσκεψις ἐν Κερκύρᾳ, ὅπου τῇ 4 Μαΐου ὑπεγράφη σύμβασις, δι' ἧς ἀνετίθετο ἡ διοργάνωσις τῶν δύο νοτίων ἐπαρχιῶν, τοῦ Ἀργυροκάστρου καὶ τῆς Κοριτσᾶς, εἰς τὴν διεθνῆ ἐπιτροπείαν. Ἐπιχώριος χωροφυλακή, στρατολογουμένη κατὰ προσήκουσαν ἀναλογίαν ἐκ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Μωαμεθανῶν τῶν δύο ἐπαρχιῶν, ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ὑπὸ τῶν Ὁλλανδῶν ἀξιωματικῶν, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ διοργάνωσις τῆς ἀλβανικῆς χωροφυλακῆς. Ἐν τοῖς σχολείοις τῶν ὀρθοδόξων ἡ διδασκαλία ἔμελλε νὰ γίνηται μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ἐξαιρουμένων τῶν τριῶν κατωτέρων τάξεων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἔμελλε νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν καὶ ἡ ἀλβανικὴ τιμὴν οὐ μόνον ἐν τοῖς σχολείοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ τοῖς αἱρετοῖς συμβουλίοις. Ἐν ἰδίῳ δὲ παραρτήματι ἀνεγράφοντο τὰ αἰτήματα τῶν Χιμαριωτῶν τἀναφερόμενα εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, περιλαμβανομένης τῆς χρήσεως τῆς ἰδίας αὐτῶν σημαίας καὶ τοῦ διορισμοῦ ξένου ὡς διοικητοῦ ὑπὸ τὴν πατροπαράδοτον

Ἡ Α. Β. Ὑψηλότης ἡ πριγκίπισσα Νικολάου (Ἴδε σ. 613)

προσωνυμίαν *ἀρχηγοῦ* ἐπὶ δεκαετίαν. Τῇ δὲ 20 Ἰουνίου αἱ δυνάμεις ἀνήγγειλαν τὴν ὑπ' αὐτῶν ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως τῆς Κερκύρας.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἐκραγῆ ταραχαὶ ἔξω τῆς ἀλβανικῆς πρωτευούσης. Καὶ δὴ εἶχεν ἐπέλθει ῥῆξις μεταξὺ τοῦ Ὁλλανδοῦ ταγματάρχου Σλόϋς καὶ τοῦ Ἐσσὰτ πασσᾶ, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχεν ὑπάρξει ὁ πραγματικὸς κύριος τοῦ Δυρραχίου κατὰ

Ἡ Α. Β. Υ. ὁ πρίγκιψ Ἀνδρέας (Ἴδε σ. 613).

τὴν ἀπουσίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἰταλίας. Πρὸ δὲ τοῦ λυκαυγοῦς τῆς 6 Μαΐου ὁ ταγματάρχης Σλόϋς διέταξε τοὺς «ἐθνόφρονας» ἢ αὐστροφίλους Ἀλβανοὺς νὰ διευθύνωσι τὸ πυροβόλον αὐτῶν ἐναντίον τῆς οἰκίας τοῦ Ἐσσάτ. Οὕτω δ' αἰφνιδιασθεὶς ὁ Ἐσσὰτ ὑπέγραψεν ἔγγραφον, δι' οὗ ὑπισχνεῖτο νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ ποτὲ πλέον ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἀπέπλευσεν ἐπὶ παρατυχόντος ἰταλικοῦ πλοίου εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἧς ἐθεωρεῖτο ὀπαδός. Ἀλλ' ἡ ἐξορία αὐτοῦ δὲν ἐνίσχυσε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγεμό-

νος, ἀνδρὸς ἀδυνάτου, οὗ τὴν θέσιν καθίστανεν ἔτι δυσχερεστέραν ἡ φιλοδοξία τῆς συζύγου αὐτοῦ. Καὶ Τουρκαλβανοὶ μὲν χωρικοί, ὁδεύοντες πρὸς τὸ Δυρράχιον, ὅπως ὑποβάλωσιν εἰς τὸν ἡγεμόνα τὰ παράπονα αὐτῶν, ἐπυροβολήθησαν, ἡ δὲ εἰς βοήθειαν τοῦ ἡγεμόνος πρόσκλησις τῶν καθολικῶν Μαλτσόρων ἤγαγεν εἰς τὴν ἀναπόφευκτον πλέον σύγκρουσιν, ἥτις εἶχε τὴν ἐπίφασιν θρησκευτικοῦ πολέμου.

Ἡ Α. Β. Υ. ἡ πριγκίπισσα Ἀλίκη (*Ἴδε σ. 613*).

Ἐν κακῇ δέ τινι ὥρᾳ ὁ ἡγεμὼν συνήνεσε νὰ ἐπιζητήσῃ σωτηρίαν ἐπὶ πλοίου ἰταλικοῦ ἐπὶ ζημίᾳ τῆς γοητείας αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι καὶ ἡ ἐπιτροπεία τοῦ ἐλέγχου ἐξῆλθον, ὅπως ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας ἐν Σιάκ. Οἱ δ᾽ ἐπαναστάται, ὧν ἡ ἐπιδέξιος τακτικὴ κατεδείκνυε τὴν διεύθυνσιν τῶν κατ᾽ αὐτοὺς ὑπὸ ἐξωτερικοῦ τινος συμβούλου, ἀπήτησαν τὴν ἐκ νέου καθίδρυσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἢ ἐπέμ-

βασιν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐπανάστασις διεδόθη ταχέως, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἡ κυριαρχία τοῦ ἡγεμόνος ἐξικνεῖτο μόνον μέχρι τῆς γεφύρας τῆς ἐπὶ τοῦ νοσηροῦ τέλματος τοῦ Δυρραχίου, ἐντὸς δ᾽ αὐτοῦ Αὐστριακοὶ καὶ Ἰταλοὶ ἐσκευώρουν ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐναντίον ἀλλήλων κατὰ τρόπον ἄγοντα εἰς παραλληλισμὸν τῶν κατὰ τὸ Σλέσβιγ-Ὁλστάϊν καὶ τὴν Ἀλβανίαν. Τὸ κορύφωμα δὲ τῶν δεινῶν ἐπῆλθεν, ὅτε Ὁλλανδὸς ἀξιωματικὸς ἐφυλάκισε δύο Ἰταλούς, συλληφθέντας ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ ὡς διὰ σημείων συνεννοουμένους μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ ὁ συνταγματάρχης Θόμψων ἔπεσεν ἔν τινι μάχῃ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, καὶ ἐν μεταγενεστέρᾳ τινὶ συγκρούσει οἱ Μιρδῖται, οἵτινες εἶχον ἔλθει πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ἡγεμόνος, ὑπέστησαν δεινὴν ἧτταν. Καὶ ἡ μὲν Ἰταλία, φοβουμένη εἴπερ τι καὶ ἄλλο νὰ μὴ μείνῃ ἀπομεμονωμένη ἐν Ἀλβανίᾳ μετὰ τοῦ ἀπειλουμένου αὐτῆς συμμάχου, παρεκάλεσε τότε τὰς ἄλλας δυνάμεις νὰ ἐπέμβωσιν. Ἀλλ᾽ ἡ Ἀγγλία, ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο ἡ ἀπόφασις αὐτῶν περὶ κοινῆς δράσεως, περιωρίσθη εἰς τὴν ἀπρόθυμον ἀποστολὴν ἑνὸς καὶ μόνου πλοίου εἰς Δυρράχιον ὑπὸ τὸν ναύαρχον Tracbridge. Τὸ δ᾽ ἐν Ἀλβανίᾳ χάος ἀνεζωπύρησεν, ὡς εἰκός, τὰς ἐλπίδας τῶν Ἠπειρωτῶν, οἵτινες τῇ 23 Ἰουνίου ἀνακατέλαβον τὴν Κοριτσὰν καὶ μετ᾽ αὐτὴν τὸ Τεπελένιον.

Ἀλλ᾽ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχε συμβῇ ἐν Βοσνίᾳ γεγονός, ὅπερ κατέληξεν εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἀπὸ μακροῦ ἀπειλουμένου πανευρωπαϊκοῦ πολέμου. Τῇ 15 Ἰουνίου φοιτητής, καλούμενος Πρίντσιπ, ἐδολοφόνησε τὸν ἀρχιδοῦκα Φραγκῖσκον Φερδινάνδον, διάδοχον τοῦ θρόνου τῆς αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας, καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἐν ὥρᾳ, καθ᾽ ἣν διήρχοντο τὰς ὁδοὺς τοῦ Σεραγιέβου. Ἡ δὲ Αὐστροουγγαρία, ἐπειγομένη νὰ ταπεινώσῃ τὴν Σερβίαν καὶ ἀνακτήσῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἀποβεβλημένην γοητείαν, ἐπεζήτησε νὰ συνδυάσῃ τὰς σερβικὰς ἀρχὰς πρὸς τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνο, τελεσθὲν ὑπὸ Αὐστριακοῦ ὑπηκόου Σέρβου τὸ γένος, καὶ τῇ 11 Ἰουλίου ἀπέστειλεν εἰς τὸ Βελιγράδιον τελεσίγραφον, δι᾽ οὗ ἐπεβάλλοντο ὅροι, οὓς οὐδὲν κράτος ἀνεξάρτητον θὰ ἠδύνατο νἀποδεχθῇ, καὶ συνώδευσεν αὐτὸ δι᾽ ἐπεξηγηματικῆς ἐγκυκλίου πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου. Ἡ δὲ Σερβία μετὰ δύο ἡμέρας ὑπέβαλε μὲν συνδιαλλακτικὴν ἀπάντησιν, ἀλλ᾽ ἀπέκρουσε τὴν παράδοξον ἀπαίτησιν περὶ ἀποδοχῆς ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς ἐδάφει «συνεργασίας ὑπαλλήλων τῆς αὐστροουγγρικῆς κυβερνήσεως

χάριν καταστολῆς τῆς πανσερβικῆς κινήσεως καὶ τῶν ἀνακρίσεων περὶ τῆς δολοφονίας». Συγχρόνως δὲ προέτεινε τὴν ἀνάθεσιν τῆς διαιτησίας περὶ τῆς διαφορᾶς εἰς τὸ ἐν Χάγῃ δικαστήριον τῶν δυνάμεων. Τῇ δὲ 15 Ἰουνίου ἡ Αὐστροουγγαρία ἀπεφάνθη, ὅτι ἡ ἀπάντησις ἐκείνη δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ καὶ ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ

Ἡ Α. Β. Υ. ὁ διάδοχος Γεώργιος *(Ἴδε σ. 613).*

τῆς Σερβίας παρὰ τὰς ἀποπείρας τοῦ σὶρ Ἐδουάρδου Γκρέϋ περὶ εἰρηνικῆς διαρρυθμίσεως ζητήματος, ὅπερ ἦτο βέβαιος ὅτι ἔμελλε νὰ περιπλέξῃ καὶ ἄλλας χώρας. Καὶ ἡ μὲν Ῥωσία ὑπεστήριξε τὴν Σερβίαν, ἡ δὲ Γερμανία τὴν Αὐστροουγγαρίαν, προκαλοῦσα οὕτως εἰς τὸν ἀγῶνα τὴν Γαλλίαν, καὶ ἡ Ἀγγλία ἀνέλαβε τὰ ὅπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Γαλλίας. Οὕτως οἱ Σέρβοι, καθ' ἃ εἶχε προρρηθῆ

τῷ 1897, ἐχρησίμευσαν ὡς πρόφασις καθολικοῦ πολέμου, καὶ τὸ Μαυροβούνιον παρέστη, ὡς εἰκός, συνεπίκουρον τοῦ ἀδελφικοῦ κράτους, ἀμφότερα δὲ τὰ κράτη ἐκήρυξαν πόλεμον κατὰ τῆς Γερμανίας ὡς συμμάχου τῶν ἀσπόνδων αὐτῶν ἐχθρῶν. Ἀλλ' ἡ εὐρεῖα ἐπέκτασις τοῦ θεάτρου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν τῇ ἑσπερίᾳ καὶ τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἠλάττωσε τὴν σημασίαν τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ λιμένος τῆς Ἀντιβάρεως τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ μὲν Σέρβοι εἶχον ἐγκαταλίπει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, τραπέντες εἰς τὴν Ναϊσσὸν (Nish), τὰ δὲ κτίρια τὰ καταστραφέντα ἐν τῷ μαυροβουνιωτικῷ λιμένι ἦσαν ἰδιοκτησία ἰταλικῆς τινος ἑταιρείας. Οὕτω καὶ πάλιν μετὰ τὴν πάροδον ἑκατὸν ἐτῶν βρεττανικὸς στόλος συνειργάσθη μετὰ τῶν Μαυροβουνίων, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην κατὰ τῆς Αὐστρίας, ἐν τῷ ἀδριατικῷ πελάγει. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς πανστρατιᾶς ταύτης τῶν ἐθνῶν, τῆς οἱονεὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ σαλπίγγων τῆς Ἀποκαλύψεως, τοιαῦτα προβλήματα, οἷα τὰ τῆς Ἀλβανίας, τῆς βορείου Ἠπείρου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἀνεκόπησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἡ ὁριστικὴ διάλυσις τῶν ὀθωμανικῶν ἐν Εὐρώπῃ κτήσεων δὲν συνεπληρώθη ἀκόμη τελείως, ἀλλὰ μετὰ τὰ συμβάντα τῶν δύο παρελθόντων ἐτῶν εἶνε καταφανές, ὅτι ἡ Τουρκία ἔπαυσεν ὑπὸ πραγματικὴν ἔποψιν νὰ εἶνε κράτος εὐρωπαϊκόν. Ἐπὶ περίοδον ἑκατὸν δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν, ἧς τὴν ἱστορίαν περιλαμβάνει τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, ἀπέβαλε τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνην, τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, σύμπασαν τὴν Μακεδονίαν, σύμπασαν τὴν Ἤπειρον καὶ μέγα μέρος τῆς Θρᾴκης. Ἡ Ἀλβανία κατεστάθη εἰς χωριστὴν ἡγεμονίαν, καὶ μόνον τρεῖς νῆσοι, ἡ Ἴμβρος, ἡ Τένεδος καὶ τὸ Καστελλόριζον, εἶνε τὸ ἑξῆς τουρκικαί, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου αἱ δεκατρεῖς νῆσοι αἱ περιλαμβανόμεναι ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Δωδεκάνησα κατέχονται ὡς ἐνέχυρον ὑπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ ἡ Κύπρος εἶνε κατ' ὄνομα μόνον ἀποικία βρεττανική. Ὁ Λίβανος ἠξιώθη αὐτονομίας, ἡ Αἴγυπτος ἀπέβη κατ' οὐσίαν ἀνεξάρτητος, ἡ Τριπολῖτις καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ ἐτέθησαν ὑπὸ ἰταλικὴν κυριαρχίαν, ἡ Τύνις εἶνε τοποτηρητεία γαλλικὴ καὶ ἡ Ἀλγερία εἶνε κτῆσις τῆς Γαλλίας. Διὰ βραχέων, ἡ Τουρκία περιωρίσθη καὶ πάλιν σχεδὸν εἰς τὰς κτήσεις ἐκείνας, ἃς περιελάμβανε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ὡς δύναμις καθαρῶς ἀσιατική. Οὕτω δὲ πράγματι «ἐστερεώθη»! Ἀλλ' οὐχ ἧττον οὐδεὶς ἀμερόληπτος παρατηρητὴς δύναται

νἀμφιβάλλη, ὅτι ἡ χειραφέτησις τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν εὐλογία. Καὶ Ἑσπέριοι μὲν πολιτευταί, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἐξεπήδησαν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων μετὰ τὴν μακρὰν νύκτα τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας εἰς τὸ πλησιφαὲς σέλας τοῦ νέου πολιτισμοῦ, σπανίως ἀναγνωρίζουσι τὰς δυσχερείας τῆς γοργῆς προσαρμογῆς εἰς τοὺς νέους καὶ παραδόξους ὅρους τοῦ βίου. Ἀλλ' οὐδὲν ὅμως εἶνε ἀνεπιεικέστερον τοῦ παραβάλλειν τοὺς λαοὺς τούτους πρὸς τὴν βραδέως καὶ κατὰ μικρὸν ἐξελιχθεῖσαν κατάστασιν χωρῶν ἀπὸ μακροῦ ἀποκαταστημένων. Ἄξιον δὲ θαυμασμοῦ εἶνε, ὅτι τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἔχουσιν ἐπιτελέσει οὕτω πολλὰ ἐν χρόνῳ σχετικῶς βραχυτάτῳ, καὶ τὸ θαῦμα εἶνε ἔτι μεγαλείτερον, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ αὔξησις αὐτῶν ἔχει ἀνακοπῆ διηνεκῶς ὑπὸ τῶν ἀμοιβαίων ἀντιζηλιῶν καὶ τῆς ἀγνωσίας τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἀλλὰ πιθανῶς μέλλει νἀποδειχθῆ, ὅτι οἱ πόλεμοι τῶν ἐτῶν 1912-14 ἀπήλλαξαν τοὺς λαοὺς τοῦ Αἵμου οὐ μόνον ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀναμίξεως τῆς Εὐρώπης. Καὶ δὴ αἱ νῖκαι τοῦ βαλκανικοῦ συνδέσμου ἀπετέλεσαν ἧτταν καὶ τῆς Αὐστρίας, καθ' ἃ τῆς Τουρκίας, καίτοι εἴδομεν ἀνανεουμένας ἐν Ἀλβανίᾳ σκευωρίας ὁμοίας ἐκείνων, ὧν εἶχε γείνει χρῆσις πρὸς ἐξερέθισιν τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῆς Σοφίας καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία ἐπεχείρησεν ἀπεγνωσμένην ἀπόπειραν, ὅπως ἀνακτήσῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἀπολεσθεῖσαν αὐτῆς ἐπίδρασιν καὶ καταστήσῃ ὑποτελῆ τὴν Σερβίαν. Ἂν δ' ἐν τῷ ἐντεῦθεν ἀπορρεύσαντι πολέμῳ νικήσῃ ἡ τριπλῆ συνεννόησις, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ δυαδικὴ μοναρχία θἀναγκασθῇ νἀποδώσῃ τὰς σερβικὰς καὶ ῥωμανικὰς αὐτῆς ἐπαρχίας καὶ ἡ Ἀλβανία, ἥτις εἶνε κατὰ μέγα μέρος δημιούργημα αὐτῆς, θὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τῆς αὐστριακῆς κηδεμονίας.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

Α΄. Βουλγαρία (καὶ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία).

Ἀλέξανδρος, ἡγεμών. 1879
Προσωρινὴ κυβέρνησις. . . . 1886
Φερδινάνδος ἡγεμὼν 1887, τσάρος 1908
Ἀλέξανδρος Βογορίδης, γενικὸς διοικητὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας 1879
Γαβριὴλ Χρίστοβιτς ὁμοίως . 1884 - 5

Β΄. Ἑλλάς.

Ἰωάννης Καποδίστριας Κυβερνήτης 1828
Ὄθων βασιλεύς. 1832
[Ἀντιβασιλεία] . . . . . . 1833 - 5
Προσωρινὴ κυβέρνησις 1862
Γεώργιος Α΄ βασιλεὺς 1863
Κωνσταντῖνος βασιλεύς. . . . 1913

Γ΄. Μαυροβούνιον.

Πέτρος Α΄, ἡγεμὼν ἐπίσκοπος . 1782
Πέτρος Β΄ 1830
Δανῆλος ἡγεμών. 1851
Νικόλαος Α΄, ἡγεμὼν 1860, βασιλεὺς 1910

Δ΄. Ῥωμανία.

Βλαχία

Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ὁσποδᾶρος 1799
Μιχαὴλ Α΄ Σοῦτσος, ὁσποδᾶρος 1801
Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης ὁσποδᾶρος 1802
Ἀλέξανδρος Σοῦτσος (α΄) ὁσποδᾶρος 1806

Μολδαβία

Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης ὁσποδᾶρος 1799
Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, ὁσποδᾶρος 1801
Ἀλέξανδρος Μουρούζης ὁσποδᾶρος 1802

Ῥωσικὴ κατοχὴ ἀμφοτέρων τῶν Ἡγεμονιῶν, 1806.

Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁσποδᾶρος 1812
Ἀλέξανδρος Σοῦτσος (β΄) . . 1818
Κωνσταντῖνος Νέγρης, γενικὸς τοποτηρητής. 1821
Γρηγόριος Δ΄ Γκίκας, ὁσποδᾶρος 1822
Κάρολος Καλλιμάχης, ὁσποδᾶρος 1812
Μιχαὴλ Β΄ Σοῦτσος, ὁσποδᾶρος 1819
Στέφανος Βογορίδης, γενικὸς τοποτηρητὴς 1821
Ἰωάννης Σ. Στούρτζας, ὁσποδᾶρος 1822

Ῥωσικὴ κατοχὴ ἀμφοτέρων τῶν Ἡγεμονιῶν, 1828

Ἀλέξανδρος Β' Γκίκας, ὀσποδᾶρος 1834
Γεώργιος Μπιμπέσκου, ὀσποδᾶρος 1842
Προσωρινὴ κυβέρνησις . . . 1848
Γενικὴ τοποτηρητεία 1848
Κωνσταντῖνος Κανταχουζηνός, γενικὸς τοποτηρητὴς . . . 1848
Μπάρμπος Στιρμπέγιου, ὀσποδᾶρος 1849-56
Μιχαὴλ Στούρτζας, ὀσποδᾶρος 1834
Γρηγόριος Ε' Γκίκας, ὀσποδᾶρος 1849-56

Ῥωσικὴ κατοχὴ ἀμφοτέρων τῶν Ἡγεμονιῶν, 1853
Αὐστριακὴ » » » » 1854-7

Ἀλέξανδρος Β' Γκίκας, γενικὸς τοποτηρητὴς 1856
Τρεῖς ἐπίτροποι 1858
Θεόδωρος Balsch, γενικὸς τοποτηρητὴς 1856
Νικόλαος Βογορίδης, γενικὸς τοποτηρητὴς 1857
Τρεῖς ἐπίτροποι 1858
Ἀλέξανδρος Ἰωάννης Κούζας, ἡγεμὼν ἀμφοτέρων τῶν Ἡγεμονιῶν . . 1859
Προσωρινὴ κυβέρνησις 1866
Κάρολος Α', ἡγεμὼν 1866, βασιλεὺς 1881

Ε'. Σερβία.

Καραγεώργης, ἀνώτατος ἀρχηγὸς 1804-13
Μίλος Ὀβρένοβιτς Α' (α'), ἡγεμὼν 1817
Μιλᾶνος Ὀβρένοβιτς Β' ἡγεμὼν 1839
Μιχαὴλ » Γ' (α') » . 1839
Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς . 1842
Μίλος Ὀβρένοβιτς Α' (β') . . 1859
Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς Γ' (β') . . 1860
Μιλᾶνος » Δ', ἡγεμὼν 1868, βασιλεὺς 1882
[Κηδεμονευτικὴ ἐπιτροπεία] 1868-72
Ἀλέξανδρος Α', βασιλεὺς . . 1889
[Ἀντιβασιλεία] 1889-93
Πέτρος Καραγεώργεβιτς . . . 1903

Ϛ'. Τουρκία.

Σελὶμ Γ' 1788
Μουσταφᾶς Δ' 1807
Μαχμοὺδ Β' 1808
Ἀβδοὺλ Μετζὶτ 1839
Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ 1861
Μουρὰτ Ε' 1876
Ἀβδοὺλ Χαμὶτ Β' 1876
Μωάμεθ Ε' 1908

Ζ'. Αὐτόνομοι νῆσοι.

α'. Κρήτη.

Πρίγκιψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, μέγας ἁρμοστὴς . . . 1898
Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, μέγας ἁρμοστὴς 1906-11

β'. Σάμου ἡγεμόνες.

Στέφανος Βογορίδης, ...	1834	Γεώργιος Βέροβιτς	1894
'Αλέξανδ. Καλλιμάχης	1850	Στέφανος Μουσοῦρος	1896
Ἰωάννης Γκίκας	1856	Κωνσταντῖνος Βαγιάννης . . .	1899
Μιλτιάδης 'Αριστάρχης . . .	1859	Μιχαὴλ Γρηγοριάδης	1900
Παῦλος Μουσοῦρος	1867	'Αλέξανδρος Μαυρογένης . .	1902
Κωνσταντῖνος 'Αδοσίδης (α') .	1873	Γιάγκος Βιθυνὸς	1904
Ἰωάννης Φωτιάδης	1874	Κωνσταντῖνος Καραθεοδωρῆς .	1906
Κωνσταντῖνος 'Αδοσίδης (β') .	1879	Γεώργιος Γεωργιάδης	1907
'Αλέξανδρος Καραθεοδωρῆς .	1885	'Ανδρέας Κοπάσης	1907

Γεώργιος Βεγλερῆς 1912

Η'. 'Αλβανία.

Γουλιέλμος πρίγκιψ τοῦ Βὴδ 1914

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ[1]

Πλήρης βιβλιογραφία τῆς περιόδου ταύτης ἤθελε πληρώσει τόμον ὅλον. Καὶ αἱ μὲν γαλλικαὶ καὶ βελγικαὶ δημοσιεύσεις περὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης μεταξὺ τοῦ 1821 καὶ τοῦ 1897 εἶνε λίαν πολυπληθεῖς, τὰ δὲ ἀγγλικὰ κοινοβουλευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἔγγραφα (British Parliamentary and State Papers) καὶ αἱ διπλωματικαὶ καὶ προξενικαὶ ἐκθέσεις περὶ ἐμπορίου καὶ οἰκονομικῶν (Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance) ἀπὸ τοῦ 1886 εἶνε ὑπεράγαν ἄφθονοι καὶ δύσκολος εἶνε ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν σημείωσις, ἐκτὸς δὲ τούτου ἔχουσιν ἀναγραφῇ ἐν ἰδίοις ἐλέγχοις. Ἡ δ' ἐμὴ διήγησις ἐστηρίχθη μεγάλως ἐπί τε τούτων ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων Documents diplomatiques τῆς Γαλλίας καὶ τῶν Documenti diplomatici τῆς Ἰταλίας. Τὰ τελευταῖα δὲ ταῦτα ἔγγραφα ὡς καὶ αἱ ἑλληνικαὶ λευκαὶ βίβλοι, ὧν πλήρη κατάλογον χρεωστῶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, εἶνε τοῦτο μὲν ὀλιγώτερον ὀγκώδη, τοῦτο δὲ ὀλιγώτερον εὐκόλως προσιτά· διὸ τὰς ἐπιγραφὰς αὐτῶν παρέχω ἐνταῦθα πλήρεις. Μνημονευθήτωσαν δ' ἐνταῦθα αἱ ἑξῆς βιβλιογραφίαι·

Bengesco G. Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle. Τόμ. Α'. Ἐν Βρυξέλλαις. 1895.

» Essai d' une notice bibliographique sur la question d' Orient. — Orient européen. 1821-97. Ἐν Βρυξέλλαις καὶ Παρισίοις. 1897.

Cobham C. D. An attempt at a bibliography of Cyprus. Πέμπτη ἔκδοσις. Ἐν τοῖς Excerpta Cypria. Ἐν Κανταβριγίᾳ. 1908.

Jouplain M. La question du Liban. Ἐν Παρισίοις. 1908. (Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ περιέχεται πλήρης βιβλιογραφία ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὸν Λίβανον.

Jovanovich V. M. Ἀγγλικὴ βιβλιογραφία τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος (σερβιστί). Ἐν Βελιγραδίῳ. 1908.

Kersopouloff M. E. T. Essai de bibliographie franco-bulgare. 1613-1910. Ἐν Παρισίοις. 1912.

Legrand E. Bibliographie albanaise. Description raisonnée des ouvrages publiés en Albanais ou relatifs à l' Albanie du XVe siècle jusqu' à 1900. Completée par *H. Gûys*. Ἐν Παρισίοις. 1912.

Legrand E. et *Pernot H.* Bibliographie ionienne. 2 τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1910.

Srpska Kraljevska Akademija. Essai de bibliographie française sur les Serbes et les Croates (1554-1900). Ἐν Βελιγραδίῳ. 1900.

---

1 Τὴν βιβλιογραφίαν ταύτην, συμπληρωθεῖσαν ἔν τισιν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ συμπληρώσῃ περαιτέρω διὰ προσθηκῶν πλὴν ἐλαχίστων ὁ μεταφραστής, ἐπειδὴ ἐνταῦθα ἀναγράφονται μόνον τὰ βιβλία, ἅτινα εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτὸς ὁ συγγραφεύς.

Tenneroni A. Per la bibliografia del Montenegro. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἐν Ῥώμῃ. 1896.

Tondini E. Notice sur la bibliographie du Monténégro. Ἐν Παρισίοις. 1889.

Α'. Βουλγαρία (καὶ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία).

Bath, Marquis of. Observations on Bulgarian Affairs. Ἐν Λονδίνῳ. 1880.

Beaman A. H. L. Stambuloff. Ἐν Λονδίνῳ. 1895.

Becker G. La guerre contemporaine dans les Balkans, 1885. Ἐν Παρισίοις. 1889.

Bilimek H. Der bulgarisch serbische Krieg, 1885. Ἐν Βιέννῃ. 1886.

Bourchier J. D. (*Μπάουτσερ*, ἀνταποκριτοῦ τῶν *Καιρῶν* τοῦ Λονδίνου ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου). Ἄρθρα ἐν τῇ *Fortnightly Review* (Δεκαπενθημέρῳ Ἐπιθεωρήσει) «Through Bulgaria with Prince Ferdinand» (Ἰούλιος 1888). «On the Black Sea with Prince Ferdinand (αὐτόθι, Ἰανουάριος 1891). «To Rhodope with Prince Ferdinand» (αὐτόθι, Ἀπρίλιος 1891).

Buxton Noel M. P. With the Bulgarian Staff. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

Cholet Comte A. P. de. Étude sur la guerre bulgaro-serbe. Ἐν Παρισίοις. 1891.

Dicey E. The Peasant State. Ἐν Λονδίνῳ 1894.

Documenti diplomatici (Livri Verdi = Πράσινοι βίβλοι).

1880. Affari di Oriente. Parti IV, V, VI b, c. Legislatura XIV. Sessione 1, ἀρ. IV.

1885. Rumelia Orientale. Serie 1ª e 2ª. Legislatura XV. Sessione 1, ἀρ. II *terdecies* καὶ *quatuordecies*.

1886. Rumelia Orientale e Grecia. Serie 3ª. Legistatura XVI. Sessione I, ἀρ. II.

1886. Bulgaria. Legislatura XVI. Sessione I, ἀρ. XVI.

1889. Bulgaria. Legislatura XVI. Sessione I, ἀρ. XVIII.

Drandar A. G. Ginq ans de règne. Le prince Alexandre de Battenberg en Bulgarie. Ἐν Παρισίοις. 1884.

» Les évenéments politiques en Bulgarie depuis 1876 jusqu' à nos jours. Ἐν Βρυξέλλαις. 1896.

» La Bulgarie sous le prince Ferdinand. 1887-1908. Ἐν Βρυξέλλαις. 1909.

Dupuy-Péyou L. La Bulgarie aux Bulgares. Ἐν Παρισίοις καὶ Βρυξέλλαις. 1896.

Golovin A. F. Fürst Alexander I von Bulgarien. 1879-86. Ἐν Βιέννῃ. 1896.

Gopcevic Sp. Bulgarien und Ostrumelien, mit besonderer Berücksichtigung von 1878-1886. Ἐν Λειψίᾳ. 1886.

Gubernatis Comte A. de. La Bulgarie et les Bulgares. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1899.

Huhn Major A. von. Der Kampf der Bulgaren um ihre Nationaleinheit. Ἐν Λειψίᾳ. 1886.

» The Kidnapping of Prince Alexander. Ἐν Λονδίνῳ. 1887.

Jireček C. Das Fürstenthum Bulgarien. 'Εν Βιέννῃ 1891.

Kanitz F. Donau - Bulgarien und der Balkan. Δευτέρα ἔκδοσις. 'Εν Λειψίᾳ. 1882.

Koch A. Mitteilungen aus dem Leben und der Regierurg des Fürsten Alexander von Bulgarien. 'Εν Δαρμστάττῃ. 1887.

Lamouche L. La Bulgarie dans le passé et le présent. 'Εν Παρισίοις. 1892.

Léonoff R. Documents secrets de la politique russe en Orient, 1881 - 90. 'Εν Βερολίνῳ καὶ Λειψίᾳ. 1893.

Macdonald T. Czar Ferdinand and his people. 'Εν Λονδίνῳ. 1913.

Ministère du Commerce bulgare. La Bulgarie contemporaine. 'Εν Βρυξέλλαις. 1906.

Puaux R. De Sofia à Tchataldja. 'Εν Παρισίοις. 1913.

Samuelson J. Bulgaria past and present. 'Εν Λονδίνῳ. 1888.

Sobolev L. N. Der erste Fürst von Bulgarien. 'Εν Λειψίᾳ. 1886.

Wagner Lieutnant H. With the Victorious Bulgarians. 'Εν Λονδίνῳ. 1913

Wolff, Sir H. D. Rambling Recollections. Τόμ. Β'. 'Εν Λονδίνῳ. 1908.

Zoli C. La Guerra Turco - bulgara. 'Εν Μεδιολάνῳ. 1913.

Β'. Ἑλλάς.

About E. La Grèce contemporaine. 'Εν Παρισίοις. 1890.

'Ανωνύμου. 'Αμαλία ἡ Βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος. 'Εν 'Αθήναις. 1896.

» Σελίδες τινὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος. 'Αθήνησιν. 1898.

» [Βιάρου Καποδίστρια]. Renseignements sur la Grèce et sur l' administration du Comte Capodistrias par un Grec témoin oculaire des faits qu' il rapporte. 'Εν Παρισίοις. 1833.

» *[Bourchier S. D. = Μπάουτσερ]* The Second Balkan War ἐν τοῖς Times τῆς 10/23 καὶ 19/31 'Οκτωβρίου, 12/25 Νοεμβρίου καὶ 26 Νοεμβρίου / 19 Δεκεμβρίου 1913.

Becker G. La guerre contemporaine dans les Balkans. 1897. 'Εν Παρισίοις. 1899.

Βελέλη Ι. 'Ο Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι. 'Εν 'Αθήναις. 1908.

Bickford - Smith R. A. H. Greece under King George. 'Εν Λονδίνῳ. 1893.

Bigham C. With the Turkish Army in Thessaly. 'Εν Λονδίνῳ. 1897.

Bikelas D. Seven Essays on Christian Greece. Translated by *John Marquess of Bute, K. T.* 'Εν Paisley καὶ Λονδίνῳ. 1890.

Blaquière E. The Greek Revolution; its origin and progress. 'Εν Λονδίνῳ. 1824.

» Narration of a second visite to Greece. 'Εν Λονδίνῳ. 1825.

» Letters from Greece. 'Εν Λονδίνῳ. 1828.

Buchon J. A. La Grèce continentale et la Morée. 'Εν Παρισίοις. 1843.

Βυζαντίου Κ. Σ. 'Ιστορία τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος. 'Εν 'Αθήναις. 1837.

Byron Lord. The Works of Lord Byron. Letters and Journals. Ed. by *R. E. Prothero*. Τόμ. ϛ'. 'Εν Λονδίνῳ. 1904.

Carlisle the Earl of. Diary in Turkish and Greek Waters. Ἔκδοσις τρίτη. 'Εν Λονδίνῳ. 1854.

Cassavetti D. J. Hellas and the Balkans wars. 'Εν Λονδίνῳ. 1914.

Chantepleure [Mme Dussap] La Ville assiegée. Janina. Octobre 1912 - Mars 1913. 'Εν Παρισίοις. 1913.

Cherbuliez A. Correspondance du Comte Capodistrias. Τέσσαρες τόμοι. 'Εν Γενεύῃ. 1839.

Christmas Walter. Kong Georg I, Prins af Danmark. 'Εν Κοπενάγῃ. 1913.

Church E. M. Sir Richard Church in Italy and Greece. 'Εν 'Εδιμβούργῳ. 1895.

Collegno G. Diario dell' Assedio di Navarino. 'Εν Ταυρίνῳ. 1857.

Debidour A. Le Général Fabvier, sa vie militaire et politique. 'Εν Παρισίοις. 1904.

Δελτίον τῆς 'Ιστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς 'Ελλάδος. Τόμ. Α' σ. 263-6, 675-9. Τόμ. Β' σ. 118-20, 515-20. Τόμ. Γ' σ. 317-30, 433-45. Τόμ. Δ' σ. 263-7, 331-43, 475-512, 575-8. Τόμ. Ε' σ. 259-62. Τόμ. ϛ' σ. 51-62. Τόμ. Ζ' σ. 3-64. 'Εν 'Αθήναις. 1883-1909.

De Quincey T. The Revolution of Greece Modern Greece. 'Εν τοῖς αὐτοῦ Ἔργοις (Works). Τόμ. Ι' σ. 99-157. ΙΓ' σ. 288-322. 'Εν 'Εδιμβούργῳ. 1862.

Deschamps G. La Grèce d'aujourd'hui. 'Εν Παρισίοις. 1892.

Διπλωματικὰ ἔγγραφα.

1. 'Η μεταξὺ τοῦ ἐν 'Ελλάδι πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν 'Εξωτερικῶν ὑπουργοῦ ἀλληλογραφία ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως Σουλιέ. 'Αθῆναι. 1863.
2. Ἔγγραφα ἐπίσημα ἀφορῶντα τὰς ἐπὶ τοῦ ἑπτανησιακοῦ ζητήματος διαπραγματεύσεις. 'Αθῆναι. 1864.
3. Ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν ῥῆξιν τῶν μεταξὺ 'Ελλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεων. 'Αθῆναι. 1868.
4. Ἔγγραφα κατατεθέντα εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τῶν ἐκβολάδων καὶ σκωριῶν Λαυρίου. 1872-1873. 'Αθῆναι. 1873.
5. Διπλωματικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, κατατεθέντα ἐν τῇ Βουλῇ τῶν 'Ελλήνων ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν 'Εξωτερικῶν ὑπουργοῦ. 'Αθῆναι. 1878.
6. Μετατροπὴ τῶν δανείων τοῦ 1824 καὶ 1825, ἀδείᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργείου. 'Αθῆναι. 1879.
7. Διπλωματικὰ ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὸ μεθοριακὸν ζήτημα. 'Αθῆναι 1882.
8. Διπλωματικὰ ἔγγραφα κατατεθέντα εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν 'Εξωτερικῶν ὑπουργοῦ περὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. 'Αθῆναι. 1886.
9. Διπλωματικὰ ἔγγραφα περὶ σταφίδος. Διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. 'Αθῆναι. 1889.
10. Ἔγγραφα περὶ τῆς ὑποθέσεως Ζάππα. 1863-92. 'Αθῆναι. 1892.
11. Διπλωματικὰ ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὸν ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897. 'Αθῆναι. 1897.

12. Documents diplomatiques (Livre blanc hellénique). Conflit Gréco-turc. Avril-Septembre 1897. Athènes 1897.
13. Μετάφρασις τῶν κυριωτέρων ὑπομνημάτων, δι' ὧν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις προσέφυγεν εἰς τὴν διαιτησίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν τῶν ἐξ Μ. Δυνάμεων. Ἀθῆναι. 1901.
14. Ἔγγραφα ἑλληνορουμανικῆς διαφορᾶς. Ἀθῆναι. 1906.

Documenti diplomatici (Libri Verdi).
1870. Uccisione del Conte Alberto Boyli. Legistatura X. Sessione 2, ἀρ. 77, 77 *bis*.
1872. Trattative con la Grecia per l'affare del «Laurium». Legislatura XI. Sessione 2, ἀρ. 151 *bis*.
1880. Affari di Oriente. Parte VII. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV.
1880. Conferenza di Berlino per la questione turco-ellenica. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV *ter*.
1881. Questione turco-ellenica (1881). 1α Serie. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV *quinq*.
1883. Questione turco-ellenica (1882). 2α Serie. Legislatura XV. Sessione I, ἀρ. II *ter*.
1886. Rumelia Orientale e Grecia. Serie 3α. Legislatura XVI. Sessione I, ἀρ. II.
1897. Creta. Conflitto Turco-ellenico. Legislatura XX. Sessione I, ἀρ. XIX.

Δραγούμη Ν. Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις. Ἔκδοσις δευτέρα. Δύο τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1879.

Δρόσου Δ. Ι. Δ. Τὰ κατὰ τὸν διεθνῆ εἰρηνικὸν εἱργμὸν τοῦ 1850. Ἐν Ἀθήναις. 1907.

Emerson J. (Sir J. Emerson Tennent). The History of Modern Greece. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1830.

Εὐαγγελίδου Τρ. Ἱστορία τοῦ Ὄθωνος (1832-1862). Ἐν Ἀθήναις. 1893.
» Τὰ μετὰ τὸν Ὄθωνα, ἤτοι ἱστορία τῆς μεσοβασιλείας καὶ τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α' (1862-1898). Ἐν Ἀθήναις. 1898.
» Κωνσταντῖνος Σμολένσκης. Βιογραφικὸν δοκίμιον. Ἐν Ἀθήναις. 1897.

Eynard J. G. Lettres et documents officiels relatifs aux derniers événements de Grèce. Ἐν Παρισίοις. 1831.

Fairchild H. P. Greek Immigration to the United States. Ἐν New Haven. 1911.

Finlay G. A History of Greece. Ἐκδ. *H. F. Tozer*. Τόμ. Ϛ' καὶ Ζ'. Ἐν Ὀξωνίῳ. 1877.

Garibaldi Ricciotti. La Camicia Rossa nella guerra greco-turca 1897. Ἐν Ῥώμῃ. 1899.

Gladstone W. E. The Hellenic factor in the Eastern Problem. Ἐπανέκδοσις ἐν τοῖς Gleanings from Past Years Τόμ. Δ' σ. 259-304. Ἐν Λονδίνῳ. 1879.

Goltz Baron C. von der. Der thessalische Krieg und die türkische Armee. Ἐν Βερολίνῳ. 1898.

Gordon T. History of the Greek Revolution. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1832.

Γούδα A. N. Mémorandum aux trois Puissances protectrices de la Grèce et au monde civilisé. Ἐν Κερκύρᾳ. 1862. — Second Memorandum. Ἐν Κερκύρᾳ 1862. — Troisième Mémoire. Ἐν Παρισίοις 1862. — Παραινέσεις πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν μέλλοντα Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1863.

Homolle Th. Houssaye H. κτλ. La Grèce. Ἐν Παρισίοις. 1908.

Ἱδρωμένου A. M. Ἰωάννης Καποδίστριας, Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1900.

» Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1908.

Isambert G. L' Indépendance grecque et l' Europe. Ἐν Παρισίοις. 1900.

Jebb, Sir. R. C. Two lectures on Modern Greece. Ἐν Λονδίνῳ. 1901.

Καρακατσάνη I. Z. Τὸ νέον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1911.

Κλεομένους A. Περὶ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος Βασιλέων Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας. Ἐν Ἀθήναις. 1904.

Klüber J. L. Pragmatische Geschichte der nationalen und politischen Wiedergeburt Griechenlands. Ἐν Φραγκοφορτίῳ. 1835.

Κολοκοτρώνη I. T. Ἑλληνικὰ ὑπομνήματα, ἤτοι ἐπιστολαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι 1827. Ἐν Ἀθήναις. 1856.

Κολοκοτρώνη Θεοδώρου Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ἐν Ἀθήναις. 1846.

Κυριακίδου E. K. Ἱστορία τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ. 1832 - 1892. Δύο τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1892 - 4.

Κωνσταντίνου Διαδόχου Ἔκθεσις τῆς A. B. Ὑψηλότητος τοῦ Διαδόχου ἐπὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας κατὰ τὴν ἐκστρατείαν 1897. Ἐν Ἀθήναις. 1898.

Λάμπρου Σπυρ. Π. Le point de vue grec (Correspondant 10 Ἰουνίου 1913 ἑ. ν.) ἑλλ. μετάφρασις «Τὰ ἑλληνικὰ δίκαια» ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. I' σ. 138 - 89. — «Ἱστορικὰ σημειώματα περὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ ζητήματος» ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. I' σ. 370 - 97.

Leake W. M. An historical outline of the Greek Revolution. Ἔκδοσις τρίτη. Ἐν Λονδίνῳ. 1826. — On the claims to the Islands of Cervi and Sapienza. Ἐν Λονδίνῳ. 1850.

Leune Jean. Une revanche, une étape. Campagne de l' armée hellénique en Macédoine 1912. Ἐν Παρισίοις. 1914.

Μάμουκα Ἀνδρέου Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 - 1832. Ἕνδεκα τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1839 - 1852.

Martin P. F. Greece of the Twentieth Century. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

Maurer G. L. von. Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung. Τρεῖς τόμοι. Ἐν Εἰδελβέργῃ. 1835.

Mendelssohn - Bartholdy K. Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage. Δύο τόμοι. Ἐν Λειψίᾳ: 1870 - 4.

Μεταξᾶ Κ. Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν Ἀθήναις. 1878.

Miller William Greek life in town and country. Ἐν Λονδίνῳ. 1905.

«Ναυπλιέως». Τὰ συμβάντα τῆς Ναυπλιακῆς ἐπαναστάσεως τῆς πρώτης Φεβρουαρίου 1862. Ἐν Ἀθήναις. 1862.

Nevinson H. W. Scenes in the Thirty Days War between Greece and Turkey. Ἐν Λονδίνῳ. 1898.

Nicolaides K. Griechenlands Anteil an den Balkankriegen 1912 - 13. Ἐν Βιέννῃ. 1914.

Οἰκονομοπούλου Ε. Μεγάλη ἱστορία τοῦ Βαλκανοτουρκικοῦ πολέμου. Δύο τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1918.

Papadopoulos Vretos A. Mémoires biographiques et historiques sur le Président de la Grèce, le comte Jean Capodistrias. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1837.

Parish H. H. The diplomatic history of the monarchy of Greece from the year 1830. Ἐν Λονδίνῳ. 1838.

Πήλικα Ι. Ν. Ἀπομνημονεύματα τῆς ὑπουργίας Σπυρίδωνος Πήλικα. Ἐν Ἀθήναις. 1893.

Pieri Mario Storia del Risorgimento della Grecia portata fino alla battaglia di Domokos del 1897 da *Silvio Becchia*. Ἐν Μεδιολάνῳ. 1897.

Pouqueville F. C. H. L. Histoire de la régéneration de la Grèce. Τέσσαρες τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1824.

Prokesch - Osten A. von Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches aus diplomatischem Standpunkte. Ἕξ τόμοι. Ἐν Βιέννῃ. 1867.

Ῥαγκαβῆ Α. Ρ. Ἀπομνημονεύματα. Δύο τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1894.

Raybaud M. Mémoires sur la Grèce pour servir à l' histoire de la guerre de l' Indépendance. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1824 - 5.

Rizos J. N. Histoire moderne de la Grèce. Ἐν Γενεύῃ. 1828.

Rose W. K. With the Greeks in Thessaly. Ἐν Λονδίνῳ. 1897.

Rumbold Sir H. Recollections of a Diplomatist. Τόμ. Β'. Ἐν Λονδίνῳ. 1902.

» Final Recollections of a Diplomatist. Ἐν Λονδίνῳ. 1905.

Samuelson J. Greece, her present condition (ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν). Ἐν Λονδίνῳ. 1894.

Sergeant L. Greece in the nineteenth century. Ἐν Λονδίνῳ. 1897.

Strong F. Greece as a Kingdom; or a statistical description of that country. Ἐν Λονδίνῳ. 1842.

Thiersch F. De l' état actuel de la Grèce et des moyens d' arriver à la restauration. Δύο τόμοι. Ἐν Λειψίᾳ. 1833.

Thouvenel L. La Grèce du Roi Othon. [1845 - 50]. Ἐν Παρισίοις. 1890.
Τράμπαν Ἱστορία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀθῆναι». 1913.
Τρικούπη Σ. Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἔκδοσις τρίτη. Τέσσαρες τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1888.
Trost L. König Ludwig I. von Bayern in seinen Briefen an seinen Sohn den König Otto von Griechenland. Ἐν Δαμβέργῃ. 1891.
Τσοκοπούλου Γ. Β. Παλαιαὶ Ἀθῆναι. Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία. Ἐν Ἀθήναις. 1904.
Tuckerman C. K. The Greeks of to - day. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ. 1886. — Ἑλληνικὴ μετάφρασις *Ἀντωνίου Ζυγομαλᾶ* «Οἱ Ἕλληνες τῆς σήμερον» ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Ἐν Ἀθήναις. 1877.
Φιλαρέτου Γ. Ν. Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1889.
Φιλήμονος Ι. Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τέσσαρες τόμοι. Ἀθῆναι. 1859 - 61.
Waddington G. A visit to Greece in 1823 and 1824. Ἐν Λονδίνω. 1825.

Β′ α. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι πρὸ τῆς ἑνώσεως.

Ansted D. F. The Ionian Islands in the year 1863. Ἐν Λονδίνῳ. 1863.
Bosset C. P. de. Parga and the Ionian Islands. Ἐν Λονδίνῳ. 1821.
Bowen Sir G. F. The Ionian Islands under British Protection. Ἐν Λονδίνῳ. 1850.
Βροκίνη Λαυρεντίου (ἐκδότου) Γ. Προσαλένδου Ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν κατὰ τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας βάπτισιν τοῦ Ἄγγλου φιλέλληνος Κόμητος Γκίλφορδ. Ἐν Κερκύρᾳ. 1879.
Buchon A. Voyage dans l' Eubée, les Iles Ioniennes et les Cyclades en 1841. Ἐν Παρισίοις. 1911.
Costituzione degli Stati Uniti delle Isole Ionie unanimamente adottata e sanzionata dall' Assemblea legislativa nel giorno 2 maggio 1817. Ἐν Κερκύρᾳ. 1817.
Depositions and Proceedings relative to the events which occurred in Cephalonia in the year 1849. Ἐν Κερκύρᾳ (ἄνευ χρονολογίας).
Dusmani A. La missione di W. E. Gladstone nelle Isole Ionie. Ἐν Κερκύρᾳ. 1870 - 1.
Edinburgh Review. Τόμ. LXXXII σ. 263 - 93. «Parga.» Ἐν Ἐδιμβούργῳ. 1819.
Ζερβοῦ Ε. Ι. Τὰ Κεφαλληνιακά. Ἐν Κεφαλληνίᾳ. 1850.
Foscolo Ugo Narrazione delle fortune e della cessione di Parga. Ἐν ταῖς Opere edite e postume. Prose politiche. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1850.
» Dello stato politico delle Isole Ionie. Αὐτόθι. Τόμ. XI σ. 91 - 128. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1862.
Ἰδρωμένου Α. Μ. Ὁ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγὼν τῶν Ἑπτανησίων. 1815 - 1864. Ἐν Κερκύρᾳ. 1889.
» Ἡ πρώτη ἐν Κερκύρᾳ δημοσία σχολή. 1805 - 1824. Ἐν Ἀθήναις. 1890.

Ἱ[δρωμένου] *Μ. Σ.* Ἔγγραφα περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Παργίων καταθέσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ σκευῶν τῆς ἐν Πάργῃ ἐκκλησίας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1893.

Jervis, Henry Jervis-White. History of the Island of Corfù and of the Republic of the Ionian Islands. Ἐν Λονδίνῳ. 1852.

Kirkwall, Viscount (ἐκδότου) Four years in the Ionian Islands ὑπὸ *Colonel F. Whittingham.* Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1864.

Lenormant F. La question ionienne devant l'Europe. Ἐν Παρισίοις. 1859.

» Le gouvernement des Iles Ioniennes. Lettre à Lord John Russell. Ἐν Παρισίοις. 1861.

Λοβέρδου Ι. Π. Κ. Ἱστορία τῆς νήσου Κεφαλληνίας (Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ ἰταλικοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ *Π. Κ. Γρατσιάτου*). Ἐν Κεφαλληνίᾳ 1888.

Λομβάρδου Κ. Ἀπομνημονεύματα πρὸς καταρτισμὸν τῆς περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑπτανήσου ἱστορίας. Ἐν Ζακύνθῳ καὶ Ἀθήναις. 1871-5.

Lunzi Conte E. Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Repubblicani francesi. Ἐν Βενετίᾳ. 1860.

» Della Repubblica Settinsulare. Ἐν Βενετίᾳ. 1863.

Maneses N. B. Le tre Costitutioni (1800, 1803, 1817). Ἐν Κερκύρᾳ. 1849.

Μαυρογιάννη Γερασίμου. Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων. Δύο τόμοι. Ἐν Ἀθήναις. 1889.

Morley J. (Viscount). The life of William Ewart Gladstone. Τόμ. Α'. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

Mustoxidi A. Al dispaccio del 10 Aprile 1840 da Sir Howard Douglas... indiritto... confutazione. Ἐν Μελίτῃ. 1841.

Napier Col. C. J. The colonies. Ἐν Λονδίνῳ. 1833.

Pauthier G. Les Iles Ioniennes pendant l'occupation française et le protectorat anglais. Ἐν Παρισίοις. 1863.

Quarterly Rewiew. Τόμ. XXIII, σ. 111-36. «Parga». Ἐν Λονδίνῳ. 1820.

Rodocanachi E. Bonaparte et les Iles Ioniennes. Ἐν Παρισίοις. 1899.

Σ[αλαπάντα] Π. Α. Ἡ Πάργα, ἤτοι μονογραφία αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις. 1861.

Theotoky A. Sir Frederick Adam in the Ionian Islands. Ἐν Μελίτῃ. 1839.

Theotoky Baron. Détails sur Corfou. Ἐν Κερκύρᾳ. 1826.

Whyte-Jervis, M. P. Capt. The Ionian Islands during the present century. Ἐν Λονδίνῳ. 1863.

Xenos S. East and west, a diplomatic history of the annexation of the Ionian Islands to the Kingdom of Greece. Ἐν Λονδίνῳ. 1865.

Χιώτου Π. Ἱστορία τοῦ Ἰονίου κράτους ἀπὸ συστάσεως αὐτοῦ μέχρις ἑνώσεως (ἔτη 1815-1864). Δύο τόμοι. Ἐν Ζακύνθῳ. 1874-7.

Γ' Μαυροβούνιον.

Andric Alexander. Geschichte des Fürstentums Montenegro von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1852. Ἐν Βιέννῃ. 1853.

Bourchier J. D. (Μπάουτσερ) Montenegro and her Prince. Ἐν τῇ *Fortnightly Review* τοῦ Δεκεμβρίου 1898.

Carr W. Essay on Montenegro. Ἐν Ὀξωνίῳ. 1884.

Chiudina G. Storia del Montenero (Crnagora) da' tempi antichi fino a'nostri. Ἐν Σπαλάτῳ. 1882.

Coquelle P. Histoire du Monténégro et de la Bosnie depuis les origines. Ἐν Παρισίοις. 1895.

Delarue Henri. Le Monténégro. Ἐν Παρισίοις. 1862.

Denton The Rev. W. Montenegro; its people and their history. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

Documenti diplomatici (Libri Verdi).
1880. Affari di Oriente. Parte VI d. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV.

Erber T. Storia della Dalmatia dal 1797 al 1814. Ἐν Ζάρᾳ. 1886.

Frilley G. et Wlahovitj. J. Le Monténégro contemporain. Ἐν Παρισίοις. 1876.

Gladstone W. E. Montenegro or Tsernagora. A Sketch. Ἀνατύπωσις ἐν τοῖς Gleanings from Past Years. Τόμ. Δ'. Ἐν Λονδίνῳ. 1879. Ἀναδημοσίευσις ἐν Λονδίνῳ 1912.

Gopcevic Sp. Der türko-montenegrinische Krieg. 1876-1878. Ἐν Βιέννῃ. 1877-79.

» Montenegro und die Montenegriner. Ἐν Λειψίᾳ. 1877.

Jackson T. G. Dalmatia, the Quarnero and Istria. Τόμ. Γ'. Ἐν Ὀξωνίῳ. 1887.

Lenormant F. Turcs et Monténégrins. Ἐν Παρισίοις. 1866.

Marmier X. Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro. Ἐν Παρισίοις. 1854.

Maton E. Histoire du Monténégro ou Tsernogore. Ἐν Παρισίοις. 1881.

Medakovic M. Istorija Crnegore. Ἐν Σεμλίνῳ. 1850.

Miller William. The Montenegrin Bicentenary. Ἐν τῷ *Gentleman's Magazine* τοῦ Ὀκτωβρίου 1896.

» The Montenegrin Jubilee. Ἐν τῷ *Macmillan's Magazine* τοῦ Σεπτεμβρίου 1901.

Pagliano E. M. La constitution de la principauté de Monténégro. Extrait de la *Revue du Droit public et de la Science politique* ἀρ. 2 τοῦ 1906. Ἐν Παρισίοις 1906 [Μετάφρασις τοῦ Συντάγματος].

Pisani P. La Dalmatie de 1797 à 1815. Ἐν Παρισίοις 1893.

Sommières Vialla de. Voyage historique et politique en Monténégro. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1820.

Stevenson F. S. A History of Montenegro. Ἐν Λονδίνῳ [1912].

Stangford, Viscountess. The eastern shores of the Adriatic in 1863. Ἐν Λονδίνῳ. 1864.

Vaclik L. C. La souveraineté de Monténégro et les pays serbes adjaents. Ἐν Λειψίᾳ. 1858.

Wilkinson Sir J. Gardner. Dalmatia and Montenegro. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1848.

Wyon R. and Prance G. The Land of the Black Mountain. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

Δ'. Ῥωμανία.

Aricescu C. D. Acte justificative la Istoria Revolutiunli române de la **1828.** Ἐν Κραγιόβᾳ. 1874.

Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. Τέσσαρες τόμοι. Ἐν Στουτγάρτῃ. 1894 - 1900.

Bellessort A. La Roumanie contemporaine. Ἐν Παρισίοις. 1905.

Benger G. Rumania in 1900. Ἐν Λονδίνῳ. 1901 (μετάφρασις).

Bibesco G. Histoire d'une frontière. La Roumanie sur la rive droite du Danube. Ἐν Παρισίοις. 1883.

» Règne de Bibesco. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1893.

» Roumanie: d'Adrinople à Balta - Liman (1829 - 49). Correspondance et documents (1843 - 56). Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1893 - 4.

Boteanu G. Memoriu din resboiul de la 1877 - 8. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1895.

Colescu L. Progrès économiques de la Roumanie, réalisés sous le règne de S. M. le Roi Carol I. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1907.

Colson F. De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie. Ἐν Παρισίοις. 1839.

Damé F. Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des Princes indigènes jusqu'à nos jours. 1822 - 1900. Ἐν Παρισίοις. 1900.

Documenti diplomatici (Libri Verdi).
1880. Affari di Oriente. Parte IX. Legislatura XIV. Sessione I ἀρ. IV.

Documents diplomatiques. Les événements de la Peninsule balcanique. L'action de la Roumanie, 20 Septembre 1912 - 1 Août 1913. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1913.

Eliade P. De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Ἐν Παρισίοις. 1898.

» Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIXme siècle. Ἐν Παρισίοις. 1905.

» La Roumanie au XIXe siècle. Les trois Présidents plenipotentiaires (1828 - 1834). Ἐν Παρισίοις. 1914.

Gentz Ch. de. Dépêches inédites aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813 - 1828) publiés par le Comte *Prokesch-Osten* fils. Τρεῖς τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1876 - 7.

Hurmuzaki E. de Documente privitoare la Istoria Românilor. Τόμ. Ζ' σ. 480 - 1. Τόμ. Ι', ΙΓ'. Παράρτημα Ι, Τόμ. Δ' σ. 1 - 291, 300 μέχρι τέλους. Τόμ. Ε', ϛ'. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1876 - 1909.

Jorga N. Documente privitoare la Familia Callimachi. Δύο τόμοι. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1902 - 3.

» Geschichte des rumänischen Volkes. Τόμ. Β'. Ἐν Γώθᾳ. 1905.

» Breve storia dei Rumeni. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1911.

Kogalniceanu V. M. Acte si documente din correspendenta diplomatica a lui Mihail Kogalniceanu. 1877 - 8. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1893.

Livre vert roumain. La question de Danube. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1881.

Petrescu G., Sturdza D. A., Sturdza D. C., Colescu-Vartic C. si *Skupiewski I. J.* Acte si documente relative la Istoria Renascerei Romaniei. Ἐννέα τόμοι. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1889-1901.

Ρουμανικὴ Ἀκαδημία. Trei-Deci de Ani de Domnie ai Regului Carol I. 1866-1896. Δύο τόμοι. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1897.

Samuelson J. Roumania past and present. Ἐν Λονδίνῳ. 1882.

Sincerus E. Les Juifs en Roumanie depuis le traité de Berlin jusqu'à ce jour. Ἐν Λονδίνῳ. 1901.

Sturdza D. A. Charles Ier, Roi de Roumanie; Chronique, Actes, Documents [1866-77]. Δύο τόμοι. Ἐν Βουκουρεστίῳ. 1899-1904.

Ubicini A. La question des Principautés devant l' Europe. Ἐν Παρισίοις. 1858.

Whitman S. Reminiscences of the King of Roumania. Ἐν Λονδίνῳ και Νέᾳ Ὑόρκῃ. 1899.

Wilkinson W. An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia. Ἐν Λονδίνῳ. 1820.

Witte Baron J. de. Quinze ans d' histoire. 1866-81. Ἐν Παρισίοις. 1905.

Xénopol A. D. Histoire des Roumains de la Dacie Trajane. Τόμ. Β'. Ἐν Παρισίοις. 1896.

Zallony M. Essai sur les Phanariotes. Ἐν Μασσαλίᾳ. 1824.

Ε'. Σερβία.

Barby H. Les victoires serbes. Πέμπτη ἔκδοσις. Ἐν Παρισίοις. 1913.

» La guere serbo-bulgare. Ἐν Βρεγαλνίτσᾳ καὶ Παρισίοις. 1914.

Boskovich I. La Mission de Serbie dans la question d' Orient. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1887.

Coquelle P. Le Royaume de Serbie. Ἐν Παρισίοις. 1894.

Cunibert R. S. Essai historique sur les révolutions et l' indépendance de la Serbie. 1804-1850. Δύο τόμοι. Ἐν Λειψίᾳ. 1855.

Cuniberti F. La Serbia e la Dinastia degli Obrenobich (1804-1893). Ἐν Ταυρίνῳ. 1893.

Denton the Rev. W. Servia and the Servians. Ἐν Λονδίνῳ. 1862.

Documenti diplomatici (Libri Verdi).
1880. Affari di Oriente. Parti VI a, VIII. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV.

Durham M. E. Through the Lands of the Serb. Ἐν Λονδίνῳ. 1904.

État-Major général de l' armée serbe. Guerre de la Serbie contre la Turquie, 1877-78. Ἐν Παρισίοις. 1879 (μετάφρασις).

Georgevic V. Das Ende der Obrenovich: Beiträge zur Geschichte Serbiens. 1897-1900. Ἐν Λειψίᾳ. 1905.

Gopcevic Sp. Serbien und die Serben. Ἐν Λειψίᾳ. 1888.

Gubernatis Comte A. de. La Serbie et les Serbes. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1897.

Hogge J. La Serbie de nos jours. Ἐν Βρυξέλλαις. 1900.

Kallay B. von. Geschichte der Serben. Aus dem ungarischen von *J. H. Schwicker*. Ἐν Βουδαπέστῃ, Βιέννῃ καὶ Λειψίᾳ. 1878.

» Die Geschichte des serbischen Aufstandes: 1807 - 10. Übersetzt von *S. Beigel*. Ἐν Βιέννῃ. 1910.

Kanitz F. Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Ἐν Λειψίᾳ. 1904.

Kutschbach A. Die Serben im Balkan - Krieg 1912 - 13 und im Kriege gegen die Bulgaren. Ἐν Στουτγάρτῃ. 1913.

Lazarovich - Hrebelianovich, Prince and Princess. The Servian People; their glory and their destiny. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1911.

Mallat I. La Serbie contemporaine. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1902.

Leger L. Serbes, Croates er Bulgares. Études historiques, politiques et littéraires. Ἐν Παρισίοις. 1913.

Mijatovich Chedomil A Royal Tragedy. Ἐν Λονδίνῳ. 1906.

» Servia and the Servians. Ἐν Λονδίνῳ. 1908.

Mijatovich E. L. The History of Modern Servia. Ἐν Λονδίνῳ. 1872.

Paton A. A. Servia, the youngest Member of the European Family; or a Residence in Belgrade in 1843 and 1844. Ἐν Λονδίνῳ. 1845.

Pearson E. M. and Mc Laughlin L. E. Service in Servia under the Red Cross. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

Ratchich V. Le Royaume de Serbie; étude d' histoire diplomatique. Ἐν Παρισίοις. 1901.

Ranke L. von. Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert. Ἐν Λειψίᾳ. 1879.

Reinach J. La Serbie et le Monténégro. Ἐν Παρισίοις. 1876.

Ristich J. Diplomatska Istorija Srbije. 1875 - 78. Δύο τόμοι. Ἐν Βελιγραδίῳ. 1896 - 8.

Salusbury P. H. B. Two Months with Tchernaieff in Servia. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

Stead E. (ἐκδότου) Servia by the Servians. Ἐν Λονδίνῳ. 1909.

Sydackoff Bressnitz von. Die Geschichte Serbiens vom Jahre 1868 bis auf den heutigen Tag unter den Königen Milan und Alexander. Ἐν Βερολίνῳ καὶ Λειψίᾳ. 1895.

» Das Ende der Dynastie Obrenovic. Ἐν Λειψίᾳ. 1900.

Taillandier Saint - René. Kara Georges et Milosch: la Serbie au XIXe siècle. Ἐν Παρισίοις. 1875.

Vivian H. Servia, the Poor Man's Paradise. Ἐν Λονδίνῳ. 1897.

» The Servian Tragedy. Ἐν Λονδίνῳ. 1904.

Yakschitch Gr. L' Europe et la Résurrection de la Serbie (1804 - 1834). Ἐν Παρισίοις. 1907.

ϛ'. Τουρκία καὶ ἡ Ἀνατολὴ καθ' ὅλου.

Abbot G. F. The tale of a tour in Macedonia. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

» Turkey in transition. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

Albin P. Les grands traités politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jurqu'à nos jours. Ἐν Παρισίοις. 1911.

Amadori-Virgili G. La questione Rumeliota e la politica Italiana. Τόμ. Α'. Ἐν Βιτόντῳ. 1908.

Ἀνωνύμου [Bourchier T. D=Μπάουτσερ] The Balken League ἐν τοῖς *Times* τῆς 4, 5, 6, 11, 13, 16 καὶ 19 Ἰουνίου 1913 ἔ. ν. (ἑλλ. μετάφρασις ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀθῆναι»).

Ashmead-Bartlett With the Turks in Thrace. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

Avril Baron A. d'. Négociations relatives au traité de Berlin et aux arrangements qui ont suivi. Ἐν Παρισίοις. 1887.

Baker Capt. B. Granville. The Passing of the Turkish Empire in Europe. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

Baker Pasha Lt. Gen. V. The war in Bulgaria. Ἐν Λονδίνῳ. 1879.

Baring M. Letters from the near East. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

Barbarich E. Albania. Monografia. Ἐν Ῥώμῃ. 1905.

Barrault E. Ἴδε *Cadalvène.*

Beaman A. H. Twenty years in the Near East. Ἐν Λονδίνῳ. 1898.

Bérard V. La Turquie et l'Hellénisme contemporain. Ἕκτη ἔκδοσις. Ἐν Παρισίοις. 1911.

» La politique du Sultan. Τετάρτη ἔκδοσις. Ἐν Παρισίοις. 1900.

» La Macédoine. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἐν Παρισίοις. 1900.

» Pro Macedonia. Ἐν Παρισίοις. 1904.

» Le Sultan, l'Islam et les Puissances. Ἐν Παρισίοις. 1907.

» La Revolution Turque. Ἐν Παρισίοις. 1900.

» La mort de Stamboul. Ἐν Παρισίοις. 1913.

Berri G. L'assedio di Scutari. Sei mesi dentro la città assediata. Ἐν Μεδιολάνῳ. 1913.

Bliss E. M. Turkey and the Armenian Atrocities. Ἐν Λονδίνῳ. 1896.

Blunt. Ἴδε *Consul's.*

Brailsford H. N. Macedonia: its races and their future. Ἐν Λονδίνῳ. 1906.

Brancoff D. M. La Macédoine et sa population chrétienne. Ἐν Παρισίοις. 1905.

Broughton Lord (Hobhause J. C.). A journey through Albania und other provinces of Turkey in Europe and Asia. Δύο τόμοι. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Λονδίνῳ. 1855.

Bryce J. Transcaucasia, with supplement on the Armenian question. Ἐν Λονδίνῳ. 1896.

Buxton C. R. Turkey in Revolution. Ἐν Λονδίνῳ. 1909.

Cadalvène E. de, et Barrault E. Histoire de la guerre de Méhémed-Ali contre la Porte Ottomane, en Syrie et en Asie-Mineure (1831-3). Ἐν Παρισίοις. 1837.

» Deux années de l'histoire d'Orient. 1839-40. Ἐν Παρισίοις. 1840.

Chesney F. R. The Russo-Turkisch campaigns of 1828-9. Ἐν Λονδίνῳ. 1854.

Chlumecky L. von. Österreich-Ungarn und Italien. Das westbalkanische

Problem und Italiens Kampf um die Vorherrschaff in der Adria. 'Εν Λειψίᾳ. 1907.

Choublier M. La question d'Orient depuis le traité de Berlin. 'Εν Παρισίοις. 1897.

Churchill Col. Mount Lebanon: a ten years' residence from 1842 to 1852. 'Εν Λονδίνῳ. 1853.

Consul's Daugther and wife A. [Lady Blunt]. The people of Turkey. Δύο τόμοι. 'Εν Λονδίνῳ. 1878.

Daily News ἀνταποκρίσεις περὶ τοῦ πολέμου τοῦ 1877-78. 'Εν Λονδίνῳ. 1878.

Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13 August 1912 bis 6 November 1913. (Αὐστριακὴ ἐρυθρὰ βίβλος). 'Εν Βιέννῃ. 1914.

Documenti diplomatici (Libri Verdi).

1871. Trattato di Londra del 13 marzo 1871 e protocolli delle conferenze. Legislatura XI. Sessione 2, ἀρ. 112.

1877. Affari di Oriente. Legislatura XIII. Sessione I, ἀρ. XII.

1877. Protocollo di Londra del 31 marzo 1877. Legistatura XIII. Sessione I ἀρ. XIII *bis*.

1878. Affari di Oriente. Legislatura XIII. Sessione 2, ἀρ. X.

1878. Trattato di Berlino e protocollo del Congresso di Berlino. Legislatura XI. Sessione 2, ἀρ. XXII.

1880. Affari di Oriente. Parti I-III. Legislatura XIV. Sessione I, ἀρ. IV.

1883. Questione Danubiana. Legislatura XV. Sessione I.

1906. Macedonia. Legislatura XXII. Sessione 2, ἀρ. XXVII.

Driault E. La question d' Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours. Πέμπτη ἔκδοσις. 'Εν Παρισίοις. 1912.

Durham M. E. The Burden of the Balkans. 'Εν Λονδίνῳ. 1905.

» High Albania. 'Εν Λονδίνῳ. 1909.

» The Struggle for Scutari Turc, Slav and Albanian. 'Εν Λονδίνῳ. 1914.

Edwards H. S. Sir W. White, Ambassador at Constantinople, 1885-91. 'Εν Λονδίνῳ. 1909.

Eliot Sir C. N. E. («Odysseus») Turkey in Europe. Ἔκδοσις δευτέρα. 'Εν Λονδίνῳ. 1908.

Engelhardt E. La Turquie et le Tanzimat, ou Histoire de réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours. 'Εν Παρισίοις. 1882.

Eton W. Survey of the Turkish Empire. 'Εν Λονδίνῳ. 1801.

Freeman E. A. The Ottoman Power in Europe. 'Εν Λονδίνῳ. 1877.

Galanti A. L'Albania. 'Εν Ῥώμῃ. 1901.

Garnett L. M. I. The Turkish People. 'Εν Λονδίνῳ. 1909.

Gladstone W. E. The Bulgarian Horrors and the Question of the East. 'Εν Λονδίνῳ. 1876.

Gladstone W. E. Lessons in Massacre. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

» The Armenian Question. Ἐν Λονδίνῳ. 1905.

Gopcevic Sp. Oberalbanien und seine Liga. Ἐν Λειψίᾳ. 1881.

» Makedonien und Alt-Serbien. Ἐν Βιέννῃ. 1889.

Greene F. V. The Campaign in Bulgaria. 1877-1878. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

Halid Halil The Diary of a Turk. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.

Hecquard C. La Turquie sous Abdul-Hamid II. Exposé fidèle de la gérance d'un Empire pendant un quart de siècle (31e août 1876-1er Septembre 1900). Ἐν Βρυξέλλαις 1901.

Hecquard H. Histoire et description de la haute Albanie. Ἐν Παρισίοις (ἄνευ χρονολογίας).

Herbert W. V. The Defence of Plevna, 1877. Ἐν Λονδίνῳ. 1895.

» The Chronicles of a Virgin Fortress. Ἐν Λονδίνῳ. 1896.

Hertslet Sir Edward K. C. B. The Map of Europe by Treaty [1814-91]. Τέσσαρες τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1875-91.

Holland I. E. The European Concert in the Eastern Question. Ἐν Ὀξωνίῳ 1885.

Hughes Rev. T. S. Travels in Greece and Albania. Δύο τόμοι. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Λονδίνῳ. 1830.

James Major L. Wilh the Conquered Turk. The Story of a Latter-Day Adventurer. Ἐν Λονδίνῳ. 1813.

Juchereau de Saint-Denys A. Révolutions de Constantinople. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1814.

Kinglake A. W. The Invasion of the Crimea. Ὀκτὼ τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1863-87.

Keppel Hon. G. Narrative of a journey across the Balcan. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1831.

Lane-Poole I. Life of Lord Stratford de Redcliffe. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1888.

La Jonquière Vicomte A. de. Histoire de l' Empire ottoman. éd. rev. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1914.

Lavaleye É. de. La Péninsule des Balkans. Δύο τόμοι. Ἐν Βρυξέλλαις. 1886.

Leake W. M. Travels in Northern Greece. Τόμος Α΄. Ἐν Λονδίνῳ. 1835.

Leger L. La Save, le Danube et le Balkan. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Παρισίοις. 1889.

» Russes et Slaves. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1890-6.

Loiseau C. Le Balkan slave et la crise autrichienne. Ἐν Παρισίοις. 1898.

» L' équilibre adriatique: l' Italie et la question d' Orient. Ἐν Παρισίοις. 1901.

Lyde L. W. and Mockler-Ferryman A. F. A military Geography of the Balkan peninsula. Ἐν Λονδίνῳ. 1905.

Lynch H. F. B. Armenia: Travels and Studies. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1901.

Mackenzie G. M. and Irby A. P. Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe. Δύο τόμοι. Ἔκδοσις τρίτη. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

Maurice Major F. The Russo-Turkish war. 1877. Ἐν Λονδίνῳ. 1905.
Midhat Bey, Ali Haydar. The Life et Midhat Pasha. Ἐν Λονδίνῳ. 1903.
Miller William The Balkans. Ed. 2. With new chapter (1896-1908). Ἐν Λονδίνῳ. 1908.
» Travels aud Politics in the Near East. Ἐν Λονδίνῳ. 1898.
» Three years of the Eastern Question [1898-1901]. Ἐν τῷ *Gentleman's Magazine* τοῦ Νοεμβρίου 1911.
Minchin J. G. C. The growth of freedom in the Balkan peninsula. Ἐν Λονδίνῳ. 1886.
Moltke H. C. B. von. Briefe über Zustände und Begebenheiten der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Πέμπτη ἔκδοσις. Ἐν Βερολίνῳ. 1891.
» Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei, 1828 und 1829. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἐν Βερολίνῳ. 1877.
Mouriez P. Histoire de Méhémet-Ali, Vice-Roi d' Egypte. Τέσσαρες τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1857.
Μπάουτσερ. Ἴδε Ἀνωνύμου.
Napier Sir C. The war in Syria. Ἐν Λονδίνῳ. 1842.
Ohsson J. M. d'. Tableau général de l' Empire ottoman. Ὀκτὼ τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1878-1824.
Pavich v. Pfauenthal A. Beiträge zur Geschichte der Republik Poljica bei Spalato. Ἐν ταῖς *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina.* Τόμ. Ι' σ. 156-344. Ἐν Βιέννῃ. 1907.
Pears Sir E. Turkey and its people. Ἐν Λονδίνῳ 1901.
Percy Earl (Warkworth, Lord). Notes from a diary in Asiatic Turkey. Ἐν Λονδίνῳ. 1898.
» Highlands of Asiatic Turkey. Ἐν Λονδίνῳ. 1901.
Pinon René. L' Europe et l' Empire Ottoman. Ἐν Παρισίοις. 1909.
» L' Europe et la Jeune Turquie. Ἐν Παρισίοις. 1911.
Poujaude E. Le Liban et la Syrie. 1845-1860. Ἐν Παρισίοις 1860.
Rankin Lt Col. R. The inner History of the Balkan War. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.
Ringhoffer K. Ein Dezennium preussischer Orientpolitik zur Zeit des Zaren Nikolans (1821-1830). Ἐν Βερολίνῳ. 1897.
Robert C. Les Slaves de Turquie. Δύο τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1864.
Roth K. Geschichte der christlichen Balkanstaaten. Ἐν Λειψίᾳ. 1907. Γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ *D. Schulz* καὶ *W. Wichmann.* Ἐν Λειψίᾳ. 1913.
San Giuliano R. Di. Lettere dell' Albania. Ἐν Ῥώμῃ 1903.
Schlechta-Wssehrd O. von. Die Revolutionen in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1808. Ἐν Βιέννῃ. 1882.
Stéphanopoli I. Z. Les Iles de l' Egée. Leurs privilèges. Ἐν Ἀθήναις. 1912.
Thornton T. The present state of Turkey. Δύο τόμοι. Ἐν Λονδίνῳ. 1809.
Thouvenel L. Trois années de la Question d' Orient. 1856-9. Ἐν Παρισίοις. 1897.
Trapman Capt. A. H. The shortest and most sanginary campaign. A re-

cord. Ἐν τῷ περιοδικῷ *The Nineteenth Century and After* τοῦ Ὀκτωβρίου 1913. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.
Urquhardt D. The Lebanon : Mount Souria, a history and diary. Ἐν Λονδίνῳ. 1860.
Villari L. (ἐκδότου) The Balkan question : the present condition of the Balkans. Ἐν Λονδίνῳ. 1904.
Washburn C. Fifty years in Constantinople. Ἐν Βοστώνῃ. 1909.
Woods H. C. The Danger Zone of Europe. Ἐν Λονδίνῳ. 1911. Γαλλικὴ ἔκδοσις μετὰ προςθηκῶν : La Turquie et ses voisins. Ἐν Παρισίοις (ἄνευ χρονολογίας).
Zinkeisen W. Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Τόμ. Ζ'. Ἐν Ἀμβούργῳ. 1863.

ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΦΟΡΟΙ ΧΩΡΑΙ

α'. Κρήτη.

Ἀνωνύμου La verité sur les événements de Candie. Ἐν Παρισίοις. 1858.
Ballot J. Histoire de l' Insurrection crétoise. Ἐν Παρισίοις. 1868.
Bérard V. Les affaires de Crète. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἐν Παρισίοις. 1900.
Bourchier I. D. (Μπάουτσερ) The Strongfold of the Sphakiotes ἐν τῇ *Fortnightly Review* τοῦ Αὐγούστου 1890.
Documenti diplomatici (Libri Verdi).
1889. Candia. Legislatura XVI. Sessione 4, ἀρ. XVII.
1897. Creta. Conflitto Turco-ellenico. Legisl. XX. Sess. I, ἀρ. XIX.
1898. Creta. Legislatura XX. Sessione 2, ἀρ. X.
1911. Creta. Legislatura XXIII. Sessione I, ἀρ. XLII.
Freese J. H. A short popular history of Crete. Ἐν Λονδίνῳ. 1897.
Ξανθουδίδου Στ. Ἐπίτομος ἱστορία τῆς Κρήτης. Ἐν Ἀθήναις 1909.
Παπαντωνάκη Σ. Α. Κρητικά. Ἐν Χανίοις. 1901.
Pashley R. Travels in Crete. Ἐν Λονδίνῳ. 1837.
Skinner H. Roughing it in Crete. Ἐν Λονδίνῳ. 1867.
Spratt Admiral T. A. B. Travels and Researches in Crete. Ἐν Λονδίνῳ. 1865.
Σταυράκη Ν. Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης. Ἀθήνησι. 1890.
Stillman W. J. The Cretan Insurrection of 1866-7-8. Ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ. 1874.
Streit G. La question crétoise au point de vue du droit international. Ἐν Παρισίοις 1897.
Wagner R. Der kretische Aufstand. Ἐν Βέρνῃ. 1908.
Ψιλάκη Β. Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τόμος Γ'. Ἐν Χανίοις. 1901-10.

β'. Κύπρος ἀπὸ τοῦ 1878.

Hutchinson Sir J. T. and Cobham C. D. A handbook on Cyprus. Ἐν Λονδίνῳ. 1909. Revised and edited by *C. H. Lukach and D. I. Jardine*. Ἐν Λονδίνῳ. 1913.

γ'. Σάμος ἀπὸ τοῦ 1833.

Blancard T. Les Mavroyéni. Histoire d'Orient τόμος Β'. σ. 532-621. Ἐν Παρισίοις. 1909.

Σαμιακὴ νομοθεσία. Ἐν Σάμῳ. 1875.

Σταματιάδου Ἐπαμ. Ἐπετηρὶς τῆς Ἡγεμονίας Σάμου. Ἐν Σάμῳ.

» Σαμιακά, ἤτοι ἱστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Τόμος Ε'. Ἐν Σάμῳ. 1881-91.

δ'. Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη (1875-1908).

Ἀνωνύμου Der Aufstand in der Hercegovina und Süd-Bosnien 1881-2. Ἐν Βιέννῃ. 1883.

Barre A. La Bosnie-Herzégovine (Administration autrichienne de 1878 à 1903). Ἐν Παρισίοις. 1904.

Evans A. J. Through Bosnia and the Herzegovina on foot. Ἐν Λονδίνῳ. 1876.

» Illyrian Letters. Ἐν Λονδίνῳ. 1878.

Haardt V. von. Die Occupation Bosniens und der Herzegovina. Ἐν Βιέννῃ. 1878.

Seton-Watson R. W. The Southern Slav Question and the Halsburg Monarchy. Ἐν Λονδίνῳ. 1911.

Spalaïkovitch M. J. La Bosnie et l'Herzégovine. Étude d'histoire diplomatique et de droit international. Ἐν Παρισίοις. 1899.

Stillman W. J. Herzegovina and the late Uprising. Ἐν Λονδίνῳ. 1877.

Thomson H. C. The outgoing Turk. ἘνΛονδίνῳ. 1897.

* * *

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

'Εν σελ. 20 στ. 25 ἀντὶ *δεκάτου* γράφε *δεκάτου ἐνάτου*.
» 29 » 15 » *1878* » *1778*.
» 30 » 9 » *ἐπειράθησαν* » *ἔτυχον*.
» 33 » 29 » *ἑλληνικαὶ* » *ἀλβανικαί*.
» 37 » 1 » *ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν* γράφε *ἐπ' ἀντολλάγματι*.
» » » 4 » *ὑπηρεσίαν* γράφε *λειτουργίαν*.
» » » 12 » *ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἔκτασιν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ* γράφε *ἰσότιμον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φυλήν*.
» 38 » 21 » *ξένοι γραμματεῖς* γράφε *ὑπουργοὶ τῶν ἐξωτερικῶν*.
» 48 » 4 » *ἐν τῇ χώρᾳ* γράφε *ἀντί*.
» 72 » 3 » *Βελιγραδίου* γράφε *Ντελιγράδ*.
» 78 » 3-4 Μετὰ τὰς λέξεις *ὁ πρόεδρος τῆς γερουσίας τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας* πρόσθες *Σπυρίδων Γεώργιος Θεοτόκης*, διάγραψον δὲ τὰς λέξεις *ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοῦ Ἐμμανουήλ*, καθ' ὅτι ὁ Σπυρίδων Θεοτόκης **οὐ** μόνον ἄγαμος ἦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλον κλάδον τοῦ οἴκου τῶν Θεοτοκῶν ἀνῆκεν.
» 95 » 5 » *ἐκδρομῆς* γράφε *ἐπιδρομῆς*.
» 121 ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἀντὶ *Κίτζος* γράφε *Κίτσος*.
» 125 στ. 21 ἀντὶ *Χάϋδεκ* γράφε *Ἕϋδεκ*.
» » ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἀντὶ *Πάλμεστρων* γράφε *Πάλμερστων*.
» 140 στ. 26 ἀντὶ *19* γράφε *22*.
» 210 ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἀντὶ *Kobell* γράφε *Kobel*.
» 249, 253, 270, 280 ἀντὶ *'Ομὲρ* γράφε *'Ομάρ*.
» 280 στ. 8 ἀντὶ *Βὶδ Δόδαν* γράφε *Μπὶμ Ντόνταν*.
» 296 » 18 » *1885* γράφε *1865*.
» 299 » 3 » *Γενῆ-καλὲ* γράφε *Γενικαλέ*.
» 302 » 22 » *Westburg* » *Westbury*.
» 310 » 8 » *Βαλέφοκης* » *Βαλέβοκης*.
» 424 » 9 καὶ 14 ἀντὶ *Ζαγκὼφ* γράφε *Τσάγκωφ*.
» 514 » 24 ἀντὶ *λαχαγὸς* γράφε *λοχαγός*.
» 610 » 5-6 » ἀντὶ *στρατειῶν* γράφε *στρατιῶν*.
» 611 » 33 » *Γαουσίνιε* γράφε *Γκουσίνγιε*.
» 633 » 18 » *τοῦ ἀκρωτηρίου 'Ινιάδα* γράφε *τῆς Θυνιάδος ἄκρας*.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΛΥΚΑΥΓΕΣ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΕΝ ΤΗ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ (1801-15

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΣΕΡΒΙΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1804-17)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΤΑ ΠΡΟΕΟΡΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ (1815-21)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ο ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΑΓΩΝ (1821-9)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄

Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (1829-33)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

ΑΙ ΕΝ ΤΩι ΑΙΜΩι ΚΑΙ ΤΗι ΣΥΡΙΑι ΔΥΣΧΕΡΕΙΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ (1822-45)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΕΛΛΑΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ (1833-43)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΙΟΝΙΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (1843-53)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Ο ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1853-6)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΤΡΙΩΝ ΗΓΕΜΟΝΙΩΝ (1856-1862)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Η ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ (1862-4)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

ΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΥΤΩΝ
Ο ΛΙΒΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ (1856-69)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

ΤΟ ΡΩΜΑΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΕΡΒΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ (1862-75)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄

Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ (1870-5)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι϶΄

Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ 1875-8

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΩΝ (1878-87)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄

ΑΡΜΕΝΙΑ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1887-1908)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ (1908-12)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'

Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

(ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1912 μέχρις Αὐγούστου 1914).